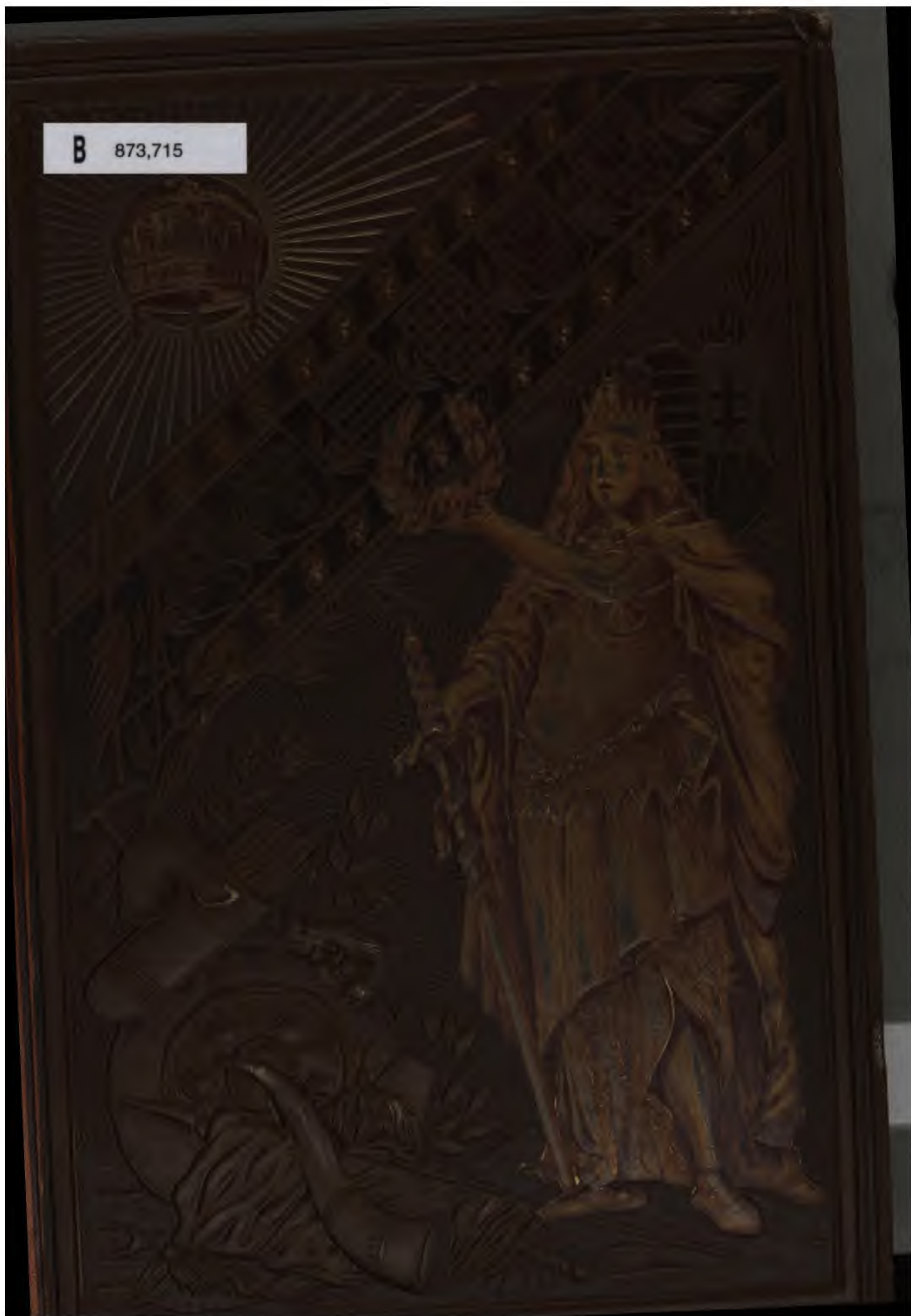
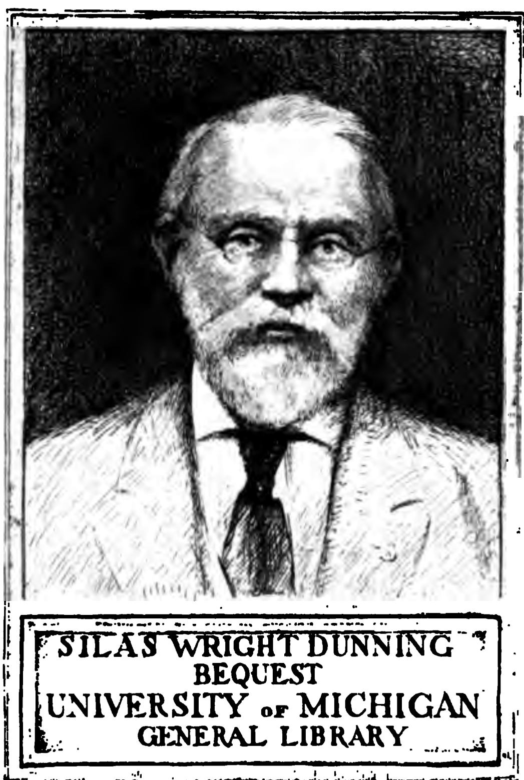

A

MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

KIADJA

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. TÁRSULAT

TIZEDIK KÖTET

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT BETŰIVEL

1898

I. FERENCZ JÓZSEF MAGYAR KIRALYLYÁ KORONÁZTATÁSA.

(Székely Bertalan festménye ő Felsége a királyné birtokában.)

A MODERN MAGYARORSZÁG

(1848—1896)

IRTÁK

MÁRKI SÁNDOR

ÉS

BEKSICS GUSZTÁV

BUDAPEST

KIADJA AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT

1898

KIADÓI ELŐSZÓ.

Ide s tova három lustrum is elmult azóta, hogy a hazai történettudomány lelkes ápolója, *Ipolyi* Arnold, akkor beszterczebányai s később nagyváradi püspök, mint a Magyar Történelmi Társulat elnöke, gyakran maga vezette a társulat választmányi üléseit.

Ily alkalmakkor többször emlité előtte e sorok irója, hogy mennyire óhajtandó s mennyire szükségesnek látná, ha a Magyar Nemzet Története a franczia *Lacroix*-féle kiadásokhoz hasonló előkelő alak- s modorban látna napvilágot. Minden korszak az avval behatóan foglalkozó történetíró által feldolgozva és a régmult idők felelevenítve s magyarázva kiváló művészeink ecsetje és az egykorú emlékek képeinek és rajzainak sokasága által. A nagymérvű anyagi befektetéseket az ország egyházfejedelmeinek és főurainak hathatós támogatása mellett a Magyar Tudományos Akadémia útján vélte előteremthetőnek. A lánglelkű egyháznagy ez eszmét teljesen helyeselte és megvalósitását komolyan tervezte.

Azonban a kérlelhetlen halál már 1886-ban kiragadta számos barátja és tisztelője köréből és igy mit sem tehetett ily nagyszabású mű kiadásának megvalósítására.

E sorok irója mindamellett hiven megőrizte a hazafias eszmét s midőn nemzetünk fennállásának ezredéve közeledett, elérkezettnek vélte az időt, hogy, bizva az ország széles rétegeinek a magyar történeti irodalom iránti meleg érdeklődésében

s áldozatkészségében és birva a vezetése alatt álló »*Athenaeum*« irodalmi és nyomdai részvény-társulat támogató bizalmát, a százezreket igénylő vállalat megvalósitásához hozzáláss0n, anélkül, hogy más istápolásra számithatott volna, mint a mit a művelt magyar olvasó közönség könyvvásárlása biztosit.

A tizkötetes nagy történeti mű sikerének előföltétele mindenesetre a *szerkesztő* személyisége volt s midőn ezen nehéz feladatot *Szilágyi* Sándor, a magyar történetirók nestora volt szives elvállalni, a kiadó nyugodt lehetett, hogy oly mű fog a közönség kezébe kerülni, mely egyaránt meg fog felelni a legfokozottabb tudományos igényeknek épugy, mint a történelmi pártatlanság szempontjainak. Azon általános rokonszenv és barátság, melynek Szilágyi Sándor történetiróink körében osztályosa, lehetővé tette, hogy az egyes kötetek és korszakok megirását kiváló szakirónk: *Acsády* Ignácz, *Angyal* Dávid, *Ballagi* Géza, *Beksics* Gusztáv, *Dézsi* Lajos, *Fraknói* Vilmos, *Fröhlich* Róbert, *Kuzsinszky* Bálint, *Marczali* Henrik, *Márki* Sándor, *Nagy* Géza, *Pór* Antal és *Schönherr* Gyula vállalták el, a kiknek díszes sorát *Vaszary Kolos* bibornok-herczegprimás nyitja meg és koszorús költőnk *Jókai* Mór zárja be.

Százakra megy a művet ékesitő külön képek és mellékletek száma és sok ezer rajz díszíti s magyarázza a szöveget, melyek *Barabás* Miklós, *Benczúr* Gyula, *Dudits* Andor, *Eisenhut* Ferencz, *Feszty* Árpád, *Kriesch* Aladár, *Lotz* Károly, *Madarász* Viktor, *Munkácsy* Mihály, *Neogrády* Antal, *Spányi* Béla, *Székely* Bertalan, *Than* Mór, *Vágó* Pál, *Wágner* Sándor festői ecsetjének és *Ágota* Imre, *Cserna* Károly, *Dörre* Tivadar, *Dussek* Ede Adorján, *Goró* Lajos, *Háry* Gyula, *Heyer* G., *Huszka* József, *Jancsó* Lajos, *Kimnach* László, *Morelli* J., *Mühlbeck* Károly, *Révész* Imre, *Székely* Árpád, *Tury* Gyula és mások kiváló rajzónjának művészi alkotásai.

A nagy mű befejezése alkalmából csak kedves kötelességet teljesitek, ha az *Athenaeum* részvény-társulat nevében úgy a

szerkesztőnek s az összes tudós iróknak, valamint a közreműködő művészeknek legőszintébb köszönetet mondok.

De mindenek felett hálás köszönetet kell hogy mondjon a kiadótársulat a nagy magyar olvasó közönségnek, mely hazafias érzületével, és megértve azon igazságot, hogy »a történelem a jövőről szóló tan«, lehetővé tette a nagy nemzeti emlékmű közrebocsátását.

Budapest, 1898 október 3.

Emich Gusztáv.

A SZERKESZTŐ ELŐSZAVA.

Azok után, miket *Emich* Gusztáv barátom a millennáris történet keletkezéséről elmondott, nincs más feladatom, most, midőn a munka befejezve a közönség kezén van, mint a létrejövetel egy s más körülményeivel beszámolni. A megtisztelő bizalomnak, melylyel *Emich* engem kért fel a szerkesztés elvállalására, aligha volt más indoka, mint az, hogy boldogult *Ipolyi* püspök is, mint egyik szerkesztőre, rám gondolt. Nem igyekeztem kitérni a bizalom elől, de némi aggódással vállaltam el a szerkesztést.

Eddigi történeteink egy ember tollából kerültek ki: a *Palmáé, Katonáé, Virágé, Budayé, Fessleré, Mayláthé, Horváth* Mihályé, *Szalay* Lászlóé s *Szalay* Józsefé. Kétségtelen, hogy ez a munka egyöntetűségének javára válik, de ma, midőn a történeti anyag napfényre hozása oly óriási mérveket öltött, hogy okmánytárakból és monographiákból egész könyvtárak állanak a kutatók rendelkezésére, ezek áttanulmányozása és feldolgozása egy ember részéről legyőzhetetlen akadályokba ütközött volna, annyival inkább, mert az eredeti terv szerint a tíz kötetre tervezett, tehát az eddigieknél jóval terjedelmesebb munkát négy év alatt teljesen be kelle fejeznünk. Ennek a tervnek megvalósitása csak egy úton volt lehető: t. i. megnyerni azokat a szakembereket, kik mint specialisták, egyes korszakok történetével behatóan foglalkoztak s a feldolgozandó anyagot akkép osztani fel köztük korszakok

szerint, hogy azok az ezer év történetének teljes, kimerítő képét nyújtsák. Természetesen az egyes korszakok festésében, jellemzésében mindenki saját meggyőződését követte s mi ezek megnyilatkozásának akkor sem álltuk útját, midőn a feldolgozásban vagy jellemzésben nem mindenben értettünk velük egyet.

Azt a kérdést, ha valjon elegendőnek tartjuk-e az irodalom útján hozzáférhető anyagot dolgozni fel, vagy a hiányok pótlására levéltári kutatások által teljesebbé tenni az anyagot, magukra a szerzőkre bíztuk, kik különben is legalkalmasabbak annak megítélésére, hogy nélkülözhetik-e a további forráskutatást vagy sem.

Az a névsor, melyet a három év előtt kiadott programmban közzétettünk, némi változásokat szenvedett. *Dr. Károlyi* Árpád és *dr. Thaly* Kálmán, legnagyobb sajnálatunkra a körülmények által kényszerítve, még jókorán visszaléptek úgy, hogy volt időnk e korszakok megírására más erőkről gondoskodni. Helyettük *dr. Acsády* Ignácz úr vállalkozott, mint a ki ezen korszakoknak közgazdasági történetével és földrajzi leírásával sokat foglalkozott s e tárgyba vágó nagybecsű értekezései bizonyítékot nyújtottak arra, hogy a feladatot jó sikerrel fogja megoldani. S hogy menynyire igazunk volt, bizonyítja az a körülmény, hogy az Akadémia a *Bük* László-féle díjat a vállalat V-ik kötetének itélte oda, melyben *Acsády* úrtól Magyarország három részre oszlásának története foglaltatik.

Különben *dr. Thaly* Kálmán és *dr. Károlyi* Árpád urak, mondhatni, ezután is a szerkesztőség kötelékében maradtak s minden olyan kérdésben, melyeket hozzájuk intéztünk, a legnagyobb előzékenységgel nyújtottak segédkezet s a rendkívül becses illustrálási anyagnak legbecsesebb részét nekik köszönhetjük.

A III-ik kötet második felét egészen *dr. Schönherr* Gyula úr, a vállalat segédszerkesztője írta meg, jelentékeny önálló kutatásai

mellett jórészt a *dr. Fejérpataky* László úr által gyüjtött rendkívül gazdag anyag felhasználásával. A VI-ik kötetben az irodalmi és műveltségi fejezetek megírására *dr. Dézsi* Lajos úr vállalkozott. Az eredeti terv szerint a X-ik kötetet *dr. Marczali* Henrik úrnak kellett volna megírni, de miután ő visszalépett, kétfelé osztottuk a kötetet s első felének, a szabadságharcznak megírására *dr. Márki* Sándor urat, második felének s kétségtelenűl a legnehezebb résznek elkészítésére *Beksics* Gusztáv urat nyertük meg. Hálával kell kiemelnünk, hogy a nemrég elhunyt *Horváth* Boldizsár, továbbá *Falk* Miksa s *Kónyi* Manó urak *Beksics* munkáját megkönnyítették s mindenik külön azon rendkivüli nagybecsű és fontos anyagot, melylyel rendelkezett, készségesen átengedte neki felhasználás végett.

Szerkesztőségünknek mondhatni belső tagja volt *dr. Thallóczy* Lajos úr is, ki a bécsi gyűjteményekben lévő nagybecsű művészeti anyag megszerzéséhez segédkezet nyújtott s kinek köszönhetjük, hogy gróf Kuefstein grillensteini várában lévő műkincsei, a Fuggerek nürnbergi családi gyűjteménye s a Czernin grófok neuhausi kastélyában lévő gazdag gyűjtemények rendkivül érdekes és eddig sehol fel nem használt anyaggal járultak illustratióinkhoz. A bécsi coloniának egy másik tagja, *Hodinka* Antal úr is szíves készséggel eszközölt kutatásokat Ő Felsége hitbizományi könyvtárában, melynek ő egyik custosa.

Hálás köszönettel kell kiemelnem *Ferenczy* Ida úrhölgy ő méltóságát, ki *Székely* Bertalannak a koronázásról felvett képeit, sokszorosítás czéljából, hozzánk jutatta, *Gróf Erdődy* Károlyné ő nagyméltóságának, ki II. Rákóczi Ferencz és Rákóczi Juliánna arczképeit, *Benczur* Gyuláné ő méltóságának, ki férje két színvázlatát, *Gróf Apponyi* Sándor v. b. titkos tanácsosnak, *Bubics* Zsigmond kassai püspöknek, továbbá *Winter* Gusztáv úrnak, az udvari titkos levéltár igazgatójának, *Zeisberg* Henrik úrnak, az udv. könyvtár igazgatójának, *Pauler* Gyula úrnak, a magyar Országos

Levéltár igazgatójának, *Kammerer* Ernő úrnak, az Országos Képtár kormánybiztosának, *Szalay* Imre úrnak, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának és *dr. Hampel* József egyetemi tanár úrnak, a nemz. múzeumi régiségtár igazgató-őrének hasonlag hálával tartozom szíves előzékenységükért, melylyel a vállalat sikerét előmozdították.

Ernszt Lajos úr ritka előzékenységgel bocsátotta rendelkezésünkre rendkivül gazdag gyűjteményét, melyben nemcsak XVI—XVII-dik századi fametszetek, rézkarczok, hanem olaj és vízfestmények is találhatók. Gyűjteményéből oly sokat választottunk ki, hogy egy páron nincs is feljegyezve a tulajdonos neve. Fogadja előzékenységeért szíves köszönetünket.

Végűl meg kell emlékeznem a vállalat segédszerkesztőjéről, *dr. Schönherr* Gyula úrról, ki a mellett, hogy a szerkesztés munkájában segítségemre volt, az illustrálást is csaknem egészen maga végezte. A képmagyarázatokat pedig ritka szakértelemme és pontossággal állitotta össze. Ernyedetlen buzgalmáért és tevékenységéért hálás köszönettel adózunk neki.

Az egész idő alatt, mig a szerkesztés tartott, minden oldalról annyi előzékenységgel és szívességgel találkoztam, hogy az érdeklődők nagy száma valóban meglepett, örömmel töltött el és kitartásra ösztönzött. S ha néha attól tartottam, hogy a munka nem fog arányban állani a nagy nemzeti ünnepély fontosságával, ma, a munka végéhez érve, nyugodtan mondhatom el, hogy annyit tettünk, a mennyit tehettünk. Historiai tudásunk mai színvonalának megfelel az s ha a régi nagyok munkája egy s más tekintetben ki is magaslik, ez terjedelmével, adatai gazdagságával előnyben áll, történetírásunk rendkivüli haladásáról tesz tanubizonyságot, régi történetírásunk némely előitéletét lerontotta, új szempontokat, szellemet hozott napfényre.

De nagy elismeréssel tartozunk az *Athenaeum* igazgatóságának is. Ha arról volt szó, hogy a munka érdekében valami

áldozatot meghozzon, sohasem fukarkodott. Csak így volt lehető, hogy az ívek száma valamint a mellékletek gazdagsága és fényes kiállítása a legtöbb kötetnél jóval túlhaladta azt, amit igértünk.

A millennium ünnepe sok nagybecsű monographiával gazdagította irodalmunkat, de az Athenaeum által kiadott millennáris magyar történet állandó és méltó emlékét fogja képezni e fényes ünnepnapoknak s egyszersmind a fiatal nemzedéknél documentálni fogja azt, hogy miért rendezte a nemzet az ezer éves ünnepet!

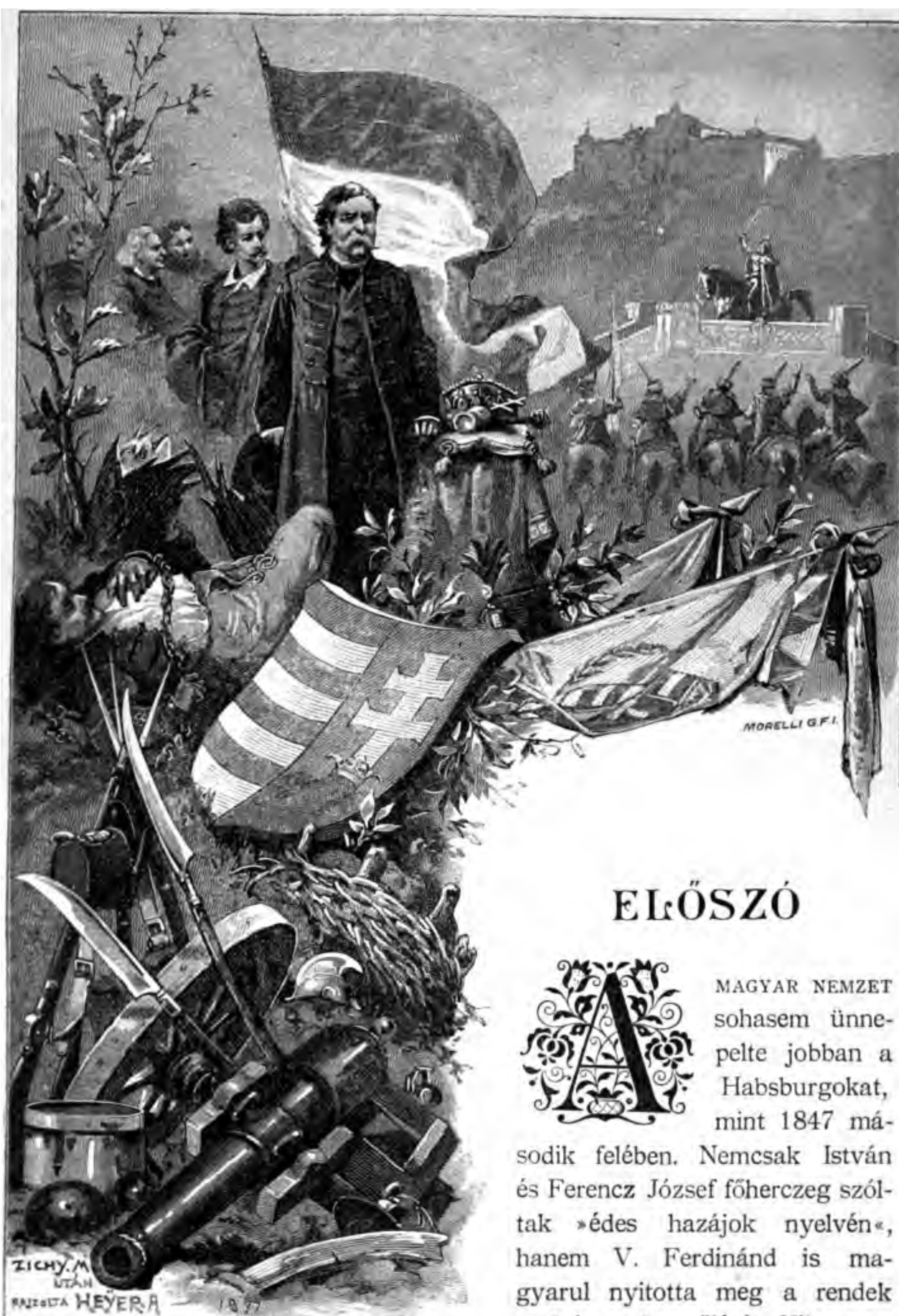
Dr. Szilágyi Sándor.

AZ 1848—49-IK ÉVI

SZABADSÁGHARCZ TÖRTÉNETE

IRTA

MÁRKI SÁNDOR

A nemzeti szellem diadala.
(Zichy Mihály rajza után.)

ELŐSZÓ

A MAGYAR NEMZET sohasem ünnepelte jobban a Habsburgokat, mint 1847 második felében. Nemcsak István és Ferencz József főherczeg szóltak »édes hazájok nyelvén«, hanem V. Ferdinánd is magyarul nyitotta meg a rendek utolsó országgyűlését. Kik szemtanúi voltak a nemzetiség érdekében az országgyűlésen vivott keserű harczoknak, kik »átérezték a nehéz aggodalmakat, mikkel a hanyatlásnak s a méltánytalan ellenzésnek nyilatkozványai minden hű magyar

keblet eltöltötték«, nem tudták gúnyolni azokat a könycseppeket, a mik »egyik-másik ősz magyar pilláin ragyogtak, mint egy beteljesedett régi imádság kéjérzetének külső jelei«.

Kossuth abban a márcziusi hires beszédében, melyben a népet öröknek mondta s a nép hazáját öröknek kivánta, örökösnek óhajtotta az uralkodó ház fényét is. És ez a fény sohasem volt teljesebb, mint a mikor a király szentesitette a népképviselet alapján nyugvó felelős kormányról, a közteherviselésről, a földbirtok felszabaditásáról, a sajtószabadságról, a politikai és polgári szabadságról szóló törvényeket. Az új alkotmány a sok-százados régi alkotmányos jogokat kiterjesztette a nemzet minden osztályára. Ugy látszott, sikerült megalapitani az egyénnek s a nemzetnek önmagáról való rendelkezése jogát.

Az uralkodóház azonban a magyar közjoggal csakhamar szembeállitotta az osztrák nagyhatalmi érdeket és az egységes Ausztria eszméjét. A kibontakozás módját nem kiegyezésben, hanem fegyveres erőben keresvén, Magyarországban is csakhamar le kellett tünniök Istvánnak, Batthyánynak, a mérséklet embereinek. A világ régi rendje, a szent szövetség korhadt nézetei ellenében Kossuth lett a nemzet bevallott vezére.

Trónra lépett az ifjú főherczeg; de trónja erejét nem a szabadságból meritette s a nemzet, melynek szeretetét a múlt esztendőben egyetlen beszédével megnyerte, most nem ismerte el. Kétségbeesetten harczolt ellene, hadait megverte, őt magát és családját száműzte s nem hódolt neki akkor sem, mikor — az oroszokkal szövetkezve — mintegy félmillió fegyverest küldött a szabadságát és függetlenségét védő nemzetre.

Elkövetkezett az a korszak, midőn

»Sokra sír, sokra vak börtön borul,
Kik élünk, járunk búsan, szótlanul;
Van, a ki fölkél és sirván, megyen
Uj hont keresni, túl a tengeren.«

Nem azok a sebek sajogtak legtovább, a miket a szabadság harczosai nyilt csatákban kaptak: hanem azok, a miket kezeiken, lábaikon rabbilincsek törtek. A dicsőség és az elnyomatás jelei azonban olyanformán hatottak a nemzetre, mint a plebeiusokra azok a sebek, a miket a római öreg hős a volsc-háborúk idejében börtönéből a forumra rontva mutogatott. A secessio plebis in montem sacrum, a szent hegyre való kivándorlás nálunk is e kétféle sebek láttának eredménye. Az elnyomott magyarok is nemzeti czimerük hármas szent hegyére húzódtak, melyen a korona fölé magasan emelkedve, mint egykor a Golgothán, ott áll a minden földi hatalomnál erősebb hit jelvénye, a kereszt; és most ennek a tövéből őrködtek a hármas hegyre, a négy folyóra, magára a szent koronára is.

A magyar nemzet letiporva sem lett hűtelen az 1848. évi törvények szelleméhez, dicsőséges multjához. Külső bonyodalmak, belső nyomoruságok tarthatatlanná tették az önkényuralmat, mely az országot hol kényszeritni,

hol édesgetni akarta az egységes Ausztriába való belépésre. Oly képtelen gondolat, hogy elűzésére 1861-ben kardcsörtetés helyett a sarkantyúpengés is elég volt. Az országgyűlést ugyan eloszlatták, de négy év mulva megint összehivták, midőn a nemzet vezére, Deák Ferencz, husvéti czikkében egyenesen az uralkodó szivéhez szólt. Az ország legegyszerűbb polgára gyalog járt s a politikában sem szerette a rohanást. Azon az úton haladt, melyet az 1848. évi törvények mutattak meg a nemzetnek; és az 1867. évi XII. törvényczikk megalkotásával végre czélhoz ért. A nemzet teljesen kibékült I. Ferencz Józseffel és fejére tette Szent-István koronáját.

Damjanich imája fölért az egekbe. »Oltalmazd, Mindenható, az én különben is szerencsétlen hazámat további veszedelemtől.« S a Mindenható megoltalmazta. »Vezéreld az uralkodó akaratát bölcsességgel a népek javára.« S tizennyolcz év után a Mindenható oda vezérelte.

1896 május 14-ikén a magyar nemzet és királya a VII. törvényczikkben vallásos áhitattal adott hálát az isteni gondviselésnek, hogy az Árpádtól és vitéz hadaitól alapitott hazát oltalmába fogadta, fejedelmeit bölcseséggel, népét erővel és önfeláldozó hazaszeretettel áldotta meg s az országot jó- és balsorsban segitve, annak lételét ezer éven át sok viszontagság közt is fentartotta. Az országgyűlés hódolt a királynak, I. Ferencz Józsefnek, a kinek dicsőséges uralkodása alatt az ország alkotmányos szabadságát és zavartalan fejlődését biztositva látta. A király pedig törhetetlen bizalmát nyilvánitotta szeretett népének hűségében. »Szilárd alapjai ezek annak az áldásos összhangnak, melynek ereje a jövendő századok biztos haladásának is záloga.«

Alig egy évvel később a király elhatározta, hogy szobrokat állittat a magyar közélet tiz jelesének, a kik közé számitotta a szabadságért oly lelkesen harczoló Bocskay Istvánt és Bethlen Gábort is. S most, az ötvenedik évforduló küszöbén, a nemzet és király külön törvényczikkben kegyelettel és hálás érzelemmel emlékezik meg az ország történetében korszakot tevő 1848. évi törvényhozás azon alkotásairól, melyek az alkotmányos jogokat a nemzet minden osztályára kiterjesztették.

Ötven esztendő gazdag tapasztalatai igy igazolták azt a lelkesedést, melylyel bölcs törvényhozók és lelkes irók egy merész elhatározással végre is megkezdték a nép életét. A bátraknak ez a merész csapata immár »lerázta, a mi benne földi; egy éltető eszmévé finomult, mely fenmarad s nőttön nő tiszta fénye, a mint időben, térben távozik«.

Ebben a fényben talált egymásra nemzet és király. I. Ferencz József az egész magyar történelmet jellemezte, midőn 1884 május 20-ikán kimondta, hogy a magyar nemzetnek »legjellemzőbb két, de egybeolvadó érzelme: hűség a királyhoz és ragaszkodás az alkotmányhoz«.

A magyar nemzet ezredéves történetének ez a befejező kötete az utolsó ötven év történetét nyujtja. Hozzám volt intézve, de minden magyar történetirónak szól *Kossuth* nyilatkozata, hogy hazánk iránt nem teljesit-

hetünk szentebb föladatot, mint ha a hazaszeretet érzetét csepegtetjük olvasóink, növendékeink szivébe.

Közszellem, melyet hazaszeretet ébreszt és történelmi kritika, melyet a tudomány követel, gyakran járnak különböző utakon. Sokan teljesen elvetették a Névtelen Jegyző elbeszélését s a honfoglalás ezredéves ünnepét mégis ez elbeszélések hatása alatt ültük. Most, mielőtt teljes megnyugvással fogadható könyvünk volna a szabadságharcz multjáról, beérjük azzal a köztudattal, melyben fölnevelkedénk.

Ötven esztendő bizonyára nagy idő s elteltével a legóvatosabb történetirás is tartózkodás nélkül nyilatkozhatik. Semmit sem ront az események dicsőségén, ha részeseiben félistenek helyett emberekre ösmerünk. A látni vágyó napba nem tekint; s ha mégis odanéz, kellő eszközök segitségével teszi. Azzal, hogy a szinképelemzés következtében még a nap kilövelt fényét is elemeire bonthatjuk, ragyogásából, hevéből a nap semmit sem veszit, a természetben elfoglalt helye, jelentősége, szerepe semmit sem változik; csak érthetőbb lesz.

Az igazságos birálat, egyúttal azonban a hazaszeretet kötelességét kivánom teljesiteni, midőn megkezdem a szabadságharcz történetének elbeszélését.

Magyarország Nagyasszonya.
(Az 1848-iki magyar aranyokon.)

ELSŐ KÖNYV

*

A DEMOKRATA KIRÁLYSÁG MEGALAPITÁSA

Márczius 15-ike allegóriája.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

I. FEJEZET.

Az utolsó rendi országgyülés.

ISTVÁN FŐHERCZEGET, Magyarország új királyi helytartóját, 1847 augusztus 28-ikán külön gőzhajó hozta Pestre s Budán a királyi palotában a polgárság 600 fáklya világa mellett üdvözölte. A főherczeg a helytartó-tanácsban már másnap elfoglalta elnöki székét, harmadnap a hatóságok tisztelkedését fogadta. A küldöttségek tiszteletére adott lakomán Pestvármegye első alispánja, Szentkirályi Mór, őt mint Magyarország jövendőbeli nádorát éltette. Mátyás királyhoz hasonlitották, ki szintén Prágából jött: s az ország legnépszerűbb fiáról lelkesedve irta Vörösmarty:

»Itt születél; a föld örömében reszket alattad,
Mint anya, mely kebelén érzi repesni fiát;
És itt őrzi szived legdrágább sírjait a föld.
Nem vagy-e mindenkép, gyászra, örömre miénk?«

Szeptember elsején, azon a »nagy, dicső napon«, melyen a mintegy száz kilométer hosszú pest-szolnoki vasútat megnyitotta, István főherczeg mindjárt meg is kezdette körutazását, hogy magát a nemzetnek bemutassa.

Mint költeményében Sárossy Gyula kérte, mindenütt »kegyesen fogadta az elébe hintett friss virágokat«, melyekből a nép csak egyet tartott vissza, hogy »e nagy napnak nefelejtse legyen.« Szeptember 14-én, születése harminczadik évfordulóján, az Aradon adott diszebéden óriás lelkesedést

keltett, mikor a Habsburgok ivadéka, »az a nagy bajúszú Palatinus Pista,« »ékes magyar nyelven azt merte beszélni, hogy addig él, mig e hazának fog élni.« Borsodban egy banderista a főherczeg vállára tette kezét. »István — szólt — te nádor leszel. Mi bizunk benned. De bizhatunk-e egészen?«[1] »Fölség! — szólt egy nő a Bastille lerombolása után Párisba vonuló XVI. Lajoshoz. — Igazán őszinte-e fölséged? Nem változtatják-e meg fölségedet ismét?« Mennyi kérdés, a melyre nem lehet mindjárt felelni! Ki gondolta volna, hogy az ifjú főherczeg egy esztendő múlva már félreáll a vihar elől? Ugyanaz a Sárossy, ki őt az aradi ligetben megverselte, másfél esztendő múlva ugyanabban a ligetben szavalta el »Arany Trombitájá«-ból, hogy »Mondjuk azt, amit ő magának óhajta.« A népek történetében ennyit érnek »a nagy napok nefelejtsei«.

Diadalútjában mindenütt meghóditva a sziveket, még az alföldön járt István főherczeg, mikor szeptember 17-ikén megjelent a király kézirata, mely november 7-ikére nádorválasztó országgyűlést hirdetett. Ebben a kéziratban a király magyarúl szólt a nemzethez, a mi nem történt századok óta; az utazó főherczeg mindenütt magyar nyelven, lángoló szavakkal vallotta magát jó hazafinak; talán az egy Széchenyit kivéve, ki töprenkedett volna most azon, a tömeget mozgató szeretet nem válik-e még gyűlöletté?

A meghivó levél az országgyűlés feladatáúl a nádorválasztás mellett csak általában emlitette meg »az ország boldogságának nevelésére s a közjó gyarapitására kivánt többféle nagyfontosságú intézkedések« szükséges voltát. A lázas türelmetlenségnek szinte példátlan jelensége, hogy a megyék már az országgyűlés kihirdetése előtt dolgoztak a követek utasitásain, mint Nógrád (augusztus 23—28-ikán), Pest (szeptember 2-ikán), melyek különben kimondották, hogy nem szoros értelemben vett utasitásokat, hanem csak irányelveket kivánnak nyujtani, ezentúl nem akarván gátolni követeiket véleményük szabad nyilvánitásában.

Milyen szellemben készűltek ezek az irányelvek, vagy utasitások, arra nézve talán nem is Kossuth és Széchenyi Pestjét, vagy Palóczy és Szemere Borsodját kell vennünk, hanem például Zágrábmegyét, melynek bizottsága már augusztus 21-ikén ugyanezek szellemében mutatta be az utasitások tervezetét.

Pest, Nógrád, Zágráb követutasitásait a szabadelvű lapok már szeptember első felében közölték[2] s igy mintáúl vehették a vármegyék, hozzászólhattak a lapok. Kemény Zsigmond báró sietett is kicsúfolni Pestet, mely a népképviselet alatt azt látszott érteni, hogy a megyegyűlésekre a földesurak alatt álló községek 2—2 követet küldhessenek; s gúnyosan kérdezte,

[1] Ujházy László Wesselényihez: Tört. Lapok, I. 735.

[2] Pesti Hirlap, 942—951. sz. A borsodi követutasitás (kelt október 19-ikén) u. ott, 972. sz.

I. Béla király rendszere kedvéért lemondjanak-e már most a Montesquieu elméletéről, a XII. század szülі-e újra a XIX-et, elszigetelhetjük-e hazánkat a világmozgalom irányától s ráadásúl széttéphetjük-e eddigi határozatainknak a népképviseletről szóló vezéreszméit? [1]

István főherczeg.
(Szeremley kőnyomata után.)

Azonban a conservativeknek is megvoltak a maguk gyöngéi; például hogy Mosonyban (szeptember 13-ikán) s több más helyütt elvetették a követek igazolását, pedig a megbizólevélnek a kerületi választmány itélete alá bocsátásával legkönnyebben vehették volna eleiét a követválasztásoknál

[1] U. ott, 953—956. sz.

szokásos kihágásoknak és visszaéléseknek. Nagyban ártott nekik, hogy mig egyrészt a nemesek adómentessége mellett izgattak, másrészt hirlapjaikban a dohány-egyedárúság mellett harczoltak; sőt ártott magának István főherczegnek útja is, melyet az ellenzékiek úgy tüntettek föl, mint egy modern embernek a reformeszmék iránt való hódolatát.[1]

A követválasztások inkább a jelöltek egyénisége, mint a szokásos kortes-zavargások miatt keltettek figyelmet. Borsodban, az ellenzék egyik vezérmegyéjében, október 14-ikén nem 7000 ember választott, mint 1844-ben, hanem csak alig 400 kiáltotta ki követül Szemere Bertalant és Bük Zsigmondot. Zajosabb volt a zalai választás, de csak azért, mert azt hitték, hogy a főispáni helyettes rendelte be Zala-Egerszegre az átvonúló katonaságot; első követnek különben egyhangulag kikiáltották Deák Ferenczet, s midőn ő betegsége miatt lemondott, másnap a főispáni helyettes vezetése alatt külön küldöttség kérte föl, hogy legalább a megye tanácskozásaiban vegyen részt.[2] Részt vett, sőt utóbb, márczius 23-ikán az országgyűlésen is megjelent. Pesten Szentkirályi Móron kivűl Kossuth Lajost léptették föl. A Kossuth ellenében eleinte jelölt Patay József kijelentvén, hogy inkább kiköltözik a megyéből, a tisztikar egy része s a kalocsai papság a szintén ellenzéki Balla Endre főjegyző mellett korteskedett. Balla tiltakozott ugyan, de október 18-ikán mégis szavazásra került a sor. Az ország jövője e pillanatban inkább függött a pestmegyei teremtől, mint Genova sorsa attól a deszkától, melyen át akart Fiesco a hajóra lépni, hogy egy forradalom trónjára jusson.[3] Kossuth, kinek pártját »a rákosi országgyűlések ideje óta ritkán látott élénkség« közt gróf Batthyány Lajos vezette, 2948 szavazattal 1314 ellenében csakugyan győzött.[4] Kossuth szülőmegyéje október 14-ikén Lónyay Gábort és Andrássy Gyulát.[5] Mosony pedig a Sopronban megbukott gróf Széchenyi Istvánt küldte. Ez annál nagyobb feltűnést keltett, mert Széchenyinek a kormányban viselt előkelő állását nem mindenki tartotta összeférhetőnek a követi állással. Az udvarnál talán Mirabeaut látták benne, ki a főrendiházból a követek közé lépve, népszerűséget hajhász; az ellenzék azonban sok egyéb közt azért is örült a dolognak, mert a rendek házában volt immár előkelő kormányhivatalnok, kihez, ha nem is hivatalos minőségében, kérdéseket intézhettek.[6] Különben is a haladó idők

[1] Vukovics Sebő emlékiratai. 7.

[2] Zala vármegye jegyzőkönyve. 1847 október 4. [illegible] sz. Kónyi, Deák F. beszédei, II. 623–625.

[3] Kemény, A forradalom után. [illegible]

[4] Részletesen Pesti Hirlap. [illegible] sz. Egy akkori karrikatura szerint Batthyány mozsárban tört Kossuthot; Szentkirályi s gróf Ráday csodálkozva kérdi tőle, mit csinál? »Borsot török Apponyi orra alá«. Ezt a rajzot Apponyinak is elküldték. Országgyülés. 1847. 9.

[5] Követjelentések küldve Andrássy beszédei köt. I. 5–93. nevezetes adalékok ez országgyülés történetéhez.

[6] Szemere Bertalan a soproni bukásról értesülve, egyenesen arra kérte (Pesti Hirlap, 975. sz.) Széchenyit, hogy követség helyett a rendek házában kormányképviselői

FERENCZ JÓZSEF FŐHERCZEG.

Az Athenaeum nyomása.

(Kriehuber J. festménye után készült metszet az országos képtárban.)

nem ismerte őt el urának, hogy azután, a pesti jelenetre nem egészen húsz esztendővel s azontúl mindvégig, Szent-István koronájának viselőjét legnépszerűbb királyai közé számitsa és első szereplésének ötvenedik évfordulóján Pest vármegye s vele az ország osztatlan lelkesedéssel ünnepelje.

A második, politikai tekintetben fontos esemény, a horvát tartománygyűlésnek október 18-ikán Zágráb vármegye részvétele nélkűl[1] történt megnyitása volt.[2] Ezen a gyűlésen a független elemek csak egy negyedét tették a hivatalosaknak. Haulik György zágrábi püspök, a bán helytartója, megnyitó beszédében tiltakozott ugyan azon föltevés ellen, hogy Horvátország el akarna válni Magyarországtól, másrészt azonban erősen fenntartani kivánta a helyhatósági intézményeket. Ezeket, szerinte, csak a magyar ellenzék ostromolván, erősen kell szövetkezniök a konzervativekkel, kiktől egyedűl várja a haza fejlődését, mig az elméleti elvektől s a bölcseleti rendszerekre épitett eljárástól nincs mit remélni. Október 23-ikán a horvát-szlavón nyelvet, a latinnak mellőzésével, a közigazgatás minden ágában hivatalossá tették. Kukuljevics Iván varasdi követ azzal igyekezett megnyugtatni az aggodalmaskodókat, hogy Magyarországon nincs vármegye, hol szlávok ne laknának; ezek tehát ép oly könnyen lefordithatják a horvát átiratokat, mint a horvátok leforditják a magyarokat, A hallgatók zsivió-kiáltásokkal, virágbokréták, koszorúk, költemények szórásával fogadták ezt a határozatot, mit nyomban követett az a másik, mely a horvát történelemre vonatkozó adatok gyűjtésével Kukuljevics Ivánt bizta meg. Másrészt október 25-ikén a magyar országgyűlésre küldött követeiknek meghagyták, hogy a tárgyalásokban magyar nyelven vegyenek részt. Az egészben véve konzervativ jellegű tartománygyűlés október 28-ikán ért véget.

A harmadik politikai esemény az erdélyi országgyűlésnek a 112-ik ülésen, november 10-ikén történt berekesztése volt. A magyar nyelven szerkesztett törvényczikkeket a király már október 31-ikén szentesitette, de nem hagyta helyben a három nemzet pecsétjének egyesitésére, a debreczeni református kollegiumnak ajándékozandó sóra, általában a só ügyére, az adó megajánlására s a királyi udvari kanczellárnak a rendek szine előtt való fölesketésére nézve tett fölterjesztéseket. Az elnök mindamellett is hangoztatta, hogy helyreállt a bizalom a király s a nemzet közt; gróf Dessewffy Emil pedig deczember 10-ikén a magyar főrendek házában ötven év óta ezt tartotta Erdély legeredményesebb országgyűlésének, »pedig ott a conservativ párt volt túlnyomó többségben«.

A negyedik politikai esemény a főkormányhivataloknál tett változásokban állt. Szerencsy Istvánt a királyi személynökségben már augusztusban Zarka János váltotta fel s igy reá várt a nagyfontosságú országgyűlés vezetése; a király október 31-ikén gróf Majláth Antalt államminiszterré

[1] Pesti Hirlap, 971., 974. sz.
[2] U. ott, 980. sz.

Ferencz József főherczeg 1847-ben.
(Egykoru kőnyomat ő felsége hitbizományi könyvtárában.

nevezvén ki, végkép fölmentette a magyar udvari kanczellári méltóságtól s a kanczellária vezetésével még 1846 április 5-ikén megbizott gróf Apponyi Györgyöt november 6-ikán tette utódává, egyúttal a magyar kormány fejévé; tehát elfogadta Apponyi politikai rendszerét, melyet három esztendőn át az ellenzék annyi keserűséggel támadott; mely azonban most azzal készűlt meglepni az ellenzéket, hogy kivánatainak egy részét mint a kormány javaslatait terjeszti az országgyűlés elé.

Hogy találták az országot azok a követek,[1] kik november 7-ikére Pozsonyba érkeztek? Mit akkor senki sem hihetett, nyolcz hónap múlva erre egy magyar miniszter felelhetett.[2] A szabadság hang, az alkotmány puszta szó volt; a magyarnak nem jutott hely Európa nemzeteinek díszes sorában, minden ereje csak az ellenzésben állt. Nem birták elveszteni, de ő sem birt győzni; a politikai halálnak nem élete erejével, hanem csak bizonyos nyúlékonysággal állhatott ellen. Senki sem sejthette benne egy európai nemzeti élet jelöltjét.

Az országgyűlést (az alsó- és felsőház vegyes űlésében) a primás palotájában V. Ferdinánd király november 12-ikén Apponyi főkanczellár beszéde után ezzel a pár magyar szóval nyitotta meg: »*Magyarország rendeit itt látni örvendek. Atyai szándékomat a királyi előadások mutatják. Fogadják bizalommal.*«

»Nemzetiségünket, melynek főpajzsa a nyelv, — vette át a szót Majláth György országbiró a király ajakáról — fölséged tette vissza a maga természetes jogába. Fölségednek köszönjük leginkább, hogy ez nemcsak napról-napra vigabban terjed, hanem fejedelmi palotákban is hangzik s onnan fölséged kedves rokonainak ajkairól már a megyék gyűléstermeibe is hinti varázskellemeit.« S magyarúl ezen a gyűlésen[3] még kétszer szólt a király. Először, mikor hat szóban kijelentette, hogy Istvánnak nádorrá történt választását megerősiti;[4] s másodszor, midőn intette »kedves öcscsét«, hogy »kövesse hivatalában atyja példáját«. »Én ma szónokoltam is magyarúl — szólt Ferdinánd az űlés után a német főtisztekhez;[5] — bánom, hogy nem beszélek jól, mikor ennek annyira örűlnek a magyarok«. S valóban örűltek; szavait aranybetűkkel nyomatták le jegyzőkönyvükben, Szent-

[1] Ötven év mulva (1897 deczemberében) közülök már egy megyei követ sem élt, a városiak közül is csak Ivánka Zsigmond, Szontágh Pál és Tóth Lőrincz. (Ivánka a Magyarország 1897. évi 360. számában.)

[2] Szemere Bertalan a felsőházban, 1848 július 21-ikén.

[3] A megnyitás után a förendek és a követek a királyi előadások meghallgatására s a nádor-választásra átmentek az országházba, a választás megerősitésére azonban visszajöttek a primás palotájába a király elé.

[4] István volt az ország 104-ik ismert nádora.

[5] Kovács Lajos, Széchenyi közéletének három utolsó éve. I., 229. A bécsi udvari emberek különben már előtte való nap, mikor a Sophie-gőzhajón Pozsonyba jöttek, nevetgélve josolgatták: »Jetzt wird widerum das Menge éljen«. — die Leute kennen nichts anders.« (Országgyűlés, 1847. 3.)

királyi aranyszavaknak mondta azokat, melyek közt a király a magyar nemzetiség önállóságának szabadságlevelét gyémánt pecséttel látta el; Kossuth pedig tíz nap múlva kijelentette, hogy lehetetlen kettőzött készséggel meg nem adni, »mire a magyar király hű magyarjait magyarúl szólitá fel: a törhetetlen bizalmat felséges személye és atyai szándéka iránt«.

»Minden csupa enthusiasmus — elmélkedett Széchenyi a terem egyik sarkában. — Sokan sirnak. Én magamba zárkózva, csöndesen élvezem a nemzetem ujjászületése fölötti gyönyört; magam is járultam valamivel hozzá.«[1]

A lovagiasság felbuzdulását nem lohaszthatták a királyi előadások, melyeknek fő pontjai a következők voltak: Nádorválasztás. A katonaság élelmezésének és szállásolásának ügye. A szabad királyi városok, egyházi rend és a szabad kerületek országgyűlési szavazat-joga. A szabad királyi és a bányavárosok rendezése. A nemesi fekvő birtok biztossága s a magánhitel érdekében telekkönyvek és állandó megyei törvényszékek behozatala. Az örökváltság nehézségeinek elháritása. A kereskedés és műipar felvirágoztatása, első sorban az Ausztria és Magyarország közt levő vámvonal megszüntetésével. A közlekedés javitása, a helytartó-tanácsban egy közlekedési osztály fölállitása, a középponti vasútnak államsegélylyel való épitése, államsegély a Tisza-szabályozáshoz, a fiumei vasút kamatbiztositási engedélyezése. A Részek egyesitése az 1836 : XII. t.-cz. értelmében. A büntető-törvénykönyv és javitó-rendszer ügyében törvényjavaslat. A mintegy 550,000 forint kincstári előleg visszafizetése.

Semmi esetre sem elég mindez; de senki sem is fogta fel úgy a királyi előterjesztéseket, hogy tanácskozni csak épen azok keretében lehessen. A sajtó ügyét pl. már a legközelebbi napokban (november 16-ikán) fölvetették s a kerületi ülésben bizottságot küldtek ki a sajtótörvények kidolgozására. A közteherviselés, az évenkint való országgyűlés, az önálló országos pénztár, a népképviselet stb. kérdését önálló inditványok alakjában is szőnyegre lehetett hozni. Mindenki bízott benne, hogy az alkotmányt az eddigi eszközökkel is fejleszthetik. Jóakaratot tanusitott az udvar november 13-ikán a követek bemutatásakor s november 14-ikén az udvari ebéden, midőn a 700 diszmagyar-ruhás úr lelkesedve ürített poharat a király és családja jelenlétében a királyra, a főherczegekre, s kivált Ferencz Józsefre mondott áldomások alkalmával, nem sokat törődve az udvari szokásokkal. Ez a fesztelenség s kölcsönös bizalom valószinűvé tette, hogy a reformpontok nagy részét még ezen az országgyűlésen valósithatják. November 15-ikén beszéde előtt, beszéde után székestűl felemelték az országos vegyes ülésen elnöki tisztét elfoglaló nádort. Másnap az udvar visszament Bécsbe s most már az ügyek tovább haladhattak a megszokott kerékvágásban.

A követek sok parlamenti érzékkel tárgyaltak ugyan, de épen Széchenyi és Hunkár összeszólalkozásából (november 15-ikén), vagy az előleges alakulás

[1] Zichy Antal, Gróf Széchenyi István. II. 65.

idejében érdemleges viták kezdése (november 16-ikán) alkalmából is kitünt a házszabályok hiánya. Ily szabályok készitését a rendek november 20-ikán el is határozták ugyan, de Széchenyi 29-ikén már újból sürgette azokat, hogy a most hónapokig tartó tárgyakkal hetek alatt végezhessenek. A beszélőt ne vegyék szavazónak; csak néhányan beszéljenek; a többi szavazzon, s a conferentiák végzéseit ne tolják föl zsarnoki hatalommal stb. Kossuth azonban helytelennek tartotta, hogy olyasmivel bibelődjenek most, a mi magától is megjön, ha más biztos alapokat leraknak.

Ismernünk kell ezt a körülményt, hogy eléggé méltathassuk azt az igazi parlamenti érzéket, melyet a rendek a vitákban, első sorban a válaszfelirat ügyében november 22-ikén megindúlt tárgyalásokban tanusitottak.

Somssich szerint az alkotmányos fejlődés korszakának a mostaninál nem volt nagyobb mozzanata; a félszázada megkezdett s az utóbbi húsz év alatt annyi hazafiúi tűzzel folytatott politikai küzdelmekben a szétágazó vélemények megtisztúlva s az idők folytán megérve, a királyi előadásokban ép akkor egyesűlnek, mikor a pártok maguk különválva, nagy csatára készűlnek. Kiemelte az ellenzék érdemét a reformok bátor meginditásában, a conservativekét az elhamarkodás meggátlásában, a kormányét a kibontakozás útjának megmutatásában. Azt kivánta, hogy a királynak köszönetet mondva a nemzeti nyelv használatáért s a reformok kijelöléséért, a királyi előterjesztéseket azonnal tárgyalják. Kossuth azonban s az ellenzék nem akart fátyolt vetni a multakra; a kormány és a nemzet csak néhány pontban ért egyet, a kivitelben azonban olyan végtelen köztük a különbség, a milyen csak lehet alkotmányos és önkényuralmi irány közt. Nem régi modorú sérelmi politikát akart követni, mint a conservativ-párt hanem egyszer s mindenkorra elejét óhajtotta venni újabb sérelmeknek, férfiasan elmondani nézetét az ország és a kormányzat viszonyairól, a siker akadályairól s feltételeiről. Ebben a tekintetben arra utalt, hogy az uralkodó-ház jövője kapcsolatban áll Magyarország alkotmányos fejlődésével. Hazánk állapotát legközelebb s leglényegesebben az osztrák tartományokhoz való viszonyok érdeklik. A nemzet mindig örömest nyujt segédkezet a különválni látszó érdekek kiegyenlitésére csak az ország önállását, vagy épen alkotmányát ne kivánják ennek a fejében. Pedig az 1790: X. t.-cz. még most sem valóság, miből a bajok egész özöne, a nemzet és a kormány közjogi hatalmának korlátai tekintetében pedig az egész világon páratlan vetekedés származik. A haladást főkép az absolutismus gátolja s a most uralkodó rendszert első sorban a dynastia jól felfogott érdeke buktathatja meg. Az lesz a Habsburg-ház második alapitója ki ezt a rendszert alkotmányos irányban alakitja át. Ehhez az első lépések közé tartozik egy felelős parlamenti kormány kinevezése s a mostani kormány alkotmánysértéseinek orvoslása.[1]

[1] Salamon (A közösügyek és a forradalom: Budapesti Szemle, XXVI. 334—335.) azt állitja, hogy Kossuth 1848 márcziusa előtt kicsinylően szólt a felelős ministeriumról,

Köszönetet kivánt tehát mondani a királynak s elismerni a haladásnak a királyi előterjesztésekben mutatkozó szellemét, másrészt azonban részletesen felsorolni a sérelmeket, kifejteni a haladást gátoló sikertelenségek főokát (pl. hogy Magyarország most sem független); megemliteni a kormánynak a mult országgyűlés óta elkövetett önkényes tetteit (pl. az administratori rendszert, a horvát ügyet, a Részek visszatartásának elmulasztását, a vallási és váltótörvényekneknek a határőrvidéken elmulasztott kihirdetését); s végre a haladás érdekében feltétlenűl szükségesnek akarta jelezni a Pesten évenkint tartandó országgyűlést.

»Ne gondolja senki — szólt — hogy mi nem tudnánk olvasni az idő jeleiben. Otthon hagytuk az agitationalis tér szenvedélyeit, de érezzük állásunk fenségét és méltóságát is. Mi, egy szabad nemzet képviselői, itt felül állunk minden személyes kegyelmen; otthon bármi szerény legyen is egynémelyikünk helyzete, nélkülözni tudjuk azt, mert reánk magasabb jutalom vár, mint a mit halandó ember adhat: a lelkiismeret nyugalma s a teljesitett kötelesség érzete.« Fölhivja a kormányt, viszonozza az ellenzék lovagiasságát hasonlóval: emelkedjék a kornak s hivatásának érzetére. »Alkotmányos irány s a nép és haza — ez jelszavunk!«[1]

Széchenyi — nyomban utána felszólalva — elismerte, hogy Kossuthnak maga Hermes nyitotta föl ékesszólásra ajkait, de epigont látszott keresni benne, midőn az egész felirati vitát franczia utánzatnak mondta, mire nincs szükségünk; mert a harmincz millió francziának nincs annyi politikai érettsége, mint a mennyit, jól haladva, a magyar elérhet. Kossuth beszéde azonban s a rá következő nem volt sem franczia utánzat, sem táblabirói dikcziózás, hanem, mint pl. Pázmándy Dénesnek a külügyi helyzetet éles világitásba helyező szónoklata is, igazán parlamenti felszinen mozgó mérkőzés, mely nyugateurópainak mutatta a magyart. A vita ötödik napján (november 26-ikán) Széchenyi maga is csak annyit kivánt módositani Kossuth inditványán, hogy a kormány újabb alkotmány sértéseit ne sorolják fel részletesen, hanem csupán általánosságban emlitsék; s mivel Somssich visszavonta a maga javaslatát, s mivel a nyolcz napos vitában, nyolcz megyét kivéve, valamennyi megye nyilatkozott, november 27-ikén már szavazni lehetett. Széchenyi 22, Kossuth 26 szavazatot kapott. Mivel Széchenyi maga bevallotta, hogy ő ebben a kérdésben Kossuthtól csak a modorban különbözik, ez az eredmény a kormány teljes vereségét jelentette. Szentkirályi már november 25-ikén helyesen jegyezte meg, hogy a többség elmélete nálunk egészen más, mint külföldön, hol a kormány a többségből kerül ki. Külföldön a kormánynak többséggel kell rendelkeznie, nálunk (ha még olyan ellen-

s hogy novemberben csak »pedzette« a felelősséget, »némileg eleget akarván tenni a pártprogramm illető mellékes pontjának«. Az 1847 november 22-iki beszédben azonban már benne van az 1848 márczius 3-iki beszédnek lényege; Kossuth nézetei tehát semmi esetre sem alakúltak át oly rohamosan, mint Salamon gyanittatja.

[1] Beszédét l. Pesti Pirlap, 992. sz.

mondásnak látszik is) a többség a kormányt nem erősiti, hanem gyengiti; s a kormány többsége az alkotmányos jogokat veszélyezteti.

A conservativ párt, mely különben szintén nem volt föltétlenűl a kormány kezében, ha az országgyűlés elején még reménykedett, most láthatta, hogy a többség az ellenzéké. Széchenyi szerint jobbra vagy balra ez a kérdés dönti el a nemzet sorsát. Kossuth inditványától ő megtagadta az államböléseséget, ha nem is a lovagiasságot; a rendek azonban Kossuth szellemében döntöttek. »Időm lejár« — sóhajtotta a mérséklet embere, ki gyanitotta, hogy »talán« Kossuth lesz ennek az országgyűlésnek legnagyobb tényezője. November 29-ikén mégis megvallotta, hogy Magyarország jövőjét rózsaszinűbb állapotban soha sem látta, mint most. Kölcsönös meggyőzés és szabad vitatkozás útján ugyan, de a conservativeknek új politikát kellett tanúlniok; nemcsak Kossuthtól — mint Széchenyi mondta, — hanem a conservativektől is, mint az ősz Bernáth József megjegyezte, ki szerint »a mostani országgyűlés nagyon különbözik más országgyűlésektől; itt politikai doktrinák fejtegetéseit kell hallani, mig más dieták cselekedtek; sőt egészen új szavakat is kell tanúlni, mint pl. conservativ programm«.

Új jelszavak lettek kelendőkké a főrendeknél is, kiknél a felirati vita deczember 4-ikén kezdődött. »Ki nem érzi köztünk szükségét, erejét az időnek, mely reformokat parancsol?« — kérdezte Szerencsy István főpohárnok, ki a sérelmek felsorolását mellőzni inditványozta. A vita, melyben száznál többen vettek részt s melynél magvasabbat a főrendiház alig hallott, deczember 11-ikén Szerencsy javaslatának elfogadásával végződött.

»Ám lássák a főrendek — szólt Kossuth a rendeknél deczember 15-ikén — ha tetszett nekik gátat képezni a trón és a nemzet bizalmas közelitése közt; ám számoljanak önmagukkal; majd számol velük a kérlelhetetlen história is.« Ha nem engedik sérelmeiket általában véve a trón elé terjeszteni, előterjesztik külön-külön reform-törvényjavaslatok és feliratok alakjában. Javasolta, hogy mivel a két tábla iránya homlokegyenest ellenkezik, ne tárgyaljanak, hanem megmaradva föliratuk mellett, azt ne ejtsék el; ellenben a napirend elvégzése után azonnal térjenek át a sérelmek ügyére.

Ez a parlamenti fogás nagy zavarba hozta a conservativeket; Zarka királyi személynök deczember 20-ikán maga javasolta, tanácskozzanak újból a feliraton, hiszen az eredeti szerkezet s a főrendek módositása közt nem oly lényeges a különbség, hogy ki ne egyenlithetnék. A rendek azonban, nem szenvedélytelen vita után, miközben Veszprém és Bihar követei egymás szavazatát elidálták, 25 szavazattal 22 ellenében Kossuth inditványát fogadták el, s így nem irtak föl a reformok ügyében, de hálát sem mondtak a trónnak, ha a határozatban hivatkoztak is lovagiasságukra. A nádor különben (deczember 21-ikén) azzal igyekezett megnyugtatni a kanczellárt, hogy a függetlenséget (az X : 1790 tcz. lényegét), a költségelőirányzatot és a felelős ministeriumot

mindenki képtelenségnek tartja. Olyan önámitás, mely utóbb meglepetés gyanánt tüntette föl az ellenzék jól előkészitett sikerét.

Most, midőn általában nyilatkozni nem lehetett, a rendek kettőzött hévvel fordúltak a reformkérdések felé. Szemere Bertalan már november 29-ikén megtette inditványát a közteherviselés ügyében. Kijelentette, hogy

Zarka János.
(Egykoru kőnyomat után.)

akkor lesz letéve másodszor Magyarország alapja, a mikor a közteherviselés elvét kimondják és alkalmazzák.

Az örökváltság (az úrbériségek örökös megváltása) ügyében Lónyay Gábor zempléni követ deczember 3-ikán tette meg inditványát. Magát az elvet mindenki helyetelte most már, mig 1834-ben, 13 esztendővel azelőtt,

merénylet számába ment emlegetni szabad földet és szabad embert, úgy, hogy némely oligarcha forradalmat látott benne s terrorismust még a szelid Kölcsey föllépésében is. Maga Szemere is tiltakozott az ellen, mintha az 1789. évi franczia módot, a feudalis testeknek puszta hatalomszóval való eltörlését akarná s egyáltalán nem külföldi példák nyomán remélte megoltani a kérdést. Most csupán azt javasolta, hogy az örökváltság kötelező módjának megállapitására országos választmányt küldjenek ki, mi 28 szóval 20 ellenében december 6-ikán meg is történt.

Az ősiség ügyében deczember 9-ikén maga a conservativ Somsich tett inditványt. Kimondatni kivánta, hogy az ősiség káros, és hogy azt okvetetlenül módostani kell, mire nézve bizottságot akart kiküldeni. Botka Tivadar, a történettudós, az ősiség teljes, tökéletes és egyszerre való eltörlése mellett nyilatkozott, mit azonban Széchenyi csak a magyar nemzetiség megóvására tett intézkedések után találván helyesnek, maga részéről az ősiség káros voltának elismerését s egy kerületi bizottság kiküldését sürgette. Ezt a rendek több felszólalás után még abban az ülésben elrendelték, de minden utasitás nélkül.

Nem mindenki ismerhette el Széchenyivel, hogy az ősiség fenntartotta volna a magyarságot, de az ősiség eltörlésével szabad lévén a birtok, természetesnek látszott, hogy külföldi tőkepénzesek is vásárolni igyekeznek. Igy védekezni kellett a magyar uradalmaknak könnyelmüen külföldiek kezébe való juttatása ellen, mi a magyarságot rontaná. Másrészt azonban, mivel a beköltözés a népességet s esetleg az értelmiséget és vagyonosságot emelhette, a rendek már deczember 10-ikén tárgyalás alá vették a honositásról szóló törvényjavaslatot, mely a mult országgyűlésen készült. A czímvitán még aznap túlestek, másnap azonban valódi nemzetiségi vita fejlődött ki. Osegovics Metell és Ferencsics horvát követek a honositandóktól a magyar nyelv tudását csakis a tulajdonképeni Magyarországban akarván megkövetelni, Kossuth figyelmeztette őket, hogy az 1792. évi törvények Zágráb-, Kőrös- és Varasdmegyéket még Szlavóniának nevezik, a másik három vármegyének pedig gyüjtőnevet nem adnak s igy tudni sem lehet, miért hivják a Dráva-Száva közét Horvátországnak; tehát a felszólalók sem követelhetik, hogy őket Horvátország követeinek tartsák. Horvátország ne akarjon valami párhuzamos országgyűlést s ne akarja Magyarországgal szemben Irland szerepét játszani. Tisztába kell jönnie azzal, hogy nemzetiség sok van ugyan Magyarországban, de csak egy nemzet van, a magyar. Kubicza Pál, trencséni követ, a javaslat tárgyalása közben (deczember 18-ikán) külön feliratot inditványozott a magyar nyelv és nemzetiség ügyében, a mi a honositás kérdésével párhuzamosan tárgyaltatván, emebben is még jobban előtérbe tolta a nemzetiségi kérdést. Osegovics Metell (deczember 21.) elismerte, hogy nemzetiségüket a magyarok képviselői joggal tekintik minden földi boldogság főfeltételéül; de nem remélhette, hogy magasztos eszméiket más nemzetiségekkel szemben alkalmaz-

hassák, ha ragaszkodnak a magyar nyelv és nemzetiség dolgában 1843 deczember 11-ikén és 1844 november 8-ikán készitett fölirataikhoz. Vannak, szerinte, a politikai nemzetiségnek szűkebb korlátai is, melyeken belül megengedhetők egy közös birodalomban élő minden nemzetnek tulajdon nemzeti jogai, a nélkül, hogy e miatt a birodalom egysége csorbát szenvedne. A horvátok most csak azt követelték, hogy az anyaországgal érintkezve egyelőre még a latin, belügyeikben azonban a holt latin helyett a horvát nyelvet használhassák; ez utóbbit minden esetre saját elhatározásuktól függő belügyi kérdésnek tartották. Nem nyugodhattak meg abban sem, hogy Horvátországban csak Magyarország czímerével, szineivel és pecsételvel éljenek s ne egyúttal a magukéival. Tiltakozniok kellene, ha a rendek a kapcsolt részek helyhatósági jogaival ellenkező s területük épségét sértő törvényt hoznának, s ha a nyelvtörvényben nem szoritkoznának csupán az anyaország területére. Ide pedig nem számitják a tengerpartot, mely az 1790 : LVI. t.-cz. értelmében Horvátországhoz, Szent-István koronájához tehát csak közvetve tartozik. S midőn Bernáth Zsigmond ismét fölmelegitette Horvátország helytelen elneveztetése kérdését, Kossuth pedig repeal-féle s területi igényeiket emlegette, ugyanazon ülésben Osegovics negyedszer is felszólalván, kijelentette, hogy elmúlt a kölcsönös meggyőzésnek ideje és ismételte óvását az egész törvényjavaslat ellen. Különben a horvát országgyűlés már úgyis elhatározta a horvát nyelvnek hivatalossá tételét, a mi egyebek közt Szerémmegye deczember 9-iki gyűlésén is elkeseredett vitát keltett, mert benne legtöbben az anyaországtól való elszakadás vágyát gyanitották. Deczember 22-ikén a kerületi ülésben a rendek is elfogadták a magyar nyelvről szóló törvényjavaslatot, mely hivatalos nyelvvé föltétlenül a magyart tette, és csak Pozsega-, Verőcze- és Szerémmegyéknek, valamint a tengermelléknek adott hat évi halasztást, a kapcsolt részekben pedig a törvényhatóságokat és itélőszékeket az anyaországgal magyar (néhány esetben latin) levelezésre szoritotta.[1]

A főrendiház február 4-ikén méltányosabban itélte meg Horvátország helyzetét; Lonovics József püspök inditványt tett, hogy ne kényszeritsék ezt a latin nyelv használatára, hanem tetszésére bizzák, használja-e; gróf Batthyány Lajos határozottan megadni kivánta a horvát nyelv használásának jogát, mit másnap gróf Dessewffy Emil akkép ajánlott elfogadni, hogy az ügykezelés nyelvének megválasztását a horvátok tetszésére hagyják, mire Lonovics odamódositotta javaslatát, hogy a latin s horvát közt választhassanak. A főrendek Dessewffy módositásával szavazták meg a javaslatot, melyből különben, ebben az alakjában, soha sem lett törvény.

[1] Barthoss már 1848 augusztus 7-ikén megjegyezte a magyar képviselőházban, hogy Horvátországban sok máskép történik, ha a törvényhozás ki nem mondja azt a bizonyos hat évet. Olyan vád, melyet félszázad óta sokan ismételtek; igy Smiciklas is azt állitotta nemrég a horvát országos gyűlésen, hogy az 1848. évi fölkelést a magyar nyelv behozatala okozta. Ezzel szemben l. Kossuth, Irataim az emigratióból, II. 151.

Időközben a rendek (január 12-ikén) a honositási törvény tárgyalását folytatván, január 27-ikén a honositás elengedhetetlen föltételei közé a magyarul tudást is bevették; visszautasitották Horvátországnak a honositás jogában támasztott követeléseit s Horvátország követeit elismerték ugyan ténylegeseknek, de nem törvényeseknek. Január 25-ikén végre hitelesitették a törvényjavaslatot, melytől időközben más fontos kérdések vonták el a figyelmet.

Az ellenzék független magyar kormányt sürgetett; mindent elkövetett tehát, hogy megbuktassa Apponyit, ki 32 vármegyébe nevezvén ki főispáni helytartókat, úgy látszott, megsemmisitni törekszik a törvényhatósági életet, az alkotmányos önkormányzást. István nádor az alsó- és felsőház vegyes ülésében február 1-én bemutatta a királynak január 30-ikán kelt leiratát, mely hangoztatta, hogy a helytartóknak nagyobb számban való kinevezésével csupán a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatás gyorsitására, hathatósabbá és szabatosabbá tételére gondolt; hogy ezzel a végrehajtó hatalom törvényes körét legkevésbbé sem lépte át; hogy helytartókat ezentúl csak kivételkép nevez ki, hogy a főispáni hivatal méltóságát megőrizni s az ideiglenes állapotot lehetőleg és mindenütt megszüntetni szándékozik.

Az ellenzék három napi tanácskozás után február 5-ikén Szentiványi Károly által azt a javaslatot tétette a kerületi ülésben, hogy köszönetet mondjanak ugyan a király jószándékáért, de jelentsék ki, hogy a nemzet aggodalmai alaposak, s az új rendszert, melynek törvénytelenségeit részletesen felsorolják, valóban is meg kell szüntetni. Lónyay Menyhért ellenben a nemzet hálaját kivánta tolmácsolni, hogy a király eloszlatta a nemzet aggodalmait. 24 szavazattal 23 ellenében a rendek Lónyay javaslatát fogadták el, mire Kossuth kért szót, mert »a haza és szabadság jövőjéről van szó«. Megjósolta, hogy a történtek után az országgyűlésen béke többé nem lehet; hanem harcz lesz az utolsó perczig. S mivel még nincs eldöntve, a rendek el akarják-e dobni az administratori rendszerben fekvő egyes sérelmeket vagy sem, inditványozza, munkálatát adja be a rendszer fölvilágositására adatok gyűjtésével megbizott választmány. De akármily meglepő volt is a conservativek győzelme, parlamenti szempontból egyik vezérüknek, Babarczynak kellett igazságot adni, hogy ez a szavazás a tárgyat befejezte s hogy az administratori kérdést itt addig, mig ez a többség áll, tárgyalni nem lehet. Az ellenzék azonban nem talált tisztelni valót oly többségben, mely úgy keletkezett, hogy a rendszer ellen utasitott 29 megye közűl csak 23 szavazott utasitása értelmében; s mivel az utasitások rendszere még épségben állt, nem ok nélkül tette szóvá az utasitások ellen való szavazások tényét.

A február 9—10-ikén tartott ellenzéki értekezlet azután Szemere Bertalan szövegezésében terjesztette elő a feliratot. »Felséged leirata — mondták egy helyütt — egy felleg eloszlatására van irányozva és zálogúl szolgál,

hogy a kor halasztást nem szenvedő kérdései megoldatni alkotmányos irányban fognak.« Ezúttal 31 megye szavazott az inditványra, s igy 13 szóval (február 12.) az ellenzék győzött. Apponyi már az országgyűlés feloszlatására gondolt.[1]

Somsich is csak két dolog közt látott választást: feloszlatni az országgyűlést vagy Kossuthot belevonni egy alakitandó magyar ministe-

Somsich Pál.
(Barabás Miklós kőrajza után.)

riumba. Széchenyi erre február 27-ikén egyenesen föl is hivta Kossuthot, mivel már szinte átment a köztudatba, hogy Ausztriának alkotmány, Magyarországnak külön kormány kell. Kossuth meg is igérte egy, talán

[1] A közvélemény többről is vádolta; Apponyinak Széchenyihez — már a párisi forradalom hatása alatt márczius 1-én irt leveléből — nem tűnik ki több. Kónyi, Deák Ferencz beszédei, II. 14.

Széchenyi elnöklete alatt Deák, Wesselényi s mások belevonásával alakitandó kormány támogatását. Harmadnap (február 29-ikén) a főrendek is elfogadták az adminisztrátori kérdésben való feliratot, mely egy kormányrendszert támadva, előkészitette egy másiknak útját.

Februárban különben főkép két kérdés foglalkoztatta a rendeket. Az egyik Széchenyinek az összes közlekedési ügyről a rendek elé terjesztett jelentése,[1] melyben azt sürgette, hogy Magyarországot nagy áldozatok (száz millió forintnyi kölcsön) árán is kapcsolatba hozzák Európa főbb piaczaival; Nyugat- és Kelet-Európát hazánkon át kössék össze; az ország vasúthálózatának középpontja Pest legyen, melyből igy félszázad alatt világváros lehet; s végre az ország nem-magyar ajkú polgárait a közlekedés javitásával s terjesztésével mind gyakoribb érintkezésbe hozzák a magyar elemmel. Előre lehetett látni, hogy ez a terv, ha napirendre kerül, megbuktatja Kossuth kisebbszerű s a mellett hibás számitáson alapuló javaslatát a vukovár-fiumei vasút ügyében s talán Kossuth varázsát is megtöri. A másik kérdés a városok ügye volt, mely miatt Kossuth már 14-ikén azzal vádolta a rendeket, hogy, ha igy húzzák a vitatkozást s mindenből pártkérdést csinálnak, az országgyűlés csak ennek az egy kérdésnek bevégzésére sem lesz elég. Nagyobb erővel indult meg a vita, mikor Szentkirályi a javaslat szerzője, pesti útjából visszaérkezve, 18-ikán ismét megjelenhetett a rendek közt, Szemere pedig ugyanaz nap megtette, de másnap már visszavonta azt az inditványát, hogy az országos és a városi választásokra kétféle censust állapitsanak meg; mire Kemény Zsigmond czikksorozatban fejtegette, hogy a minősitéstől függ a magyar közjog jövője s hogy a városi kérdés megoldása szorosan összekapcsolódott hazánk egész közjogának jövőjével. Márczius 2-ikán a hallgatóságot különösebben nem érdeklő városi ügy tárgyalása a 230. §-ig haladt előre; márczius 3-ikán azután, a 68-ik kerületi ülésben, olyan tárgy akadt, mely a fulladásig tömött karzatok hallgatóságát elcinte remegő várakozásra birta, utóbb határtalan lelkesedésre ragadta. Kossuth tett inditványt az országgyűlési teendők s a békés úton való átalakúlás biztositása tárgyában.

II. FEJEZET.

A márcziusi napok.

Márczius elején a bécsi kormánynak egyszerre három politikai válságtól kellett tartania: hogy az administratori kérdés elmérgesedése következtében az országgyűlést feloszlatni kényszerűl; hogy a bankjegyeik beváltását sürgetők türelmetlensége bukásba sodorja az osztrák »nemzeti«

[1] Erre nézve l. különösen Kovács, Széchenyi közéletének három utolsó éve, II. 16—39.

bankot s vele az állam pénzügyeit; és hogy mindezek következtében a párisi februári forradalom Magyarországon, sőt talán Ausztriában is forrongásokat okoz. Apponyi ettől, sőt még a közönséges utczai tüntetésektől is vissza akarta tartóztatni hazáját; s most már az országgyűlés bezárását is azért sürgette, mert félt, hogy azt magával ragadja az események rohanó áradata. Meg volt győződve, hogy a párisi példa ellenében az udvar nem az orosz segitségre, hanem népei hűségére kiván támaszkodni. Politikai bünnek tartotta volna, ha az országgyűlés ily körűlmények közt engedményeket akarna kicsikarni; mert az udvar nem idegenkedik ugyan a reformoktól, de kényszerittetni sem engedi magát.

Az országgyűlés nagy része azonban úgy találta, hogy jobb, ha ezekben az időkben ő vezet, mint a nép. Dessewffy Emil gróf pedig már márczius 1-én figyelmeztette Apponyit, hogy Kossuth legfeljebb három nap mulva alkotmányt kiván az örökös tartományoknak, Magyarországnak pedig felelős ministeriumot.[1]

S valóban, ha Szentkirályi aznap még sajnálkozott, hogy az országgyűlés négy hónapi tárgyalás után sem tud kibontakozni az apróságokból, az előkészitésekből és a paragraphusokból s hogy nincs általános, magasabb szempont, olyan nagyobbszerű eszme, mely eljárását jellemezhetné, úgy látszott, most már csakugyan elérkezett a nagyobb eszmék, a nemzeti akarat nyilt kifejezésének ideje. A conservativ Balogh Kornél márczius 3-ikán megtette már elsején bejelentett inditványát, melyben javasolta, hogy a királytól a bank állásáról s a forgalomban levő bankjegyek födözetéről felvilágositást kérjenek.[2] Kossuth azonnal kijelentette, hogy ez a kivánatnak csak egyik része lehet; a másik abban áll, hogy Magyarországnak önálló pénzügye, külön és önálló pénzügyministeriuma legyen. Mint az adminisztrátori kérdésben is kitűnt, minden bajnak kútfeje a hibás kormányrendszer. Ez a rendszer idejét múlta, emberei rövid időn sirba szállnak; »de a Habsburg-ház nagyreményű ivadékára, Ferencz József főherczegre, ki első fellépésekor a nemzet szeretetét magáévá tette, egy fényes trón öröksége vár, mely erejét a szabadságból meriti«. Az uralkodóház és a nemzet érdeke egyaránt követelik, hogy a birodalmi kormányt összhangzásba hozzák az alkotmánynyal. Maga a király is reformokat kivánt tőlük. Reform gyanánt kell sürgetniök a népképviseletet, a honvédelemnek nemzeti szellemben való gyökeres átalakitását, az állam jövedelmeinek felelősség

[1] Kónyi bevezetése Deák beszédeihez, II. 13—15.

[2] A banknak február 29-ikén 214.146,440 frt értékű jegye volt forgalomban, készlete 1.906,301 frt 11 1/2 krt, bankalapja 50,621 részvény után 30.372,600 forintot tett ki. Ezzel szemben cselekvő vagyona ezüstben 65.058,351 frt 8 3/4 kr., váltókban 86.295,505 frt 54 kr., zálogletétekben 12.602,500 forint, államadósságban 81.387,264 frt 3/4 kr., magyarországi biztositott kölcsönben 1.081,809 frt 11 1/2 kr., s igy összesen 246.425,431 forint 11 1/2 krajczár. Az 5%-os metalliques-k 91-en állottak, mit Kossuth már márczius 1-én valódi veszélynek mondott.

mellett való kezelését, az örökös tartományokkal való érdek-találkozások kiegyenlitését s a független, felelős nemzeti ministeriumot. Ausztria bomlásának s a legújabb külesemények következményeinek elháritására, az egy uralkodó alatt álló népek legbarátságosabb egyetértésének előmozditására szükségesnek találja, hogy a király az örökös tartományokban is alkotmányos intézményekkel környezze fejedelmi székét. Sürgeti, hogy a király már most szakkormányférfiakat küldjön az országgyűlésre, kik a tárgyalásokban közvetlenűl résztvegyenek, mint alkotmányos közegek a kivánt felvilágositásokat megadják s az alkotandó törvényeket felelősség mellett végrehajtsák.

A rendek, »a perczek roppant felelősségének érzetében«, az ország politikáját valóban »arra a magaslatra emelték, melyet az idő szabott elejökbe«. »Tanácsot kértek a körűlményektől, hivatásuktól, felelősségüktől és határoztak a haza sorsa felett«; a kerületi ülésben változatlanúl elfogadták Kossuth felirati javaslatát, melyet oly remek szónoklat kiséretében terjesztett be. Másnap az országos ülésben az elnök, Zarka királyi személynök, figyelmeztette a rendeket, hogy el kellene különitniök az átmeneti intézkedéseket a véglegesektől s most csak azokról szólani; mert a fenyegető rossz, a forradalom, még vészhozóbb lehetne a nemzetre, mely nemzetiségét és politikai lételét veszitheti, mint az uralkodóházra nézve. Népképviseletről, felelős ministeriumról, nemzeti honvédelemről a megvalósitás módozatainak kifejtése nélkül különben is igen nehéz beszélni, a birodalom »többi« nemzetének közjogi viszonyait pedig »a dolgok jelen állásában« érintetlenűl kellene hagyni, ha felette korszerű kivánat is, hogy az örökös tartományok szintén alkotmányt kapjanak. A magyar nemzet idáig sem avatkozott azoknak belső ügyeibe.[1] Azonban az országos rendek is egyhangulag elfogadták Kossuth feliratát, az országgyűlési ifjuságnak azt a kérelmét pedig, hogy ebben a sajtószabadságot is megemlitsék, már a kerületi ülésben a kérvények bizottságához utasitották. Márczius 8-ikán Madarász Lászlónak, Somogy időközben felküldött követének, az első radikálisnak inditványára a főrendeket is felhivták, hogy azonnal tárgyalják a feliratot; midőn azonban kitűnt, hogy a nádor, az országbiró és tárnok, a felsőház elnökei, a teendők megbeszélésére Bécsbe utaztak s igy ülést tartani nem lehet, Szentkirályi az országbirót, ki tegnap már tudott az inditványról s az elnökségről nem intézkedve mégis távozott, vád alá helyezni kivánta, Kossuth pedig azt javasolta, hogy már most az alsóház, a felsőnek megkérdezése nélkül, külön küldöttséggel vitesse Bécsbe a feliratot. Pázmándy mérséklő felszólalására azonban belenyugodott, hogy a körülményekre figyelmez-

[1] Gróf Széchen Antal már február 29-ikén a főrendeknél szintén azt hangoztatta, hogy a birodalom »többi« tartományában történtekről tanácskozniok nem lehet, mire gróf Erdődy Sándor megjegyezte, hogy hazánkat a pragmatica sanctio oly összeköttetésbe hozza velük, hogy arról, mi az összes birodalom erejét, hatalmát eszközölheti, szólani nemcsak jog, de kötelesség.

tetve, még egyszer megsürgessék a főrendeket, kiket Madarász László, vonakodásuk vagy késedelmük esetében, mint azt már 1790 június 15-ikén is tették, az alkotmányra fölesketni akart. Másnap az izenetet Pázmándy szellemében küldték ugyan el (s hozzájárult az országos ülés is, melyet — a királyi személynök szintén Bécsben lévén — Sárközy Kázmér alnádor elnöklete alatt tartottak), de határozottan kijelentették, hogy az elnökség távollétéből eredő késedelmet a törvények s a törvényhozás méltóságával összeegyeztethetni nem vélik s remélni szeretik, hogy hasonló rendellenesség miatt felszólalni többé nem lesz okuk.

Az alsóháznak joga volt a türelmetlenségre. A márczius 3-iki feliratban, a forradalom hevétől még el nem kapatva, s a felelős ministerium kérdésében is teljesen történeti alapon állva, modern alkotmányt követelt. Ki vonhatta kétségbe, hogy ezer esztendős alkotmányát az idők szellemében átalakithatja? Máskor is fejlesztette, olykor egyenesen a Habsburg-dynastia felhivására, például 1687-ben, 1723-ban; s ha ez akkor a lovagiasság tette volt, el kellett ismerni, hogy lovagiasabban semmi esetre sem lehetett elmondani a nemzet kivánatát, mint ez márczius 3-ikán történt. Senki sem tarthatott tőle, hogy alkotmányozó gyűléssé oly értelemben alakul át, mint a franczia rendiség 1789-ben; annak teremtenie kellett alkotmányt, ennek csak módositnia, biztositnia, »körülsánczolnia«, mint egy ezredév alatt annyiszor. Ausztria alkotmányát is csak azért sürgette, hogy az udvar és a bécsi kormány az ausztriai absolutismus gyakorlása közben ne jőjjön ezentúl is folytonos ellenmondásba önmagával és a magyar alkotmánynyal. Metternich azonban, a kormány feje, még ezekben a napokban sem akart tudni alkotmányról, felelős ministeriumról, engedményekről; különben multját kellett volna megtagadnia. Ennél jobbnak tartotta, hogy inkább meghaljon az ütött rések védelmében, amit egyébiránt ő sem tekintett egyébnek szóvirágnál. Az egyetlen, amit Apponyival együtt tenni akart Magyarországért, az anyagi érdekek előmozditása. Nem több, mint amenynyivel már a XVIII. század nagy Habsburgjai akarták kárpótolni a szabadságát féltő Magyarországot. De magának a kormánynak nem volt pénze oly befektetésekre, a minőket például Széchenyinek (helyesebben Kovács Lajosnak) a magyar közlekedésügy rendezéséről most februárban kinyomatott javaslata követelt volna; a jobbágyok felszabaditása és a nemesek megadóztatása pedig, szóval a közös teherviselés, ebben a pillanatban meghódolást jelentett volna Kossuth szelleme előtt. S Kossuthról épen mostanában irta Széchenyi, hogy szegény akar maradni, nem alszik, nem eszik, lefogy: már benne van a revolutio fanatismusában.

Azok közül, kiket a felirat elfogadásának hirére Apponyi Bécsbe hivott, csak Széchényinek voltak kész és határozott tervei. Nemcsak az alkotmányt, hanem annak a korhoz való alkalmazását, tehát a haladást akarta, úgy, mint egész fényes közpályáján. Kossuth ellen 1841 óta folytatott küzdelmét azonban azzal akarta betetőzni, hogy visszatartsa nemzetét

a forradalomtól; s mert ezt már mint kanczellár sem remélhette volna, teljes hatalmat, valóságos diktátorságot kivánt. A király adjon ki a nemzethez olyan kiáltványt, a milyet ő fog tollba mondani; őt bizza meg az összes kinevezésekkel, rendelje alá az összes hivatalokat, bizonyos tekintetben magát a katonaságot is; ellenparancsokat visszahivatásáig ne adjon ki; bizza meg, hogy a szükséges reformok tárgyában a mostani országgyűléssel alkudozzék s hat hónap alatt hivjon össze új országgyűlést. Ilyesmit Wallenstein óta senki sem követelt a Habsburgoktól s másfél esztendő mulva Haynau is kevesebbet kapott. Széchenyi tudta, mint Wallenstein, hogy feje, családja, vagyona van koczkára téve; vesznie kell, akár a forradalom győz, akár a reactio. Még egyik sem lépett előtérbe; még mindig csak a félrendszabályok ideje járta. Széchenyi inditványa senkinek sem tetszett; a »notable«-ok, főkép István nádor és Zsófia főherczegnő közbenjárására, mellőzték Apponyi kivánatát is, az országgyűlés feloszlatását, s márczius 10-ikén Lajos főherczegnek azzal az utasitásával tértek haza, hogy ne engedjék felküldeni a feliratot.

Márczius 10-ikén a rendek már ismét a városi kérdéssel foglalkoztak, nyugodtan és szenvedélytelenül. A codificatio nagy részleteivel még mindig szinte aggodalmas pontossággal bibelődtek. Márkovics szebeni követ ugyan az V. részszel már befejezhetőnek tartotta az egészet s ugyanaz nap a Pesti Hirlap is sürgette, hogy részletes codificatióba nem bocsátkozva, érjék be a kérdések fő mozzanatainak törvénybe-iktatásával. Márczius 14-ikén azonban arra a hírre, hogy Bécsben kitört a forradalom[1] s Metternich megbukott, Apponyi lemondott, Kossuth maga inditványozta, hogy a sajtótörvények kidolgozására kiküldött bizottság ne codifikáljon sokat, hanem mielőbb nyujtsa be a főelveket magában foglaló javaslatát, hogy itt, a törvényes helyen mondják ki a sajtó szabadságát, ne máshol (Pesten) diktálják. A honvédelem iránt is néhány óra alatt kell javaslatot késziteni. Tartsanak ülést éjjel, nappal, a mikor kell.

Magának a feliratnak idáig történt késleltetése könnyen azt a színt adhatta a dolognak, hogy kivánataikat a rendek Bécs zavara felhasználásával akarják kierőszakolni. Azonban épen a feliratnak s Kossuth márczius 3-iki beszédének a lapokban megjelent szövege volt a bécsi forradalomnak leghathatósabb élesztője; Pozsony ekkor legalább is annyira hatott Bécsre, mint Páris. Bécs 1804-ig csak afféle caput dominii volt; egy állam középpontjának csupán az ausztriai császárság megalapitása, s még inkább a római szent birodalom bukása után tarthatta magát. Ez volt első forradalma, szivének első hevesebb dobbanása. Ausztriának birodalmi gyűlése nem lévén, hol a tartományi gyűlésekbe szétszórt rendek együtt nyilatkozhattak volna, alkotmányt csak az utczán lehetett követelni; s néhány

[1] L. különösen Springer, Gesch. Österreichs, II. 177—196. és Blum, Die deutsche Revolution, 148—156. Az egykorúak közül: Unterreiter Fr., Die Revolution in Wien. Bécs, 1848/49., nyolcz füzetben.

ember lelövetése után a császár megint csak az utczának igérhetett alkotmányt.

Magyarországnak azonban volt s épen együtt is ült az országgyűlése. Kossuth szerint ennek jutott az a roppant feladat, hogy a mozgalmakat bölcsen vezesse. Míg ennek keze közt marad a gyeplő, addig alkotmányos úton haladhat; de ha egyszer kirántják a kezéből, a következésekről senki sem állhat jót. Azért kellett volna a feliratnak idejében elmennie, hogy azt, a mi abban áll, vagy annál is többet, most már, midőn a forradalom a külföldön annyi helyütt győzött, Magyarországban ne az utcza követelje. Magának Pozsonynak ekkor csak 30,000 lakosa volt ugyan, a bécsi kormányt azonban már is aggasztotta a közönség magatartása; félt, hogy az országgyűlés a karzat befolyása alá kerül. Maga Kossuth, úgy látszik, inkább Budapesttől tartott, hol az uralkodótól, az országgyűléstől távol, egy politikailag jelentéktelen kormányt (a helytartótanácsot) kevésbe véve, 150,000 ember[1] élt együtt. Kivánatos tehát, hogy Bécsben legyen a fölirat, mielőtt a bécsi forradalom Budapest szenvedélyeit is fölkavarhatná, hogy se a király, se az országgyűlés ne látszassék a tömeg hatása alá kerülni s utóbb a hatalomnak ne lehessen az a kifogása, hogy a reform visszavehető, mert nem a törvényes tényezők műve, hanem az utcza csikarta ki. Kossuth inditványához képest tehát az alsóház küldöttsége stante sessione megkérte a nádort, tartson még ma ülést a főrendekkel a felirat ügyében. Délután a nádor a hallgatóság kitörő lelkesedése mellett valóban maga inditványozta, hogy egész terjedelmében, vita nélkül fogadják el a feliratot, a mi meg is történt;[2] mire a nádor vezetése alatt a főrendek 13, a rendek pedig 59 tagot választottak, hogy másnap személyesen vigyék azt Bécsbe. Köztük volt Széchenyi, a ki négy nappal ezelőtt is csak anarchiát nem akart s kész volt inkább feláldozni magát, hogy meglehessen a reform, s hazája tartományból anyaország lehessen. Kezet fogott Kossuthttal: szünjék meg minden párt, minden kaszt; ő eddig is csak a modorra nézve ellenkezett, a czélra nem s annak tisztaságát mindenkor elismerte. Valóban, elérkezettnek vélte mindenki azt az időt, midőn — mint Kossuth mondta — a magyar fajt egyesiteni s Erdélyt Magyarországhoz kapcsolni kell.

A rendek minden nyilatkozatának súlyát a teljes egyetértés adta meg. Ilyen egyértelműséggel fogadták el másnap reggel Kossuth inditványára a

[1] A katonaság nélkül Pesten 100,617, Budán 34,893. Ó-Budán 7694 ember lakott. Fényes, Magyarország leirása, (Pest, 1847.) II. 212—5.

[2] Így nyilvánosságra sem jutott Széchenyinek az a felirattervezete, melynek czélja az volt, hogy Bécs és Prága lázadói közül a hűséges Pestre hijja a királyt, hogy innen gondoskodjék örökös tartományainak megtartásáról. (Kovács Lajos, id. m. II. 46—63.) Inditványát, »a régi magyarság utolsó szavát«, a követek értekezletén senki sem pártolta, s ezzel, Kovács szerint, az eddigi politika alapjáról s Kossuth feliratával arra a lejtőre léptek, melyen nem volt megállás Világosig.

nép minden terhében való arányos osztozást, melylyel — Széchenyi szerint — a magyar nemzet szélesebb alapra állitotta alkotmányát mint milyenen idáig fityegett; elfogadták Szentkirályi javaslatára, hogy törvényt készitsenek az összes úrbéri viszonyok eltörléséről, a földesurak kártalanitására az államot kötelezvén, és szintén Szentkirályi inditványára elhatározták, hogy a feliratban a szellemi kifejlődés ápolása alatt a népnevelést, a vallási jogok viszonosságát, az esküdtszékek felállitását, a sajtószabadságot és a nemzeti erők egyesitése szempontjából az Erdélylyel való egyesülést is érteni kivánják; hogy ott, hol a képviseleti rendszernek alkotmányos irányban való fejlődését hangoztatták, ezzel az országgyűlésnek Pesten évenkint való tartását is sürgették, mert ez elválhatatlan kapcsolatban áll a kormány felelősségével.

Délelőtt tiz órakor azután hajóra ült a küldöttség, hogy Bécsbe vigye a feliratot. A 72 követet és mintegy 200 országgyűlési ifjat a bécsi nép kitörő örömmel fogadta. Hiszen már előtte való nap, nyitott kocsiban ugyan és bántatlanul, de mégis csak eltávozott Metternich saját szavai szerint »meghátrálva egy magasabb hatalom előtt, mely fölebbvaló magánál az uralkodónál is.«[1] Ma pedig ez uralkodó a két kijelölt trónörökössel (Ferencz Károly és Ferencz József főherczegekkel) szintén nyitott kocsiban a nép örömrivalgásai közt járta be Bécset s pár óra mulva kihirdette, hogy sajtószabadságot ad, elismeri a nemzetőrséget s a hazai alkotmány szerkesztésére mielőbb egybehívja a tartományi rendeket.

A hajóval érkező Kossuthot s magyar kiséretét, mely a bécsi nagy eredményekről még nem tudott, a nép úgy fogadta tehát, mint szabadsága előkészitőjét. Kossuthot, kit tegnap este Pozsony, a tilalommal nem törődve, fáklyásmenetben üdvözölt, most Bécs boritotta el virágokkal; osztrákok, lengyelek, olaszok ölelgették és szólani késztették úgy a Ferencz-Károly fogadó, mint az egyetem előtt. István nádor, ki már előtte való nap Bécsbe kocsizott, az udvarnál mindenkép sürgette a kivánatok teljesitését, mert félt, hogy Pozsonyban őt kiáltják ki királylyá, ha felelős ministerium nélkül térne haza. A küldöttség előtt is kijelentette, hogy nádorsága megszűnik abban a pillanatban, melyben megtagadnák a magyar nemzet fölterjesztett kéréseit.

[1] Metternich 1826 óta magyar indigena is lévén, Bük Zsigmond márczius 27-ikén az indigenák közül való törlését inditványozta. Asztalos Pál szerint elég, ha az lesz a büntetése, hogy lássa, mint nőnek föl a szabadság gyermekei az absolutismus gyermekeinek sírján. Szentkirályinak azon fölszólalása után azonban, hogy a szabadságnak az absolutismuson nyert győzelme után csak folt lenne az egyes, megsemmisült ember ellen intézett boszú s hogy a boszú terére lépve, nem lehetne kiszámitani, hol állanának meg a megtorlással, az országgyűlés napirendre tért az inditvány felett. Balogh, Győrnek conservativ követe, újabb utasitása értelmében, ápril 5-ikén újból fölmelegitette azt. Madarász Metternichet, Apponyit és Zsedényit a ház sorompói elé kivánta idézni; Beöthy Ödön a törlés mellett mennydörgött. A kérdést Deák Ferencz temette el, ki egész szárazon figyelmeztette a rendeket, hogy következetlenségbe ne essenek, mert előbb a királytól minden politikai bűnös számára kegyelmet kértek.

Nem lehet csodálkozni, hogy a Burg többet törődött az utczánál afféle kérdések iránt, miként lehet német egységről s viszont egységes Ausztriáról a tartományok önkormányzatáról, központi felelős kormányról, a német birodalommal, az örökös tartományok, különösen Lombardia és Velencze, valamint Csehország követelt államjogaival, Magyarországnak függetlenségével egyeztethető alkotmányról egy lélekzet alatt beszélni? A császár-király, s Ferencz Károly, sőt annak még felesége, Zsófia főherczegnő is hajlandó volt engedni s a jövőre bízva a kibontakozást, teljesi-

A pozsonyi küldöttség Bécsben.
(Egykoru kőnyomat Ernst Lajos gyűjteményében.)

teni az osztrákok és a magyarok követeléseit; Albrecht és Vilmos főherczegek hajlithatatlanságot ajánlottak; Lajos főherczeg a közbenjárás háládatlan szerepére vállalkozott. Vele tárgyaltak a magyarok leginkább: a nádor, Széchenyi, Esterházy; de csak ez, a régi diplomata, oszlathatta el kétségeit. A magyarok rendkivül rokonszenveztek ugyan a bécsi forradalommal, de azért megmaradtak a mérséklet és törvényesség terén. Maga Kossuth sem nézte bastillenek a Burgot, pedig idegen létére is megostromoltathatta volna a bécsiekkel.[1] Társaival együtt azonban nemzeti díszben,

[1] V. ö. Kossuth, Irataim, II. 186—7.

mint hű alattvaló vonúlt a vár felé, midőn az uralkodó végre kihallgatást adott. »Nézzétek e gyermeket — szólt Kossuth, karjaira emelve az utczán egy kis fiút. — Ha felnő férfiúvá, akkor a szabadság már régen az egész emberiség birtoka lesz. E gyermeké, az ifjúságé a jövő.« A jövő minden eseményei közt a királyi szék rendithetetlen támaszának nevezte a nádor a nemzet kivánatát.

A délután udvari tárgyalásokkal telt el. A mint Ferencz Károly kijelentette Kossuthnak, teljesitenék a kivánságokat, ha nem volna a dolognak az a látszata, hogy az engedményeket a forradalom nyomása alatt tették. Kossuth magára vállalta a nyugalom helyreállitását; a bécsi mozgalom vezetői biztositották őt erről a nyugalomról.[1] A nádor azzal vált el Batthyánytól és Kossuthtól, hogy vagy kieszközli a kivánatok teljesitését, vagy lemond; s újból az udvarhoz sietett. Éjjel tiz óra után, midőn már a pesti eseményeknek is hire futott, V. Ferdinánd a trónörökös jelenlétében megigérte Kossuthnak, Batthyánynak és Esterházynak, hogy a nemzet kivánságait teljesiti. Márczius 17-ikén, izgalmas tanácskozás után, meg is jelent a király kézirata, mely »a korona egysége s a birodalmi kapocs« épségben tartása mellett, a nádort teljes hatalmú királyi helytartóvá nevezte ki. Ha valóban elavúlt is az 1481 évi törvény, mely az országból távollevő király helyettesévé a nádort tette, szakadást még nem lehetett látni a királyi helytartóságban; mert 1723 óta, sőt azelőtt is voltak teljes hatalmú királyi helytartók s az absolutismus nyugodtan élt olyan intézménynyel, melyet az alkotmányosságnak most a forradalom ajándékáúl adott, mintha már bomladoznék a pragmatica sanctio s Magyarországban más uralkodnék, mint az örökös tartományokban.

Emlitett kéziratában a király feljogositotta a nádort, hogy előterjesztést tegyen egy független felelős magyar ministerium tagjai iránt, a ministerek hatásköréről szóló és a többi reformtörvényjavaslatokat pedig előkészittesse. Ehhez képest a nádor a ministerium elnökévé azonnal kinevezte gróf Batthyány Lajost, a főrendiházi ellenzék vezérét.

A küldöttség Bécsből, melynek Kossuth e pillanatban bálványa s »két napig ura« volt, a testvériség leglelkesebb tüntetései közt távozott, hogy megvigye Pozsonyba Magyarország szabadságát; azt a hírt, hogy az ország alkotmánya átalakúlt egy csep vérontás nélkül. Pozsony közelében az égen szivárvány, a városban ezernyi nép örömriadala üdvözölte a jobb jövőt. »Most már nem Buda felé haladunk — szólt Kossuth a néphez, — hanem törvényhozásunkban, a nemzet jövőjének intézésében benne is vagyunk Budában.«

[1] Kossuth, Irataim, II. 187—8. »Miért nem részesitette Magyarországot is e csillapitó áldásban? — kérdi Salamon. (Bp. Szemle, XXVI. 338.) Valószinű, néhány száz millióval kevesebb volna ma az államadósság. Nem is személyes, hanem személy- s illetőleg emberfölötti tulajdon volt Kossuthnál a csillapitás, mely csak egyszer, Bécsben, nyilt aloevirág maradt.«

Pest, vagyis inkább Budapest, ahogy a két várost nevezgetni kezdték, ezalatt valóban az ország fővárosa gyanánt cselekedett. Az odavaló lapok márczius 7-ikén közölték Kossuth harmadiki hires beszédét, melyet főkép a féléve alakúlt Ellenzéki Körben s a fiatalabb irók találkozó helyén, a Pilvax-kávéházban fogadtak nagy lelkesedéssel. A kör is, a kávéház is az Úri (most Koronaherczeg)-utczában volt;[1] Pesten itt kezdődött az utcza. Itt dolgoztak legerősebben a »timárlegények«, a radikálisok, »atyamesterük«, a tudós Fényes Elek vezetése alatt. Itt a januári olasz és a februári párisi forradalom szelleme lengedezett s az emberek hónuk alatt, fejükben és szivükben legalább is a girondiak történetével jártak. Hazai viszonyokra alkalmazva vitatkoztak a lapok külföldi híreiről. Az Ellenzéki Körnek márczius 9-iki párisi módra adott lakomája sikerülvén, márczius 11-ikén a Pilvaxban elhatározták, hogy ha a párisi köztársaságiak a Champs-Elisées-n adtak, ők meg 19-ikén a Rákos mezején adnak nagy reformlakomát, 14-ikén pedig, akkor egészen szokatlanul, népgyűlést tartanak. Hogy mind a kettőnek iránya legyen, márczius 11—12-ikén Irinyi József Perczel Mór tollbamondása szerint tizenkét pontban foglalta össze a nemzet kivánságait, melyeket Csányi Lászlóval, Nyáryval, Klauzállal s néhány más ellenzékivel mindjárt megbeszélt, hogy e pontokat kérelem alakjában maga a kör közölje a pozsonyi országgyűléssel. Csányiék helytelennek tartották, hogy az országgyűlést most ilyen kivánatokkal gátolják az átalakúlás előkészitésének munkájában s a pártfegyelem nevében követelték, hogy a körben ne tegye meg az inditványt. A Pilvax ifjúsága azonban nem helyeselte küldötteinek mérsékletét s pár óra mulva csakugyan az Ellenzéki Kör elé terjesztette a 12 pontot. Csányi, Klauzál és Nyáry a gyűlésbe siettek s Klauzál javaslatára a kör nagynehezen kimondta, hogy e pontokat a rendek elé csak akkor terjeszti, ha azokat az országgyűlési ellenzék is helyesli, a mikor azután országosan köröztetve, kérvény alakjában több százezer aláirással nyújtja be.

Az ifjúság lelkesedett Kossuthért, de mégsem találta elég merésznek a nagy eszmék fölvetésében. A rendi országgyűléstől semmi esetre sem várta a demokratia őszinte pártolását. Most az egyszer nagyon kedvére lett volna egy kis absolutismus, mert akkor az európai népszellem hatása alatt magához ragadhat minden kezdeményezést. A »táblabiró politiká«-val nagyon elégedetlenül, már délután 6 óra tájban odahagyta a gyűlést és átment a maga »lelki prytanaeumába«, a Pilvaxba. Ott a »közvélemény asztalá«-nál abban állapodott meg, hogy nem kér tehát, hanem követel, s másnap az utczákon hirdeti ki a következő tizenkét pontot:

»*Mit kiván a magyar nemzet?* Legyen béke, szabadság és egyetértés! 1. Kivánjuk a sajtó szabadságát, a czenzura eltörlését. 2. Felelős minisztériumot Buda-Pesten. 3. Évenkinti országgyűlést Pesten. 4. Törvény

[1] A körnek a Koronaherczeg-utcza 10. száma alatt volt helyiségét 1897 augusztus havában bontották le. Főhomlokzata a Zsibárus-utczára nézett. A Pilvaxot már 1848-ban Fillingernek is nevezték s igy ez utóbbi név sem anachronismus.

előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben. 5. Nemzeti őrsereget. 6. Közös teherviselést. 7. Az úrbéri terhek megszüntetését. 8. Esküdtszéket, képviseletet egyenlőség alapján. 9. Nemzeti bankot. 10. A katonaság esküdjék meg az alkotmányra; magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk. 11. A politikai státusfoglyok bocsáttassanak szabadon. 12. Kivánjuk az uniót Erdélylyel. *Egyenlőség, szabadság, testvériség!*[1].

A 9—11. pontot kivéve, mind olyan, a mit maga az országgyűlés is követelt s részben már el is határozott idáig, vagy márczius 15-ikén reggel, ugyanakkor, midőn ezeket a kivánatokat az Úri- és Kigyó-utcza sarkára ragasztott papirosról a járókelők is olvashatták.

Márczius 15-ike éppen országos vásár napja volt. Az eső permetezett, majd szakadt. Magában a kávéházban reggel 8 órakor, a kitűzött időben, csak néhány ifjú jelent meg, de ezek lelkesedve hallgatták, midőn Jókai felolvasta a kiáltványt s a 12 pontot, Petőfi pedig elszavalta a Nemzeti dalt. Az eskü szavaitól lelkesedve, Petőfi, Jókai, Bulyovszky Gyula, Sebő Antal, Gaál Ernő és Hamary Dániel vezetése alatt — ez utóbbinak előadása szerint — először is az egyetem joghallgatóihoz indultak, s őket lehitták az egyetem udvarára. Petőfi székre állva, nyilvánosan most először szavalta el *Nemzeti dalát*, melynek esküsorait az ifjúság fokozódó lelkesedéssel visszhangoztatta: »A magyarok istenére esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!« Hasonló lelkesedést keltve, olvasta föl Jókai a tizenkét pontot. Ez a jelenet ismétlődött a Hatvani- és Újvilág-utcza sarkán levő orvosi kar udvarán. A vásáros népséggel s a járókelőkkel most már néhány ezer főre növekedett ifjúság ezután Landerer és Heckenast Hatvani (most Kossuth)-utczai nyomdája elé vonult, hol Jókai Mór, Petőfi Sándor, Vidacs János és az időközben megérkezett Vasvári Pál lefoglalván a sajtót, censura nélkül kiszedették az újra meg újra felolvasott tizenkét pontot s a Nemzeti dalt. Féltizenkettőkor Irinyi a tizenkét pont első kinyomott példányát lobogtatva jelent meg a nép előtt. »Márczius 15. délelőtt féltizenkettőre — szólt — nagy időszak a magyarok történetében. Itt van a sajtószabadság első példánya, a nép hatalmának első műve. Akármi szabadsága fog is lenni egykor a magyarnak, az a dicsősége mindig megmarad, hogy a legnevezetesebbet, a sajtószabadságot, magunk vivtuk ki.« A közönség esernyők alatt hallgatta és éljenezte őt is, az eddigi szónokokat is; de mindenki tudta, hogy a katonaság készenlétben áll a kaszárnyákban, a vár tüzérei ágyúik mellett várják a parancsot, s igy nem volt hivalkodás a sajtószabadság kivivásának emlitése. A nép leirhatatlan lelkesedéssel ismételte az eskü szavait, midőn Petőfi pár pillanat mulva sajtó alól szintén kikerült Nemzeti dalát ismét elszavalta. Ezer meg ezer pél-

[1] Salamon (Bp. Szemle, XXVI. 341.) úgy találja, hogy a »kávéházi« munka, ha nem államférfiúi mű is, nyiltságra, világosságra nézve jóval szabatosabb a rendek föliratánál. »Legalább megmondja kereken, mit akar.«

Nemzeti dal.

Talpra, magyar, hi a' haza!
Itt az idö, most vagy soha!
Rabok legyünk vagy szabadok?
Ez a kerdés, válaszszatok! —
A' magyarok istenére
Esküszünk,
Eskuszünk, hogy rabok tovább
Nem leszüuk.

Rabok voltunk mostanáig,
Kárhozottak ősapáink,
Kik szabadon éltek haltak,
Szolgaföldben nem nyughatnak.
A' magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Sehonnai bitang ember,
Ki most. ha kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongy élete,
Mint a haza becsülete.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk. hogy rabok tovább
Nem leszünk.

NEMZETI DAL.
(A szabadsajtó első terméke.)

Fényesebb a' láncznál a' kard,
Jobban ékesiti a' kart,
És mi még is lánczot hordtunk!
Ide veled, régi kardunk!
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

A' magyar név megint szép lesz,
Méltó régi nagy hiréhez,
Mit rá kentek a' századok,
Lemossuk a' gyalázatot.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Hol sirjaink domborúlnak,
Unokáink leborúlnak,
És áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk.

Petőfi Sándor.

Ez 1848ik márczius 15én kivívott sajtószabadság után legeslegelőször nyomatott példány, s így a magyar szabadság első lélekzete. –
Petőfi Sándor

dányban kapkodták szét a két nyomtatványt s azután hazafias dalokat énekelve, csendesen hazatértek.

Délután a múzeum előtt népgyűlés volt, melynek fölszólitására, némi vonakodás után, a városi közgyűlés nemcsak elfogadta a tizenkét pontot, hanem ülését nyilvánossá téve, azt is elhatározta, hogy a népből és a

Petőfi Sándor.
(Rajzolta Roskovics Ignácz.)

tisztikarból választott küldöttséggel terjeszti az országgyűlés elé, a királyt pedig megkéri, hogy népképviseleten alapúló országgyűlést hivjon össze Pestre. A rend és közbiztosság fentartására a tanács Rottenbiller Lipót alpolgármester elnöklete alatt azonnal külön 14 tagú közcsendi bizottságot alakitott s polgárőrség szervezéséről intézkedett.

A bizottság, egyre növekedő kisérettel, azonnal átvonult Budára s a katonaság semmiben sem akadályozván, fölment a helytartótanácshoz, mialatt a nép elözönölte az udvart, a feljáratokat, folyosókat. A Zichy Ferencz gróf elnöklete alatt épen együtt ülésező tanács félhatkor elfogadta a 12 pontot, a sajtószabadságot, szabadon bocsátotta Tancsics Mihály államfoglyot és kijelentette, hogy katonaságot az eddigi módon csak a városi hatóság megkeresésére alkalmaz. Táncsicsot, ki a mult esztendőben »A nép könyve« és »A józan ész« czimű könyvei miatt mint socialista került börtönbe, diadalmenetben vitték át Pestre, hová hintaját fiatal emberek és polgárok húzták a nemzeti szinházig.[1] A nép elárasztotta »a nemzeti lelkesedés szentegyházát«, mire a Bánkbán előadása félbeszakadt; a közönség Táncsicsot akarta látni (ki azonban nem jelent meg), követelte a Nemzeti dalt, melyet Egressy Gábor elszavalt, azután együtt énekelte a szinészekkel a Nemzeti dalt, a Himnust, Szózatot; majd a Rákóczi-induló és a Marseillaise hangjai közt távozott.[2]

»Chapeaux bas! C'est la marseillaise hongroise!« kiáltotta ugyanez nap a párisi nép, midőn 300 párisi magyar a Bastille-téren a Rákóczi hangja mellett hódolt a franczia köztársaság eszméjének. »Ha önök szives kivánságot hoznak nekünk hazánk új szabadságához — szólt hozzájuk kevéssel azelőtt Lamartine, az ideiglenes kormány elnöke — mi önöknek tiszteletünket nyilvánitjuk azon régi szabadság iránt, melyet bölcsen és dicsőségesen fentartottak hazájukban.«

A mi Párisban, »a mi más országokban polgárvérbe került, a reformot, Budapesten 24 óra alatt békés és törvényes úton kivivta a törvényes egyetértés«. Ezzel méltán dicsekedhetett a közcsendi bizottság, mely falragaszokon hivta fel a közönséget, hogy a mostantól fogva nemzetőrségnek nevezett polgárőrséget 1500 taggal növelje. A katonai kincstár a kivánt fegyvereket néhány nap alatt kiszolgáltatta s márczius 16-ikán a polgárőrség már teljes számban esküdött hűséget a hazának, a királynak és az alkotmánynak. Pár nap mulva újabb 1500 ember követte a példát s fáradha-

[1] Arról, hogy Murgu Emánuel is politikai fogoly, az ifjúság csak utóbb, a hazafias oláhok kiáltványából értesült. Föllépésére Klauzál és Szemere országos biztosok ápril 8-ikán azonnal szabadon bocsátani rendelték Murgut, kit az ifjak diadalmenetben vittek a városházához.

[2] Márczius tizenötödikének egykorú leirásai a lapok tudósitásain kivül: Kléh, a pesti forradalom története; Nyári Albert, A magyar forradalom napjai; Zerffi, Márczius 15-ike Pesten; Magyarország újjászületése; Birányi, Pesti forradalom; Lapok Petőfi Sándor naplójából. (Mind Pesten, 1848.) Jókai, Forradalom vér nélkül, (Életképek, 1848. és Hon, 1874. 73. és köv. sz.) Forradalom és csataképek, (Pest, 1850.) Forradalom alatt irt művei, (Budapest, 1875.) Életemből, (1886.) stb. Szilágyi, A forradalom története, 12—15. Kemény, A forradalom után, 134—140. Hamary (Hazánk, V—VI., 1885—6.) Degré, Visszaemlékezések. Márciusi emlékek (Vasárn. Ujság, 1886. márczius 14). Kik csinálták március 15-ikét? (Budapesti Hirlap, 1883. márczius 15,) Gracza, 1848 márczius 15. (Budapest, 1898.) Általában véve 1861. óta a lapok márcz. 15-iki számai. Sok adat a Tört. Lapokban, 1892—8.

tatlanúl tartotta gyakorlatait s végezte az őrjáratokat. Maga a közcsendi, vagy — mint a közönség nevezte — forradalmi bizottság 64 tagra egészitette ki magát s rajta volt, hogy necsak a rendet tartsa fenn, hanem irányt is adjon a mozgalomnak. Ezért hitték sokan, hogy a commune szerepére vágyik.

III. FEJEZET.

Pest, Pozsony, Bécs.

Magyarország nyugodt átalakulásának barátai nem szivesen látták az »utcza« forrongását s Budapestet, melyet mindenki a kormány és a törvényhozás jövendő székhelyének tartott, idején figyelmeztetni kivánták, hogy a nemzet sorsáról csak maga a nemzet határozhat. A ministerium alakitásával megbizott Batthyány »nemzeti ministerelnök« márczius 17-ikén kiadott első körlevelében [1] az összes törvényhatóságokat figyelmeztette, intelme azonban főkép Budapesthez szólt, hogy a minisetriumot és az országgyűlést, mint az átalakúlás és törvényesség eszközeit, kicsapongások, vagy idő előtt való követelések által ne engedjék zavarni nagy és nehéz munkájában. Magának az országgyűlésnek 15 tagú küldöttsége gróf Keglevich Gábor vezetése alatt márczius 19-ikén a kivivott nagy események felsorolásával, az országgyűlés legközelebbi munkarendjének ismertetésével s azzal ügyekezett megnyugtatni a fővárost, hogy az ország újra szervezésének föladatát már legközelebb egy népképviseleten alapúló országgyűlésre kivánja bizni. »Küldöttei a törvényhozásnak! — felelt Nyáry Pál, — sok eseményt értetek, de nem láttátok a legnagyobbat, a pesti márczius 15-ikét.« A mit munkarendűl terjeszt elő az országgyűlés márczius 15-ikén, éppen azt vivta ki a törvényhozásban idáig nem képviselt rész. Fölhivta az országgyűlést, örökitse mielőbb törvénynyel azt a pillanatot, melyben a törvényhozás a nép akaratával egyesűlt. »Ez lesz a júliusi oszlop, melyről unokáink ránk fognak emlékezni.« [2]

Ugyanaznap (márczius 19-ikén) az országgyűlés csupán a kerületi űlésben [3] fogadta a budapesti küldöttséget, melynek nevében *Hajnik* Pál

[1] Erről l. id. Ábrányi Kornél: Az első magyar miniszterelnöki körlevél. (Életemből és emlékeimből.)

[2] Pár hét mulva a közcsendi bizottság felhivást adott ki Márczius Tizenötödike szobrának felállitására. Márczius 15-ikének első évfordulóját 1849-ben egyházi szertartással először az országgyűlés és a törökszentmiklósi tábor ünnepelte meg. 1860-ban a pesti egyetemi ifjak tüntetőleg kezdtek ünnepelni; ez első kisérlet Forinyák Géza joghallgató életébe került. 1867 óta országszerte ünneplik márczius 15-ike emlékét.

[3] Salamon ezt (Bp. Szemle, XXVII. 31.) nem veszi figyelembe, s megrójja az országgyűlést, mely magával egyenlő rangúnak ismerte el a pesti forradalmat.

átnyujtván a tizenkét pontot s az egyetemi ifjúság kivánatait, Kossuth kijelentette, hogy ő Pestet ugyan az ország szivének tartja, de, mint törvényhozó, utána nem indúl. A magyar nemzet közös szabadságot, közös jogokat akar s e nemzet a magyarnak 15 milliója, az ország egésze, nem pedig akár csak egy város, akár csak egy kaszt. Itt csak az összes nemzet az, melyet illet az ország sorsáról itélni s e nemzet elég erős és hatalmas eltiporni mindenkit, minden egyest, egyes kasztot s egyes municipiumot, melynek eszébe jutna ellenszegűlni. A kérelmeket különben felolvasták. Kossuth szerint azokat az országgyűlés már is teljesitette vagy teljesiteni fogja; a mostani országgyűlés leköltöztetésével pedig kár volna tölteni a nagyon rövidre szabott időt, midőn a népképviselők már úgyis Budapesten gyűlnek egybe.

A küldöttek éljenzések közt távoztak, de bizonyos feszűltség megmaradt az országgyűlés és a főváros, Kossuth és Nyáry közt.[1] Hogy a tömeg még az aránylag jelentéktelen népességű Pozsonyban is befolyást gyakorolhat a tárgyalások menetére, kitünt már másnap és harmadnap, midőn a városi törvényjavaslat 6. §-ában valláskülönbség nélkül megadott jogot a törvényesen bevett vallásokra szoritották s egyes szónokok hivatkoztak ebben a részben a Pozsonyban két nap (márczius 19—20.) óta tartó zsidóüldözésekre. »A törvényhozást — jegyezte meg Bónis Sámuel — apró utczai demonstratiók nem vezethetik, hanem csak elv és igazság.«

Ilyennek kell vala tekinteni, hogy márczius 22-ikén a pestmegyei közcsendi bizottság a szellemi kifejlődésre közcsapásnak jelentette ki a rendektől márczius 20-ikán elfogadott sajtótörvényt, mely az eddigi 15,000 forintnál nagyobb (20,000 frt) biztositékot követel a politikai lapoktól s más különben is kevesebbet nyujt a helytartótanács engedményeinél. Még ingerültebben tárgyalta ezt a kérdést Pest városa, hol Irányi, Pulszky, Petőfi, Irinyi, Egressy, Vasváry, Klauzál szóltak a márczius 15-ike ellen való visszahatásról, odakünn pedig a nép a javaslatot megégette. »Ne hallgassatok rá« — vágott Sükey a népet csillapitó Kazinczy Gábor szavaiba. »Ez okos ember, okos ember pedig nem csinál forradalmat.«[2]

Senki sem hitte ugyan, hogy Jókai és Petőfi alatt csakugyan 30, vagy éppen 80,000 ember áll a Rákoson, de még Széchenyi is hajlandóbb lett volna számolni az utczával, csak hogy ne Pozsonyban határozzanak arról, a miről Budapesten kell határozni; a mint idáig is mindenki természetesnek tartotta, hogy a Pozsony elé tartozó dolgokat ne Bécsben döntsék el. Abban mindenesetre egyetértett Kossuthtal, hogy Pozsonyban nem a Hollinger- s Budapesten nem a Pilvax-kávéházban (mostantól fogva a szabadság csarnokában) kell intézni az ország sorsát. De többtől is féltek.

[1] Kossuth különben rendkivül nagyra becsülte Nyáryt s minden élő magyar közt őt tartotta a belügyministerségre legalkalmasabbnak. (Irataim, II. 271.) Mást beszél Horváth: Huszonöt év Magyarország történetéből III. 412. és Pulszky, Életem és korom. II. 64. stb.

[2] Pulszky, Életem és korom, II. 63.

Attól, hogy a párisi commune példájára Budapest városa föléje akar kerekedni a törvényhozásnak és a kormánynak s hogy a hatvanas bizottság nemcsak neve szerint lesz forradalmi választmány, hanem ideiglenes kormánynyá alakúl át. A fiatalság ott, az Ellenzéki Körben és mindenütt, a hol tere nyilt, keresett s önmagában néha föl is talált egy-egy Dantont, Robespierret vagy Marat-t s a girondista Kossuth helyett talán nagyobb politikusnak tartotta Petőfit; nem is Görgei Artur volt az egyetlen, kit ezekben a napokban gondolkodóba ejtett a Fliegende Blätter képe, a melyik lerajzolta, szabadsága hősét a nép mikép jutalmazza: vagy szoborral, vagy akasztófával.[1] De rajongva, vagy töprengve sem az a bécsi csapat ez, mely a Fuchsliedet dalolja, mikor megkapja az alkotmányt. Olyan fegyelmezett, a milyenné csak az alkotmány hosszas gyakorlata fejleszthette; ismeri a maga jogait, de bővíteni, növelni akarja a meglevőket s mindezt a szokottnál gyorsabban, mert erre készti az idők szelleme.

»La vérité ne meurt pas« — idézte Rousseaut Dobsa, midőn mint szemtanú sietett megirni a februári franczia forradalom történetét; s vádolta nemzetét, hogy egy helyben áll a megdermedt porondon, mialatt rohanó viz árjaként zúg el előtte a század szelleme.[2] Mások ellenben arról vádolták a rövid életű márcziusi pártot, hogy kevés idő alatt sokat olvasott a forradalomról és sok franczia forradalmi jelenetet akart mielőbb utáncsinálni.[3]

A vidéknek inkább tetszett a pesti 12 pont, mint a törvényhozás csendes munkája; ezeket ünnepelte s nemcsak az országgyűlés előtt jelentette ki hozzájuk való csatlakozását, hanem a városok, községek közül többen rendre üdvözölték a pesti közcsendi bizóttságot s utasitásokat kértek tőle.[4]

A modern parlamentarismus szempontjából mindez nagyon veszedelmes tünet lett volna, mert nem lehet megengedni, hogy valamely törvényhatóság vagy annak éppen egy bizottsága a parlament ellenőréűl tolja fel magát; de ha márczius 18-ika óta a követek nem tartották is magukat a hazulról hozott utasitásokhoz, a törvényhatóságoknak utasításszerű beavatkozásai még sem lehettek előttük valami meglepőek. Szokatlannak s talán aggodalomkeltőnek csak azt találhatták, hogy, mig idáig

[1] Görgei István, 1848—49-ből. I. 3.

[2] Dobsa, Az 1848. évi franczia forradalom. 2.

[3] Kemény Zsigmond, A forradalom után, 141.

[4] Győr és Kun-Szent-Miklós márczius 16-án, Arad, Székesfehérvár, Zala-Egerszeg 17-én, Temesvár, Pécs, Esztergom, Debreczen, Czegléd, Szeged, Csongrád 18-án, Lőcse, Baja, Nagy-Becskerek, Szarvas, Zemplén 19-én, a jászkúnok, Gömör, Bihar, Bács, Szerém, Szatmár, Veszprém, Eperjes, Nagyvárad 20-án, Kézsmárk, Csanád, Szabolcs, Csaba 21-én, Gyula, Békés, Hont, Temesvár, Kaposvár, Borsod 22-én, Mohács, Nagybánya 23-án, Pestmegye, Losoncz 24-én, Esztergom- és Tolnamegye, Nagy-Becskerek 25-én, Oravicza, Moldovabánya, Zilah 26-án, Kassa, H.-M.-Vásárhely, Ujvidék, Sáros, Krassó-, Bereg-, Ung- és Krasznamegye, Szentes és a Nagykúnság 27-én, Ujvidék, Pancsova 28-án, Szegvár 31-én, Kecskemét, Eger ápril 1-én stb.

egy törvényhatóság csak a maga két követének adhatott utasitást, Pest városa most valamennyihez szólott s kivánatairól mint a közvélemény hivatott kifejezője tájékoztatta a ministerelnököt. Szentkirályi márczius 23-ikán figyelmeztette is a rendeket, hogy az országgyűlésnek az átalakúlás korszakában nem az ephemer, ingatag közvéleményre kell hallgatnia, hanem arra az örök közvéleményre, a történelemre, mely fölötte igazságosan fog itélni.

Kossuthtal együtt mindenki lejártnak tartotta azt az időt, melyben az ország sorsáról a kasztok képviselői intézkedtek. Kijelentették (márczius 18-ikán), hogy ez az országgyűlés már csak a legszükségesebb tennivalókra szoritkozhatik. Az alkotmányos szabadság kifejlését a ministerium hatáskörének és felelősségének törvényben mielőbb való megállapitásában biztositva látván, másrészről az országgyűlést olykép kivánták összeszerkeszteni, hogy képviseleti alapon az egész magyar nemzet többsége akaratának erős és méltó kifejezése legyen. Azonban a legsürgősebb teendőkre nézve már ez országgyűlésnek át kell vennie az alkotmányozó gyűlés feladatát. Elhatározták, hogy a rendek ezen az országgyűlésen is személyesen szavazzanak s hogy üléseik folytonosak legyenek mindaddig, mig a szabadság, rend, önálló alkotmányosság és a nép érdekei biztositására szolgáló legszükségesebb törvényeket meghozhatják. Még aznap elfogadták a közös teherviselésről, a jobbágyi viszonyok megszüntetéséről szóló törvényjavaslatot. Kossuth (márczius 31-ikén) elismerte, hogy a hatalom polczáról szebben egy aristokratia sem szállhat le, mint az, mely a jövendőre a nép kezébe adja saját sorsának a kulcsát. Schnee L. a papitizedet is szóba hozván, Daróczynak, a pécsi káptalan követének példájára, az egyházi rend képviselői lelkes nyilatkozatok kiséretében egymásután lemondtak a tizedről, mire Szentkirályi köszönetet mondott a papságnak azon milliók nevében, kiknek érdekében a szavazás történt; bölcseségre mutat, hogy fölfogták az idők jeleit s oly állást vettek a nép irányában, mely őket megmenti a mozgalmak alá sodortatástól. Az alsóbb papság ellátásáról a rendek, Kossuth inditványára, törvényben kivántak gondoskodni. A püspökök a főrendeknél még aznap szintén lemondtak a tizedről s a törvényt mindkét ház azonnal meghozta. A rendek kimondták továbbá, hogy a királyt megkérik az unió dolgában tartandó országgyűlés összehivására s a lengyel és olasz politikai foglyok szabadon bocsátására.

Márczius 18-ikán elfogadták a közteherviselésről, a jobbágytelek váltságáról, a papi-tized váltságáról s az ősiségről, 20-ikán a sajtóról, 21-ikén az évenkinti országgyűlésről, a sz. kir. városokról, a községi választásokról, a Jász-Kún és a Hajdú-kerületekről, 22-ikén a hitelintézetről, nemzeti őrseregről és a független felelős magyar ministeriumról, 23-ikán az egyetemről, a nemzeti szinről, az ország czimeréről és a szinházakról szóló törvényeket. Nem várták tehát meg, hogy ezeket a ministerium terjeszsze be, pedig ennek a kinevezése már nem késhetett sokáig,

AZ UJ KORSZAK VEZÉRALAKJAI.

(Than Mór falfestménye a Magyar Nemzeti Múzeum lépcsőházában.)

A Magyar Nemzet Történetéhez. *Az Athenaeum kiadása.*

a felelősség pedig minden esetre ezt illette. Azonban ha már nem függesztették fel a megalakulásig az üléseket (ami különben csak a pesti forradalmat erősitette volna), ott volt a ministerelnök, ki most ép úgy képviselte az egész kormányt, mint később a szeptemberi napokban. A ministerelnöknek nem volt ministeriuma, a még fennálló kanczelláriának kanczellárja, bele kellett tehát nyugodni, hogy egy egészen új kormányzat küszöbén ne történjék minden a doctrinairek megelégedésére. Nagyobb baj volt, s ezt a rendek is fölismerték, hogy a pestiek a törvényhozással szemben a felülvizsgálat egy nemét kivánták gyakorolni. Igy a rendek a márczius 20-ikán már elfogadott sajtótörvényt 24-ikén ismét elővették s a pestiek módositásainak tekintetbe vételével fogadták el újból; ilyes parlamenti csiny azonban nem sikerült a márczius 18-ikán elfogadott urbéri törvényjavaslattal, pedig most a főrendeknek jogosan tett módositása tárgyalásáról volt szó. Kossuth márczius 25-ikén kijelentette, hogy fölmentvén egyszer a jobbágyokat, ha a tett engedményeknek akár csak egy részét akarnák is visszavonni, lángba boritnák az országot.[1] A rendet csak úgy lehet fentartani, ha küldetését befejezve, az országgyűlés mielőbb szétoszlik; mert midőn az ország forradalmi állapotban van,[2] nem jó, ha működik olyan testület, melyhez követeléseket lehet intézni, miknek vagy engedni, vagy ellenszegülni kénytelen, a mi mindenképen baj. De Bécscsel is meg kell értetni, hogy, ha mielőbb tisztába nem hozzák a ministerium hatása körét s nem szentesitik a ministeriumról szóló törvényt, úgy a rendek életük feláldozásával sem menthetik meg a jó rendet, sőt magát a trónt sem. Bécs érzékenységét a rendek még a lázas munka pillanataiban is kimélték. Batthyány maga javasolta, hogy a magyar hadseregről szóló népszerű törvényjavaslatot halaszszák a jövő országgyűlésre, »mert a jelen perczben a bécsi kormány bizalmatlanságát keltené föl s arra a gyanúra és vádra adna okot, hogy a dynastia lefegyverzését s az iránta tartozó hűség sértését czélozzák«.

Batthyány ép aznap mutatta be ministeriuma jegyzékét az országgyűlés előtt.[3] A legfiatalabbak, Szemere Bertalan belügy- s Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi minister s maga az elnök, Batthyány gróf is 35—38 évesek; Klauzál Gábor (földmivelés, ipar és kereskedelem), Deák Ferencz (igazságügy), Kossuth Lajos (pénzügy) a negyvenes évek derekán, Mészáros Lázár (hadügy) közel a hatvanhoz, Esterházy Pál her-

[1] Deák is ebben a véleményben volt. Beszédei, II. 28.

[2] Zichy (Széchenyi István, II. 162.) felkiáltó-jellel kiséri Kossuthnak ezt a kifejezését, pedig április 8-ikán a főrendeknél ugyanazt Széchenyi is használta. »Ne misztifikáljuk magunkat — szólt, — forradalmi állapotban vagyunk.« A forradalom elnevezése ellen különben utóbb Kossuth is nyilatkozott. (Irataim, II. 163.) Somsichnak évtizedek mulva tett nyilatkozata szerint Kossuthnak czélja 1848 januárjában nem volt forradalom, elvből nem is volt forradalmi; erős hite, hogy sokkal inkább szerette volna alkotmányos átalakitásunkat békés úton, rázkódás nélkül keresztülvinni. Kónyi, Deák Ferencz beszédei, II. 12.

[3] A ministerium alakitására nézve l. u. ott, 1—29., Kossuth, Irataim, II. 269—271. és Kovács, II. 92—96.

czeg az Ausztriával fennálló közös viszonyok és a külügyek ministere, közelebb a hetvenhez. Átment az élet iskoláján valamennyi, s kivéve az egy Esterházyt — a volt londoni nagykövetet — és Mészárost (katona létére a magyar akadémia tagját), mindet a megyei és az országgyűlési élet izmositotta meg s tette szabadelvűvé, de nem forradalmivá. Magát az udvart is meglephette, hogy az új kormányban részt venni hajlandók az ország legdynastikusabb, legbölcsebb és legvagyonosabb emberei is; ugyanakkor, mikor Bécsben a demokratia már a socialismus felé hajlott, Magyarországban hasonló túlzásoktól ily férfiak vezetése mellett mindamellett sem tarthattak, hogy Kossuthot, kiben nem biztak, a névsorból semmi esetre sem lehetett kihagyni.[1] Középszerűségek alkalmasabbak lettek volna talán a végrehajtásra, mint a nagy tervektől izzó kitünőségek. Az is lehet, hogy annyi ellentétes nézetű embert az sodort igy együvé, mert a napokat olyanoknak tartották, a melyek nemcsak az egyéniséget, hanem még a meggyőződés egy részét is áldozatul követelték. De semmi esetre sem hihető, hogy annyi jeles és független férfiú egyszerűen felült volna Kossuthnak, ki csak azért vonta be őket a ministeriumba, mert azon kivül párt vagy pártok élére álltak volna. A nézeteknek a haza vélt érdekei alá való rendelése csakugyan nem teremthetett tartós egyetértést, de jobban megfelelt a viszonyoknak, mint az osztrák Kolowrat-ministeriumnak az épen most elitélt régi rendszeren alapuló egyetértése. Igaz, hogy ez a ministerium már márczius 21-ikén meg is nyerte a császári megerősitést.

A bécsi udvarnak aggodalmai voltak. Magyarországban az alkotmányosság látszatát, egy-egy néha évekre szóló, de mindannyiszor meghiusult kisérlet után, eddig márczius 15-ike előtt is meg kellett tartania. Most még, a forradalom után alig két héttel, a kamarilláról szóló elkeseredett hiresztelések után sem illett kételkedni, hogy az udvar ezentúl őszintébben alkalmazkodik a magyar alkotmányhoz. Azonban nem is szólva arról, hogy egy feltétlenül alkotmányos Magyarország könyörtelenül eloszlatja egy egységes Ausztria százados álomképét, s nem is emlitve, hogy ha Bécsben természetesnek találhattak is egy alkotmányos Magyarországot, olyan nagyon természetesnek épen nem találhatták az alkotmányos Ausztriát, — az ugyanazon fejedelemnek uralkodása alatt álló két alkotmányos államnak egymáshoz való viszonyát már a pragmatica sanctio értelmében is szabályozni kellett; a mi nem történhetett meg ugyanolyan gyorsasággal, mint a hogy a szerződésben érdekelt egyik félnek, Ausztriának, az önkényes uralkodás helyett egy szép napon alkotmányos úton való igazgatása elvét kimondták. Másrészt, ha Magyarország dolgát annyira nem zavarták volna is össze Ausztria dolgaival, hogy minden újitás és declaration of rights teljesen ismeretlen, nemzetközi helyzetet látszott teremteni, Magyarország most egy tömegben követelte a reformokat. Igaz ugyan, hogy ezek

[1] Kovács Lajos, id. m. II. 59.

mind alkotmányosak voltak s nem diktátori jellegűek, a milyeneket annak idejében II. József akart az országra feltolni, s a mellett legalább is annyira megfeleltek a kor követeléseinek, mint amazok a maguk idejében; de mégis *nagyon tömegesen,* szinte özönölve jöttek, úgy hogy a bécsi udvar félt a király hirtelen elhatározásának következéseitől. Félt különösen attól, hogy a magyar független felelős ministerium munkája körének szűkebbre szabása nélkül a két állam közt való össszeköttetés lazul, vagy fel is bomlik; hogy a kereskedelmi, had- és pénzügy elkülönitése a nagyhatalmi állás bukására vezet,[1] mert pl. a hadsereg kettéválasztásához Magyarországban a magyar emberen, a magyar nyelven és a nemzeti zászlón kivül épen semmi anyag sem volt meg; fegyvergyárak, fegyvertárak, tüzérségi parkok, tárházak, katonai akadémiák stb. hiányoztak; arról pedig senki sem lehetett biztos, hogy ha most Európa modern hadügyének megfelelően mindent elől kezdenek is, megvárja-e az ellenség, mig ezzel a sok mindennel elkészülnek; maga az ország megbirja-e azt a sok áldozatot, a mibe ez a különválasztás kerül, Ausztria pedig számithat-e a hadügyben ekként függetlenné lett Magyarország mindenkor való segitségére.

A conservativek szintén osztoztak a bécsiek aggodalmaiban. Márczius 18-ikán gróf Széchen Antal a főrendiházban csupán a pati posse alapjára helyezkedett, midőn kijelentette, hogy a királytól is jóváhagyott új viszonyokat tisztelik ugyan s egyéni nézeteiket önmegadással alárendelik, de nem mondanak le meggyőződéseikről. Egy hét mulva Madarász László az országgyűlésen már ellenforradalommal vádolta őket. Furcsának találta, hogy a rendek a néppel szemben nagylelkűségről beszélnek, holott »az európai viszonyok s az ország állapotából kifejlett kénytelenség ragadta az országgyűlést oda, hová a törpe a maga erejéből fölemelkedni nem tudott«.

A conservativeket azonban nem lehetett összetéveszteni az udvariakkal, s amazok nem készültek valahová Koblenzbe, hogy az emigracióból visszatérve, egy csapással megsemmisitsék hazájuk közjogi állását. Emezeknek vezére báró Jósika Sámuel erdélyi kanczellár volt. Az ellenzék is eszes, erélyes és lovagias embernek tartotta; olyannak, ki hiú és tetszelgő nem lévén, nem kapdos üres czimeken, szolgai bókokon; De Monkot sejtette benne, ha úgy találta is, hogy ehhez a szerephez nincs elég ereje. A Ferencz Károly főherczegnél márczius 22-ikén tartott értekezlet most valóban az ő inditványára ajánlotta, hogy a »monarchia« minden részében nyilvánuló forradalmi mozgalmakat a székelyek és a horvát határőrök felhasználásával kell ellensúlyozni s horvát bánná a népszerű báró Jellacsics József ezredest kinevezni, a mi másnap meg is történt.

Ez a kinevezés meglepetésszámba ment, s nem is tették közzé azonnal. Jellacsicsot, ki nagy horvát volt, le akarták kötelezni vele, hogy, mint immár magyar zászlósurat, felhasználják úgy a magyar, mint a horvát

[1] Ezzel a szokott frázissal gróf Andrássy már 1861 május 23-ikán szembeszállt a képviselőházban.

nemzeti mozgalmak esetleges antidynastikus törekvései ellen; mint legújabb altábornagyot pedig, a rendelkezésére álló hadakkal, ha kell, ne csak ezek, hanem az osztrák forradalmiak ellen is küldhessék. Nyilt, és pedig az uralkodó ellen irányuló magyar forradalomtól az udvar ekkor már mindamellett sem tarthatott, hogy márczius 24-ikén *István* nádor maga is erősen kiszinezte a Pesten uralkodó anarchiát.[1] Azt állitotta, kogy a nemesség, a parasztságtól félve, több helyütt már fölkelt, s hogy a meglevő régi kormánynak nincs tekintélye. A bajon szerinte csak három módon lehet segiteni: ha kiviszik az országból a katonaságot, de akkor azután parasztháború következik; ha Batthyányval, mint még egyetlen lehetséges egyéniséggel igen gyorsan megegyeznek a javaslat tárgyában, mert igy ha elszakadni látszik is a »tartomány«, tényleg a dynastia alatt marad; s végre, ha a nádort ideiglenesen elbocsátva, teljes hatalmú királyi biztost küldenének Pozsonyba az országgyűlés elhalasztására s a rendnek diktátori tekintélylyel való helyreállitására.

Másnap azonban a megkérdezett osztrák miniszterek kijelentették, hogy tekintettel külföldön a franczia, belföldön a galicziai és olaszországi viszonyokra, sem pénzt, sem katonaságot nem adhatnak ily megbizatásra. Ausztria »alkotmányos« miniszterei tehát csak azért nem léptek föl a magyar alkotmányosság ellen, mert nem volt módjukban; holott, ha el nem fogulnak a régi rendszerben, minden áron erősitniök kellett volna magyar kollégáik helyzetét. Nem az ő érdemük, hanem a nádoré, ha az értekezlet ismét alkudozni kivánt Batthyányval, illetőleg az országgyűléssel. A nádornak, Batthyánynak és Deáknak a leirat tervezetére nézve más- és harmadnap tett megjegyzéseit azonban nem vették figyelembe. Az értekezlet, a helyett, hogy határozott alakban fölvetette volna Magyarországnak a közös ügyekben,[2] különösen pedig a nélküle, sőt ellene csinált 1,238.062,395 forint államadósságokban való részvételét[3] s őszintén rendezni törekedett volna a pragmatica sanctio értelmében szövetséges országoknak egymáshoz való viszonyát, Magyarországot, melyet saját nádora is tartománynak nevezett, csak nagyobb és nemzetibb önkormányzattal igyekezett megbékiteni, a had-, kül- és pénzügyekre pedig ezentúl sem engedte volna befolyni.[4]

[1] 560. sz. a. kelt emlékiratát deczember 5-ikén adta ki Stoffer József nádori irodaigazgató. Pesti Hirlap, 1147. l.

[2] Erről a kérdésről l. Salamon Ferencz tanulmányát: A közösügyek és a forradalom, (Budapesti Szemle, XXVI. és XXVII. kötet, különösen az utóbbinak 212—248. lapján) s Beksics, Kemény Zsigmond, a forradalom s a kiegyezés. Budapest, 1883.

[3] 1848 januárjában az adósság Lónyay M. szerint csak 913.872,000 pengő forint volt; ez 1858-ban 2,439.616,605 és 1896-ban 7,780.940,729 forintra emelkedett, melyből 2,798.286.966 forint illeti Magyarországot.

[4] Kossuth márczius 31-ikén maga is csak 28 millió forintra becsülte Magyarország közjövedelmeit. Ausztriában 1847-ben 151.545,000 forintot tett ki a bevétel, a mit a kiadás 5.606,000 forinttal mult felül. Maga a katonaság évenként 61.000,000 forintba került; oly tétel, melyet a közös kiadások közé kellett sorolni. Ausztria pénzügyeiről V. Ferdinánd alatt (1835—1848.) l. Lónyay Menyhért 1861 május 18-iki beszédét a képviselőházban.

Bécs nem vevén észre, hogy ő maga egy tarthatatlan régi helyzethez ragaszkodik, értésére akarta adni Pozsonynak, hogy kivihetetlenre törekszik. A király tehát márczius 28-ikán kelt leiratában mindenféle módo-

Jellacsics horvát bán.
(Egykoru kőnyomat az egyetemi könyvtárban.)

sitást tett a felelős ministeriumról szóló törvényjavaslaton, melyben az ország teljes függetlenségének kimondását látta. Hogy személyes jogainak egy részét biztositsa, meghagyni kivánta bizonyos korlátozással úgy a

királyi kamarát, mint a magyar udvari kanczelláriát. »A királyi kincstár tekintetében a királyi udvar fentartására szükséges és az összes állami költségeknek, melyek az egész birodalom, tehát (!) Magyarország és az ahhoz tartozó részek érdekében is tétetnek, Magyarországot illető arányos részeinek fedezése iránt határozottan kimondotta, hogy »az e végre Magyarországból jelenleg befolyt s kellőleg kimutatandó jövedelmek a birodalom középponti pénztárába továbbá is beszolgáltattassanak, ezeknek minden felemelése ellenben országgyűlési egyezkedésnek tárgya legyen; minden vám- és pénznemű s kereskedelmi intézkedések pedig az illető német örökös tartományi közigazgatási organumokkal való kölcsönös érintkezés útján történjenek«. A honvédelmi ministerium hatása körét akkép kivánta szabályozni, hogy kellően méltányolják azt a legszorosabb kapcsot, mely a pragmatica sanctio következtében egyesült örökös tartományok közt van, továbbá a királynak mind a pragmatica sanctio fentartására vonatkozó, mind a fegyveres seregnek törvényszerű alkalmazását és katonai hivatalokra való kinevezését illető jogait, melyeket magának továbbra is fentart.

Az úrbériség eltörlése iránt márczius 19-ikén fölterjesztett javaslatot elvben és általában elfogadta ugyan, de mivel a mezei munkáknak abbahagyása súlyos veszélybe ejthetné a hazát, első sorban pedig a nagylelkű áldozatot hozó nemességet, a rendeket ennek és a kárpótlásra vonatkozó törvényjavaslatnak újabb tárgyalására utasitotta.

Ez a kettős veto nagy felindúlást okozott.

Batthyány a rendek együttes ülésében azonnal jelezte, hogy társaival együtt lemond, mert ily körülmények közt nem vállalhat felelősséget; a nádornak arra a fogadására azonban, hogy vagy keresztül viszi a törvényt, vagy maga is lemond, elhatározását a király újabb leiratától tette függővé. A rendeknek mindjárt ezután tartott kerületi ülésében Kossuth »fölemelte dörgő szavát, dörgőbbet mint valaha«, de alig érintette a kérdés lényegét tevő közös ügyeket, mik pedig a legszorosabban egybefüggtek a ministeriumról szóló javaslattal. Megjegyezte, hogy Magyarországban Bécs cselszövényei nem vezetnek czélra; pedig épen a cselszövények élét kellett volna elvenni tiszta, világos alkuval. Clara pacta boni amici! Midőn követelte, hogy az úrbériségről szóló törvény úgy maradjon a mint van, elégnek tartotta felszólitni a népet, hogy a földet ne hagyja műveletlenül, a mit pedig egy államférfiú sem tarthatott elégnek. Az alföldi földosztókon ugyan győzött a hazafias érzés, de a románokat, horvátokat, szerbeket utóbb a reactio első sorban valóban communisticus hitegetésekkel nyerte meg a maga czéljainak. Pillanatnyi sikert ért el, de mint államférfiú az Ausztriával való érintkezésben lehetetlenné tette magát, midőn a második leiratot a trónnal és a hazával szemben lázasztó gúnynak, könnyelmű játéknak nevezte. Szerinte ezt azok űzik, kik Ausztriában ismét bureaukratiát akarnak, Pesten pedig — a helytartótanács módjára — postahivatallá szeretnék tenni a ministeriumot. Nem gondolnak az uralkodó-ház jövőjével, a polgárvérrel,

mely ily eljárás után patakokban folyhat, és semmibe sem veszik a királyi szó szentségét. Dolgaink még mindig illetéktelen emberek, Lajos főherczeg, a Hartigok, Windisch-Grätzek és egy, a kit megnevezni is útált (Wirkner) stb. beavatkozásától függenek; a miniszterek helyett még mindig a megbukott Apponyi[1] és az erdélyi — tehát a magyar ügyekben szintén illetéktelen — kanczellár, báró Jósika Sámuel adnak tanácsot. Bízik a nádorban, hogy sikerrel jár; de ha nem, vessenek számot magukkal a baj okozói, mert ő Apponyit, Jósikát, Wirknert hazaárulással vádolva, száműzetni kivánja. Madarász László a rendelet ellenjegyzőjét, Zsedényi Eduárdot is, mint rossz tanácsadót, II. Ulászló törvénye értelmében akarta büntettetni. Ezt azonban ép úgy mellőzték, mint másik inditványát, hogy az ország megnyugtatása végett a királynak 24 órát adjanak újabb válaszra; a két javaslatot pedig változatlanul fentartották, mihez a főrendek még az este járúltak.

Pozsonyban az ifjúság a sétatéren elégette a királyi választ; a rendelet ellenjegyzőjét pedig, Zsedényit, Meskó báróné házában halálra kereste, miért Széchenyi és Deák a márczius 30-iki űlésen keményen meg is rótta a magánházba nyomulókat. Pesten, hol a ministerium megerősitésének megtagadásáról szállongó első hirek is nagy elkeseredést okoztak, Perczel Mór a márczius 28-ikán Csányinál tartott értekezleten a városi állandó bizottságot a nemzeti convent összehivására kivánta felszólitni, a mit azonban még Irinyi is csak a nemzeti kivánságok határozott megtagadása esetére tartott szükségesnek. Most azonban, midőn 30-ikán erről a megtagadásról értesűlt, a pesti nép fegyvert akart fogni s »mivel ez a leirat gyalázatos csalás«, maga az egyik kijelölt minister, a ministerelnöktől a rend fentartására küldött triumvirátus egyik tagja, Szemere, inditványozta előtte annak kimondását, hogy a haza veszélyben van. Minden polgárnak, kivétel nélkül, be kell lépnie a nemzetőrségbe, s a boltokban minden puskaport hatóságilag le kell foglalni. Egész nyiltan követelték az önálló hadsereget és a mindenben független ministeriumot. Nyáry Pál inditványára pedig elhatározták, hogy, ha az udvar nem enged, ideiglenes kormányt alakitanak, s a haza ellenségének nyilvánitanak mindenkit, ki e kormánynak nem engedelmeskednék. A hogy Petőfi aznap irta, valóban »föltámadott a tenger, a népek tengere« s megmutatta, hogy »habár felül a gálya s alul a viznek árja, azért a viz az ur«! Másnap már közkézen forgott a királyokhoz intézett másik költeménye is, melyben megirta, hogy »bármit mond a szemtelen hizelgés, nincsen többé szeretett király«. Nem lázit, mert nincs erre szükség; mért rázná meg erőszakosan azt a fát, melynek gyümölcse már túlérve, rothadásban van? Ha megérik a gyümölcs, fájáról magától a földre hull alá.

[1] Ez tévedés; mert márczius 16-ikától Apponyi egészen visszavonult a közügyektől. Ezt a föltevést április 5-ikén maga Apponyi is visszautasitotta, kijelentvén, hogy követett politikáját őszintén alárendelte a tények erejének.

Bécsben 30-ikán Ferencz Károly főherczeg csakugyan újabb értekezletet tartott, melyen Batthyányn kivül Deák, Eötvös és Széchenyi miniszterjelöltek s a kanczellária részéről Szögyény László és Bartal György vettek részt. A miniszterek és Bartal az országgyűlés kivánatainak teljesitését követelték; a nyomban utánuk megkérdezett Hartig és Jósika azonban ezt, főkép a pénz- és hadügyministerium teljes hatáskörére nézve, most is ellenezték. Most lett volna tehát helye, hogy a kijelölt magyar és a már működő osztrák ministerek közös tanácsban igyekezzenek megállapodni a közös ügyek legfőbb kérdéseire nézve. A nádor és a jelöltek azonban egyenként tárgyaltak a főherczegekkel s igyekeztek eloszlatni aggodalmaikat.

Az országgyűlésen, melyet feloszlatni e pillanatban annyi lett volna, mint átengedni a tért a pesti forradalomnak, márczius 31-ikén már csakugyan bemutathatták a királynak ugyanaznap kelt újabb leiratát. Ez a kanczelláriát és a kamarát forma szerint elejtette ugyan, de kijelentette, hogy addig is, mig az »összbirodalmat« közösen érdeklő állami költségek iránt a jövő törvényhozás a királylyal együtt intézkednék, az udvartartás, a közös diplomatia és a magyar hadsereg költségeinek fedezése tekintetében ideiglenesen kell intézkedni; elismerte, hogy a honvédelmi szerkezet s a hadiajánlatok (az újonczok megszavazása) körül való rendelkezés a törvényhozáshoz, és a rendes katonaságnak az országban való elhelyezése és béke idejében való alkalmazása a királyi helytartónak a felelős ministerium útján gyakorlandó kormányzatához tartozik; ellenben a magyar hadseregnek az ország határain kivül való alkalmazását, valamint a katonatisztek kinevezését függővé teszi saját királyi elhatározásától s e dolgokban a személye körül levő magyar minister ellenjegyzése mellett intézkedik.

Zászló- és kendőlobogtatással, kardcsörtetve, éljenezve fogadták követek és hallgatók a királynak most ellenjegyzés nélkül kiadott leiratát, mely a ministerium függetlenségével együtt látszott elismerni Magyarország függetlenségét.[1] Batthyány ismét kész volt elvállalni a ministerium megalakitását s fölterjeszteni a már ismert névsort. Deák Ferencz elismerte, hogy ezzel a leirattal mindent megadtak, a mit papiron adni lehet; a többi a nemzet dolga. A polgárháború veszedelme elmult. A jövő országgyűlés feladata, hogy hiteles adatok s a pénzügyminister előterjesztése alapján törvényt készitsen, a közös költségekben (udvartartás, külügy, hadügy) hazánk mennyivel vegyen részt; az udvar ellátásáról azonban egy ideiglenes összeggel már most kell gondoskodni. Madarász örült, hogy a leirat nem is emliti az államadósságokat, mert Magyarország maga e részben

[1] Andrássy 1866-ban azt mondta Majláthnak, hogy a ministerialis rendszerben, úgy a mint 1848-ban állott, a teljes hatalmú nádorral és a magyar hadsereggel elegendő biztositékot lát Magyarország önállósága, de nem elegendőt a monarchia fennállására nézve; abban, a mit Bécsben kivánnak, elegendő garantiát talál Ausztriára, de nem elegendőt Magyarországra nézve. Felségárulást követne el, ha az egész 48-at változatlanul ajánlaná. Deák beszédei, IV.

szeplőtelen, szűz ország, a más adósságát pedig nem vállalhatja magára; helyén látja azonban, hogy a közös költségek egy részét fizessük. Kossuth is arra figyelmeztetett, hogy Magyarországnak és Ausztriának ugyanaz

Ferencz Károly főherczeg.
(Egykoru kőnyomat ő felsége hitbizományi könyvtárában.)

lévén az uralkodója, »ebből oly kapocs és viszony következik, melynél fogva némi közös intézkedések mindaddig kikerülhetetlenek, mig a pragmatica sanctio kapcsa fennáll. Ha e szempontot, hogy t. i. nem az elszakadás, hanem a pragmatica sanctio terén állunk, szem elől nem tévesztjük,

fel fogjuk találni a kellő tájékozást.« Közös tehát az udvartartás, a diplomatia s ideiglenesen, t. i. a honvédelem rendszerének kidolgozásáig, a hadügy költsége. Beszédének ez a része örökös bizonyság, hogy Magyarország legforradalmibbnak tartott embere a legválságosabb körülmények közt sem zárkózott el attól, a mit az intézmények tartósságára nem számitó udvar határozott alakban fölvetni nem mert, vagy nem akart, a közös ügyek tárgyalásától s egy ennek megfelelő új alapszerződéstől. »Hogy az 1848-iki törvényhozás akkor nem ért rá gondoskodni a közös ügyekről — szólt tizenkilencz esztendő mulva Deák Ferencz [1] — azt minden ember tudja; az első lépésben fennakadt erre nézve; különben erről bizonyosan gondoskodott volna... Elmulasztotta a törvényhozás, mert nem volt ideje,[2] mert nem engedték tenni.« S valóban nem volt ideje, mert a közös ügyekről a király, elég homályos és határozott alakban, először csak márczius 28-ikán tett szót; április 2-ikán április 10-ikére már kitűzte az országgyűlés berekesztésének idejét; április 7-ikén jelezte, hogy az államadósságokból háromszáz millió forint elvállalását kivánja, és csak április 8-ikán hagyta helyben a felelős miniszteriumról szóló törvényt, mely a 2. §-ban világosan kimondta a »birodalom« kapcsolatának fenntartását, a 13. §-ban pedig csupán annyiban érintette a közös ügyeket, hogy az egyik minisztert a király mellé rendelte s megbizta, hogy befolyván mindazokba a viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érintik, azokban az országot felelősség mellett képviselje. »Ha a 13. §. kifejlesztését az életre bizták volna, a végrehajtás módszere (a mire elég a két parlament, a két ország ministeriuma) megalakult volna épen úgy, mint más országokban, melyekre ily doctrinák kifejtésénél hivatkozni szokás, pl. Angliában, és akkor láttuk volna át, miben leendett a paragraphatim körvonalzásra szükség.« [3] Több világosság mindenesetre elkelt volna ebben a közös ügyeket egyedül érintő pontban, mely a szoros értelemben vett külügyekre nem vonatkozott, mert az 1848-iki törvényhozás sokkal gyakorlatibb volt, hogysem egy külügyet két külön miniszteriumra bizzon.[4] A kik szerint a külügy is a király személye mellett levő miniszterre tartozott, szintén elismerték, hogy a törvény e részben hiányos, melyet önmaguknak kellett volna pótolniok. A pragmatica sanctiót szabatosabban ki kellett volna fejteni a közös ügyek kérdésében, különösen a kölcsönös védelemre, a külügyekre s főkép az államadósságokban a papirjognál fogva nem kötelező, de gyakorlatilag elkerülhetetlen részesedésre nézve. A rendek gyűlése

[1] 1867 január 31-ikén a 67-es bizottságban. V. ö. 1867 márczius 28-iki hires beszédével, melyet a képviselőházban mondott.

[2] A közös ügyek dolgában kiküldött 67-es bizottság 1867-ben január 28-ikától február 6-ikáig (7 ülésben), a képviselőház márczius 20—30-ikáig s a főrendiház április 1-ig, tehát összesen 18 napon át tárgyalt.

[3] Szontagh Pál 1867 január 30-iki beszéde.

[4] Deák 1867 január 31-iki beszéde.

ettől — mint Deák és Kossuth márczius 31-iki beszédei tanusitják — nem vonakodott, s a hirhedt 13. §-ban utalt is reá; de, mint sok egyébben, csak az elvet jelölte ki, s egy lépést sem tévén az alkotmányos Ausztriával való tárgyalásra, a népképviselőkre hagyta a nép terheit óriási módon növelő kérdés megoldását.

Ez a megoldás elmaradt s ebben rejlik Ausztria és Magyarország későbbi háborújának egyik főbb, talán épen a legfőbb oka.

Kossuth elég érthetően figyelmeztette az udvart, hogy őszinte legyen igéreteiben s engedményeiben, mert különben a nemzetnek a másik eshetőségre, az elszakadásra kell gondolnia. Ő maga, az egyszerű polgár — saját vallomása szerint — »néhány órában abban a helyzetben volt, hogy keze döntőleg határozott az ausztriai ház sorsa felett s most is, ha kimondaná e leiratra: nem kell, polgárvér folyna e szava után«; de »vissza kell borzadnia a polgárvértől, s forrón óhajtja, hogy a kik itt vannak s kik itt nincsenek, egyenlően érezzék e szent kötelességet, hogy ily körülmények közt polgárvért ontani a legnagyobb bűn volna, mit ember elkövethet«.[1] »Ha a nemzetben van elég erő valósággá érlelni azt, a mit e papiroson bir, tartsa meg az erőnek azt a nemes mérsékletét, melyben fekszik a szabadság diadala.« Ismétli, az lesz a Habsburg-ház második megalapitója, ki népeinek alkotmányt ad, s e népek szeretetében találja föl legerősebb támaszát.

Roppant hatást tett ez a beszéd; mindenki érezni vélte, hogy a leirat és ez a beszéd döntött Magyarország békéje fölött. A demokratának azt a dicsekvését azonban, hogy ez a tizenöt milliónyi nemzet nem engedi királyát ulászlói szegénységben tengődni,[2] nem mindenki tudta összeegyeztetni a miniszterjelöltnek azzal a lovagias felbuzdulásával, hogy jöjjön magyarjai közé a király és győződjék meg arról a hűségről, mely nem puszta szó, mert a magyar férfiasan szilárd s őszinte tud lenni nemcsak szabadsága kivivásában, hanem fejedelme iránt való hűségében is. — Másnap (április 1-én) a rendek küldöttségének nevében Kossuth a nádort mint a nemzet megváltóját üdvözölte, ki oly tömérdek esemény közt egyedül tarthat számot arra a dicsőségre, hogy »a tegnapi nap, ha Isten is úgy akarja, e hont polgári vérözöntől mentette meg«. Vér valóban ömölhetett volna. Nyáry a márczius 19-iki leczke óta neheztelt ugyan, de Kossuth, ha csakugyan nem mérsékeltebb, mint azok, kik eleinte félve csatlakoztak

[1] Márczius 27-ikén már kijelentette, hogy lapot akar meginditani, de igen sikamlósnak tartaná ezt a pályát, ha az, ki — bár törvényes formák szerint — repealre izgat, vagy pl. azt hirdeti, hogy szükséges a lengyel szabadságot helyreállitni, Ausztriától elszakadni, vagy Horvátországot Magyarországtól elszakasztani, már a büntetés súlya alá esnék. A bűn csak ott kezdődik, hol valaki, a törvényes formákat elhagyva, tettlegesen föltámad.

[2] Április 2-ikán az országgyűlés ideiglenesen három millió forintot szavazott meg az udvartartás költségeire.

hozzá, a pesti közcsendi bizottsággal, a nyilatkozott sok törvényhatósággal, a mindenütt szervezkedő nemzetőrséggel, feltétlenül már most megcsinálhatja a forradalmat; azonban elégnek tartotta, hogy teljesen törvényes téren maradva, Bécsben ismerjék ezt a hatalmát, mely igazi hatalom volt. A pesti közcsendi bizottság többsége szintén megnyugodott a leiratban. »Láttam remegést, láttam sápadt arczokat — szólott Petőfi; — nem szeretném továbbra is igy látni nemzetemnek fiait; azért most lekötve kardomat, elnyugtatom, de össze nem töröm.«

IV. FEJEZET.

Az új alkotmány.

Az országgyűlés — az értekezleteket nem számitva — napjában kétszer-háromszor is tartott ülést, és buzgóságban a főrendek is vetekedvén a rendekkel, a tárgyalásokat türelmetlenül leső közönség a lapok egy-egy számában néha öt ülésről is olvashatott tudósitást. A demokrata szellem mindjobban terjedt. Kossuth márczius 28-ikán a »Tekintetes karok és rendek!« helyett az »Uraim!« megszólitást hozta divatba, a miben különben pár nappal (márczius 23-ikán) megelőzte saját vármegyéje, Pest. A demokrata érzelmek próbaköve azonban a népképviseletről szóló törvényjavaslat volt, melyet a rendek márczius 30-ikán, egy nap alatt letárgyaltak. A kérdést ugyanis a követek értekezletein annyira megvitatták, hogy most már, a nyilt ülésben, nem keltett nagyobb vitát; azóta azonban félszázados gyakorlat tanusitja, hogy a gyors letárgyalással nem hamarkodták el a dolgot.

A javaslat a választó-képességet bizonyos censushoz kötötte; de Kubinyi Ferencz és Madarász László már akkor megtámadták azt, mint az egyenlőség akadályát s nagyobb hévvel és nyomatékkal sürgették az általános szavazatjogot, mint azok, kik nálunk évtizedek mulva foglalkoztak a kérdéssel. Andrássy Gyula velük szemben lord Russelre hivatkozott, ki szerint az általános szavazatjog a szabadság legnagyobb ellensége. A választás szerzett és nem velünk született emberi jog; de épen azért nem helyeselte, hogy a nemes, mint ilyen, egyáltalán választó legyen. Mások is kikeltek az általános szavazatjog ellen, de az ellen is, hogy a nemesség ily általános szavazatjogot tartson meg. A rendek azonban megmaradtak az eredeti szerkezet mellett, a mi miatt a lapok önzéssel, szűkkeblűséggel, a márcziusi elvek megtagadásával vádolták őket.

Viszont a rendek a közönségre vethettek, hogy »vannak akadályok, mikkel bizonyos perczekben istenek sem küzdhetnek meg«. Kossuth márczius 31-ikén a vallás dolgában tett inditványakor, azért ellenezte a zsidók

emancipatióját, (mit Schnee ajánlott), mert a zsidókról ezekben a napokban, a zsidók üldöztetése idejében, rendelkezni annyi volna, mint közülök tömérdeket áldozatul dobni ellenségeik dühének.

Az osztályérdekek harczát keltette föl bizonyos tekintetben Kossuthnak április 2-ikán tárgyalt javaslata is a megyei hatóság ideiglenes gyakorlásáról, mely a megyét máris a népképviselet alapjára fektette. Kossuth megfogadta, hogy a mely perczben ez országnak municipális szabadsága nem lesz, ő megszűnik annak polgára lenni. Azért, hogy Montesquieu valamire esküszik, ő nem esküszik; Párist ismerni Magyarországban nem akar, és számkivetné magát oly államból, hol összpontositás uralkodnék. X. Károly nem bukik meg, ha franczia vármegyék vannak, mert ordonnanceai megtörtek volna azok ellenállásán. »Hol nincs egyéb óvószer, hol barrikádok határoznak, ott vagy szolgaság van, vagy anarchia; igaz szabadság soha.« A nép, ha joggal ruházzák fel, ép úgy megválasztja nálunk is a nemeseket, mint Rómában megválasztotta a patriciusokat s a nemesség még soká megtarthatja befolyását, ha nem hozzák ellentétbe a néppel. Inkább bukjék a miniszteri törvény, mint a megye, ha a kettő csakugyan nem férne meg egymás mellett. Másnap Széchenyi arra hivatkozott, hogy, ha a nemesség önként bocsátotta be a jogok sánczaiba a népet, nem szabad azokból kiszoritani magát a nemességet. »Nagyon csalatkozik, ki azt hiszi, hogy e recsegő clepsydra rögtön tökéletes machinává változik, hogy a feudalismus mocsarából, a provincziális alacsonyságból egyszerre, rögtön s áldozatok nélkül kiszabadúlunk és nagy nemzetté válunk.« Előtte a magyarság kifejtése annyira legfőbb dolog, hogy a nélkül neki szabadság, alkotmány, felelős ministerium sem kell; mert a nem-szabad nép egy kulcsforditással szabad lehet; alkotmányt csinálni könnyű, de a nemzet, ha nemzetiségét veszti, egyenesen megsemmisűl s megölik szellemét, ha teste megmarad is. A nemzetiség pedig, mint hajdan, most is a nemességben összpontosúl; fenn akarja tehát tartani a nemességet, a megyéket: az amabilis confusiót.

Valóban felötlő lehetett, hogy mikor a központositó demokratia diadalát űli a felelős miniszterium kivivásával, ugyanazon ministerium tagjai a decentralisatio mellett két különböző fegyverrel harczolnak. Széchenyi aristokratikusnak, Kossuth demokratikusnak, de mind a kettő akarja a megyét; Batthyány ez ellenmondásra figyelmeztette is a rendeket, s elnök létére nyilvánosságra hozta a ministeriumnak olyan belső baját, melyet — parlamenti gyakorlat szerint — házilag kellett volna gyógyitania. Deák Ferencz fellépése az esti értekezleten lehetővé tette, hogy mind a két férfiú tagja maradjon a kormánynak; de az ország különböző ajkú lakosai előtt nyilvánvaló lett, hogy a magyar politikai élet irányadói csak most keresik annak a módját, a magyar nemzeti eszme conservatismusát miként egyeztessék a szabadság radicalismusával. Széchenyi, a nélkül hogy valaha conservativ lett volna, a gyökeres újitásokban sem akarta eldobni a nemzeti eszmét; Kossuth azt hitte, a mindenkit nyelvkülönbség nélkül magába fog-

laló szabadság úgyis megteremti azt. Szerinte a szabadságnak olyan olvasztó ereje van, hogy a többi népfaj odaadja nemzetiségét is a megigért szabadságért.

A márcziusi napok Cloots Anacharsis szellemét sem tagadták meg. Nem khinaiaknak öltözve s indiánoknak vetkőzve, de Pestre, Pozsonyba is jöttek külföldiek, hogy a magyarok szabadságában a népek szabadságát üdvözöljék. Április 3-ikán kilencz bécsi ifjú Pesten ölelkezett a magyar egyetem hallgatóival, 9-ikén az országgyűlés is fogadta a bécsi egyetem küldötteit; a hazában lakó olaszok, francziák, angolok lelkes nyilatkozatokat irtak, április 9-ikén a nemzeti viseletben megjelent két lengyelt a pesti népgyűlés ünnepelte stb.

Fontosabb volt ennél, hogy német, oláh, szerb, tót sőt horvát vidékekről is érkeztek hirek, milyen általános örömet okozott a pesti tizenkét pont, a pozsonyi országgyűlés szabadelvű iránya.

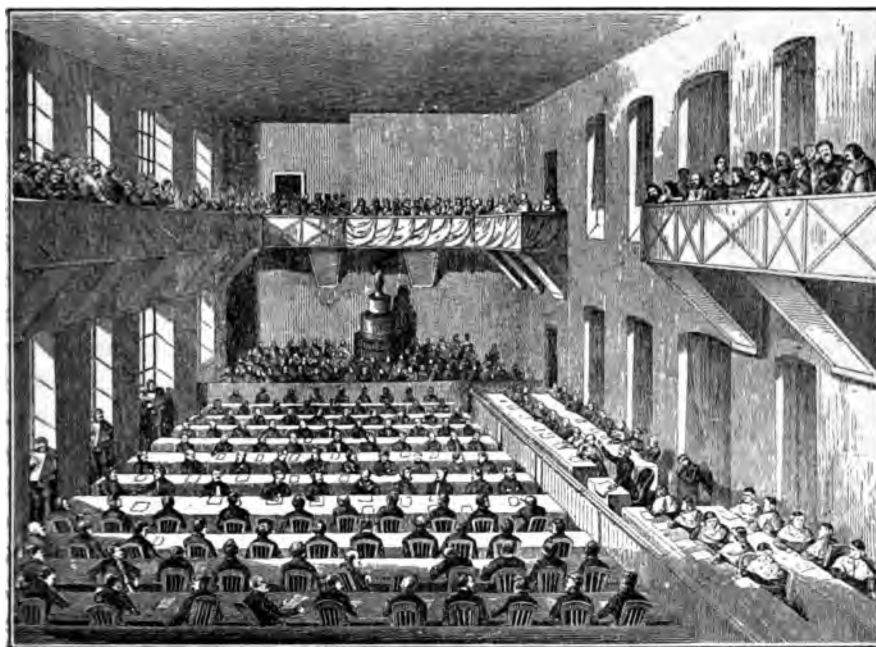
Marosvásárhelyt márczius 23-ikán az oláh ifjak együtt ünnepeltek a magyarokkal; Janku Ábrahám, Papiu Ilarianu, Dobra Péter, Buteanu János s mások, kiknek neve utóbb ismeretes lett a polgárháború történetéből, az első napokban testvériesen ölelkeztek velük. Az oláh lapok az unio mellett nyilatkoztak.

Márczius 28-ikán Kossuth a rendeket megnyugtatni ügyekezett, hogy van ugyan Horvátországban néhány izgató, ki elszakadásra törekszik, de maga a nép mindenütt hálával, lelkesedéssel fogadja az országgyűlés lépéseit. A közös szabadság minden esetre kiegyenlíti a nemzeti különbségeket s ellenszenveket. Pár nappal azonban ezen nyilatkozat előtt, János főherczeghez intézett levelében, Gaj Lajos, a nagy-horvát párt vezére, nem épen jogtalanúl nevezte Batthyány ministeriumát álkormánynak, mert ekkor még csak az elnök volt kinevezve; de semmi sem jogositotta föl reá, hogy annak anarchiával fenyegető, lázadó befolyását emlegesse, melynek »szükség esetében« ellene kell állani. Még ekkor nem volt bizonyos, hogy Kossuth, ki a horvát vitát kiélesítette, tagja lesz-e a ministeriumnak, melynek elnöke, Batthyány, a nyelvkérdésben épen a horvátok érdekében foglalt állást. Kossuth különben márczius 22-ikén minden különösebb alkalom nélkül kijelentette, hogy a magyar nyelvet csak a Magyarországgal való érintkezésben kivánja s beleegyezik, hogy Horvátország belügyeiben horvát legyen a hivatalos nyelv; de a haza szent nevében kérte őket, tegyenek félre minden párttekintetet s a haza közös szeretetében olvadjanak egybe magyar testvéreikkel.

Pillersdorf osztrák miniszter, pár nappal a magyar országgyűlés berekesztése előtt, sokkal mérsékeltebbeknek tartotta a magyar törvényjavaslatokat, mint a minőket az osztrák képviselőktől várhatott. Anarchiától tehát, melyre csak ellenforradalom lehetne a válasz, ekkor még senki sem tarthatott.

Varasdvármegye, épen a Kossuth és Osegovics közt kifejlett vita hatása alatt, már ianuár 21-ikén pengetni kezdte az elszakadást; de voltakép

sem ő, sem az eszmét visszhangoztató többi vármegye nem érthetett alatta egyebet, mint az eddiginél sokkal szélesebb körű és nemzeti jellegű önkormányzatot. Az a »nemzeti gyűlés«, melyet a pestinek mintájára alakúlt zágrábi nemzeti bizottság március 25-ikére Zágrábba hivott össze, szintén hangoztatta, hogy »a magyar korona alatt szoros kapcsolatban kíván maradni a magyar nemzettel«. Pedig ezen a gyűlésen csak a túlzók jelentek meg. Irásba foglalt kivánságaik egy része olyan volt, melyet nemcsak Pest, hanem az országgyűlés is az általános szabadság föltételei közé számitott; egy másik része, mint a horvátok külön érdekének teljesitése, nem ütközött

Az alsó tábla ülése Pozsonyban.
(Egykorú metszet után.)

volna nehézségbe; némelyik nem is tartozott a királyra s törvényhozásra, volt azonban néhány pont, mely túlment a Magyarországgal való szoros kapcsolat határain. Ilyen, hogy Dalmácziát, Szlavoniát és a Határőrvidéket Horvátországgal egyesitsék, a mi azonban csak úgy mutatkozott veszedelmesnek, ha a szó szoros értelmében kivánják venni a nyomban követelt nemzeti függetlenséget s nemcsak az eddiginél szélesebb körű önkormányzatot értenek alatta. A független felelős ministerium s a nemzeti nyelvnek külügyekben való használata, a pénzügyeknek Magyarországtól való függetlenitése, a horvát ezredeknek horvát vezénynyelve, az évenkint való országos gyűlésnek felváltva Zágrábban, Eszéken, Fiuméban és Zárában

tartása[1] mind nagyban erősitette volna Horvátország különállását. Ha nem teljes különválás a czél, mint utóbb az 1868: XXX., 1873: XXXIV., 1880: LIV., 1881: XV., 1882: XL. és 1889: XL. törvényczikkek tanusitják, részben alku tárgyát képezhették; de minden esetre az állami közösség elvének elismerése alapján kellett volna rendezni a közös és az önkormányzati ügyeket. Ezek a későbbi törvények tanúsitják, hogy Magyarország nemcsak jogainak megosztására volt kész, hanem arra is, hogy a viszonyoknak megfelelő külön jogokat nyujtson.

Késznek mutatkozott erre az akkori országgyűlés is, mely abban a hitben, hogy csak néhány izgatóval áll szemben, márczius 28-ikán a nádor és a miniszterelnök útján kiáltványban jelentette ki, hogy Horvátország nemzetiségét tiszteletben tartja. Másnap azonban a horvátok száztagú »küldöttsége« már ott volt Bécsben, a király előtt; elkerülték tehát azt az országgyűlést, melyre minden kivánságuk tartozott, melyen ők maguk is képviselve voltak. A király nemzetiségök, nyelvök és önkormányzati joguk megőrzése iránt megnyugtatta, de figyelmeztette őket, hogy a Magyarországgal való kapcsolat gyöngitését meg nem engedi. Ausztria most az elszakadástól óvta Horvátországot, mig Kossuth magában az országgyűlésben emlitette, hogy a király márczius 31-iki kézirata nélkül Magyarország talán elszakadt volna Ausztriától. Egyrészt talán ez a magyarázata, hogy az udvar kéz alatt többet igért a horvátoknak, mint a mennyit nyiltan igérhetett; és hogy a király ápril 6-ikán Jellacsics József bárót csakugyan kinevezte Horvát-, Szlavón- és Dalmátország bánjává, vezérőrnagygyá és titkos tanácsossá. Kineveztetése nem kerülhetett a magyar miniszterium elé, mert ezt a király, annyi húza-vona után, csak másnap erősítette meg.

Ápril 8-ikán a kerületi ülés az újvidéki szerbek küldöttségét fogadta. Szónokuk, Kosztics Sándor, szent igéretet tett nevükben, hogy a szerbek ezentúl egyedűl csak Magyarországért s a magyarokért élnek, halnak. Előterjesztette az Újvidéken márczius 27-ikén (ó-naptár szerint 15-ikén) elfogadott 16 pontot. Kossuth kiemelte, hogy némely óhajtásukat az országgyűlés megelőzte. A küldöttség valódi szándékai azonban jobban kitűntek a magánértekezleten, hol, nem nagyon elburkoltan, az 1790. évi illyr kanczelláriához hasonló külön kormányt, nemzetiségük számára tehát külön területet sürgettek. Sztratimirovics Györgynek, ki azzal fenyegetőzött, hogy kérelmük megtagadása esetében máshol keresnek meghallgatást, a türelméből kifogyott Kossuth végre azzal felelt, hogy köztük akkor a kard dönt.

A tótok egyelőre várakozó állást foglaltak el; de Pázmándy az országgyűlésen már ápril 2-ikán veszélyesnek találta, ha a liptói szellem elterjed és Pozsonytól Máramarosig tótul folynak a tanácskozások. Hiszen

[1] Khuen-Héderváry bán a horvát tartománygyűlésen 1897 aug. 31-ikén úgy vélekedett, hogy jobb lett volna elmaradnia az 1848. évi fölkelésnek, mert akkor — ép úgy, mint Magyarországban — a horvát karok és rendek is egy parlamenti testté egyesülhetnek vala.

utóljára a tótok külön parlamentet kívánnak s Magyarország határa többé nem a Kárpát lesz.

Valóban számolni kellett a XIX. századnak azzal az irányával, mely az állam alapjáúl nemzeti egyéniséget követelvén, szétbontani törekedett a különböző nemzeti elemekből alakúlt államokat s egyesíteni az államban a rokon, nemzeti elemeket, miket a múlt államalkotása egymástól elszakitott.[1] Magyarországnak arra kellett törekednie, hogy a nemzetiségeket s a különböző vallásfelekezeteket egy minden ellentét elsimitására törekedő demokratikus alkotmánynyal nyerje meg az egységes magyar nemzeti állam eszméjének.

Jogokat követelt a társadalom, minden nemzetiség, minden vallásfelekezet; teljes lemondásra csak a demokratia szolgálatába szegődött rendiség állt készen. Magyar nemesnek lenni idáig annyit jelentett, mint a származást alárendelni az állam érdekeinek. A magyar nemesség úgy vélte, hogy magához emelte nyelv, vallás és származás különbsége nélkül az egész népet, midőn szentesités alá terjesztett oly alkotmányt, mely a szabadság, egyenlőség és testvériség elvének megvalósitására törekedett. Ápril 5-ikén már fel volt terjesztve mind a 31 törvényjavaslat. A Ferencz Károly főherczeg elnöklete alatt tartott értekezletek azonban nagy akadályokat gördítettek különösen a népképviseletről szóló törvény elé. A főherczeg, továbbá Zanini hadügyminiszter mindenkép ellenezte a határőrvidéknek az országgyűlésen való képviseltetését, attól tartván, hogy az uralkodóház nem rendelkezhetik többé a békében mintegy 50,000, háborúban 91,231 főnyi határőrökkel. A nádor s Kossuthtal a miniszterelnök Bécsbe sietett, de úgy is csak nagy nehezen lehetett engedékenységre bírni a főherczegeket, kik kezességet kivántak a nádortól, hogy a törvényt senki sem használja föl az őrvidék katonai jellegének megszüntetésére. Ápril 7-ikén a király az osztrák ministerium közbelépése következtében István nádorhoz ellenjegyzés nélkül intézett kéziratában[2] az egész államadósság negyedrészének (mintegy 300 millió forintnak), illetőleg ennek megfelelően 10 millió forint évi adónak elvállalását, vagy inkább a vége felé járó országgyűlésnek ez iránt való elvi nyilatkozatát kivánta. Jogra nem hivatkozhatván, a méltányra hivatkozott s arra a nagylelkűségre melyet a magyar nemzet minden fontos időszakban tanúsított. Ily előzmények után a király 8-ikán végre jóváhagyta a felelős ministeriumról s másnap a népképviseletről szóló törvényeket, a ministerium tégjait pedig megerősitette.[3] Április 10-ikén a rendek kitörő örömmel üdvözölték a minisztereket, kik közűl csak Mészáros, Szemere és Klauzál hiányzott. Nem két esztendőbe került, mint

[1] Grünwald, A régi Magyarország, 50.

[2] Wiener Zeitung, 107. sz.

[3] Batthyány megbizatásától a ministerium megerősitéséig 21 nap, tehát csak egygyel több telt el, mint (1894 december 25.—1895. január 14.) a Bánffy-kabinet megalakúlásáig. Az első esetben tehát nem annyira az idő hosszasága, mint az új alkotmány válsága okozta a nemzet izgatottságát.

57 esztendővel korábban a francziáknál s nem kétezernél több határozatba, de ezeknek a magyar törvényeknek három, helyesebben csak egy hétig húzódó szentesitése ép oly lázban tartotta most a magyar országgyűlést, mint amaz a constituanteot s ép oly kitörő lelkesedést, talán nagyobbat is okozott.

April 10-ikén este a király és felesége Ferencz József főherczeg kiséretében érkezett Pozsonyba s azonnal fogadta a küldöttségeket, szemlét tartott a nemzetőrség fölött, megtekintette a kivilágitást. Másnap, ápril 11-ikén 10 órakor a primási palotában, csupán magyarjaitól környezve, üdvözölte a rendeket. »Én magyar nemzetemnek — úgymond, István nádorhoz intézve szavait, — szivből óhajtom boldogságát, mert abban találom fel a magamét is. A mit tehát ezek elérésére tőlem kivánt, nemcsak teljesitettem, hanem királyi szavammal erősitve ezennel át is adom neked, kedves öcsém s általad az egész nemzetnek, úgy, mint kinek hűségében leli szivem legfőbb vigasztalását és gazdagságát.«

1847/8-ik ÉVI

ORSZÁGGYÜLÉSI

TÖRVÉNY-

CZIKKEK.

Nyomatott minister-elnöki rendeletnél fogva a k. királyi megerősitéssel nyert eredeti kézirat után.

POZSONYBAN.

AZ ORSZÁGGYŰLÉSI IRATOK KIADÓ-HIVATALÁBAN.

PESTEN, LANDERER ÉS HECKENASTNÁL.
MDCCCXLVIII.

Az 1847/48-iki törvények czimlapja.

»Egy boldogitott, hálás nép környezi itt fölséged királyi székét — szólt a nádor — s a nemzet szive soha forróbb szeretettel, több hűséggel nem dolgozott fejedelme iránt, mint dobog most fölségedért, ki a jelen törvények szentesitése által honunk újjáalkotója lett. . . . Valamint új, életerős alapra fektették ezek a törvények a magyar alkotmányt, úgy biztosabb alapot nyert általuk az a szent frigy is, mely e hazát fölségedhez és királyi házához édes kapocscsal köti.«

A királyi család a rendek és a közönség lelkesült éljenzései között távozott, a főrendek és a követek pedig saját házukba mentek, hogy együttes ülésben hallgassák meg az ápril 11-ikén szentesitett törvényeket.[1]

Mint az előbeszédben kifejtették, a király iránt való tántorithatatlan hűségük s a haza iránt való szent kötelességük érzetétől vezetve, figyelmüket azokra forditották, miket halaszthatatlanúl megkivánt az *összes* magyar népnek jogban és érdekben egyesitése, az ország törvényes önállása, függetlensége, a pragmatica sanctio[2] által vele válhatatlan kapcsolatban álló tartományok iránt való törvényes viszonya, a nemzet alkotmányos életének a kor igényei s a körűlmények sürgős volta által szükségelt kifejtése s a szellemi erők és anyagi tehetség lelkesült összehangzásának ez alapokon való élénkitése.

Törvénybe iktatván tehát (I. t.-cz.)

MI ELSŐ FERDINÁND,
ISTEN KEDVEZŐ KEGYELMÉBŐL
AUSZTRIAI CSÁSZAR, MAGYAR- ÉS CSEHORSZÁG E NÉVEN ÖTÖDIK, DALMÁT, HORVÁT, TÓT, HALICS, LADOMÉR, RÁMA, SZERB, KUN ÉS BOLGÁRORSZÁGOK APOSTOLI, UGY LOMBARDIA, VELENCZE, ILLIRIA, JERUZSALEM stb. KIRALYA; AUSZTRIA FŐHERCZEGE, TOSCANA NAGYHERCZEGE; LOTHARINGIA, SALZBURG, STEYER, KORONTÁN ÉS KRAJNA HERCZEGE; ERDÉLY NAGYFEJEDELME; MORVAI ŐRGRÓF; FEL- ÉS AL-SLÉZIA, MODENA, PARMA, PIACENZA, GUASTALLA, OSVIECZIM ÉS ZÁTOR, TESCHEN, FRIAUL, RAGÚZA ÉS ZÁRA stb. HERCZEGE; HABSBURG, TIROL, KYBURG, GÖRCZ ÉS GRADISKA GRÓFJA; TRIENT ÉS BRIXEN FEJEDELME; FEL- ÉS AL-LUZSICZA S ISTRIA ŐRGRÓFJA; HOHENEMBS, FELDKIRCH, BREGENCZ, SONNENBERG stb. GRÓFJA; TRIEST, KATTARO, ES A SLAV ŐRGRÓFSAG URA stb.

Emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindennek kit illet: hogy minekutána Mi kedvelt Magyarországunk s a hozzácsatolt Részek hű Karaival és Rendelve tanácskozandók, a törvény értelmeben 1847-ik évi szentandráshava 7-ik napjára esett pünkösdutáni huszonnegyedik vasárnapra szabad királyi Pozsony városunkba köz- vagyis országgyülést rendeltünk, hirdettünk, s azt a Mindenható

Az 1847/48-iki törvények első lapja.

[1] Gr. Dessewffy Emil 1861 ápril 23-ikán a képviselőházban fölemlitette, hogy a törvénynek közkézen forgó példányai s az országgyűlési irományok közt feltalált szöveg közt különbség van. Az országgyűlés az országos levéltárban őrzött szöveget fogadta el hitelesnek.

[2] Révész Imre a képviselőházban 1861 május 31-ikén megjegyezte, hogy az előszóban s a sajtóvétségekről szóló egyik §-ban elég fataliter s »minden bizonynyal szükségtelenűl« először emlitik a pragmatica sanctiót. Gyulai Pál Kossuthot vádolja (Kossuth és a pragmatica sanctio. Budapesti Szemle, XXVI. 152—3.), hogy ezt a szót, valamint a III. t.-cz. 13. §-ában a közösen érdeklő viszonyok kifejezését először ő iktatta törvénykönyvbe. Deák Ferencz 1861 június 4-iki képviselőházi beszéde szerint a sanctio pragmatica nevének használásával az 1848-iki országgyűlés nem követett el hibát s e név

József nádor emlékét[1] és beczikkelyezvén (II. t.-cz.) István főherczegnek nádorrá történt választását[2], a független felelős magyar ministerium alakitásáról szóló III. t.-czikkel azonnal bevezették a régi alkotmány átalakitását, a miben az a leglényegesebb, hogy a király ezentúl csak uralkodjék, de ne kormányozzon. A III. czikk 38 pontjában ugyanis kimondták, hogy a király személye szent és sérthetetlen, s az a nádoré is abban az esetben, mikor a király távollétében, mint királyi helytartó, a korona egységének s a birodalom kapcsolatának épségben tartása mellett a végrehajtó hatalmat a törvény és alkotmány ösvényén teljes hatalommal gyakorolja. A király s helytartója a végrehajtó hatalmat a Budapesten székelő független magyar ministerium által gyakorolják s rendeleteik csak ministeri ellenjegyzés mellett érvényesek. Hivatalos eljárásáért minden minister felelős. A ministerium egy elnökből, és ha az maga tárczát nem vállal, 8 ministerből áll, kiket megerősitésre az elnök terjeszt föl. Az elnököt a király távollétében a nádor nevezi ki.[3] Az egyik minister folyvást a király személye mellett tartózkodik, befoly mindazokba a viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érintik s azokban az országot felelősség mellett képviseli. A többi 7 szakosztály: 1. belügyek; 2. országos pénzügy; 3. közmunka, közl. eszközök, hajózás; 4. földmivelés, ipar, kereskedés;[4] 5. vallás, közoktatás; 6. igazságszolgáltatás és kegyelem; s 7. honvédelem. A király vagy kir. helytartó távollétében az elnök vezeti a tanácskozásokat. Aláirt rendeletéért az illető minister felel. A király, királyi helytartó, vagy a ministerelnök vezetése alatt a megszüntetett helytartótanács, kanczellária s kamara elnökeiből Budapesten államtanácsot állitnak fel[5] s a m. kir. udv. kanczellária előadó tanácsosaiból a király személye körül levő ministerium mellett két államtanácsot szerveznek, melyek a királynak fenntartott jogokra nézve (főpapok és zászlósurak kinevezése, kegyelmezés, a nemesség, czímek, rendek osztogatása) tesznek javaslatot. A törvényhatóságok törvényes hatósága, a bíróságok szerkezete megmarad. A ministereknek mindkét táblán ülésük és szólásszabadságuk van; kivánatra ott megjelenni s felvilágositásokat adni, irataikat a tábla határozatára annak vagy a bizottságnak bemutatni tartoznak. Csak akkor szavaznak, ha a háznak tagjai. Meghatározott esetekben feleletre vonhatók. Az alsóház általános szavazattöbbségével vád alá helyeztetvén, ügyükben a

megemlitése akkor sem volna hiba, ha azelőtt azt a szót egy magyar publicista sem ejtette volna is ki; de ezt a szót 1790 október 5-ikén a rendek már tényleg használták feliratukban.

[1] Mellőzték tehát Somsichnak 1847 november 17-ikén a nádor családja megadományoztatása iránt tett javaslatát.

[2] A nádorválasztást az 1867: VII. t.-cz. felfüggesztvén, Magyarországban ez volt az utolsó nádorválasztás.

[3] Ezt az 1867: VIII. t.-cz. módositotta.

[4] Ezt az 1889: XVIII. t.-cz. módositotta.

[5] Az államtanács kérdése az 1867: VII. t.-cz. intézkedése után is függőben maradt.

felsőház 36 tagjából alakitott biróság itél. Az évi költségvetést s a zárószámadást az alsóházban évenkint bemutatni kötelesek.[1]

A IV. t.-cz. az országgyűlés évenkint való tartását rendelte el. Az országgyűlést a király minden évben — lehetőleg a téli hónapokra — Pestre[2] hivja össze s a törvényeket ezentúl az ülések folyama alatt is szentesitheti. A képviselőket a három évig tartó egész országgyűlésre választják. A király az ülésszakot meghosszabbithatja s az országgyűlést három év előtt is feloszlathatja, három hónap alatt azonban újat kell összehivnia. Az ülésszakot befejezni, az országgyűlést feloszlatni csak a költségvetés előterjesztése s elintézése után szabad.[3] A felsőház elnökét a király nevezi ki, az alsóházét a képviselők táblája választja. Mindkét ház ülései nyilvánosak. Az alkotandó házszabályok végrehajtása az elnök feladata. Az elnök a hallgatóságot vagy annak valamely tagját kétszeri megintés után el is távolithatja. A rend fenntartására terembiztosok, esetleg teremőrök ügyelnek.

Az V. czikk az országgyűlési követeknek népképviselet alapján való választása iránt intézkedik. Az eddigi választók szavazatukat továbbra is megtartják. Választó továbbá, a törvényesen bevett vallásokra való tekintet nélkül, a nőket kivéve, minden bennszülött vagy honositott lakos, ki legalább 20 éves, atyai, gyámi vagy gazdai hatalom alatt nem áll, nincs fenyitve hűtlenség, csempészet, rablás, gyilkosság, gyújtogatás miatt s városokban 300 forintos háza, egyéb községekben egynegyed telke van, vagy önálló kereskedő, gyáros és legalább egy segéddel dolgozó kézműves, vagy ha egyébként legalább száz ezüst forint a jövedelme. Jövedelemre nem tekintve választó minden doctor, sebész, ügyvéd, mérnök, akadémiai művész, tanár, tudóstársasági tag, gyógyszerész, lelkész, segédlelkész, községi jegyző és tanitó, továbbá minden eddigi városi polgár. Választható minden 24 éves és magyarul tudó választó.[4] Az ország (Horvátországot s a végvidéket is oda értve) 377, Erdély (ha csatlakozik) 69 követet küld, kik fejenként 5 forint napidíjat s évi lakbért (400 forintot) kapnak. A törvény többi része a választás módozataival foglalkozott, s oly intézkedéseket tett, melyeknek némi változtatásáról és kiegészitéséről először csak az 1874 : XXXIII. és 1875 : II. t.-cz. gondoskodott.

[1] Az 1867 : VII. t.-cz. e törvénynek a nádor, mint királyi helytartó jogkörére vonatkozó 2., 3., 9., 11., 17., 19., 24. és 38. pontjait eltörölte.

[2] A törvény hol Pestet, hol Buda-Pestet ir. Nagyobb következetlenség, hogy a IV. t.-cz. 1. §-a az ország *rendeinek* összehivásáról szól. Ezt Pest város közgyűlése április 20-ikán helytelennek nyilvánitotta.

[3] Jórészt ezen fordúlt meg az 1848 október 3-iki kir. rendelet visszautasitása. E törvényt az 1867 : X. t.-cz. módositotta.

[4] Ez ellen a nemzetiségek utóbb ép úgy felszólaltak, mint a magyar nyelvnek a megyei tanácskozásokban való használata ellen is (1848 : XVI. t.-cz. 2. szakasz *c)* pont). De mindez nem új dolog, csak régibb törvényeknek (1830 : VIII., 1840 : VI., 1844 : II. t.-cz.) következése.

Az ország egysége érdekében a VI. t.-cz. elrendelte Kraszna-, Közép-Szolnok- és Zaránd vármegyék, Kővár vidéke és Zilah városa, tehát az ú. n. Részek visszacsatolását, illetőleg az 1836 : XXI. t.-cz. haladéktalan foganatositását; a VII. t.-cz. pedig, az erdélyi országgyűlés beleegyezésének föltétele mellett, kimondta Magyar- és Erdélyország egyesitését egy kormányzat alatt, a nemzetegység és jogazonosság tökéletes jogalapján. Erdélyt — a Részek nélkül — a magyar országgyűlésen 69 szavazat illeti s érvenyben maradnak Erdélynek a magyarországiakkal nem ellenkező külön törvényei és szabadságai.[1]

A közjogi és politikai álláspont kifejtése után a törvények különös gondot forditottak a közgazdasági kérdésekre.[2] Czéljuk, hogy elháritsanak minden akadályt a gazdasági fejlődés útjából, hogy emancipálják a népet s hogy letegyék azokat az alapokat, melyeken erős középosztály — a modern kultura előmozditója — fejlődhetik. Kimondták a közös teherviselést (VIII. t.-cz.), az úrbér és az azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések megszüntetését (IX. t.-cz.) olykép, hogy a magán földesurak kármentesitését a közgazdák előtt igen is virágosan hangzó kifejezéssel »a nemzeti közbecsület védőpajzsa alá helyezték«. A törvényhozás 1848 november 7-ikén kénytelen lévén elhalasztani az ez ügyben szükséges intézkedéseket, csak, húsz év mulva (az 1868 : XXIX. t.-cz.-ben) tette teljesebbé a törvényt, midőn a robotot és dézsmát a szőlőbirtokon is eltörölte. A X. t.-cz. a tagositásról, legelő-elkülönzésről és faizásról szólt. Táncsics már 1848 augusztus 10-ikén a törvény eltörlését inditványozta; nem fogadták el, de a most megigért erdőtörvényre 31 éven át kellett várakozni (1879 : XXXI. t.-cz. V. ö. 1890 : XIX. t.-cz.). A XI. t.-cz. azokat az ügyeket, melyeket idáig a földesúri hatóságok intéztek, részint a szolgabirákra, részint a megyei törvényszékekre, az árvaszéki és birói számadások megvizsgálását pedig a megyei számvevőszékekre bizta. A XII. t.-cz. az úrbéri megszüntetett magán úri javadalmakat államadóssággá változtatta át. A kármentesités tőkéje a megbecsűlendő évi haszon húszszoros értéke; s ennek fejében a birtokos államkötelezvényeket nyer, melyeknek kifizetésére a kincstári fekvő javakat kötötték le. Ezt a törvényt — az 1848 deczember 23—30-iki meghiúsúlt kisérletek után — teljesebbé az 1871 : XLIV. (az irtványokról) és LIII., továbbá az 1877 : XII. t.-cz. tette, míg az italmérést az 1888 : XXXV. t.-cz. egészen az állam részére váltotta meg, a mi már az első években 18—19 millió forint évi jövedelmet biztositott. A XIII. t.-cz. megörökitette az egyházi rendnek a haza oltárára letett azt az áldozatát, hogy a papi tizedről minden kárpótlás nélkül lemondott s

[1] Dósa Elek ezeket már 1848 július 12-ikén egybegyűjtve küldte föl Deák igazságügyminiszterhez. Tört. Lapok, I. 703.

[2] Trefort, Az 1848-iki törvények közgazdasági momentumairól. Tanulmányok, I. 245—256.

egyúttal a papi tizedet örökre megszüntette. Csupán a magán családok kezébe jutott papi tizedek után igért kárpótlást s gondoskodni kivánt a jövedelmöket vesztő kisebbrendű papok ellátásáról. A XIV. törvényczikkben 500,000 forint alaptőkével felállitották a hitelintézetet, mely első sorban az országos kármentesitésre igényt tartó volt földesurat részesíti úrbéri haszonvétele tőkéjének megfelelő kölcsönben. Végre a XV. törvényczikkben elvileg kimondták az ősiség eltörlését s ennek alapján elrendelték a polgári törvénykönyv kidolgozását. Ez utóbbi azonban nem készült el s az ősiség megszünését mai napig az 1852 november 29-ikén kelt nyilt parancs szabályozza.

Ezek a törvények teljesen szabaddá tették a földet és a parasztot s megteremtették az igazán egyéni birtokot. A nemes és paraszt jószág egyaránt hitelképes lett. De a telekkönyv s a kataster csak az absolutismus idejében, 1855-ben tetőzte be 1848-nak ezt az alkotását; maga a törvényhozás behatóbban először csak az 1875 : VII. t.-czikkben foglalkozott ezzel a kérdéssel.

Közigazgatási tekintetben fontos a XVI. t.-czikk a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról. Ez a megyéket is a népképviselet alapján rendezte, bennük állandó bizottságokat alakitott,[1] ezekben s a közgyűléseken Magyarországban a magyar nyelvet tette a köztanácskozás nyelvévé, a kapcsolt részeknek azonban megengedte anyanyelvük használatát. A XVII. t.-czikk értelmében a megyei tisztválasztások a törvényhozás újabb intézkedéséig szünetelnek s a helyettesitésekről odáig a főispánok gondoskodnak.[2] A XXIII. törvényczikk a szabad királyi városokról szólt, minden irányban biztositván önkormányzatukat. A községi választásokra nézve a XXIV. t.-czikkben ideiglenesen intézkedett s az előbbi törvényt a szepesi tizenhat városra s a rendezett tanácsú városokra is kiterjesztette. A XXV. és XXVI. t.-cz. a Jászkún- és Hajdú-kerületek, a XXVII. Fiume és Buccari szabad tengerkereskedési területek közigazgatását szabályozta.[3] A XXVIII.-ban a nádori méltósághoz kötött hivatalokra (Pestmegye főispánsága, Jászkúnkerületek főkapitánysága) helyetteseket rendeltek, mivel a nádor, mint királyi helytartó, személyében sérthetetlen lévén s időnkint felségjogokat gyakorolván, a ministerium alatt álló tisztségeket nem viselhet. A XXIX. t.-cz.

[1] 1861-ben a megyék bizottságai az 1848-ból még életben lévő tagokkal kezdték meg működésüket; a megüresedett helyekre a régi tagok választottak újakat. Mintha csak a hosszú parlamentet 18 évi szünet után összehivó Monktól vették volna a példát.

[2] Az átmenet idejére a törvényhozás 1867 márczius 8-ikán ezen törvények némely intézkedésének felfüggesztésével vagy módosításával utasította a ministeriumot. Lásd különösen Tomcsányi Józsefnek a főrendiházban 1867 márczius 11-ikén mondott beszédét.

[3] Báró Bánffy Dezső ministerelnök 1897 október 14-ikén a képviselőházban erre hivatkozva mondta, hogy, midőn a törvény Fiuménak mint törvenyhatóságnak ügyét rendezi, Fiumét lehetetlen oly értelemben tekinteni corpus separatumnak, hogy az harmadik tényező is legyen. 1848 augusztus 31-ikén Jellacsics Fiumét önhatalmúlag csatolta Horvátországhoz. A hovatartozást legujabban az 1868 : XXX. t.-cz. 66. §-a döntötte el.

az ország közhivatalnokaira nézve meghagyta, hogy a törvény útján kivül csupán a bírák legyenek elmozdíthatatlanok. A felelős ministerium a XXX. t.-czikkben fölhatalmazást nyert, hogy a közlekedés előmozditására már megkezdett vasútakat és vizszabályozásokat folytassa és elősegitse, más vonalakra nézve tárgyaljon, Budapesttől a határokig hat új vonalat tervezzen s alapot alkosson, melyből 8 milliót vasutak épitésére, kettőt pedig vizszabályozásra fordítson.

Hadügyi tekintetben fontos a XXII. t.-czikk, mely a személyes és vagyonbátorságot, a közcsend és belbéke biztosítását a nemzetőrségre bízta, ezt az intézményt a ministerium hatósága alá helyezte s a fővezér és a törzstisztek kinevezését a nádornak s a ministeriumnak tartotta fenn. Igy függetlenné tette a sorkatonaságtól, sőt hallgatagon az ellen s a zsarnoksággal szemben is alkalmazhatóvá igyekezett kiképezni. Erre mutat, hogy a benne való részvételre anyagi és erkölcsi census mellett kötelezett minden birtokost, előírta az állami fegyverekre való felügyelet módját és szabályozta a szolgálatot. Ezt a törvényt az 1867 : XI. t.-cz. sem törölte el, csak felfüggesztette s az 1886 : XX. t.-czikkben úgyszólván helyettesitette a népfölkeléssel; 31. §-ának azt az intézkedését pedig, hogy tagjait testi büntetéssel fenyitni nem szabad, csak az 1871 : LII. t.-cz. terjesztette ki az egész polgárságra. Nálunk a nemzetőrség eszméje nem volt olyan forradalmi jellegű, mint más államokban. A franczia háborúk óta minden nagyobb városban divatoztak a polgárőrségek, melyek most általános és nemzeti jelleget nyertek.

A nemzeti nyelv és nemzetiség védelmére deczember 18-ikán javasolt törvény elmaradt, de a XXI. t.-cz. visszaállította ősi jogaiba a nemzeti szint és az ország czimerét, mely mellett azonban a kapcsolt részek a maguk szineit és czímereit is használhatták. A nemzeti műveltségnek erős fegyvere lett a sajtótörvény (XVIII. t.-cz.), mely az előző vizsgálatot örökre eltörölvén, helyreállitotta a sajtó szabadságát és kimondta, hogy gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti, terjesztheti. Szigoruan körvonalozta a sajtóvétségeket s ügyökben az itéletet nyilvános esküdtszékekre bizta. (Az első esküdtszékeket azonban a ministerium csak 19 év mulva, 1867 május 17-ikén alakithatta meg.) Politikai napilapoktól 10,000, ritkábban megjelenőktől 5000 forint biztositék letételét követelte s megállapitotta a fokozatos felelősséget. Szabályozta a könyvnyomdák és könyvkereskedések fölállítását s a házaló vagy zugkönyvárulókat rendőri felügyelet alá helyezte. Ehhez a törvényczikkhez, mely a közvéleményt a maga idejében éppenséggel nem elégítette ki, utóbb a nemzet szinte aggodalmasan ragaszkodott.[1]

[1] Ismeretes, hogy, ha az 1878 : V. t.-cz. 259—262. §-a, bár nem az eljárásra nézve, hatályon kivül helyezte is ennek 11—12. §-ait, 1897-ben a bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló törvényjavaslat 16. §-a, mely a magánbecsület ellen sajtó útján elkövetett vétségeket az esküdtszékek hatásköre alól kivonni s rendes biróságok elé vinni

A gondolat szabadságának másik hatalmas eszközét, a magyar egyetemet a XIX. törvényczikk a közoktatási minister hatósága alá rendelte és kimondta az oktatás és tanulás szabadságának elvét.[1] A XXXI. törvényczikk a szinházakat a hatóságok rendőri felügyelete alá rendelte ugyan, a színművek előadását azonban felszabadította az előleges czenzura alól. Végre a XX. t.-cz. a vallás dolgában behozta a tökéletes egyenlőséget és viszonosságot, de csak a bevett felekezetekre nézve, melyek közé mostantól fogva az unitárius vallást is számitották.[2] Megbizta a ministeriumot, hogy e felekezetek egyházi és iskolai szükségleteinek állami fedezetéről törvényjavaslatot készitsen s hogy mielőbb egybehivja a görög nem egyesülteknek 25 egyházi és 75 világi tagból álló egyházi gyülekezetét.[3]

Sok van e törvények közt, melyek évek óta foglalkoztatták a törvényhozókat; több, a melyet behatóan tárgyaltak ezen az országgyűlésen; jelen alakjában azonban, midőn a fősúlyt az elvek körvonalazására vagy egyszerű kimondására s nem a részletekre fektették, a legtöbb márczius 18-ikától április 8-ika közt keletkezett. Innen van a sok ideiglenes rendelkezés ténye és a rögtönzés vádja.[4] Azóta félszázad mult el, a magyar nép államéletének egyhuszad része; harminczkét év óta majdnem folytonosan együtt ült a parlament, de egy lényeges pontot sem törölt el az oly elsietettnek mondott alkotásból; legfeljebb felfüggesztette, a mit többé nem illeszthetett be a viszonyok keretébe. Oly tisztelettel tekint a nemzet ez alkotásra, mint azelőtt Szent-István alkotmányára, mint a modern magyar alkotmány alapjára. Mérsékelt jellegét már akkor, a szentesítés előtt pár nappal, kiemelte

kívánta, csak igen hosszas (június 1-től augusztus 9-ikéig terjedő) keserű parlamenti csata után lehetett törvénynyé. Az esküdtbiróságnak kiterjesztését a képviselőház valamivel előbb, 1897 május 26-ikán fogadta el.

[1] Ennek az elvnek köszönhetni a magántanárok intézményét. Az első magántanárok, Horvát Árpád a diplomatikára, Gelenczey Pál a természettanra s Petzwall Ottó a mértanra, április elején, tehát még a törvény kihirdetése előtt, nyerték képesitésüket. Pesti Hírlap, 1848. 301. l.

[2] A zsidók emancipatióját márczius 31-ikén Kossuth inditványára, a nép hangulata miatt, elhalasztották. A polgári és politikai tekintetben való egyenjogusítást az 1867 : XVII. s a zsidók és keresztények közt való házasság jogát az 1894 : XXXI. törvényczikk mondta ki.

[3] Erre a törvényre támaszkodva, a katholikusok szintén fölvetették autonómiájuk kérdését. A Gyulafejérvárott, Kováts Miklós püspök elnöklete alatt, 1848 augusztus 27—31-ikén egyháziakkal és világiakkal tartott gyűlés részletes javaslatokat tett az önkormányzat ügyében s azokat szeptember 14-ikén fel is terjesztette a nádorhoz; a viszonyok azonban teljes 20 éven át megakadályozták a kérdés tanulmányozását. (Forster Gyula a Budapesti Szemlében, XCII. 38—46.)

[4] Ezzel szemben gróf Andrássy Gyula 1861 február 4-én Zemplénmegye közgyűlésén megjegyezte (Beszédei, I. 119.), hogy e törvényekben »alig van olyan, mely, habár más formában is, szerződések és törvényes küzdelmek tárgya nem volt volna. Majdnem minden egyes pontja, lényegében legalább, régi törvényeinkben feltalálható és mint minden nép sarkalatos törvénye, hosszas és nem régen megújított küzdelem tárgya volt.«

Pillersdorf osztrák minister. Egy esztendő mulva (1849 április 14-ikén) Kossuth a függetlenség kimondásának inditványozásakor erős meggyőződését nyilvánitotta, mit április 19-ikén kiemelt a függetlenségi nyilatkozat is, hogy ezt a törvénykönyvet nem revolutio szülte: a nemzet csupán régi jogait biztositotta benne. S valóban ment maradt az a forradalom minden szenvedélyétől. A jogait jól ismerő nemzet önérzetes nyilatkozata volt az egész, — igazi declaration of rights.[1] Mint jogainak kinyilvánitásában az angol, most a magyar nemzet sem új jogokat szerzett, csak a kormányzatra nézve állitotta össze tisztábban és korszerűbben azokat, a mik régtől fogva megillették.[2] Tisztába hozták és a kor igényeihez alkalmazták, miket az ország évek, sőt századok óta, mint alkotmányának s törvényeinek szelleméből szorosan következőket, folyvást sürgetett; de a nemzet és fejedelem közt való viszonyokat illetőleg lényegben újabb jogokat nem teremtettek s a személyes uniót sem ezek a törvények hozták be.[3] Ez a törvénykönyv Magyarország közjoga történetében a legfontosabb mozzanat, mely nélkül a kor igényei s a fejlődő eszmék hatalma a magyar alkotmányt rég elsöpörte volna. Ezt az átalakúlást — Deák Ferencz szerint[4] — a történelem Kossuth nevével köti össze. »Daczára a bekövetkezett szerencsétlen eseményeknek, művének ez a része fennmarad és fenn fog maradni, mig nemzetünk él és országunk áll; s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindig csatolva.«[5]

Aggodalomra nem az adott okot, a mi a törvényben volt, hanem az, ami nem volt benne. Deák 1866 deczemberében is azt mondta Beustnak, hogy nem ezek a törvények szülték a veszélyeket, hanem azoknak ármányai, kik e törvények következtében elvesztették illetéktelen befolyásukat Magyarország kormányára s most vissza akarták nyerni ezt a hatalmukat.

Andrássy Gyula gróf szerint[6] sem a 48-iki törvények elfogadásában, hanem azok meg nem tartásában van a forradalom kitörésének oka. A törvény tisztán belügyi kérdésekkel foglalkozott, de pl. a legfőbbek közé tartozó nemzetiségit csak mellesleg érintette. A pragmatica santio megalkotása óta jog szerint is bizonyos kapcsolatban állt Magyarország Ausztriával s most, midőn ez pár nap óta maga is az alkotmányos országok sorába lépett, alkalomszerű lett volna minden kétséget kizáró módon meghatározni,

[1] Salamon szerint azonban (Bp. Szemle, XXVII. 39.) a 48-iki »teremtés« még csak a chaosig haladt.

[2] A képviselőház felirata 1861 június 21-ikén.

[3] A képviselőház második felirata 1861 augusztus 8-ikán.

[4] A képviselőházban 1867 márczius 28-ikán.

[5] Klauzál 1861 május 22-én a képviselőházban tartott egyik beszéde szerint nagy részben Batthyánynak köszönhetjük a 48-iki tövényeket, melyek »habár utánuk a nemzetre oly sok nyomor és szenvedés következett, mégis örökké legkedvesebb ereklyéi leendnek nemzetünknek«.

[6] 1861 május 23-iki beszéde.

AZ ELSŐ MAG

(Székely Berta

A Magyar Nemzet Történetéhez.

IUM.

.)

Az Athenaeum nyomasa.

Az Athenaeum kiadása.

miben áll voltakép a két alkotmányos és független ország dualismusa. Századas gyakorlat követelte a közös védelmet, az állandó katonai szövetséget s nem jog, de politikai tekintet az államadósságokban való részvétet. Azonban a királynak április 7-ikén az államadósságok ügyében kiadott kézirata egyáltalán nem is került a rendek elé. Ha a ez és a hadügy iránt való elvi nyilatkozat belejöhet az 1848. évi alkotmányba, két évtizedes rázkódtatások után nincs szükség az 1867 : XII. törvényczikk áldozataira. A védelem rendszerének megállapitása a személyes uniót tisztábban megőrizhette volna, mint később lehetett.

Egy dicsősége mindenkorra megmarad az 1848. évi alkotmánynak, a magyar aristokratia valóságos nemeslevelének.[1] Az, hogy az aristokratikus alapot a demokratikussal cserélte föl s hogy a nemzetet közelebb vitte az emberiség általános nagy eszméihez. A nemesi és földbirtokos rend méltóan, sőt dicsően végzé be az utolsó országgyűlést, mely még csak az ő elemeiből áll. Megszünt élni, midőn reá épen érdemes lett; megkezdte a nép életét.[2] »Az előbb külön jogú és igy külön érdekű osztályokra szétszakadt népnek jogban és kötelességben, polgári állás és nemzetiség különbsége nélkül való egyesitése és az innét fejlődő érdekegység, kölcsönös bizalom és egyesítés hazánk minden ajkú fiainak kitűnő sajátját képező jogérzéssel, hon- és szabadságszeretettel párosúlva, a nemzetet nagy veszélyekre szilárdították meg.« Ezt a vallomást nem a pillanat hevében, hanem 13 évi »temérdek szenvedés« után, akkor tette Ghyczy Kálmán, mikor a törvények szentesítőjének, V. Ferdinándnak születése napján, 1861 április 19-ikén, elnöke lett annak a képviselőháznak, mely az 1848. évi törvényekre nézve a restitutio in integrum, a teljes visszaállítás elvét vallotta.

V. FEJEZET.

Az első felelős ministerium.

»A törvényhozás dicsősége nagy; újjáteremté a hazát vérnek ontása nélkül; a végrehajtóké még nagyobb leend, ha a hozott törvények veszélyes rázkódtatás nélkül vitetnek át az életbe.« Igy szólt április 23-ikán a belügyminister, midőn a törvények végrehajtása végett utasításokat küldött a megyékhez.

Szemere és Klauzál, mint teljhatalmu biztos, már márczius 25-ike óta Budapesten volt, hogy annak izgalmas napjaiban valamelyes kormányhatalmat képviseljen. Április 13-ikán és 14-ikén a főváros fényesen ki volt világitva.

[1] Lonovics József érsek a főrendiházban, 1861 június 19-ikén.
[2] Szemere belügyminister 1848 május 2-ikán kelt körrendelete.

Az előbbi nap érkezett meg Deák és Eötvös, az utóbbi nap Batthyány, Kossuth és Széchenyi; Szemere és Klauzál már úgyis ott volt; Esterházyt és Mészárost ezutánra várták. A közcsendi bizottság, majdnem egy hónapi működés után, április 13-ikán feloszlott s 15-én Szögyén László alkanczellár is »derült homlokkal s nyugodt kedélylyel« rekesztette be a m. udvari kanczelláriának eddigi törvényes működését. »Helyébe — szólt — másnak, újnak, teljesebb életerővel bírónak s a kor igényeit inkább kielégitőnek kellett lépnie.« S ő mindnyájuk hazafiui és alattvalói kötelességének tartotta, hogy a haza átalakult új kormányrendszerét s a kormány vezetésére a közbizalomtól kijelölt férfiak törvényes működését minden tőlük telhető erélyességgel, minden tartalék nélkül való őszinteséggel s legteljesebb készséggel támogassák és istápolják. A derék alkanczellár, ki »hazánk békéjéért, üdvösségéért a legközelebbi napokban is erélyesen működött s mindent megtett, a mi lehetséges volt,«[1] kijelentette, hogy ha az új kormány működését fényesebb siker s gazdagabb gyümölcsök követik is, a haza iránt való hűségben, az önzés nélkül való buzgó fáradalomban őket soha és senki sem fogja felülmúlni. »A magyarok istene — válaszolt szavaira gr. Teleki Ferencz, a kanczellária legidősd udv. tanácsosa, — ezt bizton remélem, védeni fogja édes hazánkat minden vésztől, azt virágzóvá, boldoggá teendi; de az átalakulás áldozatok nélkül nem lehetséges; a szempillanat súlyos, melyben egy annyira szeretett bölcs vezértől elválni annyival fájdalmasabb.«[2] A m. kir. helytartótanács is ugyanaznap tartotta utolsó ülését s a kormány 16-ikán azzal a nyilatkozattal vette át az ország igazgatását, hogy az ügyeket nemcsak vezetni, hanem a további kifejlődést is előkészitni és biztositni kívánja.

Mögötte állt az egész ország, a nélkül, hogy az oly különböző elemekből alakúlt kormánynak terveit határozottan ismerte volna. Épen azért sokan az országgyűlés azonnal való összehivását sürgették; mások azonban a szünetet alkalmasnak tartották reá, hogy a ministerium az előbbi kormánytól egész nyugodtan átvegye az ügyeket s az állami vagyont, előkészítse a legsürgősebb törvényjavaslatokat, rendezze a pénzügyeket, bevezesse az úrbériségből való kibontakozást, megszilárdítsa a maga hatalmát.

A ministeriumot elárasztották a hivatalkeresők. Csupán a pénzügyministeriumban 1350 folyamodó jelentkezett kisebb hivatalokra. A kik az északamerikai demokratiát könyvekből ismerték, nem irigyelhették ettől az elnökváltozással járó törvényes hivatalnok-kinevezést, ellenben sóhajtozhattak a franczia állapotok után, hol a királyi hivatalnokokból másnap már köztársaságiak lehettek. A ministerium élt az 1848 : III. t.-cz. 25. §-ában nyert jogával s nagy számmal tartotta meg a régibb hivatalnokokat, kiknek működését különben sem politikai, hanem közigazgatási szempontból kellett megitélnie. Nélkülözhette volna-e pl. Duschek Ferencznek, mint osztálytaná-

[1] Gróf Teleki Ferencz beszéde a kanczellária utolsó ülésén, április 15-ikén.

[2] Mindkét beszéd külön fél nyomtatott íven. Szögyény Géza úr szives közlése.

csosnak, majd államtitkárnak rendkivüli tehetségeit, melyekkel most épp oly odaadóan szolgálta Kossuthot, mint előbb Metternichet?[1] Ilyesmik miatt a kormány elég gyanusitásnak volt kitéve, a közigazgatást azonban csak ekkép lehetett megmenteni az átmenet nagyobb zökkenéseitől. A bécsi haditanácscsal, kamarával és kanczelláriával, a budai helytartó-tanácscsal és kamarával stb. való leszámoláshoz az ügyek menetét ismerő erők kellettek. A kormány tagjai maguk sem voltak tapasztalt hivatalnokok és diplomaták. Különben Kossuth nem ir rendeletben vezérczikket, mikor pl. felvilágositást

Batthyány és Kossuth.
(Egykoru metszet után.)

nyújt az osztrák pénzügyministerium dohánybeváltási ügyében, s a ministerelnök óvatosabban fogalmazza meg azt a közlését, melyben az országban mutatkozó agrárius, antisemita és nemzetiségi aggasztó, de mégis csak

[1] Duschek Kossuth terveinek hallatára egyszer elragadtatva kiáltott fel, hogy csak öt évig kormányozhassák az országot, paradicsom lesz belőle. »Mit beszél öt esztendőről, — felelt rá Pulszky, akkor még főnöke; — örüljünk, ha egy esztendő mulva nem vagyunk felakasztva.« Pulszky, Életem és korom, II. 90. S valóban Pulszky volt az első, kit Bécsben még 1848-ban felakasztottak — in effigie. Július 20-ikán Kossuth is mondta, hogy: »Ha Isten békét ad, három év mulva Magyarországot paradicsommá lehetne változtatni.«

elszigetelt mozgalmakra utalva, a személy- és vagyonbiztosság fenntartására elégtelennek nyilvánitja az országban levő 18,000 katonát; tudatja, hogy a bécsi hadügyministernél immár harmadízben sürgette a künnlevő magyar katonaság haza küldését s jelenti, hogy, ha törvényes kivánatát visszautasitják, megteszi a szükséges lépéseket.

Mindez, vagy a katonaság visszaküldésének megakadályozása esetében a közvélemény kitörésével való fenyegetőzés, valóban nem tartozott a nyilvánosságra. Az országnak különben is kétes helyzetű 18,000 katonájával fenyegetni meg egy tizenötannyi szuronyra támaszkodó hatalmat, bevallása a rendes mérkőzésre való képtelenségnek s mindamellett is bejelentése az elszakadásra való vágynak, a mi nagyon korai dolog volt, mert a hadsereg váratlan dislocatiója még béke-időben sem történhetik meg 2—3 hét alatt; hát még akkor, mikor egy része ellenség előtt áll!

Semmi esetre sem felelt meg a helyes kormányzat rendszerének, hogy az acták a nyilvánosságra kerűljenek s tartalmukat általánosan tudják,[1] még oly esetekben is, midőn — például a minisztertanács jegyzőkönyveinél — a legnagyobb óvatosságra volt szükség; de maga a közönség mind fenyegetőbben követelte a felvilágositásokat; pl. hogy mit akar tenni a ministerium a horvátok, az aldunai tartományok, a lengyelek stb. kérdésében s így elsietett és káros politikai nyilatkozatokra akarta kényszerítni. Egészen más szempont alá esik, hogy Kossuth pénzügyminister már április 20-ikán közölte az 1847 november elsejétől április 7-ikéig terjedő pénztári kimutatást, az első magyar compte rendut. Ennek is elég tanulságos volt a tartalma. A nemzet János király halálától fogva igazi nemzeti kormány nélkül lévén, nem hivatkozhatott — mint legnagyobb átalakulásai közt is a franczia — a kormányzat hagyományaira. Oly férfiaknak, kik erre a pályára kevéssel előbb még egyáltalán nem gondolhattak, egyenesen új kormányzati rendszert kellett teremteniök. S ha 19 év mulva, mikor már voltak kormányzati hagyományok, a ministeriumok irodai ügyekben még mindig csaknem teljesen tájékozatlanul kezdtek működni, el lehet képzelni, hogy 1848-ban még jobban nyilvánúlt a gyakorlat hiánya. »A roppant teendőt végigszemlélvén, — szólt az utóbb érkezett hadügyminister,[2] — csekély organizáló tehetségemmel szomorodva állottam meg; becsületes, jószándékú lelkem csüggedett. Csupán természetes könnyűvérűségemnek köszönhetem, hogy kétségbe nem estem.«

Formaságokkal senki sem törődött sokat. Széchenyi már ministerségének első napján utasította titkárát, Kovács Lajost, hogy az ő jótállására 50,000 forintot fizessen ki a pesti vasműgyárnak fegyvergyárrá való átalakítása végett. S egy 1—2000 főnyi csendőrcsapat alakításán leginkább ő törte a fejét, a közlekedésügyi minister. Mindenki gondolhatta, hogy az

[1] Bánffy ministerelnök 1897 október 25-ikén a képviselőházban.
[2] Mészáros Emlékiratai, I. 32. 41. sz.

Gróf Széchenyi István 1848-ban.
(Egykoru kőnyomat T. Pap Zsigmond birtokában.)

ország ujjászervezésének és megnyugtatásának kérdése azon fordúl meg, a kormány a pénz- és hadügy tekintetében megegyezésre juthat-e a bécsi kormánynyal, illetőleg innen és túl az alkotmányos tényezők belevonásával nyélbe ütheti-e a közjogi kiegyezést? Ezt annál inkább remélhette, mert I. Ferdinánd császár, a helyett hogy márczius 15-ikén tett igéretéhez képest alkotmányozó gyűlést hivott volna egybe, április 25-ikén kiadta Ausztria részére a chartát, mely az alkotmány főbb elveit 59 pontban foglalta magában.[1] Bizalommal helyezte azt a birodalmához tartozó minden nép közös oltalma alá, remélve, hogy ennek következtében »a bizalom köteléke trón és nép között és a monarchiához tartozó országok között századok óta fennálló egység az ő közös jólétükre még szorosabban meg fog köttetni.«

Ausztriával szemben tehát tisztáznia kellett helyzetét, melyet az osztrák ministerium nem akart elismerni, mert hivatalosan nem volt tudomása a változásokról.[2]

A ministerium a királynak még április 7-ikén kelt leirata értelmében azonnal foglalkozni kezdett az államadósságok kérdésével. Kijelentette, hogy az összehivandó országgyűlésen az államadósságok egy részének elfogadtatására törekszik; de kijelentette azt is, hogy ezek az adósságok nem közösek, mert Magyarország azok csinálásában nem vett részt s így elméletben nem is köteles résztvenni törlesztésükben. A kormány tehát nem a jog, hanem a méltány politikáját volt hajlandó követni, hogy vonakodásával meg ne renditse a hitelét s Ausztriát csődbe ne juttassa. Mérsékletében annyira ment, hogy ő viszont az osztrák kormánytól egyáltalában nem követelt számadást Magyarországnak évtizedeken át elköltött közjövedelmeiért. Sőt a ministerium saját felelősségére is kész volt elvállalni a magyar királyi kamara kötelezettségeiből folyó adósságokat, csupán a többit nyilvánitván az országgyűlés elé tartozónak. Ezt az országgyűlést módjában állt a királynak akár azonnal is összehivni és ennek a kérdésnek letárgyalása után elhalasztani, hogy a ministeriumnak ideje maradjon egyéb sürgős előterjesztéseinek s javaslatainak nyugodt előkészitésére. A félhivatalos lapoknak afféle fenyegetőzései, hogy Magyarországot esetleg fegyverrel kényszeritik az államadósságokban való részesedésre, holott ezt maga a király is a nemzet nagylelkűségétől várta, talán csak tapintatlanok és bosszantók voltak; az osztrák pénzügyministernek az az eljárása azonban, hogy a magyar bányákban nyert aranyat és ezüstöt még mostan is Bécsbe akarta vitetni, hogy az osztrák gyárak számára vett dohány árát most is a budai kincstárnál kivánta utalványoztatni stb., már szükségképpen visszatorlásra vezetett, mert a magyar pénzügyek függetlenségét minden esetre meg kellett védeni.

[1] Hogy csak Ausztria részére, azt 1861 május 16-ikán az országgyűlésen Kubinyi Ferencz is kiemelte. Egészen közli a Pesti Hirlap.

[2] Pillersdorf minister, Handschriftlicher Nachlass, 101. Ugyanő (P. jegy alatt): Rückblicke auf die polit. Bewegung in Oesterreich. (Bécs, 1849.)

Kereskedelmének függetlenségét sem téveszthette szem elől. Magyarország és Ausztria közt a ministerium megalakulásakor még vámsorompók voltak. Most a ministerium tárgyalásokat inditott az osztrák kormánynyal, hogy a két ország vagy vámszövetségbe lépjen egymással, és pedig a német vámszövetség mintájára; vagy ne akadályozza, hogy Magyarország a maga viszonyaihoz mért védővámrendszert alkalmazzon. Klauzál minister a szabad kereskedés hive levén, azonnal felhagyni kivánt a prohibitiv rendszerrel, fokonként lejebb szállitani akarta az ipar különböző ágaihoz mért védő vámtételeket s az osztrák kereskedelmi ministerrel vállvetve szeretett volna kieszközölni a külföldtől bizonyos kedvezéseket a két ország termesztvényeire és készitményeire. Igy a kereskedelemben elismert ugyan Ausztriával bizonyos közös érdekeket, de az ország kereskedelme függetlenségének sérelme nélkül.[1]

Mindjárt kezdetben védeni kellett a hadügyekre való befolyást is. Április 16-ikán Mészáros helyettese, a ministerelnök, meghagyta ugyan, hogy a budai, szebeni, péterváradi és zágrábi főhadparancsnokságok a törvények értelmében ezentúl egyenesen neki, illetőleg a magyar kormánynak engedelmeskedjenek, de báró Lederer Ignácz altábornagy, budai főhadparancsnok is Bécsből kért rendeletet, midőn a ministerium a nemzetőrök — tehát a rendes seregtől teljesen független haderő — számára a rendes hadsereg fegyvertárából fegyvereket kivánt tőle. A Nemzeti Kör és a Forradalmi Csarnok ifjúsága, türelméből kifogyva, Lederernek május 10-ikén macskazenét rendezett, melyet azonban a készen tartott katonaság szétvert. Midőn ennek következtében a nép már útczai harczra készűlt, éjfél után a nádor eltiltatta a katonaságot a beavatkozástól, a kormány pedig vizsgálatot rendelt s a Bécsbe távozott Ledererť felfüggesztette a főhadparancsnokságtól.[2]

Lederer makacssága annyival inkább feltűnt, mert a parancsnokságok időközben utasitást nyertek a magyar kormány iránt való engedelmességre. A ministerek közül az elnök, továbbá Esterházy és Eötvös Bécsben személyesen is jártak ebben az ügyben s a magyar katonaságnak haza küldése végett.

A király fenn akarván tartani hadserege összes kormányzatában s a rá vonatkozó rendeletekben a »szükséges« egybefüggést, május 7-ikén meghagyta, hogy az osztrák hadügyminister a magyar seregnek külföldön való alkalmazása ügyében csak a magyar ministerium, különösen a

[1] Klauzál Gábor és Trefort Á. a képviselőházban 1861 május 22-ikén. Az önálló vámterület eszméjét törvény alakjában először kifejezve báró Bánffy Dezső ministerelnök 1897. dec. 6-ikán terjesztette a képviselőház elé. Javaslata az 1867: XII. t.-c. 68. §-án alapúl. Az 1848. évi államférfiak tehát ebben a kérdésben sem túloztak.

[2] Kossuth utóbb az országgyűlésen (július 21.) megvallotta, hogy három hónap alatt semmi sem okozott a ministeriumnak annyi bajt, mint »az a gyermekies haszontalanság s a legjobb esetben semmi jóra nem vezethető pajzánság«, hogy Ledererť, a nyolczvan éves hőst, macskazenével bosszantották.

magyar hadügyminister[1] előleges meghallgatásával intézkedjék, mivel az erre vonatkozó rendeleteket csak a magyar hadügyminister adhatja ki s a magyar katonai ügyek kormányzata tekintetében a magyar főhadparancsnokok egyébként is csupán a magyar ministerium alatt állanak. Az egész monarchia hadügyét illető fontosabb intézkedéseiről viszont a magyar ministerium is előlegesen, a nem olyan fontosakról pedig utólag értesitse az osztrák ministeriumot.

Ezzel megtette maga a király, a mit az országgyűlés elmulasztott, hogy értelmezte az egy hónappal azelőtt szentesitett III. törvényczikk 6. és 8. §-ait, melyek Magyarországnak a hadügyekre való befolyását csak a legnagyobb általánosságban érintették. A ministerium első és legégetőbb feladata, hogy Ausztriával az interimet rendezze, ennyiben mégis sikerült.

A második a törvények végrehajtása volt, és pedig »veszélyes rázkódtatások« nélkül. Szervezni a belügyeket, önkormányzatra tanitani a népet, megértetni vele most nyert politikai jogait, felállitani a nemzetőrséget, Erdély visszakapcsolásával növelni az állam hatalmát, megnyugtatni a társadalmat és a nemzetiségeket.

A kormány egyik bizottságot a másik után küldte ki, hogy kellő körültekintéssel járhasson el a törvények végrehajtása vagy előkészitése tekintetében. Az átmenet munkájában mindenkire különös súlylyal nehezedett a felelősség érzete; csak igy történhetett, hogy az a ministerium, melynek tagjai közt a megyeiségnek olyan apostolai voltak mint Kossuth és Szemere, legjobban buzgott a központositás mellett. Jó és pontos közigazgatásra lévén szükség, azonnal gondoskodni kellett a megyék megbizható igazgatásáról.

Ösztönszerűleg is érezte a magyar kormány, hogy a vármegyék tekintélye veszélyesen megingott, mielőtt a saját magáé megszilárdúlhatott volna. A törvényhatóságok elvesztették a törvényhozásra való befolyásukat, mert nem adhattak többé követutasitásokat, különben sem ők választván ezentúl a követeket. A megyei tisztviselők ideiglenesen megmaradtak ugyan állásaikban, de a megyék a népképviselet alapján szerveztetvén újra, idestova ezek az állások kisiklanak a nemesség kezéből, mint kisiklik kétségtelenűl az igazságszolgáltatás is, tehát az a legfőbb két eszköz, melylyel a nemes vármegye a népet idáig rendben tartotta. A nádor most elbocsátotta az összes főispáni helytartókat s április 20-ikán, 22-ikén és 26-ikán 27 új főispánt és 2 főkapitányt nevezett ki, egyebek közt Kővárvidékébe, melyet a Részekkel együtt az április 23-ikán, báró Wesselényi Miklós elnöklete alatt kinevezett ötös bizottságnak kellett visszacsatolnia. Elkezdődött a kormánybiztosok kiküldése is. Tarnóczy Kázmért rendelték Pozsonyba, hol oly időben, midőn a mintaképül vett franczia köztársaság ministeriumában

[1] A honvédelmi ministert ezentúl maga a király is így nevezi; az oldala mellett álló ministernek azonban nem adta meg a külügyminister czimet, melyet a magyar politikai életben széltére használtak.

két zsidó ült, a zsidókat üldözték és rabolták. A kormánynak valóban nem volt szabad megengednie a faj- és az osztálygyűlölet kitörését, a személy- és vagyonbiztosság megingatását. Midőn, Széchenyin kezdve, mindenki a franczia convent történeteit olvasta, a szabadság becsületét féltőknek Pozsony nevére Lyon juthatott eszökbe, melyet a convent kitörült a városok sorából, mert a szabadság ellen harczolt. Az erély annyival inkább elkelt volna, mert a zsidóüldözések néhány más helyen, pl. Székes-Fejérvárott s magában a fővárosban is ismétlődtek; a kormány azért már 20-ikán korlátolta a gyülekezés szabadságát, másrészt azonban, tekintettel az izgatott hangulatra, a zsidókat ideiglenesen fölmentette a nemzetőri szolgálat alól. Viszont április 20-ikától épen azért siettette a nemzetőrségnek mindenütt való szervezését, hogy legyen végre valamilyes ereje a rend fönntartására. A városok jó példával jártak elől; a mágnások is tüntetőleg álltak egy sorba a parasztokkal. De nem volt fegyver,[1] nem volt szervezet, tehát fegyelem sem volt elég.[2] Mindamellett a sorkatonaság visszajöveteléig a kormány a rend biztositását a nemzetőrségben, valamint a nép felvilágositásában kereste. E czélból a törvényeket német, szerb, horvát, román és tót nyelvre fordittatta és Táncsicsnak a törvényeket minden hazai nyelven magyarázó katekizmusát országszerte osztogattatta.

A szabad sajtó, mint azt ápril 28-ikán már a belügyminister is elismerte, új mozgást, új életet teremtett.[3] Az értelmi erők nagy sokaságban tolultak arra a térre, mely az imént még tele volt korlátokkal, s most egészen megnyilt a versenynek. A szabad sajtót a kormány is a nemzet szabadsága föltételének, valóságos hatalomnak és fegyvernek, oktalan, álnok és könnyelmű ember kezében azonban átoknak tekintette. Az 1848: XVIII. t.-cz. ha igen szigorúnak tartják is, módot ad minden képzelhető nézet elmondására; a vétségek megítélésére is a közvéleményt, az esküdtszéket hivja föl. »Kell lenni hatalomnak az államban, mely minden fölött van; és ez a törvény. Ezt ne lehessen büntetlenül megszegni senkinek és soha.« Kiadta tehát (ápril 28—29.) az esküdtszékekre vonatkozó utasitásokat. A kormányt nem kevéssé boszantotta »egy sereg fiatal és nem fiatal ujságirónak hangos, de üres declamatiója, kik úgy szólanak, mintha ők volnának egyedül az egész nép és pedig erős nép; folyvást energiát, hatalmas, erős

[1] Salamon szerint (Bp. Szemle, XXVII. 42.), kasza és lándzsa a gyakorlatlanok kezében s fölfegyverkezett hadak ellen, alig több a piszkafánál. 1848-ban egy úr szintén ilyenformán nyilatkozván, gazdatisztje megjegyezte, hogy ő ugyan nem tud vivni, de azért megküzd vele. ,Megkisérelték s a karddal szabályosan védekező urat a botjával hadonázó nemzetőr hatalmasan oldalba vágta. »Hja, így!« »Hát így, a hogy lehet!« A nemzetőrökkel utóbb a hadjáratban sok baj volt, de többször derekasan megállták helyöket.

[2] Ismeretes a két koma adomája. »Jobbra nézz!« »Ebnek parancsolsz! Csak azért is balra nézek!«

[3] Az 1848—49-ik évi sajtóról Ferenczy József, A magyar hirlapirodalom története 466—487. Bibliographiája Szinnyei Józseftől: Vasárnapi Ujság, 1865., 43—53. sz.

fellépést emlegetnek; mindent keveselnek, gáncsolnak s akarva felejtik, hogy az energia támogatására hangos szó nem elég. Oda anyagi erő is kell. Ez pedig, fájdalom, nincs és teremteni sem igen lehet a jelen körülmények közt.« [1]

A lapok száma 33-ról néhány hét alatt 86-ra emelkedett, a mi különben csak tizenketted része a mostaninak. A kormány lapja, a »Közlöny« sem volt száraz hivatalos ujság, a pénzügyminister pedig »Kossuth Hirlapja« czímen a legnagyobb terjedelmű politikai napilapot adta ki, ötezer előfizetőjét állandó izgalom hatása alatt tartván. Annyi esztendő után forgatva a Pesti Hirlapot, érdekes tapasztalni, a doctrinair-lapot az események naprólnapra mint ragadják előbbre a forradalom terén. Kezdettől fogva azon a téren mozgott a szabad sajtó első igazi terméke, Pálffy Albert Márczius Tizenötödikéje, míg utóbb Madarászék Népeleme, melyet Vas Gereben Népbarátja igyekezett ellensúlyozni, valósággal a terroristák hangján irt, kivált mióta a Radikállappal és a Reformmal egyesült. A vidéken is egyremásra keletkeztek a hírlapok, melyek közül egyik-másik valósággal beledolgozta magát a forradalmi, majd a köztársasági hangulatba. Még a szépirodalmi, sőt a szaklapok is a politika szolgálatába szegődtek. Jókai, Pálffy, Bajza, Erdélyi politikai lapokat szerkesztettek, Arany és Petőfi politikai czikkeket közöltek s velök Vörösmarty, Garay, Lévay, Szász Károly, Czuczor, Sárosy, Lisznyay, Tompa, Vajda forradalmi dalokat irtak, melyekből egész anthologia került ki.[2] Ezek a dalok és a hírlapok czikkei rendkivül hatottak a közvéleményre és nagy részök volt az izgalomnak kitörésig való fokozásában.

VI. FEJEZET.

Délszláv mozgalmak.

Az alig egyhónapos ministerium minden gondja közt legnagyobbnak tartotta a szláv népeknek kitöréssel fenyegető mozgalmát.[3] A horvátok megtagadták a ministerium elismerését, elszakadásra készültek s a délszlávokkal új ország felállítására törekedtek. A szerbek felzendültek, halálra

[1] Deák 1848. ápril 30-iki levele. Beszédei, II. 53.

[2] Összegyűjtve Áldornál, A forradalom költészete. Pest, 1867. A forradalom költészetéről l. Vadnay Károly tanulmányát Beöthy Irodalomtörténetében, II. 624—653.

[3] Ezen mozgalmak legújabb feldolgozása Thim Józseftől: Délmagyarország önvédelmi harcza (Bp. 1887.) Ugyanő adja ennek a küzdelemnek repertoriumát: M. Könyvszemle, 1893. 102—121. V. ö. Wachsmuth, Gesch. des Illyrismus (Lipcse, 1849.); Vetter, Az 1848—49-ki szerb támadás (Hazánk, IV—XI. kötet); Zuban Gliša, Borba Srba s Magjarima (A szerbek harcza a magyarokkal. Belgrád, 1850.) Risztics, Szerbia és a szerb mozgalom (Hazánk, VI.); Asbóth, Teleki, Vukovics, Mészáros, Zambelly emlékiratai stb.

keresték a magyarokat és németeket, úgy hogy már királyi biztost és némi katonaságot kellett oda küldeni. Közhit szerint a megbukott régi osztrák rendszer hivei titokban már csak azért is támogatják őket, mert visszakivánják hatalmukat, de legalább is így akarják az országot az államadósságok egy részének elvállalására s a közös ügyek rendezésére szoritni;[1] de voltakép maga Bécs sem birt már ezzel a mozgalommal, melyről nem tudhatta, hová vezet.

A szerbek aránylag csekélyes eszközökkel láttak munkához. Harmincz szerb április végén Karlóczáról körlevelet intézett a szerbekhez, kiknek részére, az 1790. évi törekvések emlékezetének hatása alatt, Bácsmegyéből, a csajkások kerületéből, a temesi »bánságból,« Szerémmegyéből, a pétervárадi ezred kerületéből és Baranyamegyéből alakitandó tartományban nemzeti önállóságot és függetlenséget követelt, mely a nép kebeléből választandó nemzeti főnök, a despota igazgatása alatt Magyarországgal csupán személyes unióban, Horvát-, Tót- és Dalmátországgal pedig védő- és daczszövetségben éljen.

Ennek a tartománynak 905$^1/_2$ négyszög mértföldön összesen 2.115,029 lakosa lett volna,[2] kik közt 676,780 volt a szerb (32°/₀) s velük együtt a többi (horvát, tót, bolgár, montenegrói és cseh) szláv 738,552, vagyis az egész népességnek nem egészen 35 százaléka. A magyarok (388,588) és németek (402,140), ha nem számitjuk is hozzájuk a 14,825 zsidót, együttvéve (790,728) többen voltak s az oláhok (561,405), kik egyházilag éppen most akartak különválni a szerbektől, maguk is tekintélyes számot képviseltek. A mellett sehogysem látszik valószinűnek, hogy közel 23,000 horvát egy szerb tartományban akarjon élni és Szerémmegyét a pétervárадi ezred kerületével együtt hajlandó legyen odaengedni ugyanakkor, mikor maga is egy Nagy-Horvátországról álmodozott. A lapok és a papok izgatása azonban megtermette gyümölcsét, s az újvidékiek kérésére Rajacsics érsek ápril 20-ikán május 13-ikára Újvidékre ki is hirdette a nemzeti gyűlést. Nagy-Kikindán a karlóczai körlevél magyarázgatásával Radák György már ápril 24-ikén lázadásra ingerelte a kikindai népet, mely csak haszonbérelte, most azonban örök tulajdonúl felosztani követelte a 4 város és 4 falu határára terjedő szabad kerület kincstári földeit. Kiszoritották a Hannover-huszároknak a városban tanyázó századát, két huszárt agyonvertek, agyonveréssel fenyegették az urakat, a magyarokat és a németeket, két szerb urat megöltek. Zendülésüknek igy inkább communista, mint nemzetiségi jellege volt.

A kormány az első vér kiontásának hírére a Hannover-huszárok élén Kiss Ernő ezredest és — mint királyi biztost — Csernovics Pétert, a leggazdagabb szerbet, az egész Délmagyarországra, Bácsra és Aradra kiterjesz-

[1] Deák ápril 30-iki levele. Beszédei, II. 52—53.

[2] Az adatokat Fényes Elek nyomán állitottam össze: Magyarország leirása, 1847. I. k. Horváth Mihály (Függetl. harcz. tört., I. 137.) némileg más számokat emlit.

tett hatalomkörrel azonnal Kikindára küldte s a parasztlázadást lecsillapittatta. Csernovics rögtönitélő biróságot hirdetvén, öt zendülőt felakasztatott, hatvanat fogságba küldött a komáromi várba, s a vagyonpusztitásért kárpótlást adatott.[1] A kincstári földekre nézve azonban minden a régiben maradt egészen 1876-ig, midőn a kikindai szabad kerület a XXXIII. t.-cz. értelmében Torontálmegyéhez csatoltatván, ezeket a földeket a lakosság örök áron megvette. Nagy-Kikinda ezen mozgalom elnyomása után csak kényszeritve vett részt a lázadásban.

Ó-Becsén ápril 26-ikán a nép szintén föllázadt. Néhány más község is zavargott s a magyar anyakönyveket szétszaggatta; a királyi biztos azonban a katonaság segitségével mindenütt helyreállitotta a rendet s május 9-ikén Újvidékről a szerbeket a szabadság és a haza szeretetére buzditotta. Azonban elmulasztotta összefogdosni a fő bujtogatókat s nem tudta kieszközölni, hogy a szerbek az érsektől hirdetett nemzeti gyűlés helyett a kormánytól Temesvárra május 27-ikére kitűzött congressuson jelenjenek meg. Megengedte, majd, — midőn a körülményeket időközben mégis gyanúsoknak találta — eltiltotta ugyan az érsek nemzeti gyűlését, rendeletét azonban a szerbek, kikhez fegyveres szerbiaiak (ú. n. servianusok) is csatlakoztak — nyilvánosan elégették s Újvidék a rögtönitélő biróság hatása körébe esvén, május 14-ikén Karlóczára mentek át gyűlést tartani. A gyűlést maga Rajacsics érsek nyitotta meg istentisztelettel s lelkesitő beszéddel, melyben a nemzetek függetlenségére, nemzeti hőseik követésére, a császár iránt való bizodalomra buzditotta híveit. Papjainak gyujtó szónoklatára őt a szerbek azonnal patriarchának, Suplykácz István ezredest pedig vajdának (despotának) kiáltották ki. A gyűlés tagjai megesküdtek, hogy le nem teszik fegyverüket addig, míg végzéseiket a király meg nem erősiti. Kimondták, hogy a szerb nemzet az osztrák ház és a közös magyar korona alatt politikailag szabad és független. Alkatrészei a már emlitett vidékek. A szerb vajdaság a szabadság és egyenlőség alapján szoros politikai szövetségbe lép Horvát-, Tót- és Dalmátországgal. Ezt a 48 tagú nemzeti bizottság (národni odbor) késziti elő, mely szükség esetében a nemzeti gyűlést is összehívja. A királyt kérik, jelentse ki az oláhok nemzeti szabadságát és egyenlőségét is. A magyar ministeriumtól május 27-ikére hirdetett egyházi gyűlést nem tartják meg. A nemzeti ügy költségeit az odbor a nemzeti pénztárból fedezze; gondoskodjék határozataiknak a király elé való terjesztéséről s a horvát országgyűlésen a szerb nemzeti érdekek képviseltetéséről.

A magyar-, sőt a szerbországi szerbek szintén május 15-ikétől számitják nemzeti öntudatra való ébredésüket.[2]

A nádor azonnal engedelmességre intette Rajacsicsot, ki azonban

[1] A kikindai lázadásra nézve l. Pesti Hirlap, 1848. 377. 390—91. 399. 406. 410.
[2] Risztics János, Szerbia és a szerb mozgalom Magyarországon. Hazánk, VI. 647.

szerbül azt válaszolta, hogy a szerb nemzet az országgyűlésnek megfelelő önálló gyűlést tarthat, a mit már meg is tartván, ezért nem kell Temesvárra mennie; a mit pedig tett, a nemzet akaratából tette. Patriarchává választatása ellen hiába tiltakozott Arad-, Bihar-, Temes-, Krassó- és Torontálmegyék oláhságának Budapestre küldött 37 képviselője; hiába jelentették ki, hogy a szerbektől ezután el akarják választani egyházukat; az uralkodóház szorult helyzete, a magyar kormánynak a kezdet nehéz-

Rajacsics karlóczai érsek.
(Egykoru kőnyomat után.)

ségeivel való küzködése és a szövetségesül óhajtott Horvátország forradalmi állapota a szerbeket a végsőre bátoritotta. I. Lipót szabadságlevele, II. Lipót illyr kanczelláriája hihetővé tette V. Ferdinánd szerb vajdaságának valósulását is.

Horvátország a délszláv államok szövetségében vezérszerepre számitott. Végre sem lehetett oly könnyen felejteni, hogy Horvátország a magyar tengerparttal és Fiuméval 1815-től 1822-ig a Habsburgoktól teremtett illyr királyság tagja volt, s remélni lehetett, hogy ezt a még meglevő Illyriát

(mely most csak Karinthiát, Krajnát, Görzöt, Triestet és a velenczei Istriát foglalta magában), Horvát-, Tót- és Dalmátországgal, valamint a most keletkező szerb vajdasággal kiegészitve, egy 2115 négyszög mfdnyi tekintélyes országgá növelik. Igaz, hogy a szerbek még hajlandók voltak elismerni Magyarország felsőségét, míg az ellen a horvátok nyiltan izgattak; s igaz, hogy Illyria és Dalmátország, emez éppen Magyarország jogának sértésével, Ausztria alatt állott. De a horvátok küldöttsége Bécsből azzal a benyomással tért vissza, hogy Magyarország egységének nemcsak szabad, de kell is csorbulnia, ha Ausztria egységét állitják vele szembe és hogy ha ebbe az egységes Ausztriába belekényszeritik Magyarországot, helyet talál abban az új délszláv államszövetség is. Gaj Lajos kiadta tehát a jelszót, hogy Magyarország függetlenségével szemben az uralkodóház érdekében Horvátországnak kell az ellenforradalom élére állania. De még magyarellenes osztrák lapok is honárulásnak mondták egy déli szláv ország kiszakitását, mely megsértene régi népszerződéseket s a most kivivott szabadságot elseprő polgárháborúra vezetne. Végveszélylyel fenyegetne ez a törekvés minden pártot s a martalék után leselkedő közellenséget, az oroszt hozná a hazára, kancsukájával és bilincseivel együtt.[1]

Gyűlésekben, lapokban s mindenütt Gaj szellemében hatalmasan folyt már az izgatás, midőn megérkezett Jellacsics az új bán. Kineveztetése tudvalevőleg a magyar ministerium megerősitésének bevárása nélkül történt; a magyar kormány azonban — mindenütt az engesztelődés politikáját követve — már azzal is elismerte őt, hogy nevét bevette az ápril 11-ikén szentesitett törvények záradékába, noha ezt a királyi helytartó csak egy minister ellenjegyzése mellett rendelhette volna el. Azonban már ápril 12-ikén Pozsonyban tartott első tanácsülésében aggasztónak tartotta a bán magatartását s fölkérte a nádort, eszközölné ki a királynál a bán megintését.[2] Ápril 19-én a horvát viszonyok megbeszélése s a tartományi gyűlés ügyében latin levélben Budapestre hivatta ugyan, de ő Zágrábban eznap már beiktatás és eskütétel nélkül is megkezdte működését. Maga elé idézte a magyarérzelmű Túrmező 24 biráját és, a királyi helytartó jogaival nem törődve, rögtönitélő biróságot állitott azok ellen, kik a nemzetben akármi módon a király, haza és nemzetiség pártolói ellen lázitani mernének.

Mialatt a ministerium, a törvényhozást megelőzve, ápril (20-ikán) kimondta, hogy Horvátországban horvát lesz a közigazgatás nyelve, s hogy a ministeriumban külön horvát osztályt állit fel, a bán ápril 25-ikén Horvát- és Tótországnak, valamint a magyar tengermelléknek Magyarországgal való közigazgatási kapcsolatát megszüntette, a közigazgatás fejének önmagát nyilvánitotta, a közjövedelmeket pedig magához küldetni rendelte.

Mindez végre Budapesten is figyelmet keltett. A Radikál-körnek ápril

[1] Oesterreichische Zeitung, május 2.

[2] A ministerium tanácsüléseinek jegyzőkönyvei töredékben a M. Nemz. Múzeumban. Regestája Zichy Antalnál, Gróf Széchenyi István, II. 180. s köv. II.

29-ikén az erdélyi küldöttek tiszteletére rendezett lakomáján[1] Wesselényi Miklós keményen kikelt a szerbek és horvátok ellen, kik belekapaszkodnak a szabadság robogó diadalszekerének forgó kerekeibe. Akár muszka önkény, akár szláv szabadelvűség győz, a magyar szabadság s nemzeti lét megsemmisűl. A hon veszélyben van; fegyverre tehát minden magyar, s ki e hon hű fia! Másnap a Kör föl is szólitotta a ministeriumot, hogy mivel az országgyűlést azonnal összehívni nem lehet, gondoskodjék országos toborzás útján önkéntes hadsereg különösen pedig tűzérség felállitásáról, a nemzeti adakozások megindításáról s a nép, különösen az oláhok fölvilágositása végett bizalmi férfiak kiküldéséről, a hűtlen Jellacsicsot pedig mint honárúlót fogassa perbe.

A ministertanács május 1-én csakugyan foglalkozott a horvát ügyekkel. Másnap a nádor és a ministerelnök erélyes lépések sürgetése végett Bécsbe indultak. Hitték, hogy Gaj és Jellacsics pártja ellen, az udvar őszintesége esetében, lesz erejök alkalmazni a törvények szigorúságát. Tudták, hogy a Magyarországból kiszakitott szláv földet az egységes birodalom sem mondhatná magáénak. Bécsben éppen ismét tüntetett a nép s Ficquelmont-t május 5-ikén lemondásra kényszeritette. Ezzel és báró Lebzelternek külügyministerré kineveztetésével egyidőre gyöngűlt az orosz befolyás, mely idáig a szláv törekvéseknek kedvezett. Másnap a király Jellacsicshoz intézett kéziratában kijelentette, hogy a Magyarország koronája alatt egyesűlt tartományok kormányának egységét királyi szavához és koronázási esküjéhez képest a törvények értelmében határozottan és rendithetetlenűl fenntartani akarja és soha sem engedi meg, hogy a magyar korona tartományai közt fennálló törvényes kapcsot önkényes rendeletekkel s egyoldalú határozatokkal tágitsák. Utasitotta tehát a bánt, hogy a kormányzat minden ágában szorosan engedelmeskedjék a királyi helytartónak s a magyar felelős ministeriumnak; a nádort pedig felhatalmazta, hogy szükség esetére királyi biztost küldjön Horvátországba, ki erélyesen elnyomjon hasonló merényleteket.

Erre annál nagyobb szükség volt, mert a kormány május 8-ikán a magyar tengerpart biztositására ágyúkkal ellátott haderőt rendelt ugyan ki, de nem merte azt Horvátországon keresztül küldeni, hogy ki ne tegye az elfogatás veszélyének; másnap pedig már arról értesűlt, hogy Pozsegamegye nyiltan kimondta Magyarországtól való elszakadását. Ily körülmények közt a nádor május 11-ikén Horvátország elszakadásának megakadályozására, a panasznak meghallgatására s a kedélyek megnyugtatására báró Hrabovszky János altábornagyot s péterváradi hadparancsnokot királyi biztosul küldte ki, s a bánnak (május 10-ikén) három napi határidőt tűzött ki törvénytelen nyilatkozatainak s rendeleteinek visszavonására. A horvátországi hatóságokat mindezekről értesitvén, a rögtönitélő biróságot meg-

[1] Pesti Hirlap, 1848. 388. l.

adta ugyan, de csak közönséges bűntényekre korlátozva, s meghagyta, hogy e rendelet kihirdetése végett minden törvényhatóság közgyűlést tartson s hogy a nádornak, ministeriumnak és a királyi biztosnak engedelmeskedjék. Jellacsics nem felelvén a kormánynak, a nádor május 14-ikén utasitotta Hrabovszkyt a bán elmozditására, főbb párthíveivel együtt való hűtlenségi és honárúlási perbe való fogására, valamint azon részek sorkatonasága s nemzetőrsége parancsnokságának átvételére.

Hrabovszkynak, pénz és hadsereg nélkül, nagyon szánalmas szerep jutott. Zágráb városa május 15-ikén felolvastatta ugyan a nádor rendeletét, de csak maga a bán akadályozhatta meg annak elégetését. A nép beérte a nádor és a ministerek arczképeinek elhamvasztásával. A bán azonnal meghagyta az önkéntesek gyűjtését s fölszerelését, azonkivül a nemzetőrség, sőt szükség esetében az egész nép fölkelését. Összeiratta a rendelkezésre álló pénzt, fegyvereket, hadi készleteket; bizottságokat rendelt a sereg szervezésének előmozditására, meghagyta a magtárak s a gabonaszállitó hajók lefoglalását s június 5-ikére tartományi gyűlést hirdetett. Magához hivatta a papokat, hogy utasitásokkal lássa el őket a nép felizgatására; ő maga a népet azzal igyekezett megnyerni, hogy a robot és a földesuri szolgálatok alól »báni hatalmánál fogva« fölmentette. A magyar érzelmű túrmezeieket május 25-ikén lefegyvereztette s nemsokára őrséget állitott fel az egész magyar határ hosszában. A határőrökkel ugyan mint bán nem rendelkezhetett volna, de rendelkezett mint márczius 28-ikán kinevezett altábornagy és határőrségi parancsnok. A király, a magyar korona egységére hivatkozva, elutasitott ugyan, de nem dorgált meg egy újabb küldöttséget, mely a »háromegy királyság« számára külön alkotmányt és külön minisztériumot kért; de ez nem csüggesztette az ellenforradalom erélyes vezérét, ki teljesen tisztában volt feladatával.

Ellenben Hrabovszky csak papiros-golyókkal harczolt ellene. A királynak a bánhoz intézett kéziratára hivatkozva, az állam egysége iránt hűségre szólitotta föl a népet, biztositotta nemzetisége s nyelve tiszteletben tartásáról, sérelmeinek orvoslása végett tartománygyűlést hirdetett s a bánt Belovárra maga elé idézte. A bán azonban megakadályozta kiáltványának terjesztését, neki pedig tudtára adatta, hogy csak mint császári altábornagyot s nem mint királyi biztost engedi be Horvátországba.

Hrabovszky utánozni akarta, a mit valaha, éppen a Dráva partjánál, Imre király cselekedett. Fegyver nélkül ment a lázadók táborába, hogy meglássa, ki meri kezét fölkent királya képviselőjére emelni. Belováron azután a bán állitólag oly iratokat mutatott neki, melyekben maguk az uralkodóház tagjai intik, hogy szervezze az ellenforradalmat s ne engedelmeskedjék a király ellenkező parancsainak. Olyan eszköz, a melyet már I. Jakab és XVI. Lajos is használt a maga személyének fedezésére.

Mialatt a bán Horvátországot minden irányban beutazta s mindenütt buzditott, lelkesitett és parancsolt, azalatt Bécsben május 15-ikén újabb forra-

dalom tört ki, mely kikiáltotta az általános szavazatjogot s az egykamarás országgyűlést. I. Ferdinánd császárnak sikerült az, a mi nem sikerült XVI. Lajosnak: titkon elhagyhatta fővárosát, hogy megbízható helyről zabolázza meg annak forradalmát.

Azt az erélyt és lázas munkásságot, melyet az ellenforradalom előkészitésében Jellacsics és Rajacsics tanúsitott, az igazi tetterőt a magyar nép idáig még Kossuthban sem tapasztalta.[1] A kormány rendelkezett, tettvett ugyan, de a már jóformán szervezett lázadás elfojtására még mindig nem tudott teremteni eszközöket. Pedig nem lehetett kételkednie, hogy idestova Ausztriával is meg kell mérkőznie.

Végre május 17-ikén »a mindinkább fenyegető korviszonyokat tekintetbe vévén,« elhatározta, hogy »a királyi trón és a haza védelmére« haladéktalanul egy tizezer főnyi és tiz zászlóaljból álló nemzetőrséget állit fel három évi szolgálati idővel, a sereg kiképzését a hadseregből önként átlépő tisztekre és altisztekre bízza, általában véve a sorkatonaság kétszeres zsoldját adja meg, a lovas ágyútelep nemzetőreit egy harmaddal jobban fizeti a rendes tüzérségnél. A sorkatonaságot felhivta, hogy a nemzetőröket testvéreinek tekintse s hogy kiképeztetésökre mindent elkövessen. A budapesti nép másnap (május 18-ikán) nagy utczai tüntetéssel mutatta ki bizalmát a kormány iránt.

A ministerek elhatározták, hogy a nádor, valamint Széchenyi és Eötvös miniszterek által megkérik a királyt, költözzék Budapestre s azt tegye székvárosává; utasitották Esterházyt, hogy kötelességéhez képest mindig az udvarnál tartózkodjék. Fölhívták a székely székeket és székely határőri ezredeket, hogy még a két ország egyesitése előtt siessenek a szegedi táborba, báró Puchner erdélyi főhadparancsnokot pedig, hogy — tekintettel a veszedelmes körülményekre — ezt ne akadályozza. Tudatták a nemzettel, hogy a királyhoz fölterjesztést tettek az országgyűlésnek július 2-ikára való összehivása végett. Felszólitották hűségre a haza és a király iránt, továbbá az önkéntes hadseregbe való belépésre s arra, hogy adakozzék a haza szükségleteire. A nádor viszont megfogadta, hogy teljes hatalmát erős kezekkel kivánja gyakorolni s kérte ehhez a nemzet bizalmát. »Isten, ki megvédte a magyart eddig, velünk lesz ezután is.«[2]

Innsbruckban a nádor és a ministerek biztató feleletet kaptak. Az udvar hajlandónak mutatkozott a leköltözésre, ha a nemzet 40,000 katonát szavaz meg az olasz forradalom leverésére. Mivel azonban attól lehetett tartani, hogy, ha ennyi katonát kivisznek az országból, a nemzetiségek

[1] Petőfi a május 12-iki népgyűlésen kijelentette, hogy nem a hazát, nem önmagát, de még a kutyáját sem bizná reá s a convent összehivását sürgette.

[2] Papp Dénes, Okmánytár, I. 135—144. A »Márczius Tizenötödike« azt híresztelvén róla, hogy őt »ideiglenes királylyá« tették, a ministerium a lap ellen már május 20-ikán elhatározta a sajtóper megindítását. (Ez lett volna Magyarországban az első sajtóper.)

nyiltan föllázadnak, vagy pedig, hogy az olaszok leveretése után Ausztria egész erejét Magyarország ellen forditja, a ministeriumnak Innsbruckban levő tagjai, hazulról nyert ujabb utasitás következtében, kijelentették, hogy a hadi segitséget az országgyűlésen csak úgy hozhatják szóba, ha az udvar az újonczok megszavazása után azonnal leköltözik Budapestre s ha Jellacsicscsal és a horvát mozgalommal szemben már most a legerélyesebben föllép. A kormány tulajdonképen csak általában véve volt hajlandó biztositást nyujtani a külvédelemre nézve, Lombardiával és Velenczével segédkezet adni oly békére, mely megfeleljen az uralkodó méltóságának, az olasz nemzet jogainak, szabadságainak és méltányos kivánságainak. Egyébként pedig hangoztatta, hogy Olaszországot megtartani nem lehet s hogy mennél inkább késlekedik a király a kiegyenlitéssel, annál nagyobb veszteséget fog szenvedni.[1]

A király május 29-ikén megdicsérte magyarjainak századok óta állandóan tanúsitott s a mostani viszontagságok közt is megmutatandó hűségét; kijelentette, hogy az országgyűlés megnyitására családjával együtt az országba megy s ott hosszasabban marad; István nádor királyi helytartóságát kiterjesztette Erdélyre is, teljes hatalommal látván el őt úgy polgári, mint katonai ügyekben; a bánnak pedig meghagyta, hogy az 1791 : LVIII. t.-cz. világos rendelete ellen június 5-ikére hirdetett országos gyűlést azonnal tiltsa be s közelebbi felvilágositás és — ha lehet — a horvátországi zavarok békés kiegyenlitése végett — Innsbruckban 24 óra alatt megjelenjék.[2]

Időközben, május 25-ikén, végre átvehette Mészáros Lázár a hadügyminisztérium vezetését. Tekintélyét növelte, hogy június 8-ikán tábornoki rangot nyert. A ministerium már azelőtt is intézkedett, hogy külföldön, kivált Belgiumban és Poroszországban, fegyvereket vásároljanak, s az összes magyar fegyverműveseket szerződtette az állam részére. Hrabovszky parancsnoksága alá rendelte a Zanini olasz ezredet, Eszéknél a Dráva mentén 5000 főnyi sorkatonaságot állitott fel Ottinger vezérőrnagy vezérlete alatt s a Dráva vonalán teljes hatalmú királyi biztossá nevezte ki Csányi Lászlót, ez időknek egyik legrokonszenvesebb emberét, kinek a horvát viszonyokat alaposan földeritő jelentéseivel a ministeriumnak május 20-ika óta elég alkalma volt foglalkoznia. A Dráva jobb partján a horvátok szemmeltartására ő szervezte a nemzetőrséget.

A május 17-ikén kelt fölhivás értelmében megindúlt a tiz nemzetőri zászlóalj toborzása. Főkép tanult vagy tanuló ifjak jelentkeztek. Már ekkor megtörtént, hogy még a szerzetesek is beállottak s hogy a tanárok tanitványaikkal együtt vétették föl magukat. Később, mikor ebből a nemzetőrségből a honvédség kifejlett, 13—14 esztendős fiúk is berimánkodták magukat

[1] Kossuth, Irataim, II. 353.
[2] Az oklevelek Papp Dénesnél, id. m. I. 157—160.

a katonák közé. Igy lett gyermekkorában honvéd Than Károly, Vastagh György, Vadnay Károly, Zlinszky István stb., utóbb megannyi író, tudós és művész.[1] A földművesek, ha itt-ott nagyon hangosan szólitottak is polgár-

Mészáros Lázár.
(Egykorú kőnyomat után.)

társaknak előbbi földesuraikat s ha néhol tanakodtak is a földosztásról, az első felszólitásnál csekélyebb számban jelentkeztek. Rövid idő̋n együtt

[1] Budapesti Hirlap, 1892 november 16. Tört. Lapok, 1895. 12. 14. 106.

volt 53 gyalog- és 96 honvédszázad.[1] Báró Baldacci Manó ezredes azonban, kit a ministerium még május 1-én megbízott a nemzetőrség szervezésével, nemcsak rendes fegyverekkel nem láthatta el a nemzetőröket, hanem június 15-ikén fel is szólitotta őket, hogy saját fegyvereiket »a fenyegetett országrész rendelkezése alá bocsássák«.[2]

Ugyanekkor megszűnt a toborzás is; a kivánt erő együtt volt. De még mindig nem lehetett rávenni az osztrák hadügyministert, hogy ezt az erőt a külföldön levő magyar ezredek hazabocsátásával növelje vagy legalább magyarokkal cserélje ki az itt levő osztrákokat. Így történt, hogy pl. a Württemberg- (most 6. számú) huszárok második százada Fiáth Pompejus hadnagy, majd a szintén hozzájuk állt Lenkey János kapitány vezetése alatt május végén haza szökött Galicziából. Ezt ugyanazon ezrednek még négy más százada követte.

A nép úgy fogadta őket, ahogy Petőfi írta a »Lenkey századá«-ban:

»Vitéz jó testvérek, üdvözlünk ezerszer . . .
Beszéljen akármit a hadügyminiszter!«

A hadügyminister vizsgálatot rendelt ez ügyben, mert a fegyelmetlenség terjedésétől tartott. Június elsején a Vérmezőn az osztrák ezredek is föleskűdtek ugyan — Magyarországon állomásozásuk idején — az alkotmányra, az olasz Ceccopieri-ezred azonban ezt csak a hadügyminister olasz beszéde után tette meg, tiz nap mulva pedig a nemzetőrökkel egy olasz tolvajsága miatt összeveszvén, a Károly-kaszárnyában a nemzetőrökre tüzelt. A nép meg akarta ostromolni a kaszárnyát, de a hadügyminister katonasággal vétette azt körűl, ágyúkat szegeztetett ki reá, s a nádor és Széchenyi közbejöttével végre is fegyverük letevésére birta az olaszokat, kiket azután Komáromba küldött s a főbb bujtogatókat haditörvényszék elé állittatta.

Úgy hitte, ezt kell tennie a haza szökött huszárokkal is; a közvélemény nyomása alatt azonban végre is kijelentette,[3] hogy vétségöket a csatatéren kell jóvátenniök. Valósúlt az ifjú, deli Fiáth sejtelme;[4] ő volt ezredének első tisztje, ki egy hónappal a hadügyminister kijelentése után, ott esett el (augusztus 19-ikén) a harcz mezején.

A magyarság egyesűlni, a délszláv-elem elszakadni törekedett. Csakhamar kitűnt, hogy Magyarországnak is van Vendéeje, Croatia; s ennek is vannak Charettejei, van Laroche-Jaqucleinja. Horvátok, szerbek a mozgalom elején valóban eszmények után indúltak; azt hitték, védeniök kell nyelvüket, nemzetiségüket a magyarok elnyomása ellen. Az általános

[1] A honvédzászlóaljak száma csak 1849-ben emelkedett 146-ra L. erre nézve Hegyesi A harmadik honvédzászlóalj tört. 287.

[2] Gelich, Magyarország függetlenségi harcza, I. 50.

[3] Az országgyűlés július 18-iki ülésén.

[4] »Lenkey életéből« czimű czikkem a Pesti Naplóban, 1884 szeptember 15.

zürzavarban ezt a nemzetiségi öntudatukat használta a reactio ürügyűl, hogy kitűzze az absolutismus zászlaját.[1] A horvátoknál Jellacsicsban, Gajban, a szerbeknél Rajacsicsban, Sztratimirovicsban akadt igen jól használható vezetőkre. A másik végletet amott Knézics, Jozipovics, emitt Damjanics, Vukovics képviselte. A horvát és szerb nép zömét e két véglet között kell keresnünk. Ez a zöm Magyarország törvényeinek keretén belül is el tudta volna intézni viszályait; most azonban mindinkább azoknak befolyása alá kerűlt, kik — nemzetiségük lételét koczkáztató politikával — az uralkodónak egy másik államához, Ausztriához csatlakozva, bizonyos politikai előnyöket szolgálataik jutalmáúl s nem a magyar alkotmány bővitésével akartak elérni.

Ausztria nem utasitotta vissza a hozzá fordúló nemzetiségeket, kiknek megsegitésére — saját belső bajai közt — egyelőre csak titkos igéreteket adhatott. Mennél jobban mozogtak a horvátok és szerbek, annál inkább remélhette, hogy a magyarok a vele való kiegyezésben keresik a belső lázadás elnyomásához szükséges osztatlan erőt; de egy nagy Horvátország vagy egy önálló szerb vajdaság neki sem tetszhetett; sehogysem, ha egységes Ausztriát akart s akkor sem, ha megnyugodnék a dualismus gondolatában. Legkevesebb őszinteségre éppen a nemzetiségekkel szemben volt oka.

Jellacsics bán június 4-ikén valóságos diadalmenetben tért vissza Horvátországba; másnap — a király s a ministerium tilalmával daczolva — a törvénytelenűl megnyitott horvát országos gyűlésen[2] letette hivatalos esküjét a szerb »patriarcha« kezébe. Példátlan eset volt ez, mert a bánok idáig mindig katholikus módon esküdtek, de most bizonyságot kellett adni a horvát-szerb szövetségről, s a mellett egy kicsikét hódolni a kényszerűségnek is, mivel a zágrábi katholikus püspök nem jelent meg.

Székfoglalójában a bán örűlt, hogy ő az első, ki szabadságot hirdethet a nép szabad képviselőinek. Tanácskozásuk legfőbb tárgya az, hogy rendezzék viszonyaikat a királylyal, hogy fenntartsák a kapcsolatot Magyarországgal, melynek koronája az övék is, és hogy eloszlassák a magyarok iránt a törvényhozás és közigazgatás tekintetében »is« táplált gyűlölséget; mert hiszen csak nem harczolhatnak velök örökké. Nyolczszáz éves kapcsolatuk békét javasol; de a magyaroknak meg kell érteniök, hogy elmultak azok az idők, mikor az egyik nép a másikon uralkodik. »Csak olyan kormánynak hódolhatnak, mely őket alkotmányuk alapelvei szerint igazgatja; nem vethetik tehát alá magukat a mostani magyar kormánynak, mely nem áll törvényes kapcsolatban a királylyal, sőt ezt magától függővé tette s alapjaiban renditette meg a birodalmat. Visszautasitja azt a vádat, hogy ő a pragmatica sanctio ellen fondorkodnék s az oroszszal szövet-

[1] Ignjatovics Jakab a képviselőházban, 1861 június 1-jén.

[2] Ezen horvát országos gyűlés okmánytárát kiadta Pejakovics István: Aktenstücke zur Gesch. des kroatisch-slav. Landtages vom Jahre 1848. (Bécs, 1861.)

keznék; de igenis rokonszenvez a szláv nemzetiségekkel ha nem is kormányaikkal; ebben a kölcsönös vonzalomban találja nemzetiségök legerősebb biztositékát. Éppen azért fájlalja, hogy dalmát testvéreit itten még nem üdvözölheti; de bizik bennük, hogy ők is rajta lesznek az unión, mely most csak szóban él.

A bán beszédéből az tűnt ki, hogy a kiegyezés főfeltételének a magyar ministerium lemondását tekinti; olyan áldozat, melyet ez, mint Batthyány, Innsbruckban erről még nem tudva, pár nap mulva nyiltan kijelentette, mindenesetre meghozott volna, ha bizhatik a bán nyilatkozatainak őszinteségében. De már másnap kiviláglott, hogy Jellacsics szavai csak politikájának eltakarására szolgáltak.

Kukuljevics Sakcinski Iván ugyanis június 6-ikán, midőn az országos gyűlés megkezdte rendes üléseit, megkérni inditványozta a királyt, hogy — mint I. Lipót idejéig történt — Szlavónia és Dalmátország fővezérévé is kinevezze a bánt, ki megérdemli, hogy nemzete istenitse Ha a király meg nem erősiti a bán minden tettét, védeni fogják magukat minden méltatlanság ellen, bárhonnan jön is az. Kimondta tehát, hogy esetleg *a* királynak sem fognak engedelmeskedni. Most azonban éppen arra kérte őket Rajacsics, hogy a szerb küldöttséggel együtt járúljanak a király elé; egyesűljön a két testvérnép s ne vegyék a horvátok erejök csökkenésének, ha a Szerémséget a helyreállitott szerb vajdasághoz csatolják; mert ennek a fejében erkölcsi befolyást szereznek a Bácskára s a »bánság«-ra is.

A horvátok azonban fejtegetni kezdték, hogy hiszen Magyarországban sohasem volt szerb vajdaság, hogy a bán és a vajda egymáshoz való viszonyát előbb még rendezni kell s hogy a Szerémség el nem idegenithető része Tótországnak. Gaj, ki sikert csak a szerbekkel való egyesűlésben keresett, néhány hazafias szóvirág alá takarta a kérdést, mire a gyűlés elfogadta Kukuljevics inditványát.

Ehhez képest a horvát tartománygyűlés kijelentette, hogy a mostani magyar kormányt el nem ismerheti, hanem Horvátország részére a bán elnöklete alatt külön felelős kormányt kér; a hadi kereskedelmi és pénzügyeket továbbra is a bécsi kormány kezelje, de minden ágban alkalmazzon egy-egy horvát felelős államtanácsost; hivatalos nyelv csupán a szláv legyen; belügyi kérdéseiket az egyesűlt országok gyűlése, a külügyeiket az osztrák középponti országgyűlés tárgyalja; a három országot tényleg egyesitsék; Magyarország nemzeteivel a pragmatica sanctio értelmében barátságos viszonyukat a szabadság, egyenlőség és testvériség alapján fenntartani hajlandók, ha kivánságaik teljesűlnek s ha Magyarországnak a monarchiával szemben való állása meg lesz határozva; a politikai és igazságügyi tisztviselőket a király jóváhagyása mellett a bán nevezze ki; a pereket ne Magyarországba felebbezzék, hanem külön főtörvényszéket állitsanak; Alsó-Szlavóniát Fiume, Buccari és Vinodol kerületeivel kapcsolják Horvátországhoz.

Kivánataik kieszközlésével báró Kulmer Ferenczet bízták meg; azután megválasztották a szerbekhez csatlakozó innsbrucki küldöttség, másnap pedig a magyarországi viszonyok kérdésében alakitott bizottság tagjait s ezzel a bán a gyűlést elnapolta.[1]

A bán vádolni készült Innsbruckban, holott a magyar kormány őt mint valami Canossába várta oda. A király már június 10-ikén kiáltványt intézett a horvátokhoz és szlavonokhoz, melyben szemökre vetette, menynyire csalódott bennök és abban a férfiúban, kit élökre ő maga nevezett ki, és a ki most nyiltan megtagadta az engedelmességet a törvények iránt. Azonban a mint a király személye szent, szent a törvény is; ő esküt tett az élő Istenre, hogy magyar koronája épségét, az alkotmányt és a törvényt mind maga megtartja, mind másokkal is megtartatja; s ő megtartja királyi esküjét. Ezért küldte ki báró Hrabovszkyt, hogy Jellacsicsot letegye báni méltóságáról s katonai tisztségéből, őket pedig visszatartsa a vele való érintkezéstől s az elszakadástól. Nemzetiségüket és szabadságukat biztositja, igazságos kivánataikat teljesiteni fogja; ne hajtsanak tehát azokra, kik hazájukat rabszolgaságra és végtelen nyomorra akarják juttatni, hanem, mint azelőtt, maradjanak hivek a hazához. A határőröknek is megparancsolta, hogy ne a felfüggesztett Jellacsicsnak, hanem Hrabovszky királyi biztosnak engedelmeskedjenek. Ezt a kiáltványt a kormány négy nyelven 160,000 példányban terjesztette.

Mialatt a horvátok és szerbek vegyes küldöttsége Innsbruckban járt, itthon a szerbek ideiglenes kormánya, a fő odbor, Sztratimirovics György elnöklete alatt lázas munkához látott. A vezér 26 esztendős volt s eszébe jutott, hogy Napoleon is 26 esztendős korában vállalkozott oly feladatra, melynek sikerében önmagán kivül csak igen kevesen biztak. A magyar kormány ugyan május 26-ikán Csernovics mellé Vukovics Sebő személyében második királyi biztost is nevezett ki s a biztosok sok fegyvert koboztattak el, szaporitották a nemzetőrséget, elnyomtak néhány lázitó szerb lapot s ellenőrizték a postát; de a várak csekély őrségén kivül alig állt rendelkezésökre több mint 6000 katona. Ennyivel is el lehetett volna még nyomni június első felében a lázadást, ha a Versecz, Becskerek, Becse és Kikinda közti igenis hosszú vonalon nem osztják szét a hadi erőt; igy azonban a fölkelők jól megerősitették a nagy és kis római sánczok közt levő háromszöget, azonkivül Perlaszváros, Alibunár és Karlócza körül is tábort ütöttek. Báró Piret altábornagy, temesvári főhadparancsnok, csak lanyhán támogatta a magyar kormányt, melynek a határőrvidékre különben sem volt befolyása; a megfigyelő hadtestnek megtiltotta a határőrvidékbe való benyomúlást, a lázadók szétszórását s nem engedte meg, hogy Kiss Ernő huszárezredes, Csernovics rendeletéhez képest, Újvidék ellen nyomúljon. Sőt a péterváradi főhadparancsnokot, báró Hrabovszkyt, június 10.

[1] A zágrábi tanácskozásokról l. Kemény Zs. czikkeit: P. Hirlap, 1848. 89. 90.

a fő odbor egyenesen föl is szólitotta a magyaroktól fenyegetett szerbek megsegitésére; mit az altábornagy azzal viszonzott, hogy csendre és békére intette őket. Kijelentette, hogy Szerbia s politikai szerb nemzetiség sehol sincs Magyarország s a monarchia térképén.

Az odbor Karlóczáról azonnal Pancsovára költöztette a nemzet pénz- és levéltárát, magát állandósitotta, újból fegyverkezésre szólitotta a szerbeket, s másnap elhatározta, hogy nem tárgyal többé Hrabovszkyval. Most már az altábornagy türelme is elfogyott; június 12-ikén egy zászlóalj (39. sz.) Dom-Miguel- gyalogsággal, egy század lovassággal s egy ágyúüteggel meglepte, több ponton felgyujtotta s elfoglalta, de aztán ismét odahagyta Karlóczát, melynek védelmében mintegy 60 szerb esett el és sebesült meg, 70 pedig fogságba jutott. A magyaroknak 6 halottjuk s 5 sebesűltjök volt. Ez utóbbiak közt Weinhengst hadnagy dicsőségének tartotta, hogy első volt, ki szive fölött sebet kapott a haza védelmében; hasonló dicsőség illeti meg Halassy Gáspár hadnagyot is, ki jobb karján megsebesülvén, balkézzel harczolt tovább.

Ekkor jelent meg gróf Nugent Albert, arra szólitván föl Hrabovszkyt, hogy engedelmeskedjék neki, mint a bántól Szlavónia s a végvidék részére kinevezett királyi biztosnak. A zimonyi csajkások az egész péterváradi ezreddel együtt erre azonnal hódoltak az odbornak, mely továbbra is Karlóczán maradt; 15-ikén csatlakozásra birták a titeli csajkásokat s letették és elfogták parancsnokukat, Mollinary alezredest. A király, június 10-iki felszólitását 16-ikán ismételve, a csajkásokat s a határőröket hiában intette hűségre. Ép ily hiábavaló volt Orosz- és Francziaországnak Szerbiához küldött figyelmeztetése, hogy ne avatkozzék a magyarországiak ügyébe.

A kragujeváczi szerb szkuptsinában, melynek eloszlása után Szerbiában tiz álló esztendeig nem tartottak nemzetgyűlést, július 11-ikén Vucsics Tamás kibuktatta ugyan a kormányból Knityánint, Jankovics Eleket és Zubánt, de szövetkezett a kormányban maradt Garasanin Illéssel; s így ha Vucsics mérsékletre intette is a gyűlés tagjait, Karagyorgyevics fejedelem kormánya többé nem állt ellen a nemzet kivánságának, s ha nem is nyiltan, ettől az időtől fogva nem gátolta a magyarországi lázadók megsegitését. Garasanin belügyi államtitkár és Knityánin állott a nemzeti bizottság élére. Mivel a belgrádi kormány Hrabovszky felszólalása után sem gátolta izgatásaikat, néhány hét múlva mintegy 10—12,000 elszánt servianussal (szerb, bosnyák és montenegrói harczossal) növelték a lázadók számát. Ezek a servianusok főkép a megyékkel szemben foglaltak állást s nagy részük van benne, hogy a polgárháborúból valóságos fajháború lett.

Csernovics, a szerb küldöttségnek Innsbruckból való visszatértéig, június 18-ikán fegyverszünetet kötött az odborral, mely azonban ezt a lázadás erősitésére s arra használta, hogy egyes községeket csatlakozásra kényszeritsen. A szentmihályi és szomszédos hű románokat folytonos zaklatásaik és nyilt ámadásuk ellen július 1-jén a katonaságnak kellett megvédenie.

Ebben a csatában esett el az első magyar tiszt, gróf d'Orsay dsidáskapitány. A község leégett, elpusztúlt, de mindvégig hű maradt. A szerbek Fehértemplomot is a fegyverszünet idején, június 20-ikán kényszeritették hadiszereinek kiadására s tartalékszázadának a lázadókhoz csatolására; német és román lakosait azonban, kik birónak magát a királyt hitták föl, a legvészesebb körülmények közt sem tántorithatták el. Olyan nemes példa, a mit követett a végvidék legtöbb román s valamennyi német és tót lakosa: egy egyszerű tanitó, Vörös Mihály, Debeliácsa elszigetelt magyar lakosait is meg tudta óvni a kishitűségtől. Egy volt román néptanitó, Murgu Euthym, június 27-ikén a »bánsági« és aradi románok népgyűlésén kimondatta, hogy a románok saját tiszteik vezetése alatt készek a magyar haza védelmére fegyvert fogni. Ennek fejében a ministerium utóbb Temesvárra és Verseczre az ő jelöltjeiket neveztette ki püspök-helyetteseknek s megengedte, hogy községi dolgaikban saját anyanyelvüket használják. Murgu és Appel tábornok tartotta vissza a karánsebesi ezredet és Krassómegyét a szerbekhez való csatlakozástól.[1]

A belügyminister június közepén abban bízott, hogy azzal a roppant hatalommal szemben, mely Varasdtól Krassó havasáig $2^1/_2$ millió magyar, német, román és tót kezében van, semmit sem tehet 378,000 szerb és 73,000 horvát; hogy tehát a szerbek mielőbb kiábrándúlnak s ismét jó testvérek lesznek. A ministerek, ha ilykép meg akarták is nyugtatni a közönséget, magukban azon töprenghettek, a szerbek vagy horvátok akasztják-e föl őket, ha Budapestre jöhetnek, vagy az ottani népnek esnek áldozatúl; mert Deák szerint is »ezek mind a könnyen megtörténhető dolgok sorába tartoznak«. Mindenünnen ellenség fenyegette az országot; s fegyvert, kölcsönt nem lehetett szerezni, a közjövedelmek egyre csökkentek, adót alig fizetett valaki. A király aláirt mindent, de a katonaság alig engedelmeskedett, s így nem lehetett kételkedni, hogy álnokság van a dologban.[2] A király most is éppen aznap (június 16-ikán) intette hűségre a csajkásokat és határőröket s biztositotta őket vallásuk és nyelvük védelméről, midőn Jellacsics és Rajacsics a vegyes küldöttséggel Innsbruckba érkezett. Jellacsics már másnap vissza akart térni, midőn meghallotta, hogy Ferencz Károly főherczeg őt csak mint magánszemélyt és a magyar külügyminiszter jelenlétében kivánja fogadni. Esterházy azonban értekezvén János főherczeggel, ki Batthyány kérésére csak a napokban vállalkozott, hogy békitő útra indúl Horvátországba, belenyugodott, hogy Jellacsicsot nélküle is fogadja Ferencz Károly; a királynál való fogadtatás azonban 19-ikén az ő jelenlétében történt. A király tudtára adta Jellacsicsnak, hogy engedetlensége mélyen sértette s a vizsgálattal meg is bizta Hrabovszkyt; de mégis a békés kiegyenlitést óhajtván, inti őt, hogy János főherczeg közben-

[1] Krassómegyére nézve becses adatok vannak Kanitz S. 1848—9. évi naplójában. Közli a Tört. Lapok 1895—6. évi folyama.

[2] Deák 1848 június 15-ikén kelt levele. Beszédei, II. 55—7.

járásával állitsa helyre a két ország kapcsolatát. A küldöttségnek magának azt felelte, hogy törvénytelen gyülekezetük választásait és végzéseit nem hagyhatja helyben, de kész teljesiteni törvényesen, a magyar országgyűlés, magyar ministerium és saját nemzeti gyűlésük útján beadandó igazságos kivánatukat.

Jellacsics Esterházynak megigérte, hogy, ha neki személyes elégtételt szolgáltatnak, hazája jogait pedig biztositják, kötelességének tartja Magyarország java előmozditását. A horvát kérdés megoldásának módját azonban nem a magyarokkal való egyezkedésben, hanem az uralkodóház lekötelezésében kereste. Radetzky táborszernagy az olasz csatatérről éppen ekkor kért segitséget. Félni lehetett, hogy, ha nem kap, Carlo Alberto Bécsből diktálja a békét; ha pedig Olaszország elvész, Ausztria nem kerülheti ki a pénzügyi bukást. De meg jól tudhatta az udvar, hogy, ha Jellacsicsot a magyarok kivánsága szerint elejti, ez minden valószinüség szerint élére áll a nagy-horvát mozgalomnak s akkor azután Horvátország nemcsak Magyarországtól, hanem a dynastiától s vele Ausztriától is elszakad. Jellacsics ügyesen használta helyzete előnyeit. Ferencz Károly s a többi főherczeg előtt kitűnő argumentum ad hominem lehetett, hogy bizonyos ellenszolgálatok fejében 50,000 horvát katonát ajánlott fel;[1] többet, mint a mennyit a magyar kormány mindenféle kikötések mellett igért.

János főherczeg.
(Egykoru metszet után.)

Mindez és a bánnak Bécsben a közbenjáró János főherczeggel, egyúttal azonban az osztrák ministeriummal folytatott tárgyalásai s az a fáklyásmenet, melyben őt, a vizsgálat alatt álló bánt, a bécsi helyőrség tisztjei kitűntették, — szándékainak őszintesége iránt Magyarországban sem a kormányt, sem a közönséget nem nyugtathatták meg. Viszont

[1] Wesselényi a felsőházban 1848 július 21-ikén.

Horvátországot a király június 10-iki kéziratának a bán innsbrucki látogatása előtt történt közzététele[1] hozta újabb izgalomba. Június 21-ikén az újból megnyitott tartománygyűlésen már orosz segitségről,[2] az »áruló sváb király« (Ferdinánd) letételéről beszéltek, a bán visszatértéig 6 tagú ideiglenes kormány alakitottak s midőn a bán (június 29-ikén) valóságos diadallal bevonúlt, őt dictátorrá kiáltották ki, július 2-ikán pedig 12 pontban foglalták össze János főherczeg számára kivánataikat. Főbbek: a június 10-iki királyi kéziratok megsemmisitése, a békealkudozásokba a szerbeknek belevonása, a horvát országos gyűlés és a karlóczai szerb congressus törvényességének elismerése, feliratainknak kedvező elintézése, Szlavóniából s Kikindából a magyar sereg visszahivása, Szlavóniában a hadaknak a bán alá való rendelése; kivánták, hogy a bán és az országos gyűlés ne az el nem ismert magyar ministeriummal, hanem a magyarok, németek, tótok és oláhok vagy pedig az országgyűlés bizalmi férfiaival semleges területen alkudozzék, a király ismerje el nemzetekűl a horvát, szlavón (?) és szerb nemzetet, hagyja jóvá báró Kulmernek horvát külügyministerré történt választatását s a magyarok bocsássák szabadon az elfogott szlovákokat. Végre kijelentették, hogy e pontok visszavetése a polgárháborút s talán a birodalom végső veszedelmét jelentené.

Jól gyanitotta tehát a prágai középponti bizottság, hogy a délszlávok és a magyarok közt borzasztó népháború van kitörőben; de június 12-ikén Windisch-Grätz hg. véresen leverte a prágai forradalmat s vele a szlávok függetlenségi törekvéseit. Jellacsics, 19,253 km² polgári és 23,282 km² katonai területen »a nép akaratából« immár korlátlan úr, az innsbrucki és a prágai események hatása alatt elhatározta, hogy szakit a nép ábrándjaival, lelkesedését azonban fölhasználja, hogy akarata ellen is »megmentse« a királyt, de minden esetre a dynastiát és a monarchiát. A katona a polgár fölé kerűlt; de a polgár most mint katona mentette meg kis hazáját attól a kalandos politikától, hogy orosz segitségre, panszláv biztatásokra hajtva, ne vállaljon közösséget a Balkán-félsziget apró államaival, hanem, ha már a magyarral békűlni nem akar, szorossan csatlakozzék Ausztriához s ily szoros csatlakozásra kényszeritse Magyarországot is. Hű társa, báró Kulmer, tárcza nélküli minister lett az osztrák ministeriumban s igy érdekeit Bécsben folyton képviselhette. Június 29-ikén az osztrák ministerium is felszólitotta a magyart, ügyekezzék minden áron kibékűlni Jellacsicscsal, különben nem maradhat semleges vele szemben; pár nappal előbb Ausztria új császári helytartója, János főherczeg tudatta, hogy nem mehet le Horvátországba, de Bécsbe idézte a bánt; egyezkedés végett tehát küldjön oda ő is valakit.

[1] Június 19-ikén egyszerre jelent meg a Közlönyben s a Wiener Zeitungban, mi magát Batthyányt is meglepte. L. Horváth, Függetl. harcz. I. 226—7.

[2] A horvát-orosz rokonszenvre nézve l. Bludow grófné és Chomjakow levelezéseit: Russisches Revue, 1879.

A ministerium azonban a király s a kormány tekintélyének lealázását látta most már a lázadónak nyilvánitott Jelacsicscsal való egyezkedésben és csak a törvényesen egybehivandó horvát országos gyűléssel kivánt tárgyalni.

Igy a közbenjáró előtt állott mindakét fél nyilatkozata. Bízniok lehetett abban a komoly férfiúban, kit az első német parlament csak pár nappal azelőtt, június 29-ikén személyes felelősség nélkül való Reichsverweserré tett, hogy a parlamenttel s felelős ministeriummal együtt megteremtse a német egységet. De éppen ez a választás egyúttal gátolta is a főherczeget, hogy egész odaadással foglalkozzék a magyarok és horvátok kibékítésével; július 12-ikén már átvette a német szövetség kormányzását. Sok minden másképen történik Németországban, ha legszentebb kincsüket a németek nem egy jelentéktelen és olyan férfiúra bizzák, ki mint testestől-lelkestől osztrák és Habsburg, egyáltalán nem törődött az ő egységökkel;[1] és sok minden másképen történik itthon, ha a horvát bán most és nem negyedszázaddal azelőtt irja meg ezt a magyar érzelmű német versét:

Üdvözöllek édes hazám,
A hol összefűz igazán
Honszeretet ifjat, vénet,
Hogy növelje híred, fényed!

Egyetértés szép csillaga
Ragyogj mindig, mindenhova
Magyarország népeinek,
Erős frigyben hogy éljenek![2]

VII. FEJEZET.

Unio Erdélylyel.

A magyarok egyik hazája, Magyarország, azon a ponton állt, hogy nemzetiségei egységesből szövetséges állammá alakitsák át, vagy éppen elszakadjanak tőle, midőn nemcsak oldala mellé állt, hanem egyesült is vele a magyarok másik hazája, Erdély, melyet ugyanaz a veszedelem fenyegetett.

Magyarországot Páris és Bécs, Erdélyt Páris, Bécs, Pozsony és Pest gyulasztotta cselekvésre. Az első három még csak azt a hatást tette, hogy Kolozsvár népe gróf Teleki József kormányzó neve napján (márczius 18-ikán) a katonabandával a Rákóczit is eljátszatta; Pest forradalmának, az unió sürgetésének hire 20-ikán gróf Bethlen Ádámnál már eszmét adott az ellenzéknek s másnap a városi gyűlés[3] Méhes Sámuel és gróf Bethlen János inditványára feliratot intézett a főkormányszékhez a nemzetőrség felállitása, az országgyűlés összehívása, az unió, közteherviselés, egyenlőség, szabad sajtó stb. törvénybe iktatása végett. A kormányzó hazafiasan válaszolt s a

[1] Flathe, Restauration und Revolution. 559.
[2] Jellacsics, Eine Stunde der Erinnerung. Zágráb, 1825.
[3] Jegyzőkönyve a Tört. Lapokban, I. 1053—55.

nép fáklyásmenettel tisztelte meg őt és az ellenzék két vezérét; de lesülyesztette fáklyáit, midőn elhaladt a conservativek házai előtt.[1]

A lelkesedés magával ragadta Maros-Vásárhelyt s a magyar városokat is; a magyar és oláh vármegyék közül 13 s az öt székely szék márczius végén, ápril elején egyhangúlag az unio mellett nyilatkozott. A székely határőrezredek tisztsége ugyan tartózkodó, sőt néhol rideg maradt,[2] de Udvarhelyszék 30 tagú küldöttsége megjelent Kolozsvárt, ott a főkormányszéktől ápril 9-ikén az országgyűlés összehivását kérte, a mit az meg is tett harmadnap. Éppen a magyar országgyűlés berekesztésének napján hivta össze a rendeket május 29-ikére, mit utóbb a király is helybenhagyott. Erre az »utolsó« országgyűlésre Kolozsvár ápril 18-ikán István nádort kérte kiküldeni királyi biztosúl. Küldöttségét a nádor szivesen látta s megbiztatta, hogy maga helyett lehetőleg a trónörököst, Ferencz József főherczeget küldeti.[3] A főváros egy hétig ünnepelte a testvériséget ajánló küldöttséget; a tiszteletére rendezett utolsó lakomán azonban (ápril 29-ikén) Erdély s Magyarország nagy fia, Wesselényi, már kikiáltani kényszerűlt, hogy »a haza veszélyben van«.[4]

Az uniót, melyet Erdély rendei már 1790-ben sürgettek, s a Részek visszakapcsolását a magyar országgyűlés nemcsak kimondta, hanem emezt az ápril 23-ikán kinevezett bizottság csakhamar foganatositotta is. Amazt Erdély hozzájárúlásától tette függővé; a magyarok és székelyek lelkesedtek ezért az eszméért s eleinte a szászok és oláhok sem ellenezték. Leményi János balázsfalvi g.-kath. püspök ápril 6-ikán még csak idegen ármánytól félt;[5] az oláh, vagy — ahogy ezentúl mindinkább nevezni kivánták — román nemzetiségi mozgalmakat azonban első sorban éppen az ő környezetéből kivált emberek inditották meg. Barnutiu Simon, az elmozditott balázsfalvi tanárok eszes és tüzes vezére, márczius 25-ikén köröztetni kezdett névtelen fölhivásában román nemzeti congressust követelt; kivánta a jobbágyság eltörlését, az egyéni és nemzeti szabadságot; oláhok is lehessenek tisztviselők és országgyűlési követek s örökre átkozott legyen az az oláh, ki belemenne az unióba, míg el nem ismerik az oláht politikai nemzetűl. Balázsfalván még aznap, Marosvásárhelyen Jancu Ábrahám lakásán márczius 27-ikén volt az első értekezlet, melynek tagjai elhatározták, hogy tüzönvizen keresztül, életük legnagyobb veszélyeztetésével is elmennek ápril 30-ikán a balázsfalvi népgyülésre, melyet Pumnul Áron tanár hitt össze. Ápril 3-ikán

[1] Balázs Sándor, Márczius 15. 1848. Kolozsvárt. Függetlenség, 1884, 74. szám. Erdélyre főforrás Kővári László, Erdély Tört. 1848—49-ben (Pest, 1861.) és Jakab Elek, Szabadságharczunk történetéhez. (Budapest, 1880.) Igen sok becses anyag az erdélyi múzeumban s a kolozsvári ereklye-múzeumban.

[2] Jakab a Tört. Lapokban, 1892. 52—54. és Kővári, id. m. 14.

[3] Tört. Lapok, II. 1102—5.

[4] Beszéde: Pesti Hirlap, 1848. 388. l.

[5] Tört. Lapok, I. 347—48.

Abrudfalván, 5-ikén pedig Topánfalván tartottak népgyűlést. Általában véve azt követelték, hogy a románokat Erdély negyedik nemzetéűl s a görögkeleti vallást törvényesen bevettnek ismerjék el. Olyan dolgok, amiket tulajdonképen már is elfogadott a pozsonyi országgyűlés, midőn kimondván az uniót, a román nemzetiséget a nemzetek közé, vallását a vallások szent könyvébe iktatta.[1]

A főkormányszék ugyan betiltotta,[2] de nem akadályozta meg a balázsfalvi gyűlést, mely várakozásra intette, de egyúttal erejének megismerésére tanitotta a népet. Ez a nép főképen csak az iránt érdeklődött, hogy a szomszédos magyarországi megyékben már nincs, nála pedig még mindig van robot; s nem gondolt reá komolyan, hogy sok egyéb bajjal együtt ezen is segitne az unio kimondása. Mig ő maga a május 15-ikére újból kihirdetett balázsfalvi gyűléstől földosztást várt, annak a gyűlésnek előkészitői éppen az unio meggátlását tekintették nemzetiségi politikájuk legfőbb czéljául. Maguk sem tudhatták még, osztrák és muszka zászlaikkal miként lelkesithetnék fel a népet egy Dáko-Romániáért, midőn az annak alkotó elemei közé sorolt Moldvát és Oláhországot már is orosz beavatkozás tönkretette.

Május 15-ikén — talán nem véletlenűl egy napon a karlóczai üléssel — a balázsfalvi téren — azóta a »Szabadság mezején« (Cimpul libertatii) — volt meg a gyűlés, melyre 15—20, mások szerint 60—70,000 ember jelent meg. A gubernium Szabó Lajos tanácsost és gróf Bánffy Miklós ezredest küldötte kormánybiztosoknak, s a rend fönntartására Schurter ezredes alatt katonaságot rendelt ki. A gyűlés elnöke a népszerűtlen, de becsületes Leményi János g.-kath. és a népszerű Siaguna András g.-keleti püspök volt. Mint szónokok, Barnutiu Simon, Baritiu György, Cipariu Timót, Popasu János és mások arattak tapsokat. Barnutiu visszautasitotta azt a szabadságot, melyet a magyarok az állam egysége s a magyar nép hegemoniája föltételével kináltak nekik. Igazi szabadság csak a nemzeti szabadság lehet. Mit használ a sajtószabadság, ha pörbe fogják s elitélik a románt, ki nemzete érdekeit védelmezi? Mit használna egy csupa románokból álló ministerium is, ha nem karolja föl a román nemzetet s annak érdekeit? Ki remélhetne román művelődést, mikor a magyarok szerint Magyarországban csak egy nemzet lehet? Mit használ a törvények előtt való egyenlőség, ha a biróság előtt csak magyarul szabad beszélni? A jobbágyság eltörlését pedig meghozza az idők kényszeritése, akár unióval, akár a nélkül. Több nyelvű államban a nyelv egységét csak a zsarnokság kényelmessége s az az istentelen gondolat követeli, hogy a nemzetek szabadságát elrabolják azért, mert uralkodni akarnak rajtuk. »Nem megyünk — kiáltott — a magyar szabadság asztalához, mert ételei

[1] Mihályi Gábor a képviselőházban, 1861 május 25-ikén.
[2] Leményi levele híveihez ápril 26-ról. Tört. Lapok, III. 709—710.

meg vannak mérgezve; nem adjuk el az országot és nyelvünket, mert ha egyszer elvesztettük, többé vissza nem szerezhetjük.« Mérsékeltebben, mint a megelőző tanácskozásokban, a nép elhatározta, hogy kivánatait tizenhat pontban terjeszti egyrészt az erdélyi országgyűlés, másrészt az uralkodó elé.

Kivánta, hogy a román nemzetet mint ilyet elismerjék; számának megfelelő arányban legyen képviselve az országgyűlésen, a polgári és katonai tiszti karokban; nyelvét megfelelő jogokban részesitsék s minden évben nemzeti gyűlést tarthasson. A román egyház legyen szabad és független, a többi erdélyi egyházzal egyenjogú. Állitsák helyre a román metropoliát, engedjék meg a zsinatnak évenkint való megtartását és pedig az egyháziak mellett világiakkal is. A püspököket jelölés nélkül szavazattöbbséggel ez a zsinat válaszsza. Haladéktalanul töröljék el a jobbágyságot és a dézsmát. Legyen szabad a gondolat, az egyén, a gyülekezés. Állitsanak román nemzetőrséget román tisztekkel. A román papokat az állam fizesse. Államköltségen emeljenek román elemi és technikai iskolákat, gymnasiumokat, papnevelőket s egy román egyetemet a tanitás szabadsága elvének alapján; de a tanárokat a nemzet válaszsza s a tantervet is ez állapitsa meg. Erdélynek egy alkotmányozó gyűlés a szabadság, egyenlőség és igazság alapján új alkotmányt készitsen s az országban lakó többi nemzet a Magyarországgal való unio kérdését mindaddig ne tárgyalja, míg az országgyűlésen, mint alkotmányos nemzet, a román is meg nem jelenhetik; különben ünnepiesen tiltakozniok kellene az unio kimondása ellen.

Ez tehát az a nap, melyen — mint huszonöt esztendővel azután Muresianu énekelte — jövőjét a román megalkotta s összetörte igáját, melybe, Istent és jogot gyalázva, hajtották az emberek.

»Ezen nap óta él a szent szabadság
S testvériség szivedben, oh román,
A mely örökre fennmarad közöttünk,
Ifjak haladván őseik nyomán.«

Mivel az uniót a gyűlés nem vetette el föltétlenűl, többi pontjának egy része pedig nem ellenkezett a közszabadsággal, az állami fizetéseknek sürgetése viszont az állami felügyeletre vezetett volna, s igy a románok s a hivatalos Erdély között az alkotmányos úton való megegyezés éppen nem lehetett kizárva, azt az idegenséget, melylyel a magyarság a tizenhat pontot fogadta, nem maguk a pontok, hanem az azt kisérő beszédek és a zárt tanácskozásokról terjedező hirek okozták.[1] A további bonyodalmakat a most alakitott »román nemzeti bizottság« okozta, melynek Siaguna és Barnutiu elnöklete alatt 23 tagja volt, azzal a joggal, hogy a Szebenben székelő bizottság időnkint kiegészithesse magát s azzal a feladattal, hogy

[1] A balázsfalvi gyűlés egykorú román jegyzőkönyve (nyomtatásban) az erdélyi múzeum Apor-gyűjteményében.

a Bécsből és Kolozsvárról adandó válaszok tárgyalására annak idejében összehívja a román »nemzeti gyűlés«-t. A gyülekezés jogának ennyire való kiterjesztése az államban új államra vezethetett ugyan, de egészben a balázsfalvi kivánatok mérsékeltebbek és tárgyalásra alkalmasabbak voltak, mint a karlóczaiak. A bizottság azonban nem szoritkozott a balázsfalvi pontokra, s nem törődött vele, hogy a kormányszék csakhamar feloszlatta, hanem izgatta és szervezte a népet.[1] Követeléseikben egyre túlzóbbak lettek, a mint értesültek a szerbek karlóczai gyűléséről, a bécsi és prágai bonyodalmakról, a horvátok lázadásáról s a mint mind-nagyobb befolyást gyakoroltak rájok a szászok, kiket azelőtt elnyomók gyanánt gyűlöltek.

A szászok egyeteme Nagy-Szebenben már márczius 29-ikén feliratot intézett a »császár«-hoz, kijelentvén, hogy ők az osztrák császárság tartományi és népszövetkezeteinek a lehető legalkotmányosabb egységéért buzognak, az erdélyi alaptörvényekben biztositott pragmatica sanctióhoz ragaszkodnak, s kérik a közhazában alkotmányuk, nemzetiségük fenntartását, mert nincs forróbb vágyuk, mint hogy ezen érzelmeket a monarchia minden alkotmányos tartományának közös rendi országgyűlésén bebizonyithassák.[1] Ekként először is a szászok kivánkoztak be az egységes alkotmányos Ausztriába s mindenesetre tudatosabban jártak el, mint a román parasztok, kik Balázsfalván Ferdinánd és Traján császárokat éljenezték és szidták a magyarokat, kik Ferdinánd helyett Uniot választottak királylyá. Hogy megnyerje a szászföldön többségben levő románokat, az egyetem ápril 3-ikán kimondta a románok egyenjogúságát. Nagy izgatottságot keltett, midőn gróf Teleki kormányzó Szebenben május 3-ikán az egyetem küldöttségének kijelentette, hogy az unio, az ő felfogása szerint, kérdésbe már sem jöhet, hogy az állam nyelve csak magyar lehet s hogy Erdély közigazgatási beosztását módositani kell. A szászok azzal válaszoltak, hogy — az eddigi német színek helyett — feketesárga csokrokat kezdtek hordani, az ifjú Rannicher Jakab pedig este feketesárga zászlóval lépett a szinpadra s éltette az uniót — Ausztriával.[2] 6-ikán a nemzetőrség is éljenezte az osztrák alkotmányt, 10-ikén pedig az egyetem Binder József püspök vezetése alatt hódoló küldöttséget inditott a »császár«-hoz, kérve, védelmezze meg a fenyegető veszedelem ellen; de mire ez június 4-ikén Innsbruckba ért, a helyzet sokban változott. Időközben, május 18-ikán, a szebeni népgyűlés is kérte a

[1] Jancsó, Szabadságharczunk és a dákóromán törekvések. 72—83. Baritiu, Istoria Transilvaniei, II. Sterca Siulutiu Sándor püspökhelyettes jelentése báró Wesselényihez: Tört. Lapok, I. 379—381. Jakab Elek, id. m. 103—136.

[2] Az egykorú szász uniodal szerint:

Auf, auf ihr Brüder und seid stark,
Sprecht schnöder Willkühr Hohn;
Liebt euer theures Vaterland,
Liebt auch das schöne Ungarland,
Doch—keine Union! — — —

Schaart euch um euren Ferdinand,
Um ihn, den deutschen Sohn.
Hoch lebe unser Oesterreich!
Ein einig, mächtig Oesterreich!
Dies sei die Union!

(Az erdélyi múzeum Apor-gyűjteményében, 87. sz.)

»császár«-t, vegye le az uniot a napirendről s tegye át az országgyűlést más városba, hol szabadabban lehet tanácskozni.[1] Az uniot ellenző mozgalom azonban Szebenen kivül a szászok közt sem vert nagyobb hullámokat és remélni lehetett, hogy meghallgatják a lipcseieket, kik május 10-én őket a magyarsággal való haladásra buzditották.

Május 21-éig megtörtént a Részek visszacsatolása s május 28-ikán gróf Bethlen János korelnök vezetése alatt megnyilt az erdélyi országgyűlés, melynek, a király felhívásához képest, éretten kellett tanácskoznia az unioról. A követek s a közönség hallani sem akarták a többi pontot. Báró Wesselényi kijelentette, hogy az unioról Magyarországnak már szentesitett törvénye van; fölösleges tehát szót emelni érdekében. Báró Kemény Dénes azonnal felolvasta a készen tartott törvényjavaslatot és Szász Károly már most inditványozta, hogy népképviselőket küldjenek a magyar országgyűlésre.

Másnap, május 29-ikén, nagymise után, báró Puchner Antal altábornagy, mint királyi biztos, az Erdély szineivel diszitett trónról az országgyűlést magyar szavakkal nyitotta meg. A figyelemnek ez a jele, mit a Habsburgok Erdélyben először tanusitottak, óriási lelkesedést keltett. A megnyitás után Puchner távozott s a rendek nemzeti gyűléssé alakúlva, azonnal megkezdték tanácskozásaikat. A magyar és székely szónokok föltétlenűl, a szászok csak föltételesen pártolták az uniot s Wesselényi, Zeyk József és Szász Károly lelkes szavai sem változtattak zárkozottságukon. Az uniot most még inkább csak a hallgatóság kiáltotta ki. A 15 szász követ, nem tudva még, hogy Erdélyt a király éppen eznap rendelte a magyar ministerium alá, az ülés után esti 8 órától éjfél után 2-ig tanácskozott együtt, s 10 az unio mellett, 5 pedig ellene nyilatkozott.

»Unio vagy halál!« hangoztatta a nép az utczákon, midőn a követek másnap (május 30-ikán) a redouteba gyülekeztek. A gyűlés Wesselényi pár szaván lángra gyulva, tomboló lelkesedéssel éltette az uniot s a lelkesedés árja magával ragadta a szászokat is. Társai nevében Roth Ágoston brassai, majd Schmidt szebeni követ kijelentette, hogy a pragmatica sanctio fenntartása mellett pártolja az uniot, a többi szász követ pedig fölállással nyilvánitotta csatlakozását.

Benn a teremben s künn az utczán erre a hirre elemi erővel tört ki a lelkesedés. A nép látni kivánta a szász követeket és az ősz Leményi püspököt. Schmidt, kezében az unio zászlajával, reményét fejezte ki, hogy a három nemzet régi uniojába és ebbe az új unioba negyediknek fölveszik a románt is és hogy Erdély négy nemzete testvéries egyetértésben él együtt. A néptömeg különösen az ősz Leményi püspök iránt mutatta meg a testvériességnek azt az érzetét, mely szivét ebben a pillanatban csordúltig

[1] Hundert Jahre sächsischer Kämpfe. (Nagyszeben, 1896.) 161—172. (Teutsch Frigyes czikke.)

töltötte. Teleki főkormányzó most már kimondta, hogy az országgyűlés az uniot egyhangulag elfogadta.[1]

A tömeg lelkesedve járta be az utczákat; tisztelkedett a kir. biztos, a kormányzó, az országgyűlési elnök, főkép pedig Wesselényi előtt; este

Báró Wesselényi Miklós.
(Egykoru kőnyomat az országos képtárban.)

fáklyásmenetben újból fölkereste a kir. biztost, sőt magát a katonaságot is, mely lelkesedve fogadta. A testvériségnek igazi ünnepe volt ez.

[1] Hogy mindez a legszigorúbb törvényesség határain belül történt, bővebben fejtegeti a képviselőháznak 1861 augusztus 8-án kelt felirata.

»És az idő eljött, bár nem hamar,
De nem is későn még, midőn
A szent imádság meghallgatva lőn,
Midőn egygyé lett mind a két magyar.«

Időközben az országgyűlés végleg megszerkesztette és hitelesitètte a törvényczikket. Csatlakozván az 1848: VII. t.-cz.-hez, kimondta az uniot s vele a teljes jogegyenlőséget; az erdélyi szavazatok számát azonban 69-ről 73-ra emelte s gróf Teleki József kormányzó elnöklete alatt huszonhetes bizottságot küldött ki, hogy a ministeriumot az unio megvalósitásában segitse, illetőleg hogy az unio keresztülvitelére nézve részletes törvényjavaslatot dolgozzon ki a közös országgyűlés részére.

A teljes polgári és politikai jog megadásában (I. t.-cz.) benne volt már a románoknak negyedik nemzetűl való fölvétele és ez és a többi kezükbe adta egyéb sérelmeik orvoslásának módját is. A szászok, a felbuzdúlás első hevében, helybenhagyták ugyan követeik eljárását, a Siebenbürger Bote szerkesztője azonban mindjárt meginditotta az újabb izgatást, midőn hirűl vette, hogy Mihályfalván, a Küküllő mellett, hol a román nép erőszakosan elfoglalta az Esterházyak rétjét, a karhatalmúl kirendelt székely határőrök június 2-ikán a 3000 zendülő közül tizenkettőt lelőttek, kilenczet pedig megsebesitettek. A kormány ugyan szigorú vizsgálatot rendelt el, de ő úgy tüntette fel a dolgot, mintha a székelyek az oláhok ellen keltek volna fel. Titkon alkudozni kezdett a szebeni román bizottsággal, s egyre-másra gyűléseket tartott érdekökben. A június 6-iki népgyűlés a királytól a románoknak negyedik nemzetűl való fölvételét s ezzel az unionak újabb tárgyaltatását kérte, 9-ikén pedig a szászok és oláhok közös népgyűlése kimondta a két nép örökös szövetségét.

Másnap azonban a király Innsbruckban már szentesitette az unioról szóló törvényczikket, mely — ahogy 14-ikén a ministerium irta az erdélyi rendekhez — »nagyságunk örök alapja;« olyan szövetség, mely »minden nyelvű és vallású népekre nézve a szabadság, egyenlőség és testvériség örökké szent elveit fogja hinni, vallani és alkalmazni«.

Az országgyűlés június 19-ikén vette tudomásúl az unio megerősitését, melynek törvényességéhez tehát szó sem férhetett; így fogta ezt föl utóbb az 1861. évi országgyűlés is, melynek második felirata szerint »a tettleges egyesülésnek mielőbbi végrehajtását megtagadni nem annyi volna, mint Erdélyt nem egyesiteni Magyarországgal, hanem annyi, mint azt Magyarországtól valósággal elszakitani; s ez a sanctio pragmaticával merőben ellenkezik.[1]

Azonban az akkori erdélyi urak maguk sem látszottak tisztában lenni az unio kimondásának következményeivel. Pedig föladatukra maga a nádor

[1] Mikó Mihály, Nézetek az erdélyi törvényes állapot visszahelyezése tárgyában. Pesti Napló, 1867. 82—84. sz.

figyelmeztette őket, midőn — a királytól nyert teljes hatalmánál fogva — június 19-ikén megerősitvén a II. törvényczikket is, a törvényhozás többi kérdését áttétetni rendelte az egyesűlt országgyűlésre, hol azok »az örök igazság és méltány alapjain testvéri szeretettel és az emberi s polgári jogok s érdekek teljes kimélésével fognak megfejtetni«. Folytatták törvényhozó működésüket, mintha megbánták volna, hogy úgyszólván föltételek nélkül mentek bele az unioba s mintha irányitani akarták volna a közös országgyűlés működését.[1] Pedig június 23-ikán Innsbruckban Ferdinánd király is kijelentette a Siaguna vezetése alatt álló román küldöttségnek, hogy kivánataik nagy részét már megadták az immár Erdélyt is illető magyar törvények; a közteherviselést a VIII., a robot s tized megszüntetését a IX., a sajtószabadságot és az esküdtszéket a XVIII., a görög keletiek vallásának a többivel való egyenlőségét, papjaik, tanitóik állami fizetését a XX., a nép felfegyverzését a XXII. t.-cz. Gondja lesz rá, hogy nemzetiségüket külön törvény biztositsa, s hogy számukra nemzeti iskolákat állitsanak; a ministerium meg fogja vizsgálni panaszaikat s a közigazgatás minden ágában megfelelő számban alkalmaz románokat. De elvárja tőlük, hogy hivek legyenek magyar koronájához s kerűljenek minden egyenetlenséget, mert csak a polgártársaikkal való egyetértés biztosithatja nekik a szabadság élvezését. »Ime, szeretett fiaim! — szólt június 30-ikán hiveihez Siaguna püspök[2] — kik még tegnap és tegnapelőtt a jobbágyságnak nehéz és szomorú súlya alatt nyögtetek, már ma szabad emberek vagytok, és polgárai az országnak, mint akárki... Adjatok forró köszönetet mindazoknak, kik kimondhatatlan igazságszeretettel titeket, rabszolgákat, szabad emberekké tettek, kik oly örömet okoztak nektek, melynél nagyobbat — mint hiszem — az ég alatt nem nyerhetni... Legyünk testvérek egymás között, élvezzük több társnemzetekkel a közhaza javait, velük egyesült erővel védelmezzük hazánkat minden ellenségei ellen, valamint — hála legyen az égnek — a mult s jelenkor bizonyitja, hogy azt tettük is.«

Ezzel és Leményinek a románokhoz intézett szózatával, valamint más román papok és világiak hazafias nyilatkozataival a közös országgyűlésre való választások most már nyugodtan indúlhattak volna meg. Az erdélyi országgyűlés azonban a szászok és románok kivánságait az unio-bizottsághoz utasitva, más kérdésekben mégis illetékesnek tartotta magát a nyilatkozatra, s június 23-ika után, midőn a II. t.-cz. szentesitése leérkezett, hivatlanúl és szükségtelenűl még kilencz törvényczikket alkotott.

Az egész törvénykönyv július 7-ikén, csak akkor nyert szentesitést, mikor június 20-ikán a belügyminister a haza belsejében s határain a szabadság ellen intézett törekvések szemmeltartására — gróf Széchenyi István

[1] B. Jósika Miklós, Levelek Kemény Zsigmondhoz. Pesti Hirlap, 76—93. sz.

[2] Körlevele: Tört. Lapok, I. 732—34. B. Jósika Miklós azonban már június 10-én úgy találta, hogy Siaguna püspök a legszigorúbb kérdőre-vonást úgy megérdemli, mint a szűz leány a koszorut. Pesti Hirlap, 1848. 558. l.

nem vállalkozván[1] — Vay Miklós koronaőrt már teljes hatalmú királyi biztossá nevezte ki;[2] midőn július 4-én már a közös országgyűlés is megnyilt, s midőn a régi Erdély — a szászokat és románokat is oda értve — erre az országgyűlésre szintén megválasztotta a maga követeit.[3] A ház július 6-án Nyáry Pál és a székely Pálfy János felszólalására tizedikéig bevárni határozta az erdélyi követeket. Július 10-ikén ezek végre megjelenvén, a ház is megalakúlhatott. »Magyar- és a velünk testvériesen egyesült Erdélyország összes népének szabadon választott követei ülnek itt — szólt az elnökké választott Pázmándy Dénes; — oly hatalom van, uraim, az önök kezében, melylyel soha magyar országgyűlés nem birt. Önöknek intésére a nép milliói fölkelnek és lehetetlen, hogy a hazát, melyet a nép mint tulajdont szorithat kebléhez, egy szabadon választott képviselőkből álló ilyen ház erélyes intézkedései által a maga épségében és a népet szabadságában fenn ne tarthassa.« Valóban ez a feladat várt a két haza egyesűlt országgyűlésére.

VIII. FEJEZET.

Az első magyar parlament szeptemberig.

Külső és belső bonyodalmak izgalmai közt, a kormány minden beavatkozása nélkűl[4] választotta meg a nép a maga képviselőit. Horvátország távolmaradt, Szlavónia és Bácsmegye csak néhány kerületben választhatott, Erdély megkésett egy kicsit. A márcziusi ifjak[5] Petőfivel együtt egy-kettő kivételével kimaradtak a házból, a radikálisok, élükön Nyáry Pállal, gróf Teleki Lászlóval, Perczel Mórral, Madarász Lászlóval, 36-an voltak;[6] a többi mind a kormányt készült támogatni. Négy földművesen s néhány papon kivűl a nép 26 főurat, sok köznemest, 109 hivatalnokot stb. küldött a népképviseleten alapúló első parlamentbe. 415 képviselő jelent meg,[7] sokan alig bizva a haza jövendőjében; de készen küzdeni a sorssal, mely ennyiből még 22-nek[8] engedte meg, hogy részt vegyen a nemzet megalakulásának ezredéves emlékünnepén.

[1] Tört. Lapok, I. 366.

[2] 366/B. eln. sz. Kolozsvár jegyzőkönyve, 1848. 222. sz.

[3] Kiemeli ezt a képviselőház 1861 augusztus 8-iki felirata is, midőn visszautasitja a július 21-én kelt leiratnak azt az állitását, hogy az unióról szóló törvényt tettleg nem hajtották végre.

[4] Ezt július 21-ikén az országgyűlésen Deák is kiemelte.

[5] Névszerént felsorolja őket Jókai Mór a márcziusi ifjakról a Petőfi-társaságban 1898 január 6-ikán tartott felolvasásában.

[6] Az első névszerénti szavazásnál 36 ellenében 233 volt a kormány többsége.

[7] Szeremlei, Magyarorsz. krónikája, I. 142—7.

[8] Tört. Lapok, 1896. 54. Ivánka Zsigmond számitása szerint 1898 januárjában már csak 19-en éltek: Sembery, a két Madarász, a két Perczel, Simay Gergely, Horváth

RENDELET

Azon legfontosb eseményeknél fogva, mellyek europaszerte mind kedves hazánk körül, mind annak kebelében napenkint változó és naprul napra aggasztóbb alakban mutatkoznak, ugy a' korona és az ország 's kapcsolt részek épségben maradásának mint a' legközelebb mult törvényhozás által megalapitott szabadság biztositásának érdekében, elkerülhetlenül szükségesnek itéltem, Ő Felsége nevében, az országgyülést már e folyó esztendő szent Jakab hava második napjára eső Pünköst utáni III dik vasárnapra, Pest városába ezennel össze hivni.

Az országos tanácskozás tárgyai főkép azon eszközök kiállitása és megszerzése leend, mellyek által a' vésztől környezett királyi koronának 's hazának díszes, szilárd és független fenállhatása biztosithatik. Önnek ezennel meghagyom, hogy a' fölebb kitett helyre és időre személyesen megjelenni, 's az országgyülés tanácskozásaiban részt venni, a' közlövényekben megrendelt büntetés terhe alatt, kötelességének ismerje.

Kelt Budapesten, Május 20. 1848.

István Nádor

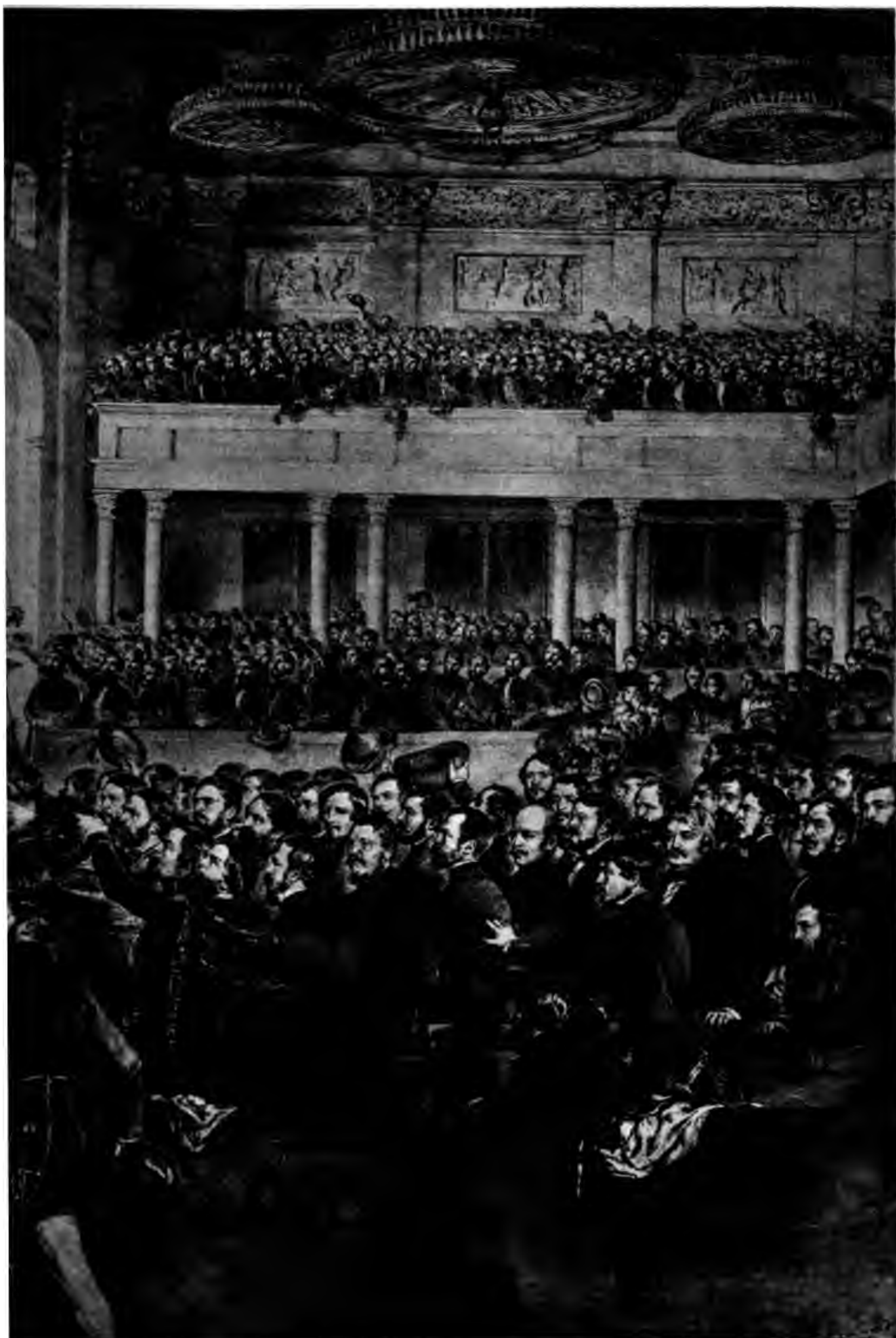
k. helytartó

Belügyminister
Szemere Bertalan

Meghivó levél az 1848-iki országgyűlésre.
(Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.)

AZ 1848-IKI OR
(Bettenkoffer Károly egykorú kőny

ÉS MEGNYITÁSA.

rajza után az országos képtárban.

A nemzetiségek megnyugtatására s a kölcsönös bizalom helyreállitására nagyban hatott volna, ha — igéretéhez képest — a király személyesen nyithatja meg az országgyűlést; háromszáz esztendő óta az elsőt, melynek az egész Magyarországot kellett képviselnie; s melynél több munka, több tárgy a franczia convent óta még egyetlenegy törvényhozásra sem várt.[1] A beteges király azonban már június 26-ikán teljes hatalmú helytartójává nevezte ki István nádort, feljogositva őt nemcsak az országgyűlés megnyitására, hanem a törvények szentesitésére is.

Július 4-ikén a képviselők már »ott álltak a teremnek küszöbén, melyből a nemzet sorsa jön ki majd«.[2] Aznap mindakét ház előleges űlést tartott, az ünnepélyes megnyitás azonban — a vigadó épületében — másnap, déli 12 órakor történt.[3] István királyi helytartó, utalva a belső és külső viszonyokra, a király különös meghagyásából a trónbeszédben kiemelte, hogy a király »erősen és változhatatlanúl el van határozva magyar királyi koronájának egységét s épségét minden külmegtámadás és belső szakadás ellen királyi hatalmával megvédeni s az általa szentesitett törvényeket mindenkor sértetlenűl fentartani; és hogy amint egyrészről a király a hon polgárainak törvény által biztositott szabadságát senki által csonkitani nem engedi, úgy másrészről mind ő maga mind királyi házának minden tagja szigorúan kárhoztatja azoknak vakmerőségét, kik bármely törvényellenes cselekvést, vagy törvényes hatalom iránt való engedetlenséget ő felsége legmagasabb akaratával megférhetőnek, vagy éppen királyi háza érdekében történhetőnek mernek állitani.«

A ministerium csak nagynehezen készitette el ennek a trónbeszédnek szövegét, a két ház pedig napokig várt a megalakulással, s igy a válaszfelirati vita megkezdésével. Nyáry Pál 10-ikén (a szláv többségű első osztrák parlament megnyitása napján) fel is szólalt, hogy, midőn mindenünnen aggodalmas hirek érkeznek, a képviselők mint tehetetlen vén gyermekek ülnek ott; Patay József azonnal meg is tette az első interpellatiót, igaz-e, hogy a szerbekkel meghosszabbitották a fegyvernyugvást, mire nézve a belügyminiszter azonnal megnyugtatta, a hadügyminister azonban nem felelt. Végre a ház megalakúlt, Pázmándy Dénest választván elnöknek, Pálfy Jánost és Almásy Pált alelnöknek. Az új elnök lelkesen hangoztatta, hogy a sors akarata szerint e nemzetnek most kell kiérdemelnie nagyságát s küzdenie, ha kell, a támadó keleti és éiszaki barbarismus

Boldizsár, Kalauz Pál, Frideczky, Halasy, Tóth Lőrincz, Ostrovsky, Ujfalussy Lajos, Karlóczy Lajos, Bittó István, Zichy Antal, Fekete Lajos, Török Sándor.

[1] Deák beszéde 1848 ápril 6-ikán.

[2] Petőfi július 4-ikén az országgyűléshez. Pesti Hirlap, 99. sz.

[3] Az országgyűlés tárgyalásaira nézve l. Pap Dénes, A magyar nemzetgyűlés Pesten, 1848-ban. (Pest, 1866.) Két kötet. A háznak nem volt külön nyomtatott naplója, s az iratokat sem gyűjtötték össze külön kötetbe, hanem csak a hivatalos lapban (a »Közlöny«-ben) közöltek tudósitásokat. (Ghyczy Kálmán a képviselőházban, 1861 ápril 19-ikén.)

ellen. Hiszen ha az aristokratia csatákat nyert, lehetetlen, hogy azokat elveszteni tudná az összes szabad nép. Azonnal be is jelentette, hogy Kossuth holnap inditványt tesz a haza védelme iránt. Nyáry Pál ugyan heves vitát keltett, a feliratot akarván első helyre tűzni, Madarász pedig Kossuth és Deák visszautasitását vonta magára, midőn eközben azt mondta, hogy a múlt országgyűlés óta nagy részben ármány kezelte az országnak reá bizott képviseletét,[1] de a ház elfogadta az elnöktől ajánlott napirendet.

Másnap Kossuth betegen és kimerűlve lépett a szószékre, hogy felhijja a képviselőket a haza megmentésére; mert a haza veszélyben van. Nagy vonásokban rajzolta a közállapotokat, az árúlás, pártütés, reakció térfoglalását. Úgy találta, hogy Horvátország inkább sokalta, mint keveselte a nyert szabadságot s kezében fegyverrel kivánja vissza az absolutismust. Még érthetetlenebbnek mondta a szerb lázadást. Horvátország legalább ország, ha csak kapcsolt ország is; de aki hazánk területén új országot akar alkotni, az oly pártütő, kinek a statarium kötelével kell felelni. A harmadik, mi készűletre int, a Pruth mellett álló orosz sereg, a negyedik a bosnya ráják mozgalma. Ecsetelte az Ausztriához való viszonyt. Azt az osztrák ministeriumot, mely a magyartól pénzt követelt a lázadó horvátok számára s a semlegesség felmondásával fenyegetőzött, — a bécsi aula elfujta;[2] utóda még nincs, de ha lesz, sem folytathatja ezt a politikát, különben »a honunkban levő pártütést gyámolitgató Ausztriának lábához dobnák megszegett szövetségét s másikat keresnének, hivebbet«. Reméli, »ezt a szavát meghallják Bécsben is«.

A haza fenyegető körűlményei közt az angoloktól, francziáktól, németektől várhatnak ugyan rokonszenvet, de nem szövetséget. A veszély elhárítására az erőt önmagukban kell keresniök. Mondja ki a nemzet azt a nagyszerű határozatot, hogy koronájának, szabadságának, önállásának védelmére a legnagyobb áldozatokat is meghozza, szabadsága s önállósága sérelmével semmiféle alkuba sem bocsátkozik, de minden méltányos kivánatot kész akárkivel szemben is teljesiteni. A komoly, becsületes béke előkészitése végett emelje az ország hadierejét 200,000 főre; ebből azonnal állitson ki 40,000-et s adjon a hadi költségekre 42 millió forintot adóban és hitelben. A nemzet jövője ennek elhatározásától függ. A ministerium változhatik, de a hazának meg kell maradnia; s hogy akár ez a ministerium, akár egy másik megmenthesse, a nemzetnek erőt kell teremtenie. Azt kéri, adja meg a képviselőház a 200,000 főnyi katonát s az erre szükséges pénzerőt . . . . .

»Megadjuk!« szólt felállva s kezét ég felé emelve Nyáry Pál, az ellenzék vezére, midőn az egyórás beszédben végkép kimerűlt Kossuth-

[1] Ezt a vádat júl. 20. Kossuth újból rágalomnak bélyegezte.

[2] A Pillersdorf-minisztériumnak július 8-ikán le kellett mondania.

nak a mondatot félbe kellett szakitnia. »Megadjuk!« kiáltá esküre emelt kezekkel valamennyi képviselő. S a lelkesedés jobban betöltötte sziveiket, mint hajdan a Vitam et sanguinem fölharsanásakor,[1] mert most nemcsak a financziáról, hanem első sorban a hazáról volt szó.

Kossuth július 11-iki beszéde.
(Egykoru metszet után.)

Kossuth szemében könyek csillogtak. Elmondta, hogy nem a ministerium iránt való bizalmat akarta megszavaztatni, hanem a haza megmentését. Kérni akarta őket, hogy »ha van valahol e hazában egy sajgó

[1] Wesselényi pessimismusa a felsőház július 14-iki ülésében más szinben látta a dolgot.

kebel, mely orvoslásra, — ha van egy kivánság, mely kielégitésre vár: szenvedjen még egy kissé e sajgó kebel, s várjon még egy kissé e kivánság; ne függeszszük föl ezektől azt, hogy a hazát megmentsük. Ezt akartam még kérni, uraim! De önök felállottak mint egy férfiú s én leborúlok e nemzet nagysága előtt. És csak azt mondom: annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiúságot tapasztaltam a megajánlásban: s Magyarországot a poklok kapui sem döntendik meg!«

Az elnök azonnal kimondta az egyhangú határozatot, mely egy ihletett pillanatban hadsereget és anyagi erőt teremtett a megtámadott nemzeti becsület védelmére. Július 14-ikén a felsőháziak is mindnyájan felállottak, midőn Wesselényi elmennydörögte, hogy készek életüket és vagyonukat áldozni a hazáért. Szebb és nagyobb áldozatról alig emlékezhetnek a forradalmak történetei; s fogadalmát nemzet hivebben és lelkesebben alig váltotta be a magyarnál.

A 200,000 katona meg volt ugyan ajánlva, de még sarlót tartott kezében,[1] holott naponta aggasztó hirek érkeztek. A radicalisok mindinkább követelték, hogy a lázadókkal ne alkudozzanak, hanem menjenek át támadásra;[2] pár nap múlva pedig azt sürgették,[3] hogy hamarosan intézzék el a legfontosabb ügyeket s azután minden képviselő siessen a maga kerületébe, hogy a népet fegyverre keltvén, a 200,000 katona mentül előbb együtt lehessen.

Sokan azonban aggódtak, hogy az első 40,000 katonának nem a lázadók, hanem az olaszok ellen kell mennie. Július 15-ikén Táncsics már a szószékről újságolta, hogy a Forradalmi Csarnokban elterjedt hirek szerént másnap Olaszországba inditják az újonczokat. Az előhivott hadügyminister csak annyit felelt, hogy egy magyar katonát sem visznek ki, aki oda nem tartozik; de talán nem csupán Bernáth Zsigmond hitte, hogy a nép, melynek »keble a legtisztább forrás«, az izgató hirek terjesztése következtében ismételni fogja márczius 15-ikét. Lapok, röpiratok bizonyitgatták,[4] hogy Magyarország a pragmatica sanctio értelmében sem köteles Ausztriát háborúiban segitni. Kossuth, hinek hirlapja (»Kossuth Hirlapja«) szintén egész nyiltan foglalkozott a kérdéssel, a válaszfelirati viták első napján (július 20-ikán) mint miniszter is tartózkodás nélkül foglalkozott az olasz segitség ügyével. Nem törődött vele, hogy a június 10-iki kézirat kibocsátása fejében a kormány már elég határozott igéreteket tett a királynak, ki azonban, mit »sajnálattal kell megemlitnie«, idáig nem tett lépést, hogy akaratáról a dynastia valamely tagja élőszóval világositsa föl a horvát népet. Az ő magyarázata szerént a ministerium igérete csupán intelem

[1] Sembery a képviselőházban, július 13-ikán.

[2] Patay u. ott.

[3] Besze János július 18-ikán.

[4] Birányi, Sanctio pragmatica, (Pest, 1848. N. 8-r.) 25 lap. Szabó Béla, A magyar korona országainak statusjogi és monarchiai állása a pragmatica sanctio szerént. (Pozsony, 1848.) 8r. XVI és 166 lap.

akart lenni az olaszokra, hogy, mivel a bécsi kormány Magyarország nemzetiségeit csak úgy hajlandó lecsöndesitni, ha az ország segitséget ad az olaszok ellen, ne feszitsék túl a húrt; igyekezzenek becsületes békét kötni, különben be kell avatkozniok. Pedig neki még a lelke is örűl, ha az olaszok győzelmeiről hall s e közben feledni tudja azt is, hogy ezek a győzelmek sok jó magyar vitéz életébe kerűlnek. Ha pedig annak idejében minden áron vissza akarták volna hozni az ott levő 10—12,000 magyar katonát, vissza kellett volna híniok a 35,000 horvát, szerb harczost is és azóta Jellacsics talán Budán űlne.

Kossuth ministertársa, Eötvös is hangoztatta, hogy az olasz háborúba való avatkozás kérdése európai fontosságú, talán fontosabb, mint akármelyik, a melyikről Magyarország törvényhozásának határoznia kellett. Megoldásától függ a pragmatica sanctio értelmezése, a Magyarország és Ausztria közt való szövetség szabatos megállapitása. Eötvös szintén lelkesedett az olasz szabadságért, de Károly Albert támadására csak ürűgy a szabadság; a czél Ausztria egyes részeinek, utóbb talán Fiumének is elfoglalása s igy e külső támadás visszaverése minden esetre érdekében áll Magyarországnak. Most az a kérdés, részt vegyen-e benne; ellenben Horváth Boldizsár szerint az, el akarják-e ismerni diplomatice, hogy Magyarország az ausztriai dynastiának kiegészitő része, vagy nem. Kossuth újból felszólalt, hogy a pragmatica sanctio vitatásától, mi végzetes lehetne, a figyelmet egyenesen az olasz kérdésre téritse.[1] Szerinte segitséget tényleg csak akkor kell adnunk, ha Ausztria támogatásával Magyarország jogait, egységét, békéjét csakugyan sikerűlt biztositnunk; s a segitséget még akkor is csak úgy adhatjuk meg, ha Ausztria az alatta maradó olaszoknak a monarchiában lehető legnagyobb szabadságát biztositja. De ha az olaszok a segitség felajánlásának nyomása alatt sem hajlanának békére, akkor a magyaroknak, kiknek békére van szükségök, igenis támogatniok kell az osztrák császárt.

S midőn Nyáry Pál inditványára a ház magát Kossuthot bízta meg, hogy a feliratnak ide vonatkozó részét megszerkeszsze, a ministerelnök s az igazságügyminister kénytelen volt felszólalni, hogy Kossuth felvilágositásának csak egy része menjen be a feliratba, a másik egyszerű határozat maradjon.

Igy három minister szólt a negyedik ellen, mire másnap Kossuth a házban kijelentette, hogy csak a saját véleményét nyilvánitotta; most pedig felolvasta a ministerium felvilágositását, mely szerént a föltételesen adandó segitséget nem lehet az olasz nemzet szabadságának elnyomására forditani; a lombard-velenczei olasz nemzet pacificatiojára önálló kormányzat mellett Ausztria oly szabad alkotmányos intézményeket ajánljon meg, a minők csak összeférnek a monarchiai országlással. Ha a békét ez alapon

[1] L. erre nézve Deák nagyon jellemző nyilatkozatát a képviselőház 1867 márczius 28-iki ülésén tartott beszédében.

nem lehetne megkötni, a ministerium a segélynyujtás fejében megkisérti, hogy az ausztriai birodalom biztosságának megfelelő strategiai vonalat jelöljenek ki. Az e vonalon belűl Ausztriához eső olasz részek mindenesetre teljesen szabad és liberális, alkotmányos intézményeket, önálló nemzeti kormányt nyerjenek; a magyar segitséget pedig Ausztria csak akkor vehesse igénybe, ha az olaszok még erre, a szabadságukat biztositó egyességre sem hajlanának.

Perczel Mór helyesen jegyezte meg, hogy a ministeriumnak ez a politikája se nem nyilt, se nem egyenes, se nem igazságos. Nemcsak Kossuthnak, hanem a kormánynak is szólt Deák Ferencz megjegyzése, hogy a magyar államférfiaknak meg kell szokniok, hogy többet hallgassanak el, mint a

A képviselőház belseje 1848-ban.
(Egykoru rajz után.)

mennyit kimondanak, s hogy a ház egyes tagjainak minden kérdésére ne mindig feleljenek; mert egy tapintatlan kérdésre adott felelet koczkáztatja a dolog kimenetelét. Kossuth, ki tudhatta, hogy a ministerium és saját politikájának őszinteségében ennyi szövevényes föltétel után nem bizhatnak sem Bécsben, sem Innsbruckban, őszintén megvallotta, hogy nem való sem diplomatának, sem ministernek, mert nem követi azt a szabályt, mit a világnak minden ministere követ. A ministerium többet mondott, mint kellett volna; most már csak az a kérdés, a ház az eddigi felvilágositások alapján akar-e bizalmat szavazni?[1]

[1] »Tessék már most taglalni, a hogy tetszik, — szólt, — de én egy szó felvilágositást többé e tárgyban nem adok és fölhivom a házat, hogy az eddig nyert fölvilágositások nyomán határozzon.«

Nem ez volt a kérdés; de a háznak igen nagy többsége fölállt, hogy kijelentse bizalmát, mire a zajongó kisebbségnek, mely a ministeriumot a ház szabad akaratának korlátozásával vádolta, odakiáltotta: törpüljön el az olyan minoritás, mely igy violentálni akarja a dolgokat! Kossuth, ki tapintatlan volt az uralkodóházzal szemben, az volt e pillanatban a képviselőházzal szemben is; és a kisebbséget csak Deák és Széchenyi felszólalásai tették ismét nyugodtabbá. Kossuth is elmondhatta volna, mint egykor Danton, hogy nem mint minister szólt, hanem mint forradalmi minister; s mély értelme volt annak az éppen most tett, de már 1841-ben is használt[1] kijelentésének, mely azután szálló ige lett, hogy a politika az exigentiák tudománya. Azért nem akarhatta, hogy az olasz kérdést jogi s nem politikai szempontból tekintsék. Rá nézve Carlo Alberto semmi V. Ferdinánd pedig királya, kinek hűséget esküdött s ezt a hűséget meg is tartja. A segitséget azonban nem a dynastia akármely tagjának szép szemei iránt való rokonszenvből adják meg, hanem azért, mert ezt a politikát szükségesnek tartják a haza fenntartására.

A felirati vita bő alkalmat nyújtott megitélni azt a tájékozottságot, melyet az első magyar parlament tagjai a külügyi kérdésekben tanúsitották. Ezt a vitát már csak azért is meg kellett inditni, hogy a ház lemondani ne látszassék a külügyek ellenőrzésének jogáról. Egyik szónok a másik után kelt föl, hogy elmondja nem ritkán előkelő szinvonalon mozgó beszédét. Már talán obstructiótól lehetett tartani, midőn a vita negyedik napján egyszerre 71 szónok töröltette magát. A ház 233 szavazattal 36 ellenében elfogadta a válaszfeliratot s igy helyeselte a ministeriumnak a horvát s az olasz ügyben követett politikáját is. Másnap küldöttség útján nyujtották át a válaszfeliratot a nádornak, mint királyi helytartónak, július 25-ikén pedig a két ház 45 tagú bizottságot választott, hogy Innsbruckból hű magyarjai közé hijja a királyt, kitől öt nap múlva az osztrák országgyűlés követelte, hogy visszatérjen Bécsbe.

Bécsben ekkor négy elem küzködött egymással. Az egyik a dynastia, a szabadság, a jövő érdekében a német egységhez szitott. A másik, a reactio, a régi hatalmat akarta helyreállitni. A harmadik, a ministerium, Magyarország haderejével és pénzével kivánt rendelkezni. A negyedik, a szláv elem, szlávvá szerette volna alakitni a monarchiát. A magyar képviselőház az elsővel rokonszenvezett, és a kormány már július 19-ikén utasitotta Németországba küldött követét, Szalay Lászlót, hogy igyekezzék oly szövetséget kötni, mely Magyar- és Németországot kölcsönösen egy százezer főnyi hadsereg kiállitására kötelezze, s hogy a két állam állandó követséget tartson egymásnál. Möhring a frankfurti parlamentben július 22-ikén maga is utasitani kivánta a német kormányt, hogy haladéktalanúl

[1] Tóth Béla, Szájrúl szájra, 76. Kossuth a képviselőházban 1849 február 21-ikén is használta ezt a kifejezést. Közlöny, 1849. 108. l.

lépéseket tegyen a magyar szövetség megkötésére, a parlament pedig felállással mutatta ki rokonszenvét a magyarok iránt, mit ezek, Gorve s főkép Teleki László lelkes szavaira, augusztus 3-ikán a képviselőházban hasonló tüntetéssel viszonoztak.

A német egységet Budapesten mint Magyarország függetlenségének biztositékát kezdték tekinteni.[1] Ha Bécs Frankfurtból kap parancsokat, V. Ferdinánd csak Budán lenne igazán souverain. S ha maga a király nem jöhetne, tekintélyének legkisebb csorbitása nélkül ifjabb királylyá koronáztathatná Ferencz Józsefet. Ezt fejtegette Kossuth — egy személyben minister, pártvezér és hirlapiró — a maga hirlapjában. Minden esetre máskép alakúlnak a dolgok, ha a király — legalább egy időre, a törvény értelmében is — az országban lakván, bebizonyitja a nemzettel való egyetértését s nem osztrák, hanem magyar tanácsosaira hallgat. A legtöbb bonyodalom idáig is abból keletkezett, hogy az udvari körök egyáltalában véve nem ismerték a magyar viszonyokat, a nemzeti törekvéseket; pedig, ha — mint 1741-ben, szintén vészes körülmények közt, a kurucz világ emlékeinek akkor még élénk hatása alatt — a nemzeti szellem szabadon nyilatkozhatik, a világ ismét csodálhatja vala a magyarok dynastikus érzületét.

A dynastiát azonban, ha Olaszországban győzött is, komolyan aggasztotta, hogy 11-ikén a magyarok állitanak önálló hadsereget, augusztus 6-ikán pedig Németország követeli a hódolat esküjét az osztrák seregtől. Nyilt ellenállásának ideje még nem jött el, de gyanitani lehetett, hogy hatalma eszközét nem adja könnyedén oda sem a németeknek, kik Ausztriát beolvasztani akarják, sem a magyaroknak, kik Ausztriától alkalmasint elszakadni vágynak. Ezeknek a király augusztus 8-ikán szóval s egy hét mulva irásban csak annyit igért meg, hogy szeptember 17-ikén személyesen fogja berekeszteni az országgyűlést és szentesiteni a törvényeket, egyúttal azonban kijelentette, hogy megvédi a nemzetet azok ellen, kik királyi parancsainak, a törvényeknek és a törvényes hatóságoknak engedelmeskedni még mindig vonakodnak; továbbá, hogy Horvátország s a katonai határőrvidék hatóságait, mivel a két ország közt való villongásokat békés úton kell kiegyenliteni, eltiltotta Magyarország határainak megtámadásától s átlépésétől és hogy egész hadseregét utasitotta a zendülők legyőzésében való buzgalomra, kitartásra.

A hadsereg egyik altábornagya, Jellacsics ki július 20-ikán utoljára értekezett egy másikkal, Hrabovszkyval, július 27-ikén, tehát a királyi válasz kelte előtt két héttel, Bécsben járt, hol a katonák ismét küldöttségekkel és fáklyászenével üdvözölték. Útjának ürügye az volt, hogy János főherczeggel, mint közbenjáróval, még egyszer megbeszélje a kibékűlés föl-

[1] Erről a kérdésről l. Szalay László, Magyarország s a német központi hatalom 1848-ban: Pesti Napló, 1861. 226—7. 231. 238. 244. 250. sz.

tételeit. A magyar pénz-, had- és külügyeknek az osztrák ministeriumra bizatása, a horvát nemzetiségnek és nyelvnek a közös magyar országgyűlésen a magyarral teljesen egyenlő jogúvá tétele s a magyarországi szerb nemzet kivánatainak teljesitése volt az ő három kivánsága. Talán a másodikat kivéve, Gaj Lajos ezek közül vajjon melyikért lelkesedhetett? De hiszen Gaj Lajosnak is háttérbe kellett már vonúlnia, mióta Horvátország katonai dictatura alá került. Ehhez járúlt, hogy júliustól fogva a horvátok mindenkép segitették a szerbeket, kik a polgárháború meginditásának herostratosi dicsőségére hivatkozhattak.

Július 11-ikén, épen a 200,000 honvéd megajánlásának napján, a kragujeváczi szkuptsina Szerbországot a szerbek magyarországi lázadásával szemben semlegesnek nyilvánitotta ugyan, Karagyorgyevics Sándor fejedelem azonban, trónját Obrenovics Mihálytól féltvén, alattvalóit nem gátolta a lázadókhoz való csatlakozásban. A Versecz ellen (épen a semlegességi nyilatkozat napján) intézett támadásban szerbiaiak is résztvettek; őket tehát szintén sujtotta az a teljes győzelem, melyet rajtuk Blomberg ezredes aratott.

Rajacsics patriarka azonban azt hirdette, hogy csak most kezdődik még voltaképen a polgárháború s július 15-ikén, mint a szerbek ideiglenes kormányzója, oldalán karddal vonúlt be Pancsovára, hogy a szerbeket föllelkesitse. Épen aznap Kiss Ernő ezredesnek, 8-ika óta a bánsági hadak vezérének, két század lovassal és öt század gyaloggal 8000 lázadó és 22 ágyú ellen még sikerűlt ugyan megvédenie Écskát s másnap Futaknál, harmadnap pedig Földvárnál a kisebb számu magyarok még sikerrel harczoltak, de báró Bechtold altábornagy 14-ikén 3100 emberét Szent-Tamás alól visszarendelte a szerbek elől, s így a nagy nehezen megtalált új fővezér első föllépte vereséggel végződött.

Schiffner őrnagy augusztus 6-ikán Neuzinánál véres győzelmet aratott ugyan, Maderspach kapitány pedig augusztus 19-ikén megoltalmazta Fehértemplomot, s a derék város, melynek őrzését augusztus 22-ikén egyelőre a kassai 9. honvédzászlóalj »vörös sipkásai« vették át, füstölgő romjai közt is megtartotta a házához való hűségét, de augusztus 19-ikén Bechtold a vezérek (Wollenhoffer, Kolowrat, Bakonyi) hősiessége mellett is vereséget szenvedett Szent-Tamás és Turia alatt s augusztus 22-ikén elesett Új-Moldvabánya. Sztratimirovics lemondása után a szerbek Rajacsics patriarkát[1] ideiglenesen fővezérűl is megválasztván, a magyarok s a magyarokhoz hű németek és románok ellen már-már keresztes háborúra készűlődtek.

Szentkirályi Mór, ki Csernovics Pétert július 24-ikén váltotta fel a királyi biztosságban, az öt nappal azelőtt a délvidékre hirdetett rögtön-

[1] Rajacsicsot István nádor augusztus 2-ikán felfüggesztette érseki és metropolitai hivatalától.

8*

biróságot kérlelhetetlen szigorúsággal alkalmazta ugyan, de márczius óta egyáltalán nem rokonszenvezvén a magyar ügyek fejlődésével, csüggetegsége sehogy sem emelhette az idegen származású tisztek hazafias lelkesedését. Semmi sem emlékeztetett benne a convent biztosaira.[1]

A képviselőház ilyen hangulatban kezdte augusztus 16-ikán tárgyalni a katonai erő kiállitásáról szóló törvényt, a király pedig augusztus 20-ikán ily viszonyok közt hagyta meg Mészáros hadügyministernek, hogy a Magyarországban állomásozó osztrák ezredek helyébe hozassa haza — Olaszországot kivéve — a magyar ezredeket. A törvény tárgyalása közben a ministerelnök jónak látta figyelmeztetni a szónokokat, ne feledkezzenek meg arról, hogy oltalmat mindannyian attól a seregtől várnak, melyet most hajlandók lepiszkolni és gyalázni. Többen emlegették, hogy a katonaság egyetért a lázadókkal; hogy az alvidéki lázadás csak neve szerint rácz, voltaképen pedig a bécsi kormánytól támasztott forradalom. Perczel Mór augusztus 19-ikén ezzel hozta összeköttetésbe a déli csatatéren történt veszteségeket s a lehető legnagyobb árulást látta a dologban; a miért különben a ház — heves vita után — rosszalását fejezte ki, s így nem lépett át arra a legforradalmibb térre, melyre — saját vallomása szerint — Perczel hivogatta.

Kossuth (augusztus 21-ikén) maga is óvta attól az ellenzéket, hogy a históriát úgy gombolyitsák, mint mások tették ötven év előtt; ne emlegessék a conventet, s Isten mentse meg őket, hogy karrikaturái legyenek egy nagyszerűségnek. Perczel olyasmit akart, mint a franczia nép, mely felzúdúlt azonnal, mikor a braunschweigi herczeg seregével szemben az első csatát nem nyerhette meg. Ha ők is követik ebben a francziákat, majd akad egy Robespierre, ki a katonai árulók s a veszélyes polgárok ellen guillotinet alkalmaz.[2]

A törvényt augusztus 23-ikán az alsó- s 29-ikén a felsőházban is elfogadták. Kimondták benne, hogy az ország rendes katonaságának számát, a határőrökön kivül, 200,000 főre emelvén, 40,000 gyalogost és 4300 lovast azonnal kiállitanak, ugyanannyit pedig az első felhivásra készen tartanak s a körülményekhez képest folytatják az újonczállitást. Sorozás alá esik — némi kivétellel — minden 19—22 éves polgár, kik 4 esztendeig tartoznak szolgálni s nem vállhatják meg és nem helyettesithetik magukat. Ezt a sereget egyelőre csak a belső béke helyreállitására lehet használni. A kiállitandó újonczokból kiegészitik az eddigi sorgyalogezredek 3. zászlóaljait s 2—2 tartalék-századát, valamint a huszárezredek 4. osztályait s 1—1 tartalék-századát;[3] a többiből új

[1] Csengeri, Jellemrajzok, 71.

[2] Közlöny, 75. sz. 373. l.

[3] Ezt a részt a ház augusztus 21-ikén 226 szóval 117 ellenében fogadta el; Vörösmarty is a többséggel szavazott. »Habár ott volna valamennyi, itt kéne lenni teneked«, riadt reá Petőfi. »Nem én tépem le homlokodról, magad tépted le a babért!«

ezredeket alakitnak, melyeknek ügyvezetési és vezényleti nyelve, zászlaja, ruhája és jelzése magyar lesz. Utóbb, a mint a körülmények engedik, a már meglevő magyar ezredeket is magyar lábra állitják s az új ezredekkel egyesitik. A katonaságot föl kell esketni a király, az alkotmány s a magyar nemzet függetlensége iránt való hűségre. A botbüntetést eltörölték stb.[1]

Másnap (augusztus 24-ikén) Kossuth már beterjesztette az 1848. év II. felére s az 1849. évre szóló költségvetést amazt 28.845,507 forint kiadás mellett 18.718,777 forint hiánynyal, emitt 62.222,368 forint kiadás mellett 45.863,310 forint deficzittel.[2] Mind a két esetben a hiányt csaknem az utolsó krajczárig a hadügyi és nemzetőrségi szükségletek okozták. A hiány eltüntetése végett a pénzügyminister 61 millió forintnyi hitelt kért, olykép, hogy ez összeg erejéig nem kamatozó pénzjegyeket bocsáthasson ki. Azoknak, kik az első magyar budget-vitában a franczia assignaták sorsára s arra figyelmeztették, hogy a magyar papirok még annyi biztositékot sem nyujthatnak, nyaktilókat pedig csak nem állithatnak a forgalom biztositására, megjegyezte, hogy az assignaták csak azért okoztak bajt, mert kibocsátásukban nem tartották meg a határt s hogy mégis volt sikerük, mert végre is megmentették a hazát.

Augusztus 28-ikán törvényjavaslatot nyújtott be továbbá az 1848. évi november és deczember hónapokra kivetendő adóról a hon eddig adómentes osztályainak 1848 második felére kivetett 4 millió forintnyi adójáról; ugyanazon időre a rendkivüli jövedelmi adóról; a rendkivüli pálinka-adóról; a régi Erdély közadójáról; az ország folyó félévi közszükségeinek fedezésére szóló 16 milliónyi hitelről; a mellékadókról, a hová számitotta a birtokváltozás után fizetezdő lajstromozási dijat, a bélyegdijat, pálinka-, italmérési és dohányadót; az 1849. évi adókulcsról a föld-, ház-, kereset- és személyadót, a távollevők adóját s a törvényhatóságok házi adóját illetőleg; *az adó kivetéséről és behajtásáról.* Az alsóház ezeket a javaslatokat szeptember elsejéig tárgyalta s el is fogadta, mihez a felsőház is járult.

Időközben a két ház más törvényeket is alkotott. Nevezetes a kincstári javakon eszközlendő magyar telepitésekről szóló, melyet Kossuth július 26-ikán terjesztett be, a ház pedig július 31-ikén megszavazott; és rendkivül fontos a népoktatásügyi törvény,[3] melyet Eötvös július 24-ikén nyújtott be. A ház azt augusztus 4-ikén általánosságban, 10-ikén pedig részleteiben is elfogadván, kimondta, hogy az állam mindenütt köteles népiskolák állitásáról gondoskodni. Behozta az iskolakényszert, az ingyenes

[1] Görgei utóbb mégis alkalmazta a botbüntetést, a miért a 10. honvéd-zászlóalj Beszterczebányán fel is lázadt. Görgei István. id. m. I. 158—161.

[2] 1896-ban a magyar állam tényleges bevétele 527.250,000 s összes kiadása 507.613,000, a fölösleg 15½ millió forint volt. Az állam vagyona ebben az egyetlen esztendőben 3 millió forintnál többel (65 millió forinttal) gyarapodott, mint a mennyire akkor a kiadás egész előirányzata rugott.

[3] Bővebben irtam erről a Család és Iskola 1897. 16. számában, 154—7. l.

oktatást, a községek iskolai adóját (az államinak 5%-át), hol felekezeti iskola nincs, a közös iskolát, az iskolaszéket, a tankerületi felügyelő bizottságokat, megkövetelte a tanitói okleveleket, megállapitotta a tantárgyakat, a tanitás nyelvévé a többség nyelvét tette, a magyar nyelvet azonban mindenütt tanitni rendelte. Olyan intézkedések, melyeket két évtized mulva, teljesen nyugodt körülmények közt, az 1868 : XXXVIII. törvényczikk is ismételt, csupán a magyar nyelv kötelező tanitásának kimondását hagyván az 1879 : XVIII. t.-czikkre.

A népoktatási törvény a forradalom legnagyszerűbb alkotásai közé tartozik. A miről a 12 kivánat közt a márcziusi ifjak megfeledkeztek, most megtette a nemzet. Minden oldalról lázadástól, külső támadástól fenyegetve, a képviselők egy egész hetet áldoztak 19 rövid paragrafus megvitatására, képesek lévén megszakitni még a 200,000 honvéd kiállitásáról intézkedő javaslat tárgyalását is. Nem hiába hivatkoztak egyesek Poroszországra; úgy látszott, hogy, ha a hős honvédek ezt a mostani hadjáratot megnyerhetik, minden következő hadjáratot a néptanitókkal akarnak megnyeretni.

A háznak ezen s egyéb javaslatok meghányásában kifejtett buzgósága annál nagyobb figyelmet érdemel, mert hiszen, a rendiséggel szakitva, saját viszonyait is most kellett rendeznie. Beőthy Ödön már az első nap, július 4-ikén, magában a felsőházban vetette föl, 8-ikán pedig meg is tette inditványát a felsőház rendezése iránt, mit elvben el is fogadtak, mire Zichy János 1861 április 16-ikán figyelmeztette is a főrendeket, de mi csak az 1885 : VII. t.-czikkben valósulhatott. Madarász László július 12-ikén a képviselőházban már egyenesen a felsőháznak, mint a nemzet akaratával össze nem férő intézménynek eltörlését javasolta ugyan, inditványát azonban július 26-ikán önként visszavette.[1] A képviselőház az országház tervezetével sem kivánt még most foglalkozni, ellenben július 13-ikán tárgyalni kezdte s július 17-ikén el is fogadta a franczia minta után készült házszabályokat,[2] melyeket azonban később, midőn a viták szenvedélyesebbek lettek, nem tartott meg elég következetességgel. Fábián Gábor két hónap mulva (szeptember 22-ikén) már több rendet, nyugalmat és illemet kivánt, hogy valami idegen a parlamentet kávéháznak ne nézze.[3] Sokan egyáltalán úgy találták, hogy a parlamentarismusnak még ezek a formái is csak töredékek s hogy semmi sincs bennök a parlamenti szellemből. Egyes ministerek az

[1] »A felsőház pauzál — irja naplójában Waltherr Imre augusztus 1-én. (Hazánk, IX. 247.) — Jobb is, egy hosszú, örök álomhoz igy szoktunk készülődni.« Beöthy Ödön 1849 márczius 24-ikén ismételte ugyan, hogy jelen alakjában nem véli fenntarthatónak és lehetségesnek a felsőházat, de mivel az mégis konstituált hatalom, óvást tesz a törvényhozás minden intézkedése ellen, mely a felsőház hozzájárulása nélkül történik. Közlöny, 1849. 224. l.

[2] Ezeket 1861 április 16-ikán a felsőház is alapul fogadta el. Az alsóház kérdésbe sem vonta.

[3] Waltherr (id. h. 354.) még deczemberben is kaszinóhoz hasonlitja a képviselőházat, hol nincs higgadtság és komolyság.

egész ministerium tudta nélkül terjesztettek elő törvényjavaslatokat. A kormánynak óriási többsége volt ugyan, de nem volt parlamentáris kormánypártja[1] s az ellenzéket sem tartották parlamentárisnak, mert nem gondolt komolyan politikájának diadalára, a kormány megbuktatásával a vezetés és felelősség átvállalására, hanem beérte gáncsoskodással, a törvényjavaslatok módositgatásaival.

A ház azonban, bár nem mindig ragaszkodott a maga szabályaihoz, a legizgatóbb hireket hallva is elég nyugodtan tárgyalt, a nélkül, hogy az utczára egyáltalán figyelt volna. Remélhette tehát, hogy had- és pénzügyi törvényeit a király szentesiteni fogja. A király már augusztus 14-ikén visszavonta az ideiglenesen István nádorra ruházott királyi jogok s igy a törvények szentesitése iránt való hatalmat is. A kormány megbizásából tehát Batthyány és Deák augusztus 28-ikán Bécsbe ment, hogy kieszközölje az aznap a felsőházban is elfogadott had- és pénzügyi törvények szentesitését, Magyarországba újból meghivja a királyt, s arra inditsa, hogy a magyarországi összes katonai parancsnokokat engedelmességre intse a magyar kormány iránt, Jellacsicsot pedig tiltsa el az ország megtámadásától s őt fegyvereinek letételére birja.

Mialatt azonban a miniszterek Bécsben még kihallgatást sem kaptak a királytól, Jellacsics megbizásából augusztus 31-ikén Bunyovácz zágrábi alispán megszállta s Horvátországhoz csatolta Fiumét. Ugyanaz nap a király Schönbrunnból a bécsi ministerium nevében arra szólitotta fel a nádort, küldene néhány minisztert Bécsbe az osztrákok, magyarok és horvátok közt való viszályok kiegyenlitése ügyében. Kijelentette, hogy a bécsi alkudozásokban részt kell vennie Jellacsicsnak vagy meghatalmazottjának is, hogy Magyarországnak azonnal be kell szüntetnie Horvátország ellen való készülődéseit, visszavonnia a bán és a metropolita ellen tett intézkedéseit, végre hogy az őrvidéket ideiglenesen a bécsi hadügyminister vezetésére kell biznia. Csak igy lehet mentül előbb meggátolni a polgárháború undokságait.[2] Egyúttal közölte vele a bécsi ministerium emlékiratát, mely a két országnak a pragmatica sanctióból folyó viszonyait kivánta tisztázni. Sturm kérdésére Doblhoff miniszter az osztrák parlamentben már augusztus 8-ikán felvette azt a keztyűt, melyet Kossuth dobott eléje. Tiltakozott a reactio, a tervtelenség, jellemtelenség, politikátlanság vádja ellen. A világszellem késziti a politikát; nem juthat messzire a magyaroknak a mini-

[1] Széchenyi az Ullmann-házban saját költségén fényes klubhelyiséget rendezett be, de ezt Batthyány és Deák következetesen kerülte. Kovács, id. m. II. 120.

[2] »Jellacsicsnál — irta Wessenberg már mint nyugalmazott minister — a legmérsékeltebb és legelőzékenyebb érzületet találtam a magyarok, az ő állitólagos ellenségei iránt.« (Arneth, id. h.) Ebben a felfogásban, a tájékozatlanságban rejlik az osztrák ministerium magatartásának oka. Mind Kossuth, mind Jellacsics a pragmatica sanctiora hivatkozott; úgy hitte tehát, jogában áll találgatni, vagy éppen el is dönteni, melyiknek van igazsága.

steri padokon vagy a szószéken gyártott politikája, mely távol (Németországban) keres szövetségeseket s odahagyja a közelben levő természetes szövetségeseit. Az osztrákok nem árúlják el a németek ügyét, mert maguk is testestül-lelkestül németek. Tisztelik minden népfaj elidegenithetetlen jogait és fölényt nem akarnak kicsikarni sem az egyiknek, sem a másiknak számára. Fő czéljuk minden osztrák nép egyesitése. Nem erőszakolt egyenlőségre, hanem a történeti fejlődésnek, a viszonyok okszerűségének és a keblük érzésének megfelelő egyenlőségre törekszenek.

Doblhoff tehát nem akarta elismerni, hogy csonka ministerium azért nem kell a magyaroknak, mert Ausztriával szövetséget, de nem egybeolvadást akarnak; s hogy a szabadságot nem egy töredék, hanem az egész ország sürgeti. Pedig ezzel Doblhoff épp oly kevéssé lett volna forradalmi, mint az angol Pitt, ki annak idejében még örvendezett is, hogy Amerika fölkelt. »Három millió ember, — szólt, — kinek kebléből a szabadság minden érzete úgy kihalt, hogy önként rabszolgává hagyná magát tétetni, a legalkalmasabb eszköz lenne arra, hogy bennünket is leigázzanak.«

Az az emlékirat, melyet a ministerium az osztrák parlamentnek már ekkor bejelentett s melyre augusztus 31-ikén V. Ferdinánd hivatkozott, kifejti, hogy Magyarország és Ausztria a Habsburgok alatt boldogan éltek ez év elejéig; a pragmatica sanctio[1] azt a kapcsolatot, melynél már tudni sem lehetett, melyik félt illeti a hegemonia, még szorosabbra fűzte s Ausztria neve alatt Magyarország is az európai nagyhatalmak közé lépett. Háboruikat közösen viselték s Magyarország, ez a »boldog tartomány«, soha sem vonta ki magát a közös költségek alól. Még az idén, 1848 márczius 14-ikén is azért kért a magyar országgyűlés magának és a monarchia többi tartományának alkotmányt és felelős kormányt, hogy biztositsa a monarchiának Magyarországgal való erős egybeolvadását és atyafiságos egyetértését. Másnap azonban a magyar rendek küldöttei már »eltávoztak ezen belső testvéri összeköttetés lelkétől« s a független ministerium iránt való kivánataikat a kereskedés, közmunkák, had és kincstár ügyeire is kiterjesztették. Végre önálló külügyet is követelvén, a király személye mellett levő ministeriumot külügyministeriummá akarták átalakitni, Németországgal pedig egyenes diplomatiai összeköttetésbe lépni.[2]

[1] Révész Imre országgyűlési beszéde szerint (1861 május 31.) az osztrák ministerium most először ragadta meg az alkalmat, hogy a 48-iki törvények érvényét épen a zavarosan felfogott, magyarázott és alkalmazott pragmatica sanctióból igyekezzék bebizonyitani. 1848 deczember 2-ikán a trónlemondásban, 1849 márczius 4-ikén az új osztrák alkotmányban, 1860 október 20-ikán a császári diplomában stb. már az osztrákok is erősen emlegetik a pragmatica sanctiót, »melyről őseink és korábbi királyaink oly sokáig és oly hiven hallgattak«.

[2] Dósa Dániel szerint (A közösügyek genesise. Pesti Napló, 1867. 35. sz.) az 1744 : XI., 1791 : XVII. és 1848 : III. t.-cz.-ben letett intézmény nagyobb praejudicium nélkül mehetett addig, mig a titkos államkanczellária vagy a külügyminister csak a

Mindezekből a bécsi ministerium szerint kitűnik, hogy az 1848 márcziusa, a magyar ministerium felállitása óta történt változások a pragmatica sanctióval ellenkeznek, az országra s az egész birodalomra nézve károsak, az uralkodónak pedig jogában sem állt, hogy az összes birodalom ezen részének ily engedményeket adjon.[1] Az Ausztriától különvált Magyarország politikai képtelenség. A történteket tehát a pragmatica sanctio értelmében átnézni,[2] a monarchia egységét biztositani, a pragmatica sanctio czélját elérni, a közös államkormányt pedig helyreállitni szükséges.[3]

Batthyány és Deák ebben a kérdésben tárgyalt ugyan az osztrák ministeriummal, de csakhamar be kellett látniok, hogy itt nem alkuról és szerződésről, hanem föltétlen megadásról, a márczius előtti állapotokra való visszatérésről van szó. A közös ügyek kérdésében megkezdett munkát a pesti országgyűlés csakugyan nem folytathatta. Ellenei fegyverrel támadták meg a kezdetet s a szükséges fejlesztés helyett védenie kellett a meglevőt. A munka megakadván, az áprilisi törvények hiányait épen azok lobbantották szemére, kik a hiányok pótlásában fegyverrel gátolták.[4]

200 évvel azelőtt az angol s még nem is 60 esztendeje a franczia forradalom kérdése szintén a körül forgott, kit illet a had- és pénzügy? Most Magyarország volt abban a helyzetben, hogy parlamenti hadseregről s a parlament ellenőrzése alatt álló pénzügyről kellett gondoskodnia. De Magyarország helyzete súlyosabb volt amazokénál; mert neki nem csupán a királynak a hatalom megszokott eszközeihez való ragaszkodása, hanem egy szövetséges állam féltékenysége ellen is kellett küzdenie. Ausztria nem paritást, nem dualismust, nem mellé-, hanem alárendeltséget akart. A szeptember 4-iki királyi kézirat Magyarország koronája épségben tartására, egyúttal azonban az összes monarchia érdekeinek ápolására intette

felettünk is uralkodó háznak ministere volt; de e törvények a magyar nemzetre nézve azonnal a legvészesebb praejudiciummá váltak, mihelyt az osztrák örökös tartományok alkotmányt kaptak s az ő ministerükké vált volna az államminiszter is.

[1] Klauzál Gábor 1861 május 22-ikén a képviselőházban helyesen jegyezte meg, hogy, midőn az osztrák ministerium azon okból vonta kétségbe az áprilisi törvények érvényességét, mert a szentesités az ő beleegyezése nélkül történt, egyúttal tanúságát adta, okiratban ki sértette meg először a pragmatica sanctiót.

[2] Ezt követelte sokkal utóbb az 1860 október 20-iki és az 1861 február 26-iki diploma, valamint az 1861 július 21-iki leirat is. A revisio azonban csak 1867-ben történt meg.

[3] Kossuth Deákhoz 1867 május 22-ikén intézett hires nyilt levelében azt állitja, hogy lényegében ez az ultimátum épen azt követelte, a mit az 1867. évi közösügyi munkálat az ú. n. birodalmi egységnek és nagyhatalmi állásnak áldozatul hoz. Ha csakugyan azt követeli, Batthyány és Deák tárgyalásai kétségkivül több eredménynyel járnak; a Kossuth levelében emlitett visszautasitás csak e tárgyalások meghiusulása után következett be. Kemény (Pesti Napló, 1867. 124. sz.) figyelmeztette is Kossuthot szeptember 22-ikén a képviselőházban tartott beszédére, melyben — az osztrák parlament részéről való visszautasitás után — közös ügyekről szólt.

[4] Deák a képviselőházban 1867 márczius 28-ikán.

Jellacsicsot. Visszahelyezte tehát őt minden méltóságába, mert az áltatásokkal szemben meggyőződött a dynastiához és az összes monarchiához való hűségéről, ragaszkodásáról; arról, hogy a magyar ministerium meghallgatása után kibocsátott rendeleteinek eleget tenni iparkodott, hogy felségsértően soha sem akart ellene szegűlni parancsainak s nem törekedett felbontani azt a kapcsot, mely Magyarország részeit századok óta oda köti magyar koronájához s melynek jövőre is a közjó alapjául és gyarapitására kell szolgálnia.

Ez a kézirat nem azt jelentette, a mit utóbb az 1849 márczius 4-iki alkotmány akart, hanem egyszerűen az 1847-es állapotot; nem a beolvasztott, hanem az idővel beolvasztható Magyarországot. A magyar és osztrák ministeriumnak különben mindjárt márczius után arra kellett volna törekednie, hogy világosan megmondja, mit ért pragmatica sanctio alatt. Az osztrák ministerium ezt meg is kisérlette augusztus 31-ikén leküldött emlékiratának függelékében. Deák előtte 1848-ban sem tarthatott más előadást a magyar közjogból, mint Lustkandlnak 1865-ben.

Deák Ferencz aláírása.

»A magyarok sok dolgot adnak nekünk, — panaszkodott báró Wessenberg, osztrák külügyminister szeptember 3-ikán;[1] — zavarban vannak s ezért minket okolnak.« Voltak elegen, kik az osztrák ministeriumnak a márcziusi alkotmány revideálása iránt támasztott követelését nem tartották túlzottnak; de ezek is csak annyiban kivántak engedni, amennyiben azt, majdnem két évtized tapasztalataival gazdagabban, az 1867: XII. t.-cz. tette. Csak az alakot kellett volna megtalálni s a képviselőház még augusztusban is óriási többséggel szavazza meg az Ausztriával való kiegyezést. Szeptember 4-ikén túl, midőn Jellacsicsot a király ministeri ellenjegyzés nélkül igazolta, s midőn e miatt Esterházy

[1] Arneth, Johann Freiherr v. Wessenberg. Két kötet. (Bécs, 1898.) Szerinte az osztrák ministerium magatartása mindig engesztelő és közbenjáró volt, azt akarván, hogy Magyarországot mind szorosabban fűzze az összes monarchiához. Azonban hiába kérte a magyar ministeriumot, hogy a közös ügyeket tárgyalja az osztrák tanácsosokkal; csak e meghiusult kisérletek után lépett föl az ismert emlékirattal. Ellenben Deák előtt bevallotta, hogy két osztrák ministerium van; egy látható, melynek ő is tagja s egy láthatatlan, mely az udvari körökben működik. Ettől származtak a horvát és szerb izgatások; de ezekre az ő hatalmuk nem terjed ki. »Ezen ármányok és azoknak cselszövényeikik minden áron vissza akarták szerezni elvesztett hatalmukat, idézték elő a bizalmatlanságot, az elkeseredést, majd a polgárháborút.« Deák beszédei, IV.

Az Athenaeum nyomása.

A PESTI VIGADÓ.

Az 1848-iki országgyűlés helye.

(Alt Rudolf rajzáról készült kőnyomat után.)

Az Athenaeum kiadása.

benyujtotta lemondását, ennyi önmegtagadást az áldozatra legkészebb párttól sem lehetett remélni.

A monarchia megdöntésére még a radicálisok vagy demokraták sem törekedtek. Köztársaságról itt-ott csak a parlamenten kivül állók beszéltek, odabenn még azok sem, kikben némelyek egy jövendő rémuralom embereit gyanitották. Békéltető eszközűl különben nem emlegették volna annyit a király lejövetelét, a nádor hazafiságát, János főherczegnek a horvátoknál való közbenjárását. Ezekben a nehéz napokban, midőn Bécsből még mindig nem érkezett hír Batthyány és Deák küldetésének eredményéről, Kossuth az aludni nem tudó István főherczeget azzal vigasztalta, hogy, ha kitör a harcz Ausztriával, nekik, a minisztereknek, vérpad lesz talán a sorsuk, de neki, Istvánnak, a korona jut. A reactio emberei nem sokáig hagyják trónján V. Ferdinándot s mivel utódot tőlük a nemzet nem fogadhat el, még dynastikus szempontból is jobb, ha a megüresedő trónba a nádor ül s nem várja be, hogy abba valamely idegent ültessenek, ki talán ellensége a Habsburgoknak. S két Habsburg alatt nagyon jó szomszéd lehet Ausztria és Magyarország. Ha az országgyűlés látni fogja, hogy a bécsi udvarral megalkudni nem lehet, VI. Istvánt oly lelkesedéssel fogja magyar királylyá kikiáltani, mint ahogy ősanyjának kiáltotta a moriamurt.[1] S ha István nádor meg nem emlékezik atyjának tett esküjéről, Magyarország még mint secundogenitura is hű marad a dynastiához. De már minden esetre súlyos kisértések előtt állott.

IX. FEJEZET.

A szeptemberi napok.

Négy fal között, az osztrák ministerium emlékirata következtében, már szóba jöttek a dynastiát közelről érdeklő bizonyos eshetőségek, de a kormány s az országgyűlés idáig még a megpróbáltatásoknak e napjaiban sem hagyta el a pragmatica sanctio alapját. Olyan komor jelentés után azonban, a milyet a ház elé Kossuth szeptember 2-ikán a polgárháború terjedéséről tett, valóban készen kellett állni »nagy határozatokra és eltökélésekre«. Kossuth erre s nem — mint a hír rebesgette[2] — az államadósságok elvállalására hivta föl szeptember 4-ikén a képviselőket. A nélkül, hogy bemutatta volna a király augusztus 31-iki kéziratát s az osztrák ministerium emlékiratát, mégis, mintegy erre válaszolva, utalt

[1] Kossuth, Irataim, II. 266—69. Wesselényi már szeptember 5-ikén irja Wesselényi Farkasnak, hogy Kossuth testőrökkel akarja magát körülvétetni s vagy elfogatja, vagy magyar királylyá kiáltatja ki a nádort.

[2] Waltherr naplója. Hazánk, IX. 338.

a ministerium helyzetére. A kormány csak úgy menthetné meg a hazát, ha mindazok a hatalmak, melyeknek kifolyása, őszintén gyámolitnák. Ez nem történt. A királyt öt hónapon át kérték, lejövetelével adja meg az új alkotmány alapján kinevezett kormánynak az erkölcsi támogatást. Hiába kérték. Pártütés és zendűlés tört ki, mely a fejedelem nevében működött. A hadseregnek a király engedelmességet parancsolt a magyar kormány iránt, de a király környezete a parancsok sikerét meghiusitani törekedett s bizonytalanságba hozta a hadsereget a király valódi szándékaira nézve. Nagy része kimondta, hogy nem küzd a horvátok és határőrök ellen, kik vele idáig egy zászló alatt harczoltak; s a ministeriumnak nem volt módjában a sereg átalakitása, mert a törvények megkötötték.

Vagy szabad kezet kell tehát engedni, vagy ideiglenes kormányt alakitani, mely rendkivüli eszközökhöz nyulhasson, hogy megmentse a veszélyben levő hazát. A ministerium augusztus 29-ikén utólagos jóváhagyás reményében elrendelte a hadügyi törvény végrehajtását s a visszalépő Szentkirályi helyébe Beöthy Ödönt küldte le a táborba kormánybiztosul, hogy felállitsa a hadsereget. A lemondott Bechtold helyett ideiglenesen a hadügyminister vette át a vezényletet.

A nemzettel rút, ocsmány játékot űznek. Ezt egész Európa előtt föl kell tárni egy manifestumban, a magyar népet pedig fölhivni a haza megmentesére. Tisztába kell jönni a dynastia és Ausztria valódi szándékaival. S mivel a ministerek Bécsben nyolcz nap alatt sem tehettek semmit, országos bizottságot kell küldeni a királyhoz s egyenesen megkérdezni, meg akarja-e menteni a veszélyben levő hazát?[1] Végre bizottságot kell választani a Horvátországgal való megegyezés előkészitésére.

A két ház elfogadván ez inditványokat, másnap megválasztotta az Európához s a nemzethez szóló nyilatkozat s a horvátok ügyében eljáró bizottságokat. A száznegyven tagú küldöttség 6-ikán ért Bécsbe; de semmi jót sem várván tőle, Kossuth ugyanaz nap már forgalomba hozta az öt forintos pénzjegyeket, a melyeket a szentesités alatt álló törvény értelmében bocsátott ki, a toborzást pedig azonnal elkezdte. A király csak akkor, szeptember 8-ikán fogadta a küldöttségeket, midőn már Jellacsics igazoló kézirata nyilvánosságra jutott.

Pázmándy Dénes, a képviselőház és a küldöttség elnöke, figyelmeztette a királyt, hogy Magyarország szabad ország, melynek alkotmányos szabadságát, önállását, függetlenségét a koronázáskor ő is esküvel biztositotta, az áprilisi törvények szentesitésével pedig régi kivánatait teljesitette. Az ország több részében kitört pártütés azonban a király nevében tör a szabadság és önállás ellen, és ebben egy reactionális törekvés támogatja.

[1] Szeptember 8-ikán az Egyenlőségi Társulat is elhatározta, hogy Perczel Mór alatt honvéd-hadsereget állit s hogy az események szemmeltartására közjóléti-bizottság-félét szervez. Ennek működését azonban Hajnik rendőrfőnök már 10-ikén betiltotta. (Ferenczi, Petőfi Sándor élete, III. 269—270.)

A két hónap óta együtt ülő törvényhozás most azt kivánja, hogy a király is segitse őt a trón és a haza megmentésében. Engedje haza az ellenség előtt nem álló magyar hadsereget, hogy az a ministerium rendelkezése szerint védje a hazát. Parancsolja meg, hogy a Magyarországban álló mindennemű hadsereg harczoljon a pártütők ellen. Rendelkezzék, hogy

Pázmándy Dénes.
(Egykorú metszet után.)

Horvátország felszabadúlva a katonai zsarnokság alól, a magyar törvényhozás előtt szabadon nyilatkozhassék, a függő kérdéseket még ez országgyűlés az egyenlőség, testvériség, szabadság és közös alkotmányosság alapján óhajtván megoldani s kiegyenliteni. A reactiót, mely czélúl csak a maga hasznát tűzte ki, környezetéből necsak eltávolitsa, hanem a büntetést érdemlőket meg is büntesse. A már fölterjesztett törvényeket szentesitse s azonnal jöjjön le Budára, hogy a törvényhozás és kormány működését jelenlétével gyámolitsa és vezesse. A halogatás legkárosabb volna, a kivá-

natok teljesitésének megtagadása pedig megingatván a bizalmat, törvényes eszközökkel a ministerium a belbékét s rendet helyre nem állithatná. Ha a király segit megmenteni a hazát, a nemzet tántorithatatlan hűséggel fogja támogatni trónját.[1]

Erre a nyilt és önérzetes beszédre a király csak annyit felelt, hogy betegeskedése miatt nem mehet le; a törvényjavaslatokat megvizsgálja, de ha azokra észrevételeket tenne, ne értsék arra, hogy a meglevő törvényeket félrevetni vagy megsérteni akarná; el van tökélve, hogy megvédi magyar koronája birodalmának törvényeit, épségét és jogait; többi kivánságukat már részint teljesitette, részint — a legrövidebb idő alatt — a ministerium útján fogja tudatni szándékait.

A küldöttség a palotából szótlanúl, a városból a bécsi forradalmi jelvénynyel, a vörös tollal távozott; annál hangosabban fogadta otthon az utcza, mely úgyszólván fel volt híva a szereplésre, s mely most Kossuth dictátorsága mellett kezdett lelkesedni. A ministerium már is csonka volt. Széchenyi nagy lelke szeptember 5-ikén elborúlt s orvosa, Balogh Pál, Döblingbe, dr. Görgen intézetébe szállittotta őt.[2] Esterházy 6-ikán lemondott s Bécsből eltávozott. 10-ikén a nádorhoz az egész ministerium benyújtatta lemondását, s az ügyek ideiglenes vezetésével Szemere Bertalant bizta meg. Másnap a nádor elfogadta a lemondást, és addig is, mig a király az új miniszterelnököt kinevezné, a kormányt saját kezébe vette.

Levelét azonban, mivel az Szemere ellenjegyzése nélkül jelent meg, Kossuth másnap (szeptember 11-ikén) a képviselőházban törvénytelennek nyilvánitotta; székét indulatosan tette vissza a ministeri asztalhoz, és miközben benn a képviselők, künn pedig a nép éljenezték őt, a helyzet s különösen a horvát ügy újabb fejleményeinek ismertetése után felhivta a házat, hogy a reactióval szemben, mely visszaél a beteges király nevével, mentse meg a trónt és a hazát. E végből, mivel Mátyás király törvénye az uralkodásban akadályozott beteg király helyettesévé a nádort teszi, jelentse ki a ház, hogy a nádor királyi helytartó a melléje adandó felelős ministerium útján átveszi az országlást oly dolgokra nézve is, mik különben a király aláirásával történnének, de a mikben elgyengűlt egészsége az ország határain kivül s belül akadályozná. Olyan kormány kell, mely érezze a maga állását.

[1] Horváth (id. m. I. 375—378.) ezt a beszédet az udvar kivánságára módositott vagy kihagyott részekkel együtt közli. A fogadtatásról mint szemtanú ir Kőváry, Erdély Tört. 75—77.

[2] Grünwald Béla, Az új Magyarország. (Budapest, 1890.) »Iszonyú koczkázat a nagyság — mondá róla Apponyi 1892. február 22-én; — egy Zeüszre, ki olympusi nyugalomban élvezi istenségét, ezer Prometheüsz esik, a ki kinokkal fizet emberfölöttiségéért.« A képviselőház 1849 márczius 24-ikén, ha nem is vita nélkül, Széchenyit meghagyta a képviselők jegyzékében. »Azt a nagy szerencsétlenséget — szólt Bezerédi — mely azt a nagy férfiút és benne a hazát érte, ne súlyositsuk akármely határozattal, mely a jobb léleknek érzésével meg nem egyezik.«

Valóban nem maradhatott a nép egy perczig sem kormány nélkül oly országban, hol — a rendkivüli helyzet bizonyságáúl — egyszerre tizenöt királyi biztos működött. Az eddigi kormánynak helyén kell maradnia mindaddig, mig megbizója, a király, ezt a megbizást vissza nem veszi. Batthyány nyiltan megvallotta, hogy a ministeriumban nem volt egyetértés; mivel pedig a veszély pillanatában minden irány jobb, mint az iránytalanság, elég, ha egy emberre bizzák a felelősséget; felhivta tehát a házat, bizza meg Kossuth Lajost egymagát a kormánynyal. A ház az új minisztérium megalakitásáig valóban Kossuth, Szemere és Mészáros triumvirátusára bizta a kormányt, miről azonnal értesitette a nádort. A nádor kijelentette, hogy ebben bizalmatlanságot lát maga iránt s hogy levelét azért nem ellenjegyeztette, mert az csak a ház elnökéhez szóló egyszerű értesités. Ő mint főherczeg és mint nádor nem lép, de a házat is kéri, ne lépjen a forradalom terére; ha bizalmatlanság uralkodik olyankor, midőn csak

Gróf Batthyány Lajos aláirása.

a legnagyobb bizalom segithet, ő kész hazájának életét s mindenét feláldozni, ha (a miben azonban kételkedik) ily politikával megmenthetik a hazát.

A ház Kossuthot éljenezve oszlott szét, de másnap a nádornak is bizalmat szavazott s kijelentette, hogy akármily áldozatba kerül, minden ármánynyal és áldozattal szemben megmenti a trónt és a hazát.

Ez történt a vitam et sanguinem lelkes fölajánlása után százhét esztendővel; s nem lehet tagadni, hogy most is a hazáról s a Habsburgok trónjáról volt szó.

Szeptember 11-ikén először s 12-ikén másodszor is megszavazta a ház, hogy addig is, mig a törvény szentesittetnék, helyesli az öt forintos pénzjegyek kibocsátását; a katonaság toborzását azonnal megkezdeti, az újonczokat mind a honvéd-zászlóaljakba soroztatja, a sereget egészen magyar lábra állitja, a rendes hadseregből a honvédséghez való átlépést megengedi stb. Sembery annak kimondását inditványozta, hogy a ház együtt marad mindaddig, mig a békét s törvényes rendet a nemzet önállásának és alkotmányos jogainak tökéletes biztositásával helyre nem állitják. De Brézé marquis nem volt jelen, hogy megvigye ezt a mirabeaui

üzenetet királyának,[1] ki — ha csupán róla van szó — bizonyosan szintén azt feleli, hogy ha az urak maradni akarnak, hát csak maradjanak; István nádor azonban nem mehetett ilyen hirrel Bécsbe, mert ez annyit jelentett volna, hogy főherczeg létére ő maga áll a forradalom élére. István egészen e napig mindig a nemzet képviselőivel tartott, de Égalité Fülöp szerepére nem vágyhatott. Ha az inditványt elfogadják, a nádornak már ekkor vissza kell lépnie. Szerencsére, a felállással való szavazásnál nem tűnt ki a többség; mire pedig név szerint való szavazásra került volna a dolog, Deák Ferencz megjelent s felolvasta az 1848 : VI. t.-cz. 7. §-át, mely szerint a mult évi számadások s az ez évi költségvetés előterjesztése, tárgyalása és elfogadása előtt az országgyűlést berekeszteni vagy feloszlatni nem lehet. Sembery tehát visszavonta inditványát s a ház — mérsékeltebb, mint az osztrák parlament, mely szeptember 13-ikán kimondta a permanentiát — a törvényesség terén maradt. De ez a szabálytalan tárgyalás is mutatta, hogy már nem sokáig lesz képes megőrizni nyugalmát.

A nádor, ezekről értesűlve, azonnal felszólitotta Batthyányt, hogy, mint kijelölt ministerelnök, ideiglenesen vegye át a kormányt. Midőn az esti ülésben Kossuth fölhivatni kivánta a nádort, hogy az áprilisi törvényben nyert hatalmánál fogva alakitson rendes kormányt, Batthyány jelentést is tett megbizatásáról, mit a ház vegyes érzelmekkel fogadott; de midőn Kossuth megigérte, hogy támogatni fogja őt, ha mindenben nem érthetnének is egyet, mert most már nem kételkedik többé Magyarország önállóságában, a ház is megnyugodott a kormányválságnak ily módon történt megoldásában. De semmi esetre sem lehetett hajlandó elismerni Batthyány kormányát az osztrák kormány, mely már azt is sérelműl hozta fel, hogy Batthyány márczius 17-től április 7-ig hivatalosan működött; pedig akkor a király és nem a nádor kinevezettje volt.

Szükség volt az egyetértésre, mert Batthyány ministerelnök mindjárt ezután bemutatta Csányi László kormánybiztos levelét, mely szerint Jellacsics kétfejű-sasos fekete-sárga zászlók alatt átkelt a Dráván, s ellenállásra sehol sem találván, Muraközt »örök időkre« Horvátországhoz kapcsolta, kedves barátjait és testvéreit, a magyarokat, pedig felszólitotta, csatlakozzanak hozzá, szeretett fejedelmük jogainak megvédésére.

A magyar vezér, gróf Teleki Ádám tábornok, erre és a magyar köztársaság kikiáltásának álhirére, a haditanács határozatából egészen Keszthelyig vonúlt vissza; ott pedig kijelentette Csányinak, hogy nem harczol a bán ellen, ki éppen olyan katona mint ő, Batthyányt törvényes ministerelnöknek el nem ismeri, sőt át is megy Jellacsicshoz, ha Csányi ennek következtében a sereget nem élelmezné. Másnap (szeptember 13-ikán) Budapesten

[1] Palóczy László hivatkozott Mirabeau szavaira; mellékes, hogy az esemény napjáúl 1789 június 23-ika helyett hamarjában augusztus 4-ikét emlitette.

a 62. sz. Turszky-ezred egyik zászlóaljának legényei rendre letépték sárga-fekete zsinórjaikat és fölcsaptak a Hunyady-zászlóalj honvédei közé. Batthyány hiába tiltotta zászlajuk elhagyását; ezzel, s a képviselőházban Perczel kérdésére adott válaszával, mely szerint a főváros védelméről még nem volt alkalma gondoskodni, csak újabb fegyvert adott a radicálisok kezébe hanyatló népszerűségének megsemmisitésére. A Neckerek sorsa ez.

Szeptember 11-ikén túl csak forradalmi lehetett a hangulat; de ő vissza akarta tartani nemzetét a forradalomtól s nem akart lelépni a törvényesség teréről. Kossuth szeptember 13-ikán, éppen az ő beszéde után, a legradicálisabb módon nyilatkozott erről a sokat emlegetett törvényességről, melyet a király, a katonaság és Jellacsics sérthet, melytől eltérnie azonban a nemzetnek még ily körülmények közt sem szabad. Pedig nem fog élni oly nemzet, melynek nem az az elve, hogy a ki téged hajit kővel, hajitsd vissza azt menykővel. A zsarnokság legveszedelmesebb neme az, mely a törvény iránt való engedelmességre hivatkozva rontja meg a törvényt s dönti meg az alkotmányt. Helyeselte ugyan Batthyánynak a Jellacsics támadásával szemben követett politikáját, de ha éppen ebben a beszédében mondta is, hogy Magyarország sorsát nem szabad az utczai zavargások terére vinni, tényleg oda akarták azt terelni a radicálisok, kik a nép s a katonaság segitségével Kossuthot ministerelnökké szerették volna kikiáltani. Többen nyiltan kijelentették (szeptember 14-ikén) a képviselőházban, hogy a hazát csak Kossuth kormánya mentheti meg. De maga Kossuth inditványozta, várjanak még estig, mig Batthyány felelhet, Bécsben elfogadták-e föltételeit vagy sem. Ha azonban a király, vagy — betegségében — azok, kik nevét bitorolják, rögtön és tökéletesen nem azonositják magukat Magyarország törvényeivel, akkor csakugyan tárgyalni kell azt a kérdést, miképen van az, hogy Magyarország királyának tábornoka fölkel a törvény ellen s mit kell tenni, mikor ez történik? Alkalmasint a fölött kell határoznia a nemzetnek, szolga legyen-e vagy szabad, tűrje-e vagy széttörje háromszázados jármát? Másnap (szeptember 15-ikén), midőn Batthyány bejelentette Teleki Ádám »árulásának« hirét, Kossuth az utcza zajongása közt javasolta, hogy maga a nádor vegye át a vezérletet s a képviselőház három biztosával már másnap a táborba indúljon. Éjfélkor a küldöttség a ház éljenzése közt jelentette ki, hogy a főherczeg mint nádor és hazafi ismeri kötelességét és szivesen lemegy a táborba, de kivánja, hogy a ház a törvényes úton és formák közt maradjon.[1] Kossuth úgy találta, hogy az soha sem törvénytelen, a mit a törvényhozó test tesz, és igy a nádor a törvényes úton maradás alatt csak azt értheti, hogy ki ne mondja a trónvesztést. Ha a nemzetet az árulás elveszti, a dynastia három hét alatt utána bukik.

[1] Lényegében éppen ilyesmit kivánt a táborba menő Kossuth 1849 márczius 25-ikén a képviselőháztól, mely másnap heves vita tárgyává tette szavait, de nem hivatkozott az 1848 szeptember 15-iki analogiára.

Másnap a nádor a táborba utazott, a képviselőház pedig fölhatalmazta őt, hogy még most is megkisértse az egyezkedést a horvátokkal, kiknek minden igazságos és méltányos kivánságát készek teljesiteni; sőt kijelentik, hogy az Ausztriával való kiegyenlitésre is hajlandók. A királynak szeptember 15-ikén adott s most felolvasott német válasza különben is szemére vetette a háznak, hogy két hónap alatt semmit sem tett a horvátok kibékitésére, ellenben szeptember 11-ike óta több törvénytelenséget követett el. Jellacsicsot csak akkor parancsolhatná vissza, ha a lemondott Batthyány, mint az új ministerium' alakitásával megbizott elnök, a király bizalmával találkozó névsort terjeszthetne föl. Batthyány kijelentette ugyan, hogy föltételei nem fogadtatván el, visszalép, de maga az ellenzék sem akarta, hogy Kossuth dictaturájával a reactio már most forradalommal vádolhassa az országgyűlést. Politikai tapintatának köszönhető, hogy Batthyány mégis vállalkozott kormányalakitásra. Nyáry Pál, Madarász László és Kossuth felszólalása után bizott benne, hogy az egész ház támogatja nehéz feladatában, midőn már a forradalom gátlója, Batthyány maga is gondolkozott róla, nincs-e itt a legutolsó s legelszántabb önvédelem ideje. Most azt vallotta politikájának, hogy vagy visszavonulásra, vagy magyar vér ontására s a főváros ostromára kényszeriti Jellacsicsot. »Tehát védeni fogjuk a fővárost — kiáltott fel Kossuth — s ha úgy kerül a sor, fogunk állitani barrikádokat most az ellenség ellen, — a mikor kell, az önkény ellen; és nőink kezében nem fog hiányozni a forróviz és olaj.«

A ház már előbb minden 127 polgár után 2 honvéd kiállitására kötelezte a megyéket s városokat, melyek igy összesen 169,551 embert tartoztak besoroztatni. Batthyány lázasan dolgozott, hogy mennél több haderőt küldhessen a Dunántúl védelmére; a budai várat magyar katonák őrizetére bizta, s a fővárost délnyugaton elsánczoltatni kezdte; a polgárok, nők is önként ott dolgoztak a sánczokon. A sorkatonaság egy részében azonban nem sokat bizhatott. A házban szeptember 27-ikén mutatták be Komárom városának Mertz altábornagy, várparancsnok ellen a miatt beadott panaszát, hogy a várba törvény ellenére idegen katonákat fogadott be, s Komárom városa még aznap a lángok martaléka lett; állitólag, osztrák katonák gyújtották fel.[1]

De az országgyűlés most már szövetségeseket is keresett, még pedig az osztrák és a német parlamentben.

A bécsi nép, mely a márcziusi napok után elhidegedett a magyarok iránt, szeptember 6-ikán s a következő három napon tüntetett a magyar országgyűlés küldöttsége mellett, a börze pedig ellene, mert rosszúl fogadtatásának és Jellacsics igazolásának hirére papirjai egy százalékkal emelkedtek. Brestl bécsi követ az osztrák parlamentben szeptember 11-ikén először vettette föl a

[1] Komáromnak most előtérbe lépő történetére nézve főforrás Szinnyei József könyve: Komárom, 1848—49. (Budapest, 1887.) és Klapka, Emlékeimből. (Budapest, 1886.)

delegatio eszméjét, a magyar és az osztrák parlamentek küldöttségeire óhajtván bizni Magyarország és Ausztria nemzetközi viszonyai rendezésének tervezetét.[1] Ugyanezen ülésén a horvátok nyilatkozatot nyujtottak be Magyarországhoz való viszonyukról, Pollatsek képviselő pedig megkérdezte, azon helyzetnél fogva, melyben Ausztria Magyarországgal van, a ministerium nem akar-e közbelépni a magyar-szerb háborúban, melyet a szerbek oly rémitő embertelenséggel folytatnak s nem bünteti-e meg Ausztriának Magyarország ellen fondorkodó szerb konzulját, Meyerhoffert? — Szeptember 12-ikén a bécsi clubok közös gyűlése a magyar-horvát ügyben nagy lelkesedéssel nyilatkozott a magyarok mellett, s a nép még azon este megbuktatta Doblhoff ministeriumát. Kossuth szeptember 15-ikén a képviselőháznak bejelentette, hogy Bécsből önkéntes legio jött, harczolni Magyarország szabadságáért; és parlamenti küldöttséget inditványozott küldeni az osztrák parlamenthez. Az alsóház 12, a felsőház 4 tagot választott ebbe a küldöttségbe, melynek a bécsi békekötés (1606) után kötött szövetséghez hasonló szövetségre, tehát a szabadság védelmére kellett fölhivnia az osztrákokat, egyúttal pedig kijelentenie, hogy kész a kölcsönös igazság és méltányosság alapján kiegyenliteni és rendezni a százados kapcsolatból és érdektalálkozásokból eredett viszonyokat, mire nézve az osztrák parlament is utasitsa a maga ministeriumát.

Bécs még Violand képviselőnek szeptember 16-ikán a horvát-magyar ügyre nézve magyarbarát szellemben tett interpellatiója hatása alatt állt, midőn 18-ikán a küldöttség oda érkezett. A nép s a hirlapirodalom általában véve rokonszenvesen üdvözölte. 19-ikén azonban, majdnem 12 óra hosszat tartó vitatkozás után,[2] 186 szóval 108 ellenében a parlament kimondta, hogy szabályai értelmében a küldöttséget nem fogadja, hanem felszólitja, hogy az elnökség útján irásban nyújtsa be kivánságát. Ezt azonban a pánszláv többségnek a küldöttség nem tette meg, mert csak az elsőre volt utasitása. Maguk a bécsi demokraták este 9 órakor fáklyásmenettel tisztelték meg a küldöttséget, mely azonban már tisztában volt vele, hogy Ausztriában a kiegyezést a törvényhozás egyik tényezője sem akarja, a néppel pedig csupán forradalmi téren szövetkezhetik. Annál keserűbb csalódás, mert Doblhoff bukásával az osztrák ministerium igazi vezére most már Bach Sándor volt, ki a torlaszokról került a bársonyszékbe. De még keserűbb tapasztalatokat kellett tennie a magyar parlamentnek, mig az 1867 : XII. t.-cz. 25. §-ában s harmincz év mulva, 1897 október 21-ikén kimondhatta, hogy a közös viszonyokra nézve Ausztriának egyedűl alkotmányos képviseletével lép érintkezésbe. Olyan határozat, mely 1848 márcziusában

[1] A delegatio intézményét nálunk az 1867 : XII. s Ausztriában az 1867 deczember 27-iki törvény alkotta meg. Az első ad hoc delegatio azonban már 1614-ben működött. Kemény a Pesti Naplóban, 1867. 98. sz.

[2] Ennek részletei: Pesti Hirlap, 1848. 901—902.

hozatva, egészen más eredményre vezetett volna.[1] Ez a visszautasitás vetette el a harcz véres koczkáját, melynek következtében a haza és a monarchia szabadsága elveszett.[2]

A német parlament sem igazolta a hozzá kötött reményeket. Szalay Lászlót István nádor és királyi helytartó megbizó-levelének alapján János főherczeg mint Reichsverweser elismerte ugyan Magyarország követének, V. Ferdinánd király azonban szeptember 7-ikén határozottan rosszalván Magyarországnak külön képviseltetését, Szalay megbizólevelét megsemmisitette s így a tárgyalások itt is megakadtak.

Az osztrák és német parlamenteknek ez a hidegsége hat szász követet arra birt, hogy szeptember 19-ikén lemondjanak a magyar képviselőségről.

Magyarország függetlensége nemcsak Ausztriára, hanem Európa számos államára nézve is zsebbe vágó kérdés volt; a pénzpiaczok azért érdeklődtek, megfizetheti-e adósságát Ausztria, ha Magyarország megtagadja a fizetést? De meg Angol-, Franczia- és Oroszországnak azért sem kellett a független Magyarország, mert ez — Ausztria beolvadásával — a hatalmas Németországot jelentette volna. A szlávok iránt érdeklődő Oroszország szivesebben látja Ausztriát trialismusban. Magyarország helyreállitása után Lengyelország helyreállitásától tartott; hiszen a bécsi ministerium utóbb egyrészt épen azzal birta beavatkozásra Oroszországot, hogy a magyarok közt 60,000 lengyel harczol, kik azután természetesen magyar hadakkal kisértik meg Lengyelország függetlenségének kivivását.[3]

Nagyon érthető tehát, ha Oroszország — már fegyveres beavatkozása előtt — nagyon érdeklődött a szlávok, különösen a magyarországi horvátok, szerbek s legújabban a tótok lázongásai iránt.

Nyitramegyébe szeptember 17-ikén és 18-ikán Hurbán József Miloszláv, Stur Lajos és Hodzsa Mihály vezetése alatt beütöttek a jobbadán Bécsben felfogadott csehek, hogy Szvatopluk Nagy-Morvaországának helyreállitására lelkesitsék a tót népet.[4] A »tót nemzeti tanács« (Národná Rada Slovenská) valóban fölläzitott néhány ezer tótot s velük »nemzeti gyűlést« tartott, mely Hurbánt, Sturt, Hodzsát, Jaroszlávot stb. az »ideiglenes kormány« tagjaivá választotta. Batthyány azonban azonnal kormánybiztosúl

[1] Deák később, a nyugodt szemlélődés idejében, meg volt győződve, hogy ha az Ausztriával való kiegyezésnek 1867. évi módját akár szeptember 18-ikán, akár utóbb, október 8-ikán, akár a Windischgrätzhez küldött követség idejében, vagy Nagy-Sarló és Budavár fényes győzelmei után ajánlják is, a nemzet azt minden valószinűség szerint elfogadja. »És mennyi vér, mennyi szerencsétlenség, mennyi szenvedés lett volna megelőzve! Hol állanánk most erőben, tehetségben, fejlettségben, — hol állana a birodalom!« (1867 márczius 28-iki beszéde a képviselőházban.)

[2] Báró Eötvös a képviselőházban 1861 május 17-ikén.

[3] Orloff herczeg nyilatkozata gróf Scherr Thoss Arthurnál: Budapesti Szemle, XXVII. 398.

[4] Az 1848. évi tót lázadásról l. Ivanov röpiratát. Ismerteti a Függetlenség, 1886. 190—192. sz.

küldte a felvidékre báró Jeszenák Jánost, ki a Knöhr császári és királyi vezérőrnagy vezetése alatt álló osztrák katonákkal s a nemzetőrökkel minden nagyobb vérontás nélkül még szeptemberben elnyomta az első lázadást s Hurbánt Morvaországba szalasztotta, honnan ez csak deczember 4-ikén ismételhette betörését. Hurbánnak nagy oka volt tehát el nem mennie arra a szláv országgyűlésre, melyet Jellacsics október 21-ikén Budapesten kivánt tartani.

»A német legyen német, a magyar magyar, a szláv szláv«, mondta volt Jellacsics szeptember 21-ikén tisztjeihez, midőn Szemes falunál a Balaton partján várakozott István nádorra, ki az ellenállásra nem találó bánnal személyesen kivánt alkudozni. De mégsem a szláv eszme vezérelte őt a Balatonhoz. Tisztjeit biztositotta, hogy semmi sem lesz a kibékülésből, ha a magyar ministeriumot bele nem olvasztják az osztrákba. Czélja az egységes Ausztria helyreállitása, ha kell, a császár akaratának ellenére is. De nem mindenki hitte, hogy ez a végső czélja s hogy valóban letett eszményeiről. »Ez a merész tábornok — vélte egy franczia lap[1] — inkább

István nádor aláirása.

csak eszközül használja a kamarillát. Neki messzebb fekvő czéljai vannak. Ő a szlávság zászlótartója. Valami sivár nagyszerűség rejlik abban a nyilatkozatában, hogy a császárnak huszonegy levelét dugta zsebre olvasatlanúl s hogy akkor sem engedelmeskedik, ha még huszonegyet kap.« Ezt az új Odoaker azonnal megmutatta. Szeptember 19-ikén a király maga is örömét nyilvánitotta, hogy István nádor békitni ment a táborba. Jellacsics e kézirat alapján igért találkozót. De most azon szin alatt, hogy a Kisfaludy-gőzössel, melynek fedélzetén kellett a találkozásnak megesnie, a magyarok foglyúl vihetik, ő követelte a főherczeg partraszállását, mire a nádor sértődve távozott. Másnap (22-ikén) a vezérletet Moga János tábornoknak adván át, visszatért Budára, hol Batthyányval titokban közölte, hogy az udvartól táviratilag azt a kérdést vette, nem tartja-e helyén valónak az országból való távozást. S a nélkül, hogy a táviratot felmutatta volna, 23-ikán csakugyan Bécsbe távozott.

[1] Journal des Débats, 1848. október 12.

Senki sem gátolta benne; pedig a reactio idáig is csak az ő bennléte miatt tanusitott bizonyos habozást rég elhatározott szándékainak keresztülvitelében. Tudhatta, hogy István nádor vele szemben abban a pillanatban lehetne Magyarország királya, a melyikben neki tetszenék; s tartott tőle, hogy a nemzet ki is kiáltja azzá, a mint Jellacsics Budapest alá ér. Népszerűsége elől futott. De ez a népszerűség rögtön szétoszlott, a mint híre ment, hogy Bécsben még kihallgatást sem nyerve, a nádorságról (szeptember 25-ikén) lemondott. A nép hajlandó volt hinni, hogy felülkerekedett benne a főherczeg, s hogy még a koronát is magával vitte; csak a hivatalos szemle nyugtatta meg. Az utolsó nádor úgyszólván száműzetésbe ment a nassaui Schaumburgba, hol 1867-ben, két nappal a második független felelős ministerium kineveztetése után hunyt el.[1] Pedig a második ministerium névsorát,[2] melyet Batthyány — a tárczák megnevezése nélkül — a képviselőházban 1848 szeptember 17-ikén bemutatott, Bécsben még neki kellett volna elfogadtatnia. Szeptember 19-ikén épen a király vádolta azzal a ministeriumot, hogy augusztus 31-ikén tett kivánatához képest nem ment Bécsbe tárgyalni a kiegyezés ügyében, holott majdnem két hétig nem fogadta annak oda ment két tagját, és 10-ikén az első ministerium lemondott. A királynak azt az akaratát, hogy a ház közvetlenül tárgyaljon az osztrák ministeriummal, most már (szeptember 23-ikán) a parlament nem teljesithette. Mig Jellacsics ellenség gyanánt tör reájuk, alkudozniok nem lehet; az áprilisi törvényekhez pedig mindenkor és mindenben szorosan ragaszkodnak. Az osztrák ministerium emlékiratával szemben nyilatkozatot intéznek Európához, hogy meggyőzzék azt állásuk jogosságáról és törvényszerűségéről. A ház már 21-ikén kiküldött egy hat tagú hadügyi bizottságot (Kossuth, Madarász László, Nyáry, Pálfy, Patay, Sembery), egyelőre azonban Batthyányval együtt vonakodott attól, hogy akár ezek, akár a még meg nem erősitett ministerek kormányt alkossanak. Maga Deák is jobban bizott a királyi helytartótól kinevezett Batthyány törvényes tekintélyében; s Martinuzzi szavait idézte: qui habet socium, habet dominum. A ház — Kossuth inditványára — megkérdezte Batthyányt, meg van-e erősitve a ministerium, s ha nincs, a haza megmentésére irány-

[1] Legbővebb életrajza: Erzherzog Stephan von Oesterreich, Anders József altábornagytól. (Wiesbaden, 1868.) V. ö. Erzhg. Stephans Briefe an W. Haidinger. (Bécs, 1897.)

[2] Ghyczy Kálmán, Szentkirályi Mór, gróf Erdődy Sándor, báró Vay Miklós, báró Kemény Dénes, báró Eötvös József, Mészáros Lázár. Deák nem vállalt tárczát, mert nem akarta azonositani magát az udvar jelen politikájával. »Miként lehessek én ma — szeptember 22-ikén — azon hatalomnak ministere s eszköze, mely hazám ellen háborút folytat s mely a békesség feltétele gyanánt nemzeti önállásunk s alkotmányos szabadságunk leglényegesebb részének feláldozását követeli?« (Beszédei, II. 129.) Azt akarta kimutatni, hogy monarchiában ő csak a király ministere lehetne; de a királynak nem szolgálhat; a mi különben a mostani ministerekre nézve is állott, hacsak föl nem teszi róluk, hogy készek ideiglenes kormányban is, tehát dictaturát vagy revolutiót szolgálni.

zott intézkedéseinek sikeres végrehajtása körül nem kivánja-e igénybe venni a ház rendkivüli közremunkálását? A ministerelnök egy állandó honvédelmi bizottság kinevezését fölöslegesnek s a maga állásával összeférhetetlennek tartotta; de ha a ház rajta kivül bármely hatalmat szükségesnek vél, annak ő a maga hatalmát bármikor szivesen átadja.

A nádor távozása után azonban szeptember 23-ikán magához kérette a bizottságot, Kossuthot pedig fölszólitotta, menjen a nép föllelkesitésére az Alföldre. S Kossuth, ki egy héttel azelőtt még a főváros védelmére fektette a fősúlyt, szeptember 24-ikén először is Czegléden akarta fölhivni a népet tömeges fölkelésre. Rendkivüli lelkesedést keltve inditványozta, hogy hasonló czélból a képviselők is menjenek kerületeikbe, de az ittmaradók szintén mindent megtegyenek a haza védelmére. A legtöbb képviselő a táborba akart menni s másnap a szelid Eötvös is azért nem javasolta tárgyalni a még fennlevő hűbéri viszonyok eltörléséről szóló javaslatot, mert most csak egy érdek, egy gondolat lehet: a haza és szabadság megmentése. Hiszi, hogy szabadságunk csak most lesz igazán állandó, mivel az nemcsak ajándék, hanem vérünkkel szerzett, megérdemlett tulajdon. Ezen nagy kérdés előtt minden más kérdésnek háttérbe kell szorúlnia.

S mint a hogy a senatus Cannae után köszönetet szavazott Terentius Varronak, megtette azt a magyar képviselőház is (szeptember 24-ikén) Mészáros Lázárral szemben, ki szerencsétlen volt (szeptember 21-ikén) Szent-Tamásnál, de hősnek bizonyúlt. Sőt a közvélemény gróf Teleki Ádámot is fölmentette már a hazaárúlás vádja alól, midőn hire terjedt, hogy kész megküzdeni Jellacsicscsal. A főváros néhány nap alatt több ezer embert küldött a táborba. Czegléden (szeptember 24-ikén) sok ezernyi ember éljenezte Kossuthot, midőn gyönyörű beszédében a haza veszedelmét ecsetelte; honvédnak azonban csak kevesen csaptak föl. »Hosszú rabszolgaság nem szülhet hősöket«, panaszkodott Kossuth egy bizalmas embere előtt; s ennek a pár szónak nagyobb hatása lett, mint a fényes szónoklatnak.[1] Egyszerre 800 honvéd, másnap még több jelentkezett. Harmadnap Czegléden, Abonyban, Nagy-Kőrösön, Kecskeméten 12,000 ember állott zászló alatt. Kossuth lelke Csongrád-megyében is 15,000-nek adott fegyvert a kezébe. Hiador szerint

»Háromszáz évig várt rád nemzeted;
Nem rég jövél: s több század életed!«

A magyar nép soha sem követett tömegesebben egy forradalmi vezért sem, mint Dózsa Györgyöt, midőn jogok nyeréséről — s mint Kossuthot, midőn nyert jogok meghálálásáról volt szó.

A király azonban (szeptember 22-ikén) remélte, hogy az ország népe inkább bízik királya, mint a »lázitók« szavában.[2] Szeptember 25-ikén értesitette

[1] Tóth Béla, Szájrúl szájra, 82.

[2] Két kiáltványa a néphez és a katonasághoz: Wiener Zeitung, 1848 szept. 18. Különben a szeptember 22-ikétől 1849 deczember 31-ikéig kibocsátott királyi kéziratok

népét, hogy a polgárvér ontásának meggátlására gróf Lamberg Ferencz Fülöp altábornagyot nevezte ki magyarországi fővezérré, gróf Majláth Györgyöt pedig helytartóvá. Reméli, támogatni fogja a nép úgy őt, mint a birodalom különböző népei közt a pragmatica sanctióban biztositott több százados viszony helyreállitására irányúló törekvését. A katonaságot az elhagyott zászlók alá való visszatérésre intette, Batthyányt pedig, kinek ministeri névsorát el nem fogadhatta, fölhivta a kormány vezetésére, mig azt a ministerium alakitásával megbizott báró Vay Miklós tőle át nem veszi. Batthyány megnyugvással fogadta Lambergnek egy »jó szellem« sugallatából történt kineveztetését; tudta ugyan, hogy ellensége a dolgok új rendjének, de jellemesnek és jó hazafinak ismerte. Már 27-ikén reggel a tegnap óta Jellacsics kezében levő Székes-Fejérvárra sietett, hogy értekezzék vele, s addig — a Vay megbizatását illető kéziratot kivéve — a király két kiáltványát nem is akarta megismertetni a házzal. De mégis elterjedt a dolog hire s éjjel 11 órakor a ház 31 tag kivánatára ülést tartván, Madarász László koholtnak nyilvánitotta mind a három iratot, Kossuth pedig, ki — az Alföldről visszatérve — nemzetőri ruhában, kardosan jelent meg, azt a magyar alkotmány eltörlésére irányúló első kisérletnek tartotta. A képviselőház a nemzethez, a hadsereghez és egyáltalán a fegyveres erőhöz intézett kiáltványában sietett is kijelenteni, hogy az 1848 : III. tcz. 3. §-a ellenére ministeri ellenjegyzés nélkül megjelent királyi rendeletek érvénytelenek, s gróf Lamberget a főparancsnokságtól, a népet és katonaságot pedig a neki való engedelmességtől a törvény és alkotmány nevében eltiltotta.

Jog szerint teljesen igazsága volt a nemzetgyűlésnek; és csodálni alig lehet, hogy türelmének fonala elszakadt. De nem történik mindez, ha Kossuth az Alföldről, minden nagy elhatározás középpontjáról visszatérve, a nép lelkét magába szíva, épen a három rendelet fölolvasásakor nem toppan be a törvényhozó testületbe. S nem történik sok egyéb, ha Batthyány nem Székes-Fejérvárott keresi Lamberget, ki ugyanakkor és szintén hiában, Budapesten kereste őt. Ha a király vagy udvara csakugyan államcsinyt akar, Lamberget kétségtelenül Székes-Fejérváron át, tehát hadsereggel küldi Budapestre; Lamberg azonban Bécsből, vagy inkább Pozsonyból egyenesen és egymagában jött ide, mint a ki hazafias küldetést vél teljesiteni. Nem a kaszárnyákra támaszkodott, hanem megbizó levelére. Majláthtal, Batthyányval, Kossuthtal, sőt magával az országgyűléssel akart értekezni, mielőtt feladatához látna. Küldetésére ajánlta előkelő magyarokkal való rokonsága, a magyar történelemnek ismerete, magyar politikai kérdések iránt az országgyűlésen és az irodalomban tanusitott nagy érdeklődése, Magyarország irodalmi ismertetésére irányuló munkássága s az a körülmény, hogy a

gyűjteményét l. Sammlung der für Ungarn erlassenen allerhöchsten Manifeste und Proclamationen. (Buda, 1849—1850.) 8-r. I. k. XVI + 265 lap; II. k. XII + 63 lap. Ugyanez magyarul is megjelent.

hadügy magyarositásában mutatott buzgóságáért a magyar akadémiában őt már 1843-ban tagúl ajánlották.[1]

A képviselőház kiáltványa s Jellacsics elfogott s a bécsi kabinet egyetértését világosan bizonyitó levelezése következtében felbőszült nép azonban a Budáról Pestre, Majláthhoz hajtató altábornagyot szeptember 28-ikán d. u. 2 órakor a hajóhidon meggyilkolta s holttestét a Károly-kaszárnyáig hurczolta.[2] Este a várost kivilágitották, hogy ha — hir sze-

Gróf Lamberg Ferencz.
(Egykoru metszet után.)

rint — Lamberg katonái érkeznének, a nemzetőrök az utczákon zavar nélkül sorakozhassanak.

A ház eltávolitotta az üléstermébe tódúlt kaszásokat, kik a véres kardját villogtató Kolosy György vezetése alatt mentek oda, rosszalását

[1] Hadtört. Közl. 1895. 139—140. Az akadémia halottjai közt (Almanach, 1897. 224.) nincs felsorolva.
[2] Gelich, id. m. I. 223—226.

fejezte ki a nép bosszúja miatt, a várost felhivta a bűnösök kinyomozására,[1] s a ministerelnök távollétében a honvédelmi bizottságnak Budapesten levő három tagjára, Kossuth, Nyáry és Sembery triumvirátusára bizta a hatalmat. A honvédelmi bizottság hat képviselő tagja (Kossuth, Nyáry, Pálfy, Patay, Sembery, Madarász László) mellé a felsőház a maga részéről báró Perényi Zsigmondot, gróf Esterházy Mihályt és báró Jósika Miklóst rendelte, a ház pedig az államtitkárokat is kinevezte a honvédelmi bizottság tagjaivá.

Igy minden hatalmat kezei közé ragadt az országgyűlés, melyet a király (szeptember 26-ikán) deczemberig el akart ugyan napolni, de egyúttal biztositani igérte Magyarország épségét és törvényes szabadságát.

Az országgyűlés már előbb, szeptember 24-ikén tényleg félbeszakitotta törvényhozó munkásságát. Az egész hónapban voltakép csak egy törvényt hozott, (szeptember 13-ikán) és ez a közigazgatásnak Erdélyre való alkalmazásáról szólt. Az úrbériségi kármentesités iránt az 1848 : IX. tcz. következtében szükséges intézkedésekről szólót (szeptember 18-ikán) szintén elfogadta ugyan, de a felsőház vonakodása következtében nem lett belőle törvény.[2] Pázmándy inditványára szeptember 15-ikén kimondták ugyan a szőlő dézsma eltörlésének elvét, a még fennlevő hűbéri viszonyok eltörléséről szóló törvényjavaslatot azonban, mely azt is magában foglalta s melyet 19-ikén kezdtek tárgyalni, 24-ikén már nyugodtabb időkre halasztották.

Az a körülmény, hogy rendeleteit a király még mindig Batthyányhoz intézte s hogy István lemondása után — ha ministeri ellenjegyzés nélkül is — Majláth Györgyöt azonnal kinevezte királyi helytartóvá, hogy a ministerium megalakitásával Vayt, a fővezérséggel pedig a magyar érzelmű Lamberget bizta meg, annak jele volt, hogy Magyarország alkotmányát mégsem akarja elkobozni, hanem beéri a felülvizsgálattal. Lamberg meggyilkoltatása után azonban többé senki sem bizott a békés megoldásban. A honvédelmi bizottság maga is anarchiától tartván, Batthyányt kérte a kormány folytatására, mert szerinte is csak ő tarthatja meg a hazát a törvényesség terén. Batthyány végre elismerte ugyan a honvédelmi bizottságot, ezt a teljesen forradalmi alkotást, de előbb Jellacsicscsal értekezett, hogy a kiegyezést megkisértse. Ez nem sikerűlvén, szeptember 28-ikán a sukorói templomban a képviselőház biztosainak (Ludvigh Jánosnak és Repeczky Ferencznek) jelenlétében tartott szenvedélyes haditanácsban nemcsak megakadályozta, hogy lemondjon az új fővezér, Moga János altábornagy és tisztikara (benne gróf Teleki Ádámmal, a korábbi vezérrel), hanem meg is igértette vele, hogy másnap útját állja Jellacsicsnak, ki pedig őt

[1] Irinyi ezt nem tartotta szükségesnek. Lamberg megöletésében csak formahibát látott; törvényes úton kellett volna halálra itélni. (Szeptember 29-iki ülés.)

[2] Halász Boldizsár a képviselőházban deczember 4-ikén megsürgetvén a szeptember 18-iki törvény tárgyalásának befejezését, a felsőház deczember 6-ikán nem fogadta el az eredeti szerkezetet. Üzenetét a képviselőház deczember 13-ikán az osztályokhoz utasitotta. Az ujabb ismételt tárgyalásokról l. alább.

most is átállásra szólította. »Ágyúim felelnek erre — szólt Moga — s ezután is ágyúim fognak felelni.« De meg akarta várni, hogy Jellacsics tegye az első ágyúlövést; mert ekkor császári lázadónak nyilvánithatja őt.[1]

Alkalma nyilt reá már másnap, szeptember 29-ikén. S az eredmény, hogy a velenczei tó északnyugati részén a fejérvár-budapesti országút mentén levő Sukoró felől Fejérvár irányában, Pákozd felé nyomta vissza az ellenséget. Sukoró 1848-ban annyit ért a magyarnak, mint Valmy 1792-ben, szintén egy szeptemberi napon, a francziának. Jellacsics ép úgy rájött, mint akkor a braunschweigi, hogy »ezek a sansculotteok nem szaladnak szét, mint baromfiak«. Másnap maga kért három napi fegyverszünetet. Moga a martonvásári főhadiszálláson megadta azt, hogy a sukorói győzelem hirére föllelkesedett budapestiek, czeglédiek, gömöriek, nógrádiak stb. segélyhadait magához vonhassa. A fővárosban még a zsidók, francziák és lengyelek is külön századokat alakitottak. Baranyában is fölkelt tizezer magyar s Jellacsics hátában a nép mindenütt fölkelésre készűlt. A magyar sereg most már szigorúan büntette az ellenséggel czimborálókat. Görgei Arthur őrnagy a Csepel-szigeten halálra itéltette s október elsején Sziget-Újfaluban fel is akaszttatta gróf Zichy Ödönt.[2]

Zichy Ödön a felsőház tagja volt, de a parlament tudta és itélete nélkül kellett halnia, a mi gondolkodóba ejthette mindazokat, kik a parlament mindenhatóságáról álmodoztak s most még sem volt szavuk az ellen, hogy egy merész őrnagy egyszerre igy túltette magát a törvényhozók sérthetetlensége elvén. »Igy vesznek el a hazaárúlók«, jelentette Madarász László, a rendőrség ügyeinek vezetője, ez az eszes és forradalmi vérmérsékletű ember, kit Zichy kincseinek elkallódása miatt utóbb »gyémántos minister«-nek neveztek.[3]

Vásárhelyi hadnagy Zichynek két kincses ládáját, melyet Roth tábornoknak kellett volna átvennie, a magyar kormánynak adta át, a magyar és német lapok pedig mutatványokat közöltek Jellacsicsnak mintegy háromszáz elfogott leveléből,[4] melyek kétségtelenné tették az osztrák kormánynyal való egyetértését. Borrosch képviselő szeptember 30-ikán ez ügyben az osztrák parlamentben kérdést tevén, Latour hadügyminister a csehek tapsai közt válaszolta, hogy a magyar ministerium nem küldvén, az osztrák ministerium valóban küldött 200,000 forintot a Jellacsics alatt álló osztrák hadak szükségleteire.

[1] Pálfy János a képviselőházban október 1-én.

[2] Az itéletet l. Hazánk, III. 238. Ez esetről magát Görgeit: Mein Leben und Wirken, I. 8—29.

[3] Kazinczy Gábor a képviselőházban 1849 márczius 17-ikén tett kérdést Zichy ingóságainak elárverelése ügyében, mi részben a vagyonelkobzás jogának általános fejtegetésére vezetett.

[4] Pázmándy elnök október 5-iki jelentése szerint csakhamar még 226 levelet fogtak el.

Ugyanaz nap mondta ki a magyar képviselőház, hogy a nép lelkesitése végett legnagyobb része a vidékre megy ugyan, sőt képviselőkből már alakúlt is egy nemzetőr-század; de a ház elnöke s egy töredéke (25—30 tag) a fővárosban marad, s ez, hogy a parlament önmagát feloszlatni ne látszassék, minden nap kétszer egybegyűl; törvényeket nem hoz, de segitni fogja a honvédelmi bizottságot, melyre — a ministerelnök távollétében — a végrehajtó hatalom minden kötelessége nehezedett.

Ezek a szeptemberi napok oda érlelték a közelkeseredést, hogy ezt a határozatot a mérsékelt Deák inditványozta. S a mérsékletnek egy másik embere, Batthyány is épen e nap érkezvén Bécsbe, belátta, hogy Magyarországnak már most valóban önvédelméről kell gondoskodnia. »Non timemus, nec terremus!« Ki keresi köztük a septembriseuröket? De ki állhatott jót róla, hogy nem mások közt lappangnak az ilyenek?

MÁSODIK KÖNYV

*

AZ ÖNVÉDELEM HARCZA

Honvéd zászlótartó.
(Rajzolta Cserna Károly.)

I. FEJEZET.

A forradalom s a reactio.

Batthyány azt hitte, még elérhet vele valamit, ha Wessenberg osztrák ministerelnöknek és külügyministernek elmagyarázza, hogy Magyarországban törvény szerint nincs királyi helytartó, tehát nem is ellenjegyezhetné a különben sem vállalkozó Majláth kineveztetését; nem ellenjegyezheti az országgyűlés eloszlatásáról szóló rendeletet sem, mert az ellenkezik az 1848 : III. t.-czikkel; de ellenjegyzi Vaynak ministerelnökké való kineveztetését s támogatna egy másik királyi biztost, ki Lamberg küldetését teljesitené. Mert Lamberg meggyilkoltatása egyesek bűne, melyért nem lehet felelőssé tenni a nemzetet, s államcsinyre nem lehet azt ürügyűl használni.

Azonban arra használták. Bécsben mindenki hitte, hogy Jellacsics október elsején, legkésőbb másodikán bevonul Budapestre. S okóber 3-ikán, ebben bizva, a király az országgyűléshez leiratot intézett, melyet annak rendje, módja szerint

magyar ministerelnök, de nem a másodikán már lemondott Batthyány ellenjegyzett. Új »csillag« a magyar politikai élet terén: báró Récsey Ádám tábornok, m. kir. testőrhadnagy, Jellacsics régi barátja, — a hogy maga irta — »minister-ellnek«.

A leirat fájdalmát nyilvánitotta, hogy a képviselőházat Kossuth és követői törvénytelenségekre vezették, s több törvénytelen határozatot végre is hajtottak. Egy ilyen határozatnak rótta fel, hogy egy vad csoport meggyilkolta Lamberget. A közbiztosság és a törvény (!) fentartása végett tehát azonnal feloszlatta az országgyűlést, tőle, mint a királytól nem szentesitett minden határozatát és rendeletét törvénytelennek, érvénytelennek s erőtlennek nyilvánitotta, Jellacsics bán és altábornagy, mint főparancsnok alá helyezte Magyar- és Erdélyország minden fegyveres erejét, az országot a béke és rend helyreállitásáig hadi törvények alá vetette, Jellacsicsot teljes hatalmú királyi biztosul a királyi felség képviselőjéül küldte ki, kinek minden parancsa ép oly kötelező, mintha maga a király adná ki. Egyik főkötelességévé Lamberg gyilkosainak kinyomozását s megbüntetését tette. A közigazgatás folyó ügyeinek továbbvitelét ideiglenesen a ministeri tisztviselőkre bizta. Az összes monarchia közös érdekeinek, egységének maradandó biztositását és vezetését, minden nemzetiség egyenjogúsitását s ez alapon a koronája alatt egyesült országok és népek kölcsönös viszonyainak rendezését »minden részek képviselőinek« közremunkálásával s törvényes úton kivánta tárgyaltatni és megállapitani.

Radetzky augusztus 6-ika óta Milanóban, Jellacsics október 1-je óta Budapesten, kétségkivül erőt adhatott egy ilyen leiratnak, melyről senki sem titkolta többé, hogy egy felülről kiinduló forradalom műve: nem is hadüzenet már, hanem egy fegyverrel elfoglalt ország sorsáról való intézkedés. Jól sejtették ezt az osztrák szabadelvűek is, és harczra buzditották a magyarokat:

»Wacht auf, wacht auf ihr Magyaren,
Es braust der Slaven wilde Fluth!
Zusammen müsst ihr euch nun schaaren
Mit längst bewährtem Heldenmuth!« [1]

Ausztria azonban, mely máskor el szokott késni, most nagyon is korán jött egy »jó« gondolattal: a szláv népszabadság eszméjébe takart katonai erővel. Jellacsics nem Budapest, hanem — Bécs alá vonult.

Pákozd és Székes-Fejérvár közt csupán 1500 horvátot hagyván, október 1-jén hirtelen oldalt fordult s Moóron, Kis-Béren, Győrön [2] és Óváron át, valósággal szökve érkezett Ausztriába. A magyar sereg csak 2-ikán vette észre hirhedt »Flankenbewegung«-ját, mely különben megoltalmazta attól, hogy a nép bekeritse. Fejérvárott hagyott, s még most is rabolgató őrségét

[1] Blätter der Freiheit. Grácz, szeptember 26., 67. sz.

[2] Itt a polgármester német beszédére magyarul válaszolt. Elnöki jelentés a képviselőházban, 1848 október 5.

igy is maga a nép verte ki, s a magyar kormány az ausztriaiakat is a »rablók« ellen való fegyveres fölkelésre buzditotta. A horvát tartalékcsapat, Roth és Philippovics tábornokok vezetése alatt, csak Székes-Fejérvárnál értesülvén a derékcsereg veszedelméről, hirtelen délfelé fordult; a nép azonban mindenütt elállotta útját, október 7-ikén pedig Ozora mellett (Tolnában) Perczel Mór ezredes és Görgei őrnagy (mostantól fogva szintén ezredes) őket 57 tiszttel és 6000 emberrel együtt fegyverük letételére kényszeritette. Nagy-Kanizsa alól Nugent táborszernagy, ki idáig száz csatában vett részt, most csata nélkül húzódott vissza a Muraközbe.

A Dunántúl s vele a főváros egy csapással megszabadult a veszedelemtől, s a nemzetet erélyének első nyilatkozása a maga erejének ismeretére vezette. Perczel október 17—18-ikán visszafoglalta s újból Magyarországhoz csatolta a Muraközt.[1] Ha Horvátországba átmegy, a rendet ott csekély seregével is helyreállithatja. A nép meghivása nélkül azonban nem akart benyomulni, ellenben benyomult Stájerországba, és Burics tábornokot, ki oldaltámadással fenyegette, november 9-ikén Friedau mellett visszaszoritotta.

Perczelben sok forradalmi vérmérséklet volt, de még sem volt meg benne az a forradalmi tulajdonság, mely hajlandó mindent egy koczkára tenni. Ha ő most előnyomul Laibachig s Bécs, Trieszt és Milano közt ezzel elvágja az összeköttetést, vagy legalább ez összeköttetés legfőbb vonalát, s ha megakadályozza, hogy Bécs Laibachon át közlekedjék Zágrábbal és Karlóczával, kétségkivül a legnagyobb zavarba hozza a dynastiát, mert az északi és déli hadsereg közt az összeköttetés hosszú időre megakadván, ha a magyar kormány utóbb helyteleniti is Perczel oldalmozdulatát, az osztrák hadak pedig kiverik is őt az örökös tartományokból, az olasz forradalom ez idő alatt mégis megerősödhetik, a felsődunai magyar sereg pedig már most képessé válik erélyesebb föllépésre. Perczel azonban magyar területre húzódott vissza, csupán határőrzésre szoritkozott, s még Magyarországgal való szabad kereskedésükben sem gátolta a horvátokat és stájereket.

A képviselőház a történtekért nem a horvátokat, hanem Jellacsicsot tette felelőssé. A horvát menekülteknek már október 4-ikén segélyt szavazott meg, a horvát foglyokat, kiknek száma a hónap közepéig tizezerre növekedett, a főváros erősitésére használta ugyan, de 6-ikán még a radicális Irinyi is ellenezte azt az inditványt, hogy velük mint hazaárulókkal bánjanak, sőt, a főbujtogatók kivételével, valamennyinek közbocsánatot kivánt adni. A ház már 5-ikén kijelentette, hogy Horvátország iránt méltányosan és testvériesen akar eljárni, s másnap helyeselte a honvédelmi bizottságnak a Jellacsics táborában szolgáló horvátokat hazatérésre intő felszólitását.

A reactiót azonban, ha meglepték is, nem téritették el szándékától a magyar sereg sikerei, vagy inkább Jellacsics sikertelenségei. A Bécs alá inkább futó, mint siető Jellacsicscsal csak azért is közölte az október 3-iki

[1] Ezt a honvédelmi bizottmány egyházi tekintetben már október 14-ikén a szombathelyi püspöki megyébe kebelezte.

leiratot, mert ennyit koczkáztatva, úgy hitte, most már mindent kell mernie. Bécsben a király a nép s talán a palota forradalmától tartott. Jellacsics inkább csak erkölcsi vereséget szenvedett. Már futott, mikor október 1-jén Budapestről ő előle futottak meg egyes bankárok, kiket különben a védelemre elszántan készülő pestiek macskazenével búcsúztattak el; sőt elmenekült a közélet néhány tekintélyesebb alakja, pl. Eötvös József, Trefort Ágoston is. Az országgyűlés még másodikán is azzal foglalkozott, ellenállhat-e a főváros Jellacsicsnak, kinek szökéséről csak 3-ikán értesült. De mi történik, ha a főhadparancsnokok s a várak parancsnokai az október 3-ikán kiadott rendelet értelmében föltétlenül Jellacsics alá helyezik magukat, megszakitják a magyar kormánynyal való minden összeköttetésüket, s ha felhasználnak az örökös tartományokban nélkülözhető minden haderőt? Kilencz oldalról támadhatnak akkor a magyar fővárosra és szétverhetik a prókátorokat, mielőtt minden erejét kifejthetné a forradalom.

Nyugatról a Duna két partján Windisch-Grätz herczeg és Jellacsics, északnyugatról, Morva felől Simunics tábornok, a Vág felső völgyén át a bányavárosok felől Götz tábornok, északról, Galiczia felől Schlik tábornok, keletről (Erdélyből) Puchner tábornok, délről a szerbek, délnyugatról a horvátokkal Nugent táborszernagy támadnának s az aradi és temesvári őrség a Maros, Tisza, Duna közének magyar erejét kötné le.

Ez a három utolsó és Simunics sietett is megtenni a magáét, azonban Hrabovszky — most már budai főhadparancsnok — előbb a honvédelmi bizottsággal közölte a hozzá is megküldött rendeletet; annak pedig szintén volt oka, hogy Bécsből a katonaság nem indulhatott azonnal a magyarok ellen.

Öt bécsi ezred október 5-ikén határozottan megtagadta, hogy Magyarország ellen Jellacsics fővezérlete alatt harczoljon; Latour hadügyminister vértesek és könnyű lovasok kiséretében mégis oda akarta őket küldeni. A nép fölszedte a városból kivezető Tabor-hidat, elverte az újraépitése s védelme végett kirendelt tűzéreket s hidászokat, torlaszokat emelt, a Graben és a Szent-István-temploma körül összevont katonaságot kiűzte a városból, gróf Baillet de Latour hadügyministert agyonverte s lámpára akasztotta,[1] a fegyvertárt elfoglalta, a benne talált 60,000 fegyvert szétosztotta s testvériséget esküdött a szabadságért küzdő magyarok iránt. »Magyarország szabadsága mindnyájunk szabadsága.« Az udvar, melyet az osztrák parlament hiába kért a Jellacsicsot teljhatalmú magyar királyi biztossá kinevezett manifestum visszavételére, Olmützbe futott, hátrahagyott nyilatkozatában kijelentvén, hogy jogait a nép ellen védeni fogja. Az önkényes uralkodókra XVI. Lajos ideje óta oly végzetes emez október 6-ikának első évfordulóján az udvar a magyarokon állt irtózatos bosszút azért, hogy — irántuk lelkesedve — Bécs most menekülni kényszeritette.

[1] Vukovics Sebő kormánybiztos október 12-ikén Latournak temesmegyei birtokait lefoglaltatta. E forradalom egykorú magyar leirása Pukolay Dánieltől: Október hatodika, szabadság nefelejtse a bécsieknek és magyaroknak. (Budapest, 1849.)

A magyar képviselőház másnap már tudott a bécsi forradalomról, s hivatalosan is értesült a 3-ikai kéziratokról. Récsey október 6-ikán elkésve sürgette azok visszavételét, s 8-ikán elkésve mondott le a ministerelnökségről; a ház a bécsi aula foglyát egyhangúlag pörbe fogatni kivánta, mint hazaárulót. Kimondta, hogy Récsey nem lévén Budapesten székelő minister, s az ő kineveztetését más minister különben sem ellenjegyezvén, a neve alatt kiadott királyi rendeletek érvénytelenek (1848 : III. t.-cz. 3. §.); az országgyűlést a zárószámadások és a költségvetés beterjesztése s tárgyalása előtt a király még ministeri ellenjegyzés mellett sem zárhatja be s nem oszlathatja szét (1848 : IV. t.-cz. 6. §.); a királynak nincs joga az országot az ellenség kezébe martalékul adni, hadi törvények alá vetni, alkotmányát eltörülni, az országot Ausztriába olvasztani, törvényhozó hatalmát idegen törvényhozó testületre ruházni (1790 : X. t.-cz.).

Kossuth szerint elérték azt a perczet, mikor nem tanácsos többé

Kossuth Lajos aláírása.

a nemzet türelmével játszani. Az ország ellenségeit semmivé kell tenni s e közben, de azután is számolni. Récsey pörében, mi első eset a magyar parlament történetében, a felsőház október 9-ikén egy 36 tagú parlamenti biróságot küldött ki. S azután megmutatta, hogy lejárt az az idő, mikor az állam egy ember volt; nem engedelmeskedett a király feloszlató rendeletének; kimondta, hogy az állam a törvényhozó testület s együttmaradt. Ez volt első erélyes és leghatározottabb lépése.[1]

»Isten kinyújtotta karját, kijelölni a gyors tettek idejét« — szólt Kossuth. Egyszerűsiteni kellett a kormányzatot, de nem azt, melyet — a királyi kézirat szerint — ideiglenesen a lemondott Récsey vezetett volna, hanem azt, melyet ily súlyos időkben a nemzet maga alkotott. Ministerium nem lévén, a ház ideiglenesen a honvédelmi bizottságra bizott minden kormányzatot.[2] Egy elnök és két tag, tehát egy valódi

[1] Palóczy a képviselőházban, 1849 április 2.

[2] Szeremlei Samu, A honv. bizottmány keletkezése s a forradalom kitörése 1848-ban. (Pest, 1867.) 8-adr. 196 lap.

triumvirátus, teljes felelősséggel, mint szoros értelemben vett honvédelmi bizottság, vezette az ország általános kormányzását és irányt adott a végrehajtással megbizott kilencz bizottsági tag munkásságának. A honvédelmi bizottság minden tagja működésének körét a három kormányzó jelölte ki, a többire csupán a szintén felelősséggel járó végrehajtás tartozott. Elnökké nagy lelkesedéssel Kossuth Lajost, az inditványozót kiáltották ki. A bizottság tagjai voltak: Szemere Bertalan és Mészáros Lázár volt ministerek,[1] Nyáry Pál, Pálfy János, Patay József, Somsich Pongrácz, Madarász László, Sembery Imre és — a főrendek részéről — báró Jósika Miklós, idősb Pázmándy Dénes, báró Perényi Zsigmond és idősb gróf Esterházy Mihály. A szeptember 21-ikén szerény feladattal alakitott bizottság tehát október 8-ikán átvette, s egészen 1849 május 2-ikáig vezette az ország szabadságának védelmét.

Igy tört ki teljes erővel a XIX. századnak és hazánknak legnagyobb szabadságharcza, a magyar.[2] Október 8-ikáig a szó szoros értelmében nem lehetett forradalomról beszélni, csak átalakulásról; még pedig politikai és

[1] Mindamellett, hogy október 3-ika után a király el nem ismerhette Batthyány ministeriumát, Mészárost két hétig még törvényes hadügyministernek tekintette; legalább Olmützben október 17-ikén még az ő ellenjegyzése mellett nevezte ki Weiler Antalt az 52. ezred ezredesévé. A többi tag közül 1898. elején még élt Madarász és Sembery.

[2] A magyar szabadságharcz történetének főbb feldolgozásai: Horváth M., A függetl. harcz története, 2. kiadás, 3 kötet. (Bpest, 1872.) B. J., Magyarorsz. függetl. harczának katonai története. 3 köt., (Bpest, 1897.) Gelich R., Magyarorsz. függetl. harcza, 3 köt., (Bpest, 1884—85.) Görgey István, 1848—49-ből, 3 köt., (Bpest, 1888.) Gracza Gy., A m. szabadságharcz története, 5 köt., (Bpest, 1893—98.) Jakab E., Szabadságharczunk történetéhez, (Bpest, 1881.) Kerékgyártó, Magyarorsz. tört. VII. köt., (Bpest, 1874.) Marczali (a Legújabb kor történetében), Rüstow, Az 1848—49. magy. hadj. tört., 2 köt., (Pest, 1866.) Szeremley Samu, Magyarorsz. krónikája az 1848—49. évi forr. időről. 2 köt., (Pest, 1867.) Szilágyi S. A magyar forradalom tört. (Pest, 1850.) A m. forr. férfiai. (Pest, 1850.) A m. forr. végnapjai. (Pest, 1850.) Vargyas Endre, A magyar szabadságharcz tört. (Bpest, 1879. és 1881.) Chownitz, Gesch. der Ung. Revolution. 2 köt., (Stuttgart, 1849.) Cobden R., Ungarn. (Lipcse, 1850.) Die magyarische Revolution, von einem Augenzeugen. (Pest, 1849.) Helfert, Gesch. Oesterreichs, 4 köt., (Lipcse, 1869—86.) Janothik-Adlerstein, Chron. Tagebuch der ung. Rev. 3 köt., (Bécs, 1851.) Majláth, Gesch. des ung. Insurrectionskrieges, (Zürich, 1860.) Meynert H., Gesch. der Ereignisse in der öst. Monarchie in den J. 1848—49. (Bécs, 1853.) Schütte, Ungarn und der ung. Unabhängigkeitskrieg. 2 köt., (Drezda, 1850.) Springer, Gesch. Oesterreichs seit dem Wiener Frieden. 2 köt., (Lipcse, 1863—65.) Streckfuss, der Freiheitskampf in Ungarn. (Berlin, 1850.) Balleydier, Hist. de la guerre de Hongrie en 1848—49. (Páris, 1853.) Boldényi (Szabó Pál), Pages de la Rev. Hongr. (Páris, 1849.) Irányi és Chassin, Hist. politique de la Rev. de Hongrie. (Páris, 1860.) Godkin E. L. The History of Hungary. (London, 1853.) stb. Továbbá különösen Kossuth, Görgei, Klapka, Asbóth, Danzer, Czetz, Máriássy, Mészáros, Teleki S., Vukovics, Boross Mihály, Szemere, Jókai, Pulszky Ferencz és Teréz, Kőrösy, Csutak, Madarász J., Walter Imre, Zambelly, Frankenburg, Vetter, Windisch-Grätz, Hübner, Beck báróné, Welden, Pimodan, Inkey, Bátori Schultz Bódog, gr. Batthyány Kázmér, gr. Bánffy Dénes (előbbi Tóth Lőrincz, az utóbbi Marczali közlésében, a Budapesti Szemlében 1889. és 1893.), Busbach stb. emlékiratai. Jókai-Bródy-Rákosi képes albuma 1848-ról. (Bpest, 1898.) Néhány száz czikket sorol fel Szinnyei: Hazai és külföldi folyóiratok repertoriuma, I—II. k. (Bpest, 1874. és 1885.) és Mangold Jas-

nem — mint a francziáknál — társadalmi átalakulásról.[1] A mi idáig történt, azt nem a nép tette, hanem az értelmiség: az ország gyűlése és kormánya. A bilincseket azok törték össze, kiknek jogukban állt ez a széttörés. Mikor azután »a törvény igéit a harczok riadója akarta elnémitani«, megint nem társadalmi rétegek és nem felekezetek álltak egymással szemben, hogy megsértett önérdekük gyűlöletével és »az erőszak diadalának bősz érzetével« küzdjenek az egykori álláspontok felett, hanem maga az egész nemzet szállt táborba; mert tudta, hogy az ő sorsa van koczkán.[2]

Abban a chaosban, melybe az állam jutott, minden nemzetiség leszámolhatott volna a multakért: ethnographiailag való kikerekitését, a nyelvhatárok szerint való önkormányzatot, a hagyományoktól való teljes szabadulását egész bátran kereshette volna.[3] De ha kezdetben hajlandó volt is erre, az ország lakosságának csak egyötöde állt nyilt lázadásban; az sem a teljes elszakadás gondolatával, hanem csupán azért, mert igen tágasnak találta a politikai nemzet fogalmáról adott értelmezést. Súlyt a lázadásnak az kölcsönzött, hogy Ausztria is teljes erővel fordult a magyar állam, a magyar politikai nemzet eszméje ellen, melyben lázadást látott az összbirodalomnak Magyarországban mindenkor megtagadott eszméje ellen. A personalis unio, melyben a két ország élt, alkalmas volt a lázadás és a forradalom fogalmának összezavarására, a szerint, a mint a Lajtán innen vagy túl szóltak a dologról. Magyarország szabadsága s védelme érdekében a kormányt most már a király akarata ellenére, tehát forradalmi szinezettel is meg kellett alakitni.

A ház valóban nem tehetett egyebet annál a mit tett. A nádor eltávozott; Batthyány, Vay, Récsey csaknem egy időben kapott megbizatást a királytól ministerium alakitására, ugyanakkor, mikor Jellacsics, kivel az ország, mint pártütővel, nyilt háborúban állt, hatalmat nyert arra, hogy törvények nélkül, felfüggesztett hatóságokkal, ostromállapotban kormányozzon. Ez a kapkodás jellemezte az udvart. Wessenberg külügyminister panaszkodott, hogy a Magyarországba küldött összes kiáltványokat tudta és megegyezése nélkül irják és nyomatják. »Jobbra-balra osztják a parancsokat, mikről semmit sem tudok. Igy teljes képtelenség egy felelős minister.« A kormány nélkül való állapotban tehát a törvényhozásnak rendkivüli időkben, rendkivüli módokon kellett gondoskodnia a törvény és alkotmány

trownál: Jahresberichte. Néhány más fontosabb munkára külön is hivatkozom. Az adatokat rendszeresen gyüjtik a Magyar Nemz. Múzeum levéltára, az aradi, budapesti és kolozsvári szabadságharczi múzeumok, utóbbi »1848—9. Történelmi Lapok« czímmel külön közlönyt ad ki.

[1] Pulszky szerint (Életem és korom. II., 193.) október közepéig sem Bécs, sem Magyarország nem tudták még, mi a forradalom. Jobban szerettek volna bármi silány, de alakjában tisztességes kiegyezést a háború esélyeinél. De az udvar nem akart paktálni; akár akarták a magyarok, akár nem, forradalmiaknak kellett lenniök; forradalmiakkal pedig a korona nem egyezkedhetik.

[2] Kazinczy Gábor a képviselőházban, 1861 május 27-ikén.

[3] Kemény, Még egy szó a forradalom után, 155.

megvédéséről. Választott bizottsága azonnal felszólitott minden várparancsnokot és várőrséget, hogy hét nap alatt mulhatatlanúl kitűzze a magyar nemzeti lobogót s irásban jelentse be hűségét Magyarország, engedelmességét a honvédelmi bizottság iránt. A katonáknak a haza vagy az uralkodó-ház szolgálata közt kellett választaniok.

Mindamellett, hogy az osztrák-képviselőházban ugyanaz nap (október 8-ikán) már inditványt tettek a Habsburgok száműzetésére, a magyar képviselőház ugyanakkor, midőn erről értesült (október 10-ikén), Madarász László és Kossuth inditványára csak annyit mondott ki, hogy a nádor a legnagyobb veszedelem idején hagyván oda a tábort, minden viszony megszakadt közte és a magyar nemzet közt. A nádori szék betöltéséről »annak idejében« kivántak intézkedni. A nádorválasztást azonban az 1867 : VII. t.-cz. is elhalasztotta arra az időre, mig a törvény a nádori méltóság hatása körét a felelős kormány elveivel megegyezően szabályozza; a mi nem történvén meg, az 1848 október 10-iki nyilatkozat óta a nádori szék üresen áll. Egyúttal megbizta az országgyűlés a honvédelmi bizottságot, hogy a külföldön levő magyar hadakat haza hozassa, s hogy a »külföld magyarjai«-nak csupán 15 napot engedjen a visszatérésre. Ellenben szabadon bocsáttatta a szegedi várból, a magyarok igazi Bastillejából, az önkényes uralom idejében odazárt 480 olaszt, kik biróság előtt soha sem állottak. Ezt arra hivatkozva tette, hogy a király a mult országgyűlésen kegyelmet adott minden politikai fogolynak. Az országgyűlés két háza október 10-ikén parancsot adott ugyan Moga altábornagynak a Bécs felé való előnyomulásra, de ezekben a napokban még katonai kinevezéseit a bizottság »a király és a haza nevében« adta ki, s a dynastiával való összeköttetést végkép megszakitani nem akarván, Pulszky Ferencz »külügyi« államtitkárt, kinek lemondását a király október 4-ikén Récsey törvénytelen ellenjegyzésével fogadta el, egy hét múlva hivatala folytatására utasitotta. Volt főnökét, Esterházyt, az udvar azzal gyanúsitotta, hogy az angol államférfiakat, Ponsonbyt és Palmerstont akarja megnyerni Magyarország függetlensége eszméjének. A forradalmi kormánynak gondoskodnia kellett, hogy Európával Esterházy távozása után se veszitse el összeköttetéseit, s Nyáry október 24-ikén már jelentette is a parlamentnek, hogy lépéseket tett az angoloknál, francziáknál s »más« népeknél, talán épen a fenyegető orosz beavatkozás elháritására.

Maga Bécs egészen az aula kezében volt. A demokraták már október 10-ikén feszólitották a Jellacsics után nyomuló magyar sereget, hogy habozás nélkül lépjen osztrák területre. Másnap az osztrák parlament is kijelentett annyit, hogy ő sem tiltotta el a határuk átlépését, de következő ülésében, a magyar országgyűlés október 7-iki határozatának felolvasása után sem határozta el a magyarok behivását. Ennek következtében a magyar képviselőház (október 14-ikén) csupán önvédelemre kivánt szoritkozni. Mialatt tehát Auersperg és Jellacsics akadálytalanúl körülzárhatták Bécset, az Olmützbe menekült udvar általános bosszuló hadjáratra készült. A trón

s vele Ausztria valóban válságos helyzetbe jutott. A hogy egyik költeményében I. Lajos bajor király irja:

»Már eljönni látszott Ausztria vége;
Gúnyosan beszéltek a gonoszak róla
S bukásáról a jó keseregve szóla.
Senki se' tudja, mi a kötelessége;
A trón s fejedelem szorongva kérdi hát:
Ki menti meg a végveszélyben Ausztriát?
Windisch-Grätz, Jellacsics, Radetzky!«

A császár most, október 16-ikán, valóban a magyar indigenák közül való Windisch-Grätz Alfréd herczeget,[1] a prágai forradalom elnyomóját nevezte ki, az olasz hadak kivételével, összes hadainak fővezérévé, másnap pedig tábornagygyá tette. Magyarországban ő kapta Jellacsics szerepét.[2] »A dolog — szólt Nyáry október 24-ikén a képviselőházban — ugyanaz, csak a személyek változtak. De ez utóbbinak személye veszedelmesebb, mert azokat a fegyvereket, melyekkel Jellacsics ellen vivhattunk, nem lehet Windisch-Grätz ellen is forditni.« Mivel a herczeg felszólitotta a Magyarországban szolgáló császári és királyi tiszteket, hogy táborába menjenek át és hozzá csatlakozzanak, a képviselőház (október 24-ikén) honárulónak nyilvánitotta, a ki parancsainak engedelmeskednék. A parlament már előbb (október 15-ikén) kimondta, hogy a hadsereget teljesen magyar lábra állitja, s hogy az ebben meg nem nyugvó, és a képviselőház ezen és következő parancsainak nem engedelmeskedő tiszteket elbocsátja.

A hadsereg megtisztitásának ideje tehát, Kossuth szerint,[3] megérkezett. »Sok szakács főz a tábor vezérleteinek konyháján; a sok követ, a sok biztos jobban tenné, ha haza menne.« 25-ikén pedig Moga parendorfi táborában távozásra intette azokat a tiszteket, kik nem akarnak feltétlenül engedelmeskedni a vezérnek, ha az Windisch-Grätz vagy Jellacsics ellen vinné is őket, és a kik lelkesedést nem éreznek a haza iránt. Cromwellt jó kétszáz esztendővel azelőtt egy ilyen határozott nyilatkozat tette a helyzet urává. Csak néhány tiszt jelentkezett kilépésre. Erélylyel szólt október 25-ikén a honvédelmi bizottság és a parlament elnöke Windisch-Grätz herczeghez is. Figyelmeztette, hogy védelmébe vévén a pártütő Jellacsics hadát, »magát a Magyarország trónja, állami létele és törvényei ellen irá-

[1] A Windisch-Grätzek az 1655: 119. t.-cz. értelmében nyertek magyar honosságot.

[2] A prágai »Centralblätter« szerint (Pesti Hirlap, 1189. sz.) a bán »régi magyar törvények« szerint a nádor helyettese lévén, Magyarországban őt illeti a rend helyreállitása, s igy hadait nem rendelheti alá akármely osztrák hadvezérnek. Windisch-Grätz kineveztetése tehát az egyetlen törvénytelen lépés, melyet a magyar ügyben az osztrák kormány idáig tett; segitni lehet rajta, ha Jellacsicsot megerősitik jogában s újból kinevezik a Magyarországban harczoló sereg fővezérévé. Minden más rendelkezés törvénytelen, megtörése a magyar alkotmánynak és beláthatatlan következéseket von maga után. A szlávok tehát sejteni kezdték, hogy többé nincs róluk szó.

[3] Csányihoz, október 22-ikén. Aradi szabadságharcz-múzeum, Csányi-ltár, 3464. sz.

nyuló pártütés fejévé tette«. Mondjon le törvénytelen szándékáról, fegyverezze le Jellacsicsot és hagyja abba Bécs ostromát. Ha megvalósitni akarná a hadi törvényszéki eljárásban nyilatkozó barbárságot, több mint tizezer foglyukkal szemben a magyarok is hasonló eljárást kényszerülnének követni. Válaszától függ, ellenségnek tekintsék-e. A hadi követeknek, Ivánka Imre ezredesnek és Dobay nemzetőrtisztnek azonban az osztrák fővezér október 26-ikán egész szárazon azt felelte, hogy forradalmiakkal[1] nem alkuszik. A hazatérő békekövetek közül Jellacsics Ivánka Imre ezredest, a jobb szárny parancsnokát, kiben némelyek a jövendő hadjárat vezérét sejtették, elfogatta, és az osztrák kormány őt Königgrätz várába záratta.[2]

Windisch-Grätz üzenetéről még nem tudva, az ország római katholikus főpapjai is tanácskozásra gyűltek össze s elhatározták, hogy Hám János herczegprimást és Lonovics József egri érseket küldik Olmützbe figyelmeztetni a királyt, hogy a nevében támasztott lázadások nemcsak a hazát, hanem a trónt is veszélyeztetik; hogy a szentesitett áprilisi törvények s a független kormány ellen intézett támadások kivesztik a nép szivéből a trón iránt való kegyeletet; fölhivni őt a polgárháborúval járó vérontás, vallási és erkölcsi elvadulás szomorú következéseinek megfontolására; és inteni, emlékezzék meg koronáztatásakor tett esküjéről, újabb igéreteiről s a feleletnek arról az iszonyú terhéről, melylyel a véres polgárháború királyi trónjára nehezedik. S ha a két főpap mindezt személyesen mondja el Olmützben, talán ép oly hatást érnek el, mint Szent-Gellért Aba Sámuellel, s azóta más főpapok más királyokkal szemben. A legconservativebb testület föllépése semmi esetre sem tévesztheté el hatását. Mivel azonban Kossuth nem volt jelen s utóbb sem várt jót ettől a lépéstől, a honvédelmi bizottság s a püspöki kar október 28-ikán csupán Fogarassy Mihály skutarii czimzetes püspököt küldte Olmützbe. Fogarassy a határzár miatt csak elkésve, november 10-ike táján, oly időben érkezett az udvarhoz, midőn az Bécs elfoglalásában s a schwechati győzelemben elbizakodva, már föltétlen megadást követelt. Fogarassyt, mint egykori udvari káplánját, fogadta ugyan a király, s kérte őt is, társait is, imádkozzanak, hogy mielőbb elmúljanak ezek a nehéz napok; de az emlékiratot nem volt

[1] »Mit Rebellen unterhandle ich nicht.« Ezt a mondást Windisch-Grätz már a Bécs ügyében nála járt frankfurtiakkal, Welckerrel és Mosle ezredessel szemben is használta. L. Blum, Deutsche Revolution, 329. A rebellist nem egészen helyes (mint Tóth Béla is teszi, Szájrúl szájra, 89. l.) lázadónak forditni. Eötvös Károly helyesen jegyezte meg a képviselőházban 1890 május 28-ikán, hogy a szent korona tagja csak perduellis (pártütő) és rebellis (forradalmi) lehet, de nem seditiosus (lázadó).

[2] Ivánka Imre, Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben. (Budapest, 1881.) A pákozdi csatában a fehér kendővel feléje közelgő horvátok szintén elfogták, de akkor az elfogatás körülményeiről értesült Jellacsics lovagiasan szabadon bocsátotta. Windisch-Grätznél utóbb Stiles, az éjszakamerikai Egyesült-Államok bécsi követe is hiába lépett közbe a magyarok érdekében. Kossuth, Irataim, III. 331.

szabad előterjesztenie, s az udvar terrorismusától rettegve, a főpap nem merte föltárni a király előtt az ország szomorú helyzetét.

Válasz nélkül tért haza. Már előbb is eltűnt a békés kiegyenlitésnek minden reménye. De ebből nem az következett, hogy a honvédelmi bizottság a bécsi aulával szövetkezzék. Bécsben székelt még az osztrák parlament, s Krausz ministerium-alakitása késvén, ez is magához ragadta a végrehajtó hatalmat, vagy annak egy részét. Hadserege nem lévén, mint a magyarnak, elhatározásaiban nem lehetett olyan merész. Szláv többsége talán a szláv apostolt láthatta volna Jellacsicsban; de csak a menekülőt látta. »Az országgyűlés — szólt ehhez október 16-ikán a parlament — nem hítta be a magyarokat s épen oly kevéssé parancsolhatja ki.« Mivel azonban a magyar országgyűlés értesitése szerint a magyar sereg üldözi, mig le nem fegyverzi a sereget, a békének nincs más módja, mint hogy Jellacsics seregestül visszavonuljon hazájába; az országgyűlés a császár bemutatott felhivása értelmében csak ezután hivhatja föl a magyarokat megállásra. Ezt az ideiglenes semlegességet tisztelte is a magyar parlament, mely magának törvényt, tekintélyt követelve, nem sérthette meg egy másik parlament tekintélyét. Habozott, hogy ha az idealismus és az érzelmek politikáját követi, s a szabadságért lelkesedő bécsi népnek segitséget nyujt, az osztrák parlament a magyar sereg benyomulásában nem lát-e illetéktelen beavatkozást? Minden esetre gondoskodni kellett a Lajta vonalán megfigyelő hadtestről, mert azt mindenki tudhatta, hogy az osztrák sereg Bécs után Budapestre veti magát. Sőt a határok mentén jól lehetett volna alkalmazni ezt a még bővebb kiképzésre váró hadsereget Simunics Boldizsár tábornok ellen is, ki október elején a Sárosmegye felől tervezett berohanás helyett most (október 22-ikén) 5000 főnyi sereggel s 12 ágyúval a jablunkai hágón át Trencsén vármegyébe tört be. A legsürgősebb teendő minden esetre a szerb lázadás leverése lett volna, a mi most könnyebbnek is látszott, midőn gyámolitójuk, Jellacsics, távol volt, Latour hadügyminister, ki titkon segitette őket, lámpára került, s a menekülő udvar a maga közvetlen védelmére gondolt. Délen az udvarnak jó szövetségesei voltak a szerbek, kiket most Knityánin vezetett. Fejértemplomnál (augusztus 19-ikén és szeptember 3-ikán), valamint Szent-Tamásnál (szeptember 21-ikén) voltak a nevezetesebb mérkőzések. Knityánin, kit nemzete lovagiasnak, nyiltnak és bátornak tartott, fegyelmezni törekedett ugyan servianusait, de nem gátolhatta meg kegyetlenkedéseiket. Suplikácz vajda, ki szeptember közepén mint vezérőrnagy tért haza az osztrák csatatérről, csakhamar átvette az összes »osztrák-szerb« hadak vezetését. A király október 3-ikán a maga magyar parlamentjének úgyszólván hadat üzenvén, Suplikácz 21,084 emberből és 104 ágyúból álló seregének Jellacsicscsal egy időben kell vala támadnia és Szeged felé előnyomulnia; október 7-ikén a szerb gyűlés is reá, mint már megerősitett vajdára, bizta a fővezérletet, a szintén megerősitett patriarchára a politikai vezetést. De Jellacsics ekkor már Bécs alá húzódván,

a szerbek a Tisza vonalán őrködő magyar hadak áttörését, bekeritését s a temesvári őrséggel való közvetlen összeköttetés kivivását tűzték ki czélul. E végből október 13-ikán egyszerre három helyen támadtak. Török-Becsénél azonban Csuha ezredes és a segitségére idején megjelent Damjanics, Ó-Becsénél Fackh ezredes visszaverte őket; Nagy-Kikindáról Nagy-Sándor József alezredes ugyan végre is kivonult előlük, de a kerületet megtartotta, mire a lázadók pár nap mulva a Temes mellékére huzódtak vissza. Arra az álhirre, hogy a szerbek észak felé nyomulnak, Szegeden szerb-üldözés tört ki s a tömeg, mely annyi rémes hirt hallott a lázadók kegyetlenségeiről, mészárlásairól és rablásairól, most 60 szerb lakost vágott le vagy sebesitett meg, sőt rabolt és fosztogatott is. A temesvári osztrákok, mig egyrészt mindjobban bujtogatták a lázadók szenvedélyeit, a magyarokat holmi szegénylegényeknek tekintve, Vukovics kormánybiztos és Kiss Ernő tábornok fejére 100—100 aranyat tűztek ki, a mint hogy Jellacsics sem becsülte többre Görgeit és Csányit fejenként 1000 forintnál. A szerbek azonban október 12-iki támadásuk balsikere óta pár hétig nyugodtan maradtak. A honvédelmi bizottság csak azután akart reájuk döntő csapást mérni, ha előbb Windisch-Grätzczel végezett.

Bécs ostromlóit Moga vezetése alatt 48 ágyúval mintegy 36,000 főnyi magyar sereg, közte csak 16,000 rendes honvéd és huszár fenyegette. Ott volt a seregben az az 50 nádor-huszár is, ki Sréter Lajos kapitány és Dessewffy hadnagy vezetése alatt Prágából »minden poklokon keresztül« hét nap, hét éjjel mondhatatlan veszedelmek közt vágott magának útat, hogy a Morva innenső partján, még az ellenség golyóinak fütyülése közt, őrjöngő lelkesedéssel csókolja meg a haza földjét. A Baradlay Richard esete ez a Kőszivű Ember Fiaiban.

Erkölcsi erő minden esetre volt abban a seregben, melyben, mig szerencsétlen esése közben össze nem törte magát, egy Batthyány Lajos is mint köznemzetőr szolgált. Ez a lelkes sereg kétségkivül diadalt arat, ha október 8-ikán a futó Jellacsicsot osztrák területen azonnal megtámadja; de majd az egész októbert ott vesztegelte el a Lajta mellett, a parendorfi táborban. Ha 17-ikén és 21-ikén ismételten átlépte is ezt a Rubicont,[1] a honvédelmi bizottság parancsára mindannyiszor önként visszatért a balpartra. Harmadszor (október 28-ikán) már a fővezér javaslata ellenére történt a betörés, oly időben, midőn Windisch-Grätz, Auersperg és Jellacsics 60,000 főnyi serege már egyesült, s midőn a körülzárt bécsiek kirohanással többé nem támogathatták a magyarok működését. Bécset védője, Bem lengyel tábornok, Szontágh Pál segitségével,[2] másnap szökve hagyta el,[3] harmadnap

[1] Moga intézkedéseiről okt. 20—21-re l. Aradi szabadságharcz-muzeum, 4619. sz.

[2] Pulszky, Életem és korom, II. 212—14. Ezért Szontágh Pált a győztes osztrákok egyévi vizsgálati fogság után kétévi várfogságra itélték.

[3] November 8-ikán már Pesten nyilatkozott, hogy Windisch-Grätz ellen Magyarországban küzd tovább.

pedig (október 30-ikán) Moga Schwechatnál, ausztriai földön »megvivta azt az ütközetet, melylyel Magyarország területe megőrzésének tartozott«.[1] Ebben az ágyúcsatában jobbadán újonczokból álló serege éljenekkel fogadta ugyan az első golyók sivitását, s »vitézségének elvitázhatatlan tanújeleit adta«; délután 3 órakor azonban felbomlott a rend, s a sereg, »miután látta, hogy Jellacsicsot az összes ausztriai sereg oltalmába vette, az ország földére visszavonult«.[2]

Bécs október 31-ikén kapitulált, megnyitván kapuit Windisch-Grätz herczeg bosszújának.[3] Moga még aznap lemondott a fővezérségről, s helyébe Kossuth, mint a honvédelmi bizottság elnöke, az országgyűlés jóváhagyásának reményében azonnal kinevezte a tábornokká előléptetett Görgei Arthurt, a császári és királyi katona helyett a honvédet.[4]

Görgei egyénisége nem volt forradalmi, de pályafutása valóban forradalmi volt; gyors, ragyogó és szédületes, a végletek közt mozgó. A nádor-huszárok volt főhadnagya, a katonaságtól megválva, csak fél esztendővel azelőtt nősült, s a prágai vagy a pesti egyetem vegytani tanszékére vágyódott. A bécsi akadémia közleményei közt csak az imént értekezett a kókuszdió olajának illó savairól. A nyáron belépett mint kapitány az első honvédségbe, s a közfigyelmet a Csepel-szigetén Zichy Ödön felakasztatásával, majd a horvátok ozorai fegyverletételével vonta magára. A harmincz éves ifjú ezredes kiválóan megnyerte Kossuth bizalmát s most, midőn ellenezte ugyan az Ausztriába való betörést, de mint az előhad vezére mégis vitézül támadt, a visszavonulást pedig jól fedezte, Kossuth benne ismerte föl azt a férfiút, »kinek részére az isteni gondviselés nagy és fényes pályát jelölt ki, és a ki minden körülmény közt hű szolgája marad a szabadságnak«.[5]

Most főhadiszállásán, a primás pozsonyi palotájában, egész buzgalommal irogatta a hadi parancsokat, ugyanazon zöld asztalokon, melyek mellett fél esztendővel azelőtt kihirdették a már is védelemre szorult törvényeket.[6]

[1] Az országgyűlés Európa népeihez 1848 deczember 4-ikén.

[2] U. ott. Kossuth nyilatkozata a futásról Görgeinél: Mein Leben und Wirken, I. 87—90.

[3] A magyar képviselőház november 27-ikén részvétét nyilvánitotta a bécsi vértanúk, különösen Blum Róbert kivégeztetése miatt (H. Blum, id. m. 458—574. s a Nord u. Süd 1891. 35—36. számában.) Pár nap mulva (deczember 7-ikén a bécsi áldozatok száma a magyar Horváth Jánossal szaporodott. Pulszky, — a ki nyilvánosságra hozta Jellacsicsnak Latourhoz intézett leveleit — megmenekült, pedig »vesznie kell ezért, ha száz feje van is«. — (Unterreiter, Die Revolution in Wien. Bécs, 1848—49. VIII. 38.). A kivégzett bécsiekért 1848 deczember 18-ikán Pesten gyászmisét mondattak, 20-ikán pedig a képviselőház tanácstermében tartott ünnepen Tausenau, a bécsi demokraták hires szónoka, Horárik és Vasvári emlékbeszédet tartottak fölöttük. A bécsi menekültek közül sokan a magyar seregben küzdtek tovább a szabadságért.

[4] A Görgeire vonatkozó irodalom teljes jegyzéke 1848—1894-ig Szinnyeynél, Magyar Irók, III. 1383—7. hasáb.

[5] Beszéde a képviselőházban, 1848 november 9-ikén.

[6] Görgei István, 1848—49. I. 23.

Moga lemondásával végződött a külföldi kalandozás kora, mely fontosabb csataterekről teljes három héten át vonta el a magyar sereg legjobb erőit. Ezeknek az erőknek egyesitésére, a sorezredek, honvédek, nemzetőrök, önkéntesek egyenlő hadi kiképeztetésére, a szigorú katonai fegyelem behozatalára kellett most gondolni; és pedig annyival inkább, mert előre lehetett látni, hogy Bécs eleste után a császáriak egyenesen Magyarországra törnek, hol a belső lázadás új erőt merit támadásukból. Simunics Boldizsár tábornok ugyan Kosztolánynál a nyitrai nemzetőrökön és fölkelőkön október 28-ikán kivivott könnyű győzelme után Beniczky és Guyon Richard ezredes csekély hadai elől november 4-ikén már a Morva jobb partjára húzódott, de az ország egyes vidékein az osztrákok kezében levő várak mindmegannyi újabb küzdelem középpontjai lehettek.

A magyar várak parancsnokai a királylyal és az országgyűléssel szemben olyan dilemmába jutottak, mint 1642-ben az angol várparancsnokok. Komáromban olyasmi történt, mint akkor ottan Hullben; csakhogy itt báró Majthényi vitte a John Hotham szerepét, amennyiben a várat ő tartotta meg a parlament iránt való hűségben.[1] Lipótvár parancsnoka, báró Bibra Károly ezredes, nem ellenezte, hogy a magyar kormányról hallani sem akaró granicsár-őrséget báró Jeszenák kormánybiztos honvédekkel váltassa fel, azután azonban leköszönt, s Thanhoffer Ferencz honvéd-alezredes lett az utóda. Munkács várát[2] Laube Ferencz őrnagy hűsége és Szintay képviselő erélye biztositotta a nemzet számára. A délvidéken — Hrabovszky távoztával — megint hazafias, és a magyar alkotmányhoz ragaszkodó altábornagy, báró Blagoevics Imre, egy magyar jakobinus (Szulyovszky) fogadott fia lett a főhadparancsnok. Egy ideig a legnagyobb zavarba hozta az október 3-iki rendelet, de 15-ikén már mégis elfogadta az országgyűlésnek Jellacsics főparancsnoksága ellen hozott határozatát miben talán része volt annak is, hogy márcziusban ő tartott számot a báni méltóságra; ennek következtében, a magyar őrség nagy lelkesedése közt, október 17-ikén magyar zászlót tűzetett ki Péterváradra, a délvidéknek e fontos erősségére, melynek különben, Hentzi tábornok távoztával, Zahn János altábornagy volt a parancsnoka. Példáját már másnap követte Eszék várában báró Jovics Sándor vezérőrnagy s Batthyány Kázmér baranyai fölkelőit maga is segitette az eszékvárosi lázadó szerbek elűzésében.

A közvélemény türelmetlenűl látta mindezeknek a várparancsnokoknak egyideig való habozását; az utókor azonban nem találja érthetetlennek a cs. kir. tiszteknek ezt a habozását, tudván, hogy tettéért Jovics és Zahn sokáig raboskodott, Blagoevics csak úgy kerülte ki elődjének, Hrabovszky-

[1] Mertz, Darstellung der Ereignisse, wodurch derselbe, vorhin Commandant d. Festung Comorn, zu Wien kassirt worden ist. (Frankfurt, 1860.) L. különösen Szinnyei id. könyvét.

[2] Lehóczky, Munkács vára 1848–49-ben: Hazánk VIII. 81–96., 246–261., 382–386. l.

nak sorsát, a rablánczot, hogy a vizsgálat alatt meghalt, Bibra rangját vesztette s még Mertz Frigyes altábornagynak, Komárom parancsnokának is meg kellett válnia a hadseregtől.

A Dráva tövét s a Dunának egy fontos szakaszát védő várak hely-

Görgei Artur.
(Egykoru daguerrotypia Gyulai Pál birtokában.)

zete csak egyelőre nyugtathatta meg a magyar kormányt, mely teljesen elvesztette a Tiszántúl legfontosabb két várát. Temesvárt parancsnoka, báró Rukavina György altábornagy már október 10-ikén ostromállapotba helyezte, törvényen kivül állónak nyilvánitotta a székhelyét Makóra áttevő püspökhelyettest, Róka József kanonokot s midőn Murányi másodalispánnal

a megyei hatóság Verseczre költözött át, báró Ambrózy Lajos elnöklete alatt egy polgári bizottságot szervezett a közigazgatás vezetésére. Még nagyobb elkeseredést keltett Arad várának parancsnoka, báró Berger altábornagy, ki Blomberg ezredes és Siliak vezérőrnagy unszolására már október 7-ikén lövetni kezdte a várost, melyet azután majdnem minden nap bombáztatott. Bámulatot keltett a városiak önfeláldozása, tiszteletet a várba szorult császári katonák hősisége.[1] Ez a két vár a polgárháború döntő tényezői közé tartozott; Temesvár mindvégig, Arad kilencz hónapon át kötötte le a magyaroknak igen tekintélyes erejét, melyet nyilt csatatéren oly kitűnően lehetett volna használni.

Erdélyben Puchner főhadparancsnok október 18-ikán kiáltványban figyelmeztetett mindenkit, hogy a budapesti rémuralomnak engedelmeskedőket haditörvényszék elé állittatja. Ő az anarchiával és a terrorismussal szemben az alkotmányos császár megbizásából a rendet és békét akarja helyreállitani. Erre Nyáry Pál azt jegyezte meg (október 24-ikén) a házban, hogy 1789 óta a királyok és zsarnokok a népek szabadsága ellen sohasem éltek más fegyverrel, mint azzal, hogy a szabadságból állitólag eredő rosszakkal ijesztették őket. Mindig a guillotinera mutattak, mintha az elválaszthatatlan volna a szabadságtól. A ház kinyilvánitotta, hogy a kormánynyal együtt csak az 1848. évi törvényekben szentesitett jogokat és szabadságot kivánja biztositni, mig ellenei a népet a réginél is gyalázatosabb rabigába akarják szoritani.[2] Kossuth pedig november 9-ikén még Windisch-Grätz izenete után is emlékeztette a házat, hogy a nemzetnek a dynastiával vivott harczai idáig sohasem végződtek leveretéssel, hanem kiegyezéssel; s deczember 12-ikén is kijelentette, hogy nem mondja meg, republikánus-e, vagy monarchista, de védelmezni kivánja a hazát, e védelem közben nem zárván el annak az útját, hogy Magyarország ügyét a dynastiával kiegyeztesse.

II. FEJEZET.

A polgárháború kitörése Erdélyben.

Az új alkotmány áldásai Erdélyre is kiterjedtek s azt a sok hibát, a mit Erdély hét fő bűne, a három nemzet és a négy vallás, a maga kizárólagosságával három századon át okozott, a görögkeleti román többséggel szemben csak az unio tehette jóvá. Ez a többség most, mint román

[1] L. Arad a szabadságharczban. (Márki, Arad tört. II. k. 555—605. l.) Margitay Gábor, Aradi Vésznapok. (Bpest. 1890.)

[2] Deák nem fogadta el a kiáltvány szerkesztését, mert ahhoz sajátságos stilus kell; törvényjavaslatot, ha parancsolják, szivesen készit. Igy báró Kemény Zsigmondra bizták a megirást s ő a kiáltványt október 28-ikán be is mutatta.

és mint görökkeleti, az alkotmány sánczain belül állt; de oly sokáig volt azon kivül, hogy alig csodálhatjuk, ha nem tudta magát beletalálni új helyzetébe. Panaszkodott, hogy az uniót hozzájárulása nélkül mondták ki s követelte, hogy az ő hozzájárulásával újból tárgyalják, de szintén országgyűlésen. Magát a plebiscitumot nem emlegette, de népgyűlésein újra meg újra foglalkozott az unióval, melyről azt hitte, hogy csak a magyarságnak használ, csak azt erősiti. Nem vette figyelembe, hogy a magyar nemzet valósággal saját faja ellen dolgozott, midőn nem latolgatta, érdemesek-e a nemzetiségek a nekik adott nagy szabadságra, vagy sem, — nem fogják-e azt a nagy szabadságot a felszabaditó nemzet ellen, az állam kárára használni. Ausztria dobta ugyan a háborgó elemek közé a »Gleichberechtigung aller Nationalitäten« hangzatos, de kellően maig sem értett jeligéjét;[1] de a románok maguknak követelték azt a dicsőséget, hogy Balázsfalván nemzetiségük egyenjogositását követelve is át voltak hatva a hazai nemzetiségek iránt való szeretettől, s hogy őket mindig a század nagy eszméi: a szabadság, egyenlőség, testvériség vezérelték.[2] A magyar kormány, mely Erdélyt még június 14-ikén átvette, sok bajnak vehette volna elejét, ha Erdélybe a viszonyokat ismerő királyi biztost küld, s ha az unio-bizottságban helyet ád a románoknak is. A június 20-ikán kinevezett báró Vay Miklós akkortájban, midőn Erdély követei a magyar országgyűlésre siettek, július 6-ikán megkezdte a körútját, fogadta a hatóságok üdvözleteit; és mert mindenütt lelkesedéssel, vagy legalább is hivatalos tisztelettel találkozott, hinni merte, hogy Puchner főhadparancsnok támogatásával és, ha kell, a rögtönitélő biróságok alkalmazásával minden rázkódtatás nélkül illesztheti be Erdélyt a magyar alkotmány keretébe.

De az új alkotmány, az új közigazgatás életbeléptetésének, a nemzetiségek megnyugtatásának módozatai voltakép az unio-bizottságra tartoztak, mely gróf Teleki József erdélyi főkormányzó elnöklete alatt Budapesten július 16-ikán kezdett tanácskozni.[3] Az országgyűlésen megválasztott három tag (Leményi, Siaguna, Boheczel) mellé a ministerium még öt románt hitt meg a bizottságba, az elnök azonban csak szeptember 23-ikán adott helyet nekik, mert nem lévén tagjai a volt erdélyi országgyűlésnek, ennek bizottságában törvényesen részt sem vehettek. Siaguna püspök[4] s a bizottság több tagja kereste ugyan a megoldás módját, de a vezető férfiak előtt a szerb és horvát lázadás fontosabbnak látszott az erdélyi kérdésnél, melylyel nem voltak tisztában. Kitűnt ez augusztus 25-ikén, midőn báró Wesselényi Miklós a felsőházban törvényjavaslatot nyujtott be a románajkúak ügyében.

[1] Erről a kérdésről l. Eötvös, Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich. Pest, 1850. (Szerző nevével csak az 1851. évi második kiadáson).

[2] A román comité 1896 február 6-iki manifestuma.

[3] A bizottság eredeti okiratai a kolozsvári levéltárban.

[4] Életrajza Popeatól és Slavicitól: Memorialul Archiepiscopului si Metropolitului Andreiu baron de Siaguna. (Szeben, 1889.) Két kötet.

Az országos bizottság szeptember 12-ikén a képviselőházhoz benyújtotta 20 §-ból álló munkálatát Erdély uniojának keresztülvitele, illetőleg a magyar közigazgatásnak Erdélyre kiterjesztése tárgyában. Másfél millió románt Drágos szerint csak hárman-négyen képviselvén, többen, pl. a szászok közül másnap Schmidt, sőt maga a ministerelnök is a javaslatot az osztályokhoz kivánta utasitani; Pálfy szerint azonban Erdély elszakad Magyarországtól, ha csak egy napig halasztják is a dolgot; mert a még mindig fennálló kir. kormányszéket a reactio akármikor felhasználhatja. A ház aznap már csakugyan le is tárgyalta volna a javaslatot, ha Irányi[1] észre nem veszi, hogy határozatra többé nem képes; 14-ikén azonban a ház a javaslat hátralevő pontjait is elfogadta. Goos Károly szerint ez nem történt szabályos alakban, hat szász képviselő pedig oly szin alatt, hogy a ház különben is letért a törvényes útról, már szeptember 19-ikén lemondott a képviselőségről. Kossuth megfenyegette a »reactio szolgálatában álló árulókat,« hogy, ha tönkre kell mennie a nemzetnek, az árulók hulláin keresztül fog sirjába hanyatlani.[2] Pálfy Jánost akarta királyi biztosul küldeni Erdélybe, hogy a székelyek segitségével visszaszoritván a reactiót, megtanitsa a szászokat. Schmidt K. és Eitel F. szász követek felszólalása után azonban a ház beérte azzal, hogy szökevényeknek nyilvánitotta azokat, kik eltávoznának, mielőtt kerületeik helyettük másokat küldenének.[3]

A felsőház ugyan 22-ikén egy tiztagú bizottság elé utasitotta a hozzá átküldött unio-törvényt, de a hat szász képviselő már valóban eltávozott s egyenként szállingózott utánuk a többi is. 29-ikén a szebeni szék közgyűlése köszönetet szavazott »a nemzet és az összes monarchia érdekeinek megfelelő bátor eljárásukért«, semmisnek nyilvánitotta az uniot s kijelentette, hogy nem engedelmeskedik a magyar ministeriumnak. Ötödfél hónap mulva (1849 február 8-ikán) Bezerédj a képviselőháztól nem minden szemrehányás nélkül kérdezhette, hogy a szász követekre nézve hozott végzés visszahozta-e a szász követeket, megtartotta-e nekünk a szász földet és mi hasznát vette Magyarország annak a végzésnek?

Feleltek a szeptember 14-iki törvényre a románok is. A balázsfalvi újabb gyűlés ugyan eleinte csak a rögtönitélő biróságok eltörlését, a foglyok szabadon bocsátását, a vádlottaknak rendes biróság elé állitását és azt követelte, hogy még meg nem erősitett törvényt (pl. ujonczozásit) ne hajtsanak végre, hogy nemzetőrséget ők is állitsanak, a volt jobbágyok s földesuraságok közt való viszályokban pedig magyar, román és szász polgárokból és parasztokból álló vegyes bizottság itéljen. A szebeni szászok és a katonaság támogatásáról megbizonyosodva azonban szeptember 25-ikén

[1] Teutsch szerint (Hundert Jahre sächsischer Kämpfe, 186. l.) a szászok.

[2] A szászok felfogására nézve nagyon jellemző Czekelius K. Lajos röpirata: Ungarns und Siebenbürgens Stellung zur Gesammt-Monarchie. (Bécs, 1848.)

[3] Ezt hozta föl példaképen Madarász László, midőn a ház 1849 február 8-ikán a távollevő képviselőkről tanácskozott.

már egyenesen kimondta, hogy az uniót s a magyar ministeriumot el nem ismeri, a császár és császári ministeriuma rendeleteit a főhadparancsnokság útján veszi. Nagy nép- és nemzetgyűlést, valamint új erdélyi országgyűlést

Báró Vay Miklós.
(Egykoru kőnyomat után.)

övetelt, melyen a magyar, szász és román követek a népesedés arányában lenjenek meg. Az osztrák császári alkotmányt Erdélyre nézve elfogadta sürgette, hogy románokból, magyarokból, szászokból a népesedés arányá-

ban összeállitott s Bécsből utasitandó igazgató kormánytanácsot alakitsanak. A szeptember 30-iki titkos ülésben azután Erdélyt prefecturákra s ezeket tribunátusokra osztván, ideiglenes nemzeti kormányt alkottak s október 12-ikére fegyverbe szólitották a népet.

Ha a mihályfalvi eset után Jancu azonnal fegyvert fog, a magyar kormány még a rendes katonák segitségével verheti le őt, s a paraszt-lázadással egyszerre nyomhatja el a román nemzetiségi mozgalmat. A szebeni román nemzeti bizottságot azonban szász tanácsadóik megóvták minden elhamarkodottságtól.[1] Előre lehetett látni, hogy az osztrákok és magyarok közt törésre kerül a sor s hogy ekkor a románok amazokhoz csatlakozva, mint a dynastia védői, ennek jóakaratára föltétlenül számolhatnak; de az igazán forradalmi románok óvakodtak attól, hogy a fölkelésnek reactionarius szinezete legyen s tagadták azt is, hogy összeköttetésben állanának a szlávokkal. Már patakokban ömlött a polgárvér, midőn a frankfurti német birodalmi ministeriumhoz (november 16-ikán) benyújtott emlékiratában Majorescu János, a Duna-fejedelemségek forradalmi kormányának teljeshatalmú megbizottja, azt fejtegette, hogy a panslavismust csak egy szabad magyar állam s ezen tul keleten egy még erősebb román állam megalapitása s Németországgal való kapcsolata teheti ártalmatlanná. Magyarország (Horvátország, Szlavónia és Erdély nélkül) túlnyomóan magyar népességgel, sokkal boldogabb és erősebb lenne. A románok annál kevésbbé akarják kiirtani a magyarokat s annál kevésbbé kivánják eltemetni szabadságukat, mert csakis a velük való nemzetközi szövetségtől remélhetnek menekülést a panslavismus áradata ellen.[2] De ha igy egyesek Dáko-Románia megalapitását épen Magyarország önállóságának és szabadságának érdekében ajánlgatták, az egész románság lelkesedését az osztrák katonaság Erdélyben is ép úgy kiaknázta, mint Horvátországban és Dél-Magyarországban a horvátokét és szerbekét.

Jellacsics szerepére itt Urbán Károly, a naszódi második oláh ezred alezredese vállalkozott. Már szeptember 14-ikén kereken kijelentette a szomszédos törvényhatóságoknak, hogy tekintettel a románoknak lázadásig ingerelt ellenszenvére, a románokat nem a magyar, hanem az osztrák hadseregbe fogja besorozni; s a jelentkezőket azonnal föl is esketvén a császár hűségére, kivette őket minden magyar hatóság alól.[3] Hasonlót tett Riebel József őrnagy Hátszeg vidékén, az I. oláh ezred területén. Október 10-ikén a román nemzeti bizottság már egyenesen fölszólitotta a magyarokat és székelyeket, hogy tegyék le a fegyvert, mert a románok élet-halálharczra szánták el magukat. Ugyanaznap a honvédelmi bizottság a magyar nemzet

[1] A román-szász nemzeti bizottság román-német jegyzőkönyveinek magyar kivonata kéziratban az aradi szabadságharcz-múzeumban, Csányi-levéltár, 4645. sz.

[2] Ghica, Amintiri din pribegie, 120—145. és Jancsó, Szabadságharczunk, 117—121.

[3] Gr. Bánffy Dénes, A hivatalosan szervezett oláh fölkelés: Budapesti Szemle. LIX. 367—71.

karjának büntető hatalmával fenyegette a románokat, ha rögtön vissza nem térnek a törvények iránt való engedelmességre.

A székelyek, kiket Batthyány ministerelnök június 28-ikán és a szerbek ellen küzdő Kiss Ernő augusztus 17-ikén hiában buzditott az anyaország magyarjainak megsegitésére, szeptember 17-ikén Háromszéken, az alcsernátoni gyűlésen kimondták végre, hogy életüket és vérüket áldozzák a szabadságért. Sepsi-Szent-Györgyön, Kézdi-Vásárhelyen azonnal megkezdték a lándsák kovácsolását s Háromszéken mindenütt a hadi gyakorlatokat. Az erdélyi főurak egy része szép példáját szolgáltatta áldozatra való készségének. Gróf Rhédey Ádám egy mázsa ezüstöt adott, báró Kemény Pál minden ezüstjét, Haller Ferencz minden gabonáját odaadta a hazának, ez utóbbi maguknak a székelyeknek.[1] De általánossá csak akkor lett a mozgalom, midőn — Kolozsvárnak október 5-ikén kelt segélykérése után — Berzenczey László kormánybiztos nagy erélylyel látott a toborzáshoz. Erre a czélra a kormánytól mindössze 150,000 frtot kapott s rövid idön mégis 1800 lovast állithatott ki; a mi csak úgy történhetett, hogy 1200-an el sem vették a foglalót.[2] Most Vay akarata ellen is kihirdette a székelyek nemzeti gyűlését Agyagfalvára Udvarhelyszékbe. A székelyek — mintegy 40,000-en — fegyveresen jelentek meg. Elnökké választván gróf Mikó Imrét, hűséget esküdtek a király és az alkotmány iránt. Hasonlóra szólitották fel a szászokat és románokat, de Berzenczey szavain föllelkesedve, kimondták, hogy erőszakra erőszakkal felelnek. Azután Sombory Sándor huszárezredest fővezérré választván, mindjárt nemzeti honvédsereggé alakultak át s megtagadták a magyar kormánynyal meghasonlott főhadparancsnokság iránt való engedelmességet.[3]

Maga az idáig óvatos és a magyar kormánynyal szemben udvarias Puchner ugyanis október 13-ikán a cs. és kir. katonaságot csupán saját parancsainak teljesitésére kötelezte és Szeben vidékére rendelte; 16-ikán a szebeni román nemzeti bizottságot törvényesnek ösmerte el, 18-ikán pedig, midőn még csak 11,410 katonája volt, közhirré tette, hogy mivel a nádor eltávozott, a ministerium lemondott, a honvédelmi bizottság pedig nem törvényes kormány, Erdélynek egyedül törvényes politikai és hadi kormányát mint főparancsnok ő maga veszi kezeibe s mindenkit hűségre és engedelmességre int; a miért másnap a szebeni szászok és románok fáklyás menettel tisztelték meg. Báró Vay viszont október 21-ikén és 23-ikán most már maga is árulással és csalással vádolván Puchnert, ki nyiltan a kormánynyal egyetértésben járt el, alattomban pedig előkészitette a polgár-

[1] Csányi-ltár az aradi szabadságharcz-múzeumban, 4782. sz.

[2] Tört. Lapok, II. 1273—6.

[3] Néhány újabb részlet Biró Sándor naplójában, Tört. Lapok,1 896. Nagy S., Háromszék önvédelmi harcza, 28—37. Bánffy emlékiratai, id. h. 373—4. Az október 17-iki gyűlés jegyzőkönyve kéziratban az aradi szabadságharcz-múzeumban, Csányi-lt., 4776. sz.

háborút, mindenkit eltiltott a neki való engedelmességtől, népfölkelést hirdetett és kijelentette, hogy a kormányt tovább viszi.

Mihály vajda, Basta és Báthory Zsigmond ismét együvé került tehát s mint harmadfélszázada, az erdélyi ember megint válogathatott benne, melyikhez csatlakozzék? Alecsandri Vazul Desceptarea Românieïja az erdélyi oláhokat is buzditotta a hazáért meghalni, »pentru patria sa more« s ezóta éneklik máig is minden hazai oláh tüntetésnél Muresiamu ébresztőjét: »Destèptăte Romàne! din somnul cel de morte«:

»Ébredj román, ébredj föl halotti álmaidból,
A melybe sülyesztének a barbár zsarnokok!
Most, vagy soha! Teremtsd meg jövendő sorsod újból,
Melynek nyers ellenséged is meghajolni fog!«[1]

A mozgalomnak azonban csak a főpapok csatlakozásával lett igazi ereje. Saguna, ki október 8-ikán még rosszalta a román nemzeti bizottság terveit, most a Jellacsics szerepét játszó Urbán mellett Erdély Rajacsicsa lett. Október 19-ikén ő a katonai, Lemény 21-ikén a magyar kormány iránt való engedelmességre intette hiveit. Ezt tette október 25-ikén Vay is, most már nem a királynak, hanem a kormánynak biztosa. Viszont november 1-én a román nemzeti bizottság — vadembereknek nevezve Kossuth »terrorista« párthiveit — a néphez intézett hosszú s nem közönséges erővel fogalmazott kiáltványában kijelentette, hogy »a történelem, mely a világot igazságosan itéli meg, s mely az okozatot nem választja el az októl, ennek a pártnak lelkét fogja terhelni a falvak és városok elpusztitásával, a barbár öldöklésekkel, a gyermekek fölnyársalásával, az asszonyok meggyalázásával, az ország lakosainak megrontásával s mindazzal, amit a magyarok és székelyek elkövetnek s a mivel a felizgatott s tőlük tanult románok erre felelnek.« »Ők gyújtották meg a tüzet; s ki vádolhatja most a románokat, hogy ég a ház, melyet a magyar meggyújtott s kinek a vétke lesz, ha a magyar is odaég? Ők szakitották fel a csatornákat, ők idézték le a boszuló ég záporát. Kinek a vétke, ha ők is belefuladnak?«

A románok, szerinte, egy magyart sem öltek meg, mig Vay föl nem akasztatta Betraneanu Sándort, mig ki nem fosztották Új-Zsukot, el nem pusztitották Vajda-Kamarást. Betraneanu, Simunics és Papp Sándor tribunokat lázadásuk miatt Vay valóban már október 12-ikén kivégeztette, mire az oláhok másnap Balázsfalva vidékén öt, 15-ikén pedig Kis-Enyeden 141 magyart vágtak le s máshol is dúltak, kegyetlenkedtek. Október második felében az erdélyi lapok gyilkosságok, rablások, gyújtogatások hireivel voltak tele. Azok a lázadók, kik az anyát gyermekei szemeláttára nyúzták, hiában mutattak az útak szélén fölállitott akasztófákra, mint a

[1] A román forradalmi dalok közül többet l. Popu Reteganul Inimiórajában. (Szeben, 1885.).

magyar testvériség emlékeire; az elnyomott nemzetek föltámadásának első esztendejét pedig — abban a november elsején kiadott kiáltványban — talán még sem kellett volna a zalatnai mészárláson kezdeni; mert az elnyomott nemzetek föltámadásában mindig van valami méltóságos, de nincs emberi tekintet, mi menthetné az ártatlan asszonyok és gyermekek legyilkolását, a védteleneken elkövetett vérengzéseket.

Október 23-ikán Zalatnát és Abrudbányát a lázadók felszólitották fegyverük lerakására s a nemzeti zászló helyett a császári lobogó kitűzésére. Másnap Abrudbánya teljesitette Jancu kivánságát s azontúl félesztendeig a románok védelme alatt élt; a zalatnaiak is alkudozni kezdtek Dobra prefekttel; midőn azonban a fegyelmezetlen lázadók egy része rabláshoz fogott, Nemegyei János bányatanácsos a nemzetőrséggel ellenállt, mire Moga József tribun serege minden oldalról reá rohant s az égő városból kiszoritotta.[1] Délkeleten Petrosány és Galacz közt a lázadóknak egy másik csapatja zárta el az útjokat, mire a magyarok letették fegyverüket oly kikötéssel, hogy bántatlanúl kisérjék őket Gyulafehérvárra. A fenesi hidon túl szabadban töltvén a hideg éjszakát, a menekülőket az oláhok reggel körülfogták s adott jelre ölni, vágni kezdték, úgy, hogy ezerből csak 360-an maradtak életben.[2] A csapat azután az égő Zalatnát teljesen kirabolta. Sárdon (Alsófejérben) viszont mély kútba hányták s nagy kövekkel nyomtatták le a meggyilkoltakat. Nagy-Enyedet hasonló sorstól ekkor csak Csutak Kálmán főhadnagy mentette meg, ki két század honvéddel és két század Mátyás-huszárral október 25-ikén Muzsinánál szétverte Prob Prodánunnak, Jancu alprefektjének 6000 főből álló csapatát, 28-ikán pedig Bánffy János őrnagy ugrasztotta szét Axente Szevérnek krakkai táborát, mely Tövisnél másodszor is vereséget szenvedett.[3] Hunyadban Algyógy és Bokaj látta a legnagyobb pusztulást. Zarándban október 20-ikán kezdett mozgolódni az oláhság; 21-ikén a magyar urak már Arad felé menekültek, 22-ikén pedig a megye székhelye, Körösbánya, meghódolt Kosztán Makra

[1] Jancu a magyarokat okozza a »szerencsétlenség«-ért. L. Jancu, Axente és Bálint emlékiratait Moldovánnál: A románság, I., 426—557. Ezzel szemben l. báró Kemény István Feketekönyvét: Tört. Lapok, 697—9., 705—7. Hazánk, I. 321—336., IV. 611—614. és Thim közleményét a Hazánkban, V. 390—1. Puchner egy magánlevélben (Gelich, id. m. I. 396.) már október 26-ikán irta, hogy a szörnytettek hirei kétségbeejtik, s hogy a zalatnai szomorú eseményeknél nagyobbat a történelem még a tatárjárás idejéből sem mutathat fel. Ugyanaznap Erdély lakosait kiáltványban tiltotta el a gyilkolástól, gyujtogatástól és rablástól.

[2] Axente: »Ki dúlta föl Enyedet?« czímü közleményében (1890.) azt állitja, hogy megmentette volna Lukács Béla későbbi pénzügyminister családját. Ezzel szemben l. ennek 1890 szeptember 18-ikán tett nyilatkozatát (Erdélyi Hiradó, 1890. 216. sz.), mely szerint apját, anyját, öt testvérét gyilkolták meg Preszakánál; 130 sebesültet nagynehezen Ursu János, metesdi g.-kel. pap mentett meg. Hogy más alkaiommal Axente megmentette volna Pogány György sógorát és hugát s a Splényieket, erre vonatkozólag l. Pogány György főispán s b. Splényi nyilatkozatait, u. ott, 217 sz.

[3] Jancu szerint (id. h. 433.) a románok győztek.

lázadó hadának. A Körösbányáról haza utasitott Brády-családot útközben megtámadták s tizenhárom tagját hat hozzátartozóval együtt 25-ikén lándsákkal, fejszékkel, vasvillákkal meggyilkolták.[1]

Erdély keleti részén az agyagfalvi gyűlésből Sombory huszárezredes fővezérlete alatt Marosvásárhely védelmére sietett székelyek viszont Radnótnál gróf Lázár Dénes alatt vertek szét egy román csapatot s Urbánt a szentiváni, radnótfáji és szászrégeni csatározások után Beszterczére szoritották vissza; de nem tudták megakadályozni Gedeon altábornagyot, hogy 2000 rendes katonából, 6000 román s 700 szász lázadóból álló s két üteg ágyúval ellátott seregével november 5-ikén be ne vonuljon Maros-Vásárhelyre. A székelyek elkedvetlenedve oszlottak haza és Háromszéket kivéve rendre hódoltak az osztrákoknak, kiknek ügyét most Gedeon báró, Wardener és Urbán egyesült serege támogatta, mialatt a románokat katonailag maga a szebeni főhadparancsnokság szervezte s 15 legióra osztva, Ausztria XXXIII. hadtestének nyilvánitotta. Igy, legalább papiron, 195,000 főre emelte az erdélyi román haderőt.

A román bizottság annyi embert nem tudott ugyan tàlpra állitani, de önkényesen 15-ről 22-re növelte a prefecturák számát. Egy prefecturában 100, egy tribunatusban 10 falú, a 22 prefecturában tehát 2200 falú volt s igy magában foglalta az egész Erdélyt, hol 2266-ra rugott az önálló községek száma. Minden prefectura egy 13,000 (a második felosztás szerint csak 8—9000) főnyi legiót volt köteles a tribunok, vicetribunok, centuriók, vicecenturiók, decuriók és vicedecuriók alatt harczba küldeni. Október 25-ikén a főhadparancsnokság minden fölkelőnek 8 krajczár napizsoldot igért ugyan, de a sereg jobbadán harácsolásból (néha valóságos rablásból) tartotta fenn magát. A román polgári és katonai igazgatás tényleg egybeolvadt, midőn október 30-ika és november 29-ike közt Fogaras vidéke s Hunyad-, Zaránd-, Küküllő- és Alsófehérmegyék a főhadparancsnokság jóváhagyásával román közigazgatást nyertek. A magyar kormány mind szűkebb térre szorúlt. Kalotaszeg vidéke a bihari nemzetőrökkel erősödve, védte magát, de Losenau alezredes Nagy-Enyedet november 8-ikán, Felvinczet 200 székely megölésével november 13-ikán, Wardener és Urbán Dézst november 10-ikén és Szamosújvárt az ott nyert diadal után november 13-ikán, s Gratze Tordát november 14-ikén megszállotta. Ezzel egyidőben V. Ferdinánd (november 14-ikén) Erdélyben visszaállitotta a guberniumot s elnökévé gróf Mikó Imrét nevezvén ki, őt Windisch-Grätz császári fővezér s a szebeni főhadparancsnokság rendeleteinek végrehajtására s a nemzetőrök lefegyverzésére utasitotta. November 16-ikán Makray László és báró Bánffy János Szamosfalva és Kolozsvár közt visszanyomták ugyan Urbán hadait; mivel azonban a császáriak és a lázadók már minden oldalról

[1] Ez eset leirása: Protocollum domus residentiae Körösbányensis, (kézirat), 8—14. l. (Ismertettem az Alföldben, 1890. 296. sz.) Baternay, A zarándvármegyei oláh lázadás: Tört. Lapok, III. 516. stb. A Bárdy-családról l. Jókai elbeszélését is.

Kolozsvár felé nyomúltak, 17-én báró Baldacci ezredes és Vay kormánybiztos erélytelensége következtében Kolozsvár is meghódolt Urbánnak s lefizette a Puchnertől reá kivetett 200,000 forint sarczot, a csekély magyar sereg pedig november 25-ikén már Csucsáig huzódott vissza. November 21-ikén Katona Miklós őrnagy megszállta ugyan Dézst, hol azután a szatmári és szabolcsi nemzetőrökkel erősödött, 27-ikén azonban mégis megfutott Urbán közeledő serege elől,[1] mire 30-ikán Nagybánya is behódolt.

Igy tehát, az egy Háromszéket kivéve, Erdély teljesen az osztrákok és a lázadók hatalmába jutott és csak bihari területen, a csucsai szorosnál őrködött felette egy maroknyi magyar had. A magyar urak jobbadán elmenekültek s Erdély, mely a fejedelmek korában Magyarország szabadságának legfőbb erőssége volt, készületlensége s lanyhasága következtében most egészen elveszettnek látszott a szabadság ügyére nézve. Gróf Mikó, az új kormányzó, Olmützbe sietett, hogy megmentse, a mi még megmenthető, a kormányt pedig, mint a főhadparancsnokság végrehajtója, a gubernium folytatván, már november 25-ikén elrendelte az általános lefegyverzést. Ezt báró Heydte dragonyos-kapitány, szász és román csapataiban bizva, még a hónap elején magától is keresztülvitte Udvarhelyszékben melyet november 16-ikán a hadikormányt elismerő széktisztek elfogadására kényszeritett.[2] Dorschner is behódoltatta Csíkot.

Ellenben »Háromszék a magyar élet-halál harczának legfontosabb perczeiben — egy egykorú államférfiú nyilatkozata szerint[3] — oly férfias szilárdsággal küzdött meg a vészteljes kisérletekkel, oly állhatatos férfiassággal mutatá fel az egyesült haza iránti szeretetének csalhatatlan jeleit, hogy a magyar történetnek Háromszék legközelebbi időszaka mindörökre fénylapjait képezendi.«[4]

Háromszék már november 12-ikén kijelentette, hegy védeni fogja magát, a főhadparancsnokság ellenben 16-ikán föltétlen hódolatot kivánt tőle. Gedeon altábornagy negyednap múlva Brassóban állt, Heydte százados a Hargitta nyugati oldaláról fenyegette a széket, Strava oláh határőrségi kapitány pedig a bodzai szoros felől meg is kisérlette a betörést.

[1] Történeti Lapok, 1893. 221.

[2] Csányi László szerint (1849 február 15. — Lásd Csányi leveleit az aradi múzeumban, 204. sz.) Udvarhelyszék ezzel oly hazafiatlan magaviseletet tanúsitott, melylyel örökre meggyalázta magát. »A szabad székelynek az oláh csorda nevez tiszteket! Gyalázat, melyet soha semmi le nem mos Udvarhelyszék népéről! A nép oly hatalmas, hogy holmi Heydte-féle emberek neki nem parancsolhatnak, ha engedelmeskedni nem akar.« A bűnösöket eléri a bosszuló igazság karja s »emlékök elvesz életökkel; de Udvarhelyszéke népén a gyalázat a magyar szabadság háborújának történetében századokra fog följegyezve állani; gyermekeitek s unokáitok fogják átkozni apáikat a gyalázatért, mely örökségként fog maradni rájok s melytől nem szabadúlhatnak meg.«

[3] Csányi 1849 márczius 13-ikán kelt 532. számú levele ugyanott.

[4] Nagy Sándor, Háromszék önvédelmi harcza 1849-ben. (1897. 8r. 284 lap.) Ez a munka a hozzácsatolt 108 oklevéllel Háromszék hőskora történetének főforrása.

23-ikán a székgyűlésen Nagy Ferencz, Berde Mózsa és Dobay Károly a meghódolást ajánlották s nem vették komolyan Gábor Áron kiszolgált káplárnak azt a biztatását, hogy lesz ágyújok, öntik is már a fülei gyárban. A nép megnyugtatására azonban kijelentették, hogy majd a 28-iki székgyűlésen határoznak, meghódolnak-e vagy sem? Háromszék maroknyi népe készült s az alig 30□ myriaméternyi területet valóságos fegyvergyárrá alakitotta át. A főműhelyt Kézdi-Vásárhelyen rendezték be. Szacsvay András és fia János az őrnagy lakásán puskaport és naponkint egy mázsa salétromot gyártottak; Gabriányi József gyógyszerész Jancsó Józseffel s Bene József asztalossal gyutacsokat és lövőkupakokat készitettek.[1] Gábor Áron, saját tervei szerént és Thuróczy Mózes segitségével Hermányban, utóbb Kézdi-Vásárhelyen, Szentkereszten, Sepsi-Szent-Györgyön kezdte meg az ágyúgyártást; csakhamar hét, azután pedig 1849 június 20-áig még 63 (többnyire hatfontos) bronz-, réz- és vaságyút öntetett, a mihez a székelyek anyagúl 313 harangot hordtak össze; az asszonyok odaadták minden réz- és czintányéraikat. Még a gyermekek játéka is golyóöntésből állt.[2] A legszebb jelenetek közé tartozik ez az egész világ történetében.

November 28-ikára, a széktilés napjára, a széknek mindössze is csak 80,000 főnyi népességéből 12,000 háromszéki székely — minden hatodik, hetedik ember, csupán a Jancsók közűl 54 vitéz[3] — zsoltárok, énekek zengése mellett vonúlt be Sepsi-Szent-Györgybe s Gábor Áron hat ágyúja robogott utánuk. Még az este darabokra vagdalták Balázs Manót, a XII. zászlóalj őrnagyát, ki alkudozni mert Heydtevel, az ellenséggel. »Van ágyú, van puskapor — mondta Gábor Áron az űlésen — még csak egy koppintás hiányzik az ágyú mozdonyán. Pénzre nincs szükség, mindenki lássa el magát élelemmel.« Másnap, 29-ikén, Heydte 4000 embere ellen Hidvég és Árapataka közt eldördült a székelyek első ágyúja; a kik hozzáfértek, először összecsókolták ezt az ágyút, a mestert, a ki készitette, elsütötte s azután szuronyszegezve űzték vissza az ellenséget. Heydte deczember 2-ikán Köpecznél, 9-ikén pedig Felső-Rákosnál ismételte ugyan támadását, deczember 13-ikán azonban Gál Sándor ezredes teljesen kiverte a Rikán. Puchnernek Schurter tábornokot is Brassó vidékére kellett rendelnie, hogy a háromszékiek, kik Dobay és Sombory ezredesek s Nagy Imre alezredes alatt Földvár, Szent-Péter és Hermány közt már a szászok földén táboroztak, valamikép támadólag ne lépjenek föl.

Erdély, a kisebbik haza, elveszettnek látszott; de a becsület meg volt mentve.

[1] Bene két hónap alatt egymaga 91,106 gyutacsot, a sepsi-szentgyörgyi nő-közönség 111,560 töltényt gyártott.

[2] Z. Bodola Lajos, A székely ágyúk története, Tört. Lapok, 1895. 136—8. és Szabó Sámuel, A székelyföldi ágyúműhely, u. ott, 1893. 2—4. Jakab Elek, Szabadságharczunk, 500—523. l. Szerinte összesen 93 vas- és rézágyú készült.

[3] Tört. Lapok, 1896. 93. 104.

III. FEJEZET.

A trónváltozás.

Windisch-Grätz támadását a magyar kormány csak tavaszra várta ugyan, november elejétől fogva azonban már komolyan készülődött fogadására. Erdély lázadása mindenesetre lekötötte erejének egy részét, de a szerbek és horvátok novemberben elég csendesen maradtak. Nem látszott lehetetlennek, hogy kibékülnek a magyar kormánynyal, mely hajlandó volt minden tehető engedményre, csakhogy a délvidékről is az osztrákok ellen küldhesse hadait, melyek most csak portyáztak. Nagyobb csatát csupán Damjanics János vivott Strázsa (Lagerdorf) alatt, hol november 9-ikén 673 szerb esett el és pedig nem egy olyan, kit a Fáy Gyula miatt nekibúsult vörös sipkások a megadás után vágtak le. Erre a csatatérre küldte a kormány Rózsa Sándort is, ki korábbi rablásaiért kegyelmet várhatott, ha hősnek bizonyúl. Szegénylegényekből összeválogatott csapatával azonban nagy rablásokat, gyilkosságokat és kegyetlenkedéseket követett el, különösen november 15-ikén, midőn Asbóth Lajosnak, a bányakerület parancsnokának megbizásából Ezeres oláh falút verte föl. Ez alkalommal a görög-keleti templomot is meggyalázta, embereit egyházi ruhákba bújtatta s a misemondó ruhákba öltöztetett papot kikergettette a falúból. Ezért a kormány csapatostúl elbocsátotta őt, sőt Asbóth is kénytelen volt a bányák védelmét Bobics kapitánynak átengedni. Nem is lett volna tanácsos a nemzetiségi gyülöletet még vallásos üldözésekkel is erősiteni, midőn Rajacsics — kinek példáját, de nemesebb irányban, maga a magyar kormány ajánlotta a magyar főpapok figyelmébe — novemberben, kereszttel a kezében, ismét bejárta a falvakat, hogy a vallás és szabadság védelmére buzditsa hiveit. A szerbek azonban szivesen elkerülték volna egy téli hadjárat kellemetlenségeit, főleg mióta sejtették, hogy mint forradalmiak, orosz segitségre nem igen számithatnak. Knityánin maga sem volt ellensége a békének, Suplikácz pedig oda ment, a hová állitották s a politikával keveset törődött. Knityánin november 18-ikán barátságosan fogadta Beöthy Ödön kormánybiztos küldöttét, Hankovics György kapitányt, Rajacsics azonban (november 20-ikán) egyáltalán nem akart alkudozni mindaddig, mig az ellene tett intézkedéseket vissza nem vonják s őt érseki méltóságába vissza nem helyezik; mire nézve különben Beöthy és Blagoevics altábornagy azonnal megnyugtatta.

Rajacsicsnak azonban ekkor már kezében volt V. Ferdinánd kézirata, mely elvárta hűségétől, hogy nemcsak nem érintkezik a pártütőkkel, hanem hogy mindenkép gyámolitja is Windisch-Grätzet a rend helyreállitásában, de minden szükségtelen elnyomás, bántalom és kegyetlenkedés

nélkül. A patriarcha tehát, kit 16-ikán Windisch-Grätz is figyelmeztetett, hogy Kossuth »jelenlegi szorúltságában« ajánlatokat fog neki tenni,[1] ezeket a pontokat most azzal utasitotta vissza, hogy nemzeti lételük biztositását a szerbek a császártól várják s hogy nem alkudozik akkor, mikor a győztes Windisch-Grätz százezer emberrel közeledik Pest felé a forradalom hydrája fejének letaposására. Mindamellett figyelmeztette az udvart, hogy, ha Bécsben tovább is halogatják a szerbek kérésének a teljesitését, a közkivánatnak engedve kénytelen lesz kibékülni a magyarokkal, kik ekkor, velük szövetségben, minden erejüket a császáriak ellen forditnák. A magyar-szerb béke esetében pedig Jellacsics seregének görög-keleti többsége sem harczolna tovább.

Azonban Windisch-Grätz november 12-ikén épen ezt a napot, 26-ikát tűzte ki a magyar szolgálatban álló császári hadaknak is, hogy büntetés nélkül visszatérhessenek a császári zászlók alá; s azt hitte, ereje ekként nevezetesen növekedik. November 6-ikán a király különben is értesitette az egész országot, hogy Windisch-Grätzet küldi a pártütő és hazaáruló Kossuth és hivei »szemtelen« lázadásának leverésére, másnap pedig felszólitotta a földművesnépet, melyet biztositott a robot és tized alól való fölmentésről, csatlakozzék a császári királyi hadsereghez és segitse ezt a rend helyreállitásában. November 13-ikán Windisch-Grätz is a király iránt való hűségre intette az egész lakosságot. Harmadnap mulva (november 15-ikén) Kremsierben (Kroměříž), Morvaország egyik városkájában, az olmützi érsek nyaralójában folytatta üléseit a bécsi Reichstag s nem lehetett kételkedni, hogy most már egészen keze ügyébe esvén az udvari reactionak, ennek terveihez hajlandó lesz megadni az alkotmányos keretet, a november 21-ikén kinevezett Schwarzenberg-ministerium pedig (Stadion, Bach, Bruck stb.) sietni fog a végrehajtással, természetesen az »összes monarchia« szellemében.

Mindezekre először is a feldunai magyar királyi hadsereg nevében (november 26-ikán) Csányi fő kormánybiztos és Görgei tábornok válaszolt. Igaz ügynek tartván Magyarország esküvel szentesitett alkotmánya védelmét, az alkotmányt minden megtámadás ellen öntudattal védni igérték. Nincs ugyan párja a történelemben oly esküszegő árúlásnak, de a nemzet még mindig páratlan lovagiassággal tiszteli királyát s óhajtja a fejedelem s a nemzet közt való alkotmányos viszony helyreállitását. Mivel azonban a reactio ármányai a nemzet és király közt lehetetlenné tett minden törvényes érintkezést, a hadsereg a nemzet képviselőiben ismeri föl azt a hatalmat, mely törvényesen egyedül intézkedhetik Magyarország ügyei fölött; tökéletesen jogszerű kormánynak tekinti tehát e hatalom kifolyását, a honvédelmi bizottságot, melynek parancsait továbbra is teljesitni fogja s a felelősségben ezzel együtt részt követel magának.

[1] Hazánk, VI. 557.

A királyi hadsereg tehát a leghatározottabban nyilatkozott a parlament mellett; s ezzel az udvar szemében egyúttal a katonai lázadást proclamálta, mert a magyar sereg magvát a császári királyi ezredek tették. Maga a parlament november 29-ikén szólt a magyarokhoz, németekhez, tótokhoz, oláhokhoz, ráczokhoz, horvátokhoz »az elárúlt közös haza nevében, melyet a királyt környező cselszövők gonosz hálóval körülkeritettek.« Különösen arra figyelmeztette a népet, hogy a nép szabadsága nem királyi ajándék; »ha van áldozat a szabadságban, a volt nemesség részén van, a királyén semmi.« Összefoglalta, márczius óta az udvar mennyi hitszegést követett el; mint bújtogatta a nemzetiségeket a magyar nemzet ellen, melyet kiáltványaiban mégis lázadónak, a háború kezdőjének nevez. Az olmützi kéziratokat semmiseknek nyilvánitva, felhivja a népet, segitse az országgyűlést a hon megmentésében tántorithatatlan hazaszeretettel. Windisch-Grätzet s mindazokat, kik a hazát s ennek szabadságát, függetlenségét, önállását megtámadnák, ellenségeknek nyilvánitotta.

Deczember 4-ikén az országgyűlés nyilatkozatot intézett Európa népeihez is.[1] Bőven elmondván a forradalom okait s a küzdelem eddigi történetét, figyelmeztette a népeket, hogy a Magyarország ellen kezdett harcz az absolutismus harcza a népszabadság ellen, a reactio harcza az 1848-iki európai eszmék ellen; hogy tehát ők sem nézhetik közönyösen a magyarok veszedelmét s azt, hogy a katonai zsarnokság Ausztriát miként sodorja vissza az absolutismus ösvényére. Ha Európa megtagadja tőlük rokonszenvét és közbenjárását, a világbékét s az európai államokat veszedelem fenyegeti.

Madarász László aznap már megtette inditványát, hogy a ház semmiseknek és érvényteleneknek nyilvánitsa az ellenjegyzés nélkül kiadott olmützi rendeleteket, alaptalan rágalmaknak a bennük foglalt vádakat. A ház ezt deczember 5-ikén meg is tette s egyúttal honárúlóknak mondotta mindazokat, kik e rendeleteket bujtogatás végett terjesztik.

V. Ferdinánd azonban, ki Madarász szerént ezekkel az iratokkal a puszta önkény és zsarnokság terére lépett, ekkor már nem volt Ausztria császára s többé Magyarországon sem uralkodott.

A király, ki az első franczia forradalom idejében (1793 április 19-ikén) született s a második (júliusi) forradalom idejében nyerte el Magyarország koronáját, a harmadik (februári) forradalom hatása következtében, nem minden ellenzés nélkül, csakugyan levetette biborát s hatal-

[1] A manifestum iránt többen adtak be javaslatot. Gorove a Pesti Hirlap szerint (1848., 1143. l.) alapos röpirat, Ágostoné bátor nyilatkozat, Asztalosé szép vezérczikk. Gyakorlati eredménye egynek sem igen lehetett; Svájcz és Olaszország a múlt évben szintén minden különösebb haszon nélkül árasztotta el nyilatkozataival Európát. »Sokkal jobb volna — a Pesti Hirlap vezérczikkirója szerint — ha manifestumok helyett battériákra és szuronyokra gondolnánk.« 1861-ben az országgyűlés már csakugyan eljutott odáig, hogy manifestumokról még beszélni is fölösleges.

mából még annyit sem tartott meg, mint Rudolf király a Habsburgok első nagy palotaforradalma után.

Deczember 2-ikán Olmütz »királyi főváros« érseki palotájának koronázó termében, I. Ferdinánd kijelentette, hogy fontos okok következtében a császári koronát leteszi már deczember 1-én nagykorúnak nyilvánitott unokaöcscse, Ferencz József főherczeg javára s ennek részére mind ő, mind Ferencz Károly lemondott a trónhoz való minden jogáról. Az erre vonatkozó okiratokat felolvastatván, azokat azonnal aláirta s aláiratta a többiekkel is,[1] kik részben csak most értesültek elhatározásáról.

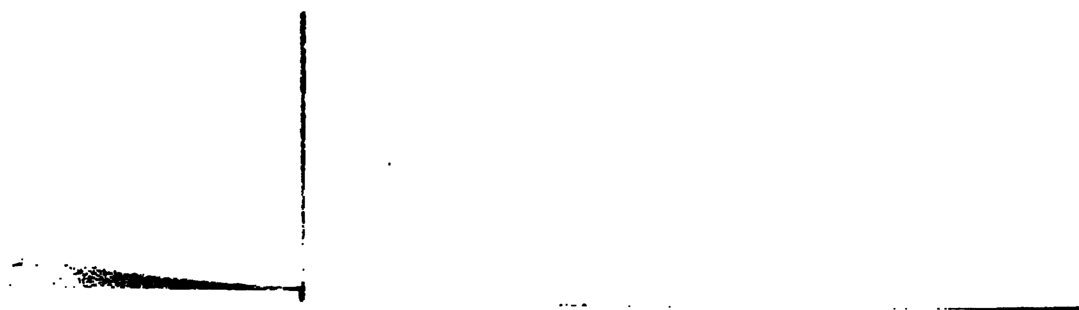
Ferdinánd — az oklevél szerint — uralkodása 13 esztendejére tiszta öntudattal tekintett vissza; csak akkor töltötte el mély és sajgó fájdalom, midőn birodalma némely részében, névszerint Magyarországban lázadás tört ki. Szeptember 22-ike és november 7-ike közt kiadott leiratainak eredménytelensége arról győzte meg, hogy népei boldogságán szíve óhajtása szerint immár nem képes munkálkodni; azért elhatározta, hogy leteszi császári és királyi koronáit; s mivel öcscse, Ferencz Károly is lemondott a pragmatica sanctio értelmében őt megillető jogokról, a korona s a vele összekötött minden jog, hatalom és méltóság minden birodalmukban Ferencz József ausztriai főherczegre és magyar királyi herczegre szállt át alkotmányosan, törvényesen, tettlegesen és valóságosan. Ferdinánd tehát mindenkit örökre fölmentett a hűség és engedelmesség kötelező ereje alól s minden hatalmát és koronáját átruházta a hűség, engedelmesség és hódolat kötelezettségével együtt unokaöcscsére, törvényes és alkotmányos örökösére, I. Ferencz Józsefre. Elismerését nyilvánitotta hű alattvalói iránt, kik szándékainak megvalósitásában támogatták; s élete fogytáig könyörög, hogy szeretett unokaöcscse és népei szivét, szándékait, akaratát Isten mindig jóra vezérelje, uralkodásának korát Isten előtt kedvessé, benn és künn hatalmassá, virágzóvá és boldoggá tegye.

Ferencz József 1848 deczember 2-ikán kelt aláírása.

Ferencz József főherczeg Schwarzenberg herczeg ellenjegyzése mellett birodalma minden népével még aznap tudatta, hogy a lemondások és a pragmatica sanctio értelmében I. Ferencz József név alatt trónra lépett.[2] Elismerve a szabad és korszerű intézkedések szükségét és nagy becsét,

[1] Az 1861 április 6-ikán megnyilt országgyűlés elé csak a nagykorúsitásról és a két lemondásról szóló száraz jegyzőkönyvet terjesztették. Hitelesitette báró Vay Miklós kanczellár 1861 április 1-én. Eredetije a régi országos levéltárban. Lásd Századok, 1897. 697.

[2] A magyar lapok eleinte I. Józsefnek nevezték.

e, Ő császári királyi Apostoli Felsége,

-

azon hív alattvalóinknak, kik szán-
isszintén közremunkáltak, hálaérzetük
iegörvendeztették, ezennel érdemlett
g éltünk fogytáig egyszersmind azon
Öcsénk, valamint Népeinek szivét,
igaz vallásosság és a jó erkölcsök
ltal pedig, benn és künn hatalmassá,
ak örökre emlékezetessé lenni engcd-
s Házunk felett, kiknek valódi javát
zvéttel, éltünk végperczéig. kisérni.
1848-dik, uralkodásunk tizennegyedik

MI ELSŐ FERENCZ-JÓZSEF,

ISTEN KEDVEZŐ KEGYELMÉBŐL AUSZTRIAI CSÁSZÁR, MAGYAR,

CSEH, DALMÁT, HORVÁT, TÓT, HALICS, LADOMER, RAMA, SZERB, KUN ÉS BOLGÁR ORSZÁGOK APOSTOLI, ÚGY LOMBARDIA, VELENCZE, ILLIRIA, JERUZSÁLEM stb. KIRÁLYA; AUSZTRIAI FŐHERCZEGE, TOSCANA NAGYHERCZEGE, LOTHARINGIA, SALZBURG, STEYER, KORONTÁN ÉS KRAJNA HERCZEGE; ERDÉLY NAGYFEJEDELME; MORVAI ŐRGRÓF, FEL- ÉS AL-SLÉZIA, MODENA, PARMA, PIACENZA, GUASTALLA, OSVIECZIM ÉS ZÁTOR, TESCHEN, FRIAUL, RAGUZA ÉS ZARA stb. HERCZEGE, HABSBURG, TIROL, KYBURG, GÖRCZ ÉS GRADISKA GRÓFJA, TRIENT ÉS BRIXEN FEJEDELME, FEL- ÉS AL-LUZSICZA S ISTRIA ŐRGRÓFJA; HOHENEMBS, FELDKIRCH, BREGENCZ, SONNENBERG stb. GRÓFJA, TRIEST, KATTARO, ÉS A SLÁV ŐRGRÓFSÁG URA stb.

Miután Fenséges Nagybátyánk, Ő Felsége I. Ferdinánd Császár, Magyar és Csehországok e néven Ötödik Királyjának, mai napon kelt legmagasb Manifestumában kimondott indító okoknál fogva tetszett, az Ausztriai öszves Birodalom Uralkodói székéről, következőleg a vele válhatlanul öszvekapcsolt Magyarország Koronájáról is leköszönni, és miután a Mi, a pragmatica Sanctióhoz képest szabályozott, és az Ország törvényeiben meghatározott Örökösödés rendén uralkodásra hivatott Fenséges édes Atyánk, Ferencz-Károly, Ő császári királyi Fensége, koronáhozi jogáról egyszersmind ünnepélyesen lemondott, — természetes és törvényes örökösödési jogunk erejével, egyéb Birodalmaink kormánya mellett, ezennel a Magyar- és Erdély-Országok feletti uralkodást is általvettük.

Most midőn, ha szivünk vonzalmát követhetnők, első és legkedvesebb királyi tisztünknek azt tartanók, öszves törekvésünket magyar Népeink boldogsága és jólléte békés öregbitésére fordítani, ezen szándokunk valósítása — melly jövendő uralkodásunk hatását jellemezze, — fájdalom, a jelen pillanatban lehetetlenné vált.

Egy vétkes pártfelekezet fondorkodása, melly Felséges Elődünk minden atyai intéseit és komoly parancsait kigúnyolva, miután a legmegvetendőbb eszközökkel nyilt lázzadást támasztott, és pártütőkkel szövetkezve hív hadseregeinket megtámadni merészlette, hazaárulói ellenszegülésében, a Király és Haza szentesített nevével visszaélve, folyvást megmarad, azon fájdalmas meggyőződéshez vezérel Bennünket, hogy Magyarország és Erdély jó érzésü lakosainak nagy többsége, Királya iránti öröklött hivségét és ragaszkodását nem képes tanusitani, mielőtt a pártütők zsarnoki nyomása alol a fegyver erejével ki nem szabadittatik.

Mélyen elkeseredve a mellőzhetlen szükség ezen parancsa miatt, melly a királyi kötelességek legnehezebbikét tűzi Előnkbe, nyugodt lelkiismérettel fogunk még is annak tellyesitéséhez, mert csak ezen úton mutatkozik Nekünk, — a legközelebbi idők sajnálatra méltó eseményei után — annak reménye, hogy Magyarország Istentől Reánk bizott Népei számára, a béke malasztjait, minden nemzetiségek elismérését és biztositását, és azok jólétének felvirágzását állandósithassuk.

Ezen czélból mindenek előtt elhatározva érezzük Magunkat, Felséges Elődünk által November 6-kán és 7-kén kiadott határozatokat és rendeleteket egész terjedelmökben fentartani, és minden Hatóságokat azok múlhatatlan tellyesitéseért, a legszigorúbb felelősséggel tartózóknak nyilvánitani.

Meghagyjuk ennel fogva, a lázzadás megzabolázására Felséges Elődünk által, a császári királyi hadseregek főparancsnokának kinevezett és teljes hatalommal felruházott

I. Ferencz József trónralépési kiáltványa.

bizalommal lép arra a pályára, melynek összes birodalma üdvös átalakitásához és megifjitásához kell őt vezetnie. »A valódi szabadság, a birodalom minden népének egyenjogositása és minden állampolgár törvény előtti egyenlősége, valamint a népképviselőknek a törvényhozásban való részvétele alapján, újra felvirúl a haza régi nagyságában, de megifjodott erőben, mint rendithetetlen épület az idők viharaiban, mint tágas lakóház különféle nyelvű törzsek számára, melyeket atyáink kormánypálczája századok óta testvéri kötelékben tart együtt.« Homálytalanúl őrzi meg koronája fényét, csonkitatlanúl a birodalmat; de kész megosztani jogait a nép képviselőivel, remélve, hogy a birodalom minden országát és törzsét egy nagy államtestben egyesitheti.

Minden intézkedést megtett, hogy midőn a birodalom egy részében a polgárháború még most is ég, a törvény iránt való tiszteletet mindenütt helyreállitsa. A nagy alkotmánymű sikerének első feltétele a fölkelés lecsillapitása és a belső béke. Bizalommal számit ebben a részben minden nép képviselőinek okos és őszinte közremunkálására, valamint a mindig hű földmivelők ép eszére. A kipróbált, hű és bátor sereg továbbá is tántorithatlanúl védi a hazát és a szabad intézményeket. »Ausztria népei! — fejezte be kiáltványát. — Atyáink trónját komoly időkben foglaljuk el. Nagyok a kötelességek, nagy a felelősség, melyet a gondviselés ránk rótt. Isten oltalma fog kisérni bennünket.«

A magyar országgyűlés deczember 7-ikén foglalkozott a császári okiratokkal, akkor is csupán a Csányi László főkormánybiztostól a honvédelmi bizottsághoz küldött nyomtatványok alapján. A békére hajlók nevében báró Wesselényi Miklós az előleges tanácskozások alkalmával azt javasolta, kétes végű háborúban ne koczkáztassák a nemzet politikai életét, hajoljanak meg a kényszerűség előtt, fogadják el a bemutatott okiratokat, ismerjék el királyúl I. Ferencz Józsefet s igyekezzenek kibékülni vele. Kossuth azonban sietett lerontani szavainak hatását. Figyelmeztette a képviselőket, hogy békét most már összes alkotmányos jogaikról lemondva sem nyernének, mert a reactio egész nyiltan törekszik minden alkotmányos és nemzeti jog megsemmisitésére. Ha vesznie kell a nemzetnek, jobb, ha fegyverrel kezében, magát törvényesen védve hal, mint gyáván meghódolva. Inditványára másnap mind a két ház kijelentette, hogy Magyarország soha sem volt az ausztriai birodalom része, hanem független ország, melyek saját alkotmánya van s melyet saját törvényei szerént kell kormányozni. Ezen a függetlenségen és önálláson alapúl az ausztriai háznak Magyarországban a pragmatica sanctioban meghatározott rend szerént való uralkodása. Az ausztriai császári trón iránt közelebb tett tisztán családi intézkedések tehát a magyar királyi székre a magyar országgyűlés hozzájárulása és előleges beleegyezése nélkül egyáltalán nem vonatkozhatnak. Hogy azonban a magyar alkotmányt és függetlenséget jelenleg annyi felől fenyegető veszedelmek közt a hallgatást a nemzet jogainak sérelmével félre ne magya-

rázzák, kijelentik, hogy a magyar királyi szék a nemzet előleges megegyezése nélkül csak a koronás király halálával üresedhetik meg,[1] ebben az esetben a törvényes örökös a nemzettel koronázási hitlevelet kötni, az ország törvényeire, alkotmányára megesküdni s magát Szent-István koronájával megkoronáztatni köteles. Némi jogot a koronázás előtt is gyakorolhat ugyan, de csak a törvények értelmében és csakis a koronás király halálát követő időkben. Minden más változás egyedül a nemzet akaratát kifejező országgyűlés beleegyezésével történhetik. Ily beleegyezés nélkül a fejedelem életében senkisem tulajdonithat magának királyi jogokat s még kevésbé változtathatja meg az örökösödés rendjét családi magán-egyezkedésekkel, e nélkül maga a fejedelem sem mondhat le a királyi székhez kötött jogairól és gyöngesége esetében csak a nemzetnek van joga intézkedni az ország ideiglenes kormányzatáról. A királyság kétoldalú szerződésen alapúl s igy a királyi szék betöltéséről az országgyűlés hire, tudta és megegyezése nélkül egyoldalúan senki sem intézkedhetik. Mivel az Olmützben deczember 2-ikán mégis megtörtént, az országgyűlés a nemzet nevében mindenkinek meghagyta, hogy bitorlásnak tekintsenek minden hatalmat, melyet az országgyűlés el nem ismert s hogy hazafiúi szent kötelességüknek ismerjék megóvni és megvédni a hazát minden idegenszerű bitorlástól, avatkozástól és ellenséges megtámadástól, különben a hazaárúlás bűnébe esnek.

Ez a határozat voltaképp csak elvi kijelentést tartalmaz, minden személyes él nélkül. Alig bizonyitja valami jobban az országgyűlés nyugodtságát, mint az, hogy vezére, Kossuth, deczember 12-ikén is a dynastiával való kiegyezés mellett nyilatkozott s hogy a későbbi (1861. és 1867. évi) országgyűlések is a deczember 7-iki határozat szelleméhez ragaszkodtak.

V. Ferdinánd lemondása palotaforradalom műve volt s a magyar közvélemény sohasem hitte el, hogy Ferdinánd az osztrák császárságról önként s nem ismerte el sohasem, hogy ezzel együtt a magyar koronáról is érvényesen és törvényesen lemondott volna.[2] V. Ferdinánd erről nem adott ki külön okiratot s lemondásáról Magyarországot külön nem értesitette. Lemondását a magyar közjog szempontjából alaki tekintetben legalább is hiányosnak kellett tekinteni, mert Magyarországot nem lehetett Ausztria gyűjtőneve alatt érteni, nem lévén az az osztrák császárság tartománya; külön koronája, külön alkotmányos önállása volt s a magyar király csak a nemzet tudtával és hozzájárulásával mondhatott volna le a magyar trónról.[3] Ha senki sem kételkedett is azon, hogy Ferdinánd egyúttal Magyarország trónjáról is valóban lemondott, közjogilag ezt a tényt mégsem lehetett elismerni s törvényes királyának a nemzet 1867-ig a

[1] Madarász József a deczember 7-iki ülésen megjegyezte, hogy megürülhet hűtelenség (a tróntól való megfosztás) következtében is.

[2] Gróf Csáky Tivadar a képviselőházban 1861 május 17-ikén.

[3] Az 1861. évi első és második felirat.

hradsini várpalotába visszavonúló Ferdinándot tekintette.[1] Innen van, hogy 1861-ben némelyek egyenesen ő vele s nem megnevezett utódával akartak újból érintkezni. Ide járult, hogy ez az utód kiskorú volt s ha V. Ferdinánd őt egy nappal előbb nagykorúsította is, egyoldalú intézkedését az országgyűlés nem volt köteles elfogadni. Az 1485 : VII. és 1681 : L. törvényczikk értelmében a kiskorú vagy hanyag király helyettese a nádor s tekintettel az 1848 : III. törvényczikkre, ezt illette volna a kormány az új uralkodó nagykorúságáig még abban az esetben is, ha a lemondás a törvényhozás mindakét tényezőjének megegyezésével történik.[2]

Ehhez képest az országgyűlés mind 1861-ben, mind 1867-ben az elv fenntartása mellett legalább a formai hiányok megszüntetését sürgette. I. Ferencz József, ki akkor 12 és fél esztendő óta már tényleg uralkodott, 1861 április 6-ikán az országgyűlés elé terjesztette a két lemondást, de június 21-ikén kelt leiratában visszautasította az azoknak »állítólagos« alaki hiányai iránt támasztott »ürügyet«, kijelentvén, hogy az »ausztriai császárság és minden alatta egyesült királyság« neve alatt kétségkívül ott van Magyarország is; trónra lépését ennek népével is tudatta, az »erre vonatkozó új okmány kiállításának szüksége tehát az e részben alkotandó törvényczikk által önként megszűnik«. Erre nem következhetett más, mint az országgyűlés tiltakozása és (augusztus 21-ikén) feloszlatása. A koronázási hitlevél tárgyában kiküldött választmány azonban 1867 május 31-ikén magáévá tette az 1861. évi országgyűlés álláspontját, vagyis pótlólag kívánta beterjeszteni a Magyarországhoz külön intézendő lemondási okiratokat, hogy azokat az országgyűlés tárgyalhassa, törvénybe iktathassa s ekképen az ország utólagos hozzájárulását is kifejezze; tiltakozván egyúttal a lemondások általánosságából Magyarország alkotmányos önállásának csorbitására vonható minden következtetés ellen. Az Andrássy-ministerium a maga részéről is elismerte a formahiányokat s ezeknek oly hosszú idő után való pótlása és az 1861. évi országgyűlés határozatának foganatosísa végett törvénybe iktattatni rendelte a lemondások tényét[3] a kivánt óvással s a jövőre nézve azon jognak fenntartásával, hogy a lemondás mindenkor Magyarország külön értesitése mellett és hozzájárulásával történjék. A két ház június 1-jén elfogadta ezt a javaslatot s megalkotta az 1867 : III. törvényczikket »ő császári és apostoli királyi felségének V. Ferdinándnak a trónról és fönséges császári királyi főherczeg Ferencz Károlynak a trónöröklésről még 1848. évben történt lemondásaikról«, mely egészben véve igazolta az 1848 deczember 7-ikén hozott határozat nyugodt és teljesen törvényszerű első részét. Nem lehet tehát mondani, hogy ez a határozat egyáltalán lehetetlenné tette volna az új uralkodóval való kibé-

[1] Kubinyi Ferencz a képviselőházban 1861 május 16-ikán.

[2] Németh Albert u. ott május 22-ikén; Prónay József június 11-ikén.

[3] De (és ebben van az eltérés) nem magukat a lemondásokat, melyeket, Magyarországhoz intézve, különben is újra kellett volna fogalmazni.

külést s nem üres beszéd az országgyűlésnek négy hónap mulva a függetlenségi nyilatkozatban (1849 április 19-ikén) tett az a kijelentése, hogy »ha ezen trónváltozásra a magyar nemzet megegyezését törvényes úton kérik s ha az ifjú herczeg a magyar alkotmány fenntartására esküt tenni ajánlkozik, a magyar nemzet nem késett volna őt, mielőtt kezét polgárvérbe mártotta, diplomatikai kötések alapján királyának elfogadni és Szent-István koronájával megkoronázni«.

Mivel erről most szó sem lehetett, a honvédelmi bizottság azonnal új eskümintát alapitott meg, mely szerént a katonaság egyszerűen csak az alkotmányra tett hitet. Midőn pedig aggodalom támadt, hogy a korona talán nincs is helyén s vele »valaki« pártkirálylyá koronáztathatja magát, az országgyűlés deczember 9-ikén tizenkét tagú küldöttséget bizott meg a koronatartó láda megvizsgálásával.[1]

Pár nap múlva (deczember 10-ikén) a felsődunai magyar hadsereg nevében Görgei és Csányi kijelentették, hogy királyúl csak azt ismerik el, kinek fején ragyog Szent-István koronája, melynek birtokáról az országgyűlés tudta és beleegyezése nélkül senki sem rendelkezhetik; hogy tehát alája vetvén magukat az országgyűlés határozatának, szent kötelességük védeni és oltalmazni Magyarország törvényes függetlenségét és a nemzet alkotmányos jogait.

IV. FEJEZET.

Két dictátor.

»Ki birja legyőzni egy nemzet millióit, ha az vállhoz vállat vetve, nem akarja magát legyőzetni?« S Kossuth deczember 16-ikán guerilla-harczra lelkesitette nemzetét. Magyarországnak kevés volt a rendes katonája s a nép nem tódult tulságosan a zászlók alá; csak később jött rá, a nemzet bukása után, mikor már elfogyott a Kossuth Lajos regimentje, hogyha még egyszer izen Kossuth, mindnyájan elmennek. Most még sokan maradtak otthon és foglaló nélkül nem szivesen mozdultak ki a falúból.[2] Népdalok kevesebb számban termettek, mint a kurucz időkben, s inkább az értelmiségnek, a városiaknak szólt a költő buzditása: »A sikra, magyarok! Fegyvert ragadjatok! Hazánkat újra meg kell váltani!«

[1] Ürményi Ferencz koronaőr deczember 13-ikán jelentette a felsőháznak, hogy a kilenczedik kulcs az udvarnál lévén, a korona ládáját nem lehetett felnyitni; deczember 18-ikán feltörték a ládát s mindent rendben találtak, mit másnap a képviselők házának is bejelentettek.

[2] Vadnay Károly, Beöthy Irodalomtörténetében, II. 630.

De Vörösmartyból nem lett Rouget de l'Isle; magyar Marseillaise-e[1] nem hatott.

Deczember 14-ikén Petőfinek egy csatadalát magában a képviselőházban olvasták fel: »Trombita harsog, dob pereg: kész a csatára a sereg!« Aznap (deczember 21-ikén) jelent meg az a Pesti Hirlapban, a melyiken Kossuth Hirlapja a Czuczor Gergely Riadóját[2] közölte: »Sikolt a harczi síp: riadj, magyar, riadj!« Röpíveken, lapokban egymást érték a harczi és a köztársasági dalok; Hiador (Jámbor Pál) egymaga rövid idő alatt három füzetre valót adott ki. A templomokban is felhangzott az ének a »Jertek keresztény lelkek« dallamára:

Isten, ki annyi vész közt megtartád hazánkat,
Jer most is oltalmunkra s vezéreld csatánkat;
Az élet és halálnak sorsát te intézed,
Csak tőled vár szerencsét s áldást magyar néped.
Uram, segits meg!«[3]

Mészáros Lázár, a Schlick ellen küldött új fővezér, Petőfi harczidalának bemutatásakor az országgyűlésen reményét fejezte ki, hogy felülmúlják Pompejust, ki azzal dicsekedett, hogy lába minden dobbantására ötvenezer ember áll ki. Csak ne kövessék Pompejust, a ki semmit sem tett.

Az országgyűlés (deczember 20-ikán) elhatározta, hogy arany táblára iratja a hősök neveit, érdemkereszteket készittet a vitézeknek, gyászmiséket mondat, istentiszteleteket tartat az elesettekért s tölgykoszorúval ékesitteti a dicsőségesen lobogó zászlót. »Seregeink, vezéreink vitézsége oly hősies, hogy minden csapat leonidási harczra képes.« A magyar népért, a szabadságért olyanok is véreznek, kik (mint Guyon, Pusztelnik) magyarúl sem tudnak. E szabadság és az igazság nevében, a haza érdekében és azon hősök iránt való hálából is föl kell a népnek kelnie. Égesse össze mindazt, hová fejüket hajthatnák ellenei.[4] A harangok hangja, mely idáig áhitatra hivott, ágyukká öntve, a dicsőség mezejére, az ellenséget halálra hijja s fülébe dörgi: »Ne bántsd a magyart.«[5]

Nem Vörösmarty vagy Petőfi, hanem a kormány elnöke, Kossuth lett a szabadságharcz Rouget de l'Isleje, a ki versek helyett szónoklatokban, kiáltványokban fokozta a nép szenvedélyeit. Tőle kellett olvasni a hadi tudósitásokat, hogy a csüggedők felbátorodjanak.

[1] Elszavalta november 6-ikán a Radikál-körben Lenkey János tiszteletére rendezett lakomán.

[2] »Riadó« czímmel Windisch-Grätz betörésének hirére Erdélyi János is irt a Marseillaise dallamára énekelhető költeményt; de ezt a Márczius Tizenötödike csak 1849 április 24-ikén közölhette.

[3] Apor-gyűjtemény, 77. szám.

[4] Kossuth a képviselőházban, deczember 20-ikán.

[5] U. ő deczember 19-ikén a vácziakhoz, kik deczember 12-ikén összes harangjaikat ágyúöntésre ajánlották fel. Az ágyúkra Kossuth Zrinyi jeligéjét öntette.

1

r

r
s
k
s
a
f
k

c
r
č
s

i:
k
s
r
s
s
ε
r
ε
r

l
t
r

l:

l:
ε

ε

S a nép kezdett tódulni a zászlók alá. A megyék jobbára több ujonczot állitottak ki, mint a mennyit kivetettek rájok.[1] Az apa nem törte fejét, mint szabaditsa ki fiát a katonasor alól; apa, fiú, néhol talán az unoka is együtt akartak harczolni. Az iskolák többnyire üresen álltak, az egyetemen csak hadi tudományokat adtak elő, az orvosiakból csupán annyit, a mennyi a csatatéren és a tábori kórházakban szükséges. Deczember közepéig közel 100,000 katonája volt az országnak.

Kossuth nyilvános dicséreteitől mennyire különbözők azok az észrevételek, melyeket a feldunai hadsereg vezére, Görgei november elejétől deczember közepéig ismert 351 levelében tett a hadseregről![2]

Görgei nem tévesztette szem elől, hogy fiatal hadsereget vezet, melynek legnagyobb része számos tiszttel együtt ujoncz. Tökéletlenségük, szolgálatbeli gyarlóságaik iránt tehát, a mennyire lehetett, elnézéssel viseltetett, mert túlságos szigorral többet rontott mint használt volna.

A sereg újjáalakitásának nehézségeitől nem rettent vissza. »Ha parányi életem belevesz is — vigasztalta magát már november 17-ikén — becsületem örökre fennmaradand, a történelem őrködvén felette.« A veszély nagyságának tényezőit inkább saját feleinek rossz hazafiságában, mint az ellenség túlnyomó számában látta. Pozsony, Nyitra, Trencsén, Mosony és Sopron megyéket, ha nem is a nyilt ellenszenv, legalább a legrútabb semlegesség megannyi melegházának tekintette. A történetre hivatkozott, hogy az akaratban való egység nélkül az enyészet felé siető szervezetek megmentésére gondolni sem lehet. Magyarország kedvéért sem vesz a világ folyása más irányt. Másoknak kell megitélniök, oly közel áll-e már Magyarország a végveszély széléhez, hogy csak egy erős dictatura keze mentheti meg az elbukástól.

A polgár, ki egy hadsereg vezére lett, igy kezdett politizálni vezérségének már második hetében; s viszont a honvédelmi bizottságnak, ennek a magyar Hofkriegsrathnak, elnöke hajlandó volt beavatkozni a hadvezetésbe is, anélkül, hogy a felelősséget viselné. Szeptember óta tényleg Kossuth volt az ország kormányzója; parlamenti mindenhatóságával igazi dictátor, már csak azért is, mert a felelősséget nem kerülte ugyan, de joggal és szigorúan nem is lehetett azt ellene alkalmazni. Ugyanakkor, mikor Windisch-Grätz katonai dictaturát gyakorolt, olyat, mely előtt vetélytársa, Jellacsics is engedelmesen meghajolt, Magyarországban szintén katonai

[1] A késlekedőket Répásy Mihály tábornok deczember 27-ikén sietésre nógatta.

[2] Szemelvények Görgei Arthurnál (Mein Leben, I. 99—112) és Görgei Istvánnál, (id. m. I. 27—50.) Az utóbbinak gyűjteményében Görgeinek összesen 858 levele van, melyből 179 a magyar. A szolgálati nyelv vegyesen magyar és német volt, mert ha Kossuth november 5-ikén meghagyta is, hogy a hadseregnél a parancsokat s intézkedéseket magyarúl kell kiadni, Görgei ezt az átmeneti időkben, az ellenség előtt nem tartotta foganatosithatónak. Más tábornokok (pl. az aradi vértanúk közül Damjanich és Vécsey) is többnyire németül leveleztek, mert jobban ismerték a német katonai kifejezéseket.

dictatura kellett volna; mert deczembertől fogva csak hadi szerencséről lehetett szó, nem a törvényesség kérdéséről, ha ezt az országgyűlés mindvégig hangoztatta is. Görgei nem mondta ki nyiltan, de kétségtelen, hogy katonai dictaturát akart; a mikor először emlegette, Magyarország még nem volt az ő táborában, mint Ausztria a Radetzkyében s a Windisch-Grätzében; de az események csakhamar oda vezették. A főhadnagyokból, kapitányokból lett tábornokok talán még nem váltak be korlátlan hatalmú polgári és katonai vezéreknek; de ha már Kossuth, mint a honvédelmi bizottság elnöke s az országgyűlés teljes hatalmú megbizottja, ellenmondás nélkül rendelkezett, mivel Cromwell vagy Napoleon módjára nem mindenkiben egyesülnek a polgár és katona legfényesebb tulajdonságai, legalább elismert fővezért kellett volna kineveznie.

Görgei, a felelőtlenség kérdésének fölvetője, tiltakozott az ellen,[1] mintha ő maga már Pozsonyban dictátor akart volna lenni. Nem ismerte

Nyáry Pál aláírása.

eléggé az ország szokásait, erkölcseit, törvényeit, közigazgatását; őt magát pedig még az ország nem ismerte. Szerencsés izgatónak és népszerű embernek tartotta Kossuthot, de meg volt győződve, hogy szerencsétlen dictátor lenne belőle. Kossuthoz irva, mégis kire gondolhatott másra, midőn dictaturát emlegetett?

Deczemberben az országnak tényleg nem volt felelős kormánya. A képviselőház november 26-ikán elhatározta, hogy a honvédelmi bizottság tagjai ministeri fizetést húzzanak; mit azonban ezek nem fogadtak el, mert nem akarták magukat ministereknek tekintetni, hanem csak egyes kormányzati ágakkal foglalkozó bizottsági tagoknak. A ház tehát deczember 19-ikén a követi dijon felül a ministeri fizetéshez alkalmazott napidijakat szavazott meg nekik. Igy kiviláglott, hogy ez a napidijas kormány nem valami más név alatt működő ministerium, hanem a törvényhozó testület kifolyása, hogy tehát a ministeri felelősség elvét sem lehet reá

[1] Görgei, Mein Leben, I. 116—7.

alkalmazni. Mint bizottság, a ház rendeletei értelmében intézkedik, anélkül, hogy a kormányzat egyes ágait tagjai közt a ministeri tárczáknak megfelelően osztotta volna szét. A ház, az ország fenyegetett helyzetét tekintve, most nem bocsátkozott sem a felelősség kérdésének bolygatásába, sem a kormányzás tárgyainak osztályzásába, vagy a tagok számának meghatározásába. Ez körülbelül annyit jelentett, hogy a bizottság elnökét dictátornak tekinti. A bizottság, saját lelkiismeretén s a törvényeken kivül, semmi mástól nem függött s tizenkét tagja csak együttvéve érezte magát felelősnek; sőt igy sem egészen, mert hivőkre talált az a képtelen tanitás, hogy maga az országgyűlés, a bizottság kiküldője kormányoz. Épen e miatt rebesgették némelyek, hogy a ház a kormányzásba avatkozván, a convent szerepére vágyik. Pedig a tény az volt, hogy október 3-ika s még inkább deczember 2-ika után a király helyébe a népfölség elvénél fogva az országgyűlés lépett s a ministerium helyett más alakú kormányt szervezett, mely amannak felelősségét örökölte.[1]

Kossuth megnyugodott oly collegiális jellegű kormányban, mely — mint az egykori helytartótanács — legfeljebb egy személynek, a hallgatagon kormányzóúl elismert elnöknek volt felelős. A rendkivüli időkben mindjobban gyakorolta a biztosok által való rendelkezést is, ekként mind több és több képviselőt tévén lekötelezettjévé;[2] s deczember 14-ikén magát a házat arra kérte, hogy ezekben az átmeneti időkben mindaddig, míg bizik a kormányban, általános határozatokat ne hozzon. Elvi kérdések fejtegetésével most nem lehet vesződni, mert ez meghasonlást okoz, pedig egyesülni kell a haza megmentésének nagy gondolatában. A ház csak az ellenség megverése után rendelkezzék a kormánynyal. Akár köztársaságot, akár más egyebet akarnak, a pártok most egyesüljenek, hogy legyőzhessék az átkozott reactiót, mely nyiltan kimondta, hogy eltörli az alkotmányt s az országot a birodalomba olvasztja.[3] Csak két tárgygyal foglalkozzék az országgyűlés; a kármentesitéssel, s a büntetőtörvénykönyv átnézésével.

Deczember 15-ikén alakúlt meg a bizottság, hogy javaslatot készitsen a kármentesités dolgában, melynél nagyobb közgazdasági feladat még nem hárúlt egy országos bizottságra sem. Rendszeres munkát kellett készitnie, hogy még nagyobb veszedelem ne legyen a hazában. 19-ikén a bizottság már elkészült munkálatával s fedezetül az államjószágokat és a közalapo-

[1] Halász beszéde a képviselőházban 1849 február 8-ikán. Irányi beszéde február 9-ikén.

[2] 1849 február 28-ikán egyszerre 22 képviselő volt kormánybiztos. (Az igazoló bizottság 867. sz. jelentése: Közlöny, 1849. 219—222.)

[3] Az osztrák parlament baloldala már deczember elején közzétette programmját. mely szerint Ausztria öt nemzetiség (lengyel-osztrák, cseh-osztrák, szlavón-osztrák, német-osztrák és olasz-osztrák) szövetséges államból állana. Csatlakozhatnának az országgyűlésen nem képviselt »tartományok« is, pl. Horvátországot és Szlavoniát könnyen oda lehetne illeszteni a szlavón-osztrák tartományba.

tat jelölte ki. A ház deczember 23-ikán megkezdte a tárgyalást s folytatta azt egy egész héten át, a hazát fenyegető veszélyek közt nem minden maás nélkül vitatkozván arról, mennyi kárpótlást kapjanak a birtokosok az államtól, melyért küzdeni és melyet megmenteni kell.[1] Mivel ez már egyszerű zsebkérdés lett, melynek megoldásához nyugodtabb idők kellettek, Dedinszky és Deák inditványára a ház deczember 30-ikán a tárgyalást boldogabb időkre halasztotta.

Ha ezen a héten a ház egyszer-másszor képtelen lett határozatra, az csupán az érdekelt felek taktikájából, az obstructio egyik fogásaképen történt, mert még mindig együtt volt 230—240 képviselő,[2] kétannyi, a mennyi 40—50 év mulva egy-egy kérdésben szavazott. Csonka parlamentről tehát szó sem lehetett s annak határozatait senki sem támadhatta meg a jelenlevők számának csekélysége czimén. A viszonyok követelték, hogy a ház jobbadán csak bizottság gyanánt működjék, mely a kormányt szabadjára hagyja s igy a dictatura egy nemét engedje gyakorolni.

Azonban Kossuthból, ki még most is gyönyörködni tudott kanári madara csicsergésében, a dictatura minden eszközének birtokában sem lett volna igazán terrorista, pedig Windisch-Grätz a rémuralom fejét látta benne. »Ugyan kit bántottunk mi idáig? »— kérdezte utóbb Kossuth.[3]« Igaz, hiba az eredményre nézve, hogy nem tettük.« Hitték a képviselők is, hogy keresztül kell menniök a franczia forradalom néhány tünetén, mert hiszen szintén forradalomban élnek; a szabadságra törekvés pedig olyan szent czél, hogy annak elérésében az eszközökben sem mindig szükséges a legnagyobb szigorral válogatni. Volt, aki igazolni tudta Robespierret, mert az a vér, melyet a szabadság érdekében Francziaországban kiontott, bizonyosan felért azzal a vérrel, melyet úgy kiméltek meg, hogy a honárúlóknak megkegyelmeztek. A terrorismust nem tartották a szabadság elnyerése eszközének; az idők szelleme is más volt mint a franczia forradalomban. Magyarországban sem dictátor, sem conventi biztos nem merné utánozni a lyoni, touloni, nantesi verfürdőket. Óvtak a rémuralomtól, mely egy vagy más alakban Francziaországban is szolgaságra vezetett; s rémuralommal vádolták épen az osztrákokat, kik kihirdették, hogy mint lázitót lövik agyon, kik hatalmukat el nem ismerik. Rémuralmat a tulzóbbak is csak visszatorlásképen, akkor akartak, ha nem volna más mód a haza megmentésére.[4]

Kossuth nemcsak rémuralmat nem akart, de sokáig még dictaturát sem. Azért is kivánta együtt tartani az országgyűlést, hogy legyen elismert,

[1] Deák a képviselőházban, 1848 deczember 30-ikán.

[2] Például deczember 29-ikén Palóczynak egy e tárgyban beadott inditványát, melyet most ötödször tűztek ki szavazásra, 105 szó ellenében 129 szóval vetették el.

[3] A képviselőházban 1849 január 13-ikán.

[4] Pálfy János, Madarász László, Kazinczy Gábor és Bernáth beszédei u. ott, február 3-ikán. Nyáry Pál beszéde február 8-ikán.

legalább a nép előtt elismert hatalom, mely határozatot hoz; mert ha tagjainak csekély száma következtében nem hozna, helyébe szükségképen dictátornak kellene lépnie. Lehet, hogy törvénytelenül, nem hatalomra vágyva tolná föl magát, hanem kötelessége érzetéből, a nemzet megmentése végett, ha fejével játszanék is. Majd akad, a ki elmondja, hogy »non servavi legem, sed juro, quod servaverim rempublicam«. Ő magában erre nem érzett hajlandóságot; többször ismételte, hogy nem kiván megragadni ilyen törvénytelen hatalmat; de megtörténhetik, a mit Brumaire 18-ika után az ideiglenes consulátus egyik tagja mondott, mikor azt kérdezték tőle, milyen ember az a Napoleon? Azt felelte rá: »Vous avez un maitre!« Akadna valaki, a ki ura akarna lenni a nemzetnek.[1] S valjon az a szineskedés volt-e ez, melylyel Caesar tolta vissza az Antoniustól nyujtott koronát? Vagy a hatalom czimét, Cromwell módjára, valóban nem becsülte többre kalapja tollbokrétájánál? Ehhez talán valóban Cromwellnek kellett volna lennie, katonának s államférfiúnak egyszerre. Amaz nem volt és szigorú birálói[2] ennek sem tartották. Lelkesedését, szavának hatalmát elégtelennek vélték arra, hogy kivivja és biztositsa egy nemzet szabadságát. De jobb volt Cromwellnek nem lennie, mint Monkot tűrnie. Lelkesedése, szónoklatának ereje, népszerűsége dictátori czim és tulajdonságok nélkűl is kezébe adta a szabadságért való küzdelem vezetését.

Az országgyűlésen 1849 tavaszán az ősz Palóczy bátran hivatkozhatott reá, hogy Kossuthot, a mint az események emberévé vált, a képviselőház karolta fel s állitotta egyező akarattal oda, hová meghitta őt a szabadság istene. S nem volt egyetlen alkalom, egy eset, egy határozat, hogy páratlan bizalommal nem támogatta volna. Mert »felfogván az idő kivánatát, megismerte az idő emberét s tudván, hogy csak egység s egyetértés mentheti meg a hazát, kész volt mindegyik tagja e nagy czélnak egyéni véleményét feláldozni.«[3] Ha dictaturáról egyáltalán szó lehet, Kossuth parlamenti dictaturát gyakorolt.

A »tartomány«-nak azonban bevallott dictátora is volt: Windisch-Grätz Alfonz herczeg, az ellenforradalom legöntudatosabb embere. Az új császár teljes hatalommal küldte őt a magyarok leverésére, két nappal azután (deczember 15), hogy a herczeg tudatta a magyarokkal a cs. kir. hadsereg benyomúlását. Ugyanekkor az osztrák ministerium a kremsieri parlamentben elég érthetően körvonalazta Windisch-Grätz föladatát. Helyreállitni (jobban mondva megteremteni) az alkotmányozó gyűlésen képviselt és a magyar koronához tartozó országok szerves kapcsolatát, egyenjogúvá tenni bennük minden nemzetiséget, egyúttal azonban megalapitani és megszilárditani a monarchia egységét és elválaszthatatlanságát.

Windisch-Grätz küldetése, melyet Bécsben a magyar országgyűlés

[1] Kossuth a képviselőházban 1849 márczius 25-ikén.
[2] Pl. Csengery Antal, Jellemrajzok, 131.
[3] Palóczy 1849 ápril 2-ikán.

Herczeg Windisch-Grätz.
(Egykorú kőnyomat Ő Felsége hitbizományi könyvtárában.)

deczember 7-iki határozata után elkerülhetetlennek láttak, II. József politikájának feltámadása volt. Az egységes Ausztriáért rajongva, a szövetséges államok alkotásában az erős Ausztria bukását látva, Windisch-Grätz teljes hatalommal már előbb ezért vállalkozott a prágai és bécsi fölkelés elnyomására; s újból dictátorrá tétetve, most is ezért indúlt Magyarország ellen. Államhontó erőt tulajdonitott a demokratiának, mely fölkelésekre vezetett; és kimondván egyszer, hogy az ember a bárónál, a nemes a herczegnél kezdődik, mint igazi feudális nagyúr, habozás nélkűl csatlakozott az aristokratikus párthoz,[1] melytől egyedűl remélte Ausztria fennmaradását, sőt teljes mértékben való kifejlését. Egy magyar jellemzője[2] őt magasztalja azért, hogy az elhatározó pillanatban erős kezekkel ragadta meg a multat a jelennel összekötő fonalat, uralkodó-házának törvényes jogát, melyet a tömeg gyöngesége, rövidlátó szenvedélye és meggondolatlansága, ellenséges hatalmak léha alattomossága széttépéssel fenyegetett; és abból a fonálból erős kötél lett, mely a viharokkal daczolva, az állam hajóját biztos révhez erősitette.

Windisch-Grätz meg volt győződve, hogy csak egy terrorista-párttal áll szemben[3] s hogy maga a nép azonnal a »király« mellett nyilatkozik, amint ennek hadai benyomúlnak. Kossuth »lázadásának« leverésével szükségesnek tartotta Magyarországban a régi alkotmány helyreállitását, az áprilisinek azonban eltörlését. Jósika Samu és Széchen Antal szavára hallgatva, nógatta Schwarzenberg ministerelnököt, hogy az ifjú uralkodóval külön kiáltványban is biztosittassa a magyar rendi alkotmányt;[4] de a ministerelnök már ekkor az egységes Ausztriáért rajongott, főkép mikor a kremsieri parlament — a magyarokkal tartó bécsivel ellentétben[5] — 80 millió forintot szavazott meg a magyarok s olaszok ellen. Windisch-Grätz a forradalom állambomlasztó hatását főkép abban látta, hogy az egységes hadsereget ketté osztotta. A rendes hadseregből 26 zászlóalj gyalog és 59 század huszár, összesen 41,769 ember állott a »lázadók« szolgálatába. Ezzel szemben a Magyarország ellen küldött osztrák sereg egész erejét 49,118 gyalog és 7236 lovas katonára, összesen 56,354 emberre és 258 ágyúra becsülte.[6] Számithatott gróf Nugent táborszernagy 5442 gyalog

[1] Helfert, Gesch. Österreichs, I. 64.

[2] Gr. Széchen Antal, Vaterland, 1862 márczius 22-ikén. A »Köztársasági Lapok« Széchent már 1848 októberben a hazaárulók közé sorolta.

[3] Jókai az események hevében azt irta, (Közlöny, 1849. február 10.) hogy Windisch-Grätz, a reactio vezére, a többinél jobban nem azért dolgozik Magyarország leigázásán s a népérdekek felforgatásán, mintha ő volna a legjobb hadvezér, vagy legjobban gyűlölné a magyar nemzetet, hanem mert a dynastia — 20 millióval tartozik neki s ezt szeretné megkapni.

[4] Marczali, Legujabb kor tört., 692.

[5] Enthüllungen, 223.

[6] Der Winter-Feldzug, 4. és 14. B. J. a függetl. harcz katonai történetében (I. 149.) Windisch-Grätz hadát 36,911 gyalogosra, 6202 lovasra, 802 utászra és mintegy 8000 tűzérre, összesen 52,000 emberre teszi.

és 973 lovaskatonájára is, a mennyiben a fősereg előnyomulásának hirére Perczel odahagyta a Muraközt és igy Nugent szabadabban mozoghatott; de nem számitott az erdélyi és a »bánsági« hadakra, melyeket a magyarok egészen lekötöttek. A »koblenzi tábor« majdnem egyedül gróf Pálffy Mórból állt; még Zichy Pál gróf is Görgei táborába ment s a nyargoncz-tisztek vezetője lett ugyanazon Görgei mellett, ki bátyját felakasztatta s vele egyidőben őt is a vádlottak padjára ültette. A hűséges báró Jósika Samu kifakadt az osztrák ministerek ellen, kik rendelkeznek Magyarországgal, mielőtt meghóditották volna; pedig még II. Ferdinánd is csak fehérhegyi győzelme után tépte szét a csehek szabadalom-levelét. Windisch-Grätz serege a magyarságra egyáltalában nem számithatott, sőt a nemzetiségekre sem föltétlenül. A ruthének nem tartottak vele, a tótok csak részben, a horvátok csupán a rendes hadseregben kivántak szolgálni, a szerbek nagy árát akarták szabni szövetségüknek; csak a szászok és románok mutatkoztak mindenre készeknek. Windisch-Grätz, keleti Magyarországot úgy szólván külön területnek tekintvén, meg volt győződve, hogy túlnyomó erővel áll szemben. Ez a túlsúly azonban csak a magyarok nagyobb erkölcsi erejében nyilatkozott. Az osztrák sereg fölszerelésének szinte hihetetlen hiányait majdnem ugyanazon hat hét alatt kellett pótolni, a mikor a magyarok is lázasan dolgoztak újoncz seregük szervezésén és fölszerelésén. Mindent öszszevéve, az osztrákok jól szervezett erejét (a románok nélkül) 125, legfeljebb 150,000, a magyarok rögtönzött seregét közel 100,000 főre tehetjük.[1] Deczember 16-ikán, midőn az osztrák derék sereg Bruck és Rohrau közt átlépte az ország határát, még egyáltalán el sem lehetett képzelni, a dictátorok közül melyik lesz a helyzet ura: Windisch-Grätz-e, vagy Kossuth?

V. FEJEZET.

A téli hadjárat a főváros megszállásáig.

Deczember 15-ikén Windisch-Grätz derékhada Hainburg és Bruck közt mintegy 20 kilométer hosszú vonalon állt a magyar határszélen. A balszárnyon, Hainburg és Farkasvölgye közt a Dunára támaszkodva, Kempen altábornagynak csak 5500 embere volt; a közepet Schwarzenberg Ödön herczeg altábornagy 14,000 emberrel Prellenkirchenben alkotta; a jobb szárnyon Brucknál, a Lajta mellett, Jellacsics 11,500 embere táborzott.[2] A »bán,« deczember 10-ike óta egyúttal Dalmátország polgári és katonai kormányzója,

[1] 21 sorgyalog-, 53 honvéd-, 20 önkéntes-, 4 idegen- és 1 utász-zászlóalj, 78 huszár-század és 250 ágyú.

[2] A téli hadjárat leirásai osztrák szempontból: Der Winter-Feldzug 1848—9. in Ungarn. (Bécs, 1851.) Grüll, Die k. k. österr. Armee in den Jahren 1848—9. nach d. k. k. Feldakten u. offiziellen Quellen. (Bécs, 1858—60.) Starck, Beitrag zur Gesch. des Winterfeld-

nem mint dictátor és fővezér, hanem mint szerencsésebb vetélytársának, Windisch-Grätznek hadtestparancsnoka, deczember 16-ikán reggel 8 órakor 15 foknyi hidegben kelt át a Lajtán. Caesarnak a Rubiconnál akadt Labienusa; Jallacsicsot a Lajtánál egy magyar sem figyelmeztette, hogy neki, a magyar zászlósúrnak, nem szabad harczolni hazája ellen; sőt talán czélzatosság is volt benne, hogy az első magyar várost, Sopront, épen egy magyarral, Petrichevich-Horváth alezredessel foglaltatta el.

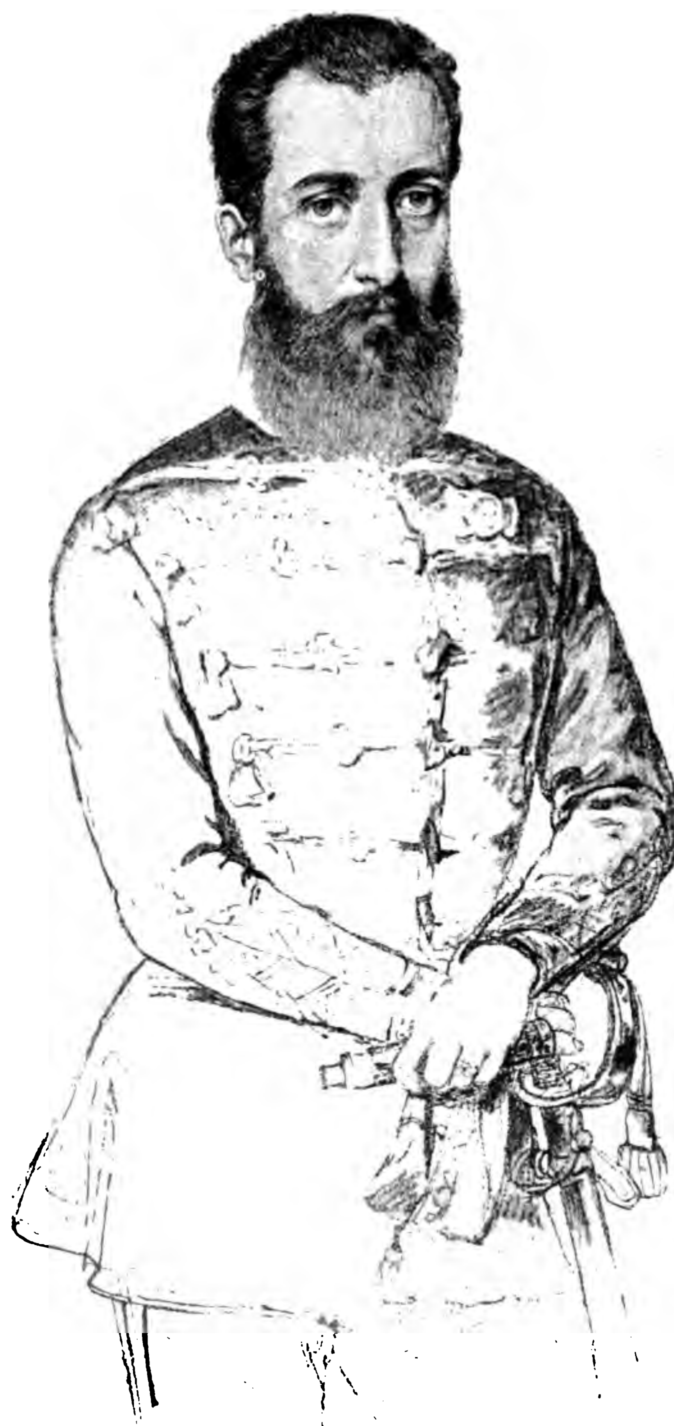
Deczember 16-ikán d. e. 11-kor a 31,000 emberből álló hadoszlop már megtámadta s rövid ágyúcsata után elűzte Zichy Lipót alezredesnek a parendorfi halmokon álló csekély hadát.

Pozsonyban, Görgei főhadiszállásán, ekkor már tudták, hogy az osztrákok balszárnyának egy elkülönitett csapata a morvaországi Hodolinból (Gödingből) a Kis-Kárpátok gyöngén őrzött nádasi hágóján átkelvén, egyenesen Nagy-Szombatra vetette magát s ezt Guyon ezredes hősies védelme után deczember 14-ikén elfoglalta. Most már bebizonyult, a mit Görgei a honvédelmi bizottsággal szemben ismételve hangoztatott, hogy a Soprontól Nádasig terjedő mintegy 120 kilometernyi vonalat alig 30,000 emberrel valóban nem lehet megvédeni. A legközelebbi föladat tehát az volt, hogy a magyar sereg zöme hamarabb legyen Magyar-Óvárnál, mint az osztrák sereg. Görgei 16-ikán éjjel az összpontositásra kijelölt Óvárra sietett és 18-ikán a hajóhid szétrombolása után Aulich Lajos ezredes is odahagyta Pozsonyt, hová a Wrbna gróf vezetése alatt álló második hadtest néhány csapata aznap délután 3 órakor ellenállás nélkűl bevonulhatott.

Görgei Mosonynál (18-ikán) visszaverte ugyan Jellacsicsnak kémszemlére küldött csapatait, de csatát csak Győrnél akart vivni, hová a Muraközből Perczel seregét is várta. Windisch-Grätz nem engedte meg Jellacsicsnak, hogy nyomon kövesse Görgeit, mert attól tartott, hogy ez a győri sánczok mögűl, új csapatokkal — első sorban a komáromiakkal — erősödve, könynyen visszavetheti csupán 18 zászlóaljból álló erejét. A honvédelmi bizottság 18-ikán különben is népfölkelésre és szabad mozgó (guerilla) csapatok alakitására hitta föl az országot, különösen pedig Komárom-, Győr- és Veszprém-vármegyéket. Komáromban a Csallóköz mocsarai, Győrben maga Győr, Veszprémben pedig a Bakony kinálkozott a guerilla-harcz alapjául. Ezt a támadást nem várhatta be Windisch-Grätz. Deczember 22-ikén tehát Pozsonynál a II. hadtest is átkelvén a Dunán, másnap 33 zászlóalj indúlt a magyarok ellen.

Görgei az ellenség lassúsága következtében egy hetet nyert ugyan, de a mint a parndorfi támadás után feladta azt a tervét, hogy a Duna baloldalán vonúljon vissza, most, a jobb partra szoritva, s Győrött a remélt segitséget nem találva, az egész Felső-Duna vonalát sorsára hagyni készűlt,

zuges in Ungarn. (Bécs, 1859.) Helfert, Der ung. Winter-Feldzug. (Prága, 1876—86.) A magyar munkákat l. a forradalomról szóló művek közt. Görgei parancskönyvei s egyéb iratai többnyire a Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezett családi levéltárban vannak.

Guyon ezredes.
(Barabás Miklós egykorú rajza után.)

előbbre valónak tartván Buda, mint Győr védelmét. Kétségkivűl gondolnia kellett arra is, hogy ha — Kossuth kivánságához képest — legalább tiz napig védi Győrt, ezalatt az osztrák hadak és a fölkelők más irányban is Buda felé nyomúlhatnak s a főváros elesik, a főhadiszállást pedig az ellenség bekeriti. Windisch-Grätznek Pesten az volt a czélja, mint a braunschweigi herczegnek egykor Párisban: összefogni a prókátorokat, hogy csakugyan vége legyen már az országgyűlésnek s vele a rebbelliónak. Ez pedig új erőt nyert a népfölkelésben, mely a Duna balpartjától Erdélyig mindenütt a legnagyobb gyorsasággal és igazi lelkesedéssel szervezkedett. Kossuth jobban ismerte a forradalom természetét, midőn támadásra, mint Görgei, midőn visszavonúlásra és védelemre gondolt s megismételte a rosszemlékű győri hátrálást. Sajátságos, hogy, mialatt Windisch-Grätz egy lépést sem tett előre, mig a háta mögött álló vármegyéknek polgári és katonai kormányait császári szellemben nem szervezte,[1] a magyar fővezér a tősgyökeres magyar vidék lanyhasága és rosszakarata ellen panaszkodott. Mivel azt sem remélhette, hogy Győr kiterjedt s a folyók befagyása következtében könnyen megközelithető műveit a maga csekély erejével megvédheti, már 27-ikén reggel 9-kor odahagyta Győrt, melyet az osztrákok — saját nagy meglepetésükre — ellenállás nélkűl szállhattak meg. Gróf Pálffy Mór őrnagy Olmützbe vitte a város kulcsait s a táborszernagy este a fényesen kivilágitott városban ütötte föl főhadiszállását.

Görgeit az ellenség nem üldözte kellő nyomatékkal, csak Ottinger lovasai érték utól Bábolnánál a Görgei Kornél ezredestől vezetett gyönge utóhadat, melyet pár pillanat alatt szétszórtak.

A honvédelmi bizottság most már »a bevehetetlen« Vértes-hegység nagyjából megerősitett átjáróinak védelmére utasitotta Görgeit, kihez Nagy-Szombat alól folyton hátráló hadosztályával 28-ikán Gallán Guyon ezredes is csatlakozott, mig Perczelnek, ki 5620 emberrel és 24 ágyúval előbb Pozsony, majd Győr irányában kereste a fősereget, a Vértes és a Bakony közt levő móri horpadás északnyugati lejtőjét kellett biztositania. Görgei azonban, kinek január elsejéig alig lehetett derakas támadástól tartania, itt sem várta meg Perczelt, s a messziről intézkedő kormány parancsát félretéve, a tata-budai úton a Vértes északkeleti oldalán levő Bicskére vonúlt vissza. Másnap délután itt értesűlt, hogy Perczelt, ki a sereg nyomott hangulatát győzelemmel akarta emelni, Mórnál Jellacsics tökéletesen megverte, 400 emberét levágta, ezret elfogott, a többit pedig megszalasztotta, úgy, hogy hadosztálya romjait Perczel csak napok mulva szedhette össze.[2]

[1] Nyitrát Vietorisz József, Győrt és Mosonyt gróf Zichy Bódog, Pozsonyt gróf Zichy Ferencz, Sopront Rohonczy Ignácz királyi biztosok kormányára bizta. A pozsonyi katonai kormányzó Kempen altábornagy, a soproni Burics tábornok lett.

[2] P. (Görgei István), A móri csata. (Pest, 1867.) s Görgey István, 1848- és 1849-ből (I. 89—97.) először tisztázta Görgeit azon vád alól, mintha Perczelt föl akarta volna áldozni Mórnál.

Mialatt Jellacsics győztesen fordúlt északkeletnek ugyanazon úton, melyen negyedfél hónappal azelőtt vereséget szenvedett, s Windisch-Grätz többi hada is akadály nélkűl, de óvatosan nyomúlt a főváros ellen, most már Szilveszter napján maga a honvédelmi bizottság is visszavonulásra és arra utasitotta Görgeit, hogy a főváros alatt, de a főváros kimélésével bocsátkozzék csatába. Görgei a folytonos hátrálásban elkedvetlenedett, a nékűlözésektől s a 20 foknyi hidegtől elgyötört seregével a Tárnok-völgye mögé húzódott s főhadiszállásúl Promontort választotta.

A magyar kormányt Windisch-Grätz már 29-ikén törvényen kivűl állónak nyilvánitotta, s a legszorosabb felelősség terhe alatt hagyta meg a hatóságoknak és községeknek, hogy a honvédelmi bizottság tagjait elfogják. Rögtönitélő biróság útján kivégzéssel fenyegette mindazokat, kik tőlük a a legcsekélyebb parancsot is elfogadják s tűzzel, vassal készűlt elpusztitani minden községet, mely a cs. kir. hadsereg ellen vallamit tenne vagy azt épen meg is támadná. Másnap pedig az elfogott magyar harczosokat nem mint hadifoglyokat, hanem mint rebelliseket rendelte tekinteni.[1] A bécsi ministertanács anynyira bizott a herczeg győzelmében, hogy már deczember 27-ikén emlékiratot készitett Magyar- és Erdélyországnak a »monarchiá«-ba való olvasztása iránt; s Windisch-Grätznek kellett (deczember 30-ikán) figyelmeztetnie, hogy a katonai kerületekre való felosztás életbeléptetését az ország teljes alávetése, lefegyverzése és pacificatioja után való időre kell halasztani.

A Dunántúlt már is elveszettnek lehetett tekinteni. Északnyugati Magyarország még hű volt; Hurbán és Frischeisen ezredesek deczember 4-ikén a jablunkai hágón át betörtek ugyan, az onnan levezető Kisucza és a Vág összefolyásánál fekvő Budetinnál azonban Beniczky és Querlonde mozgócsapai ellen csatát vesztvén, ismét a hágó déli oldalára, Csáczára s onnan deczember 13-ikán Teschenbe vonúltak vissza. Götz tábornok a Windisch-Grätztől nyert segitséggel csak deczember 30-ikán ismételte a támadást, s január 3-ikán Budetinnál visszaszoritván Beniczky és Querlonde csapatait, hadiműködésének czélpontjává a bányavárosok megszállását tette. Beniczky tehát megmaradt csekély erejével is biztosithatta a Vág völgyét, annál is inkább, mert Simunics Lipótvár ostromával sem tudott boldogúlni. A föld népe semmiben sem járt kezére. A tótok hazafiságáról maga Windisch-Grätz állitott ki bizonyitványt, midőn deczember 30-ikán figyelmeztette Stadion Ferencz ministert, hogy »a tótok még (kivált északnyugaton) nem ébredtek nemzeti öntudatra, sőt több vidéken a fölkelőkkel tartanak s általában véve egészen semlegesen és közönyösen viselik magukat a jelen küzdelemben«.

Északkeleti Magyarországba deczember 6-ikán a duklai hágon át mint-

[1] L. erről Madarász László beszédét a képviselőházban, 1849 márczius 2-ikán A honvédelmi bizottság csak márczius 26-ikán rendelt el némi visszatorlásokat az osztrák hadi foglyokkal szemben. (l. Jósika Miklós beszédét a felsőházban márczius 27-ikén) A hadügyminister ugyanaznap tett jelentést az ügy állásáról a képviselőháznak, mely az eddigi emberies bánásmódot megvilágitó eljárást április 3-ikán helyeselte.

egy 8000 emberrel tört be gróf Schlick Ferencz lovassági tábornok, Windisch-Grätz legügyesebb, legmerészebb és leglovagiasabb alvezére, a gácsországi hadtest parancsnoka.[1] Pulszky Sándor ezredes Eperjest odahagyva, Kassa védelmére készűlt; Budamérnél azonban deczember 11-ikén vereséget szen-

Perczel Mór.
(Egykorú kőnyomat után.)

vedett,[2] mire Kassa azonnal behódolt s lefizette a reá kirótt 60,000 forintnyi hadisarczot.[3] Deczember 18-ikán, Miskolczon Mészáros hadügyminister vette

[1] Hadjáratáról l. különösen Kocziczka, Der Winter-Feldzug des Graf Schlick'schen Armeekorps 1848—9. (Olmütz.)
[2] Hazánk, IV. 721—732.
[3] A jóval kisebb Kőszegtől gr. Althan alezredes decz. 27-én 100,000 frtot harácsolt.

át a vert sereg vezérletét, Szemere Bertalan pedig a népfölkelés rendezését. Schlick nem várta be Mészáros támadását, hanem eléje indúlt s deczember 28-ikán Szikszónál visszanyomta seregét, mely jó rendben vonúlt Miskolczra, Schlick pedig az irtózatos hidegben visszatért Kassára, hol újév napján mindahárom dandára egyesűlt.

Jobb hirek csak a délvidékről és Erdélyből érkeztek. Amott a szerbekkel november 30-ikán újból elkezdőttek az ellenségeskedések, midőn Maderspach Ördöghidjánál szétvert egy 2500 főből álló lázadó csapatot s ezzel egyelőre ismét biztositotta Fehértemplomot. Kiss Ernő tábornok (deczember 5-ikén) a Temes vonalát védő tomaseváczi sánczok ostromával nem boldogúlt, ellenben Damjanich (deczember 12-ikén) a károlyfalvi és alibunári sánczokat véres csatával elfoglalta, a jankováczi éjjeli csatában (deczember 15-ikén) Knityánint bámulatos hősiességgel visszaverte, az áruló falut fölégette s lakosai nagy részét kard élére hányatta.[1] Szárcsánál még aznap egyesűlt Kiss Ernővel, ki épen akkor szállotta meg az akkor már üresen talált Tomaseváczot. A föladat most a Temes torkolata vidékénél Pancsova s a Marosnál Arad bevétele lett volna; Kiss Ernő tábornok azonban arra a hírre, hogy Leiningen osztrák vezérőrnagy (deczember 14-ikén) Új-Aradnál megverte az Arad várát ostromló Máriássy ezredes seregét s az őrséget élelemmel látta el, a temesváriaknak egy másik osztálya pedig a Felső-Berzavánál Bogsánt s vele a bányavidék egy részét is megszállotta, Aradot sorsára hagyta. Ekként teljes két hetet engedvén az ellenségnek készűlődésre, csak az év végén (deczember 28-ikán) indúlt Pancsova alá, hol épen előtte való nap hunyt el Suplikácz István cs. tábornok, ugyanaz nap, melyen a császár megerősitette őt a szerb vajdaságban, Rajacsicsot pedig a patriarchaságban. A szerbek iránt tehát Ausztria nyugodt lehetett; ennyi fejedelmi kegy után azok nem hagyhatták cserben.

Az év végén a dynastia még Erdélyre is számitott. Erdély határán Czetz János őrnagy vezérlete alatt deczember elején csupán 12,150 gyalogos és 2385 lovas katona állt 25 ágyúval. A ruházat, fölszerelés, élelmezés rosz volt, a hangúlat nyomott. A kormány föltétlenűl vissza akarta foglalni Erdélyt, mely a régibb szabadságharczokban Magyarország függetlenségének legfőbb biztositéka volt s mely nélkűl most sem lehetett el, ha az ország védelmét a magyar alföldről kellene intéznie, Az erdélyi »hadsereg« parancsnokáúl tehát deczember 1-én a lengyelek szabadságharczának történetéből ismert Bem József tábornokat, az osztrolenkai hőst nevezte ki s rábizta, hogy Erdélyt a legrövidebb idő alatt visszafoglalja.[2] Bem már 16-ikán

[1] Gergey Károly, A jarkováczi éjjeli harcz: Tört. Lapok, 1897. 68—9.

[2] Hadjáratáról l. különösen Czetz, Bem's Feldzug, Hamburg, 1850. (Lengyelűl Posen, 1854., magyarúl Komáromy Ivántól); u.-ő: Emléklapok az 1848—9. magyar függetl. harczokból. (Armenia, 1892.) Bauer őrnagy, Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848—9-ből. Pest, 1871. Várady G. Bem diadalútja reggelén. (Ország-Világ, 1892.) Makray, Bem levelezése Kossuthtal. L. a szabadságharcz ált. forrásait. Igen sok adat van az aradi Csányi-levéltárban.

átvette a vezetést Szilágy-Somlyón; pár szóból álló beköszöntőjében katonáitól föltétlen engedelmességet követelt s agyonlövéssel fenyegette az engedetlenkedőt. Windisch-Grätz hg parancsa értelmében Puchnernek is épen eznap kellett megkezdenie a támadást és Nagyvárad felé előnyomulva támogatnia az osztrák főseregnek Bruck felől való betörését. — Wardener tábornok és Urban ezredes azonban Riczkó ezredestől Csucsánál már 19-ikén vereséget szenvedett, minek következtében amaz Bánffy-Hunyadig, emez pedig Nagy-Almásig vonúlt vissza.[1] Másnap Czetz és báró Kemény Farkas őrnagy Zsibónál és a szurdoki magaslatnál Binder őrnagy osztrák hadait és Mikás ügyvéd oláhjait szalasztotta meg; maga Bem szintén megindúlt Nagybánya felől. Deczember 23-ikán Dézsnél megverte Jablonowsky dandárát és Czetzczel egyesűlve, az ellenségből odahagyott Kolozsvárra karácsony napján ellenállás nélkűl vonúlt be. A menekűlő Wardener báró másnap szivszélhűdésben Tordán meghalt, hová Bem most Czetzet küldte, mig Kolozsvárt Tóth Ágoston őrnagy őrizetére bizván, ő maga 4600 emberrel és 18 ágyúval Urban és Jablonowsky ellen indúlt. 29-ikén már megverte őket Bethlennél, 31-ikén elfoglalta Beszterczét, Riczkó pedig a lázadás egyik fő fészkét, Naszódot; január 3-ikán a borgói szoroson át Bukovinába nyomta Urbánt,[2] sőt hadának egy részével Bukovinába is követte s Vatra-Dornánál (január 5-ikén) megverte őt, mire azután Tihuczára vonúlt vissza, hogy onnan indúljon Erdély déli részének megtisztitására.

Erre annál nagyobb szükség volt, mert több kisebb csetepaté után a székelyek már Háromszékben is csüggedni kezdtek, sőt a Sombory vezetése alatt Földvárnál deczember 24-ikén Gedeon altábornagy ellen vivott csatát elvesztvén, deczember 28-ikán az árapataki szerződésben már készeknek nyilatkoztak hűséget esküdni, s fegyvereiket — a határőrség kivételével — letenni. Bem győzelmeinek hirére a székelyek újra fegyvert ragadtak s még lelkesebben küzdtek a szabadságért; ellenben a magyarokra újabb elkeseredéssel támadtak a szászok és románok, kiknek Bem deczember 27-ikén minden politikai vétekért általános bocsánatot hirdetett és fegyvereik átadására, valamint a törvényes kormány iránt való engedelmességre intette őket.[3] A törvényes hatalmat deczember 19-ike óta az erdélyi részekben s a fejedelemség korában oda tartozott területeken, mint kormánybiztos, Beöthy Ödön képviselte.[4]

Bem amnesztiájára mintegy feleletképen nyilt meg Nagy-Szebenben deczember 28-ikán a görög-katholikusok és görög-keletiek közös tanácsko-

[1] Rákosi István a Tört. Lapokban, 1895. 1—2. sz.

[2] Néhány helyreigazitás Szentgyörgyi Józseftől: Tört. Lapok, 1895. 12—13. sz. és Szabó Páltól: u. ott, 113. l.

[3] U. ott, 1893. 204. l.

[4] Báró Vayt erdélyi kormányáért előbb a magyar, utóbb az osztrák kormány vonta felelősségre, s ez utóbbi 1852 augusztus 14-ikén halálra itélte, de az uralkodó 4 évi várfogságra kegyelmezte meg. Fogságában irt naplója töredékét közli Lévay József Budapesti Szemle, 1898. 253. sz. 1—14.

zása, mely, mint nemzeti gyűlés román országúl akarta szervezni és kinyilatkoztatni Erdélyt. Ebben ugyan megakadályozta Puchner katonai kormánya, de így is elég nagy árát szabta segitségének, midőn a császártól engedélyt kért egy 15,000 főnyi mozgó őrség fölállitására, 50,000 fegyvert kivánt a románok számára, követelte a román nemzeti bizottság (köznyelven a román kormány, gobernu românescu) megerősitését s azt, hogy a birodalom románjai közösen választhassanak maguknak egy nemzeti főnököt.[1]

Az év utolsó napján azután a szebeni Landesvertheidigungs-Ausschuss szász és román tagjainak egy része Puchner altábornagy felszólitása következtében abba a ferde helyzetbe jutott, hogy a magyar »lázadók« ellen Bukarestből Lüders Sándor Nikolajevics tábornoktól, a Moldva-Oláhországban álló orosz had vezérétől kérjen segitséget. A bizottság, ha kelletlenűl és aggódva is, valóban behítta az oroszokat.

Ez a segitség volt arra rendelve, hogy Ausztriára nézve fölöslegesekké tegye a szászokat és románokat, kik vele szemben most kezdtek igazán követelő módon föllépni; de mindenesetre jellemző, hogy keleten a nemzetiségek az osztrák katonai kormány gyöngeségének érzetében épen aznap fordúlnak idegen hatalmassághoz, midőn az ország fővárosában a kormány és az országgyűlés a győztes osztrákokkal szemben arra szánja el magát, hogy a haza védelmét a vidékről, a magyar alföldről folytatja.

Deczember 31-ikén Kossuth a két ház együttes ülésében előadván a katonai helyzetet, a országgyűlést és a kormányt a fővárosnál jobban megvédett Debreczenbe kivánta áthelyezni. Egyiknek sorsát sem szabad függővé tenni egy csata elvesztésétől. Budapest talán elvész; de vele még nem vész el az ország, mint nem veszett el, midőn Buda százötven esztendeig volt a török kezén. Folytatni kell a nemzet igazságos harczát és kormányzását. »Ott fekszik Magyarországnak tulajdonképeni ereje« — mondta volt Mészáros is, kit beszéde elején a türelmetlen kisebbség mint árúlót kivánt börtönbe küldeni. — »Ott, a Tiszán túl vagyunk erősek. Ott az éghajlat és a terület velünk harczolnak; ott lakik a valódi magyar! Az osztrákok, ha addig nyomúlnak, ott sírjokat fogják találni.« Az országgyűlés, több heves fölszólalás után, kimondta az átköltözést; az országgyűlésen pár napja megjelent Bathhyány javaslatára azonban azt is, hogy küldöttséget indit Windisch-Grätzhez, mely őt Magyarország szabadságának, becsületének s jólétének megóvása mellett fegyverszünetre, vagy békekötésre szólitsa fel. A küldöttségnek esetleg I. Ferencz Józsefhez is el kellett volna mennie. Ezzel az országgyűlés ép oly kevéssé akarta Magyarország királyúl elismerni a császárt, mint nem kivánta elismerni 1861-ben sem,[2] azzal, hogy hozzáfordúlt, mint a ki Magyarországgal szemben a dynastia igényeit képviselte s a hatalmat ez igények fejében gyakorolta is. 1861-ben azonban az ország-

[1] Jancsó, Szabadságharczunk, 108. Mindez az 1849 február 25-ikén kelt »nemzeti« kérvényben határozottabban s részletesebben kifejtve, u. ott, 109.

[2] Ürményi József a képviselőházban 1861 június 1-én.

nak egy megvert, 1848 utolsó napján ellenben egy győzelmes Ausztriával volt dolga; az 1848. évi törvények alapján való egyezkedést még amaz sem volt hajlandó elfogadni, legalább szóba se engedte hozni a restitutio in integrum elvét; hogyan lett volna hajlandó erre mostan? Nem csoda, ha egyesek úgy találták,[1] hogy a kormány és az országgyűlés Szilveszter napján igen is kiesett a római senátus szerepéből, midőn Brennus megjelent, de a következések igazolták, ha Kossuth csakhamar[2] hivatkozni mert a kérlelhetetlen történelemre, mely az országgyűlés határozatát helyeselni fogja.

Batthyány és pártja, a mennyiben ilyenről szó lehetett, legjobban szerette volna, ha csak a kormány megy Debreczenbe, az országgyűlés pedig helyén marad, mert azt remélte, hogy így megszűnik Kossuth egyéniségének varázsa s I. Ferencz József elismerésének alapján megtörténhetik a a kiegyezés. Ilyesmire gondolhattak akkor is, mikor az osztrák sereg még valahol Pozsony alatt állt. A költözködő Budapesten azonban minden ilyes remény csak önáltatás lehetett. Akármily gyönge alapon kezdték is épiteni az egységes Ausztriát, a munkát nem lehetett azonnal abbahagyni, a mint mások megint szóba hozták a régi alapon való továbbépitést. Az egységes Ausztria nem csupán tüntetés-számba ment Magyar- és Németországgal szemben, hanem olyan politikai eszmény is volt, melyet kétszáz esztendő óta a legdicsvágyóbb Habsburgok mint dynastikus, sőt nemzeti feladatot kivántak megvalósitani. Windisch-Grätz táborában keresni a független Magyarország alkotmányának biztositását, annyit tett, mint az egységes Ausztria absolutismusa ellen nyilatkozni, tehát szinte követelni az elutasittatást.[3] Windisch-Grätz Bicskén 1849 január harmadikán Batthyányt egyáltalán nem s a küldöttség többi tagját is (Majláth György országbirót, Majláth Antal grófot, Lonovics József érseket, Deák Ferenczet) csupán mint magánszemélyeket, fogadta el, nem ismerhetvén el oly országgyűlést, melyet a király föloszlatott. Kimondta, hogy a legkiterjedtebb hatalma van az ország lecsöndesitésére. Hadműveleteit semmi esetre sem szünteti be az ország föltétlen hódolata (unbedingte Unterwerfung) előtt és csak azután engedheti meg, hogy küldöttség menjen a király kegyéért könyörögni. A vele szemközt álló pártütő seregtől követeli, hogy elvonúljon előtte, lerakja fegyverét s a császárnak hűséget esküdjék. Tudják, hogy el birta nyomni a fölkelést Bécsben, hol százezernyi fegyveres állott vele szemközt, háta mögött pedig a magyar fölkelők. Itt is fegyveres erővel emeli érvényre a törvényes hatalmat. A küldöttséggel különben udvariasan bánt, de csak harmadnap (január 5-ikén) bocsátotta haza.[4]

[1] Mészáros, id. m. II. 5.

[2] A képviselőházban 1849 január 9-ikén.

[3] Ezt Ujházy László is hangoztatta a felsőházban 1849 márczius 19-ikén.

[4] Csengery Antal, Deák F. előadása nyomán: Budapesti Szemle, 1878. 36. sz. V. ö. Hazánk, II. 163—6. A küldöttség jelentését 1849 január 4-ikéről a képviselőház január 13-ikán, a felsőház márczius 19-ikén tárgyalta.

A helyzet majdnem az volt, mint Lengyelországé, midőn Szuvarov orosz hadai már elözönlötték, hogy megsemmisitsék a múlttal szakitó 1791 május 3-iki alkotmányt s Bulgakov orosz követ hidegen figyelmeztette Szaniszló királyt, hogy föltételekről szó sem lehet. A szuronyokra támaszkodó hatalom mindenütt egyforma. Az országgyűlés tudta, hogy nem kap más feleletet; de midőn újabb erélyes védelemre készült, ezzel a békeajánlattal el akarta háritani magáról a további vérontásért való felelősséget. Határozatát meghozván, 1848 Szilveszter éjszakáján, csaknem pontban 12 órakor fejezte be a fővárosban tartott utolsó ülését.

Újesztendő napján a kormány, az országgyűlés tagjai, a hivatalnokok s a menekülők zsúfolásig töltötték meg a Debreczen felé menő vonatokat, melyek a szokottnál többször közlekedtek s napokon át új meg új kivándorlókat szállitottak. A menekülők szekerei az országútakat is ellepték. Igazi népvándorlás volt ez. Székhelyet kellett teremteni oly alföldi városból, mely idáig a középpontiság egyetlen föltételével sem dicsekedhetett; mindent helybe kellett szállitani, hogy ne kormányozzanak levéltár nélkűl, ne hadakozzanak fegyver nélkűl, ne fizessenek bankó nélkűl. Az ellenség a fővárost fenyegette, Debreczenre pedig mindenki csak a 12-ik órában gondolt, akkor, mikor már hivatalos pontossággal való becsomagolásról, nyugodt költöztetésről szó sem lehetett. Egyik örök érdeme a nemzeti kormány hivatalnokainak, hogy ebben az igazi zürzavarban megőrizték hidegvérüket, kötelességük érzetét s megmentettek annyit, a mennyit éppen lehetett. Ez azonban a kisebb rész volt. Hiszen pl. Vetter helyettes hadügyminister volt az utolsó, aki Budapestről elmenekűlt s a legszükségesebb iratok nagy részét mégsem vihette magával, pedig legtöbb ideje maradt a csomagolásra s nem töltötte tétlenűl azt a néhány napot. Hogy ne lettek volna később következetlenségek, hiányok a rendelkezésekben, mikor Debreczenben a hivatalnokok a megelőző acták nélkűl kényszerűltek dolgozni?

Néhány millió forint ára anyagot, kelmét, fölszerelést stb. ott kellett hagyni a fővárosban; ott maradtak a 24 fontos ágyúk, a miknek Arad és Temesvár ellen olyan jó hasznát vehették volna. Le kellett mondani az éppen ekkor elkészűlt 6 puskaporos malomról, mely végre segithetett volna a töltények hiányán. A fegyvertárnak, hadiszereknek csak egy részét vihették át Debreczenbe. Odaveszett az a takarékpénztári alap és pénzkészlet (2.600,000 frt), mely a kétforintos papirpénz-jegyek fedezésére szolgált; de elvitték a papirpénz sajtóját és a már kész, vagy készűlőfélben levő pénzjegyeket. A mentésben legtöbb érdeme van Csányi főkormánybiztosnak, Vetter tábornoknak és Duschek államtitkárnak.

Meglepő gyorsasággal lévén kimondva a menekülés halaszthatatlansága, az állam tisztviselőinél, ha lehet, még nagyobb zavarba jutottak a maradni nem akaró magánosok, kik vagyoni állapotukat előre nem-igen rendezhették. Városi élethez szokva, valamennyien még vastagabb téli felöltővel sem látták el magukat. A 20° R. hidegben fagyoskodó, a vasúti

kocsikban összezsúfolt utazók sejthették, hogy Pestre ugyan aligha térnek vissza vörös tollal. A haza sorsa mindnyájuk szivét szorongással tölthette el.

Kossuth azonban azzá tette Debreczent, a mivé Gambetta Bordeauxt: a nemzeti erő és lelkesedés kimerithetetlen forrásává. »Bárhol van a kormány e hazában — szólt Kossuth január elsején a nemzethez intézett kiáltványában, — mindenütt Magyarországon van, mindenhol Magyarország népe és érdekei közepette.« Mire az ország az átköltözésről értesült,[1] Windisch-Grätz már a főváros ura volt.

A katonák torkát nagyon égette az a puncs, melylyel koczingatva köszöntötték Kossuth, s a kormány és az országgyűlés tagjai az újesztendőt kinn, a pesti pályaházban, midőn teljes három órahosszat kellett várakozniok az első vonat indúlására. Az urak akkor már-már arra gondoltak, hogy a vasúti tisztek Windisch-Grätz zsoldjában állanak és szándékosan késleltetik az utazást. Valószinűleg nemcsak késleltette, hanem meg is akadályozta volna azt Görgei, ha idejében s nem csupán az újesztendő napjának délutánján értesűl a rohamos menekülés tervéről. A katonák sohasem bocsáthatták meg Kossuthnak s a kormány tagjainak, hogy a veszedelem közelitésekor minden felhivás és a néphez intézett minden bátoritás nélkűl, éjszaka tűntek el a középpontról.[2] Görgei, ki győri visszavonulása óta legfőbb okot szolgáltatott arra a csüggetegségre, mely hatalmába keritette a lelkeket, ötödnapra már nyilt kiáltványban rótta meg a honvédelmi bizottságot, hogy nem tartván ki hősiesen a veszély közelében, nem igazolta azt a bizalmat, melyet loyalitásába helyeztek, s hogy a fővárost megfoghatatlan okokból elhagyván, egyidejűleg pedig a hadsereg tudta és beleegyezése nélkűl küldvén Windisch-Grätzhez békekérő bizottságot, a hadsereget és a népet a legbizonytalanabb helyzetbe juttatta. Görgei már azelőtt tanácsolta a kormánynak, hogy, mielőtt Győr vagy Budapest ostromára kerűlne a sor, a Tisza mögé költözzék; hiszen nemcsak Győr, vagy Budapest előtt, hanem Debreczenben vagy máshol is meg lehet halni.[3] Ha mindamellett Windisch-Grätz megérkeztéig maradt s azt akarta, hogy a jobb parton Buda alatt Görgei döntő csatát vivjon, de úgy, hogy vereség esetében a balpartra húzodhassék, akkor, útra készen állva, mégis be kellett volna várnia ezt a döntő csatát; maradnia, ha győz a sereg; s ha veszt, menekűlnie a vasúton, mely elég gyors arra, hogy Windisch-Grätz se érhesse utól. Maga a sereg azonban, vereség esetében, kétségtelenűl odavesz, mert a még alig befagyott Dunán keresztűl csupán egyetlen egy vonalon, a csak félig kész lánczhidon át kisérthette volna meg a menekűlést.

Görgei másnap (január 2-ikán) reggel bement Pestre, hogy megtudja

[1] Kossuth Beöthy erdélyi főkormánybiztost Karczagról csak január 5-ikén értesitette a kormány székhelyének megváltoztatásáról. Csányi-ltár, 3556. sz.

[2] Mészáros, id. m. II. 7.

[3] Görgei, Mein Leben, I. 138.

Kossuthtól, mit akar tulajdonképen: döntő csatát minden koczkázattal, vagy azt, hogy a sereg megmeneküljön; akarja-e vagy sem a főváros kimélését? Ha egyiket sem akarja külön-külön, inkább lemond a vezérségről. Mivel az elnök akkor már nem volt a fővárosban, egyenesen a hadügyminister helyettesét, Vetter tábornokot szólitotta fel a vezérlet átvételére. Abban egyeztek meg, hogy haditanács döntsön a további eljárás iránt. A Csányi főkormánybiztos elnöklete alatt még aznap tartott haditanácsban [1] csak Perczel nyilatkozott a mellett, hogy Buda alatt döntő csatát vivjanak. A tanács tisztelettel félretette Kossuth rendeletét; meghagyta, hogy Görgei, mint ezentúl is vezér, vonúljon át Pestre, onnan pedig Vácz felé kanyarodva a Vág völgyében Simunics ellen működjék; ha pedig vereség érné, Komáromban vesse meg a lábát. Igy kellett elvonnia az ellenség figyelmét a Debreczenbe vivő legrövidebb úttól, melynek védelmét, illetőleg a kormány menekülésének fedezését Perczelre bízták. A két seregnek ütközet nélkűl kellett odahagynia a fővárost. A tanács kijelentette, hogy abbahagyván a szerbek ellen való küzdelmet, az ott levő haderőt gróf Vécsey vezetése alatt a kormány új székhelyének védelmére a Tisza középső szakaszához rendeli. Mészáros, Perczel és Vécsey seregének vereség esetében Debreczent jelölte ki az egyesűlés helyéűl.

Görgei ehhez képest Vácz felé márczius 3-ikán megkezdte az elvonulást a nélkűl, hogy ebben az ellenség komolyan gátolta volna; csak utóhadát támadta meg Téténynél, de ennek sem árthatott. Többet ártott az a vakhír, hogy Érdnél az ellenség már átkelt a befagyott Dunán; mert ennek következtében Görgei főserege már az éjjel átvonúlt Pestre. Budán csak egy gyönge utóhad maradt, holott az ellenség komoly támadásra készült, meg sem álmodván, hogy védetlenűl állanak a délen ásott sánczok. 5-ikén reggel Perczel utóhadai is odagyták Budát, hogy Pesten át Szolnok felé húzódjanak. Az ostromlásra készülődő Wrbna altábornagyot Buda város küldöttsége erről még az éjszaka értesitette, s felhitta a bevonúlásra. Pestváros szintén kitűzte a fehér zászlót s Rottenbiller Lipót polgármester vezetése alatt egy küldöttség nyújtotta át Windisch-Grätznek a kulcsokat, melyeket a herczeg fia, Alfréd őrnagy, Olmützbe vitt I. Ferencz Józsefhez.

Délután 1 órakor az osztrákok 28 zászlóalj gyalogsága és 43 lovasszázada 186 ágyúval zeneszó mellett vonúlt be az egyik oldalon, mig a másik oldalon a kormány részéről Csányi úgyszólván utolsónak hagyta el a fővárost, s elutazása után azonnal elrontatta a pest-szolnoki vasút egy részét.

Windisch-Grätz, ki a királyi várpalotában szállásolt, olyanformán akart elbánni Budapesttel, mint október 6-ika után Bécscsel.[2] Először is

[1] Tagjai: Csányi főkormánybiztos, Vetter, Görgei, Perczel, Répásy, gr. Lázár tábornokok, Klapka és Kollmann ezredesek, Pusztelnik és Bayer vezérkari őrnagyok.

[2] Kossuth szerint (a képviselőházban január 9-ikén) a hadsereg harcz nélkűl épen azért vonúlt ki a fővárosból, hogy azt Bécs sorsára ne juttassa.

Buda és Pest 1848-ban.
(Sandmann kőnyomata után.)

Battyhyány Lajost fogatta el, ki mint békekövet befejezvén működését, társai példáját követve, nem ment Debreczenbe, hanem sógorának, gróf Károlyi Györgynek palótájában tartózkodott.[1] Ezzel örökre befejezte politikai pályáját az a kiváló férfiú, a kinek épen azért kellett áldozatúl esnie, mert hazáját szerette. Az ő neve volt az első, mely az 1861. évi országgyűlés megnyiltával könyet csalt a magyar urak szemébe és a ki iránt, 12 esztendei szenvedés után ismét szabadon nyilatkozhatván, a tisztelet és hazafiúi hála először nyert kifejezést.[2] Hrabowszky és Moga altábornagyok, Jovics és gróf Lázár György tábornokok, báró Wiedersperg Alajos őrnagy, gróf Károlyi György, Lévay egri kanonok, Czuczor a Riadó költője s néhányan már is fogságba jutottak, hogy a január 7-ikén Trattner ezredes elnöklete alatt alakitott katonai és politikai központi vizsgáló bizottság előtt igazolják magukat. Windisch-Grätz nyomozó leveleket küldetett szét a forradalom vezérférfiai ellen; Lázárt és Wiedersperget a hónap közepén tiz évi várfogságra, Szöl József őrnagyot pedig halálra itélte. Ez nagyon is megcsappantotta a volt császári tisztek kedvét, hogy a január 12-ikén nekik igért közbocsánatot igénybe vegyék s a magyar zászló alá, csapataikhoz, mind többen visszatértek. Pázmándy Dénes, a képviselőháznak január 5-ikén lemondott elnöke,[3] Szentkirályi Mór[4] s a felsőház több tagja önként hódolván, bántatlan maradtak. Országgyűlésre nincs többé szükség. Maga Windisch-Grätz ugyan barátjával, Szögyénybvel együtt, az 1847. évi állapotokra való visszatérést pártolni tudta volna s a magyar nemzetiséget nem szivesen áldozta volna fel a szláv törekvéseknek, egy bécsi félhivatalos lap azonban már is megirta, hogy az uralkodónak fölösleges volna magát megkoronáztatnia, mert nincs többé magyar alkotmány, Magyarország tabula rasa.

VI. FEJEZET.

Görgei és Dembinszky.

A negyvennyolczadiki események maguk után vonták a negyvenkilenczediki küzdelmeket, mint a támadás maga után vonja a védelmet, a hóditás vágya a függetlenség vágyát.[5] A hóditó már január elején semmivé tehette volna a függetlenséget, ha élni tud az alkalommal. Windisch-Grätz

[1] Csányi Kolozsvárt 1849 február 15-ikén értesült, hogy W. haditörvényszék elé állittatja Batthyányt. Csányi-ltár, 4180.

[2] Gróf Eszterházy Mihály korelnök a felsőházban 1861 ápril 6.

[3] Pázmándy pöréhez: Hazánk, III. 334. 7. és Budapesti Hirlap, 1898. 74. sz. Ügyét a házban először 1849 február 8-ikán Madarász László hozta szóba.

[4] Csengery, Jellemrajzok, 72.

[5] Andrássy Gyula a képviselőházban, 1861 május 23-ikán.

Budapest megszállása után rögtön előnyomúlván Szolnok, Schlick pedig Kassa hódolata után Tokaj felől, teljesen meglephették volna Debreczent, mielőtt az erdélyi és »bánsági« hadak segitségére mehettek volna.

Windisch-Grätz azonban, kiről pedig Napoleon legyőzője, Wellington herczeg mondta, hogy Napoleon óta az ő hadjárata volt legjobban kigondolva és végrehajtva,[1] azt hitte, hogy a főváros eleste után alig számolhat többé komoly ellenállásra, a mint Csehországban is vége volt a forradalomnak Prága s Ausztriában Bécs elfoglalásával. Szolnokra a Tisza vonalának szemmeltartására csak Ottinger s a Tisza-Duna közébe, a szerbekkel való összeköttetés biztositására, Jellacsics néhány dandárát küldte ki, akik ellen Klapka és Perczel hadai is elegendőknek látszottak.

Windisch-Grätz csak 6-ikán értesült róla, hogy Görgei Vácz felé fordúlt; de Wrbna altábornagy alatt utána küldött osztályai már nem találták ott s hiányos fölszerelése miatt az osztrák sereg csak napok mulva folytathatta az »üldözést«-t. Ugyanaz nap, melyen Windisch-Grätz Budapestre bevonúlt, Görgei Váczott a feldunai hadsereghez szózatot intézett, melyben álláspontját világosan megjelölte. Szüksége volt reá. Előtte való nap Budapesten a tisztek tömegesen köszöntek le; négynek kivételével lemondtak a Vilmos-huszárok fél-ezredének tisztjei is, sőt a legénységet is fegyverletételre izgatták, midőn Mezey Károly alszázados hirtelen átvette az ezred vezényletét s elfogatással fenyegette korábbi feljebbvalóit. A lemondók közt voltak gróf Lázár György és báró Wiedersperg tábornokok, valamint Zichy Lipót, Zichy Pál grófok is, kik Istenre kérték Görgeit, ne engedje magát eszközül használni önző dicsvágyak tisztátalan czéljaira, ne tartson a hamisjátékosokkal, ne rohanjon a bizonytalanba, a törvénytelenbe, a merő forradalomba és a szerencsétlenségbe.[2]

Házilag nem végezhetvén el a dolgot, Görgei nyiltan lépett föl. Kijelentette, hogy azért fogadta el a feldunai hadtest vezetését, mert az ország ügyét igazságosnak, a háborút a legigazságosabbnak tartja. Hibáztatta önmagát, hogy katonai dolgokban engedelmeskedett a honvédelmi bizottságnak, mely fonák rendeleteket adott ki; de törvényesnek tartotta azt, annál inkább, mert annak nevében működött az V. Ferdinándtól kinevezett Mészáros hadügyminister is. Azzal, hogy a bizottság a fővárost megfoghatatlan okokból hirtelen odahagyta s az ellenséges sereg főparancsnokához békekövetséget küldött, igen sokat kiábrándított abból, mintha továbbra is Magyarország alkotmányos szabadságának védelméről volna szó, és az önzés gyanújába esett. Hogy tehát a hadsereget megóvja a teljes feloszlástól, öntudatát megszilárditsa s némileg elcsüggedt bátorságát fölelevenitse, felhivására (egy másik okiratban) kinyilatkoztatta a »királyi magyar feldunai hadtest«, hogy hű maradván esküjéhez, az V. Ferdinánd szentesi-

[1] Marczali, Legújabb kor, 699.
[2] Görgei István, id. m. I. 108—120.

tésével ellátott alkotmányt megvédi, védeni fogja minden külső ellenség ellen; ugyanily elszántsággal küzd mindazok ellen, kik éretlen köztársasági

Görgei Arthur.
(Barabás egykorú rajza után.)

kisérletekkel akarnák megdönteni az alkotmányos királyságot; mint az alkotmányos monarchia elvének híve, csak a felelős magyar hadügy-

ministertől, vagy annak önmaga által kinevezett helyettesétől törvényes úton érkezett parancsoknak engedelmeskedik; végre az ellenséggel kötött bármi egyességet csak úgy ismer el, ha biztositja az egyrészről Magyarországnak azt az alkotmányformáját, melyre a hadsereg felesküdött, másrészről pedig a hadsereg becsületét.

Erre az utolsó pontra nézve Görgei még nem tudhatta, hogy Windisch-Grätz minden alkudozást visszautasitott. De azt sem tudhatta, mert az országgyűlés zárt ülésben tárgyalt, nem volt-e utasitása ennek a küldöttségnek a föltételesen vagy föltétlenül való meghódolásra azon uralkodóval szemben, kit négy héttel azelőtt az országgyűlés bitorlónak nyilvánitott. Olyan urak, kik kérni menve, még sétapálczájukat is az előszobában hagyják, talán kevesebbet érhetnek el mint azok, kiknek alkudozás közben is kard van az oldalukon. Görgei tehát, majdnem minden közösséget megtagadva a kormánynyal, abban bízott, hogy az ellenség komolyabban alkudozik vele, a királyi hadsereg vezérével.

Ha nem lehet a forradalomnak II. Rákóczi Ferencze, azt hitte, lehet Károlyi Sándora. Windisch-Grätz, a mint a váczi nyilatkozatról értesült, remélte is, hogy ez a régi császári tisztek visszatérésének útját akarja egyengetni. Görgei nem ismerte ugyan el I. Ferencz Józsefet, de V. Ferdinánd hivének s monarchistának vallotta magát. Minden esetre volt benne egy kis önámitás, ha közvetlenül csak V. Ferdinánd kinevezettjének, Mészáros hadügyministernek kivánt engedelmeskedni. Hiszen Mészáros királyi megbizatásának ideje rég lejárt, helyettese, Vetter, pedig egyáltalán nem kapott ilyen megbizatást. Mi történik, ha mind a kettő lemond? Kinek engedelmeskedik akkor? A mennyiben azonban Mészáros és Vetter mint hadügyministerek a honvédelmi bizottság nevében rendelkeztek, nekik engedelmeskedni mégis csak annyi volt, mint a honvédelmi bizottságnak engedelmeskedni. Ezt azonban Görgei a sorok közt köztársasági törekvésekről s a mellett — mint Rakovszkyék és Okolicsányiék II. Rákóczi Ferenczet — önzésről vádolván, bizonyos eshetőségekre nézve valósággal bejelentette, hogy fegyverét ellene forditja. Találgatni lehetett, melyik fondorlat a veszedelmesebb: az a politikai-e, melyről ő a tényleges kormány embereit gyanúsitotta, vagy az a katonai, melynek szálai mostantól fogva az ő kezeiben futottak össze.

Nyilatkozatának az a haszna volt, hogy újra nyugodttá és egységessé tette a feldunai hadsereget,[1] másrészt pedig némi időt szerzett a magyar sereg és kormány rendezkedésére, mert mostantól fogva Windisch-Grätz napról napra várván a hadsereg s talán — ennek nyomása alatt — az országgyűlés föltétlen hódolatát, egyelőre felfüggesztette a komolyabb ellenségeskedést. Várta a hadsereg fegyverletételét s Görgei gondolt is reá,

[1] Tiszafüreden Szemerét arról igyekezett meggyőzni, hogy kiáltványának egyetlen, pillanatnyi czélja az ingadozó tisztek együttartása volt.

nem lett volna-e jobb Váczott inkább erre buzditani a sereget.[1] Pedig föllépése a kormányt valósággal megdöbbentette. Kossuth, ki benne Schwechat után a gondviseléstől küldött hadvezért sejtette, január 13-ikán a képviselőházban, jó vezérek után sóhajtozva, a maga nagy hibájáúl ismerte el, hogy nem tudja felfogni, mi az az árulás és hogy emberről nem képes föltenni annak lehetőségét; egy hét mulva azonban hinni kezdte, hogy Görgei közel áll az áruló nevezethez, ha már is nem az.[2] Megindúlt a találgatás és a gyanusitás, hogy elhallgasson az első nagy eredményekre, kitörjön a sikertelenségekre. A tiprott hőst a nemzeti hiúság áldozata gyanánt[3] tüntetik föl mindazok, kik váczi kiáltványában a mérsékletnek s a törvényességnek ugyanazt a szellemét keresik, mint Széchenyi és Deák politikájában.[4] De a haza nehéz viszonyai közt Váczott Görgeinek is csak annyit lehetett volna mondania, mint Leuktra alatt Agesilaosnak: aludjék ma a törvény és csak holnap ébredjen újra! Deák visszavonúlt, Görgei a katonaság élén tartott a tényleges kormánynak leczkét a törvényességből és a politikai tapintatból; melyik forradalomnak nincsenek hasonló borús jelenetei? De midőn arról van szó, ki legyen felelős a veszélyben levő hazáért, a mérséklet és a tapintat valóban a legritkább tulajdonságok közé tartozik. Thebae még Leuktra győzelmes hősét is feleletre vonta; mi jót várhatott az a vezér, ki folytonosan visszavonúlván a Duna jobb oldalán, most állt éppen útja kezdetén, hogy ugyanazon folyónak a bal partján előnyomúlva keressen győzelmet? A váczi kiáltvány ellenszenves megnyitó volt, mint akár a Bethlen Querela Hungariaeja; de csakugyan vele kezdődött a nemzet igazi szabadságharcza.[5] Windisch-Grätznek föltétlen hódolatot követelő rendeletei talán gondolkodóba ejtették volna a kisebb hitűeket, kik lejtőn látták a debreczeni kormányt; de a végletek közt ingadozóknak is határozottan kijelölte az egyetlen még lehetséges irányt, melyet Görgei proclamátiója majdnem az aranybulla záradéka szellemében jelölt meg: jog a fegyveres ellenállásra s azután hódolat a jogot elismerő királynak. A magyarság, akár Debreczen, akár Vácz körűl sorakozott, mégis csak a nemzet szabadságának ügyét szolgálta.

Az országgyűlés működését a menekűlés csak egy hétre szakitotta félbe. Január 8-ikán Debreczenben csak 145 képviselő volt együtt. Csonka parlament idáig, melynek még elnöke is lemondott, két alelnökét más köte-

[1] Görgei, Mein Leben, I. 194.

[2] Levele Szemeréhez, 1849 január 19-ikén. Kossuth és Szemere levelezéséből, melyet Emich Gusztáv a nemz. múzeumban helyezett el, kitűnik, hogy Kossuthot főkép Szemere ingerelte Görgei ellen. Kossuth, Horváth Mihálylyal beszélgetve (Függetl. harcz, II. 212.) még egy hónap mulva is lehetőnek tartotta, hogy Görgei áruló; Asztalos képviselő pedig február 28-ikán is fölhítta Görgei egyik leglelkesebb védőjének, Csányinak figyelmét Görgei álnokságaira. (Csányi-ltár, 648 f. 705. sz.)

[3] Gyulai Romhányija, IV. 22.

[4] Legújabban Elemér, Görgei, 19—23.

[5] E kiáltvány védelme Görgei Istvánnál, id. m. I. 120—144.

lességek tartották vissza s a jegyzők karát csak Záborszky képviselte. Egy újabb hét múlva azonban már megkétszereződött a képviselők száma; s a nagy többség megjelenvén, elmúlt az aggodalom, hogy — Pázmándy elnök, Batthyány és Szentkirályi úgyis az ellenség kezében lévén, — Windisch-Grätz összeszedje a kicsinyhitűeket s egy ellenparlamentet tákoljon belőlük össze, mint jó kétszáz esztendővel azelőtt I. Károly király tette Oxfordban, vagy ahogy II. Rákóczi Ferencz idejében is két országgyülés állott egymással szemben: egy nemzeti és egy királyi.

Báró Perényi Zsigmond.
(Rajzolta Barabas Miklós.)

A felsőház tagjait Perényi elnök még január 27-ikén is hiában biztatta megjelenésre, első ülését csupán márczius 12-ikén tarthatta meg, akkor is úgy, hogy nem jelent meg egy herczeg sem, a püspökök közül csupán 2, a főispánok közűl 4 (köztük b. Josipovich Antal, zágrábi főispán), s a grófok és bárók közűl csupán egynéhány, úgy, hogy még ekkor is kettő hiányzott a határozathozatalnál megkivánt számból, csupán 18-an

lévén együtt. Számos főúri család tagjai közűl az egyik rendesen a magyaroknál szolgált, a másik a császáriaknál, hogy maga a család fedezve legyen, bárhová hajlik a győzelem.

A debreczeni parlament[1] január 9-ikén Palóczy korelnök vezetése alatt az ev. ref. kollégium nagytermében kezdte meg nyilvános üléseit és május 31-ikéig a képviselőház 58, a felsőház pedig 22 ülésben lankadatlan erélylyel fáradozott az ország szabadságának megmentésén.[2]

A nemzet erős, — mondta Szacsvay Imre, Nagyvárad lelkes követe, midőn a házban (január 13-ikán) felolvasták a békekövetség jelentését. Erősebb most, mint volt valaha; mert százados elpuhúlása után oly erőt fejtett ki néhány hónap alatt, minővel nemzet a történetben nem dicsekedhetik. »Ha néhány százezer aristokrata ezer éven át megtartá a nemzet életét, meg a szabadság anyagát — kérdezte Asztalos — most, midőn milliók lettek szabadok, most veszitse-e el nemzeti országos életét?« De szivből harczolni csak úgy lehet, ha az ember látja, hogy béke lesz a vége. Amerika még az Anglia ellen vivott legvéresebb harczokban is követeket tartott, kiknek lesniök kellett az alkalmat, hogy békét köthessenek. A magyarok bizonyos körülmények közt nem kivánnak oly eredményre jutni, mint Amerika; hanem ha azok többet tudtak elérni, ők meg kevesebbet kivánnak s így könnyebben elérhetik czéljukat. Bezerédj tehát a békekövetség megbizását nem akarta visszavenni. Felszólalása mutatta, hogy az immár rab Batthyány békepártja még Windisch-Grätz üzenete után sem vesztette el reményét, de ez is, mint az egész nemzet, csak az áprilisi törvények alapján volt hajlandó békélni. Idáig az országgyűlés még a szerencse perczeiben sem lépett le a kényszeritett védelem teréről. I. Ferencz József trónralépése, Windisch-Grätz üzenete azonban, a föltétlen hódolat, a nemzet bizonyos halála. »De az a halál — szólt Kossuth, — mely a harcz végén reánk vár, nem bizonyos; mert van Isten az égben és a nemzetben erő és ha élni akar, élni fog!« A képviselők mind felálltak s fölemelvén kezeiket, lelkesülten esküdtek meg, hogy együtt maradnak a harcz utolsó perczéig. S ha még máshová kell húzódniok, magukkal viszik, mint a classikus népek, házi isteneik szobrait, keblükben a hazafiságot és azt az határozott szándékot, hogy Magyarországot meg kell menteniök. Kossuth tudta, ki is mondta, hogy fejével játszik néhányadmagával; de megtette inditványait s a nemzet elhatározta, hogy országos lételét, függetlenségét, alkotmányát és nemzetiségét utolsó emberig, utolsó csep véréig tovább is védelmezni fogja; a gyáván megfutókat, kivált a tiszteket, mint hazaárulókat, halállal bünteti, épp úgy mint a nép zsarolóit; a kormány mindazt, mit a nép kiszolgáltat, adóban fogadja el, vagy készpénzben fizesse ki; a mit most ki nem fizethet,

[1] Erre nézve legjobb forrás Pap Dénes műve: A parlament Debreczenben 1849. Lipcse, 1870. Két kötet, 8r., 267 és 265 l.

[2] Január 18-ikán már háromszázan voltak.

azt a nemzeti becsület oltalma alá helyezi s majdan a törvényes kamatokkal együtt téríti meg.[1]

Az országgyűlés elháritotta magáról a háború miatt való felelősséget; Kossuth bűvös szavainak hatása alatt állott; de olyan erős volt a nemzetben a jog érzete, hogy Kossuth nélkűl is mindent megtett volna a hon védelmére. A kis Tolnavármegye is azt válaszolta a hódolatra intő Nugentnak, hogy királyúl akkor ismeri el I. Ferencz Józsefet, ha megesküszik az 1848. évi törvények megtartására s magát az ország által megkoronáztatja.

Egy külföldi lap azonban azt beszélte, hogy a nemzet Kossuthot akarja megkoronáztatni, a másik, hogy köztársasággá akar alakúlni.[2] A január 13-iki ülés nem szüntethette meg a találgatásokat; mert nem mondta ki, hogy valóban nem törekszik egyébre, mint az áprilisi törvények megvédésére, s hogy nem megy-e tovább, ha Windisch-Grätzet legyőznie sikerűl. Még a radicálisok is óvtak a túlzástól, s Nyáry nem hiában kivánta,[3] hogy ha az ország tavaszszal, a szerencse pillanatában, egy kissé mámoros volt is, most már, a veszedelem pillanatában, tisztábban kell látnia. Ne sarkantyúzzák a Don Quixotteok a népet, mint valami Rosinanteot, ne álljanak elő örökös gasconadokkal, milyen vitéz, milyen legyőzhetetlen a nép, ne bolonditsák minduntalan, hanem mint képviselők tegyenek is már érte valamit. Ne hitessék el vele, hogy a németekkel van bajunk. Hiszen éppen a német parlamenthez intézett nyilatkozatunk bosszantotta fel az osztrák kamarillát, mely inkább akar szláv lenni, csakhogy német ne legyen. Ostobaság ijesztő vázúl állitni a nép elé a németet, mely szent név Európában: a műveltség és a szabadság eleme. Hiba a multban történteket egyenesen a király és az uralkodóház nyakába vetni; a dynastia és a kamarilla sohasem erősödik önkényessé, ha jogait a magyar aristokratia a néppel már százesztendővel ezelőtt megosztja. Mivel pedig csak egy szervezett hatalom van, az országgyűlés, ne beszéljenek külön a kormányról, mert hiszen a ház néhány kiküldött által kormányoz. Nincs nagyobb veszedelem, mint ha egyes ember szavát Isten igéjének tartják. A kormány a ház kezében van; tehát kormányozzon.

Kossuthot, mig élt, valóban körülvette az ellenmondások köde, melyben gyönge mécsvilágként pislogott a múló vélemény; de a halál zord szellője szétfútta a ködöt, eloltotta az apró lámpát és fölkelt a történelem napja. Ennél a napnál végre látni lehetett, hogy az egyenjogú polgárokból alakúlt szabad nemzet képviselete döntő hatalom,[4] s hogy még az izzó szenvedélyek napjaiban sem volt helyes Kossuth nevét szembeállitani ezzel a döntő

[1] Ez ülésnek 792—4. sz. határozatait Kossuth január 16-ikán küldte el Beöthy erdélyi kormánybiztosnak. Csányi-ltár, 3615. és 4848. sz. Hunfalvi Pál január 14-ikén a házban azt vitatta, hogy határozatot egyáltalán nem hoztak.

[2] Nyáry Pál a képviselőházban, 1849 január 13-ikán.

[3] U. ott, január 18-ikán.

[4] Gróf Apponyi Albert a képviselőházban 1894 márczius 23-ikán.

hatalommal. S legkevésbbé volt helyén az a gyanú, hogy az országgyűlés monarchiát akar talán, de Kossuth köztársaságot. Tiz esztendő múlva, midőn a körülmények ismét alkalmat nyújtottak Kossuthnak a cselekvésre, még mindig azt vallotta, hogy a kormányformának megválasztása az ország függetlenségének kivivása után következik.[1] A mit a vele sok tekintetben összehasonlitható Lamartine mondott, hogy szemében a kormányforma csupán a körülmények kérdése, ugyanazt állitja itt Kossuth is, a ki jóval azelőtt kimondta már, hogy a politika az exigentiák tudománya, de a nélkűl, hogy ez exigentiák határát valaha kijelölni törekedett volna.[2] Hazája részére azonban még ezekben a legzivatarosabb napokban is legmegfelelőbb kormányformának tartotta a monarchiát, élén olyan fejedelemmel, kit mindenki tisztel; s ha néhány szenvedélyes köztársasági utóbb minden áron köztársaságot akart is, ő ezt egész erejéből ellenezte. Neki tehát nem szólhatott Görgei váczi leczkéje az éretlen köztársasági kisérletekről. Abban a parlamentben, mely Szent-István koronáját magával vitte Debreczenbe, fölemlitették az ő királyságra való törekvéséről szállongó hireket, melyek nemcsak a külföldön találtak hitelre, mint Nyáry mondta, hanem a belföldön is. Mint sokkal utóbb az osztrák parlamentben megjegyezték,[3] a nép valóban úgy tisztelte őt, mint egy királyt: »és ezt mint magyar hazafi, népének szabadságáért küzdve, meg is érdemelte«.

A nevek tisztelete nem halt ki a magyarok szivéből. De Vácz és Debreczen, Görgei és Kossuth nem lett egymás megrontására, gyűlöletére hivó jelszó. Nagy tettek nagy nevekhez és névtelenekhez fűződtek; s nálunk a legnagyobb név viselője hajolt meg a névtelen hősök,[4] a névtelen félistenek, a honvédek előtt.

Az osztrák hadseregben egységes volt a vezérlet, s ha Schlick némi hajlandóságot mutatott is önállóságra, Windisch-Grätz korlátlanul és ellenmondás nélkül intézte az összes hadműveleteket. A magyar sereg csak 1848 deczember 15-ikén nyert fővezért Mészáros Lázár hadügyminister személyében; de ez a fővezérség névleges volt, csupán a Schlick ellen működő hadtestre korlátolva. Mészáros, midőn január 4-ikén Schlick ellenében Kassánál csatát vesztett, nyolcz nap múlva ettől az árnyék hatalomtól is megvált s Debreczenbe sietett a hadügyministeriumba, hol hazájának többet használhatott.

Egyébiránt deczember 21-ikén a kormány megbizásából Teleki László gróf Párisban Dembinszky Henrik gróffal, »a lengyel Xenophonnal« már meg is kötötte a szerződést,[5] melynek értelmében a lengyel szabadságharcznak

[1] Regaldi a Rivista Contemporaneaban, 1859 márcziusi füzet.

[2] Csengery, Jellemrajzok, 120.

[3] Dr. Pacak 1894 ápril 6-ikán. Az angol is így látta Cromwellben Olivér királyt.

[4] Névtelen félisteneknek Kossuth először 1852 november 12-ikén nevezte a honvédeket; névtelen hősöknek 1868 júliusában. (Tóth Béla, Szájrúl szájra, 80—1.)

[5] Kemény Zsigmond szerint (Beksicsnél, id. m. 106.) Kossuth attól tartva, hogy Görgei az ő megbuktatására törekszik, az iránt csak Debreczenből irt volna Telekinek.

ezen egyik vezére veszi át a magyar szabadságharcz vezetését.[1] Dembinszky január 20-ika táján érkezett Debreczenbe s Kossuth február 1-én értesitette a hadakat, hogy őt nevezte ki fővezérré.[2]

A magyar hadsereg azonban még akkor sem egyesült s minden

Gróf Dembinszky Henrik.
(Egykoru kőnyomat után.)

hadtest-parancsnok a maga belátása szerint működött, nem sokat törődvén a csataterektől messze eső debreczeni kormánynak egyszer-másszor meg-

[1] Dembinszky lepecsételt iratai az orsz. levéltárban vannak elhelyezve. Ő maga Párisban már 1849-ben kiadta emlékiratait (Mémoires sur la guerre de Hongrie) s hátrahagyott iratai alapján Danzer A. is közzétett egy művet (Dembinszky in Ungarn. Bécs, 1873. Két kötet. Magyarul Törs Kálmántól: Budapest, 1874.) Erre Görgei — Demár János név alatt — a Budapesti Szemlében (1875.) hosszú czáfolatot közölt.

[2] Csányi-ltár, 34—41. sz. Első napiparancsa február 4-ikén kelt.

kisérlett parancsaival. Csak az anyagot várta tőle. S valóban a kormány érdeme, hogy Budapestről Debreczenbe való hedsrája után a hadak fölcserelése és ellátása feltünőbben sehol sem akadt meg; mert Nagyváradot valóságos arszenállá alakitotta át. Ezt a vidéki várost, mely akkor még kivül esett a kereskedelmi forgalom főbb erein és gyáripara épen nem volt, kézműipara is csak kevés, »mintegy varázsütéssel egy kis Birminghammé változtatta át, melynek áldott munkássága szerelte föl seregeinket s adott fegyvert és mindennemű hadiszert dicső honvédeinknek hősies kezeibe«.[1] Rombauer Tivadar igazgatása alatt a fegyvergyár a nagyváradi várban, Lukács Dénes alezredes (Ferencz József tüzérségi tanára) vezetése mellett az ágyúöntő-intézet a szomszéd Pecze-Szent-Mártonban kezdett működni. Lukács Sándor állt a főruházati bizottság élén. Nagy élelmezési raktárt és tábori sütőműhelyt is rendeztek be. Maga a ministerium pedig az eddiginél jóval tökéletesebbé tette a hagsereg nyilvántartását.[2] Egységet azonban a harcztéren való működésbe csak a január 2-ikán Budapesten tartott haditanács hozott.

Görgei ennek értelmében vonult Váczra. Onnan 15 zászlóaljjal, 23 huszárszázaddal és 72 ágyúval január 6-ikán indult Lipótvár fölszabaditására, az osztrákok (Wrbna Váczról visszatervén, Csórics altábornagy vezetése alatt) 9 zászlóaljjal, 8 lovas századdal és 36 ágyúval követték s 11-ikén utóhadával Ipolyságnál össze is csaptak.[3] Ugyanakkor Görgei előhada a Zsitva mellett Verebélynél bukkant Simunics előhadára. Igy Görgei két tűz közé szorult, a harmadik irányban pedig Götz tábornok a jablunkai hágón át délnek Privigyéig, a Nyitra felső völgyébe jutott és most már egyenes összeköttetésbe léphetett Simunicsnak a Nyitra középső folyásánál levő hadaival. Görgei nem folytatta tehát útját északnyugat felé, hanem lemondván Lipótvárról (melyet Ordódy ezredes 1312 emberrel és 38 ágyúval február 2-ikán fel is adott az osztrákoknak), lemondván arról is, hogy a Zsitva és Alsó-Nyitra völgyén délnek kanyarodva, Komáromban foglaljon állást, Léváról északkeletnek Selmeczbányára fordult s január 14-ikén azt és a bányavárosokat (Bélabányát, Körmöczbányát, Besztercze-bányát stb.) megszállotta.[4]

Fáradt seregeit azonban nem szállásolhatta el télire, mert Götz és az újra betört Hurbán északról, Simunics nyugatról, Csórics pedig délről Szélakna, Selmecz és Hodrics körül támadták (január 21-ikén), mire Görgei Beszterczebányán akarta egyesitni hadait. Aulich Körmöczbányáról a Szkalkán át[5] egy elhagyott hegyi ösvényen és egy II. Rákóczi Ferencz idejétől fogva bedőlt alagúton át roppant erőfeszitések közt jutott el Besztercze-

[1] Kossuth levele Nagyvárad városához, 1867 október 3.
[2] Bővebben Gelich, id. m. II. 216—229. és Hegyesi, Biharmegye 1848—49-ben, 120—9.
[3] Kossuth gr. Vécseyhez január 23-ikán. Eredetije a tábornok özvegyénél.
[4] Ekkor kelt néhány parancsa a Csányi-levéltárban, 4752—4753., 4756. 4763. sz.
[5] Magát a hegyhátat legmagasabb (1266 méternyi) csúcsáról Laurinnak nevezik.

bányára, hová a többi hadon kivül Beniczky 4000 főnyi ujoncz csapata is megérkezett. Görgei többnyire tót ujonczokból két új zászlóaljat alakitott s a durva bánásmód miatt lázongó X. zászlóaljat drákói szigorral téritette vissza az engedelmességre. S ez mostantól fogva épen oly híven és lelkesen követte őt, mint a lázongó oroszok Svájczban a szentgotthárdi sírásás jelenete után Szuvarovot, kire ez az egész felvidéki visszavonulás emlékeztet.

Görgei 700—800 ember veszteséggel érte el azt a czélját, hogy a Tisza mögött alakuló és felvonuló magyar hadakról csakugyan elvonja Windisch-Grätz figyelmét. Most azonban Mészáros a Tiszát s vele Debreczent fenyegető Schlick ellen sürgetve hítta Tokaj felé s Görgei engedelmeskedett. Délkeletnek a legrövidebb úton (Beszterczebánya, Zólyom, Losoncz, Rimaszécs, Miskolcz felé) nem mehetett, mert könnyen olyan kelepczébe kerülhetett volna, a milyenből épen most szabadult ki; elhatározta tehát, hogy Lőcse, Eperjes és Kassa felé kerül, Schlicket Galiczia felől elvágva teszi meg az utat és úgy egyesül Klapkával, Mészárosnak a Schlick ellen való küzdelmekben utódával. Ki volt ugyan téve annak a veszedelemnek, hogy eddigi üldözői és Schlick két tűz közé szorítják, de a tót vidéken mintegy tüntető menetet rendezve, még ketté is osztotta csekély seregét; az egyiknek (Aulich, Kmety vezetésével) az Alacsony-Tátrától északra a Fehér-Vág, a másiknak (Guyon, Piller alatt) az Alacsony-Tátrától délre a Garam völgyén fölfelé kellett haladnia. Annál nagyobb feladat, mert a bányavárosokban megmentett államjavakat, arany- és ezüst-rudakat, készpénzeket, rezet, ónt stb. is több száz kocsin vitte magával. Ő maga az északi csapattal tartott. Január 26-ikán 20° R. hidegben majdnem 24 órai folytonos vesződség után kelt át a sereg a csak 1010 méter magas, de a hó és jég miatt lovakkal, ágyúkkal akkor csaknem járhatatlan stureczi hágón, a Garam és a Vág vizválasztóján. 27-ikén, 28-ikán Rózsahegyen pihent, hol Windisch-Grätz küldötte (Renkey nyug. kapitány) kegyelemmel s anyagiakkal kecsegtette, ha seregét az osztrákokhoz vezeti át; Görgei a váczi kiáltvány egy példányával válaszolt, ezzel bizonyitván, hogy nyilatkozatát helytelenül magyarázták. A két sereg Kisócztól kelet felé ismét egyesülve folytathatta útját. Schlick seregéből Kiesewetter őrnagy támadt először, a maroknyi csapat iglói éjjeli rohamát azonban (február 3-ikán) Guyon nagynehezen visszaverte. Görgei Guyont bízta meg azzal is, hogy keresztültörjön a Szepesből Sárosba vezető branyiszkói hágón, melyet Schlick seregéből Deym tábornok és Kiesewetter 1800 emberrel és 4 ágyúval őrzött. Február 4-ikén Lőcsén Görgei tisztikara fényes bált rendezett[1] s másnap reggel Szepesváraljáról Guyon 3760 emberrel és 24 ágyúval indult Branyiszkó ellen. A hágó csak 758 m. magas és jó kocsiút vezet rajta keresztül; a csapatnak azonban a

[1] A bált Görgei születése napján, vagy inkább annak nyolczadán belül adták, mert a vezér Toporczon (Szepesben) 1818 január 30-ikán született.

sziklás, jeges és mély hóval boritott lejtőkön kellett támadnia. Guyon és a kereszttel mint egy Capistrán előljáró Erdősi Imre kegyesrendi pap,[1] déltől éjfélig mégis diadalra vezették a jobbadán ujonczhadat,[2] mely a hősiesen védekező osztrákokat 23 erős állásból kivervén, Eperjes felé nyomta vissza. Az osztrákokat Schulzig altábornagy Schlick táborába vezette, Guyon pedig (február 6-ikán) bevonult Eperjesre. A hágón ma szép emlék örökiti a szabadságért harczoló magyarok egyik legszebb hadi tettét, mely a felső-dunai és a felsőtiszai hadsereg egyesülését lehetővé tette.[3] A 33. zászlóalj büszkén lobogtathatta zászlaján azt a szalagot, melyet Görgeitől »Branyiszkó 1849 február 5-ikén« felirattal kapott. Hiba volt azonban, hogy Görgei csak 9-ikén követte Guyont s így időt engedett a dél felől is szorongatott Schlicknek a rendezkedésre. Azt ugyan meggátolta, hogy Schlick a Szepességben a magyarok nyomában járó Götzczel és Jablonovszkyval egyesüljön, mire azonban (február 10-ikén) bevonult Kassára, Schlick előhada már délnyugati irányban, a Sajó forrásvidékén, Szin táján járt és úgy látszott, a legrövidebb, de legbajosabb úton akart egyesülni Windisch-Grätz seregével. Ezt jól gyanitván Dembinszky, Klapkát Miskolczra rendelte, hogy a Sajó völgyén fölfelé nyomulva vágjon elébe Schlicknek.

A Tisza balpartját Szolnok és Tisza-Füred közt január végéig Perczel jóformán egymaga védte. A hónap közepén seregét 15,000 emberre kiegészitvén s 40 ágyúval ellátván, délnyugat felé fordult s január 26-ikán Szolnok és Czegléd megszállása után egészen Irsáig nyomult; ekkor azonban, midőn már Windisch-Grätz is komolyan készülődött ellene, Dembinszky, az új fővezér visszahítta. Perczel lemondott és seregét, a szolnoki hid leégetése után, a Tisza balpartján maga Dembinszky vezette Polgárig, hol a jobbpartra átkelvén, Klapka hadtestének fővezérletét is átvette.

Klapka, Mészáros távoztával, január 12-ike óta állt a Hernád völgyében 10,000 emberrel és 30 ágyúval működő hadtest élén. Schlick, hogy megelőzze Kassa ellen várható támadását, január 22-ikén maga támadta meg őt; a Tarczal és Bodrog-Keresztúr közt vivott csatát azonban elvesztette. Igy el sem foglalhatta a tokaji átjárót, mely útat nyitott volna neki Debreczen felé. Klapka mindamellett attól tartva, hogy Schlick, ki Schulziggal Miskolcznál egyesült, túlszárnyalja, január 30-ikán a Tisza baloldalára huzódott, még a hidat is fölégette maga után s Rakamaznál őrködött. Másnap Schlick néhány zászlóaljjal a Tisza jegén át megtámadta ugyan,

[1] Guyon iratai alapján Szokolyi Viktor: Hazánk, III. 153—6. Ambrus, Paphonvédek albuma, I. 57—9.

[2] »Utánam fiúk, itt az Isten!« szólt Erdősi tótul a felvidéki katonákhoz. (Saját elbeszélése.)

[3] A branyiszkói csatáról: Magyar Hirlap, 1850. 99. sz. Moháry Gyula a Kassa és Vidékében, 1876. 21.; Treskó János, Székely József, Erdősi Imre, F. K. a Vasárnapi Ujságban, 1880. 9., 12. sz.; a 33. z. a. egy tisztje a Pesti Naplóban, 1880. 199. Több czikk a Tört. Lapokban.

de ő a kisérletezőket visszaűzte, február 1-én pedig egész hadtestével átkelt, hogy nyomon kövesse a Kassa felé vonuló Schlicket. Itt Dembinszky kétfelé osztotta Klapka seregét. Az egyiknek élén (5000 emberrel és 15 ágyúval) heves szóváltás után Klapkát Schlick követésével bizta meg s ez osztály 8-ikán Hidas-Németinél némi szerencsével harczolt is a visszavonulók ellen; a másik osztályt (Kazinczyt és Máriássyt) Schlick menekülése útjának elvágására Miskolcz és Putnok felé rendelte. Dembinszky utóbb oda vezényelte Klapkát is, ki Kassán 10-ikén már személyesen találkozott Görgeivel.

Görgei legalább is oly fontos stratégiai pontnak tekintette Kassát és Eperjest, mint Schlick s innen bármikor összeköttetésbe juthatván a felső-tiszai hadsereggel, egyrészt Galiczia, másrészt a Szepesség felé kivánt őrködni. Götz és Jablonovszky ugyanis Kassa irányában készültek előrenyomulni, a hadtestük parancsnokságát átvevő Ramberg altábornagy pedig néhány napig való veszteglés után elő is nyomult, ha most már nem remélhette is a Schlickkel való egyesülést.

Schlick üldözésére Görgei Pillert és Guyont küldte, kik február 13-ikán Szinnél, a Bodva és Jolsva összefolyása közelében, megszalasztották az utóhad egy részét. Másnap Dembinszky, ki Miskolcztól a Sajón fölfelé jött, Tornaljánál oldalba fogta a Kriegerntől vezetett utóhadat, mely hosszas ágyúcsata után Putnok felé húzódott vissza. Pedig Schlick egész erejével hajlandó volt döntő csatát elfogadni; Dembinszky alvezérei azonban a kitűzött helyre és időre nem jelentek meg, ő maga is eléggé elkésett s így a kedvező alkalom elröpült. Schlick Tornaljától Putnok és Losoncz irányában csakhamar minden nagyobb nehézség nélkül összeköttetésbe juthatott Windisch-Grätz főseregével és Simunics hadait is magához vonta.

Ilyen sikertelenség csak növelte azt a rosszkedvet, melyet az keltett, hogy a feldunai hadtestet — a többi hadtest módjára — hadosztálylyá degradálva Görgeit a hadügyministerium február 12-ikén Dembinszky alá rendelte. Görgei 14-ikén felhitta tisztjeit, fogadják ezt a látszólag megaláztatást olyan hideg vérrel, mint a milyennel ő, mint hadtestparancsnok, lemond a maga önállóságáról, engedelmeskedvén az országgyűlés határozatának s önként alávetvén magát Dembinszkynek, a »mint mondják, háborúkban megőszült, méltó hadvezérnek«.

Ez a még Kassán tett nyilatkozat annyiban jóvátette ugyan a váczit, hogy Görgei immár nyiltan elismerte úgy az országgyűlés, mint egy fővezér tekintélyét, de a nyilatkozat hangját és alakját most is csak a forradalmi idők szokatlanságai menthetik. Annál veszedelmesebb jelenség, mert Klapka türelme is fogyatékán volt az ország viszonyait nem ismerő, idegen és határozottan forradalmi fővezérrel szemben. Nem pusztán személyes ellenszenv vagy sértett hiúság, hanem valóban a hadsereg sorsa iránt való aggodalom okozta, hogy Görgei és Klapka lehetetlenné akarták tenni Dembinszkyt. Kossuth már február 23-ikán sajnálattal hallotta az engedetlenség hirét; fölhitta Dembinszkyt, hogy minden engedetlent hadi

törvényszék elé állitson; mert »az engedetlenség lázadás; erre pedig halál van mondva«. Egyúttal azonban figyelmeztette, hogy égy siker több fegyelmet teremt, mint egyheti szervezés. Görgeivel amúgy is egyesülvén, a támadás megkezdésére buzditotta. »Csak egy nyert csata, aztán minden jól van.« Maga Dembinszky is azzal buzditotta Görgeit az egyesülésre, hogy »a Szepesség szelleme, valamint az egész országé is, csak egy nagy nyert csata után emelkedhetik föl«.

Dembinszky a Tisza jobb partján Szolnok felé ügyekezett (odatartott a délvidékről Damjanich és Vécsey is), hogy ezt a várost Karger dandárától visszavevén, onnan működjék az ellenség fő ereje ellen és hogy azt a fővárostól elvágván, a Tiszánál mérjen reá döntő csapást.

A délvidék kiüritésére a magyar hadak január 16-ikán kapták meg a parancsot. Nagy-Becskerekről Kiss Ernő kezdte meg, kinél több vagyont II. Rákóczi Ferencz óta senkisem áldozott a szabadságért; most országos főhadparancsnokká neveztetvén ki, Damjanich János folytatta a szomorú katabázist.[1] A mint azonban Módos és Zsombolya irányában Arad felé haladt, a magyarok is szekerekre rakták az asszonyokat, öregeket, gyermekeket, a betegeket, vagyonkájukat és a legszükségesebbeket s a szerbek bosszújától tartva, mintegy negyvenezeren télviz idején oda hagyták házaikat, hogy a Maros jobb partján keressenek oltalmat. Egész népvándorlás volt ez; és Kún-László idejének nyomorúságai látszottak felújulni. Maga Damjanich már január 24-ikén Új-Arad alatt volt,[2] hol egy hét mulva seregének minden része egyesült. A Maroson a csálai erdő alatt vert két hidon ő maga január 31-ikén kelt át Aradra a gyalogsággal, február 3-ikán pedig Nagy-Sándor József a lovassággal s Erdélybe Bem megsegitésére Hrabovszky őrnagyot csupán 4500 emberrel küldvén, Szolnok alá indult, hogy Vécseyvel egyesüljön.

Vécsey Károly gróf akadályozta meg, hogy Esterházy Sándor gróf tábornok a Bácskában vezérlete alatt álló sereget a magyar kormány iránt engedetlenségre, a Bácskából való kivonulás megtagadására birja. Az izgatók (Esterházy tábornok és Nádosy ezredes) megszöktek, a tisztek közül többen lemondtak, Vécsey azonban, mint rangban legidősebb tábornok, átvette a vezérletet s Verbászról január 20-ikán megindulván, 24-ikén már Szegedre ért táborával. »Mig Magyarország áll — irta hozzá Kossuth[3] — az ön nevét minden becsületes ember mély tisztelettel emliti, mint a legnemesebb hazaszeretet és férfias erő magasztos példáját.« Az aldunai hadsereg megmentésére a honvédelmi bizottság január 27-ikén újból kifejezte köszönetét s Vécseyt a haza hálájára méltónak nyilvánitotta.

A délvidék védelmét a kormány gróf Hadik Ágost ezredesre bízta,

[1] A szerbeket kiirtással fenyegető kiáltványa koholt.

[2] Margitay, Aradi vésznapok 47—50. Kovách Ernő kézirati naplója, 31—34. Damjanich január 30-iki rendelete az aradi szh.-múzeumban. Ez ellen Hegyesi, id. m. 95—97.

[3] Német levele (Debreczen, január 23.) eredetiben a tábornok özvegyénél. Kossuthot Vécsey Pnzyensky Gyula lovas kapitány által értesitette a történtekről.

kinek a kivonuláskor alig 4000 főből álló hadosztálya február végére megháromszorozódott. Rajta kivül a magyarság még csak Eszék és Pétervárad őrségére támaszkodhatott. Ez a sereg azonban nem menthette meg Zentát, hol Tritkovics Mihály szerb őrnagy február elsején kezdte meg rémuralmát, mely azután hat hétig tartott; minden nap akasztatott magyarokat, még a templom előtt álló keresztre is; lövette, máglyára vitette őket, az apát a

Gróf Vécsey Károly.
(Egykoru kőnyomat után.)

fiúval, a fiút az apával vágatta le s a Szentháromság szobra körül garmadába rakatta a kivégzettek fejeit. Nem az a forradalmi őrület ez, mely Challiert vezette Lyonban, hanem a legféktelenebb fajgyűlölet, mely büntetni kivánta a zentai nemzetőröket, kik a mult esztendőben a kikindai lázadás elfojtására az elsők közt jelentek meg.[1]

[1] Tört. Lapok, 1896. 4. sz. 1893 óta obeliszk örökiti a fegyvertelenül elvérzett áldozatok emlékét.

A szerbek új vajdája, Theodorovics tábornok, egyszerre küldött hadakat Arad és Szeged ellen. Ez utóbbit február 9-ike óta ő maga szorongatta,[1] 11-ikén azonban Hadik Szőregig nyomta vissza. Ellenben ugyanaz nap Zombor a lázadók kezébe esett,[2] Éder ezredes pedig Eszék várát Trebersburg osztrák tábornoknak február 13-ikán negyedfél heti ostrom után szabad elvonulás föltétele mellett föladta; pedig 4500 embere, 2400 mázsa puskapora s három havi elesége volt.[3] A képviselőház (február 26-ikán) becsteleneknek és hazaárulóknak nyilvánitotta a feladásban részes tiszteket mindaddig, mig a hadi törvényszék előtt magukat nem igazolják.

A Duna mellett már csak Pétervárad és Újvidék volt a magyarok kezében és Szabadkát is csak Gál alezredes bajmoki győzelme (márczius 5-ikén) mentette meg a szerbek pusztitásaitól.

Az ú. n. bánságban a magyarok és a németek csak ott maradtak menten a szerbek bosszújától, hol vagy maguk szervezkedtek, vagy a temesvári osztrák főhadparancsnok védelme alá helyezkedtek. Rajacsics a Tisza mindkét oldalán már oly biztosan érezte magát, hogy székhelyét Nagy-Becskerekre tette át s addig is, mig valóban külön herczeget kapnának,[4] mint patriarcha és regens, valóságos független szerb vajdaság gyanánt kormányozta a délvidéket. Csakhamar csalódva rebbent föl álmodozásaiból. Knityánin haza készült s márczius elején haza is ment 12,000 főnyi szerb segitő-csapatával; a határőrvidéket az osztrákok a régi módon szervezték, a szerb zászlókat osztrák zászlókkal cserélték föl, a nemzeti törekvéseket mindenütt háttérbe szoritották, Theodorovics seregével pedig föltétlenül rendelkeztek. Segitnie kellett az osztrákoknak, hogy fölmentvén az ostrom alól Arad várát, onnan és Szeged felől támadhasson az osztrákok déli serege Debreczenre, mig Windisch-Grätz maga északnyugatról támad. Gläser altábornagy vezérlete alatt az osztrákok, szerbek és románok február 8-ikán már el is foglalták Arad városát s Pécskáig nyomták vissza Gaal Miklós honvédtábornokot; Boczkó Dániel kormánybiztos azonban sétapálczával, Asztalos Sándor százados pedig karddal és zászlóval a kezében újabb rohamva vezette a XXIX. zászlóaljat, mire a többi is nekibátorodván, kemény utczai harcz után kiverte a rablásba merült szerbeket, majd az osztrákokat is.[5] Kossuth Dobóra s az egriekre emlékeztető jelenetnek mondta ezt.[6]

Arad városa a szerbektől megszabadult, de annál bővebben hulltak reá Berger bombái. Februárban általán inség, rablás, pusztulás lett a délvidék

[1] Vukovics Sebő Csányihoz Szegedről, február 9. Csányi-ltár, 3445. sz.
[2] Hazánk, III. 299–301.
[3] Mészáros és Madarász L. a képviselőházban, 1849 február 26.
[4] Kanitz naplója. Tört. Lapok, 1896. 33.
[5] Márki, Arad tört. II. 574–8. U. ott a reá vonatkozó irodalom. Arad évenkint megüli az utczai harcz emlékét.
[6] Arad város jegyzőkönyve, 1849. 73. sz.

része; a menekülőkre, az ott maradt magyarokra s a magyarság hiveire egyaránt nyomor várt; a kormány azonban elég erősnek érezte magát, hogy ezt a területet most feladván, majdan ismét visszahóditsa és begyógyitsa az ejtett sebeket, ha egyesült hadaival Szolnok táján döntő diadalt arat az osztrákokon.

Mig Damjanich és Vécsey észak felé nyomult, Dembinszky nyugat felé haladva kereste ezt a diadalt. Mióta Colloredo előhadának egy részét, melyet gróf Coudenhove őrnagy vezetett, Dessewffy ezredes Kompoltnál (február 18-ikán) a Tarna mellett megverte és egészen Hatvanig nyomta vissza, meghiúsult Schlicknek az a terve, hogy Colloredo Hatvan, ő pedig a Sajó völgyén lefelé haladva, Putnok felől Miskolcznál két tűz közé szoritsa Dembinszkyt. Midőn Schlick 8000 emberrel mégis folytatta útját, 21-ikén Sajó-Szent-Péternél Dembinszkynek két akkora seregét találta magával szemben. Visszafordult tehát és erőltetett menetek után elérvén Rima-Szombatot, megint helyreállitotta a főssereggel megszakadt összeköttetését. Másfélnap mulva Dembinszky a pesti úton délfelé indult, hogy a Bükk- vagy a Mátrahegység déli részén szálljon szembe a Budapest felől várható ellenséggel s kivívja az annyira óhajtott győzelmet. Windisch-Grätz Jellacsicsra bizván a főváros, a Közép-Tisza és Szolnok védelmét, a Budapestről Hatvanon át Miskolczra vezető úton haladt előre és Schlicknek is meghagyta, hogy Rima-Szécs felől Pétervásáron át Gyöngyösnél csatlakozzék hozzá. Klapka hadtestéből azonban Máriássy és Dessewffy február 24-ikén Pétervásárnál reggel 4 órakor meglepte s vad futásra kényszeritette Schulzignak Schlick alá rendelt hadosztályát. Diadallal tért vissza Klapka egri táborába, mely azonban már másnap a Tarna vonalához, Verpeléthez és Kápolnához mozdult előre, mivel Dembinszky, ki főhadiszállását Egerbe tette át, Klapka, Répássy és Görgei hadtestének felhasználásával, ütközetre készült. Körülbelül 49,300 főnyi seregéből azonban február 26-ikán csak 17,000, másnap 4—5000 emberrel több volt együtt. Vele az ellenség 18,696 gyalogost és 2974 lovast állitott szembe.

»Egy fölkelő ország közepén — irta Windisch-Grätz február 25-ikén a császárhoz — a csata eldöntését egy számban erősebb ellenség ellen csupán a csekély haderő vitézségére bizni, mint a tapasztalás tanitja, egészen egyenlő szám és egymáshoz hasonló vitéz csapatok mellett is [1] kétségessé teszik apró esélyek a kimenetelt.« Elhatározta azonban, hogy másnap megtámadja a magyarokat, kik nagyobb erejüket nem vonták össze kellően, a mi azonban nem egészen a fővezér hibája. Dembinszkyt meglepte, hogy Windisch-Grätz Gyöngyös felől oly gyorsan nyomult a Tarna ellen s Windisch-Grätzet, hogy ezt a vonalat Dembinszky már megszállta. Az osztrákok Kápolna vidékén február 26-ikán támadtak, mielőtt Dembinszky és

[1] Görgei és Bayer február 26-ikán arra intette Dembinszkyt, hogy ne számitson a magyar csapatok vitézségére és kitartására. Gelich, id. m. II. 422.

Görgei a csatatéren megjelenhettek volna. Máriássy megtartotta ugyan a folyó jobb partján Kompolt és Tótfalu közt elfoglalt állását, Pöltenberg azonban sikertelenül rohanván meg a debrői erdőt, a balpartra Kerecsend, Szekulics pedig Wyss és Schwarzenberg ágyútüze elől a kompolti erdőből Kál felé húzódott vissza. Este felé Schlick is bevette Dessewffytől a siroki szorost. Másnap a középen maga Windisch-Grätz támadt; vele szemben Dembinszky vette föl a harczot, melynek tegnap csak a végére érkezett meg. Bekerittetni nem engedte ugyan magát, de Kápolnát a legnagyobb hősiség mellett sem tarthatta meg. Rendkivül hosszas harcz után Schlick is elfoglalta Verpelétet. Az üldöző vértesekkel szembeszálló Koburg- és Lehel-huszárok összecsapása a hadi történelem legfényesebb jelenetei közé tartozik. A jobb szárnyat azonban Görgei nem hozhatta többé rendbe. Dembinszky elrendelte a visszavonulást, melyet teljes rendben végzett, mert Aulich négy század huszárral visszaverte az üldöző ellenséges lovasokat, Guyon és Kmety pedig másnap délig megtartotta a kerecsendi tetőt, honnan az ellenség ágyúzása közt rendben követte a fősereget. A csatatért 1200 magyar és 369 osztrák holtteste boritotta.[1] Maga Kossuth a képviselőházban (márczius 1-jén) a lipcsei második naphoz hasonlónak találta ezt az állapotot, mert még nem döntötte el a csatát. Harmadnap (február 28-ikán), midőn M.-Kövesdnél az egész sereg egyesült, Dembinszky nem engedte meg a támadást, pedig a Miklós-huszárok a Kmetyt Szihalomtól idáig üldöző vasasokat a tábor szeme láttára megszalasztván, a harczi kedvet s a bosszú érzetét egyaránt fölébresztették.[2] Rendre utasitotta Görgeit s az összes hadtest- és hadosztály-parancsnokokat, kik terveinek közlésére szólitották fel. Seregét az Eger folyócska mellett, a Tisza és a Mátra alja közt pihenő szállásokra kivánta elosztani, innen akarván megvédeni a Tisza poroszlófüredi átjáróját s vele a Debreczenbe vezető utat. Windisch-Grätz támadást várt; de midőn értesült Dembinszky képtelen elhatározásáról, másnap (márczius 1-jén) délben őt Poroszló felé a Tiszától elvágni törekedett. Wrbna délután 4 órakor Farmosnál utol is érte Klapka hadosztályát, de 3 órai ágyúharcz után sem akadályozhatta meg, hogy a magyarok rendben át ne keljenek az Eger balpaltjára. Klapka Poroszlóig a csak 12 kilométernyi, de roppant rossz utat teljes három óra alatt tette meg. Másnap itt egyesült az egész sereg, melylyel Dembinszky most már csakugyan átkelt a Tisza baloldalára, Tisza-Füredre, hová a kormány székhelyét is áttenni óhajtotta.[3] Görgeire bizta, hogy Kmety és Pöltenberg hadosztályaival Poroszlón fedezze a visszavonulást. Görgei azonban, bekeritéstől tartván,

[1] Kossuth hires és gyakran kinyomatott imáját a kápolnai elesettek fölött Ádándon Csapody Pál kastélyában Roboz István, a kolozsvári 1849. évi kiadás czimlapján (Apor-gyűjtemény 100. sz.) tett egykorú kéziratos megjegyzés szerint Eszényi Károly irta.

[2] Újabb adatok a mezőkövesdi csatáról: Tört. Lapok, 1893. II. 18.; 1894. 2.; 1895. 15.; 1896. 17. és 20. sz.

[3] Klapka, Emlékeimből, 99.

saját felelősségére, szintén átkelt a Tiszán. A fővezérnek egymással ellenmondó parancsai közt eligazodni nem tudván, terveit pedig nem ösmervén, mint hadtest-parancsnok kötelességének tartotta, hogy hadteste veszélyes helyzetében önállóan határozzon s minden felelősséget magára vállaljon

Máriássy János.
(Barabás egykoru rajza után.)

egy magyar hadi törvényszék előtt. Dembinszkynek valóban haditörvényszék elé kellett volna őt állitania, mint Windisch-Grätz tette Wrbnával, ki Görgeinek ezt az átkelését nem merte akadályozni, s ezzel a döntő pillanatot elszalasztotta. Windisch-Grätz Poroszló és T.-Füred közt nem szán-

hatván el magát defilé-harczra, a jászberény-kecskeméti vonalon felállitott I. hadtest erősitésére sietett, hogy a főváros ellen indulható magyar seregnek Czibakháza vagy akár Csongrád felől való támadását felfoghassa. A Tisza hidját az osztrákok ellen Czibakházánál sokáig csak Mesterházy alezredes csekély csapata őrizte, február 24-ikén mégsem sikerült Jellacsicsnak a hidfő ellen intézett támadása; gróf Leiningen őrnagyot elfogta ugyan, de ezt is megszabaditotta zászlóalja és pedig párját ritkitó hősiességgel. Másnap megérkezett Damjanich a hidfőhöz, Vécsey pedig márczius 2-ikán a szomszédos Tisza-Földvárra; két nap alatt tehát megtörténhetett volna a tiszafüredi táborral való egyesülés és egyesült erővel indithatták volna meg Szolnok ellen a támadást, úgy, a hogy azt Dembinszky február 26-ikán tervezte.

Mig azonban Füreden Klapka és Görgei komolyan föllépni készült Dembinszky ellen, Damjanich és Vécsey, ha Fabius Cunctatort sejtettek is benne, parancsa értelmében támadtak, pedig alig volt tizezer emberük. Damjanich, a hidfő őrzésére csekély katonaságot hagyván, márczius 4-ike éjjelén a hidon át Tisza-Várkony alá ment, hova a vezsenyi réven át Vécsey is elküldte Knézics őrnagyot egy zászlóaljjal s a két szláv ment, hogy »megtartsa azt az esküt, melyet uruk, királyuk a magyarok alkotmányára tenniök parancsolt«.[1] Hajnalban már csatarendben állt a sereg Várkony és Tószeg közt, hogy délfelől törjön Szolnokra, mialatt Vécsey keleten a hidon át ront reá. Damjanich feltünés nélkül közeledett egészen Tószegig, honnan jó darabig csak ágyúval és puskatűzzel folytatta a csatát Karger tábornok ellen. 11 órakor azonban rohamra vezette derékhadát, melynek törzstisztjei megannyi hősök voltak: Kis Pál ezredes, Leiningen alezredes, Kökényessy és a »rettenthetetlen« Bobics őrnagyok. A harmadik zászlóaj a legirtózatosabb kartács- és puskatűzben behunyt szemekkel, szuronyszegezve foglalta el a kertek alatt, a sóraktárak tájékán felállitott 6 ágyút, Krain őrnagy a Ferdinánd-huszárokkal 5 ágyút keritett hatalmába, a vörössipkások (a IX. zászlóaljbeliek) szuronyszegezve kergették el a lovasságot. A délnyugaton kifejlett heves utczai harcz közben Vécsey huszárai is áttörtek a Tisza hidján. A két tűz közé szoritott Karger észak felé kivánt menekülni; a Zagyva hidján át azonban csak kétségbeesett küzdelem után vergődhetett keresztül. Ez maga is eredmény volt Kargerre nézve, mert ha Vécsey idejében elállatta huszáraival az errefelé (Rékasra) vezető utat, mint a hogy Damjanich elállatta az abonyit, egész serege fogságba jutott volna. Nagy-Sándor huszárjai már csak a visszavonulást fedező dragonyosokat vághatták. Ottinger dandára, mely Abonyból csak délután két óra tájban jelenhetett meg Szolnok alatt, már csupán enyhithette az üldözés hevét, a magyar huszárok elől azonban neki is vissza kellett vonulnia és csak a visszavonulását fedező négy vértes század fogadott el velük kézi viadalt. Karger dandárának romjai Abonyban egyesültek Bellegarde

[1] Bobik Gusztáv Knézics életrajzában: Varga, Aradi vértanuk albuma, 54.

és Hartlieb hadosztályainak egy részével. 673 embert és 800 foglyot, 11 ágyút, 20 lőszer- és tárkocsit, 300 lovat stb. vesztettek a szolnoki ütkö-

Damjanich János.
(Egykoru metszet után.)

zetben,[1] mely a magyaroknak 300 halottjukba került. A sebesültek közt volt Puchly huszár-alezredes és 12 sebbel a testén Szilvay Károly száza-

[1] A szolnoki csatáról a rá vonatkozó irodalommal együtt, l. különösen Hegyesi, A harmadik zászlóalj, 103—120. l.

dos.[1] A magyar és osztrák halottakat Damjanich egyszerre, de külön sirba, katonai tisztelgések közt temettette el, az élőknek pedig köszönetet mondott. »Fiúk! — szólt a III. zászlóaljhoz, melyből egyetlen egy rohamban 52 vitéz esett el — büszke vagyok rátok. Ti az ördögöt is megveritek. Megérdemelnétek, hogy mindnyájan tisztek legyetek. De hol volna akkor az én zászlóaljam?« Azután átvette az egész (ezentúl III.-nak nevezett) hadtest parancsnokságát, mire Vécsey sértődve vonult Debreczenbe; a kormány őt, a ki Szolnoknál elmulasztotta a teljes siker biztositását, Temesvár és Arad ostromzáránál alkalmazta. Az országgyűlés azonban köszönetet szavazott mind a két vezérnek. Damjanich arra a hirre, hogy az ellenség Czeglédnél gyülekezik és döntő csatára készül, márczius 9-ikén odahagyta Szolnokot, a hidat fölégettette maga után s ismét Czibakházára vonult. A Tiszán való átkelő pontot még szükségtelenebbűl adta fel, mint Görgei az imént Poroszlónál. »Látom — szólt Dembinszky, midőn Vécsey eléje terjesztette Damjanich ellen való panaszát — Magyarország ügye tönkre megy, de nem külellenség, hanem belviszályok következtében és — mint az ily viszonyokban rendesen — nem becsülettel.«

A magyarok legnagyobb veszedelme azonban az a régen lappangó gyűlölet volt, mely Tisza-Füreden időközben teljes erővel kitört Dembinszky és az alvezérek közt. Márczius 3-ikán a tisztikar Szemere honvédelmi bizottmányi tag jelenlétében nyiltan kijelentette, hogy nem bizik többé Dembinszkynek sem tehetségében, sem jószándékában s új fővezér választását sürgette. Heves jelenet után Szemere ideiglenesen csakugyan felfüggesztette Dembinszkyt, ki azonban helyettesének, Görgeinek, mint legrégibb tábornoknak, vonakodott átadni a parancskönyveket.

Kossuth Debreczenből azzal a szándékkal sietett a táborba, hogy a »lázadó«, az »áruló« Görgeit főbelöveti; amint maga Görgei is elismerte, hogy megérdemli a golyót; az elnök azonban, megértvén az elkeseredés okát, megrótta ugyan a tisztikar magaviseletét, egyébként azonban helybenhagyta a haditanács végzését. Dembinszky beérte ennyivel; katonai hirnevét azonban sokkal többre becsülvén, mint hogy vezetni kivánjon oly hadsereget, mely iránta bizalmatlanságát kijelentette, a fővezérségről lemondott, de azzal a kijelentéssel, hogy kész a kormánynak továbbra is szolgálni. Önzetlen és nemes elhatározását márczius 9-ikén a képviselőház éljenzéssel fogadta. Az elnök abban a meggyőződésben tért vissza Debreczenbe, hogy az összes sereg fővezére iránt való bizalom hiányát pótolja az az egyetértés, melynek fenmaradásában a Görgei és alvezérei részéről hallott nyilatkozatok alapján reménykedett. Biztositotta a hazát, hogy a hadsereg vezérei engedelmeskednek s egymás közt egyetértenek. A fővezérséggel azonban nem Görgeit bizta meg, kinek katonai dictaturájától félt, hanem a rangban legidősebb

[1] A nyomtatott tudósitásokon kivül Lahner jelentése (Nagyvárad, márczius 8.) a Csányi-ltárban 518—562. sz.

Vetter Antalt.[1] Őt, valamint Görgeit és Perczelt márczius 9-ikén Debreczenben elsők gyanánt diszesitette föl az országgyűléstől alapitott katonai érdemrend osztályával, melyet megküldött Bemnek, Kiss Ernőnek, Damjanichnak s Guyonnak is. Vetter elfogadta, az elnök fényes ünnepén sáros csizmában megjelenő Görgei most visszautasitotta a felajánlott 200,000 frtos nemzeti jutalmat, később pedig a nemzeti jutalmul felajánlott gödöllői uradalmat s kijelentette, hogy beéri vele, ha a hadjárat győzelmes befejezése után a budapesti egyetemen a vegytan tanára lehet.[2]

VII. FEJEZET.

Bem és Csányi Erdélyben.

Bem lengyel volt, mint Dembinszky, de siker kisérte lépteit s Erdélyben, melyen két hét alatt győztesen haladt végig, senki sem tekintette idegennek. Deczember 27-ikén Erdélynek mind a három nyelvén kihirdette, hogy ismét életbe lép a szabadság, melyet a magyar állam alkotmánya biztosit. Fátyolt vetett a multakra s kegyelmes bűnbocsánatot adott. Ó-esztendő napján épen akkor vonúlt be Beszterczére, mikor Mikes Kelemen gróf kivégeztette Berthleff tácsi szász tanitót, ki Urbánhoz folyamodást irt egy magyar asszony nevében. »Fejével felel — rivalt reá a nyilt utczán — hogyan bánik a polgársággal!« A magyarok lengyel vezére testvériséget kinált szásznak, románnak. A szászok valóban fátyolt vetettek a múltra; január 6-ikán, midőn már az oroszokat behitták s midőn báró Puchner a birodalom egységével és a nemzetek egyenjogositásával kecsegtette őket, osztozni kezdtek a magyarok örökségén; Besztercze vidékéhez tartozóknak nyilvánitották a kolozs-, torda- és dobokamegyei szász falvakat, Segesvár és Medgyes székeihez csatolták a küküllőmegyei 13 szász és román falut.

A románok is újból mozgolódtak. Január 5-ikén Popovics Dénes prefekt Szászvárosra hadisarczot vetett s már 9000 forintot szedett össze, mikor megérkezett a szebeni főhadparancsnokság tilalma;[3] Tordán Czetz alezredes másnap már részletes javaslatot dolgozott ki a föllázadt románok ellen

[1] »Dembinszky nagy bakokat lőtt, azt tagadni nem lehet — irta Csányi, Görgei barátja, márczius 14-ikén.« (Leveleskönyve, 496. sz.) »Ha az osztrák okosabb, úgy baklövései következtében a magyar seregek egy nagy részének vége van. Mintha nem is tartotta volna figyelemre érdemesnek az öreg úr a térismeretet! De másrészről kétséget nem szenved, hogy a táborban korteskedések történtek Görgei részére; és ezért jó, hogy Vetter lőn a fővezér; különben a tábori korteskedés egészen oda aljasul, hol a megyei állott. Egyébként Görgei csatlakozása, mint mondják, katonai szempontból remek volt.«

[2] Görgey István, id. m. II. 9. 124. Vele szemben Kemény Beksicsnél, id. m. 103—4.

[3] Báró Bémer Károly bánffy-hunyadi térparancsnok jelentése a hunyadmegyei lázadókról, január 6. Csányi-ltár, 3494. sz.

követendő eljárásról,[1] de parancs nélkül még sem merte megsegitni a segélykérő nagyenyedieket, s midőn mégis küldött félszázad honvédet, a szerencsétlen várost már elérte végzete. Axente Szevér január 8-ikán meghagyta az enyedieknek, hogy gondoskodjanak 1000 vadász és 5000 lándzsás befogadásáról; egyúttal átkutattatta a házakat, mert hire járt, hogy Torda felől magyarok érkeztek. A hir valótlannak bizonyúlt, de Axente elállotta a Felvincz és Torda felé vezető országútat. A toroczkai úton Prodanu alprefekt, a szomszédos Muzsina papja őrködött s megnyugtatta a polgárokat, kik a város felgyujtása ellen oltalmat kértek. Éjjel 11 órakor azonban csapatával ő maga rohanta meg és gyujtotta fel a várost. A 15 foknyi hidegben az utczákra menekűlt magyarokat ölette, vágatta s még a templomokba tódúlókat sem kimélte. Axente,[2] ki a tüzet a csombordi hegyről nézte, Sálka Simon tribunt 150 vadászszal, saját állitása szerint, oltani küldte ugyan s a városhoz csak másfélórányira álló Losenau császári ezredest is segitségűl szólitotta; de saját embereit is elkapta a rablás vágya, Losenau pedig részvétlen maradt. Leégett az egész város, a Bethlen-kollégium nagy részével, a gazdag könyvtárral és gyűjteményekkel együtt. Néhány száz lakos vérben, fagyban Torda, Felenyed, Újfalú és Csombord felé menekültek, valami 1200-an napokon át farügyekkel táplálkozva tengették életüket a szomszéd erdőségekben.[3]

Czetz alezredes, ki Tordát a XI. zászlóaljjal[4], négy ágyúval s némi lovassággal tartotta megszállva, január 9-ikén csak félszázad honvédet küldhetett segitségükre; a lángtenger láttára ez is visszafordúlt.[5] Harmadnap érkezett oda Inczédy László őrnagy vezetése alatt egy csak egy nappal előbb alakúlt 230 főnyi honvédszázad néhány lovassal és nemzetőrrel,[6] kik a még füstölgő romok közűl előhitték az elrejtőzötteket, az erdőkből haza vezették a bújdosókat, kiknek némi fölsegitésére az országgyűlés január 26-ikán Szász Károly államtitkár és Nagy-Enyed hirneves tanára beszéde után száz-

[1] U. ott, 3492. sz.

[2] Szerepléséről ő maga Moldovánnál, A románság, I. 485—7., s Ki dúlta fel Enyedet? czimű röpiratában (1890.) Ezzel szemben l. különösen Báró Kemény Gábor, N.-Enyednek és vidékének veszedelme, (Pest, 1863.) 153., Gyalui Farkas az Erdélyi Hiradóban 1890. 216. sz., Tört. Lapok, 1896. 48—9. és 62. l. és Turgyán Adorjántól Jancu, Budapesti Hirlap, 1897. 357. sz. 37. l.

[3] Nagy-Enyed pusztulására nézve l. b. Kemény Gábor és Szilágyi Farkas (Nagy-Enyed, 1891.) külön monographiáit s b. Kemény Istvántól a Fekete könyvet. (Tört. Lapok, III. 707—9., 713—6., 721—5., 729—734.) Bodola Sámuel egyh. főjegyző tudósitása a Csányi-levéltárban 1424/1907. sz. a. Axente, Ki dúlta föl Enyedet? (1890.) Laureani, Die Romanen (Bécs, 1890.) bevallja, hogy az oláh gyilkosokat Grazzi cs. kapitány s Winkler és Novák hadnagyok vezették.

[4] A XI. zászlóalj történetete a Tört. Lapokban, III. 503. s köv.

[5] Tört. Lapok, 1892, 102.

[6] Ez ügyben kelt jelentései január 10—13. a Csányi-levéltárban 3507., 3509., 3510. és 3513. sz. a.

ezer forintot szavazott meg.[1] De a szerencsétlenek többé nem akartak ott maradni. A mint összeszedte őket Inczédy, továbbá Pereczi és Alsó Sándor százados,[2] kiket néhány lelkes főúr (báró Kemény István, gróf Toldy Lajos, Paget János, báró Wesselényi Ferencz, Szilvásy Miklós stb.) támogatott, a védettebb Tordára és Kolozsvárra húzódtak. Ez utóbbi helyen még február 2-ikán is 2500 menekült tartózkodott. A sanyargatott Bánffy-Hunyad szive-

Bem.

(Barabás egykoru rajza után.)

sen látta őket vendégekűl; ellenben a jómódú Szamosújvár csak hivatalos sürgetésekre fogadott be százat.[3] A bujdosók csupán júniusban tértek haza, hogy feldúlt házaikat újraépitsék.[4]

[1] Közlöny, 46—47. l. Kossuth február 4-ikén rendelte el az első segély szétosztását. Csányi-ltár, 103—116. sz. Magát az országgyűlési határozatot Duschek február 10-ikén küldte meg. U. ott, 239. sz.

[2] Ez utóbbinak jelentése január 18-ról u. ott, 3523. sz.

[3] Csányi leveleskönyve, 13. és 116. sz. Csányi-ltár, 560/606. sz.

[4] Csányi-ltár, 3925., 4900., 5101., 5104. sz.

Puchner altábornagy elfogatta és becsukatta ugyan Prodanut, ennyi romlás okozóját, a többi prefekt és tribun azonban folytatta a dúlást és pusztitást. Bálint Szimion[1] az aklosi táborból[2] január 14-ikén az Aranyosba nyiló Jára völgyébe csapott le, a felgyújtott Jára faluban 121 magyart levágott, feldúlta Szent-Lászlót és Kisbánya magyar lakosait is gyilkolta.[3] Január 18-ikán már Szamosújvár kért segitséget az oláhok ellen, s ugyanaznap Beöthy főkormánybiztos figyelmét Szászváros tanácsa felhitta a falvanként gyülekező oláhságra, mely Kolozsvárt akarja meglepni.[4] Aranyosszék is fegyveres erőt és rögtönitélő biróságot sürgetett a havasi móczok ellen, kik Felvinczet kirabolták és felgyújtották, azonban tiz nap múlva a statárium kihirdetése után, (január 25-ikén) a székben lakó oláhokat már lefegyverezte.[5] A Körös és Szamos vonalán a magyarok egész januárban aggodalomba éltek; Kolozsmegyében 29-ikén a kapusiak és bánffy-hunyadiak egész éjjel talpon voltak, sőt némelyek már az erdőkbe húzódtak, mert egy nagyobb oláh csapat betörését várták.[6]

»Szegény Erdély! — sóhajtott Csányi László, ki mint főkormánybiztos január 31-én váltotta fel a beteges Beöthyt. — Én nem hiszem, hogy ennél most szerencsétlenebb ország legyen. Elborzad az ember a hallottakon, tapasztalván, mily vadálattá tud aljasúlni az úgynevezett Isten nemes teremtménye; és mindez az osztrák lovagias tisztek vezérlete alatt!« Fegyveres erő alig lévén Erdély nyugati részén, a lázadók ellen egyelőre csak úgy lehetett küzdeni, hogy betiltották a vásárokat, a hol eleséget vásárolhattak volna.[7] Csányi meg volt ugyan győződve róla, hogy egy zászlóalj jól fölszerelt vadász »képes lenne az oláhoknak ezrekre gyűlt csordáit is eloszlatni,« de egyelőre mégis óvatos vigyázattal akarta kisérni a szerencsétlen belviszonyokat, mert tüzesebb működéssel könnyen megszaporithatnák a havasokban tartozkodó »oláh csordák« számát. Szerinte »Szeben bevétele leend Erdélyre nézve a kellő intézkedéseknek tengelye.«[8]

Bem, ki január 12-ikén még Beszterczén táborozott, valóban Szeben bevételét tűzte ki czélúl és január 21-ikén már ott is állt Szeben alatt. Ezt a gyorsaságot a székelyek ügyében beállott fordulat teszi érthetővé.

A háromszéki székelyek békekövetei újesztendő napján báró Heydte

[1] Saját jelentése Moldovánnál: A románság, I. 527—9.

[2] Kiss János főhadnagy január 16-án kelt jelentése a Csányi-ltárban, 3518—9. sz. Schönecker Ferencz őrnagy január 17. és 20. U. ott, 3523. és 3531. sz. Biró Pál M.-Létáról január 18. U. ott, 3595. sz. Ugron István a járai menekültek ügyében. U. ott, 4389. sz.

[3] Itt magyar jelentés szerént is 800 embere volt. Csányi-ltár, 3724. sz.

[4] Csányi-ltár, 3597. és 3661. sz.

[5] U. ott, 3699., 3714., 3718—9., 3721., 3723. sz.

[6] Csányi Kossuthhoz január 31-én. Csányi leveleskönyve, 4. sz.

[7] Ezt először Matskásy Pál kolozsmegyei főispán javasolta január 31-én, utóbb Kemény Ignácz február 15-én. Csányi-ltár, 55/66., 207/232. sz. Leveleskönyv, 45. sz.

[8] Csányi leveleskönyve, 32—33. sz.

császári meghatalmazottal megállapitották a béke pontjait,[1] másnap Árapatakán a felek a szerződést kölcsönösen kicserélték, 3-ikán elfogadta azt Háromszék állandó választmánya, 5-ikén megesküdött rá — vagy, Csányi szerint,[2] »megbolondúlt« — Sombory Sándor ezredessel a határőrség egy része, 6-ikán Puchner, mint erdélyi fővezér, megdicsérte és állhatatosságra

Csányi László.
(Egykoru kőnyomat után.)

intette a székelyeket, 7-ikén hűséget fogadott 86 falú 2—2 képviselője, 10-ikén a törvényhatósági bizottság némely része; 15-ikén megjött a két hirmondó,[3] hozta Bem sikereinek hirét, kolozsvári kiáltványát és azt a rendeletet,

[1] Közli Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harcza, 53—56.

[2] »Zombory ezredes megbolondúlt, Dorschner megszökött a pénztárral — irta február 2-án; — ezek rossz emberek voltak; szerencse, hogy tőlük a székelyek menekültek.«

[3] Matskásy Antal, Gyárfás Károly.

mely Dorschner helyett Gál Sándor ezredest teszi Csikszék parancsnokává, s Gál Sándor 16-ikán Kézdi-Mártonfalváról néhányad magával bement Kézdi-Vásárhelyre,[1] a hol már a piaczon várta a XII. zászlóalj, a Kossuth-huszárokkal, önkéntesekkel, néhány a rejtekből előkeresett ágyúval, fölzendűlt a Rákóczi-induló, kibontották a nemzeti zászlókat s újra föleskűdtek a szabadság oltalmára. Csikban, Háromszékben pár nap alatt 10,000 székely állott fegyveresen, követni készen a védelemnek, sőt a támadásnak azt a módját, melyben vezérei báró Rauber Károlynak, az orláti határőrök volt ezredesének szentiványi kastélyában úgy szólván napról napra, a harczban edzett, de nyiltan nem szereplő házigazda tanácsai szerint megállapodtak.[2] Hiába vágyott Heydte és Gedeon az árapataki szerződésben a Gábor Áron ágyúira; hiába kivánták, hogy megint harangot öntsenek belőlük; sőt újabb harangok vándoroltak Kézdi-Vásárhelyre, hogy több legyen az ágyú. A székelyek is azt hitték, a mit egy esztendő múlva a sziléziai lengyelek hittek, kiket a poroszok Schleswig-Holsteinba küldtek. »Hiába erőlködnek, Bem mindnyájukat le fogja győzni. A harangok ezer év óta hirdetik megjelenését. Hallják csak! Nem mondják-e folytonosan: Bem! Bem! Bem!... Nevét hangoztatják és fogják hangoztatni mindörökké!«[3]

Bem január 12-ikén indúlt el Beszterczéről s harmadnap már megszállta Maros-Vásárhelyt, honnan az osztrákok kardcsapás nélkül távoztak.[4] 2850 gyaloggal, 640 huszárral és 28 ágyúval merte megkisérleni a székelyek és szászok földének visszahóditását.[5] Forró Elek ezredes,[6] kit Maros-Vásárhely főparancsnokává tett, gróf Teleki Elek és Biró Mihály marosszéki kormánybiztosokkal azonnal ujonczozni kezdett s január 21-ikén Jeney József őrnagy már föl is eskette az első vadászzászlóaljat; Kossuth pedig intézkedett az erdélyi sereg jobb élelmezéséről s megrendelte, hogy Erdélyből minden kardot, puskát, pisztolyt, nyerget Bem táborába vigyenek;[7] Bem azonban nem várta be mindezt. Már 16-ikán megkezdte előnyomúlását s másfélórai ágyúzás után Vámos-Gálfalvánál, másnap pedig Szőkefalvánál visszanyomván Puchner hadait, éjjel Balázstelkén hált. 18-ikán bevonúlt Medgyesbe, mely hódoló küldöttséggel fogadta, minek hirére Schurter tábornok Brassóból a törcsvári szoros felé vonúlt vissza, s maga Puchner Szebenből a pénztárakat a vöröstoronyi szorosban helyeztette biztosságba. Szebenből, Brassóból a román bizottság tagjai is menekűltek.

Bem 19-ikén egy napot pihent Nagy-Selyken s másnap Nagy-Csűrre

[1] Orbán Balázs, Székelyföld, III. 190.
[2] Kővári László szíves közlése.
[3] Michelet, Lengyel- és Oroszország. Ford. De Gerando Antonina. 32.
[4] Tört. Lapok, 1892. 74. l.
[5] Besztercze-nagyszebeni útjának naplója, Kurz Antaltól: Hazánk, I. 258—260. Jakab Elek, Bem tábornok irataiból, u. ott, 253—266.
[6] Életrajza: Tört. Lapok, 1893. 27., 31., 37. l.
[7] Január 17-ikén 3625., 18-ikán 3593. sz. a. a Csányi-ltárban.

érkezett. A Tordáról oda rendelt Czetzet azonban nem találta ott, mert ez naponkint 18—20 órát haladva is, a balázsfalvi csatározás következtében némileg megkésett s ez este a közelben ugyan, de Vizaknán állott. Bem és Czetz együttvéve is csak 3200 gyalogost, 6 század lovast és 28 ágyút állithatott szembe Puchner 7000 gyalogjával, 1200 lovasával, 4000 nemzetőrével s 30 tábori és számos vár-ágyújával. Január 21-ikén reggel 7 órakor mégis Nagy-Szeben vára alá nyomúlt. Az első ágyúlövés megölte gróf Mikes Kelemen ezredest, kit Bem a maga utódának szánt,[1] mire Bem kissé hátrább vonúlt s heves ágyúzást kezdett. 11 órakor, midőn öt ágyúját az ellenség már elhallgattatta s az osztrákok balszárnya előnybe jutott,[2] Bem épen elrendelte a visszavonulást, midőn végre megérkezett Czetz Vizakna alól s a balszárnyat visszaszoritotta. Az osztrákok erős ágyú- és puskatüze elől azonban Bem 1 órakor újból elrendelte a visszavonulást, egy huszárszázaddal s ismételt kartácstüzeléssel igyekezvén visszatartani Losenau ezredest a hevesebb üldözésben. Szelindek alól Losenau valóban vissza is fordult s este 8 óra után a magyar sereg Szelindeken pihenhette ki fáradalmait.[3] Másnap, 24-ikén, az osztrákok három oldalról támadták ugyan, de visszaverte őket s egy hétig ezután nem is háborgatták. Petőfi, ki 25-ikén érkezett a táborba, irigyelte azt a dicsőséget, melyet a maroknyi hős sereg még szerencsétlenségében is növelt s rajongva tekintett a »búsuló lengyel«-re, a forradalmi vezérek eszményképére. A mi Kosciuskonak volt Niemczevicz, az lett Bemnek Petőfi: segédtisztje,[4] költője, bizalmasa. Keblén viselte arczképét, melyet maga rajzolt és szivében a hőst, úgy ahogy látta az első csatában (január 30.), melyben vérkeresztségét nyerte.[5]

A tábori élet vigságai közt azonban Bem ép úgy gondolt helyzetének javitására, mint a mennyire Puchner törekedett azt rontani. Puchner Gedeon dandárával erősödött ugyan, de most már, midőn szemtől-szemben állott az oroszgyűlölő lengyel vezérrel, kinek elkobzott javait a czár épen ekkor tájban adta Szobotevinszki tábornoknak, komolyan dolgozott az orosz segitség megnyerésén. Erre az első lépést újabban Brassó tette. Midőn január 20-ikán ennek tanácsa nevében Albrichsfeld János főbiró és Roth Ágost főjegyző a segitséget szorgalmazta, Schurter tábornok, »a körűlmények nyomása alatt,« azt »a legsürgetőbben« ajánlta ugyan Lüders orosz tábornok figyelmébe, Puchnerhez intézett fölterjesztésében azonban a »szép és dicséretes« határozat foganatos voltában nem bizott. Puchner a

[1] Tört. Lapok, 1892., 23.

[2] Gr. Esterházy Kálmán, történetiró, jelenleg orsz. képviselő, ekkor vesztette el jobb karját. L. erről Ellenzék, 1898. 53. sz.

[3] Vesztesége 57, az osztrákoké 94 halott. Az osztrákok 1020 ágyúlövést tettek.

[4] Az elesett Térey helyett.

[5] Ferenczy, Petőfi. III. 313—6. Mezei, Visszaemlékezés a szabadságharczra: Vasárn. Ujság, 1880. 15. sz.

kérelmet (január 23-ikán), valóban ad acta tétette.[1] Azonban csaknem egyidőben vette Schwarzenberg hg. osztrák ministerelnök levelét (január 20-ról), melyben óvja ugyan az oroszok behivásától, de ha már behítta, a felelősség végleges elvállalása mellett fogadja őket barátságosan, minden egyebet a két udvar diplomatiájára bizván; s most kapta meg Timoni oláhországi osztrák ügyvivőnek Bukarestből január 22-ikéről kelt értesitését is,[2] hogy Szent-Pétervárról futár érkezett. A czár helyeselte, hogy Lüders Brassó és Szeben felhivására nem adta meg a kért segélyt; de utasitotta, hogy megadja, ha azt maga a hadparancsnok kérné. Lüders, ki seregével január 12-ike óta különben is a déli határok közelében tartózkodott, Puchnernek a városoktól kért segitség ügyében január 27-ikén valóban kijelentette, hogy a segitséget a' saját nevében kell kérnie. Európa — szerinte — nem magyarázhatja félre a czárnak azt a jóakaratát, hogy a már-már elnyomottaknak pártoló karját nyújtja, mert ez nem politikai okokból s nem is azért történik, hogy egy független állam belügyeibe avatkozzék. Egyedűl emberies jóindulatból s önként határozta el, hogy egy nép védelmére küldje seregeit, a fegyveres haramiák ellen.

Puchner altábornagy időközben Pfersmann tábornokot bizta meg, hogy míg ő a csatatéren vezérkedik, vezesse a főhadparancsnokságot. Tehát Pfersmannak kellett magára vállalnia a felelősséget[3] s irásban behivnia a segitséget, mit azonnal meg is tett. Skariatin orosz ezredes január 28-ikán figyelmeztette ugyan, hogy a megigért 11 gyalogzászlóaljból, 8 kozák századból és 24 ágyúból álló segitségnél többet nem küldhetnek, ha tehát többre volna szüksége, ne koczkáztassa az orosz fegyverek becsületét; arra a hirre azonban, hogy a székelyek 15,000 emberrel közelednek, február 1-jén a haditanácsból maga Puchner ismételte a kérelmet. Február 2-ikán a dunai fejedelemségekből Engelhardt tábornok már bevonúlt Brassóba,[4] Skariatin pedig február 4-ikén Szebenbe.[5]

Megtörtént tehát, amit a magyar politikusok nemcsak az országgyűlésen és a lapokban, hanem még a vármegyékben is előre láttak: az oroszok valóban beavatkoztak. Már a márcziusi napokban gyanitották, hogy a Magyarország és Ausztria közt vitás kérdés, magának az ország alkotmányának és függetlenségének kérdése is. Oroszország magatartásán fordúl meg.

Egy, az aldunai határszélről október 11-ikén kelt levél már figyelmez-

[1] Agricola (Jakab Elek), Az első orosz betörés Erdélybe: Pesti Hirlap, 1883. 89–91. sz.

[2] Levele a Csányi-levéltárban. 4614. sz.

[3] Salmen Ferencz, szász comes, január 23-ikán még a behivás mellett volt; a románok azt a január 21-iki győzelem után nem tartották szükségesnek. (A román bizottság márczius 4-iki nyilatkozata.)

[4] Hireket közöl róla Vida százados K.-Vásárhelyről február 11-én. Csányi-ltár, 4387. sz.

[5] Brassóba 2680 gyalog, 450 uhlánus és 190 kozák, 8 ágyúval, Szebenbe 1690 gyalog és 160 kozák, 6 ágyúval. (Hundert Jahre. 200.)

tetett, hogy Oláhország nem végső czélja az orosz hóditásnak; az oroszoknak az a czéljuk, hogy Magyarországba és Ausztriába nyomúljanak s hogy a rácz rablókkal és az osztrák reactionariusokkal Magyarországban és Ausztriában az ifjú szabadság megsemmisitésére egyesűljenek. Október 18-ikán Bécsben már az oroszok beavatkozásának tulajdonitották, hogy előtte való nap a magyar sereg Bécs alól a magyar parlament parancsára visszafordúlt. Ez utóbbinak október 24-iki ülésén Riskó Ignácz inditványt is tett, hogy az orosz beavatkozás megakadályozására diplomatiai lépéseket tegyenek; a mire Nyáry Pál azt felelte, hogy az angoloknál, francziáknál s más népeknél már tett lépéseket, de ilyesmivel nem jó s nem is akar lármát ütni.[1] Az angol diplomatia, mint azt a magyar szabadságügyről 1850-ben közzétett levelezése tanúsitja,[2] valóban érdeklődött a kérdés iránt, mely különösen Ferencz Károly főherczegnek 1848 deczember elején Szent-Pétervárra tett utazásával s a szászoknak és románoknak deczember 31-iki segitségkérése után öltött fenyegető jelleget, mert, mint ismeretes, januárban a czár megadta a részben való segitséget s február elején hadai már Erdély legnagyobb két szász városában állottak.

Február 4-ikén, midőn Gál Sándor a székely sereggel Dobolynál átkelt az Olton, Szentpéter és Hermány közt egy ismeretlen ellenséggel találkozott. A Kossuth-huszárok kapitánya, Horváth Ignácz volt az első, ki kardot emelt Engelhardt oroszaira, kikkel a székelyek, első sikertelen rohamuk után, öt órahosszat vitézűl harczoltak, a kitűnően működő ágyúk fedezete alatt azonban a nagyobb erő elől végre is vissza kellett vonúlniok; s 5000 emberrel és négy ágyúval Hidvég, Barót, Kőhalom, Udvarhely és Segesvár irányában, csak február 11-ikén indulhattak újból Bemhez, kit (február 15-ikén) már Medgyesnél csataközben találtak.

Ugyanaznap (február 4-ikén), melyen a székelyek először mérkőztek meg a kozákokkal, Puchner is szorongatta Bemet, ki február 1-jén Szelindekről Vizaknára ment át[3] s ott megerősitett állást foglalt el. Február 4-ikén itt 7387 gyaloggal, 772 lovassal s 30 ágyúval támadta meg őt, ki csak 1930 gyalogost, 375 lovast és 24 ágyút állithatott vele szembe. Négy órai ágyúzás után, Zsurmay huszárőrnagy, hogy megelőzze a balszárny megkerülését, lovasrohammal és szuronyszegezve vetette vissza az osztrákok derékhadát, melynek üldözésére most a derékhaddal Bem is elhagyta a biztos sánczokat, sőt ágyúit is előbbre tolta.[4] Puchner azonban, ki csak

[1] Pesti Hirlap, 758—9., 930., 997. és 1000. l.

[2] Correspondence relative of the Affairs of Hungary 1848—9. A parlament elé terjesztve. 1850 aug. 15. és 1851. febr. 23. (Ismerteti a Magyar Hirlap, 1851. 444—5. sz.)

[3] A felső erdélyi hadsereg napiparancsainak jegyzőkönyvét február 1-től július 4-éig egész terjedelmében közli Szabó Sámuel. (Nagy, Háromszék önvédelmi harcza, V—LXXVI. lap.)

[4] »Száz lépéssel előbbre!« parancsolta már előbb egy tűzérkapitánynak, kinek elfogyott a tölténye. S az üres ágyúk előrobogása a meglepett ellenséges szakaszt golyó nélkül is megszalasztotta.

most látta, mily maroknyi sereggel van dolga, szuronyszegezve fogadta és vissza is verte támadását s a balszárnyat is megszalasztotta. Bemet Simonyi Simon őrnagy néhány honvéddel és a bécsi legióval kivágta ugyan az ellenség szuronyai közül, de most már általános lett a futás, melyet a Vizakna utczáin megtorlódott ágyúk és társzekerek gátoltak. A csatában s üldözés közben 349 magyar esett el és 132 sebesült meg. Másnap mintegy 300 halottat (köztük nehány sebesültet még élve) az osztrákok behányattak a 300 méternél mélyebb sóaknába, honnan hatnak a holttestét egy felhőszakadás (1890 július 3-ikán) teljesen ép állapotban hozta felszinre, meztelenűl, a hogy a győzők a mélységbe dobták őket. Több mint négy évtized múlva magyar költők lelkesedtek, hazai és külföldi tudósok érdeklődtek a hősök iránt, kik ágyúdörgés közt szálltak alá, égdörgés közt kerültek vissza. Ma két kis emlék örökiti a vesztett csata 300 áldozatának honszeretetét.[1] Az osztrákok már akkor katonai diszszel temették el halottjukat.

Bem, ki irat- és pénztárán kivül 13 ágyút és 11 töltény-szekeret is elvesztett, február 4-ikén este csupán 1500 emberrel és 8 ágyúval vergődhetett el Szerdahelyre, hol a gúlákba rakott fegyverek körül csupán pár órát pihenvén, éjfél után 2 órakor indult Szászsebesre. Oda arra a hirre érkezett, hogy Adorján tűzérfőhadnagy vezetése alatt 2 ágyú és 150 ember födözetével előre küldött betegeit és sebesültjeit, Bartels ezredes vezetése alatt, a gyulafejérvári osztrákok s maguk a városiak részben legyilkolták.[2] Bem kiverte ugyan Bartelst, a hűtelen várost azonban nem engedte kirabolni. Ebéd után már Losenau ezredes ellen kellett védenie a keritett várost. Február 6-ikán, midőn Puchnernek egész serege a vár alá érkezett, a megadásra szólitó békekövetséget azzal utasitotta vissza, hogy nem alkuszik oly sereggel, mely a magyar békekövetet [3] elfogatta. Az e közben eltelt órát azonban a Szászváros felé való visszavonulás megkezdésére használta, s nagyobb baj nélkül elérte Szászvárost, honnan az oláh lázadókat kikergette.

Csányi ugyanaznap (február 6-ikán) kiáltványban figyelmeztette a közönséget, hogy Bem Szeben alól csak azért vonul vissza, hogy a Marosvölgyében segédcsapatokat vonván magához, nagyobb erővel térhessen vissza. Álhireknek tehát ne adjon hitelt s bizalommal nézzen egy jobb jövőelé. Az álhirek terjesztőit különben, mint az ellenség czimboráit, haditörvényszék elé állitással fenyegette.[4]

[1] Szentkatolnai Bakk Endre, Az 1848—9. szabadságharcz alatti események Vizaknán. Budapest, 1880. (A tárgyra vonatkozó irodalommal.) Ugyanő, A vizaknai honvédsir és emlékoszlop: Tört. Lapok, 1892. 7. és 1894. 3. sz. Szőts Géza, A vizaknai honvédek, 1890. Imreh Sándor, A vizaknai csata és visszavonúlásunk Piskiig: Vasárn. Ujság, 1891. Petőfi Vizaknán: Petőfi-Muzeum, I. P. Szathmáry Károly, A vizaknai csata: Vasárn. Ujság, 1890.

[2] Utóbb Péterfalva alatt a sebesültek kisérőit is elfogták. Kádár József a Tört. Lapokban, 1893. 1—2. sz.

[3] Ivánka Imrét Schwechatnál.

[4] Leveleskönyve, 81. sz.

Attól tartva, hogy a székelyek azonnal szétfutnak, a mint meghallják Bem veresége hirét, azonnal futárt küldött parancsnokukhoz, Kiss Sándor alezredeshez, hogy fegyelmet tartson, embereit szétmenni ne engedje, költséget nem kimélve, kerestesse föl Bem tábornokot s ha lehet, csatlakozzék hozzá.[1] Bemnek pedig megirta, barátságosan ugyan, de határozottan, hogy ignoráltatni nem engedi magát, ha elismerte is, hogy Bemnek, a nagyon bizonytalan útak miatt, idáig még alig is lehetett alkalma érintkeznie vele. Egyúttal megküldte neki a szász pénztárak jegyzékét, hogy szerencsés győzelem esetében tudja magát mihez tartani a hadisarcz kivetésében és »ne keressen egyhelytt bornyút a bika alatt, máshelytt pedig a tehénfejést is elmúlaszsza«.

Saját vallomása szerint ezer szép tervet készitett agyában Erdélyt illetőleg; »de ha az öreget továbbá is paszorgatja Puchner, úgy eloszlanak azok, mint álmok.« Nagy fordulatot csak Arad bevételétől, vagy inkább az ott elfoglalt Gaal Miklósnak ideküldésétől várt, a mi »Isten-áldása lenne«.[2]

»Igen tisztelt barátom — irta Csányi február 6-ikán Kossuthnak a vizaknai csata hirére,[3] — már magamnak is bosszúságomra szolgálnak Kasszándra sajátságai. Alig olvastad el levelemet, melyben Bem szelessége felett aggodalmamat nyilvánitottam, már is azt kell irnom, hogy ő megveretett és Déva felé visszavonulásban van... Azonban elég ügyes lesz ő ismét összeszedni táborát és valahol olyan positiót foglalni, melyben részére a mozgásban levő segédseregeket bevárhatja és már ekkor okulva két pofoncsapáson, Szebent, hiszem, hogy nagyobb erővel támadandja meg. Csak az a baj, hogy itt minden kicsiség a kétségbeesésig hangolja le az embereket; Kolozsvár már ma ismét bolond.« »Ha elárult hazánkon — irta másnap Szatmármegyéhez — és kiirtással fenyegetett fajunkon kölcsönös erőfeszitéssel nem segitünk, úgy elvesztünk.« »A magyar haza veszélyben van — irta február 11-ikén a székelyekhez. — A magyar faj kiirtása ellenségünknek czélja.« Török, tatár sohasem dúlta oly kegyetlenül Erdélyt, mint most a szász és a tőle felbujtatott oláh. Még a Basta korabeli nyomoruságot sem hasonlithatni a mostanihoz, midőn császári katonaság segiti a rablókat. Midőn az erdőkből összeszedett menekült enyedieket elfagyva, megdermedve Kolozsvár felé hozták, szászok, oláhok, császári katonák a félholtakra ütöttek s életüket csak a kiséret vitézsége menté meg. Ebből láthatja, olvashatja minden magyar, mi vár reá. A székelyeket sem kimélik meg. »Ne higyjetek a kigyónak. Most még nem bánt; de ha sikerül urává lenni Erdélynek, a sor elkövetkezik a székelyekre is.« Urává azonban csak úgy lehet, ha az erős székelyek, Attila óta az ország lakói,

[1] U. ott, 83. sz. Egy székely tiszt Forró alezredes táborán át vitte Kisshez.

[2] Kossuthhoz, február 6-ikán, 84. sz. A Bemhez irt levél tartalma csak ebben maradt fenn.

[3] U. ott, 84. sz.

összetett kezekkel nézik, testvéreiket mint gyilkolja a szász, oláh, német katona. A székelyeknél jobban senki sem érezheti a németek zsarnokságát; ismerik a mádéfalvi esetet, a mely ismétlődhetik Erdély elfoglalása után. »Várhattok-e pártolást a német vagy oláh országgyűléstől? — — — Tán eddig is elkéstetek. — Egyes embereknek, de nemzeteknek sorsa is sokszor egyes időpontoktól függ; egy napi késedelem örökös szolgaságot hozhat egy nemzetre.«[1] Biztatta őket, keljenek föl és csatlakozzanak Bemhez, kivel Arad felől 7500 magyar katona 16 ágyú kiséretében kiván egyesülni.

Bem nem számitott ugyan ekkora segitségre, de mégis bizott benne, hogy Arad felől erősitést kap. Türelme azonban most sem volt ennek a bevárására. A mint arról értesült, hogy a Vizakna alól, a Maros felől várható segitség fölkeresésére más úton előre küldött báró Kemény Farkas Dévát megszállta, a február 5-ikéről 6-ikára menő éjjel rajtaütő Solomon tribunt visszaverte, s Beke őrnagy csapatával előörseit a piskii hidig tolta előre, magához rendelte ugyan őket Szászvárosra, február 7-ikén reggel azonban nélkülök is elfogadta a csatát. Maroknyi népével s két ágyúval órákig tartotta magát s lovagló-ostorával vágta szembe az osztrák katonát, ki oda mert menni ahhoz az ágyúhoz, melyet ő maga kezelt. Középujjának ellövetése után visszavonult ugyan, de megmentette ágyúit és csapatával, melyet Dobay és Makray őrnagyok[2] időközben rendeztek, jó rendben vonult Déva felé. Itt egyesült vele az aradi táborból Hrabovszky őrnagy vezetése alatt 12 ágyúval küldött 4500 ember; s épen jókor. A kicsiny sereget kimeritette az a küzdelem, melyben »négy nap dörgött az ágyú Vizakna és Déva között«.[3] Vér öntözött ott minden talpalattnyi földet. Négy hosszú nap alatt olyan rettentő vad csatát csatáztak, »minőt a messzelátó nap csak nagynéha lát«. Megtettek mindent, a mit a becsület kivánt; tizannyi ellenségen azonban győzniök nem lehetett. Elpártolt tőlük az Isten és a szerencse; de velük maradt Bem, a vitéz vezér, a dicső tábornok, kinek lelke nagyságát[4] könnyes szemekkel bámulta Pindarosa, néma áhitattal szemlélte a sereg.

Bemnek valóban nem kellett Pindaros után sóhajtoznia, mint Nagy-Sándornak; a forradalom költője, ki már két hónapja akasztatni kivánta a királyokat, előtte kész volt meghajtani térdét, ha volna ember, kit mint Istent imádhatna. Bemnek olyanforma szerencséje volt, mint Augustusnak, kit Horatius és Virgilius dicsőitett, Tacitus nem gondolt reá, Plutarchostól irt életrajza pedig elveszett. Bemet az oknyomozó történetirás

[1] Leveleskönyve, 77., 147. sz.

[2] Ugyanaz, ki kiadta Bemnek Kossuthtal váltott leveleit.

[3] Petőfi költeménye a Márczius Tizenötödike február 19-iki számában. A Közlöny február 17-iki számában prózában is leirta e négy nap történetét.

[4] Miközben Déván összeroncsolt hüvelykujját levágatta, a sereg dolgában a legnagyobb hidegvérrel intézkedett.

elhanyagolta, a rideg hadtudomány elitélte; a nép lelkébe azonban úgy ment át, a hogy dicsőségét Petőfi belélehelte s a hogy a forradalmi szellem az első pillanattól fogva rajongott a hősért, kinek szabadság és dicsőség kellett, nem hatalom és elsőség. Egy Tacitus hallgatása, vagy egy Plutarchos könyvének lappangása még mindig kevesebb veszteség, mint elveszteni olyan történelmi eszményt, melyet maga a nép teremtett magának. Hogyne győzne? Bem a vezére, a szabadság régi bajnoka; Osztrolenka véres csillaga bosszúálló fénynyel jár előtte. Az ősz vezér fehér szakálla mint fehér zászló lengedez: a kivivott diadal után a békeség jelképe. Utána a hazának ifjúsága, mint a hogy a tenger hullámai kisérik a vén zivatart. Két nemzet egyesült bennük: a lengyel és magyar, egy czélra törve hatal-

A piskii harcztér.
(Rajzolta Székely Árpád.)

masabb minden nemzetnél. Az a czéljuk, hogy összezúzzák a közös bilincset; s összezúzzák, ha a koronás haramia légiónként küldi is eléjük bérszolgáit. Számára a pokolba azoknak a holttestéből épitenek hidat.[1]

Ez Bem. Semmiféle kritika, semmiféle történelem nem teszi mássá, mint a milyennek ismerte az a sereg, a mely követte. Február 9-ikén Piski alá érkezett, hol a Sztrigyen átvezető hidat Kemény Farkas csapatai már harmadnapja tartották megszállva s most reggel 8 órától védelmezte Herle cs. tűzérkapitány 18 ágyúja ellen. Kalliány tábornok, a beteg Puchner helyettese és Stutterheim báró dandárai s az oláh fölkelők Pád és Répás irányában a dombokon várták az ágyúk feleselésének eredményét. Kalliány a gyalogság egy részével 10 órakor rohamot intéztetett a hid ellen, melyről

[1] Petőfi, Az erdélyi hadsereg.

Bem Czetz tábornoknak már tegnap megmondta, hogy, ha az elvész, Erdély is elvész. Az első rohamot a XI. s részben az LV. honvédzászlóalj nemcsak visszavetette, hanem, a hidon s a jégtől zajló Sztrigyen előretörve, Bemnek Nagy-Szebennél elvesztett két ágyúját is visszafoglalta. Egy másik roham azonban visszavetette a honvédeket, az osztrák sereg zöme pedig közelebb nyomúlt a hidhoz, melyet Herle közelebb vágtató ágyúi most kétfelől kartácsoltak. Gyilkos tüzök elől a hidon át rohamra vezetett Mátyás-huszároknak vissza is kellett fordulniok. Magyarok és osztrákok tolongtak a hidon, midőn Dédács felől Czetz 1 lovas- és 1 gyalogzászlóaljjal s egy üteggel megérkezett. A Bianchiak fehér kendőt lobogtattak, mit a magyarok arra magyaráztak, hogy át akarnak állni; csak akkor látták a cselt, midőn az osztrákok körülvették Czetzet és Keményt s kardjukat követelték. Czetz néhány perczig tartó tüzelés után az ellenséget szuronynyal a tulsó partra kergette át s a jobbparti hidfőnél foglalt állást. Ez az egyetlen roham több mint 200 osztrák életébe került; maga a vitéz Losenau ezredes is halálosan megsebesült. Bem, ki sebláza miatt kissé elkésve érkezett, egész (most már mintegy 8000 főnyi) erejét a tulsó parton állitotta fel, s igy körülbelül egyenlő erők küzdöttek egymással.[1] A visszavonuló osztrákokat a magyarok nyomon követték, a visszavonulást fedező báró Buseck cs. alezredes azonban és maga a Szászváros felől betegen is megjelent Puchner zavarba hozta a bihari lovas-nemzetőröket s velük az egész sereget, melynek erős tűzben kellett visszavonulnia a hidon. »Ne fuss magyar, ne fuss! — kiáltott Bem a futókra. — Ha nincs hid, nincs haza!« A futókat azonban Czetz és Bethlen Gergely gróf a Szent-Andrásnál álló székelyekkel és huszárokkal visszaforditották. Bem csakhamar teljes rendben fogadta üldözőit, kik heves ágyúzás után megkezdték visszavonulásukat, mely a magyarok rohama következtében csakhamar futássá fajult. A tulsó parton a Bianchiak utolsó állomását, a félnapig tartó harczban annyiszor szereplő fogadót is elfoglalván,[2] Pádig kergették az ellenséget, mely 129 halotton kivül 555 embert vesztett sebesültekben és eltüntekben; azonban a magyarok vesztesége sem igen volt kevesebb; az elesettek közt volt a hős Horváth Miklós százados is.[3] Az osztrákoknak Gyula-Fejérvárott, a magyaroknak sokkal utóbb azon a helyen emeltek emléket, ahol Bem ágyúi állottak.

Bem, a helyett, hogy Szebennek indult volna, mint azt az osztrákok is gondolták, a székelyekkel igyekezett egyesülni s Maros-Vásárhely felé

[1] Bemnek 6700 gyalogja, 1000 lovasa és 28 ágyúja, Puchnernek (a különitmények nélkül) 7357 gyalogja, 772 lovasa és 30 ágyúja volt. (Gelich, id. m. III. 76.)

[2] Falában most is sok golyó látható. (A vasútállomástól félórára van.)

[3] Báró Eglofstein jelentése a piski csatáról február 14., b. Kemény alezredes részletes jelentése február 15. (két melléklettel) Tordáról. Csányi-ltár, 205. és 208. sz. Könyvekben és folyóiratokban számos czikk jelent meg e csatáról. Horváthról néhány érdekes adat Mártonffy Ignácztól: Bem-album, 244—254.

vette útját. Szász-Sebesnél oldalt hagyta Puchnert, ki csatát remélt s Alvinczról elkergetvén az ellenséget, Gyula-Fejérvár őrségének szemeláttára északkelet felé fordult s a 400—500 méter magas emelkedéseken át roppant erőfeszitéssel már 11-ikén este Bervére ért, hol Czetzet ezredessé nevezte ki, Keményt pedig a betegekkel és társzekerekkel Kolozsvárra küldte. Ő maga 15-ikén vonult be Medgyesre, melyet üresen talált. Zsurmay és Pereczi őrnagyok ugyanis, kik Vizaknáról — Bemtől elszakadva — a székelyekhez igyekeztek, február 9-ikén kiűzték onnan báró Heydte őrnagyot,[1] ki most Segesvárra vonult; arra a hirre azonban, hogy Gál Sándor székelyei 15-ikén este megszállták Udvarhelyt, onnan is megfutott.[2]

Forró Elek ezredes, ki a mult hónap végén Maros-Vásárhelyt vadászcsapatot alakitott,[3] a székelyek előcsapatával már 16-ikán megszállta és megerősitette Segesvárt, hová most már Kiss Sándor alezredes, márczius 5-ikén pedig Gál Sándor ezredes egész székely hadereje is megérkezett és egyesült Bemmel.

Bem február közepén, a székelyekkel való összeköttetést biztositva látván, Szeben ostromára akart sietni, a Besztercze felől érkező hirek azonban tervének elhalasztására kényszerítették. Csányi főkormánybiztos február 3-ikán még arra utasitotta Riczkó beszterczei ezredest, szedje össze azokat a fegyvereket, melyeket az Urbán táborából megszökött több száz oláh határőr Radna, Borgó és Csikszék havasaiban az esztinákban rejteget. Miközben azonban Riczkó egy kitörhető ujabb lázadás megelőzése végett pár nap alatt csakugyan 1300 katona- és 500 vadászfegyvert szedett össze,[4] Urbán a helyett, hogy Bukovinából a borgói szoroson, a Tihucza völgyén ereszkedett volna alá, 22 fok hidegben, rettenetes hóban megkerülte az 1607 méter magas Miroszlávát, s február 5-ikén hajnalban Borgó-Marosényban meglepte s 11 tiszttel, három század Sándor-gyaloggal, 44 Koburg-huszárral, 74 lóval és két ágyúval együtt elfogta s Bukovinába vitte át Koffler honvédőrnagyot. Kitünően sikerült csinyje után Malkavszky altábornagy most már nagyobb erővel ismételte a támadást s mielőtt Majthényi András Feketetóról a határok megerősitésére oda érkezhetett volna,[5] február 12-ikén Borgóig nyomult. A csekély számú székelyek visszavonultak s nem hitték el, hogy azok az oroszok, a kiket láttak, voltakép muszka ruhába bujtatott szászok, és oláhok.[6] Riczkó ezredes azonnal odahagyta Beszterczét és Szamos-Újvár felé igyekezett menekülni; már február 10-ikén oda kérte küldeni a segitő sereget, Urbán azonban február 18-ikán Beszter-

[1] Ezt Csányi február 14-ikén még nem tudta. Leveleskönyv, 192.
[2] A népdal szerint: »Három alma, meg egy fél: Úgy fut Heydte, mint a szél!«
[3] Csányi-ltár, 15. sz. (Január 30-ikán).
[4] Csányi leveleskönyve, 31. és 131. sz.
[5] Csányi-ltár, 146/165. és 153/173. sz.
[6] Tört. Lapok, I. 220.

czétől délnyugatra Szeredfalvánál meglepte a beteg[1] Riczkót, ki a harczban 3 tiszttel együtt elesett, 250 embere és 3 ágyúja pedig az ellenség kezére került.[2] A futók egy részét Baudessin gróf főhadnagy huszárai vágták le, 55-öt pedig a szépnyiri, sajókereszturi és kajlácsi szászok adtak át Urbánnak.[3] A futókat a Kolozsvárról elősiető Tóth Ágoston ezredes szedte össze, Urbán azonban eltünt előle. Tóth mégis folytatta előnyomulását s február 23-ikán maga Bem is megindult Besztercze felé, hova már előbb 3500 gyalogot, 350 székely huszárt és 14 ágyút küldött előre.[4] Besztercze február 26-ikán ellenállás nélkül hódolt s másnap, mindamellett, hogy az osztrák haderő egy lovasezreddel gyarapodott,[5] Borgó-Prund irányában Urbánt és Malkovszkyt is Bukovinába szoritotta vissza.[6] Urbán megérdemelte a Lipót-rendet, melyet merész guerilla-hadjáratáért kapott, fáradalmakban és betegségekben kimerült seregével azonban ujabb kisérleteket négy egész hónapig többé nem tehetett.[7] Mindamellett Gál Sándor márczius 8-ikán már sürgette az ország határainak megerősitését, harmadnap pedig Majthényi báró Bukovinába való betörést javasolt.[8]

Bem azonban nem foglalkozott most ilyen kalandos tervekkel. A magával hozott segitő-hadat is a határok védelmével megbizott Tóth Ágoston alezredes alá rendelvén, a hadiszerek dolgában személyesen járt Dézsen, Nagybányán és Kolozsvárt. A székelyek iránt már eléggé nyugodt lehetett. Csányinak még február 12-ikén oda beküldött 12 biztosa folyton lelkesitette a népet s Marosszékben Dósa Elek, Udvarhelyszékben pedig Horváth János kormánybiztosok, Csányinak az udvarhelyszékiekhez (február 15-ikén) intézett kemény felhivása után, rövid időn helyreállitotta a törvényes kormány tekintélyét. Mindamellett is csupán Háromszékben nyilvánult oly erőkifejtés, kitartás és hazafiság, melynél többet kivánni már nem lehetett.[9] Pedig Erdély sorsa a piski győzelem után attól függött, a székelyek mikor s milyen erővel csatlakoznak Bemhez. Ha Erdélyből kivethetik az ellenséget, a vérmesebbek hite szerint Bem seregével Magyarországban is a legrövidebb idő alatt bevégezhetnék az osztrák háborút.[10]

[1] Február 16-án betegséget jelentett. Csányi-ltár, 264/292. sz.

[2] U. ott, 385/422, és 654/711. sz. Veér Farkas főispán és Jeney őrnagy jelentései Riczkó vereségéről és haláláról. Riczkó végrendelete u. ott, 394/431. sz.

[3] U. ott, 334/369. sz.

[4] Csányi Bethlenben Asztalos Pálhoz február 25-ikén éjjel 11 órakor irt levelében remélte, hogy közelebb valószinüleg összeütköznek Urbánnal. U. ott, 4641. sz.

[5] Tóth Ágoston jelentése Beszterczéről márczius 1. Csányi-ltár, 445. sz.

[6] Márczius 3. Csányi tudósitása Kolozsvárról. Leveleskönyv, 325. sz. Márczius 5. Tóth ezredes tudósitása, Csányi-ltár, 477/522. sz. Mike Sándor Kolozsvárt márczius 10-én irta le e csaták történetét. U. ott, 556/601. sz.

[7] Mikó Mihály és Gál Dániel jelentései ugyanott 903/1028. és 1367/1806. sz.

[8] U. ott, 588/635. és 665/722. sz.

[9] Leveleskönyv, 158., 166., 204. és 224. sz. V. ö. Csányi-lt. 455., 507., 557. sz.

[10] Csányi Gaal ezredeshez, február 17. 230. sz.

Márczius elsején esteli 10 órakor már meg is érkezett Bem Medgyesre, hogy Szeben ellen nyomuljon, mikor — nem csekély meglepetésére — arról értesült, hogy Puchner támadólag készül föllépni. Vezérkari új főnökének, Maroicsics őrnagynak ösztönzésére Puchner 7750 gyaloggal, 926 lovassal és 36 ágyúval kereste az összeköttetést Urbánnal, kinek vereségéről még nem értesült. Bem egész ereje 7560 gyalogra, 1420 lovasra és szintén 36 ágyúra rugott, mintegy 1300 emberét azonban Segesvár őrzésére és más feladatokra kellett fenntartania. Van der Nüll ezredesnek Kis-Kapus és Medgyes közt márczius 2-ikán kezdett támadását tizennégy órai csatában visszaverte ugyan, másnap azonban, midőn Kalliany tábornok egész erejével támadt, heves csata után Medgyes falai közt kellett oltalmat keresnie. Bem, ki a sebesülteket s foglyokat nem számitva, a két napos csatában 400-nál több vitézét vesztette el,[1] még az éjjel kivonult a városból, melyet másnap az üldözésre nem gondoló osztrákok szálltak meg. Bem márczius 5-ikén reggel ért Segesvárra, hol csatára készült.[2] Midőn azonban Puchner, attól tartva, hogy az ujabb orosz segitséggel erősitett Brassóra veti magát,[3] délnek, Szent-Ágota felé nagyot kerülve akarta őt Brassótól s a Székelyföldtől elvágni, — Bem márczius 9-ikén rögtön ismét délnyugatnak fordult s oly gyorsan haladt, hogy Medgyesen át, melyet 4 ágyúval Pereczi alezredes 1500 emberére bizott, már márczius 11-ikén délután 3 órakor Nagy-Csűr alatt állt. »Segélje Isten Szeben bevételére Erdélyben elszórt seregeinket — irta aznap Csányi[4] — tizennégy nap alatt megalapithatnók Magyarország jövőjét.« Az osztrákok, kik 9-ikén üresen találták Segesvárt, csak most látták be végzetes tévedésüket, melyet azonban többé a legnagyobb sietség mellett sem tehettek jóvá.

Pfersmann osztrák tábornok két gyalogzászlóaljjal s némi lovassággal és Skariatin orosz ezredes 1960 gyaloggal, 120 kozákkal és 6 ágyúval Szebentől északra csatarendben várták Bemet. Magában a városban Alberti kapitánynak Medgyesről ide vonult katonaságán kivül 2 zászlóalj nemzetőr állt. A magyarok fáradtan és rongyosan érkeztek meg,[5] tűzérségük azonban rögtön megkezdte a csatát, majd a gyalogság vette át a támadást. Kiss Sándor huszáraitól támogatva, este 7 óra tájban az ellenséget a várat védő sánczok mögé szoritották s Bem magát a várost és a várat kezdte lövetni. A sötétség s hadai kimerültsége következ-

[1] Az osztrákok vesztesége, saját adataik szerint, 50 halott (!), 221 sebesült, 248 eltünt, összesen 519. Magyar adatok szerint majdnem ennyit vesztettek csupán halottakban.

[2] Saját tudósitása márczius 6-ikáról Csányi-ltár, 529/574. sz. Előterjesztése onnan a sereg élelmezése és fölszerelése tekintetében márczius 8-ikán 595/643. sz.

[3] Viva marosvásárhelyi térparancsnok márczius 7-ikén jelentette, hogy Bukarestből Brassóba egy orosz hadosztály érkezett. U. ott, 1218/1545. sz.

[4] Tóth Ágostonhoz. Leveleskönyv, 438. sz.

[5] Kivált a Koburg-huszárok voltak rongyosak. U. ott, 543[1]/[2]. sz.

tében azonban már-már lemondott a rohamról,[1] midőn Bethlen Gergely egy különitménynyel hirtelen megjelent és székelyei, a XI. zászlóaljjal együtt, forradalmi dalok éneklése közt nyomultak előre. Este 10 órakor Bem serege már a piaczon állt; az ellenség a lakosok egy részével a vöröstoronyi szoros felé menekült. A győzelem 40 magyarnak életébe került. Elesett 200 orosz, foglyul esett 129 osztrák s a magyarok kezébe kerültek a kórházak 850 sebesülttel, továbbá 21 ágyú, egy millió puskatöltény, 6000 ágyúgolyó, 5000 kisebb fegyver, sok puskapor, élelmi- és ruhakészlet. S a mi fő, Szebennel elbukott az erdélyi ellenforradalomnak, a szász és román lázadásnak középpontja. A polgárok közül csupán Benigni József, a Siebenbürger Bote izgató szerkesztője esett el. A győztesek kiszabaditották elfogott bajtársaikat, de nem tettek kárt a szebeniek személyében és vagyonában.[2] Szólt a zene, gyújtott a Rákóczi és csufolódott a gúnydal.

Most már »ebünk sánta se bajunk«, mint Csányi irta, midőn Bem márczius 10-ikén tudatta vele szándékát: 11-ikén az ellenséget megtámadni, 12-ikén Szebent bevenni, a viszonyokat ott rendezni, az Erdély biztositására szükségkép itt maradandó sereg vezényletét Czetznek átadni, a többivel Magyarországba vonulni. Csányi lehetetlennek tartotta Szeben ily rögtön való bevételét;[3] Bem azonban előbb bevette, mint ahogy igérte.

Kalliany tábornok, ki 12-ikén az Oláhországba siető Puchnertől átvette a vezérletet, meg akarta ugyan kisérleni Szeben visszavételét, arra a hirre azonban, hogy Engelhardt orosz tábornok Brassót odahagyni szándékozik, Skariatin pedig az osztrákokkal együtt a vöröstoronyi szoroson át tényleg Oláhországba vonult vissza, Brassó körül készült összevonni az osztrák haderőt. Bem Szeben védelmét 2000 emberrel Bánffy János ezredesre bizta, s javára forditván az ellenség újabb hibáját, Czetz ezredest azonnal Brassó ellen küldte. Czetz márczius 16-ikán Fenyőfalva és Felek közt az Olt hidját őrző osztrákokat elkergetvén, másnap megszállta Fogaras várát, melyet Strava kapitány odahagyott, s itt egyesült az utána siető Bemmel.[4] A 7200 gyalogból és 1050 lovasból álló sereg 26 ágyúval a Perzsányi-hegység s a Keresztény-havasok közt 18-ikán Vledényig nyomult előre. Az 1294 méter magas Nagy-Feketehegy (Zeidner-Berg) északkeleti

[1] Bem levele Szeben bevételéről s az oroszok visszavonulásáról, márczius 13. és márczius 16. Csányi-ltár, 4323. s 3416. sz.

[2] Márczius 17-ikén figyelmeztette is Kossuth Bemet, hogy a szent ügy érdekében ne bánjék igen nagylelkűen a hazaáruló szászokkal. (Hundert Jahre sächsischer Kämpfe, 192.) Csányi márczius 24-ikén meghagyta a szebeni térparancsnokságnak, hogy a Puchner szállásán talált taktikai könyveket és térképeket jegyzék kiséretében Kolozsvárra küldje (Leveleskönyv, 628. sz.), a rendjeleket azonban Bem udvarias levél kiséretében egy tiszt által visszaküldte magának Puchnernek. (Asbóth emlékiratai, II. 25—26.) Bem Szebenben Ziegler polgármesterhez szállt, ki azelőtt 6000 frtot tűzött ki az ő fejére. »Lássa, szólt, én most magam szolgáltatom át önnek magamat; fizesse ki tehát nekem a pénzt.« (U. ott, 24.)

[3] Leveleskönyv, 496. sz.

[4] Bem jelentése Fogarasból, márczius 17. U. ott, 3417. sz.

oldalán leereszkedvén a Bárczaságra, 19-ikén, nevenapján, Feketehalomnál visszaverte az osztrákok előhadát, mely 267 halottat és sebesültet vesztett, mire 20-ikán hajnalban az oroszok, az osztrákok fedezete alatt, odahagyták Brassót, hová Bem, a tanács hódolatának fogadása után, este négy órakor, zeneszóval vonult be.[1] Másnap Szabó Nándor alezredes a tömösi szorosban az osztrákoknak Van der Nüll vezetése alatt álló utóhadát megverte, 186 emberét levágta és visszanyomta Oláhországba, hova a törcsvári szoroson át Heydte is menekült. Azután Kiss ezredesre bizván a tömösi- és törcsvári szorosok szemmeltartását, 23-ikán Bem visszafordult Szebennek, ott a vöröstoronyi szorosban Skariatint, ki Bánffy seregét gyakran háborgatta, márczius 26-ikán megverte s egy darabon még Oláhországban is üldözte, mire a szoros védelmét Ihász Dániel alezredesre bizta.[2]

Bem tehát egy negyed év alatt, Déva és Gyula-Fejérvár erősségeit kivéve, Erdélyt megtisztitotta két hatalmas császárnak, az osztráknak és az orosznak hadaitól, melyek négy hónapon át magukra hagyták a fölbujtatott oláh lázadókat. Mint hajdanában annyiszor, Erdély ismét készen állt, hogy sereget küldjön az anyaország szabadságának védelmére.

VIII. FEJEZET.

A szent tavasz.

Márczius idusának első évfordulóján a Rákóczy-harang Debreczenben a nagytemplomba szólitotta Kossuthot és a képviselőket. Odakinn az utczán dörgött az ágyú, szólt a zene, odabenn pedig a szivek Istenhez emelkedtek, ki egy napon elültette a szabadság fáját s azután védelmezé sötét századokon át vihar és rossz szellem ellen. »Egy világot borit már a fa lombjaival; tavaszod kinyitá a századokon át fogamzott bimbókat. Tartsd meg, uram, e szabadságnak fáját s engedd, hogy a kiomlott ártatlan vérért a kinszenvedett népeknek dúsan teremje meg gyümölcseit.«[3]

Ünnepeltek az ország sok helyén, a táborokban is és nem siratták a szent halottakat, kiknek vére volt a szabadság keresztvize, halálhörgése bölcső-éneke; hanem örültek, hogy végre egy a lélek, egy a sziv, a kar; ha valaha, most győz a magyar![4] De csak Kossuth hitt a forradalomban, a hadseregben s önmagában. »Egy antik, tiszta jellem — irta róla

[1] Németh László kormánybiztos jelentése a brassói győzelemről. Csányi-lt. 3472. sz. Pacz József tudósitása Csányihoz ápril 4. U. ott, 1191/1493. sz. Gál Sándor Csik-Szeredán ápril 7-ikén leirja a márcz. 11-iki és 20-iki győzelem megünneplését, U. ott, 1270/1639. sz.

[2] Ihász jelentése márczius 28-án. U. ott, 4374. sz.

[3] Kossuth imája a Közlönyben. Székely József a Tört. Lapokban, 1893. 70.

[4] Petőfi, Márczius 15-ike, 1849.

Görgei; — kár, hogy nem katona!«[1] A hadsereg, vagy inkább annak minden egyes része jobbadán a maga külön vezéreihez ragaszkodott; ezeknek a vezéreknek kezében volt a haza sorsa. »Ezért egyre van szükségünk: egyetértés egymás közt és az elnökkel. Én részemről szilárdan el vagyok határozva ezen egynek érdekében minden áldozatra. S ez, ime, hitvallásom.« — »Tisztelt elnök úr! — irta másfél hét mulva[2] — csatlakozzék hozzám és menjünk, haljunk meg két tiszta akaratú vértanúként ez árva honért, ha azt hiúság- és önzésteljes hydraszerű ármánytól megszabaditni nem tudjuk.«

Kossuth, kinek személyes bátorságát annyiszor kétségbe vonták, márczius 25-ikén az országgyűlésen szintén kimondta, hogy »a ki jó hazafi, legyen martyr, ha kell, a hazáért«; mert »most már nincs más hátra, mint harcz és a harcz végén a nemzetnek szava: önállás, függetlenség!« S ülés végén azonnal a táborba indult.

Vetter, az új fővezér, a török-szent-miklósi táborban márczius idusán fogott az új hadműveletekhez, melyeknek az volt a czéljuk, hogy mialatt Görgei a Mátra alján vonja magára az ellenség figyelmét, Vetter három hadtesttel Kecskemét és Nagy-Kőrös irányában töri keresztül s a fővárostól is elvágja az ellenség zömét.

Görgei márczius 15-ikén kelt át Tokajnál a Tiszán, hogy Mező-Kövesd és Eger felé nyomuljon; Vetter 35,000 emberrel és 150 ágyúval 17-ikén Czibakházánál kezdte meg előnyomulását Nagy-Kőrös felé és — harmadnap ismét ott volt Czibakházán, a Tisza balpartján. Márczius 8-ikán ugyanis Schlick, Wrbna és Jellacsics hadtest-parancsnokok »a seregben nem igen szokásos módon«[3] erejének összevonására szólitván fel Windisch-Grätzet, 12-ikén Jellacsics az I. hadtesttel Kecskemétet, Wrbna a II.-ikkal Nagy-Kőröst és Schlick a III.-ikkal Czeglédet szállta meg, úgy hogy e rövid vonalon $41^4/_6$ zászlóalj, 56 lovasszázad, 222 ágyú és 11 hidvonat volt elhelyezve, a miről Vetter csak most kapott némi értesitéseket. Windisch-Grätz 21-ikén ki is fejezte elégületlenségét a multkor őt leczkéztető alvezéreknek, hogy elszalasztottak »ily szép alkalmat« a magyarok megsemmisitésére.[4]

Másrészt nyugtalanitotta az a hir, hogy nemcsak a Tarna felől fenyegeti veszedelem, hanem hogy az Ipoly felső völgyéből is futva érkezett Váczra Almásy osztrák ezredes, kinek csapatából Beniczky Lajos ezredes Losoncznál márczius 24-ikén 213 embert vágott le. A mellett Asbóth Lajos ezredes tovább is tüntetett a czibakházi hidnál. Ha tehát a magyar sereget fárasztotta a nagy-kőrösi séta, meg lehetett az az elégtétele, hogy a roppant sáros alföldi útakon az osztrákoknak is olyan meneteket kellett ten-

[1] Tiszafüred, 1849 márczius 10. Görgei István, id. m. II. 1—2.
[2] Kerecsenden, márczius 22. U. ott, 46. Kossuth felelete Gelichnél, id. m. III. 27—30.
[3] Winter-Feldzug, 357—58.
[4] U. ott, 385.

niök, melyeket — jobb hirszolgálat mellett — könnyen elkerülhettek volna. Márczius 25-ikén Vetter is azért választotta főhadiszállásul Tisza-Füredet, hogy az északnyugatra a Tiszán át onnan vezető országúton csatlakozzék Görgeihez, ki a jobbparton már az Eger völgyéig, a kápolnai csata szintereig hatolt előre. A támadást ott kellett volna kezdeni, a hol azt, majdnem egy hónapja, a kápolnai csata után abbahagyták.

Kossuth, Vetter, Görgei, Damjanich, Klapka és Aulich 27-ikén Tisza-Füreden találkoztak. Vetter szózatot intézett a sereghez, melyben azt az új harczok előestéjén kitartásra és erőfeszitésre lelkesitette;[1] azonban a nagy-kőrösi séta miatt Damjanichcsal való kellemetlen szóváltása következtében epelázba esett, úgy hogy hat hétig súlyos betegen feküdt Debreczenben, a hová átszállitották. Kossuth az igy épen a támadás küszöbén támadt zavarban maga akarta átvenni a fővezérletet, olykép, hogy Klapka legyen vezérkarának a főnöke. De midőn a többi tábornok előtt megkérdezte őt, a csatatéren, hol tanácskozásra nincs idő, előfordulhatnak-e oly katonai routinet föltételező rögtönös rendelkezések szükségei, melyek lehetetlenné teszik, hogy — avatatlansága mellett — maga vigye a fővezérletet, Klapka azt felelte, hogy lehetnek ily esetek, tehát hogy nem tanácsos azt tennie. Évtizedek mulva, midőn azt hitte, hogy annyi tanulás és kutatás után a hadtudomány minden ágában otthonos, sajnálta, hogy hajlott a Klapka tanácsára; mert ha nem enged, »a haza nem veszett volna el«.[2] Kossuth csakugyan Klapkát bizta meg a vezérkar ügyeinek ideiglenes vezetésével. Első dolga volt, hogy a Tisza posványaiból az egri országút töltésére vigye ki a hadsereget, a mi márczius 29-ikén meg is történt. Az egyesült négy hadtest ereje most már 45½ zászlóaljból s 63½ lovasszázadból, összesen 52,310 emberből, 184 ágyúból és egy röppentyű-ütegből állt.[3] Kossuth, kit az egri nép 30-ikán fáklyászenével és szónoklatokkal fogadott, 31-ikén reggel Vetter betegségének idejére Görgeit tette e tekintélyes haderő ideiglenes fővezérévé s megállapodott vele, hogy az első feladat Komárom fölmentése legyen, mire az osztrákok, hogy Ausztriától el ne vágják őket, kétségkivül úgyis odahagynák Budapestet.

Komáromot, Lipótvár megvétele után, Simunics altábornagy 15,000 emberrel és 42 ágyúval szorosabban körülvette, márczius 19-ikétől 26-ikáig pedig naponkint lövette. Báró Majthényi István várparancsnok, Kosztolányi ezredes, a sereg parancsnoka, Török Ignácz ezredes az erőditési művek vezetője s Makk alezredes tűzérparancsnok nem tudtak fegyelmet tartani s a polgárok januárban a debreczeni kormányt a vár feladásával fenyegették, ha rendet nem csinál a várban. Puky Miklós, az új kormánybiztos, február

[1] Csányi-ltár, 4774. sz.

[2] Kossuth, Irataim, I. 104.

[3] Gelich, id. m. III. 41—50. l. B. J. (Breit József), Magyarorsz. katonai tört. II. 36—40. Klapka (Nationalkrieg, I. 305—8.) 42,000 embert emlit. Az I. hadtestet Klapka, a II-dikat Áulich, a III-dikat Damjanich, a VII-diket Görgei vezette.

4-ikén elfoglalván hivatalát, mindent elkövetett a helyzet javitására, a Majthényi helyébe kinevezett Török ezredest is mindenképen gyámolitotta. Márczius 30-ikán Welden táborszernagy, Bécs főhadparancsnoka, személyesen vette át az ostrom vezetését, másnap pedig levélben előbb megadásra szólitván fel az őrséget, minden oldalon támadást intézett a vár ellen, de mindamellett is sikertelenül, hogy Makk alezredes feltünően elhanyagolta a tűzérséget, miért s egyéb gyanus körülmények következtében a kormánybiztos őt utóbb elfogatta.

Welden már 36 nagy ágyúval törette a várat, midőn Görgei megkezdte előnyomulását. Görgei és a Gödöllő felől közelgő Schlick előhadai közt már ápril 2-ikán volt csatározás; a huszárok visszavonulásával azonban Parrot tábornok megszállotta Hatvant, mig Schlick hadtestének zöme Aszódnál töltötte az éjszakát. Másnap Gáspár András ezredes, ki a VII. hadtest parancsnokságát átvette, Hort és Hatvan közt találkozott Parrot dandárával, melyet visszaszoritott ugyan, de most Schlicknek egész hadteste állt vele szembe. Mivel azonban az ellenség jobbszárnyának megkerülésére Árokszállás felé küldött III. hadtestből Wisocky hadosztálya Csány felől idejében megjelent, Schlick fokozatosan visszavonult. Hatvan keleti részén Pöltenberg hadosztálya ellen véres utczai harczot kellett vivnia, Kalchberg osztrák kapitány azonban egy gyalog-századdal megvédelmezte, majd lerombolta a Zagyván átvezető hidat, mire a magyarok a Zagyva balpartjáról az üldözést csak ágyúikkal folytathatták. Schlick, 202 embere elvesztésével, Aszódra, másnap pedig Gödöllőre huzódott. A hatvani csatában elesett 150 magyar hősiességét a város közepén most emlékkő hirdeti. Gáspárt, ki ezzel a győzelemmel nyitotta meg az áprilisi diadalmas hadjáratot, Kossuth tábornokká nevezte ki.

Windisch-Grätz Váczról Csorics altábornagyot és Czeglédről Jellacsicsot szintén Gödöllőre rendelte, hogy egyesült erejével döntő csapást mérjen a magyarokra, vagy legalább elejét vegye Vácz felé való nyomulásuknak. Damjanichnak és Klapkának Árokszállás felé meginditott hadtestei azonban most Jászberényen át Nagy-Káta felé siettek, hogy Jellacsicsot külön ütközetre kényszeritsék. Erről a sok koczkázattal járó mesterfogásról sejtelme sem volt Windisch-Grätznek, ki csak Vácz oltalmára gondolt, s ekkor még azt sem tudta, hogy Görgei lett a főparancsnok. Jellacsics I. hadteste ápril 4-ikén délben szintén a nélkül ért a Tápió mellé, Szecső és Kóka vidékére, hogy csak sejtelme is lett volna a magyarok közeledéséről; Rasztics vezetése alatt álló utóhadát tehát délelőtt 11 órakor Tápió-Bicskénél egész váratlanúl érte a tábornokká kineveztetéséről még nem értesitett Klapka hadtestéből Dipold és Bóbics támadása. Az osztrákok azonban szuronyaikkal ismételve visszaűzték a huszárokat s mindamellett, hogy Sebő Alajos huszárezredes párviadalban megölvén Riedesel Ármin gróf huszárőrnagyot, a horvátok egy részét megszalasztotta, a Sternberg-dandárral erősödött osztrákok elfoglaltak 10 ágyút és elfogtak

AZ ISASZEGI ÜTKÖZET.

(Heger Arthur festménye.)

A Magyar Nemzet Történetéhez.

Az Athenaeum kiadása.

125 magyart, úgy hogy a Tápió hidját hatalmukba keritvén, maga Klapka és Bátori Schulz Bódog is csak bajosan menekülhetett. Most azonban az időközben megérkezett Görgei vette át a vezetést s Damjanich hadtestéből Wisocky ezredes hadosztályára bizta a hid visszafoglalását. Szikszay Lajos (utóbb szilágymegyei alispán) kezében a dicsőségért mindenkor versengő vörös sapkások lobogójával,[1] Kiss Pál, a vörös sapkások alezredese és gróf Leiningen őrnagy csakhamar elkergették az ellenséget, mely az üldözés hevét Bicske felgyújtásával akarta mérsékelni; délután 5 órakor a csata véget ért s az ellenség, Nagy-Sándor huszáraitól csak gyengén üldöztetve, minden ponton visszavonult. Ez a győzelem a magyaroknak 800 emberébe s 4 ágyújába[2] került, s így többet vesztettek, mint az osztrákok; megvolt azonban az a haszna, hogy Windisch-Grätz a

Isaszeg.
(Rajzolta Székely Árpád.)

Hatvan felé való támadás helyett most már Komárom és Budapest biztositására gondolt. Lichtenstein herczeg altábornagynak négy lovasszázaddal és 2 röppentyű-üteggel Hatvan felé tett kémszemléje különben is vereséggel és 53 osztrák halálával végződött.

Másnap Windisch-Grätz, erejét nagyon is szétosztva, kezdte meg visszavonulását Aszódról. Csorics altábornagyot Váczra, Jellacsicsot pedig a főváros felé rendelte. Jellacsics április 6-ikán nagypénteken déli 11 órakor csakugyan el is érte Isaszeget, Schlick pedig Gödöllőt. Görgei úgy intéz-

[1] Hegyesi Márton a III. zászlóalj történetében legendának nyilvánítja, hogy ez a dicsőség Földváry Károlyt, a III. z.-a. kitünő őrnagyát illetné.

[2] A 10 elfoglalt ágyúból 6 beszegezve került vissza a magyarokhoz. A bicskei csatára nézve l. Éder József dr., Tört. Lapok, 1895. 19—20., Kléger József és Utasi József u. ott, 41—42. s Hoffmann Adolf, u. ott, 71—72.

kedett, hogy mialatt Gáspár a VII. hadtesttel az ellenség balszárnyát foglalkoztatja, az első három hadtest az osztrákok jobbszárnyát Isaszegen át támadja meg s igy az egész osztrák sereget elvágja a fővárostól és északfelé szoritsa. Gáspár elővédője, Kmety hadosztálya, a gödöllői országúton délután fél egykor bukkant Schlick hátvédőire, az Auersperg vértesekre; de beérte azzal, hogy lekösse Lobkowitz herczegnek ellene küldött hadosztályát. Gáspár hadteste épen Bagig, Gödöllő közelébe jutván, az ő javára bármikor beavatkozhatott volna.

Windisch-Grätz maga is inkább azon volt, hogy segitséget küldjön délfelé, hol Klapka időközben szintén megtámadta Jellacsicsot. Klapka, épen 29. születése-napján, a Királyerdőn át az ott fakadó Tápió völgyén fölfelé nyomúlt, Jellacsics azonban Schulzig hadosztályával visszanyomta Zákó és Bóbics dandárait s az üldözést csak a miatt hagyatta abba, mert ezalatt Damjanich megszállta a Királyerdőnek a Rákos patakára néző északnyugati szegletét, Nagy-Sándor huszárai pedig négy üteg védelme alatt az izsaszegturai út északi oldalán magát a falút s Jellacsicsnak a falún túl, a Rákos jobb partján majdnem tizezer lépés hosszan felállitott seregét tartották szemmel.

A két részről egyideig száz ágyú felelgetett egymásnak; végre Damjanich támadni készült, azonban Lichtenstein herczegnek a gödöllői vadaskert felől váratlanúl megjelent hadosztálya elől jobbszárnyával kissé beljebb vonult az erdőbe, hol alkonyatig négy rohamot vert vissza. Klapka az ágyútűz elől a balszárnynyal elég rendetlenül húzódott az erdő belsejébe, midőn Aulich a második hadtesttel, Bayer ezredes törzskari főnöktől küldve, Damjanich és Klapka hadtestei közt felállt; a végre megjelent fővezér, Görgei pedig, kit nem egy tekintetben nyom a mulasztás vádja, újabb támadásra tüzelte Klapkát, ő maga pedig személyesen átvette a közép vezetését. Az immár 33,000 főnyi túlnyomó erejű magyar sereg arczvonala 14,000 lépés hosszú volt. Az égő Isaszegtől északra Ottinger lovastámadása meghiúsult ugyan, Fiedler és Kisslinger ágyúi és Montenuovo ezredes lovasai elől azonban Nagy-Sándor huszárainak is hátrálniok s egy ideig még az őket ellenségnek néző Aulich-tüzérek ágyúzását is türniök kellett. Klapka azonban most már előrenyomult. Az égő Isaszegből kiszoritotta az osztrákokat, mire Jellacsics Gödöllő felé vonult vissza, a nélkül, hogy Klapka üldözte, vagy, mint Bayer ezredes kivánta, bekeritése végett északnyugati irányban, Kerepes felé mozdult volna előre. Damjanichot Lichtenstein egészen éjfélig lekötötte, midőn Jellacsics visszahúzódásáról értesülve, maga is visszavonult a gödöllői vadaskertbe. A magyarok győzelme mindenesetre teljesebb lett volna, ha észak felől 15,000 emberével Gáspár is beavatkozik, s ha az I. hadtest gyalogsága egy részének csakugyan puskapor és nem homok van a töltényében;[1] 800 magyar vérének a patakzása azonban így is diadalhoz

[1] Ez a tölténygyártásnál alkalmazott horvát foglyok bosszúja volt. Görgey István, id. m. II. 113—114.

Győzelemről győzelemre hordjuk
zászlóinkat. [illegible]
's hazánkért
Előre a győzelemre!

Görgey Proclamatiója az
[illegible]
[illegible]
[illegible]

GÖRGEINEK AZ ISASZEGI CSATÁBÓI KELT KIÁLTVÁNYA.

(Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltarában.)

A: Athenaeum kiadása.

Földváry Károly.
(Barabás egykoru rajza után.)

juttatta a magyar sereget,[1] mely másnap, 7-ikén Windisch-Grätz elhagyott főhadiszállásán, Gödöllőn óriási örömmel üdvözölte Kossuthot. »A dicsőség napjait éljük — szólt az elnök a honvédelmi bizottsághoz intézett hadijelentésében. A nemes honfiak vérén vásárolt (?) babérokkal a haza szabadsága fog felvirágozni.... Előre! Ez az allelujah, melylyel üdvözitőnk feltámadásának napját a szabadság oltára előtt üdvözöljük.«

Másnap, Krisztus feltámadása napján, Kossuth Isten és a nemzet nevében a népet a haza védelmére, a hazáért s népért küzdő hadsereg szaporitására, a vagyonosabbakat ujonczok fogadására, a törvényhatóságokat toborzásra buzditotta. Ha jó hazafiak, 14 nap alatt a magyar hadsereg százezer fővel szaporodik; és a magyar nemzet győzhetetlen lesz.

Husvétkor Windisch-Grätz már ismét ott állt a fővárosban, melyet a Rákos torkolatától a Csepel-sziget északi csúcsáig félkörben fölállitott seregével erélyesen készült védeni; idevárta Wohlgemuth tábornoknak a Duna balpartján segitségére inditott hadtestét; a fővárosiak pedig a Gellérthegyéről kémlelték, jönnek-e már a honvédek a Rákos felől, — husvét valóban a megváltás napja-e? Husvét másodnapján fel is tűnt Czinkota és Rákos-Keresztur közt Aulich, Fót és Mogyoród közt pedig Gáspár hadteste; de mind a kettőnek csak tüntetés, vagy inkább az volt a feladata, hogy elvonja az ellenség figyelmét Klapka és Damjanich hadtesteiről, melyeknek Váczon át kellett megkezdeniök Komárom felszabaditásának művét.

Vácz városát a súlyosan beteg Ramberg altábornagy helyett Götz tábornok vezetése alatt a Götz és Jablonovszky dandáraiból alakult Ramberg-hadosztály (7500 ember, 27 ágyúval) tartotta megszállva. Götz a helyett, hogy sokkal előnyösebb helyen, az északi oldalon állott volna csatarendben, a várostól délre, a Hétkápolnánál fogadta el azt a csatát, melylyel Damjanich április 10-ikén d. e. fél tizkor megkinálta. Damjanich be sem várva hadainak teljes felvonulását, a Gombás-patak hidja ellen rohamra küldte Wisockynak a balszárnyon álló hadosztályát, a Wasák azonban, sőt eleintén a vörössapkások is meghátráltak a kartács-tűz elől, s a különben vitéz lengyel legio felmondta a szolgálatot. A III. zászlóalj első rohama is meghiusult; a másodikban azonban Földváry Károly, ki alól két lovat kilőttek, gyalog állt hős csapata élére, mely szuronyszegezve foglalta el a hidat s a városba is betört. Götz még egy óráig állta meg a helyét; azután Jablonovszkyt a Duna és Naszál-hegy közt levő szoros kijáratának védelmére előre küldvén, elrendelte hadtestének visszavonulását, melyet a véres utczai harczban két zászlóaljjal személyesen fedezett. A küzdelemben halálos sebet kapván, a vezényletet Jablonovszky vette át s erős ágyúzással akadályozta meg Damjanichot az üldözésben. A csata kezdetén a magyarok feladták

[1] Az isaszegi csatáról l. különösen Rüstow, id. m. I. 338—347., Görgei, Mein Leben, I. 317—327., Klapka, Nationalkrieg, I. 316—327. és Emlékeimből, 242—247., Winterfeldzug 448—457., Horváth, id. m. II. 368—375., Gelich, id. m. III. 216—225., B. J. id. m. II. 61—76. és Kápolnai a Budapesti Hirlapban, 1889. 95. sz. stb.

azt a tervet, hogy Klapka Hartyánból a Naszál déli ágazatain keresztül a verőczei utat elállja s vele a visszavonulás vonalát elzárja. Ezt a feladatot csupán Bobics dandárára bizták, mely azonban egészen ellenkező irányba, a penczi útra tévedt; igy nyitva állott a Duna mellett vezető út, melyen Jablonovszky Szobig s az Ipoly völgyén fölfelé, még azon éjszaka Szalkáig haladt, hol az Ipoly hidját fölégette maga után. Az osztrákok a váczi csatában 343 embert vesztettek; két annyit, mint a magyarok. Görgei, ki főhadiszállását Gödöllőről még az éjjel Váczra tette át, teljes katonai diszszel temettette el a sebeiben meghalt hős ellenséget, Götz tábornokot. Görgei a hős Földváryt azonnal dandárnokká akarta kinevezni; ő azonban egyszer s mindenkorra kijelentette, hogy nem akar egyéb lenni, mint a III. zászlóalj parancsnoka.

A fővezér a honvédekhez intézett napiparancsában elismerte, hogy dicső tettek hirdetik mindnyájuk vitézségét, bátorságát. Mint hősök fogtak a haza megszabaditásának szent művéhez és mint hősök fogják azt bevégezni. »Nagy dolgok történtek már; de még nagyobbaknak kell történniök, hogy szép hazánk igazán szabad és szerencsés legyen.«

Hatvan, Bicske, Izsaszeg és Vácz vesztett csatái lehetetlenné tették Windisch-Grätzet. Ő, ki másfél hónappal azelőtt azzal kecsegtette az olmützi udvart, hogy a kápolnai csatában halálos csapást mért a forradalomra, odáig engedte fejlődni a dolgot, hogy már Bécs ostromáról is beszéltek. A fővezér, hogy ezt, vagy inkább Komárom fölmentését megakadályozza, az április 12-ikén tartott haditanácsban a mellett volt, hogy a főváros védelmét Hentzi tábornokra bizván, az egész haderő a Duna balpartján, Esztergomon át igyekezzék Görgei elé kerülni, mit azonban a haditanács nem helyeselt; de Windisch-Grätz sem fogadta el Jellacsicsnak azt az inditványát, hogy, mialatt Jelacsics egy hatalmas déli hadsereggel s a szerb és más felkelőkkel a Tiszán Szeged táján átkelve támad Debreczenre és Nagyváradra, azalatt az északi hadsereg Budapestet és Komáromot fedezné és csak a döntő pillanatban nyomulna szintén Debreczen felé. A herczeg azonban még 13-ikán este is csak arra gondolt, hogy másnap döntő csapást mér Aulichnak a főváros alatt álló hadtestére s azután Komárom fölmentésére indul, hol összesen 81 zászlóaljat, 84 lovasszázadot és 333 ágyút akart összehozni. Éjfél után (április 14-ikén reggel fél kettőkor) gróf Wrbna őrnagy, a császár szárnysegéde, már meghozta Windisch-Grätznek a fővezérségtől való fölmentését, mire ő a következő éjszaka azonnal Olmützbe indult. Onnan 22-ikén tudatta a megtévesztett, de »különben oly nemes érzelmektől lelkesitett« nemzettel, hogy leteszi az uralkodótól nyert teljes hatalmát. Két nap mulva elbúcsuzott a hadseregtől is,[1] mely nagy és világraszóló érdemeket szerzett, a mennyiben vezetése alatt annyit tett a társadalmi rend fentartására s a törvényes

[1] Mindkét igen érdekes oklevél: Winterfeldzug, 511—3.

állapot helyreállitására, hogy ezzel magában véve is el mulhatatlan a neve a történelemben.

»Ausztria sorsától függött Európa és a társadalom sorsa — szólt a Mária Terézia-rend 11 tagja egy év mulva az uralkodóhoz.[1] A lázadás féktelen merészséggel emelte föl fejét felséged virágzó államaiban is és Windisch-Grätz hg., nem törődve azokkal a sebekkel, miket rajta a nép dühe ejtett,[2] felszólitatlanul állt a csapatok élére.... A jó ügy győzött; felséged trónja meg volt mentve, s a megrendült ország új, sohasem ismert erővel emelkedett föl a romok közül, hová a külföld temetve vélte. Oly tények ezek, mikkel Windisch-Grätz neve olthatatlanul egybefüződött s vele a sziklakeménységű hűség, hajthatatlan lélek és nagy érdem emlékezete mindenkorra egybe lesz kötve.«

Az a Jellacsics azonban, ki ezt a díszbeszédet fogalmazta, most a fővezérséget báró Welden Lajos táborszernagy megérkezéséig átvevén, azonnal megmásitotta Windisch-Grätznek az április 14-iki támadásra kiadott rendeletét s azon volt, hogy az osztrák sereg zömét a Dunántúl vonja össze. A mint azonban a szolnoki csata bizonyos tekintetben igazságot szolgáltatott a majdnem hasonló körülmények közt bukott Dembinszkynek, a nagysarlói csata szintén a mellett szólt, hogy Windisch-Grätz terve szerint Esztergomnál a Garam völgyébe átkelve, valóban eléje kellett volna vágni Görgei seregének.

Jablonovszky altábornagy az Ipoly völgyéből április 12-ikén Keméndnél a Garam jobbpartjára ment át, s 13-ikán csak egy lovas századot rendelvén a zselizi átjáró őrzésére, hadosztályával 14-ikén Kálnáig sietett előre, hol a Váczról Ipolyság és Léva irányában haladó magyar seregnek át kellett kelnie a Garamon. Jellacsics azonban őt innen ismételt felszólalása után is visszarendelte Keméndre, hová 16-ikán egyszerre érkezett meg Wohlgemuth altábornagygyal, kinek a 16,000 gyalogból, 2200 lovasból és 57 ágyúból most alakitott garammelléki (IV.) hadtest parancsnokságát kellett átvennie. Welden táborszernagy, az új fővezér, kivel aznap Pozsonyban értekezett, a Léváról Komárom felé vezető utak védelmét bizta rá s másnap maga is Esztergomba érkezvén, Csoricsot szintén magához rendelte, Jellacsicsot pedig a főváros környékén álló Aulich megtámadására utasitotta. Igy az I. és III. hadosztály, a többfelé próbált hidverés miatt megkésve, 18-ikán Kálnánál s másnap a VII. hadtest odább délen Szent-Györgynél akadálytalanul kelhetett át. Wohlgemuth az átkelés és eleségszerzés zavarására 19-ikén hajnalban küldte Strasdil dandárát Nagy-Sarló megszállására. Klapkának ott levő különitménye vissza is vonult, reggel 9-kor azonban Klapka egész erejével megjelent, s odarendelte Wisockyt és Knézicset is. Leiningen és Kiss Pál dandárai, Kazinczy

[1] Radics, Die Fürsten zu Windisch-Grätz: Oest.-Ung. Revue, XVI. (1896.) (35.)
[2] Felesége életét a prágai fölkelésben egy golyó oltotta ki.

hadosztályától támogatva, szuronynyal a helységig űzték s heves útczai harcz után onnan is kivetették Strasdilt, ki időközben Dreyhann dandárával erősödve, is hiába kisérelte meg Nagy-Sarló visszafoglalását. Dipold dandárát ugyan, mialatt Klapka derék hada és balszárnya (Wisocky) győzelmesen harczolt, Herzingernek délnyugatról támadó dandára a hölvényi erdőbe szoritotta, a mögötte álló Bobics-dandár s különösen Voigt tűzérfőhadnagy heves ágyútüzének védelme alatt azonban azonnal rendez-

Pöltenberg Ernő.
(Egykoru kőnyomat után.)

kedett, Guyon tábornok pedig, ki csak mint néző volt jelen, hamarosan a dandár élére állván, visszaverte és a nagysarlói erdőbe kergette őket. Félnégy tájban Damjanich és Klapka ez erdős dombok ellen, az erős kartácstűzzel nem törődve, szuronytámadást intéztek és pedig annál lelkesebben, mert a valahára elkészült szentgyörgyi hidon át Gáspár hadtestével vágtatva jöttek Pöltenberg huszárai is, hogy oldalt támadják Wohlgemuthot. Az osztrákok azonban megfutottak s az ágyúktól és Nagy-Sándor és Pöltenberg huszáraitól üzetve, Érsek-Újvár felé menekültek. A vasasok csupán

Málasnál fordultak még egyszer szembe. Annál váratlanabb volt, hogy Teuchert és Theissing dandárai egyszerre épen ellenkező irányból, az ütközet hevében majdnem teljesen odahagyott hölvényi erdő felől újból támadtak. Klapka azonban gyorsan ellenük fordult s alig egyórai kemény küzdelem után, melyben a 47. zászlóaljjal különösen Inkey Kázmér őrnagy tűnt ki, az ellenséget délnyugati irányban, Wohlgemuth futó hadteste után kergette.[1]

A szabadságharcznak ebben az odáig legvéresebb ütközetében, hol egymással egyenlő erők álltak szemben, az osztrákok, saját vallomásuk szerint, 900 embert, a magyarok adatai szerint kétannyit vesztettek négy ágyúval s egyéb zsákmánynyal együtt. Az elesett 600—700 honvéd emlékére Barsvármegye közönsége 1896 április 19-ikén szép gránitobeliszket állított.

A magyar sereg másnap azonnal folytatta útját Komárom felé, melynek várába Jászfalun és Szent-Péteren át április 22-ikén reggel Klapka előhada be is vonult. Guyon, ki előtte való nap 60 huszárral jutott be oda s a várparancsnokságot azonnal átvette, ezt és a Vág hidja előtt tábort ütő I. és III. hadtestet ágyúdörgéssel üdvözölte. Komárom az északi oldalon fel volt mentve s megmenekült maga a város is, mely az ostrom közben ismételve leégvén, polgárai azon időkben a czigánymezőn sátrakban és bódékban húzódtak meg. Most újra visszatértek házaik füstös omladékaiba.

Welden azonban, az új fővezér, most már valóban Pozsony alatt akarta összevonni minden erejét, melyet ő maga 57,800 gyalogra és 5650 lovasra, összesen 65,450 főre becsült. Több mint 10,000 embere azonban betegen feküdt s a rossz élelmezés és rongyos ruházat, a kedvezőtlen időjárás és a sok fáradalom többi katonáját is erősen megviselte. Bizott azonban a hadsereg hagyományos szellemében és 343 ágyújában.

Valahára meggyőződvén, hogy Aulich napokon át csak tüntetés és nem komoly támadás végett áll a főváros alatt, április 24-ikén minden katonaságát kivonta a fővárosból, kivéve a Hentzi Henrik tábornok alatt Budavár védelmére hagyott 4 zászlóaljat s némi lovasságot és tüzérséget; mire a lakosság azonnal kitűzte a nemzeti zászlókat s ezrével tolongott a rákosi táborba, hogy megvendégelje a honvédeket. Aulich, ki a Dom Miguelekre s a Württemberg-huszárokra bizta a főváros őrzését, kiáltványában nyugalomra intette a népet; biztatta, hogy a diadalmasan közelitő magyar sereg meghozza a szabadságot, függetlenséget és a békét. Budapest igazi lelkesedéssel látta a bevonult magyar katonaságot. Koszorúkkal, virágokkal halmozta el a vitézeket. Egy úri hölgy a nemzeti szinház előtt ezrek szemeláttára megcsókolta egy közhuszár kezét; magában a nemzeti szinházban este már megszólaltak a »szabad hangok«, a Hymnus és a Talpra magyar; a Márczius Tizenötödike pedig, a Debreczenben megjelenőtől egé-

[1] Klapka, Nationalkrieg, 338—347. és Emlékeimből, 248—252.

szen függetlenül, még aznap folytatta pályafutását s a helyett, hogy »Nem kell táblabiró-politika«, »Borúra derű« lett a jelszava.

Welden ápril 25-én már Győrbe tette át főhadiszállását, és a Komáromot ostromló Simunicsnak is meghagyta, hogy az ostromágyúkat és lőszerkészletet hajókra rakatva, Gönyő felé szállittassa s onnan egy részét Sopron, más részét pedig Pozsony felé küldvén tovább, Komárom elől maga is szálljon el. Ebben senki sem akadályozta 26-ikáig, midőn végre elkészülvén a dunai talpashid, Görgei Simunicsot megtámadta. Éjfél után 2—3 óra közt Kiss Pál már megrohanta és szuronynyal elfoglalta Monostort, Schulz Bódog pedig Új-Szőnyt s igy három órai heves csata után bevették a jobboldalon levő összes sánczokat, hét ostromágyúval együtt, Dipold pedig, ki elől a Liebler-dandár Ó-Szőnyt önként odahagyta, az utóhadból fegyverletételre kényszeritett két század Deutschmeistert.

Az általános előnyomulás, Görgeinek megjelenésével, reggel 6 órakor kezdődött, de igen lassan ment a dolog, mert az ostromlóktól ásott futóárkokat, sánczokat stb. előbb el kellett egyengetni, hogy a lovasság és tűzérség akadály nélkül mozoghasson. A tulajdonképeni csata csak 9 órakor kezdődött s délig változó szerencsével folyt, a középen Damjanich és Schlick, a balszárnyon Klapka (vagy inkább Dipold) és Liebler s a jobbszárnyon Görgei és Simunics közt. Délben Schlick, ki, mint rangban legidősebb tábornok, a fővezérletet átvette, általános támadást parancsolt. A balszárnyon Nagy-Sándornak 16 század huszárral és a lengyel dzsidásokkal, a 47. honvédzászlóalj és egy 12 fontos félüteg támogatása mellett, az osztrákok jobbszárnya ellen intézett rohamát Kisslinger és Montenuovo lovasdandárai teljesen meghiusitották. A középen Görgei hat zászlóalj élén akarta kivetni Lederer dandárát az ácsi erdőből, de új meg új rohamokkal sem érhette el czélját. Mivel pedig a VII. hadtest késlekedése és Schlick lovasságának sikere következtében veszélyeztetve látta azokat az eredményeket is, melyeket Damjanich a jobbszárnyon ért el, 1 óra tájban a hidfő előtt vonta össze s onnan még két órahosszat folytatott ágyúcsatát. Annyiban győztesnek tekintette magát, hogy Schlick 3 óra után, mikor mindakét fél ágyúi kifogytak a töltésekből, a Czonczó-patak bal oldalára húzódott, másnap pedig Győr felé folytatta útját, mig Görgei, az éjjel valahára megérkezett VII. hadtest csatlakozása következtében, valóban a helyzet ura lett. Az ellenség 1200 halottat és 1000 foglyot vesztett a komáromi csatában, s 600 honvéd életének az árán Komárom teljesen fölszabadult az ostrom alól.[1] Görgei ugyan a részletekben nem egy gáncsnak tette ki magát, de nagyban és egészben véve gyorsan és dicsőségesen megoldotta feladatát. Nem egészen négy hét alatt nyilt tereken, nagy tömegek ellen vivott hat nagy csatában az európai hadtudomány szinvonalán állónak

[1] Ebben a csatában négy Dessewfiy tűnt ki. »A rómaiak — szóllt Iványi (Varga, Vértanúk albuma, 81.) — beszélnek Fabiusokról és Cremera-patakról; ilyenforma epizódja van a komáromi csatának a Dessewffyekre nézve.«

[illegible] Hiába hasonlitotta Welden osztrák fővezér [1] a magyarokat olyan [illegible] [illegible], kik »néha«, ámbár »véletlenül« a szabályos [illegible] is [illegible]. Tűzérségük, hová csupa tanult emberek: mérnökök, technikusok állottak be, már is felülmúlta az osztrákokét; ágyúcsatáik a szakemberek [illegible] keltették föl; az azokat rendesen nyomban követő [illegible] és lovasrohamok pedig lelkesedésre ragadták Európát: a [illegible] még osztrák kapitányokból lett magyar tábornokok pedig a magyok [illegible] eszével pótolták hadvezéri tudományuk hézagait. A vezéreiknél s »a vezéreiknél nagyobb« közkatonáknál egyszer-másszor [illegible] a [illegible], de nem fogyott el diadalaik igazi forrása: a lelkesedés, az erkölcsi erő.

Diadalaik hire érkezett az ország többi részéből is. Kossuth a komáromi hadjárat megindításával egy időben Délmagyarország visszafoglalását is meg akarta kisérleni. Ott márcziusban már voltakép csak Pétervárad volt a magyarok kezében:[2] februárban Csuha Mihály tábornok, ki Blagoevics és Zahn altábornagyok betegsége alatt a csak négy zászlóalj gyalogból és félszázad huszárból álló őrség parancsnoka volt, a nemzetőrök segitségével Ujvidék környékén még némi sikereket ért el és midőn Mamula ezredes (Nugent hadtestéből) 2500 rendes katonával s 29 ágyúval a déli oldalon február 25-ikén magát a várat is ostrom alá fogta, segédével, Vas István főhadnagygyal megakadályozott néhány tisztet a kiszökésben,[3] az altisztek pedig meggátolták a Bakonyiak egy zászlóaljának átpártolását. Blagoevics, ki most újból átvette a vár parancsnokságát, az ellenség sokszoros [illegible] és izengetései után már hajlandó volt a feladásra; Csuha tábornok és a tisztek azonban ezt nem akarták tenni mindaddig, mig a magyar ügyek állásáról hiteles hireket nem nyernek. Fackh Oszkár huszárfőhadnagy [illegible] magával vállalkozott reá, hogy nemcsak hireket hoz, hanem — ha lehet — fölmentő sereget is. »Minden poklokon keresztül« [illegible] magát. Szeghegyen márczius 25-ikén találkozott Perczel Mór [illegible]. Perczel egy héttel azelőtt nyert megbizást a Bácska megtisztitására. A [illegible] és a szőregi sánczokból, valamint Zentáról már is [illegible] a [illegible] a lelkes gróf Batthyány Kázmér országos biztos [illegible] egyesült, hogy Pétervárad fölmentésére siessen. [illegible] kis sereg 24 ágyúval Ó-Verbász [illegible] a szerbek vonalán, márczius 27-ikén ellenállás [illegible] vonult be Ujvidékre és Péterváradra. Ott [illegible] megszüntette, a vár és a vidék kormányát [illegible] lemondása után Perczel Miklós ezredesre) bizta, [illegible] eltávolitotta s az erősséget élelemmel és más [illegible]. Mivel azonban a szerbek újból gyülekeztek és

[1] [illegible] Leben, 88.
[2] [illegible], Pétervárad 1849-ben. Hazánk, XI. 294—315.
[3] [illegible] elbeszelése. Az esetet Horváth (II. 406.) szintén emliti.

Knityánint is megint segitségül hitták, márczius 30-ikán visszatért kiskéri táborába, a környéket hódoltatta, ápril 3-ikán pedig a bevehetetlennek hiresztelt Szent-Tamást, melyet 14 ágyúval Bosznics és Sztefánovics vezérlete alatt 4000 szerb védett, $3^1/_2$ órai ostrom után bevette és felgyújtotta. Földváry Sándor, a szegedi önkéntesek őrnagya volt az első, ki a magyar

Földváry Sándor.
(Barabás egykoru rajza után.)

lobogót kitűzte. A szerbek 2000 embert vesztettek, tizannyit, mint a magyarok, kik irgalom nélkül vágták a férfiakat, az égő város lángjai közül azonban megmenteni igyekeztek a nőket és gyermekeket. Perczel másnap és harmadnap lerontatta a rettegett sánczokat s ugyanezt tétette Goszpodinczénél a római sánczokkal is, melyekre az ápril 7-iki rohamban először ismét Földváry Sándor tűzte ki a nemzeti zászlót. Délután 4 órakor

innen is futott az ellenség, mely 500 embert, 8 ágyút és sok fölszerelést vesztett. Ha nem pihen itt két napot s az északkelet felé való portyázással nem vesztegeti az időt, hanem egyenesen a titeli fensik ellen fordul, mielőtt ott Knityánin 8000 embert vonhat össze, kétségkivül elfoglalja a bácsmegyei fölkelésnek ezt az utolsó menedékét is; az ápril 12-ikéről 13-ikára menő éjjel véresen verte ugyan vissza a szerbek kitörését, de Knityáninnal szemben most már nem érezvén magát elég erősnek, visszavonult Újvidékre, hol harmadnap vette a honvédelmi bizottság felhivását, hogy a temesi vidék visszahóditása végett Bemmel egyesüljön.

A mint tehát seregét rendezte s Ó-Becsét (ápril 19-ikén) elfoglalta, Adánál ápril 21-ikén minden nagyobb akadály nélkül átkelt a Tiszán, megszállta (23-ikán) Mokrint és Nagy-Kikindát, szuronynyal vette be (24-ikén) Basahidát, és Melenczéig kergette Theodorovics tábornokot, ki Nagy-Becskereket is feladta. Ennek következtében Rajacsics patriarcha ismét Sztratimirovicsot tette fővezérré, ő maga pedig Zimonyba menekült; Sztratimirovics azonban föladta ezt a vidéket és seregének romjaival Titel vidékére huzódott, némi csapatot csupán a Temes védelmére hagyván. Perczel Becskerek elfoglalása s a tomasováczi, jankováczi, uzdini és opovai kisebb győzelmek után, május 10-ikén Pancsovára is bevonult s így véget vetett a szerb lázadásnak; mert Titel vidékén már inkább a császáriakkal való küzdelem várt reá; a szerb lázadók nagyobb része Szerbországba menekült.

Maga Bem, a mint Déva és Gyula-Fejérvár körülzárásáról intézkedett, 8 zászlóalj gyaloggal, 6 lovas-századdal és 30 ágyúval Hátszeg felől kiindulva, ápril 15-ikén kelt át a Vaskapun, másnap megvert Vajszlovánál két oláh határőr-zászlóaljat, harmadnap bevonult Karánsebesbe, 19-ikén pedig Lugosba, honnan Leiningen ezredes 1500 emberrel és 6 ágyúval Temesvár felé menekült. Itt csatlakozott Bemhez Bánffy ezredesnek Erdélyből Facseton át jövő 2000 embere, mire Bem 9000 főnyi hadával Rékason át, tehát Temesvárt oldalt hagyva, Freidorfra ment, ő maga pedig Zsombolyára sietett, hogy Perczellel közös eljárásban állapodjék meg. Freidorfra visszaérkezve, hallotta, hogy erdélyi ellensége, Malkowsky, mintegy 12,000 emberrel és 36 ágyúval Oláhországból ápril 22—25-dike közt most már a temesi vidékre tört s május 4-ikén Mehádiát több községgel együtt megszállván, Fehértemplomon át Theodorovics számára némi segédcsapatot küldött. Mivel azonban Bem egyik alezredese, Károlyi, május 8-ikán már Fehértemplomig nyomúlt s harmadnap ott Bem is egyesült vele, Malkowsky visszahítta csapatait s május 15-ikén körülbelül ugyanazon az úton, melyen jött, ismét Oláhországba tért vissza s negyven napon át nem is gondolt új vállalatra. Bem tehát Orsováról másnap önérzetesen jelenthette a kormánynak, hogy a »bánságot«, Isten segitségével, nagyobb áldozatok nélkül visszahódithatta. Csak Temesvár és Arad maradt az ellenség kezében; hős védőik — Temesvár báró Rukavina, Arad pedig báró Berger altábornagyok vezetése alatt — tudni sem akartak a meg-

adásról s az első mindvégig, az utóbbi pedig még jó ideig lekötötte a szabadságharczosok erejének egy jelentékeny részét.

Mig Görgei a Duna felső részén, Perczel a Bácskában, Bem pedig Délmagyarországban és Erdélyben egyik győzelmet a másik után aratták, a felvidéken Hurbán mozgolódásaival s Ramberg kisérleteivel szemben a Szemere Bertalan felhivására alakult védősereg szintén jelentős sikereket ért el. Oroszhegyi Józsa guerilla-csapata Kassa vidékét csakhamar megtisztitotta Hurbán embereitől, ápril 7-ikén Egressy Gábor kapitány, a jeles szinművész, minden nagyobb nehézség nélkül megszabaditotta tőlük Eperjest, Beniczky ezredes pedig Bártfa felé űzte őket. Az ápril 19-ikén Galicziából betört Barkó tábornokot Podharingnél szintén megszalasztották.

Május elérkezett és cser, tölgy csak a magyar vitézek fejére termették leveleiket.

IX. FEJEZET.

A békepárt.

Két hónap óta a honvédek minden ponton győzelmet arattak. Győzelemről győzelemre szállva, azt hihették, hogy Welden nem ismételné Windisch-Grätznek félesztendővel azelőtt kimondott elvét s hajlandó volna alkudozni velük, »a lázadókkal«. A most esztendeje szentesitett törvényekért, a szabadságért harczoltak; megverték a törvények lábbal tipróit; úgy hitték, ezeknek a törvényeknek alapján immár békét köthetnek s mehetnek haza, vérrel áztatott földeik művelésére, leégett házaik fölépitésére, nyomorgó családaik könyeinek letörlésére. A katona heteken át sem látott ujságot s a lapok száma különben is megfogyatkozott.[1] Tábornokaira s a debreczeni képviselőkre bizta a politizálást. Kötelessége hű teljesitésében észre sem vette, hogy a politikai események fejlődése mindinkább elzárta előle a békés kibontakozás útját.

Egy párt, a debreczeni országgyűlés békepártja, mégis hitt ebben a kibontakozásban.[2] Nem akart minden áron egyezkedni, mint sokáig ádolták, hanem a törvényeknek legalább is olyan tiszteletben tartása mellett, mint az nem is másfél századdal azelőtt történt, midőn az ónodi függet-

[1] Osztrák hivatalos jegyzék szerint 1848 második felében Magyarországban 20 német, 21 magyar, 2—2 szerb és oláh, 1—1 horvát és tót, összesen 47 lap jelent volna meg. (Apor-gyüjtemény, 101. sz.)

[2] Erre nézve l. különösen Kovács Lajos, A békepárt a forradalomban. (Budapest, 1883.) Beksics, Kemény Zsigmond, a forradalom és a kiegyezés. (Bpest, 1883.) Függelék: Kemény emlékirata, 56.—154. Irányi Dániel, Megjegyzések Kemény Zs. emlékirataira. (Bpest, 1883.) Ez ellen Hunfalvy Pál: Budapesti Szemle, 1883. Kazinczy Gábor a Hazánkban, I. 95. s köv. ll. Kovács Lajos, A debreczeni pártok és az Esti Lapok. U. ott, I. 196—201.

lenségi nyilatkozatra mégis a szatmári béke következett. Igaz, hogy ott II. Rákóczi Ferencz volt s emitt Kossuth Lajos lenne az áldozat.

Budapesti kisérletei után ez a párt[1] január 13-ikán próbált először szerencsét a debreczeni parlamentben. Kész volt harczolni oly leplezett dictatura ellen, mely kerülte a felelősséget; de még mindig nem szervezkedett, ha Madarász László forradalmi pártjának, az úgynevezett flamingóknak[2] magatartása aggasztotta is. Jókainak a »Közlöny« február 9—10-iki számában irt czikkeiről, melyekben az alkotmány és törvények biztositása mellett a békét ajánlotta, Madarász József megkérdezte a kormányt, magáévá teszi-e azok szellemét? Madarász László, a kormány egyik tagja, sietett kijelenteni,[3] hogy nem teszi; Kossuth azonban, a kormány feje, február 12-ikén jóformán megtagadta a forradalmiakkal való közösséget. Kijelentette, hogy a kormány védeni kivánja ugyan a hazát igazságtalan megtámadás ellen, de e védelem közben nem zárja el annak egyetlen útját sem, hogy Magyarország ügyeit a nemzet jogai, becsülete és szabadsága alapján úgy egyenlitsék ki, mint a körülmények szerint legtanácsosabb. Nem nyilatkozott, egyénileg köztársasági-e vagy monarchista; de meg akarta akadályozni, hogy a hivatalos lapban a kormány nézeteivel ellenkező czikkek jelenjenek meg. A képviselőház ugyan már február 3-ikán ellene nyilatkozott annak, hogy a Közlöny szerkesztője mellé felügyelő bizottságot rendeljen, miben Bezerédj, a béke-párt embere, a censura legsujtóbb nemét látta rejleni, de Nyáry Pál, a kormány tagja, egy hét mulva már báró Jósika Miklóst nevezte meg, mint a lap felügyelőjét. Ezzel azonban csak a hivatalos közlöny semlegessége volt biztositva. A február 14-én ujból megindult Márczius Tizenötödikének s a Debreczeni Lapoknak hangját és irányát korlátolni nem lehetett, a béke-párt azonban azt hitte, hogy törekvéseit ellensulyoznia kell. Különben sem lehetett el közlöny nélkül. Február 22-ikén tehát a Közlönytől megválni kényszerült Jókai Mór szerkesztésében meginditotta az Esti Lapokat. Ennek két első számában a lap, vagy inkább maga a párt, mintegy programmképen, kimondta, hogy nem gyűlöli annyira ellenségeit, mint a mennyire szereti hazáját s hogy ily drága kincset sem magának, sem másnak nem enged koczkáztatni. Minden hazafinak kötelessége lévén, hogy nevelje a kormány erejét és hatását, fenntartani törekszik a kormány tekintélyét; csak a kormány egy tagja se tegye lehetetlenné ezt a törekvését. Nem tarthat forradalminak oly kor-

[1] Tagjai: Kovács Lajos, Almásy Pál, Nyáry Pál, Kubinyi, Kemény Zs., Kazinczy Gábor, Zeyk Károly és József, Bethlen János, Pálfy János, Bartal, Bezerédj, Mészáros L., a Lónyayak, Gorove, Szász K., Szunyogh Rudolf, Hunfalvy Pál, Simon Rudolf, Bittó István, Horváth Boldizsár, Zichy Antal, Somogyi Antal, Ivánka Zsigmond stb.

[2] Főbb tagjai: Madarász László és József, Irányi Dániel, Dobolyi Sándor. A képviselőházon kivül, a Márczius Tizenötödike szerkesztőségében Pálfy Albert rendőrtanácsos és Csernátony Lajos, Kossuth titkára. Flamingóknak kalapjuk veres tolláról nevezték őket.

[3] Nyilatkozatának története Kovács Lajostól: Hazánk, I. 198.

mányt, mely bevallott politikája szerint ez 1848-iki törvények alapján védi a megtámadott hazát. Az alkotmánynak és a nemzetiségnek ezt az önmagát védő harczát csak azok a tulzók nevezik forradalomnak, kik — azzá akarják tenni.

»Az a szerencsétlen békepárt! — irja Görgei, a békepárt elnökjelöltje, egy hónappal a programm kiadása után.[1] — Semmi békét, de

Báró Jósika Miklós.
(Egykoru kőnyomat utan.)

nyaktilót, nyaktilót!« Madarász László a békepárt egyik tagjával valóban a guillotine alatt akart számolni.[2] Korlátlanul uralkodott az egyenlőségi körben, hol őt a tiszta kezű Robespierrenek tartották; a honvédelmi bizottság őt tevén a postahivatal és a rendőrség főnökévé, 66 hivatalnokát flamin-

[1] Márczius 22-ikén. Gelichnél, id. m. III. 33.
[2] Kemény Beksicsnél, id. m. 75.

gókból válogatta össze s ezzel a törzskarával föltétlenül rendelkezett.[1] Valóságos rendőrminister gyanánt viselkedett, aki cabinet noirt rendezett be, feltörette még a képviselők leveleit is, és útlevél nélkül őket sem engedte ki Debreczenből, mindaddig, mig e miatt meg nem támadták; a posta élén állván, akadályozta a béke-párt lapjának szétküldését, az országgyűlésen a kormány és Kossuth nevében többnyire ő nyilatkozott stb.[2] Január 13-ika után határozottan ő állt a békeellenző, az engesztelhetetlen párt élére; már február 3-ikán politikai biróság fölállitását inditványozta azok ellen, kik a ház korábbi határozata értelmében a honárulás bünébe estek. Az alakuló félben levő békepárt tagjai akkortájban erős czélzásokat tettek a rémuralomra s legalább a képviselőket kivánták kivenni a tervezett politikai biróságok hatásköréből. A rögtönitélő hadi s polgári vegyes biróságokról szóló javaslatot azonban a kormány február 8—13-ikáig letárgyaltatta és el is fogadtatta. A február 13-iki törvény tehát megteremtette az új biróságokat, melyeket közönségesen vésztörvényszékeknek neveztek.[3]

Csakhamar kitűnt, hogy Madarászék, ha a vésztörvényszékkel nem tehetik, máskép akarják megtisztitani a házat. Madarász József már január 22-ikén s február 8-ikán inditványozta, hogy a Debreczenben meg nem jelent képviselőket, mint hűtleneket és gyávákat, törüljék. Egyes képviselők azonban még most is szállingóztak Debreczenbe s előre lehetett látni, hogy, ha a seregnek kedvez a szerencse, még többen jönnek vissza, hogy szavazatukat a kiegyezés és a béke érdekében adják be. Visszatérésük tehát a békepárt szaporodását jelentené. Madarász Lászlónak kétségkivül igazsága volt, hogy Pázmándynak, Szentkirályinak és másoknak, kik Windisch-Grätz előtt hódoltak, Debreczenben nincs helye; azt sem lehetett tagadni, hogy az ilyenek megbizó-levelének meghagyása vagy megsemmisitése egyaránt veszedelmes. Megtörténhetnék, hogy belőlük Windisch-Grätz csakugyan ellenparlamentet alkot, mely azután önmagát kiegészitve, a jogosság némi látszatával határoz. Viszont elég tanulsággal szolgálnak a különböző parlamentek történetei, mit tesz a képviselőt kihallgatás nélkül, mint árulót, megfosztani mandátumától.

A purificatio kérdését el is halasztották február 27-ikéig, midőn ismét tárgyalták Madarász Józsefnek azt az inditványát, hogy törüljék a képviselők névsorából, kik február 10-ikéig Debreczenben meg nem jelentek. Győzött Irányi felfogása, hogy a souverain nép képviselete a souverain hatalom, melynek tehát joga van egyes tagjairól határozni a törlés kimon-

[1] »A debreczeni rendőrminiszteri hivatalnokok életrende: Vasárnap ünnepelni, hétfőn megpihenni, kedden nem dolgozni, szerdán mulatozni, csütörtökön aludni, pénteken készülődni, szombaton kérdezni: mit fogunk dolgozni?«

[2] Csányi Madarászról. Csányi-ltár, 4640. sz.

[3] Bővebben szól a vésztörvényszékekről Hegyesi Márton: Hazánk, III. 83—94. és Biharmegye 1848—49-ben, 130—143. A javaslat teljes szövege Pap Dénesnél: A parlament Debreczenben, I. 65—67.

dása és az új választás elrendelése tekintetében. Azóta ismét többen jelentek meg, kiket törülni kellett volna; viszont egyes kerületek a képviselőház elnökének felhivása nélkül is választottak, ami ismét ellenkezett a parlament jogával és gyakorlatával,[1] s a mellett a vörös tollasok számát szaporitotta volna, mert a Debreczenbe való választásra csak a forradalmibb szellemű kerületek határoznák el magukat.

A galambok (a békepártiak) azonban többé nem akadályozták a flamingók tervét, sőt maguk állottak a purificatio élére, olykép, hogy a törölteket se tegyék ki a politikai halálnak, de ha lehet, még a távol levő flamingókat is igazolják, mert tőlük mégis több mérsékletet várhattak, mint az ezentul választottaktól. Madarász László nem csinált belőle titkot, február 27-ikén nyiltan kimondta, hogy Magyarország parlamentjének legelhatározottabb lépései közé tartozik, midőn kijelenti, hogy a képviselőnek a vész pillanatában is a törvényhozás helyén kell maradnia. Madarász József radicális szerkezetén Tóth Lőrincz, Irányi Dániel és Palóczy László enyhitettek s a ház (február 28-ikán) végre is ez utóbbinak módositását, azt fogadta el, hogy a magukat nem igazolókat ne törüljék, hanem lemondottaknak tekintsék s hogy ne bizzák a kerületekre, akarnak-e helyettük mást választani, hanem erre egyenesen utasitsák őket.[2] A békepárt most már remélhette, hogy a szászok újra választván, bizonyosan békepárti lesz mind a 22 követük.

Mialatt az igazoló bizottság dolgozott, a békepártiak olyan hajszát inditottak a rendőrminister ellen, mint a girondeiak Dantonnal szemben, hogy mint sikkasztót tegyék képtelenné a kormányban és a parlamentben. A mit Danton ellen 1792 október 10-ikén Cambon minden alap nélkül kezdett, s a miben sokáig mégis hitt a világ,[3] az 1849 márczius 17-ikén jobban sikerült Madarászszal szemben Kazinczy Gábornak. Február 27-ikén, midőn Abonyi István inditványt tett, hogy a kormány a ház engedelme nélkül ne nevezhessen ki új hivatalnokokat, a magas napidijakat pedig szüntesse meg, Madarász László, találva érezvén magát, maga inditványozta, hogy a kormány számadásainak megvizsgálására a ház bizottságot küldjön ki, a mi márczius 1-jén meg is történt. Madarász akkor csak némely kormánybiztos hiányos számadásaira czélzott; Kazinczy most az ő saját ügyét is ezen bizottság elé kivánta terelni. Márczius 17-ikén megkérdezte a házban, azok a

[1] Például Komárom vármegye maga rendelt új választást a renegát képviselők helyett a csallóközi és udvardi kerületekben. (Tóth Lőrincz február 27-iki beszéde.)

[2] A két napi tárgyalás a Közlönyben, 141—148.

[3] Teljes igazolása Aulardnál, Études sur la révolution française. (Páris, 1893.) 137—169. Nálunk szintén sokáig fognak még abban hinni, hogy a békepártiak báró Stein Miksa ezredessel, hadügyministeri osztályfőnökkel egyetértve a Debreczenben állomásozó Zaniniak szuronyai közt külföldre akarták kisértetni Kossuthot, hogy aztán lépéseket tehessenek a kiegyezésre, s hogy minden készen is volt már, de az utolsó pillanatban elvesztették bátorságukat.

különböző ékszerek és egyéb ingóságok, melyekre a Közlönyben a rendőrminiszter árverést hirdet, a Zichy Ödön gróftól lefoglalt javak közé tartoznak-e? Madarász kijelentette, hogy igenis oda tartoznak; de a hirdetés hibásan emlit ékszereket, azt pedig példátlannak találta, hogy valamely parlament árverést tárgyaljon. Kazinczy viszont azt mondotta példátlannak, hogy egy embert, kit a hadi törvények értelmében felakasztottak, még jószágainak elkobzásával is büntessenek; a jószágelkobzást csak politikai biróság mondhatja ki. Madarász nem tért ki az elv vitatása elől, de a kérdés személyes vonatkozásait sem akarta elsimitani s egyenesen felhitta a házat, hogy ha bűnösnek találja, s a kormánynak még ily kicsiségekben sem enged szabad kezet, rendeljen ellene vizsgálatot. Kovács Lajos maga is csak a vagyonbiztosság elvét emlegette, midőn az eladás ellen tiltakozott; a ház azonban hosszabb vita után végre is tudomásúl vette Nyáry Pálnak, mint a kormány egyik tagjának azt a felvilágositását, hogy csak a nem tartható tárgyakat adják el. Kazinczy Gábor a beszédet kisérő zajra már most megjegyezte, hogy igen gyanús az olyan ügy, melyről nem lehet szabadon szólni; de azonnal előadta a kérdés másik részét is; igaz-e, hogy a Zichy ingóságiaról szóló eredeti leltár elveszett, hogy az ingóságokat magában foglaló szekrényt Debreczenben nem azok nyitották ki, a kik azt Budapesten lepecsételték s hogy az ingóságok egy része hiányzik? Madarász kijelentette, hogy a leltár Budapesten az országos levéltárban maradt, hogy a ládát a pénzügyministerium két s a rendőrség egyik küldöttje nyitotta fel; van-e hiány, biztosan nem tudhatja; de tudja, hogy megvan az a 19 gyémánt, melyet Görgei maga hozott be, az ezüstöt pedig az ő helyeslésével a pénzügyministerium beolvasztotta. A ház ezt a feleletet minden vita nélkűl vette tudomásul s vizsgálatról szó sem volt.

A gyanú azonban fennmaradt; s mialatt a két párt lapjai hevesen támadták egymást, a közönség is érdeklődni kezdett, honnan telik Madarásznak olyan nagyúri életre, miért váltja be bankóit aranyra, stb. Madarászt mint gyémántos ministert kezdték emlegetni s titokban gyűjtögették ellene az adatokat, hogy döntő csapást mérjenek reá a parlamentben. E végből azonban elő kellett késziteni a többséget, melylyel most még, Kossuth nevével takarózva, Madarász László, az Esti Lapok szerint »a sas szárnyai alá bújt ökörszem«, csaknem föltétlenűl rendelkezett.

Márczius 23-ikán a ház a távollevők igazolásával foglalkozott s 24-ikén olyan képviselőket is igazolt, kiket az előtte való nap elejtett. Kétségkivűl kinos jelenet volt, midőn egy Széchenyi István is arra a pontra jutott, hogy politikai halottnak nyilvánitsák;[1] a ki mellett valaki felszólalt — s a galambok még a flamingók mellett is turbékoltak — azt rendesen igazolták, úgy, hogy csak azokat ejtették el, kik mellett senki sem beszélt. Az egész tanács-

[1] Horváth B., Besze, Bezerédj, Kazinczy, Tóth Lőrincz felszólalása után a ház márczius 24-ikén törülte Széchenyit a nem-igazolt képviselők sorából.

kozás valóban inkább csak a bon plaisir jellegét viselte;[1] de a mérsékeltek győzelme így is valósággal megdöbbentette Kossuthot, mert láthatta, hogy Madarász László az ő ügyét a képviselőházban többé nem képviselheti. Attól félt, hogy Madarász egyéni tekintélyének rohamos hanyatlása következtében megszűnik az eddigi pártfegyelem, hogy sokan átcsapnak a béképárthoz, mely most már az igazolt képviselők visszatérésével rövid időn többségre juthat. A verificatio kérdését tehát kabinetkérdésnek tekintvén, személyesen jelent meg a vasárnapra (márczius 25-ikére) szokatlanúl összehitt képviselőházban. Kijelentette, hogy csak úgy maradhat a kormányon, ha többsége van a házban. Attól tarthat, hogy, mig a táborban jár, ez a többség megváltozik; ilyen meglepetésnek azonban ki nem teheti sem magát, sem a nemzetet, sem a hadsereget. Hivatalos kötelességének csak úgy felelhet meg, ha a ház távollétében is követi az ő mostani politikáját, vagyis ha visszatérve ugyanezt az országgyűlést találja itt. Ha a ház közben ellenkezőt határozna, be kellene nyujtania lemondását.[2] Nem akar azoknak megbizottja lenni, kik csak most szállingóznak Debreczenbe, mikor ismét derűlni kezd s kik nem osztozván a többivel a veszély napjaiban, bensejükben nem is érezhetik, minő kincs az, melynek megóvására hivatottak. Biztositsák őt, hogy ugyanezt az országgyűlést találja itt. Különben elveszíti azt a nymbusát, hogy a népnek s a nép egy tekintélyes részének, a hadseregnek képviselete; megtágulhatnak irányában az engedelmesség kötelékei, minek azután polgárháború lehetne a vége. Azután a béképárt feje, Kovács Lajos felé fordúlva, heves vádat emelt a sajtó (az Esti Lapok) ellen, mely a kormány egyik tagját olyasmikkel vádolja, mik miatt, ha igazak, nem maradhat az a kormány tagja; — ha pedig nem igazak, bűntetni kell a vádlót. Ki fogja nyomatni az ügyre vonatkozó iratokat s esküdtszéket állit föl, mely a törvények értelmében itéljen. Irányi erre azonnal felhatalmaztatni kivánta Kossuthot, mint a honvédelmi bizottság elnökét, hogy a szükséghez és a körűlményekhez képest az országgyűlést más helyre tehesse át. A követek megütődtek, mert attól tartottak, hogy Kossuth ezzel a ház elnapolásának, vagy éppen eloszlatásának jogát is magának tulajdonithatná; de meg példátlan lett volna, hogy a kormány egyik tagjának ily gyűlöletes ügyében kiküldött parlamenti bizottság[3] vizsgálatát a parlament feloszlatásával akaszszák meg. Ivánka Zsigmond kérdésére azonban Kossuth a rémlátókkal szemben sietett kijelenteni, hogy ő maga nem vágyik hatalomra, arra pedig éppen nem, hogy a törvényhozás felett gyakoroljon jogokat. Sőt felhitta a házat, hogy ezt a jogát ne is engedje át senkinek se, székhelyét csak saját határozatából tegye át máshová, és csak saját akaratából adjon helyet egy

[1] Kállay Ödön február 24-iki megjegyzése.

[2] 1848 deczember 14-ikén tudvalevőleg szintén azt kivánta, hogy a ház az átmeneti időkben ne foglalkozzék elvi jelentőségű dolgokkal.

[3] Tulajdonképen a Kubinyi Ferencz elnöklete alatt a kormány számadásainak megvizsgálására még márczius 1-jén alakult bizottság, hová Madarász ügyét is utasitották.

új törvényhozó testületnek. Még Debreczenben ki kell jelentenie akaratát a márcziusi olmützi manifestummal szemben s intézkednie az ideiglenes kormányról; ha az együttmaradásra nincs elég elhatározottsága, akkor majd akad valaki, a ki a nemzetnek ura kiván lenni; de az nem ő lesz.

Kossuth majdnem Cromwell módjára leczkéztette meg a parlamentet; de az országgyűlés szétrobbantására nem ő gondolt először, s eszébe sem jutott, hogy Madarász fejét Kovács Lajos fejével váltsa meg. A békepárt észrevette, hogy Madarász ellen emelt megsemmisitő vádja igen kellemetlenűl érintette ugyan, de nem gátolta meg Kossuthot, hogy segitségére siessen egy embernek, ki ez idő szerint még tagja a kormánynak, melynek tekintélyétől látszott függeni a nemzet küzdelme s vezére egy pártnak, mely egy elég homályosan jelzett forradalmi határozatban legjobb segitségére lehetett. Marat-t senkisem szerette, de Maratval mindenki számolt. Épen azért kellett elbuktatni Marat-t, hogy többé senkinek se kelljen számolnia vele. Megemlékeztek Kossuth szavairól, hogy »nem minden láz a szabadság érdekében történik és hogy egy nemzet, midőn a szabadság kivivására törekszik, legkönnyebben jut a szolgaság jármába, ha tullép a korlátokon.[1]

Kossuthnak a táborba távoztával tehát a békepárt azonnal megújitotta a harczot, és pedig Madarász bevallott szövetségese, Kossuth ellen is. Már másnap (márczius 26-ikán) meg akarta akadályozni, hogy az elnök egyéni nyilatkozata jegyzőkönyvbe jöjjön; a ház méltóságát sértőnek mondta, hogy a ház az elnök visszatértéig esetleg meg ne változtathassa politikáját, vagy hogy megsemmisitse a két utolsó űlésben hozott határozatait. Toperczer Ödön inditványára a ház sok keserűség után[2] kimondta, hogy Kossuth beszédének második (a verificatióra vonatkozó) részét nem veszi fel a jegyzőkönyvbe. Szeptember óta az országgyűlés, a gépies protokolizáló parlament[3] Kossuthtal szemben először mutatkozott önállónak. S annak mutatkozott április 2-ikán is, midőn Gorove megtette interpellatióját, igaz-e, hogy a hadseregben bújtogatások történnek s hogy ott az országgyűlés tagjait rágalmazzák?

A kérdés éle Kossuth ellen irányult, mert Nyáryhoz a táborból irt levelében vizsgálatot rendelt az iránt, hogy a seregben elterjedt hirek szerint[4] Debreczenben párt alakúlt az ellenséggel a hadsereg tudta nélkül való egyezkedésre s hogy a békét az Esti Lapok szerint meg is köthetik, ha egyebek közt Olaszország legyőzésére Magyarország 40,000 katonát ad Ausztriának. Nyáry Pál, a kormány ideiglenes elnöke, maga is a békepárt tagja, kijelentette, hogy erről szó sem lévén a lapban, puszta pletykák alapján a vizsgálatot el sem rendelte. A ház tudomásúl vette a választ, Bárczy azonban ebből az alkalomból, elég váratlanúl, a sajtó féktelenkedéseire irányozta a

[1] Kossuth 1848 június 11-én. Idézte báró Bánffy ministerelnök 1898 január 3-ikán.
[2] Palóczy elnök megjegyzése.
[3] Igy nevezte a Márczius Tizenötödike, 39. sz.
[4] Erről különösen Kemény Beksicsnél, id. m. 121.

képviselők figyelmét. Kossuth már márczius 25-ikén tartott hires beszédében irtózatosnak találta a sajtó működését, melytől borzadnia kellett, »kinek keblében ez a szó: haza, magasabb, mint a személyes elégtétel az önérzelmek iránt«. A sajtó egy része az országgyűlés és a honvédelmi bizottság ellen fordult s oly mértékben izgatott az egyetlen szervezett hatalom ellen, hogy egyesek már a vésztörvényeknek az országgyűlés ellen izgatókról szóló §-át akarták vele szemben alkalmazni. Valóban aggodalomra adhatott

Nyáry Pál.
(Egykoru kőnyomat után.)

okot, hogy midőn leghevesebben folyt az ellenséggel való küzdelem, némely lap az országgyűlés feloszlatását követelte, mert ilyen aristokratikus szellemű parlament fel nem fogván, meg sem valósithatja a nép érdekeit, ha idestova alkotmányozó testületté kell átalakulnia. Hátha itt is convent jön a constituante után? S hátha ekkor itt is olyasmi történik, hogy népszerűséget hajhásznak a hirlapokban s névtelenűl árulóknak kiáltanak ki olyanokat, kik útjában állanak ennek a népszerűségnek? A convent követte, itt is

követheti a lapokban adott példát s résztvesz a népszerűség árverésében. Az árverést a convent tagjai a hirlapokban kezdték s mind magasabbra, hihetetlenül magasra verték az árakat, hogy egymást meghaladják; el is jutottak arra a térre, mely sirja volt a Girondenak, sirja a jakobinusoknak, [1] de sirja egyúttal a szabadságnak is.[2] A sajtó szabadsága azonban megengedi, hogy vádoljon egyes embereket, sőt egész testületet is; csak történeti igazsággal, a vádak egyenes megnevezésével tegye azt, ne az alacsony rágalom fegyverével.[3]

A sajtó ügyében különösen Szacsvay Imrének és Kazinczynak ápril 2-ikán a legelőkelőbb parlamenti modorban tartott szónoklatait lelkesedéssel fogja ismertetni a magyar sajtószabadság története, ha valakinek végre eszébe jut annak a megirása; ezúttal a ház napirendre tért a méltóságát sértő czikkek felett s még féktelenkedéseiben sem korlátolta a sajtó szabadságát. Ezt választotta a teljes eltiltás helyett.

A békepárt azonban épen akkor vesztette el lába alól a talajt, a mikor legerősebbnek érezte magát, s midőn legjobban megvonta a »mi és ti« közt való határokat.[4] Az olmützi államcsinyre a debreczeni államcsiny következett.

[1] Madarászék talán inkább voltak jakobinusok, mint Kazinczyék girondeiak. A girondeiak köztársaságiak, a békepártiak királyiak; azok háborút, ezek békét akartak; azok páratlan terrorismusnak estek áldozatul, ezeknek hajuk szála sem görbült meg. »A girondeiak a forradalmi éneket hangoztatva mentek a halálba, a békepártiak theázni jártak suttyomban Szunyogh Rudolfhoz« stb. Irányi, Megjegyzések, 22—23.

[2] Kazinczy beszéde a képviselőházban ápril 2-ikán.

[3] Szacsvay Imre u. ott.

[4] Irányi ellenében Kazinczy Gábor u. ott.

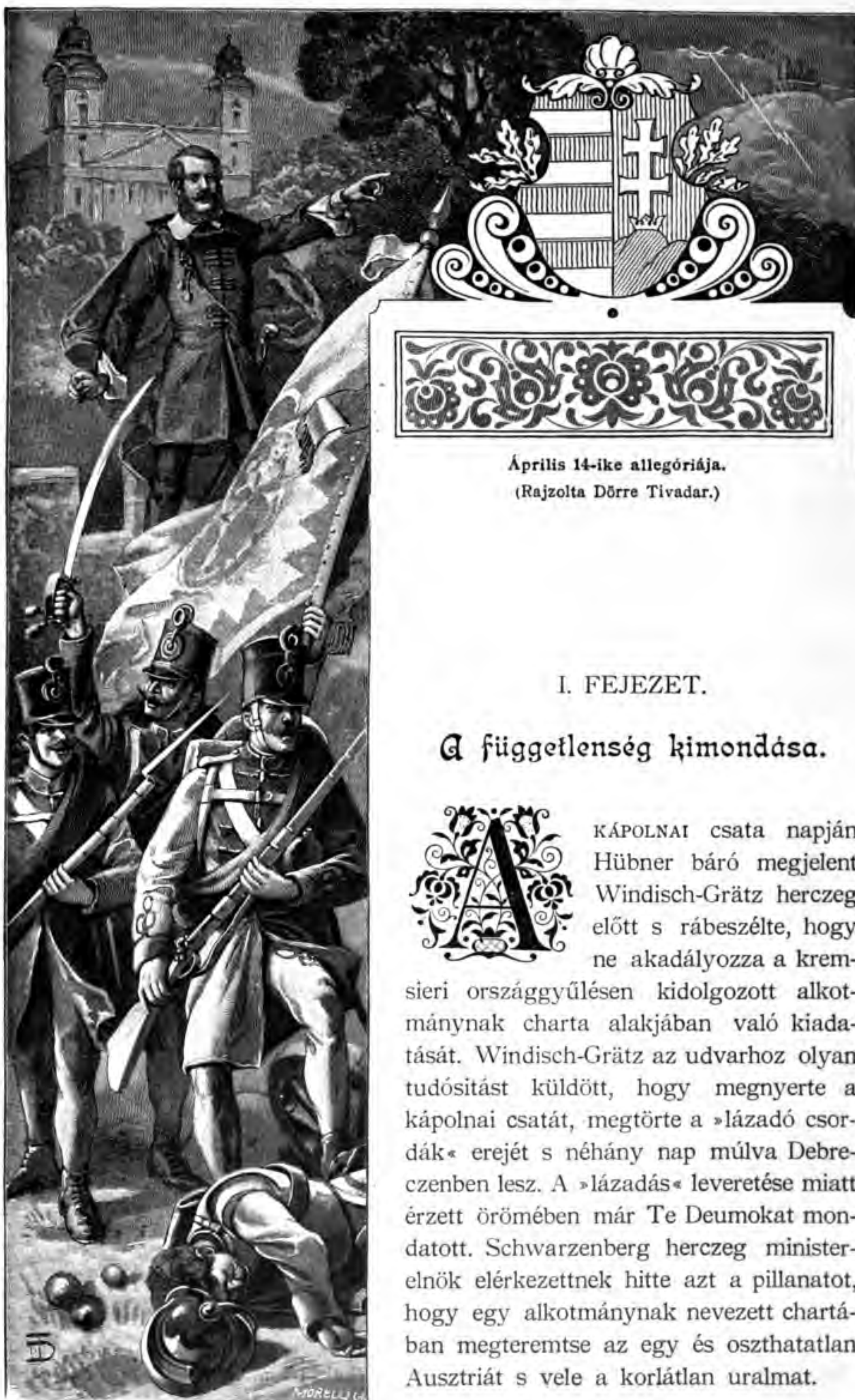
Honvéd felszerelés.

(Rajzolta Cserna Károly.)

HARMADIK KÖNYV

*

A FÜGGETLENSÉGI HARCZ

Április 14-ike allegóriája.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

I. FEJEZET.

A függetlenség kimondása.

A KÁPOLNAI csata napján Hübner báró megjelent Windisch-Grätz herczeg előtt s rábeszélte, hogy ne akadályozza a kremsieri országgyűlésen kidolgozott alkotmánynak charta alakjában való kiadatását. Windisch-Grätz az udvarhoz olyan tudósitást küldött, hogy megnyerte a kápolnai csatát, megtörte a »lázadó csordák« erejét s néhány nap múlva Debreczenben lesz. A »lázadás« leveretése miatt érzett örömében már Te Deumokat mondatott. Schwarzenberg herczeg ministerelnök elérkezettnek hitte azt a pillanatot, hogy egy alkotmánynak nevezett chartában megteremtse az egy és oszthatatlan Ausztriát s vele a korlátlan uralmat.

Márczius 4-ikén jelent meg a birodalmi alkotmány,[1] melynek 128. §-a közül az az első, hogy az ausztriai császárság koronatartományai közé tartoznak a dalmát, horvát és tót királyság, a horvát tengermellék, Fiume városa a hozzá tartozó kerülettel, a magyar királyság, Erdély nagyfejedelemség (belefoglalva a szászföldet és az ismét bekebelezett Kraszna-, Középszolnok- és Zarándmegyéket, Kővárvidéket és Zilah városát) a határőrvidékekkel. Ezek az osztrák részekkel együtt teszik a szabad, önálló, osztatlan, felbonthatatlan alkotmányos ausztriai örökös monarchiát, hol minden népfaj egyenjogú s minden népfajnak sérthetetlen joga van nemzetisége és nyelve fentartására, művelésére. Az egész birodalom egy vám- és kereskedelmi terület. A császárság s a koronatartományok czimerei és szinei a régiek maradnak. A birodalom s minden egyes tartomány koronája a pragmatica sanctio és az ausztriai házi szabály értelmében örökös a Habsburg lotharingiai házban. A császár, mint ilyen, koronáztatásakor megesküszik az alkotmányra; ő hirdeti ki a törvényeket, s felelős minister ellenjegyzése mellett bocsátja ki a rendeleteket.

A polgárjog egy az egész birodalomban; a törvény előtt mindenki egyenlő. A községeknek és tartományoknak önkormányzatuk van. A császár a birodalmi ügyekben a birodalmi országgyűléssel, a tartományiakban a tartománygyűlésekkel együtt gyakorolja a törvényhozó hatalmat. A birodalmi gyűlés két házból áll s a császár meghivására rendszerint Bécsben minden tavaszszal összegyűl; a felsőház tagjait a tartománygyűlések 10, az alsóház tagjait a mintegy százezer lélekből álló kerületek 5 évre választják utasitások nélkül. Magyarországnak és korábbi részeinek törvényhozását az illető tartományok gyűlései mielőbb átvizsgálják, hogy kellő összhang legyen a birodalom minden részében; mig ez nem történik, az ú. n. birodalmi ügyek tárgyalásaiban e tartományok követei részt nem vehetnek.

A magyar királyság alkotmányát a császár annyiban tartja fenn, a mennyiben a birodalmi alkotmánynyal ellenkező »szabályai« erejüket vesztik. A tartományban divatozó nyelvek egyenjogúságát a köz- és polgári élet minden viszonyában czélszerű intézkedésekkel biztositják. A szerb vajdaság egyházi közösségének és nemzetiségének fentartását igérte. A horvát és tót királyságok stb. a birodalom keretén belűl teljesen függetlenek a Magyar-királyságtól. Dalmátországgal a csatlakozásra nézve törvényesen kell tárgyalni. Erdély Magyarországtól függetlenűl minden nemzetének egyenjogúsága alapján új tartományi szabályt nyer. Az alkotmány a maga keretén belűl fentartja a szász nemzet jogait. A határőrvidékek katonai szervezettel közvetlenűl a birodalom végrehajtó hatalmának igazgatása alatt maradnak. Birtokviszonyaikban a birodalmi polgárokkal ugyanazon jogokat élvezik.

[1] Közli: Sammlung der Manifeste, 48—72. l. Magyarúl Gelich, id. m. III. 108—125. Kivonatban a Közlöny márczius 18-ikán a 61-ik számban ismertette.

I. Ferencz József 1849-ben.
(Eybl egykoru kőnyomata után.)

A végrehajtó hatalom az egész birodalomban egy és oszthatatlan s azt a császár, kit kizárólag illet, felelős ministerek által gyakorolja. A tartományokat helytartók igazgatják. A császár és a végrehajtó birodalmi hatalom mellett birodalmi tanács áll, melynek tagjait, tekintettel a birodalom különböző részeire, a császár nevezi ki.

A birói hatalmat a közigazgatástól önálló állami törvényszékek gyakorolják. A birót csak birói itélet alapján lehet elmozditani. A birodalom s tartományok közt keletkezhető vitás kérdések, a politikai jogokon ejtett sérelmek, a ministerek és helytartók ellen emelt vádak, összeesküvés, merénylet, felségsértés és honárúlás esetei a Bécsben székelő birodalmi törvényszék elé tartoznak.

Minden birodalmi adót és dijat csak törvényesen lehet kivetni. A költségvetés a birodalmi gyűles elé tartozik. Az államadósságért a birodalom kezeskedik.

A hadsereg katonai törvényhatóság és katonai törvények alatt áll, de az alkotmányra is föleskiiszik. A nemzetőrséget külön törvény szabályozza.

Az alkotmány módositására a két ház tagjai három negyedének jelenléte és ezek két harmadának beleegyezése szükséges.

Ezt az alkotmányt a császári manifestum szerint az tette elkerülhetetlenül szükségessé, hogy a császár magyarországi hadainak diadalai után most már megvalósitsa élete feladatát, Ausztria egységének nagy művét, annak alapköveit tartósan biztositsa, s egyúttal teljesitse azokat az igéreteket, melyeket I. Ferdinánd s trónraléptekor ő maga is tett. Egyúttal befejezettnek nyilvánitotta a kremsieri országgyűlést, mely a charta kihirdetése után márczius 7-ikén azonnal szét is oszlott. »Talán azért verték szét — kérdezte Gorove ápril 2-ikán a debreczeni parlamentben, — mert a népjogokat oly nagy tiszteletben tartották? Korántsem; hanem hogy a dynastiának, Windisch-Grätznek és oligarcha-társainak szabadabb kezei maradjanak a népjogok semmivé-tételére.«

Ugyanaz a ministerium, mely annyira visszaélt császárának bizalmával, hogy neki, a 18 éves ifjúnak, ki előtt hosszú élet állt, minden kényszeritő körülmény nélkül [1] ajánlt ilyen, nemcsak az alkotmányos Magyarországot, hanem az alkotmányos Ausztriát is elkeseritő »alkotmányt«, harmadfél esztendő múlva saját alkotására önmaga mondta a legsújtóbb itéletet, midőn a császárral teljesen más alkotmányt léptetett életbe; mert kitünt, hogy a márcziusi diplomát »sem alapjában nem lehet az osztrák császárság körülményeihez alkalmazni, sem pedig rendeleteinek összefüggésében kivinni«.[2]

A márczius 4-iki alkotmány merőben ellenkezett a magyar alkotmánynyal, melyet — épp úgy mint az 1861 februári pátens — teljesen elnyelt;

[1] Ürményi József a képviselőházban 1861 június 1-jén.

[2] Az 1851 deczember 31-iki diploma bevezetésében.

a békepárt lapjának szerkesztője, Jókai Mór, utóbb [1] megvallotta, hogy ezen feltolt alkotmány következtében a magyarországi közvetitő pártok a közvetités minden alapját elveszitették s át kellett adni befolyásukat a minden áron harczolni kivánók kezébe.

Magyarországon rendkivül felháborodott a közvélemény az ország függetlenségét ily cynikus módon megsemmisitő intézkedésre; a dolog azonban csak márczius 18-ikán kezdett elterjedni,[2] mikor a magyar hivatalos lap ismertette. Ez irattal a debreczeni parlamentnek nem volt alkalma hivata-

Jókai Mór 1849-ben.
(Saját rajza után.)

losan foglalkozni; Kossuth márczius 25-ikén az egészet csak mellékesen hozta szóba. »Azt gondolom — mondta, — hogy a nehéz leélt napok sora megtanithatta volna azokat, kiknek e részben tanúlságra volna szükségök, hogy ezt a nemzetet nem könnyű dolog könnyedén kitörölni az élő nemzetek sorából.« Jelezte, mennyire fölháboritotta ez a hir a hadsereget, mely idáig királyinak nevezte magát; s kimondta Kossuth, hogy most

[1] A hatvanhetes bizottság ülésében, 1867 január 29-ikén.

[2] Kossuth Bemhez márczius 17-ikén éjfélkor irt levelében először emliti a dolgot; de még a magyar korona területéről beszél. Makray, Levelek, 1—4.

már nincs más hátra, mint harcz és a harcz végén a nemzetnek jelszava: önállás, függetlenség! A történetirás a gyalázat bélyegét sütné a nemzetre, ha nem fejezné ki akaratát az olmützi manifestummal szemben. A márcziusi alkotmánynyal az uralkodó széttépte a kétoldalu szerződéseket, széttépte a pragmatica sanctiót, mert megsemmisitette az abban biztositott magyar alkotmányt, feldarabolta az országot és fegyverrel igyekezett azt meghóditani. A válasz csak az lehetett, hogy a nemzet maga is tépje szét a szerződésnek az ő kezei közt levő példányát.[1]

Kossuth szavaiból a békepárt megértheté, hogy az olmützi manifestumra válasz az önállás és függetlenség kimondása akar lenni; azt a harmadfél hetet azonban, melyet Kossuth a táborban töltött, nem használta föl kellően, hogy megelőzzön oly nyilatkozatot, melyet visszavonatnia minden esetre bajosabb lenne. A képviselőház 6, a felsőház 5 ülést tartott Kossuth távollétében; és ez idő alatt ápril 5-ikén egy nyilatkozat alapján már szervezkedett is a köztársasági párt; s ha ápril 2-ikán Gorove kissé keményebben leczkéztette is meg az álrepublikánusokat, a házban nyiltan semmi sem történt egy várható államcsiny megakadályozására; sőt a békepárt a tavasz beköszöntével már Szunyogh Rudolf theájára sem igen szomjazott. Egyetlen gondolata Madarász László elejtése volt; s mert ez pusztán olyan hatalmi kérdésnek látszott, mely a kormány elnökének bukását is maga után vonhatja, a békepárt magára vethetett, ha, többségre jutását megelőzni akarván, Kossuth jobban siettette az Olmütznek adandó választ, mint azt a politikai eszély javasolta. Ha a békepárt annyira tiltakozott az ellen, hogy utolsó beszédében a házat Kossuth úgyszólván eltiltotta a politizálástól, még leveretésének koczkáztatásával is szóba kellett volna hoznia a márczius 4-iki charta 68. §-ának azt a kijelentését, hogy a magyar törvényhozást a birodalmi alkotmányhoz való alkalmaztatás czéljából át kell nézni; nem azért, hogy egy jogtalan és lehetetlen kivánatnak meg akarjon felelni, hanem hogy bizonyos alkudozásra való készséget olvasson ki belőle. Sőt amennyiben tudhatta, hogy a dynastia ezzel az V. Ferdinándtól feloszlatott országgyűléssel, különösen pedig Kossuthtal szóba nem állhat, egy nem V. Ferdinándtól összehivott új magyar országgyűlésen pedig a magyar nép nem képviseltetheti magát, most neki magának kellett volna sürgetnie egy nemzeti convent összehivását, mely teljesen függetlenül intézkedjék a nemzet és a dynastia dolgában. Azok a vereségek, melyek az osztrákokat az elhamarkodott charta kibocsátása után egymás után érték, s azok a válságok, melyek Ausztria nagyhatalmi tekintélyét és pénzügyeit egyaránt fenyegették, éppen ezekben az időkben remélni engedték, hogy a dynastia mégis jobbnak tartja bonyodalmainak házilag, mint egy máskülönben el nem hárítható külső beavatkozás roppant árán való elintézését. Kossuth április elsején maga irta Bemnek, hogy az osztrák talán csak azért akarja Komáromot

[1] Tisza Kálmán a képviselőházban 1861 május 16-ikán.

néhány más erősebb ponttal elfoglalni, hogy onnan békéltető ajánlatokat tehessen; de ő a nemzet részére a legnagyobb erőfeszités díját, a tökéletes önállóságot és függetlenséget követeli.[1]

A honvédek minden ponton győztek; de nem lehetet titok, hogy az oroszok erdélyi diversiója után már is folynak a tárgyalások egy általános jellegű orosz beavatkozás iránt s hogy a mortarai és novarai (márczius 23—24-iki) diadalok és a lemondott Károly Albert fiával, Viktor Emánuel szárd királylyal kötött béke után Radetzky győztes hadai új erővel indúlhatnak Magyarország elfoglalására. A dolgok még nem fejlődtek ide, midőn márczius 18-ikán a czibakházi táborba Kossuth megvivén a márczius 4-iki alkotmány hirét, Vetter, Damjanich és Klapka egyetértettek vele abban, hogy erre az országgyűlésnek válaszolnia kell; az ujdonság közvetlen hatása alatt azonban a válasz módozata még szóba sem jött.[2] Egy hét múlva Kossuth az országgyűlésben kimondotta, hogy a válasz csak harcz lehet s a harcz végén önállás, függetlenség. Másnap a tiszafüredi táborban volt az elnök s a debreczeni izgalmak után a felelet kérdését most már Görgei előtt is szóba hozta.[3] Görgei kijelentette, hogy I. Ferencz Józseffel a történtek után valóban erkölcsi lehetetlenség alkudozni, hanem az 1848. évi törvények helyreállitásának föltétele mellett V. Ferdinándot kellene visszaültetni trónjára. Bővebben kifejtette nézetét Gödöllőn ápril 7-ikén, midőn Kossuth a szolnoki, hatvani, bicskei, szenttamási, nagyszebeni és isaszegi győzelmek lelkesitő hatása alatt négyszemközt először hozta szóba előtte a függetlenség kimondásának szükséges voltát. A nemzet türelme szerinte kimerült s a feltolt alkotmány megtorlását sürgeti. A külföld a szerint fogja becsülni a nemzetet, a milyen feleletet ad. Angol-, Franczia-, Olasz-, Török- és Németország, sőt maga Ausztria is csak arra vár, hogy Magyarország kimondja a maga függetlenségét s annál bővebben segiti azontúl, mennél tartózkodóbb volt idáig. Lengyel- és Törökországgal védő- és daczszövetséget köthetnek, s Magyarország győzelmei újabb forradalomra bátoritják Európa elégedetlen népeit. Nemcsak a maguk, hanem a mások szabadságáért is kell küzdeniök. Ha a magyarok most hallgatnának, félig-meddig elismerni látszanának a feltolt alkotmányt. Erélyes nyilatkozat emelné a nemzet önérzetét, egyesitené a még határozatlan pártokat s gyorsitaná a

[1] Makray, id. m. 15—30.

[2] Klapka a Magyarországban, 1881 márczius 5. Kossuth szerint (Irataim, II. 275.) ez Török-Szent-Miklóson történt, s a hirt nem ő hozta, hanem a vezérek mutatták neki a manifestumot s hogy ezek után a Habsburgokkal alkudozni többé nem lehet, mit Klapka nem emlit. Ez ellen szól Hegyesi, A II. zászlóalj tört. 122.

[3] Irataim, II. 276. Szerinte ez Klapka jelenlétében történt, de Klapka és Görgei is hallgat róla. Görgei szerint (Mein Leben, II. 9.) Kossuth először csak Gödöllőn, ápril 7-ikén közölte vele politikájának fő irányát; mindamellett képzelhetetlen, hogy Kossuth tévedett volna a füredi beszélgetés tényében s inkább csak lapsus calami, ha egyúttal füredi megállapodásokról szól; mert megállapodásokra (ha nem is a vezérekkel, de önmagával szemben) csak Gödöllőn juthatott.

bizonyos győzelmet.[1] Görgei figyelmeztette, hogy szó helyett tett kell, tettre pedig Magyarországon kivül senki sem vállalkozik; annál többen arra, hogy a tettektől visszatartsák. S ha elszakadhat is az ország Ausztriától, mégis csak gyönge állam lesz, mikor még a hasonlithatatlanúl kedvezőbb viszonyok közt élő Törökország is szomszédainak kegyelmére van utasitva. Az ellenséget megverték, de csak a legnagyobb erőfeszitéssel s ügyük igazságában bizva. Az Ausztriától való elszakadás már nem volna igaz ügy; azontúl nem a törvény mellett, hanem a törvény ellen kellene harczolniok; nem önvédelmi, hanem támadó háborút folytatniok. Ezzel oly tömérdek érdeket sértenének, hogy mig maguk napról-napra gyöngülnének, a szomszéd államokban Ausztria természetes szövetségeseket találna ellenök, az európai egyensúly háborgatói ellen. Márczius 4-ikére elég feleletet adnak az eddigi győzelmek, melyeket a törvényes király (V. Ferdinánd) és az általa szentesitett alkotmány érdekében vittak. Meg van győződve, hogy a sereg most is hódolattal fogadná V. Ferdinándot, ha az egyszerre védtelenül és fegyvertelenül lépne is eléje. Kossuth hirtelen abba hagyta az értekezést.[2] Pár óra mulva azonban az egybegyült tábornokok előtt ismét szóba hozta a dolgot, de inkább csak gyanittatta, mint kimondta, hogy a nemzet felelete valóban a függetlenség elhatározása lesz.[3] Nagyobb aggodalmak nem nyilvánúltak; úgy látszik, az egész értekezlet Kossuth szavai s egyéniségének hatása alatt állott. Ez a hatás nem lehetett múló fellobbanás, mert senki sem dicsekszik vele, hogy azon öt nap alatt, a meddig Kossuth még a táborban maradt, Kossuthot más elhatározásra akarta volna birni. Pedig a tábornokok a politikát egyáltalán nem tekintették csupán a képviselők kiváltságának. Sőt öt napon át a vezérekkel, törzs- és főtisztekkel, különösen pedig a láttára mindig lelkesen éljenző legénységgel való folytonos érintkezés a különben is lobbanékony Kossuthot könnyen abba a reménybe ringathatta, hogy a sereg nemcsak nem ellenzi, hanem egyet is ért vele az elhatározó lépésre nézve.

[1] Kossuth szavai Görgeinél: Mein Leben, II. 9—10.

[2] Igy Görgei, id. m. II. 12. Kossuth ellenben (Irataim, II. 276.) azt állitja, hogy V. Ferdinánd visszahelyezésének lehetetlenségéről meggyőzvén Görgeit, ez is megegyezett az elszakadásban, mit azonban a következés egyáltalán nem tanúsit, hacsak a néhány óra múlva tartott értekezleten s azután való hallgatását nem tekintette beleegyezésnek.

[3] Görgei István (id. m. II. 128—9.) azt vitatja, hogy Kossuth a főkérdést, a függetlenségi nyilatkozatot elhallgatta; a dolog valószinűleg úgy történt, hogy Kossuth utalt az országgyűlésen tehető ilyes inditványra s tudni akarta, hogy ha azt valaki megteszi s az országgyűlés esetleg elfogadná, mit szólna hozzá a sereg. Klapka mondja ugyan, hogy Kossuth Gödöllőn ugyanoly értelemben nyilatkozott mint Czibakházán (Magyarország, 1881 márczius 5-iki szám), de hozzáteszi, hogy Görgei hallgatva félreállván, a többiek nem ellenezték Kossuth nézetét; ő legalább a függetlenségi nyilatkozat kibocsátásában nem látott olyan veszedelmet, a mi már úgy is nem fenyegette volna az országot; de ha felszólalásával Görgei alkalmat ád alapos megbeszélésre, talán megváltoztatják nézetüket s egyhangúlag ezen terv ellen nyilatkoznak. De Görgei tért nyitott vezérei egyéni nézetének, hogy Kossuth a hadsereg valódi hangulatát lássa.

Április 12-ikén tért haza a táborból, s a nélkül hogy a honvédelmi bizottságot teljesen tájékoztatta volna,[1] tehát úgy, mint kilencz hónappal azelőtt az olasz ügyben, az április 13-ikán összehivott zárt ülésben úgy tette meg inditványát, mintha a kormány állana háta mögött. Egyenesen azt javasolta, hogy az országot független és önálló európai államnak nyilvánitsák; hogy a Habsburg-Lotharingiai házat az uralkodásból örökre kizárják s minden polgári jogtól megfoszszák; hogy más államok, sőt az osztrák örökös tartományok irányában is békét és barátságot hirdessenek, s hogy addig is, mig az országgyűlés a jövendő kormányrendszert megállapitaná, az ország igazgatását ideiglenesen egy kormányzó-elnökre és a mellé rendelt felelős ministeriumra bizzák.

A többség, mely az ülés kezdetén azt hitte, hogy Kossuth I. Ferencz József ellenében V. Ferdinánd és egy ideiglenes kormányzóság mellett nyilatkozik, elfogódva hallgatta a jámbor találgatásoknak véget vető inditványt. Valóban az hatott-e reá, hogy, ha ő nem mondja ki a függetlenséget, a sereg kiáltja ki azt, a minek azután polgárháború, a képviselőház szétveretése, katonai dictatura volna a következése? Valóban hitte-e, hogy a nép követeli a tróntól való megfosztást, vagy, a külföldről lapokat alig kapván, a diplomacziai ügyvivők levelezéseibe pedig nem tekinthetvén, csakugyan elvesztette tájékozottságát az európai ügyekben? Azt a veronai (ismeretlen) congressust, mely az osztrák-olasz ügyek elintézése közben Magyarországot, mint tartományt dobná oda Ausztriának, képesnek tartotta-e arra, hogy számoljon a függetlenség bevégzett tényével s még el is fogadja Magyarország követeit? Mintha a veronai congressus az európai egyensúly érdekében a jogfosztás és a trónvesztés szélsőségeivel szemben előreláthatólag nem inkább a múlt évi status quora való visszatérést tarthatná a megoldás helyesebb módjának!

Történt elég felszólalás, de nem az inditvány lényege, hanem időszerűsége ellen s ha igaz, hogy titkos szavazás mellett húsznál több képviselő nem nyilatkozott volna Kossuth inditványa mellett,[2] valóban megfeledkeztek a haza üdvéről mindazok, kik ezt az üdvösséget a saját fejüknél kevesebbre becsülve, mindenféle kifogással — mint július óta más döntő pillanatokban is annyiszor — csak halasztást akartak; de midőn szavazásra nem bocsáthatták a kérdést, végre is azt a szint adták a dolognak, hogy a kihirdetett nyilt ülésben Kossuth a zárt tanácskozmány megbizásából teszi meg inditványát.

Ugyanez a gyöngeség fogta el őket másnap is, mikor a főiskolában, szokott termükben egybegyűlve, lezúgták Drágos Jánosnak azt az inditványát, hogy a nagy fontosságú ülést a nép ezreinek jelenlétében a nagytemplomban tartsák meg; midőn azonban Kossuth megjelent, Besze János

[1] Nyáry, a kormány tagja, ápril 13-ika reggelén még csak annyit tudott, hogy Kossuth valami inditványt akar tenni a dynastia ellen. Kemény Beksicsnél, id. m. 123.

[2] Kemény Beksicsnél, id. m. 123.

inditványára mégis átmentek oda, hogy »hirdessék a valót ezrek és ezrek előtt«. De ha parlamenti csiny történt is, midőn az elnök az átvonúlásra vonatkozó határozatot úgy mondta ki, hogy azt csak kevesen hallhatták, annak a »tekintélyes kisebbség«-nek, a békepártnak tüntetően helyén kell maradnia, s nem menni át a nagy templomba, hol a vezetést a nép szenvedélye vehetné át. Azonban átvitte őket félénkség vagy kiváncsiság; s Kovács, Kemény és Zeyk Károly is kiment, legalább a templom elé, megfeledkezvén arról, hogy a római senatus nemcsak a sella curulison ülve tudta bevárni ellenségét, hanem egyszer-másszor a tribunusok követeléseivel szemben is mutatott hasonló bátorságot és eltökélést.[1]

Almássy Pál elnök a nagy-templomban csak akkor nyitotta meg az ülést, mikor meggyőződött, hogy a képviselők elfoglalták helyeiket. Komolyságra intvén a hallgatóságot, a szót a kormány elnökének adta át.

Kossuth előrebocsátotta, milyen sikereket aratott a nemzet, melyet pedig a külső támadás és a belső lázadás teljesen készületlenűl talált. Ellenség fegyvere igazságos harczaiban sohasem igázhatta le a nemzetet, mely azonban túlfeszitett nagylelkűsége következtében mégis mindig elvesztette harczának gyümölcsét. Most oly lelkesedett, hogy nemcsak a régi, hanem talán egy új ellenséggel is diadalmasan mérkőzhetik meg. Elérkezett tehát annak az ideje, hogy szabaddá, függetlenné tegyék Magyarországot s kimondják Isten, a világ, Európa és a nép előtt, hogy valóban szabadok és függetlenek akarnak lenni.

S a leirhatatlan erővel kitört lelkesedésnek csillapultával, elmondta azokat a szavakat, a mik miatt 45 esztendő múlva fölhantolt sirjából »nem kelhetett ki az engesztelődés pálmája.« A Cajus Mucius szavai! »Velem rendelkezhetik Isten akármint ez életben. Bocsáthat reám szenvedést. Bocsáthatja reám a vérpadot. Bocsáthatja reám a bürökpoharat, vagy a számüzetést. De egyet nem bocsáthat reám sohasem. Azt nem, hogy én valaha az ausztriai háznak alattvalója legyek. Azt nem bocsáthatja reám az Isten sem; mert az embernek, ki el van határozva valamire, bár lánczokba szorittatnának minden tagjai, mindig marad elég ideje meghalni tudni, ha magát máskép meg nem mentheti.« De most mégis higgadtan, szárazon igyekezett csoportositni azokat az adatokat, melyek a 48-iki törvényeknek nem annyira lényegét, mint történetét nyujtván, bizonyitják, hogy azok a törvények nem a forradalom következései s viszont azokat, melyek az ausztriai ház hitszegését tanusitják. De midőn a nemzet a jogos önvédelem teréről mégsem csapott át a forradalom útjára, nem tartozik-e most a szabadságharczban elhúnyt testvérek szent emléke iránt azzal a kötelezettséggel, hogy a miért ők elvérzettek, annak jutalmát vegyék a nemzet számára? Hiszen más nemzetek annak kimondásán kezdték szabadságharczaikat, hogy nem akarnak többé rabszolgák lenni. E szó kimondá-

[1] Kemény (Beksicsnél, 124.) ezt tagadja, pedig a Gracchusok története ellene szól.

sának itt az ideje, s a nemzetnek a maga népfelsége akaratával szentesítnie kell az ausztriai ház és a nemzet közt fennállott kapocs elszakitását; ki kell mondania, hogy a nemzet, mint önálló, független hatalom lép Európa nemzetei közé, hogy utolsó csepp vérét is kiontja a szabadságért, s hogy Európa róla nélküle nem intézkedhetik. Öt pontba foglalta össze inditványát. Mondja ki a nemzet, hogy Magyarország szabad, önálló és független európai állam, területe feloszthatatlan és sérthetetlen; hogy az uralkodóházat trónvesztettnek, kirekesztettnek és számüzöttnek nyilvánitja; hogy az európai államokkal jó szomszédságban élni s velük szövetkezni kész; hogy addig is, mig a nemzetgyűlés a kormányzat rendszerét minden részletében megállapithatná, az országot ideiglenesen és felelősség mellett a kormányzó-elnök a maga mellé választandó ministerekkel igazgatja; s végre hogy mindezek kinyilatkoztatását egy háromtagú bizottság készitse el. Különösen utolsóelőtti javaslatával foglalkozott; s mig maga visszavágyódott a szerény és szegény magánéletbe, óvta a nemzetet, hogy más határozzon a sorsa felett mint a törvényhozás, és hogy a hatalomra feltolakodni engedjen valakit. A kormány emberei tetteikért még fejükkel is készek legyenek felelni. Magyarország jövendő szabadságának, jólétének s boldogságának alapja letételére, egyúttal azonban az inditványok birálatára intette Kossuth a képviselőket. A hatalmas beszédet követő éljenzés csillapultával az elnök is felhivta őket hozzászólásra. Közfelkiáltással azonban azonnal elfogadták általános tárgyalásra az egészet és csak a negyedik pontnál támadt némi vita. De midőn Szász Károly szabatosabban kimondatni kivánta, hogy a törvényhozást

Az ápril 14-iki ülés jegyzőkönyvének záradéka.
(Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.)

csak önmaga oszlathassa fel, Bernáth és Madarász László beszéde után éppen a békepárt thea-estélyeinek gazdája, Szunyogh Rudolf javasolta, hogy változatlanúl fogadják el Kossuth inditványainak ezt a részét is, mire elfogadták valamennyit.

Igaz-e hát az a vád, hogy ápril 14-ikén Kossuthtal szemben nem volt helye a szabad szónak s hogy a képviselők a nép terrorismusa alatt állottak? Ez a nép komoly volt; kétszeresen komoly, mert Isten házában és a haza templomában, nem a Jeu de paumeban érezte magát. S ha nagyszerű volt a labdaházi eskü, mely az utcza rongyos népének esküszavával vegyült, valóban senkit sem tölthetett el félelemmel ez a templomi közönség, mely a követek háta mögött ülve, beszélni hagyta a képviselőt, akár a maga papját s nem vágott a szavába, csupán lelkes éljenekkel jutalmazván őt, mit a másik teremben is megtehetett. És ha a meggyőződés igazi bátorsága vezette volna az ellenpártot, ha már egyszer átjőtt, s ha Cajus Muciusnak hinak valakit, kinek »nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad necem«, — épen itten, a templomban emelte volna föl óvatosságra intő beszédét, melyet a józaneszű és vallásos nép végighallgat s talán helyeslésével is támogat s melyben, ezen födél alatt, a flamingók sem akadályozzák, ha még olyan népgyűlés jellege volt is ennek az országos ülésnek. És ha csakugyan olyan nagyon rekedt volt Kossuth, ha a beszédéhez rosszúl választott hely miatt valóban elrontotta szavai hatását az innen is, onnan is jövő viszhang, ha csakugyan hidegen hagyta közönségét, s nem igaz a hivatalos meg a többi lap tudósitása, hogy szónoklatát a közönség helyenként leirhatatlan lelkesedéssel fogadta, úgy mi akadályozhatta a békepártiakat abban, hogy egy kissé jobban választván meg a szónoklatuk helyét, legalább megkisértsék lerontani egy készitett beszédnek kárbaveszett szóvirágait?[1] Ha csak annyit tesz meg valaki, hogy a határozat-hozatalhoz szükséges képviselőket megszámláltatni kivánja,[2] ezt az ünneprontást és prózába való átcsapást kétségtelenül rossz néven veszik tőle, de a házszabályok értelmében mégis megteszik: s ha csakugyan nincs jelen több 160—170 képviselőnél, vagy megakasztják a határozat kimondását, vagy idejében és a maga helyén előre törvénytelennek tüntetnek föl egy ezzel daczolva hozott határozatot.[3] Egyébiránt annak idejében

[1] A beszédről Kemény, A forradalom után, 184. és Mészáros, II. 178—9.

[2] Gróf Batthyány Kázmér utóbb kérdésbe vonta, a nemzet teljesen és törvényesen volt-e képviselve Debreczenben? (Budapesti Szemle, 1893. júniusi és júliusi füzet.) Kovács Lajos szerint (A békepárt, 86.) az előtanácskozásban részt vett 160 képviselőből nem volt több a templomban 40-nél, a békepártiak be sem fértek a templomba; holott a békepárti Szunyogh utóbb szónokolt is.

[3] Kemény szerint (Beksicsnél, id. m. 128.) április 14-ikén nem országos ülés, hanem népgyűlés volt, hol lehetetlen vala bárminő ellenmondás. »Ezt a revolutio barátai és ellenségei egyaránt bevallani fogják.« Salamon Ferencz (névtelenül irt röpiratában, Magyarország 1849-ben és 1866 után, 80.) megjegyzi, hogy ha a minoritás határozottan sorompóba lép meggyőződése nyilvánitásával, legalább is valószinű, »hogy közel jövőben lehetet-

KOSSUTH LAJOS.

(Barabás 1849-iki rézmetszete után.)

 Az Athenaeum kiadása.

nem kérdezték, hányan kiáltották el, hogy vitam et sanguinem. Utólag most is csak egy eltiport kisebbség, a békepárt kutatta, hányan tagadták ezt meg mindörökre a dynastiától, mely idáig annyiszor számolt mind a kettőre.

Magának a függetlenségi nyilatkozatnak szerkesztésére a ház Kossuthot, Szacsvayt és a békepárt részéről Gorovét küldte ki, mire Madarász László azonnal inditványozni akarta, hogy a határozat V. pontja értelmében kormányzó-elnökké Kossuthot választják. Mielőtt a hitelét vesztett ember megtehette volna inditványát,[1] a képviselők határtalan lelkesedéssel egyhangúlag kiáltották ki az ország kormányzójává Kossuth Lajost. Kossuth el is fogadta a választást, oly időkben, midőn nincs helye sem az elbizakodottságnak, sem a szerénységnek, hanem mindenkinek tennie kell

Kossuth kormányzóvá választása.
(Egykoru metszet után.)

azon a helyen, a hova állitják. Kormányzó lesz tehát, mig akarják, mig a kormányrendszert végkép meg nem állapitják, mig a nemzet tökéletesen biztositva nincs. De az örökkévaló Istenre és saját becsületére esküszik, hogy azontúl csak szerény és szegény magánpolgár akar lenni.

lenné teszi magát annyi jeles fő, ki még hasznos szolgálatokra reserválhatta magát«. De a házszabályokra hivatkozni nem jelentett annyit, hogy a felszólalók fejét mindjárt levágja a nyaktiló (Debreczenben csak kendertilók voltak), ellenben egy okos szó, ha a tizenkettedik órában ejtik is ki, sokkal több jeles főt mentett volna meg a golyótól és a kötéltől.

[1] Másnap a ház a jegyzőkönyvből kihagyatni rendelte Madarász inditványát, mert azt nem is hallották és felesleges is volt, a mennyiben közakarattal kiáltották ki Kossuthot. Közlöny, 300.

A gyűlés, melynek határozataihoz a felsőház még aznap járult,[1] Kossuthot és a függetlenséget éljenezve oszlott szét. És ez a két név valóban mindörökre összeforrt a történelemben. Mig emlékirataiban Rákóczi maga is találgatja, ő vagy Bercsényi inditványozta-e a Habsburgoknak a tróntól való megfosztását, Kossuth pár hónap múlva száműzetésének első keservei közt is nyiltan megvallotta, hogy ezt 1849-ben ő tette, a függetlenséget ő proclamálta; és mindhalálig ezen proclamatiója alapján maradt. Sokan vettek részt a dynastiától így elszakitott haza védelmében olyanok, kik az inditványára ápril 14-ikén hozott határozatot a legpolitikátlanabb, legidőszerűtlenebb, leghaszontalanabb, legesztelenebb, legvégzetesebb és legerőszakosabb rendszabálynak tekintették; ilyennek jellemezte azt emlékirataiban gróf Batthyány Kázmér is, pár nap múlva a Kossuth-kormány külügyministere, mig annak hadügyministere, Görgei Arthur, már azokban a napokban sem csinált titkot belőle, hogy kárhoztatja s ha lehet, visszavonatja az egészet.

Sajnos eseménynek mondta jóval utóbb, Beust osztrák miniszterrel beszélgetve, Deák Ferencz is az április 14-iki nyilatkozatot;[2] egyaránt helytelen lépésnek tartotta politikai és jogi tekintetben; mert hiszen a kétoldalú szerződést egyik fél sem tekintheti teljesen felbontottnak csak azért, mert azt a másik rész megsértette; ellenben követelnie kell, hogy megtartsa a másik fél is. A dolog földerítése végett és nem mentségül tette hozzá, hogy április 14-ikét márczius 4-ike, oly nap és oly okmány kibocsátása előzte meg, mely egy tollvonással eltörülte Magyarország alkotmányát, önállóságát, teljesen félretéve a pragmatica sanctiónak azt a részét, mely ez alkotmányt és önállóságot biztositotta.

A békepárt, mely a tettet megelőzni nem tudta, ennek a tettnek következtében mint párt egyszerűen megsemmisült; közlönye[3] ápril 14-ikét a magyar nép ujjászületése napja gyanánt üdvözölte. »Mi a békét szerettük, — szólt — de nem a halál alakjában; s ha a nemzet életének egyedüli feltétele az, hogy küzdjön, legyen bármi hosszú a küzdelem, elfogadjuk ... Erőnk kevés, de egészen a hazáé.« És két hét múlva[4] kimondta, hogy nem kell a trónra semmiféle Napoleon, Koburg vagy Leuchtenberg, magyar pedig épen nem; — a királyválasztás viszálykodással iárna, menekülést csak a köztársasági kormányforma nyujt.

Április 14-ike óta az egész parlament egyetlenegy párt gyanánt állt Kossuth kormányzó háta mögött; mert a 30—40 tagból álló békepártiak is arra szánták el magukat, hogy egyelőre elismerik az »államcsinyt« s már csekély számuknál fogva sem tiltakoznak ellene, hogy ezzel föl ne

[1] És pedig a képviselőházi határozatok hitelesítése előtt. A nyilatkozatkészítő bizottságba Horváth Mihály püspököt és Hunkár Antal főispánt küldte ki.

[2] Deák beszédei, IV. 149. A beszélgetés 1866 deczember 20-ikán történt.

[3] Jókai Mór czikke. Esti Lapok, 44. szám

[4] Április 30-ikán a Pesten kiadott 1. számban.

lázzadónak mert bélyegezni, fegyverrel hóditandja m
tartott önállásából kivetkeztetve, az osztrák birodalom
És szavát a mennyire tehete, igyekezett is rette
teljhatalmu helyettessének vezérlete alatt álló seregé
seregekkel meg-támadtatá.
A magyar nemzet védelmezé magát a reá mért hal
ban vandal lázzadóktól zaklatva, még egész védelm
hogy a fővárost a prágai, s bécsihez hasonló ostro
zet sorsát készületlenül egy ütközet koczkájára ne
nemzeti kormány mult januar elején Debreczenbe téte
vetett azon biztos reménnyel, hogy a főváros elhagy
És hála Istennek nem veszett el!
Azonban még ekkor is megkisérté a békes ki
réhez; de ő kevély elbizakodással, az alkudozást elu
ni, s az ország békeköveteit az Olmüczbe menetelbe
terelnököt, fogságra vetette, s megszállván az elha
foglyaink egy részét legyilkoltatta, más reszét súlyos
tatja, vagy az olaszországi seregekbem szolgálatra
S hogy semmi se hiányozzek az austriai ház
által megveretve, az orosz czár segitségehez folyamo
takozása mint az Europai hatalmak Bukaresti consul
regeket hozott be Erdélybe a magyar nemzet legyilk
És végre, hogy ennyi büneinek gyümölcset biz
nevezni, f. e. Mártzius 4-kei s 6-kai manifestumaiba
nemzetek sorából; területét öt részre feldarabolja, Er
gerpartot Magyarországtól elválasztja; Magyarország
kiszakit, s általában az egész országot önállásától,
az osztrák birodalomba beolvasztja
Ime elszámláltuk egyszerü historiai igazsággal
sorát, s az örökkévaló Isten itéletére; s a világ közv
a kibékülés lehetsége megszünt, s tartozunk Isten tő
tozunk a morálnak, becsületnek, Europának, s a civili
lyok trónjáról számüzve, adjuk át Isten itéletenek, s
Tesszük pedig azt halálra sértett nemzetünk
Ime három hónap óta szállotta meg hazánk fővá
te meg, de a magyar nép az élethalál harcz közepe
nak a meggyőződést, hogy hazáját megfogja menteni.
Három hónap óta a zsarnok ellenseg minden e
tér után, ütközetet ütközet után.
Három hónap előtt a Tiszáig valánk visszaszorit
szerezték, Kolozsvárt, Nagyszebent, Brassót visszafogl
üzték, más részt ugy őket mint a segitségökre jott or
rig kiüzve Oláhországba menekülni kényszeritették.
Felső Magyarország nagy részben meg van az ell
A rácz lázzadás meglörve; erősségeik: szent Ta
Duna közti vidék, egész Bács vármegyével le egés
Maga a hitszegő osztrák ház fővezére pedig min
s a Dunáig s részint Dunántulra visszakergetve.
És azért mindezeknek alapján, az örökkévaló Ist
zetünk természetes jogaira ugy, valamint nehéz szen
kötelességéről [illegible]

uralkodó dynastia számůzésére. El akarta törülni a magyar nemzet állami lételét; még pedig annyi árulás, rablás, gyujtogatás, öldöklés, kegyetlenség s a népjognak oly lábbal-tapodása kiséretében, hogy az emberiség elborzad bűneinek történetén. S minderre az ország alkotmányának biztositása végett 1848 tavaszán hozott törvények szolgáltak alkalmúl. Pedig az önállás és függetlenség, melyet azok biztosítottak, nem volt új szerzemény, hanem a törvényekben és királyi eskükben folytonosan fenntartott jog. Az önálló ministeri kormányzat, különösen pedig az önálló had- és pénzügy elkobzása végett az uralkodóház istentelen bujtogatásokkal az országot vérbe, lángba borította, hogy fegyveresen földarabolhassa, önállásától megfoszsza s a birodalom államainak halmazába olvaszsza.

Részletesen felsorolván a nyilatkozat a lefolyt esztendő történetét, az örökkévaló Isten ítéletére s a világ közvéleményére hivatkozott, hogy »e hitszegő házzal a kibékülés lehetsége megszünt«. »Tartozunk Isten törvényének, tartozunk hazánknak, tartozunk a jognak, tartozunk a morálnak, becsületnek, Európának s a czivilizáczió érdekeinek, hogy ezt a hitszegő dynastiát a magyar királyok trónjárúl számůzve, adjuk át Isten itéletének s a közvélemény, morál és becsület utálatának.« Teszik pedig ezt a halálra üldözött nemzet törhetetlen ereje érzetében, a zsarnok ellenséggel szemben nyert diadalok tudatában, a nemzet természetes jogaira hivatkozva. Az ismeretes négy határozat közlése után tehát mindenkit fölmentettek az eddigi uralkodóház iránt való hűség és engedelmesség kötelessége alól; sőt attól a nemzet nevében el is tiltván, honárulóknak nyilvánították azokat, kik a volt dynastiából »netalán« a királyi hatalom bitorlójáúl föllépni merészkedő egyént tanácscsal, szóval és tettel gyámolítanák; ellenben a magyar állam kormánya iránt minden honpolgárt törvényes engedelmességre köteleznek.[1]

Ennek a nyilatkozatnak elfogadásakor nem egy magyar államférfiú gondolt az amerikaiaknak 1776 július 4-ikén kiadott függetlenségi nyilatkozatára. Az egyik lap[2] amaz után emezt azért közölte azonnal, hogy

[1] A függetlenségi nyilatkozat eredeti példánya a régi országos levéltárban. (Századok, 1897. 697.) A Kossuthtól tervezett díszpéldány sorsára nézve l. Keményt Beksicsnél, 129—130. l. A terjedelmes nyilatkozat (Horváth Mihálynál, II. 461—477) külön is több kiadásban jelent meg. A rá vonatkozó röpiratok közül l. különösen: Chownitz Gyulától: Ungarns heiliges Recht zum Kampfe gegen Oesterreich und zur Thronentsetzung des Hauses Habsburg. (Frankfurt, 1849.) Meyer J., Szózat Némethonból a Habsburg-ház és Kossuth Lajos felől. Ford. Horárik. (Pest, 1849.) Kossuth, Irataim, II. 273—277., Viddini szózat 15—16., Görgei, Mein Leben, II. 9—12. és 104—6., Klapka, Memoiren, 156—7. és Emlékeimből, 128—130., Szeremlei, id. m. II. 105—117., Horváth, id. m. II. 429—477., Kemény, Forradalom után, 180—4. és ugyanő Beksicsnél, id. m. 119—134., Irányi, Megjegyzések 11—16., Kovács, A békepárt, 80—89., Salamon, Magyarország 1849-ben, 65—85., Mészáros, II. 173—81., Gelich, id. m. III. 333—342., Görgei István, id. m. II. 170—194., Matolay Etele, Visszaemlékezések (1883.), Id. Ábrányi Kornél, Ápril 14-ike 1849-ben. (Életemből és emlékeimből), Elemér, Görgei, 42—7. 53—61.

[2] Pesti Hirlap, 1849. 36—37. Lipcsei plakátok Kossuthot mint Ausztria Washingtonát dicsőitették. Márczius Tizenötödike, május 12., 80.

összehasonlítva a benne foglalt vádpontokat hazánk sérelmeivel, rögtön át lehessen látni, »mennyivel súlyosabbak, egy nemzet épségét mennyivel fenyegetőbbek, türelmét mennyivel fárasztóbbak a tények, melyek nemzetünket a Habsburg-dinasztiától való elszakadásra kényszeriték. Ha a nyilatkozatunkat kidolgozó választmány oly részletes akar lenni, mint az amerikai kongresszus, tartalmának a mostaninál még egyszer hosszabbra kellett vala terjednie. Különben az amerikai nyilatkozat vádpontjaiból alig van egy-kettő, — s ez is csak az államok földrajzi helyzeténél fogva — mely hazánk sérelmeivel ne volna annyira összhangzó, hogy a kommentálás is fölöslegessé válik. Oly undok bűnöknek pedig, milyeket a nevezett

A független magyar állam pecsétje.
(Az eredeti ezüst pecsétnyomó az erdélyi múzemban.)

dynastia ellenünk elkövetett, a szabad államok nyilatkozatában még árnyéka sincs.«

Ezt az összehasonlítást maga Kossuth is megtette, mikor április 14-ikének következéseűl két esztendő múlva mint számůzött állt meg Washington mount-vernoni sírjánál. Talán több tévedéstől menekülhetett volna, ha a nyilatkozat megtétele előtt gondol földijének, Rákóczinak konstantinápolyi sírjára, melyben az a nagy férfiú pihent, kinél lángolóbban ő sem szerethette hazáját, de aki 1707 június 14-ikén a függetlenségi nyilatkozat megtételénél a maga idealismusában szintén nem számolt eléggé az idealismusnak szárnyát szegő körülményekkel. Rákóczit Vetésy, Kossuthot

Görgei eleve figyelmeztette a körülmények kedvezőtlen voltára; mind a kettő tudta, hogy pártjuk van a békére hajlóknak. De Rákóczitól XIV. Lajos franczia király a szövetség fejében kivánta ezt a nyilatkozatot, a mellett idáig is tapasztalta az angolok, hollandok közbenjárását, számithatott a törökök jóakaratú semlegességére, talán arra is, hogy érdekében az orosz beavatkozik. Ellenben a franczia köztársaság elnöke még csak nem is fogadta a magyarok mostani követét, Teleki Lászlót; Anglia külügyministere utasította Szalay Lászlót, hogy közleni valóját az osztrák követ útján adja be; az északamerikai Egyesült-Államok, melyek közbenjárásukat eleinte fölajánlották, végre is úgy találták, hogy a magyarok megnyugodhatnak a márczius 4-iki alkotmányban, mely fölvette az Egyesült-Államok alkotmányának több nagy elvét; Törökország készen állt, hogy a területére szorult osztrákokat nem fegyverzi le, a magyarokat azonban lefegyverzi; az oroszok pedig már is beavatkoztak és csak katonai kudarczuk megboszulása végett is még sokkal nagyobb arányokban készültek beavatkozni az osztrákok javára.

Azonban a mint az ónodi gyűlésen Károlyi Sándor méri az első halálos csapást Rakovszkyra, a békepárt emberére, itt a békepártiak elnökjelöltje, Görgei, ha indulatosan fogadja is a nyilatkozat hírét, megnyugszik az általa teremtett helyzetben s még a hadügyministerséget is elvállalja. Közel másfélszázadnyi időközben mind a két vezér teljesiti kötelességét mindaddig, mig elérkezettnek látja egyik a békének, másik a föltétlen megadásnak idejét. Mind a két nyilatkozat árulónak, a haza ellenségének nevezte azt, ki a trónjától megfosztott uralkodóhoz bármi czímen hű maradna s így mind a kettő a terrorismus egy nemét gyakorolta. De 1605 áprilisében Bocskay s 1621 augusztusában Bethlen megválasztatásakor kimondták ezt a magyarok már korábban is, ismételték kisebb fontosságú esetekben, a mi elég világos tanúsága annak, hogy forradalom nem lehet el eféle fenyegetések nélkül. Ha Rákóczi és Kossuth szavára nyiltan elfogadva, egymás közt mind a két időben keményen birálták is a higgadtabbak a detronisatiót, ha tudták is, hogy annak elmulasztása miatt föl nem kél a nép, erőt merítettek a népnek a tettre kitörő lelkesedéséből,[1] az ifjú hadseregnek — Görgei szerént is — ezerhangú helyesléséből s épp oly kevéssé törődtek az országban élő nemzetiségek, az aristokratia, a nagybirtokosok, a conzervativek bajosan megnyerhető, talán meg sem nyerhető rokonszenvével, mint nem törődtek 142 esztendővel azelőtt. Azt hitték, a siker meghozza valamennyit.

Kossuthnak szemére vetik, hogy hézag van a nyilatkozatában, mert egy régi uralkodást megszüntetve, nem szól arról, jön-e utána egy

[1] Ezt a kormányhoz intézett igen sok lelkes fölirat és helyhatósági határozat okleveleseп is igazolja. Hosszú névsor az Egyetértésben, 1894. 80. szám. Egyébiránt május 3-ikán Vukovics igazságügyminister hivatalosan is meghagyta a hatóságoknak a hódolat bejelentését.

új, monarchia marad-e az ország, vagy köztársasággá alakúl át. Mindenesetre más volt most a helyzet, mint 1621-ben, midőn a rendek detronizálván II. Ferdinándot, augusztus 25-ikén az üresen maradt trónba egyszerűen beültették Bethlen Gábort. Némileg inkább hasonlitott az 1605 ápril 20-ikán teremtett helyzethez, midőn a fölkelésének még csak elején levő Bocskayt Magyar- és Erdélyország fejedelmévé kiáltják ki, anélkül, hogy szólanának a tulajdonképeni királyság sorsáról. Ónodon voltakép Rákócziék sem mondták meg, mit tesznek a trónnal, melytől megfosztották a Habsburgokat; náluk is megvan tehát a Kossuthéknál megrótt hézag, a nélkül hogy a vezetők bűnös szándékaira szabad volna következtetni; de hát elmaradt a siker, mely még a tévedést is képes igazolni. Charlatánnak azonban még sem mondta senki Rákóczit, mint mondta Kossuthot,[1] ki »semmivé tette Magyarországot, csakhogy megoltalmazza a bőrét«.[2] Mily nyomorúltnak kellett volna lennie itt is, ott is az országgyűlésnek, hogy szabadságot keresve, egy embernek, mellé egy charlatánnak, ennyire hódoljon!

Érzelmek és szenvedélyek vezették a népet 1707-ben és 1849-ben egyaránt s azok, kik ez érzelmek és szenvedélyek leghívebb kifejezői lévén, az események intézői lettek, nem a nekik oly visszataszitó módon tulajdonított egyéni dicsvágyból tették, a mit tettek. Hiszen Rákóczi, ki a június 14-iki nyilatkozatot inditványozta, két hét múlva már ismét irt Frigyes Vilmos porosz királyfinak,[3] Kossuth pedig ápril 14-ike után három hét mulva (május 3-ikán) egy Koburgnak a magyar királyságra való meghivás ügyében.[4] S talán igen is figyelmen kivül hagyják, hogy a magyar politika, másfél századon innen és túl, Ausztria ellen cselekedve, az igazi németekre, a porosz hegemonia alá jutó Németországra kivánt támaszkodni; s hogy most nemcsak Magyarország felelt márczius 4-ikére, hanem Németország is, midőn a frankfurti parlamentben márczius 28-ikán IV. Frigyes Vilmos porosz királyt választotta császárrá. Nem tudhatták még Debreczenben (igaz, hogy meg kellett volna várniok), elfogadja-e a porosz király ezt a választást; de úgy itéltek róla, mint Ausztria gyöngülésének jeléről. Maga Windisch-Grätz is azt irta a márczius 4-iki alkotmány tervezetéről, hogy nem olyan államférfiú készitette, ki korát felfogta volna; feloszlat számos történelmileg keletkezett és megszilárdúlt szervezetet s helyükbe bonyolúlt gépezetet léptet, mely a jelenlegihez hasonló izgalmas időkben épen nem nyújt biztositékot a mű tartóssága iránt. A debreczeni nyilatkozatnak körülbelűl az a rugója, a mi Zrinyi Miklós szigetvári kirohanásának; s nem szabad nagyon rossz néven venni, hogy Kossuth a XIX. század közepén nem akarta föltétlenűl helyesnek elismerni, a mit Napoleon a

[1] Különösen Salamon, Magyarország 1849-ben, 81.
[2] Kemény Beksicsnél, id. m. 133.
[3] Szalay László czikke: Századok, 1870. 73—5.
[4] Gelich, id. m. III. 340., a Koburgok megnevezése nélkül.

XIX. század elején mondott, hogy Leonidás halálának csak úgy lett volna értelme, ha hősiességével alkalmat nyújt honfiai derék-seregének felvonulására. Napoleonnak ezt a mondását kevés ember vette tudomásúl; a háromszáz spartainak nevét azonban tudnia kellett Sparta minden fiának.

II. FEJEZET.

Köztársasági áramlatok.

Kossuthot az ország felelős kormányzójává kiáltotta ki; de még csak ezután kellett eldőlnie, minden felségjogot magának tart-e meg az országgyűlés, vagy átruház-e némelyeket a kormányra. Mialatt az országgyűlés már ápril 20-ikán kimondta, hogy a kormányzót s a ministereket fölesketi a függetlenségi nyilatkozatban foglalt alapelvekre s az országgyűlés iránt való engedelmességre, saját tagjainak az alkotmányra való megesketését fölöslegesnek tartotta. Pedig ezt magának a békepártnak egyik tagja, Bezerédj, inditványozta, a mi tüntetés-számba ment az imént még ellenzett függetlenségi nyilatkozat mellett.

A nemzet, mint minden elhatározó pillanatban, mostan is egynek mutatkozott s a kisebbségben volt annyi erő, hogy meggyőződését alárendelje annak a többségnek, melynek a nemzet valódi akaratát kellett képviselnie. A történetíró valóban alig említhet azokból az időkből parlamentet, mely erkölcsi tekintetben tiszta hazafiúságának s önmegtagadásának oly dicső példáját adta volna.[1]

Jelét adta ennek mostan is, midőn már voltakép csak üzenetek útján érintkezhetett Kossuthtal, ki azonban mégis megtartotta a képviselőséget s tagja maradt a háznak. Ekkor érte el hatalma és befolyása tetőpontját.[2] »A nemzet parancsából Magyarország s minden hozzá tartozó országok, részek és tartományok kormányzó elnöke« volt. A nép a szó szoros értelmében bálványozta, az Isten második fiának nevezte és neki tulajdonította az összes sikereket. Monarchikus volt; megszokta, hogy látható feje legyen az államnak. Ezt a hitét bolygatni annyi lett volna, mint kiábránditani. A képviselők közt azonban minden esetre voltak, kik attól tartottak, akad magyar Lamartine, ki a magyar szabadságharczról is elmondja, hogy szép és tiszta benne csak az eszme, míg eszközeiben sok a nem szép, a

[1] Kubinyi a képviselőházban 1849 április 20-ikán.

[2] A Kossuth Lajos életére vonatkozó bibliographiát összeállította Dézsi Lajos a Pallas Lexikonában, X. 830—31. Legújabb és legbővebb életrajzai Hentaller Lajostól (1894.), Ferenczy Józseftől (1885) és Vajda Emiltől (1892) valók.

nem tiszta.[1] Ennek a magyar Lamartinenak azonban előzője akad báró Kemény Zsigmondban,[2] ki nyiltan, nem az országgyűlésen, a hol tehette volna, hanem utóbb, röpiratában, azzal vádolta Kossuthot, hogy dictátor akarván lenni, szét akarja oszlatni a parlamentet, melyben mégis maradt valami árnyéka a szabadságnak s borzadt attól a gondolattól, milyen kamarilla dúlná szét Magyarország minden viszonyát, ha Kossuthot, ki idáig is scharlatánokkal, kalandorokkal és lelkiismeretlen emberekkel vétette magát körül, semmi sem fékezné az egyének fölhasználásában. A néhai békepárt mindent is elkövetett Kossuth kormányzói hatáskörének összeszoritására; meg akarta fosztani a közigazgatásra való egyenes befolyásától s emelni kivánta a ministerium felelősségét s hatalmát.

Kossuth még meg sem állapodott a második, vagy — szerinte — első[3] felelős ministerium tagjainak személyében, midőn, éppen a kormány és a parlament erkölcseinek tisztasága nevében, az eddigi kormány (a honvédelmi bizottság) legszájasabb emberét, Madarász Lászlót, a számoltató bizottságnak ápril 20-ikán a Zichy-féle ingóságok ügyében beterjesztett jelentése összetörte és lehetetlenné tette, úgy, hogy az eszes és tanúlt, de frivol gyémántos minister, ez az elzüllött nagy tehetség, csakhamar lemondott[4] a képviselőségről, mit a ház május 8-ikán el is fogadott. Másnap (21-ikén) bizonyos fentartással törölték a képviselők sorából Sembery Imrét is, ki január 4-ikén nem találván már az országgyűlést Pesten, nem követte azt Debreczenbe, hová mint a honvédelmi bizottság tagjának is jönnie kell vala.

Mészáros Lázár aláírása.

Annál fényesebb elégtételt kapott Mészáros Lázár, midőn április 15-ikén a ház szine előtt tette le eddigi királyi hadügyministerségét. Kazinczy magasztalta e férfiú gyémántszerű jellemét, tiszta öntudatát, melynél tisztábbat társai közül senkisem tud felmutatni. »Azt hiszem — szólt — a jelenben tömjénezésnek ideje nincs; de jaj annak a nemzetnek, melynek a hálára emlékezete nincs!« A ház jegyzőkönyvbe iktatta Mészáros érdemei és hazafias tettei iránt érzett hláját s őt Palóczy inditványára egyhangúlag altábornagygyá kiáltotta ki.[5]

[1] Kazinczy Gábor a képviselőházban, 1849 április 20-ikán.

[2] Beksicsnél, id. m. 132. s köv. l.

[3] Levele Vukovicshoz, április 18-ikán. Hazánk, III. 333.

[4] Főkép abból az okból, hogy ellene vizsgálat lévén rendelve, a ház április 18-ikán nem adott neki engedélyt a távozásra. Ügyének további folyamáról Vukovics, id. m. 507—8.

[5] Hadügyministerségéről Mészáros ritka őszinteséggel számolt be emlékiratai I. és II. kötetében. Egyelőre még vitte hivatalát, mint »a tanácsban ötödik kerék«. (Id. m. II. 191.)

Az új kormány alakításának gondjai közt a kormányzó 22-ikén személyesen jelent meg a képviselőházban, kijelentvén, hogy, ha ilyen forradalmi időkben őt és a ministeriumot Verbőczy törvényeire akarnák fölesketni, nem menthetik meg a hazát; mert gyors cselekvést követelő esetekben nem keresgélhetnek minduntalan a törvénykönyvben. Mindamellett, a ministerium még nem alakúlván meg, ő maga nyújtott be két újabb törvényjavaslatot, melyből az egyik a hadseregnek 50,000 fővel való szaporításáról, a másik pedig a csajkás területnek Bácsmegyébe való visszakeblezéséről kivánt intézkedni olykép, hogy a törvények végrehajtásáról az illető ministeriumok útján a kormányzó gondoskodjék. Különben is úgy tartotta, hogy április 14-ike után a háznak nem határozatokat, hanem törvényeket kell hoznia, tehát ismét törvényhozó-testületté átalakúlnia.[1] Míg tehát a házban egyesek az ő hatalma megszorítására törekedtek, ő éppen azon dolgozott, hogy a házat visszaadja eredeti hivatásának, a törvényhozásnak. Az ujonczokat a ház már 24-ikén megszavazta,[2] másnap pedig a honvédek folytonos győzelmeinek hirére viharosan éljenezte a nemzetet, a hadsereget s a kormányt, a nagysarlói győzelemért pedig Te Deumot s az elesettekért requiemet rendelt.

E közben április 15-ike óta Kossuth a ministerium megalakításán dolgozott. Elnökké Szemerét jelölte ki, holott ez Miskolczról Kossuthhoz írt levelében kárhoztatta a függetlenségi nyilatkozatot, Debreczenbe jövén folytonosan a volt békepárt tagjaival érintkezett, most pedig — a flamingók ellenében — mindenkép azon volt, hogy a kormányzó ne avatkozhassék a közigazgatásba, hanem egyedül a ministerium kormányozzon.[3]

Már a múlt évben is surlódásokra és félreértésekre adott alkalmat, hogy a nádornak és a ministeriumnak egymáshoz való viszonyát annak idejében kellően nem szabályozták. Ezt most mindenesetre meg kellett tenni, midőn a kormányzó úgyszólván a nádor helyébe lépett, még pedig úgy, hogy mind a két tényező a parlament folytonos ellenőrzése alatt álljon. Kossuth és Szemere tehát május elsején végre is abban állapodtak meg, hogy a kormányzó rendeletei, parancsai és kinevezései csak ministeri ellenjegyzés mellett legyenek érvényesek; a kormányzó csak a ministerek által kormányozhasson; az állam kormányzati politikáját a kormányzó megegyezése nélkül a miniszterek ne határozhassák meg sem egyenként, sem összesen; az egyetértve megállapitott kormányzati politikát s az azt illető rendeleteket a ministerek felelősség terhe mellett hajtsák végre; a ministerek választása és elbocsátása az elnök joga legyen; a hadüzenet,

[1] E végből a ház április 28-ikán elhatározta, hogy életbe lépteti tanácskozása régi modorát, vagyis előbb minden tárgyat az osztályokhoz utasít.

[2] 27-ikén hitelesítvén, ugyanaznap a felsőház is elfogadta. Klapka h. hadügyminister május 8-iki rendelete értelmében ebből a számból alakúlt a 92—103. honvédzászlóalj.

[3] Kemény Beksicsnéi, id. m. 134—9.

béke- és szövetségkötés érvényességéhez a nemzet beleegyezése szükséges. A kegyelmezés jogát a kormányzó az igazságügyminister elnöklete alatt alakult kegyelmi szék útján gyakorolja; ennek négy tagját a kormányzó nevezze ki. A kormányzó a parlamenttel ezentúl csak üzenetek útján érintkezzék.

Másnap (május 2-ikán) Kossuth már csakugyan üzenetben tudatta mindezt (az utolsó pont kivételével) s a tegnap kinevezett ministerek jegyzékét. E szerint Szemere Bertalan lett az elnök és egyuttal belügyminister.[1] Az 1848 : III. t.-czikkben a király személye mellé rendelt ministeriumnak értelme többé nem lévén, Kossuth ezt az állást külügyministeriummá alakította át, a mint azt már Esterházy hg. idejében szerették nevezgetni, s ezt a fontos állást és mellé ideiglenesen a kereskedelmi ministeriumot Batthyány Kázmér grófra bízta. Pénzügyministerré Duschek Ferencz lett, az a nagy érdemű férfiú, ki egy esztendő óta mint államtitkár amúgy is vezette ezt az ügyet s kinek okos gazdálkodása és lelkiismeretessége nélkül a szabadságharcz segédforrásai többször elapadtak volna.[2] A közlekedési ministerséget Csányi László vállalta el, kinek Erdély ujjászervezésében valódi érdemei vannak.[3] Vallás- és közoktatásügyi minister Horváth Mihály csanádi választott püspök, a forradalom első oknyomozó történetirója,[4] igazságügyminister pedig Vukovics Sebő lett.[5] A hadügyminister személyében még nem történt megállapodás, de nyilt titok volt, hogy Kossuth Görgeit akarja megnyerni. Mindenesetre sajátságos politika volt, hogy Görgeit, a győzelmes hadvezért az iroda négy fala közé szorítsák, vagy hogy vezérnek meghagyván, egyúttal hadügyministerré tegyék s ezzel föléje rendeljék saját fővezérének, Vetternek, ki meggyógyulván, szolgálattételre jelentkezett, de mindjárt fölmentését is kérte.

Kossuth üzenetét a ház május 2-ikán már csak azért is szórúl szóra bevétette a jegyzőkönyvbe, mert abban világosan ki volt mondva, hogy a nemzetgyűlés iránt és felett a dolog természeténél fogva csak a nemzetgyűlés határozhat. Ezt a ház egyúttal a maga határozatának tekintette.

[1] Szemere legkitünőbb életrajza képviselőtársától, Horváth Boldizsártól. (Akad. emlékbeszéd, 1876. Akad. Évk. XVI. kötet, 6. füzet.) Mint írót és szónokot jellemezte Csengery Antal a Státusférfiak és szónokok könyvében.

[2] »Ferencz minister — irja Megyerről május 16-ikán anyjukhoz testvére, Duschek Nándor, a 18. honvédzászlóalj parancsnoka. — És igen szeretik. Egyáltalán nem akarta elfogadni, a mit jobban is szerettem volna, mert a ministeri állás sohasem biztos egészen; a mint azonban hiszem, megélhetése biztositva van. Higyje el édes anyám, olyan igazán boldog vagyok, hogy Ferencz egészen a mienk; a hazának hiven szolgált s végtelenűl használt. Adja Isten, hogy elmondhassam minden testvéremről, hogy jó hazafiak; de remélem is, hogy azok« stb. Német eredetije a Duschek-családnál.

[3] Márki, Csányi László Erdélyben. Saját levelei alapján. Erdélyi Múzeum, 1897. Kossuth e tárcza elvállalására kétszer is fölhívta Beöthy Ödönt. Beöthy levele 1849 június 8-íkáról. Hazánk, III. 340.

[4] Tervben volt báró Perényi Zsigmond, báró Jósika Miklós és Bezerédj is.

[5] Emlékiratai e kor rajzához nélkülözhetetlenek.

Bemutatkozáskor a ministérium csak öt tagból állott s ez ötből sem jelenhetett meg Csányi László, a függetlenségi nyilatkozat legőszintébb híve. A többi, mint előbb vagy utóbb nyilvánitotta, inkább a mérséklet és az áprilisi törvények embere, maga Duschek egyszerűen hivatalnok-minister, az elnök, Szemere, pedig a békepártiak barátja volt. Ha tehát, a kormányzóval tett megállapodások értelmében s önként érthetően is, közösen állapitják meg programmjukat, ez minden esetre monarchikus és mérsékelt szellemű lesz vala. Annál jobban meglephette a házat, sőt magukat a ministereket is,[1] Szemere beköszöntője. Az elnök hivatkozott ugyan reá, hogy programmot nem adhat, mert még nincs jelen minden minister, de a ministeriumot Kossuth alakitotta, kiben a nemzet, a ház és a hadsereg egyaránt bízik. A körülményeket nem gyáván, hanem a haza megmentésének szüksége szerint mérlegelve, kimondotta, hogy a kormány forradalmi, mely a béke helyreállitásáig nem retten vissza semmi eszköztől, hogy — saját felelősségére — megmentse a hazát; iránya köztársasági,[2] s ellene lesz minden törekvésnek, mely ismét monarchiára vezethetne; a mellett demokratikus, mely a népfölséget minden, de minden következésében elfogadja. A mennyiben tőle függ, senkinek kezébe sem ád oly hatalmat, mely veszélyeztethetné a nép szabadságát, minden hatalom örök kútfejét. Elhagyja helyét, ha a kormányzónak az országgyűléshez való viszonyából ilyesmire lehetne következtetni; s a körülményekhez képest vagy az országgyűlést, vagy a kormányzót, vagy pedig a nemzetet fogja tettre ébreszteni. Csak a tiszta demokratia alapján álló ház akaratának végrehajtója gyanánt kiván működni.

A ház nagy többsége felállással és zajos éljenzéssel, helyesléssel üdvözölte ezt a programmot, melyhez Vukovics minister a felsőházban még aznap néhány magyarázattal szolgált, s annyiban megnyugtató hatást gyakorolt, a mennyiben kiemelte, hogy a ministerium semmikép sem avatkozik a nemzetgyűlés jogaiba. A mint tehát a két ház tisztába jött a souverain hatalom gyakorlatára nézve, Halász Boldizsár inditványához képest megállapitotta úgy a kormányzó, mint a ministerek eskümintáját, mely szerint mindannyian megfogadják, hogy a nemzet függetlenségi nyilatkozatát minden következményében fenntartják[3] s a nemzetgyűlés törvényci és határozatai iránt engedelmességgel viseltetnek.[4]

Május 14-ikén »azon a szent helyen, hol a függetlenség kiáltatott«,[5]

[1] A ministertanácsban a programmot nem ismerték. Vukovics, Id. m. II. 485.

[2] Haidú-Böszörmény ápril 29-ikén kérte a köztársaság kikiáltását, mit május 4-ikén a képviselőház tudomásúl vett.

[3] Ezt éppen a békepárti Kazinczy és Kovács inditványára vették föl s a többség Kazinczy szerkezetét fogadta el. Május 7-ikén a felsőház is elfogadta. Ez a szöveg nincs törvénybe iktatva; 1891 deczember 2-ikán. Vály Árpád ezt is fölemlitve, kérte a képviselőházban a ministerek esküjének törvénybe iktatását.

[4] A ministerek esküjében benne volt, hogy azoknak foganatot szereznek.

[5] A képviselőház határozata május 12-ikén.

a nagytemplomban a souverain nemzetgyűlés elnökének fölhivására Kossuth letette az esküt, mely »a nemzet fölsége elvét ünnepélyesen szentesitette«. A kormányzó kijelentvén, hogy minden hatalom csak a nemzettől eredhet s hogy a népfelség alapján kivül nincs szabadság, a nemzet parancsa értelmében a ministerekkel is letétette az esküt, kivéve Csányit, ki még nem jelent meg és Görgeit, kit csak május 1-jén nevezett ki hadügyministerré s ezt csupán 7-ikén tette közzé.

»Furcsa társaság!« jegyezte meg Szemere, midőn végig nézett bizarrul különböző díszruhákban megjelent ministertársain.[1] Még furcsább volt azonban ez a társaság összeállitásánál fogva, mert benne a legkülönbözőbb nézetű férfiak foglaltak helyet, mintha a Batthyány-ministerium sajátságos összeállitása nem mutatta volna meg, mennyi veszedelemmel jár minden merész compromissum a kormány alakitásánál. Egészségesebb összetételű ministeriumhoz azonban természetesebben alakult parlamenti többség kellett volna. Szemere kimondta, hogy kormánya köztársasági, a mire ministertársai s a ház nagy része is meghökkent ugyan, de tapsoltak s ez a taps a magyar köztársasági párt[2] megszilárdulását jelentette.[3] Néhány valóban köztársasági érzelmű képviselőn kivül ide tartozott sok ingatag, kinek nem volt határozott elve; Kossuth ellenségei, kik e pártot növelve remélték, hogy megakadályozzák Kossuth megkoronázását, a várakozók, kik legalább azt akarták gátolni, hogy idegent hivjanak meg a trónra s az első szenvedélyek csillapultával módot kerestek Ausztria fenntartására; s végre a dynastia hivei, kik az áprilisi törvényekhez való visszatérést óhajtották. A nép tulajdonképen most is monarchikus volt, mint akár Bocskay, Bethlen és Rákóczi idejében. S ha Európa nevetgélt a jó badenieken, kik köztársaságot akartak ugyan, de élén a nagyherczeggel; ha már nem oly nagyon nevetgélt azon, hogy a franczia köztársaság elnökévé választotta Napoleon herczeget (1848 deczember 10-ikén), ki élet-halál harczra készült a nemzetgyűlés ellen, nincs valami hihetetlen abban, hogy a magyar nép nem törődött vele, milyen legyen a kormányforma, csak Kossuth álljon az élén. S nem bánta volna azt sem, hogy azt a koronát, melyet az új koronaőr, Bónis Samu felpróbált, Kossuth valóban is föltegye a maga fejére.

Épen azért került vele szembe két más férfiú. Szemere, a kinek elnöki programmja egyszerre nagy népszerűséget keltett, köztársaságot akart, valódi republikánus elnökkel. Görgei királyságot akart a régi dynastiával, az átmeneti időkre katonai dictaturával. Szemere tervét a pillanatnyi

[1] Vukovics (id. m. 486.) az eskületétel napját az ó-naptár szerint teszi másodikára.

[2] Erről Kemény, A forradalom után, 172.

[3] »Mi azt óhajtjuk, — szólt (Gaal Márczius Tizenötödikéje, 90.) — hogy ne vérpad legyen az oltár, hol a respublica megkereszteltetik és ne hóhér a keresztapa, mely azt kereszteléskor meg is öli; hanem legyen az oltár, melynél őt megkereszteljük, a tiszta demokratia és humanismus szent oltára és legyen keresztelő papja az egyszerű polgári erény és testvéri szeretet.«

fellobbanás váratlanul érlelte meg; igazi deus ex machina; Görgei már a mult esztendőben megmondta, mit akar s az exigentiákkal ugyan számolva, de következetesen tört czélja felé.

Éppen azért nem Szemere, hanem Görgei volt veszedelmes Kossuthra és politikájára nézve; a hazára pedig föltétlenül káros olyan kormány, melybe összezsúfolni kellett három ilyen férfiút, kik a maguk ragyogó tehetségeit három ellentétes irányban akarták érvényre juttatni. A nemzet válogathatott, köztársaság, nemzeti királyság, pragmatica sanctio kell-e neki inkább? Nem csoda, ha oly időben, mikor a választásnak nemcsak személyek, hanem elvek közt is kellett történnie, az embereket éppen annyi következetlenségbe sodorta, mint mindjárt a mohácsi veszedelmet követő időkben.

A kormány mely természetellenes egyeztetésen alapult, parlamentáris volt ugyan, de voltakép alig akadt végrehajtani való parlamenti határozata. A kormányzónak szemére lobbantják, hogy az állam élén is a pillanatok embere maradt; hogy egyéniségét nem birta mindenkor a közérdek követelései alá rendelni; hogy volt benne hiúság és gyöngeség, minek következtében családi, erősen fejlett és tiszteletreméltó érzülete feszélyezte cselekvéseiben, és hogy nemcsak magát engedte elragadtatni, hanem magával ragadta nemzetét is; azonban jó tulajdonságai és fogyatkozásai egyaránt természetes nyilatkozásai voltak egyéniségének. A kit megváltónak tekintett nemzete, maga vehette észre legkésőbben, hogy fékezhetetlen szelleme a haza koczkáztatására vezet. Szeretett rendelkezni, parancsolni, még bonyolitani is; de élete minden pillanatát forrón és önzetlenül szeretett hazájának szentelte. A folytonos munkában önmagát emésztő ember előtt mindenkor a haza képe lebegett, s ha gyöngeség, ily gyöngeséget tanult a világ tisztelni Themistoklesben, ki a haza megmentése dicsőségét saját nevével akarta összefűzni. Izlés dolga, hogy sokan inkább Epaminondast szerettek volna benne látni, kinek, bár az állam feje, talán csak egy kimenő ruhája legyen, hogy inkább ne mutatkozzék addig, mig ezen a ruháján igazitni való akad. Innen az a sok gáncs, mely érte, hogy — elég szerény határok közt — a külsőségeket sem vetette meg, midőn mint az állam feje akart megjelenni. Pedig kormányzói esküjét is egyszerű honvéd-attilában tette le s udvartartásáról, a körülötte levő kamarilláról beszélni komolyan alig lehetett. A ház május 30-ikán 200,000 forint évi fizetést rendelt számára, a ministeriumot pedig utasitotta, hogy Budapesten a nemzet méltóságához illő lakásban helyezze őt el.

Csak az imént és csupán a legnagyobb általánosságokban állapitották meg a kormányzónak a parlamenthez és a ministeriumhoz való viszonyát. Kossuth erőt érezvén magában, mindenbe beavatkozott, mint a hogy az igen buzgó hivatalnok mindent maga akar végezni, hogy jól el legyen az végezve. Még a vezérekkel is közvetlenül kivánt rendelkezni. Úgy volt ez minden forradalmi időben, még az irodalmak átalakulásai közt is, midőn például

egy Kazinczy Ferencz feljogositottnak érezte magát, hogy (más irodalmi középpont hiányában) az irodalmi areopag fejének tekintse magát. Az észak-amerikai Egyesült-Államoknak sem volt alkotmányuk szabadságharczuk hosszú évei alatt; csak békés időkben tűzhették ki az állam alkotó erői közt való határokat. Azért óhajtott Kossuth is forradalmi időkben menekülni minden törvény nyügétől s tenni és cselekedni a maga lelkiismerete és a szerint, a mit a haza érdekéül ismert föl.

Minden nevezetesebb hir vételével összehivta a ministertanácsot, mely hétfőn és csütörtökön este 6 órától néha éjfélig tartott, s rendes ülésein kivül is majdnem minden nap egybegyűlt. Nagyon józanul itélte meg a helyzetet, midőn a polgárháború lecsillapitása és a nemzetiségek kibékitése végett azonnal munkába vette a nemzetiségi, a polgári és a büntető törvény megalkotását s fölvetette az általános amnestia kérdését. Amannak csak töredékeire találunk a románokkal folytatott alkudozásokban; emez pedig meghiusult Szemere ministerelnök határozott ellenállása miatt. Félre kellett tenni azt a törvényjavaslatot is, melylyel Vukovics a vésztörvényszékek itéleteivel szemben is ki akarta mondatni a megkegyelmezés jogosultságát. A tárgyak beosztása tekintetében az első ministerium szervezetén csak annyi változás esett, hogy a rendőrséget, az egészségügyet és a nemzetőrséget a bel-, a postaügyet a közlekedési és a harminczad- s vámügyeket pedig a pénzügyministeriumhoz tették át. A belügyminister Madarász László rendőri hivatalát május 11-ikén feloszlatta s egészen és alapjában újra szervezte. Országos statisztikai hivatalt állitott fel. Nagy gondot forditott az egészségügyre; Meszlényi Zsuzsánnát, a kormányzó sógorasszonyát állitotta az összes tábori kórházak élére. A megyék és városok igazgatása többé-kevésbbé mindenütt kivételes állapotban volt, de mindenütt megindult a mozgalom

Kossuthné.
(Egykoru kőrajz után.)

a közigazgatás helyreállitására. Nevezetes eredmény, hogy Erdélyben épen ezekben a nehéz napokban törekedtek a közigazgatást a magyar megyék módjára szervezni; de végre is meghagyták a székely székekben idáig működött tisztviselők nevezetét, számát, hatóságát és fizetését, mert ezúttal gyökeresen intézkedni nem lehetett.[1]

A pénzügyek rendezett volta Duschek minister érdeme, ki — a ministerium nem csekély ellenzése után — államtitkárul Lónyay Menyhértet vette maga mellé. Duschek szilárdan el volt határozva, hogy egységet és rendszert hoz a pénzügyek kezelésébe s nem tűri a sereg győzedelmei után, hogy kormány- és segédbiztosok, hadparancsnokok a ministerium tudta nélkül tovább is rendelkezzenek a kincstári hivatalokkal, mivel — mint május 21-ikén kijelentette — a nemzet vagyonának kezeléséről egyedül ő felel a nemzetnek. A képviselőház május 24- és 25-ikén tárgyalta s 26-ikán el is fogadta a legközelebbi adó kivetése és behajtása iránt benyújtott törvényjavaslatát, melyben a novemberi törvényen bizonyos változtatásokat tett; pl. annyit, hogy az ott emlitett 8 hónap helyett 14 álljon, vagyis az adót az 1849-ik év végéig szavazzák meg, a tiszta jövedelem után való 4 %-ot 7-re emeljék stb. Bezerédj szóba hozván a progressiv adó rendszerét, annak ugyan Lónyay európaszerte igen nagy jövendőt jósolt, az időt azonban nem látta alkalmasnak életbe léptetésére; Szemere pedig nyiltan kijelentette, hogy most nem rendszert akarnak, hanem, már csak az ország hitelének fenntartása végett is, adót minden áron. A ház mégis derültséggel fogadta, midőn (május 25-ikén) Angyal Pál a nőtlenségi adó behozatalát inditványozta éppen akkor, midőn — Palóczy megjegyzése szerint — az ifjaknak nem menyasszonyi ágy a helyük, hanem táborban a gyep.[2] Duschek idáig körülbelül 40 millió forint értékű bankót nyomatott s igy külön felhatalmazás nélkül még 20 milló forint árának nyomatásához volt joga. Nemcsak a papirpénz nyomatását folytatta,[3] hanem érczpénzt is veretett, de legjobb akarat mellett sem küldhetett a katonaság számára elég aprópénzt. Bankóinak, ha elfogadásukat Welden táborszernagy május 20-ikán ismét megtiltotta is, teljes árfolyama volt, mig a Windisch-Grätz április 16-iki rendelete alapján Magyarország közjövedelmeire forgalmi eszköz gyanánt kényszeritett kelettel kibocsátott utalványoknak a függetlenség kimondása s a magyar fegyverek győzelme után kelendősége nem lehetett. A nemzeti ajándékok és kölcsönök, ha az áldozatra való készségnek lélekemelő példái mutatkoztak is, egyre ritkábban és kisebb mennyiségben folytak be. A kiadásokban legerősebb tétellel természetesen a hadsereg szerepelt;

[1] Csányi leveleskönyve, 621. sz.

[2] Emlitette, hogy egy mezővárosban a legszebb lánynak elnöklete alatt kimondták a lányok, hogy a legények menjenek csak a táborba, most ne tartsanak számot kezeikre, mert guzsalyt kap, a ki otthon marad.

[3] Május 29-ikén Kossuth Debreczenben szétszedette a pénzjegy-sajtókat s azok azontul, az ismételt költöztetések következtében, nem működhettek elég sikerrel.

májusban és júniusban azonban ez sem vett igénybe többet 4.021,328 forintnál. Az egész forradalom alatt, midőn egy 165,000 főnyi seregnek, a népfölkelésnek, a most felállitott nagy katonai telepeknek s a polgári közigazgatásnak összes költségeit kellett fedezni, Duschek mint államtitkár, majd mint pénzügyminister 15 hónap alatt 84 millió forinttal fedezni tudta a szabadságharcz összes költségeit s még a katastropha idejében is 5 millió forint pénzkészlettel rendelkezett.[1]

Görgeit hadügyministerré tenni — egy elterjedt hit szerint — annyit jelentett, mint megfosztani őt ötvenezer embertől, kiknek bálványa s kikkel nemcsak az ellenséget verheti, hanem — ha eszébe jut — államcsinyt is követhet el. Talán a hadvezért akarták sujtani benne, kinek jobb a taktikája, mint a strategiája. Hiszen azóta Olmützből is futniok kell vala a Habsburgoknak, ha április 26-ikán a komáromi csatában idején felhasználja Pöltenberg hadtestét s akkora csapást mérvén vele az osztrákokra, mint Napoleon Marengonál, győztes hadaival egyenesen Bécsre veti

Duschek Ferencz aláirása.

magát. A helyett, hogy Bécs felé küldenék, most mégis föltétlenül szükségesnek tartják őt a sereg rendezésénél s a hadügyi igazgatás és a kinevezések kérdésében inkább kezébe adják a legfőbb befolyást, s élére állitják egy hadügyi tanács-félének, mely a puszták városából lássa el tervekkel még a hegyek közt küzdő seregeket is. Fontos hivatás kétségkivül, ha éppen Görgei nem egyszer tette is már nevetségessé minden Hofkriegsrath gyámkodását s így maga sem remélhette, hogy messziről, a pillanatnyi viszonyok ismerete nélkül küldendő terveit önérzetes hadvezérek valami nagy megnyugvással fogadják. De minden esetre kivánatosabb, hogy ne egy nagy sereg élén, hanem Debreczenben, a parlament és a kormány

[1] Lukács Béla, Az 1848—49. pénzügy. A forradalmi időszak pénzügyének, hitelmüveletének ismertetése. Eredeti számadások alapján. (Pest, 1871. 8-r. 128 lap.) V. ö. Egy kimaradt fejezet Kossuth Irataiból: Pesti Napló, 1884 márcz. 8. Duschek életrajza Törs Kálmántól: Vasárnapi Ujság, 1880. 1. sz. A bankók clichéiről: Egyetértés, 1888. 225., 310. B. Helfert a Numism. Zeitschrift. 1876. VI—VII. füzetében. Réthy László, Magyar papir- és szükségpénzek a szabadságharczból: Alföld, 1893. 11. sz.

szeme előtt, még helyesebben a parlamentben és a kormányban legyen az a férfiú, ki ép oly kevéssé volt barátja a függetlenség hamaros kimondásának, mint Damjanich és Gáspár. Ő azonban nem tette le méltóságát erre a hirre, mint Gáspár; ellenben forradalmi időkben katona létére sem tagadhatván meg magában a polgárt, megtette rá a maga észrevételeit. Mindenki természetesnek tarthatta, hogy a váczi dynastikus nyilatkozat szerzője nem tekintette oly könnyű dolognak az uralkodóház számüzetését. Ki sem hirdette azt a hadseregnek, mert félt a tisztek tömeges lemondásától. A hogy korábban Damjanich elegendőnek tartott volna két század huszárt, hogy szétverje vele azt a »nagyszájú jakobinus conventet, mely Kossuthot örökösen szélsőségekre kényszeriti«,[1] Görgei szintén azt mondta, hogy elég volna erre a czélra egy zászlóalj azok ellen, kik úgy tesznek, mintha egyáltalában el akarnák veszteni a hazát. Kifakadt azokkal szemben, kiknek nem elég az osztrák, a rácz, az oláh, a szász és a horvát, hanem még az oroszt és talán a poroszt is nyakukra akarják hozni. Kossuth kész még a khinai császárnak is hadat izenni. Külföldi államok elismerésében, támogatásában nincs mit bizni; csak önmagukban bizhatnak. Adjanak fegyvert; ez többet ér mint Európa minden véleménye.[2]

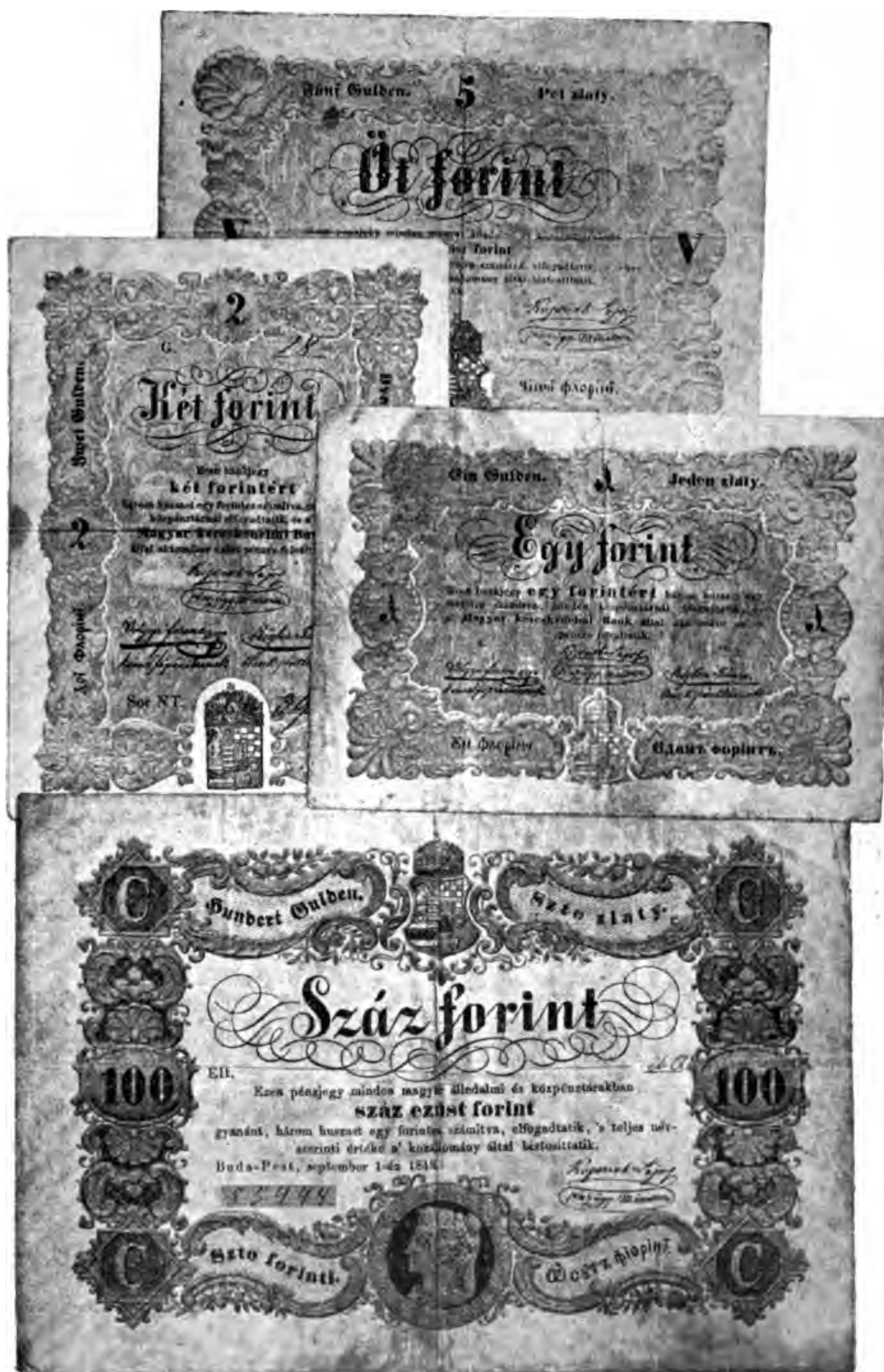
Hasonló esetben savoyai Jenő herczeg sem mondott egyebet. A mint akkor Európa elismerte a Habsburgok pragmatica sanctioját, most is elismerte az annak értelmében trónra lépett Habsburgot; s a mint akkor nem örvendett annak a nyugalomnak, úgy nem örvendett most annak az ellenmondásnak, mely ezt a magatartását otthon, a Habsburgok birodalmában kisérte. Érdeklődést csupán hadi sikerek kelthettek, nem a belvillongásokról sikerült hirek. Innen van, hogy Görgei elfogadta ugyan mind a hadügyminiszterkéget, mind a borsodmegyei képviselőséget, de egyelőre nem akart föllépni sem a kormány, sem a parlament ellen a háború befejeztéig. Sőt a polgárháború elkerülése végett április 29-ikén komáromi kiáltványában elismervén az április 14-ikén teremtett helyzetet, erősen kifakadt az uralkodóház ellen. Debreczenbe a hadügyministeriumba helyetteséül május 5-ikén Klapka tábornokot küldte,[3] ő maga pedig a hadseregnél maradt, hogy befejezze az osztrákok legyőzését s nagyobb nyugalommal várhassa az oroszoknak elmaradhatatlan beavatkozását.

A mint teljesen ötletszerű volt Szemerének a köztársasági irányzatra

[1] Kemény, A forradalom után, 189. Beksics, id. m. 140.

[2] Horváth, Függetlenségi harcz, II. 488—89. Pulszky nagyon jól jellemzi, a külföld mily tájékozatlan volt a magyar kérdésben. Emlékiratai, II. 249—251. Párisból Kossuthhoz február 26-ikán irt levele. Nemzet, 1884. 40. sz.

[3] Idáig Mészáros vezette a hadügyministeriumot, a rendeleteket azonban többnyire Batthyány ellenjegyezte. Május 12-ike után egy hétig, mialatt Klapka Görgei mellett volt a táborban, Répásy Mihály tábornok, a hónap végén pedig, Görgei megérkeztéig, Kiss Ernő országos főparancsnok helyettesitette. A vezérkari osztály főnöke, báró Stein ezredes távoztával, Gelich Richárd százados lett, ki könyve III. kötetében bőven ismerteti a hadügyministerium működését.

Kossuth-bankók.

nézve tett nyilatkozata, a hadjáratra nézve sem volt a kormánynak más, igazán határozott programmja annál, hogy az ellenséget meg kell verni. Teljesen érthetetlen volt a nagy közönség előtt, Komárom alól Görgei miért nem nyomult Bécs felé.[1] Bécsnek azért nem, mert elfogyott a munitio s nem készült el idejében a komáromi hid; Budára azért, mert ezt kivánta Kossuth,[2] Klapka és a közvélemény. S Görgei, ki máskülönben megvetette a közvéleményt, a katonai érdekeket most mégis alávetette a politikaiaknak, azt remélvén, hogy, ha a mérséklet útján marad s beéri Buda visszafoglalásával, ezzel a különben is könnyebbnek itélt feladattal könnyebben kibékitheti a magyar és az osztrák kormányt, mint ha ezt támadó hadjáratával még jobban fölingerli. Buda bevétele után gyorsan visszatérvén a Lajthához, Bécs kétségkivül könnyebben hajlik a békére, már csak azért is, hogy ne kelljen élnie az oroszok segitségével.

Görgei Komáromból az ellenség szemmeltartására csupán Pöltenberg (VII.) hadtestének egy részét rendelte Győr alá. Klapkát a hadügyministerium vezetésére küldvén ki, (I.) hadtestét Nagy-Sándor Józsefnek, Damjanichét pedig (a III-dikat) Knézicsnek adta át, mivel a szolnoki hős, a nemzet ügyének kimondhatatlan kárára, szerencsétlen esés következtében lábát törte.

Görgei hadai május 2- és 3-ikán érkeztek Buda alá, de faltörő ágyúk nélkül, mert Guyon komáromi várparancsnok a gondjaira bizott várból sokáig egy ágyút sem akart átengedni. Ez épp annyi megjegyzésre adott okot, mint az a körülmény, hogy Görgei feltünően nagy számú lovasságot — 5122 huszárt — hozott magával; de nem a vár ostromára, hanem a vár fölmentésére valószinüleg visszatérő Jellacsics 5200 lovasa ellen. Mintegy 30,000 emberével Nagy-Sándor, Aulich és Knézics hadtestével s Pöltenberg hadtestéből Kmety hadosztályával Görgei május 4-ikén vette ostrom alá a várat, melyet parancsnoka, Hentzi Henrik tábornok január óta folytonosan javittatott, erősitett. Ebben bizva, vissza is utasitotta a feladásra szólitó felhivást, sőt Pest lövetésével fenyegetőzött, ha Görgei a várat tovább is ágyúztatná. Hentzi őt tette felelőssé, ha »a szép két testvérváros áldozatul esik«.[3] Még az este bombáztatta is Pestet, mely oldalról pedig senki sem bántotta őt s visszaverte Kmetynek a dunai vizmű czölöpzete ellen, a Bomba-tér felől intézett rohamát. Másnap tehát Görgei a rendszeres ostrom előkészitéséhez réstörő és ellenvédő, leszerelő

[1] Görgei István, Miért nem Bécsnek? Miért Budára? Budapesti Szemle, 1886. s 1848- és 1849-ből, II. 247—257. és 265—272. Görgei Arthur, Mein Leben, II. 54—64. Gelich, id. m. III. 278—285. Hegyesi, A harmadik zászlóalj, 196—203.

[2] Ez ellen Horváth Mihály, id. m. II. 511—515. Gelich, id. m. III. 280.

[3] Welden fővezér Hentzit annak idejében Pest kimélésére intette; a tábornok ezzel épp oly keveset törődött mint a mily nyugodtan jelentette ki Görgeinek, ki magyarságára hivatkozott, hogy ő svájczi és honositott osztrák. Családját azonban már 1749-ben számüzték Bernből s ő maga Debreczenben született 1785 október 26-ikán.

bizd magad, hanem készülj ujabb
csatákra, hogy uj győzelmeket
és végdiadalt arass!

Éljen a haza!

Budapesten, május 21-én 1849.

Hajnik Pál,	**Irányi Dániel,**
középponti rendőri igazgató.	budapesti t. h. korm.-biztos.

KIÁLTVÁNY BUDAVÁR BEVÉTELÉRŐL.

tűztelepek készitéséhez látott, mit Hentzi alig akadályozott, hanem Pestet lövette. Május 13-ikán fel is gyújtotta a dunaparti palotákat, melyeknek égésében most már — saját jelentése szerint — Görgei is az ausztriai dynastia halálpompájára gyújtott fáklyák lobogását látta. 16-ikán, midőn Komáromból végre 9 ostromágyú érkezett, összes ütegeivel támadt s a királyi palotát is lángba boritotta. Valóban sok mindennek kellett történnie, mig a váczi szózat irója e palota égésében gyönyörködhetett. A politikai pletyka miatt azonban azért is gyönyörködött, mert igy Kossuth sem költözhetik be a palotába. A 17-ikén intézett roham meghiúsult ugyan, de hogy Jellacsicsnak ideje ne maradjon a fölmentésre, Görgei, ki már maga is türelmetlenkedett s kit a Debreczenből a hadi munkálatok siettetésére, voltakép pedig az ő ellenőrzésére ide küldött Klapka jelenléte is bosszantott, 21-ikén hajnalban újabb rohamot intéztetett. Öt órakor, hadteste élén Nagy-Sándor személyesen vezetvén a rohamot, Püspöky Gráczián, 47. zászlóaljbeli honvéd, a falakra tűzte az első nemzeti lobogót. Aulich délről, Knézics éjszakról támadt. Szekulics ezredesnek Pest felől való előnyomulását Alnoch császári ezredes a lánczhid felrobbantásával akarta meghiúsitani; a hidban ugyan nem esett kár, de Alnoch életével fizette meg elszántságát. Máriássy János ezredes, Driquet Péter alezredes, Inkey Kázmér és Burclina őrnagy, Nagy-Sándor tábornok, Kmety, Leiningen, Asbóth és Czillich ezredesek, Hertelendy Kálmán, Szende Béla, Almásy Bódog, Perczel Ferencz, Lovász Sándor, Ghyczy Ignácz, s mások példája a honvédeket a legelszántabb harczra lelkesitette; sőt még a huszárok is leszálltak lovaikról, hogy a küzdelemben résztvehessenek. Reggel 7 órakor egy puska golyó Hentzit halálosan megsebesitette s ezzel az őrség végső ellenállása is megtört. Buda vára be volt véve s a honvédek feladata most már inkább csak arra szoritkozott, hogy a nyomukban beözönlött csőcseléket a rablástól és kegyetlenkedéstől visszatartsák.

A 4914 főnyi osztrák őrségnek több mint egy harmada elesett a vár védelmében (ebből 420 az utolsó rohamban) s 15 órai kinlódás után Hentzi is elhunyt. Görgei katonai tisztességgel temettette el vitéz ellenfelét; Kossuth az ő példájára hivatkozott, minő képzett katonai gyakorlottság és minő erőditési tudomány kell a várparancsnoksághoz és mennyire növelheti a parancsnok katonai képessége a várvédelmet;[1] I. Ferencz József pedig a védelmében elesett hősnek és társainak utóbb Budán, a Szent-György-téren emlékszobrot állittatott s a leleplezésen (1852 június 11-ikén) a dynastia több tagjával személyesen megjelent.[2] Maga a nemzet csak 1893 május 21-ikén állitott szobrot, a Disz-téren, a vár ostromában elesett 1200 magyar vitéznek, kik közül 527 ebben az utolsó rohamban vesztette életét.[3]

[1] Kossuth Vukovicshoz 1840 május 30-ikán. Hazánk, III. 339.

[2] A szobor, a nemzet mérsékletének jeléül, most is ott áll a Szent-György-téren; 1895 márczius 31-ikén Szeless Adorján hirlapiró sikertelen kisérletet tett felrobbantására.

[3] A szobor Zala György műve.

Az ostromot követő diadal hire[1] már másnap határtalan lelkesedést keltett a debreczeni oszággyűlésen, mely, Szemere inditványára, azonnal a legmelegebb és legőszintébb hálát szavazta meg a kötelességét Leonidászként teljesitő vitéz hadseregnek, Görgeinek pedig, »ki Hatvantól fogva diadalról diadalra sietett s első hadjáratát azzal végezte, hogy a hazának fővárosát s a kormánynak székhelyét adta vissza«, az altábornagyi rangon kivül a katonai első érdemjel csillagát adta meg.[2] Görgei hidegen

Driquet Péter.
(Barabás egykoru rajza után.)

[1] Ez ostrom fő forrása: Némedy (Bayer) József, Die Belagerung der Festung Ofen, nach authentischen Berichten und Tagebüchern. (Pest, 1853.) Ujhegyi Béla őrnagy, Budavár keletkezése és hadtörténeti multja. (Temesvár, 1892.) V. ö. Hegyesi Márton birálatával a Budapesti Szemle 1893. májusi füzetében. Molitor Ágoston, Budavár alatt: Hazánk, XI. kötet. Budavár utolsó ostroma: Pesti Napló, 1880. 242. s köv. sz. Dr. Eder József, id. Mezősy László, Tenki Sándor, Tóth Sándor és Hentaller Lajos a Tört. Lapokban, 1893. 114—120. l. Görgei két ismeretlen proclamatiója május 17. és 20-ikáról: Vasárnapi Ujság, 1893 június 25. L. a hadjáratról szóló műveket, lapokat s a kisebb-nagyobb czikkek jegyzékét Szinnyei repertoriumában.

[2] Kossuth, nagyobb hatás okáért, megjegyezte, hogy a Habsburgok trónja Magyarországon végképen épen május 21-ikén omlott össze, a mely napon azelőtt 300 esztendővel azt I. Ferdinánd megszállotta. Ez egy kis tévedés. I. Ferdinánd, kit Pozsonyban 1526 deczember 17-ikén választottak királylyá, 1527 augusztus 20-ikán vonult be Budára és Fejérvárt november 3-ikán koronáztatta meg magát.

utasitotta el mindakettőt; az altábornagyi czim osztrák kölcsönvétel, érdemjelek pedig nem valók köztársaságba.[1] Pest városa küldöttségének is azt felelte, hogy semmi érdeme sincs a győzelemben; ő csak messzelátóján nézegette, a honvédek mint mászszák meg a vár falait. »A közhonvéd — szólt más alkalommal — bölcsebb, nemesebben érző, emberibb volt, mint én valék, ki azt parancsoltam, hogy kegyelem nélkül vágja a vár őrségét: egyet sem ölt meg, ki fegyverét letette. Azóta teljes bizalmam van a nép ösztönében.«[2] Máshol ezt köztársasági erénynek neveznék s dicsőitenék a hadvezért, ki a nálánál nagyobb közkatonák tiszteletére buzdit; a forradalomnak azonban már nem volt hite vezető egyéniségeinek önzetlenségében s a diadal mámorában is keresgélvén a nem mindennapi visszautasitás inditó okait, azokat a Kossuth iránt való gyűlöletben, a késett kitüntetés miatt megsértett hiúságban találta.

Görgei érdemrendje.

Fővezérnek Bem volt kiszemelve, »Európa legelső élő hőse,« kit Kossuth mint atyját tisztelt és szeretett.[3] — S ha ő nem, Dembinszky. Mindketten a lengyel szövetség hivei; Kossuth hajlandóbb volt belemenni ily szövetségbe, mint annak idejében II. Rákóczi Ferencz. Pedig mindakettő (Kossuth május 28-ikán is) úgy volt meggyőződve, hogy Magyarország és a szabadság sorsa csak Bécs falai alatt dőlhet el; nem is fogadta el egyik sem a tervet

[1] Ezt fejtegette egy amerikai polgár is május 28-ikán a Márczius Tizenötödikében. (130. l.) A képviselőház a kitüntetés hirével május 23-ikán Kazinczyt, Bója Gergelyt és Varga Sándort, a felsőház pedig Bernáth Zsigmond főispánt és báró Horváth Jánost küldte Görgeihez.

[2] Gróf Esterházy Mihály május 23-ikán a felsőházban Görgeinek Budavár bevételénél tanusitott humanismusáért is elismerést kivánt nyilvánitani, mert megmutatta, hogy a nemzet nemcsak le tudja győzni ellenségét, hanem egyúttal azon a fokán áll a humanismusnak, melyet Európa a nemzetek szabadságának fő tényezője gyanánt ismer el. Jósika Miklós és Bernáth Zs. felszólalása után azonban a ház a különben helyeselt inditvány fölött napirendre tért.

[3] Levele Makraynál, id. m. 82—84.

s Bem visszament Erdélybe, Dembinszky pedig lemondott. Görgei, ki Buda bevétele után harmadnapra (május 24-ikén) már meginditotta seregét Bécs felé, még hadtestét sem tarthatván meg, egyszerűen hadügyminister lett volna. Kossuth azonban épp úgy nem csinálhatott belőle »hizott vadkant,« mint Siéyes a consulatus megalkotásakor Napoleonból; pedig Siéyes katonai dictaturát alkotott, a mire most Magyarországon is égetőbb szükség volt mint valaha. Kazinczy és Bernáth Zsigmond, kik Görgeinél az országgyűlés küldöttségével jártak, a békepárt czéljairól őt felvilágositván, azért kérték őt, hogy ne hagyja ott a hadsereget és ne vegye át a hadügyministerséget.

Görgei valóban szolgálatot tesz a hazának, ha megfogadja ezt a jó tanácsot; s ha nem foglalja el minden gondolatát az a törekvés, hogy megbuktassa az ápril 14-iki alapot. Mert csakhamar nem az volt többé a kérdés, 1848 vagy 1849 áprilisének alapján álljanak-e, hanem az, hogy egyáltalán megmentsék a hazát két nagy hatalommal s a belső lázadással szemben. De Görgeit is elfogta a politizálás láza s fővezérségét, a mi pedig frissebb babérokat fonhatott a 31 éves ifjú homlokára, mellékesnek kezdte tekinteni. A mint tehát Bayer ezredes főnöksége mellett a középponti vezérkari irodát szervezte, s hadait a kormány tervében megjelölt helyekre küldte, Debreczenbe sietett, hogy a fővezér keresésével és az új tervezet végrehajtásával elvesztegetett időt legalább a sereg szervezésével, hiányainak pótlásával s a már megszavazott 50,000 ujoncznak a csatatérre küldésével tegye hasznossá. Mert nagy önáltatás volt, midőn a miniszterelnök május 22-ikén a képviselőházban kimondta, hogy Buda bevétele után a hadseregnek alig van már tennivalója. Pedig most állott a vég kezdetén; s Görgei, ki a maga politikai irányának népszerűsitése végett már Budapesten lépéseket tett egy Való czimű hirlap alapitására, azt hihette, hogy ezt magában a képviselőházban is bebizonyithatja. Hiszen őt és Klapkát a ház éppen akkor (május 24-ikén) igazolta, mikor szóba került, összefér-e a kormányzó állása a képviselőséggel? Kossuth a parlamenten, hatása forrásán kivül, Görgei azon belül, kétségkivül holmi változásokat okozott volna. De ha Kossuth maga mondta is ki, hogy a ki felségjogokat gyakorol, a háznak többé tagja nem lehet, a ház — az igazságügyminister inditványára — napirendre tért a kérdés fölött. Egyébiránt Görgei oly időben (május 27-ikén)[1] érkezett Debreczenbe, a midőn még elfoglalhatta volna helyét a képviselőházban s felszólalhatott volna oly javaslatok ellen, melyeket utóbb gáncsolt. Egyiket sem tette, hanem csupán magánúton érintkezvén a képviselőház egyes tagjaival, egyedül tárczájának ügyeivel foglalkozott. Erre csupán egy hete volt, mert június 2-ikán már Szabó Imre vezérkari ezredesnek és államtitkárnak adta

[1] Megérkezésének napjára nézve az adatok eltérnek. Gelich (id. m. III. 436.) anny közvetlenséggel beszéli el, mint fogadta őket, hogy a napra nézve is az ő tudósitását kellett elfogadnom.

át a ministeriumot, ő maga pedig eltávozott, hogy személyesen vezényelje a dunai hadsereget.

Május 31-ikén a képviselőház Szemere, a felsőház pedig Horváth ministerek inditványára kimondta, hogy üléseit június 2-ikán Budapesten folytatja.

Szemere lángoló lelkesedéssel szólt a parlament debreczeni működéséről. Ez a parlament a haza megmentése eszméjének valóban áldozatul hozta véleménykülönbségét; testét és lelkét oda adta, hogy alapja legyen a végrehajtó hatalom erélyének és a nemzet bízó hitének. Nincs — szerinte — a nemzet történetében egy országgyűlés sem, mely föladatának minden tekintetben nemesebben megfelelt, oly nagy hatalmat oly helyes tapintattal gyakorolt s a népet oly híven képviselte volna. Osztozott annak csaknem kétségbeejtő szenvedéseiben, de immár dicsőségében is. »Mivel nem irtózott amattól, megérdemli ezt.« »Mikor a képviselőház Debreczent elhagyja, legnehezebb, legszebb napjainak helyét hagyja el és életének azt a történetszakaszát zárja be, mely nevét megörökiti.«

Egyes esetekben akármily szigorú itélet alá esik is az országgyűlés működése, valóban mindenkorra megmarad és halhatatlan az az érdeme, hogy a legnagyobb kisértések idején olyan erkölcsi erőt tanúsitott, milyennek csak igen kevés példája van a parlamentek történetében.

Mintha már vége volna a háborúnak, Kossuth meghagyja (május 28-ikán) a hadügyministernek, gyűjtesse össze a függetlenségi harczban elesettek neveit, hogy azokat nagyszerű emlékben hagyhassák az utókorra; majd (június 2-ikán) a rokkantak számára olyan palotát tervez, hogy vetekedhessék az az angol hajóssereg vagy a párisi rokkantak palotájával. Magát Budapestet modern szellemben és nagy arányokban az újraszületett ország igazi fővárosává akarta fejleszteni. Nem óvakodván eléggé olyan hibától, milyet ellensége, Windisch-Grätz, öt hónappal azelőtt elkövetett, Európa előtt a főváros birtokát az ország egysége helyreállitásának jele gyanánt kivánta feltüntetni. Június 5-ikén este hat óra tájban a nép lelkesedése közt vonult be Budapestre. A ministerek, kiknek nem tetszett, hogy az ünnepeltetésből Kossuth családja is kivette a maga részét, nem csatlakoztak ehhez a diadalmenethez, s mellékutczákon hajtattak szállásaikra, mint ahogy politikájukban sem egyszer jártak mellékútakon. Pedig Kossuth elnöksége semmiben sem hasonlitott kortársának, Bonaparte Napoleon herczegnek elnökségéhez. A királyi fogadtatás alkalmával egy pillanatra sem jutott eszébe, hogy belőle III. Lajos is lehetne. Azonban nagyon tökéletes embernek kellett volna lennie, hogy Windisch-Grätz bevonulása után épen öt hónappal bujkáljon a nép izzó szeretetének kitörései elől. Január ötödike a kétségbeesés, június ötödike a diadal napja. Ennek a csodás öt hónapnak, a nemzet bámulatos erőfeszitésének minden sikere elválaszthatatlanúl egybeforrt Kossuth nevével. Mondotta a nemzetnek s az küzdött és bízva bízott. A forradalmat azonban nem ő maga, nem egy club, nem egy pár veres

tollas miniature Danton, nem egy véletlen utczai zavargás rögtönözte; korszakalkotó határozatait minden megfélemlítés nélkül hozta maga a parlament. Ő maga csinálta, vezette és képviselte a forradalmat. Az ő kifolyása volt imént a honvédelmi bizottság, most a köztársasági irányú ideiglenes kormány. Az ő műve a függetlenségi nyilatkozat.[1] Az országgyűlés azonban nem vonult be Kossuthtal együtt a fővárosba; s ha feloszlatására s új választásokkal a népre hivatkozni senki sem izgatott is nyiltan, a nép, midőn Kossuth személyében elismerte maga fölött egy ember tekintélyét, voltakép monarchikus érzületének adta jelét; nemcsak visszatért egy kis idő múlva a monarchikus eszméhez, hanem voltakép el sem távozott tőle.

Köztársasági áramlatok csak a városokban mutatkoztak. Budapesten, melyet a belügyminister voltakép most egyesitett egy várossá, a nemzeti szinházban csupa forradalmi darabokat adtak. Tell Vilmost, Hunyady Lászlót, A skót nemest, a Sevillai borbélyt, II. Rákóczi Ferencz fogságát; a nádor páholya azonban érintetlenül állt a szinházban, »mintha valakire várna«; Kossuth maga bérelt páholyból tapsolt a forradalmi eszméknek A lapok, most már a békepárti Esti Lapok is, azt fejtegették, mi az a köztársaság, milyennek kell lennie a köztársasági jellemnek? Maga a belügyminister is köztársasági szellemben indittatta meg félhivatalos lapját, melynek még czíme is Respublica volt; s mikor ez már két hét múlva megbukott, maga a hivatalos »Közlöny« kezdte a köztársaságot hirdetni.

A köztársaság azonban nem volt sehol; a szivekben éppenséggel nem. A magyar ember nem hogy antimonarchikus nem volt, de még antidynastikus sem volt egészen; a »jeruzsálemi királyt,« ahogy az osztrák császárt nevezgették, mint őszintén alkotmányos magyar királyt, még mindig visszafogadta volna.[2] A koronáról azonban minden esetre hajlandóbb volt lemondani, mint a szabadságról.

III. FEJEZET.

A nemzetiségek.

A forradalom sikere vagy legalább a tisztességes kibontakozás lehetősége attól látszott függni, a kormány és a parlament kibékitheti-e a nemzetiségeket, vagy legalább azokat a nemzetiségeket, melyek a márcziusi alkotmányt csalódva fogadták, a panszlavizmustól pedig, mely kétségkivül nyomon követi az oroszok beavatkozását, saját lételüket féltették. »Tőlünk

[1] Zichy Antal az Esti Lapokban, 1849 június 18., 56. l.

[2] Ilyesmire már július 21-ikén czélzott Milnes az angol parlamentben, megjegyezvén, hogy Magyarországban a köztársaságot, vagy a köztársasági modort sohasem kiáltották ki, s hogy a mostani ideiglenes állapotnak alkotmányos király választásával véget lehet vetni.

függ, tőlünk egyedül — irta Csányi még február 7-ikén — hogy a béke szent angyala a kedves Erdélybe visszatérjen. Egy szabad, alkotmányos nemzet tiszta szándékától, szilárd akarattól vezérlett törekvés az ármánynak nyomorú zsoldosai felett rövid hetek alatt dicsőségesen fogja diadala napját ülni.«

Már Kolozsvárra érkezte első napjaiban tanácskozott egyes befolyásos férfiakkal, miként lehetne lecsöndesiteni a lázadókat. A mint utóbb is mondta,[1] ismerte a haza vészes állását és ha ellenségeit legyőznék is, azt a nagy munkát és feladatot, mely a kormány embereire vár: kiengesztelni a nemzetiségek fölzaklatott, gyűlöletet lehelő kedélyét egymás iránt s »belépni az általános jólét eszközlésének stadiumára«. A szegény elámitott nép, ha jó bánással képessé teszik a dolgok felfogására, a nép, mely ma feszitsdmeget kiabál, felvilágosittatva a legszebb jutalmat nyújtja: az elismerést és szeretetet. Arra, hogy a népet a lázadástól elvonja s a nemzeti ügyhöz csatolja, leghathatósabb szernek tartotta a megtérők személyének és vagyonának biztositását.[2] Valamivel szigorúbb volt a szászok iránt. Mivel a sereg fizetésére csak nagy bankjegyeket kapott Debreczenből, Tóth Ágost ezredest, a beszterczei főhadparancsnokot intette, ismertesse meg bankjegyeinkkel a szászokat, kik idegenkednek tőlük; »ott van pénz elég; nem ártana a felváltást megkisérleni, habár egy kissé drastikusabb modorban kellene is azt eszközölni.«[3] Márczius 12-ikén pedig utasitotta az erdélyi hadsereg balszárnyának főparancsnokát, hogy az ostromállapotban levő szász földön harácsolás útján szerezze be a hadsereg élelmét.[4] Ugyanaznap azonban Bem az elfoglalt Szebenből testvériséget és közbocsánatot hirdetett. Kijelentette, hogy minden honpolgárnak egyenlő szabadságot kell élveznie. A választás nem lehet nehéz a polgári szabadság és a kancsuka közt. Ő a hirdetett közbocsánatot még a »vandal oláhok« irányában is megtartotta, megtartja tehát a szászokkal szemben is, ha valahára észre térnek s lemondanak úgy a katonai befolyásról, mint az orosz beavatkozásról, mely szégyent hozott reájok. »Ti oláhok is józanodjatok ki. Üzzétek el csábitótokat, csatlakozzatok a magyar kormányhoz és a szabadelvű alkotmányhoz, mely nektek szabadságot és birtokot adott«. Két nap múlva felhivta a kiadókat, inditsák meg ismét lapjaikat, mert első kellék alkotmányos szabadság megszilárditására a sajtószabadság. Irjanak szabadon. »Magyarok, szászok, oláhok — szólt márczius 21-ikén, az osztrákok és oroszok kiszoritása után — nyújtsatok egymásnak testvérileg kezet, távoztassatok minden nemzeti gyűlölséget és boldogok lesztek«. Éljenek azokkal az alkotmányos jótéteményekkel, melyeket nekik a minden igazgatás közt legszabadabb magyar igazgatás ajánl.

[1] Hosszú László kővárvidéki h. főkapitányhoz, február 22-ikén. Csányi-ltár, 258. sz.

[2] B. Egloffstein alezredeshez, február 22-ikén. U. ott, 265. sz.

[3] Márczius 4-ikén. U. ott, 339. sz.

[4] U. ott, 450. sz.

Csányi nem látta szivesen, hogy Bem politikai dolgokba avatkozik. Márczius 14-ikén Bem bűnbocsátó levelét akkép értelmezte, hogy a rögtönitélő biróság elébe 1848 deczember 28-ika előtt elkövetett bűnökért senkit sem lehet állitani, hanem az ilyet a rendes büntető biróságok előtt perlik és büntetik. Rablókra, gyilkosokra stb. sohasem szól az amnestia, mert »a bűn büntetetlen nem maradhat, ez az Isten, természet és polgári törvények rendelete«. Kossuth márczius 18-ikán Bemmel szemben ő neki adott igazságot. A szelid lelkű, de vas kezű Csányi 23-ikán kikelt a szászok ellen, kik »nem irtóztak orosz seregeket hívni be a haza szent földére s így elárulni önhazájukat s minden testvér-nemzetet,« de ennyi hálátlanság és bűn után is a kormány atyai kiméletéről biztositotta a nemzetségeket. A magyar nemzet a kivívott szabadságban egyaránt kiván osztozkodni a többi népfajjal, eddigi legdühösebb ellenségeivel, ha ezentúl tisztelik a törvényt s ragaszkodnak a hazához. Egyelőre azonban ostromállapotba helyezte Nagy-Szebent és az »úgynevezett« egész Királyföldet.[1] Dobokay József nagyszebeni rendőrbiztos márczius 22-ikén elkészitette a gyanúsak jegyzékét, Zárnoki Endre szebeni hadbiró azonban már márczius 26-ikán jelenthette a politikai foglyok szabadonbocsátását.[2] Csányi 29-ikén hatalmasan megleczkéztette Brassó város tanácsát, mindamellett sokáig senkit sem fogatott el. Április 4-ikén a szászok nemzeti vagyonát lefoglalta ugyan,[3] s a haza térni vonakodók vagyonának lefoglalása iránt is intézkedett,[4] de a néppel mindenütt emberiesen bánt, minek következtében mind több és több hódolati nyilatkozat érkezett hozzá. A kibékülés azonban nem volt őszinte; s ha Berdé Mózsa kormánybiztos május 3-ikán azt jelenthette, hogy a szász hatóságok engedelmesebbek lettek, másnap már ismét panaszkodott ellenük.[5] Ilykép az erdélyi kormány erélyesebben kivánt fellépni. Haller segesvári térparancsnok április 21-ikén elfogatta a szászok legkiválóbb emberét, Roth István Lajos lelkészt, Küküllőmegye 13 falujának császári biztosát,[6] és lánczokban küldte Segesvárra, majd Kolozsvárra. Lánczait csörgetve, irta a tudós a magyar néphez ezt a latin distichont:

»Hogyha erős vagy oroszlánként, cselekedj' te királyként:
Fegyvernél jobban győzhet az emberi tett«.[7]

A hadi törvényszék május 11-ikén halálra itélte[8] és Csányi mindjárt

[1] Aranyosszék honvédelmi bizottságához. Leveleskönyv, 103.

[2] A kiáltványok Kővári Okmánytárában, 157—163.

[3] Csányi-ltár, 4373. és 4389. sz.

[4] Baternay levele a szász nemzeti vagyon összeirása dolgában április 20-ikáról. U. ott, 3285. sz.

[5] U. ott, 1644., 1727. sz.

[6] Ápril 22-iki jelentése. U. ott, 3286. sz.

[7] Hundert Jahre sächsischer Kämpfe, 194.

[8] E miatt a kolozsvári törvényszék elnöke, gróf Karacsay Sándor, azonnal lemondott. Csányi-ltár, 1805. szám.

főbe lövette őt.[1] Másnap, midőn a közlekedésügyi tárcza átvételére Debreczenbe távozott Csányi helyett a még május 6-ikán kinevezett Szent-Ivány Károly lett Erdély főkormánybiztosa, Dósa Elek kormánybiztos Brassóban Hoffmann Károlyt, Vots Ágostont és Honigberger Jánost állittatta a rögtönitélő törvényszék elé;[2] a szászok egyetlen nevezetesebb vértanúja azonban Roth maradt.

Erdély kilencz tized-része lecsöndesedett, s a tavaszszal már csak Gyula-Fejérvár, Déva és az ú. n. móczok vidéke nem hódolt. Albákból, Abrudbányából menekülők beszélték Csányinak, hogy Jancu valóságos családi életet él még a magyarokkal is. Topánfalva volt a »havasok királyá«-nak főhadiszállása; hadi és élelmi szereit, sőt — hír szerint — kincseit is ott halmozta együvé.[3] Hatalma megtörése végett báró Kemény Farkas alezredes először is Gyula-Fejérvár elfoglalását tartotta szükségesnek. Márczius 24-ikén tehát már Tövisről megadásra intette az August ezredes vezetése alatt álló osztrák őrséget, mely azonban másnap kijelentette, hogy Ferencz Józsefnek letett hitéhez holtig hű marad. Ugyanaz nap Kemény visszavonulásra kényszeritette Axente prefekt csapatát s márczius 28-ikán már ágyúztatta a várat; két órai tüzelés után azonban minden veszteség nélkül, Borbándra huzódott vissza.[4] Itt találkozott azután Bemmel,[5] kivel megállapodott az alsófejérmegyei zendülők leverésének módjára nézve, őt azonban csakhamar báró Stein Miksa váltotta fel Gyula-Fejérvár alatt, melyte rendszeresen csak május végén kezdett ostromolni. Ellenben Forró ezredes, ki ápril 20-ika óta 2000 emberrel és hat ágyúval állt Déva vára alatt,[6] május 27-ikén föladásra kényszeritette Kudlics főhadnagyot, ki 200 emberével s három ágyújával öt hétig állt ellen.[7]

Ezalatt Csutak Kálmán őrnagy április 2-án Körösbányáig hatolt, néhány kisebb sánczot bevett, Buteanu prefekt csapatait szétszórta, Brádnál tovább azonban nem nyomult,[8] hanem alkudozásokat kisérlett meg Jancuval. Jancunak, a móczok hite szerint, maga V. Ferdinánd engedte át Erdélyt, mint császárságot; ő magát a havasok királyának nevezte. A mint megjegyezte, népe a német bolondja s ő a népeé. Valóban nem akarta kiszolgáltatni oláhjait a bécsi politikának. Erdélynek egyetlen román forra-

[1] Hintz György: Die letzten Lebensmomente Ludwigs Roth. (Brassó, 1850. 8r. 23 lap.) Oberth Ferencz, S. L. Roth. (Bécs, 1896. két kötet.) A szászok 1896 november 24-én kegyelettel ülték meg Roth születésének századik évfordulóját.

[2] Csányi-ltár, 1957. sz.

[3] Csányi Marsó alezredeshez, márczius 13-ikán. Leveleskönyv, 712—718.

[4] Koos Ferencz a Tört. Lapokban, 1896. 68—69. Axente Moldovánnál, 495—97.

[5] Kemény április 1é-n Csányihoz. Csányi-ltár, 2387. sz.

[6] Forró jelentése. Csányi-ltár, 1720. sz.

[7] Forró tudósitása május 27-ről. U. o. 2356., Kuun Kocsárdé és Czetz tábornoké május 23-ról. U. ott 2356., 2413. és 2517. sz.

[8] Csutak Kálmán. Aradi fogságom alatt irt adatok az 1848—49. szabadságharcz, különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról. (Pest, 1868.)

dalmi embere volt, ki a szabadságért s magasabb politikai czélokért igazán hevült. Szivesen fogadta a havasalföldi forradalmi bizottságnak azt a felhivását, hogy az oroszok ellenében a magyarok s az összes elnyomott népek ügyét mozditsa elő. Mialatt e végből Bolliac Caesar Szebenben lapot alapitott, rajta kivül Rosetti, Borlea stb. buzgólkodott a kibékülés ügyében. »Nu cread neamtului!« (Nem hiszek a németnek!) volt a jelszava. Szivesen fogadta tehát Balcescut, ki öt társával őt a romániai emigratio nevében Topánfalván a magyarok megsegitésére szólitotta fel. Időközben a debreczeni kormány is komoly lépéseket tett a románok megnyerésére, mire a debreczeni román képviselők idáig is sürgetve kérték. Kossuth április 17-ikén értesitette Csányit, hogy Drágos János képviselőt küldte ki az alkudozások meginditása végett.[1] Drágos már harmadnap Brádra érkezvén, Jancu és Buteanu prefekteket azonnal meg is kérte, jelöljenek helyet és időt a tanácskozásra. Axente abban a hitben élt, hogy a magyaroknak nem a prefektekkel, hanem az egyedül illetékes román béke-bizottsággal, vagy pedig a császári kormánynyal kell alkudozniok. Jancu, Buteanu, Dobra, Vladutiu, Boér stb. április 25-ikén megjelentek a mihályfalvi értekezleten;[2] elvben a béke s a fegyverletétel mellett nyilatkoztak; egyelőre azonban fegyverszünetet sürgettek. Drágos erre nem levén felhatalmazva, részletesebb utasitások nyerése végett Debreczenbe ment, május 5-ikén azonban Abrudbányán már a prefektek elé terjeszthette Kossuth békepontjait.[3] A prefektek már másodnapja tanácskoztak a 18 pont fölött, s azokat általánosságban elfogadván, Jancu ki is tűzette a magyar zászlót, a midőn híre terjedt, hogy Hatvani Imre őrnagy, ki Csutak helyébe lépett, Brád felől mintegy 1500 emberrel és 4 ágyúval Abrudbánya felé nyomul. A meggondolatlan »flamingó,« kit Kossuth külön megbizással látott el, azt hitte, hogy ezzel a meghódolást sietteti. Drágosnak sejtelme sem lévén Hatvani czéljairól, a prefekteket megnyugtatni törekedett; Jancu azonban ebben a fegyverszünet megtörését látván, odahagyta az alkudozások helyét. Hatvani semmit sem adott az eléje jött városi főbirónak és Drágosnak arra a figyelmeztetésére, hogy ne jöjjön be a városba, mert a béke már meg van kötve s a románok leteszik a fegyvert. Éjjel 11 órakor bevonult s másnap a fegyvereket erőszakosan akarta, de nem tudta beszedetni. Dobra, Buteanu és Viranu prefekteket azonnal elfogatta s ezzel lehetetlenné tette, hogy magyarok és románok már mint bajtársak fogadják az oroszok fenyegető támadását.

Jancu béketörést és árulást látott a dologban s Axente és Bálint prefekteket, valamint Munzáth főhadnagyot segitségül hiván, május 9-ikén felgyújtotta Verespatakát, délután pedig Abrudbányát rohanta meg, honnan Hatvani másnap reggel 4 órakor a város magyarságának egy részével s

[1] Csányi-ltár, 1371. sz.
[2] Sántha György zarándi kormánybiztos jelentése. Csányi-ltár, 1649.
[3] Kossuth utasitása Jancsónál, id. m. 141—43.

foglyaival[1] együtt Brád felé vonult vissza. A görög keleti templomokba menekült magyarok jobbadán kegyelmet kaptak ugyan, házaikat azonban a lázadók fölégették s kirabolták, az utczákon és a házakban talált magyarokat pedig levágták. Drágost, a szerencsétlen közvetitőt, mint vére és nemzete elárulóját, a lándzsás nép összevagdalta.[2] Hatvani 16-ikán visszafoglalta Abrudbányát.[3] Úgy látszik, az volt a szándéka, hogy a bányavárosok magyarjait és németjeit magával vigye. Mintegy 2000 menekvővel, kik — még a nők, gyermekek és betegek is — jobbadán gyalog mentek a huszárok és gyalogok közt, 19-ikén szakadó esőben hagyta oda Abrudbányát; az 1264 méter magas Vulkán-hágó tövében azonban Jancu és Bálint lándzsásai rájok rontottak s többnyire levágták őket. A bécsi legionisták utoljára már egymást lövöldözték, hogy kezeik közé ne jussanak. Félszázad huszár 84 székely puskással keresztül vágta magát, Hatvani megszökött, a menekülők azonban a sereg nagy részével és 4 ágyúval együtt odavesztek.[4] A magyar-román kibékülés meghiúsitója és a zarándi hadosztály tönkretevője azzal állt bosszút, hogy május 23-ikán Jószáshelyen Buteanut kivégeztette. A kormány elvette tőle a zarándi hadosztály parancsnokságát s azt Inczédy László őrnagynak adta át, ki kivonult Zarándból és Biharban szervezett új csapatot.[5]

Ezzel egy időben a szerbek lecsillapitására is történt némi kisérlet. Perczel május 10-ikén elfoglalván Pancsovát, onnan jegyzéket intézett Szerbia kormányához; jó szomszédságot ajánlott s a segitőcsapatok visszahívását kivánta, az európai hatalmak belgrádi konzulait pedig arra kérte, hogy Magyarországgal, mint most már független állammal, közvetlenűl érintkezzenek, mit a szárd, angol és franczia konzulok megbizottai azonnal meg is igértek. Mialatt 16-ikán az elcsüggedt szerbeket Jellacsics kiáltványban intette, hogy a horvátokkal kezet fogva, »mint egy anyának, a mi Szlávánknak szövetséges fiai« tovább is küzdjenek, Kossuth május 21-ikén utasitásokkal látta el arra nézve, mit és mennyit igérhet a hódolni akaró szerbeknek. Kijelentette, hogy nevetséges képtelenség volna vajdát

[1] A sötétségben Dobra prefektet leszúrták. Erről Kemény István báró a Fekete könyvben: Tört. Lapok, III. 736. Május 19-ikén Kemény Farkas azt a hírt írta Szentiványinak, hogy az oláh zendülők főnökeinek egy részét kivégeztek. Csányi-levéltár, 2336. szám.

[2] Hatvani, Munzáth, Axente, Bálint és Majoresan jelentései a Tört. Lapokban, 1896. 176—79. és 210—11. Jancu jelentése: Die Romanen der oest. Monarchie, II. 41.

[3] Horváth János jelentése május 17-ről. Csányi-ltár, 2054.

[4] Hatvani jelentése május 19-ikről. U. ott, 2731. Báró Kemény Fekete könyve: Tört. Lapok, III. 734—6., 742—43. B. Kemény Gábor, Nagy-Enyednek és vidékének veszedelme, 244. Az abrudbányai menekültekről Füzy Sámuel és Schmidt szebeni rendőrfőnök június 14-ikén. Csányi-ltár, 2908., 3041. sz.

[5] Midőn Hatvani vereségének hírére a hadügyministeriumban valaki felszólalt, hogy irtóháborút kellene inditani az oláhok ellen, Klapka rárivalt: »Mit? Ön ki akarja irtani az oláhokat? Az oláh nemzetet épp oly kevéssé lehet kiirtani, mint bármely más nemzetet. Jegyezze meg ezt magának.« Gelich, id. m. III. 407.

adni nekik, mert hiszen nincs is külön területük, a Bácsban és »bánság«-ban lakó magyarok, románok és németek nemzetiségi jogaival és szabadságával pedig összeférhetetlen. Ép ily képtelenség a külön szerb országgyűlés, mert Magyarországban nincs Szerbia. Államnyelv csak a magyar lehet, egyházaikban, iskoláikban, anyakönyveikben, tervezett esküdtszékeik tárgyalásaiban, községeik igazgatásában azonban a szerb nyelvet használhatják. Megszüntetni kívánja a határőrvidék katonai rendszerét s a határőröknek teljes polgárjogot óhajt adni; Szerbiának pedig előbb-utóbb háborút kell izennie, ha a népjog sérelmével a lázadást tovább is segítné.[1]

Ez ügyre két hónappal később a kormány még egyszer visszatért ugyan a nemzetiségi törvényben, most azonban egyelőre inkább fegyverrel kívánta elfojtani a polgárháborút s első sorban a románok pacificatiójára törekedett. A havasi lázadók most már nemcsak a bányák vidékeit fenyegették,[2] hanem május 31-ikén Moga József alprefekt alatt Tövis, Borbánd és Maros-Portus alatt is szerencsét próbáltak; a Gyula-Fejérvárt ostromló sereg azonban visszaverte őket.[3]

Kemény Farkas báró a még mindig lázongó Hunyadból[4] június 3-ikán 4000 gyalogossal, 18 ágyúval s egy üteg röppentyűvel — Forró és Inczédy László hadaival együtt — Déváról Brádra indult s nem csekély küzdelem után, június 11-ikén foglalta el Abrudbánya romjait.[5] Onnan, elégtelen és kellően nem élelmezhető csapatával Topánfalva ellen nem indulhatván, a Gyula-Fejérvárt ostromló sereghez kívánt csatlakozni. A Nagyhegyen (Dealu Marén) június 16-ikán Axente támadása következtében, csak áldozatok árán juthatott el Zalatna kormos falai közé,[6] hol pár napig pihenvén,[7] Gyula-Fejérvár alatt egyesült Steinnal. Stein épp úgy ostromszerek nélkül állt e vár alatt, mint Görgei egy ideig Buda alatt, s őt is hasonló gáncsok érték.[8] A mint tehát ostromágyúit felállíttatta,[9] június 24-ikén lövetni kezdte a várat, felgyújtatta az ősi székesegyházat, a püspöki lakot, a pénzverőt; másnap délután azonban lövegei elfogytak, mire az ostromot abbahagyta,

[1] Az iratok Mészárosnál: Kossuth levelei a karvezérekkel, 82—84., 95—99. Perczel jegyzéke Szerbiához: Frey, Kossuth und Ungarns neueste Geschichte, III. 100.

[2] Czetz tábornok Szebenből június 2-ikán katonaságot kért az aranybányák és a sóraktárak biztosítására. Csányi-ltár, 2598. sz.

[3] B. Stein jelentése M.-Portusról május 31-ikéről és Czetz tábornoké Nagy-Szebenből június 1-ről. U. ott, 2620—1. Juhász őrnagy jelentése június 12-ikéről. U. ott, 3197. sz. Axente Moldovánnál, id. m. 494—514.

[4] Kuun Kocsárd június 5-iki jelentése Szászvárosról. Csányi-ltár, 2703. sz.

[5] Kemény június 14-iki jelentése Abrudbányáról. U. ott, 2798., 3778. és 4681. sz.

[6] Kemény június 17-iki jelentése Zalatnáról. U. ott, 3082. sz.

[7] Június 19-ikén még onnan kér zsoldot. U. ott, 3083. sz.

[8] Stein a gyanúsításokról június 18-ikán. U. ott, 3108. sz.

[9] Kemény M.-Portusról már május 15-ikén tudatta a főkormánybiztossal, hogy az ágyúkkal Borbándra érkezett. (U. ott, 2335. sz.) Rombauer Tivadar pedig Nagyváradról május 28-ikáról, hogy a bombákat útnak indította. (U. ott, 2817. sz.).

s beérte a vár körülzárásával, mely hosszú időre lekötött 33 ágyút, 3892 gyalogost és 249 huszárt.[1]

Bem, ki június 18-ikán Nagyváradon személyesen találkozott Kossuthtal, Kolozsvárt június 21-ikén értesült Kemény hadjáratának sikertelen voltáról, mire újból megparancsolta Keménynek, hogy a havasok közé nyomuljon. E végből Gyalúról Szépszögi őrnagyot, Bánffy-Hunyadról pedig Vasvári Pál őrnagyot is[2] támogatására rendelte. De csakhamar ellenkező parancsot

Vasvári Pál.
(Egykoru kőnyomat után.)

adott,[3] mivel június 27—28-ikán Besztercze vidékén már az oroszokkal kellett csatáznia, s így minden erejét az oroszok ellen akarta forditani.

[1] Stein július 9-iki létszámkimutatása. Eredetije id. Gyalokay Lajosé Nagyváradon.

[2] Vasvári életét legbővebben megirta Thallóczy Lajos: Vasvári Pál s a pesti egyetemi ifjuság. (Budapest, 1882. Sr. 92 lap). Erdélyi működésére vonatkozó adatok nagy számmal vannak a Csányi-levéltárban.

[3] Egyrészt talán azért is, mivel a Gyalú vidékén levő lázadók éppen most kezdtek hódolni s fegyverüket lerakván, föleskűdni az alkotmányra. Szépszögi jelentése június

Kemény és Szépszögi idejében megkapták, Vasvári azonban nem kapta meg a letiltást; elindult tehát a teljes lázadásban álló Mariselre, hol Szépszögivel kellett volna egyesülnie. Csekély hadával hiába várakozván reá, két napi csatározás után az oláh guerillák elől vissza akart vonulni; Fontanelenál azonban Jancu egyik tribunja, Corchesiu (Korkes) Miklós útját állotta és mintegy 600 emberét lemészárolta. Maga Vasvári Pál is elesett; Buzgó László százados a csapat roncsaival keresztülvágta magát.[1] A hazafiúi kegyelet most évenkint megkoszorúzza azt a helyet, hol a márcziusi lelkes ifjúnak, a »kis Kossuth«-nak forró vére kiomlott.

Nem a kétségbeesés kapkodása volt, hanem igazi államférfiúi tett az a törvényjavaslat, melyben a kormány ennyi vérontás és csalódás után is biztositni kivánta a románok nemzetiségét. Balcescu, a romániai emigratio küldötte, május közepétől kezdve gyakran tárgyalt a magyar kormánynyal, melyet a románokkal kibékiteni, Jancut pedig rábirni törekedett, hogy csapatával Kis-Oláhországban harczoljon az oroszok ellen. A javaslat kimondta, hogy az oláhokat ezentúl románoknak nevezik, nemzetiségük jogait törvényekkel biztositják; a törvényhozás nyelve a magyar lesz, de a közigazgatásban és a tanitásban tisztán román megyékben a román nyelvet használhatják, pöreiket a szóbeliség behozatalával román vagy magyar nyelven folytathatják; anyanyelvükön kérvényezhetnek; a g.-kel. románok egyházukat és iskoláikat teljesen szabadon igazgathatják; a cultusministeriumban külön g.-kel. ügyosztály lesz e valláshoz tartozó román hivatalnokokkal; egyházaik s iskoláik a többi felekezetekéivel egyenlő előnyökben részesülnek; a pesti egyetemen g.-kel. theologiai kart állitnak; kormánybiztos felügyelete mellett zsinatokat tarthatnak; túlnyomóan román községekben a nemzetőrséget románok vezénylik; államhivatalokban a románokat különbség nélkül alkalmazzák; a fölkelők leteszik fegyvereiket s általános kegyelmet nyernek, ha föleskűdnek a magyar függetlenségre.

Szemere ministerelnök az első magyar nemzetiségi törvényt július 21-ikén ebben a szellemben terjesztette az időközben újra összejött országgyűlés elé. Utalt reá, hogy ha az ország kormánya a kegyetlenségeket hasonló kegyetlenségekkel torolta volna meg, azóta talán béke volna, de a sírnak békéje. Ők azonban nem szalasztottak el a kibékülésre alkalmas egyetlen pillanatot sem. A románok és szerbek megnyerésére igénybe vette a havasalföldi mozgalmak vezéreinek s a szerb fejedelmi kormánynak befolyását is.

23-ikáról s Kettegi Lászlóé másodnapról. Csányi-ltár, 3148. és 3182. sz. Ellenben Gyergyai Soma június 27-ikén intézkedést kért a lázongók ellen, kik a levélpostásokat kirabolják. U. ott, 3261. sz.

[1] A mészárlás történetének forrásait l. Hegyesi Mártontól a Tört. Lapokban, 1892 134—37. l. és 1893. 6—8. sz. A csatáról s Vasváriról a Tört. Lapok minden évfolyamában becses adalékok vannak, különösen a hős ifjú halála napjáról. Kolozsvárt 1892-ben külön Vasvári-kör alakult a rá vonatkozó emlékek gyűjtésére s megőrzésére. Buzgó László életrajza Szabó Samutól a Tört. Lapokban, 1894. 57—58.

Megállapitott pontjaik tetszettek a győzelem idejében; a mint azonban szerencséjük csillaga némileg borulni kezdett, csalfasággal, sőt árúlással tértek ki javaslataik elől. Pedig hasonló jogokat egy ország sem ád a határain belül lakó apróbb nemzetiségeknek. Szemere mindamellett is bemutatta javaslatát, kimondván, hogy ha a nemzet a nemzetiségek kivánatait ezentúl is oly aristokrata módon fogja fel, mint idáig, tönkremegy az ország. A parlament meg is szavazta a törvényt, mely a legkritikusabb időkben sem adott többet a nemzetiségeknek, mint az 1868: XLIV. t.-cz. A nemzetiségek keveselték, a magyarok sokalták, mindannyian gáncsolták, a béke akadályának azonban mindamellett sem tekintették, hogy a nemzet ügyében ekkor már senki sem bizott komolyan.

A romániai emigránsok egyik küldötte, Balaceanu már korábban újból megnyerte Jancut a kibékülés tervének. Ugyanaz nap, melyen Jancu hadai Vasvárit lemészárolták, a kormány levelet kapott tőle, melyben a havasok királya kijelentette, hogy bizonyos föltételek mellett kész kibékülni a magyarokkal s harczolni velük az oroszok ellen. Kossuth kedvező választ adott, július 14-ikén pedig már meg is kötötte a szerződést a román legio iránt,[1] mely szerint a moldva-oláhországi emigratio legiója Magyarországban az osztrákok, az oroszok és a panszlavizmus ellen, a szabadságért és a magyar függetlenségért harczol, hűséget esküdvén Magyarországnak és Romániának egyaránt.

Különösen Bemnek volt kedvelt gondolata, hogy Jancuval egyesülten rontván Oláhországba, az oroszok ellen föllázitsa az ott lakó románokat s Erdélyből Moldva védelmére való sietésre birja az oroszokat. Kossuth helyeselte a tervet s Boliac Caesart, ki Bemben már Románia jövendő királyát látta, a Kis-Oláhországot megszállva tartó Omer pasához küldte, hogy az oroszokkal Nagy-Oláhország területén vivandó küzdelemben jóakaratú semlegességre birja. Bem, be sem várván a különben is meghiúsúlt küldetés eredményét, 2500 honvéddel, 600 huszárral és 8 ágyúval július 22-ikén az ojtozi szoroson át Moldvába rontott; felhivta a románokat, hogy török fenhatóság alatt állitsák vissza fejedelemségük szabadságát, s 23-ikán Herzsa és Onestie mellett megverte Usztrugoff tábornok orosz seregét. De midőn másnap Ocnán kiadott második kialtványa sem keltett viszhangot, és sem a parasztok, sem a boérok nem siettek táborba, a mily gyorsan ment, 25-ikén ép oly gyorsan is húzódott vissza Erdély védelmére.

A román emigránsokat lehangolta, de nem ábrándította ki ez a sikertelenség. Úgy hitték, az oroszoknak mindent elnyeléssel fenyegető hatalmával szemben, Ausztria-Magyarország helyett jobb eszményképük lehet Románia-Magyarország, az egymásrautalt két ország szoros szövetsége, esetleg a magyarok, románok és délszlávok teljesen demokrata alapon álló confoederatiója. Július

[1] Ennek és a kiegyezésnek pontjai, melyeket Balcescu és Boliac szövegezésében Kossuth július 14-ikén elfogadott, Ghicánál: Amintiri din pribegie, 372—384.

25-ikén Axente még megkisérelte Gyula-Fejérvár fölszabaditását, a magyarok azonban visszaverték őt. Ez volt az utolsó csata magyarok és románok közt. A románok e vár alatt 120 nap alatt négy nyilt csatát vesztettek a a magyarok ellen, kik azonban az oroszok közeledésének hirére most mégis elvonúltak Gyula-Fejérvár alól. 29-ikén az oroszok Barnutiu útján csatlakozásra szólitották a lázadókat, ellenben Jancu, bár emberei július 31-ikén fölégették Toroczkó-Szent-Györgyöt, Zalatnán az utolsó pillanatban a magyarokhoz való csatlakozásra szólitotta fel prefekt-társait. Most már mindanynyian ott álltak a panszlavizmus feneketlen örvénye mellett s ő nem akart beleszédülni; Axente ellenben fölpattanva mondta, hogy ő még az oroszokkal is megverekszik, ha azok a magyarok barátságát ajánlják nekik.

IV. FEJEZET.

Az oroszok beavatkozása.

Kossuth még márczius 18-ikán kijelentette, hogy a nemzet az oroszokat becsületes ellenségnek nem tekintheti, mert rabló módra, hadizenet nélkül s népjogellenesen törtek az országra. Nyilatkozatát harmadnap a honvédelmi bizottság s a parlament is magáévá tette. Márczius 25-ikén Kossuth biztositotta a házat, hogy az orosz beavatkozás kérdésében a kormány megtette kötelességét s diplomatiai úton felszólalt ez ügyben; másnap Szeben város tanácsa is ünnepiesen tiltakozott az oroszok beavatkozásának folytatása ellen. Ezeknek a lépéseknek azonban már csak azért sem lehetett sikerük, mert Magyarországot egy európai hatalom sem ismerte el önálló államnak és hadviselő félnek.

Különben is alig értesült az olmützi kormány, hogy az osztrák-orosz hadak Erdélyből kiszorúltak, Schwarzenberg hg. külügyminister azonnal Nesselrode gróf orosz külügyministerhez fordult s arra kérte, eszközölje ki a czárnál, hogy Galiczia határának leginkább fenyegetett pontjain tekintélyes haderőt vonjon össze, a megfigyelő hadtest parancsnokát pedig hatalmazza föl, hogy az osztrák kormány kérelmére osztrák területre nyomuljon s részt vegyen a »lázadás« gyors elnyomásában. Nesselrode gróf április 6-ikán (ó-naptár szerint márczius 25-ikén) kijelentette, hogy a megfigyelő hadtestet a czár már is felállittatta. A czár azonban, »kit az erdélyi szerencsétlen események« egyszer mindenkorra meggyőztek a felől, a részben való segitség mennyire árthatna csapatai tekintélyének s másrészt milyen keveset használna Ausztriának, csak úgy hajlandó segitséget adni, ha a határt átlépő

[1] A Jancura vonatkozó irodalmat közöltem a Pallas Lexikonában, IX. 818. V. ö. Adamescu, Luptele pentru nationalitate Rominilor de peste munti in 1848—49. (Bukarest, 1892.)

hadtestek elég nagyok lesznek, hogy önmaguk is megfeleljenek a rájuk váró feladatoknak, s ha nem egyesitik azokat Windisch-Grätz seregével, a mi csak surlódásokra vezetne a tábornokok és csapataik közt. Ellenkező esetben a czár nem teljesithetné az osztrák kormány kérését. Ismeretes, hogy kérését ez a kormány csak a legnagyobb lelki küzdelmek után tette meg. Januárban Schwarzenberg még úgy vélekedett, hogy egy kormány tekintélyét sem csorbitja a lázadókkal való küzdelem; a külföld előtt és odabenn azonban minden hitelét tönkre teszi, ha idegen segély behivásával tanusitja, hogy képtelen saját háztartásában helyreállitani a rendet. Stadion Ferencz gróf minister Ausztriára nézve szintén egyszerűen becsületbeli kérdésnek tekintette, hogy a fölkelést saját erejével győzze le. Arra, hogy a márczius 4-iki alkotmányt félretéve, Magyarországgal az áprilisi törvények alapján próbáljon kibékülni, ő maga, a márcziusi alkotmány szerzője, nem gondolt ugyan, az orosz beavatkozást azonban, ha már meg nem akaszthatta, legalább halogatni kivánta. Midőn Medem gróf bécsi orosz követ április 13-ikán Nesselrode jegyzékét Schwarzenberggel közölte s nyilvánvaló lett, hogy Oroszország sokkal nagyobb arányokban adja meg a segitséget, mint azt talán maguk az osztrák államférfiak is óhajtották, Stadion visszaborzadt a felelősség sulyától; amúgy is kimerült idegzete megtört az újabb izgalom hatása alatt[1] s a ministertanácsból betegen menekült Badenbe, hol megtébolyodott. Sorsában van valami, a mi a hazája jövője miatt kétségbeesett Széchenyi tragikumára emlékeztet.

Schwarzenberg most az osztrák hadsereg szerencsétlen küzdelmei után Windisch-Grätz herczeget visszahivatta, helyébe fővezérül Weldent neveztette ki s a kormány nevében április 13-ikán sietett kijelenteni, hogy méltányolja és köszönettel elfogadja a czárnak mind a két föltételét. Teljesen a czár kormányára bizza a közremüködés katonai részleteinek és módozatainak megállapitását; csak azt óhajtaná, hogy a czár Bukovinán és a tihuczai szoroson átErdélybe, Besztercze és Maros-Vásárhely felé is küldjön egy hadat, mely azután összeköttetésbe tegye magát a Brassó felől Erdélybe törő osztrák hadakkal. Ennek a czélnak a megvalósitására a helyi viszonyokhoz képest elégnek tart ugyan 40,000 embert, a szám és a részlet meghatározása azonban teljesen szabadságában áll az orosz kormánynak.

A czár kedvetlenül fogadta ezt a bizonytalan nyilatkozatot. Megjegyezte, hogy csapatait Erdélybe csak Galiczián keresztül küldheti be, mert itt van a legnagyobb ereje; Moldva-Oláhországot megszálló csapataiból nem adhat segitséget. Már pedig most, mikor Erdélyben az események a legkedvezőtlenebb fordulatot vették, az új hadműveletek érdekében a sikert lehetőleg biztositani kell. Javasolta, hogy Galicziát, és Bukovinát — a szám megjelölése nélkül — oroszok szállják meg, s hogy az onnan kivonuló osztrá-

[1] A két osztrák államférfiura nézve l. Berger, Felix Fürst zu Schwarzenberg. (Lipcse, 1853.) és Hirsch, Franz Graf von Stadion. (Bécs 1861.)

kok a magyarok és erdélyiek ellen rendelt osztrák csapatok maradványaihoz csatlakozzanak. Tartalékul az oroszok szolgálnának. Ha azonban az osztrákok nem verhetnék le a magyarokat, óvatosan az oroszok is benyomulnának s hadi működésük alapjául a Kárpátok közt tett berendezéseik szolgálván, a siker minden valószinüségével küzdhetnének. Máskülönben a czár semmit sem tehet és nem is tesz. Ha küldötteik a részletekre nézve megállapodhatnak, ő attól a pillanattól fogva az osztrákokat támogatni fogja mindazzal az erővel, melylyel a gondviselés jóvoltából rendelkezik.

A czár ultimatuma megtette hatását. Schwarzenberg herczeg Medem gróf útján április 21-ikén »esdekelve kérte« Paszkjevics Erivanszkij herczeg orosz táborszernagyot a segitő-sereg útnak inditására. »A helyzet nehéz — szólt Medem — és csalhatatlanúl hamar elvész a kedvező alkalom, ha a lehető legrövidebb idő alatt elégséges erőt nem küldenek egy diversioval, mely a Kárpátok felől Krakkótól délre fenyegetné a lázadókat . . . A segélynyújtás minden késedelme a legkomolyabb bonyodalmat okozná a monarchia megrontására.« Hiszen a czár a monarchia érdekeit úgyis közösen akarta védeni Ausztriával, melynek e végből le kell csillapitania Magyarországot, a forradalmi üzelmek tűzhelyét. Galicziából már is kivonultak az osztrákok s rendkivüli zavar, sőt végzetes veszedelem származhatnék belőle, ha ezt a tartományt megszállatlanúl hagynák.

Galiczia valóban közel állott ekkor ahhoz, hogy elveszszen mind az osztrákokra, mind az oroszokra nézve. Kossuth kormányzó ugyanis éppen a függetlenségi nyilatkozat kibocsátásának napján (április 19-ikén) a Galicziával határos megyékben levő csapatok főparancsnokává nevezte ki Dembinszky altábornagyot, s a nélkül, hogy ez iránt megkérdezné Görgeit, kivel a hadügyi tárcza átvétele dolgában már alkudozott, megengedte neki, hogy — a mit a ministertanács ellenzett [1] — esetleg be is törjön Galicziába. Dembinszky a maga 17,220 emberével és 57 ágyújával, az északi hadsereg élén, a lengyelek közt való népszerűségére támaszkodva, fölkelésre akarta birni Galicziát, hogy azután összehija a lengyel országgyűlést, kimondja Lengyelország helyreállitását s a két ország kölcsönösen segitse egymást. Czartoryszky herczeg is ezt remélte,[2] Lengyelország felszabaditását az idegen járom alól, a magyarok és szlávok teljes kibékitését; a lengyelek azonban egyelőre hadd küzdjenek a magyarok lobogói alatt s Lengyelország egy elhamarkodott fölkeléssel ne tegye ki magát az 1846-ik évihez hasonló kegyetlenkedéseknek. Oroszország ellen az volna a leghathatósabb fellépés, ha a Kaukázusba inditanának hadiexpeditiót, mivel az oroszok a magyarok ellen használni nem mert lengyel tiszteket mind oda küldték, rájok pedig számitani lehet s így igen komoly lenne a közös ellenség ellen való harcz. A harmadik lengyel, Bem sem helyeselte a Galicziába való betörést, sőt

[1] Vukovics emlékiratai, 487.

[2] Levelét közli Ocskay Gusztáv az Egyetértésben, 1890. 98. sz.

azt a legnagyobb szerencsétlenségnek tartotta volna; mert az osztrákok bizonyosan a földesurak lemészárlására izgatnák a lengyel parasztokat. Betörni csak akkor kellene, ha Bem a délvidék lecsillapitása után Fiuméig hatolván, az ott Francziaországból nyert tisztekkel és fegyverekkel Bukovina felől rontana Galicziába, mig azt Dembinszky Krakkó felől foglalná el.

Az orosz kormány már régen foglalkozott a magyarok ilyen betörésének lehető voltával; különben is azt hitte, hogy nem egy-két légio, hanem 30—40,000 lengyel küzd a magyarok sorai közt.[1] Valószinűnek tartotta, hogy Dembinszky és Bem, kik közül ez utóbbi Erdélyben már is diadalmasan harczolt az oroszok ellen, minden befolyásukat felhasználják, hogy megkisértsék Lengyelország helyreállitását, a miért 1831-ben hiába harczoltak. Sir Andrew Buchanan szentpétervári angol követ még április 10-ikén is biztositani tudta Palmerston lord külügyministert, hogy a czár csak abban az esetben támogatja Ausztriát, ha a magyar felkelők Galicziába törnének s akkor is beéri e tartomány megszállásával; Brunow báró londoni orosz követ azonban még erről a lehetőségről sem akarván tudni, egy héttel azután, hogy az osztrák kormány elfogadta az orosz segitség föltételeit, április 20-ikán Palmerston megnyugtatni törekedett Stratford-Canning konstantinápolyi angol nagykövetet, hogy az oroszok nem avatkoznak Magyarország ügyeibe.[2]

Ilykép még a rendesen jól értesült angol diplomatia sem tudván bizonyosat a dologban, nem csoda, ha a magyarországi politikusok, a maguk teljes tájékozatlanságában, nem tartottak közvetlen veszedelemtől. »Csodásan jól mennek dolgaink — irta Csányi április 20-ikán;[3] — csak az az élhetetlen muszka, — az ne csináljon zavart.«

Ugyanez nap azonban Beck tábornok, a czár segédje, Olmützbe érkezett a segitségadás módozatainak tisztázása végett.[4] Kijelentette, hogy egész erővel kell elfojtani a lázadást, mindenekelőtt pedig orosz hadakkal megszállni Galicziát és Bukovinát, hogy az osztrákok onnan is a magyarok ellen nyomulhassanak; a beavatkozó orosz sereg számát

[1] A lengyeleknek a magyar szabadságharczban való részvételére nézve l. Weldycz Szilvesztertől: Der Antheil der Polen an dem Ungarischen Freiheitskampfe 1848—9. (Altona, 1850.) Sobolewski gróftól: Polen en Hongarije vor en gedurende den Vrijheids-Oorlog in 1849. (Utrecht, 1853.) Ez utóbbit nem láthattam.

[2] Az ide vonatkozó jegyzékek: Correspondence relative to the affairs of Hungary. Jellemző a hirszolgálatra nézve, hogy Ponsonby április 15-ikén értesitette ugyan Palmerstont, (u. ott, 18.) hogy az osztrákok az oroszoktól segitséget kértek s igen nagy kilátásuk van a hite szerint különben nem jelentékeny erő megnyerésére, — ez a jegyzék azonban öt nap mulva még nem volt Palmerston kezei közt.

[3] Gál Sándor ezredeshez. Leveleskönyv, 746. sz. Már előbb, márczius 14-ikén igy irt (u. ott, 496. sz.) Tóth Ágoston ezredeshez: »Most 50,000 ember indult meg Buda-Pest bevételére; ha az orosz nem hunczutkodik, úgy az osztrákokon győzelmünk kétséget nem szenved, legalább annyiból, hogy kénytelen leend paczifikálni becsületes áron.«

[4] Buchanan Palmerstonhoz április 15-ikén. Correspondence, 190.

majd azután, a körülményekhez képest, állapitsák meg. Schwarzenberg ehhez képest már április 25-ikén sürgősen kérte a czárt csapatainak beküldésére, mire Nesselrode gróf április 27-ikén körlevélben értesitette a külső udvaroknál levő orosz diplomatiai ügyvivőket, hogy ezt a kérést a czár a maga s az európai rend és nyugalom érdekében teljesiti is.[1] Kiemelte, hogy Oroszország nem szemlélheti közönyösen az utóbbi időkben nagy haladást tett magyar mozgalmat, mely a Lengyelországban nyiltan előkészitett fölkelés alapja lett, mert a lengyel emigránsoknak a magyarok közt egész hadtesteik vannak s élükön Bem és Dembinszky korlátlan hatalommal határozzák meg a támadás és védelem terveit. Galiczia után esetleg Orosz-Lengyelországban kisérlik meg a fölkelést, mialatt a moldva-oláhországiakat is föllázitani törekesznek. Ausztria segitségért a czárhoz fordult, hogy előbb elfojtson oly felkelést, mely függőben tartja mind a két birodalom nyugalmát. A czár elismeri ugyan, hogy minden államnak joga van meghatározni saját politikai alkotmányát, egy független Magyarország azonban Ausztria hatalmával s erőforrásaival szemben csak néhány napig állhatna fenn. Az európai egyensúly és saját államainak biztonsága egyaránt beavatkozásra készteti Oroszországot, mely nem tűrheti, hogy a Magyarország főnökeit az oroszok ellen lelkesitő szellem tovább terjedjen. Nemcsak a maga, hanem az európai csend és nyugalom érdekében is cselekszik tehát, midőn teljesiti Ausztria kérelmét és segiti őt a béke helyreállitásában, saját lengyel tartományaitól s a Dunával szomszédos vidékektől pedig távol tartja a szervezett izgatás átkát.

Május elsején a hivatalos Wiener Zeitung értesitette először a világot, hogy a császári kormány igénybe veszi az orosz czár fegyveres segedelmét, melyet számára a czár a legnemesebb készséggel és a legbőségesebb mértékben megajánlott. A magyar fölkelés ugyanis pár hónap óta oly kiterjedést nyert s tüneteiben annyira magán viseli az európai felforgató párt minden ereje egyesülésének jellegét, hogy valamennyi államnak közös érdekében áll gyámolitani a császári kormányt abban a harczban, melyet ott a társadalmi rend fenyegető feloszlása ellen visel.

Okúl egy szóval sem emlitette, nem is emlithette az április 14-iki függetlenségi nyilatkozatot, mert ennek hire csak május 2-ikán, ugyanaz nap érkezett az osztrák császári államkanczelláriába,[2] a mely nap Legedics osztrák tábornok Krakkóban dobszóval értesitette a közönséget, hogy az oroszok már meg is indultak Galiczia megszállására s a magyarok ellen való harczolásra. A bécsi lapok is csak május 3-ikán hoztak először hirt a függetlenségi nyilatkozatról,[3] mely tehát semmi esetre sem volt oka az oro-

[1] Nesselrode körlevele. U. ott, 201.

[2] Majláth Antal gróf: Neuere Gesch. der Magyaren, II. 231. Magenis Arthur bécsi angol ügyvivő Palmerstonhoz május 4-ikén. Correspondence, I. 193.

[3] Először a kanczellária lapja, az Oesterr. Korrespondent, 101. sz.

szok beavatkozásának.[1] Nem emlitette ezt okúl maga I. Miklós czár sem, midőn május 20-ikán manifestumban tudatta, hogy megindul Ausztria császárjának támogatására. A fősúlyt arra fektette, hogy Magyar- és Erdélyországban a lázadás, melyet az Olaszországban is elfoglalt osztrák kormány még nem verhetett le, az ő 1831. évi lázadó lengyeleinek s minden más nemzet szerencse-lovagjainak, számüzötteinek és kóborlóinak csapataival növekedve, a legfenyegetőbb módon terjed és saját tartományainak nyugalmát is veszélyezteti. Segitségül hiván tehát ily igaz ügy támogatására a seregek istenét, ki egyedül adhat győzelmet, hadait meginditotta a lázadás elfojtására s a vakmerő pártütők megsemmisitésére. »Igy tölti be Oroszország a maga szent hivatását.«

Paszkjevics herczeg már három héttel azelőtt tudatta Berg tábornokkal, hogy a hadmüveleteket megkezdi; Berg azonban, ki Schwarzenberg kül- és Cordon hadügyminister társaságában személyesen is lerándult Pozsonyba, hogy Welden fővezérrel a közremunkálás részleteit megbeszélje, ezt a hirt csak 3-ikán közölhette Schwarzenberggel, ki ezért »minden jó osztrák« örömét és mély hálàját fejezte ki iránta. »Oroszország felséges czárja — szólt — segitségére jövén a mi polgárháborútól tépett országunknak, nemcsak felséges uramnak és a monarchiának teszi a legnagyobb szolgálatot, hanem nagylelkű elhatározásával Európát is megmenti az általános felforgatástól.« »A forradalom — mondta ugyanaznap egy másik sürgönyében[2] — nagy léptekkel halad egész Európában. Magyarország most annak fő csatatere. Ha az anarchia itt győzedelmeskednék, a társadalmi rend egész Európában mélyen megrendűlne.« Welden Pozsonyban különben is kijelentette Berg orosz tábornoknak és a ministereknek, hogy hadserege a legnagyobb veszélyben van, hogy az ujonczozás gyöngén folyik s hogy, ha Bécset a lázadók elfoglalják, veszélybe jut az egész monarchia. Pedig ezen senki sem kételkedik.[3]

Azonban már nemcsak Magyarország volt gyanús. A magyarok függetlenségi nyilatkozata Ausztriát kiszolgáltatta a szlávoknak, kik rendkivüli örömmel fogadták, hogy a magyarok kiválása a birodalomban föltétlenül nekik biztositotta a hegemoniát. Ugyanakkor, mikor az »orosz szabaditók« a szláv testvérek ölelésére siettek, a csehek lelkesülten éljenezték Kossuthot s épp úgy bálványozták, mint egykor Napoleont. Schwarzenberg május 4-ikén figyelmeztette is Kabog grófot, hogy Sassnak nem Magyarországban, hanem Morvaországban kellene megjelennie, mert csak így lehet remélni, hogy a magyarok nem kisérlik meg Bécs ostromát. S valószinű is, hogy, ha Görgei hirtelen Bécs alá nyomúl, a csehek és morvák segitségére siet-

[1] Ez ellen Görgei István, id. m. II. 434—444.

[2] Mindkettő Oreusz könyvében. Hegyesi a Tört. Lapokban, 1892. 130.

[3] Bécs külvárosai készek voltak fölkelni, ha a fölkelők a város alá jönnének. Rogge, Az 1848-iki reakczió, 55.

nek, vagy legalább belső nyugtalanságok támasztásával könnyitik munkáját. Kossuth miatt közülök igy is sokat befogtak, s május 10-ikén Prágát és Csehország valamennyi várát ismét ostromállapotba helyezték, a császári udvar pedig május 5-ikén Olmützből Schönbrunnba költözött vissza.

Május 12-ikén a császár kiáltványban értesitette a magyarokat, hogy szövetkezett a czárral, a közös ellenség, a lelkiismeretlen fölforgatók bűnös pártja legyőzésére. Az orosz sereg az ő kivánságára és vele tökéletes egyetértésben jelenik meg Magyarországban, hogy hatalma minden erejével egyesülve, gyorsan véget vessen a pusztitó háborúnak. Ne tekintsék az oroszokat hazájuk ellenségeinek; királyuk barátai azok, kik erélyesen támogatják őt abban a szilárd elhatározásában, hogy Magyarországot megszabaditsa a hazai és külföldi gonosztevők nyomasztó jármától. 14-ikén a magyar minister-tanács, midőn az első homályos értesüléseket kapta Galiczia elárasztásáról, feladta Dembinszkynek azt a tervét, hogy Galicziára üssön és sejteni kezdte, hogy ha elég volt ennek a hadteste az onnan Eperjes felé betörő Vogel osztrák hadtestének visszariasztására, az oroszok ellen most már hatalmasabb erőt kell küldeni az északi határok őrzésére. A minister-tanács azonban 16-ikán egyelőre csak tiltakozást küldött a galicziai csapatösszevonások és az esetleges beavatkozás ellen; azt remélte, Európa alkotmányos kormányai nem nézik tétlenül »a zsarnokhatalom példátlan vakmerőségét,« vagy ha ők elnéznék is, nem hitte, hogy Európa szabad részei harczra ne keljenek a nemzetek örök jogának ily halálos megsértése ellen.

És a XIX. század derekán éppen a magyar cultusministernek jutott az a feladat, hogy a protestáns többségű kormány megbizásából a középkor eszméihez nyuljon s egy nagyon is buzgó keresztény nép, az orosz ellen a keresztes hadjárat előkészitésére buzditsa valamennyi felekezet papjait. Neki kellett a vallásgyűlölet üszkét dobni közéjük. »A különben hazaáruló« Rajacsics példáját állitotta eléjük: mit tett ez maroknyi népével, midőn a vallás fegyverét ragadta meg; a vallással izgatott, holott senkinek sem jutott eszébe, hogy elnyomja vagy üldözze hiveinek hitét. Az orosz nemcsak a nemzeti és polgári szabadság, hanem a vallás és lelkiismeret szabadsága ellen is harczra készül. »Föl tehát, hazánk lelkészei! Készüljetek ti is keresztesharczra a zsarnok hóditó ellen, ki benneteket és hiveiteket pogányoknak nevez.« Három hét alatt ötször buzditsák a népet a szabadságharcz ernyedetlen folytatására s arra, hogy készen álljon a tömeges fölkelésre és minden áldozatra; a római és g.-kath papok körmeneteket és nyilvános imádságokat tartsanak, hogy győzedelmet adjon Isten a szabadságért harczolóknak; június 6-ikán minden felekezet hivei szigorúan böjtöljenek; katholikusok az oltári szentség kitételével, más vallásúak is isteni tiszteleteik alkalmával mindenkor felolvassák a ministertől küldött imádságot; harangozzanak mindannyiszor a könyörgés befejeztével; a fölkelés esetében pedig álljanak az egyház főpásztorai és főpapjai ünnepi öltözeteikben a nép élére »s a vallás mindenható szózatával buzditsák a népet a vallási

és polgári szabadság megoltalmazására, hogy a béke napjai, Isten dicsőségére, mennél hamarabb bekövetkezzenek«.

Az oroszok beavatkozása alig fenyegette kisebb veszedelemmel a hazát, mint hatszáz esztendővel azelőtt a mongolok berohanása. Akkor a menekülő kún király, mostan a czár múlt márcziusi nyilatkozata jó előre bejelentette az invasiot; nem hitték. Tulságosan számitottak a külföldre; csalódtak. Nagyjaik az elsőbbségért vitatkoztak; a nemzetiségeket megnyerni nem tudták, sőt maguk ellen lázitották; saját erejükben elbizakodtak; s a veszedelem komoly voltában csak akkor hittek, mikor már el nem háríthatták. Hatszáz esztendővel azelőtt azonban, a középkor utolsó harmadában, a középkornak kevesebb eszközével éltek, mint épen most, mikor a két császár kosmopolitasággal vádolta a szabadságharcz intézőit. A püspökök, papok akkor nem misékkel, könyörgésekkel, egyházi beszédekkel, harangozással és bőjtöléssel akarták eltávolitani a fenyegető veszedelmet, hanem maguk is lóra ültek és banderiumokat vezettek a betörő ellenség ellen. Akkor nem a keresztet ragadták meg, hanem a véres kardot, a nemzeti harczra szólitás jelét; pedig a középkor utolsó harmadában egy igazán ázsiai támadás ellenében jobban félthették a vallást. A keresztes háborúk hazánkban sohasem teremtettek közszellemet; Európában mégis magyar földön van leghosszabb, 1095-től egészen 1849-ig terjedő multja a keresztes háborúk eszméjének. Azonban a művelt Európa, sőt a hazai görögkeletiek előtt sem emelhette a szabadságharcz hitelét, hogy ezt az eszmét most odadobta egy tisztán politikai természetű küzdelembe. Igaz, hogy szabad is volt túltennie magát mindazokon a szabályokon, a mik az egymás ellen harczoló művelt nemzeteket általában véve kötelezik; mert az oroszok hadüzenet nélkül készültek reá támadni, a nemzet pedig elvárhatott ily hadüzenetet, mert kikiálthatta, ha Európa még nem ismerte is el, függetlenségét. A kormány egész Európa előtt óvást emelt ezen invasio ellen a kényszeritett önvédelem, a népjog, a nemzet életét a bitorlás túlkapásai ellen biztositó szerződések, a szabadság, az európai egyensúly, a közműveltség, az emberiség s a kiomló ártatlan vér nevében. Istent s a művelt világot tette biróvá maga és zsarnok megtámadói közt s kijelentette, hogy ha az egész világ elhagyná is, önvédelme igazságos harczát megvivja az utolsó csepp vérig.

E közben Lomnánál Árvamegyében egy 2000 főnyi kozák csapat, mely tudtán kivül lépte át a magyar határt, május 16-ikán már előőrsi csatát vivott a honvédekkel; azután azonban ismét visszahúzódott Spitkovicze felé[1] és onnan csak június 9-ikén szállta meg 6787 emberével Alsó-Kubint és vidékét. Az együttes támadás tervének végképen való megállapitására I. Miklós czár másnap, I. Ferencz József császár pedig 19-ikén

[1] Sass báró orosz tábornok május 16-iki levele Divéky Antal árvamegyei alispánhoz. Árvamegyei Hirlap, 1889. 10. sz.

érkezett Varsóba. Két napig tartó tárgyalás után elhatározták, hogy a hadjáratot június 17-ikén kezdik meg, Panjutine 11,896 főnyi hadosztályának azonban már most csatlakoznia kell, a mint június 3-ikán Nagy-Szombatnál csatlakozott is az osztrákokhoz, kik az oroszok bejövetele előtt nagyobb vállalatba nem foghatnak. Az oroszok minden ponton egyszerre vonulnak 'be s e közben az osztrákok is előnyomulnak. A hadi terveket az osztrák hadi tanács az orosz meghatalmazottal (Berg tábornokkal) együtt késziti, s mindkét főhadparancsnoknak bemutatja. Az összes orosz hadcsapatok főparancsnoka Paszkjevics gróf tábornagy, varsói herczeg; az északi hadtestben osztrák csapatok is állanak alatta, mig az osztrák fővezér a Duna mellékére küldött orosz csapatokkal is rendelkezik; az erdélyi egyesült hadcsapatok főparancsnoka Lüders orosz tábornok. Oroszország nem tart igényt hadi költségeinek megtéritésére, Ausztria csak az osztrák területen való élelmezés költségeit fedezi; zsoldról, fegyverről, lövőszerről maga Oroszország gondoskodik. Magyarország legyőzésével s Ausztria uralmának biztositásával Oroszország azonnal kivonúl Magyarországból s Ausztriából, az osztrák kormány esetleges kivánatára azonban tovább is megfigyelő hadakat hagy Galicziában és Erdélyben. Az osztrákok kiszolgáltatnak Oroszországnak minden lengyelt, ki csata közben esik fogságba.

Herczeg Paszkjevics.
(Egykoru metszet után.)

Ebben a szabadságháborúban Magyarország teljesen a maga erejére volt utasitva, mindamellett is, hogy a külső hatalmak nem fogadták egészen közönyösen az oroszok beavatkozásának hirét. A franczia nemzetgyűlésben, hol gróf Teleki Lászlónak az oroszok beavatkozásáról irt röpiratai eléggé fölkelték a figyelmet, Flocon képviselő interpellatiójára Drouyn de

Lhuys külügyminister már május 12-ikén kijelentette, hogy Pétervárott, Berlinben, Bécsben és Londonban diplomatiai úton igyekezett megelőzni ezt a sajnálatos tényt, mely a legnagyobb zavarba hozhatja a keletet, Németországot és egész Európát; s hogy, ha a diplomatia eszközei elégtelenek volnának, a nemzeti gyűlés meghallgatásával más szabályokhoz nyúl. Teleki abban a hitben, hogy más rendszabályok alatt a hadüzenetet kell érteni másnap köszönetét fejezte ki a külügyministernek, kit Sarrans május 21-ikén ismét kérdőre vont, mert a czár manifestumának megjelenésével elmult a diplomatiai tárgyalások ideje.

A külügyminister odavetette, hogy ha a diplomatiai lépésekkel be nem érik, a háborut kell inditványozniok, de ezért azután vegyék is magukra a felelősséget. Joly képviselő szerint valóban nincs más választás, mint vagy tűrni a királyok szövetségét, vagy háborút izenni; ő a maga részétől inkább háborút akar, mint az ország lealázását és a szabadság megsemmisitését. Inditványozta, mondja ki a nemzeti gyűlés, hogy úgy tekintvén a czár manifestumát s az osztrák, porosz és orosz közt kötött szövetséget, mint a franczia forradalom s az 1848 május 24-iki határozat által szentesitett közjogi elvek ellen irányzott merényletet s óvást tevén a franczia nép nevében az Európa szabadságát fenyegető új coalitio ellen, meghagyja a kormánynak, nyuljon azonnal a legerélyesebb rendszabályokhoz a népek nemzetisége és függetlensége elvének tiszteletben tartása végett. Ezt Cavaignac tábornok nyilt hadüzenetnek vette. A kormánypárt csupán arra kivánta utasitani, hogy komolyan figyeljen az Európában most történő eseményekre s hadi mozgalmakra és átlátván ennek a helyzetnek veszedelmét mind a szabadság jövőjére, mind a köztársaság belső és külső érdekeire, azok védelme végett erélyes rendszabályokhoz nyuljon. A gyűlés 459 szóval 53 ellenében elvetvén Odillon Barrot ministerelnöknek a napirendre-térés iránt tett inditványát, tovább folytatta a vitát, miközben Bastide volt külügyminiszter újabb határozati javaslatot adott be, mely szerint »a nemzeti gyűlés tekintetbe vévén, hogy az orosz czár nyilatkozata és seregének azt követő mozgalmai a nemzetek függetlenségének elvét s Francziaország biztosságát egyaránt fenyegetik, felhivja a kormányt, foganatositsa mindazon rendszabályokat, melyek a köztársaság becsületének és érdekeinek védelmére szükségesek.« Némi módositással Joly is járulván Bastide inditványához, másnap (május 23-ikán) újabb zajos vita után megtörténhetett a szavazás. A nemzeti gyűlés 436 szóval 184 ellenében Cavaignac javaslatát fogadta el.

S ezzel eldőlt nemcsak Magyar-, hanem Francziaország, sőt egész Európa szabadságának ügye is. A törvényhozó gyűlés, mely öt nap mulva összeült, semmit sem adva a lapok magyar-barát, orosz-ellenes cikkeire, a monarchiák barátságát kereste, Napoleon útját egyengette a trónra s június 25-ikén, midőn Maugin azt inditványozta, hogy óvást tegyenek az oroszok magyarországi beavatkozása ellen, a Magyarországban egy időben oly

népszerű új külügyminister, Tocqueville egyszerűen napirendre-térést javasolt, a mi meg is történt.

Angolország parlamentje és kormánya szintén nem tekintette a beavatkozást casus bellinek. Az alsóház, nem ismervén a magyar mozgalmak természetét, május 11-ikén derültséggel fogadta Osbornenak azt a kérdését, tudja-e a kormány, hogy az orosz sereg a független Magyarországba ment? »Igen valószinű — tette hozzá — hogy azok, a kik nevetnek, egy szót sem tudnak Magyarország történetéből.« Megkérdezte továbbá, van-e olyan szerződés, mely Nagy-Britanniát kötelezné, hogy ellenezze az orosz seregnek Magyarországba való bemenetelét, s hogy nem szándékozik-e a kormány közbenjáróul föllépni az osztrák császár és a magyar nép közt? Palmerston egész szárazon azt felelte, hogy Ausztria valóban megkapta a kért segélyt Oroszországtól, hogy Magyarország függetlenségének biztositására semmiféle szerződés sem kötelezi Angliát, s hogy ehhez nem is érkezett felszólitás az Ausztria és Magyarország közt való közbenjárás iránt. Hume kérdésére július 6-ikán lord Russel is csak annyit válaszolt, hogy az interventio nem sérti a bécsi egyezményt, hogy Oroszország Ausztria kérelmére vállalkozott a »fölkelés« elnyomására, s hogy különben sem szándékozik beavatkozni Európa ügyeibe. Csak ezután, de már későn fordult a lapok és a meetingek rokonszenve a magyarok felé, bizonyitgatva, hogy Magyarország most már nem egy fejedelem ellen harczol, kit bizonyos föltételek mellett még elismert volna, hanem a hazájába tört, gyűlölt idegen ellen küzd. Taylor a londoni népgyűlésen tényleg és jogilag menthetetlennek találta az oroszok beavatkozását, mely sérti a népjogot, a magyarok elévülhetetlen jogát s veszedelmes Európa békéjére, szabadságára, jólétére egyaránt. Dudley-Stuart Magyarország függetlenségének elismerését s a vérontás és borzasztó kegyetlenségek megakadályozását sürgette; Cobden Richárd pedig arra buzditotta honfitársait, ne adjanak kölcsönt az oroszoknak, ha ezek e végből hozzájok fordulnának. A meeting kijelentette, hogy »őszinte csodálattal, tisztelettel és rokonszenvvel nézi a magyar nemzet azon nemes elhatározását, melylyel őseitől öröklött igaz jogait s alkotmányos függetlenségét az osztrák zsarnokság támadásai ellen fentartani törekszik«.[1] Július 21-ikén az alsóházban Osborne ismét szóba hozta a dolgot; Kossuthot Washingtonnal hasonlitotta össze, ki szintén a vallási és politikai szabadságot védi s most már nagyobb sikerrel bizonyitotta, hogy Magyarország nem része Ausztriának, hanem független állam. Az ő és Milnes, Roebuck lelkes szavaira azonban Palmerston most is azt felelte, hogy Ausztria rendkivül fontos az európai egyensúly fentartására, s hogy az európai szabadság érdekében Ausztriát minden esetre meg kell tartani az európai nagyhatalmak sorában. Az angolok kétségkivül

[1] Ez ellen Henning: Offenes Sendschreiben zur Protestation gegen die von der City Londons ins britischen Parlament eingebrachte Petition für die Selbstständigmachung Ungarns. (Prága, 1849.)

rokonszenveznek a magyarok háborújával; a kérdés most a körül forog, Magyarország megtarthatja-e nemzetiségét? Pusztulásával Ausztriának egyik nagy erőforrása veszne el. Angolország a nagy harcz békés kiegyenlitését óhajtja; helyzete sem engedi, hogy közönyösen nézze, mi történik másutt; de vigyáznia kell a beavatkozás módjára nézve. Több lelkes felszólalás után Osborne visszavette inditványát, mert belátta, hogy hivatalosan senki sem kérte Angolország közbelépését. Senki sem akarta Angliában azt, hogy a magyarok javára való beavatkozással, Ausztria szétbomlásának siettetésével a keleti kérdést egész ijesztő nagyságában hozzák felszinre. Magára hagyták a távolban szabadságáért küzdő nemzetet; megsegitésének ügye oly csekély mellékesemény, hogy helyet sem találhatott abban a történetben, melyet Mac Carthy a világbirodalom legújabb történetéről irt.[1]

Észak-Amerika Egyesült-Államaiban egyes magyar kivándorlók a forradalom kitörésétől fogva, ha nem hivatkozhattak is a magyar kormány egyenes megbizására, e kormány elismertetésén buzgólkodtak. Webster, a külügyek későbbi államtitkára, elvi nehézséget nem látott ebben a dologban. Szerinte minden független államnak megvan az a joga, hogy barátságos viszonyba lépjen bármely más állammal. »Oly államokra nézve — szólt — melyek sikeres forradalmak következtében lépnek be a nemzetek családjába, a tanácsosság kérdése természetesen előfordul; de nem lehet egy semleges hatalomtól sem követelni, hogy elismerésüket az anya-állam elismerésétől függeszsze föl«. Az utóbbi 30 év alatt Amerikában és Európában alakult egy tuczat államot így ismerte el az Unio s Európa sok tekintélyes állama, mielőtt az illető anya-államok megnyugodtak volna az elszakadt területek függetlenségében. Az óvatos amerikai kormány azonban Magyarországgal szemben most csak arra szoritkozott, hogy először is meggyőződjék a dolgok állásáról.

Erre a czélra Dudley Mannt küldte Bécsbe. Az osztrák kormány azt hitte, hogy Dudley küldetésének czélja az április 19-ikén kikiáltott »magyar köztársaságnak« alkalmas pillanatban való elismerése s a magyar kormánynyal való kereskedelmi szerződés megkötése, miben a Taylor elnök székfoglaló beszédében hangoztatott politikai irányelvek megsértését látta. Hülsemann G. G. lovag, Ausztria washingtoni követe, Dudley küldetése ellen sietett is tiltakozni s nem volt hajlandó egyszerűen elfogadni Clayton külügyi államtitkárnak azt a felvilágositását, hogy e küldetés czélja csupán saját észleleteken alapuló megbizható értesülés szerzése volt. Bántotta, hogy mig a kiküldöttnek megbizó levele Ausztria vasuralmát emlegeti s Oroszországról ridegen nyilatkozik, addig Kossuthot kitűnő férfiúnak nevezi. Ezeket az utasitásokat különben Taylor elnök már 1849 márczius 28-ikán közölte

[1] Igy Roebuck is (Life and letters of J. A. Roebuck, London, 1897.) hallgat az egészről. Az angolok és francziák magatartásáról néhány érdekes részlet Pulszkynál, id. m. II. 249—339.

a senatussal, mire az osztrák kormány washingtoni követe nyiltan is tiltakozott az amerikai kormány eljárása s Ausztria ügyeibe való avatkozása ellen, mely »az illendőség törvényeit annyira sérti«. Pedig az utasitásban csak annyi állt, hogy »Oroszország jónak látta beavatkozásra vállalkozni s rengeteg készülődései Magyarország megtámadására s Ausztria uralma alá való vetésére a küzdelmet oly komoly jelleggel ruházták fel, hogy az amerikaiakban lehetetlen volt föl nem ébredni a legfájdalmasabb aggodalomnak«.

Ezzel a washingtoni s a bécsi kormány közt a viszony jó időre elhidegedett. Bizonyos, hogy Dudley Mannek hatalma volt a Magyarországgal való egyezkedés előkészitésére, de Taylor csak abban az esetben kivánta ajánlani Magyarország függetlenségének elismerését, ha kiküldött ügyvivője a magyar kormány állását szilárdnak és biztosnak találja. A bécsi kormány azonban módját ejtette, hogy Dudley Man ne mehessen Magyarországba; pedig ha ez megtörténhetik s Amerika ügyvivője Debreczenben megjelenhetik, egyrészt fokozza a nemzet lelkesedését, ellenálló képességét, másrészt pedig kétségtelenül kedvezőbb jelentést küld haza a magyar ügyek állásáról s nem beszéli le kormányát Magyarország függetlenségének elismeréséről azon a czimen, hogy ez országnak nem sikerül szilárd és állandó kormányt alkotnia. Arra, hogy Magyarországot Amerikában gr. Vass Samu, vagy Summer képviselje, már nem kerülhetett a sor; pedig az Unio kormánya valószinűleg elfogadta volna.[1]

Törökországba Kossuth megbizásából gróf Teleki László Párisból május 6-ikán a Turinban fölöslegessé vált báró Splényi Lajost küldte, hogy megköszönje a szultánnak, a miért bukaresti ügyvivője útján az oroszoknak Erdélybe tett betörésekor óvást tett határainak megsértése miatt. Az angol és franczia követeket buzditnia kellett, hogy kormányaik útján az oroszokat a dunai fejedelemségekből eltávolitni igyekezzenek. Törekedjék a portára hatni, hogy az necsak ne kerüljön az oroszok és osztrákok hatósága alá, hanem hogy, ha a dunai fejedelmességek megszállása miatt háború törne ki az oroszok ellen, a magyarokkal közösen harczoljon. A konstantinápolyi követségre Kossuth eleintén Beöthy Ödönt szemelte ki.[2] Április 5-ikén, éppen az nap, melyen Nagy-Szebenben magyar és török tisztek lelkes áldomásokban éltették egymást,[3] meg is hagyta neki, hogy Bukarestbe induljon. Fuad pasától azonban, a porta teljes hatalmi biztosától Beöthy még csak útlevelet sem kapott, a bukaresti oláh kajmakámság pedig hivatalos lapjában sietett kijelenteni, hogy Erdélylyel megszakit minden közlekedést. Május 27-ikén visszatért tehát Brassóból, hol hiában várakozott; Szebenből azonban Fuad pasához tiltakozást intézett az oroszok beavat-

[1] Kossuth, Irataim, III., 322—340. Gr. Teleki L. levele Pulszkynál, II. 320—321.

[2] Török követül április 3-ikán M.-Vásárhelyről Toldalaghy Mihály nemzetőri őrnagy is ajánlkozott. Csányi-ltár, 1133—1134. sz.

[3] Csányi-ltár, 1054, 1255. sz.

kozása ellen.[1] Időközben, május 22-ikén, Kossuth gróf Andrássy Gyula zempléni főispánt küldte Konstantinápolyba,[2] első sorban azért, hogy ott a

Gróf Andrássy Gyula.
(Egykoru kőnyomat után.)

fejedelemségekbe szoritott honvédek számára olyan bánásmódot eszközöljön ki, mint a milyenben idáig az osztrákok részesültek. Andrássynak minden

[1] Csengery, Tanulmányok, II. kötet, 40—42. és Hegyesi a Hazánkban, III. kötet, 489—490.

[2] Küldetéséről l. különösen Reiner (Kiss) Lászlónak, a gróf akkori titkárának czikkét a Neue Freie Presseben, 1890. február 21—22. és február 26. sz.

esetre nagy része volt abban, hogy a magyar menekülteket a porta utóbb oly nemeslelküen fogadta, azonban magának a szabadságharcznak kedvező fejlődésére ez a küldetés már nem hathatott.

Magyarországnak csak egyetlen szövetségese volt, az 1849 márczius 22-ikén Manin Dániel elnöksége alatt újra megalakult velenczei köztársaság, melyet azonban az osztrákok minden oldalon ostromoltak.

Magyarországot az a veszedelem fenyegette, hogy a tősgyökeres magyarok közt is liga alakul — a dynastia részére való hódoltatás érdekében. Ha Ausztria és Oroszország, egyesülve veri le a forradalmat, hóditott tartományként bánik az országgal; ha magyarok is résztvesznek a szabadságharcz leküzdésében, a romok közül legalább a jogfolytonosság elvét menthetik meg. Kuruczoknak, labanczoknak még egyszer szembe kellett állaniok egymással. A magyar forradalomnak magyar elemekkel való legyőzése végett Esterházy Miklós, Pálffy Mór, Keglevich János, Forgách Antal és más grófok Pozsonyban már május 23-ikán kiáltványban hitták föl a nagyurakat és birtokosokat, hogy Szirmay István gróf példájára szabadcsapatokat állitsanak s nemzeti harczosokkal vegyenek részt a trón védelmében. Ily módon azonban csak néhány száz ujonczot szedhettek össze. Be kellett azzal érniök, hogy a rendes hadseregben elszórva, vagy mint császári biztosok stb. teljesitsenek szolgálatot.

Néhányan a szabadságharcz vezetőinek egymás közt való meghasonlásától várták a forradalom és Kossuth bukását. Erre irányuló törekvést láttak abban, hogy Görgei a ministertanácsban a függetlenségi nyilatkozat visszavonását inditványozta, hogy Szemere a védsereg szervezésével úgyszólván külön katonaságot teremt a maga számára, s hogy Bem, kit a kormány május 28-ikán már elejteni is kész volt, nemsokára azzal a tervvel állt elő, hogy két hónapra dictátori hatalmat kapjon. Oly nagy feladatokkal, annyi felelősséggel szemben elég gyakran kitünt ugyan, hogy a pillanat szülöttei nem mindenkor képesek az örökkévalóság számára dolgozni, hogy az adott körülmények közt hirtelen nem mindig találják föl magukat, s hogy a viszonyok erősebbek emberi gyarlóságaiknál; de az eseményeket egyik sem akarta a maga beteges dicsvágyának tengelye körül forgatni. Föladatának teljesitése elől egyik sem tért ki; s a haza sorsa többé talán nem is lehetett egyes emberek szeszélyének tárgya ott, hol a nép legmélyebb rétegeit is fölkavarni iparkodtak és igazi istenitéletre hivatkoztak, midőn keresztes háborúra gondoltak. »A hadsereggel együtt kelj föl, óriás nép! Fegyverre, fegyverre, minden honpolgár! Igy bizonyos a győzelem. De csak így!«[1]

Szövetségest a magyar kormány már csak a nép szenvedélyeinek felgyujtásában kereshetett. De maga az orosz hadvezetés is ezt a szenvedélyt igyekezett felkorbácsolni saját zsoldosaiban. Ő is valóságos val-

[1] A kormány keresztesháborút hirdető június 27-iki rendelete.

lásháborúnak tüntette föl a magyarok ellen való hadjáratot. A czár a templomok égetői, kirablói, keresztények gyilkosai, szlávok kiirtói, minden műveltség ellenségei, a rend felforgatói gyanánt igyekezett zsoldosaival jó előre meggyűlölteni a magyarokat. Pedig xerxesi sereggel jött a százfelé szaggatott, kifáradt, maroknyi magyar sereg ellen.

I. Miklós czár csak az utolsó pillanatban, Vilmos osztrák főherczeg rábeszélésére mondott le arról a dicsőségről, hogy óriási serege élén maga vezesse győzelemre a szent szövetség elveit. Rég nem látták oly ingerültnek a czárt, mint azon a napon, melyen le kellett mondania hadvezéri babérairól azért, mert szövetségese, koránál fogva, ily babérok után még nem vágyódhatott, Magyarország meghóditója pedig nem lehetett a czár egymaga. Paszkjevicsre bizta tehát végleg saját hadainak fővezérletét; azután június 17-ikén éjjel 11 órakor Belugoseff tábornok hadosztályát a magyar határok felé inditotta s másnap a derékseregge maga is utána vágtatott.

I. Miklós czár.
(Egykoru metszet után.)

Az egyik faluban épen delet harangoztak, midőn Bariatinszky herczeg parancsőrtiszt jelentette neki, hogy a magyar határra értek. A duklai hágón voltak, 502 méter magasan. A czár visszarántotta sötétpej lovát. Gondolatokba mélyedve tekintett az eléje mosolygó tájékra. Azután imát parancsolt s térdelő katonáit megáldván, visszafordult Varsó felé. Katonái pedig dobszó mellett vonultak be Sárosmegyébe, a szabadságért küzdő magyarok földére.[1]

[1] Az orosz beavatkozásra nézve l. a forradalomról általában véve szóló műveken (különösen Görgei István utolsó másfél kötetén) kivül: Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen im Jahre 1849. (Három rész egy kötetben. Berlin, 1851.) Tolsztoj, Relation des opérations de l'armée russe en Hongrie.

V. FEJEZET.

Háború az oroszok és osztrákok ellen.

Paszkjevics Iván Feodorovics Krivánszky tábornagynak, az óvilág egyik leghiresebb hősének fővezérlete alatt 198,440 ember ment harczolni Magyarországba 568 ágyúval,[1] Galicziában pedig, hol hatalmas tárházakban voltak felhalmozva az élelmiszerek, még 58,535 orosz szolgált tartalékul. Kuprianoff, Rüdiger gróf lovassági, Cseodajeff és Lüders gyalogsági tábornokok álltak az egyes hadtestek s Grotenhjelm altábornagy egy elkülönitett hadoszlop élén.

Az osztrák hadsereg vezetését Weldentől május 30-ikán báró Haynau Gyula táborszernagy vette át, ki ép oly kérlelhetetlen szigorral akart

(Páris, 1850.) Tolsztoj ebben súlyos vádakat emelt az osztrák hadparancsnokság ellen. Párisból kelt levelében azonban (Pesti Napló, 1851. 493. sz.) csakhamar kijelentette, hogy ezt oly adatok alapján tette, melyeknek igaz voltát meg nem birálhatta, s hogy vádjait a második kiadásban jóváteszi. Könyve sok felszólalásra adott alkalmat az osztrákoknál. Pesten is jelent meg egy birálata 1851-ben (8-r. 43 lapon) »Ein östereichischer Commentar zu der russischen Darstellung des ungarischen Revolutionskrieges« czimmel. Újabb mű Oreusz Ivántól: Opiszanie vengerszkoj vojnü 1849. goda, orosz levéltári adatok használásával. (8r. 546 lap, 118 lap melléklet és 14 térkép. Ismerteti Hegyesi Márton a Tört. Lapokban, 1892. 12—13. sz.) Le Feld-Maréchal Paskévitch, (Páris, 1877. két kötetben.) Paszkjevics életrajza Scserlatov hgtől 4 kötetben. (Szent Pétervár, 1888—1894.) Blind Károly, Kossuth und Russlands Umtriebe. (Bécs, 1868.) Golovin, Das revolutionäre Europa. (Lipcse, 1849.) Teleki L., Die russ. Intervention nebst dipl. Aktenstücken. (Hamburg, 1849.) Fatyiev A. kapitány a magyarországi hadjáratról. Oroszból ford. Zsatkovics Kálmán. (Egyetértés, 1886. 163., 167—168. sz. és Budapesti Hirlap, 1885. 221. sz.) Frolov nagy művéből adatok a beavatkozás történetéhez. (Kivonatban a Vasárnapi Ujság 1888. 29. s köv. számaiban). Gagarin Alexej Alexándrovics emlékiratai. (Ebből mutatvány u. ott, 1887. 592. l.) Jermalov Iván, A 15. doni kozák ezred viszontagságai Magyarországban 1849. (U. ott, 1889. 20. és köv. sz.) Miljanov Leó Pavlovics magyarországi emlékeiből. (Mutatványok: Pesti Napló, 1889. 24., 52. s köv. és Nemzet, 1889. 52. s köv. sz.) Muravjeff Gaviselovics Alexej emlékiratából. (Vasárnapi Ujság, 1887. 16—20. sz.). Nevoscsin Fedor Petrovics emlékeiből. (U. ott, az 1888. évfolyamban és Fővárosi Lapok, 1888. 122. sz.) Osten-Korff báró, Paszkjevics hadsegéde emlékirataiból. (Vasárn. Ujs. 1886. 44. s köv. és 1887. 9. sz.) Semiakin emlékirataiból (u.-ott, 1887., 483. l.). Korn Fülöp, Die Russen in Ungarn und die Ungarn in Deutschland. (Hamburg, 1852. 8r. 335 lap.) Schuselka Ferencz, Deutsch oder russisch? Die Lebensfrage Oesterreichs. (Bécs, 1849.) Apróbb magyar czikkek nagy számmal jelentek meg. Még megjegyzem, hogy Karmalin Szent-Péterváron a taktikából felolvasásokat tartván, már 1853-ban bővebben fejtegette a magyar hadjárat egyes eseményeit, pl. a komáromi, váczi csatát stb. (Pesti Napló, 1853. 940. sz.)

[1] 79 tábornok, 411 törzstiszt, 4724 főtiszt, 17,502 altiszt, 6906 zenész, 6853 nem harczoló, 156,191 közlegény 59,929 lóval. Panjutine hadosztálya 11,896 emberrel csatlakozott az osztrák sereghez, Lüders alatt Erdélybe 39,137 ember ment, Paszkjevics közvetlen parancsnoksága alatt tehát 134,758 ember maradt. Kossuth június 28-ikán azt hitte, csak 120,000 orosz tört be.

föllépni, mint nemrég Bresciában. Azon kezdte az ország pacifikálását, hogy kivégeztette báró Mednyánszky László őrnagyot és Gruber Fülöp tűzérszázadost, kik Lipótvár feladását ellenezték. Ugyanaz a szellem vezette, mint Heister Siegebertet II. Rákóczi Ferencz szabadságharczának leverésében. A közvetlen vezetése alatt álló négy első hadtest parancsnokai Schlick gróf, Csorics báró, Schwarzenberg Ödön herczeg és Wohlgemuth báró (majd Lichtenstein Ferencz herczeg) altábornagyok voltak, összesen 70,633 ember (55,890 gyalog, 9740 lovas, 5003 tűzér) élén, kikhez még Panjutine orosz segélyhada járult. A déli hadsereg Jellacsics bán táborszernagy parancsnoksága alatt 33,700 emberből, az erdélyi osztrák hadtest pedig Clam-Gallas gróf altábornagy vezetése alatt, egyelőre még havasalföldi területen, mintegy 11,000 emberből állott. Hozzájuk számitva a tartalékhadat s a vár- és helyőrségeket, az osztrákok ereje 175,940 emberből állott 605 ágyúval s így a szövetségesek 374,380 rendes katonát és 1173 ágyút, a lázadókkal együtt tehát legalább is félmillió embert indithattak a szabad Magyarország ellen.

A magyaroknak nem volt egységes vezérletük; Kossuth nem merte megvalósitani azt a tervét, hogy maga álljon az egész sereg élére.[1] A dunai főhadsereget Görgei Arthur tábornok vezette; a 62,640 emberből álló és 229 ágyúval ellátott öt (1—3. s a 7—8.) hadtest parancsnokai Nagy-Sándor, Asbóth (utóbb Kászonyi), Knézics, Pöltenberg és Klapka voltak. A déli hadseregben (Tóth Ágoston ezredes 4. és Vécsey tábornok 5. hadtestében) Vetter altábornagy 36,800 ember, az északi hadseregben (Wisocky tábornok 9. hadtestében és Kazinczy Lajos hadosztályában) Dembinszky altábornagy 16,500 és Erdélyben (a 6. hadtestben s néhány kisebb csapatban) Bem altábornagy 23,404 ember élén állott, úgy hogy a magyar sereg 167 honvéd-, 24 vadász- és utászzászlóaljban és 158 lovasszázadban nem számlált többet 158,844 embernél 1682 ágyúval, melyek közül azonban csak 451 volt a tábori ágyú.[2]

Nem is szólva tehát a lázadókról, a magyarok közel harmadfél akkora hadsereggel szemben kényszerültek fölvenni a küzdelmet, még

[1] Pedig a mérsékletnek olyan embere, mint Deák Ferencz, kinek a forradalom nem kellett »sem testének, sem lelkének,« Spelletich Bódog képviselő útján már a tavaszszal maga is azt izente neki, gondolja meg, hogy fecsegő parlamenttel és engedelmességet megtagadó tábornokokkal a hazát megmenteni nem lehet; küldje haza az országgyűlést és álljon maga a sereg élére. (Spelletich életrajza a Vasárnapi Ujságban Kónyi Manótól, 1890. 621. l.).

[2] Az adatok részletesen Gelichnél, id. m. III. 467—507. Ő az erdélyi hadsereg létszámát 27,000, az egész seregét 162,440 emberre tette; Thorotzkay Sándor a Tört. Lapokban (1895. 11.) kimutatja, hogy Erdélyben az oroszok beütésekor csak 20,675 gyalogos 1606 huszár és 1123 tüzér volt 95 ágyúval és 768 tüzérségi lóval. Becses részletkimutatásokat közölt Hegyesi Márton ugyanazon folyóirat 1895—96. évi köteteiben. A Komáromban augusztus 3. szervezett 201—204. zászlóaljjal a zászlóaljak száma 171-re emelkedett.

pedig többnyire hiányos fegyverekkel és fölszerelésekkel, egységes vezetés, az erők kellő felosztása és alkalmazása nélkül. Most tünt ki igazán, iparban, mesterségekben mily hátramaradt az ország, pénz és legjobb akarat mellett is mily kevéssé tudta ellátni seregét a legszükségesebbekkel, szemben két kitünően fegyverzett sereggel mily bajosan tudta előállitani még a legegyszerűbb fegyvereket is. Tűzérségi parkja, hid-vonata még most sem volt; Gábor Áron, vagy az állam nagyváradi ágyúöntő-, puska- és rakétagyára dicsősége ugyan a csüggedni nem tudó, alkotásra képes szellemnek, de nem kelhetett versenyre a külföldi nagy gyárak készitményeivel. Most még e gyárakat is a fővárosba költöztették, éppen a legnagyobb veszedelem idején szakitván félbe működésüket. Csak puskaport sem tudtak eleget gyártani, a különböző méretű puskacsövekhez való golyókat pedig igazán bajos volt úgy szállitani, hogy zavar ne essék a dologban. Úri fiúk szent lelkesedéssel, de gyakran lyukas bakkancsban, csizmában, rongyos ruhában küzdték a szabadságharczot, szuronynyal és karddal legszivesebben rontván az ellenség sorai közé. Azokban az időkben, mikor az orosz már betört, jövetelök hirét háttérbe szoritotta az az örvendetes ujság, hogy Stájerországból négy század császár-huszár átvágta magát, hazajövén harczolni a császár ellen. Valóban tisztelni kellett ezeket a közkatonákat: »nagyobbak ők mint a hadvezérek«. Görgei még csak ezután akarta kipuhatolni, vannak-e önálló működésre alkalmas alvezérei, kik a beteg Damjanich és az öregedő Aulich helyét pótolhatnák.

A forradalom minden esetre sok hadvezéri tehetséget hozott felszinre. Nem állta meg helyét az ellenség sok tábornoka, sőt a magyar sereg legtudósabb tábornoka, Mészáros Lázár sem, amint hogy a rendes katonaság sohasem is oly alkalmas a hadvezéri tehetség kifejtésére, mint a forradalom. Az angol, északamerikai, franczia és most a magyar forradalom lelkesedéssel, képzeleterővel, észszel, önálló, józan itélettel megáldott, igazi született hadvezéreket mutat fel, kik a hivatalos hadvezérekkel szemben, kik végig mentek a katonai hierarchia minden fokozatán, néhány próba után már diadalokat birtak aratni.[1] Az események vetették felszinre Görgeit és seregében Klapkát, Pöltenberget, Leiningent, — máshol Damjanichot, Guyont, Perczelt, a lengyel Bemről nem is szólva.

Tisztelni kellett magát a népet is, mely az oroszok és osztrákok egyesült támadásától sem ijedt meg. »Sohasem volt még úgy, hogy valahogy ne lett volna« — gondolta a magyar ember; s nem kellett attól tartani, hogy Madarász László Csákváron újból megválasztatván magát képviselőnek, mint Dósa György tér vissza s az általános romlásban a nép legrosszabb szenvedélyeit kavarja fel. Osten-Korff báró orosz ezredes tanúsága szerint még a tót és ruthén leányok is azt mondták a kérdezősködő orosz katonáknak: »A férfiak ott vannak a seregnél; majd ott fogtok találkozni velük«.

[1] Bleibtreu, Zur Geschichte der Taktik und Strategie. (Berlin, 1898.)

És ez a találkozás még mindig nem lett volna veszedelmes, ha Görgeinek 30,000-rel több katonája van, ha Buda bevétele után még néhány győzelmet arat, ha Bem vagy 15,000 honvéddel többet talál Erdélyben mint a mennyire számitott, és ha azt a csekély, de mégis döntő többletet a kormány fel tudja szerelni, minden szükségessel ellátni és általánosan elismert hadvezérre bizni.

Buda ostroma kelleténél tovább kötötte le a magyar sereg egy részét. A Dunán túl május 21-ikétől június 13-ikáig kellett várni első diadalának hirére. Klapka Csornánál ekkor verte meg Wyss osztrák tábornokot, ki a csatában maga is elesett. Ez a diadal azonban a Dunántúl voltaképp az utolsó volt. A hadjáratot nem lehetett a május 12—20-iki terv szerint intézni, mert Bem Erdélybe ment s Görgei akarva sem adhatta át neki a fővezérséget. Görgei és Klapka abban állapodtak meg, hogy míg az osztrákok derékhada Bruck felől Győr felé nyomul, ők az osztrákok gyöngébb balszárnyát támadják, a Vágon át Pozsony felé igyekeznek, mire kétségkivül visszafordulnak a jobbparton működő osztrákok is és visszatérnek Bruckba, hogy a magyarok meg ne lephessék Bécset. Mig e vonalon támadnak, beérik a Budapestre vezető országútak védelmével s a Csallóközben némi tüntetéssel; ha pedig a Vág vonalán támadásuk meghiúsulna, minden erejüket Komáromban vonják össze.

A Kis-Duna és a Vág közt (június 16-ikán) Zsigárd, Pered és Királyrév közt Pott tábornok Asbóth ezredest és Nagy-Sándort csakugyan megverte, úgy, hogy holtakban, sebesültekben és foglyokban mintegy 600-ra ment a magyarok vesztesége. Késő volt most már azon tanakodni, mi történik, ha a két első hadtest küzdelmébe a 3. hadtest (Knézics) is beavatkozik. Mentűl inkább hitték a táborkarban, hogy Haynau Szerednél vonja össze erejét, annál inkább rajta kellett volna lenni, hogy a sereget egyesitsék. Így az eredmény nem lehetett más ötödnapra sem, midőn (június 20-ikán) Görgei ugyanazon csatatéren ismételte a támadást. Asbóth visszafoglalta ugyan Peredet s Pottot Deáki felé űzte, Görgei azonban a 2. hadtestet, mivel a harmadiknak megérkeztét meg nem várta, Kászonyi József ezredesnek, a harmadikat pedig, mivel későn jelent meg, Knézics helyett Leiningen gróf ezredesnek (csakhamar tábornoknak) adta át. A másnapi csatát, melyet Wohlgemuth altábornagy ellen személyesen vezetett, Perednél Görgei elvesztette, a mit katonái rossz jelnek tekintettek, mert ezúttal először mérkőztek meg Panjutine oroszaival; ugyanaznap délnyugaton Nyárasdnál Csorics ellen Klapka és Kászonyi is vereséget szenvedett. A két napi küzdelem holtakban, sebesültekben és foglyokban 3232 magyar vesztét okozta. A varázs, a szabadság harczosainak győzhetetlenségébe vetett hit meg volt törve.[1] 22-ikén Szeredtől Gutáig a

[1] A szövetségesek kimutatott vesztesége 672, közte 134 halott. Az első nagyobb mérkőzésben az oroszok vesztesége 35 halott, 136 sebesült és 5 eltünt. Elesett Kubotkin őrnagy s megsebesült Kobjakov tábornok.

Vág jobb partja a szövetségesek kezében volt, s 26-ikán Hédervár és Árpás közt az osztrákok a Dunától délre is felvonultak, hogy Győr ellen működjenek. Mialatt az első három magyar hadtest a Vág balpartján 110 kilo-

Gróf Leiningen-Westerburg Károly.
(Barabás egykoru rajza után.)

méter hosszú vonalon táborozott, a Rába táján, közel 70,000 főnyi osztrák-orosz sereg várta a jelt a támadásra. Az ifjú császárt, ki Gyulay Ferencz hadügyminister kiséretében Magyar-Óvárnál szemlét tartott felette, Haynau biztositotta, hogy hat hét alatt vége lesz a háborúnak.

Mig a magyarok ezen a vidéken teljes tévedésben éltek az osztrákok támadásának főirányára nézve, mondhatni, teljesen elhanyagolták az északi határokat, honnan az oroszokat minden perczben várhatták. A liptói havasoktól a máramarosi havasokig mintegy 370 kilométer hosszan csupán Wysocky[1] 17,000 embere és 57 ágyúja lett volna hivatva a tizszerte nagyobb orosz sereg első támadását felfogni. Kellemesen csalódtak tehát az oroszok, kik azt hitték, hogy legalább is 60,000 magyar őrzi a hágókat és szorosokat. El sem képzelhették azt a gyöngeséget, melyet a forradalmi kormány e határok védelmében tanúsitott. A Dukláról Sztropkón át Eperjes felé vezető útat Lázár ezredes 2400, a szebenit Idzikowsky 2500, a bártfait Bulharyn 3400 főnyi dandára tartotta megszállva; Jaszwitz dandára Eperjesnél állt, a lengyel legióból 500 Kassánál; Szepest, Liptót és Árvát Beniczky szabadcsapatai és a védsereg egyes csapatai fedezték; Máramarosban 7020 emberrel Kazinczy Lajos őrködött. Wysocky főhadiszállása Demetén volt, Eperjestől északra.

Hadállása ellen június 25-ikén Rüdiger a 3. hadtesttel Neumarkt felől, a Dunajecz és Nedecz összefolyásánál, Nedeczvár romjai alatt, Ófalutól északnyugatra jött a Szepességbe; Lublótól kezdve a Poprád völgyét követte, s kozák előhadai harmadnap már az országot elhagyó Poprád szorosánál, Palocsánál portyáztak. Labinzoff altábornagy Grybowból a Biala völgyén fölfelé Izbyig hatolt s ott a határon és a vizválasztón június 18-ikán átkelvén, Tarnónál (Bártfától nyugatra) a Tapoly völgyébe szállt. Kuprianoff tábornok, a 2. hadtest parancsnoka, ugyanakkor Gorlicéből, Koniecznánál ért a Beszkidek gerinczére és magyar földön, Zborón pihent meg először; Buschen altábornagy a 4. hadtest egy részével Zmigrodból Alsó-Polyánkánál lépett magyar területre s onnan 18-ikán Szmelnóra (Zboró mellett); a hadsereg másik részével Belugoseff tábornok Dukláról még 17-ikén átkelt a hágón s másnap Komarnikról előcsapatai az Ondava völgyében már Szvidnik és Sztropkó közt portyáztak. Cseodajeff a 4. hadtest zömével Zmigrodból Polyánkán át egy nappal később ugyanazon úton nyomult előre mint Buschen, s 19-ikén Bártfán ütötte föl főhadiszállását. Igy a Beszkideken át Szepes- és Sárosmegyébe június 15—19-ike közt öt felől ütöttek be az oroszok. Bártfát azonnal megerősitették s ott kórházat állitottak fel. Az egyesült hadak 21-ikén megkezdték előnyomulásukat Eperjes felé, mire Wysocky Demetéről Eperjes mögé huzódott. Csak egy oldaloszlopa ütközött össze (Héthársnál, június 20-ikán) Lisenka ezredes csapatával, mely Rüdiger hadtestével együtt, a hová tartozott, 23-ikán Eperjesen csatlakozott a Bártfa felől jövő hadakhoz. Aznap Anrep tábornok a Tarczán átszoritotta Wisocky utóhadát; maga Wysocky Miskolcz felé vonult vissza, mire a 2. és 4. hadtest megszállta Kassát. Ott és Eperjesen az oroszok tábori kórházat rendeztek be s délfelől megerősitették a várost.

[1] Wysocky Demetén június 17-én vette át a vezérséget Dembinszkytől, ki azonban mint önkéntes tovább is ott maradt. Tört. Lapok, 1894. 208.

A magyarok visszavonultak, de az oroszoknak maguknak is rettenetes ellenségük támadt a kolerában, mely 24-ikén köztük teljes erővel kitört s naponkint 60—100 embert, június 29-ike és július 5-ike közt pedig 6 nap alatt összesen 2000-et ölt meg. Július 13-ikáig csupán a 2—4. hadtestben összesen 14,472 ember esett kolerába. Mindez és az élelmezés bajos volta sokban hátráltatta az oroszok mozdulatait; mindamellett június 30-ikán a 3. és 4. hadosztály már Miskolcz közelében állt, mire Wysocky július 2-ikán egészen Hatvanig huzódott vissza. Majd arra gondolt, hogy Budapestet óriási önfeláldozással védelmezik; majd hogy a népfölkelés és egy komáromi hadtest segitségével ront az oroszokra; majd hogy Vetterhez csatlakozik, megveri Jellacsicsot, azután Erdélyen át Moldva- és Oláhországba vonul s ott és Galicziában forradalmat támasztván, hátban veszélyezteti az oroszt; majd hogy Bem menjen Volhiniába és Podoliába, az ő hadteste pedig Görgeivel egyesülten nyomuljon Bécsbe és Németországba, hogy ott keressen oltalmat az oroszok betörése ellen s a németeket forradalomra birja. A dolgok azonban oda fejlődtek, hogy fellegekben járó terveinek valósitása helyett július 6-ikán már inkább Czegléd táján igyekezett a tizedik hadtesttel egyesülni.

Ezalatt a kormány majdnem többet látszott törődni a hírlapokkal mint az oroszokkal. A benne uralkodó egységre nézve jellemző, hogy Bajza a Futárt, mint Kossuth lapját hirdette; Erdélyi Respublicája Szemere és Horváth nézeteit képviselte; Csányi ministeriuma a Jókai-féle Esti Lapokat, Görgei (a Kecskeméti Valójának nem valósulása után) a Márczius Tizenötödikét foglalta le s egymást gáncsolták bennük. Batthyány, Vukovics, főkép pedig Duschek beérte a Közlöny hivatalos rovatával. Helyesebb, mint az, hogy Szemere Erdélyivel négy napon át tanakodott azon, milyen helyesirást kövessenek a »Respublicá«-ban, mialatt az orosz négy állomással jött közelebb. A kormány azonban, mely ennyi figyelemben részesitette a sajtót, június 28-ikán mégis megszoritotta annak szabadságát, hogy hadi tudósitásaival katonai titkokat ne árulhasson el. »Más oka van a kormánynak a sajtótól félni« — vélte a »Márczius«. — »Érzi keblét reszketni s retteg, hogy a sajtó számon találja tőlük kérni az elpazarlott s elméltóságosuraskodott júniust.«

Az orosz fegyverek gyors előmenetele tétlenségéből végre fölébresztette a kormányt. A június 26-iki ministertanácsban a hadügyminister szükségesnek tartotta, hogy az országra váró veszedelmet egész terjedelmében feltárják a nép előtt, maga a kormány a fősereggel járjon-keljen, hogy ezzel együtt éljen-haljon, s az ország egyes részeit föláldozván az orosznak, minden erejét a Duna jobb partján vonja össze, hogy végső csapást mérjen Ausztriára, mint a mely a nemzet alkotmányát megtámadta, az oroszokkal pedig alkudozni törekedjék. Kossuth maga is abban a meggyőződésben élt, hogy nem szabad tovább titkolózni a nemzet előtt. A nemzet — szerinte — idáig csak olcsó lelkesedéssel tüntetett, fölszaba-

dulásáért azonban édes keveset tett; egyébként pedig csatlakozott Görgei inditványához, mely ezek után ellenmondás nélkül ment keresztül.[1]

A kormány másnap csakugyan kihirdette a népfelkelést és keresztes háborút. Európa összes nemzeteit is figyelmeztette arra a szörnyű veszedelemre, »midőn a zsarnokok hadai szövetkezve kezdik eltiporni és kioltani a szabadság szent igéjét német földön, Itáliában és magyar hazánkban«. Ha Magyarországot is leigázza, nem hazánk sorsa dől el, hanem Európáé. »Mi küzdünk utolsó csepp vérig, hogy e föld vagy választott tartománya legyen a vérrel vívott szent szabadságnak, vagy örökké kárhozatos emléke annak, mint birnak szövetkezni a zsarnokok s mint tudják a szabad népek és nemzetek egymást gyalázatosan elhagyni.«

Nem egészen ötven esztendő mulva azonban az Ördögsziget egyetlenegy számüzöttének esete sokkal nagyobb és sokkal általánosabb mozgásba hozta a művelt világ társadalmát, mint akkor egy egész nemzet szabadságának ügye; és jobban érdeklődtek az iránt, hogy igazságot nyerjen egy ember, ki talán elárulta, mint az a sok ezer, ki saját életével akarta megmenteni a hazát. Oly bőven azonban épen azért kellett ömlenie a vérnek, hogy egyesek zsarnokságával szemben igazán ily ereje legyen a közakaratnak.

Görgei a június 26-iki ministeri tanács után a sereghez sietett vissza; de már elkésett hadai összevonásával, mert Haynau a maga hatszoros erejével a reméltnél gyorsabban támadt Pöltenberg ellen. Jobb szárnya átkelvén a Marczalon, Kmetyt erős ágyúcsata után 27-ikén Pápa felé nyomta vissza, másnap pedig derékseregével a győri sánczok ellen indult. A fél év előtti hibákon nem okulva, a mintegy 40,000 emberre készitett sánczokat most is csak negyedrész erővel védelmezték; Kossuth Sándor alezredes a Rába és Rábcza közt levő Ujvárost Benedek Lajos altábornagy, majd Hertzinger tábornok s 42 ágyú ellenében két zászlóaljával eposba illő hősiessége mellett sem védelmezhetvén meg, jó rendben a belvárosba huzódott vissza. Onnan a Tatáról megérkezett Görgei parancsára délután 4 órakor Pöltenberg egész seregével együtt Gönyőre, másnap pedig a Gutáról megérkezett 2. hadtesttel együtt Ácsra hátrált. Görgei azonnal értesitvén erről a kormányt, figyelmeztette, hogy az ellenség túlerejével szemben a fővárost többé nem fedezheti biztosan, s hogy Komáromba kell visszahuzódnia. Vagy jöjjön a kormány is ide, vagy pedig gondoskodják székhelyének áttételéről; neki azonban minden esetre küldje meg a hadjárat folytatására szükséges költségeket. Ludvigh János komáromi kormánybiztos a Nagyváradra költözést azzal ajánlotta, hogy három nap alatt az ellenség a fővárosban lehet.

A veszedelem tehát nyugatról jött, nem keletről, a honnan Kossuth várta, midőn (június 28-ikán) figyelmeztette Wysockyt, hogy gyors vissza-

[1] Ezt a sokáig vitatott kérdést bebizonyitja Görgey István, id. m. II. 582—599.

vonulásával az oroszt a főseregre hozza, mielőtt az döntő ütközetet vívhatna az osztrákkal; s ha az orosz egy hét alatt Budapesten lesz, a hazát nem lehet megmenteni. A főváros két felől való megtámadtatásától tartva, 29-ikén késő este a ministerek és a fővárosban időző tábornokok (Kiss Ernő, Dembinszky, Mészáros, Perczel, Aulich, Lahner és Török) tanácsa azonnal kimondta, hogy Komárom sánczainak védelmét Klapka vezérlete alatt egy hadtestre bizván, a Dunántúlt s magát a fővárost is sorsára hagyja s Görgeit rögtön a Tisza vidékére rendeli, hogy ott Dessewffy és Wysocky hadtesteivel s más tartalék-csapatokkal egyesülvén, harczoljon az oroszokkal s őket Kassa felé nyomja vissza.

Aulich, Kiss Ernő és Csányi személyes közbenjárására Görgei 30-ikán meg is igérte, hogy a ministertanács újabb határozatát mentül előbb teljesiti s a komáromi és péterváradi őrség kivételével Szeged, a kormány új székhelye körül egyesiti az ország minden haderejét. Azonban alig távozott a küldöttség, Bayer ezredes érvei megtörték azt a varázst, melyet Csányi és Aulich Görgeire gyakoroltak. Görgei most jobbnak kezdte tartani, hogy az országnak mind nyugati, mind keleti részében legyen egy-egy összevont haderő; Komáromban az ő, Nagyvárad és Kolozsvár közt a Bem vezérlete alatt. Mindamellett levélben is megirta a kormánynak, hogy leindul ugyan Szegednek, de csak akkor, ha megérkezik két hadtestéhez a 3. is több kisebb hadosztálylyal; s így nem hamarabb, mint július 3-ika éjjelén s a Dunának talán nem jobb, hanem balpartján, mert a Győr felől előnyomult ellenség már Bábolnát is megszállta. A kormány, mely a komáromi csata (április 26.) óta semmit sem tett legfőbb támaszának, a seregnek épségben tartására s kiegészitésére, röpittesse levegőbe a lánczhidat, távozzék Szegedre, egyelőre a bács-bánsági sereg védelme alá és tüstént szállittassa oda a hadseregnek a fővárosban felhalmozott fegyver-, élelmi- és ruhakészleteit is, melyekkel egyedül lehet megmenteni a hazát. Kijelentette Görgei, hogy nem fogja felgyujtani az útjába eső falvakat, mert Napoleon hadát télen és Oroszországban a lakások lerombolásával el lehetett ugyan pusztitani, de nyáron és Magyarországban ilykép nem lehet megsemmisiteni egy sereget. Ezzel csak beszennyeznék a magyar ügyet. »Én — szólt egyebek közt — sohasem küzdöttem a kormányért, hanem a magyar népért; és ha meg volnék győződve, hogy a nép boldogabban érezné magát, akkor első lennék, ki lerakná a fegyvert.«

Kossuth »árulással határos szószegést« látott ebben a levélben, mely után (a mi elég sajátságos minősités a ministeri állásra), — Görgei legfeljebb hadügyminister maradhat. A ministertanács meghallgatásával tehát július 1-jén Mészáros Lázár altábornagyot nevezte ki fővezérré s mellé a táborkar élére Dembinszkyt, Bayert, pedig önmaga mellé rendelte. A helyett, hogy kimozdulva iróasztala mellől, hol a nap háromnegyedét egészségével nem törődve lázas munkával töltötte, személyesen ment volna a táborba, hogy szavának és egyéniségének varázsával az

ellentéteket elsimitsa, az új generalissimust már másnap Komáromba küldte, hogy a sereget levezesse. Az öreg úr gőzhajón el is jutott Almásig; de abban a hitben, hogy a Duna jobb partját az ellenség már megszállta s nem igen bizván benne, hogy a sereg elfogadja, csupán levélben szólitotta engedelmességre Görgeit. Fölhívta, hogy Komáromban 20,000 embert hagyjon, a többivel pedig Budára jöjjön; ő maga gőzhajójával még azon éjjel visszatért a fővárosba.[1] Július 7-ikén ismételte ugyan útját, de kocsijával csak Párkányig jutott, mert az osztrákok és oroszok már odáig portyáztak. Több komoly kisérletet nem is tett, hogy átvegye a komáromi sereg fővezérségét.

Görgei Mészáros küldetéséről néhány napig nem is értesült. Július 2-ikán reggel épen tollba mondott a kormány számára egy önigazoló emlékiratot, mely ki akarta fejteni, április 14-ike elitélése mellett is mi birta rá, hogy elvállalja a hadügyministerséget s most viszont miért mond le róla, midőn azt a jelentést kapta, hogy Haynau általános megtámadásra készül. Eltétette az irást; »talán nem is lesz reá többé szüksége«.[2] Mire a sereghez ment, az ellenség már elfoglalta mind az ó-szőnyi, mind a monostori sánczokat s az ácsi erdőből Pöltenberg hadtestének néhány százada megfutott. Görgei kartácstűzzel téritette őket vissza Monostor felé, melynek elősánczait Rakovszky őrnagy a 48. zászlóalj élén vissza is vette s a II. és VII. hadtestet Schlick ellen küldvén, a Schlick segitségére siető Wohlgemuth ellen az ingadozó balszárny 20 huszárszázadát maga vezette rohamra. Egy gránátszilánk[3] fején irtózatos sebet ejtett, Paniutine tüzérei pedig meghiúsitották a rohamot, melyet — sebével nem törődve — Görgei már éppen ismételni akart, midőn az ellenség, melyet Leiningen és Klapka az ószőnyi sánczokból is kikergetett, minden vonalon visszavonult. A győzelmet mindakét fél magának követelte, de az kétségkivül a magyarokat illette, kik elrontották az ellenségnek mindakét szándékát: a rájuk mért döntő csapást s a Budapestre vivő ó-szőnyi út elzárását. S a magyarok győzelme teljes lett volna, ha Kmety hadosztálya s Nagy Sándor hadteste is részt vehet a csatában. A 32,129 magyar 129 ágyúval úgyis megvédte összes sánczait 58,938 osztrák és orosz, valamint 216 ágyú, tehát jelentékeny túlerő ellen; vesztesége azonban (1500 ember) jóval nagyobb volt mint a szövetségeseké, kik 890 embert vesztettek.

Görgeivel pár napig — tekintettel állapotára — senki sem közölte visszahivatását; ő tehát, mindamellett hogy a fővezérletet tényleg Klapka

[1] Mészáros emlékiratai, II. 282—84.

[2] Rochlitz Kálmán emlékiratai (IV. 385—7.) Görgei Istvánnál, id. m. II. 694—95. Az emlékirat bevezetése Görgeinél: Mein Leben, II. 228—231.

[3] Erről maga Görgei, Mein Leben II. 220—223 s Görgei István, id. m. III. 38—46. Csak legenda, hogy a sebet — akarva vagy nem akarva — egy huszár ejtette volna. Bayer gyanakodott, hogy erre a vágásra Perczel Mór bérelt volna föl egy huszárt; gyanúját a sebesültnek öcscse még július 2-ika estéjén visszautasitotta.

vette át, most is adott ki rendeleteket. Július 3-ikán ugyan teljes erővel tört ki rajta a sebláz, másnap reggel azonban kissé jobban érezvén magát, megiratta a hadügyministerségről való lemondását, hogy azontúl csak fővezér legyen. A tisztek magántanácskozásukban, sőt a haditanácsban is szintén kijelentették, hogy Magyarországnak egyetlen vezérében sem biznak jobban, mint Görgeiben s mindannyian óhajtják, hogy a kormány továbbra is meghagyja őt a sereg élén. Nyilatkozatukkal Klapka és Nagy-Sándor tábornokokat küldték a kormányhoz. Július 5-ikén a jelenlétükben tartott ministeri- és haditanács[1] elfogadta Görgeinek a hadügyministerségről való lemondását, de megbizta őt, illetőleg »vitéz és győzelmes harczban való megsebesitése miatt akadályozása alatt« a jelentéstevő Nagy-Sándort, hogy legfeljebb holnapután a sereget levezesse s Komáromot Assermann ezredes parancsnoksága alatt 18,000 emberrel rakja meg. Az összes hadsereg fővezérletét azonban Mészárosnak kellett folytatnia, Bayernek pedig azonnal lejönnie Kossuth mellé, a ministerek egy része benne látván a kormány és Görgei közt való egyetértés legfőbb akadályát.

Másnap a két tábornok már megjelent abban a haditanácsban, melyet a kormány rendeletéről s a hadsereg nyilatkozatáról végre értesült Görgei tartott. A beteg vezér fejtegetései után a haditanács elhatározta, hogy a hadsereg lemegy a fővároshoz, előbb azonban a jobb parton győzelmet akar aratni az ellenségen. A támadást július 9-ikén Klapkának kellett intéznie. Klapka azonban még e határozat hozatalának estéjén újabb haditanácsot tartott, mely föltétlenül kimondta s július 7-ikén Nagy-Sándor I. hadtestével meg is kezdette a levonulást. A beteg Görgei ezt észrevevén, azonnal lemondott a fővezérségről; a Klapka személyes vezetése alatt álló és minden csapatot képviselő küldöttség kérelmére azonban megtartotta állását, mire Klapka is visszarendelte az I. hadtestet. A fővezér már leszámolt életével; a többinek is azt kell tennie; az alföldre egyenesen levonulni annyi, mint előkésziteni a Törökország felé való menekvést; Komáromot tehát csak akkor hagyhatják oda, ha előbb elszánt kisérletet tesznek az osztrákok főerejének megverésére. Ezt meg is kisérlették július 11-ikén és pedig — Nagy-Sándor hadteste s két kisebb csapat is jelen lévén — 12,500 emberrel és 54 ágyúval, erősebben mint kilencz nappal azelőtt. Mivel Haynau seregéből Ramberg hadteste már Budapest felé indult, a magyarok valami kevéssel többen is voltak, mint az osztrákok. Győzelemre sok volt az eshetőség. Pöltenberg és Assermann csak Schlick negyedik rohamára hagyták oda az ácsi erdőt s a túlnyomó tűz elől a sánczok felé vonultak vissza. A harmadik hadtest kétszer foglalta el s az oroszok támadása után harmadszor is megrohanta Csémet; mivel azonban Nagy-Sándor a gyalogsággal Ó-Szőnynél maradt, Pikétinek pedig elfogyott a puska-

[1] Jegyzőkönyvét szószerint közli Szilágyi Sándor: Hazánk. II. 244—45. és Görgei István, id. m. III. 68—70.

pora, hatalmas ágyúharcz után Nagy-Sándor lovasságának fedezete alatt szintén a sánczok mögé futott, hová egy ellenséges dandár űzéséből Esterházy Pál is visszatért. Holtakban és sebesültekben a magyar sereg 1600 embert vesztett, állítólag kétannyit mint az osztrák. A sánczokról most már Görgei is látta, hogy a jobboldalon többé nem törhet keresztül; Komárom védelmét tehát a II. és VIII. hadtesttel (18,000 emberrel) Klapka védelmére bízván, a sereg többi részével harmadnap (július 13-ikán) a Vághidfő kapuján át elhagyta Komáromot, hogy Váczon, Gödöllőn és Czegléden át keresse az alföldi sereggel való egyesülést.

Az alföldön még mindig különösen Pétervárad, Titel, Temesvár és Arad körül folyt a küzdelem. Perczel május 22-ikén és 24-ikén intézte utolsó nagyobb támadását Titel ellen, melyet Knityánin védett; pár nap mulva Jellacsicsnak a Dunántúlról érkezett hadaival mintegy 25,000 főre növekedvén az osztrákok és a lázadók száma, Perczel Ujvidéken át Péterváradra ment, melynek védelmét öcscsétől, Miklóstól, időközben kellemetlen jelenetek után Kiss Pál tábornok vette át. Meghiúsult Perczelnek június 4-ikén a várat ostromló császáriak ellen intézett véres kirohanása. Most attól tartva, hogy Jellacsics megszállja a római sánczokat s onnan Ujvidék felől a várba rekeszti őt, felényi erejével is reá vetette magát; Kátynál azonban, különösen Ottinger császári tábornokkal szemben június 7-ikén mintegy 500 halottat és 230 sebesültet vesztett, majdnem 1500 embere pedig fogságba esett; 11-ikén Jellacsics már az ujvidéki sánczokból is elfoglalt két kisebb erődöt s Ujvidéket lángba boritotta; a hidfő ellen azonban nem boldogult, mire, hogy seregét könnyebben élelmezhesse, a csatorna északi oldalára vonúlt vissza.

Perczel most Tóth Ágostonnak adta át a 4. hadtestet, hogy Czeglédnél szervezzen egy újat, a kormány pedig június 14-ikén Vetter altábornagy főparancsnoksága alá helyezte a déli hadsereget. Vetter a Tisza két oldalán, Ó- és Török-Becsénél vonta össze hadai nagy részét; Jellacsics azonban június 25-ikén Ó-Becséről a Tisza tulsó oldalára nyomta át Pereczy hadosztályát, mire Tóth Ágoston egy dandár kivételével egész hadtestével otthagyta a Tisza vonalát és Zsombolyára vonúlt vissza, hol tőle Guyon vette át a parancsnokságot. Jellacsics fölégette a Tisza becsei hidját s ezzel elvágta a déli magyar sereget a Bácskától. Most már nyitva állt előtte az út Szabadka és Szeged felé!

Annál feltünőbb, hogy a kormány s a július 2-ikán ismét összehivott országgyűlés épen a dél felől fenyegetett Szegedet választotta székhelyévé s hogy július 2-ikán el is kezdte oda költöztetni a hivatalos lapot, a bankjegysajtót, fegyvergyárat és a hadi fölszerelések tárát, csupán a ruházati készletet küldvén Arad felé. Arad vára ugyanis, melyet — ha Komárom nem tetszenék — Bayer ezredes a Nagyvárad mellett nyilatkozó Görgeivel szemben is székhelyül ajánlt, annyi veszteségre némi vigasztalásul, kilencz hónapi ostrom után épen most adta meg magát Vécsey tábornoknak.

Június 29-ikén és 30-ikán megtörtént a vár vagyonának számbavétele, mely szerint 98 ágyu, 2000 mázsa puskapor, 1500 puska, egy millió töltény, 4000 üres ágyúgolyó, 830 töltött bomba jutott a magyar kormány birtokába. Élelmül csak három tehenet, egyetlen itcze zsirt s 7 véka gabonát találtak a győzők. A katonák rongyosak voltak, a raktárakból előszedett keshedt ruháikat viselték, s ebben a tekintetben nem volt különbség tiszt és legény között. »Valóban — úgymond az átvétellel megbizott egyik magyar tiszt, Margitay — tisztelet- és szánalomteljes bámulattal néztük a példátlan kitartás martyr-hőseit. Dicső példányképül szolgálhattak volna nékünk!« Június 30-ikán megérkezett Vetter altábornagy is és éjfél után (július 1-én) Guyon s Vécsey tábornokok jelenlétében neki nyújtotta át Berger altábornagy a vár kulcsait. Az őrség pitymallatkor az előirt módon vonúlt ki a várból. Új-Arad határán Dobay Ágoston alezredes két honvéd zászlóalj élén négy ágyúval a vitéz ellenséget megillető tisztelettel fogadta, s a fegyver lerakatása után Zádorlakon át a megszabott utvonalon elkisértette. Az őrség 595 tagja átlépett a honvédségbe. Temesvárt a honvéd tisztikar fáklyásmenetet rendezett Arad város legnagyobb ellenségének, de a hős katonák mintaképének, Siliák ezredesnek tiszteletére, ki e küzdelemben mindenét áldozatúl hozta; és Siliák meglepve, mélyen meghatva mondott köszönetet nemes ellenségeinek.

Ugyanaz a tisztelet illette azonban a várost is; és Vetter altábornagy, midőn a nemzethez intézett kiáltványában örömmel tudatta, hogy »ott, a honnan a pusztitó elemek még nem rég is rombolták a virágzó várost, most büszkén leng a magyar trikolor«; egyúttal kijelentette, hogy »Arad városa kitüntetett ritka hazafisága s elszánt, minden vészszel bátran daczoló állhatatossága miatt kiérdemlé a nemzet háláját«.

Vécsey most már Temesvár alá vihette a mostanig ide kötött sereget s 11,000 emberrel folytathatta az ostromot. Július 4-ikétől 55, 13-ika óta pedig 68 ágyúval lövette a várat; de sem ezzel, sem rohamaival nem törhette meg a Rukavina altábornagy parancsnoksága alatt álló osztrák őrség kitartását.

Az Arad elfoglalásán érzett örömet lelohasztotta az alföld egy másik nagy városának, a téli és tavaszi hadjáratok idejében Magyarország önvédelme alapjának, Debreczennek sorsa, mely egyúttal megmutatta, hogy az alföldön csak a várak tarthatják magukat, máskülönben pedig egy-egy nyilt mezőn vivott csata az egész vidék sorsa fölött dönthet. Paszkjevics ugyanis, ki június végén a 2. és 3. hadtesttel Miskolcz táján táborozott, »a forradalom fészkét«, — Debreczent kivánta elfoglalni. Cseodajeff tábornok, a 4. hadtesttel, e végből már június 28-ikán Tokaj alá nyomúlt. Az 51. kozákezred 6. századának legényei, a Tisza meredek partján hagyván lovaikat, meztelenül, de karddal a kezükben átuszták a Tiszát s az oroszok ágyú- és puskatüzének védelme alatt támadtak a túlsó parton álló 300 magyarra, kik előlük Rakamazra vonultak vissza. Cseodajeff csakhamar helyreállittatta

a Tisza és a töltések hidjait, s a mintegy 4000 újoncz honvéd szembe nem szállhatván vele, július 3-ikán bevonúlt Debreczenbe. A csapatok élén 800 kozák énekelte az orosz, majd az osztrák császári hymnust, melyet minden ezred ének- és zenekara ismételt. Hosszú sorban következtek egymás-után a huszárok, dsidások, kozákok, minden ezred más-más szőrű lovakon. S lovasok, gyalogok, vadászok, tüzérek, szekerészek a legpompásabb felszereléssel, nem oly szegényesen, talán rongyosan is, mint a szabadság harczosai. Görgeinek a keresettségig egyszerű megjelenése után nem téveszthette el hatását az a fény és hatalom, melylyel diszkocsiján tábornokai ragyogó csapatától körülvéve vonúlt be Cseodajeff. A tanács már előbb bejelentette hódolatát s a nagy templom és a város kapui előtt felállitott ágyúk, melyek mellett a tüzérek égő kanóczokkal őrködtek, elég intelmül szolgáltak, hogy naponkint vonakodás nélkül szolgáltasson ki a sereg ellátására 43,000 adag kenyeret, 67 vágómarhát és annyi szénát, zabot, a mennyi kell; hogy előteremtsen 40,000 mérő lisztet, beszolgáltasson minden fegyvert, s kiállitson 1000 előfogatot. Az oroszok, kik erős fegyelmet igyekeztek tartani, 6-ikán hagyták oda a várost, melyet 11-ikén Korponay ezredes megszállt ugyan, a népnek azonban többé semmi kedve sem volt kereszteshábórúra.[1] Nem hihette, hogy honvédek, fölkelők ily hadsereg ellen győzhessenek. Cseodajeff tüntető bevonúlásának mindenesetre meg volt az az eredménye, hogy lohasztotta a nép harczias kedvét. »Mily ellenállást fejtett ki a lelkesült nagy Debreczen, április 14-ikének ez a bölcsője, egy 4000 kozákból álló hadoszloppal szemben? Utánozta-e magasztos példáját Egernek, mely a kápolnai csata után, segitség nélkül, a benyomult győztes ellenséget visszaűzte? Avagy talán szerencsétlen küzdelem után egy másik Brescia lett belőle?«[2] Valóban nem lett; ott, a hol komolyan fölkelt a nép, mint pl. Losonczon, nem maradt el a második Brescia; április 14-ike azonban nem hóditotta meg a sziveket, a nép csak néhol kelt föl; a keresztes háborúból semmi sem lett.

S mintha Cseodajeffnek tüntetésnél nem is lett volna egyéb czélja, 9-ikén Rakamaz és Tokaj közt ismét átkelt a Tiszán s fölszedetvén maga után a hidat, Tokajnál Belugoseffel, Mező-Kövesden pedig Paszkjevicscsel egyesült, ugyanaz nap (július 12-ikén), melyen Alderberg orosz kapitány két szotnya kozákkal kardcsapás nélkül benyomúlt Budapestre. Merészségénél csak a másfélszázezernyi lakosság közönye volt nagyobb. Másnap különben Ramberg báró altábornagy is bevonúlt a 3. osztrák hadtesttel Budapestre s újra lerakatván a lánczhid pallóit, biztositotta az orosz sereggel való összeköttetést.

Szeged július 12-ikén ily körülmények közt is lelkesen fogadta a kormányzót s este fáklyásmenettel tisztelte meg a Kárász-házban, a hová szállt.

[1] Szücs István, Debreczen történelme, 1002—1009.

[2] Görgei, Mein Leben, II. 230. Csak az a feltünő, hogy Görgei azt, mi július 3—6. napjában történt, egy július 2-ikán kelt emlékiratban kérdi.

»Ebből a városból fog kisugárzani Európa szabadsága!« tört ki Kossuth szivéből az olthatatlan idealismus. A nép bámulta ihletét, a kritikusok azonban elborultak és sajnálkoztak nemzetük sorsa felett,[1] melyet Kossuth most sem két nagyhatalomtól, hanem egyetlen embertől féltett. »Ha találkoznék valaki — szólt, — ki a hazát nagyravágyásának áldozatává s e végett magát a nemzet urává tenni, dictátori hatalomra vergődni törekednék«, azt ő saját kezeivel gyilkolná meg, hogy a hazát megmentse. Öt nap mulva Bem magának kért ilyen dictátori hatalmat, Kossuth pedig szegedi beszéde után alig egy hónappal maga tette dictátorrá Görgeit, kire ebben a beszédében czélzott.

Szegeden, a kormány és a parlament új székhelyén volt egyideig Vetter főhadiszállása is. Az a tudat, hogy immár 36,800 embere, 7356 lova és 88 ágyúja van, növelte a megnyugvók számát. Július 8-ikán Vetter a Szegedet dél felől fenyegető Jellacsics ellen indult. 13-ikán fölvette Kmety hadosztályát, mely Győrnél elvágatván, a Dunán Paksnál átkelve jött a csatornához, mig Guyon 7000 emberrel és 42 ágyúval Hegyes mellett állt. Jellacsics meg akarván előzni e hadak egyesülését, Verbászról július 13-ika éjjelén Guyon ellen indult; ez azonban nem engedte magát meglepetni, hanem ágyúkkal, majd szuronyokkal szalasztotta meg a Hegyesnél ismételve támadó báró Dietrich altábornagyot, Szeghegynél Puffer dandárát s azután Feketehegynél a »bán« visszavonulásának egész vonalát elvágással fenyegette. S ha Kmety Kulánál hatásosabban támad Lederer dandárára, kétségkivül tönkre teszik a két tüz közé szoruló Jellacsicsot, ki 674 embert vesztve úgy is megfutott s éjfél után csak Kátynál szedhette össze serege romjait, melyekkel másnap a Duna jobb oldalára húzódott, csupán Dietrich hadosztályát küldvén a titeli fennsik védelmére.

A hegyesi győzelem[2] azonban a magyar fegyverek utolsó diadala volt s a csata terén állitott emlék egyúttal a szabadság sikeres harczainak sirköve. Azt a támadást, melyet Guyon július 23-ikán a Titel és Zsablya közt fekvő Mosorin ellen intézett, Knityánin ugyancsak Lang ezredesnek a legválságosabb pillanatokban való megjelenésével hiúsithatta meg: a titeli fennföld visszavételéről azonban most már le kellett mondania Vetternek, ki a lázadók mozgalmainak szemmel tartására csak kisebb hadosztályt hagyván, Szeged felé indult, hol az alföld védelmére rendelt seregnek gyülekeznie kellett.

Komáromból ide igyekezett most már Görgei is. Vácznál való áttörését a II. és III., a Felső-Tiszán való átkelését a Miskolczon álló IV. orosz hadtest volt hivatva megakadályozni; ellenben Perczel 24,000 emberrel és 53 ágyúval

[1] Csengery, Jellemrajzok, 129.

[2] Dudás Ödön, A hegyesi csata és emlékköve: Bácska, 1884. 81. sz. Thim József, A hegyes-feketehegyi csata és nevének jogosultsága: u. ott, 1885. 15. sz. és Nyilt felelete Jausz Jánosnak a 33. számban tett azon állitására, hogy a hegyesi, vagy hegyes-feketehegyi csata elnevezése történeti tévedés: u. ott, 28. sz.

Nagy-Káta és Jászberény közt kivánta foglalkoztatni az oroszokat, hogy Görgei levonúlását megkönnyitse. Görgei a maga 27,000 emberével és 140 ágyújával akadálytalanúl haladt Váczig, hová az előhaddal Görgei Ármin és az I. hadtesttel Nagy-Sándor július 15-ikén reggel benyomúlván, kiszorították Bebutoff herczegnek ott pihenő muzulmán lovas ezredét s két cserkesz századát. Sass tábornok, Rüdiger rendeletére azonnal ellenük indult ugyan s túlerővel támadt Görgei Árminra, Nagy-Sándor és Leiningen azonban egész napig tartó csatában visszavonúlásra kényszeritették, ágyúinak felét leszerelték, 80 emberét levágták, 120-at megsebesitettek. Késő éjjel Pöltenberg is Váczra érkezett, s így együtt volt az egész sereg; másnap azonban Görgei hiába várta az oroszokat, kik Vácztól délkeletre Sződ és Hartyán közt gyülekeztek, hogy 17-ikén túlerővel lépjenek föl. Görgei, kinek sebét dr. Markusovszky reggel újból felvágta, hires piros zekéjében mégis bejárta a csata terét, hol most emlék örökiti a tegnapi küzdelmet; szemléje s a hozzáérkezett jelentések azonban meggyőzték, hogy Gödöllő felé többé nem vághatja magát keresztül. Egy vasúti őrházban tehát hadi tanácsot tartván, elhatározta, hogy az áttörést Miskolcz táján kisérli meg. Balassa-Gyarmattól Losonczig az Ipoly völgyén halad északkeletnek. Losoncztól azután Rima-Szombatnak tart, hogy délkeletnek a Rima és Sajó völgye mentén ereszkedjék alá Miskolcznak, s ha lehet, ne csak csatlakozzék az alföldi sereghez, hanem az oroszoknak galicziai összeköttetését is megakaszsza. Merész tervének foganatositását még az éjjel megkezdte, Leiningenre bizván a visszavonúlás fedezetét. A menekülők több ezer kocsijából álló toronyai szekértábora azonban álhirekre felbomolván, a Váczra igyekező tömérdek kocsi az utczán és az úton oly torlódást okozott, hogy miattuk a csapatok csak nagy időveszteséggel haladhattak. Reggel az orosz előhad már Váczra is benyomúlt, honnan ugyan Leiningen a sződi szőlőkig visszavetette, azután azonban Görgei Ármin ágyúinak fedezete alatt maga is követte a sereget. Az üldöző oroszokkal csatázva hátrált Rétságig, melyet Pöltenberggel éjfélig meg is védett, a leégéstől azonban nem menthette meg. Az oroszok közül 146 ember esett el és 253 sebesült meg; a magyarok vesztesége ismeretlen.

Másnap Pöltenberg fedezte a visszavonúlást, s Anrep tábornok négy ezredével összecsapva jutott Balassa-Gyarmatra, hol Nagy-Sándor váltotta föl; de kevés hijja volt, hogy Szakálnál a kozákok, Rárosnál pedig az ezrednek az éjjeli legelésben valamitől megriadt lovai szét nem zavarták az álomból fölzavart csapatokat.

18-ikán este érkezett a sereg zöme Losonczra: olyan fővezérrel, kinek irtózatos sebláza miatt másnapra halálát várták s olyan táborkari főnökkel (Bayer ezredessel), ki a sok áldomás következtében a szolgálatra képtelen lett. Ha Rüdiger a III. hadtesttel tovább folytatja az üldözést; ha Grabbe Zólyom felől Losonczra csap és ha Görgei meghal: semmi sem akadályozza meg a sereg teljes felbomlását. Rüdiger azonban Chruloff ezredes alatt csak

három lovas századot hagyván vissza az események megfigyelésére, a többit visszarendelte, mert Paszkjevics a II. és III. hadtest egyesült erejével akarta fogadni Perczelnek Jászberény felől várható támadását. Perczel, Dembinszky és Dessewffy tábornokok, kiket tanácscsal Mészáros is támogatott, Tura mellett (Hatvantól délnyugatra) makacs ágyú- és lovasharczot vivtak Tolsztoj tábornok ellen; mivel azonban kellő számú gyalogságuk nem volt, Labinzoff tábornok pedig este felé Hatvan felől hét zászlóaljjal sietett Tolsztoj segitségére, Nagy-Káta felé vonultak vissza.

Csatájukkal egy kis időre mindenesetre elteritették a figyelmet Görgeitől. Grabbe Chruloff segitségére Sass tábornok alatt, 8 ágyúval, 22 lovasszázadot küldött ugyan, de nem Losonczra, hanem Gyöngyösre. Végre pedig Görgei is kiállta az újabb válságot s maga vezette tovább seregét, melylyel július 23-ikán már el is érkezett a Sajó torkolatához és megszállta a Sajó és Hernád összefolyása közt levő területet. Az erőltetett menetben mintegy 3000 embere kidőlt ugyan a sorból, de elérte czélját; Miskolcz táján az ellenség elé vágott s lehetővé tette a szegedi fősereggel való egyesülést.

Paszkjevics, ki Mező-Kövesdnél még nem vonta össze hadait, Cseodajeffet bizta meg, hogy Görgeit mindaddig foglalkoztassa, mig ő Tisza-Fürednél átkel a Tiszán s elvághatja Görgei levonúlásának útját. Cseodajeffnek Miskolcztól délre 23-ikán Harsánynál már volt is némi előőrsi csatája, másnap pedig Görömbölynél megtámadta Pöltenberg egész hadtestét, mely azonban, hosszasabb küzdelem után, jó rendben vonúlt vissza Miskolczra s onnan háboritás nélkül kelt át Alsó-Zsolczával szemben a Sajón, honnan Pöltenberg már Leiningennel egyesülve verte vissza Cseodajeffnek harmadnap (július 25-ikén) ismételt támadását; még pedig oly vitézül, hogy Gózon Lajos alezredes 50 emberrel két zászlóaljat és egy üteget megszalasztott.[1]

Görgei másnap a Hernád baloldalára vezette seregét s megakadályozta az ellenséget Körömnél a folyó áthidalásában. Utóbb maga is bevallotta, hogy hadászati esztelenség volt megállapodni a Hernádnál és czéltalan elszalasztása annak az utolsó lehetőségnek, hogy a déli haderőkkel való összeköttetést a hátrálás szakadatlan folytatásával állitsa helyre. De midőn szem elől tévesztette a hadművelet eredeti czélját, abban a hitben élt, hogy a beavatkozó oroszok száma nem nagyobb 60,000-nél, hogy Kossuth 30,000 főnyi tartaléksereget gyűjt, hogy Bem Erdélyből fedezi a déli seregnek Jellacsicscsal való küzdelmét, hogy Tisza-Füred biztositva van, s hogy Komárom alól Haynau csak seregének egy részével mozdulhat. Elcsigázott hadainak némi pihenőt engedett. Nyiregyházán azonban, midőn a kormányzóval és a hadügyministerrel való találkozás végett Karczagra indúlt, már július 27-ikén megtudta, hogy Tisza-Fürednél tegnap Korponay a maga ujonczaival nem tudta megakadályozni az oroszok átkelését, s hogy Osten-Sacken orosz tábornok Kassa felől közeledvén, a gyanitottnál jóval nagyobb számú ellen-

[1] Jókai Mór, Gózon Lajos, a zsolczai hős. Vasárn. Ujság. 1875. 1.

ség körülfogással fenyegeti az ő Hernád-parti táborát. A találkozást tehát elejtve, azonnal kiadta a rendeletet, hogy Kazinczy Bem erdélyi seregéhez csatlakozzék, a fősereg pedig Tokajnál átkeljen a Tiszán s, ha lehet, megelőzze az oroszokat Debreczen elfoglalásában. Az átvonúlást azonban csak azután lehetett megkezdeni, hogy Leiningen a III. hadtesttel a gesztelyi csatában visszaverte és a Sajóig űzte Grabbe seregét. A késő este elindult sereg azután a Tisza tokaji hidján túl Vaskapuig 26 óra alatt, csak néhány félórás pihenőt tartva, egy húzamban tett meg 60 kilométer útat. A mely pillanatban 29-ikén késő este Rakamaz, Nagyfalu és Vaskapu közt megállitották a sereget, a másikban már földre dobbant az egész és aludt mélységesen úgy, hogy másnap reggel is alig lehetett lelket verni bele. 30-ikán már Nyiregyháza alatt állott Görgei, kit Paszkjevics, a gesztelyi győzelem hirére visszaforditván a Tiszán már átkelt hadait, a Hernád mellett keresett, hogy egész seregével megakadályozza őt hadosztályainak egyenként való tönkretételében. Ez a váratlan kitérés két napi előnyt biztositott Görgeinek; mert gyors távozásáról értesülve, Paszkjevics Debreczen ellen most már csak augusztus elsején indithatta le seregét s igy a Tiszánál nem kerithette be Görgeit, ki most a legrövidebb úton haladt dél felé, hogy elérje a Berettyó vonalát, mielőtt az oroszok Debreczent megszállhatnák. Úgy hitte, hogy, ha ez nem sikerül, le kell mondania a magyar hadakhoz a Maros vidékén való csatlakozásról s arról, hogy Haynaut az oroszoknak úgyszólván szeme láttára verhesse meg.

VIII. FEJEZET.

A Tiszavidék s Erdély elvesztése.

Haynau öt napi tartózkodás után, július 24-ikén odahagyván s lázongás esetében rombadöntéssel, Brescia sorsával fenyegetvén Budapestet, melynek őrizetére 8000 embert rendelt, 46,000 emberével és 284 ágyújával Kecskeméten és Félegyházán át Szegednek tartott. Perczel kénytelen volt visszahúzódni előle, s 29-ikén Szegeden már Dembinszkynek átadni a parancsnokságot. Ugyaneznap vonult be Szegedre, a titeli hősies, de eredménytelen támadás után, Guyon tábornok is és igy Szeged körűl állott a magyarok 40,000 főnyi főserege. A parancsnokságot a 30-ikán fővezérré kinevezett Dembinszky vette át, ki Szentesnél Lenkey tábornokkal őriztette a tiszai átjárót, hogy Haynau ott átkelve, ne egyesülhessen a Debreczen felől várt oroszokkal. Schlick hadteste nem is ott, hanem Alpárnál kelt át. Az osztrákokkal való döntő csata tehát Dembinszkynek volt fenntartva.

Görgeinek a Tisza balpartjára nyomuló oroszokkal kell vala leszámolnia, kik — mint ezt Nagy-Sándor Hadházról jelentette is — augusztus

elsején mintegy 15,000-en Tisza-Füreden ismét átkeltek a Tiszán. Eznap már Arad volt a kormány és a parlament új székhelye; ott volt a pénz- és a hadiszerkészlet is. Ettől tehát, a hadviselés eszközeinek forrásától,[1] Görgei nem akarta elvágatni magát, ami megtörténik, ha Nyiregyházáról délnyugatnak fordulva, ennyi idővesztés után még mindig Szegednél keresi a Dembinszkyvel való egyesülést. Egyenesen Aradnak fordult; az augusztus elsején Görgei nyiradonyi táborába érkező ministerek, Szemere és Batthyány, maguk hozták azt a hirt, hogy Dembinszky is csak úgy fogadta el a fővezérséget, ha nem Szegednél, hanem valahol Arad táján kell ütköznie. Ennek a csatának Haynauval még az oroszok odaérkezte előtt kellene megtörténnie. Görgei már csak úgy vehetne részt benne, ha erőltetett menetekben siet Arad felé; ő azonban naponkint csupán 15—20 km. utat tett meg, hogy az őt nyomban követő oroszok épp oly lassan nyomulhassanak a Maros felé és így a déli magyar sereg idejében egyesülve várhassa az ő északról jövő hadait.

Hogy könnyebben mozogjon, ő maga az eddigi csatákban legjobban megtizedelt hadtestekkel[2] Nyiregyházáról Nagy-Kálló felé térvén ki, Nagy-Szalonta és Arad felé haladt, mig Nagy-Sándor hadtestét, mely harmadfél hét alatt csak egy csatában vett részt, oldalvédőül Debreczen és Berettyó-Újfalu irányában inditotta el, azzal az utasitással, hogy minden komoly összeütközés elől kitérjen, de megóvja a fősereget nagy veszedelemtől, ha kell, önfeláldozással is. Végzetes hiba volt, hogy a párhuzamosan haladó két sereg közt az összeköttetés megszakadt. Nagy-Sándor augusztus 1-én Hadházról tudatta ugyan Görgeivel, hogy a Tiszán átkelt egy 15,000 főnyi orosz sereg, további jelentéseket azonban nem tett. Erőltetett menetek után Debreczenben, augusztus 2-ikán hajnalfelé megelőzte az oroszokat. 9521 embere volt 43 ágyúval; hozzácsatlakozott Korponaynak — puskával csak egyharmadában ellátott — 3280 gyalogja is 380 lovassal és 4 ágyúval. Nagy-Sándor azonnal visszanyomta a Balmaz-Újváros felől mutatkozó orosz lovasságot s ezzel utasitásának eleget téve, folytathatta volna a visszavonúlást, ha megengedi ezt hadainak fáradt volta s Görgeinek egy éppen akkor érkezett parancsa, mely őt a mutatkozó ellenség megtámadására utasitotta.[3] Nagy-Sándor azonban csatarendbe állitott sere-

[1] Július 28-ikán a szegedi nagy lőpor-raktár felrobbant. (Reizner, A régi Szeged, I. 246—7.) »Két hét mulva vége a komédiának« jegyezte meg erre Görgei. (Görgei István, id. m. III. 317.)

[2] Leiningen és Pöltenberg 5—5, Görgei Ármin 3 csatában küzdöttek július 15-ikétől július 27-ikéig. Görgei, Gazdátlan levelek, 30.

[3] A röviden irt parancs nem volt egyúttal világos; Nagy-Sándor és táborkara nem tudott rajta teljesen eligazodni. Szerzője, úgy látszik, Bayer ezredes, a táborkar főnöke, kit másnap Görgei Nagy-Létán ittassága miatt megdorgálván, ez lemondott, Bemhez távozott s utóda 4-ikén Görgei Ármin lett. Lemondása és a csata elvesztését nagyban elősegítő 2-iki parancs közt összefüggésnek kell lenni. Különben a parancs hiteles szövege nem ismeretes.

Nagy-Sándor József.
(Barabás egykorú rajza után.)

gével pihenőt rendelt s a tisztek egy részével a városba ment. Az ebédtől fél kettőkor ágyúlövés riasztotta fel. Azonnal a táborba nyargalt, hol helyettese, Bobics, a jobbszárny vezére már megkezdte a tüzelést a fölfejlődő oroszok ellen. Máriássy, a balszárny vezére, Nagy-Sándort a túlerővel szemben visszavonulásra kérte. A vezér azonban, nem gyanitván, hogy ötszörös erővel, magának Paszkjevicsnek seregével áll szemben, ezt csak azután akarta tenni, ha az ágyúzás következtében zavarba jött ellenséget[1] általános rohammal visszanyomhatja. Ezt azonban az ellenség megelőzvén, Gillenschmidt és Bebutoff vezérlete alatt a nagy erdő felől egyszerre hátban támadta a tartalékot (Korponay újonczait), s azt szétugrasztván, a jobbszárnyra (Bobicsra) tört, mialatt azt Paszkjevics 48 ágyújának szakadatlan dörgése közt 32 lovas zászlóalj szemben is megrohanta és két tűz közé szoritotta. Máriássyt az oroszok erős ágyúzással akadályozták meg, hogy segitségre siessen. Az oroszok szétverték a jobbszárnyat, magát Bobicsot is megsebesitették. Máriássy jórendben vonult vissza és fedezte a hátrálást. Ha Glasenapp tábornok lovasait az öles tengeri közt egy debreczeni parasztember szándékosan téves irányban nem vezeti, az oroszok kétségkivül elvágják a visszavonulás útját; így azonban csak gyengén folytatták az üldözést. A hadtest 152 halottat vesztett, kiknek Debreczen városa utóbb szobrot állitott: szikladarabon nyugvó sebzett oroszlánt, mely a lehanyatlott zászlóra hajlik. 215-re teszik a súlyosan sebesültek számát, 800-ra azokét, kik eltüntek, kétségkivül azonban elestek. 5 ágyú veszett oda, 11-et csak leszerelve lehetett megmenteni.[2] Az oroszok maguk 661 halottat és 277 sebesültet vallanak be; ez utóbbiak közt volt Kuprianoff altábornagy és Müller vezérőrnagy is.[3]

Nagy-Sándor egyfolytában 37 kilométert hátrált és Görgeinek csak másnap, Berettyó-Újfaluból tett jelentést. Görgei Vámos-Pércsen hallotta ugyan az ágyúzást, kiküldött lovas hirszerzői azonban nem térvén vissza, más hirszerzésről pedig nem gondoskodván, azt hitte, hogy Nagy-Sándor csak az ellenség előhadával csatázik. A Debreczenig való távolság az ő serege egynapi menetének felelt meg s így nem remélhette, hogy fáradt seregével

[1] A tűzérség kitünően működött. Csányi tűzérkapitány még ballábának ellövetése után, a földön kínlódva is hidegvérrel vezényelt.

[2] Szűcs szerint (Debreczen tört., 1022. l.) a debreczeni Csigekert mögött 112 honvéd és 634 orosz van eltemetve. Közös sirjukat a debreczeniek a csata évfordulóján mindig megkoszorúzzák.

[3] A debreczeni csatáról az egyik vezér, Máriássy János: Hon, 1867. 264—5. Pongrácz István (Nagy-Sándor vezérkari főnöke) u. ott, 157. és 255. és Debreczen-Nagyváradi Értesitő, 1877. 31. szám., Ujlaky Jenő, u. ott, 166., Görgei Ármin u. ott, 205. és Dessewffy Dénes u. ott, 270. 287. szám. Szűcs István, Debreczen tört., 1009—1023. és Csokonai-Lapok, 1850. 10—12. Görgei, Mein Leben, II. 327—338. Gazdátlan levelek, 25—31. Görgei István, id. m. III. 273—312. Lapinski, Feldzug der ung. Hauptarmee, 153—162. Bericht . . . der russ. Truppen, III. 58—63. Rüstow, id. m. II. 365—373. Gelich, id. m. III. 801—804. Horváth, id. m. III. 379—381., Szeremlei, id. m. II. 265—271.

idején beavatkozhassék; különben sem ismervén az ellenség erejét, ily oldalmozdulattal nem tehette ki hadát a Berettyó és a Maros vonalától s vele a déli seregtől való elvágatás múlhatatlan veszedelmének. »Sok gondolatok vannak mindennek elméjében, de csak az Úrnak tanácsa áll meg«[1] prédikálta Szoboszlai Pap István superintendens a debreczeni nagytemplomban, a hol Paszkjevics, Konstantin nagyherczeg és az összes főtisztek jelenlétében istenáldó ünnepet kellett tartani az oroszok debreczeni győzelmének örömére.

Paszkjevics hadai nyomában voltak ugyan Görgeinek, de nem üldözték hevesen. Rendesen egy nappal később ütöttek tábort ugyanott, a honnan a magyarok Arad felé vonultak tovább. Paszkjevics ugyanis, úgylátszik, csak Erdély teljes lecsöndesitése után akart végső csapást mérni a magyarokra. Attól tartva, hogy Lüders és Grotenhielm Erdélyben túlnyomó erővel áll szemben, sietett biztositani a velük való összeköttetést; e végből a Sebes-Körös völgyén fölfelé augusztus 7-ikén Melnikoff lovasezredét küldte Erdély felé.

Pedig Erdély ekkor már az oroszok kezében volt.

Erdélyben még április 11-ikén hire járt, hogy a tölgyesi szoroson orosz és román csapatok akarnak betörni; Bem után aznap, melyen 10,000 emberrel a bánságba ment ki (április 16-ikán), Csányi már futárt küldött,[2] értesitvén őt is, Czetzet is a betörésre vonatkozó hirekről. Bem azonban Czetzre bízván az oroszok ellen szükséges intézkedések megtételét,[3] folytatta útját s éppen egy hónap múlva (május 16-ikán) Orsováról azt jelentette a kormánynak, hogy a bánságot, Temesvár kivételével, visszahóditotta. Erdélyben ezalatt sikertelen kisérletek történtek a románok lecsillapitására, s hévvel folytatták az újonczozást. Szamosújvárról, Dézsről 1489 román újonczot kiküldtek Nyiregyházára,[4] a szászok azonban szökdöstek, vagy nem álltak ki teljesen;[5] mindamellett június közepén már meg lehetett szüntetni a sorozásokat.[6] Bem június 5-ikén ismét Szebenben volt s 8-ikán elindult a határszélek megvizsgálására[7] s onnan visszatérve, kapta Kolozsvár hölgyeitől II. Rákóczy Györgynek azt a kardját, melyet utóbb II. Miklós czár 1896-ban, a magyar nemzetnek ezredéves ünnepén kétszeres

[1] Példabeszédek, XIX. 21.

[2] Gál Sándor Csikszeredáról még április 11-ikén a Tölgyesi-szoros védelmére küldte Gábor Áront. V. ö. Lázár alezredes levele M.-Vásárhelyről, április 12-ikéről és Csányi levele 16-ikáról: Csányi-lt. 1272., 3466. és 4194. sz.

[3] Erről Czetz tábornok május 27-iki jelentése. Csányi-ltár, 2425. sz. Dobay Józsefé Beszterczéről május 26-ikáról. U. ott, 2284., 2305. és 2528. sz.

[4] Bittó őrnagy június 23-iki s Bauer őrnagy június 26-iki jelentései. Csányi-ltár, 3126. és 3256. sz.

[5] Bethlen Gábor gróf jelentése Fogarasról június 17., Binder Frigyesé Medgyesről június 12., Fronius Mihályé Szebenből június 19-iki kelettel. U. ott, 3086., 3114—3115. sz.

[6] Ormay Norbert Vásárhelyt június 10-ikén, Kuun Kocsárd gróf Hunyadban június 14-ikén szüntette meg. U. ott, 2939., 2946. sz.

[7] Tervbe vett útjáról l. Dobozy István június 10-iki jel. U. ott, 2794. sz.

emlékül ajándékozott vissza. Erdély közvetlen megtámadtatásától azonban nem látszott tartani. Az erdélyi lázadás elnyomásáról, a bánságba való kivonulásáról s a fővezérletről Kossuthtal éppen aznap (június 18—19-ikén) tanácskozott, a melyiken az orosz másodszor két ponton is betört Erdélybe. Lüders tábornok és főhadsegéd 56 ágyúval és 28,636 emberrel Brassónál, Grotenhjelm altábornagy 32 ágyúval és 10,501 emberrel Beszterczénél tört be. Csatlakozott hozzájuk az osztrákok részéről Springensfeld alezredes az Urban-féle hadosztály 3000 emberével és 9 ágyújával Bukovinából és Clam-Gallas gróf altábornagy (Puchner és Malkovsky utóda) Oláhországból 36 ágyúval s mintegy 12,000 emberrel;[1] úgy, hogy a szövetségesek, a lázadókról s elégületlenekről nem is szólva, 133 ágyút és több mint 54,000 embert állithattak szembe Bem 64 ágyújával és mintegy 24,000 emberével.[2]

Lüders a magyar kormányhoz most már »minden kisértés mellett is« hiven ragaszkodó[3] Brassó irányában, a tömösi szoroson át támadt. Dyck tábornok 20 ágyúval, 8 zászlóalj gyaloggal és 16 század lovassal már az első nap két sánczból kiverte Szabó Nándor alezredest; másnap Kis Sándor ezredes vette át a parancsnokságot s 1500 székelyével 28,000 orosz négy rohama ellen a harmadik sánczot (Alsó-Tömös táján) hősiesen védelmezte, mig végre a Leonidasra emlékeztető küzdelemben halálos sebet kapván,[4] a minden oldalról előözönlő kozákok elől hada megfutott és azt Szabó csak Prázsmáron szedhette össze, hogy Háromszékbe vezesse. A győzők másnap megszállták Brassót, fellegvárát azonban csupán június 21-ikén hajnalban foglalhatták el.[5] Parancsnoka, Szidlovszky őrnagy, ki 200 emberrel s 6 ágyúval védelmezte, főbe lőtte magát, hogy, lengyel létére, az oroszok kezébe ne jusson. Engelhard tábornok a törcsvári szorosnál szintén keresztültört s ugyanaz nap ért Rozsnyóra, hol összeköttetésbe lépett Lüdersszel.

Besztercze irányában Grotenhjelm és Springensfeld a borgói, Pavloff tábornok pedig a radnai hágón át június 20-ikán nyomult előre. Grotenhjelm Damaszkin őrnagyot csak a Tihánál vivott több órai harcz után szorithatta vissza a borgó-prundi sánczok közé, melyeket másnap Dobay alezredes három órai kemény harcz után oda hagyni kényszerült; a radnai csapat, melynek előörsön álló egész százada foglyul esett, a kis-ilvai összecsapás után (június 20-ikán) szintén visszavonult s Betlennél egyesült Dobayval, hogy azután a dézsi sánczok mögött álljon újabb harczot. Bem, ki Nagyváradról

[1] Dobokay József jelentése az oroszok készülődéseiről Szebenből, június 5. és Bánffy Jánosé Dicső-Szent-Mártonból, június 17. Csányi-ltár, 2666., 3105. és 3250. sz.

[2] A létszám kérdésére nézve lásd különösen Hegyesi czikkét: Tört. Lapok, 1895. 70—71. l.

[3] Dósa Elek május 28-iki jelentése. Csányi-ltár, 2902. sz.

[4] Csernoviczban utóbb, mint az oroszok foglya, hazája bukásának hirére kötelékeit letépte és elvérzett. A hősök emlékét Alsó-Tömösnel 1879-ben a magyar mérnök- és épitész-egylet obeliszkkel örökitette.

[5] A vár ostroma Orbán Balázsnál: A Székelyföld leirása. VI. 233—239. és a szemtanu Herendy Vilmostól: Tört. Lapok, 1894. 10—12. sz.

és Kolozsvárról 24-ikén érkezett Deésre, hadi törvényszék elé akarta állitni Dobayt, hogy ily messzire hátrált. Nem sokat törődve tovább Deés megerősitésével,[1] onnan 14 ágyúval és mintegy 6000 emberrel már másnap megkezdte előnyomulását Beszterczc felé s 27-ikén már kemény csatát vivott Jádnál (Beszterczétől éjszakkeletre), másnap pedig Wallendorfnál (Jád és Besztercze közt) Grotenhjelm és Pavloff hadaival. A tegnapi döntetlen csata most, öt erős roham visszaverése után, a magyarok visszaszoritásával végződött; Bem az üldözésnek Sófalva táján ágyú-sortűzzel vetett véget s azután — Beszterczétől délnyugatra — a Sajó szeredfalvi hidjánál foglalt állást, hogy megakadályozza Grotenhjelmnek dél felé, Lüdershez való vonulását. Néhány ezer székelylyel erősödve, már július 1-jén ismét megszállta Beszterczét s 5-ikén onnan szólitotta kitartásra és ellenállásra a magyar népet. Oroszországban kétségkivül forradalom üt ki s akkor úgyis visszahivják az orosz hadakat; de rajta kell lenniök, hogy azokat előbb is kikergessék Oláhországba, hol a román szabadelvűek szivesen csatlakoznak hozzájok. Másnap Teleki Sándor gróf ezredest nevezte ki serege főfelügyelőjévé, reá bizván a sereg élelmezésére, ruházatára és fölszerelésére való gondviselést.[2]

Szervezkedésre azonban többé nem volt idő. Július 10-ikén Grotenhjelm Besztercze alatt egész erejével megtámadta s visszanyomta Bemet. A város bezárt kapuja előtt álló osztrákokat Streliczky őrnagy a lengyel légióval elűzvén, a vadászok a kaput kinyitották s a gyalogok a belvároson át, a lovasok és a tűzérek pedig azon kivül sértetlenül elvonultak s Damaszkin őrnagy fedezete alatt szerencsésen átjutottak.[3]

Bem most a Székelyföld segitségére sietett. Hasford tábornok Brassóból s Lein ezredes az ojtozi szoroson át két tűz közé szoritották s június 25-ikén elfoglalták Kézdi-Vásárhelyt,[4] a népet lefegyverezték, az ágyúöntőműhelyt, puskapor-malmot, gyutacs-gyárat lerombolták. Öt nap mulva Hasford diadallal ment be Brassóba, a Csikba menekült háromszékiek pedig Gál Sándor ezredes vezetése alatt visszatértek Háromszékbe, melynek népe ismét fölkelt. Lüders nem indulhatott Nagy-Szeben ellen addig, mig le nem veri őket. Adlerberg tábornok Gál Sándort a kökösi hidnál, ugyanott támadta meg, hol az oroszok egyszer már (június 23-ikán) diadalt arattak. Most is erősen szorongatták Gál Sándort, midőn Gábor Áron hirtelen megjelenvén ágyúival, fordulatot adott a csatának. Gábor Áront, az önvédelmi harcznak az egyik legérdemesebb hősét és munkását egy ágyúgolyó leteritette ugyan, a székelyek azonban győztek és Prázsmár felé űzték az

[1] Tóth Károly százados június 28-ikán már az erősitési munkálatok folytatását kérte. Csányi-ltár, 3798.

[2] Gróf Teleki a pénzügyministeriumhoz. Tört. Lapok, 1892. 102.

[3] Kővári, id. m. 247—248. Thoroczkay Sándor: Hazánk, VIII. 337.

[4] Gábor Áron már egy héttel azelőtt panaszkodott a kézdi-vásárhelyi hatóság tehetetlensége miatt. Csányi-ltár, 3214. sz.

ellenséget.[1] Harmadnap azonban Eresztevényen már nem adhatták meg Gábor Áronnak teljes katonai díszszel a temetést, mert most Lüders maga indult ellenök; s azért, hogy jobb területen mérkőzhessenek meg vele, a kökösi hidat oda hagyva, Sepsi-Szent-Györgyre húzódtak vissza. A város mellett fekvő Eprestetőn azonban Gyertyánfy Ferencz az udvarhelyszékiekkel csaknem az utolsó emberig elesett, a Szent-Györgyön álló sereg pedig, cserben hagyva vezérét, Gál Sándort, tétlenül nézte halálos küzdelmöket, majd, hogy az oroszok be ne keritsék, rendetlenül menekült éjszakra, Csik felé. Csak a Vilmos-huszárok teljesitették kötelességöket. A sereg nagy része 2 alezredessel és 14 őrnagygyal megtagadta az engedelmességet Gál iránt, de 230-an hivek maradtak hozzá s megesküdtek, hogy utolsó csepp vérükig védik a Csikba vezető útat, a Mitács-szorosát. Bem azonban július 4-ikén a Székelyföldet ostromállapotba helyezvén, 8-ikán Gál Sándor meghagyta, hogy minden székely visszatérjen hütlenül elhagyott zászlajához.[2] Bem pedig 16-ikán megérkezvén, a szakadás okozóit hadi törvényszék elé állittatta. Mintegy 15,000 emberrel és 40 ágyúval rendelkezvén, megszállatta a gyimesi szorost, a Rikát, Kézdi-Vásárhelyt és az ojtozi szorost s 20-ikán Sepsi-Szent-Györgyöt megtisztitván az ellenségtől, a kökösi hidon át Háromszék elhagyására kényszeritette.

Most már nemcsak oroszok álltak vele szembe, hanem osztrákok is. Lüders Brassóból azonnal Szeben ellen indult, amint Clam-Gallas gróf július 15-ikén a törcsvári szoroson át Oláhországból betört az osztrákokkal.[3] Erre a császár báró Wohlgemuth Lajos altábornagyot 19-ikén Erdély polgári és katonai főkormányzójául nevezte ki s biztosul Bach Eduárdot rendelte melléje.[4]

Clam-Gallas csak 23-ikán nyomúlt Gál Sándor ellen, ki Tamás András alezredestől támogatva, a szemerjai csata után Sepsi-Szent-Györgyöt hősiesen megoltalmazta, mire a szövetségesek a Bárczaságra húzódtak vissza. Ugyanaz nap — mint ismeretes — Bem Moldvába tört, de vállalatát már harmadnap abba hagyván, az északkeleti sereghez sietett. Ott azalatt (július 16-ikán) Pavlov megtámadta a Szeredfalvánál Damaszkin őrnagy alatt álló csekély erőt (3 zászlóalj gyalogot, 3 század huszárt, 600—700 lengyelt és 10 ágyút), mely egy ideig derekasan küzdött s utóbb, Kálnoky őrnagy lovasainak fedezete alatt, a hidon át jó rendben húzódott vissza a Sajó balpartjára,[5] majd délkeletnek, Szász-Régen és Maros-Vásárhely felé tartott. Szász-Régent 23-ikán, két órai csata után, az oroszok elfoglalták s a visszavonulókat Sáromberkig űzték. Július 28-ikán Damaszkin hadát Bem a maros-szent-györgyi táborban (Maros-Vásárhelytől északkeletre) találta.

[1] A kökösi csatáról l. Orbán Balázs, id. m. III. 178. Ebben a csatában esett el a vitéz Mara Gábor őrnagy is.

[2] Kiáltványa: Tört. Lapok, I. 464.

[3] Clam-Gallas mellé Lüders 2 zászlóalj gyalogot, 8 század lovast és 8 ágyút adott.

[4] Kineveztetése: Tört. Lapok, I. 512.

[5] Thoroczkay helyreigazitásai a Hazánkban, VIII. 337–340.

Azonnal Lüders ellen kivánt nyomulni. Lüders ugyanis Brassót odahagyván, július 20-ikán a verestoronyi szoroson át Oláhországba szoritotta Ihász Dániel alezredest, ki azután az 55. zászlóaljjal a törökök előtt le is tette a fegyvert. Másnap Lüders kardcsapás nélkül elfoglalta Nagy-Szebent, melyet Hasford védelmére bizván, ő maga 26-ikán visszafordult a Székelyföld ellen s 29-ikén már akadálytalanul megszállta Segesvárt, honnan a románokat is csatlakozásra szólitotta. 31-ikén reggel 16,000 emberével és 24 ágyújával, a várostól keletre, csatarendben fogadta Bemet, ki nem Maros-Vásárhelyről, mint várta, hanem Héjjasfalva felől 2400 gyaloggal, 250 lovassal és 14 ágyúval jött ellene, hogy megelőzze Grotenhjelmmel és a Fogarasból Udvarhelyre rendelt Dyck tábornokkal való egyesülését. Bem reggel 10 órakor a Nagy-Küküllő szűk völgyében fekvő Fejéregyháza határában, a Sárpatak és Ördögárok közt állitotta föl ágyúit s heves tüzelést kezdett az oroszok ellen, hogy kifejlődésüket meggátolja. Jakovlevics Skariatin György tábornokot, az ötödik hadtest vezérkarának főnökét, egy ágyúval ő maga lőtte le. Az oroszok Maros-Vásárhely felől oldaltámadástól tartván, beérték a támadások visszaverésével. Jobb szárnyukkal csak akkor indultak ellene, mikor meggyőződtek, hogy a maroknyi nép Bem egész ereje. A maros-vásárhelyi útat kémlő oroszok Hétúr felől visszatérvén, viszont a magyarok jobbszárnyára vetették magukat s bekeritették a sereget, melynek majdnem fele elesett. Másnap Fejéregyháza határában 1030 magyar vitézt temettek el. Köztük volt kétségtelenül Petőfi Sándor is:

»Ha-ugyan jámborkéz teneked sírt ásott,
S nem temetetlen bolyg földi alak-másod.« [1]

Barátja Zeyk Domokos, egymaga küzdött 30 kozák ellen. Lüders, ki bámulva látta hősiségét, élve akarta elfogatni. »Zeyk Domokos meghal, de rab nem lesz soha!« kiáltott a hős és főbe lőtte magát.[2] Ott estek el mindaketten: a harcz mezején; ott folyt az ifjúi vér ki szivükből. Holttestükön át fújó paripák nem a kivivott diadalra száguldtak; szeretett vezérük, Bem maga is egy mocsárba vetette magát s második Mariusként, egészen estig rejtőzött ott, mig vitézei reá akadtak s megmenthették. Skariatin sirját már egy esztendő mulva megjelölte a fejedelmi hála; a magyar hősök, kik a szent világszabadságért éltek, haltak, csak 48 esztendő mulva kapták meg a kegyelet jelét: a nemzettől emelt oszlopot, fölötte turulmadárral, mely honvédkardot tart a csőrében. S fenn a segesvári vár fokán ott áll a Petőfi szobra, Pantheonná téve azt a földet, mely sirboltul volt szánva.[3]

[1] Arany költeménye. A segesvári csatának s Petőfi halála körülményeinek elbeszélése a rá vonatkozó irodalommal Ferenczi Zoltánnál: Petőfi élete, III. 364—385.

[2] Nagy Sándor: Háromszék, 158. Tört. Lapok. 1892. 39—40., 1894. 179., 189., 1897. 112.

[3] Szász Gerő beszéde a fejéregyházi ünnepen 1897 július 31-ikén.

Bem egymaga, báró Kemény Farkas azonban Kolozsvárról 4000 emberrel érkezett Maros-Vásárhelyre; s Bem augusztus 2-ikán ennek a csekély erőnek nagyobb részével ismét megindult Szeben ellen. 5-ikén már ott állott Nagy-Csűrnél s két órai csata után a Szebenbe való zárkózásra kényszeritette Hasfordot, ki a segesvári csata napján báró Steint Szerdahely táján megvervén, azt hitte, egyhamar nincs mitől tartania. Bem azonnal utána nyomult s véres utczai harcz után az oroszokat kiverte Szebenből, melynek lakosai virágokat, Hasford pedig Sellenberg felől gránátokat szórt útjába.[1] Lüders azonban 30 órai hatalmas menetelés után Erdő-Szent-Györgyről Nagy-Csűr alatt teremvén, azonnal megütközött a fogadására induló Bemmel s túlnyomó lovasságával hadát, kemény küz-

A segesvári ütközet helye.
(Rajzolta Székely Árpád)

delem után, délelőtti 11 órára szétverte. 1200 fogoly és 10 ágyú került az oroszok kezébe; a sereg romjait Keresztény-Szigeten a Hasford megfigyelésére kiküldött Kálnoky összegyüjtvén, Szerdahelyre, másnap pedig Szász-Sebesre vezette, hová a külön útakon menekülő Bem egymaga érkezett meg. Ott az erdélyi sereg roncsait Stein parancsnoksága alatt egyesitvén, másnap Lugos felé utazott, hogy, Kossuth óhajtása szerint, átvegye a magyarországi fővezérséget.

Ugyanaz nap (augusztus 7-ikén) érkezett Kolozsvárra Gál Sándor; tehát a Székelyföld is elveszett. Július 29-ikén az osztrákok elfoglalták Sepsi-Szent-Györgyöt, Kézdi-Vásárhelyt s vele a Háromszéket, melynek a

[1] Ezek a gránátok különben mind a város előtt levő rétre hulltak. Thoroczkay a Hazánkban, VIII. 340.

szabadságharczban oly dicsőséges része volt; augusztus elsején a Csikba vezető két szorost, a Nyerges-tetőt és a Mitács-szorosát hősies küzdelem után s 3-ikán Csik-Szeredát és vele a Székelyföld egész keleti részét Clam-Gallas nagyobb erejével szemben szintén oda kellett hagyniok. Gál Sándor a Margittán át Udvarhelyszékbe menekült, de már csak 2000 embere és 21 ágyúja volt. Grotenhjelm Maros-Vásárhely és Szász-Régen közt két tűz közé akarta szoritani, de ő a két város közt Körtvefájánál ágyúival együtt átkelt a Maroson s a Mezőség völgyei közt, a legjáratlanabb útakon, ezer veszedelem közt Kolozsvárra, báró Kemény Farkas csapatához vezette maroknyi népét. Erdélyben már csak Kolozsvár és — Stein parancsnoksága alatt — Szász-Sebes körül állott némi magyar sereg. A »nagyfejedelemség« legnagyobb része behódolt az oroszoktól támogatott osztrákoknak.

IX. FEJEZET.

A fegyverletétel.

A május 31-ikén Debreczenben elnapolt képviselőház Budapesten július 2-ikán csak egyetlenegy értekezletet tartott. Szegeden felényire olvadva és az elnökök távollétében Palóczy korelnök vezetése mellett, csupán július 20-ikán folytathatta tanácskozásait. Feladatáúl a ministerelnök az ellenség legyőzetésének elősegitését, a föllázadt nemzetiségek kibékitését s az ország függetlenségének Európával való elismertetését tűzte ki. Az elsőben a ház most már keveset tehetett; nagyon kevesen bizhattak benne, hogy a küzdelem hosszas legyen, hogy tehát a parlamentnek alkalma nyiljék újonczok, pénz és fölszerelések megszavazásával előmozditani a szabadságharcz diadalát; elég, ha ellenőrizte a kormányt eddigi határozatainak végrehajtásában; a többi a hadseregre tartozott, melynek nagyon, nagyon rövid idő alatt döntenie kellett. A második kérdés története ismeretes. A ministerium akkor készitette el a nemzetiségi törvényt, a mikor a románokkal, szerbekkel szemben győzelemre hivatkozhatott; de olyankor (július 21—30.) tárgyaltatta és fogadtatta el, a mikor már minden mérséklet, engedékenység és nagylelkűség gyöngeségnek, két hatalmas ellenség közt a szalmaszál után való kapkodásnak látszott. Tudvalevőleg elő volt késziitve a zsidók egyenjogúsitása is; de azt csak most (július 21-ikén) mondta ki a parlament, két nappal azután, hogy Haynau a pesti és ó-budai zsidóközségeket »fölségsértő magukviselete miatt« büntetésül mintegy két millió forint értékű fölszerelési tárgyak kiállitására kötelezte. A házat Szemere harmadik pontja érdekelte leginkább; a külügyminister azonban Hunfalvi Pál kérdésére másnap kijelentette, hogy a külföldi kormányokkal kezdett tárgyalások még nem levén befejezve, a rájok vonatkozó okiratokat nem terjesztheti elő.

Természetes, hogy az országot minden külső hatalom közül a beavatkozó Oroszország magatartása érdekelte a legjobban s a közvéleményt az orosz és magyar vezérek tárgyalásairól kiszivárgó hirek töltötték el a legvérmesebb reményekkel.

Görgei már hires váczi nyilatkozata tételekor meg volt győződve, hogy az ellenség nem áll szóba a forradalmi kormánynyal, de szóba állhat a hadsereggel. Windisch-Grätz annak idejében csak Görgei személyére vonatkozó ajánlatot tett s alig lehetett mást várni az oroszoktól is. Paszkjevics nem volt felhatalmazva, hogy a magyar sereggel tárgyalásokba bocsátkozzék, különösen az osztrák kormány háta mögött. A két császár varsói megállapodásait azonban a szabadságharczosok nem ismerték s igy nem lehetett reájok nézve nagyon meglepő, hogy Rima-Szombatba a július 21-ikre forduló éjszaka Chruloff táborából két békekövetet vezettek Görgei elé. Ezek, Katlaroff orosz huszárkapitány és Rüdiger gróf tűzérhadnagy, megbizó-levél nélkül, fegyverletételre szólitották fel Görgeit, majd, hogy megbizatásukat igazolhassák, két napi fegyverszünetet ajánlottak. Föltételeik szerint az összes tisztek megtartják személyes szabadságukat és fegyverüket; ha tetszik, az orosz seregbe mostani rangjuk megtartásával léphetnek át; ha szolgálni nem akarnak, teljes szabadsággal távozhatnak; a legénység összes fegyvereit az ágyúkkal együtt ki kell szolgáltatni, s ha ez megtörtént, vagy osztrák császári szolgálatba lépnek, vagy hazamennek.

Görgei nagyon csábitónak találhatta ugyan azt az alkalmat, hogy az osztrákokban féltékenységet keltsen az oroszokkal való alkudozások által: június 26-ikán a ministertanács helyeslése mellett épen ő maga ajánlotta az alkudozások megkezdését, de most, hogy időt nyerjen, két napi haladékot kivánt a fegyverletétel, vagy inkább a béke ügyében s értésére adta Katlaroffnak, hogy a pacificatiónak nemcsak a seregre, hanem az egész országra ki kell terjednie s hogy a végső esetben az ország hajlandóbb orosz, mint osztrák fejedelmet elfogadni: e czélból óhajtja, hogy Paszkjevics a magyar kormánynyal tárgyaljon. A fegyverszünetet azonban megtagadta s a tisztikar jelenlétében a két hadi követet jól megvendégelvén és irott válaszával elbocsátván, útját azonnal folytatta, jól gyanitván, hogy az egész »komédia«,[1] czélja csak menetének késleltetése. A fővezér azonban mindjárt reggel közölte feltételeit úgy Bónis Samu kormánybiztossal (Ludvigh utódával), mint a tábornokokkal, megjegyezvén, hogy, mióta a kormánytól való letétele után őt a hadsereg tisztjei választották meg vezérnek, ő politikai tekintetben nem korlátlan parancsnoka a seregnek s így alá is veti magát a többség akaratának. Ehhez képest 22-ikén, már Sajó-

[1] »Die Komödie beginnt mich zu langweilen.« Görgei, Mein Leben, II. 285. A föltételek Görgei Istvánnál, id. m. III. 199–200. Az egész ügyről l. u. ott, 185–210. Pázmándy Dénes a Magyarországban (1898. 35. sz.) »egy bizonyos körülmény elmultával« ismeretlen orosz források nyomán igérte fejtegetni az orosz-magyar alkudozások történetét.

Szent-Péterről, megirta Paszkjevicsnek, hogy a hadsereg esküjéhez hiven tovább küzd az 1848 tavaszán szentesitett alkotmányért és »fegyvereit csak akkor fogadja nyugodni hagyni, ha ez az alkotmány újból biztositva lesz és ha Magyarország területéről minden ellenséges hatalom kiszorúl«.

Feleletét Batthyány László gróf s még egy tiszt vitte meg Chruloffnak, ki időközben egyesült Sasszal; a két orosz tábornok nem választ, hanem, udvarias ajándékul, pisztolyokat küldött Görgeinek. A július 24-ikére menő éjszaka, Batthyányt pár órával megelőzve, a zsolczai táborba egy tisztes matróna, özvegy Boryné (Hellenbach bárónő) is meghozta Rüdigernek, a III. hadtest parancsnokának még július 19-ikéről kelt levelét, mely elismeréssel adózott ugyan Görgei tehetségeinek, egyúttal azonban figyelmeztette őt, hogy »e pillanatban közeli veszedelem fenyegeti«. Tehát alkudozásokkal kinálta meg, s fölhitta, tudassa föltételeit, mikkel végét vethetné a reá nézve ezentúl annyira egyenetlen küzdelemnek; biztositotta őt, hogy a fővezér igazságszeretettel fontolja meg kivánságait s hogy vitéz katonai becsülete legkisebb csorbát sem fog szenvedni. Válaszában Görgei kijelentette, hogy elfogadható föltételek mellett kész volna azonnal kezet nyujtani tisztességes békekötéshez, hacsak arról volna szó, hogy csapatait s önmagát megmentse egy minden oldalról fenyegető veszedelemtől. Azonban az egész hazáról lévén szó, nekik, mint becsületes embereknek, mindaddig küzdeniök kell, mig békés polgártársaik a leigáztatás veszedelmétől meg nem szabadultak, vagy pedig mig ők maguk ebben az egyenetlen küzdelemben dicsőségesen el nem buknak. Mivel valószinűleg minden csapat vezére igy válaszol, láthatja a tábornok, hogy bajos lesz Magyarországot az egyes hadvezetőkkel való külön kötések útján megbékéltetni. De ha igazán kimélni akarja az országot, és ha Paszkjevics herczeg jónak látja vele tudatni, Magyarország mily föltételek alatt köthetne békét a czárral, akkor ő legszentebb kötelességének tartja, hogy megnyissa és egyengesse a herczeg és az ideiglenes kormány közt a titkos alkudozások útját; ebben az esetben Oroszország részére, vérontás nélkül, kedvezőbb eredményt helyezhet kilátásba annál, a mit az országnak kiszámithatatlan vérontás után való tökéletes leigázása is igérhet. Az igazságos czárt csak erős hazudozások birhatták reá, hogy derék katonáit oly nemzet ellen küldje, melyet a törvényes lételért való küzdelemre saját királya kényszeritett.

Görgei jelentést tett a kormánynak multkori leveléről; de minden alkalmat megragadott, hogy az oroszokkal kezdődött érintkezése meg ne szakadjon. Július 27-ikén, viszonozni akarván a Sasstól és Chrulofftól küldött pisztolyokat, Scherr-Thoss Arthur és Esterházy István gróf századosokat küldte hozzájok Cseodajeff táborába. Scherr-Thoss Chruloff tábornok, Kusneczoff kozák hetman és Simonics altábornagy jelenlétében, némi udvarias beszélgetés után, küldetésének diplomatiai részére tért át. Görgei, sőt Kossuth felfogásával is megegyezőnek nyilvánitotta, hogy a magyarok fel-

ajánlanák Leuchtenberg herczegnek, a czár vejének a koronát, ha a czár biztositja hazájuk területének épségét és az alkotmányt. Simonics altábornagy hosszasabb tanácskozás után kijelentette, hogy nyilatkozatáról azonnal jelentést tesz Paszkjevics herczegnek, de nem hiszi, hogy az ajánlatot a czár elfogadhatná; Oroszországnak becsülete van lekötve s a czár új meg új katonaságot küld ellenük, ha a mostani nem elég. Ily túlnyomó erővel szemben előbb-utóbb el kell bukniok; azt tanácsolják tehát, hogy minden további vérontás nélkül adják meg magukat.[1]

A szegedi kormányban már ez alkudozások hirének vétele előtt kiütött a válság. Szemere ministerelnök július 24-ikén lemondott s egyenesen felszólitotta Kossuthot, hogy vagy maga vegye, vagy Görgeinek engedje át a dictaturát. Másnap remekül irt levélben kérdezte meg Görgeit, mondja meg egész nyiltan a táborba menő kormányzónak, békét akar-e vagy háborút. Vagy osztozzanak meg a hatalmon, vagy határozzák el maguk közt, melyik gyakorolja azt egyedül, hogy vérét a nemzet ne ontsa hiába. Maga Kossuth úgy vélte megoldhatni a kérdést, hogy ő maga, de többé nem Dembinszky, hanem Görgei tanácsai szerint intézze a hadműveleteket. Azonban a Szegedi Hirlap — a Közlöny mellett akkor a kormány székhelyének egyetlen lapja, — nyiltan a mellett kardoskodott, hogy Görgei fővezér legyen, semmi más, ugyanaznap pedig (július 25-ikén) Kossuth távollétében, a képviselőház zárt ülésében egyes képviselők nyiltan vádolták a kormányt, hogy Görgeivel való ujjhúzása miatt romlást hoz a hazára. A mennyiben Mészáros és Dembinszky, Perczellel viszálykodva, úgy is épen lemondtak a kettős fővezérségről, az országgyűlés Görgeit kiáltotta ki fővezérül s megbizta őt a hadjáratok független intézésével. Szemere és Vukovics azonban Görgeit az engedetlenség szinében töntetvén föl, a nyilt ülés nem szentesitette a zártnak határozatát, mely tehát nem valósult. Kossuth sokat vesztett népszerűségéből, a ministerium pedig leszavazta azt a kivánatát, hogy meghagyván Görgeit, Perczelt és Vettert seregeik élén, tábornoki ranggal mint fővezér ő álljon fölöttük, hogy egységet és egybehangzást hozhasson valahára hadi működéseikbe.

Kossuth Karczagon nem találkozhatván Görgeivel, 28-ikán Szegedről tudatta vele, hogy senkit sem nevez ki főparancsnokká, hanem maga megy a hadsereghez, s mint kormányzó az összhangzás kapcsát képviseli, a hadi műveletek irányát azonban Görgeivel egyetértve és az ő tanácsai szerint intézi. Másnap azonban ismét Bemet sürgette a fővezérlet átvételére, de ugyanekkor Haynau hadai már Félegyháza és Szabadka közt mozogván, Dembinszkyt újból kinevezte fővezérré, hogy végre is legyen valaki, a ki a sereget az osztrákok ellen vezesse.

A ministertanács július 29-ikén Szemere elnök- és Batthyány külügyministert küldte Görgei táborába, hogy képviseljék a kormányt azokban

[1] Scherr-Thoss, Erinnerungen aus meinem Leben. (Berlin, 1881.)

az alkudozásokban, melyeket Görgeivel maguk az oroszok kezdtek. A tárgyalásokat ezek csak a függetlenségi nyilatkozat alapján indithatják meg s fegyverszünetet köthetnek ugyan, egyességet és békét azonban csakis az egész kormány megegyezésével. A ministerium kijelentette, hogy a nemzet függetlenségét — a lényeget — nem áldozza fel puszta kormányformáknak, a mi kétségtelenül annyit jelentett, hogy, a Habsburg dynastiát kivéve, kész elfogadni más dynastiát. Számitásba vették azokat a hireket, mik az oroszok és osztrákok közt való meghasonlásról, surlódásokról szállingóztak; jó és biztató jelnek tekinették azt az emberies bánásmódot, melyben az oroszok a föld népét idáig részesitették és azt a fitymálást, melylyel osztrák bajtársaikat sértegették; sőt azt sem tartották lehetetlennek, hogy Magyarországot a czár csak útul használja a Balkán-félszigetre s Európa zavaros körülményei által felbátoritva, ott valami meglepetést készit. Ha csakugyan ez a czélja, akkor csak kedvesen venné, ha a magyarok valamely Holstein-Gottorp-Romanovnak, talán magának Konstantin nagyherczegnek, vagy Leuchtenberg herczegnek, a czár vejének, ajánlanák fel Szent-István koronáját, mi talán a szláv és román nemzetiségek kibékitésének is legbiztosabb módja volna.[1]

A sereg nem idegenkedett az oroszokkal való barátkozástól. Nagy-Sándor és Máriássy tábornokok Debreczen alatt augusztus 2-ikán az előőrsöket megvizsgálván, az orosz előőrség tisztjeivel szóba ereszkedtek s azok őket (kétségkivűl abban a hitben, hogy akkorra már foglyaik lesznek) délutáni öt órára meghitták — orosz theára.[2] »Ellenségeitek elvonultak, barátaitok megérkeztek«, — mondta másnap Rüdiger, midőn Debreczenbe bevonulván, a tanácsot fogadta. »Az ellenség elhaladt; keljen föl a nép!« szólt ugyanaz nap Szemere egyik kiáltványában. Az országra tört hetvenezernyi orosz seregnek alig fele alkalmas a csatára; mert a merre megy, mindenütt őrséget kell hagynia s ez nagyon csökkenti erejét. Ha a nép fölkel, őrségeit növelnie kell s így főserege annyira meggyöngül, hogy könnyen elbánhatnak vele. A muszka tábor vékony fonala Varsótól Debreczenig ér; csak ezt a gyönge fonalat kell szétszakitni, hogy megöljék a kigyó életét. A hont és szabadságot csupán a nép kebeléből támadó hős mentheti meg. Ez a hős megvan már valahol, de még nem ismerik. Megismerik, ha fölkél a nép saját vezérei alatt s az oroszok elszakadt őrségei a nép orditó hangjaira is leteszik fegyverüket.

Fölhivásának eredményében maga bizván a legkevésbbé, inkább az alkudozásokban keresett menedéket. Azonban ezekbe vetett hitéből is csakhamar kiábrándithatta az a körülmény, hogy Paszkjevics küldötte, egy kis hadnagy, Milorádovics, augusztus 5-ikén visszahozta Nagyváradra a Sass tábornoknak és Chruloff ezredesnek küldött pisztolyokat, mert tábornokai és tisztjei nem fogadhatnak el ajándékokat szövetségesüknek, Ausz-

[1] Felhatalmazó levelük szövege: Magyar Szalon, 1867. I. 589—590.

[2] Máriássy a Honban, 1867. 264.

triának ellenségeitől. Mellékes, hogy a kis hadnagy »saját felelősségére« mégis vállalkozott e pisztolyok visszavitelére, mikor Görgei kijelentette, hogy ily körülmények közt ő is visszaadja a Sasstól s Chrulofftól küldött ajándékokat. Paszkjevics különben arany és ezüst pénzeket osztatott ki Görgei orosz foglyai közt, mig a magyar vezér már nem birta fizetni saját katonáit.

Rüdiger Teodor Vasziljevics gróf.
(Egykoru metszet után)

A kis hadnagy Nagyváradról Szemere és Batthyány ministereknek egy iratát is magával vitte Paszkjevicshez, kit a kormány nevében külön béke megkötésére szólitván föl, viszonzásul elburkoltan egy orosz herczegnek valóban felajánlották a koronát. Ott és másnap (augusztus 6-ikán) Gyapjún Görgei megjegyezte Szemere előtt, hogy meggyőződése szerint az oroszok nem fognak alkudozni a magyarokkal; amint Paszkjevics helyzetében, oly nagy erő élén, ő maga sem alkudoznék. Elég felelet lesz, ha nyiltan megkinálván a czárt a koronával, nem kapnak feleletet. Szemere maga nem akarván menni, Nagy-Szalontáról (augusztus 6-ikán) Pöltenberg tábornokot és Beniczky Lajos ezredest küldte az orosz táborba gróf Bethlen József huszárszázados vezetése alatt néhány válogatott huszár fedezete alatt. A Kossuth kormányzótól épen az nap nyert utasitás értelmében a kezükbe adott államirat kijelentette, hogy a hitszegő osztrák ház alá többé vissza nem térnek; inkább lángba boritják Oláh- és Törökországot, mint hogy megadják magukat Ausztriának; elfogadnának egy uralkodót az orosz fejedelmi házból az 1848. évi alkotmány alapján; ha Paszkjevics ebben az ügyben nem tárgyalhat, adjon menedék- és útlevelet követeiknek, kik ajánlatukkal egyenesen a czár elé menjenek.[1]

[1] Kossuth Aradon augusztus 4-ikén kelt levele. Közli Kemény Zsigmond: Pesti Napló, 1867. 221. sz.

Pöltenberg és kisérete augusztus 8-ikán Ártándon jelentkezett Rüdiger gróf főhadi szállásán. Paszkjevics herczeg azonban a gróf közbenjárása után sem fogadta őt, kijelentvén, hogy az oroszok Ausztriának a fölkelés elnyomásában való megsegitésére jöttek be s hogy a törvényes hatalom előtt hódolni akaró magyaroknak csupán az osztrák főparancsnok szabhat föltételeket. Pöltenberg Rüdigernek, ki a magyarokat először biztatta alkudozásra, megjegyezte ugyan, hogy a magyarok csak az oroszok előtt volnának hajlandók letenni a fegyvert, de határozott választ erre sem kapott s azzal a tudattal tért vissza, hogy a seregnek csak hőshalál vagy föltétlen megadás közt lehet választani.[1]

Minden körülmény oda mutatott, hogy a szabadságharcz sorsa Arad vidékén dől el. Ez a város, melyet Berger rommá lövetett, öt nappal a vár bevétele után, július 5-ikén ismét fegyverre szólitotta a maga polgárait az oroszok ellen. Gymnasiuma, iskolái s a Fehér-Kereszt-szállító termei fegyver- és gyutacsgyártó helyekké alakultak s Nagyváradról is Arad várába szállitották a fegyvertárt, Arad várát pedig újból erősiteni kezdték.

Arad várának parancsnoka július elsején Perczel Miklós ezredes lett; mivel azonban az aradi hadparancsnokká kinevezett Damjanich rendeleteit teljesiteni vonakodott, Damjanich hadi törvényszék elé akarta állitani és csak Vörösmarty Mihály kérésére állott el szándékától[2]; július 3-ikán már Bergmann József lett a vár ideiglenes, pár nap mulva pedig Damjanich tábornok a végleges parancsnoka.

Osztrovszky József és Török Gábor kormánybiztos már július 5-ikén intézkedett, hogy a radnai Maros-hajózási intézetnek egyik hajója Szegedről, a kormány akkori székhelyéről, Aradra szállitsa Damjanich tábornokot, Arad várának új parancsnokát.[3] Július 10-ikén törött lábbal, de törhetetlen lélekkel csakugyan Aradra érkezett a tábornok, kit a polgárság és a katonaság fáklyásmenettel fogadott.

Július 30-ikán a kormány Aradot választotta új székhelyéül; az országgyűlés, Szegeden elnapolván magát, elhatározta, hogy üléseit Aradon folytatja, hová a képviselők egy része azonnal el is indult; július 31-ikén a kormányzó már Aradról keltezve tette közé hadi tudósitásait s ugyanaz nap Dembinszky hadi tanácsa kimondta, hogy Arad felé vonúl vissza, mire aztán Görgei is parancsot kapott.[4]

Augusztus elsején Azary honvédkapitány azzal a hírrel lepte meg Arad városa közgyűlését, hogy a kormány tagjai aznap délután 4 órakor

[1] A ministertanács augusztus 10-ikén Csernovics Péter vezetése alatt újabb békekövetség küldését határozta el. Pöltenberg jelentésének vétele után erről többé szó sem lehetett. Kemény Zs. u. ott, 223. sz.

[2] Szeremley, id. m. II. 206., 255. Horváth, id. m. III. 334—5. Gelich, id. m. III. 812. Gyulai, Vörösmarty életrajza, 36.

[3] Török rendelete. Az aradi ereklye-múzeumban, 2545. sz. a.

[4] Közlöny, 163. Horváth, id. m. III. 338., 368.

Aradra érkeznek.[1] Az a 45,000 golyó, a mennyit Berger kilencz hónap alatt szórt Aradra, együttvéve sem okozott nagyobb riadalmat. Ha csak arról lett volna szó, hogy újra ellenséget lát Arad és szenvednie kell megint, a megdöbbenést férfias elhatározottság váltotta volna föl. Igy azonban mindenki tudta, ha nem is beszélt róla, hogy a délkeletre vonuló nomád kormány voltaképen fut, hogy a haza végveszélyben van s hogy a döntés is itt lesz valahol, ezen a vidéken. Kossuth kormányzó s Aulich hadügyminiszter a kitűzött időben csakugyan megérkezett s a várba,[2] Horváth Mihály csanádi püspök s vallás- és közoktatásügyi minister pedig a Bohus-házba szállt; a többi miniszter 2-ikán érkezett Aradra s Duschek pénzügyminiszter a pénzjegy-sajtót is ide, a vármegye házába költöztette. Damjanich a vele beszélgető képviselők előtt ezen a napon még Görgeit mondta a legbecsületesebb hazafinak, ki egyedül mentheti meg a hazát. Augusztus 4-ikén Aradon a képviselőház első és 11-ikén utolsó tanácskozását tartotta. A ministerek közül csupán Vukovics, Horváth és Csányi jelent meg. Egyikük sem felelt arra az interpellatióra, igaz-e, hogy a kormány tárgyalásokat folytat az ellenséggel. Csak Hajnik Pál rendőrfőnök válaszolt annyit, hogy a kormány erre nézve a hivatalos közlönyben fog nyilatkozni, egyébként pedig kijelentette, hogy a ház mostani székhelye biztositva van. Július végén még azt hitték, hogy Dembinszky nemcsak megoltalmazza a roppant terjedelmű szegedi sánczokat, hanem hogy Kisteleknél (Szegedtől északkeletre) meg is támadja Haynaut, ki nagyon szétosztván a maga katonáit, ebben a pillanatban gyöngébb volt őnála. Dembinszky mindamellett a szegedi sánczok odahagyása mellett nyilatkozott s ebbe a kormány is belenyugodott, abban a reményben, hogy legalább a Szegedtől délkeletre levő szőregi sánczokat fogja mindaddig megoltalmazni, mig Görgei s más oldalról Kmety is elérheti Aradot, hol ő is egyesülvén velük, közel 75,000 főre növekedő seregével Haynaut Szerbiába szorithatná ki, megveretése esetében pedig Erdélyben folytathatná a küzdelmet. Dembinszky augusztus elsejének éjjelén odahagyta Szegedet, melyet másnap Haynau ellenállás nélkül megszállott. Schlick viszont Hódmező-Vásárhelyre vonult be, mig Lenkey tábornok, kinek megtámadására indult, Makónál augusztus 4-ikén a Maros balpartjára vonult s maga után lerontatta a hidat.

Augusztus 3-ikán Haynau a felgyujtott Új-Szegednél és Ramberg 5-ikén Török-Kanizsánál átkelvén a Tiszán, Schlick pedig Makóig hatolván, Haynau ötödikén a győzelem reményével támadt a szőregi sánczok ellen. A magyarok ötven ágyúja egész nap felelgetett az osztrákok 99 ágyújának, melyek Szőreget rommá lőtték. Dembinszky több támadást visszavert, Ramberg közeledtének hírére azonban kaszásait Gál László vezetése alatt már

[1] Aradváros jegyzőkönyve, 1181. sz.

[2] Kossuth a vár egyik kazamatájában azt a vasajtós, vasrácsos két szűk szobát foglalta el, melyben az ostrom alatt Berger lakott. Családja Világosra, Bohusékhoz húzódott. Jókai, Emlékeim, I. 56.

11 órakor délkelet (Béba) felé inditotta, este felé pedig egész seregével együtt maga is utánuk ment, megnyitván ekként az útat Haynaunak Arad felé.

A szőregi csata hirére Kossuth kijelentette, kogy Aradnak nincs fedezete s hogy meglepetések ellen 24 órára sem biztosithatja a képviselőházat. Ez és az oroszokkal való alkudozások megkisérlésének hire annyira meglepte a képviselőket, hogy Görgeivel óhajtván találkozni, Nagyvárad felé futottak. Lefoglalták még azt a 200 kocsit is, melyre Duscheknek szüksége volt, hogy a pénz-sajtót s az államkincstárt a várba szállitsa. Bajza, Vörösmarty, Nyáry, Jókai Simándon találkozott a Várad felől menekülőkkel. Kölcsönösen itt értesültek a szőregi s a debreczeni csatavesztésről. Némelyek visszafordultak Aradra, hol a képviselőházból jóformán csak Palóczy korelnök maradt a helyén, s itt akarták bevárni az események fejlődését.

Egy szemtanú szerint,[1] »a város tele volt menekültekkel. Minden osztályból levő kompromittáltak itt gyülekeztek össze; követek, kormánybiztosok, hivatalnokok, fegyvergyárak, fölszerelések személyzetei, hirlapirók, papok, kiket Haynau vérbosszús kiáltványai s a szibériai éjszakákról való hagyomány a kétségbeesés e végpontján összehozott.« Most már nem fizették az állam hivatalnokait; a bankjegyek kétséges hitele mesés drágaságot okozott.[2]

A ministerium augusztus 6-ikán a radnai maros-hajózási intézettől bekivánta a Marost Erdélytől Szegedig feltüntető 56 darab szelvényt, mi azt sejtette, hogy föladatul ennek a vonalnak védelmét tűzi ki. Sietésre nógatta Görgeit, Kmetyt és Dembinszkyt is, Vécseyt pedig Temesvár alól szintén Arad alá rendelte, hol körülbelül 80,000 embernek kellett volna összegyülnie.[3]

Vécsey, a ki július 26-ikától már 98 ágyúval lövette Temesvárt, augusztus 4-iki rohamának visszeveretése után különben is reményét vesztette, hogy megtörje a már nagyon leapadt és mindenféle nélkülözésekkel küzdő őrségnek hősiességét; augusztus 7-ikén tehát csakugyan Arad felé küldte összes ostromágyúit,[3] ő maga azonban már nem vonúlt el onnan, mert értesült, hogy másnap Dembinszky és Kmety is odaérkeznek, hogy ott várják meg Görgeit és ott mérjenek döntő csapást üldözőjükre, Haynaura, ki hajdani állomáshelyét mindenesetre föl akarta szabaditni az ostrom alól.

[1] Jókai, Emlékeim, I. 55. Az esemény idejét hibásan teszi augusztus 8-ikára.

[2] Annak bizonyitására, hogy Dembinszky Kossuth tudtával és jóváhagyásával vonult Arad helyett Temesvár alá, Görgei István (id. m. III. 414—416.) és utána mások azt állitják, hogy Kossuth a bankjegysajtót már augusztus 5-ikén Lugosra küldette. Kossuth augusztus 5-ikén intézkedett ugyan a sajtó elszállitásáról, de annak nagy része Aradon rekedt, hol részeit a szabadságharczi múzeumban ma is őrzik. A sajtó egy része a megyeházán, a másik a várban, a harmadik Bing újaradi házában működött, vagy inkább hevert.

[3] Horváth, id. m. III. 387—9. Kossuth 9827. sz. rendelete a radnai hajózási intézethez az aradi ereklye-múzeumban. Vécsey ágyúiból csak kevés juthatott Aradra; augusztus 9-ikén az ellenség 4 ágyút, 260 társzekeret, 82 lovast, s 280 embert elfogott. Gelich, id. m, II. 385.

Dembinszkynek, ha már a kormány rendeletével szemben Arad helyett itt akart megütközni, kétségkivül meg kellett volna várnia Görgeit, kinek előhada Nagy-Sándorral augusztus 9-ikén meg is érkezett Aradra, melynek városparancsnokává a kormány azonnal Schweidel József tábornokot nevezte

Kmety György.
(Egykoru festmény után.)

ki.[1] Ha Görgei idejében értesülhet arról, hogy Dembinszky Temesvár felé vonúl vissza, három lovas hadosztálya talán már 8-ikán biztosithatja Arad és Temesvár közt az összeköttetést, 9-ikén ellensúlyozhatja az osztrákok bal-

[1] Eredetije a Schweidel-családé.

szárnyát s 10-ikén, gyalog hadosztályai megérkeztével, támadólag léphet föl az osztrákok ellen; hiszen akkor még négynapi járóföldre voltak az oroszok! Csányi 8-ikán is abban a hitben volt, hogy ha Görgeit mielőbb ki nem nevezik fővezérnek, elvész a haza. Ő, úgymond,[1] most is bálványa a seregnek és tisztjeinek, kik közt olyanok vannak, kik Homér költött hősein is felül állnak, Leiningen, Pöltenberg és többek. Dembinszkynek okos mozdulatokkal csak csatlakoznia kellett volna hozzá, hogy Görgei fővezérlete mellett megverjék az osztrákokat. Ez pedig megtörténhetett volna, mert Haynau nem akart 10-ike előtt támadni, Dembinszky pedig pihenni, s támadás esetében Erdély felé tovább vonúlni készült. Azt hitte, most már csak egy Fabius Cunctator győzhet.[2]

Augusztus 9-ikén a csüggedt sereg még nem tudta, hogy Klapka augusztus 3-ikán Komárom alól elverte Csoricsnak egész ostromló seregét s hogy már most nyitva az út előtte nemcsak Budapest, hanem Bécs felé is.[3] Csak elgondolni is lélekemelőnek látszott, hogy mialatt a magyarokat Temesvár vidékén »két ellenség kétfelől szoritja, szivét a gond százfelől boritja«, azalatt egy elszánt magyar sereg Bécset megtámadja és elfoglalja. Azonban igazán felvillanyozta a tábort az a hir, hogy Bem reggel 9 órakor, mikor már Dembinszky utó- és Haynau előhadai közt némi csatározások történtek, megérkezett a temesvári táborba; hadsereg nélkül ugyan, Erdély bukását ujságolva, de fővezérré való kineveztetését hozva magával. Dembinszky megölelte őt: »Barátom, köszönöm, hogy leveszed vállamról ezt a nehéz keresztet.« Ettől a pillanattól fogva a felelősség Bemet terhelte, ki az előtte ismeretlen seregnek ismeretlen terepen, minden mellékkörülmény ismerete nélkül azonnal támadást parancsolt. Görgei egy nap alatt odaért volna, de Bem egy nappal előbbre járt. És Shakespearenak az a mondása, hogy egy napi késedelemmel egy egész jövendő veszhet el, áll az egy nappal való sietésre is. A sereg nem hitte. Bem 2—3000 emberrel csodákat művelt; mit tehet 178 ágyúval és 54,000 emberrel, a mennyi Dembinszky, Dessewffy, Gál, Guyon, Vécsey és Kmety hadainak egyesülése után keze alá kerül míg Haynau ebben a pillanatban nem állithatott vele szembe többet 28,000 embernél; az igaz, hogy 192 ágyút is és háta mögött egy fölszabaditásért sovárgó vitéz várőrséget.

Bem a helyett, hogy mindenáron Arad felé igyekezett volna, elhatározta, hogy Temesvár alatt támadja meg a még teljesen föl nem vonúlt ellenséget, mely északnyugatról (Kis-Becskerekről) közeledett; 120 ágyúval azonnal erős tüzelést kezdett, melyet Haynau 108 ágyúval viszonzott. Most először történt, hogy a gyalogságnak még a legcsábítóbb pillanatban sem nyilt alkalma puskával vagy szuronynyal beavatkoznia s hogy néhány lovas-rohamot kivéve, Bem tisztán ágyúharczot folytatott. Igy tehát

[1] Vukovicshoz Zarándról, augusztus 8-ikán. Hazánk, III. 344.
[2] Dembinszky hátrahagyott kézirataiból, 373—4., 387.
[3] Görgei István szerint (id. m. III. 485.) a kormány erről augusztus 11-ikéig nem értesült.

Liechtenstein Ferencz herczegnek ideje maradt, hogy d. u. 4 óra tájban Szent-András felől a IV. hadtesttel Haynau segitségére robogjon.[1] Bem azonnal a veszedelembe jutott jobbszárnyra akart nyargalni, de lováról leesvén, vállperecze kificzamodott, mire a Vadászerdőbe kellett vitetnie magát. Mielőtt a csatatéren egyszerű nézők gyanánt jelenlevő Dembinszky, Mészáros vagy Perczel közül valamelyik[2] a vezérletet átvehette volna, a vezér nélkül maradt jobbszárny a derék-sereggel együtt, melynek puskapora elfogyott, visszafutott a Vadászerdő felé, mire azután a balszárnyon Kmety is a Csóka-erdőbe húzódott. A hátrálást Vécsey fedezte, ki időközben visszaverte az őrségnek egy kirohanását. Haynau este 9 órakor a felszabadított vitéz várőrség örömrivalgása közt ért a bécsi kapu elé.

Emberéletben aránylag nem volt nagy a veszteség,[3] mert a gyalogságnak alig jutott szerep ebben a lovassági és ágyúharczban; annál feltűnőbb, hogy majdnem teljesen felbomlott az erdőbe hátráló sereg, pedig nem üldözte egész erélylyel az ellenség, mely nem is sejtette, mekkora győzedelmet aratott, sőt másnapra újabb támadást várt. A sereg azonban, melynek a megsebesült új fővezér nem jelölte ki a hátrálás irányvonalát, Aradtól most már elvágatva, inkább saját ösztönénél, mint határozott parancsnál fogva húzódott Lugos felé, honnan Törökországba menekülhetett.

Csak mellékes, hogy Bem minden hősiessége mellett is alkalmatlannak bizonyúlt nagyobb hadsereg vezényletére; a fő dolog az, hogy a temesvári csata tönkre tette a reá bízott hadsereget, mely most már különböző hadosztályokra forgácsolódott szét. Ok nélkül való futással végződött a szabadságharcz, s vége nem az a »nagyszerű halál« lett, »hol a temetkezés fölött egy ország vérben áll«. »Mindezek után — irta 18 év múlva Görgei — csupán három eshetőség állt előttem: vagy reménytelen viadal az engem mindenfelől környező ellenséges hadseregekkel, vagy Orsova, vagy pedig . . . . Világos.«

Aradra érkeztekor azonban, mivel hivatalos jelentést csak harmadnap kaptak, a sereg győzelméről beszéltek s nem tudták, hogy elveszett a szabagságharcz utolsó nagy csatája. Görgei egy nappal előbb jött, mint a kormány várta, a mennyiben az I. hadtesttel már augusztus 9-ikén este bevonúlt Aradra, hova másik két hadteste másnap érkezett meg.

[1] Potemkin szerint (A magyar hadsereg feloszlásának okai) a győzelem délután 4 óráig a magyarok felé hajlott.

[2] Dembinszky mint meg nem hallgatott tanácsadó többször mutatkozott Bem oldalán; Mészáros altábornagy önkéntesen hol az egyik, hol a másik huszárezredet vezette rohamra; Perczel tábornok nedig egy ideig egy ágyúüteget maga vezényelt. Állapotaink bomlását s az intézkedések fonákságát maga is bizonyítja, hogy ennyi erő kellő használat nélkül hevert.

[3] A szövetségesek közül állítólag csak 36 ember, a magyarok közül kétannyi esett el, de 6000 jutott fogságba, 10,000 pedig megfutott.

Görgei, ki Aradon csupán Querlonde 6000 főnyi tartalék-hadosztályát találta a remélt nagy hadsereg helyett, Nagy-Sándort 10-ikén reggel azonnal Vinga felé küldte, meghagyván neki, hogy másnap Temesvár alatt Dembinszkyhez csatlakozzék, hová harmadnap Pöltenberg és Leiningen hadtesteinek is meg kellett érkezniök. Schlick azonban Nagy-Sándornak már Német-Ság és Új-Arad közt útját állta s hátrálásra kényszerítette; este pedig megszállta Kis-Szent-Miklóst és Aradvár megszállására készült.

Ily körülmények közt tartott Kossuth ministertanácsot, melybe Görgeit is meghivta. A kormányzó azon kezdte, hogy Bem tegnap az osztrákokon győzött; Görgei megjegyezte, hogy Schlick megjelenése mást bizonyit; egyúttal azonban felvilágositást kért, Erdélyből hogyan került Bem a Dembinszky helyére, s ki vezeti most az erdélyi hadsereget? Kossuth nem vallotta meg, mert talán maga sem hitte, hogy Erdélyben nincs többé hadsereg, de kijelentette, hogy Bemet ő nevezte ki fővezérnek. Ezt a szintén meglepett Csányi törvénytelennek nyilvánitotta még azután is, midőn kitünt, hogy a kinevezést Aulich hadügyminister ellenjegyezte; mert az országgyűlés Görgeit óhajtotta fővezérül. Vukovics nyilt kérdésnek kivánta tekinteni, ki legyen a fővezér; de mielőtt erre nézve határoznának, nyilatkozatra szólította Görgeit, igaz-e, hogy a hadseregben a kormánynyal szemben mutatkozott ellenszenvet ő maga is táplálta?

Görgei szárazon jegyezte meg, hogy puszta gyanúsitásokra, felületes vádakra nem felel; ha azonban haditörvényszék elé állítják, igazolni fogja eljárását. Vukovics figyelmeztette, hogy a kormány s a fővezér közt való eltérések nem tartoznak a biróság elé, de mégis ki kell egyenlitni valamikép a dolgot, hogy összhangzás uralkodjék a kormány és a vezérlet közt. Kossuth kérte a tanácsot, a haza válságos perczeiben ne hánytorgassa a múltat s ne tegyen szemrehányásokat. Ha Görgei kezébe akarja venni a főhatalmat, ő még pártot is alakit számára az országgyűlésen; s ha hiszi, hogy az oroszok vele, mint vezérrel hajlandók alkudozni, tegye papirra feltételeit, hogy azokat a kormány nevében terjeszthesse az oroszok elé. Görgei azonban megjegyezte, hogy sok a dolga, mert holnap Temesvár felé indítja seregét s különben is igen fáradt; mire a gyűlésből távozott. Szemere nem is Wallensteint, hanem Monkot látta ugyan Görgeiben, de most már mégis bele kellett nyugodni, hogy ő legyen a fővezér.[1]

Kossuth pár óra múlva ismét hivatta Görgeit s négyszemközt szemére lobbantotta, hogy nem értvén egyet, most már romlás szélére jutott Magyarország, mely minden ellenségét megronthatta volna. Arra a kérdésre, mit szólna Bemnek fővezérré való kineveztetéséhez, Görgei egyenesen megmondta, kogy a jelen pillanatban egy nem-magyarnak főparancsnokká tétele egyértelmű volna az ő elmozdításával; mert a háborúban tovább

[1] A jelenvoltak közül legbővebben irt a tanácskozásról Horváth, id. m. III. 299—406. Görgei, Mein Leben, II. 278—382. és Szemere, Batthyányi, Görgei und Kossuth, II. 115.; mindhárman szemtanúk s mégis eltérésekkel.

csak úgy vehetne részt, ha biztositják arról, hogy mikor többé még csak erkölcsi vivmányokra sem lehet kilátás, nemzeti érdekek háttérbe tolásával nem folytatják a háborút merőben személyes érdekekért. Ha Dembinszky valóban győzött s az egyesült sereg fővezérségét reá (Görgeire) ruházzák, ő minden ereje megfeszitésével támadná meg az osztrákokat; ha azonban Temesvárnál már győztek az osztrákok, ő leteszi a fegyvert. »Én pedig főbelövöm magamat!« kiáltott fel Kossuth. Görgei kevéssel éjfél előtt távozott a kormányzótól, ki pár óra múlva — 11-ikén hajnalban — utána küldte

határozni; ezen határozatot
vélem, s a' Községgel is tudatni,
hogy annak következtében min-
den kérdelem nélkül azon
lépéseket megtehessem, mel-
lyek egyedül képesek a' nem-
zet jövőjét biztosítani; s azt
a' végromlástól még nem késő
megmenteni.

Görgei Arthur
tábornok

Görgei Kossuthoz irt augusztus 11-iki levelének utolsó sorai.
(Az eredetiről.)

Guyonnak akkor kapott tudósítását, hogy a sereg szét van verve s ő Lugosnál igyekszik összegyűjteni annak a romjait.

Guyon levelét Kossuth megjegyzés nélkül küldte át Görgeinek, kiről pedig tudhatta, hogy ebben az esetben leteszi a fegyvert, a mint ezt nyiltan meg is mondta neki éjfélelőtt. Ha tehát akkor a fegyverletételt hazaárulásnak tartotta, a csak segédtisztje kiséretében megjelent vezért a föltétlenül engedelmeskedő Damjanich emberei által azonnal elfogathatta volna. Görgei most levélben egyszerűen föl is szólitotta a kormányt lemondásra s arra, hogy reá ruházza a polgári és katonai legfőbb hatalmat, hogy minden

késedelem nélkül megtehesse azokat a lépéseket, a mik egyedül biztosithatják a nemzet jövőjét s megmentik azt a végső romlástól, mig nem késő.

Augusztus 11-ikén reggel az utolsó ministertanács nem mondatta ki a kormány feloszlatását; csak magánbeszélgetés közben jött szóba, hogy két hadsereg lévén, a Görgeié s Bemé, minden minister tetszése szerint csatlakozzék valamelyikhez, hogy alkalmas időben valahol ismét összejöhessenek és folytassák munkájukat. A kormányzó emlitést sem tett arról, hogy Csányinak már hajnalban megigérte a legfőbb hatalomnak Görgeire való átruházását s hogy erre őt maga Görgei is fölhivta; a ministertanács tehát csupán fővezérré nevezte ki őt s mivel Batthyány többé nem vállalkozott, a fővezért bízta meg az oroszokkal való alkudozások »folytatására«, felhatalmazván őt, esetleg »Ferencz József ő felsége elösmerésének alapján«,[1] a béke megkötésére is.

Görgei úgy találta, hogy ő most már úgyis fővezére a seregnek, mert nincs más sereg az övén kivül; a fővezérré kineveztetésnek tehát nincs értelme. Mivel pedig a hozzáintézett iratban a kormány feloszlása sem volt kimondva, Görgei Csányi és Vukovics előtt kijelentette, hogy a megbizást ily alakban el nem fogadhatja s kivánta, hogy alak szerint is felruházzák őt az összes polgári és katonai hatalommal. Erre a két minister, kikhez Aulich is csatlakozott, levélben azonnal felszólitotta Kossuthot s bejelentvén a maguk lemondását, hasonlóra szólitották föl a kormányzót s ministertársaikat, kik közül csak Duschek nem volt a városban.[2]

Ebben a pillanatban Görgeinek adni a hatalmat, nem jelenthetett mást, mint fölhatalmazni őt a fegyver letevésére. Mert egy 32,000 emberből álló maroknyi had élén körülkeritve, két világhatalommal szemben csak hősi halálra, szökésre vagy fegyverletételre lehetett gondolni; győzelemre ép oly kevéssé, mint békére. Kossuth azonban délben Csányi és Vukovics ellenjegyzése mellett a maga s a ministerium nevében a kormánytól valóban visszalépett s a csonka parlamenttel nem törődvén,[3] a nemzet intézkedéséig a legfőbb polgári és katonai kormányzatot Görgei tábornokra ruházta át. Azután szárnysegédével, Asbóth Sándorral és a Görgeitől melléje rendelt Zuber alezredessel mindjárt üveges hintajába ült s elhagyta a várat. Damjanich a kapukat azonnal becsukatta s egész zászlóaljaknak

[1] Batthyány szerint az ország törvényes autonomiájának s az általános amnestiának alapján. Kölnische Zeitung, 1850. 149.

[2] Szemere, Batthyány, Vukovics és Horváth nyilatkozatai ez ügyben. U. ott, 1850. 50., 71., 80., 117—8., 146., 149. sz.

[3] »Tudom, — irta Kossuth Görgeihez augusztus 12-ikén, — hogy a kormányformán változtatni nem volt jogom; de az országgyűlés nem volt együtt.« Augusztus 14-ikén azonban Bemet már arra biztatta, hogy állitson össze egy bizottságot népképviselőkből, mert csak a souverain hatalom rendelkezhetik a kormány felől. Ilyen bizottságot ő maga is összeállithatott volna Aradon.

dolgot adott, hogy a vár udvarán felhalmozott óriási hadikészletet elrakosgassák.[1]

A ministerek s a képviselők nagy része is menekült. Nyáry Pál fölszólítására csak egy kis csapat képviselő maradt Aradon, hogy nyilt homlokkal várja a jövendőt. »Ott ültek sorban a piaczon, a fal mellett, a boltok lépcsőin, a puszta földön, búsan, szótlanúl. Nekem — irja Jókai[2] — a római senatus jutott eszembe, mely a gallusok jöttekor a forumon sorba ülve várta be az ellenség bosszúját.« Este 9 órakor jelent meg a Kossuth kiáltványa, melyben Vukovics, Csányi és Horváth ministerekkel együtt tudatta, hogy a szerencsétlen harczok után a szövetségesek ellenében nem remélhetik többé az önvédelmi harcznak sikeres folytatását. A nemzet életének megmentését s jövője biztosítását most már csak a hadsereg élén álló vezértől várhatni s a mostani kormány a nemzetre nézve nemcsak haszontalan, de káros is volna. Maga és a ministerium nevében lelép tehát a kormányról s a legfőbb polgári és katonai kormányhatalmat Görgei tábornokra ruházza. Megvárja tőle s ezért Isten, a nemzet s a történelem előtt felelőssé teszi, hogy ezt a hatalmát legjobb tehetsége szerént szegény hazánk nemzeti államéletének megmentésére, javára s jövőjének biztositására fordítsa. Szeresse hazáját oly önzetlenül, mint ő szerette s legyen szerencsésebb mint ő, a nemzet boldogságának biztositásában. Cselekvéssel többé nem használhat a hazának: örömmel adná életét áldozatúl, ha halála valami jót eszközölhet számára. »Az igazság és kegyelem Istene legyen a hazával!«

Este 10 órakor jelent meg Görgei kiáltványa, tudatván, hogy a katonai hatalom mellett ideiglenesen a polgárit is átvette. »Az események — szólt — rendkivüliek és a sorsnak csapásai súlyosak. Ily helyzetben előleges kiszámítás lehetetlen. Egyedüli tanácsom s kivánságom, hogy lakjaitokban békésen megvonúlván, ellenszegülésre vagy harczba még azon esetben se keveredjetek, ha várostokat az ellenség megszállaná; mert a személy- és vagyonbiztonságot legtöbb valószinűséggel csak úgy fogjátok elérhetni, ha házi tűzhelyeteknél polgári foglalatosságaitok mellett békén maradtok. Polgárok! Mit Istennek megfejthetetlen végzése reánk fog mérni, tűrni fogjuk férfias elszántsággal s az öntudatnak azon boldogító reményében, hogy az igaz ügy örökre veszve nem lehet.«[3]

[1] A mintegy 3 millió frt értékű készletet Nyitray József csak kevéssel azelőtt hozta Aradra s megakadályozta, hogy Lukács Sándor kormánybiztos a Marosba sülyesztesse, mert a két hadtest közt akarta szétosztani. A készlet azonban Araddal együtt csakhamar az osztrákok kezébe került. Honvéd, 1869. 348. Margitay, Aradi vésznapok, 126—7.

[2] Emlékeim, I. 85.

[3] Horváth, id. m. III. 405—28. Szemere, Batthyány, Görgei und Kossuth, II. 115., 8., III. 69., 121. Görgei, Mein Leben, II. 386—7. Jókai, id. m. 79—85., Hazánk, VII. 97—9. Székely József a Vasárnapi Ujságban, 1881. 210. Hegyesi, id. m. 220—4. Szeremley, id. m. II. 291—6.

Másnap Szemere ministerelnök, ki a szent koronát is magával vitte és Batthyány külügyminister Lugosról, Bem táborából, kijelentették, hogy nem riadnak vissza dictaturától sem, de azt csak törvényesen lehet átruházni, a mostanit pedig Görgei az ő beleegyezésük nélkül nyerte Kossuthtól; ministertársaikat tehát Lugosra értekezletre hivták össze, hogy, Kossuth távozván, a törvényes hatalom nevében ők határozzanak; mit Görgeivel magával is tudatták. Erről azonban már nem vehettek tudomást sem a ministerek, sem Görgei, ki egyébiránt kiáltványában szóval sem emlitette a dictaturát.

Dictátorsága első perczeiben, augusztus 11-ikén este Görgei különben is oly iratot kapott, mely szemében fölöslegessé tette a hatalom kérdésének minden vitatását. Pöltenberg, Beniczky és Bethlen ugyanis meghozták Rüdigernek még augusztus 9-ikén Ártándon kelt levelét, mely szerint a varsói herczeg kijelentette, hogy az ő seregének egyetlen rendeltetése a harczolás és hogy ha Görgei a törvényes uralkodónak való meghódolásról akar alkudozni, egyenesen az osztrák sereg fővezéréhez kell fordúlnia.

Haynauhoz azonban, az egységes Ausztria eszméjének rajongó képviselőjéhez valóban nem fordúlhatott; a császárhoz pedig késő lett volna követet küldeni. Döntő csatába bocsátkozni Haynauval annyi lett volna, mint döntő győzedelmet biztositani részére s a hódítás jogán adni kezébe az országot. Úgy hitte, némi erkölcsi elégtétel a nemzetnek, ha egész Európa előtt megmutatja, hogy nem az egységre s az ő megsemmisitésére törekvő Ausztria győzte le, hanem az Ausztria megmentésére hívott Oroszország nyomta el. A nemzet, ha az oroszok előtt teszi le a fegyvert, nem örvendezteti meg Ausztriát azzal a látszattal, hogy lemondott nemzeti lételéről, vagy akárcsak egyetlen egy jogáról is.

Azonnal levelet fogalmazott tehát Rüdiger tábornokhoz. Figyelmeztette, hogy lemondott az ideiglenes kormány, mely alkalmat adott a beavatkozásra s melyet épen a legnagyobb veszély talált leggyöngébbnek. Ő, a nem hiábavaló tett embere, elismeri, hogy a további vérontás haszontalan, sőt vészthozó az országra. Kezei közé kerülvén a legfőbb hatalom, ezt legjobb meggyőződése szerint arra használja, hogy kimélje az embervért s ha már gyönge tovább védelmezni békés polgártársait, legalább a háború iszonyaitól szabadítsa meg azzal, hogy föltétlenül leteszi a fegyvert, a mivel talán példát ad a többi vezérnek is. Bízik a czár nagylelkűségében, hogy a korábban osztrák szolgálatban állt tiszteket nem fogja védelem nélkül kiszolgáltatni egy bizonytalan sorsnak, — a mélyen megszomorodott nemzetet, mely az ő igazságszeretetéhez folyamodik, nem fogja átengedni ellenségei szilaj bosszúszomjának. De a vitéz katona csak a maga legyőzőjének, a még vitézebbnek és hatalmasabbnak adhatja meg magát s nem

Pesti Napló, 1850. 18. sz. Lakatos, Arad tört. I. [211—5. Gelich, id. m. III. 848—55. Arad és Vidéke, 1883. 34. sz.

egy harmadiknak, ki sohasem győzte le. Ünnepélyesen kijelenti, hogy egész seregét bármekkora túlerő ellen inkább kétségbeesett csatában semmisítteti meg, semhogy oly ellenség előtt tegye le fegyverét, kit oly sokszor és csaknem minden alkalommal ők vertek meg. Kéri tehát, hogy mivel ő másnap Világoson át északfelé nyomúl, seregével álljon az övé s az osztrákok közé, kiken, ha kell, keresztűl vágja magát, fegyverét azonban csakis az oroszok előtt teszi le.

Tervét a 81 törzstisztből álló haditanács is helyeselte, sőt Damjanich sem tett kifogást ellene. Ehhez képest az augusztus 11-ikéről 12-ikére menő éjjel az összes mezei hadak elhagyták Aradot. A VII. hadtest esti 9 órakor, a III. éjfélután s az I. reggel 4-kor indúlt Világos alá. Reggel 10 órakor a sereg az arad-pankotai út mindkét oldalán már Világos alatt állt.[1] Arad városának tanácsa pedig Új-Aradon még 12-ikén délelőtt megjelent Schlick tábornagy előtt s bejelentette meghódolását, mire egy csapat azonnal megszállta a várost.[2]

Világoson Görgei a maga törzskarával Bohus János kastélyába szállt. Vele volt Csányi és Duschek minister is, kit Radnán a menekülő Kossuth már előtte való nap utasitott, hogy Görgeihez vigye az állam arany- és ezüstkészletét.[3] A készpénzt Danielis főhadbiztos azonnal elfizette a jelentkezőknek; Duschek őrizete alatt csak a ki nem vert arany- és ezüstrudak maradtak. Délben megérkezett néhány kozákkal s Görgei hadiköveteivel (Bethlen Gergely, Esterházy és Schmidegg Kálmán grófokkal) Froloff orosz tábornok, ki hirűl hozta, hogy — Rüdiger biztosítása szerint — osztrákok nem lesznek jelen a fegyverletételnél s hogy Paszkjevics herczeggel együtt irántuk nagylelkűségre fogja kérni a czárt. Görgei s Froloff azután hosszasabban tárgyaltak együtt.[4]

Míg Froloff távozta után Görgeinek a kastélyban Irányi Dániellel és Zambelly Lajos alezredessel volt heves jelenete,[5] azalatt délután 5 órakor hirűl hozták, hogy a tábor is lázong, mert az oroszok előrenyomulásának gátlására semmi sem történik s árulást gyanit. Görgei azonnal megjelent mintegy 40 tagból álló táborkarával s előbb a gyalogoknak, azután pedig a huszároknak adta tudtára, hogy holnap föltétlenül leteszi a fegyvert. Kiss

[1] Asbóth emlékiratai, I. 134—6. Görgei, id. m. II. 403—4. Görgei István, id. m. III. 555—6. Lapinsky, Feldzug d. ung. Hauptarmee. 179. Szemere, id. m. II. 121. Gelich, id. m. III. 855—9. Hazánk, II. 311—4.

[2] Lakatos, id. m. I. 216.

[3] Howiger osztrák ezredes augusztus 12-ikén Radnánál átkelt a Maroson s több társzekeret Lippa felől visszatérésre kényszerített. Az államkincseket azonban Görgei akkor már külön fedezettel hozatta vissza. Bem ugyanaznap maga is Radnán értesült Kossuth lemondásáról, menekülésről s Görgei dictátorságáról, mire ismét visszatért Lugosra. Czetz a Honvédben, 1868. 277. II. 291.

[4] Az étteremből jobbra nyiló szobában. Az ezüstlemezes felirattal megjelölt asztal, mely körül ültek és jegyezgettek, jelenleg az aradi szabadságharczi múzeum tulajdona.

[5] Erről maga Irányi, Hist. politique de la Revolution, II. 579.

Ernő tábornok, Szerdahelyi ezredes és több tiszt valósággal zokogott, a legénység azonban megéljenezte a távozó dictátort. A legénység csak azután gondolt irtózatos helyzetére. Egymás nyakába borúltak a vitézek, úgy búcsúztak egymástól. Emlékeket szaggattak azokból a zászlókból, melyeket egy év alatt rongyokká tépett a sok viszontagság; a tűzérek káromkodva dobták tűzbe készletüket, a gyalogok ellövöldözték éles töltéseiket, a huszárok egyrésze leszúrta, vagy világgá kergette lovát, ketté törte kardját, vagy főbe lőtte magát. Mások azzal a kalandos gondolattal foglalkoztak, hogy a világosi vár romjai közé vonúlnak s onnan majd csak keresztül vágják magukat. De ezt is abbahagyták. Egész nap szólt a trombita, pergett a dob, folyt a dorbézolás, a szilaj nóta; s mind ez a búfelejtető egy-egy rettenetes káromkodással végződött.[1] A falak közt sirva-vigadó athénieknek akadt Thukydidesük; a világosi szomorú napok festése még mesterére vár.

Ezen a rettenetes éjszakán még egy orosz követ jött Görgeihez, tudatva, hogy Rüdiger helybenhagyta a fegyverletétel módozatait s kozákjai Szent-Annától Simándig helyezkedtek el; lovasságának zöme Kis-Jenőig nyomúlt előre, a gyalogságé pedig Nagy-Zeréndnél áll.

Augusztus 13-ikán hétfőn délelőtt 10 órakor, ugyanakkor, mikor Arad tanácsa Te Deumra ment a minoritákhoz, Görgei s alvezérei sirva ölelték meg egymást a Bohus-kastélyban; azután lovaikra pattanva, a sereggel Szőllős felé indultak. A csatorna hidjánál, a szőllősi malomnál találkozott egymással a két vezér, Görgei és Rüdiger gróf. Az orosz vezér átvette a tisztek kivánságainak jegyzékét,[2] a hadseregről szóló kimutatást; megengedte, hogy a tisztek megtarthassák fegyvereiket s magánvagyonukat, mire azután Görgei a csatorna hidjáról elrendelte seregének fölvonulását. A malom-csatorna hidján átkelve a csatorna és Szőllős közt a sereg két harczvonalba fejlődve állt fel; s búcsú-tisztelgés után a gyalogság gulákba rakott fegyverekkel, a huszárok lovaik mellett gyalog, a tűzérek ágyúiktól külön várták Rüdigert. 11 tábornok, 1426 törzs- és főtiszt, 23,163 gyalog, 4830 lovas, 2551 tűzér, 352 hidász és szekerész, összesen 32,314 vitéz került az oroszok fogságába. 64 zászló, 7894 ló, 144 ágyú, 28,063 ágyú-, 14,500 puska- és 42,700 pisztolygolyó, 20,395 puska, 3235 pisztoly, 6783 kard, 13,848 tölténytáska stb. lett a hódoltatók zsákmánya.[3] Mind semmi ahhoz képest, hogy Magyarország,

[1] Székely, A világosi fegyverletétel. Vasárnapi Ujság, 1881. 210—4. Varga, Az aradi vértanúk albuma, 97—102. Bohusné naplójának töredéke. U. ott. Asbóth, id. m. I. 127. Bericht über die Kriegsoperationen der russ. Truppen, III. 73. Görgei, ld. m. II. 414—21. Gelich, id. m. 860—4.

[2] Ilyenek, hogy a tisztek megtartsák kardjaikat; a sereg a hozzácsatlakozott polgáriakkal együtt amnestiát kapjon; személyes szabadságukat s a velük levő vagyont megtarthatják; magyar pénzüket váltsák be; a czár járjon közbe az 1848. évi alkotmány helyreállitása érdekében; a jelentkező magyar tisztek ugyanazon ranggal orosz szolgálatba léphessenek.

[3] Görgei, id. m. II. 422. Rüstow, id. m. II. 369. s köv. Asbóth, id. m. 141. Bohusné naplója. Budapesti Ujság, 1890. 6. Osten-Korff a Vasárnapi Ujságban, 1887. 151. Bericht,

A világosi Bohus-kastély Görgei tanácskozó szobájával.
(Rajzolta Cserna Károly.)

mint Paszkjevics Erivanszkij fővezér jelenthette, immár ott feküdt a czár lábainál.

Mire a nap lement, valóban mindennek vége volt. Rüdiger Görgei kiséretében szótlanúl lovagolt el a lefegyverzett sorok előtt s a honvédek utoljára éljenezték meg Görgeit, a ki hirtelen leborult a lova nyakára.

A mint utóbb Andrássy Gyula gróf megjegyezte,[1] Világosnál két függetlenség veszett el: a magyar és az osztrák. És a mint együtt vesztek el, csak együtt lehetett azt visszaállitani. Valami olyas történt 1849. évi augusztus 13-ikán, mint 1866 július 4-ikén, mikor Ausztria Velenczét a francziáknak engedvén át, épp úgy megalázta Olaszországot, mint most Görgei alázta meg Ausztriát; a mindig megvert ellenség helyett mind a két esetben annak szövetségese kapta meg a vitás területet, melynek megtartására a szövetséges nem gondolt sem itt, sem ott. A viszonyok mind a két esetben erősebbek voltak a védelem vezetőinél, kik rendre verték tulajdonképeni ellenségüket, de a vért nem akarhatták többé ok nélkül fecsérelni, amint megvert ellenségük idegen túlerőt zúdított reájuk. »Reám nézve a háború nem czél — irta augusztus 14-ikén Kossuth Bemhez, — hanem mód a hazát megmenteni; ha e czélhoz nem közelithetek, nem fogok kezet nyujtani a háborút egyedül a háború kedvéért folytatni.« Ezt akkor irta, mikor látta, hogy Bemnek valamiképen összeverődött hadserege a haza földén rablásból és harácsolásból kényszerült magát fentartani; s ugyanennek hire, Guyonnak egy tudósitása volt az egyik érv, hogy augusztus 11-ikén a haditanács Aradon a fegyver letételére szavazott. Ezért a szavazatért és hogy Görgei példáját sok jeles parancsnok követte, holott kisebb csapatok előtt még érthetőbb a Leonidász és a Zrinyi Miklós példája, egy hősnek fejéről sem tépték, nem is téphették le a babért; de azonnal töviskoszorúval takarták el azt a még mindig sajgó sebet, mely hős csatában érte ugyanazt a főt, a melyikben a körülmények most a teljes lemondás gondolatát érlelték meg.

Görgei azonban czéltalannak tartotta volna a hozott rendkivüli áldozatot, ha példáját nem követik a mezei hadak és a várparancsnokok is, hanem külön csatákban egyenkint veretik le magukat. Kis-Jenőről, hová a fegyvertelen sereggel, a tisztekkel és polgárokkal együtt kisérték őt, s hol Rüdiger tábornok nemes ellenfélhez méltóan bánt vele s bajtársaival, már augusztus 14-ikén figyelmeztette Damjanichot, hogy a vezéreknek nincs más kötelességük többé, mint megkimélni további szenvedésektől a szegény, sokat szorongatott hazát. Az orosz fővezérlet a vár átadása iránt nem alku-

III. 75—79. Gelich, id. m. III. 864—866. Varga, id. h. Temes, M. Emléklapok, 1850. Havi, Emlékezés Világosra: Aradi utasitó-naptár, 1862. 40. Hőke: Fővárosi Lapok, 1875., 184. Nemzet, 1885. 1. sz. Hentaller, Görgei mint politikus. Görgei István, id. m. III. 574—617. Körösi Sándor, Visszaemlékezés Világosra. Nemzet, 1888. 243—247. sz. Fehér Miklós, Die Tage von Világos: P. Lloyd, 1888. 82.

[1] A képviselőházban 1861 augusztus 23-ikán.

dozhatik vele; de Paszkjevics herczeg azt hiszi, a várőrség bizalmát kiérdemelhette azzal a bánásmóddal, melyben Görgei seregét részesiti; s ha alkudoznék, lehetetlen volna orosz csapattal kiszoritnia az osztrák bekeritő csapatot, a mi könnyen megtörténhetik, ha a várakat parancsnokaik föltétlenül adják át az oroszoknak. »Neked — végezte — mint a vár parancsnokának, nem lehet sem parancsolnom, sem tanácsolnom; legfeljebb kérnem szabad, hogy szivedet inkább a humanitásnak, mint a dicsvágynak nyisd meg.« Aznap este 9 órakor Damjanich még elsüttetett egy ágyút az osztrákok újaradi előőrseire, ezzel felelelvén Schlicknek, ki feladásra szólitotta őt. »Egy kozáknak átadom — szólt, — de az osztrákok ellen halálomig védem.« Másnap, 15-ikén csakugyan két követet küldött Buturlin orosz tábornokhoz, ki a maga részéről is kérte, kövesse Görgei tanácsát s a magyar hadsereg legnagyobb részét, mely »becsülésre méltó önmegtagadással kivánt véget vetni a szerencsétlen Magyarországot pusztitó s tovább folytatva, még nagyobb inséget szülő polgárháborúnak«. Már Rüdiger kijelentette Damjanichnak, hogy csak föltétlen hódolatot fogadhat el, s ezt most Buturlin is ismételte, csupán arról biztositván őt, hogy a csapatot Görgei seregével hasonló bánásmódban részesiti; a tökéletes bocsánat kieszközlését azonban — nem lévén osztrák alattvaló — nem vállalta magára. Megigérte, hogy a tisztek megtarthatják fegyvereiket s hogy magánvagyonuk elszállitására kocsikat rendel a várba. Erről értesülve, Temesvár alól Haynau fővezér ingerülten utasitotta Schliket, hogy vegye ostrom alá a várat, mire 4 osztrák ezred Új-Arad felől zeneszó mellett szállt táborba az aradi temető mellett. Szándékától Haynau csak az oroszok fenyegetésére állt el. Schlick mérséklete nélkül azonban Arad alatt aligha nem gyönyörködik a világ a szövetségesek összeütközésében. Augusztus 17-ikén d. u. 5 órakor Buturlin tábornok huszárjai és Chruleff kozákjai elállották a Maros hidja följáróját s megszállták a vár környékét. Damjanich[1] bejelentette a föltétlen megadást. Este hét órakor az őrség az oroszok sorfalai közt Kossuthot éltetve vonult ki, a tisztek karddal az oldalukon.

Időközben Bem seregében is kiütött a fejetlenség. Bem a facseti haditanácsban (augusztus 16-ikán) kijelentette, hogy seregével visszamegy Erdélybe, Dobrára, hol egy ágyúval is elzárja az ellenség útját, s egyesül Steinnak Piskinél álló seregével. Megmondta azonban, hogy ő nem bakó s hogy az ügynek, a melyért harczol, önkéntes harczosokra van szüksége; mint fővezér, más eszközökhöz nyulhatna ugyan, hogy akarata teljesedjék; de csak annyit mond, hogy ő másnap Dobrára megy s reméli, hogy serege követni fogja.

[1] Feldzug, 371. 414. Iritz Gusztáv: Galignan's Messenger, 1849 deczember 6. Buturlin nyilatkozata Varsóból, 1850 márczius 6. a Pesti Naplóban, 1850. 18. sz. Asbóth, id. m. I. 217. Frey, Kossuth, III. 176. Görgei, id. m. II. 435—436. Görgei István, id. m. III. 655—667 Presb. Allgem. Zeitg. 1849. 4. sz. Bericht, III. 81—84. Szeremley, id. m. II. 313—314. Vassikol Illés a Pester Lloyd egyik régibb számában. Margitay, id. m.116., 182—135.

Vécsey gróf tábornok azonban és Szentiványi alezredes, mintegy 8000 emberrel, különvált tőle és Görgeihez óhajtván csatlakozni, Soborsinnál átkelt a Maroson. Egy szemtanú[1] a berezinai átkeléshez hasonlitja ezt a jelenetet. Maga Vécsey 9 század huszárral Nagy-Váradra vonúlt s ott, seregének többi része pedig Boros-Jenőn Rafailovics orosz tábornok előtt föltétlenül lerakatta katonáival a fegyvert s 22-ikén a tisztek is átadták kardjaikat.

Bem augusztus 17-ikén alig 5000 emberrel ért Jófőre (Dobrára, Hunyadban), a hová Stein is visszavonult. Stein Szász-Sebesnél augusztus 11-ikén még vitézül harczolt a sokkal erősebb Lüdersszel, Piskit azonban, melyet pedig minden erővel védelmezni akart, a csekély magyar őrségtől megszállt Déva várának fölrobbanása után odahagyta s Jófőre húzódott. Bem a Dobrai-szoros védelmére négy ágyúval csak egy osztályt hagyván, 6000 emberrel azonnal Déva felé indult, hol Lüders őt Görgei példájának követésére intette. Egyelőre 24 órai fegyverszünetben állapodtak meg, de mikor Bem megtudta, hogy Jófőről 9 ember hijján egész csapata megszökött, Hátszegen át maga is Orsovára menekült, honnan Kmetyvel együtt Törökországba bujdosott. Serege roncsaival, 6000 emberrel, Beke ezredes Dévánál Lüders, Brunner ezredes pedig 19-ikén Hátszegnél 2000 emberrel Hasford előtt tette le a fegyvert. Ugyanaznap és ugyanott Dessewffy tábornoknak 4000 és Lázár ezredesnek 3600 gyalogból, 600 huszárból és 36 ágyúból álló hadosztálya az osztrákoknak hódolt, Vogtner ezredes azonban az olasz és lengyel legióval némi csatározások után 24-ikén Orsovánál török földre menekült. Másnap az osztrákok megszállták Orsovát s lefegyverezték az arrafelé szállingozókat.

Gál Sándornak és báró Kemény Farkasnak Kolozsvárról Bánfi-Hunyadra huzódott 7000 embere Grotenhjelm elől jobbadán szétfutott; Gál Sándor azonban a sereg felével feltartóztatván a kozákokat s Urban osztrákjait, 3000 emberrel tűrhető rendben vonult vissza Zsibóra. Munkácsról Szatmár-Németin, Nagybányán és Deésen át oda jött Kazinczy Lajos tábornok is 8000 emberrel s átvette (22-ikén) az egész sereg vezérletét. Görgei és Grotenhjelm felhivására augusztus 25-ikén Grotenhjelm előtt 4000 emberrel letette fegyvereit, a 105. zászlóalj azonban Várady Gábor nemzetőrtiszt vezetése alatt Nagybánya felé menekült s önként feloszlott. Munkács augusztus 26-ikán és Pétervárad szeptember 7-ikén föltétlenül hódolt.

De az egész világ bámulatát magára vonta Komárom hősies védelme oly időben, midőn már megsemmisült a magyar sereg. Klapka tábornok augusztus 3-ikán Csorics altábornagynak mintegy 1000 emberét levágván, megsebesitvén s elfogván, 30 ágyúját, 3600 fegyverét és 700 mázsa puskaporát pedig zsákmányul ejtvén, Komáromot felszabaditotta az ostromzár alól.

[1] Pataky Antal főhadnagy: Hazánk s a Külföld, 1868. 443. Nagy Iván szóbeli tudósitásai.

s ha Bem lelke lakik benne, Bécs meglepésével talán fordulatot ad a dolognak. De csak Győrig hatolt s itt értesült róla, hogy Haynau Szeged elfoglalása után nagyobb erőt indit ellene. Augusztus 18-ikán a lapokból, másnap már menekülőktől értesült a világosi fegyverletételről. Liebler osz-

Klapka György.
(Kőnyomat után.)

trák tábornok hasonlóra szólította fel, másnap pedig Izsakoff a czár szárnysegéde figyelmeztette őt, hogy Komárom meghódolása előtt az oroszok nem vonulhatnak ki az országból. Kérte, kimélje meg azt a háború nyomorúságaitól s adja fel a várat. 44,000 szövetséges ellenébe mintegy 30,000 embert állithatván, Klapka nem akart hódolni sem az orosznak, sem az

osztráknak; augusztus 22-ikén azonban belenyugodott a kétheti fegyverszünetbe, hogy küldöttei (Thaly Zsigmond alezredes katona komáromi polgár, Ruttkay alezredes és Csapó alispán) az alatt meggyőződjenek az ország helyzetéről. Anicskoff orosz ezredesnek újabb felszólitása, Görgeinek a szomorú viszonyokat feltáró levele s az augusztus végén visszatért küldöttek vigasztalan tudósitásai egyaránt nem ingatták meg az őrség kitartását, sőt nevelte is a szenvedélyeket Haynaunak megadásra szólitó levele s az osztrákok erőszakoskodásának hire.

Csorics altábornagygyal szeptember 1-jén csupán úgy akartak egyezkedni, ha kegyelmet kap az egész nemzet, bocsánatot az egész sereg, a foglyokat szabadon bocsátják, a magyar papirpénzt beváltják, a külföldre szándékozóknak útlevelet adnak, az őrséget tisztelgés mellett szabadon bocsátják stb. Az osztrákok e föltételeket, a várbeliek pedig Haynaunak a föltétlen hódolat iránt újabban tett fölhivását visszautasitván, szeptember 2-ikán az osztrákok a fegyverszünetet fölmondták és Csorics utóda, Nugent altábornagy a várat szorosabban körülzárta; a Duna balpartját az oroszokkal Grabbe szállta meg. »A szenvedő haza legfontosabb pillanatait éli — szólt Klapka szeptember 17-ikén egyik napi parancsában[1] — s midőn ügye a végforduló ponton áll, a nemzet méltán követelheti minden harczosától, hogy minden erejét felhasználja azon ügy védelmére, melynek szentsége által arra felhivatott.« »A haza és a művelt világ — szólt ugyanaznap Assermann ezredes — reánk büszkén tekint, ha mindjárt az északi hatalmak ellenünk minden erejöket forditották is; Komárom mindezen veszteség daczára 25,000 honvéddel és a vár 500 ágyújával követeli a magyar katonai becsület megadását és keblünkben a személy és vagyon egyenes biztositását.«

Szeptember 19-ikén Nugent újabb felhivására a haditanács elhatározta, hogy korábbi kivánatainak egy részét csak mint kérelmet terjeszti a császár elé. Erre Klapka tudatta az őrséggel, hogy az alkudozások megszakadván, kényszerül a már kialvóban volt harczot újból folytatni életre-halálra, hogy vagy megmentsék legdrágább kincsüket: fegyverük becsületét, vagy férfiasan dicsőséges harczot haljanak a hazáért.

Szeptember 26-ikán tehát megkezdte az ellenségeskedést; délután azonban Ácsról tudatta vele Haynau, hogy megérkezvén, személyesen vette át az ostrom vezetését s befejezni kivánja az alkudozásokat, melyeknek folytatását Klapka most egy bizottságra bizta.

Haynau s a bizottság szeptember 27-ikén a puszta-herkályi majorban végre abban állapodott meg, hogy az őrség fegyver nélkül, a tisztek fegyveresen, mindannyian szabadon vonulnak ki; a volt cs. és kir. tisztek útlevelet kapnak a külföldre, vagy szabadon mehetnek haza, hacsak önként

[1] Klapka (hibásan ü. n.) parancskönyve az aradi szabadságharczi múzeumban, augusztus 20-ikától, Zsoldos Ignácz százados bejegyzéseivel, 65. l.

nem jelentkeznek a haditörvényszék előtt. A cs. és kir. hadseregben nem szolgált tisztek szabadon tartózkodhatnak a hazában s a cs. és kir. ezredek közlegényei kegyelmet nyernek. Mindenki kaphat útlevelet, a ki 30 nap alatt jelentkezik; a tisztek osztrák bankjegyekben kapják ki egy havi, a legények tiznapi dijokat. A hadipénztári utalványokban kiadott kötelezvények kiegyenlitésére a parancsnokság félmillió ezüst forintot kap.[1] A sebesültekre és betegekre gond lesz. Mindenki megtartja ingó s ingatlan vagyonát. A fegyverletétel módozatait utólag állapitják meg. Minden ellenségeskedés megszűnik s a szerződés megerősitése után a vár átadása hadi szokás szerint történik meg.

Komárom ostroma.
(Egykoru kőnyomat után.)

A nemzet ismét gazdagabb lett egy csalódással; sokan árulást emlegettek itt is és megfoghatatlannak tartották, hogy a bizottság legalább az országos hadi és politikai foglyoknak nem eszközölt ki kegyelmet. S nem akarták hinni, hogy a vár még jóval tovább nem tarthatta volna, midőn az ellenséges Arad és Temesvár 9—10 hónapon át sokkal nehezebb körülmények közt is megoltalmazta magát.[2] Hitték, hogy néhány hétig még kitartva, Ausztria — talán a papirpénz beváltását kivéve — teljesiti a

[1] A komáromi várparancsnokság az őrség szükségleteinek fedezésére idáig mintegy 900,000 frt utalványt adott ki pénzjegyekben.

[2] Ez ellen Klapka, Emlékeim, 270—271.

szeptember 1-jén tett összes kivánatokat, ha másért nem, azért, hogy megszabaduljon az oroszok megszégyenitő és költséges jelenlététől.

Október 2-ikán először is a Dunahidfőt és az elsánczolt tábort adták át. Klapka megkérdezte a legénységet, ki akar átmenni a császári seregbe? »Tábornok úr! — szólt előlépve egy vén altiszt, — az osztrákokhoz nem megyünk át; de ha a hazának még szüksége lesz katonára, reánk bizton számithat.«

Másnap átadták az ó- és újvárat s a Duna szigetét, 4-ikén a Vág- és a Nádorvonal védőműveit s a városban levő kincstári épületeket; 5-ikén reggel az utolsó magyar csapatok is elhagyták a várat, melynek parancsnokságát ideiglenesen azonnal gróf Nobili császári altábornagy vette át.

»Megtettük, a mit emberi erő megtenni képes — szólt Klapka utolsó napiparancsában — s pirulás nélkül léphetünk a világ és a mindenható itélőszéke elé.« Nemcsak a komáromiakra, hanem a szabadság valamennyi harczosára vonatkozik az az itélete, hogy a feladatot, mely reájuk hárult, férfiasan és következetesen teljesitették az utolsó pillanatig. »Meghajoltatok, mert meg kellett! Az események vas hatalma előtt hajoltatok meg. Ez a körülmény és a megmentett becsület mindnyájatokat megnyugvással tölthet el.«

X. FEJEZET.

A kivégzések.

A függetlenségi nyilatkozat után a szent korona Debreczenből Budapestre s onnan Szegedre, Nagyváradra, Aradra, majd az orsovai füzesbe került, a hová Szemere ministerelnök ásatta el.[1] Csak szóvirág volt tehát, ha Paszkjevics azt irta, hogy Magyarország ott hever a czár lábainál. A szent korona nélkül ez az ország csak terület; a két ellenség csupán hegy- és sikvidéket hóditott meg, nem államot. A korona nem kerülhetett üveg alá a császári múzeumba, mint II. József idejében; nem kaphatott leltári számot, hogy megint elővegyék, ha a körülmények úgy hoznák magukkal; a királyi s általán az alkotmányos közhatalomnak, minden felségi jognak jelképe ott pihent valahol egy 325,000 négyzetkilométernyi terület vértől áztatott földjében. A hadsereg megadhatta, de a közjogi érzület nem adta meg magát. Szenvedésektől félve a nemzet, mint ilyen, semmiről sem mondott le, menekülő kormánya a korona elásatásával tiltakozott az erőnek és hatalomnak minden törvénytelensége ellen s az időre és a kedvező szerencsére bizta, hogy őseitől öröklött alkotmányát megmentse az utókornak.[2]

[1] Ipolyi, A magyar szent korona története, 122—129.

[2] V. ö. az országgyűlés 1861 augusztus 12-iki föliratával.

Még hathatósabb lett volna ez a tiltakozás, ha Görgei — elkerülvén az osztrákokat, elkerüli szövetségeseiket, az oroszokat is — és fegyvereit törökök előtt teszi le, kik a magyaroknak a Habsburgok ellen régebben vivott alkotmányos küzdelmeit mindenkor támogatták. Útja nyitva állott Törökország felé, hova nemcsak egyesek, hanem egész fegyveres csapatok is menekültek. Görgeitől a nemzet ép úgy nem fordult volna el, mint nem fordult el a hadastul egykor szintén török földre szorult Thökölytől; s mint más nemzetek sem idegenedtek el azoktól a vezéreiktől, kik ellenségeik elől semleges területekre húzódtak. Sőt talán az osztrákok sem vették volna oly indulatosan ezt a tettét, mint azt, hogy — katonai becsületük megsértésével — inkább az oroszoknak adta át fegyverét.

A török földön való tüntetést Európa is megértette volna. Palmerston lord Bécsben épen a világosi fegyverletétel napján adatta át éles tollal irt jegyzékét, melyben a magyar nemzeti szabadság védelmére kelvén, a magyarok és osztrákok közt közbenjáróul ajánlkozott.[1] Világos után azonban az ország pacifikálását Ausztria belügyének tekintette és csak arra ügyelt, hogy az oroszok mielőbb kitakarodjanak Magyarországból s foglalásokat ne tegyenek se a Balkánon, se Galicziában. A letiport országon nem segithetvén, rokonszenvét már csak az emigránsokkal éreztette; a porta, főkép az angol és franczia követek támogatásában bizva tagadta meg a menekültek kiadatását a mit az osztrákok a belgrádi s az oroszok a kücsük-kajnardzsi béke értelmében követeltek. »Neptun szigonya, melyet Anglia kezében tart, a nagy győzelmek után is mérsékletre birta a kabineteket.«[2] A magyar emigratió ügye még sem lett újabb keleti bonyodalom forrása; de már jelezte, Európa egy keleti háború esetében milyen ellenséges táborokra fog oszlani.

Kossuth Világos után ép úgy nem mondott le nemzete ügyéről, mint XII. Károly Poltava után. Ez Benderben, ő Viddinben, majd Sumlában s végre Kiutahiában, mind a kettő török földön, a szultán vendégszeretetét élvezve fűzte tovább magasan szárnyaló terveit. Kossuth maga bevallja,[3] hogy az érzelmek kifejezhetetlen vihara dúlta lelkét, midőn hontalan lett. Leborult hazája földjére, mielőtt átlépne határán. Zokogva nyomta reá a fiúi szeretet búcsúcsókját. Egy csipetnyi port vett belőle magához. Még egy lépés és — úgy volt, mint a tört hajó roncsa, melyet a szélvész kidob a homokra egy sivatagon. Augusztus 17-ikén Orsováról búcsúszó nélkül távozott hazájából,[4] Viddinbe, hol csakhamar 4900 menekült verődött össze: Bem, Dembinszky, Mészáros, Perczel, Guyon, Wysocky, Kmety, Stein, Vogtner a vezérek, Szemere, Batthyány, Hajnik, Házmán és mások a politikusok

[1] Correspondence relatif to the affairs of Hungary, 286., 322., 384. l.
[2] Az 1850. év történetei és irányai. Pesti Napló, 1851. 247—248.
[3] Irataim, I. Előszó, V. lap.
[4] U. ott ő maga költöttnek mondja a neve alatt ismert búcsú-szózatot.

közül. Milyen ürességet kellett érezniök szivükben, kik, mint Szemere Bertalan[1] Orsova mezejéről még fölvevén egy marék füvet, egy marék port, magukban nem a polgárt, hanem az embert látták számüzve s a külföldön bolyongásuk közben megdöbbenve vették észre önmagukon, hogy a hazát nem szeretik oly forrón, mint azelőtt. Ha volt a számüzöttnek egy boldog napja, az az volt, midőn a mult emlékei közt magát s magukat siratta.[2] Azok is, kik — mint Kossuth — megőrizték lelkük erejét, nem remélték, hogy meglássák ez életben a hazát. S a hogy Themistokles, Hannibal, Scipio, Thököly, II. Rákóczi Ferencz sem otthon haltak meg, a nemzet 45 év mulva itthon Kossuthnak is már csak koporsójára borulhatott. »Révparthoz akkor ért a gálya világkörútat járt kormányosával. S megtértében egy új világot lelt maga előtt az ó-világ helyén.«[3]

Sokan, pl. Horváth és Vukovics volt ministerek, Almásy Pál, Beöthy Ödön, Vetter, Czetz, Jósika Miklós stb. Ausztrián keresztül menekültek. Mindannyian »itt hagyták a vagyont, keresték a nincsent«. A mint a haza földébe elásva maradt a szent korona, itthon maradt az állam kincstára; Duschek pénzügyminister azt az osztrákoknak adta át, remélve, hogy ezzel a magyar pénzjegyek egy részének beváltását biztositja. Várfogság és honfitársai részéről gyanúsitás lett a jutalma érte.

A számüzöttek egy részének, Kossuthnak s még 74-nek a nevét az osztrákok hadi törvényszéki itélet alapján utóbb bitófára akasztották; akkor már, mikor nem így jelképesen, hanem valóságosan, a jeles hazafiaknak egész sorozatát »büntették« kötéllel, vagy golyóval.

Paszkjevics herczeg a foglyokat úgy saját czárjának, mint az osztrák császárnak is kegyelmébe ajánlotta; s küldötte, Bariatinszky herczeg augusztus 22-ikén meghozta azt a hirt Nagyváradra, hogy Görgeinek a czár megbocsát s ha az orosz trónörökös nem eszközölhetne ki részére az osztrák császárnál ily bocsánatot, menedéket ad neki saját birodalmában. Görgei saját személyére megkapta a császár kegyelmét is[4] és a dictátor, ki ifjan oly nagy szerepet vitt hazája történetében, augusztus 27-ikén családjával együtt katonai fedezet alatt indult belebbeztetése helyére, Karinthia fővárosába, Klagenfurtba, illetőleg Viktringbe, a hol nagyon szerény viszonyok közt élt teljes 18 esztendeig. Augusztus 11-ikén Szemere, szeptember 12-ikén Kossuth már árulónak nevezték őt. »Ti azt tanitottátok és tanitjátok ma is, — szólt a szabadságharcz legszomorúbb áldozata[5] — hogy a világosi fegyverletétel árulásnak volt az eredménye. A ti tanotok hamis; mert ama katasztrófa nem volt egyéb a helyzetnek konkrét, megrenditőleg való és valódi kifejezésénél.«

[1] Utazás Keleten a világosi napok után, I. 1—4.
[2] Szemere levelei, 90. l.
[3] Jókai Mór beszéde Kossuth temetésén, 1894 ápril 1-jén.
[4] Haynau augusztus 27-iki értesitése Aradról. Görgei István, id. m. III. 681.
[5] Görgei, Gazdátlan levelek, 53.

kozásaiban október 8-ika óta résztvett képviselőket és főrendieket, a honvédelmi bizottság tagjait, a kormánybiztosokat, vezéreket s a forradalmi törvényszékek tagjait, hogy három hónap alatt a hadi törvényszékeknél jelentkezzenek.

Mindenki tudhatta, mire vezet ez.

Erdély függetlenségének megszűnése, 180 esztendő óta Ausztria Magyarországot rendesen bitófával, pallossal és golyóval békéltette. 1671-ben Zrinyi Péter, Nádasdy és Frangepán lefejeztetése; azután a két pozsonyi vértörvényszék; 1687-ben Caraffa eperjesi inquisitiója; 1701-ben II. Rákóczi Ferencz fogsága és — a parasztlázadásokról nem is szólva — 1795-ben Martinovicsék lenyakaztatása, most pedig már eddig is 102 hazafinak kivégeztetése[1] valóban felnyithatta volna az emberiességben s a nép- és emberi jogokban bizók szemeit. Mi jót várhattak Haynautól, ki báró Mednyánszky László őrnagyot és Gruber Fülöp tüzérhadnagyot akasztófára itéltetvén, a bitófát Mednyánszkyval magával vitette föl a pozsonyi Szamárhegyre, mint a hogy Krisztussal vitették a keresztet a Golgothára. Batthyány pöre még erősebb intelmül szolgálhatott.

Batthyányt és gróf Károlyi Istvánt Windisch-Grätz megitéltetés végett még az év elején idegen földre, Laibachba kisértette. Batthyányt Sárváron a magyarok, Cillyben a stájerek ki akarták szabaditani; ő maga tétette le velük a fegyvert. Olvasta Zrinyi Péterék és II. Rákóczi Ferencz külföldön folytatott pörét. Eleinte ő sem ismerte el a külföldi törvényszék illetékességét, utóbb azonban felelt a vádakra, ügyvédéül Deák Ferenczet nevezte meg s tanúkra, pl. V. Ferdinándra, István s több más főherczegre hivatkozott. Ügyvédét s tanúit nem fogadták el; tehát maga irta meg védőiratát, melynek következtében a törvényszék el is ejtette azt a vádat, mintha ő lett volna oka a bécsi forradalomnak s Latour megöletésének. Teljesen politikai jellegű pörének befejezését, vagy pedig a vizsgálat folytatása esetében szabadlábra való helyezését már csak azért is sürgette, hogy nemzetét az uralkodóházzal kibékitse. Június végén Laibachból Olmützbe vitték, hol a hadi törvényszék néhány évi börtönre, majd Schwarzenberg ministerelnök felhivására, halálra itélte, egyúttal azonban kegyelemre ajánlotta, mivel Batthyány, mint ministerelnök, gyakran jutott oly súlyos körülmények közé, hogy másként nem cselekedhetett. De hogy a császár ne legyen kénytelen megkegyelmezni neki, még az itélet módositása előtt Budapestre küldték őt, hogy Haynau teljes hatalmának területén a kegyelmezéseknél eddig követett szokásokkal ellenkezően járhassanak el vele szemben. Komárom teljes átadásának napján, október 5-ikén a haditörvényszék kötél által való halálra itéltette Batthyányt, mint a ki ministerelnöki minőségében a pragmatica sanctio kötelékeinek megtágitására s az alkotmány felforgatására törekedett, majd elnökségének megszüntével a fölkelők közé állt,

[1] Hentaller. A mi vértanúink. Egyetértés, 1897. 277. sz.

fegyveres ellenállásra buzditott, a feloszlatott országgyűlésben résztvett s ezzel a forradalmi pártot erősitette s támogatta. Batthyány fölháborodva jelentette ki, hogy hazájáért s meggyőződéseért mindenkor kész ugyan meghalni, de tiltakozik ily égbekiáltó igazságtalan itélet ellen. Meggyilkolhatják, de el nem itélhetik. Éjjel egy titokban szerzett tőrrel nyakán, karján és szive táján három irtózatos sebet ejtett magán, a nélkül, hogy a spártai lelkűnek ágya közelében álló őrök egy sziszszenését is hallhatták volna. Föl nem akaszthatták, de az orvosok izgató szerekkel mégis képessé tették arra, hogy október hatodikán, Latour halálának évfordulóján, saját lábán állhasson bakói elé.

»Éljen a haza! Allez Jäger!« volt utolsó szava. S a vadászok főbe és sziven lőtték Magyarország legnagyobb royalistáját. Szobra nincs, méltó életrajza sincs, de a nemzet diszes mausoleumot emelt dicső vértanújának, a hűnek és nagynak, a hajolni nem tudó, eszes és lovagias, igazi demokrata főúrnak.

Ugyanaznap Aradon egyszerre tizenhárom vértanuja lett a magyar szabadság ügyének.

Howiger vezérőrnagy aradi várparancsnok szigorú őrizet alatt tartotta foglyait, kiknek látogatását szeptember 26-ikától már csak a térparancsnokság tudtával engedte meg. A vár közepén emelkedő főőrház négyszögében Ernst elnöklete alatt tartotta üléseit a cs. kir. hadi törvényszék s ugyanabban az épületben raboskodtak az elfogott magyar vezérek is, kiket szeptember 21-ikén és 26-ikán idéztek a hadi törvényszék elé. Kiss Ernőt már 21-ikén golyóra, Vécseyt bitóra, 26-ikán pedig Schweidel Józsefet golyóra, Pöltenberg Ernőt, Damjanichot, gróf Leiningen-Westerburg Károlyt, Lahner Györgyöt, Aulich Lajost, Dessewffy Arisztidet, Knézics Károlyt, Nagy-Sándor Józsefet, Gáspár Andrást és Lázár Vilmost bitóra itélték.[1] Október 5-ikén reggel 8 órakor hirdették ki a Haynautól megerősitett itéletet azzal a módositással, hogy Dessewffyt és Lázárt golyóra, Gáspárt pedig 12 évi börtönre kegyelmezték meg. Lenkey megőrült a börtönben s ez mentette meg a bitótól.

Október 6-ikán mind a tizenhárman végrehajtották a halálos itéletet.[2]

Kisst, Schweidelt, Lázárt, Dessewffyt a vár mikalakai kapujától jobbra a sánczokban lőtték agyon s estig úgy hagyták őket, temetetlen. Azután a sánczokban ásták el holt testeiket. A többit az újaradi út második hidjától balra eső térségen várta a bitó: egysorjában kilencz. Pöltenberg

[1] Az itélet szövege: Pester Zeitung, 1849. 1094. sz.

[2] Az aradi tizenháromnak utolsó óráiról legközvetlenebb tudósitás a Sujánszkyé Lakatosnál (id. m. I. 220—225.), a Vinkleré (Szegedi Hiradó, 1867. 56—59.), Bardóczé (Arad és Vidéke, 1890. 230.) s a Herold Alajosé (Aradi Közlöny, 1890. 269. sz.) s a legszebb és legrészletesebb a Tiszti Lajosé (Honvéd-menház könyve, 6—41.) és Vargánál, (Az aradi vértanúk albuma, 105—133.) Egészen emléküknek van szánva Varga Ottónak utóbbi könyve (Budapest, 1890. 4r. 222 lap), mely négy kiadásban terjedt el.

nyitotta meg a sort; Török, Lahner, Knezics, Nagy, Leiningen, Aulich, Damjanich folytatták s Vécsey rekesztette be.

»Azt hittem, — vágott oda Damjanich — utolsó leszek, ki mindig első voltam a csatában.« »Odafönn igazságosabban itélnek fölöttünk,« volt Leiningen búcsúszava. »Hodie mihi, cras tibi!« kiáltá bakóinak fülébe Nagy-Sándor. »Éljen a haza!« dörgé Damjanich a bitón. »És lehajtván fejét, kiadá lelkét.«

Két óra alatt a szörnyű itélet végre volt hajtva. S a fellegek közül előtörő napsugár négy porbasujtott s kilencz csúfosan kivégzett hős feje fölé fonta a szentek dicskoronáját.

Tichy őrnagy, a kirendelt katonaság parancsnoka, felszólitá a négy minoritát, hogy valamelyikük intőbeszédet tartson a katonákhoz. S a szerzetesek, kiknek homlokán ott égett a vezérek csókja, zokogva rogytak térdre s magukban végezték imájukat. Szebb intelmet nem adhattak.

Másnap Aradon a minoriták templomában a katonaság a béke helyreállitásának örömére Te Deumot tartatott. A kivégzett hősök jeltelen sirján pedig friss virágok illatoztak; senki sem tudta, kegyeletét ki merte nyilvánitani. Négy sir üresen állt már akkor. Vécsey, Damjanich, Lahner és Leiningen holttesteit még azon rettenetes éjszaka eladta a hóhér, Kiss Ernőét harmadnap, Dessewffyt pedig egy esztendő mulva. Damjanich és Lahner Mácsán, Vécsey az aradi temetőben, Leiningen a borosjenői templomban, Kiss Ernő Katalinfalván, Dessewffy Margonyán, a többi pedig a kivégzés helyén aluszsza nagy álmait;[1] jeltelen sirban, nem méltó mausoleumban. A nemzet azonban nem maradt hűtlen emlékezetükhöz. Az elnyomás éveiben titkon siratta, 1867 óta nyiltan és méltó kegyelettel az ország minden részében megüli a gyászos nap évfordulóját,[2] 1874-ben szerény, majd 1881-ben méltóbb kőemlékkel jelölték meg az akasztás helyét,[3] 1890 október 6-ikán Aradon a Szabadság terén a nemzet közadakozásából fölállitották Zala György ihletett művét, a Vértanúk szobrát,[4] a következő évben pedig Aradon külön múzeumban kezdték összegyűjteni a vértanúkra s a szabadságharczra vonatkozó ereklyéket. Kossuth 1883 márczius 15-ikén Aradot a magyar Golgothának nevezte el; s ez a történeti emlék adta meg Arad jellegét, melyhez többé sohasem lehet hűtelen.

[1] Csernovics Péter levele: Alföld, 1890. 228. Iványi, A halottak. Vértanuk albuma 134—139. U. ő, Hol nyugszanak az aradi vértanuk? Alföld, 1890. 188. sz. Márki, Sirok között: Alföld, 1880. 204. sz. Dörner István és Bóbor Gyula Kiss Ernő holttestéről: Tört. Lapok, 1895. 141. és 161. s 1896. 129—131. Mausoleum épitésére újabban mozgalom indult meg. A kivégzésekről l. Arad Története czimü könyvemet (II. 602—5.) az ide vonatkozó irodalommal együtt.

[2] Lukácsy, Az október 6-iki gyászünnepélyek. Vért. albuma, 163—168.

[3] Barabás, A kivégzés helyének megjelölése. U. ott, 169—172.

[4] Szőllőssy, A szobor története, u. ott, 173—180. Az aradi vértanúk emléke, u. ott, 181—190. Szőllőssy, Az aradi tizenhárom vértanú szobor története. (Arad, 1890. 8r. CLXXII lap.) V. ö. az 1890 október havában megjelent összes hazai lapok közleményeivel.

Aradon október 25-ikén lövették főbe Kaziczy Lajos tábornokot, Ferencznek, a költőnek fiát s Hauk Lajos alezredes 1850 január 19-ikén zárta be a vértanúk sorát. Gáspár András tábornokot, kit a tizenhárommal egyszerre ítéltek el, s az önként jelentkezett Pikéty Gyula tábornokot várfogságra kegyelmezték; Gaal Miklós tábornokot betegen vitték Pestre; s Lenkey János tábornok csak azzal kerülte el a tizenháromnak sorsát, hogy rabságában megtébolyodva húnyt el 1850 február 7-ikén. Szeméthordó kocsin, korommal bemázolt koporsóban, egyházi szertartás, harangszó nélkül, szuronyok közt vitték ki a hőst; a várbeliek még csak sirjának megásatásáról sem gondoskodtak. Sirásó, pap, kántor a gyászmenethez önként csatlakozó aradi polgárok sorából került ki; de az utolsó Miatyánk elmondásakor velük térdeltek már a kisérő lengyel katonák is.

Arad várában összesen 16 vezért végeztek ki; tizenegyet kötéllel, ötöt golyóval. A többi 464 fogoly közül várfogságra vetettek 400-at és pedig ezek közül 183-at vasban. Csak 46-ot mentettek föl, báró Üchtritz Emilt pedig kiutasították az országból.[1]

Pesten az Újépületben működött a haditörvényszék. Itéleteinek alapján október 10-ikén Csányi László és báró Jeszenák János, október 20-ikán Woronieszky Miciszláv ezredes, október 24-ikén Csernus Manó, báró Perényi Zsigmond és Szacsvay Imre stb. végezték életüket akasztófán. 49 akasztás és 65 főbelövés, összesen 114 kivégzés tanusitja a győzők dühét,[2] mely ellen Európának egyetlenegy szava sem volt. 36-an[3] »in effigie« jutottak akasztófára; s először történt Magyarországban, hogy erre kárhoztattak egy főpapot, báró Bémer László nagyváradi püspököt is, mig azután Róka József csanádi püspökhelyettessel együtt húsz évi várfogságra kegyelmezték, Lonovics József egri érseket és Jekelfalussy Vincze szepesi püspököt pedig, méltóságuktól megfosztva, osztrák kolostorokba száműzték. Horváth Mihály csanádi püspököt szintén jelképesen akasztották föl.

A császár Görgei esetében s deczember 8-ikán az egy esztendőnél rövidebb időre elzártakkal szemben kegyelmet gyakorolt ugyan, különben azonban ezt a felségjogot teljeshatalmú helytartójára, Haynau táborszernagyra ruházta át, ki minden emberi és isteni törvényt lábbal tiporván, valóságos rémuralmat gyakorolt.

A pesti Újépület, Olmütz, Josefstadt, Kufstein, Theresienstadt, Königgrätz, Munkács, Komárom, Arad, Pétervárad, Gyula-Fejérvár és Nagy-Szeben börtöneiben magyar politikai rabok csörgették lánczaikat. 1765 itélet nyomta a családokat s az elrettentés politikája Magyarországban sohasem nehezedett nagyobb súlylyal a szabadságharcz részeseire.

Majdnem minden családnak volt halottja, vagy valakije, a kinek életeért aggódnia kellett. A másfélév alatt vivott csatában, odaértve azt

[1] Kovách Ernő, Névsora az aradi várban letartóztatva volt foglyoknak. (Kézirat).
[2] Bakk Endre összeállitása: Tört. Lapok, 1893. 185—190.
[3] Utóbb, 1852 május 6-ikán kelt itélet alapján még 39-en.

a 7623 magyart is, a ki majdnem védtelen áldozata a románok és szerbek fajgyülöletének, mintegy 24,000 magyar esett el, — nem sokkal több, mint az egyetlenegy mohácsi csatában; ideszámitva mintegy 6—6000 román és szerb és 1000 horvát elesettet, a polgárháború Magyarországról 37,000 életet követelt áldozatul. Az osztrákok, kétségkivül nagyon enyhén, 10,173-ra, az oroszok 543-ra teszik saját elesetteik számát. A magyarok vesztesége tehát mintegy kilenczszázzal nagyobb, mint a lázadóké s a szövetségeseké együttvéve. A szövetségesekben azonban különösen a kolera s egyéb betegségek tettek nagy kárt, úgy, hogy az oroszok az elesetteken kivül több mint 13,000 halottat vallottak be; s nem ment kevesebbre az osztrákok vesztesége sem. Így a hadjárat mindkét részen mintegy 70—80,000 ember életébe került. A polgárháború, a kivégzések, kivándorlások és a kolera következtében sok ezer meg ezer család veszitette el fentartóját, a jószágelkobzások és a magyar pénzjegyek teljes megsemmisitése következtében pedig vagyonát. Az országot megfosztották alkotmányától, végső veszedelembe döntötték magyarságát s lábbal tiporták a föld mélyébe ásott szent koronáját.

Annak a földnek azonban, melyet — Kossuth szerint — a honszabadság vértanúi halálukkal szenteltek meg, minden porszeme termékeny lett honszeretetben; s a miben október 6-ikán senki sem hihetett, a nemzet és király negyvennyolcz évvel utóbb együtt ünnepelte a haza ezeréves fennállásának jubileumát.

I. FERENCZ JÓZSEF ÉS KORA

IRTA

BEKSICS GUSZTÁV

A kiegyezés apotheosisa.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

ELŐSZÓ.

Véres árnyak vonulnak át a közelmúlt homályán. E korszak történek irója, ki ma még szükségkép a publicistika eszközeivel dolgozik, a múlt fátyolát fölvetve, kénytelen látni és fölidézni ez árnyakat.

Vannak pillanatok, midőn nemcsak fájdalmat, hanem haragos elkeseredést érez a történetiró és az olvasó egyaránt. De nem ez a momentum a fő, és az elnyomatás korszakának megirásánál nem lehet vezérlő gondolat a keserűség érzetének felkeltése.

Még kis nemzetet sem lehet kiirtani, mert a véres áldozatok csak szük körre szoritkozhatnak. A nemzet virágát le lehet tarolni, de nem lehet lekaszálni magát a nemzetet.

Egészen más veszélyek azok, a melyek még a kiskoruságból kinőtt népeket is fenyegetik. A magyar nemzeti problemánál mindig arról volt, és fájdalom, még jelenleg is arról van szó, hogy fajunk nem elég erős feladatának megoldására. A nemzeti alap deficitje idézte fel sulyos küzdelmeinket. Az elnyomatás korszakának veszélyei abban nyilvánultak, hogy nemzeti alapunk nem volt elég széles arra, mikép a revindikált magyar államiság talapzatául szolgáljon. Társadalmunk nem volt összeforrva; a magyar nemzet mellett és ellen léteztek Szent-István birodalmában más és más aspiratióknak hódoló nemzetiségek, a melyek nem pusztán grammatikai, hanem egyszersmind politikai disharmoniát képeztek.

Mennyivel előnyösebb leendett helyzetünk az elnyomatás korszakában, ha a magyar nemzet kitölti a magyar állam határait, s ha nincsenek nemzeti ügyünknek veszedelmes ellenségei e határon belül.

Ily hátrányos viszonyok közt ment végbe a nagy erőpróba a nemzet és az elnyomó hatalom közt. És nemzetünk mégis diadalmaskodott.

De nem veszélyek, ingadozások és válságos pillanatok nélkül.

Az elnyomatás korszakának voltak egyes mozzanatai, a midőn politikailag leigázott és gazdaságilag felbontott társadalmunk már-már kifáradt, és úgy látszott, hogy többé nem képes elviselni a nehéz feladat terhét.

Tanulságosak ezek nemcsak a múltra, hanem egyszersmind a jövőre nézve.

A nemzeti politika életgyökereinek vissza kell nyulniok a szörnyü korszakba, s csak úgy számolhat jövőre a nemzet saját erőivel, ha megismeri, milyenek voltak ezek a múltban.

Történelmünk e legutolsó évtizedét tárgyalva, nem egy ponton eltértünk az általános felfogástól és a conventionális nézetektől. Az elnyomatás, valamint a kiegyezés korszakából azon momentumokat domboritottuk ki, a melyek az elnyomatás és a kiegyezés korszakának jellegzetes tulajdonságaival kapcsolatosak, és melyek leginkább föltüntetik az önkényuralom és a nemzet közt vivott tusa s az ujabb kibontakozásnak lényegét. Ausztria akkori külügyi helyzete egészen új és részletes adatok alapján nyer itt tárgyalást.

A legfőbb feladat a nemzeti létalap kiszélesítése, vagyis törekvéseinknek és erőinknek összhangba hozása. A ki megteremti a magyar nemzet consolidatióját, vagyis a nemzeti és állami alapnak összhangját, az örök időkre biztosította a magyar faj fenmaradását, sőt az ez által létesített állam nemzeti jellegét és függetlenségét.

Nem a pártpolitika, hanem csak azon nemzeti politika oldja meg a magyar problémát, mely a mult tanulságin okulva először létesíteni igyekszik a most még darabokra tört nemzeti egységet, hogy ez meginoghatatlan alapjává legyen a magyar államiságnak.

A ki a legutolsó félszázad történetének megirására vállalkozik, annak óvakodnia kell párt-politikai nézetei számára a történetirás szellemét kikölcsönözni, habár munkája az időtávlat miatt inkább csak publicistikai mű jellegével birhat. Az olvasó érezni fogja az alábbi sorokból az igazságot és tárgyilagosságot, mely azok iróját nemcsak a politikai, hanem a felekezeti kérdésekben is áthatja.

Alapos a remény, sőt az osztrák zülléssel szemben bizonyosnak látszik, hogy a forradalmi szellem s a reactionárius bécsi politika az elnyomatás korszaka alatt utolsó csatáját vívta. Az erőmérő kedvezett a nemzeti ügynek, még igen súlyos körülmények közt is; annál kevésbbé újulhatnak meg a Felső-Duna partján ragyogó város beolvasztó kisérletei. A teljes biztonságot — a kelet és a jövő alakulásaival szemben — a nemzetnek csak az nyujthatja, ha lételalapjai culturai és gazdasági eszközök segítségével kiszélesednek. Vagyis, ha nemcsak a magyar állam fog birni nemzeti jelleggel, hanem egyszersmind a magyar faj a vele szövetséges elemekkel oly kifejlésre jut, mely kizárja a káros ellenhatásokat a magyar állam területéről.

Ha nemcsak államunk, hanem nemzetünk is egységes lesz.

Ez a legközelebbi múlt történetének tanulsága. Használja fel azt a nemzet, a míg nem késő!

A munka allegoriája.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

ELSŐ KÖNYV

*

AZ ÖNKÉNYURALOM ÉVEI

Gróf Batthyány Lajos börtöne az Újépületben.
(Rajzolta Cserna Károly.)

I. FEJEZET.

Az új Ausztria.

VILÁGOSNÁL hosszú időre elbukott a magyar nemzet politikai eszménye, a semmi más államnak alá nem rendelt, a független és nemzeti állam. A történetirás szempontjából is meg kell magyarázni, mi a magyar, illetőleg a magyar nemzeti állam? E magyarázattól függ a magyar nemzeti törekvések jogossága s a három százados bécsi politika jogtalansága.

A nemzeti állam nem tisztán a grammatikailag magyar, hanem azon állam, mely egységes és központi szervezete mellett kizárólag a magyar faj jellegét viseli. A grammatikai egység soha se volt a magyar nemzeti

állam alapgondolata; teljes politikai, területi s igazgatási egység, s a magyar faj kizárólagos jellege nélkül pedig a négy folyam tájának állama nem volt s nem lesz magyar.

A magyar nyelv olyatén szerepe, hogy ez a nyelve nemcsak az államnak vagyis a kormányzatnak még az alsó fokokon is, hanem egyszersmind a művelt társadalomnak, az intelligentiának, egységes közvetítője a különböző fajok érintkezésének, a köz- és culturai élet minden nyilvánulásának, teljesen elégséges államunk magyar nemzeti jellegének föntartására. Vagyis a nemzetiségi nyelvek még eltérőbbek s érthetlenebbek lehetnek más körökre a latin népek dialectusainál, de a nemzeti és culturai egység tudatát még sem szakithatják meg.

E mellett legfőbb momentum a politikai és kormányzati egység. És az ekkép construált magyar nemzeti állam gondolatát nem a képzelődés, s függetlenség mámorában álmodozó sovinizmus, hanem logikai kényszer és politikai szükségesség fogja létrehozni. Ugyancsak ez teremtette meg a három százados differentiát a Habsburgok birodalmi eszméje és a magyar nemzeti államra való törekvés közt. A közgondolkozás országútját koptató eszme, hogy a magyar államiság és a birodalmi eszme ellentéte idézte föl hosszú küzdelmeinket, teljesen igaz; de nem meríti ki a kérdés lényegét. Nem felel meg arra a kérdésre, miért kellett e végzetes antagonismusnak létrejönnie?

Az államok s azok formái felett nemcsak az illető népek ereje, hanem egyszersmind a közszükségletek s az alakulásokat eldöntő, mélyreható törvények intézkednek. A közép Dunán okvetlen szükség volt és szükség lesz teljesen egységes és erős államra, mert ez csak úgy állhat fenn külső ellenséggel szemben, ha erős, s úgy nem bomlik szét belső bomlasztó erői következtében, ha szorosan egységes. Minden alakja a laza szerkezetnek végzetes volna azon hatalomra, mely a közép Dunánál áll fenn, s melynek határain belül a három főtörzs: a latin, a germán és a szláv érintkezik, nemcsak egymással, hanem egyszersmind a magyar fajjal. Azon fajjal, melynek sokkal hatalmasabb elődei sikertelenül kisérlették meg a Közép-Duna nagy államának megalapitását, de mely ez államot nemcsak megalapította, hanem a mohácsi vészig sikerrel fenn is tartotta.

Ekkor váltak ki élesebben a differentiák. A Habsburgok azon világtörvény hatása alatt cselekedtek, hogy a közép és felső Dunánál erős és concentrált államot kell létesíteni. Annál parancsolóbb volt e törvény, mert a német birodalom a középkor dissolvens erőinek hatása alatt szerkezetileg teljesen szétmállott s így erőtlenné lett. A német nemzet a legujabban kivivott egységig nem képezett jelentékeny nehezéket az európai egyensúly mérlegén. Annál inkább lökték az események a Habsburgok politikáját a centralisatio utján előre. Különben megmagyarázhatatlanok lennének a jogtalanságok, esküszegések s véres merényletek, melyeket a történelem feljegyzett. A bécsi reactio nem gyűlölte a magyart mint nem-

zetet, hanem mint a birodalmi centralisatio legerősebb gátját. Viszont a magyar nemzet is nemcsak önfentartási ösztönét követte, hanem ugyanazon kényszerítő erőnek engedelmeskedett, midőn védve függetlenségét, a Mohács előtti magyar állam restaurálására törekedett. A nemzet nem a Habsburgokat gyűlölte nehéz harczainak idején, hanem a »birodalmi« eszmét. Magyarország megszokta még régi függetlenségének idején a külföldről importált dynastiákat, a melyeket azután nemzetivé tett. Ha a Habsburgok a nemzeti állam fölállításáért folytatott küzdelem élére állnak, ép oly nemzeti királyokat adnak Magyarországnak, mint az Anjouk s a magyar nemzet úgy lelkesedett volna értük, mint Mátyásért.

A Habsburgoknak két módjuk volt erős és egységes birodalom létesítésére. Vagy Magyarország által vagy Magyarország ellenére. A Habsburg ház az alternativa második részét választotta, s csak koronként révedezett egyes tagjainak szeme előtt az alternativa első része. A napoleoni háborúk okozta katastropha idején Gentz, az udvari publicista, fejezte ki azt legvilágosabban. Ismételte I. Miklós czár Varsóban Magyarország leveretése után. Bismarck számtalanszor utalt erre irataiban és beszédében. Legutóbb pedig II. Vilmos császár figyelmeztette a Habsburgokat Magyarországra, mint a monarchia súlypontjára. A centralizált birodalmi eszmének a magyar nemzeti állam gondolatával való összeforrása leendett a nagy problema békés megoldása. A Habsburgok azonban a magyar állameszmét erőszakkal bele akarták kényszeríteni a birodalmi eszmébe. Ez a törekvés sohsem lépett föl oly határozottan, oly kiméletlenül, mint Világos után.

Az orosz czár lábai előtt fekvő Magyarországot a Habsburgok és tanácsadóik végleg be akarták olvasztani a birodalomba. A centralisatio eszméje mögött nemcsak a hatalmi vágy, hanem egyszersmind az ismételten említett kényszerítő erő állott. De eszköze gyanánt nem létezett más, mint az erőszak és az absolutismus. Ez addig is szoros egységben tartotta a fajilag és történelmileg különböző osztrák örökös tartományokat, most ugyanennek kellett Magyarországot is az egységbe belegyúrnia. A magyar alkotmány nem azért koboztatott el, mintha Bach gyűlölte volna az alkotmányosságot, hisz ő is küzdött a nép jogaiért. A jogvesztés elméletének alapjára azért állott át úgy ő, mint utóda Schmerling, mert ez felelt meg a centralisatio érdekének.

A katonai rémuralom első dühöngése borzalommal töltötte el a nemzetet. Batthyány főbelövetése, az aradi vértanúk kivégzése oly súlyos csapást képeztek, hogy a nemzet mintegy elkábúlva nem is volt képes teljesen fölfogni és megvetni a gyalázatos és hitvány tettet. A politikai őrültség további véres cselekedetei: Perényi, Csányi, Szacsvay és mások kivégzése, közel ötszáz derék hazafinak halálra itéltetése, de többnyire 15—20 évi várfogságra történt megkegyelmezése sem fokozhatta tovább a rémületet vagy undort, melyet a magát hóhérszolgálatra lealázó katonai uralom fékevesztett kegyetlenkedése keltett.

A vérengzéseket senki sem sejthette előre, de egyszersmind senki sem tarthatta azokat teljesen kizártaknak. Komoly aggodalmakra adhatott okot Haynau kineveztetése a Magyarország ellen operáló hadsereg élére, mert már ez mutatta a boszúvágyó katona-párt diadalát. Az idegpathologia tudománya ma már biztosan megállapithatná, hogy a bécsi reactio kiszemelt embere részleges, vagy mindenesetre koronként föllépő őrültségben szenvedett, agyának oly elhomályosodásával, mely a beszámithatatlansághoz közel állott. Ha valami, úgy e körülmény, hogy Schwarczenberg s vérbosszúra áhitozó szövetségesei Haynaut küldték Magyarországra, mutatja a kivégeztetéseket Bécsből intéző camarilla előre feltett szándékát. A bresciai hiéna útját mindenütt vér és pusztulás jelezte. Különösen fokozta a katonapárt ingerültségét és boszúvágyát ama körülmény, hogy Görgei az orosz hadsereg előtt tette le fegyverét, s Paszkjevics herczegre és az orosz czárra bizta jövendő sorsát. De eddig mindig lehetett hinni legalább abban, hogy a orosz fővezénylet és esetleg maga a czár interveniál a magyar foglyok érdekében s hogy a közbenjárásnak sikere lesz. Paszkjevics herczeg 1849 augusztus 16-ikán tényleg irt Ferencz József ő felségének, és azon szolgálatokért, melyeket tett, azt kérte, hogy a szerencsétlen magyar foglyokkal kegyesen bánjék. Az orosz trónörökös pedig személyesen kért kegyelmet a legyőzött magyarok számára. Ferencz József 1849 augusztus 26-ikán válaszolt Paszkjevicsnek és kijelentette, hogy ha pusztán szivének sugallatára hallgathatna, akkor áthatlan leplet boritana a multra, »és másra sem gondolna, mint azokra az eszközökre, mikkel a boldogtalan Magyarországon egy bűnös lázadás következtében ütött borzasztó sebeket gyógyitani lehessen.« — »De nekem — úgymond — nem szabad felednem hogy többi népeim iránt szent kötelességeim vannak, és hogy birodalmam egyetemes java iránt való kötelességeimet szem elől nem téveszthetem.« A kegyelem lehetőségét azonban a levél végsorai nem zárták ki, melyekben a felség kijelentette, hogy boldognak érzi magát, ha minél tágabb tért engedhetne a kegyelem gyakorlásának.

De úgy az irásbeli, mint a szóbeli válasz lehangoltságot keltett az orosz táborban, magát Paszkjevics herczeget felingerelte, és a következő események csakhamar előre vetették árnyékukat.

E pontnál szükséges behatóbban megvilágitani a czárnak, Paszkjevicsnek s az orosz közvéleménynek Magyarországhoz és Ausztriához való viszonyát, mert e tekintetben a legnagyobb homály uralkodik. A két Görgei, valamint átalában a szabadságharczunk történetével foglalkozó irók sokat beszélnek az oroszoknak a magyarok iránti rokonszenvéről, de valamennyi adatból eddig csak az tűnt ki, hogy e rokonszenv egészen platonikus volt, s vagy üres hiúskodásra, vagy pedig politikai számitásra vezethető vissza. Minden adatból megállapitható tény gyanánt mutatkozott, hogy sem a czár, sem Paszkjevics nem vetették magukat erélyesen közbe, pusztán kegyelmi ajánlgatásokra szoritkoztak, s ragaszkodtak az interventio-szerződéshez,

Haynau táborszernagy.
(Egykorú kőnyomat után.)

a hol Miklós czár feltétel nélkül igérte a hadi foglyok kiszolgáltatását. Csak Görgeire nézve történt kivétel, a kinek érdekében Paszkjevics közbevetette magát. Hogy miért? csakhamar elő fogjuk adni. A kegyelem követelésének és nem puszta kérésének egyedül Görgeire való szoritása jellemezte úgy Miklós czár legitimitását, mint Paszkjevics herczeg hiú és durva egyéniségét, akit csak egyéni önzés és nem általános könyörület vezetett. Nem valószinű egyáltalán, hogy a puszta hiuság diktálta hangulaton túl Paszkjevics fel tudott volna melegedni a kegyelem kierőszakolásáig a szerencsétlen magyar hadifoglyok számára. Ép azért általános hitre talált az a minden irányból megerősitett elbeszélés, hogy Paszkjevics a czárt csak Görgei érdekében sürgette és pusztán formalitásnak tett eleget, midőn Ferencz Józseftől általános kegyelmet kért. Midőn küldötte Varsóból megérkezett, 1849 augusztus 22-ikén, a Nagyvárad felé inditott foglyok a varsói végzeményhez képest az osztrák főhadiszállás felé változtattak útat.

Bernhardi naplójegyzetei azonban lényegesen más előadást tartalmaznak és azon politikai és társadalmi állásra való tekintettel, melyet e kiváló férfi elfoglalt, legalább is erősen módositják — ha nem is döntik meg — az általánosan elfogadott nézeteket. Már az orosz beavatkozást is egészen más szinben tünteti föl Bernhardi. Horváth Mihálytól kezdve a legtöbb irat, polemia és czikk szerzője legalább is vitásnak tartotta, vajjon Ausztria kormánya kérte-e az orosz segélyt, vagy Miklós czár erőszakolta föl azt Ausztriára a Keleten követendő politikája és a forradalmi szellem gyűlölete miatt. Bernhardi feljegyzései szerint azonban egyenesen Schwarzenberg Felix herczeg mesterkedte ki az orosz interventiót. Schwarzenberg, ugymond, igen ravaszul vonta bele Ivánovics Károlyunkat (Miklós czárt) a Magyarország elleni háborúba. Oroszország ugyanis megigérte, hogy megszállja Galicziát, ha ott lázadás üt ki, s Paszkjevics felhatalmazást nyert, hogy ez esetben orosz csapatokat vessen Galicziából anélkűl, hogy Péterváron e tekintetben csak kérdezősködnék is. Erre Schwarzenberg ügyesen számitó levelet irt Paszkjevicsnek, felhasználva ennek gyenge oldalát, a hiúságot: »Le sort de l'Europe est entre vos mains!« stb. A levél folytatta, hogy a magyar forradalmárok Lengyelország felé tekintenek és itt törekszenek lázadást szitani; erre Paszkjevics magára vállalta, hogy a Panjutin-hadosztályt Ausztriába küldi. Miklós czárral elhitették, hogy a magyar forradalom tulajdonkép lengyel fölkelés magyar földön. Némileg restelték és igen kellemetlen volt az illetőkre, midőn kisűlt, hogy csak 1200 lengyel volt a magyar hadseregben, holott Schwarzenberg 20,000 lengyelről beszélt. Ekkép az orosz beavatkozás kezdete más szinben tűnik fel Bernhardinál, egyáltalán más a szabadságharcz és katastrophájának leirása, mint a külföldi iróknál található. Bernhardi egyáltalán nemcsak a magyarokat itéli meg kedvezően, hanem igen szigorú tud lenni maguk az oroszok iránt. Arról nem is szólva, hogy feljegyzi, mikép a strategiai fölény az egész hadjárat alatt a magyarok részén volt, magának Paszkjevicsnak hadműködését silány-

nak és a kritikára érdemetlennek mondja. De legjellemzőbb és egészen más világitásba helyezi a dolgokat a hadifoglyokra és a vérengzésekre vonatkozó előadása. Már magának Batthyánynak kivégeztetésére vonatkozólag azt irja, hogy az a legelőkelőbb orosz körökben a legnagyobb indignatiót keltette fel. Báró Wrewski tábornok, Csernajev hadügyminiszter főembere, oly férfi, akiről mindenki tudja, hogy gazdája engedelme nélkül mit sem merészel mondani, az angol klubban nyilvánosan kijelentette legnagyobb megbotránkozását. És most ráadásban, — ugymond Bernardi, — hire érkezett, hogy az osztrák kormány 13 magyar tábornokot fölakasztatott. De a puszta hangulatnál és elkeseredés zajánál sokkal figyelemreméltóbb, amit Kruzenstern Gyuláról, Paszkjevics diplomatiai osztályának főnökéről följegyez. Úgy látszik, az orosz tisztek általában a czár kegyelmével kérkedtek. Ez a Kruzenstern is hiteles tanu rá, hogy Buturlin orosz tábornok a leggyalázatosabb (szószerinti kifejezés) eljárást követte. Damjanichot ugyanis rábeszélte (az eredetiben: »ráfecsegte«), hogy adja fel Arad várát, aranyhegyeket igért és helyezett kilátásba a czár részéről a magyar tábornokok irányában.

A legfigyelemreméltóbb feljegyzés azonban abból áll, hogy Paszkjevics diplomatiai osztályának főnöke szerint a kivégzéseket Miklós czár személye elleni sértésnek tekintette, mert az osztrák kormány az ő hadifoglyait gyilkoltatta le. A szerencsétlenségre pedig jórészben Hilferding adott alkalmat, cet homme manque d'usage du monde. Ez a Hilferding 1849-ben szintén Paszkjevics diplomatiai osztályában szolgált és igy őt Kruzenstern jól ismerte. Később mint panszláv izgató lett hiressé, a 70-es években pedig serajevoi orosz konzul volt. A diplomatiai osztály főnökének és Bernhardinak előadása szerint a magyar foglyokat csak feltétel mellett lett volna szabad kiszolgáltatni, és a gonosz Hilferding megelégedett azzal, hogy Paszkjevics herczeg nevében Ferencz József császárnak levelet irt, akinek a kegyelem gyakorlását ajánlotta. Ezen előadásból kitűnik, hogy a kegyelemkérő levelet tulajdonkép nem is Paszkjevics irta, hanem nevében a magyarok ellensége: Hilferding. De a levelet szükségkép Paszkjevics irta alá, mert hisz Ferencz József ennek felel, habár Bernhardi hozzáteszi, hogy a levél igen boszantotta Ferencz Józsefet és ekkép a tábornokok sorsa meg volt pecsételve. Ugyancsak Bernhardi naplójegyzeteinek kapcsán előadja az emlékiratok közzétevője, hogy a magyar hadjáratra következő tél Péterváron a lehető legkellemetlenebb volt. Már Varsóban nem ismert határt Miklós czár gőgje és hatalmában való elbizakodottsága, amit nyiltan ki is fejezett a varsói ünnepek alkalmával La Moricière előtt. És mégsem igen örvendett a magyar szabadságharcz leverése által szerzett babérainak, amit az mutatott, hogy szeszélyesebben és rosszkedvűebben tért vissza fővárosába, mint mily hangulatban valaha volt. Kedvét rontotta különösen Paszkjevicsnek nem valami örvendetes sikerű eljárása és a bécsi udvarnál emiatt támadt lehangoltság, nemkülönben saját hadseregének a legyőzött

magyarok irányában táplált rokonszenve, amennyiben ez forradalmi rokonszenvekre mutatott.

Ez adatok némileg ellentétben látszanak lenni, mert ha igaz, hogy Miklós czár a magyar tábornokok és Batthyány kivégeztetése miatt nagyon haragudott, s ezt maga elleni sértés gyanánt fogta fel, akkor nem ronthatta le kedvét a bécsi udvar lehangoltsága és nem neheztelhetett sem Paszkjevicsnek, sem hadseregének magyar rokonszenve miatt, ami különben az előbbinél nem is igen létezett. A két dolog mégis megfér egymás mellett. Miklós czár mélyen megilletődhetett Haynau vérengzése miatt, s mégis rosszalhatta hadserege tisztjeinek a magyar szabadsághősök iránt tanúsitott rokonszenvét. Az autokrata lelkében e két érzelem együtt élhetett, mert a magyar hadifoglyok végre is az ő hadifoglyai voltak és a kegyelemre való ajánlás legalább Paszkjevics részéről, vagy mindenesetre az ő, vagyis ekkép az orosz hadak fővezérének néváláirása mellett megtörtént. A buta vérengzés tehát joggal sérthette a minden oroszok czárját, aki a forradalmi iránytól mégis megvetéssel fordult el. Az ellentétek egész e pontig kiegyenlithetők. De igaz-e az, hogy Hilferdingnek, Paskevics diplomatiai osztályába tartozó ezen közvetitőnek, csak feltételesen lett volna szabad kiszolgáltatni a magyar foglyokat? Ez a nagy kérdés, melyet maga Bernhardi, sőt Kruzenstern osztályfőnök tekintélye sem dönthet el. Mindenesetre egyike leend a legérdekesebb feladatoknak e kérdés tisztázása, amidőn a historiai kutatás előtt a most hét pecséttel lezárt titkos iratok megnyilnak. Ha Kruzensternnek és Bernhardinak igaza lesz, akkor a valódi árulást Hilferding követte el, és a brutális szörnyetegen, Haynaun kivűl Hilferdingen fog száradni a legyilkolt hősök ártatlanúl kiontott vére. A titok leple még most sem szakitható szét teljesen, annál kevésbbé volt az keresztűlpillantható 1849 augusztusában.[1]

Mielőtt az események további elbeszélését folytatnók, az akkori, sőt részben még ma is tartó eszmezűrzavar egy másik góczpontját kell megvilágitanunk. Ez a kegyelmezési jog gyakorlása. Vörös iratai arról látszanak tanúskodni, hogy a kegyelmezési jogot alteregói teljhatalmánál fogva Haynau gyakorolta ugyan, de a császár is adott kegyelmeket. Két esetet állit egymás mellé. Haynau 1849 október 25-ről kelt rendelete szerint, Magyarországban mindazon politikai foglyoknak, kik egy évnél tovább tartó fogságra nem itéltettek, avagy ingerlő beszédekért, kisebb mennyiségű lőszer- és fegyvertartásért s ezekhez hasonló kisebb érdekű bűnökért fogva tartattak, — fogságbóli elbocsáttatásukat parancsolta meg.

Ugyanazon év deczember 15-ikén pedig a »Magyar Hirlap« hivatalosan szóról-szóra ezeket közli:

[1] Az 1898. év folyamán orosz és franczia nyelven meg fognak jelenni Paszkjevics herczeg emlékiratai. A jelen sorok irója erről értesűlve, Paszkjevics herczegnőhöz fordúlt az ide vonatkozó adatok közlése végett. Technikai okok miatt azonban nem kisérhette siker fáradozását.

»Ő felsége f. é. deczember 8-ikán kelt legfelsőbb elhatározásánál fogva mindazon politikai bűnösöknek, kik politikai vétkek vagy hibákért nem több mint egy év *elzáratási* büntetésre itéltettek s kik büntetésidejök felét már kitöltötték és ez idő alatti viseletük által magukat a kegyelemre érdemesekre tanúsiták, büntetésök hátralevő részét elengedni s az igazságügyministert e kegyelmi tény haladék nélkül foganatba vételével megbizni méltóztatott.«

A Magyar Hirlap a kormány hivatalos lapja levén, hitelt kell adni ama ténynek, hogy Ferencz József szintén gyakorolta a kegyelmezési jogot s pedig azon idő alatt is, a mig Haynau az alteregói teljhatalom birtokában volt. Egészen bizonyos, hogy felségjog ideiglenes átruházása nem fosztja meg e jog forrását annak esetleges alkalmazásától. Ide vonatkoznak azon, fájdalom, csalékonynak bizonyult remények, melyek a vérengzések előtt és alatt az ifjú fejedelem külön kegyelmezési jogaira vonatkoztak. De nincs egyetlenegy bizonyíték sem arra, hogy Ferencz József és akkori környezete nem a leghatározottabban ragaszkodott volna ahhoz, mikép Magyarországon a kegyelmet csak Haynau gyakorolhatja. Ép azért a külön kegyelmezésekre vonatkozó hiresztelések, úgy akkor, mint legujabban, a puszta mendemondák sorába tartoztak, illetőleg tartoznak. A Magyar Hirlap által közölt, egyébiránt csak alárendelt jelentőségű kegyelmi tény valószinűleg Ausztriára vonatkozott, s azért nyert e tekintetben utasitást az igazságügyminister, a kinek a haditörvényszékek eljárásához különben sem volt semmi köze. Magyarországon pedig még haditörvényszékek és vérbiróságok működtek. A világosi fegyverletétel után közvetlenül azt még a leggonoszabb képzelem sem sejthette, de midőn a magyar foglyokat az oroszok átszolgáltatták az osztrákoknak, komor szinben jelent meg a legközvetlenebb jövendő. Már az aradi vérengzés előtt tudta a közvélemény, hogy súlyos megpróbáltatás következik, habár a vérboszú nagysága és túlzása még a legaggódóbbak sejtelmében sem jelentkezett. A reményvesztéssel együtt kezdődött az a szörnyű vád, mely Görgei ellen emelkedett. Már augusztus végén és szeptember első napjaiban susogtak árulásról, sőt Szemere augusztus 11-ikén kimondta, hogy Görgei »elvesztette« Magyarországot. Mindenki fogságba és súlyos per alá került, s amnestiát csak egy ember kapott: Görgei Artur. Kossuth 1849 szeptember 12-ikén kelt viddini levelében nyiltan és határozottan formulázta az árulás vádját; és természetes, hogy e vád mindig több és több hivőre talált, az aradi vérengzés után pedig szinte általánossá lett, azzal kiegészitve, hogy Görgei, saját életét megmentendő, feláldozta barátaiét, és természetesen azon végzetes látszat legsujtóbb bizonyiték volt Görgeire, hogy tábornokai a rémuralom áldozataivá lettek, és ő menekült.

E menekülésnek többféle versiója van. Görgei Artur maga csak a tények előadására szoritkozik mind a két munkájában. Görgei István pedig ismeretes művében lélektani indokokra vezeti vissza Paszkjevicsnek

közbenjárását, speciálisan Görgeire nézve. Az orosz vezér ugyanis folytonos versengésben volt Haynauval, az osztrák fővezérrel, és igy azon tény, hogy Görgei ő előtte tette le a fegyvert, a különben is hiú herczeget azon elhatározásra birta, mikép dicsőségének okozóját kimenti az osztrák katonai rémuralom hatalmából; ily benyomás alatt irta levelét a czárhoz, és ismeretes az eredmény, hogy Görgeinek vagy kegyelmet kellett kapnia, vagy pedig Oroszországba kellett volna mennie. Maga Görgei Artur szóbeli előadásban akkép egésziti ki a különböző följegyzéseket, hogy Haynau nyers és durva hangú leveleket irt Paskievicshez, és különösen Görgeinek kiadatását követelte, mert égett a haragtól, hogy a magyar vezér az orosz előtt tette le a fegyvert. Paszkjevics viszont e sértő levelek miatt akkép akart boszút állni Haynaun, hogy a czárt Görgei személyeért való közbelépésre kérte föl.

De bármiként áll a dolog — maga Görgei Artur még ma sem tud egész bizonyosat — annyi kétségtelen, hogy Görgeinek elkülönitése és utóbb internálásra való megkegyelmeztetése bekövetkezett, valamint bekövetkeztek a szörnyű boszú tényei, és a kettős alapon megszilárdult a kezdetben csak rebesgetett és a Kossuth által később nyilt kifejezésre jutott árulásnak vádja. Vajjon Kossuth tényleg hitt-e Görgei árulásában, vagy igaz, amit a vádolt és testvére, Görgei István állitottak, hogy bűnbakot állitva, a közvélemény haragjának súlyát Görgei Arturra akarta forditani: e kérdés fölött a vita egészen meddő és fölösleges.

Egy egészen bizonyos, és ez az, hogy Kossuth vádja nélkül a nemzet az őt sujtó csapást sokkal nehezebben viselte volna el, mint viselte tényleg. Vajjon megfelel-e a valóságnak azon a rémuralom idejében elterjedt hir, melyről Görgei is hallott, hogy a katona-párt első tervei még sokkal vérengzőbbek voltak, mint a melyek tényleg megvalósultak, és különösen tényleg tervben volt-e az összes honvédtisztek lekartácsolása, vagy ez pusztán csak mende-mondára vezethető vissza: e tekintetben semmi komoly bizonyiték fönn nem áll.

De bizonyos, hogy a katona-párt diadalra jutva, hekatombákkal fenyegetőzött nemcsak Lamberg gróf meglincheltetése és Latour kivégeztetése, hanem különösen az osztrák sereget ért vereségek és a fegyverletétel osztrák-ellenes tendentiája miatt. Nem állapitható meg, hogy az exorbitans boszúterveket a fiatal uralkodó vagy más befolyás, avagy egyszerűen csak a végső pillanatban való visszadöbbenés gátolta meg; Grünne küldetése sem igazolható okmányilag, a ki állitólag a fiatal uralkodó nevében ment Haynauhoz, hogy tiltakozzék az osztrák hadseregben szolgált összes honvédtisztek főbelövetése ellen; de a mi történt, az is több volt a rémesnél, az is a boszú és harag őrültségének cselekedete volt.

E vérlázító szörnyűségeket is csak úgy lehetett elkövetni, hogy a katona-párt, a legmagasabb udvari összeköttetések segitségével, a fiatal uralkodó kezéből a teljhatalmat Haynau véres kezébe helyezte át.

A rémuralom vérengző korszaka aránylag rövid ideig tartott és mégis nem kevesebb mint 500 halálos itéletet hozott létre, és e számból 114 tényleg végre is hajtatott. És végrehajtatott a nemzet virágán és dicsőségén.[1]

Ily csapást és a reá következő szörnyü megpróbáltatást nem viselhetett volna el a nemzet azon tudat nélkül, hogy nem az ő erőin mult a haza megmentése, hanem áruló kéz gátolta meg fegyvereinek diadalát. Maga a passivitás politikája sem sikerülhetett később oly fényesen, ha a nemzet elveszti önbizalmát, és önbizalma elvesz vala, ha e sötét időben Kossuth vádja át nem háritja Görgeire a felelősséget a végzetes katastrophaért.

Az Újépület az ötvenes években.
(Egykoru olajfestmény után.)

Görgei érezte ezt és első ép oly határozott mint éles védekezése után nyugodtan és válasz nélkül türte a ránehezülő sulyos vádat; és mint ő maga mondta e munka szerzője előtt, ez által is hazájának akart szolgálatot tenni. Tényleg ez a vád tartotta fönn a nemzetben a lelki erőt és azon reményt, melyet az emigratio ápolt, hogy szerencsés európai constellatio és új próbálkozás esetén sikerülni fog a haza megmentése. A kiegyezési alkudozások háttere gyanánt később is ott volt a nemzet lelkében ama

[1] Az osztrák hadi törvényszék által elitéltek száma 1848 november 17-ikén 1854 julius 1-ig, Vörös iratai szerint, 1765; és pedig Bécsben 678, Aradon 380, Pesten 218, Mantuában 81, Nagy-Szebenben 72, Prágában 73, Kassán 58, Pozsonyban 30, Görgény-Szt.-Imrében 25, Temesvárott 20, Kolozsvárott 19, Maros-Vásárhelyt 17, az u. n. bánságban 15, Ferrarában 12, Lembergben 11, Budán 10, Csongrádban 9, Nagyváradon 8, Przemyslben 5, Rekegen 5, Deésen 3, Sopronban 3, Erdélyben 3, Nagy-Kanizsán 3, Paduában 2, Milanóban 2, Piacenzában 1, Velenczében 1, Szegeden 1. (Ezek közül a csongrádi, nagykanizsai és szegedi elitéltetések rögtönitélőbiróságok által történtek.)

tudat, hogy ha a békés megoldás nem sikerül, végre is sikerülni fog a harczias. A mi tehát gyászleplet borított szabadságharczunk egyik legfeltűnőbb alakjára, ugyanaz a remény zászlaját tűzte ki és az önbizalmat keltette új életre a nemzetben.

Senki sem hihetett a szuronyokra támaszkodó brutális katonai rémuralom tartósságában ép azért, mert hihetetlen túlzással kezdte romboló művét.[1] De a rettentő csapástól elkábult közvélemény ebben is tévedett. Haynau fölmentése és 30 debreczeni képviselőnek általa történt megkegyelmezése enyhülést és fordulatot látszott ugyan jelezni; de az elitéltetések tömeges bebörtönözések nemcsak közvetlenül a világosi katastropha után hanem még éveken át történtek. Igy Kossuth, Andrássy Gyula Horváth Mihály, Lónyai Menyhért, Pulszky Ferencz, Almásy Pál, Teleki Sándor gróf és 36 társuk nevének az akasztófára való felszegezése 1851 szeptemberében ment végbe. És mégis sokkal nagyobb megpróbáltatás várt a nemzetre, mint a katonai rémuralom bőszült garázdálkodása. A nemzet virágát

[1] Nem elégedett meg azzal, hogy gyilkolt, hanem egyszersmind megkisérlette Magyarország és a magyar szabadságharcz meggyalázását. Megkisérlette a világ előtt kimutatni, hogy a magyar szabadságharcz mennyire gázolt az embervérben.

Hivatalos kimutatása ily czim alatt jelent meg: »Verzeichniss der unter der insurrectionellen Regierung Ungarns durch Martial oder Statarialgerichte hingerichteten, oder ohne alle Justiz hingerichteten Individuen.«

Vörös Antal irataiban részletes felvilágositásokat találunk az iránt, mennyire birhat ezen hivatalos kimutatás hitelességgel. Az ő feljegyzéseiből kitünik, hogy az e tárgyban kibocsátott rendelet nem csupán a törvényszékileg elitélt vagy kivégzettek összeirását rendelte el, hanem kiterjeszkedett azok összeirására is, kik általában a hadjárat idejében elestek vagy magánúton meggyilkoltattak. Ebből kifolyólag irja Vörös: »noha a lehetőségi minden feljegyzett egyéniséget politikai martyrnak akartak tűntetni, a kivégzettek sorába olyanok is feljegyeztettek, akik vagy még életben vannak vagy éppen ellenkezőleg nem a magyarok, hanem osztrákok által végeztettek ki, mihez képest azután igen természetes, hogy a hivatalos kimutatás hitelessége önmagában megsemmisül.«

»Igy történt pl., hogy Zimmermann János kivégzettnek emlittetik 1849. máj. 13-ról, holott ugyanezen Zimmermann János nem a magyarok által végeztetett ki, hanem a császári hadsereg »Waffenbrüder«-jei által gyilkoltatott meg.«

A hivatalos kimutatásban továbbá 296. és 297. számok alatt két egyén emlittetik, kiket állitólag Csajághy főbiró lövetett agyon 1849 julius 26-ikán, holott ugyanazon Csajághy annál fogva, mert bűntelennek találtatott az ellene fölhozott esetre nézve, a haditörvényszék által föloldoztatott. A további kimutatásban 12 egyén neveztetik meg, »kiket állitólag Szentkirályi Móricz kormánybiztossága és Stirlics Tobiás elnöksége alatt végeztek ki; 9-et közülök 1849-ben, hármat pedig 1848-ban, — holott Szentkirályi Móricz kormánybiztossága még 1848-ban megszűnt, Stirlics Tobiást illetőleg pedig mind amellett, hogy az osztrák haditörvényszék a magyar vész- vagy statarialis törvényszéknél hivataloskodó birák közül, különösen azoknak, kik mint olyanok nyilvánosan megnevezve voltak, egynek sem kegyelmezett, ennek nevét mégis az elitéltek sorában találni nem lehet: minélfogva a feljelölt 12 egyénre nézve tényleg vagy nem áll a kivégeztetés, vagy ha kivégeztettek, nem mint politikai, hanem mint rablógyilkosok végeztettek ki, s igy a politikai martyrok között helyet nem foglalhatnak.« Ép ily kevés hitelt érdemel a hivatalos kimutatás azon adata, miszerint 1848 októberében a Rott generális hadtestéhez tartozó két katona Hugolinus ferenczrendi szerzetes vezénylete alatt agyonveretett. Az itt emlitett

lekaszálhatta a csatatereken és a vesztőhelyeken dühöngő halál s megritkíthatták a hazafiak sorait a számkivetés és a börtönök. A szörnyű katasztrópha azonban csak a szabadságharcz nemzedékét sujtotta. A XVII. század végének szintén bécsi rémuralma nem versenyezhetett a Világost követő napok kegyetlenségével és terjedelmével. Carafa messze elmaradt a bresciai hiena: Haynau mögött. De a nemzet jövője ellen soha oly messzeható, hideg észszel kigondolt és tervszerűen végrehajtani akart rendszer nem fogamzott meg Magyarország bécsi ellenségeinek agyában, mint szabadságharczunk idején. Magyarország beolvasztása és elnémetesítése állandó titkos vágyuk volt a bécsi kormányoknak. A Habsburg dynastiának Magyarországon való uralmával teljesen egyidejű ezen czél, elérésére azonban a bécsi kormányok eddig csak ötletszerű eszközöket használtak. Ez eszközök lehettek véresek, mint I. Lipót gyászos korszakának idején, lehettek pusztán doctrinairek, mint II. Józseféi; de soha olyan tervszerűek nem voltak és nem nyugodtak oly széles és szilárdaknak látszó alapokon, mint a 48-iki magyar szabadságharcz leveretése után.

Hugolinus ugyanis, »ki a kimutatásban foglalt állítás szerint ugyanakkor, midőn a kimutatás szerkesztetett, közlött bűneért vizsgálat alatt és fogva volt, már 1851. elején Zalamegyében a szentlászlói kolostorban volt — a simontornyai kolostorból áttéve — szabadon, holott épen nem lehet föltenni, hogy ha a kimutatásban foglalt állítás igaz volt, ő szabadon bocsáttatott volna.« Politikai martyrokat akart csinálni a kimutatás azon hat borsai lakosból is, kiket a magyar kormány által 1848. elején Borsán alakitott rögtönitélő törvényszék 1848 november havában felakasztatott, holott a kormánylap 1851 január 31-iki számában megjelent közlemény bevallotta, hogy a borsaiak a közterhek viselése ellen lázadtak fel, s katonaság távollétében az egész megyét forrongásba hozván, csupán a főbb lázitók kivégeztetésével lehetett elérni, hogy »Mármarosban a kincstárnak számtalan kincsei más magánjavakkal együtt föl nem dúlattak, s nem fordultak elő oly tettek, minők Erdélyben, a melyekre csak visszagondolni is borzasztó.«

A hivatalos kimutatás megbizhatóságának és az osztrák vészbiróság lelkiismeretességének jellemzéseül emliti fel egyebek közt Vörös, hogy mig a kimutatás »gróf Teleki Sándor rovására 17-et nevez meg, kik állitólag ennek rendeletére kivégeztettek«, ugyanc 17 egyén kivégzéseért Teleki menekülése után az 1849 elején elitélt Sándor Lászlót teszik felelőssé.

Politikai vértanuvá tették az 1849 február havában agyonlövetett Dobó Istvánt és Vorbás Jánost, kik Jar őrnagyot agyonverték, és Kohn Jakabot, a kit Görgei lopásért akasztatott fel.

»Igy áll a dolog — végzi feljegyzéseit Vörös Antal — Kovács Jánossal is, a ki a kimutatás 20. lapján a 94. szám alatt felakasztatott azért, mert honvédtársát agyonlőtte s ki szintén mint gyilkos politikai martyrrá tétetik. Innen lehet talán megmagyarázni, hogy Zimmermann gyilkosait, valamint mindazon oláh és szerb, rácz gyilkosokat, — kik középszámitással az erdélyi magyar nemességnek pl. egy tized részét kiirtották, mint ezt az osztrák kormány egyik hivatalos organumában, a Magyar Hirlap 1849. 7-ik számában megirták, s kik hasonló arányban gyilkoltak Magyarországon is, — még csak kérdőre se vonták, annál kevésbbé jutott pedig eszökbe őket felakasztatni, vagy legalább 18—20 évi sánczmunkára itélni, holott az osztrák érzelmű hirlapok is remélték, miképen azon oláhok is, kik számtalan magyart gyilkoltak meg (Magyar Hirlap 1849. 7. szám), érdemlett büntetésre fognak vonatni.«

Bécs nem volt mindig kegyetlen és nagyravágyó, a midőn a magyar nemzet fegyvert fogott igazainak védelmére és midőn sikerült az alkotmányvédő nemzetet legyőznie. II. Rákóczy Ferencz szabadságharcza után a bécsi politika nemes szivre és lángészre valló irányt mutatott. A pacificatiót általános amnesztia követte, s egy csapásra megszűnt a kapcsolat nemzet zöme és az akkori Kossuth Lajos: II. Rákóczy Ferencz közt. Soha oly hajlékony nem volt az ország a bécsi követelések teljesitésére, mint ekkor. A szatmári békét követő országgyűlések megszavaztak mindent, a mit a király akart. Ekkor létesült a »pragmatica sanctio«, majd a nemzeti jogoknak több mint félszázadon át történő hallgatag föladása, mely korszak bizonyára a nemzet végleges elalvására vezet, ha II. József szeszélyes ötlete föl nem ébreszti. Ellenben Carafa vérengzései csak a daczot növelték a magyarban, mig végre elkeseredése új és nagyszabású kitörésre jutott.

A két korszak és a két politika közti különbségen Bécs politikusai nem okultak s visszautasitották a pacifieatio szatmári békéjét, mely pedig az általuk gyülölt 48-iki alkotmány önkéntes föladására vezetett volna. És sokkal nagyobb terjedelemben, s alapos rendszerre fektetve fogadták el I. Lipót politikáját.

Ha ma már nem volna egészen bizonyos, hogy a reactio teljes joggal remélhette szükség esetén az orosz beavatkozást, szinte bámulnunk kellene, mily teljesen meg volt győződve az udvar Magyarország leveretése felől már 1848 őszén és telén, tehát akkor, a midőn még a forradalom tüze sem Magyarországon, sem Olaszországon nem aludt ki, sőt az utóbbiban akkor készült hatalmas föllobbanásra. Már 1848 november 27-ikén, s pedig ugyanazon V. Ferdinánd, ki esküjével szentesitette a 48-iki magyar alkotmányt, az új ministerium kinevezésének idején kifejezte a birodalmi politika azon alapgondolatát, hogy egy új köteléknek kell létrejönnie, mely a népek és fajok egyenjogusága mellett a monarchia minden országát és törzsét egyetlen állami egységbe forraszsza össze, s az akkép létesülő új Ausztria számára a fönmaradást biztositsa. Ferencz József, ma dicsőn és alkotmányosan uralkodó királyunk, 1848 deczember 2-ikán kibocsátott uralkodói manifestumában szintén ezen alapgondolatát fejezte ki. Joggal mondhatta a Bach hivatalos lapja 1849 április 2-iki számának előszavában, hogy Ferencz József császár a birodalom egységét s a különböző fajú népek egyenjoguságát az új Ausztria politikájának vezércsillagává tette.

A márcziusi alkotmány ez alapgondolatot rendszerbe fűzte s igyekezett megvalósitani legalább papiron azt a képtelen problémát, hogy centralizálni lehet decentralisatioval, s lehetséges a nemzetiségi egyenjoguság germanisatio mellett.

Kevéssé lényeges azon kérdés, kinek tulajdonitandó az új rendszer és az új Ausztria alapelvének kigondolása. Valószinű, hogy sem Stadion, sem Bach nem voltak a kizárólagos szerzők, hanem Schwarczenberg Félix herczeggel, Thunnal, a Windischgrätz-féle osztrák feudális conservativekkel

együtt csakis társszerkesztők. A megvalósitásnak gyakorlati kivitelére azonban Bach Sándor, a »barricádok ministere«, vállalkozott, a midőn igazságügyministerből ép e czélból belügyministerré neveztetett ki. A róla nevezett korszak főemberével a következő fejtegetésekben sokszor találkozik az olvasó. És már előre sejthető azon szerep, a melyet vinni fog. Ha a róla nevezett centralizáló és absolutistikus rendszer nem is az ő eszméje, annak lelke mégis ő volt. Egészen bizonyos, hogy mások eszméjének elsajátitására nála senki se volt képesebb. Jellemének fővonása az alkalmazkodás és hozzásimulás. Sőt azután túlozni tudta az átvett eszméket és irányokat. Igy történt az absolut rendszerrel is, melyet ő fejtett ki a végletekig.

Az új rendszerben és a márcziusi alkotmányban kétségkivül volt igen érdekes, s a nagy tömegek megnyerésére számitott demokratikus vonás. Bach Sándor sem tagadta meg a reactióhoz való csatlakozásának első idejében népies származását s azon szép czélokat, melyekért a bécsi forradalom is küzdött, ezek közt az egyenlőség megvalósitásának czélját. Bizonyos, hogy az új Ausztria alaptételének, valamint a márcziusi alkotmánynak demokratikus vonása legelső sorban Bachtól származik. A fölvilágosodott és demokratikus absolutismus eme tehetséges embere, a kit jellemgyöngesége és hatalmi vágya a József-féle iránytól eltántoritott a clericális irány felé, tulajdonkép nem államférfi, hanem született és elsőrangú politikai iró volt. Zsurnaliszta a könnyelmű, lelketlen, de ügyesen szinezni és mindent megvédelmezni tudó fajból. A ki összehasonlitja Bach Sándor kinevezése alkalmából irt belügyministeri körlevelét a későbbi Rückblickjével, lehetetlen nem látnia a stilnek, fölfogásnak s észjárásnak ugyanazonosságát, egyikben úgy, mint a másikban. A ki legkevésbbé is stilus-szakértő, azonnal kell látnia, hogy mind a kettőt ugyanazon agy fogalmazta, csak más kéz irta. Csak azon ügyes ámitótól származhatott a Rückblick, a ki belügyministeri beköszöntőjében a következőket mondhatta: »Ha a kormányt hivatása áthatja s a közjót, mint a legmagasabb állami czélt előmozditani komolyan törekszik, ha az alkotmányosságot kifejti és biztositja, kell, hogy kivivja a közbizalmat. Az állam van hivatva a szabad intézmények kifejlesztésére, de nem azért, hogy egyes társadalmi osztályok tetszését megnyerje, vagy engedményeket tegyen, hanem azért, hogy kipuhatolja a valódi szükségleteket, valamint a nép többségének kivánságait és ezeket teljesitse, hogy ekkép az ország java állandóan megszilárduljon és az összhaza (Gesammtvaterland) világtörténeti hivatásának megfelelhessen.« Nem ajánlhatja eléggé, mondja továbbá, a közigazgatási hatóságoknak, hogy a közvéleményre hallgassanak, s annak a sajtó által és a törvényes gyűléseken történő megnyilvánulásait szemük előtt tartsák. Megköveteli tőlük, hogy mindenkire nézve hozzáférhetők legyenek, a gyors és jó administratio, valamint szándékuk tisztasága és az eszközök jól megválogatása által a kormány iránt bizalmat keltsenek stb. stb.

A katonai absolutismust követő polgári absolutismus halotti csendjéből koronként föl-fölhangzott még a jogegyenlőségnek és szabadságnak a hypokrita tisztelete. Sőt némi vörös szál a jogegyenlőségből átvonult Bachnak még azon politikai korszakán is, a midőn az már rég átadta magát az osztrák feudális-clericális reactiónak. A népnek és a tömegnek való kedvezés szintén a divide et impera elvére volt visszavezethető, mert ez elv szerint nemcsak faj és nemzetiség, hanem osztály szerint is meg akarta bontani Magyarország társadalmi egységét. Orosz-Lengyelországban

Bach Sándor.
(Egykoru kőnyomat után.

az orosz, Galicziában az osztrák politika sikerrel állitotta szembe a parasztságot a nemességgel és az intelligentiával. Az osztályérdek elitélése Bach rendeleteiben és irataiban szólott a nemességnek, mely a szabadságharcz élén állott, s a többség érdekeinek figyelembe vétele szólott a köznépnek, melynek izgatása azonban teljesen eredménytelen maradt.

Maga a conceptio azonban politikailag sem volt szerencsés. És pedig nemcsak azért, mert Magyarország még egy fölvilágosodott, humánus és demokratikus absolutismust sem fogadhatott el. Magyarország akarata, óhaja és vágya ezen gyászos korszakban nem számitott. Bachnak egész

iránya, valamint a márcziusi alkotmány, számos fogyatkozásától eltekintve, különösen két irányban volt téves. Mint demokratikus irány és alkotmány, sértette az osztrák feudálisokat, a kik végre is urai maradtak a helyzetnek, mert az udvar rájok támaszkodott. Már e miatt sem lehetett a márcziusi alkotmányt végrehajtani. A másik hiba a nemzetiségi egyenjogúság elvének alkalmazása volt a centralistikus szerkezetben. E fő-fő hibáját az új Ausztria alapvető gondolatának már 1850-ben fölhozta Somssich Pál hires röpiratában,[1] melyben kimutatta, hogy ha a nemzetiségek egyenjogúsága valóság akar lenni, széttöri a monarchia egységét s annyi heterogén részre szakitja az új Ausztriát, a hány tartomány és faj alkotja azt s egyes vidékeken a közigazgatást épen lehetetlenné teszi. Ha ugyanis az egyenjogúság valóság lesz, minden fajt a maga nyelvén kell kormányozni. A törvénykezési ügyeket a szerint kell berendezni, a főtörvényszékeknek, a helytartóknak s különösen a ministereknek minden faj nyelvét tudniok kell; az országos és birodalmi képviselőknek pedig valamennyi országos és birodalmi nyelvet legalább érteniök szükséges.

Azon körülmény, hogy a nemzetiségek egyenjogúsága mellett a germanisatio kiméletlen uralomra vergődött, mutatta, hogy sem az alapgondolat, sem a márcziusi alkotmány megvalósitására senki komolyan nem gondolt. Maga Bach sem.

Csak a papir-doctrinairismus, vagy a megvalósitott, előre lehetetlennek tartó szédelgő gondolhatott arra, hogy a legszorosabban tervezett birodalmi s így teljes politikai egység lehetséges egységes kormányzati nyelv nélkül, s ha az egységhez még alkotmány is járul, hogy a parlamenti egység létesülhet közös tanácskozási nyelv nélkül. A tények és a gyakorlat megmutatták, hogy az igéretek és mézes-mázos szavak daczára a német nyelv hivatalos nyelvévé lett a kormányzatnak, közigazgatásnak egyaránt. Világosan következik ebből, hogy a nemzetiségek jogegyenlőségével űzött szédelgés teljesen öntudatos volt a reactio behelyezkedésének már első napjain, sőt a tervek és alkotmányok kovácsolásának idején. Az udvarral szövetséges reactionáriusok a népek 48-iki merész föllépte után nem bátorkodtak sem a katonai, sem a polgári absolutismust nyersen, nyiltan s a leendő alkotmányosság utógondolatának látszata nélkül megvalósitani.

A czél világosan és határozottan a birodalmi egység teljes keresztülvitele volt; ez azonban nem történhetett absolutismus és germanisatio nélkül. Csak az absolutismus létesithette a birodalmi egységet s csak a sikeres germanisatio tarthatta ezt fenn. Ekkép az eszközök szükségkép czéllá változtak. Czéllá lett az absolutismus és a germanisatio s az új Ausztria alapgondolata és a márcziusi alkotmány nem voltak egyebek, mint a politikai szédelgés és szédelgők változata.

De sikerülhetett-e a valódi czél?

Nem sikerülhetett még az esetben sem, habár valódi államférfiú állt

[1] Das legitime Recht Ungarns und seines Königs. Wien 1550.

volna a lehetetlen törekvés élén. Valódi értelemben vett államférfia Ausztriának nem volt, s még a lángeszű, de léha Schwarzenberg Felix herczeg sem volt az. Ez a sybarita kéjelgő, a ki Angliától kezdve Itálián keresztül mindenütt botrányai által tette magát lehetetlenné, s folyton házasságtörő drámákban szerepelt, nagyobb ambitiót helyezett a nőcsábitásra, mint az államférfiui szerepre. Megtört erélyéből mi sem maradt egyéb, mint az erőszak durvasága és kiméletlensége, s brutális vérszomja. Semmi kétség, hogy Haynau vérengzésének egy szükebb környezet élén ő volt értelmi szerzője, mint Batthyány meggyilkoltatását is ő ravaszkodta keresztül. Hozzá Schwarzenberg egyik feje volt ugyan a reactio ligájának, de az absolutismus organisatiójával nem foglalkozott. A kedvteléseitől elvont időt a külügyek vezetésével töltötte el. Magyarországot, mint Dessewffy Emil gróf jellemzőleg irta róla, legfeljebb csak néhány szép asszonyáról ismerte. Könnyelműségét, frivolságát mi sem mutatja annyira, mint ugyancsak Dessewffy Emillel folytatott beszélgetése; a midőn ugyanis ez figyelmeztette, hogy a márcziusi alkotmány keresztülvitele végleg tönkre teheti a monarchiát, azt felelte: »akkor majd mást fogunk próbálni«. Már 1852-ben bekövetkezett halála előtt is Bachnak engedett szabad kezet a belügyi rendezkedésben, mert a nagy birodalmi politikához a reactio ezen demokrata uszályhordozója nem is szólhatott hozzá. A politikai conceptio terén még Stadion is nagyobb tehetség s hozzá komolyabb és tiszteségesebb volt, mint Bach. Az olmützi napokban valóban ezé volt a vezérszerep. Stadion azonban gyenge egészsége miatt csakhamar Bachnak adta át a tért, s így a politikai charlataniság eme példányképe maradt az actio élén. Ha Ausztriában komoly és nagy államférfiúi lángész tartja kezében a hatalmat, Világos után valóban erősithette volna a monarchia centrális erejét. Vagy ha Ferencz József király 20 évvel idősebb s azon uralkodói képességet mutatja, mint melyek dicsőitik jelenleg, akkor egy kéjelgő sybarita, egy paralitikus és egy charlatan-minister daczára, a kik romlását okozták a monarchiának, az uj uralkodó teremt vala dicső korszakot és tán az összmonarchiára is kedvezőbbet. De ekkor sem vérengzés és absolutismus, hanem kegyelem és alkotmányosság által. A nagy lélek és lángész azonban hiányzott az új Ausztriában, s így ez föltétlenűl csak romlásra mehetett.

II. FEJEZET.

A reactio elhelyezkedése.

A czél ki volt tűzve s innét-túl csakis az eszközök alkalmazásárol lehetett szó. A deczemberi államcsiny s összbirodalmi programm fölállítása után a reactio nem létezőnek tekintette az olasz háborút és a magyar szabadságharczot. A tavaszi dicsőségteljes hadjárat előtt, alatt és után, még

akkor is folytatta előleges berendezkedését, midőn a magyar hadak Windischgrätzet s az orosz csapatokat kiverték Szent-István birodalmának területéről. Igaz, hogy a márczius 4-iki manifestum idején a Tiszától kiinduló győzelmes előrenyomulás még nem tette tönkre az udvar hadseregét; de mégis nagy önbizalomra, vagy inkább az idegen segély biztos tudatára vallott azon hang, melylyel a császár megpirongatta a kremsieri birodalmi gyűlés tagjait, a miért ezek csak a monarchia másik állama számára készítettek alkotmányt. Ugyancsak ez magyarázza meg Windischgrätz azon hangját, melylyel már jóval korábban a magyar országgyűlés békeküldöttségét fogadta. Deák Ferencz előadása szerint ez a hang valamivel enyhébb volt akkori hirénél, de a benne megcsendülő gőgös elbizakodottság mégis csak azon tudatban gyökerezhetett, hogy a külföldi segély biztositva van. Szerződésszerüleg a megvalósitás 1849 áprilban, a közzététel májusban történt, de azon tudat, hogy Oroszország, illetőleg Miklós czár megadja a segélyt, már az olasz és a magyar háború kitörésekor általános volt az osztrák politikusok közt. Schwarzenberg herczeg kezében jó ütőkártya volt Miklós czár reactionarius hajlama. Csak e miatt történhetett meg az is, hogy Windischgrätz gróf Batthyány Lajos ministerelnököt letartóztatni merészelte. Az udvari politika centralisatiót, egységes birodalmat akart s az egységes alkotmány is csak arra való volt, hogy bár végre nem hajtva is, a birodalmi egységet képviselje. Miután ekkép a kremsieri birodalmi gyűlés az egész monarchia számára nem készitett egységes alkotmánytervet, Ferencz József pedig, a ki, mint manifestumában kijelentette, az egységes Ausztria létesitését (a manifestum ujraszületést, »Wiedergeburt«-ot mond) életének föladatává tette, igy a császár saját hatalmánál fogva hirdetett ki alkotmányt az egy és oszthatatlan osztrák császárság számára; a kremsieri birodalmi gyűlést pedig föloszlatta; a manifestum záró szavai elárulták, mire van alapítva az új rendszer. A császár bizalmát fejezte ki az iránt, hogy az Isten nem hagyja el a császári házat, de még nagyobb bizalmat nyilvánitott »dicsőséges« hadseregének bátorsága iránt. Az ekként octroyált, Budapesten és Pozsonyban ki is hirdetett alkotmány, mely azonban gyakorlatilag részint soha sem valósúlt meg, részint később felfüggesztést nyert, csak egy tagadhatatlan érdemmel birt, hogy a forradalom nagy társadalmi reformját elfogadta, s első 32 §-ában megerősitette a jobbágyság megszüntetését és a földtehermentesítést. Nagyon természetes, hogy legelső dolga volt a közös és egységes vámterület proclamálása s a birodalmi polgárság létesítése. Igéretet is tartalmazott az alkotmány, hogy Ferencz József osztrák császárrá koronáztatja magát s megesküszik az alkotmányra. A birodalmi ügyeknek alárendelve az országos ügyek rendezést nyertek. Az alsóház közvetlen választásokból alakúlt volna, és pedig akkép, hogy 100,000 lélek választ vala egy képviselőt, a felsőház a tartománygyűlések delegatiójából. Magyarországra nézve kiváló fontossággal birtak az alkotmány 71—75. §-ai,

melyek szerint a magyar alkotmánynak a birodalmi törvénynyel összhangban nem levő részei hatályon kivül helyeztettek. De nem pusztán ez volt a Magyarország ellen intézett támadás. A nemzetiségek és nyelvek egyenjogusága a magyar faj suprematiájának megszüntetését czélozta. Egyidejüleg Magyarország területi feldarabolása is elvül tüzetett ki. Horvát-Szlavonország Fiuméval együtt Magyarországtól egész teljesen függetlenné lett s a zágrábi tartománygyűlésnek kellett volna Dalmáczia hovátartozása iránt egyezkedni. Külön organisatio volt szánva Magyarország délvidékének a szerb vajdaság czime alatt; sőt már az 1849 november 18-iki pátens a bánságot önálló igazgatási területté tette Temesvár fővárossal s három kerülettel. A császár pedig fölvette czímei közé a szerb vajda elnevezést. A határőrvidék természetesen szintén Magyarországtól független s önálló organisatiót nyert. Erdély különszakítása a nemzetiségek egyenjogusításának alapján szintén részben terv, sőt részben már gyakorlati valóság volt; a szász nemzet jogainak a birodalmi alkotmány keretében való elismerése iránt igéret történt. És több más szép igéret is jutott kifejezésre: igy a ministeri felelősségről szóló törvény, a bűnügyi és esküdtszéki sajtótörvény létesítése, az adóknak törvényhozási megszavazása s a hadseregnek az alkotmányra való megesketése, sőt a polgárőrségnek törvény által való szervezése. A 83. §. pláne megigérte, hogy valamennyi tartományi alkotmány 1849 végéig életbe lép s a birodalmi gyűlés azért hivatik össze első ülésszakára, hogy a tartományi alkotmányokat helybenhagyja. Az igéret azonban természetesen nem teljesedett, kivéve a magyar alkotmány elleni támadást s azon záró §-okat (120, 122.), melyek elrendelték, hogy az adókra vonatkozó törvényes intézkedések s a tényleg működő hatóságok Ausztriában mindaddig fönmaradnak, a mig alkotmányos úton szervező törvény nem létesül.

A birodalmi alkotmányt kiegészitő két pátens kizárólag az örökös tartományokra vonatkozott. Az egyik a vallásügyeket rendezte; de a februári alkotmánytól eltérő clericalis szinezettel. Minden vallás s lelkiismeret szabadságát proclamálta a 12. §., de csak a vallásgyakorlatnak házi használatra való korlátozásával. És csakis a törvényesen elismert vallások és egyházi testületek birtak a nyilvános vallásgyakorlás jogával. A népiskolákban a vallásoktatás az egyháznál maradt, az állam azonban föntartotta saját felügyeleti jogát. A censura megszüntetése, az egyéni, az egyesülési és gyülekezési szabadság, az otthon és a levéltitok sérthetetlensége biztotitást nyert; de természetesen mindez csak a papiron, arról nem is szólva hogy Magyarországon mindennek az ellenkezője történt.

Igy indúlt a reactio látszólag liberális köpönyegében végzetes utjára. A július 29-iki részleges ministerválság kiosztotta a szerepeket. Stadion, a ki az olmützi pátenseket és alkotmánytervet s a rendeletek egész tömegét neve aláirásával ellátta, megbetegedett. Éveken keresztül különben is csak a legizgatóbb szerek, tea, dohányzás s az alkoholikus italok túlságos

élvezete tartotta fönn munkaerejét, mig végre teljesen összeroskadt s tulterhelt agya felbomlott. Windischgrätz herczeg pedig letétetett, mire az új rendszer határozottan kibontakozást nyert. Bach lett a végleges belügyminister Stadion helyett, Schmerling igazságügyminister s gróf Thun Leó vallás- és közoktatásügyi minister. Ekkor már az orosz hadak benn voltak Magyarországon s a reactio nyiltan szervezkedett. A márcziusi alkotmánytól eltekintve tényleg is volt ideiglenes szervezete, már Windischgrätz inváziója idején, a midőn ugyanis a császári főhadvezér 1848 deczember 31-ikén elfoglalta Budapest fővárost, megbizta Szőgyény-Marich Lászlót, a magyar udvari kanczellária alkanczellárját és Szerencsy István királyi személynököt, hogy ideiglenes közigazgatási tervezetet dolgozzanak ki s addig is az ideiglenes közigazgatás elnökévé Szőgyényt nevezte ki. Ez már február 14-ikén bemutatta organizáló tervezetét s az elnökséget el is fogadta. A törvénykezés élére Majláth került, a kamarai ügyek vezetőjévé gróf Almássy Móricz, a tanulmányügyi, egyházi és alapitványi ügyek elnökévé báró Sennyei Pál lett. Az egészségügy vezetőjévé Stáhly Ignácz, az országos bizottság vezetőjévé Torkos Mihály udvari tanácsos neveztetett ki, a ki már az ideiglenes szervezkedés előtt főkormánybiztos volt s az ügyeket tényleg vezette. Torkos nemsokára Szőgyény mellett helyettes elnökké lett.

Windischgrätz herczeg, a ki gőgös volt aristokratikus vérének kék szinére, még nagyobb mértékben, mint ezt Bécsben helyeselték, támaszkodott a nagyrészben mágnásokból álló ó-conservativekre, kiknek fölfogása pedig nem egyezett meg a márcziusi alkotmánynyal. Ebből több félreértés és politikai balfogás következett. A conservativek azt hitték, hogy a bécsi kormány és az udvar a »forradalmi párt« leveretése után velük szövetkezve visszaállitja a 47-es alkotmányt; pedig úgy az udvar, mint a kormány el voltak határozva a centralisatio és germanisatio keresztülvitelére. Ha a conservativek mélyebbre látó politikusok, észre kell vala venniök, hogy a Kremsierből parancsokat és alkotmányokat osztogató udvari reactio a magyar szabadságharcz legyőzetése után legtávolabbi engedményre sem lesz hajlandó. Hiszen e harcz még be sem volt végezve; sőt közbejött a diadalmas áprilisi hadjárat és a conservativ aristokratiával barátkozó Windischgrätz herczeg még a magyar nyelv számára teendő engedményre sem volt rábirható. Szőgyény László már február 14-iki tervében igyekezett kimutatni, hogy legalább a központi igazgatás és a cs. k. biztosok közt a levelezésnek magyar nyelven való intézése föltétlenül szükséges: mert különben Windischgrätz rendeletéhez képest a törvényhatóságok levelezésének is német nyelven kell történnie. Előadta továbbá kifogásait Windischgrätz azon rendeleteivel szemben, a melyek Horvátország, Erdély és a Bánság igazgatási különválasztása felől intézkedtek. Windischgrätz azonban 1849 február 23-iki válaszában a szervezés ideiglenes voltára hivatkozott s azon kitérő utat választotta, hogy a magyar viszonyok végleges szervezése csak később

lehet. A nehézkes gondolkodású, de elbizakodott herczeg még azon önző érvet is használta, hogy az ostromállapot tartalma alatt ő a központ s vele csak németül lehet érintkezni. A mi pedig a területi földarabolást illeti, Windischgrätz Szőgyény előterjesztésére még csak nem is felelt, hanem a Schwarzenberg Félix herczeghez történt fölterjesztésben azon megjegyzést tette a Bánságra vonatkozólag, hogy a szerb vajdasággal még sok baj lesz, mert alig tették a szerbek lábukat Zomborba, már is a kamarai erdőket pusztitották.

Maradt tehát a német nyelv mint hivatalos nyelv s Magyarország földarabolása a régiben, s az nem kárpótolhatta az ó-conservativeket, hogy a megyéknek s a megyei hatóságoknak puszta és üres elnevezése megmaradt. Még azon rendelet sem ábrándította ki conservativeinket, melyben Windischgrätz herczeg hivatalos pecsétté a császári kétfejű sas szárnyai közé helyezett magyar koronát tette. S ily körülmények közt is megalakúlt az emlitett conzervativ hazafiakból »a királyi ideiglenes központi igazgatás«. A névleg még létező megyék élére szintén conservativ férfiak kerültek, habár nem főispáni, hanem királyi biztosi elnevezés mellett. Királyi biztosok voltak: Pozsony vármegyében Czindery László, Komárommegyében gróf Károlyi Lajos, Nyitramegyében Vietorisz József, Pest vármegyében Havas József, Árva vármegyében báró Révay György, Veszprém vármegyében báró Fiáth Ferencz stb.

De nem tagadható, hogy Windischgrätz herczeg magatartása megtéveszthette őket, a ki Stadionnal, Bachchal ellentétben vagy ezek föltétlen absolutistikus terveit nem ismerve, arról álmodozott, hogy a régi magyar alkotmány átalakítva s megnyesve beilleszthető a birodalmi keretbe. »A régi alkotmányt,« úgymond Windischgrätz herczeg gróf Apponyi Györgyhöz intézett levelében, »korszerű reformok elfogadására alkalmassá kell tenni, de ez alkotmány teljes mellőzése sem nem tanácsos, sem nem kivánatos. E szerint tehát a megoldandó feladat nem más, mint a régi magyar alkotmányban (tehát nem a teljesen mellőzendő 48-ikiban) levő helytelen részeket a helyesektől külön kell választani s Magyarországot az összmonarchiával szorosabb kapcsolatba hozni.«

Ily kijelentések valóban azon hitet kelthették, hogy a kremsieri és bécsi reactio legalább a 47-iki alkotmánynak csonka maradványát meghagyja, habár már a császári főhadvezér is szükségesnek mondta emlitett levelében a megyék gyökeres reorganisatióját. Sőt a dolgok intézésére és a szervezeti tervnek kidolgozására, a ministertanács előterjesztése folytán, nem hivatalos tanácskozó bizottság alakúlt, melynek elnöke gróf Apponyi György volt s tagjai: báró Jósika Samu, gróf Dessewffy Emil, Ürményi József, gróf Barkóczy János, Szentiványi Vincze és Zarka János királyi személynök valának. Windischgrätz herczeg, úgy látszik, mélyebben ment be az organizáló tervek előkészitésébe, mint a mennyire azt Stadion és Schwarzenberg Félix herczeg óhajtották volna, s igy valószinű, hogy nem-

csak katonai hibái, hanem az organisatióba való beavatkozásai is siettették fölmentését és visszahivását.

Az említett bizottság terve elkallódott és Windischgrätz herczeg utódainak, báró Geringer Károlynak, a ki 1849 június 12-ikén neveztetett ki Magyarország teljhatalmú polgári biztosává, legelső dolga volt új közigazgatást szervezni, mert a Szőgyény-féle ideiglenes organismust még Geringer kinevezése előtt pár nappal Bécsből megszüntették. Haynaunak június 18-ikán a császári hadsereg fővezérévé történt kineveztetése teljessé tehette a conservativek kiábrándulását. De nem ábrándultak ki végleg, mert még mindig hittek legalább közvetítő szerepükben és hivatásukban.

A Windischgrätz-Szőgyény rendszer alatt még hivatalt is vállaltak, a Geringer-Haynau kormány alatt azonban már legnagyobb részük visszavonult. Ekkor már csak az igazi muszkavezetők és hazaárulók maradtak érintkezésben a rémuralom embereivel. A tervkészitők és organizátorok egy újabb csoportja még akkor is folytatta hiábavaló munkáját, midőn az orosz interventio s a rémuralom már kezdetét vette. Gróf Forgách Antal és Rohonczy Ignácz az ideiglenes igazgatásról szabályzatot terjesztettek báró Geringerhez. Gosztonyi pedig oly javaslatot terjesztett elő, hogy Lipovniczky, Fogarasi és Franck hétszemélyes táblai birákból bizottság alakíttassék, mely Magyarország törvénykezési ügyét szervezze. A tervezők közé tartozott még Andreánszky Sándor és Sattenheim nevű erdélyi szász. E tervek azonban részint fölöslegesek, részint, mint Forgách Antalé, melyet Geringer elfogadott, nagyon is ideiglenesek voltak. A harmadik ideiglenes igazgatási rendszert maga Geringer léptette életbe 1849 deczember 22-ikén. E terv szerint szintén a főhadvezér s a fő polgári biztos képezték a központi hatalmat; a katonai dictaturához képest azonban az ország többé nem polgári igazgatási kerületekre, hanem katonai parancsnokságokra osztatott föl, de a régi polgári beosztás szerint. A budapesti katonai kerületi parancsnoksághoz három vármegye tartozott Budával mint székhelylyel. A pozsonyi 9 vármegyéből állott s a székhely Pozsony volt. A kassai parancsnokság szintén 9 megyére terjedt ki, Kassa vagy Eger székhelylyel. További katonai kerületi parancsnokságok voltak: a munkácsi 7, a nagyváradi 6 s a veszprémi 9 vármegyével. E katonai parancsnokságok élére természetesen katonákat, tábornokokat vagy egyéb főtiszteket neveztek ki. A budai főparancsnok gróf Wrbna lett, Kassára báró Schlick altábornagy került. Minden kerületben a katonai parancsnokok mellett császári főbiztosok is működtek; kezdetben azonban csak 3 nyert kinevezést: báró Hauer Ágoston Sopronba, gróf Attems Henrik Pozsonyba és Surcceny Frigyes Kassára.

Báró Geringer aláírása.

Ez volt a katonai dictatura külső szervezete, s tartalma volt a vérengzés és jogtiprás, törvénye a hadi reglement. A márcziusi alkotmány

életbe léptetéséről természetesen szó sem volt, hanem parancsolt a kard és az önkény. A rettenetes állapotot legfelebb csak az tette némileg elviselhetőbbé, hogy a katonai és polgári igazgatás örökös háborút viselt egymás ellen mert a bresciai hiéna, Haynau, gőgös megvetést tanusitott a tintás kezű bureaukraták s maguk a ministerek iránt, olympi mulatságot szerezve néha a megkormányozott, megigazgatott s többnyire megkardlapozott alattvalóknak. A töménytelen adók egész seregét törvénytelenül szedték be, minden szabad szó elnémult, idegen, főleg cseh és galicziai hivatalnokok árasztották el az országot, a kik a nemzetnek sem nyelvét, sem szokásait nem ismerték. Minden igéret daczára a sajtó censura alá került s a legkisebb szabad irott szót börtön fenyegette, a tudományos intézetek működését betiltották; a magyar tudományos akadémiának nem volt szabad tevékenységet mutatnia, a pesti nemzeti szinházban elrendelték a magyar mellett a német előadást, a nemzeti magyar sajtó helyett létesitették a reactio által fizetett magyar és német sajtót. És akadtak tollak, a melyek a dictatura szellemében dolgoztak. Az üldözés és boszú politikája e közben nem szünetelt; 1850 ápril 27-ikéig nem kevesebb mint 136 újabb elitéltetés történt, melyek közül 71 halálra szólott. Ekkor azonban már a halálos itéleteket nem hajtották végre, hanem börtönbüntetésre változtatták át. De midőn a reactio már lemosta kezeiről a vért, szinte halálig fokozta a secaturát. Tömeges új pörök indúltak s kezdetüket vették a politikai magatartást igazoló eljárások. Haynau 1850 márczius 27-iki rendeletében meghagyta, hogy a tanitók, az ének- és leányiskolában előadók, rektorok, kántorok és orgonisták, diurnisták, postamesterek, hivatalszolgák, sőt gépészek és állami mesteremberek tartoznak illető bizottságaik előtt igazolni jó politikai magatartásukat. Deák Ferencz szintén hadi törvényszék elé került, mert 1850 tavaszán Pécsre a hadbiróság elé idézték. A vizsgálatot azonban ellene megszüntették, mert Kraft kapitány és törzshadbiró jelentése szerint Deák Ferencz nem vett részt a debreczeni országgyűlésben. E körülmény azonban csakis akkép támadt, hogy Deák Ferencz, a békeküldöttségből való visszakerülése után, az osztrák hadsereg kordonai miatt, nem juthatott Debreczenbe. De legrettenetesebben és lesújtóbban hatott Haynaunak márczius 1-ikén kelt rendelete, hogy minden honvéd, sőt nemzetőr, a ki föl volt fegyverezve és táborba vonult, a császári seregbe soroztatik. Ha az őrült agyvelőnek e képtelen rendelete nemcsak minden honvédre, hanem egyszersmind minden nemzetőrre végrehajtást nyer, akkor Magyarország egyszerre elveszti összes munkabiró férfinépét; sőt egy külön hadsereget kellett volna szervezni, a mely e fölfegyverzett óriási tömeget őrzi. De a képtelen rendelet végrehajtóinak több eszük volt, mint Haynaunak, ennek folytán 1850. márczius 14-én már megjelent a rendelet, mely azon nemzetőröket, a kik mint honvédek vagy guerillák nem szolgáltak, újabb behivásukig szabadságolta. E tragikomikus helyzetben Magyarországnak szinte összes lakossága a hadsereg szabadságolt állományához tartozott. Azon nemzetőrök

azonban tényleg besoroztattak, a kik Windischgrätznek 1849. január 5-iki bevonulása után fegyvert fogtak a császáriak ellen.

Néhány hónap mulva azonban már a honvédek besorozását is kezdték kisebb buzgalommal űzni. Körülbelül 50,000 honvédet soroztak be, de csakhamar elbocsátották ezek nagy részét is. Az elbocsátásnál a szabály az volt, hogy 38 éven túl mindenki szabaddá lett; szabadokká lettek az egyetlen fiúk, valamint a kik helyettest állitottak vagy 500 frtot fizettek.

A katonai rémuralom szinte elviselhetetlen voltát még azon körülmény is fokozta, hogy támadásban részesült még a lelkiismeret is. Thun Leó, Haynau háta mögött, megkezde a protestantismus elleni támadást, melyet 1859-ben fejlesztett legnagyobb erejére, midőn hirhedt pátensét kibocsátotta. Haynau február 17-iki rendeletét, mely szerint az evangelikus egyházak ügyeit csak a superintendensek intézhették a kinevezett administrátorokkal együtt s a világi elem kizárása mellett, a protestánsok az ostromállapot természetes következményének tartották. Thun azonban megparancsolta a pozsonyi főkormánybiztosnak, Attemsnek, hogy az ottani evangelikus lyceumot és a katholikus akadémiát német intézetekké tegye. A katholikus tanárok engedelmeskedtek, de a tanulók megszöktek; ellenben a protestáns tanárok oly határozottan tiltakoztak, hogy a minister végre is engedni volt kénytelen. Ismételt kisérletei és tűszurásai annyira boszantották a nem magyar érzelmű protestáns szellemet is, hogy még a pánszláv hajlamú árnyalatok is a magyar ügyhöz csatlakoztak. Thun e tapasztalatokon nem okult s folytatta később is a protestánsok üldözését, mely az absolut korszak végén bukására vezetett. Haynau azonban nem vett részt a lelkiismeretszabadság üldözésében, sőt e vérengző szörnyeteg, mintha maga is megsokalta volna a kiontott vért és szörnytetteit, kezdett hajlani a szelidebb irány felé. De csakhamar bekövetkezett visszahivását és letételét nem e szelidebb iránynak, hanem a polgári hatóságokkal, s különösen a ministeriummal való örökös czivódásaiból lehet megmagyarázni. Igy határozták el Bécsben visszahivását, a miről Haynau előre értesülvén, meghagyta auditorainak, hogy 24 óra alatt készitsék el a debreczeni képviselők itéletét. Ezek engedelmeskedtek s körülbelül 30 halálos itéletet hoztak. Haynau sietett a fölmentő rendeletet tartalmazó levél fölbontása előtt megkegyelmezni az illetőknek, s igy állt boszút bécsi ellenségein, boldoggá téve sok családot s jó benyomást keltve a magyar közvéleményben. A megkegyelmezettek közt volt a fiatal Irinyi is. Bécsben jó képet csináltak a rossz játékhoz, mert nem tagadhatták, hogy Haynau saját jogkörében járt el, és mert a Haynau kegyelmi ténye óriási hatást keltett Magyarországon, új 100 megkegyelmezés történt Bécsben. De azért a »Wiener Zeitung«

Haynau aláirása.

1850 június 8-iki száma közzétette a Haynau kegyvesztettségéről tanuskodó császári kéziratot s a tábornok nyugdíjba helyeztetett.

A miniszterium a távozónak még egy nyílat lőtt utána, a mennyiben a ministeriális »Correspondenz« nyiltan az engedetlenség vádját emelte Haynau ellen. A kemény és mérges katona azonban nem hagyta magát s a pesti lapokban ugyancsak hevesen replikázott a ministereknek, arról vádolva ezeket, czélozva Bachra s ennek pártfogójára Schwarzenberg herczegre, hogy ő a demagogia áldozatává lett. E nagyszerű polémiának derülten tapsolt az ország s egy perczre elfeledte vérző sebeit. A mulatság azonban nem soká tartott, mert a »II. Belizár« nyilatkozatát közlő lapokat elkobozták.

A katonai dictatura már 1850 elején kezdett megváltozni s helyt adni a polgári absolutismusnak. E polgári absolutismus provisorium neve alatt szerepelt 1850-től 1853 közepéig. Ez időponttól számítandó az úgynevezett definitivum egész az októberi diplomáig vagy 1860 október 20-ig.

A polgári absolutismus területi berendezése a következő volt: A legszorosabb értelemben vett Magyarország (nemcsak Erdély és Horvátország, hanem a temesi bánság nélkül) 5 kormányzati kerületre oszlott. Ezek voltak a budapesti, pozsonyi, soproni, kassai és nagyváradi kerületek, a hasonló nevű fővárosokkal. Mindegyik kerület centralizáltan volt szervezve s egy-egy gyűrűt képezett a nagy birodalmi centralizatióban. Mindegyik élén egy-egy kerületi főispán állott, s mindegyik egyszersmind kerületi központja volt a katonai és rendőrparancsnokságnak, valamint a pénzügyigazgatóságnak. S mindegyikben volt kerületi főtörvényszék. A temesi bánság, a szerb vajdaság, Temes, Torontál, Bács és Krassó vármegyékből alakitva, nemcsak külön területet, hanem külön tartományt képezett a katonai és polgári kormányzó hatásköre alatt. Erdély szintén külön szervezést nyert Nagy-Szeben székhelylyel s külön katonai és polgári kormányzó alatt. Az alsóbb igazgatási területek a megyék és a járások voltak. Városi és községi külön kormányzat nem létezett. Erdélyben még a régi elnevezések is megszüntek. A magyar vármegyék, a székely és a szász székek helyére a vidékek (Distrikt) léptek. A további felosztások: terület és járás, a szászokra való tekintetből Behörde-knek neveztettek. Egész Erdélyben 5 vidék volt: a kolozsvári, rettegi, marosvásárhelyi, gyulafejérvári, nagy-szebeni és brassói. A megyék és vidékek élén főnökök állottak. A járások élén szolgabirák. Kétségkivül el kell ismerni, hogy e beosztás legalább a papiron elég jó formát mutatott. Minden organum, felső és alsó, teljes kiépítést nyert s minden központ, alsó és felső, valódi központja volt az igazgatás minden ágának s az administratiótól elválasztott igazságszolgáltatásnak.[1]

[1] A területi beosztást a hivatalnoki létszámmal egyetemben azon pályázati hirdetmény tartalmazza, melyet a cs. kir. belügyministerium 1850 szeptember 13-ikán 5036. sz. a. közzétett. E hirdetmény adatai szerint a pest-budai helytartóságnál a helytartón és a helytartói elnökön kivül a következő hivatalnoki állások rendszeresitettek: 1 hely-

A szervezeti hibák a legmagasabb sphaerákban léteztek, s pedig a ministeriumnak a helytartósághoz s a kerületi kormányzathoz való viszonyában. Magyarországon ép úgy, mint Ausztriában a kerületi kormányok vagyis kerületi főispánságok részint közvetlenül a ministerium alá, részint a helytartóság alá voltak rendelve. De hogy mely ügyekben volt a legfőbb forum egyik vagy a másik, ezt pontosan semmiféle intézkedés sem határozta meg. Gyakran megtörtént tehát, hogy a fölebbvitelek a helytartótanácshoz kerültek ugyanakkor, midőn a kerületi főispán az ügyet egyidőben már a ministeriumhoz terjesztette. A helytartóságnak már végrehajtott intézkedését gyakran vissza kellett színi, mert a ministerium másként rendelkezett.

A kétféle alárendeltség concurrentiája a kerületekben is létezett. Itt az épitészeti igazgatóság nem a kerületi kormánynak, hanem közvetlenül a kereskedelmi ministeriumnak volt alárendelve. A rendőrigazgató, pénzügyi igazgató és az ú. n. adócollegium szintén coordinált hatóságok voltak

tartói tanácsos 4000 frt, kettő 3000 frt, öt 2500 frt fizetéssel, 1 titoknok 1800 frt, négy fogalmazó 1000 frt, hat 900 frt fizetéssel, 1 kiadó, 1 lajstromozó, 1 iktató és 8 irnók. Az öt kerületi kormánynál (főispánságok) 5 főispáni, 5 helytartótanácsosi állás szerveztetett, az előbbiek 5000, az utóbbiak 4000 frt fizetéssel. Az egyes kerületi főispánságok személyzete a következő volt: A pest-budai kerületben: 2 első osztályú kerületi tanácsos; 1 első osztályu titoknok, 2 másod osztályu fogalmazó. A soproni kerületben: 2 első osztályú kerületi tanácsos, 1 első osztályú titoknok, 2 másod osztályú fogalmazó. A kassai kerületben: 1 első osztályú kerületi tanácsos és 1 másod osztályú ker. tanácsos, 1 másod osztályú titoknok, 1 első és 1 másod osztályú fogalmazó. A pozsonyi kerületben: 1 első és 2 másod osztályú ker. tanácsos, 1 első osztályú titoknok, 1 első és 2 másod osztályú fogalmazó. A nagyváradi kerületben: 1 első és 1 második osztályú ker. tanácsos, 1 másod osztályú titoknok, 1 első és másod osztályú fogalmazó; s az összes kerületekben együttesen 6 lajstromozó és 5 kiadó. A 45 megyei hatóság következőkép osztatott be az egyes kerületekbe: A pest-budai kerülethez tartoztak: Pest-Pilis, Pest-Zsolt, Esztergom, Fehérvár, Borsod, Heves, Szolnok, Csongrád, Jász és Kúnság. A soproni kerülethez: Sopron, Moson, Győr, Vas, Veszprém, Zala, Tolna, Somogy, Baranya. A kassai kerülethez: Szepes, Gömör, Abaúj-Torna, Sáros, Ungvár, Zemplén, Bereg-Ugocsa, Mármaros. A pozsonyi kerülethez: Pozsony, Felső-Nyitra, Alsó-Nyitra, Trencsén, Árva, Turócz, Liptó, Bars, Hont, Nógrád, Zólyom, Komárom. A nagyváradi kerülethez: Szatmár, Szabolcs, Alsó-Bihar, Felső-Bihar, Arad, Békés, Csanád.

A vármegyék járásokra osztattak fel, ezek száma 265-ben állapittatott meg.

A megyei hatóságoknál a hivatalnokok száma a következő volt: 20 megyefőnök, 2000 frt, 25 1800 frt fizetéssel, 50 titkár, 900 és 800 frt, 69 fogalmazó, 700 és 600 frt fizetéssel, továbbá 40 kiadó, és 32 lajstromozó.

A járási hatóságnál rendszeresitett 112 igazgató szolgabiró 900 frt, 153 szolgabiró 800 frt fizetéssel, 163 tiszti segéd 500 frt, 215 400 frt fizetéssel,

A helytartóság s kerületi főispánság szolgálatára rendszeresittettek: 20 fogalmazó segéd 400 frtnyi, 40, 300 frtnyi segélydíjjal

E tisztviselői statust 404 napidijasi és 344 hivatalszolgai állás egészitette ki, ugy hogy az ország közigazgatása összesen 1765 alkalmazottat vett igénybe. Minden szolgálati állomásnál a hibátlan politikai viselet s az egyes járásokban szokásos nyelvek ismeretének kimutatása kivántatott.

a kerületi főispánok mellett. Ezeknek közvetlenül a ministerium parancsolt s nem a főispán, a kinek különben elég sok dolgot adott a 7—10 vármegye igazgatása fölött való felügyelet, sőt e felügyeletet komolyan el sem végezhette.

Annál inkább túl volt terhelve a szolgabiróság, melyen a közigazgatásnak szinte összes terhe volt, mert az önkormányzati és községi élet teljesen hiányzott. A coordinált felső hatóságoknak ellentétes rendeletei gyakran egyszerre érkeztek a szolgabirói hivatalba. A naiv és tapasztalatlan szolgabiró ilyenkor meg volt akadva s csak az egyik rendeletet hajtotta végre, a melyiket jobbnak tartotta; de ennek az lett a következménye, hogy a mellőzött főhatóságtól orrot kapott. És ezek a rendreutasitások néha igen érzékenyek voltak, mert rendesen 15—20 frt vagy még nagyobb pénzbüntetésben nyilvánultak. Az okosabb és tapasztaltabb szolgabiró azt cselekedte, hogy egyik rendeletet sem hajtotta végre, hanem nyugodt lélekkel beirta naplójába a rendelet megérkeztének s a községhez való elküldésének datumát, a miről azután jelentést tett fölöttes hatóságának. Az ellentétes rendeletek további sorsával nem törődött, a falusi biró és jegyző dolga volt azokat eligazitani, a kik rendesen elvitték azokat a földesúrhoz vagy a paphoz, hogy mitevők legyenek velük. Rendesen az történt, hogy semmit, s az igen sokszor megesett a nem ellentétes rendeletekkel is. A rendeletek zuhataga rászakadt az országra, ép úgy mint a hatóságokra. Alkotmányos törvényhozás nem lévén, mindent a császári nyilt parancsok, ministeri rendeletek stb. intéztek. A császári pátensek intézték a legfontosabb ügyeket, mint: az alkotmány kérdéseit, földtehermentesítést, törvények behozatalát stb.

A földadót az 1850 márczius 4-iki rendelet hozta be. A földadó-rendelet szavai szerint, adó fizetendő a föld termésétől s az épületek haszonélvezetétől. A termés értékének megállapitásánál az 1824-iki termés árai vétettek alapul. A zsandárságról szóló rendelet meghagyta, hogy a zsandár mindig szolgálatban levőnek tekintetik s neki mindenki rangkülönbség nélkül engedelmeskedni tartozik.

1850 április 8-ikán eltöröltetett a placetum. S ugyanazon évben lépett életbe a dohány-monopolium.

Az 1851-iki év tele volt adóügyi rendeletekkel, melyek az egyenes és közvetett adóügyeket szabályozták, ugyancsak ez évben vette ki a kormány a sajtóügyet a hadi törvényszék köréből s átutalta azt a polgári hatóság körébe. Az 1852. és 1853-ik évek a császári nyilt parancsok korszakát képezték, melyek részint az organikus intézményekre, részint az úrbéri kárpótlásra, az ősiségre s az új viszonyokra vonatkoztak.

A következő évek szintén leginkább magánjogi viszonyokkal, úrbéri kárpótlással, dézsmával s kataster-ügygyel foglalkozó nyilt parancsokat és rendeleteket registráltak, mig végre 1857-ben az igazságügyminister rendezte az úrbéri törvényszékek illetékességét.

Az apró-cseprő rendeletek e felsorolásba nem kerültek s egész kötetet lehetne megtölteni csak czimükkel. A közbiztossági, mezőrendőrségi, tűzőrségi s egyéb rendeletek le egész a szakáll és bajusz viselési rendeletekig végtelen kötetekre terjedtek, de e részben igen jóindulatú rendeletek közül alig néhány valósult meg a gyakorlatban.

Kétségtelen, hogy a Bach-rendszer igazgatási formái sokkal tökéletesebbek és magasabbak voltak a régi magyar igazgatási formáknál. Az is kétségtelen, hogy a Bach-rendszer közigazgatása igazságosabb és tárgyilagosabb volt, s e rendszer alatt nemcsak az úr, hanem a paraszt is kereshette és megtalálhatta igazságát, holott a régi közigazgatás idejében a szegény népnek ritkán volt igaza. Megyei közigazgatásunk kevéssé válogatós ellenségei szeretik a Bach-rendszer közigazgatási formáit is utánzandó példák gyanánt föltüntetni a jelenre nézve. Közigazgatási reformunknál kétségkivül nem egy szervezeti részlet hasonlitani fog a Bach-rendszeréhez, de nem mint utánzat, hanem mint természetes következménye a helyes administrativ beosztásnak. Nélkülözhetetlen lesz az administrativ területek helyes beosztása. A megyei és járási központoknak valódi központokká kell lenniök a közigazgatás és törvénykezés minden ágára. Az ellenőrzésnek azonban ép a Bach-rendszer szomorú tapasztalatainak következtében a közigazgatás által legközvetlenebbül érdekelt közönségnél kell maradnia, mert különben oly fülledt és dohos légkörű bureaukratizmus fejlődnék ki, mint fejlődött a Bach-rendszer idején. E rendszer közigazgatása részben idegen hivatalnokaival, idegen igazgatási formáival annyira elzárkózott a közönségtől, annyira meg volt szakadva az érintkezés az állami gépezet és a társadalom közt, hogy az utóbbi még a hatósági rendeletekről sem értesült. Annyira ment ez, hogy egész nagy adórendszerekről, például a fogyasztási adórendszerről a közönség még csak értesülve se volt, midőn már tényleg megkezdődött az adó beszedése. A rendeletek pedig csak úgy hullottak Bécsből és Budáról, a rendeleti közlöny számai mázsaszámra hevertek a falusi birók pinczéiben vagy padlásain. Különösen a berendezkedés kezdetén megmérhetetlen volt a zűrzavar. Bebizonyult, hogy a rohamos és tömeges átalakításra még a szuronyokra támaszkodó erőszak se képes. Igen sokáig nemcsak közigazgatás, hanem még igazságszolgáltatás se volt Magyarországon. Több megyében önkéntesen alakult törvényszék a régi sedria formáiban és ezek ütötték-vetették az igazságszolgáltatást, felsőbb rendeletek és egyszersmind fizetés nélkül. Leginkább pedig az volt szokásban, hogy a pórnép a régi megyei hivatalnokokhoz fordult igazságszolgáltatásért, mert az új és idegen hivatalnokokhoz nem volt bizalmuk. A megye régi urai (földesurak, szolgabirák, alispánok s az uradalmak gazdatisztjei) mint választott birák müködtek. Természetes, hogy az 5 főtörvényszéknek dolga nem akadt, mert soká nem volt Magyarországon fölebbezés; igy az 5 kerületi főbiróság ráért a régi királyi táblák hátralékának földolgozására, s pedig annál inkább, mert felsőbb rendeletre birtok-

perekben nem itélkeztek a küszöbön álló pátensek megjelenéseig. Igy történt, hogy a birtokviszonyok rendezése a biróság megkerülésével s a legtöbb megyében a birtokviszonyok tényleges állapota, a földbirtokos és a régi jobbágyság kiegyezése választott birósági határozatokon alapult. Az igazságügyi administratio is a legnagyobb nehézségekkel küzdött, a minek részben a szervezet is oka volt, mert a kerületi főügyészek szinte rendőri fölügyelet alatt tartották a kerületi főtörvényszéki elnököket.

És mégis el kell ismerni, hogy a Bach-korszaknak volt valami nagy és maradandó érdeme, és ez az igazságügy rendezésében állott. Nemcsak sulyos politikai bűn, hanem egyszersmind nagy vétek volt nemzeti szempontból is a magyar hétszemélyes táblának Bécsbe történt centralisatiója s az ottani legfőbb itélőszékbe való beosztása. Midőn azonban az élet és a gyakorlat megjavította a hibákat, az igazságügyi szerkezet bevált, s a bár idegen származásu, idegen nyelvű, idegen törvények szerint itélő biróság akkora jogbiztosságot hozott létre legalább a magánjog terén (ebbe a politikai reactio nem igen avatkozott), a minőt Magyarország eddig nem élvezett. A bécsi legfőbb itélőszék, különösen mint a judicatura őre, európai szellemű s nagy látkörű itélkezést adott az országnak, a melynek szinvonalát szinte csak a legújabb időben értük el. A büntető igazságszolgáltatás terén a reactio igazságszolgáltatása politikai czélokat szolgált, s az önkény eszközévé szegődött akkor is, midőn többé már nem kivételes biróságok itélkeztek. De hogy a birtokviszonyok legombolyítása, ez az óriási munka aránylag nagyobb társadalmi zavarok, igazságtalanságok és jogsértések nélkül történt meg, ez első sorban azon biróságnak köszönhető, mely Schmerling igazságügyministersége alatt indult fejlődésnek. A későbbi provisorium e rossz vezérpolitikusa mint igazságügyminister nemcsak a legképzettebbek, hanem a legjobb akaratuak közé tartozott. A jobbágysági terhek s az új birtokviszonyok rendezése körül e biróságnak még azon érdeme is megvolt, hogy lehetőleg paralizálta a bécsi kormány azon törekvését, mikép a szabadságharczban leginkább kompromittált gentry szenvedjen rövidséget. Alig van valami a Bach-korszak összes intézményei közt, a melyről joggal el lehetne mondani, hogy működése szinte hasznos volt. Idegen létére, de jogi műveltséggel felfegyverkezve, tárgyilagos lehetett társadalmi osztályaink küzdelmében, s igy parasztságunk szerencsével és igazsággal került ki a birtokrendezés nagy vagyoni és társadalmi revolutiójából.

Schmerling aláirása.

A jó közigazgatás és igazságszolgáltatás hatalmi s egyszersmind assimiláló tényező. Francziaországot és Poroszországot nagyszerű közigazgatási szerkezete emelte a hatalom legmagasabb polczára. A jó közigazgatás, kapcsolatban a jó igazságszolgáltatással, képes paralizálni a politikai, társadalmi, sőt nemzetiségi ellentéteket is. Rómának csodálatos

igazgatási és kormányzati rendszerében hatalmas assimiláló erő rejlett. A jó intézmények megkedveltették és túlélték a franczia uralmat, ennek bukása után is, a rajnai tartományokban. Sőt Magyarország saját példáján is okulhat. Elavult, rozzant közigazgatási szervezetével, melynek legfőbb baja mindig az volt, hogy nem tudott igazságos és tárgyilagos lenni lefelé, a pórnép irányában, s pedig nemzetiségi különbség nélkül, nem assimilált senkit, sőt elriasztott. Egyes kivételes esetekben és pontokon, a hol a magyar igazgatás megfelel a jó közigazgatás követelményeinek, a vonzó erő szemmel látható. Ott alig létezik nemzetiségi ellentét vagy antagonismus a társadalom különböző rétegei közt. A Bach-korszak és a provisorium épen a legtanulságosabb példákat tartalmazza ránk nézve. Az önkényuralom igazgatási rendszere a magyar nemzetre nézve idegen és ellenséges volt. Az egységes birodalomba akarta begyurni a magyar államot és az osztrákságba a magyar nemzetet. A birodalmi néptörmelékből igyekezett összeamalgamálni valami egységes nemzetfélét.

Az elnyomó hatalom bureaukratiája nagyrészt nemcsak nemzetünket nem ismerte, hanem ennek még nyelvét sem. Vágyaiban nemcsak nem osztozott, hanem azokat rebelliseknek tartotta. Ez a hazátlan és lelketlen bureaukratia szedett-vedett népével átka volt az országnak s könyörtelen végrehajtója az elnyomó akaratnak.

Magyarország levegőjében azonban csodálatos assimiláló erő van. A magyar nemzetre uszitott hivatalnok sereg az elnyomatás korszakának utolsó éveiben jórészt már acclimatizálódni kezdett. A hol igazgatása tárgyilagos és igazságos volt, kezdett tekintélyre szert tenni. Humánus és jóindulatu egyénei pedig még rokonszenvre, sőt szeretetre is szert tettek.

Voltak kiváló megyefőnökök és főispánok, a kik, midőn az önkényuralom rendszere elbukott, a közönség nagy sajnálkozására távoztak helyükről. A felszabadult és neki vadult közszellem sok galibát okozott, nem egy czilindert és ablakot bevert, nem egy Bach-huszárt páholt el. De a kik a közigazgatás gépezetét jól és igazságosan kezelték, azoknak nemcsak bántódásuk nem esett, hanem távozásukkor könyhullatás kisérte őket. Utólagosan, azt lehet mondani, szinte szerencse, hogy az elnyomatás bureaukratiája nagy átlagában rosszul bánt a nemzettel, különben attól lehetett volna tartani, hogy a nép megkedveli azt a kormányrendszert, mely bár a szabadságot eltiporta, de jobb igazgatást létesített mint volt a hagyományos nemzeti administratio.

Annál kevesebb jó mondható el a Bach-korszak pénzügyi igazgatásáról és zsandárságáról. Az útrendészet az absolutismus későbbi korszakában fejlődést mutatott ugyan. Emlékezetesek minden esetre azon útmutató táblák, melyeket a Bach-korszak bukása után a felszabadult nemzeti önérzetnek legelső dolga volt összetörni. Ez önérzet a sok boszantás és kinzás okozta elkeseredés folytán valóban sok oly dolgot is lerombolt, a melynek az ország hasznát vehette volna. De bizonyos, hogy hosszú évek teltek el,

a mig az útügy valamennyire rendbe került. Éveken át rosszabb útak voltak Magyarországon, mint az alkotmányos táblabiró-korszak idejében. A vácz-balassa-gyarmati és a vácz-pesti — tehát az ország fővárosába vezető — és egyéb állami útak a Bach-korszak első éveiben teljesen járhatlanok voltak. Az állami útak hidjainak nagy része pedig használhatatlan volt vagy csakhamar összedült. A protegált vállalkozók ugyanis rosszul és hiányosan épitettek. Az úgynevezett országútakkal vagy pláne a községi útakkal az állami útépitészeti hivatal nem törődött. Természetes, hogy a megigért vasúti hálózat is elmaradt s a budapest-bécsi vasúti forgalom megnyitásán kivül az absolutismus végső leszámolásának idején alig mutathatott föl valami maradandót. Az alkotmányos kormányzat megmutatta, hogy mily óriási eredményeket lehetett e téren elérni, pedig az absolutismusnak minden hatalom és az ország zsebe rendelkezésére állott.

De legsilányabb és legigazságtalanabb volt a Bach-rendszer pénzügyi administratiója. A közteherviselés elvét Magyarország kimondta önmaga törvényhozása által. Ennek természetes következménye leendett alkotmányunk fönmaradása esetén is új adók behozatala és az egész adórendszer átalakitása. Szükségkép behozta volna a magyar alkotmányos kormányzat is a széles alapokra fektetett földadót. Hogy az idegen hatalom kényszeritette föl az új adók egész özönét, ez csak fokozta azok népszerűtlenségét, ellenben a »nem fizetünk« elv népszerűségét. Ez utóbbi elv és népszerűsége átvonult még az alkotmányos korszakba is. De a főbaj abból állott, hogy az adó- és pénzügyi rendszerben minden hamis, hazug és igazságtalan volt az alaptól az épület tetejéig. Pedig ép az idegen hatalomtól meg lehetett volna várni, hogy társadalmi küzdelmeink közepett igazságos és tárgyilagos legyen az adóalapok és keretek megállapitásánál. El lehet tekinteni azon czélzattól, mely pedig az ország több részében érvényesült, hogy e buta és vak absolutismus a kataster megállapitása által büntetett és jutalmazott. A rebellisebb vidékek nagyobb katastert, a »gutgesinnt«-ebbek enyhébb katastert nyertek. Erdély annyira volt sujtva, hogy katasterét a későbbi alkotmányos kormánynak le kellett szállitani. Egyes vidékek megyéi közt is különbséget tettek. A Dunántúlnak kevésbbé rebellis vármegyéi redukált adóalapra tettek szert s megforditva. A kuruczabb vármegyék büntetésül több földadót viseltek. Nem ide tartozik a birálat, vajjon a legújabb alkotmányos kormányzat legújabb kataster-szervezete oly ideális magaslaton van-e, melyről megvetően lehet lenézni a Bach-korszakét. De egészen bizonyos, hogy a Bach-korszak katastere akkor se lehetett volna jóvá, ha a legjobb akarat igyekszik megvalósitani. Nagy katasteri vagy akkor úgynevezett »földkóstoló« hadsereg működött szerte-szét az országban. A műveletet Bécsből a pénzügyministerium intézte el s az eljárás abból állott, hogy a katasteri biztos megjelent a községben s ott kilépte s megkóstolta a földeket s erről följegyzéseket tett. A választmány állott az ügyvezetőből, a kit a parasztélcz »üdvözitőnek« nevezett

a ki rendszerint a községi jegyző vagy a honoratiorok egyike volt. A néhány tagból álló választmányt a községi elöljárók ajánlatára a katasteri biztos alakitotta meg. Mikor aztán kinn a határban a katasteri biztos kilépte és megkóstolta a földeket, a választmánytól megkérdezte, kié a telek s hány pozsonyi mérő gabonát lehet abba vetni. És hogy e slendriános, igazságtalan és önkényes eljárás még a gyorsaság által sem volt indokolható, azon körülmény mutatja, hogy ugyanezen eljárás ment végbe ott is, a hol a katasteri fölvételeket megelőzte a tagositás, tehát a mérnöki fölvétel. Hasztalan kérték az illetők a katasteri biztost, a felügyelőt vagy akár a pénzügyministert, hogy a végrehajtott és hitelesitett tagositási munkálatok képezzék alapját a kataszternek. A kérelem, mint a rendszerbe ütköző, visszautasitásban részesült. Az alapjaiban hibás munkálaton csak részben javithatott azon reclamatio-özön, mely azt megtámadta. Egyesek a maguk nevében s a községek egyetemlegesen reclamálhattak; voltak hivatalos reclamátorok, a kik az állami érdekek védelmére nyertek alkalmazást. Sok kiigazitás történt magánosok javára is; e téren azonban már fölburjánzott a Bach-rendszerben, mint később, a biróság kivételével, az igazgatás minden ágában, a protectio és corruptio. De szinte mindig igazuk volt az állami reclamátoroknak, a kik azt állitották, hogy az állam csorbulást szenvedett. Legjellemzőbb, hogy az állami kártalanitás végrehajtásával gyakran nem is képzett mérnököket, hanem qualificatio nélküli egyéneket biztak meg, a kik azután önkényesen kimondták, hogy ez vagy ama határ tényleg 100 és 100 holddal nagyobb, mint a mennyire fölvétetett. A hibás katasternek azután természetes következménye lett a hibás földadó-rendszer, mely talán legjobban sujtotta a magyar földbirtokosságot, mert a többi adó nem lehetett annyira igazságtalan és önkényes. A többi adónál a kivetés s a behajtás képezte az elégedetlenség legnagyobb tárgyát. Természetesen szó se volt arról, hogy Magyarország országos budgetet kapjon; sőt még azt se lehetett keresztülvinni hogy az egyenes adók végleges összege megállapittassék. Igy teljes bizonytalanság jutott érvényre a gazdasági viszonyokban. Leszálltak az értékek, különösen a földbirtok értéke, mert nem lehetett tudni, minő fokozott vagy új terhek fogják azt jövedelmezőség tekintetében csökkenteni. A dohány-monopolium okozta nemzeti keserűségekről egész carmen lugubret lehetne irni. E monopolium behozatala föltétlenül szükséges volt, mint kénytelen vala megtartani azt az alkotmányos kormányzat is, daczára azon indítványnak, hogy a monopolium nyeresége a dohánytermő földekre vetett adó által pótoltassék. Az egyedárúság behozatalának brutális módja volt azonban a legfelbőszitőbb. Nemcsak a fináncz gyakorolta a legmesszebbre menő secaturát, az ellenőrzés czime alatt, hanem beleszólt a zsandár is, a ki rendőrileg vonta felelősségre azon bús magyart is, a ki tüntetőleg összetörte tajtékpipáját, hogy többé nem dohányzik, vagy épen másokat is arra izgatott, hogy a dohányzás feladása által a kincstár érdekeit csorbítsa. A dohányügy tragi-

komikus és még az alkotmányos korszakba is átjátszó jeleneteivel felesleges a további foglalkozás. Újabb fejtegetésekre intenek azon súlyos terhek, melyeket maguk az egyenes adók róttak az országra. A ministerium rendelkezése alatt álló »Oesterreichische Correspodenz« azzal felelt a súlyos adó miatt panaszkodó magyaroknak, hogy saját forradalmi kormányuk és debreczeni conventjük sokkal nagyobb adóterhet rótt az országra, mert nem kevesebb mint 7 és fél százalékot rótt ki a föld-, a házjövedelemre és a keresetre; 3—6 forint sujtotta a pálinka akóját és Pesten 120 forintot fizettek az elsőrangú vendéglősök.

Eltekintve attól, hogy forradalmi időkben, tehát kivételesen, néha a legnagyobb adók is jogosultak és sujtó jellegüket elveszi azon körülmény, hogy nem állandó, hanem ideiglenes jellegűek, a Bach-korszak rendszere azonban az állandóság jellegével vetette ki nagy adóit, bizonyos, hogy a Bach-korszak legnagyobb adója se érte el a jelenlegi adózás magasságát; ezt fel is szokták hozni, a kik nemzeti kormányzatunk legújabb súlyos terhei ellen panaszkodnak. Szabadságharczunk legyőzetése után azonban Magyarország súlyos gazdasági és társadalmi válságon ment keresztül. A forradalom rombolásait az általános pusztulásig fokozta az idegen soldatesca tatárjárása. Az általános bizonytalanság, s mint már emlitve volt, az adók maximumának meg nem állapítása leszállította minden értéket s igy a földbirtok értékét is. Ily körülmények között súlyosan nehezedtek az országra a mai fejlettebb viszonyok közt talán némileg enyhéknek látszó adóterhek. És pedig az »Oesterreichische Correspondenz«-nek nem is volt igaza. Az idegen hatalom adói sokkal magasabbak voltak, mint a szabadságharczunkat vezető kormányé. Egyes vidéken a földadó nem $7^1/_2$, hanem $17^0/_0$-a volt a tiszta jövedelemnek. A pesti házadó is igen sok esetben megközelitette vagy fölülmulta a $17^0/_0$-ot.

A házbéradó még a vidéki városokban is, mint például Kassán, elérte a tiszta jövedelem $12^0/_0$-át. Igaz ugyan, hogy a nemzeti kormány 120 frtot vetett ki az elsőrangú pesti vendéglősökre, ezt az absolut kormány azonban félhivatalos közlönyének dicsekvése daczára több mint megkétszerezte.

Hogy az a kormányzat egyenes és közvetett adók czimén mekkora összeget csikart ki Magyarországból, teljes pontossággal meg nem mondható, mert a rablógazdaság sáfárai nem számoltak be a nyilvánosságnak, sem a parlamentnek, melyek közül egyik sem létezett. De hogy igen nagy mértékben megsokszorozódtak az adóprés hatása alatt az állam bevételei, ez nem kérdéses. Magyarország összes közvetett adói a 40-es években alig birtak 8—10 millió hozammal, az absolut kormány alatt e hozam legalább is háromszorosra vagy négyszeresre emelkedett. Az egyenes adókról nem szólva, melyek egészen új terhet raktak a nemzet vállaira.

A rossz gazdálkodás és a nagy hivatalnok-sereg óriási összeget emésztett föl. Érdekes összehasonlitási anyagot nyujt a 40-es évek beligazgatásának összehasonlitása a Bach-korszakbelivel.

1847-ben a magyar udvari kanczellária 225,597 frtba, a hétszemélyes tábla, a királyi és kerületi táblák, valamint a váltótörvényszékek 285,922 frtba, a helytartóság 295,625 frtba, egyéb igazgatási költségek 143,790 frtba kerültek. A megyék és városok házi adója, az összes közigazgatási és megyei törvényszéki kiadások, beleszámitva még az előfogatok és napidijasok pénzét is, kitett 2.180,000 frtot, e szerint Magyarország egész beligazgatása csak valamivel került többe 3 milliónál.

A Bach-korszaknak már elején maga az igazságszolgáltatás Erdély és Horvátország beszámitásával is közel 6 millióba került. Pusztán a rendőrség kiadásai megközelitették a szabadságharcz előtti Magyarország összes belügyi kiadásait; a politikai igazgatás pedig 5.700,000 frtot emésztett fel, úgy hogy a Bach-korszaknak nem is későbbi, hanem kezdő éveiben Magyarország belkormányzata 13 millióba került, s ebben a hadseregre forditott óriási költségek nem foglaltatnak, pedig ezeket is túlnyomó nagy részben akkor Magyarország viselte.

Ez összegek szinte összetörpülni látszanak mai beligazgatási költségeinkhez képest; de akkor, minden átmenet nélkül s a züllött gazdasági viszonyok közt, e kiadások igen nagyok gyanánt tünhettek föl. És még fokozta a közterhek elviselhetetlenségét az, hogy az ország idegen kormányzatnak adózott s az adók kivetési alapja hibás, igazságtalan s behajtási módjuk erőszakos, boszantó és kiméletlen volt.

De mégsem lehet eltagadni, hogy valamint minden rossznak van jó oldala, úgy a Bach-rendszer adó-rendszerének is volt bizonyos irányban jótékony hatása. A magyar társadalom, hogy a súlyos adókat viselhesse, megtanult dolgozni és takarékoskodni. Nyilvános élet akkor nem létezett, nem léteztek tehát a nagy országos dáridók, követ- és tisztviselő-választások sem. Mindenki magának, családjának és birtokának élt. Erre kényszerítette a zsandárságnak minden nyilvános mozgalmat elfojtó zsarnok uralma.

A zsandárság intézményét 1850 január 18-iki rendelet léptette életbe; a pandur-rendszer azonban végleg csak 1851 október 18-án szünt meg, úgy hogy csak ez idő óta számítható a zsandárságnak teljes és kizárólagos működése. Az alkotmányos korszaknak és névszerint Tisza Kálmánnak egyik legszerencsésebb ténye volt a zsandárság ujra való behozatala; de legnagyobb tévedés annak föltevése, hogy a Bach-korszakbeli zsandárság intézményét utánoztuk. Politikai szerepe nélkül a Bach-korszakbeli zsandárság is bevált s bizonyára azon intézmények közé tartozott volna, a melyeket a nemzeti önérzetnek részben túlzó fellépése föntartott volna az alkotmányos korszakban is. Erdélyben az az intézmény fenmaradt, s mert politikai bűneitől megtisztult és pusztán csak közbiztossági föladatokat oldott meg, fényesen bevált. Igy tulajdonkép a nemzeti kormányzat alatt átalakult csendőrség nyert szerencsés kiterjesztést az egész országra.

Bach azon nagy hibát követte el, hogy a zsandárságot első sorban politikai czélokra alkalmazta s a birodalmi egység eszközévé tette. A zsandárság a kopó szerepére volt kénytelen lealacsonyulni a reactio mestereinek kezében, hogy fölhajtva üldözze és az önkény törvényének fegyvere elé kerítse az üldözött vadat, a valódi vagy csak képzelt rebellist s gyötrő ellenőrzés alatt tartsa a gyanusakat. Folyt is a hajsza hosszú évek során át az egész országban. A zsandárság többet foglalkozott a politikai bünösök vagy gyanusak üldözésével, mint a közbiztosság megvédelmezésével. Azonkivül tehát, hogy mint az elnyomás eszköze gyülöletes volt, ez képezte okát a Bach-korszak szomorú közbiztossági viszonyainak. Igaz, hogy a lakosság mindig az üldözöttek pártját fogta a zsandársággal szemben; s bizonyos tekintetben a zsivány is a nemzeti guerilla nimbusával lépett föl. De a zsandárságnak a közbiztossági szolgálat körül elkövetett hibái is oka voltak, hogy ma szinte képzelhetetlenek a minden erő és hatalom fölött rendelkező absolutismus kormányzatának gyászos eredményei. A zsandár, egyenruhában, rézhegyű sisakkal s főleg nappal üldözte a betyárt és zsiványt. Nyilt csatában akarta legyőzni a társadalom ellenségeit. A néphumor elnevezte harisnak, mert már messziről elárulta hollétét, hogy az üldözött gonosztevő menekülhessen. De mert a politikai czél elhomályosította valódi feladatának ismeretét, ez volt legfőbb indoka a szegénylegénység, betyárság és zsiványság elszaporodásának. Igy támadtak azon gyakran komikus jelenetek, a melyek homeri kaczajt kelthetnek és keltenek még ma is. Fazekas Dávid kalandja megvilágítja az akkori állapotokat. Ferencz József 1852 nyarán tette első körútját Magyarországon s Budapestről Jászberényen és Czegléden át Szegedre utazott, és mert vasut akkor még nem volt ezen a vonalon, tehát kocsin. A rendőrök természetesen a császár útirányát kisérték figyelemmel s Fazekas Dávid betyár mégis megtette azt a tréfát, hogy ez út egy kiszögellésén, a czegléd—kőrösi úton, 40 vásáros kocsit harmadmagával kirabolt. Bach belügyminiszter ez úton sietett Szegedre s ha el nem késik 2 órával, ő is a rablók kezébe kerül. Sőt maga a fölség is veszélyben forgott, s állitólag tervben is volt az ifjú fejedelem kirablása, illetőleg kézrekerítése, midőn gyorsan elrobogó fogatától fegyveres kisérete elmaradt. Jellemző, hogy ily körülmények közt a fejedelem mellett ülő Grünne főhadsegéd is kétcsövű lőfegyvert tartott kezében.

A közbiztosság ezen szomorú állapotai természetesen nem kerülték el a fejedelem figyelmét s igy Bachnak már az abszolutizmus elején volt egy échec-je, ez azonban nem birta rá Bachot a zsandárság szervezetének megmásítására, hanem csakis a retorsiók és üldözések túlzására. Bach ekkor már annyira benne volt a clericális-feudális reactióban, hogy többé vissza nem léphetett, hanem csak előre haladhatott saját magának és rendszerének bukása felé. A türhetlen közbiztossági állapotokon hadbiróságokkal, akasztásokkal és főbelövetésekkel igyekezett segiteni, de nem annyira zsiványokat,

mint békés polgárokat kerítettek kézre, lőttek főbe. A 9 csongrádi gazda szomorú esete, a kiknek mulatságába éjjel betyárok vegyültek, még ma is részvétet kelthet, mert mind a kilenczet Szegeden főbe lőtték. Az igazi betyárt azonban a zsandárság nem igen tudta kézre keríteni. Rózsa Sándor fejére 10,000 forint volt kitűzve. Lovas zsandárok és katonák vonultak ki ellene, mégis megmenekült, pedig egyszer akkép, hogy sajátkezüleg 13 zsandárt és lovaskatonát lőtt le.

És azért mégis el kell ismerni, hogy, habár a Bach-korszak zsandárságának idejében a közbiztossági állapotok szomorúak voltak, a csendőrségnek még akkori szervezete is jobb volt a régi pandur-gazdálkodásnál.

Ferencz József körútja 1852-ben.
(Egykoru szinnyomat után.)

A csendőr lehet hogy nem fogta el a zsiványt, de nem volt orgazdája. Voltak ugyan egyes kitünő csendbiztosok, mint pl. Bornemissza, vagy másként »Barna Miska«, a ki hely- és emberismerete mellett, 12 emberével gyakran maga is zsiványnak öltözve át, nagyobb szolgálatokat tett a közbiztosságnak, mint az egész kerület zsandársága. De a jó szolgálatok nem voltak általánosak, sőt gyakran előfordultak esetek, hogy a pandur megegyezett a zsiványnyal a társadalom rovására. A két rendszer közti különbséget legjobban jellemzi maga a már emlitett Fazekas Dávid hires betyár, a ki Rózsa Sándorral együtt leginkább képviselte a Bach-korszak betyár-romantikáját s kik mindketten nagyon jól ismerték úgy a pandúr- mint a zsandár-korszakot. Uram, felelt Fazekas Dávid a kérdezőnek, mégis jobb ránk

nézve a komiszárius mint a zsandár, mert bár a zsandár nehezebben is fog el, de ha elfogott, attól többé nem szabadulhatok, holott a komiszáriussal könnyű kiegyezni. Az oly szervezeti hibákon, mely szerint a zsandárság saját területén túl nem üldözhette a gonosztevőket, hanem át kellett irnia a másik kerület zsandár-parancsnokához, könnyen lehetett volna segiteni. De gyógyithatatlan bajt képezett a rendszerben a zsandárság politikai szerepe, sőt a budapesti rendőrségében is, mely egy cs. k. rendőrfőnök alatt állott. A hibás rendszerből következett egy másik hiba, s az abból állott, hogy a csendőrség nem is a belügyminister, hanem a rendőrminister alá helyeztetett s ekkép nyilvánvaló lett, hogy a főczélt nem a közbiztosság, hanem a politika képezi. Ha a belügyminister parancsolni akart a zsandárságnak, át kellett irnia a csendőrség legfőbb hatóságához. Voltak azonban a csendőrségnek nemcsak ily külső, hanem belső szervezeti bajai is. Csak a rendőrállam mehetett el egész addig, hogy a szervezeti szabályzat 44. §-a szerint egyetlenegy zsandárnak szolgálati esküjére alapított vallomása teljes bizonyitékot képezett, melylyel a dolog el volt intézve. E szerint, mint Széchényi irta Blick-jében, 20,000 zsandár kezébe és kötél alá adta a 18 milliónyi Magyarországot. A másik baj a külön szolgálatokért járó napidijak és jutalmak rendszerének hallatlan tulzása volt. A zsandár külön dijazásban részesült nemcsak akkor, ha valakit elfogott, hanem akkor is, ha a biróság valakit elitélt s pedig az itélet súlyának tarifája szerint. A legkisebb jutalom-dij volt 4 forint. Ha a biróság a zsandár által elfogott bünöst 1—3 évre itélte, amaz kapott 8 frtot, 3—10 évig való börtönért, járt 16 frt, 10—15 évig 25 frt, 15—20 évig 30 frt. Halálos itélet esetén 60 frt. Csak nagyon természetes tehát, hogy a zsandár mindig igyekezett elfogni s minél nagyobb büntetés kimondására közreműködni. Az egyszeregyet bizonyára jól ismerte s tudta, hogy 60 forint több 4-nél. Igy támadt azon gyönyörüséges bünügyi statisztika, mely érdekesen mutatja be a Bach-korszak 3 hónapra terjedő részletének (1856 november 1-től 1857 január végeig) culturai képét. Föladás, befogás és elzárás történt: fölségsértésért (akkor fölségárulásért) 1; királysértésért (vagy akkor a császár személyének megsértéseért) 90; közcsendháboritásért 68; nyilvános erőszakosságért 532; hivatali hatalommal való visszaélésért 60; erőszaktétel s egyéb fajtalanságért 188; gyilkosságért 140; emberölésért 113; vagyonellenes büntettekért 13,093; a fönálló rend ellen elkövetett vétségért 5466; a hatósági közegek megsértéseért 1289; a közrendeletek áthágásaért 72,534; a posta- és pénzügyi szabályok megsértéseért 5818; a katonaságtól való megszökésért 550. Három hónap bünügyi statistikája a fölsorolt és ujabb esetekkel nem kevesebb mint 342,000-re rugott. És ezt a hallatlan bünügyi statistikát, mely különben megvilágitja az akkori közrend elleni vétségek tételeivel a Bach-korszak népszerűségét, leginkább a zsandárok külön dijazása hozta létre, különben Magyarország nem állhatott volna egyébből, mint gonosztevők és haramiák szövetkezetéből. Hiszen az is szemmel lát-

ható, hogy 3 hónap alatt rendes úton és igazsággal nem lehetett elitélni 140 embert gyilkosságért és 113-at emberölésért. Kétségtelen, hogy a zsandár urakat a 60 forint vérdij csábította.

De jellemző a zsandárság egyéb szolgálatának statistikája is. Ugyancsak az emlitett 3 hónap alatt a zsandárság foglyokat kisért 27,454 esetben, hatósági eljárásnál segédkezett 4147 esetben, törvényszék elé idézésnél 9774, házmotozásnál 8346 esetben, a mely utóbbi szám mutatja a házi szentély nagy tiszteletben tartását. Őrjáratot végzett a zsandárság ugyancsak 3 hónap alatt 424,000 esetben; ekkép a Bach-korszak civilisátorai 3 hónap alatt több mint 800,000-szer avatkoztak be a polgárok ügyeibe, megigazgatva, elfogva, megverve vagy törvény elé állítva őket. Csodálkozhatott-e tehát maga Bach minister is, ha Széchenyi Blick-jében a szent téboly haragjába vegyülő kegyetlen gúnynyal ostorozta meg Magyarország közállapotait s különösen a zsandárság gazdálkodását.

És mégsem adják a fönnebbiek megfelelő képét a zsandár-sisakokra és szuronyokra alapított rendőrállami elaljasodásnak és hitványságnak. E kép utólag is megvetést keltő sötét vonásait csak az egészíti ki, hogy a zsandárság a titkos feladó és aljas bevádoló szerepére alacsonyult le, nemcsak a társadalom, hanem egyszersmind az elnyomás közegei ellen is. Az absolut korszak összes hivatalnoki kara a zsandárság felügyelete alatt állott. Rendőri felügyelet alatt állt nemcsak hivatalos teendőinek végzése, s nemcsak politikai magatartása, hanem még öltözetre, bajusz-, haj- és szakálhordozása tekintetében is. A zsandár nemcsak azt leste ki, vajjon a hivatalnok nem érintkezik-e rebellisekkel, nem pajtáskodik-e politikailag gyanus egyénekkel, hanem ráförmedt, ha nem volt borotválva szabály szerint. Soha semmiféle zsarnokság, még a szent inquisitióé sem ment annyira, hogy hatósági ellenőrzés alá került volna a kalap, a kabát és az arczszőr. A zsandárnak joga volt bárkinek kalapját leütni fejéről, ha szabálytalan kalappal jelent meg az utczán, de merész képzelettel ennek még csak lehet sejteni okát, mert a rézsisakos zsarnok azt hihette, hogy az esetleg fölfelé gömbölyödő kalap Kossuth iránti rokonszenvet akar elárulni. De semmiféle józan ész, sőt még a beteg képzelődés se képes kigondolni okot arra, miért került maga a zsarnokság bureaukratiája is a haj és bajusz, a nyakkendő és ingujj szempontjából ugyancsak a zsarnokság rendőrségének felügyelete és kinos ellenőrzése alá!

És ki hinné, hogy még ebben is volt logika, mint Shakespeare mondja, valami rendszer még ezen őrültségben is létezett. A zagyva képtelenségek e caosában az alkotó rendet és czélt az képezte, hogy a közönség érezze, mikép a hatalom előtt meg kell hajolnia még e hatalom közegeinek is. A zsandárság mindenhatóvá azért lett s azért ült még a bureaukratia nyakára is, hogy mindenki érezze a birodalmi összeolvasztás munkáját végző központi hatalom ellenállhatlan erejét. Hasonlitott e művelet azon őrjöngőéhez, a ki, hogy megmutassa, hogy mily erős, önmagát képelte föl.

Ime Bach absolutistikus rendszerének a provisoriumok és definitivumok változataiban tévelygő képe. Ezt még csak a germanisatio egészítette ki; mert a birodalmat nemcsak egységessé, hanem egyszersmind németté kellett tenni, vagyis csak úgy lehetett a Habsburgok monarchiája egységessé, ha előbb németté lesz.

A József-féle pátens jóhiszemű, felvilágosodott, de doktrinair agynak szülötte volt. Az absolut kornak germanisatiója sokkal tanulságosabb. Elvontan, pusztán eszmei magaslaton mi tudjuk megbecsülni a nagy és merész vállalkozásokat, ha ezeket nagy elme, czéltudatos akarat megfelelő eszközökkel hozza szinre. A római colonisatio s beolvasztási törekvés imponál úgy méretei, mint sikerei s a czélnak megfelelő eszközei által. A történeti kritika álláspontján ki sajnálkozhatik a gallok, iberek s egyéb kelta népek, etruskok, sabinok stb. ellatinosodása fölött? A római nyelv és cultura diadalmaskodása folöttük egyszersmind a civilisatio és az emberiség diadala volt. Avagy korunkban ki sajnálhatja, hogy az irek elvesztették nemzeti nyelvüket s hogy a világhódító angol-szász faj angollá tette Észak-Amerikát s anglizálni fogja Indiát s majdan az egész Keletet? A nagy világküzdelmek és hódítások magas ambitióju, de tehetetlen utánzói azonban nevetségesek maguk és nevetséges eredményeket érnek el. Bach és Thun nem kisebb czélt tűztek maguk elé, mint hogy németté teszik az egész monarchiát, vagyis a német nyelv és cultura határait eltolják kelet felé az Al-Dunáig és a keleti Kárpátokig. A német faj még Ausztriában is kisebbséget képezett, Magyarországon pedig elenyésző minoritást. És mégis a nagy kisebbség nyelvét akarta a két államférfiúnak nevezett, de pusztán csak culturában utazó Don Quijote a nagy többségre rákényszeriteni. Az első nyelvrendeletet még Windischgrätz adta ugyan ki, mely rendelet a német nyelv kötelező voltát a magasabb közigazgatásban elrendelte. A germanisationak rendszerré való tétele azonban a közigazgatásban Bachnak és Thunnak legsajátosabb műve. Az első, midőn leszámolt Európa előtt kormányzásának első eredményeiről, illetőleg midőn hirhedt »Rückblick«-jében ravasz dicsekvésével föl akarta ültetni Európát, a német nyelv kényszerét a gyakorlati viszonyokból folyó szükségesség gyanánt tüntette föl s tagadta a germanizálásra való törekvést. Az egységes kormányzási nyelvet a birodalmi egységgel s a közszolgálat érdekével hozta kapcsolatba. Még a latin nyelvre is utalt, mint melyet Magyarország szintén állami és közigazgatási egysége miatt századokon át alkalmazott. Sőt úgy tüntette föl, mintha Magyarország nemzetiségeit a szabadság áldásában részesitette volna, midőn a latin nyelv hivatalos jogaiba lépő magyar nyelv helyébe a németet tette.

Az állami és kormányzási egység kétségkivül szoros összefüggésben van a nyelvi egységgel, Egységes és centralizált állam valóban nem létezhetik egységes kormányzási nyelv nélkül. A hol azonban nem vihető keresztül az egységes kormányzati nyelv, ott egyszersmind nem lehetséges sem a centralisatio, sőt maga az egységes állam sem.

Az osztrák birodalmi egység tehát már a miatt is képtelenség volt, mert semmiféle nyelv, igy a német sem, mutatkozott alkalmasnak arra, hogy a központi kormányzat nyelvévé lehessen. A gyakorlat megmutatta hogy a német nyelv még Ausztriában sem maradhatott a kormányzás kizárólagos nyelve. A cseh és lengyel közigazgatás nyelvi decentralisatiója kétségbevonhatlan bizonyítéka ennek. Annál lehetetlenebb vállalkozás volt, a német nyelvet kizárólagos közigazgatási nyelvévé tenni a világosi katastropha s Magyarország bekebelezése után az egész monarchiában. A német nyelvnek, már mint közigazgatási nyelvnek, szükségkép meg kellett buknia, mint az októberi diploma elismerte, mely pedig a birodalmi egység eszméjét még nem adta föl. Annál teljesebb bukásban kellett hogy része legyen a germanizáló törekvésnek, mely nem kisebb czélt tűzött maga elé, mint Nagy-Németország mellett egy közel hasonló nagy Uj-Németország teremtése s közel 100 millió lélekből álló német nemzet teremtése. Az állam- és népteremtéssel experimentáló szédelgés azonban maga is érezni látszott, hogy ily vakmerő czélt saját erőivel nem valósíthat meg. Annál kevésbbé, mert az osztrák germanisatio nem az igazi és magas német cultura eszközeivel dolgozott.

Az elfogult rendszer irodalmi censorai ép úgy üldözték a valódi német litteraturát, mint a magyart. Geöthét és Schillert ép úgy meg akarták semmisíteni, mint Petőfit és Vörösmartyt. Valami sajátságos bécsi dialectussal képviselték a beolvasztandó provinciákban a német nyelv fölényét a germanisatio apostolai, vagy pedig a cseh, lengyel és ruthén tájszólással, melyet Börne hazája soha se fogadott volna el német nyelvnek. Nem csoda tehát, hogy alig másfél év mulva a bécsi kormány nagy és komoly eszközt akart a germanisatio szolgálatába adni. Már 1851-ben a német fejedelmek drezdai gyűlésén azt indítványozta, hogy Ausztria nemcsak német örökös, hanem egyszersmind magyar tartományaival együtt belép a német szövetségbe. Ha e törekvésnek sikere leendett, a bécsi kormány két czélt ért volna el. A német szövetség katonai garantiáját területi épsége tekintetében s a nagy németség culturai erejét a beolvasztásra vonatkozólag.

A mi az utóbbit illeti, nem kétkedünk, hogy még a német birodalomba való bekebelezés esetén sem sikerült volna a germanisatio. Egyáltalán a német fajnak a nagy fajok közt legkisebb a beolvasztó ereje. Az elbei szlávokon kivül a német nép nagyobb fajt nem olvasztott magába. Még a csehek és morvák germanisatiója is megbukott, annál kevésbbé sikerülhetett a lengyelek és magyarok beolvasztása.

A bécsi politikusok elbizakodottságát és rövidlátását mi sem bizonyitja annyira, mint az, hogy, miután a német egységbe való beolvasztás tervét a porosz király, Napoleon és Cavour megbuktatták, a germanisatiót akkor sem adták föl. Nem csoda, hogy a nagyszerűség külsőségével fellépő terv nevetséges kudarczot vallott s az ügyetlen épitőmesterek által emelt Bábel összeomlott.

III. FEJEZET.

A földtehermentesités és gazdasági hatása.

A gentry, különösen az erdélyi gentry részleges tönkre jutása szoros összefüggésben van a földtehermentesitéssel s az elnyomatás korszakának gazdasági politikájával. Nem kizárólagos okot képeznek, hanem főtényezőt.

A gazdasági politika nemcsak kiegészíti az általános politikai irányt, hanem gyakran döntő factort képez. Gazdasági politikával fel lehet emelni s el lehet tiporni népeket. Régibb és ujabb példák kétségtelenné teszik ezt. Poroszország napjainkban igyekszik kisajátitani Posenben a lengyel elemet. Az elnyomó bécsi kormányoknak szintén volt sejtelmük a gazdasági politika hatásáról, ép azért igyekeztek tönkre tenni a nemzet-fentartó középosztályt. E czélt szolgálta az adózási rendszer, a kataster s bizonyos tekintetben maga a földtehermentesités.

A magyar pórnép teljesen önkéntes és valóban magasztos módon kapta felszabadítását. Az absolutismus nem tett egyebet, mint csak végrehajtotta a nemzeti törvényhozás intézkedéseit.

Ez, valamint ama körülmény, hogy a magyar parasztság földesúri elnyomása nem volt oly nagy, mint a külföldi parasztságé, megfosztotta az átalakulást a komoly válság jellegétől.

Itt-ott támadtak némi rendzavarások és birtoktékozlások. Az osztrák kormány az utóbbival szemben hasznosabb és életrevalóbb rendszabálylyal nem tudott fellépni, mint csak azzal, hogy 1853 októberében a zsidókat eltiltotta a birtokszerzéstől. Másrészt pedig egészen kétségtelen, hogy törekvésében részrehajlást mutatott a parasztság rovására és a nagybirtok javára.

Bizonyos, hogy a bécsi hatalmasok az ország egyes vidékein igen magasra szabták a jobbágytelkek megváltását és előzékenységükben elmentek a július 7-diki két pátens kibocsátásáig, mely szerint a földesurak földtehermentesítési igényeikre előleget kérhettek. De nagyon természetes, hogy a kedvezményben nem minden földesúr részesült, különösen a gentry nem, mely a szabadságharczban legnagyobb részt vett; hanem részesültek a »jó érzelmű«, conservativ nagy urak, kik közül többet a földtehermentesítés valóban meggazdagitott. Hogy a »rebellis« földesurak e kedvezményben ne részesülhessenek, erről gondoskodott a bécsi kormány s abból kizárta mindazokat, a kik a forradalom ügyével kapcsolatban politikai büntettet vagy vétséget követtek el. Ép azért a földtehermentesités legtöbbet használt a nagybirtoknak és leginkább ártott a középbirtoknak.

Nem idézett fel a nagy átalakulás Magyarországon oly komoly társadalmi és gazdasági válságot, mint Galicziában, a hol gróf Goluchowski helytartó a parasztság izgatottsága miatt a földtehermentesitést elhalasz-

totta, s aratás idején a parasztságot erőhatalommal kényszerítette a megszünt robot helyett napszámosi munkára. Egy későbbi ministeri rendelet a helytartót desavouálta ugyan, de Galicziában továbbra is megmaradt az ellentét földesúr és paraszt közt, úgyannyira, hogy 1853 novemberében katonai erővel kellett elnyomni a parasztságnak a földesúr elleni mozgalmát.

Ez ellentétet az osztrák kormányok később politikai czélokra zsákmányolták ki, a »divide et impera« kormányzati elvnek alkalmazása Magyarországon nem kerülhetett sorra a régi jobbágysággal kapcsolatban. Ez az elv teljes hatálylyal nemzetiségi téren nyert alkalmazást. A régi jobbágyságot az idegen uralom, a részben igen jó érzelmű nagybirtokkal szemben, nem akarta kijátszani, s a földbirtokos osztálynak, különösen a középosztálynak rebellis többségével szemben pedig nem játszhatta ki. Valjon ha a 48-iki törvényeket a magyar nemzeti kormányzat hajtja végre, a végrehajtásban nem történt volna-e több és nagyobb igazságtalanság, ezt a kérdést utólag nem lehet eldönteni. Nem lehetetlen, hogy ez esetben a volt jobbágyság helyzete kedvezőtlenebb leendett. Ám nem feltevésekről, hanem tényezőkről van szó, s a tények azt bizonyítják, hogy a 48-iki törvényhozás teljesen nagylelkű volt minden irányban s a jogegyenlőség alapján állott. A mi hiba a végrehajtásban történt, az absolut uralmat terheli, pórnépünk tehát teljes hálával a magyar nemzeti törvényhozásnak és földesurainak tartozott, nem pedig az idegen uralomnak.

Ez jogrendet hozott be, a telekkönyvi intézmény által teljesen biztossá tette az egyéni tulajdont, és ekkép megállapitva egyszersmind a hitelt, lehetségessé vált a földbirtok és a földbirtokos osztály felvirágzása minden osztálykülönbség nélkül. Valóban a földbirtokra vonatkozó pátensek, rendeletek és a telekkönyvre vonatkozó intézkedések forduló pontot képeznek Magyarország társadalmi és gazdasági életében. De ha valami neheztelés megmaradt a nagy átalakulás korszakából, ez a végrehajtást kezelő idegen kormányzat ellen lépett fel, mig a magyar nemzeti kormány mentes maradt minden recriminatiótól.

Talán ez is közre hatott arra, hogy parasztságunk a 48 iránti cultust oly magasra fokozta.

De tény, hogy pórnépünknek semmi oka sem volt és nincs a volt földesuraktól és intelligentiától való elszakadásra, mig ellenben komoly oka volt erre a lengyel és ruthén parasztságnak.

Nem kis feladat volt méltányos és megfelelő módot találni arra, hogy a földesurak kárpótlása megállapíttassék. Magyarországon az úrbéri viszonyok Mária Terézia alatt nagyjában rendezve voltak ugyan, de már Erdélyben és a hozzá kapcsolt részekben a legbonyolultabb úrbéri állapotok fordultak elő.

Magyarországon ugyanis már Mária Terézia idejében az úrbéri telkek és zsellérségek területbeli kiterjedése megyénként és határrészenként külön-

bözó osztályokba volt sorozva. Meg volt határozva telkek vagy ezek része szerint a robot-szolgálat mértéke. Erdélyben ezen viszonyokat az 1847-iki VI. t.-cz. rendezte ugyan, de tényleg teljesedésbe nem ment, s az úrbéri birtok meghatározására egyedül az 1819/20-iki úrbéri összeirások szolgáltattak alapot. De az úrbéresek kezén levő felszabadult birtoknak kiterjedése s az úrbéri állományok utáni szolgálati kötelezettségnek mértéke szabályozva nem volt.

A magyarországi földtehermentesítési kárpótlásnak megállapítására törvényszerű alapul szolgáltak az 1836 : VIII. t.-cz. és 1840 : VII. t.-cz., melynél fogva a volt úrbéresek földesuraiktól magukat örökre megválthatták, ezen váltságalapon tehát az államilag adandó kárpótlás kiszabásának meghatározására a feladat könnyűvé volt téve.

Sokkal nehezebb kérdés volt az erdélyi úrbériségekért adandó kárpótlásra nézve méltányos módot találni. A megoldás az volt, hogy minden egyes községben, az 1819—20-iki úrbéri összeirás alkalmával készült összeírás szerint, holdanként 1 frt 10 — 1 frt 50 kr. pengő pénz alapösszeg húszszorosa legyen a kárpótlási tőke.

Úgy a magyarországi, mint az erdélyi kárpótlási ügyek megindíttatására alapul szolgáló császári nyilt parancsok kibocsátásáig s végrehajtásáig több időre volt szükség. A közgazdasági állapotok miatt a birtokos osztály zavarba jutott. Különösen a felső-magyarországi és az erdélyi részekben lezajlott önvédelmi harcz a földbirtokos osztályt a vagyoni megsemmisüléshez közel juttatta, a kormány tehát addig is, mig az úrbéri kárpótlás tényleg létre jön, a birtokosságon előlegek nyujtásával igyekezett segíteni. Ezen előlegeket illetőleg el nem hallgatható azon politikai szükkeblüség, hogy minden egyes esetben rendőri véleménynek kellett az előleg megadásához járulnia, olyan földesuraknak, a kik az 1848-iki eseményekben előkelő szerepet vittek, az előlegben való kizárással kellett bünhődniök. Ezen előlegnek még azzal is meg kellett rövidülnie Erdélyben, hogy az előleg hatodik részletének az akkori úgynevezett önkéntes nemzeti kölcsönre kellett fordíttatnia.

Ezek után jelent meg Magyarországra nézve az 1853 márczius 2-ikáról Erdélyre nézve 1854 június 28-ikáról, kelt legfelsőbb úrbéri nyilt parancs, melyek szerint Magyarországon a vesztett úrbériségekért kiadandó kárpótlást, az emlitett törvények alapján, telkek szerinti aversionális összegekben kellett folyóvá tenni. A kárpótlási összeg tőkéje legmagasabban 700 legalacsonyabban 300 pengő frtban; egy zsellérség utáni kárpótlási összeg pedig egyáltalán 50 pengő forintban állapíttatott meg. Erdélyt illetőleg pedig az 1849-ben életbe léptetett földadó-ideiglen szerint az egyes úrbéresek birtokában levő földek területe után s fennebb jelzett osztályozás alapján való kiadása rendeltetett el.[1] De csak azon esetekben, ha a volt úrbéres szolgálatát napszámosokkal teljesítette. Ellenben, ha az úrbéres robot-szolgálatát készpénzzel vagy más szolgálmányokkal váltotta meg, ez

esetben, ha a váltság értéke a terület szerinti kárpótlásnál csekélyebb összegre rúgott, ezen utóbbi volt kárpótlási alapul veendő.

Az idézett nyilt parancsok felölelték mindazon kérdéseket, melyek a zselléri, szegődményes és más, a volt földesurakkal szemben fennállott, viszonyokra vonatkoztak. Szabályozták a legelő, faizási és más, a hűbéri viszonyból eredett kérdéseket, melyektől nem lehet megtagadni az organikus rendet, s kétségtelen az is, hogy nem kis feladat volt minden irányban a lehető igényeket kielégíteni. A földtehermentesítési ügy lebonyolitására hivatva voltak és ezért is megemlitendő, hogy Magyarországon öt, a temesi bánságban egy és Erdélyben szintén egy földtehermentesítési országos bizottság állíttatott fel.

A mint az országos bizottságok feladatuknak megfeleltek, a kárpótlás kiutalványozása s a további eljárások keresztülvitelére földtehermentesítési igazgatóságokká alakultak át. Fennállottak egészen 1861-ig, a mikor is a magyarországi hat igazgatóság Budán összpontosíttatott. Az erdélyi pedig fennállott Kolozsvártt 1872-ig. Ekkor Budára felhozták, s jelenleg a földtehermentesítési adósságunk 1888-ban történt conversiója alkalmából a budai, illetőleg magyarországi alapigazgatósággal egyesíttetett s mint ilyen áll maig is fenn. Az úrbéri kárpótlásnak első, vagy helyesebben előleges megállapításának szükségessége, úgy Magyarországon mint Erdélyben, eltérő indokokon alapult. Magyarországon az úrbéri telkek és zsellérségek végleges megállapítását az úrbéri biróságok által községenként keresztülvitt úrbéri rendezés által kellett eszközölni. Ez az ország legnagyobb részében csak a politikai úton eszközölt kárpótlási eljárások után történt meg, s minthogy a nagyobb pontossággal és azonossággal keresztülvitt birói eljárás folytán voltak az úrbéri telkek és zsellérségek véglegesen megállapítva, ennek eredményéhez képest azután tünt ki, hogy az úrbérileg kárpótolt telkek kevesebbek- vagy többek-e az utóbb biróilag megállapitottaknál. Ha kevesebb telek kárpótoltatott volna, mint a mennyi biróilag megállapíttatott, ez esetben joga volt és van a maig is előforduló ilyen esetekben a földesúrnak a még kárpótolatlan telkekért utólag országos kárpótlást igényelni. Viszont, ha több kárpótoltatott volna a megállapítottnál, az államnak volt és van joga a felesen kiadott kárpótlást visszakövetelni.

Erdélyben az első úrbéri kárpótlásnak az 1849-ben életbe léptetett földadó-ideiglenbe előfordult úrbéres birtokok területei alapján volt kiszabva. De már kezdetben tapasztalták az adó-alap megteremtése céljából majdnem hevenyészve készült földadó-ideiglen gyarlóságát, s ennek kiigazítása céljából a községenkénti felmérés és egyéni felszólamlás alapján szerkesztendő kataster létrehozása rendeltetett el. Az úrbéri kárpótlásokra nézve kimondták, hogy egy utóbbi kárpótlási eljárás fog az új kataster alapján keresztülvitetni. Ennek következtében volt tehát Erdélyben előleges, azután a községenkénti felmérés alapján bekövetkező végleges kárpótlás. Midőn már a katasteri munkálatok az egyenkénti felszólamlások után véglegesíttettek, adatott ki a végleges kárpótlás.

A katasteri munkálatok a 60-as évek derekán fejeztetvén be, az ez alatt letelt hosszú idő miatt volt kénytelen az erdélyi birtokosság kárpótlását részletekben elaprózva elfogadni, a mi miatt azután nem tudta ezen jövedelmét kellőleg hasznos beruházásokra fordítani. Ezért történt, hogy az erdélyi úrbéri pátensben meghatározott kárpótlási alap a kitűzött czélnak nem felelt meg.

Az úrbéri veszteségeken kivül nem volt jelentéktelen, különösen Erdélyben, azon veszteség sem, mely a felszabaditással a birtokosságot a dézsma-jövedelem megszüntetése által érte.

Magyarországon a dézsmaszedés leginkább a főpapság joga volt. E jövedelmének azonban országos kárpótlásáról a főpapság hazafiasan lemondott, s csak egyes családok szedtek dézsmákat, melyek királyi adományok vagy más szerzési jogon jutottak tulajdonukba. Ily dézsmáknak kárpótlását a magyarországi úrbéri pátens elrendelte. Az alsó papság dézsmaveszteségeért szintén kárpótlást nyert oly módon, hogy azon veszteségek fejében megfelelő 5 %-os járadék fizettessék, a nélkül azonban, hogy az azoknak megfelelő tőkét az állam kiadja.

Erdélyben a dézsma mint egyházi jövedelem már Szent-István törvénye alapján vette kezdetét. A reformatio bekövetkezéseig a gyulafejérvári püspök részére adták az erdélyi magyar katholikus lakosok, illetőleg jobbágyok, a dézsmát, oly módon azonban, hogy az egyes községek földterményeinek egy tized részéből $^3/_4$-et adtak a püspöknek és $^1/_4$-et a helybeli lelkésznek. Az oláhok, mint a szakadárok, nem voltak kötelesek a katholikus püspöknek dézsmát adni, de, hogy a katholikusoknál kevésbbé ne legyenek megterhelve, törvény által köteleztettek, hogy földesuraiknak termékeik $^1/_{10}$-részét adják dézsmául.

E szerint Erdélyben két természetű dézsmaadás volt gyakorlatban: a papi és a földesúri dézsma.

Az előbbi dézsmára nézve, az Izabella királyné uralkodása alatt, 1566-ban Kolozsvártt tartott országgyűlés törvényt hozott, melyben kimondta, hogy a gyulafejérvári püspök dézsmája az állam számára elvétessék, és az ebből befolyó jövedelem az udvartartás költségeire s culturai czélokra fordittassék.

Ez időtől kezdve a püspöki dézsma állami jövedelemmé vált, melyet az állam akként értékesitett, hogy a dézsmák akkori jövedelmi értékének $^1/_{10}$-része vétetett befolyandó hasznul, s ennek megfelelő haszonbér mellett engedték át az illető községi birtokosoknak, innen vette nevét: a haszonbéres (árendális) dézsma.

Ezenkivül volt még egy neme a dézsmának: az úgynevezett kilenczed, mely azonban csakis az Erdélyhez visszakapcsolt részekben volt gyakorlatban. Erdélyben csak szórványosan szedték egyes földesurak, kevésbbé a földterményekből, mint inkább állatokból.

A fennebbieken kivül még a Királyföldön a szász papság és a királyi kincstár szedte a dézsmákat.

Ezen dézsmák kárpótlására nézve csak az 1858 szeptember 15-ikéről kelt császári nyilt parancs rendelkezett. Csak az úrbéri tized- és kilenczedet, továbbá a papság és a kincstár királyföldi tizédét rendelte kárpótolni, mig a részletesen ismertetett árendális dézsmát úgy a haszonbérlő birtokosokra, mint a haszonbérbe adó kincstárra nézve, kárpótláson kivül hagyta. A kárpótlás alapjául a felszabadulás előtt adott terményeknek és állatoknak számadások- vagy más okmányok- és bevallásoknál fogva, beigazolandó mennyiségét rendelte veendőnek, s azon termények és állatok katastrális és helyi piaczi értéke alapján történt azután az évi járadék meghatározása. Ebből a kezelési költség levonása után fennmaradt összeg húszszorosa képezte a kiadandó kárpótlási tőkét.

A kezelési költség czimén levonandó hányadra nézve a pátens megkülönböztetést tett a földesurak és a papság kárpótlása között. A mig ugyanis a földesurak kárpótlási tőkéjéből $^1/_8$-ot rendelt levonatni, addig a papságnál csak $^1/_6$-részt. Ily megkülönböztetést tett a kamatokra nézve is, mert, mig a papság dézsmakárpótlási tőkéje után a felszabadulástól, vagyis 1848 július 1-től rendelte kiadandónak, addig a földesurak részére adandó tőkének kamatját a pátens kelte napjától, vagyis 1858 szeptember 15-ikétől kezdve rendelte tőkésitendőnek. Ennek folytán a földesurak tiz évi, hét havi és tizenöt napi időről kamatot nem nyertek, s e szerint a kárpótlási tőke több mint 50 % erejéig megrövidittetett.

Mi volt oka ezen szükkeblűségnek, azt aligha pénzügyi tekinteteknek lehet tulajdonítani, hanem erős valószinüség, hogy az akkori kormány és birodalmi tanács boszúja nyilvánult az erdélyi magyar birtokos-osztály iránt.

Még más kormányintézkedések is megnehezítették a birtokosság dézsmakárpótlásának gyorsabb kiszolgáltatását. Mig a papság dézsmakárpótlásának megállapításánál csak a valósitások rendén elfogadott dézsmatárgyak értéke alapján történt a kiszámítás, addig a földesurakra nézve a dézsmatárgyak értékével szemben a dézsmaköteles szántóföldek és szőlők katastrális nyers jövedelmének középleges értéke szerint kellett a kárpótlási tőkét kiszámíttatnia. És pedig akkép, a mint egyik vagy másik kulcs az országos alapra kedvezőbbnek mutatkozott. A számítási művelet miatt várni kellett azon időre, midőn már a rectifikált kataster életbe lépett.

Ezek folytán a papság, s itt nevezetesen ismét első sorban a szász papság dézsmakárpótlási igénye 1861 elején nemcsak igazoltatott, hanem a tőke és kamat czimén $7^1/_2$ millió forintot meghaladó kárpótlás neki ki is utalványoztatott. Csak ezután jött a sor a többi felekezetekre s csak a 60-as évek derekán a földesurakra.

Az alkotmány helyreállitása után az annyira elmaradt ország javára szükségesnek mutatkozott teendők halmaza között a földtehermentesítés is életbe lépett. Az alkotmányos kormány, alig hogy megkezdette működését, már kárpótolni akarta az 1868 : XXXIII. t.-cz. meghozása által azon községeket és volt jobbágyokat, a kik az 1840 : VII. t.-cz. értelmében magukat

volt földesuraiktól örökre megváltották, s ezzel orvoslást nyert azon sérelem, hogy ezen magukat megváltott jobbágyok, az 1853 márczius 2-diki nyilt parancs értelmében, országos kárpótlás nélkül maradtak.

Ugyancsak 1868 márczius 11-ikéről kiadott bel-, igazság- és pénzügyministeri rendeletek szabályozták a székelyföldi úrbériségek kérdését, minek folytán a magukat megváltott úrbéresek szintén megváltásuk erejéig országos kárpótlást nyertek.

Végre az erdélyi földesurakra is rá került a sor. Az 1895 : III. t.-cz. az erdélyi volt földesuraknak az 1858-iki pátens által okozott sérelmeit kivánta orvosolni. A földesurak által haszonbér-fizetés mellett a felszabadulásig szedett dézsmát kárpótolta.

Ugyane törvény további rendelkezése szerint az úrbéri tizedre (9-edre) vonatkozó kárpótlási tőkék kiszámításánál a kezelési költség czimén $^{1}/_{8}$-rész felének húszszorosát kifizették a földesuraknak. A kárpótlási tőkék után 1848 július 1-től 1858 szeptember 15-ikéig terjedő időről visszatartott 5 $^{0}/_{0}$-os kamat fejében az eredeti kárpótlási tőkének 50 $^{0}/_{0}$-a hasonlóan a földesurak kezéhez jutott.[1]

*

[1] A földtehermentesitési kárpótlások még jelentéktelen járandóságait nem számítva, már véglegesen megállapítottaknak tekinthetők, hogy mennyibe került az az államnak, röviden következő számadatokban ismertethetjük.

Magyarország területéről 47 vármegyét számitva, kárpótlás adatott 236,429$^{18}/_{20}$ telekért és 340,834$^{16}/_{18}$ zsellérségért.

Ezen úrbériségekért megállapittatott és ki is adatott :

tőkében	156.701,459	frt	94$^{1}/_{2}$	kr.
kamathátralékban	69.674,379	»	82	»
örökváltsági tőkében	973,922	»	49$^{1}/_{2}$	»

Magánosok birtokában levő tizedért :

tőkében	195.800,006	»	30$^{1}/_{2}$	»
kamatban	1.066,756	»	16	»
összesen	230.374,524	frt	72$^{1}/_{2}$	kr.

Erdélyi kárpótlások fejében úrbéri kárpótlás :

tőkében	38.203,239	frt	15	kr.
kamatban	19,892,766	»	45$^{1}/_{4}$	»
székely kárpótlás :				
a) tőke	2.277,184	»	45$^{3}/_{4}$	»
b) kamat	2.091,371	»	23$^{1}/_{4}$	»
a királyi kincstár- és a papságnak :				
a) tőkében	8.693,395	»	24	»
b) kamatban	4.777,507	»	37	»
a földesuraknak :				
a) tőkében	2.574,304	»	20$^{3}/_{4}$	«
b) kamatban	1.522,184	»	44$^{1}/_{4}$	»
összesen	80.032,312	frt	15$^{1}/_{4}$	kr.
vagy osztrák értékben	84.033,960	»	81$^{1}/_{2}$	»

Azon veszteség után, mely a volt földesurakat a jobbágyság megszüntetésével érte, nem lehet tagadni, hogy ezen összegekkel a földesurak anyagi állapotán segítve lett, de ezen segélynek értékét sokban alászállította azon körülmény, hogy kárpótlásaikat nem azonnal, a veszteség bekövetkezte után, hanem hosszas idők mulva, s akkor is részletekben kaphatták meg. Sokat levont a segély értékéből az is, hogy az állam kedvezőtlen pénzügyi helyzete miatt a kibocsátott kötvények értéke 70—80, sőt 50 %-on alul is állott, s különösen Erdélyben a segélyre szorult magyar birtokos osztály nem győzvén kárpótlási várandóságának kiadására várni, lelketlen üzérek zsákmányává lett, s mert ezek a felgyűlt kamatok miatt a kárpótlásokból nem találtak kielégitést, a birtokok kerültek kótyavetére, s nem egy azelőtt vagyonos előkelő család ment e miatt tönkre.

Igy jutott tönkre a gentry és különösen az erdélyi gentry nagy része. A gazdasági hanyatlás társadalmi és politikai következményei észlelhetők voltak már a 60-as években. Ide járultak később a földbirtokos-osztály alkotmányos politikai terhei, azon vezérszerep költségei, melyet a nemzeti politikában vitt. A rossz gazdálkodás szintén közre hatott, a romlás kezdetét azonban, eltekintve az 1848-diki időktől, a Bach-korszak adózási, gazdasági és azon politikája képezte, melyet még a földtehermentesítéssel összekapcsolt.

IV. FEJEZET.

A nemzet önvédelme.

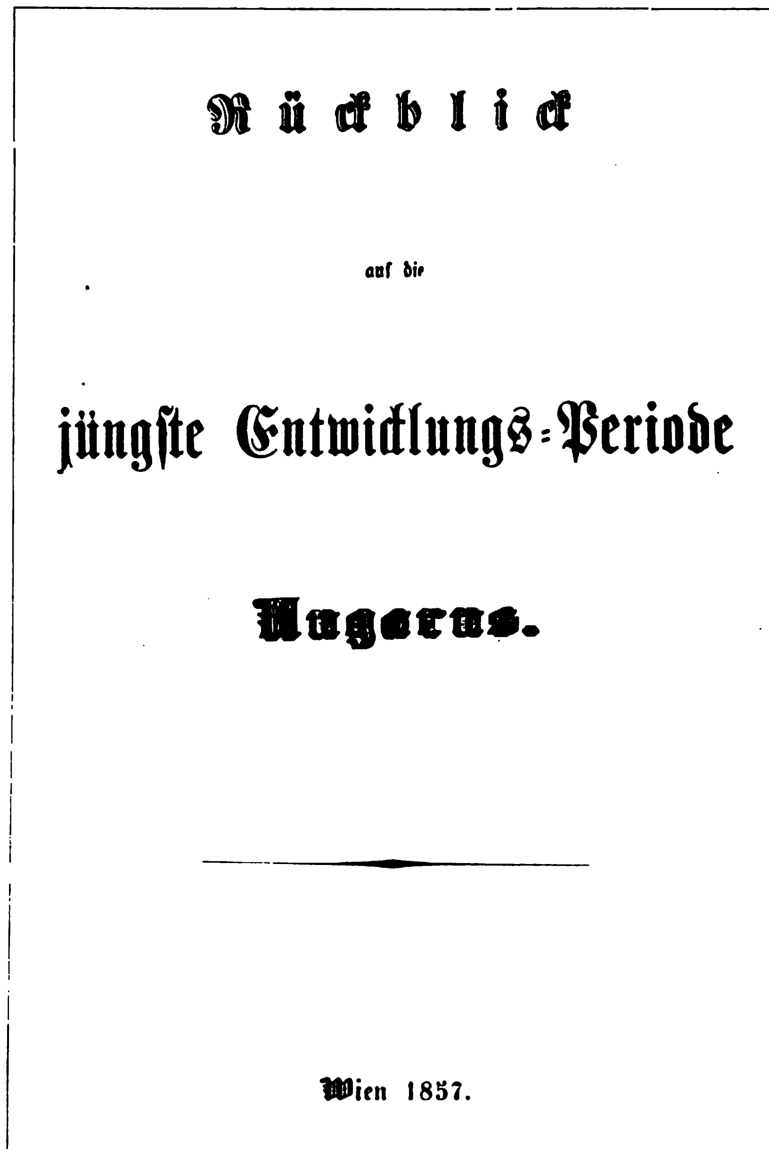
Két főtanúlság következik három század küzdelméből. Mind a két tanúlság egyenlően komoly, egyenlően súlyos. Az egyik szól le, a másik föl-felé. Az egyik az, hogy az Ausztriától és a Habsburg háztól való elszakadásra irányzott törekvések nem sikerültek és nem sikerülhettek. Ez a tanúlság szól a forradalmi iránynak. A másik az, hogy a beolvasztó és germanizáló törekvések sem sikerültek és nem sikerülhettek. Ez a tanúlság szól Bécsnek. A két nagy eredmény, a történelem szűrőjén át megkristályodott igazság föltárja az emlitett erőegyensúly rendszerét, melynek az 1867-ben történt kiegyezés, a dualizmus és paritás lettek következményei.

Azon, ezen összegek fejében kiadott 5 %-os földtehermentesitési kötvényeknek 1888-ig sorsolás utján történt beváltása folytán fennmaradt része convertáltatván, az 1888 : XXXII. t.-cz. 8-ik §-a alapján kiadott 199,509 frt névértékű 4 %-os, 70 év alatt törlesztendő magyar földtehermentesítési kötvény bocsáttatott ki, és ez, illetőleg 8 éven át már sorsolás utján törlesztett csekély részén kivül még törlesztendő része képezi a mai földtehermentesítési államadósságot, mely továbbra az 1888 : XXXII. t.-cz. értelmében szaporítható nem lesz, s az ez időből kiadott s jövőre kiadandó kárpótlások az ország folyó jövedelméből készpénzben fognak fedeztetni.

A Bach-korszak rendszere által valószinűleg utoljára, de leghatalmasabban lépett föl a centrálizáló és germanizáló törekvés. Ily erőteljes és részletes szervezést soha sem nyert az, s mégis biztosan meg lehetett jósolni bukását. Nem is ismerve a központositó és németesitő rendszer ellentétét, a nemzeti védekezést, mégis biztosan meg lehetett jósolni föltétlenűl bekövetkezendő csődjét és végleges elzüllését. A lélektannak csodálatos rejtélye maradna, ha igaz volna azon felfogás, mely a Bach által stilárisan is inspirált »Rückblick«-en átvonult. Lehetetlen, hogy több évi tapasztalat föl nem világositotta volna a császár ministerét rendszerének tarthatatlansága felől; vagy pedig az emberi hiúság és hatalomvágy csodálatos erővel bir az itélet és látóerő eltompitására, sőt megsemmisitésére. Valószinű, hogy Bach Sándor nem volt meggyőződve könyve tartalmának igazságáról, hanem csakis azt czélozta, hogy segitségére siessen már hét év mulva szakadozó és pusztuló rendszerének. Igy jött létre 1857 októberében hires röpirata, a »Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns«. E műve által, melyet Bach csak 200 példányban adott ki s melynek anonym szerzőjévé egyik irodalmi napszámosát tette, a császár ministere nemcsak igazolni akarta rendszerét, hanem egyszersmind föl akarta tárni e rendszer nagy eredményeit.[1] Félre akarta vezetni Európát s igazolni fölfelé önmagát. A külföld ugyanis rokonszenvet érzett Magyarország iránt. Az emigratio fekete szinekkel rajzolta le, különösen az angol sajtóban, az absolutismus gyűlöletes rendszerét, Bach be akarta bizonyitani, hogy Magyarországnak igen is jól folyik dolga. Már a mű előszavában fejtegette, hogy nincs Európában ország, mely nagyobb haladást és fejlődést mutatna, mint Magyarország. Magyarországot megtette gyöngynek, melynek fénye emeli a császári korona fényét, s nincs oly osztrák, a ki a birodalom e fontos részének fejlődésében örömét és büszkeségét nem találná. Öntudatosabb hypokrisissel soha még elnyomó nem hizelgett az elnyomottnak. Nem kevesebb mint 14 kemény pontozatban bizonyitgatta Bach, hogy Magyarország boldog, mert áldást hozó rendszere alatt boldognak kell lennie. Az első pontban előadott közjogi fejtegetései csak szánalmat kelthetnek. Kimutatja ugyanis, hogy az új alakulás nem pusztán valamely fölülről jött ténynek, hanem hosszú, százados fejlődésnek és belső szükségességnek eredménye. A haladás és művelődés hozta létre, úgymond, a birodalom centralisatioját, mert Magyarország sem vonhatta ki magát az általános irányból s meg kellett felelni a »viribus unitis« császári jelszó követelményeinek. Az állam- és nemzetgyilkosság tehát Bach hazug és szenteskedő világításában a történeti fejlődés és a cultura ténye gyanánt jelent meg. A régi Magyarország és alkotmánya az incul-

[1] A »Rückblick« irója Meyer Béni, Bach ministeriumának Svájczból hozott nagybefolyású udvari tanácsosa volt, ki Svájczban is a Sonderbund mozgalmainak egyik tevékeny, de épen nem rokonszenves alakja volt. Ottani szereplésével szerezte magának a *Blutbeni* elnevezést. Mindenki csak ezen a néven ismerte.

turát és a történelmi fejlődés gátját képezte. Persze nem volt 1848, mely Magyarországot újjá és modernné teremtette s a történelmi fejlődésnek új irányt adott.

Rückblick

auf die

jüngste Entwicklungs-Periode

Ungarns.

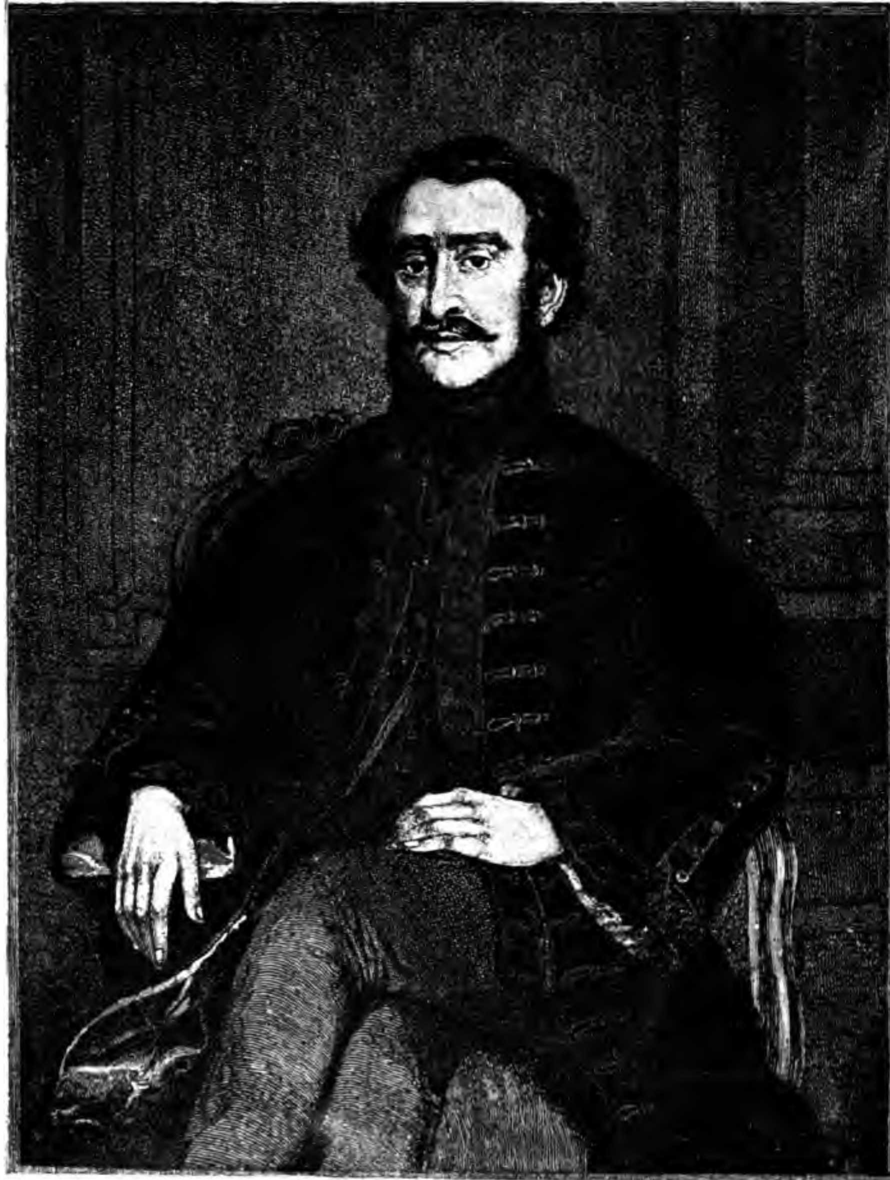
Wien 1857.

A »Rückblick« czímlapja.

De természetes, hogy mindjárt a munka első részében elárulja Bach a valódi czélt és valódi indokot. Magyarország különállása képezte a reactio okát s annak megszüntetése s a birodalomba való olvasztása az absolut uralom czélját. Magyarország különállása — úgymond — az össz-

birodalomban lekötötte annak főéleterejét, megakasztotta egészséges vérkeringését s veszélybe lökte egész organismusát. A reactio tehát nyiltan bevallotta, hogy Magyarországot be akarja olvasztani a birodalomba. A mű további részeiben szól a minister a belorganisatióról, a népneveléséről, humanistikus intézményekről, az ősiségről, természetesen ennek megszüntetéséről, a telekkönyvről, dohánytermelésről stb. Természetes, hogy igen behatóan foglalkozik a nyelvkérdéssel is; de csodálatos, mily ellentétbe kerül röpirata nemcsak a márcziusi alkotmánynyal, hanem egyszersmind első belügyministeri köriratával. Az utóbbiban még a fajoknak és nyelveknek teljes egyenjogúságáról beszélt, míg röpirata a centralisatio nyelvévé nyiltan és határozottan a német nyelvet tette. A birodalmi nyelvnek — úgymond — a birodalom egyes országaival való érintkezésben bekövetkezett alkalmazása szükségkép a birodalmi egység eszméjéből folyik. Ugyanezt egyszersmind a közszolgálat érdeke tette szükségessé. Ez volt oka annak is, hogy Magyarországon századokon át a latin volt a hivatalos nyelv, mert ezt mindenki értette. A közvetitő és kormányzó nyelvvé szükségkép a német lett, mert ennek irodalma leggazdagabb, a birodalom egy részének anyanyelve s az olasz tartományokon kivül csaknem mindenütt beszélik, értik és irják. A germanisatió vádjával szemben elégségesnek tartotta a minister az egyenjogúság elismerésére való hivatkozást. Ez egyenjogúság azonban csak a márcziusi alkotmány és a bemutató körlevél papirlapjain maradt. A tény az volt, hogy Thun behozta a közép- és felső iskolákba a német tannyelvet. Schmerling pedig behozta az igazságszolgáltatásnál a németet, sőt gróf Taaffe elnökségének idejétől a bécsi legfőbb törvényszékbe olvasztott hétszemélyes tábla birái is németül adtak elő. Bach nagy kegyesen csak azt engedte meg, s azzal dicsekedett, hogy a népiskolák tannyelve magyar. Talán még ez is német lehetett volna?

A mit pedig Bach Magyarország gazdasági fölvirágzásáról irt vagy diktált, az egyenesen Potemkin falvaival való szédelgés. Megtette Magyarországot gazdaságilag fölvirágzott s bőségben úszó országnak, mely nem tudja hová tenni dús jövedelmeit, át és át van szőve jó útakkal, vasutakkal s távirdahálózatokkal, a civilisatio minden áldásával. A valóságban azonban a magyar nemzet súlyos társadalmi és gazdasági válságaival s egy mindent kiaknázó fináncz-rendszer pusztitó következményeivel harczolt. A jó útak és vasutak többnyire csak papiroson léteztek. Potemkin-falu volt a virágzó jóllét; de már tartalmának hire is lesújtólag, részben pedig ingerlőleg hatott a közvéleményre. A mély sebeinek fájdalmait még mindig érző nemzet azt tapasztalta, hogy nem elég, hogy elnyomják, hanem még játékot is űznek vele. Nem elég, hogy megsebzik, hanem még hypokrita gúnyolódás pellengérére is állitják. Nem csoda, ha a döblingi tépelődőt Bach merénylete kihozta sodrából s még egyszer kezébe adta a rettenetes tollat, melyet aztán mint gyilkot forgatott meg a császár ministerének testében. És nem csoda, hogy Széchenyi válasza szinte leirhatatlan hatást ért el

Az Athenaeum nyomása.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

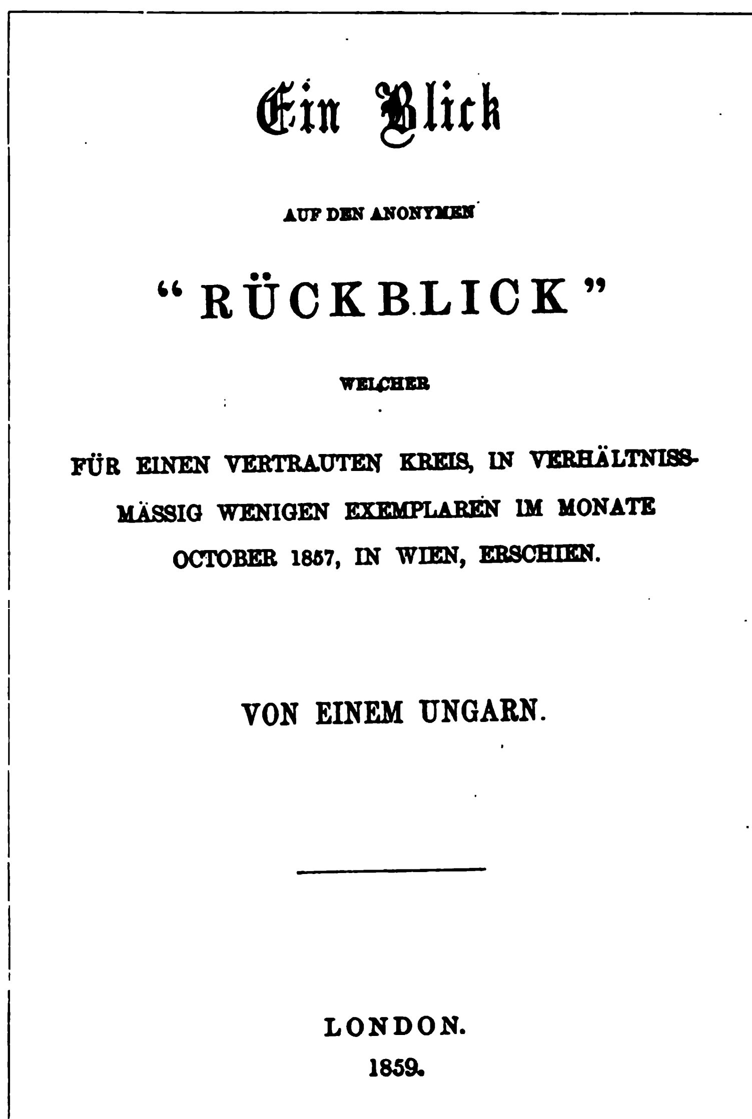
(Györgyi A. 1860-iki festménye után.)

A Magyar Nemzet Történetéhez. *Az Athenaeum kiadása.*

az országban, melynek lelkesült örömrivalgását csak a fentebb rajzolt zsandáruralom fojthatta el.

A mikor a hóhért akasztják, e tény mindig nagy örömriadalt szokott okozni. Annál nagyobb volt a bár elfojtott örömriadalom Magyarországon,

Ein Blick

AUF DEN ANONYMEN

"RÜCKBLICK"

WELCHER

FÜR EINEN VERTRAUTEN KREIS, IN VERHÄLTNISS-MÄSSIG WENIGEN EXEMPLAREN IM MONATE OCTOBER 1857, IN WIEN, ERSCHIEN.

VON EINEM UNGARN.

LONDON.
1859.

A »Blick« czímlapja.

mert Széchenyi a nemzeti ügy eltipróját egy fenséges zavarral küzdő lélek isteni erejével és egy csodálatos stilus spanyol kínzó kamrájának rettenetes eszközeivel justifikálta erkölcsileg. Hogy mikép lehet egy-egy aphorisma hüvelykszorítóvá, egy-egy gúnyos fölkiáltás az eleven hust tépő szigonynyá,

a dilemma és logika miként lehetnek spanyol csizmákká, ezt megmutatta Széchenyi könyve, a »Blick«.[1] Sokan megkisérlették e munka irályának és szerkezetének kritizálását; de csak a naivság vállalkozhatott erre. Egy szabálytalan csoda, egy bámulatos hihetetlenség, a classikus formáknak és a szörnyűnek egyesűlése, a tébolylyal küzdő, de egy kinyilatkoztatásra megtisztuló isteni elmének alkotása e munka. Gyulai Pál jellemezte legszerencsésebben Széchenyi e bizarr alkotását, s helyesen mondja, hogy Széchenyi lángesze csak »Blick«-jében nyilvánult igazán, a humor és satyra e rettentő vegyületében, mely egészen illett kedélyállapotához. »Ily munkát csak egy mélyen szerető és gyűlölő szív, egy zseniális lélek kétségbeesése teremthet. Itt minden, mi Széchenyi lelkében beteg elem volt, táplálhatta, fokozhatta teremtő erejét. Pedig csak ily munka illett egy kétségbeesett államférfiúhoz, egy önkínzó hazafihoz, egy megzavarodott bölcshez, minő Széchenyi volt. A humornak mindig joga volt összeolvasztani a fölségest és triviálist, a tragikait és komikait s a valódi szatira soha se viselt glacé-keztyűt. Juvenalis és Swift maró gúnyja egyesült itt Shakespeare hamleti és leari humorával; s bár Széchenyi töredékes modora nem nyújthat művészi egészet, néhány lapja vetekedik a legnagyobb humoristákéval.«

Széchenyi maga is érezni látszott a műve ellen fölhozható ellenvetéseket; de megjegyezte, hogy bakóinasok, gyilkosok, embernyomortól és embervértől szagos egyének felől narancsvirágillatot terjesztőleg nem lehet beszélni. Ő maga is éreztc, hogy Somssich Pál munkájának hangja egészen más, Zsedényi pedig ismeretes német röpirataiban elment egészen az aulikus keztyűs kézzel való kezelésig. S mégis Széchenyinek volt igaza, midőn úgy irt, a mint irt. Somssich Pál érdeme nagy volt, midőn a reactio kezdetén, tehát akkor bátorkodott felemelni szavát, a midőn a bátor és igazmondó szót a casamaták börtönei, vagy még kegyetlenebb dolgok tiltották. Somssich komoly érvelései azonban csak a nemzetet győzték meg különben is érzett jogairól és szenvedett jogtalanságairól. Széchenyi munkája erkölcsileg összetörte a már romlásnak indult rendszert s annak hanyatló államférfiát. Szinte azt lehetne mondani, hogy a személyes támadásban erősebb és élesebb, mint a rendszer megostromlásában. Bachnak még a származását is szemére veti, midőn apostrophálja, hogy Schwarzenberg Félix herczeg és a bitófa közé kellett volna állnia. »Herczeg úr! így kell vala szólnia, atyámfiai közt, és ezt nem restellem bevallani, van asztalos, a ki enyvszagú, van egy másik, czipész, a ki csirizszagú s nekem mégis sokkal kellemetlenebb az ön társasága, s elhagyom önt, mert ön vérszagú«. De a reactio tulajdonképen való feje, a Széchenyi szerint vérszagú Schwarzenberg Félix herczeg is részesül a nagy magyar kegyetlen

[1] »Ein Blick auf den anonymen Rückblick.« Széchenyi munkája Londonban jelent meg s előszavát a magát csak F. K. betűkkel megjelölő kiadó irta, a ki Falk szerint Széchenyinek dolgozó társa lett volna.

ostorcsapásaiban. Lehetetlen tömörebben és mégis lesujtóbban jellemezni ezt a kéjencz nihilistát, ezt a lángeszét örökös mámorba fojtó főúri kéjelgőt, minden eszményinek e könnyelmű megvetőjét, a kit még az sem ment, hogy a politika végzetes útjára tévedt s ott vérben gázolt, még az se, hogy legalább tetteinek rugóját becsvágy vagy a hatalom szédülete képezte volna. Széchenyi nyiltan megnevezi, mint a magyar nemzet gyilkosát, becsületének meggyalázóját. »Vér csepeg le róla — úgymond — sok magyar

Széchenyi szobája Döblingben.
(Rajzolta Cserna Károly.)

nemzetség czíméréhez a bitófát csatolta s kiszívta a magyar nemzet szivének vérét«.

A nemzeti boszú vérpadának s boszuló bitófájának nevezhető eme rettenetes könyvvel, mert nagyon is ismeretes, nem szükséges bővebben foglalkozni. A míg a fenséges harag s annak sújtó mennykövei iránt érzés lesz a férfiassággal nem szakitó nemzedékekben, ezt a könyvet mindenki a szent borzalom egy nemével olvashatja s fogják is olvasni.

És e könyv tulajdonképen még se tartozott bele a nemzet önvédelmi rendszerébe.

Ez a könyv különben is már akkor érkezett, a midőn a reactio kormányzata erejét és mérgét kezdte veszíteni. Oszlopait e kormányzatnak megrágta a szú s a szinte tébolyodott titán egy hatalmas mozdulata elégséges volt, hogy erkölcsileg ledöntse azt. Nem sokára ledöntötték a valóságban is a külellenség győzedelmes szuronyai.

*

A beolvasztás és germanisatio rendszerével szemben a magyar nemzetnek is volt védelmi taktikája, s ez nem vala más, mint a Deák által proklamált szenvedőleges ellenállás, vagy a passivitás politikája. Az ó-conservativek más tanácsot javasoltak a nemzetnek: a könyörgés, a hatalom előtt való hódolás, az új Magyarországnak romjain a réginek való visszaállitása, ez volt a 48-iki alkotmány és a forradalom által félretaszitott ó-conservativek politikai programmja.[1] De bebizonyult, mint már előbb és később annyiszor bizonyossá lett, hogy a conservativek nem voltak hivatott vezérei a nemzetnek. Szerepük mégis oly nagy, hogy szükséges azzal részletesebben foglalkozni, mert hisz későbbi maguktartása magyarázatot nyer az absolutismus alatt követett politikájuk által. Szerepük két irányban volt gyászos az országra nézve. Fölfelé rosszúl informálták az udvart a magyar nemzet és a forradalom felől. Legnagyobb részük azon hiszemben volt, hogy a forradalom csak Kossuthnak és néhány terrorista szövetségesének műve és a nemzet zöme azonnal cserben hagyja e radikális terroristákat, mihelyt bármi csekély számú osztrák sereg föllép ellenük. E nézetet pár eszes főúr vallotta és terjesztette. Igy tévedett az udvar, mely tévedés nélkül talán Windischgrätz se mondta volna a hozzá érkező küldöttségnek, hogy lázadókkal nem alkudozik. Nincs ugyan a történetirás számára biztos

[1] A conservativek peticionáló politikájára s Bachnak irányukban való ellenszenvére világot vet mindjárt az absolutismus kezdetén a kormány lapjának állásfoglalása, melyet Vörös irataiban következőleg vezet be: Az osztrák kormányt képviselő »Magyar Hirlap«, melynek szerkesztője a márcziusi napok előtti időből ismeretes »Mult és Jelen« erdélyi hirlapnak volt kezelője s a pecsovics pártnak — mely magát tisztességesebben »conservativ«-nek keresztelte el a nélkül, hogy tulajdonképen valamit conserválni akart volna, sőt per excellentiam »conservativ-reformer«-nek is nevezé magát — nevezetes organuma volt, régi ügyrokonairól 1850. május 16-án igy szólott:

»Bámuljuk azon nagylelküséget és metamorphosist, miszerint azon aristocraták, kik sohasem tudtak, sohasem akartak a közjóért magánérdekeik burkából kivetkőzni s a nemzeti országos érdekek színvonalára minden önzés nélkül határozottan lépni ki; kiket épen azért a nemzet többsége mind e mai napig csak keserü érzések közt tud emlegetni, sőt nem mondok sokat, ha azt állitnám is, hogy gyülölséggel viseltetik irántuk: most megtagadják önmagukat és közbenjárókul lépnek fel fejedelem és nemzet közt; — azon fejedelemnél, ki leverte cimrokonaikról a kilencz gombot, hogy jobban elférjenek a nemzeti egyenlőség közös fedele alatt, — s azon nemzetért, mely nyomoruságának nagy részét nekik köszöni s mely épen ez okból nemi kárörömmel látja őket sorai közé beosztva.

adat, melynek alapján ki lehetne mutatni, hogy a conservativek fölületes informatiója nélkül nem következik be a camarilla alkotmányellenes föllépte s a reactiónak később győzelmessé vált rendszere. De viszont arra sincs bizonyíték, hogy a megalkuvás nem lett volna lehetséges akkor sem, ha az udvar a mérsékelt liberálisokkal érintkezik. Bécsben és később Olmützben azonban csak a conservativ pártot tartották oly jó érzelműnek, melylyel szóba lehet állni, s melytől informatiót lehet elfogadni. A többi pártokat és árnyalatokat az udvari politika mind rebelliseknek tartotta. És valamely balfogalom az udvari légkörben azonosította a conservativeket a magyar nemzet zömével, s így a legfelsőbb körökben azt hitték, hogy Magyarországon létezik oly párt, a melylyel szükség esetén, ha a beolvasztás rendszere nem sikerül, szóba lehet állni s így végső esetben a gyűlölt 48-at magának a nemzetnek segitségével lehet az ország történetéből kitörölni. Az udvari politikának s magukat a nemzet vezéreire játszó conservativeknek ez egymást kölcsönösen biztositó, Calderonnak »Az elrejtőzött és elálczázott« czímű vígjátékára valló tévelygése és megtévesztése hozta létre az 1860-iki októberi diplomát. A conservativek szerepe nélkül, ha a reactio meg is kisérli absolut rendszerét, legalább az alkotmányos formákkal való kisérletezés nem tartott volna oly soká, mint tényleg tartott. A bécsi és olmützi politika különben is mindig csak föl akarta használni, de mindig rászedte őket. Egy részük ott járt Olmützben és Windischgrätz táborában tervezgette a 47 visszaállitását, Stadion azonban egyszer csak előállt a márcziusi alkotmánynyal. Rendszerüket restaurálni akarva, mindig dupirozottak voltak föl- és lefelé egyaránt. Fent félretolták őket, mihelyt nem használhatták, s lent pedig azon hitükben csalatkoztak, hogy mögöttük áll a nemzet, mely most már mindig határozottabban kezdett Deák Ferencz mellé sorakozni, de nem tőlük fordult el, kiket soha se követett, hanem Kossuthtól és a forradalmi politikától. Ez előleges kritika, mely igyekszik igazságos és tárgyilagos maradni, egyáltalán nem vádolja a conservativeket hazafiatlansággal vagy nemzetellenes irányzattal. Kétségkivül voltak soraikban hazaárúlók s muszkavezetők, ezeket azonban tán maguk a conservativek legjobban elitélték. Conservativeink legnagyobb része szerencsére nem tartozott a fekete gyászhad sorába, melynek egy-két élő csontváza még köztünk mozog. Csak politikai tévedésben lehet őket vétkeseknek kimondani, épúgy mint legnagyobb politikai ellenfeleiket, a közjogi radikálisokat.

Már alaptévedésük ezekével rokon volt, t. i. a 48-iki egészen legális közjogi alapnak elvetése, melylyel a függetlenségi irány a másik túlzás miatt szakitott. A 48-iki alkotmánynyal szemben ők is közjogi ellenzéket képeztek, csakhogy a nemzeti és állami összezsugorodás közjogának ellenségét, a demokratikus és parlamentáris magyar államot a rendi és csak nemzeti beligazgatással biró magyar provincia nevében ostromolták. A midőn a világosi katastropha s az önkényuralom örökre véget látszottak vetni nemcsak a forradalmi, hanem egyszersmind a törvényes úton létrejött Magyarországnak,

ekkor még volt értelme, sőt a hazafiság szinében tünhetett föl azon conservativ követelés, mely kezdetben a könyörgés s később a politikai programm alakjában akarta restaurálni a 47-iki alapot a 48-iki alappal szemben. De még ez az álláspont is erős hibában szenved. A 47-iki alapnak restaurálása csak mint a politikai opportunizmus ténye szerepelhetett volna, nem pedig mint a 48-iki elvnek elkárhoztatása.

Eltekintve azon minden esetre szép és hazafias vonástól, hogy conservativeink nem vettek részt a forradalom leverését követő boszú-politikában, mint a század elején franczia elvtársaik, de ők is az ancien regimet akarták restaurálni a forradalmi átalakulás által teremtett formák helyett. Vagyis saját kormányzati rendszerüket akarták visszaállitani. Ezt csak úgy indokolhatták volna kellően a nemzet előtt, ha bebizonyul, hogy a 48-ról egyáltalán le kell mondani; vagy saját rendszerüket csakis új kiindulási pont gyanánt kivánták tekinteni, csakis mint az új 48 ideiglenes előzményét.

De a conservativeknek sem irataiból, sem beszédeiből ki nem mutatható, hogy a 47-iki alap restaurálását nem végleges forma gyanánt tekintették, vagy hogy a 48-iki alap későbbi visszaállitását tervezték. Következetesek voltak azon fölfogásukhoz, hogy Magyarország nem birja el sem politikailag, sem gazdaságilag a parlamentáris és modern állam terheit, s hogy a monarchiai érdek miatt Magyarország nem lehet egyéb, mint a Habsburgok patrimoniumának pusztán beligazgatási önkormányzattal biró, vagyis autonom provinciája.

E sajnálatos következetességük miatt nem léptek rá a 48-ki alapra, s így közjogilag ellentétbe kerültek úgy a legális alkotmánynyal, mint a nemzet közérzületével. Ez ellentét, igaz, kevésbbé volt kirivó az absolutismus idejében, mint akkor, a midőn a magyar szabadságharcz zászlói még diadalmasan lobogtak vagy mikor még a csataterekről el sem párolgott a honfivér. A nemzet megdöbbenéssel szemlélhette, hogy még a muszkavezetésben részt nem vett conservativek egy része is ott lebzselt Windischgrätz táborában s csinálta Magyarország ideiglenes kormányzásának tervét. A diadalmas áprilisi hadjárattal majdnem egyidejűleg készült el a magyar conservativek által szerkesztve azon alkotmányterv, melyet a később győzelemre segitett katonai uralom természetesen elvetett, s mely Magyarország területi épségét s a közigazgatás nyelvét fönn akarta ugyan tartani, de különben mellőzte az alkotmányosságnak még formáit is. Annál fájdalmasabban szemlélheté az ország, hogy a magyar szabadságharcz leverésére s az alkotmányos szabadság megsemmisitésére törekvő osztrák reactio még a szabadságharcz idején kormánybiztosokul kapta meg a conservativek legkiválóbb férfiait. Sennyey Pál és Ürményi József császári biztossá történt kineveztetésüket nem fogadták ugyan el Windischgrätz kezéből, de báró Fiáth Ferencz, báró Révay György, gróf Károlyi Lajos stb. tényleg működtek kormánybiztosok gyanánt. Az úgynevezett ideiglenes polgári igazgatás élén Szőgyény-Marich László, a törvénykezés élén

Majláth György állott. Báró Sennyey Pál az egyházi és alapitványi ügyek elnökségét nem utasította vissza. Ezt a kormányzatot a diadalmas magyar fegyverek széttörték s a végül mégis győzedelmes reactio nem helyezte vissza hatályába. A conservativ férfiak nagyobb része visszavonult. E tények azonban kétségtelenül mutatják, hogy conservativeink legtisztább jellemű és hazafias vezérférfiai is tévedések által messze ragadtatták magukat, midőn készek voltak a 48-iki alap ellen harczoló fegyveres reactio szolgálatába állni, azon szinte egyetlen mentségüket képező jóhiszeműséggel, hogy ez a reactio a 47-es alapot vagyis az ő rendszerüket állítja vissza az ellenükre létrejött 48-iki alappal szemben.

A midőn ez a reactio megvalósítani kezdte vagy már megvalósította véres boszúterveit, akkor a conservativek, bár tévedéseikből akkor sem ébredtek föl, bátor maguktartásával igenis tudtak egy-egy húrt megpendíteni a nemzet szivében. Somssich Pál politikai szerepe méltó fényt árasztott e kiváló államférfiú személyére s magára a conservativ politikára.

Somssich sem helyeselte a 48-at s a helytartótanácsnál elfoglalt állásáról lemondott s visszavonulva a magánéletbe, sem a szabadságharcz, sem a reactio mellett állást nem foglalt. De már 1850-ben közzétette híres munkáját: »Das legitime Recht Ungarns und seines Königs«, mely ép oly bátran, mint nagy tudománynyal mutatta ki az absolutismus jogtalanságait. A conservativ államférfiúnak bár nyugodt, de bátor hangja imponált Bécsben és reményeket keltett Magyarországon. Gyakorlati következményeket nem vont ugyan maga után, de a nemzeti önérzeten kivül rokonszenvet ébresztett a közvéleményben a conservativek iránt. A conservativ politikának másik nemes és hazafias vezérférfia gróf Dessewffy Emil, Rechberg államminiszter és külügyminiszterhez intézett levelével, valamint 23 elvtársa által aláirt hires, a felséghez czímzett emlékiratával, a Somssich könyvéhez hasonló jó benyomást tett az országban. Memoranduma három hónappal megelőzte Somssich könyvét, tehát a reactio uralma ellen szinte a legelső kisérletet képezte. Rechberghez intézett levele pedig 1859-ben kelt s így mintegy igazolását képezi a memorandumban elfoglalt álláspontjának.

Lehetetlen legnagyobb rokonszenvvel meg nem emlékeznie még egy késő kor történetirójának is azon szép és nemes, de végeredményében czélttévesztett szerepről, melyet gróf Dessewffy Emil vitt az absolutismus alatt, egészen az októberi diplomáig.

Conservativeinket két korszak szerint lehet osztályozni, nem szólva a 48 előtti conservativekről. Egyik csoportjuk az absolutismus alatt, a másik a provisorium idejében vitt vezérszerepet. Az első csoportnak két főalakja gróf Dessewffy Emil és báró Jósika Samu.

A legdöntőbb befolyással valamennyi közt a forradalom előtt és alatt báró Jósika birt. A viszonyokkal ismerős diplomata s az erdélyi ravasz politikus egyesült benne szivós kitartással. Már midőn nem volt hivatalban, a bécsi politikusoknak akkor is mindig keze ügyébe esett, Bécs körében

tartózkodott. Talán legtöbbet ártott hazájának, bizonyára akarata ellenére, a midőn téves szinben tüntette fel a 48-diki mozgalmakat s ekkép az udvart e mozgalom kicsinylésére birta. Résztvett 1849 márcziusban azon magyar tanácskozmányban is, melyet ő felsége hívott össze az ideiglenes kormányzat létesitését illetőleg s kétségtelen, hogy az absolutizmus első éveiben a conservativek közt neki volt legtöbb tekintélye. Lehet, hogy eleintén ő ment valamennyi conservativ közt legmesszebb; de kétségtelen, hogy lassankint mindinkább áthatotta az ő lelkét is a hazafiság szelleme. Talán Széchenyivel való sűrű érintkezései idézték azt fel; de tény, hogy az absolutismus vége felé egészen más Jósika áll előttünk, mint 48 előtt és az absolutismus első éveiben. A solferinói csata után Rechberggel folytatott beszélgetése megvilágitja lelkét. Könyörtelenül mondotta oda a megvert birodalom külügyministerének, a ki Solferino után közös belügyminister alatt külön tartományi főnökkel óhajtott volna kormányozni. »Néhány évvel ezelőtt az ilyféle rendszabály megnyugtatólag hatott volna, mert azt a reményt keltette volna fel, hogy általa minden meghiúsittatik, a mi azóta ténynyé vált. Azok után, a mik bekövetkeztek, minden hit és bizalom megszünt. Azt hiszi-e ön, hogy akadna jóravaló magyar ember, ki a jelenlegi körülmények közt akár egy ministeri állást is elfogadjon?«

Báró Jósika Samu aláírása.

Jósika hideg, zárkozott és sok tekintetben homályos egyénisége azonban távolról sem oly rokonszenves, mint gróf Dessewffy Emilé. Ebben a forrongó lelkű magyarban volt valami szikra Széchenyi lángelméjéből és erős karakteréből. Tele volt tévedésekkel és ellenmondásokkal, még az általa tervezett alkotmányosságot is államcsiny által akarta létesiteni. De tele volt ez a lélek hazaszeretettel s legönfeláldozóbb jóakarattal. Valami emlékeztet háborgó szellemében Széchenyi tépelődésére is, de Széchenyi önkinzó aggodalma nélkül. Azt hitte, hogy lázas álomban szőtt terveit elfogadtathatja fent, s remélte, hogyha ez sikerül, elfogadtathatja lent a nemzetnél.

Az absolutismus első éveiben azonban még csakis bátoritás és lelkesitése által hatott. Lónyai találóan irja naplójában: »A hazánkra 1849-ben súlyosodott katasztrofa s az arra következett általános levertség és elcsüggedés ólomsúlya alatt Dessewffy Emil volt éltető lelke a külszinre nem igen vergődhetett s alig érezhető ama mozgásnak, melyet társai Bécsben kifejtettek. Pozsonyból, hová lakását télire áttette, számtalanszor ment Bécsbe. Jósika, Apponyi, Sennyei, Ürményi, Barkóczy, Andrássy György, Széchen s mások tőle meritették a végképi elcsüggedés ellen az erőt. Délelőtt Jósikánál, este szinház után Szögyénynél jöttek össze. A tiszai

kölcsön ügyében sokszor mentem Dessewffyvel Bécsbe s néhányszor jelen voltam azon magyar fronde barátságos összejövetelein; egy-egy kedélyes elbeszélés alkalmával fel-fellebent a függöny az évek során soha meg nem szünő leplezett működésükről.«

Dessewffy Emil — mint maga előadja — 1850-től kezdve azon törte a fejét, mikép lehetne elejét venni az osztrák birodalom romlásának, a melyet a Bach rendszere nagyszerű szabásokban mozditott elő, s mely maga után vonná Magyarországét is. Két dolog tisztán állott előtte: 1. Hogyha Bach rendszerének bukása még soká halad, oly férfiak jutnak az osztrák császár tanácsába, kik a franczia-német (1815—1845 között szerepelt és kifejlődött) alkotmányos iskolához tartozván, az 1849 márczius 4-iki »Reichsverfassung«-ban fogják a mentő szert keresni és azt »cum variatione« újra megkisérlendik életbe léptetni az egész birodalomban, a mi az osztrák-magyar viszály lecsillapítását lehetetlenné tenné. 2. Tisztán állott előtte, hogy az 1848-iki forradalmat és mindazt, a mi vele összefügg, sokkal határozottabban gyűlölik, hogysem a magyar alkotmányos állapotok visszaállítása körül csak megkisérteni akarni is lehessen olyas valamit, a min az 1848-iki magyar törvények által megteremtett kormányzási formáknak csak szine is rajta volna.

Dessewffy Emil aláírása.

Ugyancsak ő adja elő Rechberghez intézett levelében, miként beszélt Schwarzenberg herczeggel és Bach igazságügyministerrel a márcziusi alkotmányt illetőleg.

»A márcziusi alkotmány keresztülvihetetlenségéről vallott meggyőződésemet — úgymond — egyikük előtt sem hallgattam el és a herczeggel szemben gyakran kiemeltem a nagy és leküzdhetetlen nehézségeket, a melyeket ez az alkotmány a magyar viszonyok kielégítő rendezésének okoz. A herczeg állhatatosan a mellett maradt, hogy meg kell a kisérletet tenni, sőt egyszer — a mi eléggé csodálatos — azon ellenvetésemre, hogy ily kisérlet a monarchiát tönkre is teheti, tőle ezt a jellemző feleletet kaptam: »majd azután mást fogunk próbálni!«

»1849 május havában helyesnek tartottam, hogy Bach ministernek rendelkezésére bocsássam magam, ha megigéri nekem, hogy néhány elvtársammal együtt, nem hivatalos állásban, a magyar ügyekről meghallgatnak bennünket és megengedik, hogy javaslatainkat a quid faciendumról előadjuk. Kezdetben ráállott erre a minister — kezemnél van még a levele — egy későbbi magyarázat következtében azonban ismét dugába dőlt az egész s arra a meggyőződésre jutottam, hogy a valóságos pacificatiónak két előfeltételét, az integritást és a nemzetiségi kérdést illetőleg megegyezés nem érhető el. Nem mulasztottam el, hogy irásbelileg közöljem

a minister úrral aggodalmaimat azon útra nézve, a melyre lépni készült és — még kezemnél levő — hosszabb emlékiratot intéztem hozzá, a melynek foglalatja ez: a kormány ne hozzon határozatot, mielőtt az ügyek valóságos állását át nem tekinti és alapos tudomást nem szerez magának arról a mélységről, a meddig a magyar úgynevezett »forradalom« elhatott. Minden eredmény nélkül maradt. Bach minister Geringer bárót küldte le, hogy Magyarországot organizálja. Időközben a bécsi sajtó és a bureaukratia, mely már akkor nem titkolt sóvárgással tekintett arra a nagy mezőre, mely neki Magyarországon megnyilni látszott, mindent mozgásba hoztak, hogy a magyar conservativeket mint Kossuthnak alattomos híveit, mint forradalmárokat és Ausztria ellenségeit kiáltsák ki. Egyidejűleg a nemzetiségek egyenjogúságának zománczával űzték azt a játékot, mely azután oly szomorú véget ért, és az a felfogás, hogy Magyarországon a forradalom következtében teljesen tabula rasa van, hogy itt minden lehetséges és minden könnyű, mindinkább tért kezdett foglalni azon körökben, a honnan a jelzett magasabb elhatározások — fájdalom — benyomásaikat kapták. Ez a felfogás teljesen jellemezte Schwarzenberg herczeget, a ki egyébiránt Magyarországból ennek egy-két szép asszonyán kivül semmit sem ismert s a kinek minden más magyarországi viszonyok ellenszenvesek voltak. Ezen mindenképen hamis felfogásnak tulajdonítható az a szerencsétlen elhatározás, hogy Magyarországnak teljesen be kell olvadnia Ausztriába, egész történeti és államjogi állása gyökerestül megsemmisítendő, absorbeálandó, és hogy ezen experimentum in corpore vili szükségessé teszi az absolut kormányzatnak a monarchia többi országaiban is fentartását. 23 elvtársam és én úgy hittük, hogy föl kell lépnünk ez ellen a dynastia és a monarchia érdekeire egyaránt káros irányzat ellen. 1850 ápril havában a mikor még Haynau báró Excellentiádtól jól ismert módon járt el Pesten, benyujtatott ő Felségének a memorandum, a melynek szerkesztője én vagyok és a mely az akkori összes bécsi lapokban olvasható volt. Az ezen iratban kifejtett nézetek minden gondolkodó és a dynastiához ragaszkodó magyar ember fejéből és szivéből szólnak és csupán ama körülmények, hogy abban a perczben az agitatiónak semmi eszközét nem akartuk mozgásba hozni, tulajdonítandó, hogy az csak 24 és nem sok ezer aláírást számlál. Ez a lépés azonban eredmény nélkül maradt, az u. n. birodalmi egység deklaráltatott és a dologhoz oly módon fogtak, hogy a siker lehetősége ki volt zárva. Egyidejűleg megtettek mindent, hogy az igazság sehol és semmi irányban ne jusson napfényre.«

Úgy Dessewffy, mint a conservativek actiójában teljesen igaz és jogos momentumot képezett az absolutismus elleni küzdelem. Taktikájuk is egészen helyes, habár eredménytelen volt, t. i. nem a magyar, hanem a monarchiai érdeket helyezték előtérbe. Felfogásuk, s különösen Dessewffy Emil fejtegetése megfelelt még a felvilágosodottabb osztrákok felfogásának is, hogy t. i. a Bach-rendszer a monarchia felbomlását idézi elő. A mit a

conservativek gondoltak és irtak s velük gondolt annyi józan felfogású osztrák, regényes korrajz alakban fejezte ki a »Dissolving views« czímű, az ötvenes években hires munka szerzője. A felbomlás látványa jelent meg mindenkinek szeme előtt.

A mélyebben pillantó szemnek észre kellett vennie, hogy a Habsburgok monarchiája absolutistikus alapon tarthatatlan. A bizonytalanság érzete ránehezült e monarchiára s ez érzetnek helyes kifejezést adtak conservativeink.

Mégis súlyosan tévedtek, midőn — mint Dessewffy irja — az 1848-ki alkotmányt szóba sem merték hozni, s midőn a 47-es alkotmány alapjára, majd a birodalmi egység sikamlós lejtőjére tévedtek. Azzal pedig teljesen csak naivitásukat árulták el, midőn azt hitték, hogy memorandumokkal és levelekkel, avagy könyvekkel a boszút szomjazó reactiót le fogják csillapítani s legalább a 47-es alap elfogadására képesek birni. Az októberi diploma, mely csakis részben állította helyre a 47-iki alapot, legfeljebb csak erkölcsileg képezi sikerüket. A nemzet által visszautasított ezen alkotmány és a franczia fegyverek győzelmének tulajdonítandó, hogy Bach szédelgő absolutismusát tarthatatlanná tette.

Conservativeink szándéka jó és hazafias lehetett, de tévedésük súlyos volt, úgy a czél, mint az eszközök tekintetében. A Világost követő és az 1857-ben megújitott petitio rúgója bizonyára a hazafiság volt, de ez a könyörgés aligha képezte méltó kifejezését a hősies csatákban elbukott nemzet közérzületének. Deák Ferencznek volt igaza s a haza bölcse képviselte akkor a legigazabban a nemzeti közszellemet, a midőn helytelenítette úgy a petitiókat, mint a könyveket és röpiratokat.

Sem a gyáva meghunyászkodás, s a könyörtelen győző előtt való esdeklés, sem pedig a közjogi vitatkozás czéljából fogyasztott tinta nem voltak helyükön akkor, a midőn csak egy politikának volt jogosultsága a dühöngő és tomboló reactióval szemben, a passivitás politikájának.

És nincs igazuk a conservativ politikát igazolni törekvő könyveknek és egyéb iratoknak, melyek szerint a forradalom után hasznos és a nemzeti ügyre áldásos leend oly kiegyezés, mely a 47-iki alapot restaurálja a 48 helyett, mert ebből lassankint kinőtt volna a 48-iki alkotmány és a 67-iki kiegyezés. Legelsőbben is a conservativek soha sem tervezték a közjogi fejlesztésnek eme rendszerét. Ők — mint már szó volt róla — bevégzetten az 1847-iki alapot akarták visszaállitani. De habár utógondolatot táplálnak is, ennek nem lett volna gyakorlati eredménye. Ha egyszer a nemzet és koronás királya elfogadják a 47-es alap visszaállitását, a 48-as mellőzését, ez alkotmányos forma nem ephemer tünet, hanem állandó maradt volna. Valószinű, hogy még most se jutottunk volna el a 48-as állásponthoz, hanem egészen benne volnánk a birodalmi egységben, birodalmi parlamentben, szóval az összmonarchiában.

A nemzet hálát adhat, hogy a conservativek politikája nem diadalmaskodott.

Ha akármelyik petitióra hallgat az uralkodó s érvényre emeli az ó-konzervativek programmját, a nemzet bizonyára kevesebbet szenved, a sanyargattatás véget ér, de a magyar parlamentarismus és a magyar államiság még ma sem léteznék. Ha a kiegyezés Magyarország és Ausztria, illetőleg a nemzet és fejedelme közt a 47-es alapon jön létre, ez ép oly maradandó érvényű lett volna, mint a dualismus.

Ha tehát az ó-conservativek törekvése sikerül, Magyarország Procrustes ágyára kerül, s életszerveket tartalmazó tagjainak levágatásával fizette volna meg a veszedelmes kisérletet. A nemzet azonban nem követte a 47-es vezéreket, s a tények igazat adtak neki. Az ó-conservativek ezen tábora egyszerűen tévedett, de jót akart és hazaszeretetből cselekedett. A súlyos politikai beszámitást azonban csak azért kerülte el, mert programmját nem volt képes megvalósitani, különben a legvégzetesebb útra viszik vala Magyarországot.

Csak egy egészen sajátságos politikai és alkotmány-rendszer hozhatta létre azon kétségtelen tényt, hogy közjogunk legellentétesebb magyarázói belső meggyőződésükre és igazelvűségükre hivatkozhatnak.

Az ó-conservativek, a kik gróf Széchen Antal őszinte vallomásai szerint, meg tudták egyeztetni lelkükben az »osztrákságot« s a nemzeti magyar hazafiságot magyar birodalmi szemponttal, nemcsak Kossuthtal, hanem még Deák Ferenczczel is ellentétben fogták föl a pragmatica sanctiót. Nemcsak hitték, hanem hirdették, hogy a pragmatica sanctio Magyarország bizonytalan közjogi viszonyát megszüntette s az együttbirtoklás elve a magyar királyságot a birodalom kiegészitő részévé tette. Hitték és vallották továbbá, hogy az akkép létrejött birodalmi egységet az 1790: X. t.-czikk nem törte meg, hanem Magyarországnak a birodalom egységének keretén belül autonomiát adott. A nemzeti államot még később is pótolta szemükben a nemzeti autonomia.

Az úgynevezett ó-conservativ fölfogás azt hitte, hogy a nemzeti autonomia körében minden czélunk megvalósitható, s mert nem bízott a nemzet erejében, Magyarország állami különállását nemcsak nem tartotta kivánatosnak, hanem épen veszélyesnek. Ezen, az állam hatalmas gazdasági és culturai segélyforrásaival s a politikai önrendelkezés erélyével nem törődő fölfogás szinte segitségére ment az idegen hatalomnak a magyar állam összetörésében; de sehogy sem akart beleegyezni a közigazgatás teljes czentrálizácziójába és a magyar nyelvnek igazgatási jogaitól való megfosztásába. Szögyény-Marich László is kiállott a magyar nyelv védelmére; pedig ő ott lappangott Windischgrätz táborának utócsapatainál akkor is, midőn a Görgei által vezetett magyar hadak győzelmesen verték ki az osztrákot.

Mi sem világitja meg az ó-conservativek gondolkodásának belső lényegét annyira, mint a testestől, lelkestől aulikus érzelmü Szögyény magatartása. Ez a különben jeles férfi, a ki elfogadta Windischgrätz

kezeiből az elnökséget az ideiglenes polgári igazgatás élén, a ki bement a Reichsrathba és mindenhová, a hová Bécsből rendelték, ez az aulikus még nyiltan viselt fekete-sárga szinei alatt is megőrizte a nemzeti színeknek visszfényét, az igazgatás nyelvkérdésében pedig határozott erélyt fejtett ki.[1] El kell ismerni róla és a conservativekről még azt is, — a mi szintén a nemzeti autonómiára vonatkozó eszmekörre vonatkozik — hogy Magyarország igazgatási földarabolását sem helyeselték. A nyelvkérdésben maga Szögyény szinte hajlithatatlanságot mutatott. Nem vonakodott kijelenteni Windischgrätznek, hogy a magyar nyelv igazgatási és törvényhozási jogosultságát számos törvény biztosította, s az általa elismert »összállam« mitsem nyerne egységben, ha a magyar nyelv megfosztatnék igazgatási jogaitól. Annyit mindenesetre megkövetelt, hogy a császári királyi biztosokkal mint elnök magyarul levelezhessen.

Az önkényuralom természetesen a hazafiúi lelkiismeretnek e szelid lázadását sem vette figyelembe s a közigazgatás nyelvévé a németet tette. Elbizakodottságában s az eszközökkel nem számító gőgjében a Magyarországon található egyetlen osztrák pártot, a conservativeket is elidegenítette magától. A míg a centralisatio és germanisatio teljes erejével és nyiltságával fel nem lépett, a reakctio rendelkezett ez osztrák párt legnagyobb részével. Ennek soraiból került ki a szabadságharcz alatt működő ideiglenes igazgatóság és kerültek ki a császári királyi biztosok. Ha a Bécsből kezelt magyar közigazgatás nemcsak a Bach-huszárok mentéjét, hanem a formákat s különösen a megyei formát s a magyar nyelvet, mint igazgatási nyelvet megtartja, e conservativ osztrák párt egészen parancsszavára hallgat s a liberálisok nagy részét is megnyeri, s ez esetben a germánisatio ugyan nem sikerül, mint egyáltalán nem sikerülhetett, de a birodalmi egység talán létesülhetett volna. A centralisatio és germanisatio azonban együtt csak gyors kudarczot vonhatott maga után.

A közigazgatás német nyelve néhány gyászos kivételtől eltekintve, még az osztrák pártot is megszalasztotta, a reaktio táborából.

Csak nagyon természetes, hogy a bécsi politikusok készségesen fogadták a pragmatica sanctiónak s az ország önállóságát biztosító törvénynek ily birodalmi szellemű magyarázatát. Ez magyarázza meg makacs ragaszkodásukat a tartományi autonomia fogalmához. És addig nem volt nagy baj, a míg a parlamentarismus létre nem jött s az elvet a képviseleti rendszerré nem kellett átalakitani. Az ellentét kitünt azonban már 1848-ban, s hasonló nyilvánosságra jutott a Világost követő alkotmány-

[1] Szögyény érezte, hogy a szabadságharcz idején a birodalmi tanácsba való belépése a legnagyobb és legsúlyosabb következményű félreértésekre szolgáltathat alkalmat. Saját naplójában tett följegyzései szerint sokáig habozott, vajjon elfogadja-e a birodalmi tanácsosságot, mert a kormány elveivel miben sem értett egyet s irányának megváltoztatásához mi reménye sem volt. A kinevezés elfogadására biztatta azon körülmény, hogy az közvetlenül a felségtől származott.

kisérletek korszakában. Az ó-conservativek egy része le is vonta ferde álláspontjának logikai következményét. Az első Reichsrathba ugyancsak két

Szögyény-Marich László.
(Fénykép után.)

conservativünk ment be, Széchen Antal és Szögyény-Marich László. A megerősitett Reichsrathba pedig bementek többen. A tévedések következetessége magyarázatát leli a ferde fölfogásban. Ha a pragmatica sanctió csakugyan

birodalmi alkotmány volt, akkor Magyarországnak be kellett mennie a közös Reichsrathba, midőn az alkotmányosság a Lajthán túl is kezdetét vette. Szerencsére a nemzet nem osztozott az ó-conservativek tévedésében, s így ennek következményeiben sem. A tévedésnek azonban maradtak utókövetkezményei, melyeket megsinylettünk még alkotmányos korszakunkban is. Soká nem lehetett a bécsi politikusok inveterált fogalmait megjavitani a birodalom, az állam és a tartomány belső tartalmát illetőleg. Még a legjobb indulatú, legőszintébb, legbefolyásosabb politikai tényezők is sokan voltak, a kik a dualistikus rendszerre is átvitték a birodalmi és tartományi fogalmat. Sőt még jelenleg is átvonul a politikai horizonton az ó-conservativektől származó közjogi felfogás egy-egy bár széles, de nem fenyegető árnyéka. Valami áthasonulás azonban még a megrögzött fogalmak embereinél is szemlélhető. A dualismus felől intézkedő törvények világos szövegével és a tapasztalattal szemben alig van már Bécsben is valaki, a ki azt hinné, hogy Magyarország Ausztriától függ és ennek autonóm tartománya. Az ó-conservativek által beoltott téves fogalom virusa valami homályos sejtelemmé ritkul, mely úgy állítja oda a monarchia két államának viszonyát, hogy sem Magyarország, sem Ausztria nem független államok; de némi függési viszonyuk nem egymás irányában van, hanem azon képzeleti vagy erkölcsi összbirodalom irányában, melyet a Habsburgok együttbirtoklása s — bár különböző rendszer szerint — együttkormányzása képez.

A sejtésszerű közjogi felfogás által teremtett s mind a két állam fölött levő birodalom sem törvényeinkben, sem a gyakorlatban nem létezik. De egyes foszlányaival, mint el-elszakadó, megújuló s a világos napfénybe is benyomuló ködgomolyokkal, koronként találkozunk. Nem rosszakarat vagy gonosz czélzatú számítás szabja meg ezek útját, hanem a régi fölfogás, melyet nehéz legutolsó gyökerében is kiirtani.

A conservativek multja ekkép belejátszik még a jelenbe, sőt a jövőbe is. Szerepük tette lehetetlenné a magyar parlamentarismus természetes és kivánatos fejlődését, azt, hogy a conservativ párt átalakulására irányuló kisérletek sikerüljenek.

A conservativ és liberális pártalakulás, és e két jelenségnek egyensúlyozó és váltakozó rendszere csak ott lehet szilárd és állandó, ahol történeti multban gyökerezik, és ennek alapján fejlődött ki. Ha 1848-iki átalakulásunk szabadon fejlődhetik tovább, a történeti conservativ és liberális pártból talán következhetett volna valamely, az angolhoz hasonló formáczió. Az 1848-iki liberális párt, Kossuthtal élén, eléggé radikális volt arra, hogy vele szemben kifejlődjék egy conservativebb, de mégis liberális alaphangulatú párt, melynek vezére bizonyára Széchenyi leendett, de melyhez valószinűen Deák, Eötvös és Batthyány is csatlakoztak volna. Az 1848 előtti conservativ és liberalis pártviszonyok keretei ekkép lényegesen megváltoznak, de a történeti fejlődés még sem szakadt volna meg teljesen. És mihelyt elzúgott volna az ország feje fölött a forradalom zivatara,

az ezáltal össze-vissza kevert elemek szükségkép szétválnak s a mérsékeltebb elemek okvetetlenül ellentétbe kerülnek a Kossuth-Nyáry-Madarász-féle irányzattal, s igy támad vala a márcziusi és áprilisi alkotmány alapján egy conservativ-liberális vezető s egy liberális-radikális ellenzéki alakulás.

A világosi katastropha és az önkényuralom e szükségkép bekövetkezendő és történeti motivumokban gyökerező alakulás útját vágta. A liberalismus és radicalismus ellentétes irányai a közjogi formákat vették föl. Deák némi conservativ jelleggel biró liberalismusa, az 1848-iki alapra helyezkedve, kivivta a dualismust, s Kossuth közjogi radicalismusa létrehozta a szélső irányzatok közjogi oppositióját. Amely perczben a két küzdő irány közjogi térre jutott, megszünt a lehetősége annak, hogy conservativ és liberális párt keletkezhessék a közkormányzat és beligazgatás terén.

Azon vád, hogy a conservativek önző czélokat követtek, már 1850-ben elfogadható czáfolatot nyert Somsich könyvében. De viszont semmiféle igazolás sem győzte meg a nemzetet arról, hogy politikai hivatásuk lehet oly férfiaknak vagy követőiknek, akik a puszta jóakaraton kivül nem birtak semmi más politikai qualificatióval és hivatottsággal.

*

Deák Ferencz jól tudta, hogy a győzelmes reactiót nem lehet megkérlelni sem röpiratokkal, sem pedig könyörgésekkel. Mindjárt kezdetben példát adott, hogy csak a passivitás és a visszavonulás az a mód, melylyel a reactiót megdöbbenteni és később legyőzni lehet. Schmerling igazságügyminister felszólította Deák Ferenczet, hogy reform-munkálataiban vegyen részt; bizonyára nemcsak igazságügyi, hanem egyszersmind politikai okok vezették a császár igazságügyministerét, a midőn a nemzet jövendőbeli vezérét az igazságügyi reformok czimén igyekezett megnyerni az új rendszer számára. A magyar magánjogra vonatkozó több kérdés megvitatása vált szükségessé, és Schmerling külön levélben kérte föl Deákot, hogy vegyen részt a bécsi értekezleten. Deák azonban visszautasította a meghivást, szokásos modorával, higgadt, de őszinte nyilatkozattal: »Bármily megtisztelő — úgymond — Nagyméltóságod fölszólítása, kénytelen vagyok azt teljes tisztelettel, de határozottan visszautasitani. Az ép most elmult idők gyászos eseményei után s a még most is fennálló viszonyok közt lehetetlenség, hogy a közügyekben tényleg közreműködni akarhassak. Meg vagyok győződve, hogy Nagyméltóságod nem fogja félremagyarázni nyilatkozatomat. Semmis kifogásokkal nem akartam élni, s hiszem, hogy őszinte nyiltságommal Nagyméltóságod iránt a legnagyobb tiszteletet tanusítottam.«

E levél az »Ost-Deutsche-Post« czimű bécsi liberális lapban jelent meg. A magyar lapok a censura miatt nem közölhették, s mégis csakhamar az egész országban elterjedt az ezer és ezer kézirásban. A nemzet

egyszerre megértette, miről van szó s a passivitás politikájának zászlója körül gyülekezett.

A magyar nemzet büszke lehet rá, hogy minden nehéz időben megállta helyét, s jellemének alapvonásai mi csorbát sem szenvedtek. Igaz, hogy fajunknak azon tulajdonsága van, hogy a nyilt erőszakkal szemben könnyebben szegez daczot, mint a lappangó reactio szellemével. A szatmári békére következő csendes reactio enyhe légkörével sokkal többet ártott a nemzeti ügynek, mint megelőzőleg a Lipót korabeli erőszak s a Carafák vérengzése.

A nyiltan fellépő önkényuralom mindig talpra állította nemzetünket. Legutóbbi szabadságharczunkra következett az a korszak, mely leginkább próbára tette. Az erőszak megtámadta s elkobozta összes jogait. Keletkező culturájának csiráit meg akarta semmisíteni. Békókat rakott nemcsak haladására, hanem még legkisebb szabad mozgására is. Gazdasági politikája arra irányult, hogy kiaknázza és tönkre tegye nemzetünket.

Másrészt pedig csupa csábítással vette körül. Csábította a hivatalokba, jóllétet, gazdagságot kinált mindazoknak, akik az önkényuralom pártjára hajlandók állni. A hazaárulást jutalmazta s a hazaszeretetet büntette. És a nemzet nagy többsége, különösen pedig egészséges és nemesebb része ellenállt úgy a csábnak, mint a fenyegetésnek.

De a történetiró a fényoldalak mellett nem mellőzheti az árnyoldalakat sem. Kötelessége a mult tényeire utalni, hogy a tanulság levonható legyen a jövőre nézve. A magyar nemzet karaktere hatalmas fellobbanásokra s nagyszerű tettekre képes, a kitartás azonban nem elsőrangú tulajdonsága fajunknak. A gyűlölet és boszú csak az absolutismus első éveiben lángolt fel szinte minden magyar szivben, a lobbanó szenvedély azonban mindinkább lohadt és kihült. A szenvedőleges ellenállást, melyre — csak ismételhető — büszke lehet a magyar nemzet, nem világitják meg előnyösen a Bach-korszak későbbi éveinek adatai. Utólagos megdöbbenés lephet meg bennünket amiatt, hogy már 1856-ban mily tömegesen talált készséges szolgákat az absolutismus a magyar fajban, sőt a nemességben is.

A társadalom elzüllöttjei s a lét harczának bukottjai nem képezik alkatrészét a nemzeti karakternek. Aki a Bach-korszak alatt hivatalt vállalt, nem volt egyszersmind hazaáruló. Családjának fentartása sok derék férfit a tényleges hatalom szolgálatába hajtott. Gyűlölettel szivében ment a törvénytelen úr zsoldjába, s nem egynek kenyere tán keserűbb volt a számkivetésénél. Leginkább ezek voltak, akik az absolutismus romboló hatását paralizálták, s igy tettek szolgálatot hazájuknak. Az idegen jövevények soraiban is akadtak ezeknek szövetségeseik, akik tisztaságot, tárgyilagosságot s részvétet hoztak magukkal a magyar provinciába. Nem egy családot alapítottak, mely egészen magyarrá s nemzetivé lett.[1]

[1] A Bach-huszárokról Eötvös Károly a következő rövid, de jellegzetes sorokat bocsátotta e munka céljaira: A Bach-huszárok 4 kategoriába osztbatók: I. *A provisoriumbeliek* 1849—1854-ig, a kik abban a reménybén, hogy ideig óráig tart az alkot-

Tény mégis, hogy akik az önkényuralmat szolgálták, Deák passivitási politikájától elszakadtak, s e tényben van itéletük. Nincs oly indok, mely teljesen menthetné őket. Legkevésbbé menthetők pedig azok, akiket nem az anyagi gondok kergettek a zsarnokság szolgálatába, hanem a hitvány becsvágy vagy a hazaszeretet hiánya. Fájdalom, ezek is sokan voltak, s ha nevüket olvassuk, utólagos borzongást érzünk, mi történik vala akkor, ha nemességünknek s előkelő társadalmi rétegeinknek többsége követi vala példájukat?

Súlyos csorba ez a passivitás politikájában, de kiméletlenül fel kell azt tárni, hogy nemzetünk óvatosságra legyen intve. Megdöbbentő, de tagadhatatlan a tény, hogy nem százak, hanem ezrek álltak a magyar fajból a tényleges hatalom rendelkezésére. Az árulóktól és árulkodóktól, kémektől és hóhérsegédektől undorodva fordulunk el. Szemét és por minden nagy hurczolkodás alkalmával előfordul. De az már egészen komoly dolog, hogy az új gazda berendezkedésénél tevékeny részt vettek sokan még a legjobb magyar családok tagjai közül is. És nemcsak a rég megszokott megyei igazgatásban vettek részt, hanem helyet foglaltak a rendőrség, sőt a zsandárság és az elnyomó katonaság soraiban. Berzeviczy Kajetán őrnagy térparancsnok volt Kassán, Király-Daróczy Antal Szolnokon. Makkfalvai Dózsa Antal őrnagy Aradon volt táborkari igazgató. A pesti zsandárságnál volt alkalmazva Békeffy Károly őrnagy, Csizmadia János hadnagy. Rendőri tanácsosok voltak Prottmann alatt: Rutt Ferencz és Nagy Ferencz; rendőrbiztosok: Bányász Samu és Matlekovics Ignácz, ugyancsak a pesti rendőrségnél viseltek hivatalt: Somogyi József, Szegedy Ágoston, Kürty Károly, s a pesti tábori csendőrségnél szolgáltak: Mártonossy-Gállfy Imre és Kocsi János századosok. A pozsonyi kerület zsandárságának szolgáláatban voltak: Gosztonyi Imre őrnagy, Lányi István százados, Ambrózy Mihály főhadnagy, Zerdahelyi György és Sima Domokos hadnagyok. A soproni kerület zsandárságának is voltak tagjai: Magyar-sárosfalvai Bittó Ede

mány ellenes állapot, megbizatást fogadtak el a kormánytól. Ezek közt volt igen sok jó magyar és hazafi, a régi megyei elemek közül. Ezeknek nem volt megállapitott ruházatuk, civilruhát viseltek. Főnökük Haynau volt.

II. *A definitívek.* Ezek legnagyobb része osztrák és cseh volt és az itthoniak közül csak a kir. hivatalnokok és családtagjai foglaltak helyet ezek közt. Ezeknek szereplése 1859-ig tartott, főnökük Albrecht főherczeg volt.

III. *A diszmagyar ruhások.* 1859-ben a Bach-rendszer a köztisztviselőknek a diszmagyar ruhát rendelte meg, mint egyenruhát. Ezek közt már megint akadtak jó magyarok, a magyar világ bekövetkeztének reményében. Ez tartott 1860 októberig, főnökük Benedek volt.

IV. *A Schmerling-lovagok* 1861 novembertől 1865 októberig. Ezek igazán szedett vedett emberek voltak, mert Ausztriából nem vállalkozott senki és az itthoni java elem 61-ben mind lemondott. Igy csak az itthoniak salakjából lehetett a tisztviselő kart összeállitani. Főnökük gróf Pálffy Mór volt.

Az igazi Bach-huszároknak csak a II. és III. kategória nevezhető.

Az I., II., IV. kategoriabeli Bach-huszároknak nem volt megállapitott ruházatuk, civiluhát viseltek, mig a III. kategoria uniformisa a diszmagyar volt.

és Silágyi József kapitány illetőleg főhadnagy. A nagyváradi zsandárságnál szolgált: Danielik Ignácz, Nagyszokolics-Lázics Mihály, Szakács Sándor stb. A helytartósági rendőrségnél főbiztos volt: Pusztay Sándor.

A magas politikai hivatalokban részt vettek előkelő magyar családok tagjai, s 1856-ban már tagja volt a helytartóságnak Gállfy György, Nagy József, Mikulás János, Hollán Adolf, Burján Hermann. Kisebb hivatalokat foglaltak el: Vándory Gusztáv, Balajthi Balajthy Imre, Rédly Sándor, Ghyczy Emil, Dálnoki Nagy Barabás, Udvardi Kossuth, Békey Imre, Beláák Imre, Keményffy Kornél, Lipthay István, Kelemen Móricz, Könnyesy József, Margó Emil, Bozóky István, Lászy József, Gannay Károly, Felsőszelestei Guáry Lajos stb. Különösen a fogalmazói szak tele volt a jobb családok hivatalt kereső ifjaival. A főváros előkelő és kisebb hivatalai szintén hemzsegtek a — természetesen kinevezett — magyar hivatalnokoktól. Alpolgármester volt: Nemes-Ságody Sándor, magistratusi tanácsos: Alkér Antal. Titkárságot és egyéb hivatalokat foglaltak el: Egry Ferencz, Decsy János, Ságody Ignácz, Tizedes János stb. Adószedő volt Anzelly Ignácz, vásárfelügyelő Pekáry Imre, szállásolómester Keresztes Károly.

A kerületi és megyei legfőbb hivatalok élén szintén sok magyar állott. Megyefőnökök voltak: Pestmegyében Pécsy Ferencz, Borsodmegyében Csikmindszenti Mártonffy Dénes, Csongrádban Bonyhádi Perczel István, az akkori Pest-Solt-megyében Rózsahegyi István, Fejérmegyében Tóth József, Szolnokmegyében Bonyhádi Bonyhády Imre, a jász-kún kerületben Jeszeniczei Jankovics György főkapitány. Pozsonymegyében megyefőnök volt Záborszky József, Árva-Túrócz-megyében Beznákfalvai Beznák Ignácz, Bars-vármegyében gróf Erdődy-Pálffy István, Hontmegyében Bossányi Bossányi Simon, Nógrádban Kapy Ede, Nyitramegyében Nándory József. A soproni helytartósági osztály élén állott Sédeni Ambrózy Lajos báró, aki mellett egy csomó magyar gentry-fiú volt joggyakornok. Baranyamegye főnöke volt Szentkatolnai Cseh Ede, Vasmegyéé Bonyhádi Bonyhády Gyula, Tolnamegyéé Nagy Lajos, Zalamegyéé Bogyay Lajos. A kassai kerület élén előkelő helyet foglalt el Mednyánszky Géza báró udvari tanácsos. Abauj-Torna-vármegye főnöke volt Batizfalvai Máriássy Ádám. A nagyváradi kerület első helyét a későbbi kanczellár vásonkeőy gróf Zichy Hermann helytartósági alelnök foglalta el. Mellette dolgoztak kisebb-nagyobb hivatalokban: Szalay István udvari tanácsos, Dobránszky Adolf helytartósági tanácsos, Illésfalvai, Papp-Szilágyi, Ferenczy, Ribáry stb. Észak-Biharmegye főnöke volt Revisnyei Reviczky Menyhért, Békés-Csanádé Torkos Kálmán, Szabolcsmegyéé Gömöry Pál.

A szolgabiróságok, az alsó- és felsőfokú törvényszékek tele voltak magyarokkal; sőt a pénzügyi kormányzat embereinek sorában is számos magyar foglalt helyet.[1]

[1] Hogy a passivitás politikája még teljesebb megvilágitást nyerjen, érdekesnek tartom a magyarországi hivatalnokok 1856-iki névsorából közölni azon magyarok neveit, akik jelentékenyebb politikai, birói és pénzügyi tisztségeket viseltek:

Mindezen adat azonban, bármily sötét hátterét képezi a passivitás politikájának, nem homályosíthatta el a politika kidomborodó nemzeti jellegét, se nem gátolhatta diadalát. A nemzet s vezető társadalmi rétegeink túlnyomó része Deák Ferenczet követte. De mégis szerencsésnek mondható azon körülmény, hogy két nagy háború megdöntötte az absolutismust, később a provisoriumot. Ha úgy ez, mint amaz, tovább tart a Deák mögött álló nemzeti gárda talán felbomlik, mely esetben ennek egy része

A pest-budai közigazgatási kerületben szolgabirói tisztet a következők viseltek: 1. Pest-Pilis-megyében: Eklér Imre, Hőri Antal, Parniczkay Ede. 2. Borsod-megyében: Baráth József, Kelemen Lajos, Kolossy Lajos, Farkas Károly. 3. Csongrád-megyében: Szalay Ignácz, Beliczay Tamás. 4. Esztergom-megyében: Matyasovszky Sándor, Sávoly Lajos, Reviczky Károly. 5. Heves-megyében: Okolicsányi István, Nemes János. 6. Pest-Solt-megyében: Eötvös Pál, Berényi György, Szebényi Pál, Tóth Lajos, Radácsy Frigyes. 7. Fejér-megyében: Hegedűs Sándor. 8. Szolnok-megyében: Török János, Kassó Lajos. 9. Jász-Kún-megyében: Uj Mihály, Makó Gergely, Hegedűs Zsigmond, Bibó Károly. A törvénykezésnél szolgáltak: 1. Az országos főtörvényszéknél Eötvös József alelnök, Nagy István, Hubay József, Beniczky Ágost, Sutsics Károly, Huszár Ferencz, Vitál Alajos, Somoskeői Antal, Szekrényessy András, Végh Ignácz törvényszéki birák, Deréky István titkár, Rudnyánszky Béla. főügyészhelyettes, Boldizsár Ferencz telekkönyi igazgató. István, Medrey István, 2. A pesti főtörvényszéknél biró: Fabinyi Teofil, törvényszéki birák: Jancsó Károly, Petheő János, Thaly Antal, ghymesi és gácsi gróf Forgách Sándor, Balogh István, Daruváry Alajos. Ügyészhelyettesek a pesti törvényszéknél: Külley Ede, Bogisits Lajos. 4. A pesti kereskedelmi törvényszék elnöke: Fogarasy János, törvényszéki birák: Pákozdy Zsigmond, Csorba Sándor, Szeniczey Gusztáv. 4. A miskolczi megyei törvényszéknél: elnök Máry Pál, birák: Szalay Zsigmond, Bodnár Imre. 5. A szegedi megyei törvényszéknél elnök: Nagy Lajos. birák: Péterffy Lajos, Török Sándor. 6. Az egri megyei törvényszéknél elnök: Okolicsányi Luczián, birák: Okolicsányi Manó, Bene Imre, titkár Thalabér Lajos. 7. A kecskeméti megyei törvényszéknél elnök: Urbanovszky Jusztin, birák: Gaal János, Bary Sándor, Illyés István, Nagy Károly. Titkár Pataky Ignácz. 8. A székesfejérvári megyei törvényszéknél birák: Rohonczy István, Takácsy Ignácz, Fábry László. 9. A szolnoki megyei törvényszéknél birák: Molnár Sándor, Sery János. 10. A jászberényi megyei törvényszéknél elnök: Földváry János, birák: Küry József, Moczár János. Titkár Eördögh János. Pénzügyi személyzet a pest-budai közigazgatási kerületnél: Perczel Sándor, pénzügyi tanácsos Kamánházy János, Etlényi Lajos, Hegedűs Ferencz. pénzügyi fogalmazók, Szarvassy József, Habinay Ágost. budai, Madarassy Pál, Verney Gyula, Daniely György, Zimányi Károly. pesti, Tormay Frigyes. egri, Karay Nándor. szegedi és Csépkey Károly. szolnoki pénzügyigazgatósági biztosok.

A pozsonyi közigazgatási kerület szolgabirói voltak: 1. Pozsony-megyében: Lipthay Gábor. 2. Árva-Túrócz-megyében: Zsembery Balázs. 3. Bars-megyében: Baloghy Elek. 4. Hont-megyében: Kardoss Ádám, Báthory Gábor, Somoskeőy János. 5. Komárom-megyében: Pongrátz Kázmér, Orosz László. 6. Nógrád-megyében: Rédeky István, Komáromy Imre, Baross Miksa, Berencsy Lajos, Zmeskál Sándor. 7. Felső-Nyitra-megyében: Kálmán Imre. 8. Alsó-Nyitra megyében: Motkó Nándor, Ordódy Mór, Gyürky Bálint, Turcsányi József. 9. Zólyom-megyében: Pongrácz Ferencz gróf. 10. Trencsén-megyében: Lieszkovszky István, Rédeky István, Messko-Stefanovics Arisztid. Törvénykezési hivatalnokok voltak: 1. A pozsonyi főtörvényszék alelnöke Andreánszky Sándor, főtörvényszéki birák: Szászy Ambrus, Majthényi Alajos. 2. Pozsonyi törvényszéknél törvényszéki biró: Andrássy István. 3. Balassagyarmati törvényszéknél elnök: székhelyi Majláth Sándor. Birák: Bartakovics Flórián, Szilassy Gábor. Ügyész: Hamar János. 4. A beszterczebányai törvényszéknél

a hivatalkeresők számát szaporítja, esetleg a folyton kibékülést kereső conservativekhez csatlakozik. A másik rész pedig megunva a hasztalan várakozást s elkeserítve az önkényuralom zaklatásai által, az emigratiohoz s Kossuth politikájához csatlakozott volna. Mindkét szélsőség veszedelme lett volna a magyar ügynek.

Még igy is voltak hivei a forradalmi szélsőségnek.

*

elnök: Matulay Frigyes. Birák: Polónyi György, Farkas József. 5. a nyitrai törvényszéknél birák: Nevery-Miksa, Gyürky Medárd. 6. a szentmártoni törvényszéknél biró: Iglói Szontágh Dániel. 7. a nagyszombati törvényszéknél: Biró: Borányi János. Pénzügyi hivatalnokok: 1. a pozsonyi pénzügyigazgatóságnál: Kassay József, Herczegh Antal, Márfy Ágost, Kovács János. 2. a balassagyarmatinál: Novák Mátyás, Hanély József, balassagyarmati. 3. a nyitrainál: Várffy Alajos, biztosok.

A soproni közigazgatási kerület szolgabirói: 1. Baranyamegyében: Márkus József, Bogyay József, Kisfaludy Pál, Sárközy Titusz. 2. Vas-megyében: Csesznák László. 3. Győr-megyében: Kassics Albert. 4. Somogy-megyében: Csorba Ede, Balasskó Imre, Kary Ignácz, Farkas István, Országh Lajos. 5. Veszprém-megyében: Madarász József. Sey László, Radó Dániel. 6. Zala-megyében: Keresztessy József, Gózony Ferencz. Törvénykezési hivatalnokok: 1. a soproni főtörvényszéknél birák: Hegedűs Antal, Sebestyén Gábor, Apor Sándor, Karácsony Mihály, Simon László. Titkár: Szent-György Imre. 2. a soproni törvényszéknél elnök: Hőgyészi Pál. Ügyészhelyettes: Seép Sándor. 3. a pécsi törvényszéknél elnök: Tallián János, birák: Rohonczy Imre, Gözsi Mátyás. 4. a szombathelyi törvényszéknél elnök: Nagy János, birák: Tóth Károly, Bárdosy László. Ügyész: Torkos Ferencz. 5. a győri törvényszéknél elnök: Szalay Ágost, birák: Beke Ágost, Nedeczky Sándor, Molnár Elek. 6. a kaposvári törvényszéknél: birák Karvasy Sándor, Nagy Imre, Kovács Antal, Sohár Vincze. Ügyész: Pottyondy Ferencz. 7. a szegszárdi törvényszéknél elnök: Perlaky János, birák: Gaál Gyula, Materényi József, Zöld Sándor. Ügyész: Daróczy István. Ügyészhelyettes: Balthazár Adolf. 8. a veszprémi törvényszéknél elnök: Kopácsy József, birák Kenesey Antal, Laky József, Bognár Lajos. Ügyész: Végh István. Alügyész: Damál János. 9. a zalaegerszegi törvényszéknél elnök: Márkus Lajos. Birák: Németh János, Bély József, Babos Kálmán. Alügyész: Pribék Imre. Pénzügyi hivatalnokok: 1. a soproni pénzügyigazgatóságnál: Völgyi Nándor. 2. a nagykanizsai pénzügyigazgatóságnál: Darray János. 3. a pécsi pénzügyigazgatóságnál: Fezly Ferencz. 4. a győri pénzügyigazgatóságnál: Balogh Sándor, Kanhovszky Antal biztosok.

A kassai közigazgatási kerület szolgabirái: 1. Abauj-Torna-megyében: Vajda Zsigmond, Vadász György. 2. Bereg-Ugocsa-megyében: Fekete Ferencz Reviczky Ágost, Lehoczky Lajos. 3. Gömör-megyében: Péczely János. 4. Mármaros-megyében: Fehérváry István, Tolvay István, Székely Lajos, Lasztokai János, Vajda János, 5. Sáros-megyében: Rosztу József. 6. Ung-megyében: Lipcsey Péter, Csik Arpnás, Reviczky Imre. 7. Zemplén-megyében: Bornemisza Sándor. 8. Szepes-megyében: Fejszényi András. Törvénykezési hivatalnokok: 1. az Eperjesi főtörvényszéknél alelnök: Hedri Hedry Ernő, főtörvényszéki birák: Berzeviczy Manó, Ferenczy Ignácz, Barthos János. 2. a kassai törvényszéknél főtörvényszéki biró: Jóny Vincze. Birák: Petróczy Ferencz. Alügyész: Papp Sándor. 3. a beregszászi törvényszéknél elnök: Mauks Norbert, birák: Török Samu, Kántor Samu. 4. a rimaszombati törvényszéknél ügyész: Létassy Alajos. 5. a mármarosszigeti törvényszéknél ügyész: Kendrey János. 6. az eperjesi törvényszéknél biró: Urbán Antal. Ügyész: Rozgonyi Bertalan. 7. az ungvári törvényszéknél elnök: Dienes István, birák: Nagy Pál, Sárossy György, Ügyész: Imre Gábor. 8. a sátoralja-újhelyi törvényszéknél elnök: Beőr Mihály. Birák: Móricz Péter, Horváth Vincze, Lipthay Gyula. 9. a lőcsei tör-

Egyes töredékek s túlzó árnyalatok az erőszak eszközeihez akartak folyamodni; de a szomoru tapasztalatok csakhamar meggyőzték még a forradalmi töredéket is, hogy nem lehetséges más mód, mint a harcznak a passivitás terén való folytatása. Igen részletesen irta le Orbán Balázs a Kossuth-Makk-féle 1852-iki, úgynevezett székely összeesküvést, mely azonban nemcsak Erdélyre szorítkozott, hanem kiterjedt Magyarországra is, de mert a Székelyföldnek volt leginkább katonai szervezete, erre igyekezett támaszkodni. Ez az összeesküvés a meggondolatlanság és elhamarkodás sajnálatos ténye volt, melynek akár politikai, akár katonai sikere teljesen kizárva maradt. Az inkább szellemes mint komoly összeesküvési terv Makk honvédezredes révén került Erdélybe s azt nemcsak az emigránsok táborában, hanem Párisban is a Tuilleriák előszobáiban eszelték ki, de egyszersmind ugyanonnét nyerte titkos értesítését a bécsi kormány, a deczemberi államcsiny előtt, az erdélyi titkos társaságról és az összeesküvésről. Az »Év« Magyarországot jelentette, 12 hónapra oszlott s ebből 9 Magyarországra, 3 Erdélyre esett. Minden hónap, vagyis minden országrész, lehetőleg egy személyben, katonai és polgári parancsnokot kapott. Az összeesküvés központja, a Székelyföld, szintén hónapot képezett s négy hétre oszlott, t. i. Háromszékre, Csikszékre, Maros- és Udvarhelyszékre. A hetek napokra s ezek 12 órára oszlottak. Az órák voltak a kisebb rangú főnökök, a perczek s később a másodperczek a közvitézeket jelentették. Az Évnek, mint főparancsnoknak, hatáskörébe tartoztak a kinevezések, s

vényszéknél biró: Készmárszky Rezső. Pénzügyi hivatalnokok: 1. a kassai pénzügyigazgatóságnál Aranyossy Ágost, 2. az eperjesi pénzügyigazgatóságnál Rácz Károly, 3. az ungvári pénzügyigazgatóságnál Zelezny József biztosok.

A nagyváradi közigazgatási kerület szolgabirái: 1. Dél-Biharmegyében: Nyitrai Samu, Egyed Imre, Lakatos Benedict, Tatár Tamás. 2. Észak-Biharmegyében: Weszprémy Gáspár. 3. Arad-megyében: Kiss Antal, Popa György, Kádas Péter. 4. Békés-Csanádmegyében: Csiky Lajos, Lázár Imre, Brezanóczy Lajos, Szánthó Béla, Lakatos Károly. 5. Szabolcs-megyében: Szabó János, Ábrányi Aurél, Ujhelyi Róbert. 6. Szatmár-megyében: Mándi Bertalan, Ernyey Sándor, Kuthy Károly. Törvénykezési hivatalnokok: 1. a nagyváradi főtörvényszéknél elnök: Uray Bálint, alelnök: Cserneczky József. főtörvényszéki birák: Gabányi Sándor, Szűcs Samu, Széll Kristóf, Gabriely János, Okolicsányi Károly, Sárvári Ferencz. 2. a nagyváradi törvényszéknél elnök: Szerdahelyi Pál, birák: Blaskovics Kálmán, Nagy Dániel, Dolinay Péter. Ügyész: Hajdu Lajos. 3. a debreczeni törvényszéknél elnök: Karap Sándor, birák: Békefy György, Sápy Samu, Ferenczy Alajos. Ügyész: Balasovich Zsigmond, alügyész: Nogáll József. 5. az aradi törvényszéknél elnök: Hrabovszky János, főtörvényszéki biró: Kiss János, birák: Biró Sándor, Elek István. 6. a gyulai törvényszéknél főtörvényszéki biró: Ambrus István, birák: Dániel Antal, Karassay István, Dessewffy Ede, Felső-eőri Szigeti Lajos. Alügyész: Sümeghy István. 7. a nagykállói törvényszéknél elnök: Sándor András, birák: Balogh Imre, Lázár Mihály, Veszprémy János, Beliczay Ignácz. 8. a szatmár-németi törvényszéknél elnök: Bodó László, birák: Bornemisza Antal, Kende László, Csák József. Pénzügyi hivatalnokok: 1. a nagyváradi pénzügyigazgatóságnál Gervay Károly igazgató, Szentmihályi István, Farkas Ferencz biztosok, 2. az ó-aradi pénzügyigazgatóságnál Rözsényi József, Horváth Ferencz, 3. a debreczeninél Simonchich Pál, Regényi István, 4. a szatmárinál Bisányszky János biztosok.

nehogy fölfedeztetés esetén a tagok elárulhassák egymást, nem is birtak egymásról tudomással, s három egyén együtt soha sem beszélhetett a tervezett fölkelésről. Csak a hónapok és hetek, vagyis a magasabb parancsnokok kaphattak irásbeli rendeletet; a napok, perczek és másodperczek csak azt tudták meg, hol és mikor kell fegyveresen megjelenni. Igen helyesen mondja Orbán Balázs, hogy e ravaszul kigondolt terv nem illett a magyar karakterhez. A magyar tud bátran harczolni és meghalni, de nem képes messze szétágazó és hosszan tartó összeesküvésre. Már 1851 őszén útonútfélen beszélgették a Székelyföldön, hogy a tavaszszal kitör valami, s igy a bécsi kormány a párisi figyelmeztetés nélkül is tudta, mi készül Erdélyben. A figyelmeztetésről azonban az Év is, t. i. a főparancsnok, szintén értesült, s igy eleintén nem volt könnyű a leleplezés, a melylyel különben a bécsi kormány nem is sietett, mert várta, hogy az összeesküvők meszszebb menjenek. De kiküldte Heydte bárót egy csomó kém kiséretében a Székelyföldre, a ki ott azonnal erélyes, de titkos munkához látott. Addig azonban mire sem ment, a mig Görgényi Biró Mihály személyében árulót nem kapott. Ez a háromszéki hármas-bizottság tagja volt Bem idejében, s most bünbocsánatot nyert, ha társait elárulja. Biró azonban a székelyföldi összeesküvés főnökeinek: Török János marosvásárhelyi tanárnak, Horváth Károly háromszéki parancsnoknak és Gálffynak bizalmát megnyerve, az Év-rendszer tervét magához kerítette és azt később átadta Heydtének. Az egész terv most már a bécsi kormány kezeibe jutott. Ez azonban még több áldozatot akart s hat hétig várt, hogy Biró új áldozatokat csaljon kelepczébe. Veszélyesnek az összeesküvést maga sem tartotta s igy várakozásával csak azt akarta elérni, hogy nagy hatással léphessen fel és Európa előtt igazolhassa a reaktio folyton növekvő szigorát.

Mikor azután mind a két czélját elérhetőnek vélhette, rajtuk ütött a szerencsétlen összeesküvőkön s kevés kivétellel ezek hurokra is kerültek. A három főrészes után elfogtak számos gyanusítottat, férfiakat és nőket, az utóbbiak közt Török János feleségét, a ki a hosszas kinzások közt is amazoni hősiességgel viselte magát, s kegyetlen birái nem voltak képesek vallomásra birni. Török, Gálffy és Horváth 1854 márczius 10-ikén bitófán haltak meg, a marosvásárhelyi postatéren. 48 összeesküvő 5—18 évi várfogságot kapott. Ezek között három derék székely nő is volt. Csak 18 vádlott menekült bizonyítékok hiányában. Igy garázdálkodott a reaktio egy egészen veszélytelen összeesküvéssel szemben. Csak azért tulajdonított annak fontosságot, hogy vért onthasson és szorosabbra csavarhassa a már amúgy is szoros bilincseket.

E közben a bécsi kormány másutt is csak összeesküvőket látott, vagy mesterségesen csinált összeesküvéseket. Csehországban, Bécsben s egyebütt is befogatások és elitéltetések történtek. Vak hirekre nagy katonai kivonulások mentek végbe, mint például Budán történt, midőn Albrecht főherczeg elleni merényletről beszélt a fáma. A repressio Milanótól Galicziáig kimé-

letlenül működött. Budán elitéltek hat magyart s köztük nőt is, a kik állitólag Meszlényi Zsuzsannánál összeesküvést terveztek a kormány ellen. Hatvanban elfogták Figyelmesit, a ki Kossuthot az emigráczióba kisérte, de hamis útlevéllel ismét visszajött. Ez alkalomból is több elfogatás történt. De legnagyobb megütközést keltett a hadi törvényszék azon itélete, melylyel a forradalmi árnyakat kergető reactio a már régebben fogva tartott előkelő magyar hölgyeket, Teleki Blanka grófnőt, Leövey Klárát és Erdélyi Erzsébetet, öt illetőleg tizenöt évi várfogsággal sujtotta.

Ezúttal is azonban megbizonyult, hogy a legrosszabb dolognak is van jó oldala. A gyáva kegyetlenség óvatosságra intette az emigrácziot és még a túlzókat is a passivitás politikájának zászlaja alá vitte. Az emigratio népszerűtlensége ekkor még nem következett ugyan be, s a forradalmi párt, mely természetesen magába rejtette czélzatait, még aligha vesztett erejében. De az esetleges forradalom innét túl külháborúval került kapcsolatba, még a legvakmerőbbek is, a kik közül többen állandó érintkezésben voltak az emigratióval, a fölkelést csak úgy tartották lehetségesnek, ha komoly külső segély érkezik az országba. Addig is azonban erősitették a passivitás politikájának táborát, melynek a legtüntetőbb és legmakacsabb részét képezték, gyakori összeütközésbe jöve a fennálló renddel. A mint erősödött a reaktio, úgy növekedett a passivitás politikájának intensitása is. A Makk-féle összeesküvés 1852-ben és Libényi merénylete 1853 február 18-án az uralkodó ellen, a kit sétálása közben hátulról nyakán szúrt,[1] csak növelték erkölcsi erőben a passivitás politikáját, nemcsak a bősz voltát fokozó reactio, hanem egyszersmind a forradalmi iránynyal szemben.

A magyar nemzet a forradalmat is visszautasította, annál inkább az orgyilkost. A bécsi fogadalmi templomnak ez alkalomdól történt épitéséhez a magyar nemzet is őszintén hozzájárult s különösen főpapságunk vett részt annak nagyszerű földiszitésében. A két legszebb üvegfestmény abban Haynald Lajostól és Zalka Jánostól származott, s mindkettő magyar motivum-művészetet vitt a kiváló alkotásba.

A passivitás politikáját nem zavarta meg a másik véglet, a conservativek már ismertetett próbálkozása sem. Nem zavarta meg az 1850-iki petito, ép oly kevéssé, mint a 7 évvel későbbi, az 1857-iki. De nem zavarta meg gróf Dessewffy Emil 1850 áprilisi memoranduma sem, melyet a felséghez intézett, s melyet 23 elvtársa is aláirt azon tanácskozások eredménye gyanánt, melyeket báró Jósika Samuval, gróf Apponyi Györgygyel, gróf Széchen Antallal, gróf Barkóczy Jánossal, báró Sennyey Pállal s másokkal folytatott. Ezek a jóakaratu conservativ stilgyakorlatok teljesen hiábavalók voltak s nem győzték meg sem az uralkodót, sem ministereit

[1] A sebesülés később némileg komolyabb jellegű képet öltött. A merénylő második döfését Etenreich bécsi polgár gátolta meg és fogta el gróf O'Donnel, a császár hadsegédével együtt, a gyilkost. Ferencz József márczius 12-ikéig őrizte a szobát, miután szerencsére azon veszély elmult, mely a látó-ideg megsértése folytán vaksággal fenyegette.

azon veszélyek komolyságáról, melyeket a monarchia jövőjét illetőleg föltártak.

A nem alkudozó, de nem is forradalmazó, nem loyaliskodó, de egyszersmind nem lázongó passivitási politika mindig nagyobb és nagyobb vonásokkal bontakozott ki Deák Ferenczczel élén, kinek kezében, a conservativek 47-es zászlajával szemben, nemsokára megjelent a 48-iki alkotmány jogfolytonosságának zászlaja. Bármi történt a külföldön vagy itthon, sikereket vivott ki az osztrák külpolitika Schwarzenberg herczeg életében, vagy pedig belevillámolhattak a krimi háború előzményei a reactio kül- és belföldi mesterkedéseibe, megijesztve és fölbátorítva a magyarokat, kegyetlenkedhetett az önkény, provokálhatta a nemzeti közszellemet sértő boszantásaival: a nemzet magába fojtotta keserű haragját és várt. Várta az eseményeket, de semmi meggondolatlansággal nem vágott ezek elé.

*

A passivitás politikáját még az uralkodónak első magyarországi útja sem zavarta meg lényegesen. Ha valami befolyást gyakorolt a nemzet szenvedőleges ellenállására, ez a császár nősülése és Erzsébet császárnénak a nagy küzdőtéren való megjelenése volt. Itt kezdtek szövődni az első szálak, a melyek közelebb hozták a nemzetet és az uralkodót. A nagyfontosságu esemény, mely 1854 április 24-én történt, szelidítette egyrészt a reakczió, másrészt a szenvedőleges ellenállás szigorát.

Az ifjú császárné mosolya volt a legelső derű az abszolutizmus sötét és rideg korszakában. A szépségnek és jóságnak a fénye mint békét igérő szivárvány jelent meg a látóhatáron.

A magyar történelem tele van érdekes nő-alakokkal. Ez alakok jelentőségre és tulajdonságukra nézve különböznek egymástól; de valamennyit a nőiesség varázsa és bája veszi körül, Szent-István, sőt Árpád anyjától kezdve, Szilágyi Erzsébeten s közép- és újkorunk valamennyi hős asszonyán keresztül. Az angolokat leverő Jeanne d'Arc, vagy az ezek büszke szellemét leigázó Erzsébet királynő s az északi Semirámis: II. Katalin férfias jelleme, merész becsvágya, vagy épen kegyetlen szive a magyar történelem asszonyainál ismeretlen tulajdonság. Nekünk nem voltak Krimhildáink, mint a germánoknak. A mi Murányi Vénusunk Wesselényi hatalmas egyéniségének hódol meg s nem az ostromló ágyuk előtt kapitulál. A mi erdélyi fejedelemasszonyaink török és tatár fogságból váltják ki férjeiket s a kormányzásban mind a jó szellemet képviselik és soha sem a rosszat. A lady Macbethek ismeretlenek a mi történelmünkben. Erzsébet királyné magasan kiemelkedik valamennyi történelmi alak felett, s nemcsak a trón miatt magas ő, hanem nagy és elragadó tulajdonságai által is. De mert trónon ül s mert az asszonyi sziv legnemesebb tulajdonságait a trón magaslatán érvényesitette nemzete javára, nem csoda, hogy a magyar nemzet védő és oltalmazó szellemét tiszteli s geniusát véli felismerni benne.

A midőn a vér még fel sem száradt Magyarország sikjain s midőn a dölyfös önkényuralom százakat küldött bitóra, s ezreket és ezreket a vársánczok sötét oduiba, a midőn meg volt tiltva a haza sorsának gyászolása s a fájdalom könnyeinek nyilvános mutogatása is, akkor egy fényes könnycsepp hullott le a bécsi Burg padozatára. Erzsébet királyné könnye volt, a ki azt azért hullatta, mert látta vérezni a legnemesebb nemzetet s mert sikertelennek bizonyult azon kisérlete, hogy a magyar conservativek és főpapok második petitiója szives fogadásra találjon férjénél, a császárnál. E könnyhullatás nagyszerű jelenetét a képzelődés és a népmonda körülvette egész mythikus légkörrel. A nemzet a mondát ép úgy elhitte mint a valót, mert jól esett elhinnie, hogy védangyal őrködik felette a magasban, a ki, habár nem segithet rajta, szivében együtt érez, bánkódik és könnyez vele.

Már az ötvenes évek közepén mindenki tudta Erzsébet királynéról hogy rokonszenvez a magyarokkal, hisz a nemes női sziv mindig szánalmat és rokonszenvet érez a nagy szerencsétlenségek iránt. Tudta az ország, hogy felséges asszonya magyarul tanul, sőt már meg is tanult, s hogy irodalmunkat olvassa és kedveli. Az 1857-iki könnyjelenet tehát már fogékonyan találta a magyar sziveket egy fényes mythos, oly mythosz befogadására, mely szerencsére lényegileg meg is felelt a valóságnak. Mosolylyal ajkán, vagy könynyel szemében — nem is tudta máskép képzelni a magyar nemzet — felséges asszonyát, Erzsébet királynét. Mosolylyal ajkán, ha jót tehetett, s a nemzet sorsa jóra fordult, és könynyel szemében, ha Magyarországot csapások sujtották. Egy későbbi korban is könnyet hullattak a felséges szemek, midőn a ragyogó cseppek Deák Ferencz ravatalára estek. Erzsébet királyné könnycseppjei egy szörnyü tragédia idején a mayerlingi katastropha napján összeolvadtak a magyar nemzet könnyeinek tengerárjával. Nemcsak a felséges asszonynak, hanem a magyar nemzetnek örök gyászt okozott e katasztropha, s igy a nagy asszony s a magyar nemzet sorsa örömben, bánatban összefűződött. Erzsébet királyné arczának derűjéből fakadtak a legszebb virágok a magyar nemzetre nézve, Erzsébet királyné könnyei a magyar nemzet legdrágább drágakövei, maradandóbb emlékűek és becsesebbek minden gyémántnál és diadémnál. Még a kiegyezés előtt mondta Andrássynak e felejthetetlen és jellemző szavakat: »Ha a császár dolgai rosszul mennek Olaszországban, ez fáj; de ha Magyarországon van baj, ez megöl.«

A történelem nem képes aktaszerüen bebizonyitani, mekkora része volt Erzsébet királynénak a kiegyezés létesitésében. Azon jelenetek, melyek a férj és nő között s a legbelsőbb környezet előtt lefolynak, nem kerülnek feljegyezve az archivumokba. Ha valahol, úgy az ily kényes és finom dolgokban igaz a vox populi vox dei elve. A közhit fenekén rendszerint nagy igazság rejlik. A közhit és meggyőződés Magyarországon az volt s ma is az, hogy Erzsébet királyné befolyása nélkül a kiegyezés nem jött volna

létre oly gyorsan és simán. Az idegen fegyverek győzelme döntő stádiumba vihette és vitte is e rendszerváltozást s a monarkhia átalakulását; de a békülékeny hangulatot a trón magaslatán legnagyobb részt Erzsébet királyné idézte fel. Ferencz József király jól ismerte felséges nejének Magyarország iránt táplált érzelmeit; ez magyarázza meg azon táviratot, melyet Pestről küldött az 1865-diki örömteljes fogadtatás után. Örült, hogy örömet okozhat a felséges asszonynak a kibékülés közeledése által. A gyengéd figyelem birta

Erzsébet királyné 1854-ben.
(Egykoru kőnyomat után.)

rá a királyt arra is, hogy az uniót kimondó erdélyi országgyűlést Erzsébet napjára (1865 november 19-re.) hivta össze. A királynénak és a nemzetnek kölcsönös rokonszenve és szeretete csakhamar gyakorlati kifejezésre is jutott. A porosz hadjárat sikerei már Bécset is veszélyeztették, s Erzsébet királyné tudta, hogy úgy ő, mint az akkor még gyermek trónörökös a magyarok közt van a legnagyobb biztosságban. Deák Ferencz volt akkor az, a ki inditványozta, hogy a nemzet fogadja méltóan királynéját, szeretett védanyját.

A nemzet vezére, Deák, Andrássy, Gorove, báró Kemény és mások társaságában fogadta a felséges asszonyt, biztositva őt a magyar nemzet hálájáról és lovagias oltalmáról. Igy fogadta a felséges asszonyt Budapest főváros is, s majdnem hogy a Mária Terézia-féle jelenet ismétlődött, a midőn a nemzet képviselete késznek nyilatkozott meghalni királynéjáért.

Innéttől hosszú időn át csupa mosoly és derű ragyogott a felséges asszony arczán. Elkövetkezett a kiegyezés, a nemzet és királyának örök érvényű kibékülése. Elkövetkezett a koronázás s Erzsébet királyné Mária Terézia királynő koronájával Magyarország királynéjává koronáztatott. A kölcsönös előzékenység és kedveskedések kora jött el. A nemzeti lelkesedés lángolt s dicsfénynyel vette körül a királynét. Ez viszont megszentelte a nemzeti ünnepeket akkor is nemcsak jelenlétével, hanem áldó kezével. A neki adott 50,000 darab arany ajándékot ép úgy a honvédség czéljaira ajándékozta vissza, mint felséges férje. Résztvett a nagy napok kegyelmi tényeiben. A veszprémi székesegyháznak ajándékozott diszöltönye, mint fátyola, bár mint néma tanu, sokáig bizonyitani fogja e nemes sziv örömteljes kiáradásait, a magasztos lélek tényeit. Mint koronás királyné, magyar földön akart új gyermekének létet adni. Ezért költözött 1868 elején Budára, a hol április 2-án meg is született a legmagyarabb főherczegnő. Áldó és áldott keze nemcsak Szent-István palástján varrta össze a foszlányokat a koronázás előtt, hanem a legelső honvédzászlóalj trikolorjára is sajátkezüleg himezte a szalagot. Az ő példáját követve, a kis Mária Valéria főherczegnő is szalagot adott a 44-ik honvédzászlóalj lobogójára. Abból a diszes imakönyvből, melyet a főváros ajándékozott a koronázás alkalmából Erzsébet királynénak, innéttúl soká csak hálazsolozsmákat zengtek a felséges ajkak.

De elkövetkeztek a családi gyász végzetes napjai, melyek főleg Erzsébet királyné imádott alakja miatt lettek egyszersmind nemzeti gyásznapokká. A csapások azonban a felséges asszonynak csak hosszú fizikai távolléteit idézték föl; de lélekben még inkább egyesitették őt nemzetével. Ezredéves évfordulónk ismét örömnapokat hozott a nemzetre. A jóságos nemtő, Magyarország védő angyala, e nagy napok idején ismét megjelent hű nemzete előtt.

Kiragadta magát az önkinzó tépelődés sötétségéből, hogy fényessé és emlékezetessé tegye azon napokat, a midőn ismét együtt örült és együtt volt boldog velünk. Nem elégedett meg azzal, hogy a kiállítás megnyitásán jelen legyen. Heteket töltött hű magyarjai közt, s a hódoló diszfelvonulás idején is a fényben ő képezte a fényt s a dicsőségben a dicsőséget.

A midőn a nemzet szerencsétlen és boldogtalan volt, mindig királynéjára gondolt. Tőle várta, ha nem is a közvetlen segélyt, legalább a részvét enyhitő balzsamát. Most, midőn a nemzetnek jól és dicsőségteljesen folyik a dolga, illik, sőt kötelesség megemlékezni a múltról. E tekintetben is Deák Ferenczczel kell tartanunk, a ki figyelmeztette nemzetét, hogy necsak akkor viseltessék rajongó hódolattal királynéja iránt a mikor erre rászorult,

hanem akkor is, a midőn ennek van szüksége vigasztalásra. Még legújabban is meglepetést készített elő Erzsébet királyné szeretett nemzetének. II. Vilmos német császár Budán tartott pohárköszöntőt, melyben kiemelte a magyar nemzet és Magyarország nagy hivatását. Erzsébet királyné táviratilag köszönte meg a németek uralkodójának a nagy jelentőségű beszédet s a magyar nemzet fontosságának elismerését.

A történelem már is feljegyezte, hogy Erzsébet királyné volt nemcsak korának legelső magyar asszonya, hanem minden korok azon legeszményibb nőalakja, a ki hazájának és népének sorsára legnagyobb befolyással birt és erre legtöbb áldást árasztott. A történelem és a monda gyakran határosak. A hagyomány pedig meg fogja tenni Erzsébet királynét Magyarország védasszonyának és védőszellemének a legtávolabbi jövőkig, a kinek mosoly lesz ajkán, ha magyarjainak jól leend dolga s könny lesz szemében, ha a végzet nehéz ostorcsapásai suhognak a négy folyam táján.

*

A passivitás politikájában csakhamar rész vett a nemzet legnagyobb része, faj- és valláskülönbség nélkül. Délszlávok és románok belátták, hogy a reactio rászedte s a jutalom helyett a magyarokéval egyenlő büntetésben részesítette őket. A faji ellentétek kiélesedtek, de nem többé a magyarság, hanem a grammatikai területek szerint, és közös élükkel a reactio ellen fordultak. A bánsági németek és oláhok panaszkodtak a szerb hivatalnokok zsarnokoskodása miatt, s névszerint a délmagyarországi oláhok küldöttséget menesztettek a császárhoz, hogy kebeleztessenek ki a szerb vajdaságból s egyesülhessenek a keleti románsággal. A szerb ultrák garázdálkodása annyira ment, hogy már 1850 január 25-kén rögtönitélő biróságot kellett életbe léptetni a Vojvodinában. A szerb sovinizmus gazdálkodásának csakhamar véget vetett az általános germanisatio, mely a Vojvodinát se kimélte. A Bach- és Thun-féle germanisatio mindjárt kezdetben föllépett Horvátország ellen is. A bécsi pénzügyministerium németül levelezett a zágrábi megyegyűléssel. A horvátok azt nem akarták türni s igy a szerbek és horvátok ellen Bécsből egyszerre indult meg a reactio. Stamatovics ujvidéki szerb papot, a délszláv sovinizmus egyik vezérét, 1851 februárban a temesvári várbörtönbe hurczolták s mindjárt rá a bécsi kormány a délszlávokkal barátkozó cseheket áprilisban Zimonyban elfogatta. A császári pátens, mely megköszönte hűséges népeinek jó szolgálatait, egyúttal azonnal föloszlatta a zágrábi országgyűlést. Különösen a területi követelések maradtak teljesítetlenül. Horvátország nem kapta meg sem Dalmácziát, sem a katonai őrvidéket. Az oláh határőrvidéknek 1851 áprilisában történt megszüntetéséből nem lett haszna a déli szlávságnak, mert a horvát-szlavón és a bánáti őrvidék élén továbbra is a hadügyminister maradt, egészen katonai igazgatással. Horvátország egyedül csak Fiume elnyerése által részesült területnagyobbodásban; mert az Adria gyöngyét az 1850 június 12-iki

szervezeti szabályzat közvetlenül a bán hatósága alá rendelte. Igy kellett bünhődnie Fiumének magyar rokonszenveért. Erdélyben a szászok és románok kaptak hajba, viszálykodva egymással s egyértelműen panaszkodva a bécsi kormány hálátlansága miatt. Panaszkodtak arról is a szászok, hogy Wohlgemuth halála után (1851 május) Schwarzenberg Károly herczeg, Felix unokaöcscse, egészen az erdélyi magyar aristokratia befolyása alá került, s a szászföld elnevezést is hivatalosan megtilták; pedig a reactio kezdetén a szász gróf elnevezés alatt nemzeti kormányzót kaptak, sőt 1850 január 17-kén nemzeti egyetemük ülését is megtarthatták. Panaszuk éle azonban nemcsak a magyarok, hanem a bécsi kormány ellen is fordult. De leghevesebb és legmélyrehatóbb harag keletkezett a románságban, melynek megigért unióját a reactio meggátolta, sőt miután a román hivatalnokok elűzettek, szász hivatalnokok uralma alá került. Hogy az erdélyi magyarok és székelyek mély gyülöletet tápláltak az új rendszer ellen, mondani is fölösleges. A Thun-féle iskolai és egyházi germanisationak sikerült még a tótság magyarellenes részét is a bécsi kormány ellen és a magyarok mellé sorakoztatni. Ekkép tehát szinte az összes fajok többékevésbbé résztvettek a magyarság szenvedőleges ellenállásában. Többékevésbbé, mert a bécsi kormányok ezután is minden lehető alkalommal a nemzetiségi tulzást játszották ki a magyar sovinizmussal szemben. Még a provisorium alatt is, mint a későbbi fejtegetésekből ki fog tünni.

De még a papságot sem nyerhették meg a reactio czéljaira, habár mindjárt kezdetben, de különösen az 50-es évek közepén mindent elkövettek Bécsben a katholikus egyház megnyerésére. A Vatikánt meg is nyerte a placetum-jog felfüggesztése s később a concordatum által; de nem nyerte meg a magyar clérust. Nemcsak Thun, hanem liberális emlékeinek elhomályosodása után Bach is részesévé akarta tenni a clerust a politikai hatalomnak.

A magyar clerus hires volt mindig hazafiságáról s arról, hogy a pietismus fegyvereit nem hegyezte ki a haza ellen. Midőn a törvényhozás egyszer már nyilatkozott, föladta a harczot, vagy legalább nem szövetkezett a hazaellenes elemekkel. Az 1848:XX. t.-cz. messzebbre ható elvi kijelentéseket tartalmazott még az egyházpolitikai programmnál is. Világosan következett e t.-czikkből a közoktatás államositása, sőt az egyházjavak államositása. És mit tett az akkori püspöki kar? Hires áprilisi conferentiáján nem üzent hadat az ifjú magyar államnak, hanem csakis az autonómiát követelte. Sem az episcopatus, sem az alsó papság soraiból nem támadtak szabadságharczunk idején muszkavezetők vagy Windischgrätz és Haynauval czinkoskodók: ellenben clerusunk és főpapságunk legnagyobb része a végsőig kitartott a nemzeti ügy mellett. Amidőn Haynau bevonult Pestre, legelső dolga volt Horváth és Jekelfalussy püspököket, valamint Lonovics érseket megfosztani magas méltóságuktól. Az első felelős kormány által esztergomi érsekké kinevezett Hámot (kinevezését az ő felsége személye körüli miniszter

ellenjegyezte) a bresciai hiéna »önkéntes« lemondásra kényszerítette. A csanádi püspök, aki Temesvárt a honvédek kezére igyekezett játszani s

Hám János.
(Egykoru kőnyomat után.)

Rukavinára a vár védelmét lehetetlenné tenni, csak nehezen menekülhetett a véres boszútól. Lonovics a mölki apátságban s később — 1852-ben — Bécsben szenvedett politikai martirságot, amiért a békéltető küldöttséget

Windischgrätz elé vezette. Ugyancsak a Pesten élő főpapság még a szabadság-harcz kezdetén békéltetőleg lépett föl a korona és a nemzet közt. Fogarasy Mihály nagyváradi kanonok vitte 1848 novemberében Olmützbe a Horváth Mihály által szerkesztett könyörgő levelet, mely levél ép oly merészen mint komolyan intézte a kérdést az uralkodóhoz: ki fog felelni Isten birói széke előtt ezer és ezer ártatlan vérének kiontásáért? Az ekkor már nyiltan föllépő reactio meggátolta ugyan a levélnek közvetlen átadását, s igy Fogarasi küldetése meghiúsult, habár Lobkovitz herczeg jelenlétében semleges jellegű kihallgatást nyert az uralkodónál. Főpapságunk ekkor sem csüggedt, hanem pásztorleveleket intézett az alsó clerushoz, gyakori imákat rendelve el ugyanazon magyar alkotmány érdekében, mely az államnak és egyháznak határozott elválását czélozta.

De még azon főpapok sem tartottak a reactióval, akiket a reactio helyezett a főpapi székekbe. A Hám helyébe kinevezett Scitovszky primás kezdetben némi hajlékonyságot mutatott. Beleegyezett a zágrábi püspökségnek érsekséggé való emelésébe. De a leghatározottabban tiltakozott mind Rómában, mind Bécsben a katholikus egyház birodalmi centralisatiója, vagyis az ellen, hogy a bécsi érsek birodalmi primás, és igy egyszersmind Magyarország primása legyen. Ugyanekkor mondta Scitovszky Thun miniszternek, aki őt figyelmeztette, hogy javait ő felségétől kapta: »világi javaimat igen, de lelkiismeretemet nem«. A kényuralom által kinevezett ezen egyházfejedelem már 1856-ban kiváló hazafias szerepet játszott, s az esztergomi bazilikának ez évben történt felszentelése alkalmával mentek végbe az előkészületek az 1857-iki petitióra és az esztergomi értekezletre. Bartakovics egri érsek annyira vitte az absolutismus elleni tüntetést, hogy a föltámadási körmenet alkalmából szolgálattételre kirendelt osztrák katonaságot meg sem áldotta. Haynald Lajos pedig, akit szintén az idegen uralom nevezett ki tábori lelkészből erdélyi püspökké, illetőleg kezdetben a derék Kovács mellé coadjutorrá, a politikai fordulat bekövetkeztével csakhamar első hirdetőjévé és védelmezőjévé lett a nemzeti ügynek.

Igaz ugyan, hogy főpapságunk az októberi diploma előtt a conservativekkel tartott s az általa is aláirt 1857-iki petitióban az 1847-iki alkotmány visszaállitását kérte; de akkor még más politikai programm nem létezett, kivéve Deák Ferencz passivitási programmját. Mihelyt azonban a haza bölcse fellépett a jogfolytonosság positiv programmjával, clerusunk igen kevés kivétellel elfordult a conservativektől s Deák politikájához csatlakozott. Deák politikája pedig az 1848-iki alkotmány visszaállitását tűzte ki czéljául, azon alkotmányét, melynek radicális valláspolitikai rendszere sokkal messzebb ment a legutóbbi idők egyházpolitikájánál. Sőt clerusunk némi hajlammal birt a politikai és közjogi radicalismus iránt, s igy a reactio soha sem támaszkodhatott reá, mint más országok papságára. Hasztalan létesitette a reactio az 1855-iki concordatumot, mely az absolutismust szuronyok mellett egyszersmind a pásztorbotokra akarta alapitani. Az egy-

háznak kinált uralmat hazafias egyházunk visszautasította, mert a hatalmat kínáló önkényuralom ellentétben volt nemzeti érdekeinkkel.

A nemzet védelmi rendszere tehát az egész vonalon erőteljes és hatalmas volt. Az ó-conservativek elijesztése után a bécsi kormány nem talált támaszt az országban senkiben és semmiben, sem az osztályokban, sem a felekezetekben. A conservativek megfutamodása után az aristokratia szintén — a csekély kivételtől eltekintve — a nemzeti ügy mellé állott. A Bach-rendszer centralisatiót s egységet akart. Létesítette is ezt, de nem a birodalomban, hanem Magyarországon, mert egységessé tette a nemzetet, sőt szerte-szét dúlt társadalmunkat. Megszüntek az osztály- és felekezeti különbségek s a nemzeti összeforrasztás nagy műve a Bach-rendszer nélkül talán nem sikerült volna oly gyorsan és általánosan. A legújabb alkotmányos aerában, retrograd irányzatok hatása alatt, némi felekezeti és osztálybomlás ismétlődött. Ez azonban távolról sem lehetett többé mély, és a szakadás nem hatolhatott a nemzet gyökeréig. A Bachkorszak ellenkező czélzata daczára megoldotta azon legkiválóbb nemzeti feladatunkat, hogy a feudális Magyarország átalakulhatott a társadalmi rétegek romboló összeütközése nélkül. Nem jártunk úgy, mint a lengyelek, akiknek társadalmi szétzüllése nemcsak fölidézte, hanem egyszersmind túlélte állami bukásukat, legfőbb gátját képezve továbbra a lengyel államiság — legalább töredékes — visszaállításának is.

Haynald Lajos aláírása.

Ha a reactio szervezete nagy és hatalmas volt, nem kevésbbé nagygyá és hatalmassá lett a nemzet passivitási rendszere, melynek puha mediumában erejét vesztette az önkényuralom minden lövege.

Ez az uralom sehol sem talált nyilt ellenállásra; de egyszersmind támogatásra sem. Az idegen és a nemzeti ügygyel szakító magyar hivatalnokok intézkedései lépésről lépésre paralizáló és ellensúlyozó tényekre leltek. Önként mit sem szolgáltatott a társadalom. Az adóktól kezdve a közszolgálatok minden nemét erőszakkal kellett kicsikarni. Az oly rendszer pedig, amely gyűlöletes szinben tűnik föl a polgárok előtt, akik néma összeesküvésben szövetkeznek az ellen, föltétlenül szétmállik, habár aczélból volna is.

Amidőn tehát Deák Ferencznek sikerült létesíteni a szenvedőleges ellenállást, amidőn a reactiónak sikerült papságot, aristokratiát, sőt részben a magyar faj nyilt ellenfeleit is, a nemzetiségeket, a passivitás rendszerének terére lökni, az absolutismus sorsa meg volt pecsételve.

V. FEJEZET.

A társadalom és az irodalom harcza.

A társadalomnak passiv küzdelme nem kezdődött mindjárt a szabadság-harcz véres bukása után. Organizálását is csak később nyerte. Kezdetben nem harcz volt a győző és legyőzött közt. Az előbbi tiport ennek mozdulatlan tetemén. A magyar társadalom szine-java vagy elesett a csatatéren, vagy elmenekült külföldre, vagy a bitófán végezte hazaszeretetben telt életét. A compromittáltak egy része itthon maradt, daczolva ezer veszélylyel s megnépesitve az erdők vadonát, a nádasok és lápok hozzáférhetlen süppedőit. Jókai maga is hosszasan bújdosott a Bükkben, s később neje rejtegette a fővárosban, a hitvesi szeretet csodáit művelve, hogy a bármennyire ostoba és bárgyú rendőrség meg ne sejtse a menekült hollétét. Jókai saját tapasztalataiból irhatta oly remekül le a rengetegek, a nádasok búvhelyeit. A bújdoklók kétfélék voltak: a hatalom előtt compromittált menekültek, s azok, akik a törvénytelen hatalommal nem politikai ellentét miatt álltak rossz lábon. Az utóbbiak létesítették a hazafias zsivány-romantikát.

Igaz, hogy voltak köztük valódi honvédek, s különösen katonai szökevények, akik a besorozási rendelet elől menekültek. Ezek tudták a különbséget az enyém és a tied közt, s csakis a búvhelyeikhez közel levő falusi nép s a vidéki kastélyok szivességéből éltek. De voltak, s pedig legnagyobb számmal, olyanok, akik az önkényhatalommal s ennek közegeivel saját javukra folytattak háborút. Ezek lassanként elfelejtették az enyém és a tied közti különbséget, raboltak és öltek, s különös előszeretettel rabolták ki a császári postakocsikat. A nép ezeknek is pártját fogta, s ez volt főoka, hogy a zsandárság csak nehezen boldogult a zsivány-romantika hőseivel. Ezen romantika túlélte még az absolut uralmat is, s csak Ráday Gedeon szegedi működése vetett annak véget.

Az erdők és búvhelyek népesebbek voltak, mint a társadalmi élet közterei az absolutismus első korszakában. Nemcsak a compromittáltak, hanem az összes magyar faj tudta, hogy a rettentő csapás ellene van intézve, s hogy a felingerelt hatalom kiirtására készül.

A politikai és culturai központok egyszerre pusztaságokká alakultak át. Az azelőtt szereplő egyének eltüntek belőlük; sőt eltünt több helyen szinte az összes magyarság.

Legelőször a városok fejlődtek vissza. A vidék és a vidéki társadalom szitotta a hazaszeretet Vesta-tüzét és a magyarság szellemét. A városok, különösen pedig a vegyes nyelvű városok legnagyobb része, ha nem is csatlakozott nyiltan az elnyomó hatalomhoz, ez előtt meghunyászkodott. Felvette

Az Athenaeum nyomása.

BUDA ÉS PEST AZ ÖTVENES ÉVEKBEN.

(Alt Rudolf festménye után.)

Az Athenaeum kiadása.

ennek legalább külsőségeit, németté lett. Legelső volt a sorban maga a főváros, Buda és Pest. A szabadságharcz leverése után külsőleg mind a kettő ismét német várossá lett. A magyar társadalom eltünt falai közül. A nemzeti kormány, az irodalom és művészet szerte-szét züllöttek. Az aristokratia vagy birtokaira menekült, vagy számüzetésbe, vagy — Bécsbe.

Az alföldi és néhány dunántúli város kivételével még azon városokból is eltünt a magyar elem, amelyek közönségét nem bombázta le Henczi és nem rémitgették az újépületben végbement kivégzések. Sopron, Pozsony, Temesvár stb., a bánsági, erdélyi és felvidéki német jellegű városok teljesen visszanémetesedtek. A hazafiság nem halt ki e városok polgárainak szivéből, de a nemzeti jelleg a magyar nyelvvel együtt letörlődött róluk. Pedig a 40-es, sőt a 30-as évektől kezdve hatalmas magyarosító áramlat ragadta meg vegyes nyelvű városainkat is. A nemzeti kormány és a szabadságharcz idején Budapest magyar város volt, és a politikai sceneria változtával egy csapásra ismét német jelleget öltött. Ugyanez történt szinte mindenütt, kivéve a tősgyökeres magyar városokat.

Budapest a meghalt, leigázott város képét tükrözte vissza. »Az élet, a zaj és az öröm — irja Szilágyi Rajzaiban — kihalt falai közül, mert a győzők magasan hordott fejükkel, a katonák büszke, tarka csoportjai s az alázatosan sompolygó s magukat mutogatni is alig merő és inkább csak lopva tovább surranó legyőzöttek sem elevenitették fel az utczákat. Általános és megdöbbentő szélcsend volt még akkor, milyen a nagy vihart követni szokta. A vihar még nem tombolta ki magát, s aggódva és remegve várta mindenki, hogy mikor fog bekövetkezni az, minek kimaradásában senki sem hitt, minek megjelenésétől mindenki félt — a megtorlás órája.

Bekövetkezett az is az októberi napokban

Csak az, ki itt élt, az tudja, mik voltak e napok. Minden reggel remegve kelt fel az, kiben sziv volt, s ment ki az utczára, hallani a rettenetes hireket, vagy olvasni a plakátokat, melyek vagy újabb megszorításokat, vagy újabb itéleteket tartalmaztak. Aztán, ha szólott is nagyon is ismert s nagyon is bizalmas emberéhez, sietett dolga után; a jövő bizonytalansága, a jelen borzalmai egyaránt kinoztak mindenkit. Pest arcza olyan volt, mintha kicserélték volna. Vig, mulatni szerető népe eltünt, s ha volt zaj vendéglőkben, kávéházakban, utczákon, az idegen és ismeretlen egyének hetykélkedése volt. A magyar elem, mely még havak előtt is már tekintélyes, csaknem túlnyomó erőre vergődött, már eltünt — Pest német város volt.«

Leirhatatlanul szomorúan telt el az 1849 és 1850 közti tél. Ezen a télen nem vigadott és nem tánczolt senki Magyarországon. Csakis néhány oláh és szerb vidéken voltak tánczmulatságok. Az önkényuralom nem szerette a tüntető gyászt, és ép azért kéz alatt igyekezett rendeztetni tánczmulatságot, a kisérlet azonban teljesen megbukott. Melyik magyar nő vagy ifjú tánczolt volna a sirdombokon s a kivégzéseket jelentő dobpergések közepette?

De mihelyt a társadalmi élet újra kezdődött, azonnal megindultak a néma vagy nyilt tüntetések. Az 1851—1852 telének farsangján már voltak bálok, az ú. n. »ifjú urak« báljai, amelyeken az aristokratia és gentry fiatalsága is részt vett; de a bálokról teljesen ki voltak zárva az önkény-uralom emberei, s különösen a katonatisztek, akiket a magyar társaság sehol sem fogadott be. Ezek valóságos társadalmi átok alatt álltak, egyetlen szalon sem nyilt meg előttük, s a mulatságokra soha sem kaptak meghivót. Egy kivétel történt Ürményi Józsefért.

A magyar nők legelől jártak az önkény-uralom elleni tüntetésben azáltal, hogy katonatisztet soha bemutatni nem engedtek, azzal nem tánczoltak és soha nem sétáltak. Még fővárosunk utczáin sem lehetett látni katonatisztet magyar nő társaságában. Azon keveseket, kik honleányi kötelességükről megfeledkeztek, száműzte magából a társadalom. A nemzetiségi vidékek városaiban előfordultak ellenkező jelenségek, de különösen az alföld városaiban ki volt zárva a katonatiszteknek a nőkkel való társalgási érintkezése is.

Nagyon természetes, hogy az ellentétek e miatt csak fokozódtak. A társadalomból és a nők társaságából száműzött idegen soldatesca dühöngött, és minden alkalommal boszút állt. Az elnyomatás első rettenetes éveiben hetykén paczkázott az olcsó vitézkedés, de később, midőn a polgári ember már fegyveresen szembeszállhatott a katonatisztekkel, a nemzeti szellem megtorló ereje véres párbajok által is nyilatkozott, melyek eredménye rendszerint az volt, hogy a civil magyar megverte az osztrák katonát. Különösen később, a tüntetések korszakában igen gyakori volt a katonák és civilek, valamint tisztek és előkelő urak összetűzése.

Amily kegyetlen és zsarnok volt a rendőrség zaklató uralma, csakhamar ép oly nevetségessé is vált az. A társadalom és a rendőrség addig csak valahogy megfértek egymással, amig Budapesten a város-kapitányság állami rendőrség s ennek feje Protmann nem lett. Ez a Gráczból a magyar fővárosba szakadt, konok és gonosz ember mindig állammentő terveken jártatta eszét, összeesküvéseket igyekezett felfedezni, hogy igy érdemeket szerezzen magának fölfelé. Nem volt oly képzelhetetlen vagy képzelhető bosszantás, melyet ez a közönséges rendőrbiztosból rendőrfőnökké előléptetett szolgalélek meg nem engedett magának s el nem követett másokon.

Valami sejtelme lehetett arról, hogy Deák Ferencz sokkal jobban van értesülve az ország ügyeiről mint akár ő, akár a katonai uralom főnöke, vagy báró Geringer. Tényleg, minden magyar, szinte az egyszerű falusi ɔ̣ór is, ha Budapestre jött, kötelességének tartotta Deák Ferencznnél jelentdezni, midőn ez már a fővárosban tartózkodott, s az illető vidék hangulatáról őt értesiteni. Deák valóban mindig a lehető legjobban volt informálva, s informatiói mindig megfeleltek a valóságnak, mert előtte senki sem hazudott, s az ő hatalmas, nyugodt esze a túlzó nyilatkozatokból is ki

tudta választani a valódi igazságot. Az emigratiót igen sok esetben a legtúlzóbb egyének értesítették, s Kossuth hiradói vagy emissariusai igen sok esetben hamis szinben látták a közvéleményt. Kossuth Irataiból kitűnik, hogy általános forradalmi szellemről értesítették, és ehhez szabta politikai actióját, holott a tények megbizonyították, hogy a nemzetet nem lehetett fegyveres actióra megmozdítani, forradalom helyett csak reménytelen összeesküvések jöttek létre. Deák Ferencz sokkal jobban volt értesülve, ezért szervezte a passiv resistentiát, és ekkép útját vágta a forradalmi törekvésnek.

Protmann mindent elkövetett, hogy a fővárosba minél kevesebb vidéki jőjjön. Oly útlevél-rendszert hozott létre, amely a legszélső bosszantás-

Deák Ferencz háza Kehidán.
(Rajzolta Cserna Károly.)

sal volt egyenlő. Útlevél nélkül nem lehetett Budapestre jönni, a sorompónál elvették, s másnap kellett érte jelentkezni a rendőrségnél. Addig természetesen a titkos rendőrök minden gyanus egyént figyelemmel kisértek, s igyekeztek kitudni, mily informatiókat hoztak Deáknak. Midőn másnap a vidéki ember útleveléért jelentkezett, megvárakoztatták délig, sőt néha egész nap. De a zaklatások daczára a vidék és a főváros közt megmaradt az érintkezés. A passiv resistentia vezére, Deák Ferencz, folytonosan ismerte az ország közhangulatát, kivéve midőn a vasúti- és távirda-vonaltól távol, Kehidán tartózkodott.

A levél- vagy távirati titokra mitsem lehetett bizni. Protmann ismerte III. Napoleon cabinet noirját: a gyanus leveleket és küldeményeket a postán felbontották.

A minden áron való összeesküvés-keresés azonban gyakran nevetséges felsüléseket szenvedett. Kemény Zsigmond hires czipója derült kaczajt támasztott az országban. A Pesti Napló szerkesztője ugyanis Nagy-Körösről, egy ottani földesúr nejétől izletes házikenyér-vakarcsot kapott. Keményt Protmann megidézte s midőn a czipót föltárták, nem esett ki abból sem névsor, sem proclamatió.

A rendőrség és spiczli-rendszer is igen gyakran nevetséges fölsüléseket szenvedett. Minden vendéglős és kávés alkalmazott üzletében valakit, aki a detektiveket ismerte. Addig, mig spiczli nem jelentkezett, szabadon folyt a hazafias társalgás, ellenben mihelyt a titkos ügynök belépett, adott jelre elhallgatott mindenki.[1]

A rendőri zaklatás mint már ismételten irtuk, elment az öltözet, a kalap- és a hajviselet ellenőrzéséig. Nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is megtiltották a tollak viselését. Csongrád-megyében is ez történt, ahol Bonyhádi volt a megyefőnök, s a tollakat mindenütt összeszedette. Kiss Miklós verset csinált Amschl zsidóra és Bonyhádi megyefőnökre, hogy mind a ketten szedik a tollakat. A verset az utczagyerekek is énekelték, és lett titkos öröm Pest-vármegyében.

A diákoknak megparancsolták, hogy pörge kalapot ne viseljenek. A kecskeméti diákok most összeszedték a 48 előtt viselt köcsögkalapokat, amelyeket már részben tyúkültetőknek használtak, s e kalapokkal vonultak fel a megyefőnök előtt.

A Bach-korszak vége felé a tüntetések mindig szaporodtak, habár még nem lettek oly nyiltakká, mint a 60-as években. Az is tüntetés számba ment, hogy a »Hunyadi László« operát 1857-ben épen Hunyadi László lefejezésének évfordulóján adták. Protmann törte a fejét, hogy miért van ép e napon diszelőadás a nemzeti szinházban.

E szinházat is nagyon megrendszabályozta Protmann a német előadásokkal és a kegyetlen szinházi censurával. Az uralkodó nevenapján a nemzeti szinházban az előadást a »Gott erhalte«-val kellett megkezdeni, a páholyok azonban a »Gott erhalte« alatt mindig üresek voltak, s csak Haydn hymnusa után lépett be a közönség.

Az aristokratia egy izben meg volt hiva Albrecht főherczeg egy estélyére, de senki sem ment el, s csak másnap jelentették az illetők, hogy a rossz út miatt nem mentek Budára. Ekkor épitették az Albrecht-utat.

Az önkény-uralom megtámadta a magyar akadémiát is. A budapesti rendőrfőnök 1853 október 13-ikán felszólitotta gróf Teleki Józsefet, az akadémia elnökét, hogy a Széchenyi által alapitott tudós társaság az

[1] A pesti rendőrség titkos könyvébe mindjárt 1850-ről több százra menő denunciáns neve foglaltatott; különösen a bel- és Lipótváros hemzsegett a föladóktól. A Terézvárosban is számos spiczli lakott. A Ferenczvárosból azonban Vörös irataiban csak négy nevet emlit. Ugy ezek — mint a többi denunciáns nevét feleslegesnek tartjuk közölni, habár köztük állitólag egy magyar báró is szerepelt.

1852 november 26-iki egyesületi törvény követelményeihez képest változtassa meg alapszabályait, s aztán folyamodjék helybenhagyás végett. Hosszas küzdelem következett erre, s az új alapszabályok helybenhagyása csak 1858 február 27-ikén történt, de oly változtatásokkal, amelyek az akadémia nemzeti létét fenyegették. A többi közt ki volt hagyva, hogy az akadémia magyar nyelven művelje a tudományokat. Az akadémia, új elnökével, gróf Dessewffy Emillel élén mindent elkövetett, s Deák Ferencz hatalmas tollával felirt a koronához, hogy az akadémia megrendszabályozása véget érjen. Ennek daczára az új alapszabályok életbe léptek, az akadémia tagjait a cs. k. főparancsnokság nevezte ki, s a hatalom részéről minden megtörtént, hogy Széchenyi nagy alkotása nemzetellenes irányra forduljon. Képzelhető Széchenyi elkeseredése, akit azonban még életében megvigasztalhatott azon tudat, hogy az akadémia a rá gyakorolt kényszer daczára sem tért le az alapitói által kijelölt ösvényről.

A márcziusi alkotmány megigérte a sajtószabadságot és az esküdtszéket. A katonai rémuralom alatt azonban egyikről sem lehetett szó, sőt a polgári absolutimus még végleges berendezkedésének idején sem igyekezett beváltatni dicsekvő igéretét. A sajtó kivételes praeventiv és megtorló intézkedések hatása alatt maradt. Sőt még a második absolutismus sem enyhitett a sajtó bilincsein, azon önkény-uralom, mely az 1861-iki országgyűlés feloszlatása után következett. Az 1862 deczember 12-iki sajtótörvényt mely Bach sajtó-rendtartását felváltotta, megszüntette ugyan a concessió-rendszert és rendőri megintést, csakhogy ez a sajtótörvény Magyarországon nem nyert gyakorlati alkalmazást, sőt Ausztriában is a bűnvádi eljárás novellájának sorsához kötötte azt a kormány, amely novella a legdrákóibb büntetéseket szabta ki azon hirlapirói támadások szerzői ellen, akik az alkotmányt, a birodalmi tanácsot, sőt a hivatalnokokat, katonákat és papokat merészkedtek birálat alá fogni. Schmerling az új sajtótörvény tárgyalásának idején is hangoztatta hires jelszavát: hogy ő várhat. A kormánynak — úgymond — a megintés és confiscatio egész apparatusa rendelkezésére áll, s ha még sem engedik, hogy az új sajtójavaslat törvénynyé legyen, úgy a kormány várhat.

Ez az új sajtójavaslat valóban tartalmazott szabadelvű intézkedést a sajtó javára, amennyiben polgári kártalanitási pert engedett inditani minden jogtalan confiscatio esetén. A gyakorlatban azonban ezen szabadelvű intézkedés még Ausztriában is hatálytalanná lett. Schmerling igazságügyministere, dr. Heim tönkretette Ausztriában is a sajtó irányában alkalmazni kezdett enyhébb rendszert. Ez a központosító absolutista, erőszakos hajlamú főügyészével, dr. Liembacherrel, még az ú. n. fölvilágosodott provisorium alatt is valóságos ostromállapot alatt tartotta magát a bécsi sajtót. A foederalista és a magyar érzelmű lapok egész Ausztriában üldözés tárgyát képezték. Ez a Liembacher geniális feltalálója a hirhedt objectiv eljárásnak vagy objectiv elitélésnek, mely rendszer következményét még ma is érzi az osztrák sajtó, s mely a rendőri megintést pótolta.

Annál nagyobb elnyomás bilincseit viselte a magyarországi sajtó. Az élet s talán némileg a szabadság sem forgott oly súlyos veszedelemben Schmerling alatt, mint különösen a Bach-korszak elején, midőn hadi törvényszékek és vészbiróságok itéltek a sajtó útján elkövetett politikai vétségek fölött. Még a multra kihatólag is működött a gyászos apparátus. A szabadságharcz sajtóját gondosan átvizsgálták a kutató szemű censorok, s a hadi törvényszékek a legnagyobb veszélyekkel járó felelősség alá vonták kiváló íróinkat. Azzal fenyegetődztek legalább, hogy 30 irót a vértörvényszék elé állitanak. Ez a Damokles-kard függött az irodalom feje fölött.

Rettenetes élet volt ez — irja Szilágyi Sándor Rajzaiban. — »Senki sem tudta, hogy mit hoz a jövő, de azt látta, hogy nincs irodalom, s azt érezé, hogy az irodalom életere még nincs annyira elmetszve, hogy jövő se lehessen. Az akadémia szünetel, a Kisfaludy-társaság nem létezik, csak a szinház marad meg; félig a nemzeti ügynek, félig a német múzsának lett átadva. Pest magyarságának vége, vége Magyarországon a magyar nemzetnek — legalább e perczben vége volt. Lehet-e még valamire támaszkodni annak, ki mint magyar iró akar megélni? Azt egyikünk sem tudta volna megmondani, de ha e perczben nem is lehetne, mégis fenn kell tartani a magyar irodalom folytonosságát, azt éreztük. Kétségbe ejtő helyzet bizonynyal, de bármennyire kétségbe ejtő volt is, a hatalommal alkudozás árán javitani azon senkinek sem jutott eszébe. Hogyan fog ez az ellentét áthidaltatni? — senki sem tudta volna azt megmondani.«

Az ötvenes évek elején leginkább álnév alatt dolgoztak különösen hirnevesebb iróink. A közönség tudta, de a hatalom emberei nem tudták, hogy kik rejtőznek az ily álnevek alatt, mint Sajó, Ilma, Csomaközy, G., Gy. (mind a kettő Gyulai), Rátkay (Ráth György). De voltak irók, akik saját nevük alatt irtak, provokálva a hatalmat; ezek között azonban kevés forgott oly veszélyben mint Sajó (Jókai), aki bujdoklásából visszatérve, ez álnév alatt legtöbbet dolgozott.

A tulajdonkép való katonai uralom azonban kevesebb bajt okozott az iróknak, mint a polgári absolutismus. Igaz, hogy csak eleintén, amig a budapesti térparancsnok Machio volt, ez az emberséges, művelt katona, aki szive mélyén részvétet érzett Magyarország iránt. Heyntzl korában az irodalom már sokkal több zaklatásnak volt kitéve. A legtöbb zaklatásra az adott alkalmat, hogy semmiféle rendelet nem szolgált zsinórmértékül az irók számára. Eleintén csak azon gyakorlat állott fenn, hogy a nyomtatványt be kellett mutatni a katonai parancsnokság főrendőri osztályánál. Ha azután kisebb nyomtatványról volt szó, a bemutatás napjától három, nagyobb nyomtatványnál nyolcz nap alatt a szétküldés megtörténhetett, feltéve, hogy lefoglalási rendelet időközben nem érkezett. Valóban meglepő, hogy kezdetben mily merész hangú iratok hagyhatták el a sajtót minden megtorlás nélkül. Az absolut rendszer birái eleintén nem értek rá foglalkozni a sajtóval. Heyntzl tábornok azonban már meginditotta a hadjáratot

a sajtó ellen, s nemsokára Protmann vette kezébe az ellenőrzést. Ekkor már tényleg létezett előleges censura, melynek két fő embere volt: Protmann és Worafka. Ezek olvasták vagy olvastatták föl maguknak a sajtótermékeket és töröltek tetszésük szerint. Az előleges censura azonban nem mentette meg az irót az utólagos felelősségtől. A perbe fogatás az előleges censura mellett is lehetséges és gyakorlatban volt.

Protmann rendszere kettős irányban fejlődött ki: nevetséges és terrorista irányban.

Im, a nevetséges fajból néhány példa. A Magyar Hirlap közölte a távirati hirt, hogy Miklós czár meghalt, holott Protmann urnak erről nem volt tudomása.

A sajtóhatóság megidézte a hivatalos lap szerkesztőjét, mivel lapjában Kubinyi Ágoston muzeumi igazgató neve után ott állt: *királyi* tanácsos; — miért nem *császári?* Obernyiknek egyik czikkében előfordult ez a kifejezés: »a huszár meghal a királyért«, s a czenzura törülte azt, mert a huszárnak csak a császárért szabad meghalnia. Heckenastnak pedig lefoglalta egyik naptárát, mert rajta jeligéül Kisfaludy Károly szavai voltak: »Él magyar, áll Buda még!« Tóth Kálmánt megidézték, hogy a lapjában R. S.-nek szóló szerkesztői üzenet nem Rózsa Sándornak, a hires rablóvezérnek szól-e?

Az irók, költők üldözése nyomban a szabadságharcz letiprása után kezdetét vette. Garayt hadi törvényszék elé állitották, s csak Reseta János erélyes védelmezése következtében bocsátották szabadon; Vörösmarty szintén hadi törvényszék elé került Budapesten, Tompa Kassán. Másokat, kik álnevek alatt bújdostak, országszerte nyomoztak és üldöztek. Az irodalomban teljes szünet állt be. Az időszaki sajtó, mely a negyvenes években valóságos virágzási korát élte, a forradalom alatt pedig a legtermékenyebb életképességnek örvendett, két szakfolyóirat kivételével teljesen megszünt. A *Gazdasági Lapok* és a hittudományi *Religió* tudtak csak fenmaradni a Bach-korszak rémuralmának kezdetén. A politikai és szépirodalmi időszaki sajtó elnémult. Az irók féltek a hatalom üldözésétől, a közönség apáthiába sülyedt. Akik olvastak is lapokat, a bécsieket járatták, nehogy gyanúnak és zaklatásnak tegyék ki magukat.

A tudományos irodalom is teljesen pangott. A Kisfaludy-Társaság megpróbálkozott ugyan az általános érdeklődés-hiány leküzdésével, de kevés eredményre jutott. Szabó Károly műforditásainak Euripides-ből, Greguss Ágost aesthetikai könyvének alig akadt olvasója. Az egyetlen politikai lap, Vida Károly *Figyelmező*-je, noha conservativ irányú volt, nem tudott népszerűségre szert tenni, s conservativ iránya daczára is a rendőrség éber ellenőrzése alatt állt, mely csakhamar, 1850 elején le is foglalta és beszüntette.

A szépirodalmi időszaki sajtó új életre keltésén Szilágyi Sándor buzgólkodott leginkább. Nagy Ignácz *Hölgyfutár*-a, az egyetlen szépirodalmi közlönyünk, nem sok sikerrel élesztette ugyan az irodalmi tevékenységet,

azért nem volt felesleges, hogy Szilágyi Sándor iparkodott maga köré gyűjteni a Budapesten rejtőzködő és a vidéken visszavonultságban élő irókat, hogy új lendületet adjon időszaki sajtónknak s általa szépirodalmunknak. A Parragh-féle kávéház irói köre lelkesedéssel karolta fel Szilágyi tervét, a *Magyar Emléklapok* czimű szépirodalmi folyóirat megindítását, mely csakhamar létre is jött. Legjobb nevű iróink és költőink sorakoztak Szilágyi mellé: Arany, Tompa, Bérczy, Gyulai, Vahot, Jókai és mások siettek felkeresni dolgozataikkal az új vállalatot. A censura és a rendőrség üldözései miatt való félelmükben a legtöbben névtelenül, álnevek vagy nevük kezdőbetűi alatt irtak, de irtak. Arany többnyire *A* betűt használt aláírásul, Tompa lakhelyének, Kelemérnek nevét megfordítva irta álnévül Rém Elek-et.

Műveikben a legnagyobb óvatossággal irtak, nehogy a censura zaklatásainak tegyék ki magukat. Az egész irodalom symbolikus jellegűvé lett. Tompa allegóriákba szőtte hazafias bánatát, Falk Miksa China és Japan ügyeinek szinében fejtegette a haza közállapotait, Jókai történelmi novellákban, regékben mesélt egy boldogabb haza szebb állapotairól, Tóth Kálmán húmoros megjegyzésekben és rajzokban juttatta kifejezésre az elfojtott honfiúi bánatot, mindamellett a hatalom keze utólérte őket, s börtönbe juttatta Jókait úgy mint Falkot, Tóth Kálmánt úgy, mint irótársainak egész gárdáját. Két izben is hadi törvényszék elé állitották Tompát Kassán, kinek nem tudták megbocsátani *A gólyához* czimű költeményének azt a kifejezését, melyben izeni a bujdosóknak:

»Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk,
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk . . . !«

Semmiféle enyhítő körülménynyel sem tudták kiszabadítani, mig végre Albrecht főherczeg magánkegyelme következtében befejezték ellene a vizsgálatot s szabadon bocsátották, a haditörvényszék auditorának azzal a figyelmeztetésével, hogy »most frei, hanem több gólya nem csinálni«.

Ilyen sajtóviszonyok mellett nem csoda, ha nehezen tudott megerősödni az elnyomott és agyonzaklatott irodalom. Ha a közönség részvétlensége meg nem ölt valamely vállalatot, okvetlenül megölte a censura és a rendőrség, melyek minden komolyabb ok nélkül betiltották az egyes lapokat, folyóiratokat. Szilágyi Sándor vállalatait egymás után érte ez a sors. Az *Emléklapok*-at betiltották, de ő folytatta *Magyar Irók Füzetei* czimen, melyet midőn ismét lefoglaltak már a 4-ik számnál, ismét folytatta heti lap alakjában *Pesti Röpivek* czimen. A censor csakhamar ezt is elkobozta, amikor *Pesti Ivek* czimet kapott a vállalat; majd midőn ezt is eltiltották, a *Nagyenyedi Album*-ban ért véget az irodalmi vállalat. De még ez utolsó czimen sem kerülhette el sorsát, mert már a 2-ik kötetnél ezt is lefoglalta a rendőrség, szerkesztőjét pedig Budapestről kitiltotta.

Igazi elszánásra volt tehát szüksége annak, aki ily körülmények között irodalmi tevékenységre, szerkesztésre, vagy könyv és folyóirat

kiadására vállalkozott. Fokozta e bajokat az irók elkedvetlenedése, valamint a közönség közönye s ekként egy új forma tűnt fel a megsértett és elnyomott közérzület panaszának kifejezésére — *a hallgatás.*

Akadtak ugyan többen a napi sajtó munkásai között, akik alázatos hódolattal nyugodtak bele az absolut régime intézkedéseibe, de ezektől el is fordult a nemzet. Ez a körülmény is hozzájárult a sajtó és irodalom iránti közöny neveléséhez, melyet csak lassan-lassan tudtak leküzdeni irodalmi és politikai életünk legkiválóbb szereplőinek komoly intelmei, hazafias irányú, rendszeres és állandó munkássága.

Első volt — mint Ferenczy József előadja — a forradalom utáni idők politikai sajtótermékei között időrend és jelentőség tekintetében is a Szilágyi Ferencz szerkesztésében megjelenő *Magyar Hirlap,* mely a kormánynak hivatalos közlönye is volt, s mint ilyen, a lap élén rendszeresen közölte a hadi törvényszékek idéző rendeleteit, itéleteit, a katonai és polgári kormány intézkedéseit, hirdetményeit. A nem hivatalos részben voltak koronként politikai vezérczikkek, ártatlan fejtegetések a közügyek felől, bő vidéki levelezések, különösen terjedelmes külföldi tudósítások. A lap programmját kifejezi egyik *vezérczikkének,* vagy, mint akkor nevezték, *irányczikkének* következő szavai: »Mi nem annyira akartunk vezérelni, mint tolmácsolni ... Egyik főszempont, melyből feladatunkat tekintők, a kormány és nemzet közti kölcsönös engesztelődés és bizalomgerjesztés vala, mik nélkül sem Magyarország, sem az összes birodalom jólétre s hatalomra nem vergődhetik soha ... Egyrészről gyanút s előitéletet, másrészről délibáb-féle álmokat leplezetlenül támadtunk meg, s most már nem átaljuk kimondani, mikép kormány és nemzet, honunk és az örökös tartományok közt, mennyire igen-igen szerény állásunk megengedi, *közvetitő szerepet vállalni* egyik főteendőnk vala.«

Szilágyi Ferencz aulikus karakter, különben magyar érzésű ember volt, ki egy felsőbb felhivásra irt emlékiratában kimutatta a germanizálás s az ország szétdarabolásának rosz következményeit. Hanem mint szerkesztő egészen alá volt rendelve a helytartóságnak, kinek kötelessége volt még az ilyen csodabogarakat is kiadni: »Február 1-én báró Haynau ő excellentiájánál nagy és fényes estély volt, mely alkalommal maga a hős vezér is két szép és szeretetreméltó báró Orczy kisasszonynyal a cotillonban részt vevén, tánczolt. Ily nagy a női báj és kellem hatalma; meghajol előtte a két forradalmi háborúban homlokára babért fűzött győzelmes tábornok is.« Különben is tele volt a lap a dynastikus érzelmek és a birodalmi egység hatásának hangoztatásával. »Hogy az eddigi magyar alkotmány — irja az 1852 márczius 25-iki irányczikk — a forradalom után lenni megszünt, s Magyarország tettleg az ausztriai birodalomba kebelezve, az ausztriai örökös tartományokkal egyenlő, s a birodalmi egységre szükségesnek látott közigazgatási formák közt ausztriailag kormányoztatik, oly tények, miknek szemébe férfias megadással kell nézni a magyarnak.«

Ebben a szellemben, adott hangot a magyar közvéleménynek a szabadságharcz utáni első magyar politikai közlöny. De nem ez volt az egyedüli organum, mely a jelzett módon iparkodott tolmácsolni a közérzületet.

Belpolitikával különben a *Magyar Hirlap* keveset foglalkozott. A lap élén levő hivatalos részben állandó rovat volt a hadi törvényszékek felháboritó halálos itéletei, melyekből a Magyarság kiirtását czélzó gyűlölet és boszú voltak csak kiolvashatók; azután következett a nemhivatalos rész, többnyire Londonból, Párisból, Berlinből, Brüsselből az emigránsok, Jósika Miklós, Csernátony stb. által irt politikai tudósítások. Ezt követte a belföldi levelezés, fővárosi és vidéki apró hirek, politikai tartalmú táviratok, gazdasági, kereskedelmi, börzei tudósítások. A tárczákban novellák, könyvismertetések, tudományos czikkek, szinházi kritikák jelentek meg, régi ismert nevü irók tollából. A lap-záradékot hivatalos és magánhirdetések képezték.

Több mint három évig folytatta pályafutását a *Magyar Hirlap*, 1849 november 15-ikétől 1852 végeig, amikor czimét átváltoztatta *Budapesti Hirlap*-ra, s több önálló és a belügyeket tárgyaló czikkel jelent meg tovább, egész 1860 novemberéig, előbb Szilágyi, utóbb Nádaskay Lajos szerkesztésében.

A politikai időszaki sajtó terén nemcsak a Bach-korszakban, hanem az egész provisorium idején a legfontosabb szerepe volt a *Pesti Napló*-nak. Mondhatni, hogy a szabadságharcz elnyomásától a kiegyezésig terjedő időszaknak legtanulságosabb kortörténeti forrásmunkáját képezik a *Pesti Napló* évfolyamai. A lap sokféle változáson ment keresztül, nemcsak alakját, beosztását, szerkesztőit, munkatársait változtatta gyakran, hanem koronként iránya is annyira megváltozott, hogy egészen ellentétbe jutott a korábbival, de azért a közvéleménynek mindig tekintélyes organuma maradt, sőt időnként a nemzet közfelfogásának kifejezője, a nemzet nagy többsége politikai meggyőződésének képviselője volt. Mivel időnként legkiválóbb iróink és politikusaink csatlakoztak hozzá, nem csodálhatjuk, hogy oly tekintélyre tett szert mint a negyvenes évek elején Kossuth *Pesti Hirlap*-ja. Csakhogy egészen különbözők a szerepek, amelyek e két legtekintélyesebb közlönyünknek jutottak. A *Pesti Hirlap* a magyar szabadságharcznak, a *Pesti Napló* a kiegyezésnek lett előkészitője.

Császár Ferencz, aki mint politikus nem sorolható a legkiválóbbak közé, inditotta meg a *Pesti Napló*-t 1850 márczius 9-ikén Szenvey József szerkesztésében. Programmja a béke, a csend, a jólét biztositása volt, melyekre komoly igyekezettel, a hatalomnak hizelkedve is törekedett. Ez utóbbi magatartása miatt sokan elidegenedtek tőle, s lapját *fekete-sárga* közlönynek tartották. Nem egészen ok nélkül, hisz az 1850 márczius 4-ikén kibocsátott alkotmány ellen sem foglalt állást. Az igaz, hogy az 1847-es alapra helyezkedő conservativek ellen küzdött, mindamellett oly csekély népszerűségre tudott szert tenni, hogy panaszkodva volt kénytelen Falk Miksának irt egyik levelében emliteni, hogy nincs 500 előfizetőjük sem.

Sajátszerű fátum lebegett Császár Ferencz s vállalata felett. A hatalom nem bizott benne, noha Bach oly feltétel alatt adott neki engedélyt a lapra, hogy benne a birodalmi politikának is tért enged, amire ő vállalkozott is; másrészt azonban, a conservativek ellen küzdve, erősen hangoztatta, hogy ne essünk kétségbe hazánk jövője felett; mégis, a nemzet elfordult tőle. Csengery igy adta okát ennek: »Kezdetben a *Pesti Napló* iránya a Bach programmja; ellenséges hangulat az úgynevezett ó-conservativek ellen, szinlett demokrata irány, birodalmi szoros centralisátió, mely a német nyelvet az egyes országokban is közigazgatási nyelvvé akará tenni. »Termé-

Kemény Zsigmond.
(Egykoru metszet után.)

szetes, hogy ily programm mellett népszerűségre nem juthatott; és fátumszerű, hogy a rendőrség mindamellett megfosztotta a lap tulajdonjogától s zsarnoki önkénynyel Récsy Emil egyetemi tanárt rendelte ki a lap szerkesztőjévé.

Császár Ferencz szerkesztőtársával, Bánfay Simonnal együtt kénytelen volt megválni a laptól, melynek szerkesztőjévé Récsy lett. A lapot különben ez időben kitünő irók támogatták: Kemény Csengery, Falk, Jókai, Gyulai, Bérczy, Erdélyi, később Lévay, Dánielik, sőt Eötvös is. A lap nagy tekintélyre és igen magas szinvonalra emelkedett. De egyszerre hirtelen

nagy változás állt be. 1855 április 8-ikán Török János, a gazdasági egyesületnek egykori titkára és közlönyének szerkesztője lett a *Pesti Napló* szerkesztőjévé, ki conservativ hajlamainál fogva a lapot is ez irányba terelte. Kemény Zsigmond és társai erre egyszerre visszavonultak a *Napló*-tól.

Török János, habár konzervativ érzületű politikus, jó magyar volt, ki a mielőbbi békés kiegyezést nemcsak óhajtotta, hanem sürgette még a bécsi német lapokban is. Falk Miksához intézett egyik levelében is igy ir: »Térjenek egyszerűen az 1848-iki márcziusra vissza, s rögtön vége van minden krizisnek. A megnyugtatott, helyreállitott Magyarország a dynastiát legbiztosabban megvédi.« Török János azonban minden jóakarata daczára sem tudott lapjával közkedveltségre szert tenni, sőt a rendőrséggel is örökös baja volt. Protmann valóságos passióval üldözte a szerkesztőt, minek nem is lehetett egyéb következménye, mint hogy Török János megvált a szerkesztőségtől, hanem vele együtt kivonult a konzervativ politika is.

Új korszaka kezdődött ekkor a *Pesti Napló*-nak, a Kemény Zsigmond korszaka, melyben a magyar publicistika ismét a legmagasabb szinvonalra emelkedett s vezetője lett ismét a nemzetnek, szóval vagy hallgatással, kifejezője a magyar nemzet közérzületének. Kemény az 1848-at tűzte zászlójára s Deák Ferenczczel együtt a jogfolytonosságnak lett sürgetője. A két nagy ember tehetsége kiegészítette egymást. Deák mint államférfiú volt nagyobb, Kemény mint publicista, a mit Deák kigondolt, azt Kemény formulázta és népszerűsitette, igy lett a kiegyezés államférfia Deák, publicistája Kemény. Falk jelentőségéről a provisoriumról szóló részben beszélünk részletesebben.

A szerkesztéstől ugyan többször megvált Kemény, majd Pompéry, majd Királyi Pál, majd az ő neve alatt jelent meg a lap, de dolgozótársai között mindig ott volt s a szellemi vezető ő volt, az irányt ő adta meg, melyhez az egész szerkesztőség ragaszkodott. Igaz, hogy később meg az történt meg, hogy neve mint szerkesztőé szerepelt ugyan a lapon, de nem folyt bele a szerkesztésbe, nem irt a lapba, sőt jó időn keresztül még csak nem is olvasta a neve alatt megjelenő lapot. De azért a lap következetesen vallott irányától el nem tért.

Szorosabb értelemben vett pártlappá csak a hatvanas években lett a *Pesti Napló*. Török János mint szerkesztő még nyiltan hirdette, hogy nem pártlapot szándékozik benne adni, hanem magyar lapot, mely kifejezője legyen az egységes magyar közvéleménynek. Csak midőn az 1861-iki országgyűlés tagjai két táborra oszoltak fel, a felirati pártra, melynek Deák volt a vezére és a Teleki László vezérlete alatt szervezett határozati pártra, csak akkor lett a *Pesti Napló* a felirati pártnak közlönyévé. Nagy érdeme volt a Pesti Napló körül Emich Gusztávnak, ki anyagi áldozataival ép úgy hozzájárult a lap jelentőségének emeléséhez, mint publicistái munkásságukkal.

A népszerűség, melyre a lap lassanként szert tett, egyszerre nagy kiterjedést nyert, midőn az ötvenes évek végén a külügyi mozgalmak egész

Európa érdeklődését felkeltették. A magyar közönség is mohón kapkodta a lapokat s igen természetesen ahhoz fordult, a mely iránt a legtöbb bizalommal viseltetett s ez a *Pesti Napló* volt, mely ekkor nemcsak hogy viszonylag a legelterjedtebb magyar lap volt, hanem tényleg több előfizetője volt mint a többi összes lapoknak. Kemény Zsigmond érdeklődött az olasz egység iránt, kedvezően itélte meg az olaszok törekvéseit, s ebben a nemzet, mondhatni kivétel nélkül, megegyezett vele, azok is, akik az emigrátió működésétől várták hazánk felszabadulását, azok is, akik a kiegyezést óhajtották. Kemény ekkép mondhatni az egész magyar nemzet érzületének kifejezője volt s igy a *Pesti Napló* nagy népszerűsége egészen természetes volt.

Az 1861-iki országgyűlés megnyiltával s annak folyama alatt behatóan ismertette Kemény az országgyűlés tevékenységét s közben fejtegette a belügyek rendezésének módozatait, a kiegyezés művének részleteit, a nemzet törekvéseinek jogosságát, az alkotmány helyreállításának feltételeit, — egyszersmind mérsékletre és tapintatra buzdítván a túlzókat. Kemény a belügyeket tárgyalta, Falk a külügyek felől irta serényen a vezérczikkeket, ők ketten voltak akkor nemcsak a *Pesti Napló*-nak, hanem az egész magyar időszaki sajtónak legkiválóbb publicistái. Heteken, hónapokon keresztül néha alig volt egy száma a lapnak, melybe ne irtak volna, sőt néha két-két czikkük is megjelent egy számban. Különösen Falk Miksa czikkei tartották a nemzetben a reményt, s nem egyszer derült hangulatot keltettek a szomorú viszonyok közt, midőn külügyi lepel alatt támadta az absolutismust.

Azt a fáradhatatlan munkásságot, melyet Kemény és társai az oktoberi diploma kihirdetése után kifejtettek, — mert akkor már megszünt a hallgatás korszaka, — semmi sem törhette meg, még az országgyülés feloszlatása sem, melyre Kemény, Deákkal együtt előre el volt készülve. Mindketten érezték, sőt hirdették is, hogy a kiegyezés ideje még nem érkezett el, mert a kiegyezés eszméje sem érett meg még tökéletesen. Csak évek mulva nyert diadalt az eszme, melyet Deák az 1861-iki felirati nagy beszédében oly hazafias lelkesedéssel védett, a melyért sikra szállt a *Pesti Napló*-ban megjelent hires husvéti czikkében; a kiegyezés csak 1867-ben létesült s benne Magyarország visszanyerte önrendelkezési jogát.

És e jog kivivásában a politikai időszaki magyar sajtó s annak élén a *Pesti Napló* egyik legfontosabb szerepet teljesitette. De a *Napló* nem sokáig állt egyedül az időszaki sajtó terén. Már 1853-ban Szilágyi a *Magyar Hirlap* folytatásául kiadta a *Budapesti Hirlap*-ot, két évvel utóbb pedig Török János a *Magyar Sajtó*-t. E vállalatok ellentétes állást foglaltak el a *Pesti Napló*-val, s azért itt-ott polemiába is keveredtek egymással, de hevesebb küzdelem nem fejlődött ki közöttük, mint a Hajnik Károly szerkesztésében 1858-ban megindult *Hirmondó*-val sem. Valamennyi közlöny meg volt győződve a fennálló helyzet tarthatatlanságáról, csak a kibontakozás módozataira nézve tértek el egymástól. Mig a *Magyar Sajtó*

folyton az alkudozás hive volt, a *Pesti Napló* sokáig passiv magatartást tanusított s hallgatag ellenállásával akadályozta a jogok megcsonkítása árán is egyezkedők törekvéseit. 1860-ban egyéb új vállalatok is keletkeztek. Megindult a *Sürgöny,* melyet előbb Vértei, utóbb két izben is Kecskeméthy Aurél szerkesztett. A lapnak azonban nem volt nagyobb hatása, miként a clericális irányú *Idők Tanujá*-nak sem. Némi jelentőségre szert tudott azonban tenni a Szabó Lajos szerkesztésében 1860-ban megindult *Pesti Hirnök,* mely a conservativeknek lett pártközlönye és a megalkuvást s a kiegyezést sürgette. A lapnak csakhamar Török János állt élére, mint szerkesztő, ki journalistikai ügyességgel és határozott conservativ politikai meggyőződéssel teljesitette feladatát. Támogatóivá, hiveivé lettek nemcsak az aristokratikus körök, hanem a nagy közönségből is mindazok, kik még a legsúlyosabb áldozatok árán is a megalkuvás politikáját sürgették. A lap az 1847-iki álláspontra helyezkedett s mindaddig, mig Deák és párthivei a 48-as alapon a kiegyezést létre nem hozták, némi hatással volt a közvéleményre, a mint azonban a kiegyezés ténynyé vált, elvesztette befolyását, pártja is megbomlott s a véleményekre elágazó töredékekre szakadt.

A forradalom után a sajtóviszonyok Erdélyben még kedvezőtlenebbek voltak mint az anyaországban, noha ott 1847-ben hat különböző közlöny állt fenn és virágzott, az 50-es évek kezdetén egyetlen egy lapja volt, a Makoldy szerkesztésében megjelenő *Kolozsvári Lap,* sőt volt idő, 1855-ben, midőn egyetlen egy lapja sem volt Erdélynek.

Nem kicsinyelhető, irja Ferenczy, az a szerep sem, melyet az időszaki vállalatok sorában a humoristikus sajtó teljesitett a hazafias érzések ápolása, a kitartó ellenállásra való buzditás ügyében. E téren is Jókai volt a kezdeményező, ki 1856-ban *Nagy tükör* czimen inditott meg egy humoros vállalatot, melyet 1858-ban *Kakas Márton Albuma* követett, s ebből az első rendszeres humoros hetilap az *Üstökös* keletkezett 1858-ban. Nyomdokait követte 1860-ban Tóth Kálmán *Bolond Miska* czimü, szintén illusztrált humoros heti lapjával. A kiméletlen gúny, a csipős satyra, melylyel humoros lapjaink feltüntették a közügyek terén előforduló visszásságokat, nagyban elősegitették a rendszer bukását s a közóhajjá lett politikai átalakulások bekövetkezését.

Mindent összefoglalva azt találjuk, hogy a szabadságharcz elnyomását követő másfél évtized időszaki sajtója, daczára a nehéz viszonyoknak, elég életrevalóságot mutat. Fejlődését nagyban hátráltatta az erőszakos elnyomás és az önkényes ellenőrzés, melyben sem rend, sem szabályszerűség nem volt. Hirlapiróink, publicistáink látván az ellenőrzésben nyilvánuló következetlenséget, megtanulták képletesen irni s megtanitották a közönséget a sorok között olvasni; ekként képesek voltak többé-kevésbbé kijátszani a hatalomnak ellenőrző közegeit, de a megintés és az ezt követő felfüggesztés aggodalma még is akárhányszor chablonszerű eljárásra kényszerítette őket, mi tényleg káros hatással volt az időszaki sajtó emelkedésére. Annyi azonban

bizonyos, hogy sem a rendőri zaklatások, sem a politikai bebörtönöztetés hazafiatlan irányban való működésre rá nem birta hirlapirodalmunk munkásait. Engedtek a zsarnoki önkénynek és erőszakosságnak, de hazafias érzésüket meg nem tagadták, sem csábító kecsegtetésekre, sem az erőszak fenyegetéseire. Tudtak irni egy nemzet lelkesítésére, de tudtak hallgatni is a zsarnoki hatalom vérig boszantására. Ha volt is itt-ott az 50-es és 60-as évek időszaki sajtójában a határtalan meghunyászkodásnak egy-egy jelensége, egészben és általánosságban ez a sajtó magas szinvonalú, tartalmas és mindig hazafias irányú volt.

VI. FEJEZET.

Bach és rendszerének kibontakozása.

A mig a bécsi központban viszonylag tehetséges férfiaké volt a döntő szó a birodalmi politika vezetésében, addig Bach csak másodrendű szerepet játszott. Belügyminisztersége óta a végrehajtás az ő kezében volt ugyan, de inkább csak végrehajtó, mint intézkedő volt. Schwarzenberg Felix herczeg azonban és Stadion lassanként elhullottak mellette. Maga Schmerling félreállt s 1851 márcziusában a legfőbb itélőszék főelnökévé lett, átadva az igazságügyministeri széket Krausznak, a pénzügyminiszter testvérének, egy egészen jelentéktelen úrnak. Az új külügyminister, Schwarzenberg herczeg utóda, pusztán külügyministeri osztályfőnök és expeditor volt. A hadügyministerium ellen ép akkor folytak az intrikák s igy Bach Sándor teljesen versenytárs nélkül maradt. Még egy szerencsés körülmény is közrejátszott hatalmának növelésére. A külügyek kezdtek rosszul folyni. Schwarzenberg herczeg idejében itt-ott mutatkoztak jelentékenyebb sikerek s ezek közt legelső sorba tartozott Poroszország olmützi megaláztatása. Schwarzenberg herczeg Németország ügyeibe való beavatkozásának alapját az 1849 szeptember 30-iki szerződés képezte, melynélfogva Ausztria és Poroszország 1850 május 1-ig átvették a központi hatalmat a német szövetségben. A délnémet államok közül Bajorország és Würtemberg, a középállamok közül Szászország és Hannover mindinkább Ausztriához csatlakoztak. Az ellentét az orosz segitséggel győzelmes Ausztria és Poroszország közt 1850 őszén majdnem a hadüzenésig fokozódott. November végén azonban Schwarzenberg osztrák és Manteuffel porosz ministerelnök Olmützben találkoztak és ugyancsak ott 1851 májusában még egy conferentia volt, melyben az orosz czár is résztvett, s ez alkalommal Ferencz József, ekkor még mindig Oroszországra támaszkodva, háttérbe szoritotta Poroszország igényeit és ferde helyzetbe juttatta IV. Frigyes Vilmos királyt. E diplomatiai diadal felettébb emelte a reactio önérzetét, de egyszersmind ez vetette meg alap-

ját a Hohenzollernek és Habsburgok évtizedeken át tartó ellenségeskedésének, mig végre a két dynastia a legujabb korban ujra baráti, sőt szövetségesi viszonyba került.

A Poroszország és Ausztria közt létrejött végzetes ellentét kezdetén az osztrák külpolitika még számíthatott azon rideg hatalomra, mely gőgös nagylelkűségével megszégyenítette Ausztriát, midőn a diadalmas magyar szabadságharczczal szemben megvédette. Igy az apróbb sikertelenségek nem éreztették komolyabban hatásukat. Maga a boszúpolitika, mely még a menekültek üldözésére is kiterjedt, csak erkölcsileg ártott az absolutismusnak.

Törökországnak bűnhődnie kellett volna, a miért Resid basa nagyvezér Kossuth követeit, báró Splényit és gróf Andrássy Gyulát, nyilvános audientián fogadta. A Kutsuk-Kainardjii béke pontozatainak alapján báró Stürmer osztrák és báró Pitoff orosz követek fenyegető jegyzékben követelték a magyar és a lengyel menekültek kiadását. Miklós czár pedig 1849 szeptemberében Radzivill herczeget, egyik szárnysegédét, küldte Konstantinápolyba és sajátkezűleg irt levelében követelte a vendégjog e durva megsértését. Az orosz-osztrák föllépés azonban határozott ellensúlyt talált Anglia, Francziaország és Poroszország ép oly humánus, mint erélyes magatartásában. Anglia nevében, melynek közvéleménye forma szerint lázongott a két keleti zsarnokság véres és vakmerő tényei miatt, Sir Stratford Canning de Redcliffe bátorította a szultánt, a ki csakugyan ellen is állt, s ügyes diplomatiai sakkhúzással elválasztotta az orosz czárt Ferencz József császártól. Ez utóbbinak diplomatiailag kifejezett követelésére még csak nem is válaszolt; ellenben a czár kibékítésére Fuad effendit küldte el, kérve a minden oroszok uralkodóját, hogy elégedjék meg a menekültek szigorú felügyelet alá helyezésével. Miklós czár alkalmasint éreztetni akarta szövetségesével hatalmát és beleegyezett a porta előterjesztésébe. A magyar és lengyel menekültek eleinte Viddinbe, később Sumlába, végre Kiutahiába belebbeztettek. A kik pedig nem tértek át az izlamra, azokat a porta Angliába és Amerikába küldte. És mindez az osztrák diplomatia ellen, sőt fenyegetése daczára történt. Stürmer megszakította a diplomatiai érintkezést a portával s az internuntius egyebet se tett, csak fenyegetődzött. Resid basa pedig annál kevésbbé félt, mert az angol flotta átevezett a Dardanellákon és a Barbiera öbölben horgonyt vetett. Apró ravaszkodásokkal sikerült itt-ott az osztrák consulátusoknak egy-egy magyar menekültet kézrekeríteni, de rendesen kénytelenek voltak zsákmányukat szabadon ereszteni, s minden ily eset csak fokozta a művelt népek ellenszenvét az osztrák önkényuralom ellen. Igy történt ez Kosta esetében, a kit az osztrák consulátus 1853-ban Smyrnában kézre keritett. Kosta azonban már előbb amerikai állampolgárrá lett és Ingraham amerikai kapitány védelmét kérte ki arra az esetre, ha a török kormány elég gyönge leendett az osztrák követelésnek, mely kiadását czélozta, eleget tenni. Ingraham, a ki ép azon időben török vizeken vitorlázott, erőszak alkalmazásával fenyegetődzött, ha a porta megsérti az

amerikai polgárjogot. És miután az amerikai kormány is helyeselte Ingraham eljárását, az osztrák kormány szép csendesen elállt követelésétől.

De még Schwarzenberg életében komoly csapás érte az osztrák külpolitikát. Nagynémet eszméje és az ennek megvalósítására irányzott törekvése a drezdai conferentián megbukott. Anglia és Francziaország, valamint az emigratio által alarmirozott nyugati sajtó tiltakoztak a 80 milliós német-szláv birodalom ellen. De leginkább Poroszország magatartása buktatta meg Schwarzenberg tervét, mely szerint Magyarországgal együtt be akart lépni a német szövetségbe. Ez ugyanis egyszerűen kilépett Posennel együtt (1851 szeptember 20-ikán) a német szövetségből s igy a német egység nem sikerülhetett. Ez egység azonban, legalább részben, gazdasági téren megvalósult, a mennyiben 1853 február 19-ikén létrejött az osztrák-porosz kereskedelmi szerződés.

Oroszország még ebben a conflictusban is Ausztria mellett állott, de ez volt egyszersmind utolsó föllobbanása az osztrák-orosz baráti érzelemnek. A nagy hálátlanság elkövetése után Ausztria szövetségesek nélkül maradt, pedig nem lehetett rá nézve egyéb helyes külpolitika, mint szövetségesek keresése. Schwarzenberg utódai, Buol ép úgy mint Rechberg, e lángeszű kalandornak csak hibáit örökölték tehetsége nélkül. Igy Ausztria külpolitikája mindig mélyebbre és mélyebbre sülyedt, már el voltak vetve azon magvak, a melyekből kikelt Solferino és Sadova. Ekkor azonban erről még senkinek se volt sejtelme, magának a későbbi vaskanczellárnak sem, a ki ez időtájt még nem is birt befolyással Németország ügyeinek intézésére, hanem Szent-Péterváron vésette óralánczára: »Oroszország a semmi«.

A külügyi politikának e sülyedését Bach miniszter ügyesen fölhasználta czéljaira s előtérbe léptette belpolitikai rendszerét saját egyéniségével egyetemben. Magyarország beolvasztási munkálata rendszeresen megkezdődött az 1850. év tavaszán. Életbe léptek az osztrák adók, lehullt a közbenső vámsorompó (1850 október 1-én), s ennek természetes következménye lett a dohánymonopolium behozatala. Bach Sándor ezzel keveset törődött. Beletartozott ugyan rendszerébe, de nem ez volt a lényeg. Ennek daczára a dohánymonopolium volt a leggyűlöletesebb a szűz-dohány hazájában, és az ezzel összekötött bosszantások és büntetések tették ellenszenvesebbé a hazafiak által amúgy is gyülölt idegen uralmat. Különösen a parasztság viselte nehezen a dohánymonopolium súlyát, úgy, hogy itt-ott lázadások törtek ki. Ezeket azonban maga az osztrák kormány is mesterségesen fölidézte, midőn a dohánymonopolium elleni tüntetéseket politikai tüntetéseknek minősitette s igy büntette; mint 1851 májusában azon parasztok eljárását, a kik elkeseredésükben nyilvánosan elégették a dohánymagot. Az új és új organisatiók, a melyekre vonatkozó egyik főrendelet 1850 szeptember 13-ikán jelent meg, fokozták az idegen uralom súlyos voltát, de egyszermind föltüntették ennek tervnélküliségét és kapkodását. Magyarország élére 1851 szeptemberének végén a császár nagybátyját, Albrecht főherczeget helyezte a reactio, a ki

ekkor 34 éves volt. Ő segitette azután megcsinálni azt a néma és temetőszerű csendet, melybe Magyarország burkolódzott. A magyarokat egy cseppet se vigasztalta meg azon körülmény, hogy Albrecht főherczeg visszaadta a hivatalnokoknak a magyar viselet mellett még a kardot is, melyet a Bachhuszároknak gúnyolt szerencsétlenek, az ostromállapot miatt, szintén kénytelenek voltak beszolgáltatni.

A hol előre, hol hátra mozgó, de végeredményében mindig a szorosabb centralisatio irányában fejlődő rendszer keretében Albrecht főherczeg alakja se szoríthatta hátra többé Bach Sándor miniszterét, a ki innét túl hosszú időn át valóságos dictátorává lett az absolut rendszernek. A nagy német egység eszméjének bukásáért a belügyek terén kellett kárpótlást keresni és ezt a kárpótlást Bach Sándor a belügyi rendezkedés terén akarta elérni. Meg akarta mutatni felséges urának, hogy a rossz külügyekért vigasztalódhatik a jól vezetett belügyek által. Elérkezettnek tartotta az időt a végleges berendezkedésre, vagyis a germanisatio és absolutismus állandó organisatiójára. A márcziusi alkotmányt jó részben már megszüntették Ausztriában is az 1851 augusztusában közzétett császári kéziratok. Az első, melyet a császár még Schwarzenberg herczeghez intézett, megszüntette a ministeri felelősséget s ezentul a ministerek csak a császárnak voltak felelősek. A ministeri ellenjegyzésnek többé más értelme nem volt, mint hogy a kellő formák a császári rendeletek kiadásánál megtartassanak. A második császári kézirat értelmében a Reichsrath pusztán csak tanácsadó testületté lett. A reactiót azonban teljessé Bach tette s megmutatta, hogy a rossznál van rosszabb s a feketénél feketébb.

*

Az absolutismus fejlődésének ezen válútján bontakozott ki legerősebben Bach Sándor alakja s ez az oka, hogy itt kell vele legrészletesebben foglalkoznunk. Ki volt ez az ember, a ki oly végzetesen belenyult a Habsburgok és népeiknek sorsába? Hosszú évtizedek multak el, sűrű fátyolok borítják a multat, megszünt a gyűlölködés, a harag és szégyen nem kergeti többé arczunkba a vért s igy nyugodtan foglalkozhatunk az absolut korszak ezen legjellegzetesebb képviselőjével is. Nem vetjük szemére, mint Széchenyi tette, szerényebb származását (Alsó-Ausztriában 1813-ban született és atyja gazdatiszt volt, mint Wekerle Sándoré, s így e miatt jó társaságban lehetett volna), de életének nemcsak házi, hanem későbbi nyilvános szaka se mutatta, hogy valamikor döntőleg fog befolyni egy nagy monarchia sorsára. A jogi pályát végezve ügyvéddé lett, de mielőtt a nyilvánosság küzdőterén megjelent volna, nagy utakat tett s csodálatos véletlen folytán utjainak nagy részét a hires angol Cobden társaságában tette. Talán ettől assimilálta ez a benyomásokra annyira hajlandó lélek a szabadságszeretetet s a nemes, magas czélokért való lelkesedést. Bizonyára Cobden se sejthette, hogy utitársa valamikor vérengző eltiprója lesz a szabadságnak. Nem kép-

zelhette, hogy ez a szabadgondolkodó, a vallási kérdésekben szinte könyelműen itélő fiatal ember valamikor a vallási reactiónak legerősebb támasza lesz. A midőn Bach Sándor 1842-ben Metternich politikai és egyházi reactiójával szemben az egyesületi és az olvasókörök létesítésére irányuló

Albrecht főherczeg.
(Egykoru kőnyomat után)

mozgalmat kifejtette, senki se gondolhatta, hogy 8 évvel később, az ő ministerségének idejében, az osztrák clerus oly memorandumot terjeszthessen elő, hogy a római pápa döntsön a papi tized és a földtehermentesítés kérdése fölött. Senki se jósolhatta meg, hogy ő köti meg a concordátumot

Rómával. A midőn pedig a bécsi szabadság-mozgalmak megindultak, Bach ezekben kiváló részt vett s hiressé vált mondását kiröpítette: »Bécs népe souverain akaratát érthető barricad nyelven fejezte ki«, vajjon ki sejthette volna, hogy ugyanezen ember, a ki »szemtelen« reactióról beszélt s Bécsből álruhában menekült, hogy e joggal barricadhősnek nevezett férfi, alig pár hónap leforgása alatt, szövetkezik a reactióval, ministerré lesz s a szabadságot a leggyűlöletesebb módon fogja üldözni. Nagy ellentétek és küzdelmek idején történnek meglepő változások és átalakulások egyénekben és népekben. A logika és lélektan gyakran teljesen haszontalanoknak látszanak, mert úgy tünik föl, mintha az ellentétes jeleneteket nem magyarázhatnák meg. Bach egyéniségével szemben szintén e látszat forog fönn. Ez az ember, a ki mint ügyvéd a márcziusi napokban, ha nem is vett részt sajátkezűleg a barricadok építésében, a torlasz hőseivel tartott, még közvetlenül a franczia háború előtt is, a mely bukását fölidézte, teljesen meg volt győződve, hogy Ausztriában lehetetlenség az alkotmány. Igy felelt legalább közvetlenül Solferino előtt egy nála kérdezősködő publicistának.

Ha Bach azon semmirevaló gonosztevők közé tartozott volna, a kik öntudatosan követik el gaztetteiket s öntudatosan játszszák megváltozott szerepeiket, akkor a lélektannak nagyon kevés dolga volna vele. Egyszerűen rányomná a mindenre képes gonosztevő becstelenítő pecsétjét. Bach jelleme azonban nem egyszerű, hanem ritka complicatióval bir. E bonyolult jellemnek vannak egészen tiszteletre méltó vonásai is. Önzéstelen volt az anyagi javak tekintetében, mint csak igen kevesen még az alkotmányos ministerek közt is. Ellenfelei, a kikké különösen a magyar conservativek lettek, megkisérlették az anyagi érdekek által előkészíteni bukását. Nem értek czélt. Csak egyetlen egy esetben lehet sejteni, hogy borravalóért tartotta ki kezét, ez a vasutak eladásának idején történt, a midőn a császár engedelmével jutott anyagi előnyökhöz. Ferencz József kiváló, sőt páratlan finom érzéke az anyagi kérdések tekintetében bizonyossá teszi, hogy ez az üzlet se lehetett valami nagyon aljas és mégis meg kellett érnie úgy neki, mind uralkodójának, hogy az ő kormányzása alatt fejlődött ki a corruptiónak oly hihetetlen mérve, sőt feneketlen örvénye, mely elég széles volt még arra is, hogy elnyelje az egész absolutismust, rendszerével, embereivel és hadseregével egyetemben. Solferinónál történt a nagy beszakadás. De Bachnak nem volt tudomása az állami rablóbanda oly óriási organisatiójáról, mely a rablóvezérek öngyilkosságára vezetett.

Ellenben igen nagy jellembeli hibáját képezte Bachnak, de egyszersmind ellentétes cselekményeinek magyarázatát, a tehetségeivel arányban nem álló becsvágya, melyet a viszonyokhoz való hihetetlen alkalmazkodási képessége tett végzetes következményűvé. Korának legnagyobb impressionistája volt ő, a ki, mert ellentétek küzdelmébe sodortatott, a legellentétesebb irányok befogadására és assimilálására volt képes. Józan esze tán megmondta neki, hogy czélja, a germanisatió, és centralisatió, melynek megvalósitására vállalkozott, semmi-

féle eszköz segítségével se lehetséges, annál kevésbbé lehetséges az ő absolut rendszere által. De ép úgy beleélte magát a reaktióba, mint régen a szabadelvűségbe. Mérhetlen becsvágya pedig virágos szőnyeggel vonta be azon örvényeket, melyek később elnyelték őt és politikai rendszerét. A párisi álmodozótól, III. Napoleontól ez a bécsi parvenü és szintén ábrándozó politikus abban különbözött, hogy mig az pessimista, ez optimista volt. Az sötéten látott s ez utóbbi, ha nem láthatott örvendetes képeket, festett a maga és uralkodója számára ilyeneket. De a benyomások elfogadására s a fölfogások könnyű változtatására páratlan képessége mindig a meggyőződés bizonyos nemét hozták létre nála, mely átvonul még »Rückblick«-jén is. A Széchenyi által oly nagyon megostorozott hypokrizisébe, lélektani ellenmondás gyanánt, mindig belevegyült a meggyőződésnek és igazságnak egy atomja. A puszta hypokrizis nem hozhatja létre azt a hangot, mely a Rückblicken átvonul s nem alkothatja meg azt a képet, melyen a sok hamis szín közt meg-megvillan a komoly hit és meggyőződés világosságának verőfénye is. De legjobban mutatja Bach sajátságos jellemének alkalmazkodási képességét s a viszonyok közé való beleélését római szerepe. Bukása után Ausztria nagykövetévé lett a Vatikánnál s itt mezitláb és föveg nélkül vett részt a processiókban s a vallási túlbuzgóság és szent őrület vett rajt erőt a Vatikán környezetében, rajta, a ki a barricadok napjain hajlott az atheismus felé. És később, midőn Ausztriában ujra politikai combinatióba került, a kik hozzá fordultak, csendes tébolyban megtört szenvedő alakot találtak. Ily fejlődésre jutott vallási őrülete, melyet nagy ellentétekben gazdag, hosszú mult előzött meg.

Bach aláírása.

Bach bizonyára megérdemelte az ország átkát s azon rettenetes ostort, melylyel »Blick«-jében Széchenyi oly kegyetlen vivisectiót vitt rajta véghez, de a lélektan előtt nem azon szörnyeteg, a mely képet a sértett és földre, tiport nemzeti önbecsérzet rajzolt felőle. De viszont mindig növekedő és még a legujabb korba is átszármazó tévedés volt őt kitünő organisatornak s administratióját példányszerű jónak tartani. Közigazgatási szervezetéről részletesen volt már szó. Schwarzenberg halála után szabadon és korlátlanul hajthatta végre az állandó organisatiót. Kempen és Krausz voltak segédei a nagy organisatori feladatnál. Azon alapgondolatát, hogy Magyarországot tényleg 5 kormányzóságra kell bontani, Erdélyt és Horvátországot el kell tőle szakítani, hogy politikai egyéniségének még nyoma is elveszszen, a politikai egységnek mégis látható fejet adni Albrecht főherczegben — Zsedényi igen helyesen nevezte el »raffináltan inpraktikus«-nak. A közigazgatása bizonyára jobb volt a régi magyarnál, az igazságszolgáltatás pedig,

mint nagyon elismerő nyilatkozatokkal volt már fejtegetve, hasonlíthatatlanul magasabb szinvonalon állott, mint a táblabirák korszakában. De az igazságszolgáltatás eredményei nem számíthatók be neki érdemül, a ki ennek szervezéséhez nem is nyult. Ellenben igenis beszámíthatók a közigazgatás súlyos buraukratikus hátrányai. Ő felelős azért is, hogy a demokratiát a közigazgatásban compromittálta.

A magyar közigazgatás sohasem volt demokratikus, hanem aristokratikus a felső és nemesi az alsó fokokon. A főispán sohasem lehetett más a legujabb korig, mint mágnás, vagy épen dynasta. A főispánság nem is volt hivatal, hanem méltóság. Maga a főispán nem administrált és nem ellenőrzött, hanem minden 3 évben megjelent a restauratiónál, díszbanderiummal tartva bevonulását. A megyét tényleg a gentry, a középnemesség kormányozta.

A reformoknak *nemzeti* alapokon kell végbe menniök, különben vagy nem sikerülnek, vagy ha életbe lépnek is, csakhamar tönkre mennek. És a nemzeti alap keretébe tartozik a társadalmi kérdés. A negyvennyolczadiki alkotmányt restauráltuk, de nem annak demokratikus szellemét és ennek legfőbb oka a szerencsétlen Bach korszak. Ennek a korszaknak előnye és hátránya is, hogy a közigazgatást teljesen demokratikus alapokon építette föl. A Windischgrätzczel trafikáló ó-conservativeket Bach szétrobbantotta s az ő megyei főnökei s kerületi főispánjai nem a mágnások sorából kerültek elő. Annál demokratikusabb volt közigazgatása az alsóbb fokokon. Bach az ó-conservativeket szándékosan mellőzte a rivalitás és az udvari befolyás miatt, ezek legnagyobb része aulikus mágnás volt, a kik ismerték a bécsi Burg hátsó lépcsőit. A legnemzetibb elemet, a középnemességet Bach szivesen megnyerte volna, csakhogy ennek legnagyobb része nem volt megnyerhető, igy a közigazgatás jó részt idegen jövevényekből alakult meg. Ezek, néhány kivétellel, gyűlöletesek voltak akkor is, habár jól administráltak, s valóban el kell ismerni, hogy az ország több részében jól is működött a demokratikus-buraukratikus apparátus. A szerencsétlenség az volt, hogy az idegen és zsarnok demokratikus elemek gyűlöletessé tették egyszersmind magát a demokratiát. A felszabadult nemzeti közszellemnek legelső dolga volt embereivel elfújni ezt a demokratikus közigazgatást. A mikor a provisorium alatt az ó-conservativek voltak hatalmon, a maguk javára használták fel az idők fordulatát. Sőt az alkotmányos korszak is engedett a közszellem nyomásának. A demokratikus negyvennyolczadiki alkotmány mellett aristokratikus közigazgatás jött létre. A főispáni székekbe ismét leginkább mágnások ültek. Szerencse, hogy a Bach-korszaknak nem sikerült nemzeti alapon szerveznie a demokratikus közigazgatást. Ez az ország szerencséje, mert különben a Bach-korszak tán meg sem szünt volna soha, legfeljebb más nevet vett volna fel. Ha a nemzeti alap a demokratikus és helyes közigazgatással összeegyeztethető lett volna — a mi azonban elejétől fogva ki volt zárva — akkor Magyarország talán beolvadt volna a birodalomba. A mi azonban az ország-

nak oly nagy hasznára vált, ólomsúly gyanánt helyezkedett közigazgatásügyünkre. Administrationk három évtized mulva sem jutott összhangba 48-iki alkotmányunkkal s ennek legfőbb oka a Bach-rendszer.

Bach közigazgatási rendszerének, kétségtelen nagy előnyei daczára, megvoltak erős fogyatkozásai is.

A régi magyar közigazgatás rendetlen, szabálytalan s bizonyára gyakran részrehajló volt. Bach közigazgatása sem volt ugyan ment a részlehajlástól, e tekintetben azonban mégis nagy fölényt mutatott, de a táblabirói józan ész és az igazság helyére a chablont és a formalismust tette. Mennyiségileg és terjedelmileg bizonyára széles volt organizátori talentuma, mert minden aprólékosságra kiterjedt, egész a leghihetetlenebb secaturáig. Ő készítette az 1853 május 3-iki passus-rendeletet is. Ennek volt zseniális gondolata, hogy minden idegen, a ki valamely osztrák városba belép, köteles 2 frtért tartozkodási jegyet váltani.

Magyarország végleges organisatiójának az 1853 január 19-iki rendeletek által kellett volna megtörténnie, kapcsolatban az osztrák tartományok végleges rendezésével. Bach azonban Albrecht főherczegnél hagyta nemcsak a katonai, hanem egyszersmind a polgári kormányzat igen lényeges jogköreit, ekkép ismét csak legföljebb a definitivum provisoriumról lehetett szó. A mit véglegesen berendezett, az az egyesületi jog és nyelvek egyenjogúságának kérdése volt. Az 1852. év deczemberében kibocsátott rendelet lehetetlenné tett bármely békés egyesülést; a politikai egyleteket pedig föltétlenül betiltotta. És csakhamar bekövetkezett erre a nyelvek egyenjogúságával űzött szédelgés vége is, megjelent a törvények és rendeletek közzétételéről szóló ú. n. törvény, melynek értelmében ismét a törvények és rendeletek csakis német nyelven tétettek közzé a birodalmi hivatalos lapban. A fordítások a tartományi hivatalos lapokban voltak közzé tehetők. Egyik legnagyobb organisatori bűne Bachnak, hogy Stadion kedvéért a községek rendezéséről szóló törvény tervét elejtette s a községek rendezetlenül maradtak mindvégig s az utolsó pillanatban rögtönzött össze a községek rendezéséről oly képtelen habarcsot, melynek életbeléptetésére a vad experimentumok hazájában, Ausztriában, sem gondolt senki.

Az ekkép berendezett, folyton változtatgatott, hol provizoriumnak, hol definitivumnak nevezett közigazgatási szervezet a bureaukratia és formalismus kettős kerekén valahogy csak döczögött. Nagy jóakarattal és elnézéssel türhetőnek volt az nevezhető. Bach szépítési képessége azonban csodákat művelt, különösen a császár első körútja alkalmával.

Bach bizonyára legutolsó volt azok közt, a kik rendszerét rossznak és a monarchiára veszedelmesnek tartották; de a fejedelem első körútja alkalmából mindent elkövetett, hogy rendszere minél fényesebb igazolást nyerjen. A külsőségek jelenetezésével s a Potemkin-falvak mutogatásával Bach valóban mestermunkát végzett. Leszámítva a rablókaland dolgát, a körút fényesen sikerült. Bach körmönfont ravaszsággal, de egyszersmind

tagadhatatlan ügyességgel hatni akart a magyarok hazafiságára és egyszersmind lovagiasságára. Hivatalos sajtójában, névszerint az »Österreichische Correspondenz«-ben előre kürtöltette, hogy a magyarok okos és lehetséges óhajai teljesülni fognak. A félhivatalos czikkek kellő homályt terjesztettek, úgy hogy azon figyelmeztetések daczára, mikép a nemzet túlzó követeléssel fel ne lépjen, igen sokan elérkezettnek látták az időt a kibékülésre s a jobb napok bekövetkeztére. Természetes, hogy Bach az uralkodót nem világosította fel ravasz tervéről, hogy t. i. felséges személyét belevonja az absolut rendszer megdicsőítésébe. A lovagias fejedelem tanácsosát bizonyára elűzte és semmi esetre sem fogadta volna a sok éljent és lelkesedést annak bizonyságául, hogy Magyarország meg van elégedve a fennálló rendszerrel, belenyugodott sorsába, úgy hogy többé nincs semmi kívánni valója.

*

A lelkesedés bizonyos hányadrésze nyilván megillette az alkotmány ellenére uralkodó fejedelmet. A magyar nemzetben mindig nagy loyalitási hajlam mutatkozott. Ferencz József nevéhez a régibb korból kedves emlékek fűződtek, a midőn István nádor főispáni installatiója alkalmából a fölség nevében és helyett járt Magyarországon. Az egészen gyermekifjú főherczeg nemzeti nyelvünk ismeretével s kedves modorával egy csapásra meghódította akkor a közvéleményt. Még a legkomolyabb politikusok is azon reményteljes korszakban jövendőbeli alkotmányos nemzeti szellemű fejedelmet pillantottak benne meg. Sok csalatkozáson és fájdalmon ment keresztül addig az ország, a mig a 47-iki pesti álmok valósággá lettek a dualismus és a 67-iki kiegyezés megkötése által. Addig fájdalmas szívvel kellett tapasztalnia a nemzetnek, hogy a fiatal és kedves főherczeg az alkotmány ellenére lépett trónra, gonosz tanácsosai az ő nevében indították a megsemmisülés háborúját a magyar állam és nemzet ellen. És midőn az ifjú uralkodónak meg kellett érnie, hogy idegen segítséggel jutott ősei monarchiájának birtokába, ugyancsak gonosz tanácsosai az ő nevében, a ki most a világ legalkotmányosabb fejedelme, vállalkoztak a legvérengzőbb boszura és a nemzet nyolczszázados alkotmányának elkobzására. Ő volt az, kinek nevében a márcziusi alkotmányt kibocsátották, de csak azért, hogy a fölség nevével visszaélve a szabadságnak még e morzsáját is visszavegyék a legsilányabb és legbutább reactióra elszánt bécsi politikusok. Az ő nevében sanyargatta Bach Magyarországot 9 egész esztendeig. A további évek 1867-ig csak a vergődés korát képezték, de föltétlen bizonyos volt, hogy a valódi alkotmányosság ugyancsak Ferencz József uralkodása alatt be fog következni. Hogy az absolutismus oly soká tartott, s hogy a bilincsek oly hosszan vérezték meg a nemzet kezét és lábait, és hogy a félalkotmányosság s a vele való kísérletezés korszaka oly sokáig évődött, ennek lélektani magyarázata nem a rendszerben, hanem Ferencz József karakterében van. Csupa szivósság és szilárdság lakik és lakott a Habsburgház e tagjának lelkületében, a lágyabb

és szelidebb vonások társaságában. A szinte mosolygós ifjú főherczegből szilárd akaratú uralkodó lett trónralépte után, kit nem lehet mindjárt valamely rendszer jósága felől meggyőzni; de ha egyszer meggyőződött, akkor

Ferencz József 1853-ban.
(Egykoru kőnyomat után.)

törhetetlen szivóssággal föntartja a rendszert, végső következményeig. Nem az orosz Miklós-féle törhetlen makacs lélek ő, a ki az autokrata merevséget egyesítette a földtekén még soha elő nem forduló gőggel. Nem volt igaza

Hohenzollern herczegnek, a ki a teplitzi fejedelemtalálkozón látta Ferencz Józsefet s feljegyezte benyomását. Annyiban eltalálta a valót, amennyiben Ferencz József fellépését nyugodtnak, értelmesnek, meggondoltnak és udvariasnak mondta. Annyiban is igaza lehetett, hogy az uralkodás gondjai miatt ekkor már nehéz megpróbáltatásokon keresztül ment fejedelmet hidegnek találta. De nem volt igaza, midőn azt állitotta róla, — igaz, hogy már Miklós czár halála után, — hogy nincs egyetlen egy uralkodó sem, a kinek az absolut hatalom annyira a szivéhez nőtt, mint Ferencz Józseféhez. Ferencz Józsefet lehetett meggyőzni. Miklós czár belehalt abba, hogy nem diadalmaskodhatott a szövetségeseken; pedig autokrata rendszerét még csak föl se kellett bontania. Ferencz József nagyságára vall, hogy két háborúban súlyos vereséget szenvedve, meg tudta találni lelkének és birodalmának egyensúlyát s képes volt a legellentétesebb rendszerek elfogadására, a nélkül, hogy az elfogadásban a könnyelműségnek vagy megfontolatlanságnak legkisebb jelensége mutatkozott volna. Ha nem alapos megfontolások vezérlik s ezek mögött nem áll hatalmas tartalékerő szilárd akaratában, sem az absolutismus, sem a félalkotmányosság korszaka nem leendett hosszú. A kiegyezést meg lehetett volna kötni legkésőbb Solferino után. Midőn azonban Ferencz Józsefet Olmützben meggyőzte az uralkodó család házi tanácsa és hivatott s nem hivatott tanácsosainak befolyása arról, hogy úgy a Habsburg-ház, mint a monarchia és Európa érdeke követeli a teljes monarchiai egység helyreállitását s ennek megvalósitására az idő elérkezett; midőn maguk a magyar conservativek, élükön Jósika Samu taróval, azt hiresztelték, hogy 1848, alkotmányával és szabadságharczával együtt, nem egyéb, mint Kossuthnak és egy vakmerő töredéknek munkája, mely mögött azonban nem áll a nemzet: a fiatal uralkodó vállalkozott azon erőt és szilárd kitartást követelő föladatra, hogy megteremtse a történelemben soha sem létezett, de most lehetségesnek vélt, teljesen egységes, centralizált és német monarchiát.

Ez álláspouton mereven kitartott, a mig a kitartás ez alapon lehetséges volt. E nemes és nagy szivhez soká nem fért a könyörület, mert a magas czélnak alárendelte még személyes hajlamait és szelid tulajdonságait is. Még első körútja alkalmával a kard volt kormánypálczája s a látogatás után is csak igen kis méretű részleges amnestia következett be. Csakis a haditörvényszékek működése függesztetett föl és 106 politikai elitélt kapott kegyelmet. Ezek közt Dusek, volt magyar pénzügyminister, báró Vay koronaőr és 14 pap. A lágyabb és szelidebb atmosphaera befolyása alá ezen, csak a kitűzött dynastikus és monarchiai czél ridegsége által megkeményitett sziv 1854 április 24-ikén bekövetkezett nősülése után jutott. A menyegző s a fölséges asszony szerencsés szülése alkalmából nemcsak az amnestiák vettek nagyobb mérveket, hanem egyszersmind a bilincsek is vesztettek keménységükből és élességükből. De sem a családi tűzhely légkörének szeliditő hatása, sem az absolut rendszernek mindinkább nyilvánossá levő

képtelensége, sem végre a külügyi sulyos csapások nem voltak képesek ezt a kemény akaratot, s a kötelességek teljesítéséből, még ha ezek fájdalmasak is, cultust csináló jellemet átalakítani s a teljes alkotmányosság számára megnyerni. Kötelességérzet vezérelte, mint közölt levele mutatja akkor, midőn szabad folyást engedett Magyarországon a rémuralomnak, kötelességérzet vezette, midőn ragaszkodott az önkényuralom formáihoz. Kötelességérzete gátolta azt is, hogy az absolut rendszer bukása után s az első országgyűlés összehívásakor rálépjen a 48-iki alkotmány alapjára. Tanácsosainak befolyása alatt remélte, hogy az októberi diploma vagy februári pátens által alkotmányellenesen adott félszabadságok segitségével törvényhozási és igazgatási decentralisatióval megmentheti legalább a birodalmi centralisatiónak lényegét.

De midőn aztán a tények ereje meggyőzte, hogy csakis az alkotmányosságra való visszatérés mentheti meg a Habsburg-ház jövőjét és a monarchiát, ép oly határozottan rálépett az alkotmányosság alapjára, mint régen a reactióéra. Kötelességérzete most mást parancsolt neki: az alkotmányossághoz, ennek nemcsak formáihoz, hanem lényéhez való szilárd ragaszkodást. Ez a ragaszkodás a kiegyezés óta is több próba alá került és Ferencz József jellemének alapvonásai ép úgy az alkotmányosság javára döntötték el a válságokat, mint hajdan az önkényuralomban való kitartásra birták, a meggyőződése szerint létező magasabb czélok miatt. Ferencz József erős akarata és kötelességérzete nélkül alkotmányosságunk talán nagyobb visszaeséseket s a monarchia nagyobb rázkódtatásokat ért volna. De jelenlegi kötelességérzetének még őszinte hajlama is támaszául szolgál végzetes tévedései után. Legújabban 1897 szeptember 25-ikén megjelent örök emlékű kézirata a Budapesten felállítandó szobrokról a magyar nemzet érzelmének hurjait állandóan fölhangolta. Ferencz József király dicső elhatározásával azonosította magát a magyar nemzet történelmével s csodálatos érzékkel birt, hogy mindenütt megtalálta a történelmi múltat, a nemzet élő szivével összekötő szálakat és ütőereket, és bámulatos tapintatával egyesitett oly ellentéteket, melyek a nemzet multjának integrans részei és melyek ma már a legteljesebb harmoniába olvaszthatók össze. Szinte minden korszak iránya és változatos eszmefejlődése elismerést és megdicsőitést nyer a magyar király elhatározása által. Egész históriai fejlődésünk ellentéteivel, harczaival, vallási és politikai küzdelmeivel, e küzdelmek diadalaival, a katholicismus karjainak támogatása mellett megalakuló magyar állam és később a katholicismus és protestantismus harcza, a feudalis magyar állam és a Werbőczy-féle nemesi demokratia, a hitetlen barbárokkal küzdő keresztény Magyarország, a történetirás és a lángoló nemzeti dal: mind megörökitést nyernek Ferencz József király akarata folytán.

Ekép támad a nagy históriai egység, mely századok küzdelmeinek leszűrődő eredménye, és ekép jő létre az eredmények becses és tanulságos elismerése. Már magunknak történelmi ellentéteinknek ekép való megszűn-

tetése örökre becses következménye a királyi elhatározásnak. Nem lehetséges többé Magyarországon párt- és felekezeti történelem, hanem csak egyetlen egy, a magyar nemzet igazi és valódi története, melynek legkülönbözőbb peripatetiáit, harczait és ellentéteit megdicsőitette a magyar király. E történelmi egyességnél azonban hasonlitatlanul fontosabb az a nemzeti egység, melynek fénye Ferencz József király elhatározásában ragyog.

Király és nemzet mindig egy volt és összeforrt ugyanazon nagy férfiú tanusága szerint, akinek Ferencz József szobrot emeltet és ki a korona és nemzet egységét Hármaskönyvében fényesebben kifejtette, mint századok óta bárki más. De nemcsak a korona és a nemzet egyesüléséről van szó, hanem magának a nemzetnek belső egységéről, melytől jövendőnk függ. Évek és évtizedek múlhatnak, de nagyobb cselekedet nemzeti egységünk megvalósitására nem történhetik, mint a melyet Ferencz József király elhatározása képez. Nemzetünk — sajnos — még csak most megy keresztűl végleges megalakúlásának korszakán. Még van nem egy ellentét és kiszögellés, mely a teljes összesimulást gátolja. Az eresztékek még nem mindenütt illenek össze, még vannak antagonismusok, melyek visszanyúlnak magába a történeti multba. Vannak legújabban keletkezett ellentéteink, amelyek disharmoniát képeznek nemzeti egységünkben és gáncsot vetnek lábainknak a nemzeti consolidatio felé vezető utunkon. Ferencz József király magasról, a trón magaslatáról tekintett át ezredéves történetünkön, abból a magas látókörből, ahonnét kilátás nyílik új ezredévekre, és e nagy, mindent összefoglaló szemhatáron a nemzet egysége jelenik meg, elenyésznek az apró szakadások és a fénysávok bevonják ragyogásukkal a homályos pontokat. Igy létesűlt Ferencz József király látókörében még bevégezetlen nemzeti egységünk azon nemes harmóniába olvadva, mely eltűnteti a százados harczok okozta romokat, az osztály- és a felekezeti küzdelmek hagyatékát. De egyszersmind igy, e szellemben kell létesülnie bevégzett nemzeti egységünknek, a királyi példán okulva kell megszünniök ellentéteinknek. Ferencz József ő felsége nagyszerű és harmonikus egységbe foglalta multunkat, e mintára kell megalkotnunk jövendőnket. Ellentéteinek és a viszonyok által mindig szükségessé tett s kimaradhatatlan küzdelmeinknek magasabb egységbe, a nemzeti egységbe kell olvadniok. Igy jő létre valamennyiünk lelkesűlt vágyának megtestesülése: az egységes magyar nemzet és a magyar nemzeti állam.

E magas törekvés élén a legelső magyar ember, a magyar király áll. Szerencsés nemzet, melynek ily királya van, legszerencsésebb akkor, amidőn nagy történeti mesgyéken lépnek föl, korszakokat teremtve, fogalmakat és időket átalakitva, az oly alakok, mint Ferencz József király. A gondviselésnek három század óta a legszerencsésebb áldása Magyarországra és a magyar nemzetre a Habsburg-dynastia ama dicső sarja, aki most foglalja el a magyar királyok trónját. Három százados félreértés és szörnyű következményeik megszűntetésére csak az ő nyugodt elméje és

keserű csapások által kipróbált szíve volt képes. A kiegyezés talán létre sem jön, ha Ferencz József nem ül őseinek trónján, de a kiegyezés után támadt félreértések és ellentétek talán új viszályokba és viharokba lökik a monarchiát, ha ennek élén nem áll a kiegyenlitésekre annyira képes és az ellentétek közt való eligazodásra gondviselésszerűen hivatott azon uralkodó, akinek ép oly szilárd, mint tapintatos keze, csodás szerencsével vezérli két államának hajóját. Hányszor volt fenyegetve a közjogi alkú, és mily ellenséges támadásoknak volt kitéve a dualismus, mennyi félreértés és ellentét szikláia közt vezetett a monarchia új rendszere megszilárdúlásának processusa! Mily ellenhatásokat kellett paralizálni és mily ellentéteknek kellett élét letörni, amig az 1867-ben elhatározott nagy gondolat tényleg megvalósúlt. Csak a századok tanulságain és saját szivének keservein okúlt, nyugodt elme teremtette meg e gondolatot, a három százados ellentét kiegyenlitésének és a monarchia alkotmányos berendezésének gondolatát. És csak a legszilárdabb lélek, a meggyőződéseihez rendithetlenűl ragaszkodó akarat állhatott ellen a kisértésnek, hogy azon csodás épületet, amelyet alkotott, engedje összeomolni, és a monarchiát engedje újra a zűrzavar örvényébe visszaesni. A dualismus diadalmaskodott és különösen Magyarországra nézve oly fényesen bevált, hogy örökre dicsőiteni fogja alkotóit, s különösen Deák Ferencz koronás munkatársát.

A kiegyezés által Ferencz József király a nemzettel egyetértve fátyolt vetett a szomorú múltra. A kiegyezés óta folyó évtizedek alatt Ferencz József legalkotmányosabb eszközökkel igyekezett megszilárditani és megvédeni a dualismust. Most pedig új korszaka következik kifogyhatatlan tevékénységének.

A dualismus megszilárdulása után a magyar állam és nemzet consolidatiójának zászlóját vette kezébe. *Monarchiai* motivumba ujabb időben mind inkább *nemzeti* motivumokat vegyit. Fényesebbnél fényesebb cselekedetei bizonyságot képeznek erre.

Fényes nevét eddig az alkotmányosság glóriája vette körűl s mint legalkotmányosabb koronás főt dicsőitette a művelt világ és az emberiség szelleme. Innéttúl egyszersmind a *legnemzetibb* fejedelem varázsában jelenik meg és nagy Mátyás dicső hagyományaival forrasztja össze nemzet-fölemelő tényeit.

Nemcsak a korona és a nemzet forrtak össze Werbőczy tana szerint, hanem ugyanazon utja van és lesz jövőre a dynastia és a nemzet politikájának. Ez az út a gondviselés útja, amely a dynastia, a monarchia és Magyarország megdicsőűlésére vezet.

Ferencz József teljes férfikorában és sulyos csapások által megviselve, de meg nem törve, ismét azzá lett, a mit a fiatal és kellemes főherczegről jósolt a nemzet, a ki az alkotmányos formák követelményeinek gyakorlását annak idején oly kedvesnek tartotta. A 40-es és 60-as évek összekapcsolódtak, erős és szilárd hiddal hatolva át azon örvényen, mely telve van

vérrel, könnyel, szörnyű tragédiák emlékeivel, és szerencsére csak ritkán följáró kisértetekkel.

Ferencz József első körútjának idején azonban még a teljes és föltétlen absolutismust és a birodalmi centralisatiót az egyedül helyes politikának s e politika követését uralkodói kötelességének tartotta. Körútját megelőzte Albrecht főherczeg kisebb körutazási kisérlete, hogy a fölség körútját előkészítse. A budai főparancsnok, ép úgy mint 1847-ben István főherczeg, a királyi helytartó, legelőször a jászberényi kúnokat látogatta meg, a kiknek elődei mentették meg a dynastiát Ottokár cseh király idejében a végenyészettől. Ferencz József gőzhajón érkezett a magyar fővárosba s a budai várpalotában fogadta a hatóságokat, küldöttségeket, a főpapokat és főurakat. A várkertben 142 pestmegyei község küldöttsége tisztelgett nála. A budai várpalotában pár hétig tartózkodott s onnét ugyanazon úton indult el, melyet már előtte Albrecht főherczeg bejárt. A fogadtatás, a mondott oknál fogva, lelkes volt, s így épen nem vala szükség a zsandárok mesterséges lelkesedés-csinálására, a kik, ha valamelyik előkelőbb úr nem akart kivonulni a császár elé, ezt arra rákényszerítették, vagy minden esetre boszút álltak rajta akkép, hogy fegyverengedélyét, ha volt neki, elvették tőle. Az ó-conservativek ezúttal több éleslátást tanusítottak, mint rendesen. Ők nem ültek fel Bach sajtóirodájának s tudva, hogy még csak a 47-iki alkotmány visszaállításáról se lehet szó, most eltértek rendes szokásuktól s még csak könyörgő jeleneteket se rögtönöztek. Annál sajátságosabb, mert elfogadható indok nem volt rá, hogy a felség második körútja alkalmával, 1857-ben, ujra követelték úgy ők, mint a felső clerus a 47-iki alkotmány visszaállítását. A petitiót, melyet a fölséghez intéztek 1857-ben, nem kevesebben mint 129-en irták alá. A főpapság élén Scitovszky János herczegprimás, Kunst József kalocsai érsek, Ranolder János veszprémi püspök és Csajághy Sándor csanádi püspök álltak. A főurak közül többek közt Dessewffy, Apponyi, több Károlyi, Batthyány, Esterházy, Zichy és Barkóczy; továbbá Sennyey Pál, Orczy Béla, Eötvös József, Lipthay, Szögyény, Csekonics, Ghyczy Kálmán, Lónyay, Kállay, Fiáth stb. Bachnak kellemetlen volt e petitio, azért forradalmárok gyanánt denuntiálta annak aláiróit. Nem vonható kétségbe az illetők hazafisága s bátorsága, mert Bachtól kitellett volna még az is, hogy felségsértési pert indít ellenük. A dolog azonban csakhamar feledésbe ment fent és lent. Visszatérve az uralkodó első körútjára, lelkesültebb volt a középnemesség és a nép, a melyet Bach intrikája a Bach-huszárok közreműködése mellett jobban fölültethetett.

A fölség valóban meg volt elégedve a fogadtatással, de természetesen sejtelme se volt róla, hogy Bach cselszövényének játékszere. Valami világosság a múltból mégis behatolt a fejedelem lelkébe. Erre vall a pestmegyei főnökkel Pestmegyében folytatott beszélgetése. Volt elég éljenzés. A főnök dicsekedve emlitette ezt a felségnek, a ki ekkép felelt neki: »Ne

szóljon nekem a nép lelkesedéséről, ismerem azt.« Arra czélzott, minő volt az éljenzés akkor, a midőn István nádor beiktatásánál magyarul szólalt meg. De mégis szinte lelkesültebb hangulat fogadta az uralkodót, mint 1857-diki útja alkalmával. Föltünhetett volna neki, hogy csak a magyar faj lakta vidékeken volt fogadtatása lelkesült. A határőrvidéken és Horvátországban, hová 1852 július 14-ikén indult, már sokkal hidegebb hangulattal találkozott, úgy hogy horvátországi tartózkodását rövidebbre is szabta, mint tervben volt. Ellenben Erdélyben a magyarok és székelyek hasonlókép lelkesülten ünnepelték, mig a románok és szászok morogtak. Ebből sejtenie lehetett volna, hogy valami történt a magyar faj föllelkesítésére, a melynek elnyomására rendezkedett be a reactio egész apparatusa. A szerbek, horvátok és románok keveselték a nyert jutalmakat, sőt sok tekintetben egyenlő sorsban részesültek a legyőzött magyarokkal, úgy hogy most az egész jelenet oly alakot öltött, mintha a magyarok volnának a jó s a nemzetiségek a rossz érzelműek. A fölség ezen rejtély földerítése nélkül ment vissza augusztus 14-ikén Bécsbe, hol a magyarok példájára szintén lelkesülten fogadta a lakosság. Szeptemberben Ferencz József még egyszer Budára jött, hol ujra két hetet töltött. Igaz, hogy inkább katonai czélokért jött ide, de mégis meglátszott, hogy nagyon meg van elégedve első fogadtatásával. És szinte keveselte első kegyelmi tényét, mert új megkegyelmezéseket irt alá.

Bach diadalmaskodott és uralkodott. Már 1852 februárban bárói rangot nyert; a császár látogatása után pedig egészen a helyzet urává lett, és fejtegetett czéljához képest, versenytárs nélkül kormányozott. A közbejött összeesküvési mozgalmak, melyeket könnyű volt elnyomni, s igy annál lelketlenebb volt azokat véresen megtorolni, és a krimi háború eseményei nem zavarták meg Bach rendszerét s nem ásták alá positióját. E fölfelé erős s lefelé a kényuralom fegyverein nyugvó helyzetét a császár ministere nem használta föl a kedélyek komoly lecsillapitására, pedig a krimi háború után a monarchia hatalmi állása is kedvezett volna helyesebb politikai rendszernek. Bach azonban, bár sűrűn változgatta rendeleteit, nem változtatta meg kormányzatának lényegét. A részleges megkegyelmezéseken túl nem nyujtott gyökeres kibékítő rendszabályt. Még mindig merev belpolitikai kormányzatára helyezte a súlyt a keleti complicatiók után is. Részleges kegyelmi actusok 1856 augusztusban ismét történtek azon alkalomból, hogy a császárné második gyermekét is szerencsésen megszülte. Büntető-pöröket cassáltak és sequestrumokat szüntettek meg, sőt deczember 2-ikán egyszerre 70 politikai elitélt nyert megkegyelmezést s ezek között Josipovich és Beniczky. Karácsonykor pedig a gyanusított hivatalnokok azon ajándékot kapták, hogy többé nem kellett kimutatniok, le egész az utolsó államilag alkalmazott gépészig és fűtőig, hogy a magyar szabadságharcz idején nem tartottak a magyarokkal.

A pesti zsidó község pedig visszakapta a Haynau-féle büntetési pénzalapot, az 1 millióra rugó zsidó iskola-alapot s fölhatalmazást nyert arra,

hogy ez összeget rabbinus-seminariumra, minta-főiskolára, vak és néma gyermekek tanitására fordíthassa. A midőn a fölség ezen említett év szeptemberében Pestre jött, de minden politikai jelleg nélkül, a pesti zsidó-hitközség küldöttségileg szavazott neki köszönetet. Ugyancsak ezen év szeptemberében, tehát elég későn, nyert a magyar földbirtokosság engedélyt, hogy hitelezőit földtehermentesítési záloglevelekkel, s pedig kötelező névértékig, kielégítheti, még azon esetben is, ha a hitelező megelégedett a betáblázással s most már bekebelezéssel. További, de nagyon kétes értékű rendszabály volt az, hogy Albrecht főherczeg hatásköre kiterjesztést nyert, úgy hogy képviselte magát a fejedelmet s részleges fölségjogokat nyert. Ezt ugyan úgy akarták föltüntetni a hivatalos sajtóban, hogy Magyarország egyéniségét szem előtt tartva a birodalmi egység mellett, mégis némileg nyert saját tartományi egyéniségében. Nagyon természetes, hogy senki se hitt a szembe port hintő engedménynek és dicsekvésnek.

*

Ily olcsó rendszabályokkal tellettek évek, pedig a hatalmas minister fölhasználhatta volna ezeket nagyszabású alkotásokra, vagy legalább arra, hogy rendszerének bukása ne legyen oly csúfossá és gyökeressé, mint a mivé lett. A hatalom.tetőpontján, hová a császár körutazása után jutott, két főczélt tűzött maga elé: a Rómával való concordátum létesítését s hires nemzeti és önkéntes kölcsönének megvalósítását. E két törekvésre irányult minden ereje, kevéssé törődve, habár néha beleszólva a külügyekbe, melyekről a jelen munka külön fog részletesebben megemlékezni, mert Bachnak sikerült azokat teljesen szétválasztani a belügyektől.

Igy bár parallel, de egymástól ész nélkül szétválasztva, sőt ellentétben, futott Bach Sándor új Ausztriájának kül- és belpolitikai iránya. De mind a két nagy czél, melyet maga elé tűzött, némi vonatkozással volt a külügyekre is. Az önkéntes kölcsönnek emelnie kellett a monarchia tekintélyét a külföld előtt. A vallási Rómának pedig a concordatum által érvényesítenie kellett egyházi hatalmát a reactio és az absolutismus megerősítésére. Miután az imént még fegyverforgató kezek bilincsbe kerültek, a szellemi bilincsnek békóba kellett vernie a lelkeket. A concordatumra való előkészületek már 1852-ben megkezdődtek. 1853 márcziusában püspöki conferentia volt Bécsben, melynek föladata volt a concordatum részleteinek megbeszélése. E püspöki conferentiában Magyarország részéről Scitovszky herczegprimás, Kunst kalocsai és Haulik zágrábi érsek vettek részt, és a következő év októberében Scitovszky, Rauscher és Schwarzenberg herczeg bibornokok Rómába mentek, a kormány által approbált munkálattal. A concordatum azonban csak hosszú alkudozások után jött létre. Rómában ugyanis oly nagy követelésekkel léptek fel, a melyek teljesítését még Bach és Thun sem fogadták volna el. Ezek nagy részét csakis a fejedelem befolyása vihette keresztül. A bécsi hivatalos lap 1855 november 13-ikán tette közzé a

concordatumot latin és német szövegben. Egyidejüleg jelent meg ezzel az életbe léptető pátens is, melyben az uralkodó a többi közt ezeket mondta: »Trónra léptünk óta szakadatlanul törekedtünk, hogy a társadalmi rend és népeink boldogságának erkölcsi alapjait megújítsuk és megerősítsük. Annál inkább szent kötelességünk gyanánt tekintettük, hogy az államnak a katholikus egyházhoz való viszonyát az Isten törvényeivel és birodalmunk jól

Scitovszky János bibornok.
(Egykoru metszet után.)

értelmezett érdekeivel összhangba hozzuk. Az 1850 áprilisi pátens az egyházi élet több igényeinek eleget tett, ezen áldásos mű befejezésére széles körű egyezményt kötöttünk a szentszékkel.«[1]

[1] A concordatum történetére vonatkozó előadottakat megerősiti egy legujabban (1896-ban) megjelent munka, Brück Henrik, mainzi theologiai tanár munkája: »Die Geschichte der katholischen Kirche in Deutschland«. E munka szerint a tulajdonképeni alkudozásokat egy szükebb bizottság vezette, melynek tagjai voltak a külügyminister, Bach belügy-,

E concordatum értelmében az állam minden fegyverét lerakta az egyházzal szemben, a placetum-jogot Ausztria már régen feladta, most pedig e tényt szerződésileg biztosította. A concordatum alapján a római szentszék szabadon közlekedhetett a monarchia papságával. Természetesen megszünt, bár jogilag nem, a magyar király patronátusi joga is. Sőt a concordatum 25-dik czikke a püspökök és érsekek kinevezésén túl még azon patronátusi jogot is megtámadta, a mely a vallás- és tanulmány-alap patronátusában gyökerezik. A concordatum szavai szerint ugyanis a pápa különös jó hajlamának jeléül adta a császárnak azon jogot, hogy ily esetben praesentálhasson, de úgy, hogy a kijelölés azon három egyén közül történjék, a kiket a püspökök nyilvános vizsgálat után legméltóbbnak találnak.

Az első czikk tartalmazza az egész concordatum szellemét, midőn kimondja, hogy a római katholikus vallás mindazon jogokkal és kiváltságokkal bir, a melyek azt Isten rendeleténél és az egyházi törvények határozatainál fogva megilletik, s e jogok és kiváltságok örök időkre fentartandók. Ez a katholikus egyháznak, a 14. czikk 2. pontja pedig a püspököknek biztosít területkivüliséget. Már a felségnek teendő hűségeskü formája új pótlást nyert, mely a területkivüliséget tartalmazza. A hűséget és engedelmességet ugyanis a püspök csak úgy fogadta meg, hogy, ha a hűség és engedelmesség az egyházi törvényekbe ütköznék, akkor a püspök nem tartozik alattvalói hűséggel a fejedelem iránt. A 13. és 14. czikkek pedig a büntetőjogi területkivüliség egy nemét biztosították a püspökök számára, sőt az alsó clerus számára is. Büntető-pör alig volt indítható, vagy ha igen, ezek a concordatum erejénél fogva oly bánásmódban részesültek, a mely inkább jutalom, mint büntetés gyanánt tünhetett föl. Lehetetlenné lett az állam ellen küzdő papság fékentartása. Az 1855 november 5-iki pápai breve, mely a concordatummal egyidejüleg tétetett közzé, elrendeli ugyan, hogy a püspökök csak oly egyházi férfiakat alkalmazzanak, a kik ellen ő felségének semmi kifogása sincs, de mert a pápai breve nem képezte kiegészítő részét a concordatumnak, nem birt gyakorlati értékkel s igy a püspöki kar a netáni liberális törekvésekkel szemben a legerősebb védfalát képezhette az absolutismusnak és reactionak. Ugyancsak a 14. czikk maguknak a püspököknek biztositott kivételes helyzetet a büntető üldözéssel szemben, úgy hogy a causae graviores és különösen helytelen német forditás czimén a püspökök nem voltak az állami hatalom által felelősségre vonhatók büntettek- és vétségekért. Mint később kitünt, ezen hirhedt

Thun cultusminister, Rauscher bibornok-érsek s Kübeck, mint elnök. Rauscher szerkesztette az első tervezetet, majd Ferrari Bécsbe hozott Rómából egy tervet, mely különösen a házasság-ügyekben még Rauscherénál is reactionáriusabb volt. A római congregatio ugyanis Rauscher tervét bureaukratikus josephinistának tartotta. Viszont azonban Rauschert Becsben nagyon is rómainak tartották. Rauscher 1854-ben Rómába ment s igy jött létre a concordatum, mely ellen Scitovszky s a püspöki kar többé-kevésbbé nyilt állást foglaltak.

14. czikkre vonatkozólag külön titkos egyezmény is létezett, a melyet gróf Thun csak néhány főkormányzóval közölt s igy Albrecht főherczeggel is, de azon világos utasítással, hogy azt nem szabad közzétenni. E titkos egyezményben a császár fentartotta a lehetőségét annak, hogy sulyos bűntettek esetén a püspökök is üldözhetők, sőt elfoghatók legyenek; de vegyes bizottság itélt volna felettük.

A 30. czikk az egyházi javak igazgatását, sőt megterheltetését a pápa tetszésétől tette függővé; a 31. czikk pedig azon kijelentést tartalmazza, hogy a vallási és tanulmányi alap az egyház tulajdonát képezi és a felügyeletet felettük csak a püspökök gyakorolhatják. A 9. czikk pláne elmegy egész addig, hogy a censurát az egyházra bizza s a kormányt kötelezi, hogy minden czélra vezető eszköz segitségével meggátolja az erkölcsrontó könyvek terjesztését, s ugyancsak a concordatum 11. czikke az egyházi fegyelmet a hivek felett a világi hatalom segitségével is biztosította. A 18. czikk a püspökök tetszésére bizta mindennemű és mindenfajta szerzetesrend behozatalát, s ekkép nem jogilag, hanem gyakorlatilag hatálytalanná lettek a magyar közjog ide vonatkozó intézkedései. Igy a jezsuiták is szabadon bejöhettek Magyarországba. A kormány igyekezett is, hogy bejőjjenek.

Mindezekből látható, hogy a conkordatum az állami hatalmat az egyházinak rendelte alá s igy bizony nem volt érdemes Ferdinánd Miksa főherczeget felséges testvérének megbizásával Rómába küldeni, hogy köszönetet szavazzon a pápának, s egyáltalán az akkori félhivatalosok dicsekvése egészen üres fecsegés volt az elért nagy eredményekre vonatkozólag. Vajjon Thun, Bach vagy Rauscher, vagy ezek hárman együtt tekintendők-e a concordatum létesítőinek, e fölött nem érdemes behatóan vitatkozni. Hogy Thun és Rauscher egymással szövetségesek voltak, ez nem kétséges. Maga Flier elismeri azt 1855 január 15-iki levelében. A fődolog az, hogy a concordatum létesült, és létesítésénél Bach politikai czéljaira használta fel Thun és Rauscher vallási elfogultságát. Bach rendszere számára biztositani akarta a clerus segélyét, ezt azonban csak Ausztriában érte el, de nem egyszersmind Magyarországon.

A magyar clerus, becsületére legyen mondva, nem nagyon exponálta magát a concordatumért. Az alkudozások idején Keménynél gyűlésezett, hogy mitévő legyen. Csendesen ellenezte azt.

Ennek oka azonban az is volt, mert a vallási reactio nemcsak abban állott, hogy az állam hatalmát az egyház számára kiszolgáltatta, hanem abban is, hogy a vallási és egyházi centralisatiót, a politikai czentralisatió mintájára keresztül akarta vinni. Emlitve volt már, hogy Thun és Bach a katholikus egyháznak a monarchiában egységes szerkezetet akartak adni s a magyar egyházat a bécsi érseknek alárendelni. Ily előzmény után, mely a magyar katholikus egyház ősi szervezetét is föl akarta bontani, a magyar episkopatus nem igen lelkesedhetett a politikai reaktionak és centralisationak

egyesítéseért. Scitovszky herczegprimás kéz alatt Rómában mindent elkövetett a bibornokoknál, hogy a concordatum létrejöttét gátolják meg, mert, ha a concordatum létrejön, akkor a magyar egyház elveszti régi szabadságait. A magyar herczegprimás, Thunnal folyt s már idézett szóváltásain kivül, nem állt nyiltan szembe a kormány törekvésével. De még a kéz alatt való ellentörekvés is komoly megtorlást idézett a derék főpap fejére, mert a császár legerősebb megrovását adta tudtára.

Bach és Thun ily körülmények közt a magyar clerustól nem sokat várhattak a politikai és egyházi centralisatió keresztülvitelére. Nem várhatták különösen azt, hogy a concordatumot a katholikus clerus Magyarországon ép úgy a reactió erős bástyájává fogja tenni, mint Ausztriában. Ausztriában el lehetett hitetni bizonyos körökkel, hogy a concordatum dicső vivmány, s hogy Ausztria hanyatlása a mult század végén a josephinismus tévedései miatt következett be. Magyarországon e haszontalan szóbeszédet senki se vette komolyan, és a nemzet jogaiba ütköző concordatumot mindenki visszautasította és a papságnál is legfeljebb csak kényszerű engedelmességet lehetett várni és találni. Bach és Thun azonban találékonyak valának. A katholikus clerus csendes resistentiájának ellensulyozására behozták a külföldi szerzetes-rendeket. E szerzetes-rendek közül némelyek, mint a piaristák, a kik különben már régebben az országban voltak, nemcsak kitünő közoktatást adtak az országnak, hanem egyszersmind egészen beilleszkedtek a nemzeti szellembe. Bach és Thun tehát főleg a jezsuitákban reménykedett, s igy ezek rendjének elterjesztésén fáradoztak. Már 1852-ben Nagy-Szombatban alakult jezsuita-convictus. Csakhamar bevonultak a jezsuiták Pozsonyba, hol Miksa főherczeg nagyszerű palotát építtetett számukra, mely egyszersmind a rend seminariumának intézetévé lett. Ugyancsak Pozsonyban megszerezték a Salvátor-templom birtokát, mely tulajdonkép a protestánsoké volt, s igy nyiltan megkezdődött a protestánsok megröviditése. Bach és szövetségestársa egyszerre kettős czélt igyekeztek elérni, pótolni a katholikus clerus tartózkodását és hidegségét a jezsuiták túlbuzgósága által, másrészt pedig megtörni a protestantismust, mely nyiltabban és határozottabban lépett föl a reakctio ellen. Azon katholikus püspököket tehát, a kik a jezsuitákat nem akarták befogadni egyházmegyéikbe, a kormány üldözte, sőt a purificatio idején kolostorokba záratta. A protestantismus eltiprását pedig a kormány föltétlenül szükséges czélnak tartotta, mert különben az absolutismus nem lehetett erős Magyarországon. Ép azért bizonyos solidaritas fejlődött ki az abszolutizmus idején a katholicismus és protestantismus közt. A katholikus clerus és a protestáns papság bizonyos tekintetben szövetségesek voltak s igy a régi viszálykodások feledésbe mentek. A katholikus főpapság és papság ugyanis tudta, hogy ha a protestáns egyházak jogainak elkobzása megtörténnék, a katholikus egyházra is rákerül a sor; sőt külső szervezetének megváltoztatására a kormány már tett is kisérletet. Ép azért nemcsak a protestánsok, hanem

a katholikusok is fájdalmasan vagy fölháborodással szereztek tudomást azon prédikácziókról, melyeket a jezsuiták a pozsonyi Salvátor-templomban tartottak, hogy t. i. a protestánsok napjai meg vannak számlálva Magyarországon, mert a jezsuita-rend a 48-iki események következtében két nagy országot hódított meg, Poroszországot és Magyarországot. Poroszországba bevitte őket az alkotmány, Magyarországba a reactio. Sőt Bach csakhamar belátta, hogy nem elég a katholikus reactio a protestantismus ellen, melyet különben is hatálytalanná tesz a magyar clerus magatartása; »a protestantismus, úgymond, Magyarországon hatalom és született oppositio. Ezzel szemben az államnak határozottan föl kell lépnie, mert csak igy remélte, hogy jövendölése teljesedni fog, mikép Magyarország 25 év mulva német-szláv tartománynyá lesz, melyben a németség túlnövekvése ellen gátat fog képezni a szlávság, a magyarság pedig meghaladott álláspont és csak szórványos jelenséggé leend.

A protestantismus nyilt üldözése csakugyan meg is kezdődött s fokozott mérveket öltött a concordatum megkötése után. És még a szerencsétlen olasz hadjárat se vetett véget a protestánsok erőszakos elnyomásának, sőt akkor kezdődött az igazán. Az úgynevezett protestáns nyilt parancs 1859 szeptember 1-én adatott ki, s a császár e nyilt parancsban elrendelte, hogy a két protestáns egyház a kormánytól függő hierarchiai szervezetté alakuljon.

Már maga azon alapgondolat, hogy a pátens octroyáláson alapult, hallatlan sérelmet képezett a történelmi fejlődéssel biró protestáns autonomia ellen. Thun ugyanis hypokrita módon úgy vezette be pátensét, mintha az a két protestáns egyház 1791-iki zsinatának végzéseihez kapcsolódnék. Azt is állította, bár hamisan, hogy tekintetbe vette az 1856-iki elaborátummal szemben a superintendensek kifogásait. A pátens lényegileg visszaállította a régi presbyteri és synodusi egyházi alkotmányt, a helyi, senioratusi és superintendensi conventekkel együtt. Ezek képezték volna a törvényhozói hatalmat, mig az egyházi közgyűlés a hierarchia végrehajtó hatalmát. A felügyeleti jogot a cultusministerium egy osztálya gyakorolta volna, protestáns vallású alkalmazottakkal. Az iskolák felekezeti jellegét a pátens meghagyta, de a kormánynak oly nagy felügyeleti jogot tulajdonitott, mely tényleg megsemmisitette volna a protestáns tanügy autonomiáját. A pátensnek a vagyoni felügyeletre vonatkozó intézkedése nyilt tagadása volt az 1791 : XXVI. t.-czikknek. Sőt a protestáns egyházi államcsiny ez irata a két protestáns egyháznak még külső szerkezetét is megtámadta, a midőn a kerületek beosztását a politikai kerületekhez szabta.

Magyarország sajátságos viszonyai közt az egyházi szerkezetnek jelentékeny politikai szerep jutott. A katholikus egyház ősidőktől fogva beletartozott a magyar állam közjogi organismusába. Ép azért, midőn valamely ellenséges hatalom a katholikus egyház organismusát támadta meg, szemben találta magával az egész magyar nemzetet felekezeti különbség

nélkül, s a protestánsok ép úgy kiálltak a katholikus egyház jogainak védelmére, mint a katholikusok és a katholikus clerus. Ez történt akkor, a midőn az absolutismus Thun Leó cultusministersége alatt támadást intézett a katholikus egyház külső szervezete s az osztrák egyháztól való függetlensége ellen. Nemcsak Scitovszky herczegprimás és a katholikus clerus, hanem a protestánsok is résztvettek a katholikus egyház ellen intézett merénylet visszautasitásában; mert ezen merénylet nemcsak a katholikus egyházat, hanem egyszersmind Magyarország politikai szabadságát és az egyházpolitikában függetlenségét tette kérdésessé. A midőn ugyanis Thun kisérlete szét akarta robbantani a magyar katholikus egyház egységét s az esztergomi primásságot Bécsnek akarta aláhelyezni, mint már részletesebben emlitve volt, tulajdonkép Magyarország állami egysége és önállósága ellen intézett támadás volt.

Annál inkább összeforrt a magyar protestantismus a liberalismussal, nemzeti és culturai haladásunkkal. A bécsi és linzi békekötések óta a magyar protestantismus sikerei egyszersmind a nemzeti ügy sikerét képezték. A politikai reactio ép azért a katholikus egyházat igyekezett felhasználni a protestantismus leverésére; de a múltban is fényesen bebizonyult, hogy Magyarország katholikus népét nem lehet a protestánsok ellen kijátszani. Örökre emlékezetes maradt, hogy midőn ugyancsak Thun Leó össze akarta törni a protestánsok autonomiáját, a katholikus clerus és Magyarország katholikus polgárai ép úgy kivonultak a protestáns autonomia védelmére, mint kivonultak pár évvel előbb a protestánsok a katholikus egyház ellen intézett támadás visszautasitására. Thun hires pátense tulajdonkép nem is volt absolut rossz, vagy feltétlenül illiberális. Ha a németországi protestánsok ugyanazon időben hasonló organizálást kapnak, bizonyára csak örültek és diadalmaskodtak volna. Egészen kétségtelen, hogy a német sajtó nem a bécsi sajtóirodából kapta utasitásait, midőn magasztalta Thun pátensét, és egészen őszinte volt az »Ostdeutsche Post« 1859 szeptember 14-iki magasztalása, mely szerint a protestáns egyházak sehol sem részesülnek akkora szabadságban, mint a Thun-féle pátens szerint Magyarországon, magában Németországban sem.

Teljesen igaz; de Magyarországon úgy a politikai, mint az egyházi alkotmányban mindig az volt az alapelv, hogy a magyar nemzet csakis a saját akaratából létesitett alkotmányt becsülte, a rá felkényszeritettet soha. Igy történt, hogy a protestánsok a katholikusok által támogatva, történeti egyházi alkotmányuk védelmére keltek, s igy egyszersmind védték Magyarország politikai alkotmányát.

A tiszai evangelikus egyházkerület még ugyancsak szeptemberben Kézsmárkon tartott gyűlésén tiltakozott s a tiltakozáshoz való hozzájárulásra hivta föl a többi egyházkerületet. A reactio annyira meg volt győződve a protestantismus lázadása leverésének szükségéről, s arról, hogy a protestáns autonomiát el kell koboznia, hogy az erőszaktól se riadt vissza.

A Kézsmárkon történtek miatt pört inditott; Mádayt, a tiszai evangelikus egyházkerület későbbi püspökét, és Zsedényit, ez egyházkerület főgondnokát, biróság elé állitotta. Ezt be is csukták. Több mint 100-ra ment azok száma, a kiket a kormány pörbe fogatott, de nem volt egyetlen egy se a vádlottak közt, a ki a leghatározottabban ki nem jelentette volna, hogy

Gróf Thun Leó.
(Egykoru kőnyomat után.)

nem szorul védekezésre s kész bármely büntetést elszenvedni egyházának jogaiért.

Thunnak természetesen gondja volt arra is, hogy az egyházkerületi gyűlések ne jöhessenek össze, s ekkép a kézsmárki példa ne találhasson folytatást. Az 1860 januári debreczeni vásár emlékezetes maradt a történelemben arról, a mi akkor Debreczenben a vásározás ürügye alatt történt.

A tiszántúli református egyház képviselői ugyanis ez ürügy alatt Debreczenbe mentek s ott összegyültek a nagytemplomban. A megyefőnök azonban értesitést nyert a dologról s biztosát küldte a templomba, hogy az úgynevezett törvénytelen gyűlést feloszlassa. A biztos egyszersmind kijelentette, hogy a történtekért a kormány felelősségre vonja Balogh Pétert, a ki mint püspökhelyettes elnökölt a gyűlésen. Erre az egész gyülekezet egyhanguan kiáltozta: »Mindnyájunkat vonjanak felelősségre, mert mindnyáján készek vagyunk meghalni vallásunkért és szabadságunkért.« De legjobban kifejezte a közhangulatot Tisza Kálmán beszéde, melyet a zaj lecsillapulta után tartott. Tiltakozott az alkotmányellenes és vallásrontó pátensek által való kormányzás ellen. Egyszersmind reményét fejezte ki, hogy a felség meggyőződik a pátensnek nemcsak jogtalanságáról, hanem egyszersmind czélszerűtlenségéről, s igy azt vissza fogja vonni. Thun még tovább is próbálkozott a pátens keresztülerőszakolásával; egy-két protestáns pap el is fogadta azt, a mely különben kevés számú esetet a kormány hivatalos lapjai nagy hangon közölték. Hasztalan próbálta a hivatalos apparátus elfogadásra birni a protestáns papok roppant többségét, a dolog vége mégis az lett, hogy a protestáns pátens visszavonatott.

A protestáns pátens visszavonásának történetére vonatkozólag Thaly Kálmán a következő adatokat adta e munka czéljaira. Ő ez adatokat Török Páltól hallotta, Gönczy, Ballagi és Molnár Aladár jelenlétében.

A gonosz viszonyok közepette — úgy mond Thaly — Török Pál, budapesti református lelkész (a későbbi püspök), ki nagy diplomatiai tehetségű ember volt, bizalmasabb barátaival, köztük Székács József evangelikus superintendenssel, gróf Ráday Gedeon főgondnokkal, Lónyay Menyhérttel, a későbbi ministerelnökkel, Ballagi Mórral és Gönczy Pállal, a későbbi államtitkárral stb. sokat tanácskozott, mi módon lehetne a külföldi protestáns államok érdeklődését a magyar protestánsokat elnyomással fenyegető Thun-féle pátens életbeléptetése ellen felkölteni. A tanácskozásokba be volt vonva az a református skót missionárius is, a ki a hold-utczai református imateremben tartotta az angol prédikácziókat, és a ki úgy az edinburgi, mint a londoni egyetemek hangadó tanáraival összeköttetésben állt.

E férfi Angliának és Hollandiának — különösen az előbbinek — a protestáns ügy iránt mindenkor meleg érdeklődésére és nagyhatalmi állására hivatkozva könnyen felkelthetőnek állitá e kérdést, és e két ország, különösen pedig Anglia, irányadó köreinek az elnyomott magyar protestantismus ügye iránti rokonszenvét, kivált, ha ezt velük valami kapcsolatba lehetne hozni. Török Pál éles elméje rögtön kitalálta e kapcsolatot, a menynyiben jól tudta, hogy az I. Rákóczy György által kötött linczi békét, mely a magyar és erdélyi protestánsok vallásszabadságát és önkormányzatát a leghathatósabban biztositja, a fejedelem éles előrelátása az 1648-iki westfáli békében (mely Európa államainak rendezését foglalta magában) megerősit-

tette, és igy a magyar protestánsok vallásszabadságát az európai protestáns államok — Anglia, Hollandia, Svéd- és Poroszország — garantiája alá helyezte. A hold-utczai skót missionárius-papot megbizták, hogy Angliába és Hollandiába a protestáns körökhöz, a westfáli békekötésben foglalt ezen garantiára hivatkozva, irjon és őket a Thun-féle pátens által a protestáns vallásszabadság ellen elkövetett merényletre figyelmeztesse. Nemsokára úgy Angliából mint Hollandból válaszok érkeztek, melyekben az illető protestáns irányadó férfiak az ügy iránt a legmelegebben érdeklődvén, óhajtásukat fejezték ki, hogy bővebb tájékoztatásuk czéljából valamely tekintélyes protestáns férfiu utaznék ki hozzájuk. Ezen utazásra — Török Páltól és a skót lelkésztől mindennemü tárgyi és személyi tájékoztatással ellátva — a buzgó protestáns férfiu, a későbbi pénzügyminister és ministerelnök, Lónyay Menyhért vállalkozott, mint a ki néhány évet úgyis az emigratióban töltvén, úgy Franczia- mint Angolországban ismeretséggel birt, most pedig, mint az országos gazdasági egyesület elnöke (alelnök), tenyészmarhák vásárlásának czime alatt minden gyanuok fölkeltése nélkül utazhatott Angliába és Hollandiába. Hasonló missiót vállalt Poroszországra nézve egyik lutheránus főúr — ha jól emlékszem, valamelyik báró Prónay, — ki a berlini protestáns és udvari körök tájékoztatására vala hivatva. Lónyai Menyhért Hollandiai útjában ejtvén s e buzgó protestáns ország egyházi és egyetemi köreiben a legmelegebb fogadtatásban részesülvén, átment Londonba, és ott az oxfordi, cambridgei és edinburgi anglikán érsekekkel személyesen és tüzetesen megbeszélte az ügyet, és kimutatta nekik, hogy a westfáli béke minő beavatkozási módot nyujt, sőt ilyen kötelezettséget hárit Angliára s a garantiát vállalt többi protestáns államokra a magyar protestantismus ügyeire nézve. Ez egyházfejedelmek voltak aztán, a kik Lónyait és missióját az angol kormányférfiakkal is összeköttetésbe hozták. Ezek (különben Ausztriának akkor szoros politikai érdektársai) ez ügyek állásáról a helyszinen még jobban meggyőződendők, egy angol diplomatát, Dunlop nevűt, küldöttek ki Budapestre oly ürügy alatt, hogy itt a kereskedelmi viszonyokat tanulmányozza, vajjon nem volna-e szükséges Budapesten angol consulátust fölállitani. Ezt a Dunlopot, a kinek Pestre jövetelét Lónyaynak hazajövetele közvetlenül megelőzte, az egész magyar aristokratia kiváló kitüntetéssel fogadta; nevezetesen gróf Károlyi György estélyt adott tiszteletére, és bevezette őt a nemzeti kaszinóba, hol Dunlop mindennapos vendég lévén, vallási és politikai bő értesüléseket nyert. A protestáns ügyekben Dunlop különösen Török Páltól közvetlenül vette informatióit; Török ugyanis jól tudott angolul, felesége is a lánczhidépitő olaszokkal ide bejött egyik angol mérnök leánya volt. Itt voltak továbbá az emlitett skót missionárius, Lónyay, gróf Ráday, a kik szintén segitettek az angol államférfiut kellőleg informálni. Valami három hét mulva utazott vissza Dunlop Angliába. Elmenetele után csakhamar megkezdődött a pesti angol consulátus fölállitását eredményező diplomatiai tárgyalás. De ez csak

mellékes volt. A fődolog az, hogy az angol kormány a magyar protestánsoknak a Thun-féle pátens által okozott fölháborodásáról értesülve, csakhamar egy bár barátságos hangu, de Ausztriát a magyar protestánsok vallásszabadságának fenyegetésétől komolyan intő diplomatiai jegyzéket intézett Bécsbe, a melyben hivatkozik azon garantiára, melyet Anglia a magyar protestantismus irányában a westfáli békében vállalt és mely neki jogot ad e tekintetben a beavatkozásra. Hasonló tartalmu diplomatiai jegyzékek érkeztek nehány nap mulva Bécsbe Hágából és Berlinből is; hogy Svédországból is érkezett-e jegyzék, nem biztos. Ferencz József e diplomatiai jegyzékektől — különösen a vele szövetséges Angliáétól — meglepetve és megdöbbenve azonnal hivatta Thunt, és a jegyzékeket közölvén vele, kérdést intézett hozzá a pátens-ügy iránt. Thun a legnagyobb mértékben meg volt lepetve, elkérte a jegyzékeket, hogy azokat tanulmányoztassa, azután pedig kénytelen volt bevallani, hogy ő, mikor a pátenst megfogalmazta, távolról sem gondolt vissza a 200 év előtti linczi és westfáli békére és a protestáns államoknak ez utóbbiban vállalt garantiájára. A jogczimet, a melyen ezen államok most felszólalnak, el nem tagadhatta. És mivel Poroszországnak, de különösen Angliának barátságára Ferencz Józsefnek azon időben föltétlenül szüksége vala, ezzel Thun bukása és a pátens visszavétele meg volt pecsételve. Mind a kettő csakhamar be is következett, ő felsége sietett a fölszólaló államokat megnyugtatni, a Thun-féle pátenst semmisnek nyilvánitá, a protestánsokat előbbi jogaikba visszahelyezte s a főbbjeik ellen megkezdett pereket megszüntettette. Ily sikert ért el a magyar protestantismus történelmében Lónyay Menyhért missiója.

Bach és Thun valóban jól számitottak. Rendszerüket legelső sorban az egyházi reactio, a protestantismus eltiprása által vélték megállapithatónak, miután azonban ez nem sikerült, utána bukott maga az absolutismus rendszere is.

A concordatum megkötésének és a nemzeti kölcsön kibocsátásának idején azonban úgy a reactio, mint Bach még hatalmának zenitjén állott. És hogy ezt megmutassa fölfelé ugy mint lefelé, valóságos tüntetéssé akarta varázsolni a császári pár utazását az egész monarchiában. Olaszországban az általános amnestia megtette hatását, s e miatt a császári pár elég szivélyes fogadtatást talált. A magyarországi fogadtatás azonban nem ütötte meg azon mértéket, melyet Bach előre fölállitott. A nemzet akkor már tudta magát mihez tartani, s bár a fiatalságtól és szépségtől ragyogó császárné iránt határtalan tiszteletet és szeretetet érzett, a fogadtatás az egész országban meglehetős hüvös volt. Bach nem játszhatta el 1857-ben másodszor a régi szerepét. A császári pár utazásáról tudta a közvélemény, hogy nem következik rá az alkotmány helyreállitása. Pesten és Budán nagy kivilágitás volt, báró Sina nagyszerü tüzijátékot rendeztetett. Az aristokratia és az előkelő világ azonban meglehetősen távol maradt, sőt a paloták se voltak kivilágitva. Legjobban jellemezték a hangulatot és a

helyzetet a nemzeti és a német szinházban végbement dolgok. A nemzeti szinházban az egész aristokratia fényes díszruhában megjelent s a főrangu hölgyek kifejtették pompájukat. A német szinházban tartott bálon ellenben az aristokratia teljesen hiányzott, s a császári pár csak hivatalnokokkal, jelentéktelenebb polgárokkal és ezek nejeivel találkozott.

Az amúgy is csekély lelkesedést még inkább hütötte, hogy a császári pár az öt kormányzósági kerület szerint utazta be az országot, a mi azt jelentette, hogy a Magyarországot földaraboló beosztás jövőre is fenn fog maradni. Midőn a császári pár Debreczenbe ért, csakhamar meg kellett szakitania az egész körútat, mert a kis Zsófia főherczegnő 1857 május 30-ikán meghalt. A császári pár azonnal visszautazott Laxenburgba s a körutazást Albrecht főherczeg folytatta. Széles körü, sőt teljes amnestia következett a politikai elitéltekre nézve. Azon esetekben pedig, midőn a politikai vétség más vétségekkel volt összeköttetésben, a büntetések leszállitása történt. A császári pár körutazása alkalmával a május 9-iki császári kézirat ide vonatkozó intézkedése bő alkalmazást nyert az ország legkülönbözőbb városaiban. Az Albrecht főherczeghez intézett május 23-iki kézirat pedig a zár alá helyezett vagyonok felől intézkedett s az elkobzott javak visszaadattak tulajdonosaiknak. A külföldön tartózkodó emigratióra vonatkozólag szintén történt intézkedés, a mennyiben a külföldi követségek és consulátusok utasitást kaptak, hogy fogadják el a menekültek folyamodványát, melyet ezek esetleg be akarnak nyujtani a hazatérhetésért és büntetéselengedésért. A kérvények fölött való intézkedés jogát a császár föntartotta magának. A végleges és teljes amnestia, vagyis az 1848-al való végleges leszámolás 1867-ben történt. De már igy is szinte teljesnek volt mondható, habár a kérvényezés föltételéhez volt kötve a bűnbocsánat. De a kik abban reménykedtek, hogy az uralkodói kegyelemnek e széles körü gyakorlása rendszerváltozásra vezet, alaposan tévedtek. Bach a régi mulasztások egy részét, a szelidebb bánásmód tekintetében, helyrehozta ugyan, de soha se bizott rendszerének tartósságában annyira, mint most. Még Magyarországnak a császári pár látogatása alkalmával tanusitott magatartása sem ábránditotta ki. A császárnak szeptember 9-ikéről keltezett, Albrecht főherczeghez intézett levele világosan megmondta, hogy semmi rendszer-változás nem lesz. Az életbe léptetett intézmények ugyanis, irta a császár, lényegesen befolytak Magyarország fejlődésére, s el vagyok határozva, hogy ragaszkodni fogok azon alapelvekhez, a melyek Magyarország kormányzásánál eddig vezettek, és azt akarom, hogy kormányom minden közege zsinórmértékül tartsa azokat szem előtt. Ez a rendszer pedig már, látszólag zenitjén, de tényleg roskadozóban volt. Végzetesen közeledett a politikai csőd felé, a melynek bekövetkeztét a pénzügyi csőd elősegitette.

Ausztria tudvalevőleg a mult század vége óta állandó pénzválsággal küzdött, sőt 1811-ben devalvatiót szenvedett. Az absolutismus idejében

a régi nyomoruság megújult és az államtönk komoly veszélye merült fel. Hasztalan hirdette nagy biztossággal előre Bach pénzügyministere, Krausz, hogy az agio legrövidebb idő alatt meg fog szünni, és hasztalan rendelte el az 1851-iki pátens a valuta helyreállitását. Az év mégis 69 millió deficittel záródott s a nagy igérő megbukott. Utána báró Baumgartner vállalkozott a züllött pénzügyek rendezésére. Londonban sikerült 35 millió értékü papirt 90-es árfolyammal elhelyeznie, a miből a hivatalos lapok ismét a pénzegyensúly helyreállitását jövendölgették, de természetesen a merész remények ismét csalatkoztak. Az osztrák nemzeti bank valóságos szolgájává lett a kormánynak és az államnak. Baumgartner legalább any-nyit ért el, hogy az osztrák pénzgazdálkodásnak véget vethetett. Az állam által kibocsátott pénzjegyek ugyanis disagióba kerültek a bankjegyek irányában; e miatt Baumgartner 1851 február 23-ikán szerződést kötött a nemzeti bankkal, a melynek következtében ez az összes államjegyeket átvette és bankjegyekkel kicserélte, a miért a kormány viszont kötelezte magát, hogy a banknak évenként 10 milliót fizet. A bank kártalanitását a fenyegető keleti válság meggátolta. Bach és pénzügyministere végre radicalis rendszabályhoz akartak nyulni, mely arra volt hivatva, hogy véget vessen a pénzügyi nyomoruságnak, kártalanitsa a sokszor kirabolt bankot és helyreállitsa a valutát. Ez a gyökeres rendszabály, a mint azt Bach lángesze kigondolta, a nagy nemzeti kölcsön volt. Az e kölcsönt elrendelő pátens 1856. julius 26-ikán jelent meg, és a pénzügyi terv az volt, hogy fél milliárdra terjedő összeg 5 évre felosztva befizetendő volt az állami pénztárba. Az aláiróknak 5%-os és 95 cursussal biró állampapirt szántak. Az aláirás látszólag sikerült, mert 507 milliót jegyeztek, a mely összegből a katholikus clerusra esett $15^{1}/_{2}$ millió, $123^{1}/_{2}$ millió Magyarországra; a pénzügyi operationál beleszámitva Horvátországot és Erdélyt is. A hátralevő összeg különbözőleg oszlott meg az örökös tartományok közt. De már az aláirás csakis a legerélyesebb rendszabályok következtében jutott ily sikerre. Leginkább ki akarták zsarolni, mint Haynau idejében, a pesti zsidó hitközséget. Báró Augusz ugyanis visszautasitotta a fölajánlott összeget s többet követelt. Egyáltalán a kölcsön a lehető legkényszeritettebb volt és nem önkéntes. Adóivén mindenki készen kapta az összeget, a melyet alá kellett irnia. De már az első évben kitünt, hogy az ú. n. önkéntes kölcsönt senki se akarta fizetni, s igy rendeletet kellett kibocsátani a hátralékok behajtása iránt. A behajtott összeget elnyelte a rossz kezelés, lopás, sikkasztás. De már előbb a hadsereg, a galicziai hadi készülődés s a dunai fejedelemségek megszállása oly óriási összeget emésztett föl, hogy a bank 1854 végén ismét 155 millió kölcsönt adott az államnak.

Az absolut Ausztriának különben minden mozdulata roppant összegekbe került. Magyarország szabadságharczát, eltekintve az önkéntes adományokból, 64 millió papirpénzzel tartotta fönn. A krimi hadjárat idején Ausztria egy ágyut se sütött el, s mégis, úgy az önkéntes, mint a bank-

kölcsön daczára, 1855-ben 139 millió deficitet mutatott államháztartása. Bevétele ugyanis 264, kiadása 403 millió volt. Igy történt, hogy kénytelen volt eladni összes létező és tervezett vasutvonalait s az ezekkel kapcsolatos állami javakat, bányákat stb. egy franczia társaságnak. Az absolutismus pénzügyi gazdálkodása oda juttatta Ausztriát, hogy államadóssága, mely a magyar szabadságharcz idején 1200 millió volt, kevesebb mint 9 év alatt, 1858-ban, 2292 millióra emelkedett, a kamatteher pedig 40 millióról 101 millióra. A pénzlábnak megváltoztatása és a tizedes rendszernek elfogadása előnyös volt ugyan, bár kezdetben gyanuval fogadták, de a katastrophát természetesen föl nem tartóztathatta.

Ily állapotban volt Ausztria közvetlenül a franczia háboru előtt, és ez állapot belső korhadt voltát természetesen végtelenül fokozta a kormányzatba befészkelődött corruptio. Már a krimi hadjárat idején óriási sikkasztások és szállitási visszaélések történtek, akkor azonban még el lehetett igazitani a dolgot. Most azonban, midőn a solferinói csata után a politikai és pénzügyi rendszer együtt omlott össze, a túlmerészen fellépő sáfárkodások legalább részben napfényre kerültek.

A corruptióra vonatkozó hireket, úgy látszik, leginkább maga a militarismus terjesztette azon taktika miatt, hogy a katonai balsikerért a felelősséget legalább részben a szállitókra háritsa át. A szállitók elleni mozgalmat Benedek tábornok, a későbbi sadovai vert sereg fővezére kezdte, a ki nyilvánosan gyanusitotta az intendanturát. Megindult a bűnbakok keresése s ezek közt valóban nem egy bűnös is volt. Eynatten tábornokot, a ki előmenetelét gróf Grünnének köszönte, 1860 február 23-ikán elfogták és börtönre vetették. A corruptiónak e szerencsétlen hőse márczius 8-ikán egyenruhájának zsinórján fölakasztotta magát. Erre aztán egymást érték az elfogatások, elfogták Richtert, a »Kredit-Anstalt« igazgatóját, azon vád miatt, hogy az államot megcsalta. Börtönbe kerültek a trieszti szállitók, a kiket Gyulai és táborkara tettek felelőssé a solferinói szerencsétlenségért Ezek között volt báró Revoltella, a ki azon gyanu alatt állott, hogy nemcsak gonosz dolgokat követett el, hanem egyszersmind kiterjesztette bűnös üzelmeit magának a pénzügyministernek, Brucknak a vállalatba való bevonására. Csoda dolgokat beszél nemcsak a szóhagyomány, hanem a hivatalos eljárás által teljesen meg nem semmisitett bizonyitékok egész halmaza arról, mint küldöttek a szállitók egész marhacsordákat oly vidékekre, a hol egy szál osztrák katona sem volt, s mint vették vissza ugyanők a kincstártól nevetséges árakon ugyanazon marhacsordákat, hogy újra drágán eladják azokat az államnak. A bünügyi vizsgálat azonban kevés eredményre vezetett. A bécsi hivatalos lap június 28-iki számában kijelentette, hogy Eynattenen kivül egyetlen egy hivatalosan alkalmazott egyén sem gyanusitható. Csakis Richter pere folyt tovább s 1860 november 5-ikén elitélték néhány heti fogságra.

Annál tragikusabb volt a pénzügyministernek, Brucknak sorsa. Bukását ugyan nem közvetlenül a corruptio vádja idézte elő, mint inkább az

1860 márczius 22-iki 20 milliós kölcsön csúfos eredménytelensége. Ez a pénzügyi fölsülés sokkal túltett a hires nemzeti kölcsön balsikerén, mert csak 16.000,000 frtot jegyeztek, és az aristokratia és a főpapság legelől járt a jegyzés megtagadásában. Brucknak buknia kellett, de midőn bukott, sárba és piszokba esett. Biztos adatok hiján nem lehet állitani, hogy tényleg bűnös volt-e a pénzügyminister a sikkasztásokban és csalásokban. Tény, hogy bukása után nyiltan hiresztelték róla, miképen Eynattennek, Richternek és Revoltellának bűntársa volt. A gyanusitást igazolni látszott azon katastropha, mely ápril 23-ikán, az elbocsáttatását követő napon következett be, a midőn t. i. Bruck öngyilkossá lett. Maga a bécsi hivatalos lap, — bár később sajtóhibának deklarált — oly nyilatkozatot tett, mely Bruck bűnösségét látszott bizonyitani. A sajtóhiba további kiigazitásául 3000 frt évi járadékot adtak Bruck özvegyének, s Plener minister ugyancsak az özvegyhez intézett levelében meg akarta tisztitani a mocsoktól az elhunytnak emlékét.

Vajjon Bruck csakugyan bűnös volt-e vagy nem, vagy pusztán csak a politikai gyűlölet áldozatává lett, e tekintetben teljesen tisztán nem láthat a történetirás. Ezért veszedelmesek a gyanusitások és rágalmak, mert gyakran a halál után is hatnak. Az óriási corruptió azonban tagadhatatlan. Ennek szomoru hősei megszabadulhattak a büntető törvények szigorától, halál vagy a birák conniventiája folytán, de maga a corruptio tényleg létezett, s ennek örvénye megnyilt Bach és rendszere alatt.

Ez a rendszer, midőn elbukott, nemcsak összetört, hanem szégyenletes darabjaihoz az erkölcsi piszok is hozzátapadt.

VII. FEJEZET.

A Bach-korszak külpolitikája és a rendszer bukása.

Ausztria külpolitikája ugyanazon tévedésekkel és hibákkal volt tele az önkényuralom egész korszakában, úgy, hogy a Bach-korszak és az úgynevezett provisorium közt alig tehető különbség. Ép ezért, mielőtt a Bach-korszak speciális külpolitikájának rövid előadására térne át a jelen munka, az önkényuralom egész idejét jellemző általánosabb vonásokkal foglalkozik, s különösen kiemeli az Ausztriára vonatkozólag elfogadott, habár több tekintetben ellentétes nézeteket.

Alig volt még birodalom, melynek külügyi tekintélye annyira sűlyedt s hatalmi viszonyai mégis oly különféle megitélések alá kerültek, mint Ausztria. Régi katonai dicsőségét megtörte a magyar szabadságharcz és az idegen segély szükségessége bebizonyitotta, hogy Ausztria csak Magyarországgal együtt képes nagy haditettekre. Párisban Geffcken feljegyzései

szerint s Bernhardi előadásából meg voltak győződve Ausztria rövid idő mulva bekövetkező felbomlásáról. A hivatalos nézet ott az volt, hogy Ausztriának magyar-szláv állammá kell átalakulni s a súlypontot Budapestre kell áthelyezni, különben a Habsburgok monarchiája megbukik. Ámde — tették hozzá — ez esetben meg a német tartományok fognak bajt okozni és a birodalom igy is tönkremegy. A magyar kérdés egyáltalán minduntalan belejátszott az europai politikába és Ausztria helyzetének megitélésébe. Erneszt koburg-góthai herczeg még a porosz háború előkészületeinek első korszakában sem itélte meg teljes pontossággal a helyzetet a magyar kérdést illetőleg, a midőn a magyar protestantismusból kiindulva porosz velleitásokat pillantott meg. A magyarok — úgymond — részben protestánsok és igy Poroszország védelmét és támogatását veszik igénybe. Personal-uniót ajánlhatnak föl a magyar és a porosz korona közt, vagy pedig más hasonlót. Ha azonban Poroszország visszautasitja őket, Francziaország karjaiba vetik magukat. A legkomolyabb diplomatiai körökben is elfogadásra talált azon mese, hogy Magyarország teljesen organizálva van a forradalomra, s hogy pláne Galicziával együtt fog működni, sőt Lengyelországot föl fogja lázitani. Maga Goluchovszki azon gyanuba került, hogy áruló módon a lengyel állam visszaállitására törekszik az osztrák állam romjain. Hogy tényleg mik történtek s mikép volt organizálva az esetleges magyar fölkelés szemben a passivitás politikájával, e munka már kifejtette s további részeiben szintén fog róla szólni. De bizonyos, hogy a túlzások daczára Európa bizonyos lehetett benne, hogy Ausztria mindaddig súlyos és halálos sebben fog vérzeni, a mig Magyarországot ki nem elégiti. Helyesen mondotta egy porosz államférfi, hogy Ausztria minden bajától megszabadulna, ha Magyarország régi alkotmányát visszaállitaná, mert ekkor kapna pénzt és katonát. Ez azonban nem történvén meg, Ausztriára nézve lehetséges minden baleset.

És a magyar kérdés daczára Ausztriának több alkalma nyilott a teljes érvényesülésre, s külügyi tekintélyének visszaszerzésére. A magyar kérdésen kivül egy sereg ostobaság lökte úgy az absolutismust, mint a provisoriumot az enyészet és Ausztriát szinte a bukás örvényébe. Pedig gyakran még hibái is előnyére váltak.

Ausztria magatartása a krimi hadjárat alatt Oroszországot ellenségévé tette, ez Francziaországhoz való közeledés, sőt belső viszony által akart boszút állni a Habsburgok monarchiáján. A franczia-osztrák háború idején megegyezés jött is létre Francziaország és Oroszország közt, melynek czélja Poroszország fékentartása volt. Hagemeister porosz kormányférfi, Bernhardi feljegyzései szerint, constatálta e megegyezés létezését s ennek kapcsán nevezte Gorcsakoffot üresfejünek. A mi politikánk — úgymond — csak egy alapgondolattal bir, és ez boszú Ausztria ellen. Oroszország tényleg nagy kölcsönt szándékozott fölvenni a háború esélyei miatt, azon jellegzetes eszmeiránynyal, hogy ha Oroszországnak pénze van, bolondokat is

elkövethet. A kilátásba helyezett négy hadtest mozgósitásának kérdése nem okozott nagy ijedelmet Bécsben, mert a franczia-orosz barátkozás nagy ellenhatást idézett föl magában Angliában is, Poroszországban pedig határozott ellenséges indulatot keltett. Igy vált előnyére Ausztriának még a nagy hálátlanság elkövetése is.

Offensiv szövetség készült Ausztria és Poroszország közt s Albrecht főherczeg berlini útja kapcsolatban állott a porosz tervekkel. Az osztrák vakság és gőg azonban —, mint mindig — ezuttal is megboszulta magát. Ausztria félt németországi versenytársának kezdeményező vezérszerepet adni és nem elégedett meg többé azzal, hogy 50,000 emberből álló contingenst adjon a német szövetség hadseregéhez Poroszország vezénylete alatt. Több mint 200,000 emberrel porosz és osztrák külön vezénylet alatt akart részt venni a vállalatban. A mi alatt az osztrák sereg Olaszországban az egyesült franczia és olasz csapatok előtt megkezdte visszavonulását, Moltke Berlinben offensiv haditerveket készitett Francziaország ellen. Bernhardi következőleg adja elő emlékirataiban e tervkészités egyes, igen érdekes részleteit: Moltke föltételezte az offensivát; de a Páris elleni támadást kizárta, mert Páris meg lévén erősitve, azt sem rohammal bevenni, sem ostromolni, bezárni, vagy kiéheztetni nem lehet. A régi czélszerű alapgondolat tehát egészen kihagyandó a combinatióból, mely szerint a legrövidebb úton, esetleg Belgiumon keresztül kell menni Páris ellen s ott a békét diktálni. Nekünk tehát most csak korlátolt hadi czélunk lehet: a nyilt csatamezőn kell megmutatni fölényünket és oly anyagi előnyök birtokába kell jutnunk, a melyeket a francziáknak vissza kell kapniok, hogy az egyensúly helyre álljon. Mérsékelt haszonnal kell megelégednünk, hogy azután a béke föntartható legyen. De ehhez is nagy és hosszú erőfeszités szükséges. (Mily más eredményeket hozott létre ugyancsak Moltke egy évtizeddel később!) Annál találóbb volt Moltke megjegyzése Francziaország belügyi viszonyaira. Mindenekelőtt — úgymond — győznünk kell s aztán Párist és Francziaországot saját belzavarainak kell átadnunk és egyáltalán nem kell törődnünk vele, mily politikai átalakulások mennek ott végbe. Francziaország vulkán, hagyni kell, hogy kiégjen. Metzet azonban ostromolnunk kell és Ausztriát föl kell hivnunk, hogy a Felső-Rajnánál Strassburgot vegye ostrom alá.

Mindebből azonban semmi sem lett és pedig legelső sorban Bécsnek már emlitett gőgje és elbizakodottsága miatt. De tény, hogy Ausztria és Poroszország közeledése mégis befolyást gyakorolt III. Napoleon magatartására. A villa-francai béke még Olaszországból sem űzte ki teljesen Ausztriát. És az idők és szövetségek gyors változását jelentette az ekkor kezdődő, tartós közeledés Francziaország és Ausztria közt, mely csak 1870-ben ért véget, midőn Andrássy Beust segélytervét a koronatanácsban megbuktatta. Viszont Berlinben azonnal észrevették, hogy a megcsalt olaszok természetes szövetségesei Poroszországnak Ausztria, sőt esetleg az osztrák-

franczia szövetség ellen. Bismarck vaskeze kellően érvényesiteni tudta is Poroszország czéljaira e szövetséget.

Ekkor még egyszer hatalmában volt Ausztriának jövője s az absolutismus katonai dicsőséggel vonhatta volna be belső sebeit. A porosz-osztrák háború előtt már négy évvel nem kisebb férfiú, mint Moltke jelölte meg a helyes utat Ausztria számára azon párbeszédében, melyet Bernhardi követségi tanácsossal tartott: Ausztriára nézve legjobb volna — úgy mond — kibékülni Olaszországgal, Velencze kiadása által, s akkor egész hatalmával állhatna helyt Németországban a suprematiáért. Bernhardi erre igy válaszolt: Ily bátor és nagyszabású politika gondolatára Bécsben nem emelkednek. Ott a politikusok nincsenek oly anyagból gyúrva, hogy ide fölemelkedhetnének.

Igy is történt, Ausztria nem adta ki Olaszországnak Velenczét és Poroszország Itália szövetségében támadt ellene, Francziaországhoz való jóviszonya pedig nem volt oly benső, hogy nyilt szövetség jött volna létre Bécs és Páris közt. Ausztria különben azt hitte, mert politikusait ép úgy mint hadvezéreit a hagyományos elbizakodottság vezette, hogy képes megküzdeni egyszerre két ellenfelével. A többször idézett Bernhardi feljegyzései szerint Bécs elbizakodása nem is volt minden alap nélküli. Moltke panaszkodott Bismarckra, hogy a katonai conceptio mögötte marad a politikai conceptio bátorságának és vakmerőségének. Sőt a nagy hadvezér nyiltan megmondta, hogy Berlinben a háborút nem akarják. Valószinüleg Bécsben sem óhajtják, — úgymond — de mégis be fog következni, mert a diplomatiai izgatottság már túllépte a határokat. Moltke ismét haditervet készitve, illetőleg Bernhardiét felülvizsgálva kijelentette, hogy ha a túlsúly és az iniciativa Poroszországnál volna, akkor helyes lenne a Bécset támadási objectummá tevő hadműködési vonal. Ausztria azonban igen erős s valószinűen a kezdeményezés is nála lesz. Nem kevesebb mint 240,000 embert indithat ellenünk, és hogy egészen szabad kezet nyerhessen, Magyarországnak minden conczessiót meg fog adni.

Szóval Moltke megszokott higgadt gondolkozásán túl is aggodalmaskodott Ausztria irányában. Mi lett volna a magyar alkotmányból, ha az 50-es években az absolutismus és a 60-as években a provisorium nem követi el egyik külügyi hibát a másik után, vagy ha Moltke aggodalmai csakugyan reálisoknak bizonyúlnak?

Ezek előrebocsátása után rátérhetünk az absolutismus külpolitikájának pragmatikus előadására.

A krimi háború előzményeinek idején úgy is látszott, mintha Ausztria szerencsecsillaga ismét emelkedőben volna. Az orosz-osztrák barátság szinleg fönnállott egész az oroszoknak a Pruthon történt átmenteleig. (1853 július 4.) Ekkor még Buol Ausztria és Oroszország belső szövetségéről beszélt. Sőt midőn Oroszország már benn volt Oláhországban, még 1853. októberében is, a midőn oda Miklós czár másodszor látogatott el, az osztrák külügyminister azon

meggyőződését fejezte ki, hogy Ausztria semleges maradhat, minthogy Oroszország nem fenyegeti Törökország integritását. A következő év első hónapjaiban azonban kezdett szétfoszlani a lepel Ausztria keleti politikájáról. Miklós czár ugyanis nemcsak hitt Ausztria őszinteségében és hálájában, hanem ezt annyira természetesnek és kötelességszerűnek vélte, hogy Seymournak nyiltan kijelentette, mikép, ha Oroszországról szól, ekkor egyszersmind Ausztriát is érti. Midőn ez a hir leleplezés alakjában Bécsbe érkezett, a már Schwarzenberg által előkészitett homlokzatváltoztatás gyorsan végbement s a nagy hálátlanság végrehajtása megkezdődött. Az absolut hatalmában elbizakodott Ausztria ki akart szabadulni Oroszország elnyomó fölénye alól s 1854 márcziusában megkezdte Galicziában, Erdélyben és Bukovinában csapatainak fölállitását; sőt augusztusban a portával kötött szerződés következtében megszállta a dunai fejedelemségeket, a melyeket most Oroszország kénytelen volt kiüriteni. Ausztriának ezen bár immorális, de bátor kezdeményezése nagy tekintélyt adott neki itthon és a külföldön. Poroszország most másodszor érezte a Manteuffel-féle mozdulatlan rendszer szégyenitő hatását. A magyarok és lengyelek lélekzetfojtva lesték az első ágyudördülést, melytől legalább az egyik czinkostárs, Oroszország megbüntetését várták. A kormány némi erélyt mutatott a délszlávaspiratiók irányában is; az Oroszország iránt való barátságos mozgalmat elfojtotta. Ismét volt egy időpont, a melyet Bach ügyesen hasznára fordithatott volna. Némi, sőt tán mélyebbre ható rokonszenvet szerezhetett volna az Oroszország ellen küzdő absolutismus iránt. De mindenki csalatkozott; természetesen Bach leginkább. Ausztria a félrendszabálynál maradt, tehát a legrosszabb politikát követte. Nem szövetkezett a nyugati hatalmakkal, melyek sorába ellenben Piemont nagy erkölcsi főlénynyel fölvétette magát; de semlegesen maradt. Oroszország megérezte akkor Galiczia és Erdély katonai fontosságát. A mint az első osztrák szurony megvillant az erdélyi szorosokban, az orosz sereg kénytelen volt menekülni a dunai fejedelemségekből Krim felé, mert féltenie kellett hadműködési vonalát. A dunai fejedelemségeknek Ausztria által történt megszállása több kárt okozott Oroszországnak egy vesztett nagy csatánál. Csak nagyon természetes tehát, hogy Ausztria eljátszotta Oroszország rokonszenvét, sőt nagy hálátlansága talán egyik oka volt a gőgös autokrata, Miklós czár halálának. A nyugati hatalmak ellenben boszuságot éreztek Ausztria iránt, a miért ez nem csatlakozott hozzájuk, s a párisi congressuson éreznie kellett e boszuság hatását. Erre következett azután Ausztria elszigeteltetése az európai concertben. A mit különben a román és szerb politikában helytelen magatartása is fölidézett. Különösen a román kérdésben, a dunai fejedelemségek egyesitésével szemben, bár saját szempontjából helyesen, de diplomatiailag oly ügyetlenül járt el, hogy már majdnem ekkor összetűzött Francziaországgal. De a legnagyobb hibát akkor követte el, a midőn a krimi hadjárat idején megelégedett a félrendszabálylyal, utóbb meg oktalan merészséggel a hatalmast

és bátort akarta játszani. A fejedelemségekből ugyanis nem vonta ki csapatait 1857 márczius végéig, és e miatt magával Angliával is ellentétbe került. Az occupatio meghosszabbitását Coronini arra használta fel, hogy Moldva különállását föntartsa, és igy a dunai fejedelemségek egyesitését meggátolja; e czélból külön nemzetgyűlést akart ott összehozni. Törökország szivesen támogatta volna Ausztriát, de ennek sikerült még Angliát is maga ellen hangolni, s igy separatistikus tervével megbukott és valóban 1857 januárjában Cuza a két fejedelemség hoszpodárjává választatott.

A hol félénk, hol túlbátor osztrák külpolitika különös ügyességet fejtett ki abban, hogy miként lehet mindenkit Ausztria ellenségévé tenni s a legnagyobb hatalmakkal összeveszni. Már a párisi congressuson s utóbb a conferentián annyira felbőszítette Napoleont, hogy ez 1858 augusztusában a dunai fejedelemségek kérdésében meg akarta szakitani vele a tárgyalást. Igy nem csoda, ha gyorsan fejlődtek az események. Már az 1859-iki újévkor mindenki biztosan előre láthatta a háborut Ausztria és Francziaország közt. A diplomatiai karnak 1859 január 1-jén történt fogadtatása alkalmával Napoleon szinte nyersen fordult Ausztria követéhez, Hübnerhez, és sajnálkozását fejezte ki, hogy nincs a régi jó viszonyban urával. Az imént ugyanis Románia, most meg Velencze és Lombardia miatt ütköztek össze. Csak a vak nem látta, hogy Napoleon el van szánva a háborúra, és e szerencsétlen vakok az osztrák külpolitika vezetői voltak. Buol és az udvar azt hitték, hogy Napoleon törekvését a conservativ érdekeket fenyegető fölforgatás gyanánt lehet föltüntetni. Csakhogy Ausztria elfelejtette, hogy a conservativ érdekeket védő szent szövetséget a krimi háboru idején önmaga bontotta föl. Igy a conservativ érdekek szószólói sehol sem jelentkeztek, s legkevésbbé jelentkezett Oroszország, hogy a háború kitörését meggátolja. E mellett Buol mégis ragaszkodott, midőn Francziaország kétségbe vonta Ausztria helyőrségi jogát a legatiókban s a középolaszországi herczegségek fölött való gyámkodását helytelenitette. De midőn már a háboru kikerülhetetlenségét Bécsben is belátták, kétségtelennek tartották, hogy legalább szövetségekre tesznek szert. Még mindig biztak Európa reaktionárius szellemében. A császár 1859 ápril 8-ikán népeihez intézett manifesztumában azon meggyőződését fejezte ki, hogy Ausztria a küzdelemben nem fog egyedül állani; Gyulay főparancsnok pedig a szárd területre való lépésének idején azt fejtegette, hogy mint fölszabaditó jelenik meg a forradalmárok ellenében. A bécsi udvar azon csalékony reménynek adta át magát, hogy Oroszországot még mindig megnyerheti, s mert Buol volt Schwarzenberg politikájának örököse s a nagy hálátlanság elkövetője a külügyministert elejtette és helyette gróf Rechberg vette kezébe a külügyek intézését. Oroszország azonban nemcsak maga nem segitett Ausztrián, hanem Gortschakoff még a délnémet államokat is elijesztette, a melyekben pedig az ultramontanismus mindent elkövetett a konkordatumos Ausztria támogatására. Legtöbb sikerrel dolgozhatott volna Ausztria Berlinben. Porosz-

ország ugyan Olmütz óta ellenséges szellemü versenytársa volt Ausztriának. Különösen Bismarck, ekkor szent-pétervári követ, érezte mindazt a gyűlöletet, mely később Sadovánál a szivig ható tőrdöfést intézte. A vaskanczellár ekkor azonban még inkább csak medvékre vadászott, mint államokra. A porosz regens-herczeg némi sejtelemmel látszott birni, hogy Ausztria után Poroszországra kerül a sor. Hajlandó lett volna Poroszország versenytársának jó szolgálatokat tenni. Ha ekkor Ausztria engedményt tesz Poroszországnak a német szövetségi kérdésben, még talán fegyveres segélyt is kaphatott volna. Minden esetre elég leendett magára a béke föntartására vagy legalább a háború következményeinek megváltoztatására, ha Poroszország mozgósitást rendel el. Napoleon valószinüen nem mert volna háborúba menni, ha Ausztria oldala mellett ott találja Poroszországot. Vagy ez esetben Oroszországgal kellett volna szövetkeznie s már ekkor létesült volna az európai szövetségek jelen alakjának előképe.

Bécsben azonban megszokták Poroszországot lenézni s vele parancsolóan bánni. A bécsi udvar azt hitte, hogy rendelkezik a Hohenzollernekkel. A tapintatlan bánásmód következménye azután az lett, hogy Ausztria oldala mellől Poroszország is hiányzott; habár mégis ennek és Németországnak magatartása volt oka később annak, hogy Napoleon diadalútjában megállott, és az olasz és a magyar érdekek cserbenhagyásával megkötötte a villafrancai békét.

A magyar emigratio és a magyar kérdés erősen belejátszottak ekkor a világeseményekbe. III. Napoleon nagybátyjának példáját követte, s ép oly könnyen cserben hagyta, mint fölhasználta a fölbiztatott és elnyomott népeket. Kossuthot fölhivta, hogy működjék közre Ausztria ellen s lázitsa fel Magyarországot. Kossuth, okulva a szerencsétlen Makk-féle lázadási kisérleten, csak úgy egyezett bele Napoleon tervébe, ha ez Fiumén keresztül egy franczia hadtestet küld Magyarországra. Kossuth és az emigratio túlvérmes reményeket fűztek Napoleon politikájához, mely később úgy őket mint Cavourt cserben hagyta. Magyarország »kormányzója« gróf Teleki Lászlóval és Klapka Györgygyel hozzálátott a nemzeti igazgatóság szervezéséhez és egyszersmind sok dolga akadt Angliában. Itt a Derby-féle conservativ ministerium volt az ügyek élén, mely minden körülmények között ellenezte volna a franczia hadtestnek Fiuméban való kikötését. A fődolog tehát most az volt, hogy a tory-ministerium megbukjék és Palmerston whig-ministeriuma következzék. Kossuthnak ekkor bámulatos népszerűsége volt Angliában. Városról városra ment meetingezni, s liberális angol barátainak segitségével jelentékeny része volt a Derby-kabinet megbuktatásában. Ekkor volt a magyar emigratio fénykora. Ez emigratio működésének tényleg nem voltak nagy politikai sikerei. Még csak szeliditeni se tudták a reactiót, annál kevésbbé voltak képesek az emigránsok megbuktatni az absolutismus rendszerét, mely lehetetlen czélja, bel- és külpolitikai hibái miatt omlott össze. Politikailag csak negativ nagy sikere volt az emigratiónak

az, hogy nem vitte be az országot meggondolatlan forradalomba, melynek véres elfojtása okvetlenül bekövetkezett volna. A magyar legio szervezése és működése, valamint a magyar nemzet számos fiának az olasz szabadságharczban való részvéte Garibaldi alatt megmutatta, hogy a magyar fegyverek mindig készek a zsarnoksággal szembeszállni. De szükségkép csalatkoznia kellett Kossuthnak nemcsak Napoleon, hanem Garibaldi igéretében is. Midőn Napoleon meglepő és a föntebb mondottak miatt mégis könnyen érthető sietséggel megkötötte a villafrancai békét s a szerződésben Magyarországról egy szóval sem emlékezett meg, Kossuth és az emigratio nagy része kezdett Garibaldi, esetleg Olaszország segitségében bizni. Garibaldi

Kossuth az emigratióban.
(Egykoru amerikai metszet után.)

meg is igérte, hogy 30,000 önkéntessel betör Magyarországra, mig Kossuth jobb szerette volna az olasz királyi zászlókat lobogtatni Magyarországon. Az előkészületek a magyarországi hadjáratra meg is megkezdődtek. Ekkor azonban világossá lett Kossuth optimismusa, mely őt minden tervnek, még a dunai confoederatio tervének elfogadására vagy kieszelésére is rá tudta birni. Azt képzelte, hogy Angliában bocsáthat ki bankjegyeket Magyarország jövedelmére, s ott nem kevesebb mint 100 millió forintnyi bankjegyet kezdett nyomatni. Ekkor keletkezett az az érdekes bankópör, a melyben az osztrák császár mint fölperes, Kossuth Lajos mint alperes szerepeltek. A pör vége az lett, hogy Kossuth közjogi fejtegetései nem találtak vissz-

hangra, a ki Ferencz Józsefet bitorlónak mondta és érvényesiteni akarta azon jogát, hogy ő, mint Magyarország törvényes kormányzója, bankjegyet bocsáthat ki. A bankjegykibocsátástól eltiltatott s 200,000 frank költségben elmarasztaltatott; ez összeg felét Napoleon, másik felét Cavour fizette ki. Ez esemény fölvilágosithatta volna Kossuthot, hogy Anglia semmi körülmény közt se tűrte volna akár a franczia, akár az olasz hadnak Magyarországba való betörését. Sőt a conservativ érdekek ez esetben előtérbe léptek volna Németországban és Szent-Péterváron egyaránt. Az olasz beütés természetesen elmaradt, s bizonyára nem pusztán Cavournak 1861 január 6-ikán bekövetkezett halála folytán. Erdély föllázitásának kisérlete pedig a török közbelépte miatt bukott meg, a ki lefoglalta a Genuából küldött fegyvereket.

De annál nagyobb erkölcsi eredményeket ért el az emigratio a külföld rokonszenvének Magyarország iránt való fölkeltése által. A nemzetnek szine-java, a ki a csatatéren vagy vesztőhelyen el nem vérzett, külföldön élt. Kossuth, Andrássy Gyula, Teleki László, Pulszky és más kiváló férfiak sok dicsőséget szereztek Magyarországnak.

Magyarországot az emigratio ismertette nemcsak Európával, hanem a világgal. Szabadságharczunk dicső küzdelmén kivül főleg menekültjeinknek köszönjük azon nagy és mély rokonszenvet, mely a magyar név iránt támadt szinte egész nyugaton, sőt Amerikában is. A világ tudta, hogy szabadságharczunkat csak két nagyhatalom erőfeszitése nyomhatta el. A midőn pedig az emigránsok személyében a magyar nemzet hős fiait megismerte, bámulta nagy képességeinket és culturai nagy fejlettségünket. Kossuth nem túloz Irataiban, midőn Angliában és Amerikában történt nagyszerü fogadtatását leirja. A fényes jelenetek előadását megerősiti az akkori sajtó és az angol újkor történetének irása. Mac-Carthy négy évtized mulva is nagy lelkesedéssel és elragadtatással szól Kossuth angliai útjáról. Az akkori Times bár azon kormány támogatója volt, melyet Kossuth meg akart buktatni, hogy Angliát Ausztria-ellenesen hangolja, mégis a legcsodálatosabb lelkesedéssel irt Magyarország ú. n. dictátoráról. Mac-Carthy kevesebb elismeréssel nyilatkozik ugyan Kossuth angol nyelvéről, melyet ez fogságában és később Kis-Ázsiában tanult meg. Az egykoru Times azonban azt irta Kossuthról, hogy csakis az apostoloknak adatott annyi nyelv tudása, mint Kossuth Lajosnak.

Az emigratio politikai hatásáról, mint már szóltunk róla, más nézetben vagyunk, mint volt maga Kossuth, mint voltak politikai barátai és volt legújabb korig, sőt még van mai nap is a magyar közvélemény nagy része. Az emigratio politikai haszna csak indirect vala, a mennyiben föntartotta a magyar nemzetben a jobb napok reménységét s másrészt állandóan nyugtalanitotta az elnyomó hatalmat. A reactio erőszakát azonban nemcsak nem szeliditette, hanem inkább azt zordabbá és kegyetlenebbé tette, s a nemzetben azon tévhitet ápolta, hogy kiegyezéssel és passiv resistentiával nem, hanem csak a fegyverek hatalmával vivhatja vissza szabad-

ságát. Ekkor kezdett a magyar nemzet túlságosan bizni a külföldi hatalmakban. Kossuthnak eltagadhatatlan érdeme, hogy nem izgatta a nemzetet fegyveres fölkelésre, s az Ausztria ellen viselt háboruk idején világosan kikötötte, hogy Magyarország csak akkor fog fölkelni, ha a támadó hatalom zászlóit és ekkép becsületét angageálja magyar területen. A desperálók mégis az ő szellemében véltek cselekedni, a midőn összeesküvéseket szerveztek, a melyek az ismeretes szerencsétlen eredményekre vezettek.

Maguk Kossuth Iratai kétségtelenné teszik, hogy őt és a magyar nemzetet úgy Francziaország, mint Németország csak eszközül akarta használni, hogy azután az adott pillanatban cserben hagyhassák. Azért akarta úgy Napoleon mint Bismarck a magyar forradalmat diplomatiailag el nem ismert katonai diverzió gyanánt tekinteni. Magyarországot, mint a debreczeni trónvesztési nyilatkozat által a Habsburg-háztól elszakadt államot, egyik sem akarta nyiltan szövetségébe fogadni. A debreczeni szerencsétlen actus alapjára Ausztriának még legesküdtebb ellenségei sem álltak, s igy tagadták azon politika egész lényegét, melyet Kossuth ápril 14-ike óta tévedező útjainak kiindulási pontjává tett. Jelentékeny politikai hatása a Kossuth által vezetett emigratiónak már ezért sem lehetett. III. Napoleon, sem semmiféle franczia államférfi, még háború idején sem vallhatta magaénak ezt a politikát, mely Magyarországot elszakitja a Habsburgoktól, s ekkép tettleg megsemmisiti az osztrák monarchiát. A königgrätzi nap után kitűnt, mily szükséges ellensúlynak tartotta Francziaország Ausztriát Poroszország irányában. Napoleonnak már késő jelszava fényesen igazolta azt. Viszont Magenta és Solferino után Napoleon azért volt kénytelen szinte cserben hagyni szövetségestársát, Olaszországot, s megkötni a villafrancai békét, mert Poroszország Ausztriát szintén ellensúly gyanánt tekintette Francziaországgal szemben. Ez alapgondolaton nyugszik az a szilárd szövetség, mely napjainkban biztositja a békét világrészünknek. Ausztriát egyetlen egy ellensége sem akarta azon fokokon túl meggyöngiteni, a hol az már életképtelenné leendett. Az emigratio elszakadási politikája tehát már e miatt sem nyerhetett rokonszenvet Európában az államférfiaknál és diplomatáknál.

Annál inkább rokonszenveztek Európa népei a dicső küzdelmek elbukott hősével, a magyar nemzettel és ennek lánglelkü fiaival, a kik mint valódi apostolok járták be a művelt világot, hogy Magyarország iránt szeretetet és bámulatot keltsenek. Ennek az emigratiónak is voltak árnyoldalai, csunya veszekedések és intrikák, de soha sem sülyedt le a lengyel és román emigratió gyakran szégyenletes nivójára. Ez az oka, hogy a magyar emigratio tiszteletet ébreszt önmaga s hosszú időn át ki nem irtható rokonszenvet Magyarország iránt.

Menekültjeink kiválóbbjai nemcsak dicsteljes kenyérkeresés czéljából, hanem egyszersmind, hogy használjanak a nemzeti ügynek, nagy sikerrel küzdötték be magukat a leghatalmasabb külföldi lapok szerkesztőségeibe is. Az amerikaiakról nem is szólva, a franczia, angol, olasz s a többi hir-

lapokban jeles magyar tollak dolgoztak. Csak nagyon természetes, hogy ekkor minden magyarellenes vád méltó czáfolatot kapott, mig most csak legújabban kezdtünk ez irányban dolgozni. Az osztrák reactio által kitartott külföldi sajtót több mint eléggé ellensúlyozta a nagy és független szabad sajtó Amerikában és Európában. Magyarország védelme lehatolt még a nép alsó rétegeibe is. Ennek és azon varázsnak, mely Kossuth személyét körülvette, tulajdonitandó a londoni jelenet, melyben Haynau, a bresciai hiéna s a magyar szabadságharczra következett gyalázatos bűnök megbélyegzett alakja, a sörfőző legények ökölvivásának lett szenvedő alanyává.

A külföld rokonszenve ritkán érvényesithető jelentősebb politikai czélra. Nem a rokonszenv vivta vissza alkotmányunkat, hanem a nemzet szivós ragaszkodása jogaihoz, a szenvedőleges ellenállás és Deák Ferencz bölcs politikája egyrészt, s másrészt az elnyomás butasága és fegyvereinek szerencsétlensége. De valamint a magánéletben jobb a társaság tagjaival oly viszonyban lenni, melyet a kölcsönös rokonszenv tesz kedvessé, ép úgy a nemzetközi viszonyokban is sokkal jobb a kölcsönös becsülés s jó bánásmód, mint az ellenszenves megvetés.

A franczia-osztrák háború lefolyása bizonyossá tette, hogy Magyarország nem várhatja fölszabaditását a külföldtől; pedig mennyi nemzeti remény füződött ehhez a háborúhoz azon első percztől kezdve, midőn 1859 ápril 29-ikén az első franczia csapatok megjelentek Genuában és Turinban, egész a villafrancai béke megkötéseig. Gyulay nagy léleknyugalommal nézte a franczia hadak érkeztét, s lehetővé tette, hogy azok egyesülhessenek az olasz hadsereggel. Ez a hadjárat nagyon hasonlit a későbbi porosz hadjárathoz. Ott meg Benedek nézte nagy nyugalommal a porosz csapatok bevonulását Csehországba, a helyett hogy bátor offensivával meggátolta volna a szász hadsereg elfogatását. Az 1859-iki háborúban Magenta és Solferino, a 66-ikiban a trautenaui és a königgrätzi katastropha sujtotta az alkotmánynyal hadi lábon levő Ausztria hadseregeit. Mi sem jellemzi a csatavesztéseket annyira, mint a hadi foglyok nagy száma. A solferinói csatában 250,000 emberből 15,000 lett a francziák hadi foglyává, azok legnagyobb része magyar, horvát és olasz volt. Már ekkor is megérthette volna a bécsi udvar, hogy Magyarország kibékitése nélkül nem mérkőzhetik egyik nagy hatalommal sem a csatatéren. A villafrancai béke kiábránditotta a nemzetet, de Bécs még a solferinói csata után se tanult eleget. Bach Sándor és Kempen fölmentését az augusztus 22-iki hivatalos lap hozta ugyan, de nem hozta meg azt, a mit a nemzet joggal várhatott volna az absolutismus bel- és külpolitikai sikertelenségei után. Az absolutismus rendszere erkölcsileg megbukott, megszünése azonban csak fokozatosan történt. Thun, mint láttuk, még azután is fönn akarta tartani Bach rendszerét az egyházpolitikában; sőt a protestánsok üldözése csak ekkor kezdődött igazán. De mindinkább bebi-

zonyult, hogy az eddigi rendszerrel nem lehet tovább kormányozni, s a kormány már kezdett némi engedékenység felé is hajlani. Kazinczy Ferencz emlékének ünneplését 1859 végén megengedte s ezen év nyarán az esz-

Gróf Gyulay Ferencz.
(Kőnyomat után.)

tergomi Scitovszky-ünnepen történt az a nevezetes eset, mely legjobban jellemezte a megváltozott viszonyokat. Itt Bartakovics Béla egri érsek nyiltan apostrophálta Albrecht főherczeget, a ki pedig magyarul köszöntötte

fel Scitovszkyt. Az egri főpap a primásra mondott pohárköszöntőjében követelte a nemzet nevében való erélyes fölszólalást akkor, a midőn a nemzetnek nincs alkotmánya és koronás királya. Az ily vakmerő fölszólalás régebben sulyos megtorlásban részesült volna, most csak annyi történt, hogy a főherczeg kirugta maga alól a széket és kiséretével távozott.

A régi rendszer összeomlását teljes bevégzése felé vitte Albrecht főherczegnek visszahivása, s a későbbi szerencsétlen hadvezérnek, Benedek Lajosnak főkormányzóvá való kinevezése. A régi rendszer külsőségeiből összeomlott a területi beosztás is. Buda ismét igazgatási központtá lett. A halotti csendre kárhoztatott nemzeti szellem ellenállhatatlanul tört ki s tüntetés tüntetést ért. Minden ünnepély alkalmat adott ilyen tüntetésekre.

Ily alkalom volt Kisfaludy Károly szobrának Balatonfüreden, Berzsenyi szobrának pedig Niklán történt leleplezése. Az akadémia palotájára nem kevesebb mint 800,000 frt gyűlt össze. Szabadon eresztett szakált és bajuszt a magyar nemzet, a zsandár többé nem beretváltatta le, szabadon és tüntetőleg viselte is az attilát, a Zrinyi és Kazinczy dolmányokat, a tarka és szűk nadrágot, a pörge Kossuth-kalapot. A hatalom csak ritkán és félve nyult a tüntető nemzeti mozgalom megfékezéséhez. 1860 márczius 15-ikén a katonaság még belelőtt az ifjúságba, a mely az 1849-ben kivégzett politikai vértanuk sirját akarta földisziteni. De Forinyáknak, az áldozatnak temetése alkalmával rendezett tüntetés megmutatta, hogy Bécsnek nincs többé ereje és hatalma. Szinte korlátlanul folytak a nemzeti ünnepségek, szabad folyást nyert a reactio zsilipei közt földuzzadt nemzeti és hazafiui érzelem. A franczia hadjárat, Bach bukása s Albrecht főherczeg visszahivatása után nemcsak örömteljes napokat, hanem örömteljes hónapokat töltött a nemzet, habár az alkotmánykérdés még egyáltalában nem nyert tisztázást. Az öröm és remény e szép napjait sulyosan megzavarta Széchenyi Istvánnak 1860 ápril 8-ikán a döblingi tébolydában történt öngyilkossága. A legnagyobb magyar befejezte nagy és végzetes pályáját s pedig ugyanazon végzet által, melyet, mint emlékirataiból kitünik, maga már rég előre látott. Az öntépelődés s a titáni belső küzdelmek már régebben megbontották e század legnagyobb elméjét s végre előidézték magát a katastrophát. Még megérte, hogy leggyülöletesebb s legmegvetettebb ellenfele, Bach, valamint rendszere megbukott, kikerülhetetlen volt a rendszerváltoztatás, s csak idő kérdése lehetett az alkotmány visszaállitása. A téboly föltételezése nélkül, a közönséges logika szerint, nem lehetne megmagyarázni a véres tett elkövetését.

Ámde egy sereg azon korbeli tanu állitja, hogy elmeállapota egészen rendes volt, maga Deák Ferencz 1857 július 21-ikén azt irta, hogy meglátogatva Széchenyit, azt tapasztalta, hogy Széchenyi öregedett ugyan, de nem rendkivüli módon, s hogy lelki állapotában semmi nyoma a betegségnek. Eszejárása, ugymond, ép olyan mint előbb volt, és előadása ép oly érdekes.

Egyáltalában Széchenyi folytonos és állandó összeköttetésben volt a politikai körökkel, sőt a magyar politikában tevékeny részt vett. »Blick«-je

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN EMLÉKTÁRGYAI.
(Rajzolta Cserna Károly.)

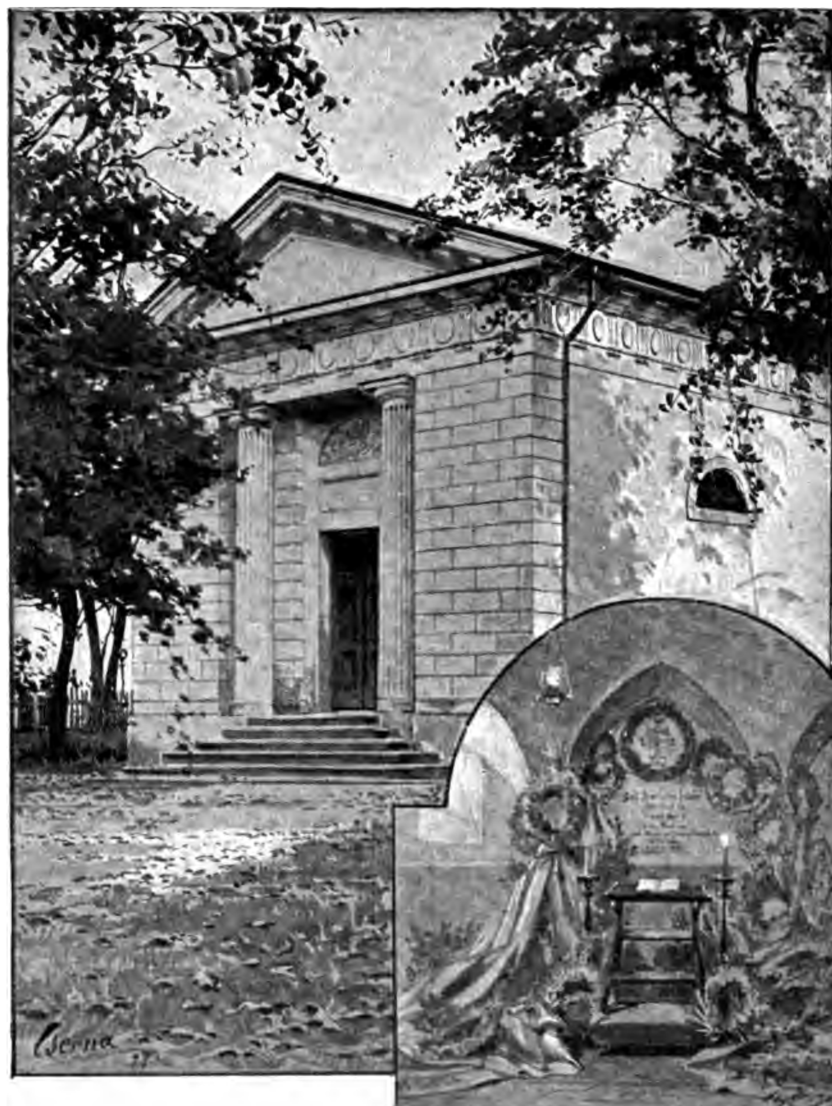
Az Athenaeum nyomása.

Az Athenaeum kiadása.

nem egy kialvó lángész utolsó föllobbanása, hanem egy, bár hevült agy csodás alkotása. Maga Rechberg külügyminister meglátogatta s kikérte tanácsát. Hollán Ernő Kónyihoz irt levelében előadja, hogy Széchenyi a

Gróf Széchenyi István sirboltja Nagy-Czenken.
(Rajzolta Cserna Károly.)

solferinói csata után hajlandó volt Rechbergnek felelni s vele alkudozni. Közbenső állást foglalt el Deák Ferencz és a conservativek közt. Memorandumára, illetőleg levelére Bécsből semmi válasz nem érkezvén, a legnagyobb magyar elejtettnek vélte tervét, s ekkor ezt Lipcsében kinyomatta s abból

több példányt bizalmas ismerősei közt kiosztott, az egész kiadást azonban a rendőrség lefoglalta. Neki tulajdonitják az 1859 deczember havában megjelent »Offenes pro Memoria an Seine Majesztät« czimű röpiratot is. A halálát megelőző évben tehát még semmi lelki zavart nem árult el.

Csakis két körülmény hathatott kedélyállapotának feldulására. Érezte, hogy sem Deák Ferenczczel, sem a conservativekkel nem ért teljesen egyet, s igy elszigetelt álláspontra jutott. A másik körülmény s talán a döntőbb az volt, hogy Thierry rendőrminister tudtára adta, mikép nem fogja soká tűrni, hogy a döblingi tébolydát politikai conventiculumok szinhelyévé tegye s állitólagos betegségét a rendőri és büntető üldözés alól való mentesség oka gyanánt tekintse. Falk Miksa Széchenyiről irt nagyszabású munkájában mélyreható pillantással rajzolja a döblingi Promethaeus lelki állapotát, s újabban is jelentek meg feljegyzések és érvelések, a melyek Széchenyi öngyilkosságának okát akarják felderiteni. Tagadhatatlan, hogy Széchenyi mindig hajlott az üldözési mániára, sötét aggodalma pedig a nemzet jövője miatt örökös tépelődésben tartotta. Az öngyilkosságra való hajlama átkisérte fényes pályájának még legkiemelkedettebb korszakaiban is. A sötét gondolat mindig ott leskelődött humorának hátterében, mint vipera a virágbokor mögött. És mégis aligha fog sikerülni a mai, valamint a későbbi történetirásnak földeritenie azon valódi okot, mely ezt a lángelmét saját fényének kioltására birta. Úgy látszik nem egy ok, hanem a complikált okok egész sorozata működött közre. A csapás, mely a nemzetet sujtotta, oly nagy volt s a reactio annyira felfokozta a képzelődést, hogy Széchenyi öngyilkosságában sokan a hatalomnak aljas cselekedetét vélték megpillantani. E különben alaptalan gyanu csak fokozta a nemzet gyászát, mely még ma is tart, a legnagyobb magyar emlékezete tartani fog minden korokon és századokon keresztül.

A Bach-rendszer bukása s a nemzet melléről a nagy kő legördülése teljesen igazolta Deák passivitási politikáját; de meglepő esemény volt a conservativek számára. Hazafiságból bár szintén bizonyára örültek a bekövetkezett eseményeknek, de kitünt, hogy nem tudták azt kellően felhasználni.

A bécsi politika még Solferino után is azt hitte, hogy Magyarországgal, legalább az alkotmány látszata mellett, elfogadtathatja a birodalmi egységet. A conservativek, s köztük első sorban gróf Dessewffy Emil, valamint báró Jósika Samu, Majláth György és gróf Széchen Antal szintén lehetségesnek tartották, hogy a 48-iki alkotmány visszaállitása nélkül ki lehet békülni Magyarországgal. — Ugyancsak ők folytonos érintkezésben voltak, sőt ismételten tanácskoztak a birodalom külügyministerével, gróf Rechberggel. A bécsi politika azonban Bach bukása után sem akart tágitani. Gróf Dessewffy Emil, a hosszú és complikált memorandumok s alkotmánytervek lázas agyu kigondolója, 1859 augusztusban már kezdett kiábrándulni, s belátta, hogy kisérleteivel semmire sem megy. Ekkor nyilatkozatot szerkesztett, s azt akarta, hogy ezt legalább 1000 tekintélyes magyar aláirja

és a külföldön is közzétegye. Deák Ferenczczel közölte tervét 1860 február elején, Deák azonban ellenezte azt, s igy Dessewffy elejtette.

Időközben Bécsben kezdték belátni, hogy valamit tenni kell. Keresték az állam- és birodalommentő eszmét, s ezt megtalálni vélték a megerősitett birodalmi tanács eszméjében.

Az 1860 márczius 5-iki császári pátens által történt a kisérlet, mely a megerősitett birodalmi tanácsot létesitette s elrendelte, hogy ez a testület álljon rendes tagjain kivül élethossziglan kinevezett tagokból s az országos képviseletek által 6 évre kiküldött delegátusokból. Az országos képviseletnek nevezett országgyűlés működéséig a császár nevezett ki 38 tagot. A megerősitett birodalmi tanács állapitotta volna meg a terv szerint a költségvetést, ennek hatáskörébe tartozott az általános birodalmi törvényhozásra vonatkozó minden fontosabb javaslat, s végül az országgyűlések minden felterjesztése. Kezdeményezési joggal azonban a megerősitett birodalmi tanács nem birt, s általában az önkényuralom valódi lényegének leleplezésére szánt árnyékot képezett, s az 1860 márczius 6-ikán megjelent »Wiener Zeitung« mégis a megigért reformok koronájának nevezte azt.

A conservativek nagy része visszautasitotta kinevezését a megerősitett birodalmi tanácsba. Báró Vay Miklós, Somssich Pál s Eötvös József nem mentek abba bele, nem akart annak tagja lenni gróf Dessewffy Emil sem. Apponyi György, Majláth György, Barkóczy, Andrássy György stb. ellenben elfoglalták helyüket a megerősitett birodalmi tanácsban, de annak mindjárt első ülésében kijelentették, hogy csak a saját maguk nevében szólnak, és nem képviselik a nemzetet. Úgy Andrássy mint Apponyi a bécsi camarillának legnagyobb neheztelését vonta magára, de annál nagyobb tekintélyre tettek szert a tanácsban az úgynevezett »magyar urak«, akik még az osztrák felfogás szerint is, legmerevebb torizmusuk mellett az alkotmányosság és szabadság szellemével sokkal ismerősebbek voltak a gyakorlatból, mint a legelőrehaladottabb és a legfelvilágosodottabb német doctrinairek. Majláth György mindjárt kezdetben a sajtó mellett nyilatkozott, hogy t. i. az ülések nyilvánosak legyenek. E nyilatkozat gőgös, szinte lenéző volt, és mégis jó hatást tett a hivatalos körök sajtóellenes hangulata közepett. A »magyar urak« valójában félelmesek kezdtek lenni a kormányra nézve, amidőn azon álláspontra helyezkedtek, hogy a kivételes alkotmányos intézkedést csak azért fogadták el, hogy Magyarország történelmi jogát e keretben is megvédelmezzék, s még nagyobb sensatióra tettek szert, amidőn a megerősitett birodalmi tanács számára valóságos jogokat követeltek, hogy ez törvényhozási factorrá legyen, nem pedig pusztán véleményező testület maradjon. Merész hangjuk egészen elütött a többi birodalmi tanácsosokétól. Mi sem annyira jellemző, mint hogy Szögyény-Marich László a hivatalos lapban nyilvános megrovást kapott felszólalásáért. De legérdekesebb alak volt a grotesk fajból Barkóczy. Ez a különös egyéniség felfelé eléggé fekete-sárga, lefelé pedig erősen vörös szinű volt. Magyar a szó

teljes értelmében, de — amennyiben az megegyeztethető — teljesen aulikus szellemben. Modorára nézve érdes és erőszakos, s pedig nemcsak le-, hanem felfelé is. Magyar karakterét leginkább kiegészitette azon körülmény, hogy adót soha sem akart fizetni. Épen birodalmi tanácsossá nevezték ki, midőn egyben adóhátralékainak behajtását rendelték el Bécsben, s erről a kassai pénzügyigazgatóságot értesitették. Barkóczy természetesen lármát ütött, mire a végrehajtási rendeletet visszavonták, s a nagyhangú magyar valóságos enfant terrible-je lett a birodalmi tanácsnak. Oly gorombaságok nehéz lövegeit szórta a ministerekre, hogy e gorombaságok még mai népies gyülekezeteken is számot tennének. Különösen egy izben úgy rátámadt Nádasdyra, hogy ez az elnöklő főherczeg védelmét vette igénybe a szerinte brutális bántalmazással szemben. A »magyar urak« lassanként hatalmuk alá hajtották a birodalmi tanácsot, s úgy a 21-es bizottságban, mint a plenumban el tudták fogadtatni azon inditványukat, hogy az alkotmány a történeti alkotmányok alapjára helyezendő, e czélt azonban meg kell egyeztetni a monarchia nemzetközi és nagyhatalmi állásával. Egyéb tekintetekben is fejlődött a birodalmi tanács hatásköre. Új adók és pótlékok kivetése vagy emelése s új kölcsönök kötése csakhamar egyedül a birodalmi tanács beleegyezésével történhetett. Az összes sikert azonban lerontotta azon körülmény, hogy az alkotmányos új rendszer behozatalát a korona kezdeményezésétől tették függővé. Az octroy tehát hivatalosan kimondatott.

Dessewffy Emil mégis reménykedni kezdett, s azt hitte, hogy elérkezett az új korszak. Elérkezett, de még csak az októberi diplomáé.

Gróf Dessewffy Emil 1859-ben meghivást kapott Rechberg külügyministertől s egyszersmind azon megbizást, hogy a monarchia helyzetéről és a teendőkről mondjon véleményt. Terjedelmes levélben adta elő nézeteit, kimutatva, hogy az absolut és germanizáló rendszert tovább föntartani nem lehet. Levele augusztus 14-ikén kelt. A franczia háború következményei azonban sürgőssé tették a magyar államférfival való érintkezést. A külügyminister már másnap fogadta Dessewffyt. Ez fölolvasta gróf Rechberg előtt egész részletes alkotmány- és reformtervét, amelynek lényege oda ment ki, hogy az absolut és germanizáló politika elejtessék, térjen vissza a történeti alapra, de nem a 48-ikira, hanem a 47-ikire. Ausztria tartományai számára is állittassék föl az országgyűlés egy neme, Ferencz József koronáztassa meg magát Pozsonyban magyar, Prágában cseh királynak. Ez semmi egyéb nem volt, mint az egységes birodalomnak foederalistikus alapon való szervezése. Belcredi és Hohenwarth idejében a csehek nem kivántak többet, mint a mennyit Dessewffy felajánlott nekik. A bécsi udvar azonban még akkor sem ábrándult ki a birodalmi eszméből s a szoros centralisatióból. Még a foederalisztikus alapnak sem akarta megtenni az engedményeket. Dessewffy terve azon örvendetes sorsban részesült, hogy a felség nem fogadta el, és nemcsak a magyar nemzet, hanem az uralkodó-ház is örülhet, hogy akkor a bécsi politikusok elvakultsága meggátolta Dessewffy

tervének érvényesülését. Ha ezt elfogadja az uralkodó, s találkozik Magyarországon országgyűlés, mely azt megszavazza, úgy a monarchia foederalistikus birodalom volna, s nem állna két egyenjogú államból, hanem 4—5 többé-kevésbbé tág jogkörrel biró autonóm tartományból. Gróf Dessewffy méltán neheztelhetett, hogy terve egészen mellőztetett. De ez csak az egyéni nézet jogosultságával birt. Rechberg számára készitett dolgozatát gróf Széchennek is felküldte, de ez értesitette, hogy terve egyáltalán kivihetetlen. És ezért a bécsi vezérpolitikusok, bár más alakban, de szintén az alkotmányos foederalismus felé akarták vinni a monarchiát. Dessewffy terve még sok volt nekik és Széchen segitségével megcsinálták az októberi diplomát. Október 16-ikán volt az értekezlet, melyen gróf Rechberg elnöklete alatt részt vettek gróf Andrássy György és Dessewffy Emil, valamint báró Sennyey Pál, Majláth György, Barkóczy János és Széchen Antal, az utóbbi mint előadó. Dessewffy Emil egyedül küzdött Rechberggel és Széchennel; többi conservativ társának elég volt az októberi diploma, s igy azt az értekezlet eredeti szövegével fogadta el. Október 18-ikán járult ahhoz a császár, s miután annak végleges szövegét Rechberg és Széchen megállapitották, október 20-ikán kinyomatták. Igy jött létre az októberi diploma, melyhez a conservativek — eltekintve gróf Dessewffy egyes ellenvetéseitől — hozzájárultak, de melyet szerencsére a nemzet Deák Ferenczczel élén visszautasitott.[1]

[1] Az októberi diploma szövegét császári nyilatkozat előzte meg, melyet Ferencz József népeihez intézett. Követte ezt a legfelsőbb kézirat gróf Rechberg miniszterelnökhöz és külügyministerhez. Egy további legfelsőbb kézirat Vilmos főherczeghez intézve elrendelte, hogy a főhadparancsnokság hadügyministerséggé alakuljon, és ennek élére ideiglenesen Degenfeld-Schomburg grófot állitotta. A további legfelsőbb kéziratok felmentették Benedek lovagot Magyarország politikai kormányzásától s az országos hadparancsnokságtól, Thun Leo grófot a vallás- és közoktatásügyi ministerium vezetésétől, Nádasdy grófot az igazságügyministerségtől s báró Thierryt a rendőrügyi ministerium vezetésétől. Legfelsőbb kéziratok intézkedtek a magyar és erdélyi kanczellária visszaállitása felől. Ugyanekkor nevezte ki a fejedelem gróf Széchen Antal birodalmi tanácsost ministerévé. A báró Vay magyar udvari kanczellárhoz intézett legfelsőbb kézirat pedig az országgyűlés összehivása s a koronáztatás iránt nyilatkozott; de az 1848-iki törvényeket csak annyiban ismerte el, amennyiben az októberi diplomával nincsenek ellentétben. Az országgyűlés összeszerkesztésének alapja gyanánt sem fogadta el az 1848: V. tcz.-et hanem az 1608: III. tcz. alapján kivánt létesiteni új választási rendszabályokat, s e czélból a herczegprimás elnöklete alatt értekezlet összehivását rendelte el.

Az októberi diploma érdemleges része következőleg szól: »A Pragmatica Sanctio alapján és teljhatalmunk erejével állandó és vissza nem vonható állami alaptörvényül tulajdon Magunk, valamint az uralkodásban törvényes utódaink zsinórmértékéül a következőket határoztuk és rendeltük:

I. Azon jog: törvényeket hozni, változtatni és megszüntetni, Általunk és utódaink által, ezentúl csupán a törvényesen egybegyűlt országgyűlések és illetőleg a birodalmi tanács közrehatásával fog gyakoroltatni, mely utóbbihoz az országgyűlések Általunk meghatározott számú tagokat küldendnek.

II. Mindazon tárgyai a törvényhozásnak, melyek az országaink és tartományaink mindnyájával közös jogok, kötelességek és érdekekre vonatkoznak, nevezetesen a törvény-

Az octroyált alkotmányosság e visszautasitása a magyar nemzeti szellem egyik legszebb diadalát képezi. Igy nem került bele közjogunkba a felülről engedélyezett szabadságok rendszere, melyet a magyar alkotmány soha sem ismert. Igy maradt ez alkotmány tisztán és érintetlenül azon szégyenteljes folttól, melyet annak tiszta lapjára Bécsből akartak rácsöppenteni.

alkotás, az ércz-, pénz- és hitelügy, vám- és kereskedelmi ügyek; a törvényhozás posta-, távirda- és vasutügyek alapelveit illetőleg, nemkülönben a katonai kötelezettségnek módját, mivoltát és rendjét illető törvényes intézkedések ezentúl a birodalmi tanácsban és ennek közbejöttével fognak tárgyaltatni, és ennek közrehatásával alkotmányosan elintéztetni, valamint újabb adók és illetékek tételeinek fölebbemelése, nevezetesen a só árának nagyobbitása, valamint újabb államkölcsönök fölvétele, 1860 július 16-ik napján kelt elhatározásunk értelmében, nemkülönben a meglevő államadósságok átváltoztatása, és az állami ingatlan vagyon eladása, átváltoztatása vagy terhelése csupán a birodalmi tanács beleegyezésével rendeltethetik el, végre pedig az állami kiadások költségvetésének vizsgálata és megállapitása a következő évre, valamint az állami számvizsgálati kimutatás és évi pénzügyi kezelés végeredményeinek vizsgálata, a birodalmi tanács közremunkálata mellett történendő.

III. A törvényhozás minden egyéb tárgyai, melyek az előbbeni pontokban nem foglalvák, az illető országgyűléseken és azok által, és pedig a magyar koronához tartozandó országokban és tartományokban az előbbi alkotmányok értelmében, többi országaink és tartományainkban pedig a tartományi rendtartások szerint és értelmében alkotmányszerűleg intézendők el.

Miután azonban — a magyar koronához tartozó országok kivételével — a törvényhozásnak olyan tárgyaira nézve is, melyek az összes birodalmi tanács hatáskörébe nem tartoznak, többi tartományaink számára hosszú idők során közös tárgyalás és elintézés létezett, fentartjuk magunknak, hogy az ilyetén tárgyakat is a birodalmi tanács alkotmányszerű közremunkálása mellett ezen tartományok birodalmi tanácsosainak közbejöttével intéztessük.

Közös tárgyalásnak akkor is van helye, mikor a birodalmi tanács hatásköréhez nem tartozó tárgyak iránt az illető országgyűlések által kivántatnék és javaslatba hozattatnék.

IV. Ezen császári diploma azonnal országaink és tartományaink országos levéltáraiban leteendő, annak idejében az országos törvények közé eredeti szövegében és az illető ország nyelvén bejegyzendő lészen. Utódaink ezen diplomát trónraléptükkor azonnal hasonló módon császári aláirásukkal ellátván, országaik- és tartományaiknak kiadandják, ahol az ország törvényei közé igtatandó.«

Ferencz József aláirása.

MÁSODIK KÖNYV

*

A PROVISORIUM ÉS A KIEGYEZÉS ELŐZMÉNYEI

Magyar diszitési motivumok.
(Rajzolta Hollós Károly.)

I. FEJEZET.

Új rendszer és régi politikusok.

Bach Sándor bukása után lassanként omlott össze rendszere. Sőt e rendszernek csak külső formái hullottak szét és eszközei törtek el. Maga az alapeszme maradt a régi: a birodalmi centralisatio. Azon harmonikus egység, mely a bécsi politika és Bach szeme előtt lebegett, s mely nemcsak a törvényhozás, hanem egyszersmind a közigazgatás és a germanisatio által a közkormányzati nyelv egysége leendett, többé nem volt tartható. A birodalmi egységnek más feltételeit és eszközeit kellett feltalálni. Ugyanazon főczélt, melyért annyi vér és köny folyt, s melynek elérésére az absolutismus képtelennek bizonyult, látszólagos vagy félalkotmányosság segitségével vélték megvalósithatónak. A birodalmi politika Solferino után a szuronyokra támaszkodó önkényuralom helyett az octroyált alkotmányosság terére lépett.

Ausztriában az octroyált alkotmányosságnak még csak volt valami értelme. Csehország kivételével nem maradt meg egyik osztrák tartománynak sem politikai és történeti egyénisége. Magához a cseh alkotmány-jogfolytonossághoz erős kételyek fértek és férnek, s pedig nem azért, mert a fehérhegyi csata után II. Ferdinánd szintén octroy által szervezte a cseh királyságot, hanem azért, mivel az alkotmány-jogfolytonosság a cseh közjogban ki nem mutatható. A Rieger és Palaczky-féle elmélet, mely szerint II. Ferdinánd alkotmánya törvénytelen és Csehország alkotmányszerkezetét feudális alapon kell visszaállitani, a cseh politikusok előtt sem vált egyértelműen elfogadott igazsággá. Az ifjú csehek elfogadták II. Ferdinánd alkotmányát, amennyiben ez a feudális szerkezetet megszüntette. A kérdés lényege Csehországra nézve abban van, hogy Mária-Terézia teljesen megszüntette a cseh királyság különállását, mert midőn feloszlatta a cseh udvari kanczelláriát, Csehországot a többi osztrák tartományok szinvonalára nyomta le. És ebbe

a csehek belenyugodtak, közel egy századig a cseh királyság különállását vissza nem követelték. Ekkép tehát az egyetlen-egy történeti alkotmánynyal biró Csehország is belenyugodott különállásának megszüntetésébe, s a törvényhozó hatalmat legalább hallgatólagosan a császárra bizta.

Magyarország ellenben soha még hallgatag sem mondott le történeti alkotmányáról. Majláth joggal mondhatta a megerősitett birodalmi tanácsban, hogy Magyarországon mindenki tudja, mikép törvény máskép nem jöhet létre, mint az országgyűlés és a király megegyezésével. Ausztriában a törvényhozás hatalomforrása a korona, Magyarországon a nemzet és a király egyező akarata. Az új rendszer tehát, mely az octroyált alkotmányosság által igyekezett a birodalmi egység czélját megvalósitani, még a nyilt absolutismusnál is durvább támadás volt Magyarország történeti alkotmánya ellen. És Bach bukása után az új osztrák ministerium mégis az új rendszert készitette elő. Ez az új ministerium lényegileg nem is volt más, mint a Bach-kormányzat folytatása.

Amidőn gróf Rechberg felszólitotta Bach Sándort lemondásának benyújtására, báró Jósika Samut igyekezett megnyerni birodalmi belügyministernek, ő azonban a birodalmi belügyministerséget azon kijelentéssel utasitotta vissza, hogy nem érez magában képességet arra, mikép egyszerre kormányozza Ausztriát és Magyarországot, itt a magyar, ott a német-szláv elemet. E képességet azonban feltalálta magában gróf Goluchovszky galicziai helytartó, aki tényleg Bach utódja lett a belügyministerségben. A ministerium szelleme azáltal sem alakult át, hogy Bach szövetségesének, Kempennek helyét báró Hübner, a volt párisi nagykövet foglalta el. A legjellemzőbb, hogy egy ideig Thun is megmaradt a kabinetben, aki a politikaiak mellé új, felekezeti bajokat sorozott pátense által.

Azt lehetett volna hinni, hogy az új rendszer ellen a magyar conservativek ép úgy sorakozni fognak, mint szembe szálltak a Bach-rendszerrel. Az új rendszer azonban feladta a német nyelvű centralisatiót, és helyére tette Ausztriában a feudális, Magyarországon az aristokratikus és némi, bármily fogyatékos nemzeti motivumokkal kiegészitett kormányzatot. Az új kisérletezés alapgondolatává lett Magyarországon a konzervativekkel való próbálkozás. Bach félreszoritotta a conservativeket, meg tudta gátolni befolyásuk érvényesitését az udvarnál. Meg tudta gátolni még azt is, hogy a conservativek nagy része által aláirt második petitio a császár kezéhez jusson és Scitowszky herczegprimás kezéből az esztergomi archivumba kerüljön. Az új rendszer ellenben az egész politikai súlypontot áthelyezte a conservativekre. E tévedés csakhamar köztudomásúvá lett; Bach bukása után azonban az udvar még remélte, hogy, ha a conservativeknek kiszolgáltatja Magyarországot, ezek viszont sikeresen működnek közre, hogy Magyarországot visszaszolgáltassák a birodalmi centralisatiónak.

És conservativeinknek még legkiválóbbjai is elkövették a nagy hibát, hogy 47-es álláspontjuk feladásával az octroyált alkotmányosság terére léptek.

Még az 1848 előtti conservativ párt is alig érdemelte meg a conservativ elnevezést. Conservativ csak annyiban volt, amennyiben gátolta a haladást és fejlődést. Az udvari politika képviselője lévén, egészen aulikus szellemben vezette Magyarország autonóm kormányzatát. Leginkább az úgynevezett czentralistákkal szemben domborodott ki conservativ jellege, amennyiben a municipalismust védte a parlamenti rendszer ellen; e téren azonban találkozott a Kossuth-féle radicálisokkal, akik a vármegyét, Kossuthtal élükön, még közvetlen a forradalom előtt is, nemzetibb és szabadabb intézménynek tartották a parlamentnél.

1848-iki átalakulásunk után a conservativ elnevezésnek még külső jogosultsága is elveszett. Az 1848-iki hatalmas áradat eltemette az 1847-et, s az 1848-at feladva, többé mit sem conserválhattak az úgynevezett conservativek.

A Bach-rendszer idején némi reminiscentia a multból megadhatta aristokratiánk egy udvari szellemű csoportjának a conservativ czéget, amennyiben Bécs tabula rasat csináló politikájával szemben az 1847-iki alkotmány czimén védte a régi történeti magyar alkotmányt. Conservativ jellegét erősitette még azon körülmény is, hogy az activ politikával foglalkozó mágnásaink eme csoportja a nyolczszázados hagyomány municipális szellemében élt, s a magyar közigazgatás aristokratikus jellegét akarta főntartani, szemben a Bach-rendszer idegen és nemzetellenes demokratiájával. Ezt a jelleget a conservativ-párt megtartotta a provisorium alatt is. Vay Miklós és Majláth György a legerősebb municipalisták voltak. Az utóbbi mint tárnokmester ismételten felterjesztéseket tett a provisorium idején az udvari kanczellária és a helytartóság azon intézkedései ellen, amelyek a Pálffy Móricz-féle újabb provizórium előtt, s az 1861-iki országgyűlés idején és után a megyéket meg akarták rendszabályozni. Sennyey Pál azonban a conservativ jellegnek ezen utolsó foszlányát is széttépte, midőn a lucus a non-lucendo-féle conservativ alapon a legmerevebb centralisatió és az államigazgatás terére lépett.

De már az októberi diploma idején megszünt az úgynevezett conservativek conservativ politikai jellege. Ez a diploma a conservativek legsajátosabb műve, daczára annak, hogy Dessewffy Emil inditványai nagyrészt megbuktak.

A conservativizmusnak szükségkép történeti háttere van, s az októberi diploma által a conservativek a történeti fejlődéssel a legélesebb confliktusba kerültek. Részt vettek a fejedelmi akarat által felkényszeritett octroyban s Magyarország némi helyi autonomiáját beillesztették a monarchia alkotmány-szerkezetébe. Szervezték a Reichsrathot, ahová részben be is mentek, amiről a történeti magyar alkotmány mit sem tudott. Feladták Magyarország önállóságát, amelyről a régi alkotmány annyi törvényczikke szólt, sőt mely az általuk régebben conserválni akart 1847 szerint is tényleg és jog szerint létezett.

És még az októberi diploma sem volt végleges álláspontjuk, amelynek conserválását megkisértették volna az újabb provisoriumok és definitivumok váltakozó szeszélyeivel szemben. A februári pátens létesitésében is részt vettek, s egyik tagjuk, gróf Széchen Antal, mint államminister alá is irta ezt az alkotmányt. A februári pátens szerkesztésében Vay, Majláth és Sennyey nem vettek ugyan részt, de nemcsak tudomással birtak róla, hanem conflictus is volt miatta köztük és az államminiszterek közt. E conflictus a miatt támadt, hogy a pátens fix összegben, 85-ben állapitotta meg a magyar birodalmi tanácsosok számát, s mert 7-ik §-a azon rendelkezést tartalmazta, hogy, ha a tartománygyűlések nem küldenék delegátusaikat a Reichsrathba, a direct választások elrendelhetők. A magyar országgyűlés is ily tartománygyűlés számba ment. Ebbe a conservativek még sem egyezhettek bele, s Vay elutazott Bécsből, nehogy a pátenst alá kelljen irnia; sőt midőn azt utána küldték, az aláirást határozottan megtagadta. Majláth, Apponyi és Sennyey Vay mellé álltak, s igy lehetett csak kikerülni, hogy a februári pátens Vay aláirásával jelenjék meg, s igy vállalta azt magára gróf Széchen Antal. A birodalmi miniszter és a nevezett konzervativek közt az egyetértést még az is megzavarta, hogy az erdélyi udvari kanczellár Kemény, Vayval egyetértve, a felséget arra birta, hogy a magyar országbirói értekezlet határozatai kiterjesztessenek Erdélyre, ami által a magyar állami egység nyert volna. Ekkor meg az osztrák ministerek adták be lemondásukat, s igy az ide vonatkozó császári kézirat visszavétetett.

A conservativek nagy része, akiket t. i. a visszatérő önkényuralom el nem mozditott helyükről, megmaradtak a birodalmi eszme szolgálatában. Nem conserváltak mást, mint csak politikai vagy hivatali állásukat. A történeti magyar alkotmány, az 1848-ikról nem is szólva, teljesen kisiklott kezeik közül, s egészen a birodalmi alkotmány confusiójába tévedt csavargós ösvényük a magyar történeti alkotmány-fejlődés több százados útjáról.

Amig a municzipálizmust el nem dobták maguktól, addig legalább egy hagyományra támaszkodhattak. Azontúl erre sem. A történeti multból nem maradt számukra más, mint az osztály- és felekezeti szellem. Ez az utóbbi talán kevésbbé tapadt egyéniségükhöz, mint az első. A protestantismus túlzásaira kész Zsedényi, akit a Thun-féle pátens idején a hatalom börtönre vetett, teljesen megfért velük; sőt katholikus jellegük nem gátolta őket, hogy a protestánsok ellenállását nyiltan vagy titokban támogassák. Hiszen a katholikus clerus nagy része is a nemzeti ügygyé vált protestáns ügy védelmére vonult ki. E főúri politikusok rendszeréből csak a demokratikus szellem volt kizárva. Az utolsó történeti lehelletet az képezte rendszerükön, mely Magyarországot begyúrta a birodalmi egységbe, hogy a történeti társadalmi osztályok érdekeit tolták előtérbe. A történeti individualitások egységes birodalmi szerkezetének azonban teljesen hivei voltak, mely szerkezet Magyarország különállását és alkotmányát bármely osztrák provintia niveaujára sülyesztette le.

Ezt a nagy elcsuszamlást a történeti s igy a conservativ alapról némileg csak az által feledtették, hogy gyökeresen átalakult politikai nézetük számára nemcsak erőszakkal, hanem még jogos rábeszélés által sem igyekeztek proselytákat szerezni. Nem legalább azok, akik közülük méltán tarthatták magukat hazafiaknak, mint gróf Apponyi György, Majláth, báró Sennyey Pál s mások. A Pálffy Móriczok, Zichy Hermannok és Nádasdyak cselekedeteit még ez a feledés fátyola sem fedi be. Az előbbiek azonban soha a legkisebb befolyást sem igyekeztek gyakorolni a közvéleményre. Ép oly kevéssé készitették elő a közvéleményt az októberi diplomára,

Gróf Apponyi György.
(Kőnyomat után.)

mint amennyire nem befolyásolták az 1861-iki és 1865-iki országgyűlési választásokat.

Conservativ jellegük azonban, mely már 1848 után kétessé vált, az októberi diploma által teljesen megszünt, s igy végleg kizárták a lehetőséget, hogy Magyarországon valaha conservativ párt alakulhat.

A conservativek, szakitva a történeti alappal, az udvar octroyált alkotmányossági rendszeréhez tértek át. Egészen más politikát követett Deák Ferencz és vele a nemzet. Valamint Kossuth és vele az emigratio is, aki az osztrák-magyar monarchia felbontása mellett a dunai confoederatiót akarta létesiteni. Úgy Deák Ferencz, mint Kossuth politikájáról lesz szó alább, egyelőre azonban még a conservativekkel kell foglalkoznunk, akik

tényleg a hatalom birtokába kerültek, s arra vállalkoztak, hogy Magyarországot az új rendszer szellemében organizálják.

Két vezéralak domborodott ki a conservativek soraiból. A conservativ politika élén Magyarországon gróf Apponyi György állott. A conservativ elemeket Erdélyben báró Jósika Samu vezette; de e férfiúnak nagy hatása volt Magyarország sorsának intézésére is. Talán az összes conservativek közt ő volt a legnagyobb tehetség. Mint Stadionnak ifjúkori barátja, befolyással birt a végzetes olmützi és kremsieri napokban, sőt bécsi tartózkodása folytán informátoruk maradt az udvari köröknek. De valami átalakulás észlelhető később a tehetséges férfiú lelkületében. Ez átalakulás talán abban leli magyarázatát, hogy bécsi tartózkodása alatt, mint már volt róla szó, gyakran érintkezett az elborult elméjű döblingi titánnal. Talán ennek befolyására vezethető vissza, hogy mindinkább háttérbe vonult, s a birodalmi belügyministerséget is visszautasitotta, melyet Széchenyi iratai szerint felajánlottak neki. Előtérbe léptek más alakok, mint gróf Apponyi György, Sennyey Pál és mások.

Gróf Apponyi György a Bach-rendszer alatt keveset szerepelt. Szereplésének legnagyobb része az 1848 előtti időkre, a provizoriumra, valamint a kiegyezés korszakára esik. Hosszu alkanczellársága után főkanczellársága nem sokáig tartott, mert 1847 november 6-ikán nevezték ki, s csakhamar közbejött a forradalom. Mint a provisorium alatt országbiró s az országgyűlés megnyitásán királyi biztos, rokonszenvet tudott maga iránt kelteni, annál inkább, mert az absolutismus alatt nemesen és hazafiasan viselkedett, később pedig a hazafias törekvések élén járt. Különösen az 1861-iki országbírói értekezlet megnyitásakor meglepte a közvéleményt hazafias magatartásával. Mint az országgyűlés intéző szelleme, joggal számithatott a közvélemény elismerésére, különösen mikor ez értekezlet eredményeit bátran védelmezte Schmerling pátenseivel szemben. De volt idő, midőn valóságos népszerűségnek örvendett. Midőn t. i. a bécsi kormánynál kegyvesztetté lett, s Deák Ferencz ünneplése miatt elkergették. Ha ekkor határozottan csatlakozik Deák Ferenczhez, nagy politikai jövő várt volna reá. De nem volt képes kiszabadulni az októberi diploma légköréből. Ezt ugyanis elfogadta, sőt a kiegyezés korszakában, Deákhoz való közeledése daczára, makacson ragaszkodott e diploma emlékeihez. Ez emlékekkel kapcsolatban készitette (1863-ban) kiegyezési tervét. Némileg kimért és hideg modora nemes szivet rejtett s Dessewffy után az összes conservativek közt bizonyára ő volt a leghazafiasabb.

A későbbi kanczellár, országbiró s a főrendiháznak és a kuriának még az alkotmányos korszakban is soká elnöke, Majláth György volt a hivatalnok-oligarcha mintaképe. Annyira vitte dölyfös önérzetének kifejtését, hogy hivatali esküjét nem akarta letenni a demokrata Horváth Boldizsár igazságügyminister előtt, hanem azt követelte, hogy gróf Andrássy Gyula ministerelnök kezébe tehesse le azt. De el kell ismerni róla, hogy önérze-

tének kifejezést tudott adni fölfelé is. A közjogi vitatkozásokba legkevesebbet avatkozott, s a bevégzett közjogi tényeket el is fogadta. Mint kanczellár politikai rendszerét épen arra alapitotta, hogy közjogi nézeteit eltitkolja, de a szabadelvűeket mégis a kiegyezésnek conservativ szellemben való megoldására birja. Nem tartozott azok közé, akiket a közvélemény akár gyűlölt, akár szeretett volna, de kétségkivül minden állásában, melyet elfoglalt, imponálni tudott. Kanczellárságának kezdetén fel tudta melegiteni egyénisége és politikája iránt a Deák-párt főközlönyét a Pesti Naplót, és már-már bomlást vitt e' nagyhivatású párt kebelébe. Midőn Deák Ferencz

Majláth György.
(Kőnyomat után.)

végre is szakitani volt kénytelen vele, pusztán csak az átmenet politikusává lett, s többé nem játszott döntő szerepet hazája történetében. Utolsó ténye az volt, hogy saját maga számára biztositotta az országbirói méltóságot. Gőgös és rideg modora közbeszéd tárgya volt, de tragikus halála e tekintetben is kiengesztelte a közvéleményt.

Báró Sennyey Pál életpályája, mint általában a conservativek legtöbbjeé, visszanyúlik az 1848 előtti multra. Conservativ hajlamai már ekkor kezdődtek, s mint Zemplénmegye követe az 1848-iki országgyűlésen a conservativekkel tartott. Az absolutismus alatti szerepléséről szóltunk. A budai

helytartótanács alelnökségét 1860-ban elfogadta, de a februári pátens lemondásra birta. Schmerling bukása után elfogadta a korona fölszólitására a belügyek vezetését, 1865-ben. Azon kevesek közé tartozott a conservativ táborban, akiknek nem hivatali, hanem politikai pályája átnyúlt még a kiegyezés korszakába is, s igy az olvasó még több izben fog vele találkozni. Azon érdemét már itt kell constatálni, hogy, ha bár a kiegyezés létesitésében kevés részt vett, nem gátolta annak létesültét. Egyáltalán nem követte Nádasdynak Erdélyben adott példáját, s egészen szabadon hagyta a véleménynek alakulását a Királyhágon innét.

Báró Vay Miklóssal megegyezett szellemre, felfogásra és hazafiságra egyaránt. Vay rövid kanczellársága az első komoly, de sikertelen kisérlet korszakára esik, midőn Magyarországon azt hitték, hogy Bécsben valóban rendszerváltozás lesz, miután kipróbált jellemű hazafiak vették át a kormányzatot. Ezek a kipróbált hazafiak azonban nemcsak a Bach-korszakban, hanem egyszersmind a provisorium alatt is naiv lelkű politikusok voltak, akik azt hitték, hogy Bécsben komolyan akarják a kiegyezést, s hogy a kiegyezés az októberi diploma alapján megtörténhetik. Vay azonban és barátai, csalatkoztak csakúgy Bécset, mint Magyarország közszellemét illetőleg.

Az első felirat idején Vay memorandumot dolgozott ki és sürgette a Magyarországgal való kiegyezést a felségnél. A rendszerváltozás pedig vagy helyesebben az absolut rendszerre való visszatérés akkor már el volt határozva, és Vay oly naiv volt, hogy ily körülmények közt vélte megvalósithatónak a kiegyezést.
Elbocsáttatása memorandumával kapcsolatban van, s oly körülmények között történt, amelyek ezen korszakban rendszert látszottak képezni Bécsben. A bukott ministerek és kanczellárok ma még az uralkodói kegy fényében sütkéreztek, és másnap már tudtuk nélkül kegyvesztettekké lettek. Néha a hivatalos lapban előbb jelent meg felmentésük, mint megkapták az elbocsátó kéziratot.

Gróf Dessewffy Emilről s az absolutismus korszakában szerepet vitt más conservativekről volt már szó, s igy a magyar conservativ politikusok csoportja ismeretes az olvasó előtt, mely csoport nem alázta le magát az önkényuralom eszközévé s a provisorium alatt is igyekezett megtartani hazafiságát. A másik csoport a provisorium idején az újra fellépő önkényuralom eszközévé lett. Szerencsére azonban kevesen tartoztak e csoportba, csak a Pálffy Móriczok, Forgách Antalok és Zichy Hermannok.

Sőt még a történetirás nyugodt vizsgálata előtt ezek sem mindnyájan tünnek fel oly emberi szörny alakjában, minőt a jogos hazafiúi harag alkotott felőlük a hatvanas években.

A provisorium absolutismusa csak a külső formákban hasonlitott a Bach-korszakbeli absolutismushoz. Voltak ennek is hadbiróságai, börtönei, kémei és lánczai, de nem volt azon zord atmosphaerája, mint az ötvenes

évek rémuralmának. Még mikor fenyegetett, akkor sem tudott igen ijeszteni. Érezte mindenki, hogy az absolutismus halálos sebből vérzik s hogy az nemsokára el fog halni.

A kiegyezés természetesen még soká késett, s nem vezethettek eredményre az első kisérletek. Az októberi diploma meginditotta, bár ferde irányban, a kiegyezési mozgalmat, a februári pátens Schmerling diadalát jelentette.

Báró Sennyey Pál.
(Kőnyomat után.)

Az 1861 február 26-iki pátens úgy jelentkezett ugyan, mint az októberi diplomának csak végrehajtása, de mégis igen lényeges és új intézkedéseket tartalmazott s régieket megszüntetett. Igy ez szabályozta tulajdonkép a birodalmi képviseletet. Az alsóháznak e szerint lett volna 343 tagja, s pedig a magyar királyság számára 85, Erdély részére 26, Horvát- és Tótország számára 9, a többi az osztrák örökös tartományok között oszlott meg. De Magyarország természetesen nem ment be a birodalmi tanácsba, s

Erdélyben Nádasdy viselt dolgai a legtörvényellenesebbek voltak. Ezek azonban meg nem gátolhatták többé, hogy Magyarország fellendülő szelleme át ne hasson Erdélyre is. Ez a szellem ellenállhatlan erővel tört előre, s kivívta az 1848-iki alkotmányt, és ennek kapcsán Erdélynek Magyarországgal való unióját is.

II. FEJEZET.

Értekezletek a herczegprimásnál Esztergomban és Gyula-Fejérváron.

A conservativek jól tudták, hogy az októberi diploma a papirosról csak akkor kelhet életre, ha azt a magyar törvényhozás elfogadja. Ez volt oka, hogy az absolut rendszer bukása után a magyar nemzet képviselete által akarták elfogadtatni, amit nem volt képes keresztülvinni a szuronyokra támaszkodó önkényuralom.

A legelső kérdés azonban az volt, minő törvény alapján jőjjön össze az országgyűlés. E kérdés kapcsán később felmerült az Erdélylyel való unió, és az erdélyi országgyűlés kérdése. Közvetlenül azonban csak a magyar országgyűlés összehivásának mikéntje iránt tanácskozott az esztergomi értekezlet.

Az udvar hallani sem akart az 1848-iki törvényekről, hanem az 1608 : I. t.-cz. alapján próbálta összehivni a magyar nemzet képviseletét. Világos volt ebből, hogy a kiegyezés korszakának még első derűje sem érkezett el, hanem csakis arról volt szó, hogy a negyvenhetes alkotmány összhangba kerüljön az októberi diplomától contemplált birodalmi alkotmánynyal. Csak természetes, hogy Deák Ferencz erre az értekezletre el nem ment, s hogy — Lónyay szerint — tagadó választ adott még akkor is, amidőn barátainak egy bizalmas küldöttsége felkereste. A herczegprimás meghivó levelére pedig deczember 3-ikán a következő választ irta:

»Főmagasságú Bibornok, Herczegprimás és Érsek, Kegyelmes Úr!

Mély tisztelettel mondok köszönetet Eminentiád kegyes meghivásáért; de sajnálattal kell kijelentenem, hogy a kegyes meghivást el nem fogadhatom s az esztergomi értekezleten részt nem vehetek. Fogadja Eminentiád mély tiszteletem kifejezését, melylyel vagyok Eminentiádnak alázatos szolgája Deák Ferencz.«

Mindenki elfogadhatta az esztergomi értekezletre való meghivást, csakis Deák Ferencz nem. Tisza Kálmán és más ellenzéki vezérek meghivót nem is kaptak. Ennek daczára nagy volt az érdeklődés az esztergomi értekezlet iránt. Több mint egy évtizedes rabság után ez alkalomból nyilatkozhattak az ország kiváló férfiai, s igy nem csoda, ha a conservativ

Esztergom az ötvenes években.
(Rajzolta Alt Rudolf.)

vezéreken kivül megjelentek ott oly férfiak is mint gróf Andrássy Gyula, Ghyczy Kálmán stb. Az 1860 deczember 18-ikán az esztergomi érseki könyvtár nagytermében végbement tanácskozásban nem kevesebb mint 45 tag vett részt, s nem pusztán conservativ férfiak és főpapok, hanem egyszersmind református püspökök, a liberalismus s a polgárság kiváló jelesei is.

Az értekezlet lefolyása és eredménye a kisérletezésnek a nemzeti ügy fényes diadalát képezte. Mindjárt az első szónok, báró Wenkheim Béla, czáfolatlanul kimutatta, hogy Magyarország 1608 : VIII. t.-cz. alapján nem választ képviselőket, hanem csakis az 1848 : IV. és V. t.-czikkek alapján létesithető az országgyűlés. Beszédének végén ünnepélyesen kijelentette, hogy az országgyűlés, melynek összehivása égető szükséggé vált, csak akkor fog megfelelni czéljának, ha teljesen alkotmányszerű lesz; alkotmányszerű pedig csak akkor lehet, ha az 1848-iki törvények megtartatnak.

A Wenkheim beszédére következett lelkesült helyeslés elárulta a conferenczia hangulatát. Maga gróf Dessewffy Emil is az 1848-iki törvények hatálya mellett nyilatkozott. Van még egy döntő ok — úgymond — mely az 1848 : V. t.-cz. alkalmazását mulhatlanná teszi, az, hogy a leendő országgyűlés egy 11 évi törvényen kivüli állapot megszüntetésére és az alkotmányos élet teljes helyreállitására lesz hivatva és arra is, hogy az ország közjogi viszonyai véglegesen szabályoztassanak, és a pragmatica sanctio értelmében az országnak a birodalom többi országaihoz való viszonyai véglegesen rendeztessenek. Egy ily nagyfontosságú országgyűlésnek, melyen ő Felsége ezen czélzott eredményeket koronázással akarja megpecsételni, és amelyen a megkoronázandó fejedelem által az országot biztositó hitlevél lesz kiadandó, mind ő királyi Felsége, mind az ország érdekében olyannak kell lenni, mely minden gondolható alapos kifogásokon felül álljon törvényszerűség és alakulási forma tekintetében is.

Beszédét ekkép fejezte be: »Nézeteim abban összpontosulnak, hogy az értekezlet által kimondandó az, hogy az országgyűlés összehivása legfőbb szükség és czélhoz más módon nem vezethet, mintha ő Felsége méltóztatik az 1848 : V. t.-cz. alapján annak összehivását elrendelni.«

Dessewffy felszólalása és a lelkes helyeslés után valóban be kellett volna fejezni a vitát, mint az elnöklő herczegprimás is óhajtotta. A birodalmi tanácsban magyart, és Magyarországon osztrákot játszó gróf Barkóczy János azonban az 1848 : V. t.-cz. ellen intézett támadásával szélesre törte ki a vita medrét.

Zsedényi szintén csak a lelkes hangulatot rontotta. Báró Eötvös József és gróf Andrássy Gyula azonban újra a kezdetbeli magasság szinvonalára emelték a vitát. Ghyczy Kálmán és még néhány bizottsági tag felszólalása után az elnök kihirdette a vita eredményét, a következő szavakban: »Általános a kivánat, hogy az értekezlet nevében kérjem meg ő Felségét, hogy a jövendő országgyűlésre az 1847—1848-iki V. t.-cz. szerint követek

választassanak, azon hozzáadással, hogy mielőbb nyittassék meg az országgyűlés.

Scitovszky herczegprimás deczember 21-ikén jelentést tett a felséghez a conferentia lefolyásáról, mely azonban csak félsikert ért el, mert a képviselő-választásokat mégsem az 1848-iki törvények, hanem az ezek alapján kidolgozott ideiglenes szabályzat alapján rendelték el. A helytartótanács valóban az 1848: V. t.-cz. alapján kidolgozott ideiglenes választórendszabály szerint hirdette ki az országgyűlés összehivását 1861 április 2-ikára. Horvátország felhivatott, hogy vegyen részt a magyar országgyűlésen, Erdélyt azonban Bécsben még most mellőzték.

Erdélyt ugyanis az októberi diploma megtartotta különválásában, s a bécsi politikusok azt akarták, hogy meg is maradjon e különállásában és igy fogadja el az októberi diplomát. Az alkotmányos játék Erdélyben is conferentia összehivásával kezdődött. Rechberg megbizta báró Kemény Ferencz erdélyi kanczellárt, hogy a gyulafejérvári értekezletre hivjon meg a különböző vallások és osztályok, valamint nemzetiségek köréből oly egyéneket, akik hivatali állásuk vagy polgári érdemeik, főleg pedig a birodalomnak tett szolgálataik által kitüntek. Az 1861 február 11-ikére összehivott conferentiában 42 meghivott vett részt, s az értekezlet lefolyása itt is a legnagyobb mérvben kedvezett a nemzeti ügynek.

Ez alkalommal tette nagyszabású nyilatkozatát Haynald Lajos erdélyi püspök, mely nyilatkozata forduló pontot képezett a kiváló egyházfejedelem politikai pályáján. Az önkény-uralom Haynaldot azért nevezte Erdélyben coadjutorrá az öreg Kovács püspök mellé, hogy ennek hazafias törekvéseit ellensúlyozza, de ez idő tájban nemsokára Erdélybe került báró Eötvös József, aki a Királyhágón túli hazafiakat és Haynaldot felvilágositotta, hogy szükségkép kedvező fordulat áll be a magyar ügyre nézve. A fordulat be is következett, s a gyulafejérvári conferentia képezte az alkalmat arra, nogy Haynald Lajos az önkény-uralom czélzatával szemben elfoglalja hazafias álláspontját. Oda kell nyilatkoznia — úgymond — hogy az értekezlet alattvalói hódolattal kérje meg Magyarország apostoli királyát és Erdély nagyfejedelmét, hogy a fennálló törvény értelmében honunk képviselőit az egyedül illetékes magyarországi közös országgyűlésre meghivni méltóztassék, mely esetre részünkről megszünik annak szüksége, hogy bármi más országgyűlésre meghivassunk s annak megtartási módja felett értekezzünk, tervet készitsünk, vagy bármi tanácsot adjunk.

Kifejtette, hogy Magyarország és Erdély közt az unio bevégzett ténynyé lett, amidőn Erdély képviselői az 1848 július 2-iki pesti országgyűlésen megjelentek, s az erdélyi országgyűlést július 18-ikán ő felsége királyi biztosa azon kijelentéssel zárta be, hogy ez volt az utolsó erdélyi országgyűlés. Haynald beszéde nagy feltűnést keltett nemcsak a conferentián, hanem az egész országban. Gróf Teleki Domokos Haynald beszédének hatása alatt adta elő a nézetét. A nemzetiségi ellentétet azonban sem

egyik, sem másik nagy beszéd sem szüntette meg. Sterka Sulutiulu érsek külön erdélyi országgyűlés megtartását vélte szükségesnek, és a választás módja iránt előterjesztést tett. Schmidt Konrád, bár elismerte az 1848-iki törvények érvényét, az októberi diplomához tartotta magát és új választási szabályzat kidolgozását ajánlotta. Különösen Sterka Sulutiulu előterjesztése, melynek szövege, úgy látszik, elveszett, legalább a conferentia magyar szónokainak beszédeiből itélve, heves kifakadásokat tartalmazott a magyar nemzet ellen. A conferentia többsége Haynald Lajos inditványát fogadta el, de báró Kemény Ferencz minden áron felterjesztést tett a fejedelemhez.

A legfelsőbb válaszban, mely 1861 márczius 24-ikén kelt, a felség kijelentette, hogy az általa tett felterjesztést helybenhagyja, s az erdélyi országgyűlési választást szervező 1791 : XI. t.-cz. fentartása mellett elrendelte, hogy azon néposztályra nézve, mely eddig az országgyűlési követválasztásból ki volt zárva, 8 osztrák forint egyenes adó lesz megállapitandó, adópótlék és fejadó nélkül. Ezenkivül — szól a határozat — a felség akaratja az, hogy az eddig választásra nem jogosult néposztály az október 20-iki diploma és deczember 21-iki legfelsőbb kézirat értelmében már a most egybehivandó országgyűlésen képviselve legyen; nemkülönben ezentúl a királyi kormányszéki, tanácsosi, titkári, főispáni és királyi táblai állomásokra, mint szintén királyi hivatalnoki kinevezésekre teendő kijelöléseknél az addig nem jogosult néposztályból alkalmas egyének mindig ajánlhatók lesznek.

A kiegyezéssel és az alkotmányossággal a conservativek czége alatt szinre hozott, sok tekintetben komikus hatású kisérlet már első felvonásában tartalmazta biztos bukása garantiáit. A kisérlet nem irányult az 1848-iki alkotmány restaurálására, hanem a birodalmi egység alkotmányos létesitésére. A magyar nemzet válasza — bár nem hivatalos képviselői által — úgy Esztergomban, mint Gyula-Fejérváron tagadó és elitélő volt. Még inkább tagadónak és elitélőnek kellett lennie azon válasznak, melyet a nemzet hivatalos képviselői adtak az országgyűlésen. Az erdélyi országgyűlést a legfelsőbb kézirat Gyulafejérvárra november 4-ikére, a magyar országgyűlést április 2-ikára, de nem Pestre, hanem a negyvennyolcz ellen tüntetve Budára hivta össze.

Az esztergomi értekezletről a »Pesti Napló« 1860 deczember 20-iki estilapjában a következőket irta: »Az esztergomi értekezlet nyilatkozott azon kérdésre nézve: mely alapon hivassék egybe az országgyűlés. Nyilatkozata visszhangja volt az ország nyilatkozatának. Mindamellett nyilatkozása nagy óvatossággal történt; tisztán magánjellegű volt. Jegyzőkönyvét hiába fogja keresni az utókor; csak a beszédeket tartja fönn a primás ő herczegsége gondosságából a gyorsirás. Most egyebek közt az a kérdés, hol fog tartatni az országgyűlés? Úgy hisszük, az 1848-iki törvényes alap elfogadása után az is el van döntve. Az 1848 : IV. t.-cz. 1. §-a határozottan Pestet jelöli ki az országgyűlés helyéül.«

Pesten Januar 9én 1861

Kedves sógor!

Úgy látszik az emberi természetnek kiválólag tulajdona az, hogy szereti magát fényes álmokban ringatni. Megszokta képzelődése tarka szárnyait, s minden kis körülményt, minden jelentéktelen eseményt ábrándjainak felfokozására használ fel. Ez magában igen szép, igen kellemes volna, ha a kiábrándulás azután oly igen kellemetlen, sőt néha veszélyes ne volna. De különösen az élet komoly viszonyaiban, melyek gyakran száraz hideg számításoktól függnek, nagy baj, nagy kár olykor az ily ábrándozás.

S most miután mozgalmasabb élénkebb napokat élünk, felizgatva reményekben, azon csekély jelentőségű körülménytől, hogy a császár engem, és b. Eötvöst Bécsbe felrendelt, Isten tudja minő vérmes ábrándokat szövöget magunknak, s az gondolatjaink minden fel van, minden meg van, mit óhajtanunk.

Sajnálom, hogy kénytelen vagyok szép álmaikat a rideg valóság hideg kezével eloszlatni. De politikában, kivált komolyabb emberekének nem való az álmodozás, ahol ébren kell lenni.

Írtam

DEÁK FERENCZ LEVELE TARÁNYI JÓZSEFHEZ Ő FELSÉGÉVEL VALÓ ELSŐ TALÁLKOZÁSÁRÓL.

(Eredetije Kónyi Manó gyűjteményében.)

Az Athenaeum kiadása

Irtam multkori levelemben: hogy arra
nézve, mi valószinüleg érdekelni fog, épen
annyit tudok, midőn Bécsből vissza jöt-
tem, mint midőn oda mentem. És engem
legkevesbé sem lepe meg; mert meg
voltam győződve: hogy ő császári tan-
ácsi rendelet fel mutas, hogy nékünk
el mondhassa, ö mit akar rendelni, csa-
lekedni; hanem egyedül azért, hogy tő-
lünk is meg kérdezze, mi kivánatainkat
némely egyes tárgyakra nézve a' véle-
mény. Azon röviden fel írá, mit mon-
dottam tölem sem. el gondolhatod, mennyire
csekély lesz volna mind azon tárgyak-
nak fejtegetésére, miket Te maga-
dban képzeltél. El mondám ki-
vánatainkat mindazoknak a' császári
szóllott, 's abból meg itélheted, mennyire
érdeklék, midőn a' e beszélgetésnek
némi jelentőséget tulajdonithatnak.
Szóllott ö felsége az országgyülésről
's el mondá: hogy ö azt minél elöbb
óhajtva fogja hivni, 's bizonyosan ha
a' valóságnak jól fognak e' kivü
mi. Szóllott ö felsége a' vajdaság
vissza kapcsolásáról, és azról: hogy
a' magyar ország gyülésének, a' Szer-
bek kivánatait méltányolni kell,
's nem jö volna ők el tapasztani
Szóllott azzal, hogy ö nem csak Ma-
gyar ország királya, hanem a' többi
tartományoknak fejedelme is lévén,
azok érdekeit nem mellőzheti. mon-
dotta hogy ovatosságot 's méltányosságot
vár azon kérdések meg oldásában
mik az egész birodalommal közösek

minő a pénz ügy és hadügy, melyeknek
oldása leg több nehézséggel jár —
nem mondom: hogy nem tudja mert nem
akarnak a magyarok a közös ügyek-
re, közös birodalmi tanácsot, vagy
birodalmi ország gyűlést. Erről
már folyton a' császár szobra(?) felel-
tem én röviden.

Ezekből láthatod: hogy mi
ministerségről, vagy ministerium-
nak az országgyűlése előtti ala-
kításáról szó sem volt. De a'
kinek tiszta fogalma van a'
felelős ministeriumról, nem
is taszíthatja(?) lekésőnek(?) aláíró-
sát a' koronázás előtt. Hiszen
a' ministeriumnak biztos alap
kell, oly alap, melyet Fejedelem
és Nemzet mint teljes(?) fenállót
el fogad, 's el ismer. Ilyen alap
nálunk jelenleg még teljes nem
létezik. Mi az 1848iki törvé-
nyeket egész terjedelmükben
kívánjuk alapul tekinteni
Ő felsége sok részben közelít
ugyan azokhoz, de némely ügyek-
ben azokat kívánja módosítani.
mi. Hol azon ember, ki a' vég-
leges meg állapodás előtt fele-
lős ministeri tárcát merne
el fogadni. Az alapot még csak
a' jövő ország gyűlésének kell
teremteni. Meg fontolandónak

Egyébiránt meg győződésem: hogy Magyar ország boldogabb helyzetben még nem volt mint jelenleg. – még akkor is: ha minden oldalról legjobb szándékot teszünk fel, ha sem oda fenn ~~xxxx~~ absolutisticus czélokat, sem itt alant forradalmi tűz fészkeit remé-nyek nem tesznének 's Négy fontos kérdésnek czélszerű meg oldását majd nem a' lehetetlenséggel határosnak tartom.

Egyik 's talán leg nehezebb az pénzügy. Az évi adót, ha kellett alá együtt kerülgjük akkor, akkor meg osztjuk, – nem leszünk legjobb el birni. Ha ma fel osztanánk közöttünk az államadósságokat, reánk aránylag a' kedvezőbb eset-ben is olyan összeg jutna, mely-nek kamatjai a' hadsereg arányos részének el tartása, a' kivi-nyos gazdaság költségei, 's vonzó a' jelenleg semmi által félelme terhes jelenleg semmi által félelme tenke direct, 's indirect adók öszvegé-ből ki nem kerülne, hanem azon adók tetemes emelését 's nyelvre, a' mi semmi nem állhatna, nem javasolhatom az adózásokból pedig ki nem fo-gunk bújhatni, még akkor sem ha a' birodalomtól el szakadnánk.

mert

III. FEJEZET.

Schmerling.

Az új rendszernek új emberre volt szüksége. Goluchovszkinak is buknia kellett statutum-rendszerével, vagyis a rendi képviselettel.

Az uj korszak jellemét az új államminister, Schmerling lovag adta meg, a ki deczember 23-ikán közzétett programmjában rendszerét feltárta, s bizonyos látszólagos alkotmányos szinezetet kölcsönzött annak. Az országos statutumokban az érdekképviselet a rendi helyett megmaradt ugyan, de megadta a kezdeményezést és a nyilvánosság jogát a tartománygyűlések számára. A birodalmi tanácsot illetőleg ujitásai abból álltak, hogy e gyülekezet tagjainak száma növekedett, azokat az országgyűlések közvetlenül választották s a birodalmi tanács is megnyerte a kezdeményezés és a nyilvánosság jogát. Sőt Magyarország felé is történt tényleges közeledés: deczember 27-ikén a szerb vajdaság és a temesi bánság visszakebelezése a magyar királyságba megtörtént. Magyarország érdekében egyéb kisérletet is tett Schmerling és rendszere, a mennyiben mindent elkövetett Deák Ferencz megnyerésére. Ferencz József császár már deczember 19-ikén, tehát néhány nappal Goluchovszki elbocsátása után, Vay előtt kifejezte azon óhaját, hogy szeretne Deák Ferenczczel beszélni, s Vay tényleg 1860 deczember 21-ikén Deákhoz levelet intézett, levelében felkérve ezt, hogy minél előbb feljöjjön Bécsbe. Hogy e meghivások mögött Schmerling állott, kitünik a kanczellárnak báró Eötvös Józsefhez intézett leveléből, mely szerint Schmerling különösen óhajtotta, hogy a küszöbön álló ügyet Magyarország politikai vezéreivel megbeszélje. Deák Ferencz Vayhoz intézett levelében kijelentette, hogy kötelességének tartja, mikép a felség parancsára engedelmeskedjék, s azonnal Bécsbe utazott.

Nagyon természetes, hogy az optimisták azt hitték, hogy a kiegyezés korszaka már elérkezett. Deák Ferencz legjobban tudta, hogy még legyőzhetlen akadályok állják útját, de azért Bécsbe ment és beszélt a császárral.

Semmi sem jellemzi annyira az akkori helyzetet, mint azon kölcsönös jóakaratú jellemzés, melyben Deák Ferencz és a császár egymást részesitették. Deák Ferencz Vay Miklós előtt igy nyilatkozott: »Egészen másnak képzeltem, úgymond, a császárt. Van esze és szive, bámulatosan ismeri az ügyeket és nagy lelkiismerettel tárgyalja azokat.« A császár pedig szintén Vay Miklós előtt úgy nyilatkozott Deák Ferenczről: »Ez azután a tetőtől talpig becsületes, erős meggyőződésű ember. És milyen a logikája! Csakhogy sokat tart kivihetőnek, a mi alig leküzdhető akadályokba ütközik.«

A felséget épen Deák Ferencztől magasztalt kötelességérzete gátolta a kiegyezésnek a 48-diki alapon való elfogadásában. Deák Ferenczet pedig

erős meggyőződése és becsületessége birta reá, hogy a helyzetet egész őszintén feltárja a felség előtt. Az ellentétek ekkor még kiegyenlithetlenek gyanánt tüntek föl. Maga Deák sógorához irt levelében szinte a búskomorság hangján szól a nehézségekről: »Mi, úgymond, az 1848-iki törvényeket egész terjedelmökben kivánjuk alapul tekinteni. Ő Felsége sok részben közelit ugyan azokhoz, de némely részben azokat módosittatni kivánja. Hol azon ember, a ki a végleges megállapodás előtt felelős ministeri tárczát merne elfogadni? Az alapot még csak a jövő országgyűlésnek kell teremtenie, megszilárditania. Egyébiránt meggyőződésem: hogy Magyarország kétesebb helyzetben még nem volt, mint jelenleg. Még akkor is, ha minden oldalról legjobb szándékot teszünk fel, ha sem ottfenn absolutistikus czélok, sem itt alant forradalmi túlfeszitett remények nem léteznének is. Négy fontos kérdésnek czélszerű megoldását majdnem a lehetetlenséggel határosnak tartom. Egyik s tán legnehezebb a pénzügy. Az óriási terheket, akár együtt kezeljük azokat, akár megosztjuk, nem leszünk képesek elbirni. Ha ma felosztanák az államadósságot, reánk aránylag a kedvezőbb esetben is olyan osztalék jutna, melynek kamatjai, a hadsereg arányos részének ellátása, a közigazgatás költségei: a jelenleg fennálló felette terhes direct és indirect adók összegéből ki nem kerülne, hanem azon adók tetemes emelését igényelné, a mit senki sem akarhat. Az adósságokból pedig ki nem fogunk bujhatni, még akkor sem, ha a birodalomtól elszakadnánk, mert azok legnagyobb része, talán másfél ezer millió a külföldön van, a külhatalmasságok pedig el nem néznék, hogy az ő alattvalóik másfél ezer milliót elveszitsenek, mint el nem nézték akkor, mikor Belgium Hollandtól elszakadt, hanem az adósságokból nagy részt Belgiumra rótták, mely azt mai napig is fizeti. Másik fontos kérdés a hadügy. Sem a császár, sem a német státusférfiak, sem a hadsereg bele nem fognak abba egyezni, hogy a hadsereg kétfelé szakittassék, s inkább készek lesznek az extremumra. Harmadik nehéz kérdés a nem magyar nemzetiségek, melyek teljesithetetlen követelésekkel lépnek föl, horvát, rácz, oláh, mindenik különálló politikai nemzetnek akar tekintetni s oly igényekkel áll elő, miknek teljesitése az országot feldarabolná, Magyarországot megszüntetné, s legfeljebb egy új szövetségi államot hozna létre, melyben a magyar faj az ország közepén, természetes, védhető határok nélkül, csak töredéket képezne. A negyedik nehéz kérdés az: mikép intéztessenek és vezettessenek a birodalomnak oly közös ügyei, miket szétválasztani lehetetlen, mint például a külügy, mert hiszen egy birodalomnak két külügyministere, két külpolitikája nem lehet, a kereskedelmi ügy külvonatkozásaiban és több mások. Ezen óriási nehézségű kérdéseket, szemben a Velenczét fenyegető háborúval, szemben az izgatottsággal, túlfeszitett reményekkel, az ausztriai birodalom zilált állapotával, megoldani alighanem politikai lehetetlenség. Nem egyes ember, nem politikai párt, csak az isteni hatalom mindenhatósága képes ezekből bennünket kisegiteni.«

Schmerling.
(Kőnyomat után.)

Mindez azt mutatta, hogy sok időre és nagy eseményekre volt szükség, a mig az ellentétek elsimulhattak. Schmerling tehát lehetetlenségre vállalkozott, midőn alkotmányos úton akarta létesiteni, a mit a Bach-korszak erőszakkal nem valósithatott meg.

Azon nagy válságoknak, melyeken a monarchia az alkotmányossággal s absolutismussal vegyes kisérletek következtében átment, nem közvetlen oka ugyan Schmerling, de rövidlátásával, a schemákon túl nem látó bureaukratikus elfogultságával ő is közrehatott azok felidézésére.

Az igazi és főokot a döntő körök azon meggyőződése képezte, hogy a magyar alkotmánynyal a monarchiai érdek meg nem egyeztethető, s igy feltétlenül szükséges, hogy a történeti magyar alkotmány s az octroyált birodalmi alkotmány Prokrustes-ágyán igen lényeges rövidülést szenvedjen. Schmerling hibája csak az volt, mikép arra vállalkozott, hogy Magyarországot belevonja a birodalmi alkotmányosságba és egységbe, s hogy erre a császárnak kötelező igéretet tett. Csak egy politikailag szűk látkörű bureaukrata vállalkozhatott erre. Mint organisator és hivatalnok Schmerling egyike volt a legkiválóbbaknak. A Bach-korszakban mintaszerű igazságügyminister volt, s bukása után fényes disze azon elnöki széknek, melyre uralkodójának bizalma helyezte, de az államférfiúi látkör, a viszonyok és az emberek ismerete szinte teljesen hiányzott belőle. Nem ismerte a monarchia erőforrásait, s nem tudta, mily züllöttek és bomlottak Ausztria belviszonyai. Legkevesebb sejtelme sem volt pedig arról, mily külső veszélyek környezik a Habsburgok örökét. Különben nem merte volna hiressé vált röpke szavát Magyarország ellen kibocsátani, hogy Ausztria várhat.

De bármily rövidlátó volt Schmerling politikailag, annyit mégis tudhatott, hogy a kiegyezés megvalósitására nem érkezett el az idő. A 48-iki alkotmány visszaállitását lehetetlennek kellett tartania, pedig arról meg lehetett győződve, hogy Magyarország országgyűlése nem fogja megszavazni a haza öngyilkosságát és Magyarországnak a birodalmi gyűlésbe való belépését. Erdélyben, mint majd később lesz róla szó, Nádasdy és a nemzetiségek segitségével majorizálhatta a magyarságot; de ez a Királyhágon innét teljes biztonsággal ki volt zárva.

Schmerling tehát már eleve játéknak tarthatta és bizonyára tartotta is a magyar országgyűlés összehivását. Tudta, hogy az alkotmányos játék vége ujabb absolutismus lesz. Lényegesen különbözött Bachtól. Mint jogász és tudós kétségkivül ennek sokkal felette áll, de távolról sem birt Bachnak bár corrumpált, de tagadhatatlanul nagy talentumával. Hiányzott belőle teljesen az inventio és imaginatio, valamint a lelkesedés és az erélyes, czéltudatos munkára való képessége. Bach impressionista volt, tele hevülettel és rajongással, Schmerling szárazlelkű hivatalnok, a ki nyugodtan intézte a politikát, mint valamely bureaukratikus aktát.

A provisorium államférfiának rendszere, új intentio hiányában, sok tekintetben hasonlitott Bach rendszeréhez.

Mindkét rendszer az alkotmányossággal űzött játékkal kezdődött, s mindkettő belesülyedt az önkényuralom rothasztó mocsarába. Ha a politikai rendszerekre alkalmazni lehet a geologiai képletek hasonlatát, úgy Bach rendszere volt az ősi képlet, Schmerlingé csak pusztán az erre való rakodmány. A hegyalakulások is gyakran rithmikusak. Valamely főhegycsoport alakját, bár a jelleget mindig vesztve, fölveszik más hegycsoportok. Schmerling rendszere abban is hasonlitott Bach Sándoréhoz, hogy igyekezett annak demokratikus alapot adni. Valóban, az alkotmányossággal tett kisérlet után, elejtette azon kiváló conservativ férfiakat, a kik legjellemzőbben képviselték a hazafias, de aulikus aristokratiát. Csakhogy Bach demokratiája czéltudatos, a cseh és a magyar aristokratia ellen irányuló törekvés volt, Schmerling demokratiája pedig a német doktrinatrizmus kifolyása.

És Schmerlingnek még doktrinair liberalismusa és demokratiája is könnyen szétbomló látszat volt. Sajátságos jelenségét képezte az osztrák politikának, hogy a josephinismus hagyományai daczára minden liberális és demokrata irány, mely az alkotmányos formákat mellőzte, szükségkép kiinduló pontjának ellentétére vezetett. Feudálissá, clericálissá és reactionáriussá lett.

A barricádok minisztere forradalmi alapról indult el, s megcsinálta a legreactionáriusabb rendszert, s megkötötte Rómával a concordátumot. Bach könnyelmű és könnyen fellobanó impressionista volt a ki elveihez nem ragaszkodott szilárdan. Schmerling ellenben a doktrinair meggyőződés egész makacsságával ragaszkodott a josephinismusban gyökerező liberális, egyenlősitő és centralista törekvéseihez, midőn Ausztria sorsának intézését kezébe vette. És rövid pályafutásának már közepén cserben hagyta elveit. Szakitott a liberalismussal az állam és egyházi politikában és Belcrediben, leendő utódában, önkénytelenül élesztette a feudális és foederalista törekvéseket. Ez a hideg és szárazlelkű doktrinair, a gyakorlati politika ellentétei közé dobva, egészen megfordult önmaga körül, s végre oda jutott, hogy régi barátaival, különösen a német liberális centralistákkal sorra összeveszett, de új barátokat nem szerzett. Sőt a kikért feláldozta amazokat, a feudálisok és clericálisok buktatták meg véglegesen. Rendszere nem omlott vele össze azonnal. Ausztria gyakori rendszerváltozásainak sajátságos jellege, hogy a rendszerek rövidek, az átmenetek ellenben hosszúk voltak. Igy történt Bach és Schmerling idejében is.

De mindkét rendszer magában rejtette bukásának csiráját; mindkettőt belválságok is tönkre tették volna. De külháborúnak kellett érkeznie, hogy Ausztria belső nyomorúságától hamarabb megszabaduljon.

Bach rendszerének a kegyelemdöfést Solferino adta meg. Schmerlingét tulajdonkép Sadova előzményei tették végre tönkre. Bach impressionista temperamentumához képest bukása után elzüllött, Schmerling teljes nyugalommal tovább intézte az actákat. De ekkor az acták már nem birtak politikai jelleggel, hanem jogival, s az jobban megfelelt a bukott államférfi hajlamainak és képzettségének.

IV. FEJEZET.

Az első kiegyezési kisérlet.

A magyar nemzet akaratát nem lehetett máskép megkérdezni, mint csakis országgyűlés által. És, mert az octroyált alkotmányosságon alapult birodalmi egységet törvényes s a magyar nemzetre nézve kötelező formában akarták létesiteni, össze kellett hivni az országgyűlést. Össze is hitták 1861 április 2-ikára. Február 26-ikán Ferencz József báró Vay kanczellárhoz intézett legfelsőbb kéziratában tudatta, hogy a birodalmi tanácsot összehítta április 29-ikére. A magyar országgyűlés feladata az lett volna, hogy delegáltjait elküldje a birodalmi tanácsba s ugyancsak az emlitett legfelsőbb kézirat utasitotta a kanczellárt, hogy e tekintetben eléje mennél előbb javaslatokat terjeszszen.

A tél vége és a tavasz eleje ekkép választási előkészületekkel tellett el. Kezdetben lelkesült örömriadalom viharzott végig az országon. Deák bécsi útja után azonban a hazafias lelkesedés lángjai gyorsan lohadni kezdtek. A közvélemény érezte, hogy a kiegyezésből semmi sem lesz. Maga az országgyűlés csonka maradt, mert az unio daczára Erdély arra meg nem hivatott, s ezt a legfelsőbb kézirat tényleg nem is Pestre, hanem Budára hivta.

Ha tehát Lónyay nem is irta volna meg naplójában, mégis tudhatnók, hogy Deák komor szinben látott mindent s szinte megharagudott Vayra, hogy a császárt is s őt is fölültette, a midőn elhitette mindkettővel a kiegyezés lehetőségét.

Deák megjelölte a kiegyezés akadályait sógorához intézett levelében. De úgy látszik, egész környezete tudta, s bizonyára Deák elbeszéléseiből, hogy a főakadályt a hadügy képezte. Ugyanaz volt a főakadály később is, mikor már a kiegyezés feltétlenül parancsoló szükségességgé vált. Amidőn azonban Deák legelőször találkozott Ferencz Józseffel, akkor a hadügyet még nemcsak a magyar, hanem a közös parlament hatásköréből és ellenőrzése alól is ki akarták vonni a bécsi intéző körök.

A közjogi fogalmak legteljesebben össze voltak zavarodva ép a hadügyre vonatkozólag.

A magyar nemzet hős hadseregének fényes tettei jogos varázslat alá helyezték a közszellemet. Igy történt, hogy a 48 revindicálásával az ország revindicálta egyszersmind a különálló magyar hadsereget.

A 48-iki törvények szerint is nagy szerepük maradt a magyar király felségjogainak. Az 1848-iki törvényhozás nem szakitott a régi magyar közjoggal, hanem csakis alkotmányos ellenőrzés alá helyezte a királyi

jogokat. A nemzeti jogok egészen a felségjogba olvadtak. Ugyanez történt a külügyre s a diplomatiai képviseletre vonatkozólag.

A régi magyar közjogban tehát a magyar király felségjogai nagy mérvben szerepeltek; sőt a XVIII. század közepén és vége felé annyira, hogy pótolni kezdték magát a törvényhozást. A royalismus oly kifejlődést nyert, hogy már-már a nemzeti absolutismus jellegét öltötte fel. És a magyar király felségjogai ellen a nemzet nem igen védekezett. Egyáltalán a régi közjogi viták s gravamenek nem a közös birodalom eszméjéből indultak ki, s nem irányultak új jogok szerzésére. A közjogi felfogás mindig az volt, hogy Magyarországnak semmi köze Ausztriához, hanem csakis saját királyához, s hogy Magyarország számtalan törvényczikk által elismert független állam.

Még szabadságharczaink sem irányultak új jogok szerzésére, vagy régiek kitágitására Ausztria irányában, s a legharcziasabb felfogás is függetlennek tartotta a magyar államot az osztrák államtól. A gravamenek tárgyai csak a törvényszegések voltak, s a nemzeti aspiratiók ezek megszüntetésére irányultak. A tágitás és fejlesztés nem szerepeltek a magyar közjogi rendszerben. Ez a rendszer nagyszerü rugékonyságával meg tudta szüntetni az ellenmondásokat és át tudta hidalni a mélységeket. Soha el nem ismerte, hogy a magyar államiság csonka, s hogy önrendelkezési jogunk nem teljes. A nemzeti jogokat átvitte a királyi felségjogokba s ezek által pótolta a hiányt. A gyakorlatban Magyarországnak csak szűkkörű önrendelkezési joga volt, de közjogi felfogás szerint a magyar korona hatáskörében volt a kiegészités, s igy a tényleg provinciaszerű Magyarországot a közjogi felfogás valóban a teljesen független állam szinvonalára emelte.

Az absolutismus bukása után a történeti mult s a régi közjogi rendszer romokban hevert. A szomorú tapasztalatok után valóban kényes dolog leendett a ráállás a felségjogok hagyományos alapján. Csakis ennek tulajdonitható, hogy Deák Ferencz sem állott rá, a ki pedig közjogi fejlődésünket leginkább ismerte. Az osztrák császárról, a kinek nevében tanácsosai Magyarországot tönkre tették, alkotmányát elkobozták, nehezen lehetett volna azt mondani: Neked mint magyar királynak oly felségjogaid vannak, a melyek lehetségessé teszik a magyar állam függetlenségét, de egyúttal a monarchiai érdekek megvédését. Deák Ferencz még Lustkandl hires támadásának idejében sem látta erre elérkezettnek az időt, pedig az általa teremtett kiegyezés épen a hadseregre vonatkozó részében a régi magyar közjogi felfogásra való visszatérést jelentette. És a régi felségjogi theoria segitségével Deák sokkal inkább bebizonyithatta volna Magyarország állami függetlenségét. Corpus Jurisunk bámulatos ismerete igy is óriási fölényt biztositott Deáknak Lustkandllal szemben; de külügyi és hadügyi souverainitásunk csakis a magyar király felségjogainak rendszere mellett bizonyitható be teljesen. A közjogi és történeti zürzavar közepett lehetetlennek látszott a hadsereg kérdésének megoldása. Semmi kiegyezés nem elégithette ki

Magyarországot, mely a hadsereget meghagyta volna osztráknak, azt elvonta volna az alkotmányos ellenőrzés alól. Viszont a bécsi döntő körök semmi körülmény közt bele nem egyezhettek abba, hogy a hadsereg magyar és osztrák részre szakadjon. Hogy a két véglet közt van a helyes irány, s hogy az miből áll, ekkor még Deák sem sejtette. Hiszen különben nem lett volna oly pessimista környezete körében s nyilatkozataiban.

Az országgyűlésre nem ment kész kiegyezési tervekkel, hanem csakis azért, hogy a hosszú elnyomatás után felemelje hatalmas szavát a nemzet igazainak védelmére, s hogy a felszabadult hazafias harag kitörésével szemben a higgadtság és békéltetés igéit mondja el.

Nem a harczias, nem a forradalmi, hanem a békés és nyugodt közvélemény tolmácsa akart lenni. Inteni akarta a bitorló hatalmat ép úgy, mint a nemzet túlvérmes részét. A passivitás politikájából kilépett, de azon biztos tudatban, hogy oda vissza kell térnie a nemzettel együtt.

A haza bölcsének nagy alakja akkor még nem bontakozott ki teljesen. E kibontakozás a »Debatte« czikkei és a Pesti Napló húsvéti czikke idején kezdődött.

De az ország szeme ekkor is már rajta volt, tudta ezt, de aggódott. Nem saját személye, hanem a haza sorsa miatt, mert nem látta a kiegyenlítés lehetőségét.

»Ha, úgymond, az ország rám néz s tőlem vár, szerencsétlenség az országra és reám. A baj súlyosabb, semhogy én, vagy más abból megmenthetné a hazát és én magam is szivesen azon ember után mennék, ki erre némi valószinűséggel kecsegtető utat tudna mutatni.«

Ily komor hangulat előzte meg Deák Ferencz és környezete körében az 1861-iki országgyűlést. Annál duzzadóbb volt a lelkesedés és merészség a közszellem másik pólusán. Ekkép tehát már az országgyűlés megnyilta előtt felöltötte körvonalait a felirati és határozati párt. A kettőnek későbbi leszármazottává lett a Deákpárt és a balközép, az Deák Ferencz, ez Tisza Kálmán vezérlete alatt.

V. FEJEZET.

Az 1861-iki országgyűlés és az államcsiny.

A legfelsőbb kézirat, mely 1861 február 14-ikén kibocsátva április 2-ikára összehivta az országgyűlést, bejelentette, hogy Ferencz József ünnepélyesen meg akarja magát magyar királylyá koronáztatni. De habár nyiltan utalt az 1848: V. t.-cz.-re, egyáltalában nem helyezte kilátásba a 48-iki alkotmány helyreállitását, sőt világosan utalt az október 20-iki diplomára, mint kiinduló pontra. Igy Deák Ferencz és barátai nem látták idejét semmi

AZ 1861-IKI ORSZÁG

(Roh

A Magyar Nemzet Történetéhez.

ÉREI ÉS FŐBB SZÓNOKAI.

ajza után.)

z Athenaeum nyomasa.

Az Athenaeum kiadása.

positiv programm feláll itásának, hanem csakis egy programmot ismertek: Magyarország önállóságának megvédelmezését. Igy nyilatkozott Deák Ferencz, midőn Pest belvárosa őt egyhangúlag képviselőjévé választotta.

Az eseményeknek már előzményei előre vetették jelentőségteljes árnyékukat. Bécsben ragaszkodtak ahhoz, hogy az országgyűlés Budán tartsa üléseit. Báró Vaynak és barátainak nem sikerült többet kivivniok, mint csak annyit, hogy az országgyűlés, ha egyszer már megkezdte működését Budán, folyamodhatik a felséghez, hogy czélszerüségi okból engedje meg a tanácskozásoknak Pesten való folytatását.

A nehéz kérdést gróf Apponyi Györgynek sikerült kedvező megoldásra juttatni. Tudta ugyanis, hogy Magyarország bele nem fog abba nyugodni, mikép az 1848:IV. t.-cz. ellenére az országgyűlés Budán tartsa üléseit, vagy hogy a Pesten való ülésezés szintén a koronának pusztán kegyelmi ténye legyen. Gróf Apponyi György országbiró ily helyzetben, s pedig a bécsi utasitásokkal szemben akkép intézkedett, hogy az országgyűlésnek Budán történt megnyitása után mindkét ház azonnal Pesten folytathassa üléseit. Igy is történt. A megnyitás Budán április 6-ikán ment végbe, de a megnyitás után a képviselők a múzeum termébe költözködtek át, a főrendiház pedig a Lloyd-épület nagytermében, a szabadelvű pártkör jelenlegi helyiségében tartotta üléseit.

Bécs tehát makacskodott s apró secaturákkal is fel akarta tüntetni, hogy a 48-iki törvényeket soha el nem fogja ismerni. Gróf Apponyi György bizonyára nagy szolgálatot tett úgy a hazának, mint az udvarnak, midőn már az első lépésnél elháritotta a támadó conflictust. Igaz ugyan, hogy az összes képviselők nem mentek át még a megnyitásra sem Budára. Gróf Teleki László kijelentette, s kijelentették vele többen, hogy nem vesznek részt az országgyűlésnek a budai várpalotában való megnyitásában. Deák Ferencz ellenben az országgyűlési képviselők tanácskozmányában azt mondta, hogy habár egész magára marad, akkor is megjelenik az országgyűlés megnyitásán, s valóban egyfogatú bérkocsin fel is ment Budára. Körülbelül 80 más képviselő követte, a többiek Teleki szavára hallgattak, de mert mégis tüntetés és baj nélkül esett meg az országgyűlés megnyitása, Apponyi György derék kezdeményezése bevált. A felség nem is rosszalta eljárását, sőt gratulált neki, midőn az országgyűlés megnyitása után nála jelentkezett, hogy igazolja eljárását. A trónbeszéd részletesen fejtegette az országgyűlés összehivásának czélját. »Felséges Urunk,« szólt gróf Apponyi György országbiró a király nevében mondott beszédben, »összehivá a törvényhozó testet, hogy vele az ország alkotmányos állapotainak visszaállitása, biztositása, a viszonyok igényeihez leendő idomitása, a tapasztalás tanuságaihoz mért tökéletesitése iránt tanácskozhassék, tette ezt különösen azért, hogy ezen ország első nagy királyának szent koronájával ősi szertartások szerint magát felavattassa, miután felséges nagybátyja ő cs. k. apostoli felsége V. Ferdinándnak a trónról való lelépte és fenséges édes atyjának, cs. k. főherczeg Ferencz

Deák Ferencz 1861-ben.
(Grimm kőnyomata utan.)

Károlynak az uralkodási jogáról való lemondásával az összes birodalmi s igy Magyarország és ahhoz kapcsolt részek fölötti uralkodás felséges Urunkra szállott, mely cselekményekről szóló okmány az ország rendei is képviselőivel egyúttal közöltetik, és hogy ezt megelőzőleg kir. hitlevele kiadásával, Isten és világ előtt mondandó esküfogadással, szeretett Magyarországa és hozzá a kapcsolt részeknek királyi kötelmi hű teljesitését, magának pedig a magyar nemzet hű ragaszkodását minden időkre biztositsa.

Ezen legmagasabb szándékokból áthatva lévén felséges Urunk, annál készebb a nemzet jogszerű igényeinek eleget tenni, mert hinni akarja azt, hogy épen azon elveknél fogva, melyek az ország alkotmányos intézményei iránti ragaszkodását a kegyelet legmagasabb fokára emelik, a nemzet ép úgy tudandja a fejedelmi jogoknak és tekintélynek épségét és sérthetetlenségét, az állam fönmaradásának és jólétének eme nélkülözhetetlen feltételeit, szentül, pontosan, valamint ennek irányában az őseitől örökölt fennálló százados kötelék irányában pedig az őszinte méltánylatnak kétségtelen jeleit adni.«

Alap gyanánt azonban a korona nevében beszélő országbiró az októberi diplomát jelölte meg, de kifejezte a felségnek azon nézetét, hogy a birodalmi ügyek rendezése csak úgy igér üdvös sikert, a mennyiben összhangba jut Magyarország beállapotával. Nagyon természetes, hogy ez a trónbeszédnek nevezett nyilatkozat nem elégitette ki sem a közvéleményt sem a pártokat.

Kezdetben az összes képviselők közös értekezletét tervezték, a tanácskozásokban azonban Deák Ferencz nem vett részt. Igy történt azután, hogy azon képviselők, kik a trónbeszédre felirattal akartak válaszolni, Gorove Istvánnál jöttek össze tanácskozásra. A kik határozni akartak felirat helyett, a vármegyeházban gyűltek össze. Eleinte úgy látszott, hogy a határozati párt lesz többségben, mert, mint Kónyi előadja, a határozatpártiak 308 igazolt képviselők közül 150-et számitottak magukénak: mig a felirat barátai csak 136 szavazatot remélhettek. A határozati javaslat pontozatait gróf Teleki László, Tisza Kálmán, Nyári Pál, báró Podmaniczky Frigyes és Madarász József késziteték el.

A pontozatok legerősbje az volt, mely előfeltétel gyanánt tűzte ki az 1848-iki törvények azonnal való teljes életbeléptetését; de főleg az, hogy a határozati javaslat szerkesztői szerint nincs törvényes organum, nincsenek felelős ministerek, a kik által a koronával érintkezni lehetne.

Időközben Deák Ferencz is elkészitette felirati javaslatát és azt megmutatta politikai ellenfeleinek. A határozati párt erre elállt saját határozati javaslatától és hajlandó volt módositásokkal elfogadni Deák Ferencz dolgozatát, de a forma tekintetében föntartotta álláspontját.

Mielőtt azonban tényleg parlamenti küzdelemre került volna a sor, gróf Teleki László 1861 május 8-ikára virradó éjjel véget vetett életének. E gyászos ténynél meg kell állapodnunk és el kell dönteni, vajjon volt-e annak hatása a felirati vagy a határozati javaslat sorsára.

Gróf Teleki Lászlót, a ki az emigratiónak egyik legkiválóbb szelleme volt és leginkább Párisban tartózkodott, 1860 deczember 17-ikén a szász rendőrség elfogta és kiszolgáltatta az osztrák kormánynak. A modern nemzetközi jogba ütköző cselekedet érdekes complicatióra adott alkalmat. Telekit valóságos szinpadi hatással, számitva, előkészités nélkül vitték a fejedelem elé. Még ámulatából sem tért magához, midőn a császár igy szólt hozzá: »Mindent tudok, a mit ön 11 év óta ellenem és házam ellen tett; ismerem az ellenséges indulatot, a melyet irányomban tanusitott; megbocsátok önnek; szabadon járhat az országban a merre akar, de egyelőre tartózkodnia kell minden politikai tevékenységtől. Teleki László gróf kérdésére: a törvényes téren is? Ő felsége azt felelte: egyelőre még ezen is.

Teleki mégis csakhamar a politikába avatkozott, mert azt hitte, hogy a felségnek tett igérete alul felmentést nyert, a midőn meghivást kapott az országgyűlésre. Valóban ez a finom lélek joggal hihette ezt és mégis első lépésével, midőn az abonyi választókerülettől a mandátumot elfogadta, véres tragoedia gyászos útjára indult.

A pisztoly eldurranása, mely a tragédiát befejezte, felrázta az országot. — Vér és mindig csak vér! kiáltott a nemzet Széchényivel. A vérpadon vagy az öngyilkosság által kiontott vér festette pirosra a magyar közélet mezejét.

A lélektannak rejtélye maradt azon döntő indok, mely miatt gróf Teleki öngyilkossá lett; de minden valószinűség arra vall, hogy e kiváló magyar halála szoros kapcsolatban áll a bécsi Burgban lefolyt jelenettel. Sokan mégis nem az adott szó tragikus hősét látták benne, hanem az önfeláldozó hazafit, a ki csak azért halt meg, mert belátta, hogy a határozati javaslattal téves irányba vezette a nemzetet, meghalt, hogy többségre segitse a felirati javaslatot. Erre vonatkozólag Kónyi könyve hosszabb fejtegetést tartalmaz egy beavatottnak tollából. »Az 1861-iki országgyűlés megnyitásáig, — irja, — Teleki ellenségei itthon és künn nem szüntek meg e magán szennyet nem tűrő jellemű férfiú ellen gyanusitó hireket terjeszteni. Az emigratio egy része nyiltan hirdette külföldi lapokban, hogy drezdai elfogatása kicsinált dolog volt közte és az osztrák kormány közt. Másfelül a fejedelemmel folytatott beszélgetéséről keringő hirek alapján a bécsi előkelő köröknek az volt a felfogásuk, hogy szószegő. Zsedényi Ede a kaszinóban hevesen megtámadta, hogy: te már a tevékenység terére léptél, politizálsz, bizony illett volna, hogy előbb felmenj a császárhoz s ezt neki jelentsd be, a mire Teleki ingerülten azt felelte: én ilyesmit nem igértem, ha nem tetszik neki, zárasson el, vagy küldjön ki az országból. Mint később Almássy Páltól hallottam, voltak pillanatok, midőn izgatottsága komoly aggodalomra adott okot. Ily körülmények közt, ámbár Teleki Deák politikáját helyeselte, Almássyval arról értekeztek, mit lehetne tenni, a miből bebizonyodjék, hogy ő a kegyelemért magát mire se kötelezte. Hosszas tárgyalás után abban állapodtak meg, hogy a »határozat« inditványozása lesz a legbiztosabb megczáfolása az

ellene terjesztett gyanusitásoknak, mert hiszen ezzel Teleki Deákot is túlszárnyalja. Teleki nemcsak nem óhajtotta, de nem is hitte, hogy a határozat többséget nyerjen. Ezért én biztosan tudom, a mint hogy többször mondotta is, de csak legmeghittebb baráti körben, hogy, ha ezen forma kérdésén átestünk, ő Deákkal fog tartani.

A határozati párt többségre emelkedett, s Teleki mindinkább belátta, hogy a mit ő formakérdésnek mondott s a mivel tiszta jellemét akarta az ország előtt igazolni, minthogy — óhaja ellenére — többséget nyert, az országra káros leend, szóval, hogy »hamis politikát csinált«. Ezen időtől kezdve ingerültsége napról napra fokozódott. Ehhez járult, hogy az országból egyesek és küldöttségek látogatják, s ő, a ki éjfél után 2 órakor szokott lefeküdni, mindenkit fogadott, még pedig gyakran reggel 7 óra előtt, minthogy a provinciából jövő tisztelgők rendesen korán szoktak érkezni. Teleki április hóban nagyon keveset aludt, folyton harczban volt magával, s a legnagyobb izgatottság vett rajta erőt. Állitásomat, hogy meg volt győződve, hogy hamis politikát csinált, legjobban igazolja az, hogy az országgyűlés első felszólalás iránti tárgyalása napját elhalasztotta, s önmagával való meghasonlása következtében beszédét, a melyen dolgozott, sem volt képes befejezni. Ily előzmények után következett a május 8-iki katastropha. Almássy Pál ekkor nem volt Pesten. Táviratra az nap késő estve érkezett lakására, az »Angol királynő« szállodába. Másnap 9-ikén korán reggel ott fölkerestem, s midőn szóhoz jutottam, tudván, hogy vele alapitotta meg Teleki a »határozat« eszméjét, a lehető kimélettel tudtára adtam abbeli véleményemet, hogy Teleki az önigazolása ötletéből követett politikának lett áldozata. Ő erre azt válaszolta, hogy neki is ez a meggyőződése, s hogy Teleki önfeládozásának logikai következménye az volna, hogy a feliratí párt jusson többségre.«

Ugyanezen forrás azonban merőben valótlannak jelenti ki az országban elterjedt azon hirt, hogy a felirat többsége a pártok között létrejött egyességnek lett volna egyelőre kicsinált eredménye. Teleki öngyilkossága kétségkivül nagy mérvben közrehatott a többség létesitésében, mely különben, az actusnál jelenvoltak állitása szerint, a szavazás alatt is egészen bizonytalan volt, s azt csak a Z betű alatt előforduló sok Zichy hozta létre. Erős parlamenti küzdelem létesitette azt, mely előre vetette fényét és árnyékát s kezdte kidomboritani a nemsokára bekövetkezett pártalakulásokat, habár ezek csak később jöttek teljesen létre.

Deák Ferencz 1861 május 13-ikán terjesztette elő felirati javaslatát mely egy pragmatikus bevezetés után erélyesen megtámadta az októberi diplomát. E diploma, úgymond, végkép meg akarja fosztani Magyarországot jogaitól és a közigazgatás terén is függővé teszi Magyarország kormányzatát az osztrák kormánytól. A pragmatica sanctio e feliratban nyerte legelső és leghatalmasabb közjogi megvilágositását, úgy hogy e főfontosságú kérdést teljesen kimeritette s közjogunk ma sem mondhat mást, mint akkor

mondott Deák Ferencz. Rátért azután a gravamenekre, hogy 1848-iki törvényeink hatályon kivül helyeztettek, az adókat törvénytelenül vetik ki és katonai erővel hajtják be, s tiltakozott a deczember 2-iki államcsiny ellen, mert a magyar király csak a törvényhozás tudtával és beleegyeztével mondhat le, és az új uralkodó csak a koronázás által lesz törvényes magyar királylyá.

Deák a felirati javaslathoz kapcsolt beszédében kifejtette, hogy első felszólalásukat a tényleges uralkodóhoz kell intézni, s hogy ez csak felirat alakjában lehetséges.

»Vannak, — úgymond, — kik azért is inkább óhajtják tán a határozatot, mert nézetök szerint a fölirás csak kérelem, a határozat pedig komoly nyilatkozata a nemzet akaratának. Nem szeretném, ha valaki azon elvet állitaná fel, hogy a felirat pusztán ,kérelem, minek megadása vagy megtagadása kegyelemtől függ. Közjogi törvényeink nagy része fölirások és arra kiadott királyi válaszok alapján készült, és ki fogja állitani, hogy alkotmányunk alaptörvényei kérelemből kegyelemre adattak meg? A törvényhozás hazánkban fejedelem és nemzet közt egyenlő joggal van megosztva: ennélfogva törvény csak közös egyezkedés útján jöhet létre. E közös egyezkedés a nemzet részéről föliratok, a fejedelem részéről királyi válaszok által történik. A föliratok kérelem hangján iratnak, a királyi válaszok a nemzet kérelmének meghallgatásáról szólnak, mert ezt a fejedelem iránti hódoló tisztelet igy hozta szokásba még a legszabadabb országokban is. A szabad angol nép a legmélyebb hódolat és tisztelet hangján szól mindig alkotmányos fejedelméhez; de azért tudja mindenki, hogy ezen hang nem a szolgaiság hangja, s honunkban is tudja mindenki, hogy fölirások és királyi válaszok nem kérelem és kegyelem, hanem a két egyenjogú félnek szabad egyezkedése.

Arról, hogy fölirás vagy határozat helyett manifestumot adjon-e az országgyűlés, tüzetesen nem szólok. Manifestumok nem a békés kiegyenlités eszközei, azokat csak akkor lehet irni, midőn van erő és hatalom, mely tartalmukat érvényesitse. A manifestumok rendesen fegyverre támaszkodnak; manifestumokkal nem békés tanácskozásokat szoktak kezdeni, hanem azon. vésztaljes stadiumot, mely gyakran a sikertelen tanácskozásoknak szomorú eredménye.

Nem állitom én, hogy az általam javaslatba hozott fölirat minden bajt és veszélyt elhárit, nem mondom, hogy annak óhajtott sikere leend. Lehet, sőt valószinű is, hogy az osztrák államférfiak politikája ezentúl is oly követelésekkel lép föl ellenünk, miket teljesitenünk lehetetlen, és akkor végre mégis törésre kerül a dolog. De ne idézzük elő mi magunk a törést.

Ezek igénytelen nézeteim; ezek fővonásai azon politikának, melyet én követni óhajtok. Lesznek talán, a kik e politikát nem találják elég merésznek, lesznek, kik azt félénknek fogják mondani.

Igenis, uraim! ezen politika nem a koczkáztató merészség politikája, hanem az óvatosságé, nem félénk, hanem erőnkhöz és helyzetünkhöz van

mérve. Harczban és a cselekvés terén gyakran szükséges a merészség, mert az erőt felfokozza s ez által a sikert biztosithatja. De köztanácskozásokban inkább szeretem a szilárdsággal párosult óvatosságot. Merészség a politikában csak akkor van helyén, midőn tetemes erőre támaszkodik, e nélkül mindig koczka, mely többnyire vakra fordul. Félénk, sőt gyáva az, ki önszemélyét félti, midőn hazájának sorsa forog kérdésben; de ki maga nem fél, hanem félti a hazát, óvatos nem azért, hogy magát baj ne érje, hanem hogy a haza ne szenvedjen, az uraim nem félénk, nem gyáva.«

Deák Ferencz e beszédét május 8-ikán akarta elmondani, gróf Teleki halála következtében azonban csak 13-ikán mondta el. Igy történt, hogy a beszéd a Journal des Débatsban, hová azt beküldték, előbb jelent meg, mint Deák elmondotta.

A felirati vita május 16-ikán kezdődött, s az első szónok Deák legkiválóbb ellenfele, a nemzet szellemének irányzásában szinte versenytársa, Tisza Kálmán volt. Helyeselte Deák Ferencznek a pragmatica sanctióra vonatkozó nagyszabású fejtegetéseit, valamint mindazt, a mit az ország területi épségéről és az önkényuralom brutalitásáról mondott. A 48-iki törvényekkel kapcsolatos jogfolytonosság tekintetében is egyetértett Deákkal. A különbség kettőjük közt itt az volt, hogy Tisza nem elégedett meg a 48-iki törvények elismerésével, hanem követelte azoknak rögtön és tettleg való helyreállitását. A legfőbb különbség azonban Deák és Tisza közt azon kettős kérdés kapcsán támadt, hogy kinek és minő alakban mondja el az országgyűlés első nyilatkozatát.

»E két kérdésre, — úgymond Tisza, — én egyszerre felelek. Nem lehetek e tekintetben a mélyen tisztelt inditványozóval egy véleményen, mert alkotmányos szempontból nem látom, hogy kihez lehetne fölirni, nem látom tehát a fölirat lehetőségét, s épen azért mindazt, mit elmondani szükséges, határozatban kimondani óhajtom.

A jelen tényleges hatalom részéről szétküldött regálisokat nem tekinthetem az összejöhetési jog, hanem csak az összejöhetési lehetőség magadásának, és pedig nemcsak azért, mert valamint a hatóságok szervezkedésüknél kimondták, hogy ezt nem az október 20-iki diploma alapján teszik, hanem mert az lehetővé tette, hogy azt törvényes alapon eszközöljék: épen úgy, midőn a képviselőválasztásokra a szükséges előintézkedéseket megtették, nyilvániták, hogy ezeket nem a regális, hanem az 1848-iki tények alapján teszik.

Igaz, hogy a tettleges hatalom képes egyedül az abnormis helyzetet törvénynyé emelni, de csak az által teheti, ha törvénynyé lesz, mert a nemzet eleitől fogva a törvényes téren akar állani. A békés orvoslás tekintetében a nemzetet mulasztással, túlzással vagy forradalmi vágyakkal vádolni nem lehet.

Lássuk e tekintetben a helyzetet. 1849 márczius 4-ikén most is uralkodó ausztriai császár ő felsége széttépte a kétoldalú szerződéseket, a prag-

matica sanctiót, megsemmisitette az ez által biztositott magyar alkotmányt, földarabolta az országot, fegyverrel igyekezett azt meghóditani.

Ennek folytán ugyanazon év április 14-ikén a nemzet is megsemmisité a kétoldalú szerződésnek, — melynek érvényére az, ki már maga részéről széttépte volt, úgy sem hivatkozhatott — őt kötelező részét. A fegyver

Tisza Kálmán [illegible]-ban.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

külpolitikában, végre egy alig pár hónapig tartó háború után egy szép tartomány elvesztése, a roppant áldozatokkal föntartott hadsereg vitézsége daczára. Át kellett utoljára látni, hogy az eddigi úton tovább haladni nem lehet, s sok vajudás után megszülemlett az október 20-iki diploma. A nemzet látta bár, meg is mondta, hogy az még nem az ősi alkotmány visszaállitása, s kivánta, hogy a tényleges hatalom ismerje el az elsőben is általa széttépett szerződések és törvények szentségét, álljon a nemzet mellé törvényes alapra, legyen törvényes.

És mi lett ennek következése? Az, hogy a törvényes téren álló nemzet január 16-ikán e térről anyagi erő által is leszoritással fenyegettetett; február 26-ikán országunknak az egységes Ausztriába beolvasztása kimondatott, törvényei folytonosan sértetnek, honfitársaink azok ellenére elfogdostatnak, s a törvénytelen adó erőhatalommal behajtatik.

Nem látom sem törvényes lehetőségét, sem szükségét annak, hogy a még nem koronás fejedelemhez fölirás intéztessék, épen a koronázási hitlevél elkészülhetésének érdekében is; de II. Mátyás és II. Lipót példáira utalva, el kell várnunk, hogy a tényleges hatalom álljon a törvényes térre, mint az idézett fejedelmek tették, s ha azt megteszi, nem akadékoskodva a lemondások helyre hozható törvénytelenségén, magam is a fölirásra fogok szavazni, de mig ez meg nem történik: nem.

Az országgyűlés működésének megkezdését nem az által nehezitjük, ha fölirás helyett határozatot hozunk, melylyel egyébként senkit sem kötelezünk; mert magának az osztrák kormánynak félhivatalos nyilatkozatai megmondják, hogy e tekintetben minden attól függ, ragaszkodunk-e az 1848-iki törvényekhez. Erre nézve pedig mindnyájan egyetértünk. A tényleges hatalom tudja, mik a mi törvényes igényeink, s alig képzelem, hogy hinni lehessen, miszerint, ha azoknak eleget tenni óhajt, a határozat gátolhatná; ha pedig eleget tenni nem akar, a fölirás erre birhatná.

Érzem, helyeslem is a nehéz kötelességet, visszafojtani az elkeseredett lélek feljajdulásait, mérsékelni ez oly méltó harag fellobbanásait, de épen azért, valamint nem akarom az általam ajánlott politikát mint az egyedüli bátrat föltüntetni, abba sem egyezhetem, hogy valaki az óvatosságot, saját politikáját a nemzetének tekintse. Lelkiismeretemet — mert nekem is az legjobb barátom — óhajtom követni mindenkor, s ezt csak úgy érzem elérhetőnek, ha határozatba foglaljuk azt, mit elmondani akarunk; egész lelki nyugalommal erre szavazok, s jöjjek bár ellentétbe a ház, vagy, mit ugyan alig hinnék, az összes haza közvéleményével, a teljesitett kötelesség érzetében föl fogom lelni nyugalmamat, föl még azon esetben is, ha szenvednem kellene, nem ugyan ezen politika, de félremagyaráztatásának következményeit.«

A képviselőház június 5-iki ülésében 155 szavazattal 152 ellenében kimondta, hogy a ház első felszólalása felirás és ne határozat legyen és ekkép Deák és a felirati párt győzött. A részletes tárgyalásnál azonban

többrendbeli módositás került Deák föliratába. A többek közt a felséghez intézett megszólitást: »Felséges császár és király!« a ház Ivánka inditványára ezzel helyettesitette: »Felséges Úr!« A felirati javaslat szinte minden pontjánál heves vita volt, különösen a trónöröklés kérdésében, melyre vonatkozólag Deák a magyar közjogot kimeritő beszédet mondott.[1]

[1] A felirati javaslat mellett, többek közt, a következők szóltak: Ürményi József, a ki ugyan elismerte a Schwarzenberg-Bach és Schmerling ministeriumok ama érdemét, hogy az osztrák birodalom alkotmányos alapokra való fektetését megkisérlették, azonban kiemeli, hogy Magyarországon alkotmányos kisérletezésnek helye nincsen. Ép ezért el is veti a februári pátenst és az októberi diplomát. A kiegyezést csakis a felirati javaslat által találta megvalósithatónak.

Somssich Pál rosszalta a concordátumot, mely Magyarországot ugyan törvényesen nem kötelezi, mivel az nem a koronás magyar király által köttetett. Rátért azután Horvátországgal való viszonyunkra. Erre nézve azon véleményben van, hogy Horvátországgal a régi barátságos viszonyt helyre kell állitani.

Kazinczy Gábor beszédében először is felemlitette szabadságharczunkat, melyben nem a nép, hanem az értelmiség tényét látja. Szólt ezután a bécsi alkotmányos kisérletekről, melyeket nemcsak rosszaknak, hanem úgy a monarchiára, mint a Habsburg-házra nézve egyenesen veszélyeseknek mond. Keményen ostorozta azután a német bureaukratiát, czélozva különösen Bachra, a ki, miután egy monarchiát annyi bajba és szerencsétlenségbe döntött, annyi bút és bánatot hozott az országra, annyi könyt és jajkiáltást fakasztott, — Rómába megy a kereszthez.

A határozati javaslat mellett vitatkozó szónokok közül első sorban Német Albert érdemel emlitést, a ki az októberi diplomában csak eszközt látott a czélhoz, mely a nemzet és a dynastia közt támadt űrt áthidalni hivatva lett volna. Fölemlitette, hogy akárhányszor Ausztria és a Habsburg-ház alapjában megrendült, mindig a magyarhoz fordult, a ki vérét és pénzét feláldozva, megmentette a monarchiát és a dynastiát.

Jókai Mór is a határozati javaslat embere volt, a határozat által tudatni akarta a fejedelemmel, hogy Magyarország törvényeihez ragaszkodik, mely törvények a fejedelemre nézve is törvények. Beszédjében a dualismus mellett szállott sikra, felemlitve, hogy a dualismus alatt érti a monarchia története fénypontját. A dualismus mentette meg annyi fényes napokban a monarchiát és a dynastiát a végenyészettől. »Nyugodtan nézek a viták eredménye elé — úgymond — meg lévén arról győződve, hogy ha vélemény-elleneseimnek adatik is meg a diadal, az ország czimerével ékesitett szent paizsot magukhoz ragadhatni, e paizs ott is jó kezekben maradt, s midőn egy közös ellenség ellen kell felállanunk, mikor hazánkat kell egyesült erővel fentartatnunk: akkor a jobb- és baloldal nem lesz egyéb mint egy szivnek közkamarája«. — Révész Imre nem tartotta az országgyűlést törvényesnek, mivel oly tényleges hatalom hitta össze, melynek jogosultságát törvényeink alapján kétségbe kell vonni. Rosszalta ezután a Deák által használt, »pragmatica sanctio« kifejezést, mely kifejezés Corpus Jurisunkban elő nem fordul, mely nem egyéb, mint családi szerződés, melyet VI. Károly római-német császár birodalomszerte, sőt Európaszerte kihirdetett. Azt javasolta továbbá, hogy az országgyűlés határozatát egyáltalán semmiféle alakba ne öntse, s senkihez ne intézze, mivel az országgyűlés nyilatkozata úgysem enyészik el, hanem a sajtó szárnyain bejárja az egész országot, az egész művelt világot.

Deák rögtön válaszolt Révésznek föntebbi ellenvetéseire, mondván, hogy miután a ház elnöke a képviselőházat a törvény értelmében megalakultnak nyilvánitá, s miután az országgyűlés ezt ellenmondás nélkül elfogadta, további felszólamlásoknak e tekintetben helye nincsen. A pragmatica sanctióra nézve megjegyzi, hogy ez nem egyéb, mint VI. Károly császár által kiadott és úgy Magyarország mint Erdély által elfogadott alaptörvény, mely a Habsburg-ház fiágának kihaltával a nőág öröklési jogát biztositja.

A feliratot épen leginkább a módositások, s különösen a czim miatt a felség nem fogadta el, s a visszautasitó leiratot, mely június 30-ikán kelt, Vay Miklós és Zsedényi ellenjegyezték. A korona panaszkodott, hogy a magyar országgyűlés nem tartja tiszteletben jogait. Az osztrák felsőház, az urak háza, ezt az alkalmat felhasználta egy kis loyalitási szédelgésre. Auersperg Károly herczeg elnök beszédet intézett a császárhoz, melyben kifejezte az urak házának hódolatát, s azt, hogy a császár jogaira bármely sértést az urak háza a birodalom elleni támadásnak fog tekinteni.

A képviselőház július 5-ikén tárgyalta a leiratot, s elfogadta Hunkár Antal inditványát, mely szerint fájdalmas megütközéssel vette a képviselőház, hogy az országgyűlés felirata, a ház szándékától eltérő magyarázat miatt, visszautasittatott, de kész az eredeti javaslatot felterjeszteni. Ez meg is történt.

Bécsben erre hosszú tanácskozások folytak a királyi leirat szövegét illetőleg. Az első tervet gróf Dessewffy Emil készitette, s ide vonatkozólag a következőket irta: »Ezen tervet, előadta Apponyi György gróf a magyar conferentiának, miután ott a Zsedényi formulázását elvetették volt. Állott ezen értekezlet a következőkből: Vay Miklós báró, Szőgyény László, Széchen Antal gróf, Apponyi György gróf, Andrássy György gróf, Barkóczy János gróf, Zichy Ferencz gróf és Zsedényiből. Az én formulázásomon itt lényeges módositásokat tettek. Ezek mind csak rontottak a dolgon és csökkentették az én tervem lehető hatását. Az értekezlet tagjai hihetőleg azért tették ezt, mert igy inkább gondolták a császár és ministerei által elfogadhatóvá tenni. A következés megmutatta, hogy csalatkoztak. Az igy elfogadott tervet németre rosszul lefordittatván Széchen elvitte a császárhoz, a ki annyit mondott rá, hogy nem eléggé határozott. Erre Széchen mindjárt ajánlkozott, hogy mást készit és ezt meg is tette, s a császárnak a magáét olvasta fel, mely, úgy látszott, a császárnak tetszésében részesült. Azt hát Széchen és Vay a ministerek conferentiáján előadták.

Itt nagy ellenzésre talált. Schmerling a zsebéből egy mást húzott ki, ezt meg Vay és Széchen ellenezték, és ott hagyták a conferentiát. Ekkor lőn, hogy Vay, Széchen, Apponyi és Majláth egy collectiv emlékiratot nyujtottak át a császárnak, amelyben obtestálták, hogy a Schmerling-féle rescriptumot ne bocsássa ki. Hasztalanul. Másnap Vay és Széchen elbocsáttattak. Forgách főkanczellárrá, Esterházy Móricz ministerré neveztettek ki, és lejött a július 21-iki rescriptum.«

Ez a királyi leirat Lustkandl szellemében irt polemia volt a pragmatica sanctio értelmezése tekintetében és a föliratttal szemben, hogy Ausztria és Magyarország közt reál- és nem personál-unio létezik.

»A személyes unio életbe léptetése« — úgymond a leirat — »az 1847—1848-ik évi törvényczikkek által ugyan megkisértetett, nem csekély ellenmondásban a törvényeket megelőző bevezetésben foglalt azon nyilváni-

tással, miszerint a koronának egysége s Magyarországnak az összes birodalom iránti kötelességei sértetlenül hagyandók, de ezen törvények foganatositása már az első félévben minden kételyt kizáró módon feltárta mindazon veszélyeket, melyek Magyarországgal egyetemben az összes birodalmat csak az által is fenyegetik, hogy a birodalom közös érdekeinek megőrzése és fentartása, a közjog és Magyarország történelmének mellőzésével, a személyes unió korlátolt körére szorittatni szándékoltatott.

Ezen elkülönzés veszedelmes rázkódtatásokat idézett elő, melyek Magyarország alkotmányos intézményeitől eltérő közigazgatási rendszer alkalmazását szükségessé tevék.

De miután Mi az 1860 évi Mindszent hó 20-ikán kelt oklevelünkben királyi teljhatalmunkból Magyarország alkotmányának visszaállitását azon föltételek alatt s azon korlátok között, melyek királyi székünk és birodalmunk érdekében szükségesek s a melyek az alkotmányos kormányzatnak többi országainkban is megtörtént életbe léptetésénél fogva elkerülhetlenek valának, biztositottuk, ebbeli biztositásunkat valósitandók, nemcsak az ősi megyei rendszert, hanem egyszersmind a törvényes magyar kormányszékeket is visszaállitottuk, s ezeken felül az országgyülést is egybehivtuk a végre, hogy az 1860 Mindszent hó 20-ikán kelt oklevelünkben s azzal kapcsolatban levő többi kéziratainkban foglalt nagy fontosságú ügyeknek a törvényhozás útján, akár királyi előterjesztések, akár országgyülési javaslatok alapján leendő megoldásával az ország érdekeit s kivánatait kielégitsük, s Magyarországunknak közjogi állását minden országainkat egybefűző erős és felbonthatlan kapcsolatával, s birodalmunk nagyhatalmassági állásával összhangzásba hozzuk.

Az 1848-iki törvények azon elveit, melyek által a nemesség kiváltságos állása megszüntettetett, az általános birtok- és hivatalképesség behozatott, az úrbér, a tized és egyéb jobbágyi tartozások eltöröltettek, a közteherviselés és általános katonakötelezettség kimondatott, végre a választási jog mindazon néposztályokra is kiterjesztetett, melyek ezelőtt ezen joggal nem birtak, már az 1860. évi Mindszent hó 20-ikán kelt oklevelünkben fennállóknak ünnepélyesen elismertük és megerősitettük. A mi ellenben az 1848-iki törvények többi részeit illeti, az országos főrendek és képviselők előtt is tudva van, miszerint ezen törvények több főrészekben a pragmatica sanctio világos tartalmával egybe nem férvén, mai jogi szempontból sem állhatnak, de különben is jól tudják az országos főrendek és képviselők, hogy ezen törvények nemcsak többi tartományaink és összes birodalmunk jogait, de a magyar korona alá tartozó népségek tetemes részét nemzetiségi érdekeikben sértik, sőt ezen felül keserü tapasztalások folytán meggyőződtünk, miszerint ezen törvények több czikkelyei ép azért, mert a századok folytán kifejlett helyhatósági és nemzetiségi viszonyoknak Magyarországon meg nem felelnek, az állandóság és kivihetőség biztositékával nem birnak, s hogy a szerint a Magyarországunkban létező különféle politikai és nem-

zeti elemek, nemkülönben nevezett országunknak az összes birodalomhoz való viszonya, a czélba vett kiegyenlitésre más alapot igényelnek. Az országgyűlésre egybegyűlt főrendekkel és képviselőkkel legkegyelmesebben tudatjuk tehát, miszerint az 1848-iki törvények azon czikkelyeit, melyek összbirodalmunk válhatlan érdekeinek szükséges biztositékaival, névszerint pedig az 1860-ik évi Mindszent hó 20-ikán és 1861 Bőjtelő hó 26-ikán kelt határozványainkkal ellentétben állanak, a mint azokat általában eddig soha

Gróf Forgách Antal.
(Kőnyomat után.)

el nem ismertük, úgy jövőre is elismerni — mire Magunkat személyesen kötelezve nem tartjuk — nem fogjuk.«

Szólott azután a leirat Erdély uniójáról, Horvátország és a nemzetiségek viszonyairól stb.

Általános megdöbbenést és szörnyüködést idézett elő e legfelsőbb kézirat. A határozati párt ismét előtérbe lépett és Tisza Kálmán terjesztette elő pártjának nézeteit az általa szerkesztett határozati javaslatban. Deák Ferencz ismét a felirat mellett volt, de oly szellemben, melyet nemcsak Tisza

Kálmán hajlandó volt magáévá tenni, hanem az 1861 augusztus 8-iki ülésben elfogadta azt egyhangúlag és lelkesedetten az egész képviselőház. »Váratlan volt előttünk,« jajdult fel maga Deák Ferencz is, »Felséged legmagasabb leiratának egész tartalma. Felséged a sanctio pragmaticának ellenére absolut hatalommal függesztette fel alkotmányunkat és törvényeinket, s ezen absolut hatalmu felfüggesztést most sem akarja megszüntetni. Alkotmányunknak csak töredékeit igéri vissza, elvonva tőlünk a leglényegesebb jogokat. Alaptörvényeinket önhatalmával eltörli s azok helyébe császári diplomát és pátenst állit, miket általunk is alaptörvényeknek kiván tekinteni . . .

Fogadjunk el octroyirozott rendeleteket alaptörvény gyanánt, készitsünk törvényeket a legfontosabb közjogi kérdések fölött, s tegyük mindezt távollétében s egyenes mellőzésével a meg nem hivottaknak, kiket az ország jogai ép úgy illetnek, mint minket. Mindezek oly alkotmányellenes lépések, melyek a sanctio pragmaticát lényegében támadják meg, mellőzve mindazt, mi abban, mint alapszerződésben, a nemzet biztositására feltételképen határozottan kiköttetett, s alig hagyva egyebet mint az uralkodóháznak örökösödési jogát.

Az ország alkotmányos önállósága már az által tetemesen meg van támadva, hogy Felséged az országgyűlésnek előleges beleegyezése nélkül fosztja meg az országot az adó és katonaállitás jogától; törvényt szab önhatalmával és az országgyűléstől nem is kérdezi, hogy elfogadja-e az ősi alkotmánynak e lényeges változtatását, hanem azt már bevégzett ténynek tekintve, nekünk egyenesen meghagyja: hogy küldjünk képviselőket a birodalmi tanácsba, mely majd e jogot országgyűlésünk helyett Magyarország felett is gyakorolandja. És igy Felséged nem tekinti az országgyűlést oly testületnek, mely a fejedelem és nemzet közt megosztott törvényhozó hatalmat a nemzet nevében Felségeddel együtt gyakorolja s melynek beleegyezése nélkül törvényt alkotni vagy változtatni nem lehet, hanem tekinti oly testületnek, mely a törvényhozás terén is köteles a fejedelemnek önhatalommal kiadott parancsát törvény gyanánt elfogadni. Miből állna ily módon Magyarország alkotmányos önállósága, ha majd Felségednek valamelyik utóda ezen példára hivatkozva, egyéb törvényeinkkel és jogainkkal hasonlóul cselekednék, s azokat az ország előleges beleegyezése nélkül önhatalmu parancsával eltörölné, s az országgyűlésnek meghagyná, hogy e parancsokat a törvényhozás körében teljesitse?

A személyes uniót nem az 1848-iki törvények hozták be, hanem az a sanctio pragmaticának világos értelmében mindig fennállott. Mi csak azon viszonyokat ismerjük el törvényesnek, mik a sanctio pragmaticában megállapitott personál-unióból származnak.

Sem a közjog, sem Magyarország történelme nem mellőztetett az 1848-diki törvények alkotásánál; sőt épen az emlitett törvények emelték a magyar közjogot azon kifejlettebb állásra, melyen Európa más népeinek

közjoga jelenleg áll. Magyarország történelme miben mellőztetett az emlitett törvények alkotása által? Ha minden változtatás az ország történelmének mellőzése volna, ezen vád szintúgy érhetné az ország azon törvényeit, melyek Magyarország koronáját a habsburgi ház fiágának elsőszülöttségi joggal átadták, és azokat, melyek mellett a nőág örökösödése megállapittatott, mert ezen törvények által is lényeges változások tétettek Magyarország közjogában.

Ellenben a legmagasabb királyi leiratban foglalt octroyriozások, melyek által Magyarország alkotmánya absolut fejedelmi hatalommal átalakittatott, a lényeges alaptörvények császári diplomával és pátenssel cseréltetnek föl, s mindez visszaállittatott ősi alkotmánynak neveztetik, nemcsak ellenkeznek a közjoggal, hanem annak alapelveit felforgatják, és Magyarország történelmében csakugyan példátlanok«.

A hosszú és nagyfontosságú államirat a következő emlékezetes mondatokkal végződik: »Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. Ha kell, türni fog a nemzet csüggedés nélkül, mint ősei türtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait, mert a mit az erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják; de a miről nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges. Tűrni fog a nemzet, remélve a szebb jövendőt s bizva ügyének igazságában.«

Hosszan tartó és általános lelkesedés fogadta Deák Ferencz felirati javaslatát, habár mindenki tudta, hogy erre az országgyűlés feloszlatása fog bekövetkezni. Ez meg is történt augusztus 22-ikén. Gróf Haller Ferencz volt a feloszlatás végrehajtásával megbizva. A feloszlatásra azonban a ház elkészülve lévén, már előre elfogadta Deák Ferencz óvását, melyet a megelőző napon terjesztett elő. Deák még ezen utolsó actusnál is a törvényességre intette az országot s akkép szólt egyfelől Bécsnek, másfelől Kossuthnak. Kossuth ezt zokon is vette és Iratainak V. kötetében ki is fejezte rosszaló nézetét. Ő azt akarta volna, hogy az országgyűlés oly nyilatkozattal oszoljon fel, hogy vannak a népek életében idők, midőn a forradalomhoz fordulni jog, sőt kötelesség. Schmerling a birodalmi tanács augusztus hó 23-iki ülésében jelentette be a magyar országgyűlés feloszlatását, s a felolvasott irat a többek közt a következőket tartalmazta:

»Minthogy azonban a Pesten összegyűlt országgyűlés, noha saját létele a diplomában kimondott föntartás föltételén nyugszik, kijelentette, hogy az új alaptörvények ellen kifejtett ellenállásához ragaszkodik: eljárásával egy megfelelő fölavató diploma létrejöttét s e szerint a koronázásnak rövid idő mulva bekövetkező végbemenetelét egy oly jogviszony ürügye alatt, mely soha se törvényileg, se tényleg nem létezett, t. i. a personál-unio viszonyának ürügye alatt, meghiusitotta; tekintettel tehát azon körülményre, hogy az országgyűlés a helyett, hogy a kezébe letett politikai hivatásnak

lelkiismeretesen megfelelne, oly vészteljes útra jutott, a melyből nem menekülhet: ő felsége szükségesnek találta a magyar országgyűlés feloszlatását elhatározni és elrendelni.

Ő felsége azonban azon reményt táplálja, hogy a zavaros nézetek megtisztulnak, a kedélyek csillapulnak, s a körülmények majd akként alakulnak, hogy rövid idő mulva bekövetkezhetik az új országgyűlés egybehivása, melynek hivatása leend ama kötelességeket teljesitni, melyek a jelen országgyűlés által oly menthetetlen módon félreismertettek vagy elhanyagoltattak. Különben ő felsége a leghatározottabb parancsokat méltóztatott kiadni, hogy a kormány közegei a rend helyreállitásáról és fentartásáról gondoskodjanak.«

Az országgyűlés feloszlatása után, Deák intelmének daczára, melyet a törvényes rend fentartásának czéljából intézett az országhoz, forrongások támadtak. Ha Kossuth még úgy uralkodik a közszellemen, mint régen, talán véres lázadásokra került volna a sor.

A megyegyűléseket a császári biztosok ép úgy katonai erővel verték szét, mint az országgyűlést. Aradmegyében Hafbassen Lajos, Bács-Bodrogmegyében Piukovics Ágoston volt az erőszak eszköze. Az utóbbi igy köszöntött be a főispáni lakás kulcsáránál: »Hallja kend, én vagyok Piukovics Ágoston, cs. k. biztos, ha azonnal ki nem nyitja kend a főispáni lakást, ágyúval fogom azt elfoglalni.« Szabolcsmegyében valójában úgy kellett elfoglalni a császári biztosnak három szobát a főispán lakásából. A legtöbb megyében zavargások vagy tiltakozások közt ért véget az alkotmányos élet.

A megyék különben igyekeztek mindjárt az októberi diplomára következő szabad mozgást s az országgyűlés előkészületeit a tüntetésekre használni fel s ekkép borsot törni a hatalom orra alá. Sorra megválasztották bizottsági tagjaik közé az emigránsokat, sőt III. Napoleont, Garibaldit s másokat. Sárosmegyében kezdték az ilynemű tüntetést, megválasztva Ujházyt és Pulszkyt. Nógrád és egyéb vármegyék megválasztották Türrt, Kiss Miklóst stb. Nógrád és Győr vármegyék még Kossuth Lajost is bizottsági tagjaik közé sorolták, hasonlókép Sepsi-Szentgyörgy.

A megyék elleni actiót még az új absolutismus előtt megkezdte a kormány. Báró Vay és Zsedényi ellenjegyzése mellett leiratot intézett a törvényhatóságokhoz s keményen megleczkéztette ezeket. A leirat a többi közt a következőket tartalmazta:

»Engedékenységgel szemléltük — igy szól a leirat — a nyilvános élet első túlcsapongásait, a kor felingerült irányzatának, az indulatok elfojtott kitörésének s a régen nélkülözött köztevékenység fölhevülésének tulajdonitván azokat.

De most, midőn némely megyék a bizottmányok választását arra használják fel, hogy azoknak tagjai közé oly egyéneket sorozzanak, kik birodalmunk fennállásának és uralkodási jogainknak kiengesztelhetetlen

ellenei, kik külellenségeinkhez csatlakozva országaink békéjét alattomos összeesküvésekkel s vakmerő lázitásokkal veszélyeztetik; midőn az adórendszer jövő megállapitása körül elágazó nézetek tüzetes adómegtagadásra zsákmányoltatnak ki; midőn egyes megyék a nemzetőrséget felállitani és felfegyverezni készülnek stb.: mellőzhetetlen kötelességünknek tartjuk az alkotmányos szabadságnak oly czélokra, melyek végkövetkezéseikben forradalomra vezetnek, felhasználását hátráltatni s ily merész túlcsapongásokat erélyesen gátolni.«

Jövőre tehát a kormány eltiltotta a megyéket az emlitett választásoktól s meghagyott nekik sok más egyebet, a mit persze a megyék nem teljesitettek. Annál kiméletlenebbül tört most ellenük az önkényuralom. De midőn a szuronyok elkergették a nemzeti politikát és közszellemet, belemenekült ez a most már bátrabb társadalomba s ott folytatta a harczot törvényes eszközökkel, sőt forradalmi kisérletekkel is.

Az új államcsiny nem volt képes többé lethargiába sülyeszteni vagy lemondásra birni Magyarország közszellemét. Az alkotmányossággal tett kisérlet csak azt mutatta meg, hogy az önkényuralom már gyengülni kezd, s a nemzet közszelleme erősbödik. Azon nagy erkölcsi haszna is megvolt az országra, hogy a nemzet, Deák Ferenczczel élén, elfoglalta a 48-iki törvények lojális alapját s ettől többé nem tágithatott. A conservativek pedig félreszorultak; sőt a hatalom elejtette őket. Vayt, mint már volt róla szó, fölmentette állásától. Vay elbocsátása után Szögyény, Zsedényi és Széchen is lemondtak. Apponyi hivatalban maradt, mert mint országbiró nem vett részt a politikában, és Forgáchcsal megigértette, hogy az országbirói értekezlet határozatai érvényben maradnak. Forgáchnak sikerült keresztülvinni azt is, hogy a conservativek egynémelyike visszavonta lemondását. Különben ezen urak közül igen sokan kibékültek lázadó lelkiismeretükkel, midőn hivatalban maradásukról volt szó, akár a provisorium alatt, akár az alkotmányosság kezdetén. Leginkább menthető Apponyi György, a ki az országbirói értekezlet határozatainak érvényben tartása által nagy szolgálatot tett az országnak.

A jogtörténetbe tartozik az országbirói értekezlet részleteinek előadása, melyben, gróf Apponyi György elnöklete alatt, maga Deák Ferencz nagy fontosságú részt vett. Az értekezlet ülései 1861 január 23-ikától márczius elejéig tartottak s valóságos Corpus Iurisát alkotta a magyar jogszolgáltatásnak. Az ország hires férfiai közül, Deákon kivül, résztvettek abban Ghyczy Kálmán, Horváth Boldizsár, gróf Dessewffy Emil, Melczer István és mások.

Az államcsiny Erdélyben is bekövetkezett, miután ott szintén játékot űzött az alkotmányossággal. Közös országgyűlés tartását az uralkodó nem engedte meg, és Erdély számára külön országgyűlést hirdetett. A választás alapjává itt se a 48-iki törvényt, hanem az 1791 : VI. t.-czikket igyekezett tenni, és kiterjesztette a választó-jogot különösen az oláh tömegekre. Az erdélyi főkormányszék azonban fölterjesztést tett a kanczelláriához a tör-

törvénytelenség miatt s figyelmeztette a bécsi politikusokat, hogy a külön erdélyi országgyűlés megtartása csak ingerültséget okozhatna.

Az uralkodó ennek daczára 1861 november 4-ikére összehivatta az erdélyi országgyűlést s márczius 26-ikára felhitta a főkormányszéket, hogy Erdélynek a birodalmi tanácsban való részvétele iránt előterjesztést tegyen. A főkormányszék újra ellenvéleményt terjesztett elő, a minek következménye a gróf Nádasdy-féle rendelet lett, melyet a főkormányszéki tanácsosok előre sejtettek, ép ezért hivatalukat letették s a magánéletbe vonultak vissza.

Kemény erdélyi kanczellár helyére november 8-án gróf Nádasdy, volt igazságügyminister lépett. Gróf Mikót pedig, ki a legerősebben küzdött a törvénytelen új országgyűlés ellen, gróf Crenneville altábornagy váltotta fel. Schmidt kormányzósági tanácsost a szász föld grófjává nevezték ki. A Nádasdy-féle rendelet új kormányszéket talált, a melylyel az önkényuralom rendezkedhetett. Az eredeti czél és ekkép az 1861 november 4-ikére Gyula-Fejérvárra összehivott országgyűlés meghiusult.

A birodalmi centralisatio Erdélyben sem győzhetett az alkotmányosság álczája alatt. A reactiónak nyiltan kellett fellépnie és fel is lépett, ép úgy, mint Magyarországon.

VI. FEJEZET.

A provisorium.

A koczka ismét el volt vetve. A látszólagos alkotmányosság nem volt többé tartható és annak csavargós útjáról letért a hatalom a reactio nyilt terére. Az 1861 november 5-ikén kelt s gróf Forgách Antalhoz intézett legfelsőbb kézirat a közrend, a személyes és vagyonbiztosság védelmére katonai biróságokat állitott fel, és megbüntette a helytartó-tanácsot is, mely repraesentálni merészelt. A katonai biráskodás különös jelentőséget nyert az egy év előtt elűzött s most visszatért Bach-hivatalnokokkal kapcsolatban, a kiket máskép alig lehetett megvédelmezni, mint ily drastikus rendszabályok segitségével. A közönség ugyanis némely helyen kaczagva »ismerlek« kiáltásokkal fogadta őket, másutt azonban botokkal és fejbeverésekkel. Ily fogadtatásban részesült maga a pestmegyei administrator: Kapy is.

Az elnyomatás új rendszerének végrehajtására a legfelsőbb rendelet tartalmához képest gróf Forgách Antal vállalkozott, a kinek azonban csakis neve és nemzetisége volt magyar, érzelme és nevelése egészen osztrák. Különben csehországi helytartóból lépett előre az udvari kanczellárságba. Széchen helyét gróf Esterházy Móricz, a vallási fanatismus és politikai reactio e sötét lovagja kapta meg. Hogy a nemzeti elnyomatás élére állitott magyarok társasága teljes legyen, magyarországi helytartóvá gróf Pálffy

Móricz lett. Ez a szép társaság vette kezébe Magyarország megrendszabályozását, a nemzeti szellem megtörésének gonosz munkáját.

A törvénytelen rendeletek ellen nemcsak a megyék tiltakoztak, a melyek megzabolázását különösen czélba vette a legfelsőbb kézirat. Tiltakozott a hétszemélyes tábla is, élén Apponyi György országbiróval, a menynyiben felterjesztést intézett a katonai biróságok életbe léptetése ellen.

Gróf Pálffy Móricz.
(Kőnyomat után.)

A megyék ellenállásáról már volt szó, valamint az ellenük alkalmazott erőszakról. De a magyar legfőbb biróság is hasztalan küzdött az alkotmányosságért; sőt a deczember 11-diki rendelet ismét életbe léptette az osztrák bélyegtörvényt. Pálffy rendelete pedig életbe léptette az osztrák ipartörvényt; s igy a legfőbb biróság kénytelen volt belátni, hogy küzdelme hiábavaló. Az új reactio ment útján feltartóztathatatlanul, a mig végre is feltartóztatta azon körülmény, hogy lehetetlenségre vállalkozott.

A nagy absolutismust utánzó e kis fiók-absolutismus még a nemzetiségi kérdésben is igyekezett az előbbi példáját követni, pedig csakis egyetlen egy előnye volt a másik felett s ez abból állt, hogy czélzatosan nem germanizált. Bizonyos tekintetben magyar absolutismusnak volt szánva, a germanizáló Bach-féle absolutismussal ellentétben. De azért mégis felizgatta titokban és nyiltan a pánszlávokat és dákorománokat. Moyzes beszterczei püspök vezérlete alatt 52 tagból álló tót küldöttség ment Bécsbe, a mely kérte a turócz-szent-mártoni congressus határozatainak helybenhagyását, Munkácson pedig a görög egyesült ruthének kérték egyenjoguságukat. Ugyancsak mozgalom indult meg a románok, szerbek és horvátok közt. Az új absolutismus Magyarországot foederalismussal fenyegette, csakhogy rábirja a Reichsrathba való belépésre. Nem birhatta rá még e fenyegetéssel sem.

Erdélyben több sikerrel működött.

A magyar nemzeti erő próbája akkor következett be, a midőn a bécsi politika, a nyilt erőszak bukása után, alkotmányos formákkal és a nemzetiségek szövetségével támadt a magyar történelmi állam ellen. Az októberi diploma és a február 26-iki pátens nagy és komoly kisérletek voltak, melyeknek czélja vala: a magyar hegemonia s ezzel a magyar történelmi állam megtörése, valamint a birodalmi centralisatio létesitése. Ha fajunkban nem lettek volna meg azok az erők, a melyek az utolsó negyedszázad alatt óriási fejlődésre jutottak, a bécsi kisérlet feltétlenül sikerül. Az októberi diploma némi történelmi reminiscentiákon épült fel, s a mi nyilvános ellenmondást képez, e történeti emlékek alapján akarta constituálni a nemzetiségek jogait. A február 26-iki pátens a történelmi alapokkal egészen szakitott s a birodalmi centralisatiót a rideg elmélet alapján igyekezett létesiteni. De mind a kettő megegyezett abban, hogy Erdélyt az uniónak 1848-ban történt kimondása daczára elszakitotta Magyarországtól s külön akarta képviseltetni a birodalmi tanácsban. A kisérletezés sulyos éveiben Magyarország és Erdély valóban külön folytatták a küzdelmet s csak erkölcsileg támaszkodtak egymásra. Magyarországon a kisérletek bukása nagyon bizonyos és előrelátható volt. A magyar nemzet még csak nem is gondolt rá, hogy bevonuljon a közös birodalmi gyülésbe.

Egészen más helyzete volt a kisérletezés gyászos korszakában Erdélynek, a hol a magyar faj számbeli kisebbséget képezett, mint képez, habár nem oly nagy mértékben, ma is. A bécsi politika különösen Erdélyre vetette magát, a hol számithatott az oláhokra és szászokra. De még itt is mily mesterséges eszközöket kellett használnia, hogy az erdélyi országgyűlési választásoknál a magyar fajt a nyers tömegek által majorizáltathassa. A 48-iki választó törvényeket természetesen nem létezőknek tekintette, a kerületeket ujra osztotta be, úgy hogy a magyar vidékek kevesebb képviselőt kaptak mint azelőtt; a szász és oláh képviselők számát felemelték. És most főleg arra volt gondja a Nádasdy által képviselt centralistikus politikának,

hogy a magyar suprematia megtöressék, az oláh vidékek különösen ott kaptak számos új választókerületet, a hol csekély számu magyarság is élt a románság közt. Itt, mert a magyar faj leszavaztatásáról volt szó, nem egész 18,000 lélekre esett egy képviselő; holott a tiszta magyarajkú székelyföldön több mint 20,000-re. A szászok különös kedvezményben részesültek. Ők már minden 12,000 lélek után egy képviselőt kaptak. Igy aztán sikerült Erdélyben leszavaztatni a magyar fajt úgy, hogy ez csak 59 kerületben győzhetett, holott a törpe minoritást képező szászságnak is 45 biztos kerülete volt. A magyarság 59 választókerületében a vegyes kerületek nagy része is benne foglaltatott, a mi azt mutatja, hogy a magyarság ereje ezekben még győzedelmeskedett a nyers tömegek felett. A magyar képviselők természetesen nem foglalták el helyüket a szebeni tartománygyűlésen s igy Erdély a magyarság nélkül volt képviselve úgy Szebenben, mint a bécsi Reichsrathban. Kivételt képezett Gábor Imre bereczki képviselő, a hires nemzeti hős: Gábor Áronnak testvére, ki a nagy-szebeni Landtagba s onnan a Reichsrathba is elment.

És a magyar hegemóniát, valamint a történelmi államot megbuktatni akaró bécsi politika nemcsak a választókerületek tekintetében osztotta be ujra Erdélyt, hanem új közigazgatási beosztást is tervezett s e beosztás czélja természetesen szintén a magyarság elnyomása lett volna. De az idők változtak s a magyar kérdés kedvezőbb fordulatot vett. Az alkotmányos küzdelem Erdélyben is a legalitás terére kezdett visszajutni. Hazafias érdeme Majláth Györgynek, hogy kanczellárságát azzal kezdte, mikép Erdélyt kiszakitotta a tágasabb birodalmi tanács kötelékéből és segitette létesiteni a Királyhágón túli részek egyesitését Magyarországgal. E kiváló fontosságú tény felette kedvezővé tette a talajt a kiegyezési alkudozásokra. Az 1865 november 20-iki kolozsvári országgyűlésre már egyenlő census (8 frt 40 kr.) alapján s törvényes alapon történtek a választások. Két, sőt három választási küzdelem folyt le ez alapon Erdélyben, a midőn nem állt Magyarország és Erdély élén nemzeti kormány, hanem Bécsből dictálták a választásokat. Hasztalan volt Nádasdynak minden erőlködése, hasztalan tett kisérletet három-négy izben is a választásokkal a magyar és a székely kerületekben, a székelység és a magyarság teljes passivitásban maradt. Néhány tönkre ment existentia helyet foglalt ugyan a regalisták közt, de ezek nem képviselték a Székelyföldet és a magyar megyéket. Választás útján pedig egyetlen egy képviselő sem került Erdély magyar-székely vidékeiről a tartománygyűlésre.

A május 23-tól október 24-ig ülésező tartománygyűlés tanácskozásainak egyetlen gyakorlati eredménye lett, hogy kimondta Erdélynek elszakitását a pesti hétszemélyes tábla iurisdictiójától. Horvátország példájára most Erdély is külön legfőbb törvényszéket kapott, de nem volt köszönetük abban sem a szászoknak, sem az oláhoknak. A horvátoknak ugyanis sikerült keresztülvinniök, hogy legfőbb törvényszékük Zágrábban maradt, az

erdélyi hétszemélyes tábla székhelye azonban Bécs volt, hol az 1861 októberében tényleg fel is állittatott, de nem mint önálló biróság, hanem mint a legfőbb törvényszék puszta osztálya.

Az egymás után következő választások kétségtelen erőmérőjét képezték most a Királyhágón túl is a fajoknak, a hol a magyar faj tudvalevőleg a leghátrányosabb helyzetben volt és részben még ma is van. E választásokból kitűnt, hogy, midőn a magyar faj felülről semmi támogatásban nem részesült, de igenis birta a jogegyenlőség garantiáját, még Erdélyben is mindig győzni tudott, pedig számbelileg kisebbséget képezett. Az oláhság jelentékeny része ugyanis, különösen az oláh kisnemesség, e választóküzdelmekben a magyarsággal tartott. Különösen lehetett észlelni a románság egy részének a magyarsághoz való csatlakozását akkor, a midőn az uniót kimondó országgyűlésre történtek a választások. Oláh vidékeken, a melyek azelőtt dákoromán izgatókat választottak, magyarok nyertek mandátumot. Bethlen Sándor legyőzte Mács Gábort Belső-Szolnokmegyében, Mógát megbuktatta Kolozsmegyében Hosszú József, dr. Rácz Jánost, a későbbi Ratiut, Huszár Károly győzte le Tordamegyében. Számos más példát idézhetnénk annak bebizonyitására, hogy az oláhság jelentékeny része mindig hajlandó volt magát a nemzeti érdekekkel azonositani s a végeredmények az összes választóküzdelemben megbizonyitották, hogy a magyar faj hegemóniája még Erdélyben sem erőszakos, hanem természetes alapokon nyugodott.

Ma, midőn több mint negyedszázad óta nemzeti kormány áll Magyarország élén, beszélhetnek, habár jogos alap nélkül, a nemzetiségi izgatók arról, hogy a magyar faj suprematiája, különösen Erdélyben, mesterséges eszközök segitségével tartatik fenn; de mihelyt a kiegyezés előtti választások eredményeit feltárjuk, az alaptalan vád azonnal megsemmisül. Minden alkalommal, a midőn a románok és szászok mögött nem állott a bécsi kormány, valahányszor a teljes jogegyenlőség alapján történt a mérkőzés, az erdélyi magyarság, egészen jogos fegyverekkel, mindig többséget hozott létre az erdélyi országgyűléseken. Pedig ismételjük, sem Sennyey, sem Majláth, sem más conservativ magyarok nem támogatták mérkőzéseiben a magyarságot, hanem csakis egyszerüen nem avatkoztak a választásokba. Az uniót kimondó kolozsvári országgyűlésen a Magyarországgal való egyesülés mégis 166 szavazatot kapott, holott Saguna román inditványára csak 29, Ranicher szász motivumu inditványára pedig 30 szavazat esett.

Mindezek a tények kétségkivül mutatják azokat a nagy politikai, értelmi, culturai és gazdasági erőket, melyek fajunkban rejlenek, s melyek a magyar történelmi államot a Királyhágón innét s túl meg tudták védelmezni akkor is, amidőn az ellen idegen hatalom szövetkezett a nemzetiségi eszmével. Meg tudták védelmezni oly korszakokban, midőn a fajunkban rejlő hatalmas erők még nem fokozódtak jelenlegi potentiájukra, a midőn a magyarság sem számbelileg, sem gazdaságilag és culturailag nem volt oly fejlett mint jelenleg.

Ha a magyar történelmi állam valóban csak mesterséges eszközök segitségével jő létre és maradt fenn, a nagy lökést, melyet a világosi katastropha s a későbbi kisérletek intéztek ellene, ki nem állja, hanem feltétlenül összeroskad vala. Régebben is sujtották államunkat nehéz csapások; de akkor a legveszedelmesebb bontó erő, a nemzetiségi eszme, még nem volt vele szembe állitható. Ez az eszme csak a mult század vége óta őrli meg a történelmi államokat, mint a szú megőrli az ezredéves tölgyet; és a birodalmi centralisatio a történeti állam e legveszélyesebb ellenségével, a nemzetiségi eszmével, igyekezett fölbontani a magyar történelmi államot, hogy azt beolvaszsza egy új alakulásba, a régi osztrák történeti alapokról szintén lelépett birodalmi egységbe.

A nemzetiségi eszme pedig egy nagyhatalom erejére támaszkodott, s a mikor a magyar faj gyenge és elhagyatott volt, még akkor sem volt képes legyőzni a magyar történelmi államot, annál kevésbbé lesz képes jövőre, a mikorra a magyar faj erői megtizszereződnek.

Még erőteljesebben lépett föl a magyar nemzeti szellem Magyarországon. A nemzeti ellenállás egészen megtörte a monarchia erejét kifelé, és ez volt az oka, hogy a felség már 1862 végén magához hivatta gróf Apponyi György országbirót, hogy a kiegyezés módozata iránt emlékiratot terjeszszen eléje. Apponyi az emlékiratot elkészitette és ezzel megkezdte tervgyártásainak sorozatát, de, mint előrelátható volt, eredménytelenül. Apponyi Györgyre Schmerling és magyar környezete csak akkor haragudtak, midőn a törvénytelen rendeletek ellen minduntalan remonstrált a hétszemélyes tábla élén. Emlékirata most alkalmat szolgáltatott arra, hogy megbuktassák s az útból félre tegyék. De elbocsáttatásának ürügyét nem emlékirata képezte. Ez sokkal messzebb volt Deák álláspontjától, hogysem a császárt e miatt felingerelhették volna ellene. De jó ürügyül kinálkozott azon, akkor tüntetés számba menő jelenet, hogy az 1861-iki országgyűlés két házának tagjai 1863 márczius 28-ikán átnyujtották arczképüket Deák Ferencznek. Ez állitólagos tüntetésben gróf Apponyi György is résztvett, s ez már hatott. Április 3-ikán megkapta elbocsáttatását.

A conservativek azonban sem a Schmerling-rendszer, sem Apponyi bukása által nem engedték magukat meggátoltatni abban, hogy minduntalan fel-felbukkanjanak, hol alkotmányterveket készitve, hol ellentéteket elsimitva, de mindig kiváló fontosságot tulajdonitva önmaguknak. Innét túl azonban szinte valamennyien megegyeztek abban, hogy Deáké a jövő, s hogy csak ez létesitheti a kiegyezést. Deák még nem sugalmazta a »Debatte« czikkeit s még nem diktálta le a húsvéti czikket, a melyben a közös ügyek kezelési módjának meghatározása először lépett előtérbe, s a conservativek, mint Sennyey Pálnak Somssich Pálhoz 1864 február 14-ikén intézett leveléből kitünik, mégis őt jelölték meg azon kimagasló alak gyanánt, a kire az egész ország néz s a ki meg fogja teremteni a kiegyezést. Deák akkor még hallgatott, helyette legfölebb a »Pesti Napló« polemizált a bécsi lapok-

kal, Schmerlingnek és másoknak közlönyeivel. És ugyancsak a »Pesti Napló« fejtette ki az »Ostdeutsche Post«-tal szemben Deák Ferencz álláspontjának változatlanságát. A midőn Lustkandl Venczel »Das ungarisch-österreichische Staatsrecht« czimű munkájában megtámadta Magyarország államiságát, Deák Ferencz megirta a »Budapesti Szemle« 1865. évi első füzetében, s később könyvalakban is közzétette: »Adalékok a magyar közjoghoz« czimű munkáját, mely állandó becses forrása marad a magyar közjognak. Sokkal ismeretesebb a munka, hogysem annak tartalma felől tájékozni kellene az olvasót, s csakis annak megjegyzésére lehet, sőt kell szoritkozni, hogy e művében Deák Ferencz még nem lépett az alkudozások terére s nem utalt a közös ügyek intézésének módjára, hanem szigorú legista alapon kimutatta Magyarország állami függetlenségét s különállását még a hadügyben s a külügyben is. A 61-iki országgyűlésen s felirataiban elfoglalt álláspontjának tudományos megvilágitása volt a Lustkandnak adott válasz.

ADALÉK
A MAGYAR KÖZJOGHOZ.

ÉSZREVÉTELEK
LUSTKANDL VENCZEL MUNLÁJÁRA:
„DAS UNGARISCH-ÖSTERREICHISCHE STAATSRECHT“
A MAGYAR KÖZJOG
TÖRTÉNELMÉNEK SZEMPONTJÁBÓL
IRTA
DEÁK FERENCZ.

A „Budapesti Szemle“ 1865 I füzetéből.

PEST,
KIADJA PFEIFER FERDINÁND.
1865.

Deák közjogi munkájának czimlapja.

Kemény Zsigmond már korábban szerette volna a kiegyezési alkudozások megujitását, Deák azonban ellentétes véleményen volt. Azt akarta, hogy a nemzet a szigorú jog alapjához sorakozzék, s ennek sánczában várja meg az eseményeket.

A conservativek már a Bach-korszakban, de még inkább a provisorium alatt azt hitték, hogy Deák passiv és merev legista politikája felett

az események napirendre térnek s hogy ők létesithetik a kiegyezést, sokszor változó s a birodalmi egységbe átjátszó 47-es alapjukon.

Eötvös és Trefort féltek is ettől s figyelmeztették a már ekkor »öreg úr«-nak nevezett államférfiút e lehetőségre, ha a conservativeknek adja át a kezdeményezést.

Deák, Falk Miksa szellemes apróságai szerint, következőleg válaszolt: »Ausztriában minden a körülményektől függ. Mihelyt a körülmények úgy kivánják, ha nem kérünk, ha nem közeledünk is, *adni* fognak, vagy legalább *igérni;* ha a körülmények, bár csak látszólag is, jóra fordulnak, akkor, ha kérünk, még kevesebbet adnak, illetőleg semmit. Majd a conservativeket is lehordják, ha igérés ideje és szükségessége nincs jelen, ha pedig jelen van, akkor felkeresnek minket is.«

Ha Deák az októberi diplomával szembe állitotta a 48-diki jogfolytonosság elvét, még inkább szembe kellett azt állitania Schmerling jogeljátszási elméletével. E tekintetben hatalmas magyar publicistika támogatta Deákot. A közjogi fejtegetések sorából különösen kiemelendő Csemegi Károly, akkor aradi ügyvédnek s a későbbi államtitkárnak és kuriai tanácselnöknek, a jogvesztés elméletéről a »Magyarország«-ban irt jeles czikksorozata.

És Deák Ferencznek ismét igaza lett, hogy sem 1864-ben, sőt 1865 első hónapjaiban sem lépett az egyezkedés terére. Schmerling az Almássy-féle összeesküvést s egyéb mozgalmakat a reactionárius irány megerősitésére használta fel. Forgách Antalt, a ki bizonyára nem volt schauvinista magyar, de a kivel a magyar politikusok és irók tisztességesen megfértek, nagyon önállónak és nemzeti szelleműnek kezdte tartani, s igy történt, hogy 1864 április 22-ikén fölmentette kanczellári méltóságától s helyére Zichy Hermann grófot tette, a ki Magyarországon hirhedtté lett az által, hogy a bécsi polgármester bankettjén Magyarországnak a birodalmi tanácsba feltétlenül való belépése mellett nyilatkozott.

Most már világosan kitünt, hogy Schmerlinggel megalkudni nem lehet, mert a mennyire feladta minden elvét, annyira ragaszkodott azon főtörekvéséhez, hogy Magyarországot belehajtsa a birodalmi tanácsba. Hiressé vált röpke szavát, hogy: »várhatunk«, komolyan akarta alkalmazni. Ő hajlandó lett volna még soká várni, de, mint kitünt, a monarchia nem várhatott. Egyelőre azonban Zichy Hermannal nemcsak az elméleti várakozás politikáját valósitotta meg, hanem a fő czélját szolgáló belügyi actiót is meginditotta. Magyarországot különösen igazságügyileg akarta szervezni. Megemlékezett ugyanis, hogy egyszer már, és névszerint a Bach-korszakban, szervezte Magyarország igazságügyét, s hogy az egész Bach-rendszerből egyedül ez az organisatio hagyott jó emléket maga után. Az igazságügyi organisatio czélja ekkép az volt, hogy magyar pártot teremtsen s csak azután hivja össze az országgyűlést.

A mi azonban a Bach-korszakban keresztülvihetőnek mutatkozott, nem volt keresztülvihető a provisorium idejében. Elég volt a »Pesti Napló«-nak egyetlen egy czikke, melyet Salamon Ferencz irt Deák sugallatára, s az igazságügyi organisatio terve megbukott. Ekkor már nem lehetett többé octroyálni intézményeket s a kormány hivatalos lapja csakugyan ki is jelentette, hogy a közigazgatási és törvénykezési szervezet programmja nem valósul meg octroyálás által, hanem mint királyi propositio kerül a legközelebbi országgyűlés elé.

De Magyarországnak bünhődnie kellett is, a miért az octroynak ellenszegült. Schmerling ismét a nemzetiségi kérdés felé fordult. Meg akarta jutalmazni a románokat, mert ezek a birodalmi érdekeket szolgálták, s meg akarta büntetni a szerbeket, a kik a magyarok iránt rokonszenvet tápláltak. Saguna, akkori román püspök, bement az osztrák felsőházba és nemcsak az orthodox, hanem az egyesült románok közt is tekintélye volt. Schmerling 1864 augusztus 1-én összehivta a karloviczi szerb kongressust, de ekkor már el volt határozva a román egyház szétválasztása a szerb egyháztól. A midőn az 1862-ben elhalt Rajacsics helyére a karloviczi congressus Masirevicset választotta patriarchává, Bécsben csak a szerbek számára nyert megerősitést, nem egyszersmind a románok számára. A császári kézirat 1865 január 3-ikán felszólitotta a congressust és a synodust, hogy a különválasztáshoz képest állapitsa meg az egyházkerületeket s ossza meg az egyházi vagyont. Saguna lett az erdélyi, magyarországi és az őrvidéki görög nem egyesült románok érsekévé és metropolitájává, a ki innéttúl coordinált állást foglalt el a szerb patriarchával.

Schmerling azonban ez időtájt már bukása felé közeledett. Előkészitették ezt nemcsak osztrák, hanem egyszersmind magyar ellenségei.

Ausztriában mindinkább kezdett meggyökeresedni azon vélemény, hogy az ottani türhetlen állapotokon csak a Magyarországgal való kiegyezéssel lehet segiteni s csak a magyar alkotmány helyreállitása által lehet megváltoztatni a februári pátenst. Maguk a német liberálisok az alsóházban mindinkább ez álláspontra helyezkedtek. Schmerling ellenben hallani sem akart a februári pátens revisiójáról addig, a mig a magyarok meg nem jelennek a Reichsrathban. Ekkép Schmerling maga is rákényszeritette az osztrák politikusokra azon nézetét, hogy a változás csak Magyarországból várható. Csakhogy az államminister azon illusiónak adta át magát, hogy a magyarok meg fognak jelenni a Reichsrathban, a miben a független politikai körök Ausztriában is kétkedtek.

Az osztrák-németeknek kénytelen kiszolgáltatni, de egyszersmind bizonyára szivesen kiszolgáltatja a magyar történetirás azon elismerést, hogy az absolutismus bukása után mindinkább a dualistikus szerkezet, s a magyar állam restitutiója mellett foglaltak állást. Minél inkább elérkezett a kiegyezés ideje, annál nagyobb közeledés volt az osztrák-németek és a magyarok közt, s e közeledést többé Belcredi sem állithatta meg. Az osz-

trák szláv foederalismus első képviselője a birodalmi hatalom sphaerájában, Belcredi tapasztalta, hogy az osztrák-németség Magyarországhoz szít, ép azért mindent elkövetett szláv többség teremtésére, hogy a dualismus, mely

Gróf Zichy Hermann.
(Kőnyomat után.)

már kikerülhetetlennek látszott, a szlávok igényeihez alakuljon meg és ezért akarta a rendkivüli birodalmi tanácsot, melyben saját foederalista terveit önmaga czáfolta meg. A választási előkészületek és küzdelmek azonban

megmutatták, hogy lehetetlenségre vállalkozott, a németek visszautasitották a rendkivüli birodalmi tanács eszméjét, ellenben a leghatározottabb rokonszenvet árulták el Magyarország iránt, a szlávok pedig passivok maradtak, vagy legfölebb csak választási nyilatkozatokban tiltakoztak a magyar kiegyezés ellen. Tudvalevő dolog, hogy Belcredit forma szerint helytelen s magyarellenes taktikája buktatta meg, lényegileg azonban a feltartózhatatlan kiegyezés helyezte el az útból. Annál kevésbbé számithatott Schmerling, a »várhatunk« politika daczára, a tartós életre, mert ő az osztrák-németekre támaszkodott, a kik már az ő rendszerének idején hajlamot mutattak a dualismus elfogadására.

Schmerling egyidejüleg háborúban volt a magyar conservativekkel ép úgy, mint az osztrák és cseh foederalistákkal. Esterházy Mór és Pálffy Mór mindent elkövettek Schmerling megbuktatására, a kit azonban ezekkel szemben Zichy Hermann és Nádasdy támogattak. Zichy, mint Lónyay feljegyezte róla, hű teremtménye volt Schmerlingnek és úgy ő mint Nádasdy támogatták ennek, a magyar nemzet ellen intézett, nemzetiségi politikáját. Schmerling ugyanis, Zichyvel egyetértve, Magyarországon az erdélyi mintát akarta megvalósitani vagy legalább Nádasdy szellemében igyekezett előkésziteni a választásokat. Pálffy, a magyar helytartó, megtagadta az engedelmességet, a mire Pálffy és Zichy is beadták lemondásukat, az udvar azonban az ellentéteket kiegyenliteni igyekezett. Schmerling már előbb is, de ekkor különösen érezte, hogy a magyar conservativeknek a hazaárulás mesgyéjén járó vagy azt átlépő tagjaival sem boldogul, s ezért nyilatkozott az osztrák képviselőház 1865 márczius 31-iki ülésében ekkép: »A kormány soha se fog tárgyalni a magyar ó-conservativekkel, a kikben legelkeseredettebb ellenségeit látja s a kiknek aknamunkája behatol még a képviselőházba is. Az államministert csupa ellenség környezte; még a bureaucratia is rátámadt, mely az osztrák tartományok látszólagos alkotmányát sokalta. A tágabb birodalmi tanács 1864 november 10-ikén kezdődő ülésszakában pedig parlamenti vihar is fenyegette. A felirati vitában Schmerling a magyar kérdésről is kénytelen volt nyilatkozni, de még mindig azon állásponton, hogy a magyar kérdés a birodalmi alkotmány keretében oldassék meg. Kaiserfeld a birodalmi tanács 1865 márczius 31-iki ülésében heves támadást intézett Schmerling ellen s a legmelegebben sikra szállt Magyarország jogai érdekében. Lesujtók voltak ama szavai, melyeket a várakozás politikájáról és a provisorium garázdálkodásáról mondott. »Ha — úgymond — Ausztria dicső államhajója ujra a tenger viharkorbácsolta hullámai közé taszittatnék, ma, midőn még minap szenvedett sérüléseit sem sikerült kijavitnia, bizonyára keseregve mondhatnám a nagy római lantossal: Vitorláid közt nincs egyetlen ép s nincsenek isteneid, kikhez új veszély idején, ha szorongat, oltalomért könyöröghess.«

»Jó szerencsénk ez idő szerint békés perczekkel ajándékoz meg, a melyekre tán még néhány békeév következik, de tán nem. Ám jaj nekünk,

ha a kedvező pillanatot ismét elszalasztjuk, könnyelműen elbizakodván a jövőben, mely nincs hatalmunkban, a jövőben, melyet egy haláleset, akármily sikerült merénylet vagy gonosz véletlen kiszámithatlan módon megzavarhat.«

Schmerling rendszere nemcsak kiinduló pontján, hanem végső napjaival is hasonlitott Bach rendszeréhez. Pénzügyi bajok és a szerencsétlen külpolitika hiányoztak még, hogy a bukás kikerülhetlen legyen.

A provisorium külügyi politikájáról külön fejezetet tartalmaz a jelen munka. A tény azonban már 1864 végén és 1865 elején az volt, hogy Schmerling és rendszerének bukása kikerülhetetlen.

E bukást siettette és végleg befejezte az uralkodónak Magyarországhoz való és Schmerling megkérdezése nélkül létrejött közeledése.

A húsvéti czikk és a fejedelemnek júniusban történt pesti útja kitörésre hozták a válságot. Ferencz József ugyanis meglátogatva a pesti városligeti mezőgazdasági kiállitást, Scitovszky bibornok-érsek üdvözlő beszédére kijelentette azon határozott akaratát, hogy Magyarország kielégitést nyerjen. A lelkesedés zivatara zúgott végig az országon, s midőn annak visszhangja átcsapott Ausztriába, a kormánynak buknia kellett. A helyzetet legelőször Zichy Hermann kanczellár értette meg, a ki azonnal beadta lemondását. Az államminister azonban, a ki a politikában rövidlátóbb volt, rábirta, hogy egyelőre tartsa függőben lemondását. Igy bevárta, mig a felség megüzente neki, hogy adja be lemondását. Nádasdytól sem lehetett egészen simán szabadulni. Schmerling pedig azon megaláztatásban részesült, hogy még egy hónapig vitte az ügyeket, pedig már Majláth György magyar kanczellárrá lett, s Belcrediről mindenki tudta, hogy Schmerling helyét fogja elfoglalni.

Mennyire el voltak vakulva Schmerling és különösen osztrák ministertársai, mi sem mutatja annyira, mint azon tréfás jelenet, mely Belcredi, a prágai helytartó és Lasser minister közt végbement. Mikor a császár Belcredit, persze a kormány megkérdezése nélkül, magához rendelte, hogy az elejtett Schmerling utódává tegye, a még névleg prágai helytartó találkozott hivatalfőnökével, Lasserrel. A minister rátámadt: »Micsoda helytartó ön, hogy engedelem nélkül elhagyja Prágát.« Nagy volt Lasser álmélkodása, midőn erre Belcredi bejelentette, hogy a felség parancsára jött Bécsbe.

Igy ért véget a Schmerling-kormány, hogy helyt adjon a Belcredi-Majláth-féle próbálkozásnak, mely azonban pusztán csak átmenetet képezett a kiegyezés felé. De mielőtt végleg elbucsúznánk e rendszertől, meg kell emlékeznünk külügyi politikájáról s a 60-as évek összeesküvéseiről, hogy azután áttérhessünk a kiegyezési törekvések első reális jelenségeire, a husvéti czikkre s annak következményeire.

VII. FEJEZET.

A forradalmi irány utolsó kisérlete és a provisorium külpolitikája.

Schmerling rendszerét nem a porosz háború és Sadova buktatta meg, (hisz előbb bukott meg) hanem ez a rendszer bel- és külpolitikai balfogásai által hozta létre Sadovát, a Bach-korszaktól tehát annyiban különbözik; de hasonlit ehhez szerencsétlen külpolitikája által is. Azon körülmény, hogy előbb bukott meg mint e külpolitikának gyümölcsei megértek, ez csak azt bizonyitja, hogy sokkal gyöngébb volt Bach rendszerénél. A később előadandó szerencsétlen külpolitikával szemben állt még egyszer az emigratio által vezetett forradalmi politika. Ennek előzményei visszanyulnak a franczia-olasz-osztrák háborúra és ennek következményeire.

A sietve megkötött villafrancai béke az emigratiónak és a magyar nemzeti ügynek Napoleon által történt cserbenhagyása felettébb lehűtötték ugyan a nemzet reményét a tekintetben, hogy felszabadulását és a magyar független állam kivivását külföldi segélytől várhatja. A csalatkozás és depressio érezhető volt magának az emigratiónak soraiban is, annál inkább érezhető volt a nemzet közszellemében.

Kossuth maga arról panaszkodott, és pedig 1863 szeptember végén gróf Teleki Lászlóhoz intézett levelében, hogy a magyarországi központi bizottmány nemcsak nem csinál semmit, hanem, ha úgy marad alakitva mint van, nem is fog csinálni semmit, a hazára nézve élet-halálkérdésben. Ez az élet-halálkérdés pedig az oláhokkal és szerbekkel, különösen a végezredekkel való megalkuvás és az általános felkelésnek katonai alapon való szervezése lett volna. Komáromy György szavait idézte Kossuth, ekkép irva: »A kik most a mozgalmat vezetik a magyarországi központon, a forradalmat csak utolsó rossz gyanánt fogadják el, s minket forradalmiabbaknak tartván, nem biznak bennünk.«

Igy gondolkodtak Magyarországon a legtöbbek még azok közül is, a kik nem követték Deák passivitási politikáját. Ha a bécsi kormány nem követ el hibát hibára, a forradalmi szellem egészen elalszik vala még a kiegyezés előtt. De még közvetlenül az októberi diploma kibocsátása előtt is a túlszigor és a gyávaság váltották fel egymást. Károlyi Ede grófot, a ki Morny herczeget informálgatta a magyar ügyről, október elején elfogták Salzburgban, de az októberi diploma után csakhamar szabadon bocsátották. Egyidejüleg számos elfogatás történt, különösen Dél-Magyarországon és Erdélyben, a mi azon tervvel látszott kapcsolatban állni, hogy az emigratio a szerbeket és az oláhokat akarta megnyerni a forradalom számára.

Elfogták Temesvárott Pesty Frigyest, az akkori »Delejtű« szerkesztőjét, Murányi Ignácz volt alispánt, Czorda Bódogot, Latinovics Vinczét, Papp Zsigmondot, László Imrét, Décsy Lászlót, Szilágyi Józsefet stb. Pogonyi József, volt huszárszázados, szökéssel menekült. Az elfogottakat Josefstadtba vitték fogságba vagy internálásba. Ezen és más balfogások felháboritották az országot s habár az elfogottakat az októberi diploma után szabadon bocsátották, a forradalmi szellem a nemzet egyes rétegeiben új életre kelt. Olaszország ismét forrongott s a varsói találkozás, hol az osztrák császár az orosz czárral igyekezett szövetkezni a forradalmi szellem ellen, csak erősitette a szabadság-mozgalmakat. Napoleon neheztelt, habár az orosz czár kétszer is meghivta a találkozásra.

Ekkép nem jött létre Ausztriának azon terve, hogy Sardiniát fegyveresen megtámadja az egységesitő törekvések miatt. Napoleon herczeg jelenthette Cavournak, hogy nemcsak azon kérése teljesül, mikép Ausztria Lombardián keresztül ne támadjon, hanem egyáltalán nem fog támadni, s igy a háború elmaradt.

Ezt megelőzőleg azonban Olaszország háborúra készült s igy az emigratio és a magyar légio előtérbe léptek. Közvetlenül az októberi diploma kibocsátása előtt, 1860 szeptemberében, egyezmény jött létre a turini kormány és az emigratio közt, mely szerint Viktor Emánuel király Ausztria megtámadtatása esetén segédhadat küld Magyarországra s addig nem köt békét, a mig Magyarország függetlensége ki nincs víva. Viszont a magyar nemzeti igazgatóság légiót szervez és Magyarországon felkelést hoz létre Ausztria ellen. A magyar légió arra volt szánva, hogy az olasz segélylyel kiössön Magyarország délnyugati részein és a nemzeti igazgatóság meg is állapitotta annak szervezetét az 1859-iki alapokon. Az emigratio legnagyobb része szivesen fogadta a légió tervét. Az emigratióban lévő legkiválóbb tisztek a nemzeti igazgatóság rendelkezésére bocsátották magukat, élükön Türr Istvánnal, Éber Nándor dandárparancsnokkal, gróf Teleki Sándor ezredessel és Figyelmessy és Mogyoródy alezredesekkel. Sőt az országban is népszerűségre tettek szert az emigratio ujabb kisérletei. Ekkor keletkeztek a népdalok Garibaldiról, Türr Pistáról és számos ifjú, gyakran a legelőkelőbb családok serdülő korú gyermekei, kiszöktek Olaszországba, hogy részint Garibaldi alatt, részint pedig a nápolyi légióból alakitandó és a betörésre szánt magyar légióban szolgáljanak.

A turini megállapodásokkal kapcsolatban történt a fegyverszállitási kisérlet is a keletre. A nemzeti igazgatóság azon jegyzőkönyve, melyen a nagymérvű fegyverszállitással foglalkozott, ugyanazon napon kelt, mint melyen az októberi diploma, tehát akkor, a midőn a bécsi kormány az engedmények terére lépett. Sajátságos találkozása ez a véletlennek. A forradalmi terv és a kibékitési kisérlet keresztezték egymást.

Az olvasó előtt ismeretesek már az októberi diploma előzményei és következményei. Egészen bizonyos volt, hogy a nemzet nem fogadja azt

el s nem megy be Kossuth képletes kifejezése szerint, a rab oroszlán számára nyitott tágasabb kalitkába. De bizonyos az is, hogy a forradalmi kisérlet kedvezőbb külföldi viszonyok mellett is időszerütlen lett volna. Még azon esetben sem volt várható valamely nagyszabású felkelés Magyarországon, habár a mozgalom mögött Napoleon áll s itthon a nemzet többsége nem Deák s nem is a határozati párt, hanem a forradalmi vezetők mögött áll.

A mi különösen Napoleont illeti, az egész ügytől visszavonult; Cuza herczegről pedig az emigratio egészen biztosan tudhatta, hogy Napoleon ellen, sőt egyenes akarata nélkül, mit sem fog tenni s igy a fegyverküldés, melynek czélja volt az erdélyi és délmagyarországi felkelés katonai lábra állitása, szükségkép katastrophára vezetett. Úgy is történt, a francziák császára döntötte el a kérdést. Napoleon nem mondta ki azt az egy szót, melynél fogva Cuza alkalmat adott volna az erdélyi és a délmagyarországi tervek megvalósitására. A Tuilleriák palotájának nagy hallgatója néma volt és így Cuza azt hitte, hogy az egész forradalmi terv pusztán Napoleon herczeg magánjellegü akcziója. Hasztalan volt a magyarországi központi bizottság megmozdulása s megbizottjának Kossuthoz való kiküldése. Hasztalan volt a harczrend és hadműködési terv megállapitása. A forradalmi czélra szánt fegyverek lefoglaltattak és az egész terv dugába dőlt.

De bátran ismételhető, hogy, habár a fegyverek kézhez jutnak s habár a központi bizottság küldöttjének lajstromán sokkal több név szerepel és tényleg kitör a háború Olaszország és Ausztria közt, Magyarország ekkor már nem rohant volna a forradalmi irány karjaiba.

A nemzet nem lázadt fel fegyveres kézzel még a Bach-rendszer ellen sem, annál kevésbbé választhatta a forradalom útját akkor, a midőn a hatalom már az egyezkedés terére kezdett lépni. A midőn rövid idő mulva kitünt, hogy az egyezkedési kisérletnek nincs komoly háttere s hogy a hatalomnak csak rendszere változott, de czélja nem, az új absolutismus idején újra végig czikázott a nemzet egyes testrészein a forradalmi vonaglás, és ennek következménye lett az alább ismertetendő összeesküvés. De még ez is csak elszigetelt jelenség volt. A közvélemény érezte, hogy az elfáradt hatalom nem sokáig képes az elnyomásra, s különben is a nemzet bizonyos hüvös józanságot mutatott a külföld igéreteivel és a kalandos fölszabaditási igéretekkel szemben.

Más irányban is jelentkezett ugyanezen korszakban a nemzet kijózanodása. Szabadságharczának idején tapasztalta, hogy nemcsak Ausztriával, hanem Európával is számolnia kell. Ausztriát leverhette, de Oroszország azt újra lábra állitotta. Keserü tapasztalatai meggyőzték, hogy a vezérhatalmak közül egy sincs a döntő perczben Magyarország mögött. Cserben hagyta Francziaország, és maga Anglia, melynek közvéleménye pedig rokonszenvvel viseltetett Magyarország iránt, az európai egyensúlyt és az angol érdekeket látta volna veszélyeztetve Ausztria teljes romlása által.

A válságos pillanatokban mindig kitünt, hogy a közép-dunai nagyhatalom európai szükségesség, mert az három continentális nagyhatalomnak váltakozó ellensúlyát, és igy az európai egyensúly őrét képezi. A párisi mélázó koronás politikus aggodalma a nemzetben is megjelent, hogy Magyarország végleges elszakadása Ausztriától európai conflagratiót idézhetne fel.

Az európai kérdés a magyar nemzetnek régibb szabadságharczai vagy felszabadulási kisérletei idején még nem lépett előtérbe, mert a porosz

Türr István.
(Kőnyomat után.)

királyság vagy egyáltalán nem, vagy csak alig született meg, Oroszország pedig sem nagyhatalom, sem európai hatalom nem volt. A magyar kérdés csak legújabban szövődött bele az európai viszonyok szövetébe, s bizonyos, hogy 48-iki szabadságharczunk idején az európai viszonyok Magyarországra nézve már kedvezőtlenek voltak. — Új egyensúly-rendszer támadt világrészünkben, melynek a Közép-Dunánál nagyhatalomra volt szüksége.

Ily viszonyok közt a nemzet maga is érezte gyengeségét, ekkor számolt be először önmagának világosan s tisztán azzal az igazsággal, hogy

a Mohácsnál elbukott magyar állam egymagában még soká nem állhat fenn, s hogy ennek hatalmas támaszra van szüksége.

Maga az emigratio, élén Kossuth Lajossal, sem zárkózhatott el az európai viszonyok ez alakulásának befolyásától s a nemzeti erő-deficit ismeretétől. Kossuth érezte, hogy a magyar nemzet mindinkább kisiklik befolyásának vonzó köréből. Az emigratio is, valamint a legió bomlásnak indult, és egyes tagjai nemsokára kezdtek haza szállingózni, a menynyiben a kegyelmet hajlandók voltak elfogadni. Az igazgatóság feloszlott, az emigratio testületi politikája ekkép véget ért, és az egyéni politikának adott helyet. A nemzet és királya közt a kibékülés még nem jött létre, az emigratio legkiválóbbjai is még éveken át a külföldön éltek, innét túl azonban a forradalmi irány teljesen elvesztette erejét és varázsát. Kossuth még mindig nem adta fel reményét; de most már számolt a közvéleményben bekövetkezett fordulattal. Az Ausztriától való elszakadás hátrányát új alakulással igyekezett pótolni a dunai confoederatióval. E munka czélja nem polémia vagy bármily jelenségnek gyülöletes szinben való föltüntetése. A dunai confoederatióval is mint történeti elenséggel számolhatunk be tárgyilagosan és minden ellenszenv nélkül. Nincs miért utánoznunk Szemere példáját, a ki gyülölettel és haraggal támadt Kossuth ellen a dunai confoederatio és eszméje miatt, ugyanazon Szemere, a ki Kossuthot régebben magyar nemzeti exclusivitása miatt ócsárolta, s ő maga ekkor legalább is elment annyira a román és szláv barátkozásban, mint Kossuth Lajos.

Ne dobjunk tehát követ a dunai confoederatio czimén a nagy magyar sirdombjára, inkább a lélektani indokokat keressük annak megmagyarázására, mikép jutott Kossuth a dunai confoederatio czime alatt ismeretes szerencsétlen problemához.

Volt már szó róla, hogy Kossuth felfogása bizonyos tekintetben követte a nemzet felfogását, illetőleg a felfogás átalakulását. Régebben ugyanis az Ausztriától elszakadt Magyarország mellé nem képzelt szükségkép a nemzeti ábrándozás új támaszt. A tapasztalat azonban megmutatta és azt Kossuth is belátta a franczia-osztrák-olasz háboru után, hogy Magyarország egymagában nem állhat fenn. A dunai confoederatio eszméjét akár feltalálták előtte, akár nem, akár igaza van, akár nincs abban, hogy ő volt az első, a ki ezen eszmét mint Európa fejlődésének logikai postulatumát még 1851-ben szóba hozta, egészen bizonyos, hogy a gyakorlati megvalósitásra Kossuth csak a hatvanas évek elején gondolt. Ugyanekkor, a midőn meg kellett győznie a nemzetet, hogy az Ausztriától való elszakadás esetén nem fog egyedül állani. De egyszersmind ugyanekkor, a midőn Kossuth lélektanilag leginkább elő volt készülve a legkétségbeesettebb eszmék elfogadására is.

Irataiban maga Kossuth előadja, hogy az októberi diploma időtáján egy sereg súlyos csapás érte, és pedig szinte reményeinek zenitjén sujtotta, üldözte a bajok egész tömege. Csalatkozott az ujabb franczia-osztrák-olasz

háboruban. Napoleon, mint már ismételve emlitve volt, tétlenségbe és hallgatásba burkolódzott. Ausztria sem támadta meg Olaszországot s igy az olasz szövetség értéktelenné lett Kossuthra nézve. A magyar legio anarchikussá lett és az emigratio felbomlott, a nemzeti igazgatóság megszünt, Teleki László öngyilkossá lett.

De ennyi baj és szerencsétlenség sem idézhette volna fel azt az erkölcsi kényszert, hogy Kossuth a dunai confoederatio ép oly képtelen, mint kalandos tervét elfogadja. Más, igen lényeges körülménynek is közre kellett játszani. Kossuth nem mondott le Magyarország felszabaditásának és Ausztriától való elszakadásának tervéről, még legsúlyosabb csalatkozásai közepett sem. És a legkomolyabb előjelek daczára sem hitte, hogy Magyarország és a dinastia kibékülhetnek egymással. Nem hitte különösen azt hogy a kibékülés a 48-iki törvények alapján történhetik.

De Kossuth hadműködési alapja, Olaszország végleg elveszettnek látszott. Hiszen ezen korszakban nem volt kizárva a lehetőség, hogy Ausztria háború nélkül is átengedi Velenczét Olaszországnak. Cavour halála után a békés kiegyenlités mindig valószinűbbé lett. Napoleon félhivatalos sajtója 1862 új évétől kezdve folyton azt fejtegette, hogy Ausztria engedje át Velenczét Itália számára; viszont Miksa főherczeg megnyeri a mexikói trónt. Ausztria tényleg elfogadta Napoleon tervének legalább egyik részét, Ferdinánd Miksa főherczegnek Mexikóba küldését, elfogadta daczára az 1862 február 19-iki soledadi egyezménynek, mely után Francziaország egészen elszigetelve marad. A mexikói expeditio és annak szomorú következményei később következtek be mint Kossuth a dunai confoederatióra vonatkozó tervet aláirta, de kétségtelen, hogy a mexikói terv oly közeledést hozott létre Bécs és Páris, valamint ekkép Turin közt, hogy háború kitörésére egyelőre még gondolni sem lehetett, s igy Magyarországnak délnyugati irányból kiinduló fölszabaditása katonai és politikai lehetetlenséggé vált.

Most már csak a kelet volt hátra. Nemcsak Kossuth, hanem mások is komolyan hittek abban, hogy a keleti kérdés és annak megoldása csakhamar napirendre kerül. Azt a megoldást tehát szerinte a magyar fajnak nem kellett hátráltatnia, sőt inkább siettetnie volt okszerü, feltéve, hogy a megoldás rá nézve kedvező lesz. Kossuth actiója tehát innéttúl egészen a keletre irányult, s Magyarország felszabaditását inéttúl a dunai fejedelemségekből tervezte.

Itt van Kossuth lélektani állapotának legbiztosabb kulcsa. Ily lelki állapotban találkozott Kossuth Caninivel. E találkozás előzményeit és annak előkészitését Pulszky megirja emlékirataiban; ránk azonban csak azon tény tartozik, hogy Canini Pulszky tanácsára tényleg felkereste Kossuthot és vele a dunai confoederatióról társalgott. Kossuth előadta nézeteit, Canini azokat másnap memorandumba foglalta, s egyszersmind kérte Kossuthot, irná azt alá. Kossuth engedett a kérésnek, habár, mint Pulszky irja, azon hitben, hogy az nem kerül nyilvánosságra. Canini a Kossuth által aláirt

tervvel többfelé megfordult. Helfynek Kossuth adta át a tervet, de nem azért, hogy közzétegye, hanem hogy előkészitse rá az eszméket. Helfy azonban, a ki akkor az »Alleanza« czimü olasz lapot szerkesztette, az okmányt közzétette, a nélkül hogy Kossuthot megkérdezte volna.

Igy került nyilvánosságra a dunai confoederatio terve, de legnagyobb ellenszenvet épen a magyar közvéleményben keltette. Kossuth nem választotta azon legegyszerübb módot saját igazolására, hogy bevallotta volna mindjárt kezdetben, hogy az általa aláirt tervet elejti, hibásnak tartja, s az semmi más mint egy politikai ábrándozó és egy deprimált lelkületű politikus beszélgetésének feljegyzése. Kossuth ellenkezőleg komolyan vette a tervet s igyekezett azt megvédelmezni, igyekezett megvédelmezni még Deákkal szemben is, a midőn ezt a kiegyezés miatt támadta és a Pesti Napló azzal válaszolt a hirhedt támadásra, hogy Kossuthot emlékeztette a dunai confoederatióra.

Ezt a tervet védelmezni egyáltalán nem lehetett, bár régebben is messze ment a román emigratióval való alkudozásában. A turini memorandum is nagy engedményeket képviselt a nemzetiségek javára és a magyar nemzeti érdekek rovására, a dunai confoederatio terve pedig valóságos lemondás és kétségbeesés eredménye. Mi ahhoz képest a dualismus, a mit Kossuth a dunai confoederatio czimén elfogadott nemzetének hátrányára. Közös ügy leendett nemcsak a hadügy és a külügy, hanem a vám- és kereskedelmi ügy is, a törvényhozással együtt. Külképviseletet Magyarország nem kapott volna, hanem csakis a foederatio. Az egyes államok népességük aránya szerint választották volna a képviselőket a közös parlamentbe, s a végrehajtó hatalmat nem magyar nemzeti kormány, hanem a szövetségi tanács gyakorolja vala. Hát a magyar nyelv mily sorsban részesült volna Kossuth ábrándja szerint? A szövetség hivatalos nyelve felett a későbbi törvényhozás döntött volna s úgy a közös parlamentben, mint a senátusban mindenki saját anyanyelvét használhatta volna. Sőt a külön magyar nemzeti képviseletben is minden nemzetiségi képviselő saját anyanyelvén beszélhet vala, s a községek és megyék maguk határozták volna el, mi legyen a közigazgatás nyelve.

Valóban csak a beszámithatatlanságig fokozódott kedélyállapot és szintén a beszámithatatlanságig jutott politikai gyülölet Ausztria ellen kinálhatta meg Magyarországot az osztrák szövetség helyett a dunai népek szövetségével, és pedig oly alakban, hogy még Szerbia és Horvátország is egyenlő rangú lett volna Magyarországgal. A tervezet széttépte Erdély és Magyarország egyesülési actáját, s az önálló és független magyar királyság helyére e királyság három darabját tette s igy olvasztotta be azt a dunai államok szövetségébe. Kossuth szeme előtt, későbbi tagadása daczára, az amerikai egyesült államok alkotmánya lebegett; de elfelejtette, hogy Amerikában is csak a szövetségnek van állami jellege és nemzetközi egyénisége, mig a szövetség egyes tagjai pusztán tartományi vagy csonka-állami jelentőséggel birnak és a politika mellett nemzeti egyéniségről szó sem lehet benne.

A magyar közvélemény természetesen a leghatározottabban visssza-utasitotta a foederatio tervezetét melyből igen sok baj és kellemetlenség származott Kossuthra.

Folyton a dunai confoederatio miatt támadták és maga az emigratio uagy része elfordult e miatt tőle. Nagyon természetes, hogy Kossuth meg-

Kossuth és Pulszky az emigratióban.
(Angliai fénykép után.)

döbbent, de eleinte csak Helfyt küldte előre, hogy igazitsa helyre az Alleanzában a dunai confoederatiónak indiscretio által nyilvánosságra jutott tervét. De már 1862 május 25-ikén önmaga szolgált felvilágositásokkal. Legelőször is előadta terjedelmes és fejezetekre osztott nyilatkozatában, hogy

az Alleanzá-ban megjelent vázlatot nem végleges terv, hanem tanácskozási alap gyanánt irta alá. Fejtegetésének második fejezetében előadja, hogy a dunai confoederatiót nem szánta köztársaságnak, hanem monarchiákból való szövetségnek. Magyarország tehát elszakadva a Habsburgoktól új királyt választana és igy lépne be a szövetségbe. Igyekezett továbbá gátokat felállitani a foederatio túlterjeszkedése ellen s megvédelmezni az egyes szövetségi tagok állami egyéniségét. Javitani akarta a külképviseletre vonatkozó eredeti tervet, mondván, hogy a szövetségi diplomatia csak egy lehet ugyan, de a szövetséges államok külön is képviseltethetik magukat, mint a német szövetség államai. A foederális képviselőket és senátorokat a kicorrigált terv szerint az egyes államok országgyűlései által akarta delegáltatni. A központi végrehajtó hatalom szoros egységét is enyhiteni akarta akkép, hogy a szövetség határozatai az egyes államok organumai által hajtassanak végre. A foederatio hivatalos nyelvének kérdését utólag akkép akarta megoldani, [hogy ez a franczia legyen. Az egész tervet azon fejtegetéssel is igyekezett megvédelmezni, hogy az nem hasonlit az észak-amerikai confoederatióhoz, s e tekintetben felhozza, hogy a confoederatio más mint az unió. Továbbá, hogy a confoederatióból ki lehet lépni, mig az unióból nem.

Mindezek csak látszólagos érvek és többé-kevésbbé üres mentegetődzések. A mi különösen az Egyesült Államok alkotmányával való rokonság tagadását illeti, a legegyszerübb történeti és közjogi ismeret megfelel reá. Az amerikai confoederatio ép úgy alakult mint a dunai alakult volna, a központi hatalom azonban mindig terjeszkedett az egyes államok rovására, a mig ezek állami egyénisége megsemmisült és az unió létesült. A dunai confoederatio alakulásával ugyanez történt volna.

Hasztalan magyarázza Kossuth azon tévedését is, hogy Erdélyt és Horvátországot el akarta szakitani Magyarországtól.

A magyar közvéleményt nem volt képes sem felvilágositani, sem meggyőzni.

Politikájától a nemzet többsége már a Bach-korszak alatt, de főleg a provisorium idejében kezdett elfordulni, prestige-e azonban eddig érintetlen volt. Azelőtt is voltak, a kik elszakadtak tőle, a dunai confoederatio terve volt az első hézag népszerüségének folytonosságában. Ez volt az első árnyék, mely ennek fényét betakarta.

Ugyanezen időtájban átvonult Magyarország határán egy másik árnyék, egy elkésett összeesküvés és a rá következő megtorlás árnyéka.

Az 1864 évi márczius 16-ikán a magyar főváros s több vidéki város borzadályos meglepetés szinhelyévé lett. Egy csomó előkelő társadalmi állású compromittált egyént a hatalom elfogatott és oly titokszerü vizsgálat alá fogott, mely nemcsak a Bach-féle absolut aera, hanem még a velenczei tizek történetében is alig fordult elő. A vizsgálat majd egy évig tartott és csak 1865 február 6-ikán ért véget, a midőn a közvélemény csak arról értesült, hogy a titkos biróság titkos eljárás mellett Almássy Pált és Nedeczky

Istvánt több társukkal halálra, illetőleg sok évi fogságra itélte. Az elitéltek száma, cselekedete és büntetése teljes homályba volt burkolva s e homály csak növelte az országban a rémületet. Hasztalan volt minden kisérlet, mely a hivatalos köröket megszólalásra akarta birni, a közvélemény csakis a »Wiener Zeitung« néhány igen rövid sorából értesült a büntető perről, s azóta is ezt a pert, valamint az összeesküvést meglehetős titokszerüség veszi körül.

Bizonyos, hogy ez az összeesküvés egészen az előkészületi stadiumban maradt és bevégzett dolgokat nem hozott létre. De érdekes különösen azért, mert az első kisérlet volt arra, hogy Magyarországnak forradalom és a külhatalmak segitsége által való felszabaditása Kossuth mellőzésével történjék.

Már ez a körülmény is mutatja Kossuth prestigének hanyatlását.

Az összeesküvést és a rá következő büntető eljárást érdekessé tette továbbá a két vezéregyéniség, Almássy Pál és Nedeczky István személye. Mindkettő országgyűlési képviselő volt Debreczenben a detronisatio idején, sőt Almássy Pál elnökölt a trónvesztést kimondó ülésen. Feltünő volt a közvélemény előtt az is, hogy épen Almássy fáradozott legtöbbet azon mikép a felirati párt többségre jusson szemben a határozati párttal, és egyáltalán a mérséklő irányt képviselte az emigratióban ép úgy mint itthon, jóllehet Párisban igen előkelő szerepet játszott mint az emigratio egyik vezértagja.

Az egész közvélemény megdöbbent és kérdezte, mi történhetett, hogy Almássy és Nedeczky összeesküvésbe keveredtek, bár kegyelem utján 20 évi börtönre átváltoztatott halálos itélettel sujtattak?

Semmi egyéb nem történt, mint csak az, hogy a bécsi kormány újabb reactiója néhány békésebb lelket is elkeseritett. Azokat is, a kik többé Kossuthtal tartani nem akartak, sőt Kossuth nélkül akarták kivivni az ország függetlenségét.

Az egész összeesküvési terv az első percztől kezdve meg volt bukva, a midőn a háboru Ausztria és Francziaország, illetőleg Olaszország közt nem jött létre, tehát nem lehetett számitani külföldi hatalmasságra, mely Magyarországot támogassa. Az egész ügy tehát inkább mint lélektani állapot érdekes, mert föltünteti, mennyire képes volt Schmerling rendszere elvaditani még a békés kiegyezés hiveit is. Az egyik résztvevőnek árulkodása felderitette az egész összeesküvés lényegét és a bécsi kormány bátran üldözés nélkül hagyhatta volna azt. Schmerlingnek azonban, úgy látszik, ürügy kellett a Magyarország ellen alkalmazandó erélyesebb eljárásra és ezért inditotta a pert. A súlyos büntetéseknek és titkolódzásoknak indoka pedig az volt, hogy mindenki valami nagy dolgot sejtsen s ekkép a kormány eljárása igazolást nyerjen.

Még nem érkezett el az idő az Almássy-összeesküvés és a rá következett büntető per teljes megismertetésére; de mégis közzé tehető az ügy következő előadása, melyet a jelen munka szerzője az összeesküvésnek ma

nap is élő egyik vezértagjától szerzett meg. Az 1859-iki olasz hadjárat alatt, úgymond, Magyarország biztosan remélte felszabaditását. E reményt leginkább kivülről a menekültek ápolták és hirdették. Annál érzékenyebb volt a csapás, midőn nyilvánossá lett, hogy a békekötésnél Kossuthot és társait ignorálták, s az addig a hivatalos körök által is emlegetett és elismert magyar kérdés szóba sem jött.

E nagy remények meghiusulása kétségbe ejté a magyar nemzetet s az itthon lévők egy része a történtekből azon következtetést vonta le, hogy az emigratio bevonása nélkül kell megkisérleni a forradalom előkészitését. Ekkor verődtek össze azok, a kik az emigratio, különösen Kossuth Lajos bevonása nélkül, esetleg a franczia vagy olasz támogatással óhajtották végrehajtani Magyarország felszabaditását. Működésüket azonban az időközben összehivott országgyűlés alatt felfüggesztették, mert ők a forradalmat és a külsegélyt utolsó eszköznek tekintették. Hogy ez igy volt, bizonyitja azon tény, hogy, midőn Deák Ferencz feliratí javaslatának nem volt meg a többsége, annak a többségét Almássy Pál, az emlitett forradalmárok vezére, szerezte meg nagy befolyásával, noha akkor képviselő sem volt. Ő eszközölte ki azt is, hogy, midőn a felirat a czim miatt visszautasittatott, bár Kossuthtól azon utasitás érkezett, hogy a képviselőház ezen kérdésben változtatást ne tegyen, a czimkérdés megoldást nyert. Ez ugyan sajátságosan tünhetik fel azok előtt, kik a magyar viszonyokat nem ismerik, mert nem értik meg, hogy ily közbejáró szerepre vállalkozhassanak azok, kik már forradalmi fondorkodások szövevényében nyakig usztak, de minálunk magyaroknál ez azért volt lehetséges, mert a forradalmat mindig a végső eszköznek tekintjük. S ismételve csakis azért mentünk bele, mivel az országgyűlés eredménytelenül oszlattatott fel, és mert a nemzet elévülhetetlen jogait nagyban és egészben tagadták; e keserüséget a végsőig fokozta még az akkori bécsi miniszterelnök, Schmerling perfid politikája is. Az országgyűlés feloszlatása után lázas tevékenységgel akartuk a forradalmat előidézni, biztos támpontot tudva az alakuló olasz királyságban. Ott ugyan a tért Kossuth és az emigratio foglalta el, de azért az ottani úgynevezett actiópárt támogatása nekik is (tudniillik azoknak, kik Kossuth nélkül akartak működni) biztositva volt, mit az is igazolt, hogy az általuk igénybe is vétetett.

Ez a Kossuth nélkül működő párt nagyon tekintélyes és erős volt. Ellenszenve Kossuth iránt 48/49-iki némely viselkedésére, környezete elkövetett hibáira vezethető vissza, de leginkább az akkori időben a dunai confoederatióról megjelent terve idegenitette el tőle az embereket.

Az emigratio is meginditotta újra működését, mert Olaszország nem volt megelégedve a békekötéssel, s a még osztrák uralom alatt álló részek bekebelezését s megszerzését nem adta fel. A magyar emigratiót még mindig eléggé dédelgette. Azon időben, úgy látszott, künt az emigratio főemberei között is egyenetlenségeknek kellett lenni, mert hol egyiktől, hol

másiktól, Kossuth tudta nélkül, proclamatiók érkeztek be, mi az izgatottságot fokozta. Az 1861-iki országgyűlés alatt alakultak a megyékben a honvéd-segédegyletek, az elnyomorodott honvédek segélyzése czimén. Ezek czélja azonban tulajdonkép az volt, hogy consignálják azon tiszteket, kik a szervezendő felkelő hadseregben részt vehessenek; mindezekből bábeli zavar támadt. Mindenféle forradalmat akartak csinálni, mindenki vezérkedni akart, s tanácskoztak mindenfelé a teendők fölött, nyilvánossá lett, hogy van egy párt, mely Kossuth nélkül akarja a forradalmat. Erről a volt honvédtisztek tudni sem akartak, s egy ily tanácskozás alkalmával felszólitották Nedeczky Istvánt, hogy menjen ki, s Kossuthtal magával értekezvén, kérjen tőle utasitást a teendők iránt, mert a jelenlevők általában kijelentették, hogy nála nélkül mit sem tesznek. Nedeczky e megbizatást elvállalta s Turinban Kossutthtal s később az ő utján az olaszokkal tüzetes tanácskozásokat folytatott, egyszersmind felvilágositotta őket az itthoni állapotokról. Mind e tanácskozás végeredménye az lett, hogy Kossuth felhivására és biztatására a benti felkelés előkészitésére nevezett vállalkozott azon feltétel alatt, ha a partiális honi comiték belenyugodnak, s ha a két párt egyesitése sikerül, mert a nélkül egy sikeres forradalom előkészitése meggyőződése szerint a lehetetlenségek közé tartazott.

Ezen megállapodás alapján a felkelés rendeltetése czéljaira szükséges összegeket, beleértve a felfegyverkeztetést is, Olaszország előlegezte volna, a függetlenség kivivása utáni visszatérités kötelezettsége mellett, egyszersmind kötelezte magát, hogy az Olaszországban tartott magyar legiót, huszezer embert az ideiglenes magyar kormány rendelkezése alá bocsátja. Mindazonáltal azon határozott kikötéssel, hogy Magyarország csak az olaszok által megizent s tényleg megkezdett háború után lép actióba Huszezer fegyverre Nedeczky azonnal szerződést is kötött.

Hazaérkezése után legelőször is azon egyéneket értesitette a történtekről, kik őt a kimenetelre felkérték, felmutatván nekik Kossuth megbizó levelét. Azok feltétlen vak engedelmességgel fogadták s kijelentették, hogy a kiegyezést a másik párttal egészen reá bizzák s belenyugosznak a létre jövendő megállapodásba, ha az megvalósul, annál inkább, mert ők is meg voltak győződve, hogy kétfelé működve, sikert igérhető felkelés rendezése a lehetetlenségek közé tartozik. De kikötötték, hogy Nedeczky István az alakitandó intéző bizottságban bent legyen.

Nedeczky, István Beniczky Lajos 1848/49-iki országgyűlési képviselőt, későbbi honvédezredest, a ki losonczi hadi tényével hirre tett szert, választotta közbenjáróul a kiegyezés létrehozásánál, s bár az egyesség létrehozása sok nehézségekbe ütközött, pár hét alatt egészben mindkét fél megelégedésére akképen oldatott meg, hogy egy öttagu bizottságot választanak, kettőt-kettőt minden pártból, egyet a négy közösen, ezenkivül egy elnököt, egy alelnököt az ügyek vezetésére. E bizottság határozatai, melyek szótöbbséggel hozatnak, feltétlenül teljesitendők. Ezen egyezményről Kossuthot értesitették, a mi úgy

történt, hogy Almássy Pál vállalta magára egy megbizható egyén kiküldését. E kiküldött egyuttal Kossuth értesitését fogja meghozni az ő pártjának, az idő alatt pedig mindenik párt a maga körében működött, a közvélemény ébren tartása végett. Itt-ott kiáltványok jelentek meg nyomtatásban, mert a Kossuth-pártnak már volt pénze s a fegyverek szállitása is megkezdődött mind a két fél részéről, melyekből azonban sok mindjárt a szállitás elején rossz csomagolás folytán fel is fedeztetett és elkoboztatott. Úgy látszott, ezen fegyverek felfedezése ösztönözte a hatóságot a cselekvésre, s bár a rendőrség mozgósitott, biztos nyomokat nem igen tudhatott, de többeknek a letartóztatása 1863 márczius 5-ikén hajnalban foganatosittatott.

Elfogattak Pesten: Almássy Pál, Nedeczky István, Beniczky Lajos, Lezsák Lajos, Sebess Emil, Szelestey László, Gáspár Lajos, Klementesz Gábor, Vidacs János, a vidéken: Asbóth Lajos, Máriássy Béla, Plachy Lajos, Nedeczky Jenő, Zambelly Lajos és Pesten a Károly-kaszárnyában elzárattak.

Még az nap úgy dél felé megkezdődtek a kihallgatások. A Kossuthhoz kiküldött egyén ép az elfogatás napján érkezett vissza, ki azonban minden bajtól ment lett. Az elfogatások országszerte nagy izgatottságot okoztak, mert sokan féltek, hogy ők is osztozkodni fognak az elfogottak sorsában. A kihallgatások egy pár hétig szüneteltek. Úgy látszott, hogy az összeköttetéseket és adatokat akarták megszerezni, ezen fáradság azonban meddőnek mutatkozott. Vallomást tulajdonkép csak Asbóth Lajos tett, s vallomásában beismerte, hogy az alvidéken szervezendő guerilla harcz tervezetének elkészitésével lett Nedeczky István által megbizva, s felmutatta egyszersmind nevezettnek két levelét, melyekben őt Pestre hivta. Nedeczky István Asbóth e vallomása folytán többé nem tagadhatott, de nem mondott egyebet, mint hogy Kossuth megbizta egy esetleges felkelés szervezésére. Beniczky Lajos reménykedett, hogy az Almássy-párt talán a Kossuth-pártiak révén menekülhet. Tagadás helyett fecsegni kezdett s abba belebonyolult, igy tőle több részletet tudtak meg. Időközben Máriássy Béla, Vidacs János, Nedeczky Jenő kiszabadultak, kikre épen semmi sem volt bebizonyitható. Sebes Emilt, ki a hosszu magános fogság következtében megzavarodott, a katonai kórházba vitték, a honnét midőn megugrani akart, az őr agyonlőtte. A vizsgálat végre mégis csak véget ért 1865 márczius elején. A hadbiróság a következő itéletet hozta:

1-ször Nedeczky István és Beniczky Lajos nemességük elvesztése mellett kötél általi halálra itéltetnek; 2-szor Almássy Pál a nemesség elvesztése mellett 20 évi súlyos börtönre; 3-szor Gáspár Lajos ügyvéd, ügyvédi joga elvesztése mellett, 4-szer Klementisz Gábor nemessége elvesztése mellett, 5-ször Zambelly Lajos nemessége elvesztése mellett, 6-szor Plachy Lajos ügyvéd, nemessége és ügyvédi joga elvesztése mellett, 7-szer Lezsák Lajos kegydijának elvesztése mellett, mindegyik 14 évi súlyos börtönre; 8-szor

Szelestey László iró, nemessége elvesztése mellett, 6 évi súlyos börtönre. Az itélet ellen hárman tiltakoztak.

Másnap, az itélet kihirdetése után, az elitélteket orvosilag megvizsgálták, hogy elbirják-e a vasat, de ezt azonnal elengedték. Az elitélés szigorusága fájdalmasan érintette az egész országot és a kedélyeket még jobban felizgatta. Különféle magyarázatokra adott alkalmat az is, hogy az elitéltetés utáni napon Deák Ferencz Nedeczky Istvánhoz ment bucsuzni. Harmadnap átvitték az elitélteket a budai várba, hol őket körülbelül két hétig tartottak fogva, onnét Olmützbe szállitották. Fogságukból csak 1867 után térhettek vissza, bár már 1866 vége felé szabad lábra helyezték őket becsületszó mellett

Ez volt az utolsó forradalmi kisérlet, de ez is inkább csak terv maradt és távolról sem érlelődött valóságra.

A nemzet érezte, hogy sem a dunai confoederatiót tervezgető, sem összeesküvéseket szitó politikával nem juthat alkotmányos és nemzeti életének birtokába. Mindinkább világosabbá lett sejtelme, hogy czéljait legbiztosabban eléri az uralkodójával való kibékülés által. E kibékülés még a második absolutismus idején is szemmel láthatólag ott függött a levegőben. Ki nem számitható utólag, vajjon újabb külügyi bonyodalmak nélkül létre jött volna-e a kiegyezés és a dualismus, vagy ha igen, oly alakban jött volna-e létre, mint tényleg megtörtént. De viszont nem lehet tagadni, hogy Ausztria szerencsétlen külpolitikája előmozditotta a trón és nemzet egyetértésének létrejöttét. A porosz háborut megelőzték a kiegyezési alkudozások s a dualismust létesitő országgyűlés már Sadova előtt működött. Sadova előtt bukott meg Schmerling és rendszere, a provisorium. Belcredi és Majláth rövid korszaka csakis átmenetet képezett az alkotmányossághoz. A porosz háború eredményei azonban véget vetettek az utolsó habozásnak is. E háború előzményeit azonban, melyekből szükségkép Sadovának kellett következnie, az élesebb szem már a 60-as évek elején megpillanthatta.

A vér és vas embere nem vadászott már az északi fény által látogatott vidéken medvékre, Szent-Pétervárról Berlinbe és a hatalom élére került. Azon gyilok, melyet később Ausztria szivébe ütött, még tokjában volt ugyan ekkor, de a legkeményebb aczélból volt kovácsolva. Poroszország és Ausztria versenygése Németországban szükségkép arra vezetett, hogy vagy egyik vagy másik katastrophába jusson. Pedig kezdetben Ausztria és Poroszország — Bismarck és Rechberg — közt a legteljesebb egyetértés látszott uralkodni. Egyetértettek Németország közös elnyomása és Dániának megalázása tekintetében. Koronként meg-megvillant ugyan ezen korszakban is ama tőr hegye, melyet Bismarck később Ausztria szivébe mártott. A porosz ministerelnök 1863 január 24-iki jegyzéke nyiltan kimondja, hogy Poroszországnak Ausztriához való viszonya szükségkép vagy jobbá, vagy rosszabbá lesz. Sőt már ugyanekkor hangzott Berlinből az intelem Ausztria számára, hogy súlypontját helyezze át keletre, Bécsből Budapestre,

hogy minél kevésbbé legyen Poroszország utjában. Rechberg 1863 február 28-ikán keményen vissza is replikázott, Ausztria későbbi legyőzőjének a többek közt ekkép szólva: »Ha Berlinből azon alternativa elé helyeznek bennünket, hogy vagy vonuljunk ki Németországból és monarchiánk súlypontját a porosz minister szerint helyezzük át Budára, vagy pedig a legközelebbi európai conflictusban Poroszországot ellenfeleink közt fogjuk találni: úgy Németország közvéleménye meg fogja birálni az ily nyilatkozatokat, és az események itélni fognak azok felett, ha ezek ugyan létrejönnek.«

A nyilt szakitásnak azonban még ekkor nem jött el ideje. Poroszország és Ausztria együtt semmisitették meg a német államok önállóságát. A dán királynak 1863 elején történt halála után csakhamar létre jött a frigy Ausztria és Poroszország közt a herczegségek kérdésében. A két nagyhatalom katonai szövetsége gyorsan véget vetett Dánia védképességének.

Porosz és osztrák-magyar ezredek együtt harczoltak. Tegethoff e háboruban verte szét Helgoland szigeténél Dánia hajóhadát és a poroszok elfoglalták a dánok ansen-szigeti állomásait, s Bismarck, valamint a porosz hadvezénylet itt ismerte meg alaposan Ausztria katonai viszonyait, mig az osztrák hadvezetőknek eszük ágába sem jutott a poroszok fegyverbeli fölényét mérlegelni.

Gablenz képezett egyedüli kivételt, akire azonban a bécsi hadügyministeriumban nem hallgattak. Még a bécsi békekötés idején is, mely 1864 október 30-ikán történt, és megelőzte azt Vilmos királynak és Bismarcknak bécsi látogatása, fenmaradt a baráti viszony minden külsősége. Az államférfiúi lángésznek nemcsak szikrája volt, hanem gúnyos nyilatkozatot képezett Bismarck azon tette, hogy a bécsi békében felajánlotta Ausztriának a condominiumot Schleswig-Holsteinban. Valami balsejtelem megvillanhatott a bécsi politikusok fejében Ausztria helyzetére vonatkozólag Németországban; tudták, hogy előbb-utóbb mérkőzésre kerül a sor. Rechberg fenyegető eseményeket hozott fel, a melyek bekövetkezhetnek. E körülmény is egyik oka volt, hogy a kiegyezési tárgyalások Magyarországon nemsokára kezdetüket vették. Bécsben tudták, hogy, ha nem akarnak engedni Bismarck felhivásának, mikép a monarchia súlypontját Budára helyezzék át, Ausztria németországi hegemóniáját meg kell védelmezniök Bismarck törekvéseivel szemben. Minél inkább kiszorult tehát Ausztria Olaszországból, annál inkább rászorulni vélt német positiójára; e positio megvédelmezése tehát szoros összefüggésben volt a magyar kiegyezéssel.

Pedig csak a vak nem ismerte fel már akkor, hogy a német positio és a dualistikus kiegyezés egymást kölcsönösen kizárják. Ausztriának ki kellett vonulnia Németországból, hogy a dualistikus monarchia őszintén és maradandólag létre jöhessen.

Feltéve, a mint fel is tehető, hogy Bécs részéről ezuttal őszinte volt a kiegyezési kisérlet, ennek eredménye még ez esetben sem lehetett volna

teljesen ugyanaz a porosz háboru nélkül, pedig igaza volt Deáknak, hogy Magyarország Königgrätz után sem követel többet, mint Königgrätz előtt.

Magyarország Deák Ferenczczel élén egyenlően a jogfolytonosság alapján maradt s igy mindig ugyanazt követelte; de vajjon a porosz háboru nélkül, mely Ausztriát kikergette Németországból, létre jött volna-e ugyanazon kiegyezés, vagy ha igen, birt volna-e ez az állandóság jellegével, egészen más kérdés. A Németországra támaszkodó Ausztria mindig oly súlylyal nehezedik vala Magyarországra, hogy a paritás és a bizalom aligha maradhatott volna fenn.

Gróf Bismarck Ottó.
(Metszet után.)

Valami sejtésszerü előérzet azonban áthatotta a magyar közvéleményt Schmerling bukása és a schleswig-holsteini háboru alatt és után. A felvilágosodottabb elmék előre látták, hogy Poroszország ki fogja szoritani Németországból Ausztriát. Viszont a bécsi intéző körök is tudták, mint már mondva volt, hogy a kibékitett Magyarország nélkül nem képesek megvédelmezni Ausztria német positióját.

Ily kedvező körülmények közt jött létre az első igazán komoly kisérlet a kiegyezés létesitésére.

A »Debatte« megkezdte hiressé vált czikkeit, majd nemsokára napvilágot látott Deák Ferencz husvéti czikke.

VIII. FEJEZET.

A kiegyezés előzményei s a politikai s társadalmi viszonyok.

Schmerling és rendszerének bukása után a kedélyek fenn és lenn elő voltak készülve a kiegyezés megvalósitására.

Történeti szempontból is érdekes azon főbb mozzanatok csoportositása, melyek a kiegyezés előzményét, mondhatni nyers anyagát képezték. Előbb azonban a személyi mozzanatokkal kell végeznünk. A conservativek táborában már az eddig elmondottak folyamán megkülömböztethető volt az absolutismus és a provisorium rendszere szerint való csoportosulás. Minél inkább közeledett a kiegyezés ideje, annál inkább emelkedett a választófal a provisorium conservativei közt is. Gróf Apponyi György s bizonyos mérvben Sennyey mindinkább különváltak a valódi conservativektől és Deák Ferenczhez közeledtek.

Gróf Apponyi György azon tervgyártókhoz tartozott, a kik készek voltak a legalkalmatlanabb időkben lehetetlen tervek faragásával fellépni. Igy még országbiró korában, tehát teljesen ideje előtt, igaz, a felség rendeletére, megcsinálta kiegyezési tervét, mely egyáltalán nem volt megegyeztethető Deák Ferencz későbbi tervezetével. Apponyi már emlitett memorandumában ugyanis a külügyet egészen a felség jogkörébe utalta. A hadügyet illetőleg törvénybe akarta iktatni, hogy még az újonczállitásról is a korona határozhasson az országgyűlés hozzájárulása nélkül. Közössé akarta tenni a kereskedelmi, sőt a közlekedésügyet, a mennyiben ezek az egész monarchiát érdeklik. A delegatiókat törvényhozási joggal akarta felruházni. A conservativek azonban, szövetkezve reactionárius szellemü osztrák kollegáikkal, Apponyi Györgyöt akaratuk ellenére csakhamar átszoritották Deák táborába. A midőn ugyanis Apponyi elbocsáttatását a már mondott okoknál fogva sikerült kieszközölniök, ez mindinkább közeledett Deákhoz. Bécsben megalapitotta a »Debatte«-t, mely a kiegyezésnek első uttörője volt és maga nagy föltünést keltő czikkeket irt abba, melyek miatt az emlitett lap hatósági megtorlás alá is került.

Apponyi és Deák közt nyilt szövetség nem jött ugyan létre, hanem bizonyos hallgatólagos megegyezés létezett köztük és ez magyarázatra szorul.

Deák nevét ekkor már ragyogó prestige vette körül. Valóban mögötte állt a nemzet. Az uralkodó is kezdett már benne bizni, úgy hogy a jogfolytonossági politika csakhamar udvarképessé lett, melyre pedig a 61-iki országgyűlés idején még gondolni sem lehetett.

Bécsben és Pesten egyaránt tudták, hogy a kiegyezés nem létesithető a 48-iki törvények elvi visszaállitása nélkül. Bizonyos volt, hogy a kiegyezés feltételeit Magyarország szabja meg, de a végrehajtást akarta az udvar oly kezekre bizni, a melyek semmi kételyt nem hagytak fenn és teljesen birják az uralkodó és az uralkodóház bizalmát.

Úgy látszik, fent és lent Apponyi volt e feladatra kiszemelve. Deákék nem igen remélték, hogy a kiegyezést ők viszik át a gyakorlati életbe, és azért nem bánták, ha Apponyi György lesz a kiegyezés végrehajtójává.

Ez volt a helyzet 1865 elején.

A conservativek azonban, látva hogy Apponyi kész egészen Deákhoz csatlakozni, ebben őt meg akarták akadályozni. Hogy az Esterházyaknak és Zichyeknek Apponyi nagyon nemzeti és szabadelvü volt, ez nem kérdés; de úgy látszik, Majláthra is igaz volt, a mit Lónyay irt naplójában róla, hogy egyik lábával a 48-iki alapon, a másikkal az októberi diplomán áll. E kettős arczulata rövid ideig tévedésbe ejtette Deákot és barátait, ez volt oka, hogy a »Pesti Napló« nagyon kedvezőleg fogadta Majláth kanczellárságát s jó indulatot mutatott kormánya iránt. Eötvös Józsefnek fel is tünt a »Pesti Napló« magatartása s Andrássy Gyulához intézett leveleiben ismételten panaszkodott e miatt. Attól tartott, hogy a Deák-párt lassanként a Majláth-féle conservativekre bizza a kiegyezést és maga háttérbe vonul. »Majláth és az ó-conservativek, — úgymond, — naponkint terrenumot nyernek. A mennyiben az új kanczellár azon dolgozik, hogy az országgyűlés öszszehivása lehetővé váljék, támogatnunk kell őt; de tisztán fel kell tartanunk pártállásunkat, s pedig azért, mert, ha ezt nem tennők, csak azon fogjuk észrevenni magunkat, hogy az ó-conservativek majoritásban vannak. Akárhány embert tudok, ki csak alkalomra vár, hogy oda szegődjék, hol hivatalokat osztogatnak, s ha a közvélemény nem tartja vissza, oly áttéréseket fogsz hallani, melyeken elbámulsz.«

A kiegyezés ügye tényleg a legkomolyabb válságba került, mielőtt annak befejező formulázására került volna a sor.

Ennek megértésére két körülmény felderitése szükséges. Az egyik Majláth és a mögötte álló conservativek álláspontja. A másik a magyar társadalomnak ekkor már Eötvös által is erősen hangsúlyozott bomladozása.

A mi az elsőt illeti, Majláth (bár nyiltan be nem vallva, mint az olvasó látni fogja) még akkor is Apponyi memorandumának alapján akarta létesiteni a kiegyezést, a midőn Deák már közzétette a kiegyezés létesitésének módozatát, s midőn Apponyi György saját memorandumának álláspontját már feladta s közeledett Deák álláspontjához. A küzdelemben

kifáradt társadalom nagy része hajlandó volt esetleg Majláth politikáját elfogadni. A másik rész pedig, bár a forradalmi traditiók egészen elzüllöttek, hajlandó maradt radicális szélsőségekre.

Közbeesett Deák Ferencz kiegyezési tervezete, melynek első, de még általánosságban tartott körvonalai a húsvéti czikkben jelentek meg, részleteinek első embryóját pedig a »Debatte« czikkei tartalmazták. A húsvéti czikk elnevezése alatt ismeretes államférfiui iratot Deák Ferencz személyesen diktálta Salamon Ferencznek 1865 ápril 15-ikén. Ezzel kezdődött a kiegyezés korszaka. Deák Ferencz nem adta ugyan fel sem e czikkben, sem később azon alaptételét, hogy úgy a pragmatica sanctio mint a 48-iki alkotmány personal-unio alapján áll. Deák és a kiegyezés ellenségei — különösen Kossuth — alaptalanul vádolták a haza bölcsét, hogy engedményeket tett és letért azon álláspontról, melyet 1861-ben elfoglalt.

A dualismus nem hozott létre elvi feladásokat és a magyar államiság csorbitását. A dolog egyszerüen úgy áll, hogy azon sajátságos viszony, mely a monarchia két állama között létezett 1867-ig, csak bölcs rendezésre, nem pedig változtatásra és meghamisitásra talált. Deák Ferencz teljesen a pragmatica sanctio és a 48-iki törvények alapján állt, a midőn a húsvéti czikkben igy nyilatkozott: »Párhuzamosan a magyar alkotmánynyal megfér a közös uralkodó alatt a közös védelem mellett a lajtántúli országok teljes alkotmányos szabadsága is. Nem állanak ezek ellentétben egymással; azt hiszszük, hogy megállhatunk egymás mellett, a nélkül hogy egymást absorbeálni akarnók.«

Valamint az 1861-iki országgyűlés, úgy mi is csak a sanctio pragmaticából indulhatunk ki. Meg van ott határozva az uralkodóház közössége, az elválaszthatatlan és feloszthatatlan birtoklás és az abból természetesen következő közös védelem. Megfelelt e feltételeknek Magyarország, teljesitette hiven és szivesen közös védelmi kötelezettségét a legnehezebb időben, s még akkor is késznek nyilatkozott e kötelesség teljesitésére, midőn az országban magas fokra hágott az izgatottság, mely ellen a közös védelem szükséges volt, bár sokak előtt nem vala népszerü.« A »Pesti Napló« azon számát Ferencz József megkapta s a czikket olvasta. Rendkivüli örömet érzett, midőn értesült, hogy Deák irta, s ép igy nagy hatással volt a czikk a közvéleményre is.

A közös ügyek felsorolása és kezelési módjuk megállapitása azonban csak pár hét mulva nyert közelebbi megvilágositást. Az Apponyi György által alapitott »Debatte« szerkesztője, Ludassy Mór, közvetlen Deák Ferencztől nyert részletes utasitást a közös ügyek megvilágitása tekintetében. Saját előadása szerint a Deák Ferenczczel folytatott beszélgetését feljegyezte és feljegyzéseit revideáltatta. Soha kétség nem forgott az iránt, hogy a »Debatte«-nak Ludassy feljegyzései alapján keletkezett májusi czikkei Deák Ferencztől származtak. A »Pesti Napló«, sőt maga Deák Ferencz elismerték a származás törvényességét.

A »Debatte« czikkeiből kitünik, hogy Deák Ferencz kezdetben az udvartartást is közössé akarta tenni, a 67-es bizottságban azonban ettől később elállt, a mi természetes következménye volt Magyarország államiságának és a dualismusnak. Az igazi közös ügyek felsorolása benfoglaltatik a »Debatte« czikkeiben.

A pragmatica sanctio, úgymond, megszabja a monarchia egységes részei kölcsönös védelmi kötelességét.

A monarchia közös védelme kétféle: békés és hadi.

A békés a diplomatiai, a hadi a fegyveres erőben áll.

A kölcsönös védelem kötelességéből ennélfogva a második és harmadik közös ügy következik:

a külpolitika;

a hadsereg.

A diplomatiát, valamint a hadsereget természetesen csak egységesen lehet vezetni, s valamint csak egyedül a közös uralkodót képviselhetik külföldön a követek, szintúgy egyedül ő a közös hadsereg legfőbb hadura.

A mig azonban természeténél fogva a diplomatia mindenre kiható közösséget követel, ez viszont a haderőnél nem szükséges. A mi a hadseregnek — hogy úgy mondjuk — hadi hivatására vonatkozó szorosan benső ügyeit illeti, ezek a legfőbb hadúr hatásköréhez tartoznak. De a hadsereg kiegészitésének joga a magyar korona országaira nézve a törvényhozás közreműködésének joga, a szolgálati időnek meghatározása, valamint az újonczállitás módja, a hadsereg elszállásolása s több ehhez hasonló jogok a magyar országgyűlésnek föntarthatók s fönn is tartandók. E jogokat gyakorolta a magyar országgyűlés azon 100 év alatt, mely az állandó hadsereg felállitása óta eltelt. Az újonczok állitásának módja, a szolgálati idő tartama, ezek külömbözők voltak a Lajtán innen és túl. És ez soha sem volt hátrányára a hadsereg harczképességének, s e szerint a monarchia biztosságának s a legmegrögzöttebb bureaukratának sem jut eszébe azt állitani, hogy hadseregünk hirneve a centralisatio óta vette volna kezdetét.

Ezen elvek megóvása, mint önként értetődik, nem zárja ki azt, hogy a hadsereg erejéről háború és béke idején közös megállapodás ne jöjjön létre, s meghatároztassék a hányad, a melyet Magyarország kiállitani köteles. De a hányad kiállitása a magyar országgyűlés és a magyar kormány jogaihoz tartozik.

Ezen közös ügyek ellátására pénz kell. Ebből következik, hogy a közös ügyekre tartozó kiadások, valamint az ugyanazon czélra szükséges hitelműveletek szintén közös ügyet képeznek.

A dolog egyszerüsitése végett e tekintetben is magától érthetőleg meg kell állapitani a hányadokat. A szükséges összegek előteremtése módjának meghatározása ellenben Magyarországra nézve a magyar országgyűlés joga. A magyar pénzügyminister átszolgáltatja a Magyarországra

eső összegeket a közös pénzügyministernek, s Magyarországon nem létezhetik semmiféle kormányközeg (Verwaltungsorgan), a mely nem függne a magyar ministeriumtól s a mely ugyanabban az országban mintegy külön kormányt képezne.

A monarchia különböző részeinek kereskedelmi politikája legfőbb kérdéseiben csak az esetre lehetne különböző, ha a benső vámsorompók ismét felállittatnának. Ezt pedig senki sem óhajtja, s ebből következik a közös vám és kereskedelmi politika szüksége.«

A közösügyek intézésére vonatkozólag a delegatiok eszméje a »Debatte« czikkeiben már benne foglaltatik. Deák ekkor még az utasitási rendszerrel akarta azt összekötni. Csak a sürgősség esetében engedte volna meg Deák az utasitás nélküli szavazást.

Andrássy Gyula az utasitást törülni akarta, mig ellenben egyáltalán nem tartotta helyesnek a közös szavazást. Andrássy — mint Kónyi előadja ismételten emlitett munkájában — azt tartotta, hogy a két állam közös érdekeit csak a teljes paritás elvére fektetett két külön delegationalis testület képviselheti. Ezen elvhez képest válaszszon a magyar országgyűlés saját kebeléből határozott számú delegátusokat. Ezek küldőiktől kötelező utasitást ne fogadhassanak el. A két delegatio mindegyike magában egy tökéletesen kiegészitett testületet képezzen, külön székhelyen is tanácskozzék. Saját kebelében egyszerű szótöbbséggel határozzon, együttes ülésben soha ne legyen egyesithető, hanem, miként ez két különálló parlamenti testület közt szokásos, midőn szükséges, üzenetek útján érintkezzenek.

Andrássy e szerint azt sem akarta, hogy a két delegatio akár csak közös szavazásra is egyesittessék. Szerinte nem szükséges intézkedés az iránt, mi történjék, ha nem egyeznek meg. Épen azért fognak megegyezni, mert nem szavazhatják le egymást. Pontozataiban ezen eszméket formulázta.

Amint Andrássy Pestre érkezett, azonnal felkereste Deák Ferenczet. Deák kérdésére: mit tart a »Debatte«-ban közlött eszmékről, Andrássy elmondta fönnebb emlitett aggodalmát. Deák, aki Ghyczy Kálmánnak a Debatte czikkei alkalmával hozzá intézett levele miatt is, amelyben esdve kérte, ne adja föl a haza jogait, már igen ingerült volt, összesen csak annyit felelt neki: Hát te is azt hiszed, mint Ghyczy, hogy az országot elárultam? Andrássy ellenvetésére egy szót sem felelt, s igy Andrássyra nézve eszméinek bővebb kifejlése ez alkalommal lehetetlenné vált.

Ezen találkozás után Deák egy ideig kerülte Andrássyt, és neheztelni látszott reá. Néhány nap elmultával azonban szokott barátságos indulatával szólitá meg, mondván: Minthogy az én eszméimet a közös ügyek tárgyalására elfogadni nem akarod, fölteszem, hogy tudsz jobb módot, kérlek tehát, jőjj el hozzám és közöld velem gondolataidat.

Andrássy felkeresvén Deákot, bevezetésül ismét felsorolta a »Debatte«-ban foglalt eszmék elleni ellenvetéseket. Deák ezúttal figyelemmel és nyugodtan hallgatta azokat végig, a nélkül azonban, hogy — mint fontosabb tanácskozá-

soknál tenni szokta, — szobája ajtaját előbb bezárta volna. De midőn ezután Andrássy pontozatainak egyes részeit olvasta, Deák fölkelt, bezárta az ajtót és arra kérte Andrássyt, kezdje újra és folytassa végig. Olvasás közben arcza mindinkább derültté vált. Miután Andrássynak pontozatait végighallgatta, felugrott és jókedvűen megveregette Andrássy vállát, mondván: Nó ez sikerült, én is ezt kerestem, de nem tudtam megtalálni; ez a Kolumbus tojása, olvassuk el még egyszer, discutiáljuk pontonként: előre is kijelentem, hogy elfogadom. Már ezen alkalommal magáévá tette Andrássynak a közös ügyek tárgyalására vonatkozó eszméit, s csak egy pontot kivánt függőben tartani, azt, mely szerint a két delegatio még csak közös szavazásra se legyen egyesithető. Andrássy később ismételve megkisérlette Deákot e pont elfogadására is rábirni, de siker nélkül. Deák Andrássynak azt a nézetét, hogy közös szavazásnak helye ne legyen, határozottan visszautasitotta, s az 1866-iki képviselőháztól a közös ügyek tárgyában kiküldött hatvanhetes bizottság tizenötös albizottsága is e pontban Andrássy ellen, Deák Ferencz mellett döntött.

Mikor már Deák Ferencz kiegyezési terve ekkép kezdett kibontakozni, a conservativeknek módjuk volt azzal szemben vagy mellette állást foglalni. Gróf Apponyi György, aki eddig legközelebb állt Deákhoz, szinte megfoghatatlan módon nem tette meg az utolsó lépést ennek álláspontja felé, s igy történt későbbi félreszorittatása, mely Majláthnak és társainak kedves dolog volt.

Majláth nem nyilatkozott. A megyék kivételes tervezetét föntartotta a törvényhozás további intézkedéseig; a Deák-pártnak pedig, a választások előtt és a választások alatt — úgy látszik — állandó támogatója volt. Az erdélyi unio kérdésében álláspontja egészen megfelelt a legtúlzóbb hazafiak követelményeinek is. Ezt a kérdést, melyről fentebb már megemlékeztünk, — úgy látszik — egészen Deáktól egyetértve kezelte, akivel e tekintetben báró Kemény Ferencz közvetitésével érintkezett.

A kiegyezés végrehajtása tekintetében elvi különbség nem forgott fenn Deák és Majláth közt, habár szerencse, hogy a kiegyezést nem a conservativek hajtották végre, mert ha valahol, úgy itt áll: si duo faciunt idem, non est idem. Volt azonban valami kétség és sötét pont a kiegyezés megkötésének lényegére nézve is. A conservativek nem fogadták el azon elvet, hogy a kiegyezést Deáknak, s pedig a »Debatte« czikkei alapján kell létesitenie. Báró Eötvös József idegesebb természettel birván, nagyobb súlyt fektetett a homályos háttérre, mint Deák. Ekkor már kibontakozott e bölcsész és regényiró államférfi a birodalomra vonatkozó tévedéseiből, s az osztráknémet liberálisok szemére is vetették, hogy tűzzel-vassal meg akarja csinálni az 1848-iki törvények alapját, a centralizált és a magyar nemzeti államot. Ennek következménye lett, hogy a német liberálisok kezdtek a magyar radicálisokkal összesúgni, daczára ezek radicális közjogi programmjának. Ha Eötvös is — úgymond — külön magyar államot akar, Ausztria mit

sem veszthet, és igy a német liberálisok bátran szövetkezhetnek azokkal, akik legalább a szabadság kérdéseit nem engednék levenni a napirendről.

A doctrinair műveltség és a nemzeti idealismus pillanatra megtévedt, de csakhamar helyes irányban kibontakozó hőse, a magyar közélet egyik legnemesebb alakja, Eötvös József nem szűnt meg figyelmeztetni Andrássyt és Deákot azon lappangó veszélyre, amely szerinte Majláth és a conservativek tartózkodó, de ügyes politikájában rejlett. Mint új Cassandra jósolgatta a Deák-párt bukását és a conservativek diadalát és ekkép a kiegyezésnek hamis alapon való létrejöttét, ha a Deák-párt és név szerint Deák erélyesebben fel nem lépnek.

A szomorú társadalmi viszonyok igazat látszottak adni Eötvösnek. Lehetetlen Deák nagyságát és a jellemében rejlő erőt teljes mérvben felismerni azon kor társadalmi és gazdasági viszonyainak áttekintése nélkül. A magyar társadalom a középosztálynak súlyos gazdasági bajai miatt sürgetőleg követelni látszott a kiegyezést, még ha ez hátrányosabb volna is az országra nézve. Ez a követelés benne volt a közszellemben, irodalomban és a közélet minden megnyilatkozásában. Maga a porosz háború nem volt képes többé forradalmi propagandát létrehozni. A kiegyezés gyümölcse megérett, és érését elősegitette azon fojtó légkör, mely a magyar társadalmat körülvette.

A Bach-korszak reactioja teljes erővel nem ismétlődhetett. Az alkotmánynyal és az országgyűléssel tett rövid kisérlet után az önkény-uralom provizorium czimén visszaállitotta ugyan az absolutismus rendszerét, de többé nem lehetett a rendszert régi alakjában felújitani. A reactio ereje meg volt törve, és a nemzet lelkét önbizalom és remény töltötte meg. Az alkotmány félretétele s az önkény-uralom újból történt fellépése nem idézte föl többé a társadalomban azon lesujtó jelenségeket, melyek az absolutismus elején napirenden voltak. Még akkor is, midőn a megyék forrongásai után a nemzet újra a passivitás terére lépett, büszke dacz és a győzelem biztos tudata lelkesitette intelligentiánkat. A közvélemény érezhette, hogy az önkény-uralom nem állhat meg soká, s végleg legyőzi azt vagy a nemzet ellenállása, vagy valamely külföldi esemény.

Ily körülmények közt a sajtó és az irodalom tényleg szabadabb volt, mint a Bach-korszak absolutismusának idejében. Mint már emlitve volt, magában Ausztriában is alakult a sajtó-törvényhozás, habár Lienbacher főügyésznek sikerült a törvény jobb intentióit kijátszani és az osztrák sajtót is állandó zaklatásoknak tenni ki. Magyarországon az új absolut rendszer formailag visszaállitotta ugyan a sajtószabadság régi nyűgeit, de az irókat többé nem fenyegették vésztörvényszékekkel és hadbirósággal. Az élet nem forgott koczkán, mint a Bach-korszakban.

Az iróknak most is sok kellemetlenségük volt a rendőrséggel. Pálffy Móricz nem egy irodalmi jelesünkkel megismertette az új-épület és a Károly-kaszárnya örömeit. Ismétlődtek azon jelenetek, melyek a Bach-korszakban

fordultak elő, s amelyekről már szóltunk egy megelőző fejezetben. Nagyban és egészben azonban a sajtó szabadabban mozgott, mint a Bach-korszak alatt. Iróink bátrabban irtak, s a következmény az lett, hogy úgy a szépirodalom, mint a politikai sajtó meglepően kifejlődött. Különösen a szépirodalomnak többé semmi gátja nem volt, a censor nem ütötte többé orrát a szépirodalmi művekbe, politikát keresve azokban. A szépirodalmi művek, különösen regények pedig, s főleg Jókai regényei, tele voltak politikával és az önkény-uralom elleni támadásokkal.

A politikai irodalom nem szoritkozott a passzivitásra és a hallgatásra. Szabadon és merészen beszélt különösen a Pesti Napló még mielőtt Deák Ferencz husvéti czikkét közölte volna. Kemény Zsigmond révén már akkor nagy tekintélyre és azon hirre tett szert, hogy Deák Ferencz közvetlen felügyelete alatt áll. A bécsi »Presse« 1862 október 26-ikán meg is irta, hogy a »Pesti Napló«-ban mi sem jelenhetik meg, mielőtt azt a Deák Ferencz elnöklete alatt ülésező bizottság nem approbálja. Deák e túlzással szemben november 4-iki levelében kijelentette, hogy ily bizottság nem létezik s annak ő nem elnöke, sőt mint magánegyén sem foly be a Pesti Napló czikkeinek revideálásába. Deáknak teljesen igaza volt, és a közvélemény mégis őt sejtette a Pesti Napló mögött, s annyiban jól sejtett, hogy Kemény Deák intentióinak megfelelően vezette a lapot.

Falk Miksa pedig Bécsből hatott közre a »Pesti Napló« tekintélyének emelésére. Ezen korszakban lépett fel s nőtt fokozatosan e kiváló publicistának politikai, sőt államférfiúi egyénisége, mig végre elérte jelenlegi magaslatát.

Kemény Zsigmond saját egyéniségének varázsát is, nemcsak Deák fényét kölcsönözte lapjának. A jogfolytonosság és az 1848-iki törvények zászlójának kitűzése által Kemény egyszerre országos népszerűségre tett szert. Somssich Somogyból gratulált Keménynek, midőn ez az októberi diplomával szemben már Deák Ferencz előtt az 1848-ra hivatkozott. Pestmegye gróf Károlyi István elnöklete alatt proclamálta az 1848-iki törvények visszaállitását. Pestmegye példáját követték a többi vármegyék. Klauzál, Eötvös és mások vezérczikkekben jelentették be csatlakozásukat Keményhez. Csak az egy Szemere Bertalan sértette meg a nemzetet a párisi »La Presse«-ben közölt nyilatkozata által, hogy ő, a forradalmi Magyarország volt ministere, elfogadja az októberi diplomát. Az októberi diplomával szembeállitott nemzeti jogfolytonosság elve Kemény és a Pesti Napló nevét dicsfénynyel vette körül. Maga Deák Ferencz csakhamar csatlakozott Keményhez. Ez időtől fogva a Pesti Napló döntő súlya a magyar politikai sajtóban állandóvá lett, s e szerepét megtartotta állandóan az új absolutismus alatt is, a husvéti czikk megjelenésétől kezdve pedig növelte azt.

Az új provisorium kezdetén a pesti sajtó még eléggé szabad volt, mert hisz Schmerling legalább névleg eltörülte az előzetes censurát. A »Pesti Napló« még irhatott a »reactio bérenczeiről«. De nemsokára

komoly volt a bécsi centralista lapok azon fenyegetése, hogy az 1850-iki absolutizmus szakad nyakára. Ez az absolutismus nagy részben már megvalósult, s azért irhatta gúnyosan a »Pesti Napló«-ban Falk Miksa: »Ettől a fenyegetéstől ugyan meg nem ijedünk, mert ez az absolutizmus már tényleg életbe lépett, s ami hiányzik belőle, már úton van Bécsből Budapest felé.«

Mennyivel más, bátor, gúnyos, szinte jókedvű hang volt ez. A Bach-korszakbeli abszolutismus idején ily hang nem mert volna nyilatkozni.

Falk Miksa.
(Fénykép után)

Pálffy Móricz hires rendszabályai azonban félig-meddig csakhamar hallgatásra birták a Naplót és Kemény Zsigmondot. A teljes passivitásra nem tért ugyan vissza a politikai sajtó, Keményen azonban erőt vett habozó természete, sőt, mint 1861-iki előfizetési felhivásában kifejtette, legalább részben ismét a hallgatás lett fegyvere. Különben Kemény hallgatása innéttúl már nem félelmet és lemondást, hanem tisztán taktikát jelentett. Deák új passivitási politikája sem volt többé a régi. Nem vitatkozott, nem fejtegetett. Legfeljebb később a Lustkandl-féle jogeljátszás elmélete ellen küzdött.

Azt jelentette ekkor Deák és Kemény hallgatása, hogy jőjjenek Bécsből a kiegyezés tervével, és Deáknak valóban igaza volt.

A »Pesti Hirnök«-ben Kovách Lajos és Zichy Antal megtámadták azt a taktikát, s követelték a közös ügyek szabályozását. A bécsi centralista lapok ennek felettébb megörültek. »Hadd készitsenek — úgymond — Magyarországon programmokat, azokat Bécsben megvizsgáljuk«, irták Schmerling közlönyei. A kiegyezési ajánlatnak Bécsből kellett származnia, hogy hatályos legyen. Kemény igen helyesen felelt Kováchnak, hogy a kinálástól óvakodnak, nem pedig a kellő időben szükséges megoldástól. A korai kinálkozók és ajánlattevőkkel szemben a »Pesti Napló« néha erélyesen lépett fel. A fellépések nagyon felboszantották Pálffy Móriczot, aki fenyegetődzött is, hogy a kibékitést akadályozó »Pesti Napló«-t betiltja, s Keményt a hadbiróság elé állitja. Kovách Lajos figyelmeztette Pálffyt hogy a Napló elleni rendszabály a legnagyobb balfogás volna. Ami pedig Keményt illeti, aki legigazabb hive a kiegyezésnek, ezzel többre megy szép szóval, mint erőszakkal. Ugy is történt, Pálffy szivarozgatás közben igyekezett lábáról levenni Keményt, valamint több más irót is a mérgesebb fajtából. De midőn már azt hitte, hogy meg vannak nyerve, ezek mégis csak a bécsi centralista politika ellen irtak.

Forgách-csal nehezebben fértek meg a sajtó munkásai, akire a közvélemény nagyon haragudott 1848-iki dolgai miatt. A szivarozás közben való capacitálást felváltotta a szigorú audiendum, sőt a börtön. Gróf Zichy Nándort és Jókait a »Hon«-ban irt czikkek miatt egy évi súlyos börtönre és nemességük elvesztésére itélték. Ez már nem volt tréfa. De azért a régi állapotok még sem tértek vissza, s mutatta a megváltozott viszonyokat az is, hogy oly lapot, mint a »Hon«, egyáltalán inditani lehetett, s hogy annak alapitásában gróf Zichy Nándor részt vett. A hazafias hangulat magas felfokozását jelentette ez, mely magával ragadta még a conservativ aristokratia nagy részét is.

Annál kevésbbé tért vissza a társadalom a régi passivitás politikájára. A szenvedőleges ellenállás ismét jelszóvá lett, de egészen mást jelentett mint a Bach-korszakban. Ekkor sem fizetett adót az ország, a provisorium alatt pedig nemzeti jelszót lett a »nem adózunk, nem fizetünk«. A hatalom kénytelen volt katonai erőt használni az adóbehajtásnál. A Bach-korszakban a társadalom rémülve vonult vissza a legszorosabb családi körbe; a provisorium alatt ellenben egymást érték az ünnepélyek és mulatságok, s a társaságban nem igen féltek többé a kémektől.

A politizálásnak s a nemzeti ellenállás szervezésének még a társadalmi ternél is alkalmasabb volt a gazdasági tér.

Széchenyi gazdasági kérdésekkel ébresztette föl Magyarországot és e kérdések segitségével ragadta a nemzetet a liberális haladás útjára. Az ősiség és az úrbériség megszünésében a liberalismus diadala rejlett. Az elnyomatás korszakában pedig úgy a liberális, mint a nemzeti ügy

a gazdasági kérdések keretében helyezkedett el. A békóba vert sajtó is nagy szolgálatot tett a nemzeti és a liberális érdeknek; de társadalmi szabad mozgás sehol sem volt másutt, mint csakis gazdasági téren. Nagyon természetes, hogy ez a mozgás is csak relative volt szabad és korlátlan, de a társadalmi organisatio más téren teljesen száműzve volt. Széchenyi meg-

Kovách Lajos.
(Fénykép után.)

szakadt nemzeti munkáját társadalmunk gazdasági terén folytatta. A lét küzdelme nemcsak egyesek, hanem a nemzet érdekében került szinre.

Sem parlamenti, sem megyei élet nem lévén, a gazdasági egyesületekben összpontosult a haza és a szabadság kivivására irányuló minden mozgalom. A megyegyűléseket pótolták a megyei gazdasági egyesületek,

s a parlamentnek némi surrogátumát képezte a pestmegyei gazdasági egyesület. Nemcsak arról volt szó, hogy a vezérlő társadalmi osztály meneküljön a tönkrejutástól, hanem egyszersmind a nemzeti élet folytonosságának fentartása. Különösen a közép földbirtokos-osztály vett részt a nemzeti szellemi és gazdasági mozgalomban. Ez volt leginkább fenyegetve létében, s benne fenyegetve volt a nemzeti érdek s a szabadság érdeke súlyos veszedelemmel. A gazdák gyűléseikben akkor nem osztályérdekek fölött vitatkoztak, hanem hogy mikép mentsék meg a reactio által ledöntött liberális és nemzeti magyar államot. Még az egyéni és testületi gazdagodás is kapcsolatban volt akkor a nemzeti érdekkel, mert minél gazdagabb volt, vagy legalább minél inkább megvédelmezte anyagi jóllétét, különösen a földbirtokos középosztály, annál szilárdabb oszlopokon nyugodott a haza érdeke.

Gazdasági téren azonban nehéz és nagy ellenséges erőkkel kellett megküzdeni. Nemcsak a politika gátjaival, hanem a természet rettenetes csapásaival. A hatvanas évek tele voltak az elemek által felidézett oly borzalmakkal, melyek csak századokban egyszer szoktak előfordulni. Hat év alatt, amig a kiegyezés tényleg létesült, több csapás érte mezőgazdaságunkat, mint az utolsó századokban. Mintha a természet szövetségesévé lett volna az önkényuralomnak. Ez is, az is gazdaságilag igyekezett tönkrejuttatni a nemzetet, hogy azután megtörje politikai ellenállását.

Főleg középosztályunkat vette mindkettő czélba, mert az anyagi csapásokat is jobban viselhette a nagybirtok, mely tőkével, s a kisbirtok mely munkaerővel rendelkezett. Hozzá még a hatvanas évek elemi csapásai gentrynket már félig tönkrejutott állapotban találták. A tönkrejutás processusát megkezdték már 1848 előtt a megyei, nem pedig a követválasztások. A viczispánok választása szinte akkora terhet rótt társadalmunkra a negyvenes évek táján, mint most a képviselőválasztás. 1848-iki szabadságharczunk is leginkább a középosztály vér- és pénzadójából lett oly dicsőségteljes. Az önkény-uralom pedig sokkal kevésbbé támadt parasztságunk és nagy uraink, mint gentrynk ellen. A nagy urak közt ott voltak a derék aulikusok, ó-conservativek, akik magyar érzelmüket össze tudták egyeztetni a jó osztráksággal. A parasztságnak pedig az absolut uralom inkább kedvezni akart, igyekezve elhitetni ezzel, hogy fölszabadulását a jobbágyság terhei alól az idegen hatalomnak köszöni.

A gazdasági tönk mindig egyértelmű szokott lenni a politikai és társadalmi tönkkel. Aki szegénységbe dönt egy nemzetet, politikailag szolgaságba löki. Ha gazdaságilag tönkrejut a vezérlő társadalmi réteg, elveszti egyszersmind politikai szerepét és actióképességét.

Két hosszú korszak, az absolutismus és a provisorium, majd két évtizeden át porlasztotta nemzetünk csontozatát és velőjét, a középosztályt. Még látszólagos jótékonysága is kárhozatossá vált.

De a nyilt támadásnál középosztályunknak többet ártott a szenvedőleges ellenállás, úgy az absolutismus, mint a provisorium korszakában.

Az adóknak katonai erő által való behajtása sokkal terhesebbekké tette ezeket mintha még egyszer akkorák lettek volna. És nemzeti középosztályunk nem vállalt hivatalt, melynek jövedelméből kárpótlást nyerhetett volna. Fiai számára nem keresett elhelyezést sem a hadseregben, sem a bureakratiában, mig az aristokratia egy része benn ült a hivatalokban. Valamennyi középsorsbeli ifjú otthon maradt, osztozkodva az ősi földön, vagy az ősi szilvafákon; mig ellenben, ha nemzeti szellemét leküzdve, a közép-földbirtokos osztály fiát beadja katonának vagy hivatalnoknak, ha kibékül az önkény-uralommal, ma talán sokkal gazdagabb volna, mint bármikor annak előtte. Csakhogy ez esetben nem volna nemzeti s nem volna magyar nemzet, hanem csak magyar faj, és nem léteznék magyar állam, hanem csak provincia és osztrák birodalom.

A közép-földbirtok az alkotmányos aera alatt sokat vesztett. Összes vesztesége a holdak száma tekintetében megközelíti a 3%-ot, ami igen jelentékeny. Ezt a veszteséget azonban pótolná a földbirtok értékének növekedése. A közép-földbirtok földarabolása és megterheltetése azonban a közel két évtizedes idegen uralom korában történt. Történt a mondott okok miatt. Középosztályunk akkor igy viselte a nemzeti politika adóját és terhét. Nem a választásokra költött, hanem visszavonult, gyermekeit nem adta az idegen uralom szolgálatába, inkább tönkre tette önmagát vagyonilag.

A hatvanas években már országgyűlések is voltak, e választások azonban nem kerültek költségbe vagy csak igen jelentéktelenbe. A kiegyezést megelőző országgyűlés közép-földbirtokosainkat gazdaságilag már valóban annyira züllött állapotban találta, hogy nagy alkotmányos költségeket nem is viselhettek volna el.

Az 1863-iki nagy aszály a legborzasztóbb klimatológiai jelenségek közé tartozott, sőt ilyen volt részben az 1864-iki szárazság is. A 60-as évek általában száraz jellegűek voltak, szemben az 50-es évek áradásaival. Ismeretes, hogy a Tisza felvizeinek, a Szamosnak, Bodrognak és Sajónak megdagadt vizei Borsod-vármegye Tisza-parti lakóit elöntéssel fenyegette 1856-ban. Ezek azután a dobi gátnak erőszakos átmetszése által lezúdították az áradatot a Hortobágyra. Tudva van, hogy a bécsi kormány erre nagy mérvben hozzá látott a Tisza és mellékfolyóinak szabályozásához; de mert a felső átmetszéseket korábban hajtották végre, okot adtak a későbbi áradásokra.

A 60-as években azonban áradásokról szó sem lehetett. Ez évtized elejének telei egészen szárazok és hó nélküliek voltak, s igy a tavaszi áradások elmaradtak. A Tisza vidékei kiszáradtak és kerti művelés alá kerültek. Különösen 1863 tavaszától késő őszig nem esett eső. Az Alföld teljesen, a Dunántúl részben puszta avarrá lett. A regényirók, költők, s névszerint Jókai phantásiája a borzasztó pusztitás leirásánál csakis a valóságnál maradt. A gazdának ez évben nem lett termése, még vetőmagját sem kapta vissza, s fokozta a csapást, hogy szénatermés nem lett semmi, a legelők kiszá-

radtak, a házi állatok tehát tömegesen pusztultak el. Szerencsés volt azon alföldi gazda, aki marhaállományát felében kiadhatta nyaralni az erdélyi havasok közé.

Ily istencsapásnak súlya alatt kellett folytatni a nemzeti ellenállást. Ha a hatalom elég okos s eléggé érző szive van, nagyot fordithatott volna a dolgokon saját javára. A császár elrendelte ugyan az elemi csapás sujtotta nép segélyezését, s különösen vetőmag kiosztását. A segélyezés végrehajtásával megbizott közegek azonban nagyrészt sikkasztók és tolvajok voltak. Deák Ferencz úgy nyilatkozott később róluk, az 1866 június 13-iki ülésben: »Nem akarok szólni — úgymond — az 1863-iki visszaélésekről. Kétségkivül számosak voltak azok, a segélyezés helytelenül volt vezetve. Azt hiszem, hogy azok, akik az éhező ember szájából lopták el a kenyeret, nemcsak tolvajok voltak, hanem szentségtörők is!«

De a segélyezés hűtlen kezelése még nem volt elég. A köznyomor szörnyű képe nem gátolta meg az adóknak katonai erővel való behajtását. Igy az elemi csapás és annak orvoslása csak új gyűlöletet keltett Magyarország népében azon hatalom iránt, mely rablókat és tolvajokat nevelt, s maga is, amit segély czimén adott, adó alakjában visszavette.

A Bach-rendszer romlásának is a belső corruptió és rothadás volt egyik oka, azonképen a provizórium önkényuralmának bukását a romlottság szintén sietteté. A Bach-rendszer gyűlöletes volt politikailag, s corruptiója undort keltett a társadalomban. A provisorium politikailag kevésbbé volt gyűlöletes, mert hiszen ez már nem gázolt vérben. De fenyegetéseivel sem imponált, s elaljasodása csak megvetést keltett a magyar nemzetben.

E körülmény azonban nem gátolta meg a társadalom, és különösen a középosztály nagy válságát. Az emlitett politikai és gazdasági okok, valamint az elemi csapások középosztályunkat anyagi romlásba lökték. A porosz háború előtt és után a megingás komoly jelei voltak észlelhetők.

Valószinű, hogy társadalmunk erkölcsi ereje megrendül, ha közbe nem jön a porosz hadjárat, mely az önkény-uralmat gyors elhatározásra kényszeritette. Deák és politikai barátai már nemcsak felülről, hanem alulról is kezdték érezni a nyomást a kiegyezés mielőbbi létesitésére.

A magyar társadalom akkép nagy veszélyekből menekülve érkezett meg a kiegyezés révébe. A nehéz küzdelem kifárasztotta, szerencse, hogy az önkény-uralom előbb fáradt ki. Erkölcsi ereje minden esetre épen került ki a veszedelmekből, és erre büszke lehet nemzetünk; de az anyagi romlás nagy pusztitást idézett elő különösen középosztályunkban. A közel két évtizeden át tartó harcznak, melylyel a felfegyverzett hatalommal szemben a nemzet lefegyverezve s erkölcsi erejére támaszkodva állt, ez talán egyik legsajnálatosabb következménye. A vezérlő társadalmi elemek anyagi romlása az önkény-uralom bukása után is sok bajt okozott. Ekkor keletkezett a társadalmi egyensúly megbillenése is, mely kihat a magyar politikára még

napjainkban is. Nemzeti kormányaink, és különösen a Tisza-kormány, igyekeztek kiválókép a gentryt megmenteni és restaurálni, ez azonban csak részben és szórványosan sikerült. A hézagok betöltése csak most történik nemzeti intelligentiánk által, s igy kerül vissza a megbomlott egyensúly az új elemek által kiegészitett régi társadalmi rétegekre, melyek akkép szélesebb alapokat nyertek.

Visszatérve történeti előadásunkra, ily körülmények közt s a társadalmi állapotok ily bomlása közepett mentek végbe a választások. Ő felsége ugyanis 1865 szeptember 17-ikén kelt elhatározásával a magyar országgyűlést összehivta, ezúttal már Pestre, 1865 deczember 10-ikére. Három nap mulva felfüggesztette a februári alkotmányt, hogy az egységes birodalmi alkotmány helyére nemsokára Magyarország történeti joga lépjen.

A választásokat Majláth úgy intézte, hogy szinte minden egyes esetben a Deák-párt jelöltjeit támogatta, külön conservativ pártot tehát a kiegyezés létesitésére nem akart teremteni. A Deák-párt nagy többséggel érkezett az új parlamentbe. A többség az erdélyiekkel együtt túlnyomó volt, s úgy a ház elnöke Szentiványi, mint alelnöke gróf Andrássy Gyula óriási majoritással lettek megválasztva, az összes szavazatokkal 50 ellenében. Az unio nemsokára létrejött Erdélylyel. A kolozsvári országgyűlést ő felség 1865 deczember 15-ikén kelt leiratával elnapolta s a pesti országgyűlésre való választásokat elrendelte.

A Deák-párt nagy többsége és az erdélyi unio azonban még nem biztositotta a kiegyezésnek helyes alapokon való felépitését. A conservativek még mindig jelentékeny szerepet játszottak. Belcredi, az osztrák miniszterelnök, foederalista volt. Esterházy, aki a fejedelem bizalmát nagy mértékben birta, az októberi diploma alapján állott és a dualismust nem tartotta helyes megoldási módnak. Még az októberi diploma alapján is, mely pedig a megyei rendszernek tág teret nyitott, és e tért Majláth meg akarta védelmezni, Esterházy erős rendszabályok alá akarta ezt vonni. Sőt a magyar »tartománygyűlés« választó qualifikatióját is át akarta alakitani s a czenzust föl akarta emelni.

Majláth még mindig nem lépett fel határozottan, s több ok van annak föltevésére, hogy Bartallal tartott, akinek nézete a kiegyezés felől a következő volt: közös Reichsrath nem lenne, ellenben a közös ügyek közös budgetet kapnának, közös ügyet képeznének a fogyasztási adók, a vám- és kereskedelmi ügyek. A közös kormány késztené a törvényjavaslatokat, amelyek fölött, ha az üzenetváltások nem sikerülnének, vagy közös szavazás, vagy a fejedelem akarata döntene. Csekély módositással Apponyi régi tervének új alapon való fentartása ez, de nem a kiegyezésnek a dualismus és a paritás alapján való kiépitése. És még nem volt kizárva a lehetőség, hogy a terv hóditásokat tesz a többség körében.

Apponyi vezérlete alatt a szélső jobb 21 tagból állott, és ez már eredeténél fogva is hajlandó volt a conservativ irányt követni.

AZ 1865-IKI O
(K

A Magyar Nemzet Történetéhez.

MEGNYITÁSA.

Az Athenaeum nyomása.

ı.)

Az Athenaeum kiadása.

A Deák-párt Podmaniczky Frigyes feljegyzése szerint 180 tagból állott mig a balközép Ghyczy, Tisza és Nyáry vezérlete alatt 94, és a szélsőbal 20 tagból állott.

Az erdélyiek 1865 deczemberben még nem jelentek meg a magyar parlamentben, és később a Deák-párthoz csatlakoztak, melynek túlnyomó többsége ekkép biztositva volt. A Deák-párt kebelében azonban sokan összeköttetéssel birtak Majláth-tal és a conservativekkel.

Valóban ideje volt, hogy Deák Ferencz báró Eötvös ösztökélésére tisztázta a helyzetet a conservativekkel 1866 február 10-ikén. Deáknak a conservativekkel való végleges szakitása csak később, a 67-es és a 15-ös albizottságban történt.

Az első nyilvános conflictus a válaszfelirati bizottság tárgyalásainak során merült fel. Majláth ugyanis felkérte Deákot, hogy tárgyalni szeretne vele a felirati vitára vonatkozólag; de mert ő feltünés nélkül nem jöhet az »Angol Királynő«-be, felkérte, hogy jőjjön Bartalhoz február 10-ikén délután.

A találkozásnál jelen voltak Esterházy Móricz és Sennyey is. A beszélgetést Deák Ferencz szavainak feljegyzése alapján Gorove következőkép közli naplójában Majláth: »Beszélni akartunk arról, hogy miként folyjon a válaszfelirati vitatkozás.« Erre én azt mondtam, hogy én azt nem tudhatom, minthogy e részben befolyást gyakorolni nem akarok; a magam részéről csak azt mondhatom, hogy ha oly módositás ajánltatnék, mit én elfogadhatónak nem találok, fel fogok ellene szólani. — Erre megint csend állott be, öt percznél tovább tartó. Ekkor ismét Majláth szólalt meg: »De mégis szükséges volna, hogy a válaszvita vezetése iránt valamely tájékozást nyerhessünk.« — »Igen sajnálom, de kénytelen vagyok ismételni, hogy én senkinek e részben nem fogok irányt adni; én az utolsó napok eseményei után nemcsak a házban, de még pártomban sem fogok közvetitő lenni. Az én kiindulásom azok után, mik a kiegyenlités előkészitésére történtek, az volt, hogy a kibékülés úgy menjen végbe, hogy benne, amennyire csak lehet, az ország legnagyobb része megnyugvását találja. Azért igyekeztem én azon, hogy mind azok, kik a mult országgyűlésen velem tartottak, mind a határozatiak közösen járuljanak a kiegyenlitéshez; annyival inkább, mert úgy találtam, hogy az utóbbiak is az én nézetemet, melyet a mult tavaszszal közzétettem, elfogadták. Ezen eljárásomat, úgy látszik, a kormánykörökben félremagyarázták.

Azoknál fogva pedig, mik programmom közzététele után történtek, azt kell gondolnom, hogy azt nemcsak a kormány, de ő felsége is ismeri, sőt kiindulási pontul elfogadta. Abból, hogy a választások alatt a kormány — ámbár elismerem, hogy azokra döntőleg nem gyakorolt befolyást — az úgynevezett Deák-párti jelölteket támogatta, azt kell következtetnem, hogy politikám helyeseltetik. És most azt kell tapasztalnom, hogy azzal vádolnak, mintha eltérnék programmomtól. Az adresse-ben olyak volnának

fölvéve, mik programmomban nincsenek, vagy ezzel ellenkeznének. Én elfogadtam a birodalom egységét azon pontig, ameddig azt a pragmatica sanctió kötelességünkké teszi. Ez ki van mondva az adresse-ben is; ki van mondva, s azt állitom most is, hogy a pragmatica sanctio szerint kölcsönösen tartozunk egymást védeni, egymásnak segedelmet nyujtani. Ezt teljesitettük mindig, és fogjuk ezután is teljesiteni.«

Ezentúl Deák és a conservativek útjai szétváltak. Deák felirati javaslata teljesen megfelelt a husvéti czikkben és a »Debatte«-ban kifejezett álláspontnak. Amidőn tehát Majláth és conservativ társai, valamint a bécsi kormány azt vélték, hogy a kiegyezési terv felvetése által Deák letér 1861-ben elfoglalt álláspontjáról s hogy a conservativek felé hajlik a birodalmi egység irányában, vagy félreértették őt, vagy czélzatosan magyarázták félre.

Deák Ferencz annyira nem hagyta el elvi álláspontját, hogy pártjában is sokan elégedetlenek kezdtek vele lenni. A rajzolt társadalmi állapotok éreztették hatásukat, és a társadalom egyes rétegei, bár áldozatok árán is, ki akartak egyezni Bécscsel. A Deák-párt kebelében is sokan voltak a gyors kibékülés hivei. De — mint Gorove előadja Naplójában — nem mertek nyiltan Deákkal szakitani, mert attól tartottak, hogy még inkább csatlakozni fog a balközép azon szelidebb árnyalatához, melyet Ghyczy Kálmán képviselt. Annyi bizonyos, hogy Deák ezentúl erősebb harczot viselt és viselhetett a »Pesti Napló«-ban a conservativek és a conservativ párt ellen, mint a balközéppel szemben. Felirati beszédét is ugyanily szellemben tartotta, hogy maga a felség, akit természetesen még mindig a conservativek informáltak, igy nyilatkozott Andrássy előtt Deák Ferencz 1865 február 22-ikén mondott beszédéről: »Nem mondom, hogy nincs benne közeledés, de mégis azt találom, hogy sokat vett fel a baloldal nézeteiből.« — Mint majd alább látni fogjuk, a conservativ álláspont Deákéval szemben még egyszer, de utoljára, határozott támogatást nyert felülről, de ezután teljesen diadalmaskodott azon megoldási mód, melynek embryóját legelőször Deák Ferencz tárta fel.

A leirat egyáltalán nem felelt meg a várakozásnak, vagy, mint kitűnt, az irányadó politikai körök nagyon is el voltak készülve ily válaszra, melyet csakis a conservativek álláspontjáról lehetett a koronának tanácsolni. Az uralkodó örömét fejezte ki a közös ügyek elismerése és tárgyalási módjuknak leendő megállapitása felett, de a legélesebb háborút inditotta az 1848-iki törvények ellen, melyek pedig a jogfolytonosság leglényegesebb feltételét képezték.

»Megelégedéssel fogjuk tehát szemlélni az erre (a közös ügyek) vonatkozó tanácskozások megindulását, s bizton hisszük, hogy e kérdések beható tárgyalása fonalán önként fog az 1848-iki törvények utánvizsgálatának és czélszerű módositásának szüksége felmerülni.

A közös ügyek kérdésének megfejtése nem egyedül azoknak megállapitásában találja kielégitő megoldását, hanem szükségkép feltételezi azok

egységes, minden fennakadás ellen megóvott kezelését, s épúgy a törvényhozó, mint a végrehajtó hatalom összhangzó működésének biztositását. Az ezekre vonatkozó kormányzati ágaknak oly mérvben önálló kezelése tehát, mint azt az 1848-ik évi III. t.-cz. a kellő szerves összefüggés mellőzésével megállapitotta, a közös ügyek sikeres kezelésének lehetőségét kizárja.«

Majláth és a conservativek vakmerősége ekkép nyiltan feltámadt a parlamenti rendszer ellen. A leirat követelte még a nádorság eltörlését, a parlament feloszlatására vonatkozó királyi jogot teljesen szabaddá igyekezett tenni. Mind a kettőt, sőt a nemzetőrségre vonatkozó törvényt Deák és barátai készek voltak megváltoztatni, de megkövetelték előbb a jogfolytonosság akkép való megvalósitását, hogy előbb az 1848-iki törvények tettleg életbe lépjenek. De még mindezen követeléseknél nem állt meg a Majláth által dictált leirat, megtámadta még a választási törvényt is. A leglényegesebb ellentét azonban a korona és a nemzet közt az volt, hogy az előbbi korábban akarta megváltoztatni az 1848-iki törvényczikkeket és csak azután volt hajlandó alkudozni, illetőleg az épségben maradt törvényeket életbe léptetni, az országgyűlés pedig Deákkal élén ép a megforditott eljárást igyekezett követni. Ezért volt olyan fulmináns a második feliratnak ide vonatkozó része. Deák valóban azon a ponton állt, hogy újra megszakitsa az alkudozásokat. »Felséged — úgymond Deák — az absolutismust fentartani nem akarja. Már pedig a törvényhozó és végrehajtó hatalomnak ily egyesitése, még ha ideiglenesen történik is, valóságos absolutismus. Nem ilyen jogfolytonosság az, melyet az alkotmányos elv, a törvények, a királyi hitlevelek és fejedelmi eskük megállapitottak. A valóságos jogfolytonosság nemcsak a törvények alkotásának módjára, hanem azok megtartására és végrehajtására is egyaránt kiterjed.«

Megalkuvást nem tűrőleg követelte tehát a második felirat is az 1848-iki törvények és a megyei autonomia előleges restaurálását. A feliratot a képviselőház márczius 19-ikén tüntetőleg fogadta el. Csak egyetlen-egy conservativ hang igyekezett meghallgatásra találni. Bartal György ugyanis nem tartotta szükségesnek a korona felszólitását arra, hogy az 1848-iki törvényeket és a megyei autonomiát helyreállitsa. Miután Bartal, a ház tüntető hangulata daczára, elvtársai nevében is megtette inditványát, sokan meg akarták tudni, kik Bartal elvtársai, és azért névszerinti szavazást követeltek. Az eredmény az lett, hogy Deák felirati javaslatát egyhangúlag fogadta el a ház. A conservativek nem mertek szint vallani.

Ekkép tehát ismét válság támadt, ami azonban ezúttal nem vezetett az országgyűlés feloszlatására. Bécsben ép úgy tudták mint Pesten, hogy a kiegyezésnek létre kell jönnie, csakhogy Bécsben más kiegyezést terveztek, mint a magyar fővárosban.

A bécsi politikusoknak és magának Majláthnak — mint már ismételten szóltunk róla — nem volt tulajdonkép való megállapitott programmjuk.

Különösen Majláth igyekezett kerülni a programmvallást, de, mint már emlitve volt, a Bartal-féle programm megfelelt gondolkozásának. Kettős feladattal birt: teljesen szabadra ereszteni a vélemények nyilvánulását, de egyszersmind mindent elkövetni, hogy a fő eszmecsoportulás a trónbeszédekben és leiratokban jelentkező, de végleg nem formulázott udvari és conservativ álláspont körül történjék. Majláth még Deákkal történt másodizben való találkozása alkalmával sem vallotta a haza bölcsének a kormány kiegyezési programmját, habár Bartal mindent elkövetett Bécsben, hogy a kormány nyilt és határozott programmal lépjen föl. Bécsben azonban mitsem határoztak, s a magyar országgyűlés a kormány szándéka iránt elég tájékozatlanul választotta meg a kiegyezést előkészitő 67-es bizottságot, viszont ez május 3-ikán küldte ki a 15-ös albizottságot.

Ez utóbbi készitette a kiegyezés tervezetét, és azzal június 25-ikén elkészült. Midőn az a 67-es főbizottság elé került, nem volt egyéb, mint akadémikus fejtegetés a kiegyezésről. A kormány és az országgyűlés közt semmi végleges megállapodás nem történt.

A közhangulatot a külpolitikai helyzet aggasztó tüneteivel egyidejüleg az 1863-iki inségnél is borzalmasabb elemi csapás dermesztette meg. Az 1866-iki május utolsó hetének két napján nagymérvű fagy pusztitotta el a virágzásban levő vetéseket. A jelen században páratlan mélységre szállt le a hőmérő a hajnali órákban. Az ország több részében leszállt 5—6° R.-ig 0 alatt. És amit a fagy érintetlen hagyott az ország terméséből, azt tönkre tette a nyomban következő roppant forróság és szárazság. A katasztropha szinte általános volt, s csakhamar az országgyűlés érdeklődését is magára vonta. De sajnálatos, hogy politikai- és pártvillongás ürügyévé lett. A májusi késő fagyok s az arra bekövetkezett aszály, mint Szász Károly irja »Egy képviselő naplójegyzetei« czimű munkájában: »a nép inségének lehető enyhitésére irányozta a kormány figyelmét. Június 2-ikán zárt tanácskozmány kéretett. Azért zárt, mert előre lehetett tartani, — ami fájdalom be is következett — hogy bizonyos oldalról a nép insége a politikai kérdésekkel fog kapcsolatba hozatni, s az Isten csapása mint egy politikai tőke fog kizsákmányoltatni. Több rendbeli inditványok tétettek: bizottság kiküldése iránt, mely jelentést tegyen a kár terjedelméről s a segitség módjáról. Deák bölcs előrelátással már ekkor figyelmeztetett, hogy csak oly módokról van szó, mely a jelen helyzetben levő országgyűlés hatáskörét túl nem haladják. Azonban feláll Tisza, s oly keserűséggel s szenvedélylyel, minőt a jelen országgyűlésen tán egyszer sem mutatott, vádolja a kormányt, kiterjeszkedik a küszöbön álló porosz-osztrák háborúra s a magyar ifjak idegen csatatérre elhurczoltatására, inditványozza, hogy az inség alkalmából alkotmányunk visszaállitását követelőleg kell sürgetnünk, különben az inséges népen nem segithetni. Utána ugyanazt, csakhogy sokkal rosszabbul, ismétli Madarász. A baloldal két árnyalatának vezérei egy kalap alatt. Deák össze-

vonta nagy szemöldeit s homlokán egy sötét vihar gyülekezett, melynek első villámai apró tüzes szemeiből kilövelltek. Ha valaki — úgymond — ezeket hallaná s mit sem tudna országgyűlésünk első folyamáról, hinné, hogy félév óta összedugott kezekkel ülünk itt és elvett alkotmányunk visszaállitását nem követeltük, nem sürgettük. Azok, miket imént hallottam, e vádat, e gyanusitást foglalják magukban. De én visszautasitom azt. Azt hiszem, az országgyűlés megtette kötelességét, s két felirata erélyesebben és nyomatékosabban követelte azt alkotmányt mint azok az újabb frázisok, miket hallottunk. Tisza és Madarász hallgattak. Ghyczy sem kelt védelmükre. Csak Keglevich Béla igyekezett szavaikat szerényen jobbra magyarázni. A vihar magva el volt vetve.«

Az ellentétek oda fejlődtek, hogy a segélyezés kérdését szavazással kellett eldönteni. A felséghez intézendő feliratban ugyanis Deák és pártja azon kifejezést akarta használni, hogy a felség királyi hatalmával intézkedjék. A baloldal férfiai azt nem akarták elfogadni, a többség azonban elfogadta. Erre az eddig egyesült Deák-Ghyczy párt szakadása alig volt feltartóztatható. »A jobb és balközép — irja Szász Károly — eredeti, természetes állását látszott ismét elfogadni, amaz a valódi közepet, ez a baloldalt. A szélsőbal hét férfia ujjongott örömében, az egész Tisza-Ghyczy-párt átment hozzájuk.«

Ferencz József azonban, mielőtt akár felirás által, akár más módon hozzájárult volna az országgyűlés, június 6-ikán kelt kéziratával intézkedett az inség ügyében követendő eljárásról. Elrendelte ugyanis, hogy a tárnok elnöklete alatt bizottság szerveztessék, mely bizottság számoljon a helyzettel és annak segédeszközeivel. Deák Ferencz a korona intézkedését a képviselőházban támadt ellentétek megszüntetésére akarta használni. A ház július 11-iki ülésében a felirat eszméjét elejtette, a mi tetszett a baloldal embereinek, s azt inditványozta, hogy a feliratі javaslatban foglalt eszmék az inségügyi választmány jelentésében hozandó végzésbe foglaltassanak.

Most azonban a szélsők akartak feliratot, fel akartak irni a koronához, hogy állitsa helyre az alkotmányt, s azután lehet majd alkotmányos úton orvosolni az inség okozta bajokat.

Deák figyelmeztette a házat arra, hogy az inség oly nagy, miként azon rögtön kell segiteni, s nem várható be a közjogi vita vége s az alkotmány helyreállitása. Tisza Kálmán nem látta szükségesnek a feliratot, habár nem remélte, hogy a törvénytelen kormány helyesen és czélszerűen valósitja meg a korona bölcs szándékát. De határozati javaslatot inditványozott, hogy az inség elháritásának csak egy biztos eszköze van, s ez az alkotmány helyreállitása; továbbá, hogy az országgyűlés a felség egyenes felszólitására addig is megtesz mindent, amig az alkotmány tényleg helyre lesz állitva.

Tisza javaslata vagy módositványa zűrzavart vitt a Deák-párt kebelébe, ép azért a Deák-pártból többen felkérték őt inditványának visszavonására. Tisza azonban hajthatatlan maradt, s úgy látszik, a Deák-párt azon taktikája döntötte el a kérdést, mely szerint ez kijelentette, hogy név-

szerinti szavazást fog követelni, mikép az ország megtudja, kik azok, akik a tisztán emberiségi kérdésben is politikai spekulatiót keresnek. A képviselőház június 16-iki ülésében Tisza visszavonta javaslatát s Deák inditványa változatlanul fogadtatott el.

Ily bizonytalan állapot közepett szakadt le a porosz és olasz háború a monarchiára.

Azon kiáltvány, melyet a császár, népeihez intézve, a háború előestéjén közzétett, fájdalmasan emlitette fel, hogy a kiegyezés és egyetértés munkája nem haladt addig, mikép valamennyi népének képviselői a komoly pillanatban a trón körül állnának. De — úgymond — habár most e támaszt nélkülöznie kell, annál komolyabb az elhatározása, hogy e támaszt jövőre biztositsa a birodalom számára. A porosz-osztrák viszály már áprilisben kiegyenlithetetlen gyanánt tűnt föl, sőt Bismarck már a háború tényleges kitörése előtt érintkezésbe lépett Komáromy György által magyar politikusokkal oly magyar légió alakitása iránt, mely háború esetén felkelést szitana. A porosz külügyminister csak annyiban nem utánozta Napoleon és Cavour példáját, hogy nem a szélsőballal, hanem a határozati párt férfiaival alkudozott.

Ekkép minden elő lévén készitve a háborúra, gyakran szóba került Pesten, hogy mit fognak tenni Bécsben a magyar országgyűléssel az esetre, ha a háború valóban kitör. Deák az elnapolás mellett volt, s valóban, Bécsben gyakorlatilag megoldották a kérdést az elnapolás értelmében, de csak nyomban a custozzai győzelem után, sőt e győzelemmel ugyanazon napon. Az országgyűlés június 26-iki ülésében olvasták fel a felség elnapoló leiratát, melyet június 24-ikén bocsátott ki Magyarország képviselőihez.

Az előadottak kétségtelenné teszik, hogy a kiegyezésnek általában érzett szükségessége daczára még áthidalhatatlannak látszó űr választotta el egyrészt az udvar és a conservativek, másrészt pedig a magyar nemzet és Deák álláspontját.

A nagy politikai vivmány, mely az utóbbi álláspont diadalára vezetett, rövid, de borzadalmas háború vértócsáján nyúlt keresztül.

A porosz-osztrák háború Ausztriára nézve azzal a szomorú tanulsággal végződött, hogy, mig a monarchia belső ziláltsága megszüntetve s a belbéke biztositva nincsen, mindaddig nem viselhet külellenséggel sikerrel háborút, nem még akkor sem, ha a hadi viszonyok a győzelmet neki látszanak oda igérni.

Königgrätz után Ausztria ezen egy tanulsággal gazdagabb, de két országgal szegényebb lett: végleg le kell mondani németországi s Velenczével olaszországi igényeiről.

A háború Schleswig-Holstein miatt tört ki, s oka az volt, hogy a herczegség régóta útjában állt Poroszország concentráló törekvésének, melynek sem a herczegség különállása, sem az Ausztriával való társbirtoklás nem tetszett. A dán háború után nyiltan bevallotta szándékát, követelve, hogy a herczegség mondjon le a külügyi képviseletről, seregét a

porosz hadseregbe kebelezze be, engedje át a kieli kikötőt, legfontosabb erődjét stb. E követelés határozott ellenszegülésre talált: bátoritásul szolgált Ausztria ellenzése s a német Bund poroszellenes hangulata is. A háborúnak már ekkor kitörését egy időre a gasteini conventio háritotta el (1865

Benedek táborszernagy.
(Metszet után.)

augusztus 14.), a hol az ifjú osztrák császár személyesen találkozott a porosz királylyal s abban egyeztek meg, hogy Schleswig kormányzás végett Poroszországnak, Holstein pedig Ausztriának adatik át s Lauenburg pénzbeli kárpótlás mellett szintén porosz fenhatóság alá kerül.

Ez egyezség ideiglenes és rövid tartama alatt előre látható volt s újból kitört a viszály, midőn Poroszország fent elsorolt követelései végrehajtását, első sorban a katonaság bevonását megkisérlette. Ausztria, melynek e törekvés szintén nem volt inyére, azzal fenyegetőzött, hogy a Bund elé viszi az ügyet, s midőn e fenyegetés nem használt, (1866 márczius 16-ikán) hadi készülődésre hivta föl a vele tartó udvarokat. Bismarck a Bund reformjával akarta ennek elejét venni s e végett egy általános választáson nyugvó parlament összehivását határozta el. De ez a féltékenységet még inkább fölkeltette: Ausztria háborúra készült s hozzá csatlakoztak a középnémet államok. Poroszország szövetkezett Olaszországgal. Ausztria csakugyan a német szövetség elé vitte az ügyet, a mire Poroszország azzal felelt, hogy csapatait Holsteinbe vezette s a kormányt felfüggesztette. Midőn Ausztria ez ellen a Bundhoz fellebbezett, Poroszország az új szövetségi alkotmányt (1865 június 10) mutatta föl, mely Ausztriát Németországból kizárta.

Ausztria tényleg nem ok nélkül hivatkozott a Bundra s nem hiába épitett ennek poroszellenes hangulatára: ez csakugyan elfogadta Ausztria propositióját s 9 szóval 6 ellen kimondta a szövetséges sereg mozgósitását Poroszország ellen. Fegyvert ragadtak Württemberg, Szászország, melynek ekkor Beust volt ministere, Bajorország, az egy ideig habozó V. György hannoveri király, Frigyes Vilmos hesseni nagyherczeg stb.

Az osztrák hadsereg, melyben Ausztria és Magyarország minden nemzetisége vegyesen képviselve volt, Benedek tábornagy vezetése alatt márczius óta a cseh hegyekben táborozott. A helyett, hogy a poroszoknak készülődésre időt nem engedve gyorsan előnyomult s Szilézián, Szászországon keresztül Berlin elé vonult volna, itt vesztegelve várta be a porosz hadsereget, mely az időt nagyon jól fel tudta czéljaira használni. Gyorsan megszállották az Ausztriával tartó országokat, június 18-ikán Drezda, a következő nap már Lipcse és Hessen is megvolt szállva, június 29-ikén a hannoveri király is capitulált s azután tovább vonultak, hogy saját fészkében keressék föl az ellenséget. Az osztrák hadsereg, mely hét hadtestből állott 247,000 emberrel s 500 ágyúval — a porosz haderőt 250,000-re teszik — az Elba partján Königgrätz mellett táborozott. Hullámszerüen tagozott, dombos, erdős vidék, jól kiválasztott terep védelem tekintetében, egy hátránya volt, melyre úgy látszik Benedek nem számitott t. i. a háttérben levő Elba a visszavonulásra nézve végzetessé válhatott. Itt állitotta föl csapatait s itt készült július 3-ikán a döntő ütközetre. A késedelmet most sietéssel akarta jóvá tenni, s nem akarta bevárni, mig az egész ellenséges hadsereg megérkezik. Az időjárás neki látszott kedvezni: még csak az első hadtest állott vele szemben, a borus, esős időben a felázott talajon a porosz trónörökös hadteste csak lassan haladt előre. Az osztrák sereg mozdulataiból a poroszok megértvén Benedek szándékát, gyors futárt küldtek a trónörököshöz, hogy hadtestével sietve csatlakozzék s egyben megkezdték a támadást.

Az első ütközet az osztrákokat biztatta győzelemmel; a porosz tüzérség már mind ellőtte lövegeit s a tartalékhoz volt kénytelen nyulni a nélkül, hogy az osztrákokat rendkivül kitünő állásukból: az elsánczolt falvakból és eltorlaszolt erdőkből kitudta volna mozditani s egy lépést előnyomulhatott volna. A támadás szembeötlő gyengülése már-már arra készté Benedeket, hogy kilépjen eddigi védelmi állásából s támadólag lépjen föl: midőn megérkezett a poroszok várva-várt második hadteste, mely új erővel frissitve föl a már kifáradt csapatokat, véres tusa után rést ütött az osztrák hadtesten s a felbomlott sereg rendetlen tömegben vonult vissza az Elba felé. Csupán a tüzérség tartotta magát vitézül, az utolsó pillanatig fedezve a visszavonulást. A veszteséget osztrák részről 24,000 halott és sebesültre, 20,000 fogolyra, 160 ágyúra, porosz részről mintegy 9000 halottra és sebesültre teszik. A meghátrált és futó csapatok üldözésével a poroszok nem sokat törődtek, hanem e helyett Bécs elé vonultak. Ferencz József Nikolsburgba tette át székhelyét s innen folytatta az alkudozásokat. Francziaország közvetitésével, melynek javára Ausztria Velenczéről is lemondott, előbb (július 22-ikén) fegyverszünet köttetett. Ekkor már a porosz hadtest a Kis-Kárpátokon átkelve Pozsony előtt állott, oly szándékkal, hogy Bécset hátulról támadja. De mielőtt erre szükség lett volna, megköttetett a béke, mely szerint Ausztria 40 millió tallér hadi kárpótlás fizetésére kötelezte magát, lemondott Schleswig-Holsteinról s kilépett a német Bundból.

Miért végződött e csata az osztrákok vereségével, holott csaknem egyenlő számarány mellett az osztrák hadsereg felszerelés tekintetében hasonlithatatlanul jobb volt, kitünően begyakorolt tüzérsége kitünő (vontcsövű) ágyúkkal ellátva? Bizonyára azért az egy eszméért, a német egységért lelkesedő ellenséggel szemben széthuzó elemekből, egybe nem olvasztható nemzetiségekből álló csapatok állottak, a kik kénytelen-kelletlen harczoltak, Ausztria babéraiért nem lelkesedtek.

A königgrätzi veszteség, melynek a custozzai győzelem sikere is áldozatul esett, nemcsak Ausztriát ábránditotta ki, de a magyar politika irányán is nagyot változtatott.

Deákot a conservativek már a Bach-korszakban, s még inkább a provisorium idején sokszor vádolták, amiért nem lépett fel cselekvőleg, s hagyta a tények és események árját folyni szilárd, de mozdulatlan álláspontja mellett. Most is azzal vádolták, hogy elszalasztotta a kedvező alkalmat, hogy az udvar figyelmét Magyarországra, mint a birodalom legfőbb támaszára irányítsa. Szemére vetették még lustaságra hajló inactiv természetét is.

De az inactióra hajló tulajdonság nélkülözhetlen volt azon államférfiunál, aki a kiegyezés megkötésére volt hivatva.

Csak az idegesség nélküli, az ambitiót és tettvágyat nélkülöző nagy hazafiság és nagy lélek lehetett képes a szenvedőleges ellenállás politikájának kigondolására és végrehajtására. A legnagyobb elméket és jellemeket is ferde helyzetbe sodorhatja az időszerűtlen fellépés. A conservativek leghazafiasabb

s legemelkedettebb lelkületű férfiai e miatt mentek tönkre. Ha gróf Dessewffy Emil, ez az örökké nyugtalan nagy lélek, várni tud, talán sokkal nagyobb szolgálatokat tett volna hazájának. Mindazok, akik idejekorán felléptek, hogy a nemzetet és uralkodóját kibékitsék, ferde helyzetbe kerültek.

Ide került volna Deák Ferencz is, ha akár a Bach-korszakban, akár a provisorium elején lép fel kiegyezési tervével. Az események megmutatták, hogy, bár a husvéti czikk inditotta meg a kiegyezési mozgalmat, a »Debatte« czikkei még korán érkeztek. Bécsben csak azt vették észre szives örömmel, hogy Magyarország nem zárkózik el a jogfolytonosság merev non possumusának sánczába; de a kiegyezés alapelveit korántsem voltak hajlandók magukévá tenni. Azt hitték, hogy ha Magyarország az alkudozások terére lép, sokat ki lehet csikarni tőle a birodalmi egység javára.

Mennyire igaza volt Deáknak, amidőn 1861-ben a jogfolytonosság merev álláspontjára helyezkedett, hiszen még 1866-ban is, Sadova előestéjén majdnem kénytelen volt az alkudozásokat megszakitva visszatérni az 1861-iki álláspontra, melyet különben közjogilag nem, hanem csak taktikailag hagyott el.

A keleti fatalismus és renyheség bizonyos hányada nélkül lelkében, a nagy jogérzet és jellemesség daczára, Deák Ferencz nem lehetett volna azzá, amivé a magyar nemzet sorsa fölött őrködő gondviselés tenni akarta: elbukott hazája alkotmányának és szabadságának visszaállitójává, három százados viszály megszüntetőjévé. Nagy és fényes tulajdonságai mellett e fogyatkozásra szüksége volt, a fényből és árnyból igy jött létre azon szerencsés vegyület, melynek Magyarország újabb alkotmányosságát köszöni.

A következő korszak már a kiegyezés és az újabb alkotmányosság korszaka. Ennek látóhatárán emelkedik szédítő magasra eme korszak legnagyobb emberének, Deák Ferencznek alakja.

Deák Ferencz czimere.

HARMADIK KÖNYV

*

AZ UTOLSÓ HARMINCZ ÉV

Budapest az új országház felől.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

I. FEJEZET.

Deák Ferencz.

A NAGY politikai vezérek mindig képviselik nemzetüknek legalább egy tulajdonságát, s azt kifejlesztik közel a tökély fokához. Széchenyi képviselte az álmából ébredező nemzet ujjáalakulási vágyát, melyet meg-megriaszt az erejét még nem érzőnél a veszélyek öntudata. Kossuth képviselte a magyar nemzet geniusának minden gáton keresztültörő megnyilatkozását. Azt a semmi aggodalmat nem ismerő, felvértezett szellemet, mely győz vagy elbukik a mérkőzés terén, de nem ismer kiegyenlitést vagy megbékülést. A magyar nemzetnek ősi, veleszületett tulajdona a megfontolás s tárgyilagos itélkezés, ami a képzelem fogyatékosságára vall. És kivételes, nagy korszakokban mégis saját képzelő ereje gyúlad ki azon lángelmékben, akik az örvények felé vezették. Széchenyi

rhapsodikus lángelméje, mely a pharos megújuló és elhaló fényéhez hasonlitott, koronként megvilágitotta azt a mélységet, mely felé már az ő izgatása vezette a nemzetet. Kossuth lelkéből pedig valóságos lángoszlop csapott fel, s ennek fénye csalfa világitásba helyezte a tárgyakat, s megtévesztette a nemzet nyugodt itéletét.

Deák Ferencz képviselte nemzetének azon szilárd erkölcsi erőit, melyek nagy háborgatások után végre is diadalmaskodnak s helyreállitják a nyugalmat és egyensúlyt, mint a nehézkedés törvénye helyreállitja a viharok dúlása után a tenger vizeinek egyensúlyát, s ekkép azok nyugodt tükrét. Az újjászülető népek életében előbb kell következnie a zivatarnak, s aztán a nyugodt, öntudatos erő harmonikus diadalának. A világos és nyugodt derűt, a delelő nap mindent megvilágitó fényét meg kell előzniök a hajnal phantastikus ködeinek, a ragyogó fénysávoknak, melyek optikai csalódásokat idéznek elő. Széchenyi, a nemzet hajnalát felidézve, szükségkép fény-csalódásokat hozott létre, Kossuth pedig azon korai zivatart, mely után a legderültebb nap szokott következni.

Deák Ferencz a nemzeti ébredés hajnalán a két nagyszellemű vezér közt foglalt helyet, s hol egyikhez, hol másikhoz állott közelebb, soha sem osztozva egyiknek tévedésében sem. Ugyanaz volt közbenső állásában, ami lett később, midőn már ő vezérelte a nemzetet. Ugyanaz a nyugodt elme s tiszta jellem, a nemzet és a magyar faj specifikus erkölcsi tulajdonságainak ugyanazon eszményitett repraesenentánsa, mint kinek szobortalapzata előtt később leborult hazája, sőt a művelt emberiség. De pályájának kezdődő korszakában még nem az ő, s nem a nemzetnek általa képviselt tulajdonságaira volt szükség. Az újjászülető népek kénytelenek még egyszer átmenni az ifjú kor hevületein, az ábrándok és tévelygések korszakán. A nagy vállalkozások és súlyos csalatkozások után jő létre a férfi kor egyensúlya, a család-alapitás gondja és kötelessége.

Deák Ferencz nyugodt mérséklete s csak az igazságot kereső elméje nem vezethette volna keresztül nemzetét a nagy hevületeken s az eszmék kiforrásához okvetlenül szükséges csalatkozásokon. Széchenyi tépelődő szellemének előbb fel kellettráznia a nemzetet s előbb be kellett vennie az ébredezőnek azon izgató italt, melyet Kossuth keze tartott s mely megmérte, mily nagyok s mélyek azon ősi források, melyek a nemzet erőtartalékát képezik. Gyenge s élni képtelen nemzetet felesleges lett volna Széchenyinek felébresztenie. Kossuth erőmérlege nélkül nem lehetett volna tudni, vajjon nem tévedett-e Széchenyi, midőn nemzetét nem hagyta lethargikus álmában örökre elszunnyadni. A népek életének csodálatos oeconomiája megkövetelte Széchenyi és Kossuth hatását, hogy Deák Ferencz kibékitő s alkotó keze vehesse át a nemzet vezérletét.

A sorscsapás és kiábrándulás után a nemzetnek többé nem lehetett vezére sem Széchenyi, sem Kossuth. Amannak lelki önmardosása s ellentétekben háborgó elméje nem vonzhatta többé a súlyos megpróbáltatásokat

szenvedő nemzetet. Kossuth varázsa is szükségkép megtört, s csak a végső kétségbeesés szilaj káprázata gyújthatta azt koronként új és új fényre. A nemzet útja most már egészen más volt, rávezetett az szükségkép Deák Ferencz útjára, de neki magának kellett ez utat megtalálnia, mert az csak úgy vezethetett biztos czélra, ha nem rábeszélés viszi oda a nemzetet. Ennek előbb minden más vágyából és törekvéséből ki kellett ábrándulnia, hogy utólagos bánat és keserűség nélkül eljuthasson azon nyugodt révbe, hová Deák Ferencz vezette, miután nem ő kinálta vezérségét, hanem a nemzet jött hozzá könyörögve, hogy kalauzolja ki a romlás örvényéből. Ezért volt szükség Deák nagy egyéniségének azon látszólag mellékes tulajdonságára, a nyugodt várni tudásra, melyet csak a nagy lelki erők teljes egyensúlyából származó, a passivitás külsőségeit viselő nyugalom hozhatott létre. Nemcsak Kossuth forradalmi rendszeréből kellett a nemzetnek kiábrándulnia, hanem a conservativ hagyományokból is, s magukból a conservativekből, akik a világosi katastropha után szinte azonnal arról akarták meggyőzni a nemzetet, hogy az 1848 által vétkezett, s bűnhődését csak az 1847 szüntetheti meg. Deáknak meg kellett várnia azt is, vajjon a nemzet a demokratikus és parlamentáris kormányrendszertől a súlyos csapások után nem riad-e vissza s nem óhajtja-e újra a rendi alkotmány csendes nyugalmát. Deákból hiányzott az agitátornak minden tulajdonsága, s ép erre volt legkevesebb szükség a passivitás, majd később a kiegyezés politikájánál.

Deák varázsa s egyéniségének ellenállhatatlan súlya nem pusztán nagy belső tulajdonságai következtében jött létre. Antik karaktere lehet vala ugyanaz, ami volt, nagyobb, szebb és érdekesebb Washington jelleménél. Ez a jellem minden körülmények közt ugyanaz maradhat vala: egyszerű nagyság, a polgári erények csodálatos s mégis igénytelen összhangja. Ennek a nagy jellemnek s bámulatos alaknak fajsúlya még sem jutott volna oly nyilvános kifejezésre Deák látszólagos passiv lénye nélkül, mely lehetővé tette minden egyén s eszme lejáratását, mielőtt ő reá került a sor. Óriási szellemi fölényével, ellenállhatatlan logikájával tervszerűen is hódithatott s ellenfeleit leverhette, s igy a vezérszerepet küzdelem által is hatalmába kerithette volna. De ez esetben a győző diadalútját csataterek és elesettek szegélyezték volna, s a nemzet talán csak kényszeritve hódol meg Deák előtt. De épen abban volt ez egészen sajátságos lelki nagyságnak fő ereje, hogy nem igyekezett legyőzni s félre szoritani senkit, s mégis épen emiatt szorultak félre mindazok, akik a hazát saját módjuk szerint meg akarták menteni. Félre szorultak nemcsak a forradalom hagyományainak emberei, akik a dynastiával szakitva akarták a független Magyarországot megteremteni, hanem egyszersmind azon aggodalmas lelkek, akik saját gyöngeségük tudatában a nemzetet is gyöngének vélték, s arra akarták rábeszélni, hogy az önrendelkezés polczáról szálljon le a conservativ atyáskodás kuczkójába.

De mikor aztán a nemzet önként Deák Ferencz mögé sorakozott, s midőn az ő vezérlete alatt határozott irányt váltott, akkor ép oly kíméletlenül utasitotta vissza a nemzet sorsába avatkozókat, mint amennyire szabadra eresztett mindenkit a kiegyezési politika kezdete előtt. Ekkép felnövekedett óriási tekintélyét éreztetni tudta, ha kellett, irgalmatlanul. A conservativek visszaszoritásában speciális élvezetét is találta, s ezekkel nemcsak politikai, hanem egyszersmind még egyéni fölényét is éreztette, s mi több, társadalmilag nyomta őket. A szabadságharcz és az elnyomatás korszakának tapasztalatain okulva, még inkább belátta azon elv igazságát, hogy a magyar politika csak társadalmunk középrétegein nyugodhatik. Az a rideg gőg és szinte sértő lenézés, amelylyel a conservativ aristokratia tagjaival bánt, ezt az elvet akarta érvényre juttatni magában a társadalmi érintkezésben. Mindig jól átgondolt czél vezette, midőn szokásos nyugalmából vagy humoros zsörtölődéséből kilépve, valamely erélyesebb nyilatkozatra vagy actióra szánta el magát. De ilyenkor sem vezette szenvelgés, valamint nem vezette ez lefelé mosolygós nyájasságában, felfelé mutatott kevélységében, az udvarnál történt megjelenései alkalmával feltűnő egyszerűségében s abban, hogy egyes fogaton kocsizott ki a városligetbe ép úgy, mint a Felség hivására, vagy a trónbeszédek meghallgatására a budai várba.

Deák Ferencz aláírása.

A kiegyezést nem csinálhatta meg más, mint csak az, akinek ily tulajdonságai voltak, aki nem kereste a vezérséget, s mégis soha, még a vezéreknél sem látott hatalomra tett szert. És aki, midőn pusztán erkölcsi hatalmával legyőzte egy nagy és fényes dynastiának, valamint nemzetének téves hagyományait, az előbbinek anyagi és fegyveres erejét s az utóbbinak lázongó boszúérzetét: ezt a páratlan erkölcsi hatalmat egyéni czélokra soha sem használta, hanem mindig kizárólag a haza, a nemzet javára. Ez a nagy lélek még akkor is csak önmagához volt hű, s bár akaratlanul, a koronát tette fel erkölcsi nagyságára, amidőn az alkotmányosságot tanitva nemzetének, az alkotmányos és parlamentáris alapelvvel szemben a kivivott kormányhatalmat visszautasitotta s munkatársaira háritotta át. Ha a kiegyezés után Deák-kabinet jő létre, teljes diadalt arat a parlamentáris elv. De hogy Deák kitért az alkotmányosság következményei elől, a zárkő került egy csodás erkölcsi épületre, melynek nagysága és bámulatos összhangja előtt meg fog hajolni minden korok nemzedéke, amig az emberekből ki nem vész az érzék az együtt jelentkező nagyság és egyszerűség, a hatalom és önzéstelenség iránt.

Igy jött létre, ily férfi által alkotva, a kiegyezés, s igy alakult meg gróf Andrássy Gyula elnöksége alatt a második felelős ministerium.

I FERENCZ JÓZSEF 1867-BEN
(Rabending Emil bécsi fényképész felvétele után)

A Magyar Nemzet Történetéhez

Az Athenaeum kiadása

II. FEJEZET.

A kiegyezés s a második felelős ministerium.

A königgrätzi csata füstjétől a váltakozó közhangulat sokszinü képén keresztül a nyilvánosan ismert vagy a háttérben lappangó tények egész seregét helyezi teljes világitásba a kiegyezés története. Megjelennek a nagy alakok silhouettejei: Ferencz József királyé, Deák Ferenczé és Andrássyé. A fejedelem magához kéreti Deák Ferenczet, a ki a vész perczeiben sem nyilatkozik máskép, mint a béke idején; sőt a békekötés előtt nem tartotta opportunusnak a rendszerváltozást, de föltétlenül szükségesnek azt, hogy a kiegyezés a háború után azonnal létrejöjjön. Ugyancsak Deák kijelenti, hogy ő kabinetet nem alkot, de támogatna oly kormányt, mely az ő eszméit képviselné. Deákot jellemzi azon följegyzés finom vonása, hogy a haza bölcse az osztrák-porosz-olasz háború kitörésekor a képviselőház elnapolását sürgette, mert nem bizott volna azon engedmények tartósságában, melyeket az országgyűlés az esetleg szerencsétlen háború közben csikar vala ki. Andrássy, ki már e kérdésben is más nézeten volt, most is a válság alatt akarta a magyar alkotmányt helyreállittatni, már azért is, mert Magyarország kielégitése által jobb békeföltételeket lehetne elérni. Minden bizonynyal Deák Ferencznek volt igaza, habár kétségbevonhatlan, hogy a kiegyezés megkötésének halasztása két ellentétes irányt vitt összeütközésre.

Tisza Kálmán kisebbségi javaslata ugyanis a háború után a balközépiek előtt csakhamar kezdett meghaladott álláspont lenni s a vérszemet kapott közjogi ellenzéki hangulat annál inkább rátámadt a többség véleményére. Ivánka Imre Ghyczyhez irt egyik levelében azt állitotta, hogy az ország nagy részét bejárva tapasztalta, hogy a közvélemény már a baloldali javaslatról is azt hiszi, hogy túlságos concessiókat tett. Tisza Kálmán névnapján pedig a Geszten összejött balközépiek nagyrészt osztoztak Ivánka felfogásában s maga Jókai Mór október 24-ikén azt irta a Hon-ban, hogy a »Pesti Napló« pártja oly programmot állitott fel, mely ép oly mértékben visszatetszik Magyarországon, mint Bécsben, Prágában és Zágrábban. Másrészt pedig a békekötés után a bécsi körök is nagyobb bátorságra tettek szert; sőt 1866 deczember 28-ikán kibocsáttatott a hadkiegészitési pátens, melyet helyesen nevezett az akkori Pesti Napló a legszélesebb mértékű octroyálásnak. Ez ellentétes hangulatok közt indúltak meg az alkudozások, melyek azonban csak lassan haladtak előre. A 15-ös albizottság munkálatát csak Deák és a Deák-párt tartotta magáénak, az ellenzék azt keveselte, Bécsben pedig szerették volna megmódositani, természetesen annak hátrányára. A kormány tényleg kidolgozott a 15-ös albizottság munkálatával szemben egy másik tervezetet, melyet a király úgy adott át Andrássynak, hogy ezt

vagy el kell fogadni, vagy a kiegyezésből nem lesz semmi sem. A kormány munkálatában pedig nem volt kevesebb, mint hogy a védrendszer változtatása vagy átalakitása, nemkülönben a hadseregnek rendszeres kiegészitése, az országgyűlés által megállapitott törvény létrejötte után, közös intézkedésnek lesz a tárgya. Ugyanezen javaslat közös ügygyé tette a nemzetközi kereskedelmi- és a vámügyet és a közvetett adókat. Közös ügyet képeztek volna a tengerészeti, a posta- és távirdai kezelés fő elveinek megállapitása, nemkülönben ama vasútak ügye, melyek az ország határain túl terjednek; továbbá az új pénzrendszer és pénzláb megállapitására, vagy a létezőnek rendezésére vonatkozó intézkedések. Belcredi és Beust a tárgyalásokat a kormány törvényjavaslatának alapján akarták folytatni, de Andrássy és Lónyay kivitték, hogy a 15-ös albizottság munkálata képezte az értekezletek alapját. Andrássy és Lónyay két lényeges módositásba beleegyeztek; egyik vonatkozott a külügyekre a 8. §. kapcsán, és ez lényegileg megszüntette az eredeti szövegezésnél létezett különbséget a monarchiai és a magyar külügyek közt. A másik tényleg új közös ügyet teremtett, amenynyiben Andrássy és Lónyay beleegyeztek a következő intézkedésnek a fölvételébe: »A delegatiók feladata lenne határozni a felett, melyek a birodalmat közösen érdeklő vasútvonalak. Minden egyéb vasútvonalak feletti intézkedés azon ministérium és törvényhozás hatásköréhez tartozand, melynek területét érintik«. Beleegyeztek továbbá abba, hogy közös ügy legyen az új pénzrendszer és pénzláb megállapitása, vagy a közös ügynek rendezése.

Semmi sem jellemzi annyira a Deák tekintélyét, mint az, hogy maga Andrássy nem merte magára vállalni e módositások keresztülvitelét, mielőtt Deákkal nem tanácskozik, és igy húzódott a kiegyezés ügye, ami természetesen sokkal gyorsabban bontakozik ki, ha Andrássy és Deák elfogadják a kormány ismertetett javaslatát. Ez esetben — mint Beust előadta — ő felsége azonnal kinevezte volna a magyar kormányt. Deák azonban még az Andrássy-Lónyay-féle módositásba sem egyezett bele, melyet ezek a 15-ös albizottság munkálatában tettek. Hosszú s heves harcz folyt a delegatió hatásköre fölött a közös vasútakat illetőleg s utólag megdöbbenhetünk, mi történik, ha Deák oly makacsúl ellen nem szegül, pedig már-már a ministerium alakulása dugába dőlt s Andrássy el volt határozva, hogy nem lép a kabinetbe, ha Deák segitségükre nem lesz. 1867 január 27-ikén történt a kiegyenlités és Deák az ezen napon történt conferentián dictálta a később elfogadott szöveget. És mi történik nemzeti katonaságunkkal, a honvédséggel, ha Deák azt szintén Andrássyval szemben meg nem menti? Alkotmányunk csonka marad, ha Deák meg nem gátolja a csorbákat, melyek azt fenyegették. Innen túl a ministerium megalkotása egészen bizonyossá lett.

Midőn a hatvanhetes bizottság 1867 február 6-ikán befejezte tárgyalását, Deákot és Andrássyt a felség Bécsbe hivta, felszólitva az előbbit, hogy alakitsa meg kabinetjét. Deák maga helyett gróf Andrássy Gyulát, e »gond-

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ 1867-BEN
(Rabending Emil bécsi fényképész felvétele után)

A Magyar Nemzet Történetéhez. Az Athenaeum kiadása.

viselésszerű« férfiút ajánlotta az uralkodónak, akinek ifjú ereje s nagy tehetsége garantia arra, hogy megküzdhet a helyzet nehézségeivel. A felség hozzájárult Deák ajánlatához, s ennek és Andrássynak részvéte mellett megállapitást nyert a magyar ministerium névsora. A leendő ministerek már részt vettek a Bécsben február 12-ikén tartott ministertanácsban. A bécsi tanácskozások eredménye lett azon történeti nevezetes leirat, melynek szerkesztésével a felség Horváth Boldizsárt bizta meg, hogy egy fényes toll méltó kifejezésre juttassa a nemsokára megkoronázandó magyar király szeretetteljes érzelmét magyar nemzete iránt. E leirat a képviselőház február 18-iki ülésében olvastatott fel, s gróf Andrássy Gyula 23-ikán értesitette a képviselőházat, hogy a felelős ministerium február

Báró Beust birodalmi kanczellár.
(Metszet után.)

28-ikán meg fog jelenni a nemzet képviselete előtt. Képzelni sem lehetett fényesebb és tekintélyesebb ministeriumot újabb alkotmányosságunk kezdetén. Az 1848-iki nagy kabinet jelentőségét el nem érte, már csak azért sem, mert az coalitionális ministerium volt, mig ez tisztán Deák-párti. A három szellem-óriás közül egy sem ült benne, Deák félre állt, Kossuth önkéntes számkivetésben maradt, Széchenyi pedig önkezével oltotta ki életét. Az 1848-iki nagy emberek sorából báró Eötvös József a második felelős ministeriumban is részt vett a közoktatás élén, s nemcsak összekötő kapcsot képezett, hanem egyszersmind saját nagy erkölcsi és eszmei tartalmával áthozta a réginek fényét az újba. Gróf Andrássy Gyula pedig nemcsak hogy felérte, sőt túlhaladta a nemzet nagy vértanujának, gróf Batthyány Lajosnak

a conservativek mikép akartak hatalomra jutni s miként igyekeztek a Deák-párt nagy részével szövetkezve pátenses és jogfeladó politikájukból a kiegyezés révébe átevezni. Az 1848-iki törvények elismerése után azonban lehetetlenség volt a conservativek diadala, mert ők és sajtójuk még a porosz háború után is támadták az 1848-iki törvényeket, ismételten kijelentve, hogy a parlamenti rendszer nem fér meg a pragmatica sanctióval, a tizenötös albizottság munkáját pedig sokalták, azt hirdették: hogy az felbontja a monarchiát. Az 1848-iki törvényekből a »Pesti Hirnök« és a »Magyar Világ« magát a felelős ministeriumot elfogadták ugyan, de nem a parlamenti rendszert.

Volt azonban a conservativeknek egy árnyalata Sennyey vezérlete alatt, mely megtagadva multját, egészen elfogadta Deák politikáját, sőt azt hirdette, hogy tulajdonkép az ő programmja valósult meg a kiegyezés által. E néhány, a viszonyokhoz mindig simulni tudó conservativ férfi akkép okoskodott, hogy a jogfolytonosság elve, tehát Deák programmja nem ment teljesen keresztül, mert az 1848-iki törvényeknek csak elvi elismerése történt meg, a gyakorlatban azonban csak lényeges változtatásokkal létesültek; Sennyeynek és hiveinek ugyanis mindig az volt a felfogásuk, hogy előbb revideálni kell az 1848-iki törvényeket,s aztán valósitható meg a kiegyezés, s ekkép a novemberi leirat elvi elismerése daczára Deák tért át a Sennyeyék programmjára, aki különben is már a tizenötös albizottságban nagy engedményeket tett az 1848-iki törvények rovására.

A Sennyey Pál-féle conservativek ezen inkább belső — mert nyilvános kifejezésre nem, vagy csak részben jutott — eszmemenete egy egész háttért világit meg, s e háttérben, melyről a leplet a conservativek későbbi iratai és beszédei vonták le, világosan megjelenik azon gondolat, hogy a conservativek semmi esetre sem akarták átadni a hatalmat a liberálisoknak. De lelkületüknek a tartalma a ministerium megalakulásának idejében egészen homályban maradt; a bántalomnak és keserűségnek mélabús érzete azonban tényleg végigvonult későbbi szereplésükön, ami abban leli magyarázatát, hogy az ő programmjuk diadalát contemplálták csendes elmélkedésükben, s egyszer csak arra eszméltek fel, hogy a hatalom a Deák-párt kezébe került. Sennyey Pál helyett Andrássy Gyula lett ministerelnökké.

Sokkal komolyabb esélyei voltak, nem ugyan közvetlen a ministerium előtt, hanem régebben, amikor a balközép még teljesen szét nem vált a Deák-párttól, egy Deák-párti és balközépi elemekből alakulandó ministeriumnak, s ekkor volt arról szó, hogy ha kabinetalakitásra kerül a sor, Tisza és Ghyczy nem hiányozhatnak abból. Az 1865-iki országgyűlés elején ugyanis Tisza és Ghyczy, valamint a körülük csoportosuló elemek Deákot követték s legtöbbnyire Deák elveit vallották, s midőn külön pártot alakitottak, akkor sem szakitottak határozottan a Deák-párttal. A lassú és fokozatos szétválás a tizenötös albizottságban kezdődött, s mint már fejtegetve

volt, Tisza elleninditványt dolgozott ki a közös ügyekről. E munkálatot azonban utóbb visszavonta, s igy azt lehetett volna hinni, hogy a közeledés a balközép és a Deák-párt között ismét létrejön. Közvetlenül a kiegyezés előtt azonban Tisza Kálmán végleg szakitott a Deák-párttal, amig nyolcz év mulva a fuzió létre nem jött. Az 1866 november 19-ikén összegyűlt országgyűlésen ugyanis Deák azon inditványt terjesztette elő, hogy a hatvanhetes bizottság folytassa a közös ügyekre vonatkozó tárgyalásait, Tisza ellenben a határozati pártra emlékeztető inditványával azt kérte a háztól, hogy a hatvanhetes bizottság függeszsze fel tárgyalásait, amig az alkotmány tényleg helyre nem áll. Ez inditványnak tartalma az volt, hogy az 1848-iki alkotmány lépjen előbb teljesen hatályba, ennek alapján nyerjen kifejezést a felelős ministerium, s csak azután kezdődjék a kiegyezési tárgyalás. A Deák-párt e határozati javaslatot nem fogadhatta el, daczára hogy a jogfolytonosság elve volt irva zászlajára, s hogy a novemberi leirat az 1848-iki törvényeket elismerte. Hosszú harcz folyt most, melynek végső eredménye az lett, hogy Deák inditványát a ház százhusz főnyi többséggel elfogadta, Tisza határozati javaslatát százhét fő pártolta. A baloldal a ház határozata daczára folytatta a harczot, s Nyáry Pál inditványozta a hatvanhetes bizottságban, amit Tisza inditványozott a házban, hogy a kiegyezési tárgyalások maradjanak függőben az alkotmány helyreállitásáig. Az eredmény természetesen itt is az lett, hogy az inditványt a nagy többség mellőzte. E pillanattól kezdve a balközép a hatvanhetes bizottságban annyiban a passivitás terére lépett, hogy Tisza visszavonta a tizenötös albizottság kisebbségének munkálatát, s elleninditványokkal többé fel nem lépett; a hatvanhetes bizottság ezután lényegtelen correctiókkal elfogadta a tizenötös albizottság munkálatát, s az a ministerium kinevezése után mint kormányjavaslat került a ház elé.

E vitában még távolabb jutott a balközép a Deák-párttól. A Böszörményi-féle incidens alkalmával a két nagy párt még együtt szavazott. Böszörményi ugyanis azt inditványozta a szélsőbal nevében, hogy a tárgyalást napolják el a koronázás utáni időre; a Deák-párt és a balközép azonban egyetértésre jutottak a tekintetben, hogy az elhalasztás közjogilag nem szükséges, mert a király megkoronázása csak a törvények szentesitéséhez szükséges, törvényjavaslatokat azonban lehet tárgyalni koronázás nélkül is. A balközép a többség javaslatával szemben most új javaslatot dolgozott ki, mely nemcsak a Deák-párt javaslatától tért el, hanem egyszersmind különböző egyes pontokban a tizenötös albizottság tárgyalásai alatt kifejtett Tisza-féle javaslattól is. Ehhez szorosan csatlakozott azon felfogás tekintetében, hogy az Ausztria népeivel való szerződést perhorreskálta s a védelmi kötelezettséget csak az uralkodóra, illetőleg az uralkodó-házra szoritotta, s ekkép semmi oly közös ügyet el nem ismert, mely Magyarország és Ausztria között lett volna közös ügy, s igy a delegatiókra és közös kormányra sem volt szükség, hanem az országgyűlés magával a

fejedelemmel intézte volna el a közös ügyeket. Az ellenőrzést a két országgyűlés gyakorolta volna, s ha a két országgyűlés meg nem egyezik, a korona döntött volna. Az új különvéleményből a baloldal ezt kihagyta, valamint a külügyet sem ismerte el többé közösnek, hanem megtette — de el kell ismerni, régi törvényeink alapján — királyi jognak, s a királyi jogba olvasztotta a hadügy közösségét is, mig az első különvéleményben a hadügy némely részét közösnek ismerte el.

A Deák-párt és a balközép felfogása azon alaptételre nézve tért el egymástól, hogy mig a Deák-párt a közös ügyek kezelését a két állam népeinek érintkezése által akarta intézni, a balközép nem Ausztria népeivel akart szövetséges és együttes eljárást, hanem csakis az uralkodóval. Az alkotmánykérdés, melyet Ausztria belviszonyai rövid idő alatt ismét aktuálissá tehetnek, a következő: Mi történik akkor, ha az osztrák alkotmány megbukik, s provisorium vagy absolutismus lép helyébe?

E kérdéssel szemben érdekes Deák és Tisza álláspontjának megvilágitása. Deák álláspontját tartalmazza az 1867 : XII. t.-cz., s e törvény felel a fölvetett kérdésre is. De egészen bizonyos, hogy a balközépnek különösen második, a parlamentben kifejtett álláspontja sokkal világosabb és tisztább azon föltevéssel szemben, hogy Ausztriában nincs alkotmányosság. Tisza Kálmánnak a tizenötös albizottságban kifejtett programmja ép úgy a parlamenti archivum egyik aktája mint a balközép későbbi javaslata. A kettő egymástól különbözik, s a hadsereg kérdését teljesen mellőzve, csak azt konstatáljuk, hogy az első javaslat még a két országgyűléssel akarta tárgyaltatni a közös ügyeket, s meg nem egyezés esetén a koronára bizta a döntést, a második javaslat már messzebb ment az absolut hatalom föltételezésében, amiért az akkori Deák-párti sajtó a leghevesebb támadásokat intézte Tisza Kálmán és a balközép ellen.

Egészen bizonyos még most utólag is, hogy más, mint Deák javaslata nem volt elfogadható, mert az absolut hatalmat, mely Magyarországot megsanyargatta, magában Ausztriában is tönkre kellett tenni, nehogy új kisérletre vállalkozzék Magyarország ellen. De a balközép álláspontja, a legújabb bonyodalmakra való tekintettel, egyáltalán nem volt oly képtelen, mint aminőnek a Deák-párt irói és szónokai feltüntették; igaz, oly korszakban, amidőn alig lehetett előre látni, hogy az osztrák kormány a vele való visszaélés következtében a bukás örvényének szélére juthat Ausztriában. Igaz, hogy úgy Tisza, mint a balközép, a közös ügyek ellen küzdött, s a delegatiók feleslegességét akarták bebizonyitani közjogi programmjuk által, de mégis tagadhatatlan, hogy kevesebb szállal fűzték össze a magyar alkotmányt az osztrákkal, mint összefűzte az 1867 : XII. t.-cz., s igy az ő javaslatuk s különösen a második javaslat szerint osztrák alkotmányválság esetén kisebb complicatio következnék, mint fog következni tényleg, ha Ausztriában az alkotmány hajótörést szenved. Tisza és pártja nem akarták a delegatiók intézményét, s igy, ha Ausztria nem lesz képes

parlamenti bizottságot kiküldeni a közös ügyek tárgyalására, akár azért, mert a központi parlamentet megbuktatta a foederalismus s Ausztria tartományi rendszerre bomlik szét, akár pedig a Lajtán túl mindenféle alkotmányosság tönkrement: Tiszáék javaslata szerint alig változnék valami Magyarországra nézve, mert a közös ügyeket úgy sem a delegatiók intézték volna.

Deák törvénye szerint sem érhetné csapás a magyar alkotmányosságot az osztrák alkotmány bukása következtében, mert habár a haza bölcse több szállal kötötte össze Ausztria alkotmányosságát a magyarral, e szálak sokkal könnyebben elvághatók, hogysem az osztrák parlamentarismus magával ránthatná a magyar parlamentarismust. Az első alaptétel az, hogy a közös ügyek, amennyiben a pragmatica sanctióból folynak, változatlanul megmaradnának közös ügyeknek, azon esetben is, ha Ausztria alkotmánya akár az absolutismus, akár a foederalismus örvényébe buknék. E közös ügyek nem szerződéses jellegűek Ausztriával, hanem a pragmatica sanctio és az 1848-iki alkotmány legális magyarázatát képezik. A magyar nemzet, királyával egyetértve, törvényileg állapitotta meg, mik a közös ügyek, hogy ezek tekintetében többé kétely ne foroghasson fönn. A magyar törvényhozás factorainak akaratával ez a törvényes megállapitás is változtatható, de beláthatlan időkig nem lesz szükség a változtatásra, még azon esetben sem, ha Ausztria alkotmánya csődöt mond, vagy lényegesen átalakul. A tulajdonkép való közös ügyek tekintetében egyetlen szál sem köti össze az ezredéves magyar s az 1867-ben rögtönzött osztrák alkotmányt.

A közös ügyek kezelésénél érintkezik a magyar alkotmány az osztrákkal, itt jött létre alku a magyar nemzet és Ausztria népei közt. A mi 1867 : XII. t.-czikkünk ide vonatkozó intézkedései szerződés jellegével birnak, s csak úgy változtathatók meg, amint létrejöttek, ha vagy az egyik fél kötelezettsége megszűnik, vagy a másik fél elvállalt kötelezettségét nem tudja vagy nem akarja teljesiteni. Annál inkább szerződés-jellegűek a quotára, vám- és kereskedelmi szövetségre, vagy épen a fogyasztási adókra vonatkozó egyezmények, s ezek a közös ügyeknek még külső látszatával sem birnak.

Föltéve most már, hogy Ausztriában az alkotmány akár absolutistikus, akár foederativ veszélybe jut, Deák törvénye szerint a közös ügyek megmaradnának, de kezelési módjuk átalakulna, s vagy új egyezmény tárgyát képezné Ausztriával, amennyiben ennek például foederalistikus alkotmánya lenne, vagy pedig egyoldalúan csak magyar törvényt kellene hozni a közös ügyek kezelésére nézve, ha t. i. Ausztriában semmiféle alkotmány nem léteznék. Világosan kitűnik ez magának az 1867 : XII. t.-czikknek 69. §-ából, illetőleg annak zárszavaiból. A közös ügyekre vonatkozó megállapodást e szakasz egyszerűen törvénybe iktatottnak mondja, s annak föltételévé csak a királyi jóváhagyást teszi. A közös ügyek kezelési módjára való intézkedésekről pedig ezeket tartalmazza: »E törvényczikknek

azon rendeletei azonban, melyek a közös ügyek kezelési módjára vonatkoznak, tettleg csak akkor fognak hatályba lépni, midőn azok tartalmához ő felségének a magyar koronához nem tartozó országai részükről is alkotmányos úton hozzájárultak.« A hatályba lépés e föltétele megszakitó jelleggel érvényesülne akkor, ha Ausztria, miután már alkotmányosan hozzájárult a XII. t.-cz. ide vonatkozó tartalmához, azon helyzetbe jutna, hogy nem teljesithetné elvállalt kötelezettségét. A halasztó föltétel ily esetben bontó föltétellé alakulna át, s ekkép a magyar alkotmány kisebb-nagyobb zökkenés árán menekülne az osztrák alkotmány katastrophájából.

A Tisza- és a balközép-féle mindkét javaslat, különösen a hadsereg kérdésében, igen messze ment. Az is bizonyos, hogy az 1867 : XII. t.-czikkel szemben fölállitott, de a közös ügyeket végleg meg nem tagadó közjogi programmok, rövidebb-hosszabb kisérletezés után, visszasimultak a törvény-czikkhez, ami legjobb próbája a törvény jóságának. Ebbe olvadt vissza Tisza és a balközép programmja is, de el nem vitatható, hogy Tisza és pártjának közjogi felfogása, mely sem delegatiókat nem akart ismerni, sem közös kormányt, az alkotmányos zűrzavarból való kibontakozást könnyebbé és egyszerűbbé teszi, már csak azért is, mert delegatio és közös ministerium nem létezvén, ez intézményeket nem kell vala mással pótolni.

Három évtized bebizonyitotta, hogy mig Magyarországon az alkotmányosság megszilárdult, addig Ausztriában kezdetétől fogva bomlásnak indult. Igy — habár actuálissá nem lett s nem is lesz soha Tisza Kálmán és a balközép közjogi programmja, mert Deák bölcsessége teljes garantiát adott a magyar alkotmánynak — utólag mégis igazolásra méltó azon balközépi programm, legalább a közös ügyek kezelésére nézve, mely programmot a legkeményebb itélettel sujtotta az akkori kormánypárt, sőt maga a közvélemény.

De különösen a hadsereg kérdésében tért el a két párt egymástól, mint a tizenötös albizottság vitái kétségtelenné teszik, s igy a közös-ügyi vita hosszú és izgalmas volt, a balközép szónokai Tisza Kálmánnal, Ghyczyvel, Jókaival élükön, hevesen támadták a Deák-párt javaslatát, a szélsőbal támogatta őket. A Deák-párt részéről szintén ennek kitünőségei védelmezték e javaslatot, mint báró Eötvös József, Horváth Boldizsár, Szentkirályi Mór stb., de legemlékezetesebb marad Deák Ferencznek márczius 28-ikán tartott nagy beszéde, melynek hatása leirhatatlan volt. Két napra e beszéd után, vagyis márczius 30-ikán, történt a szavazás, amidőn a Deák-párt többsége 257 volt 110 ellen. A május 29-iki szavazás pedig ugyane tárgyban 209 többséget mutatott 89 ellenében.

Igy jött létre új alkotmányunknak alaposzlopa, az 1867 : XII. t.-czikk, mely három százados viszálynak vetett véget. E viszály alapindoka az volt, hogy a közös ügyek nem nyertek világos megjelölést, sem kezelési módjuk határozott rendezést. A pragmatica sanctio nem segitett a bajon, pedig ez már szorosabb kapcsolatba hozta egymással a monarchia két

államát, mert kimondta az együtt és elidegenithetetlen birtoklást s a kölcsönös védelmi kötelezettséget. De a védelmi kötelezettség eszközeit nem jelölte meg, s igy állandó viszályra adott alkalmat. Az 1848-iki alkotmány, s névszerint az 1848 : III. t.-cz. világosan megmondta, hogy léteznek közös ügyek, s ezek intézésére közeget is állitott fel a felség mellé rendelt miniszter személyében. De a közös ügyek mibenlétét s az intéző közeg hatáskörét homályban hagyta, s ez volt elsőrangú oka a féreértésnek s a későbbi szerencsétlenségeknek. Az 1867 : XII. t.-cz. végre teljes világosságot vetett a közös ügyek kérdésére. A közös ügyeket saját uralkodójával, a magyar királylyal hozta tisztába, s igy a XII-ik t.-cz. egyszerűen oly törvény, a közös ügyek megjelölésére vonatkozó részében, mint bármely más törvény, úgy, hogy arra nem birna befolyással Ausztria alkotmányának semmiféle változása vagy katasztrófája. A közös ügyek intézésére vonatkozó része Ausztria népeivel kötött szerződés jellegével bir, s igy ez akkor szűnik meg, amidőn a szerződő felek egyike vagy másika a szerződés teljesitésére képtelennek bizonyul. 1867-iki alkotmányunk tehát lényegileg ugyanaz, mint amely volt az 1848-iki, s amennyiben az 1848-iki alkotmányt össze kellett egyeztetni az új viszonyokkal, ez 1848-nak épen nem vált hátrányára. A nádori méltóságra vonatkozó törvény természetes folyománya volt a parlamentarismusnak, s az 1848 : IV. t.-cz. 6. §-ának módositása nagyobb garantiát képezett a parlamentarismusra, mint maga az 1848-iki törvény. Az 1867 : III. t.-cz. pedig, mely törvénybe iktatta V. Ferdinánd és Ferencz Károly lemondását a magyar koronáról s megköveteli, hogy jövőre minden lemondás csak törvénybe iktatás által történhessék, első rangú garantiája a magyar alkotmánynak. Ha a nemzet őrködik e törvényczikk megtartása felett, többé nem ismétlődhetik az V. Ferdinánd és Ferencz Károly-féle lemondás. Amidőn végül a XII. t.-cz. megmagyarázta az 1848-iki alkotmánynak a közös ügyekre vonatkozó tartalmát s világosan szabályozta ezek intézésének módját, lehetetlenné tette a félreértéseket és félremagyarázásokat s igy a nagy conflictusok ismétlődését. Ha e közös ügyi törvény nem képezné helyes és biztos módját a régi viszályok megoldásának s a monarchia két állama közti viszony helyes meghatározásának, három évtized bebizonyitotta volna, hogy Magyarország és a monarchia, valamint a dynastia ismét megoldatlan problema előtt állnak, s eddig már rég új bonyodalmak következnek vala be. De, mig egyrészt Magyarország megtalálta állami függetlenségét a monarchia keretében, addig a dynastia szükségkép annak belátására jutott, hogy Magyarország nem gátja, sőt inkább hatalmas factora a közép-dunai nagyhatalomnak, s hogy Magyarország és az uralkodó-ház érdekei teljesen azonosak.

Három század előtt a kiinduló-pont ugyanaz volt, ahova a monarchia eljutott három százados tévelygés után. Magyarország a szomszéd Ausztria uralkodóját választva fejedelméül, két állam erejét egyesitette az államiság és függetlenség egyesitése nélkül, hogy ekkép mindkettő meg-

AZ 1867-IKI KIEGYEZÉSI TÖRVÉNYCZIKKEK ELSŐ ÉS UTOLSÓ LAPJA.

(Eredetije az országos levéltárban.)

A Magyar Nemzet Történetéhez

Az Athenaeum kiadása

helybenhagyjuk, és királyi aláírásunkkal megerősítjük. –

Kelt a' Mi őszintén kedvelt hívünk tekintetes és nagyságos csikszentkirályi és krasznahorkai Gróf Andrássy Gyula magyarországi ministerelnökünk kezéből, – szabad királyi Buda fővárosunkban, Szentiván hó 12-ik nap.

I. Ferencz József koronázási esküje.
(Székely Bertalan eredeti vízfestménye ő Felsége a királyné birtokában.)

tartva önállóságát, s azonos uralkodó alatt sikerrel védekezhessék a külső ellenségekkel szemben. E kiinduló-pont számtalan félremagyarázás és véres katastropha után végre 1867-ben érvényesült s elért czéllá lett, hogy új fejlődésnek és fényes korszaknak képezze kezdetét.

Nem csoda, ha a nemzet nagy többsége örömmel üdvözölte a viszály okainak elhárítását, sőt, midőn 1867 június 8-ikán a koronázás megtörtént, a nemzetnek szinte minden rétege lelkesült örömben tört ki. Az a fényes látvány, mely feltárult a nemzet szemei előtt, midőn Ferencz József király megesküdött az alkotmányra s ujjongó tömegek jelenlétében fellovagolt a koronázó dombra, hogy a szokásos kardvágásokkal jelképezze, miszerint kész Magyarországot megvédelmezni minden ellenséggel szemben, s ama másik látvány, melyet Ausztria bájos és nemes császárnéjának, Erzsébetnek, Magyarország védasszonyának, magyar királynévá való koronáztatása nyújtott, pártkülönbség nélkül lelkesedésre hangolta az egész nemzetet. A teljes amnestia s a királyi pár adománya a honvédség javára tovább fokozta a nemzet lelkesedését, mely fényes hullámokban hömpölygött az ország egyik végétől a másikig.

Az általános öröm e napjaiban mindenki megfeledkezett azon bombáról, melyet Kossuth levele Deákhoz a koronázás előtt pár nappal dobott az országba, s melyben 1848-iki átalakulásunk és szabadságharczunk e nagy vezére Deákot az ország jogainak feladásával vádolta.

E levél hatalmas, megrázkódtató szózat volt, mely megdöbbentette a nemzetet, s kételyt támasztott a közjogi kiegyezés becse iránt. A nemzeti lelkesedés diadalmámorában azonban Kossuth levelének hatása nem tartott soká, elnyelte azt az a fényözön, mely a nemzet emelkedett hangulatából kisugárzott.

Nem kérdéses, hogy Magyarország fejlődése és kibontakozása egészen más irányt vesz, ha Kossuth megelégszik a Deákhoz irt levéllel, s a balközép és a szélsőbal-oldal megelégesznek a XII. t.-cz. ellen annak létrejötte előtt kifejtett küzdelemmel, s a képviselőházban történt szavazással. Ez esetben nem közjogi pártok jönnek létre, hanem parlamentarismusunk a nemzeti és állami regeneratio alapján szervezkedik. E munka tartózkodik jelenleg is létező pártok s élő politikusok feletti itélkezéstől, mert e tekintetben a történetirás ideje még nem érkezett el; de még sem lépi át a maga elé vont határt, amidőn harmincz év tapasztalatai után konstatálja, hogy, ha a közjogi harcz a kiegyezés és a koronázás után véget ér s a pártviszonyok a helyes parlamentarismus alapján fejlődnek, Magyarország ma már kiszámithatatlanul messzebb volna a haladás útján. Pedig voltak pillanatok, amidőn maga az ellenzék igen helyesen, s ily értelemben gondolkozott. Mocsáry győzelemről beszélt, Bónis kijelentette választói előtt, hogy a nemzet elérte czélját, s igy a kormányt támogatni kell. Jókai is biztositotta az új ministeriumot, hogy az első átalakulás nehéz munkájában az ellenzék nem fogja gátolni a kormányt. Ghyczy pedig még később is igy nyilatkozott:

AZ 1867-I
(Bar

Az Athenaeum nyomasa.

R MINISTERIUM.

:őnyomata után.)

Az Athenaeum kiadása

»Törvényesen koronázott király ül Magyarország királyi székén, Magyarországnak alkotmánya van, felelős ministeriuma vezeti kormányzatát, országgyűlése alkotja a törvényeket, Magyarország nem tartománya többé az osztrák császárságnak, a kibékült Horvátország, a Magyarországgal egyesült Erdély visszaléptek a magyar birodalom kapcsolatába, az országgyűlés állapitja meg az ország költségvetését és szavazza meg évről évre az adót, a sajtó a törvény oltalma alatt áll, szabadon választott, törvényes tisztviselők és képviselő-testületek igazgatják a törvényhatóságokat, haladás, élénkebb mozgalom tapasztalható az ország számos vidékein, a társulatok ipar és kereskedelem terein stb.«

Igaz, hogy Ghyczy Kálmán rá is lépett az 1867-iki alapra, s nemsokára követte őt Tisza Kálmán és az egész balközép. Három évtized tapasztalata az, hogy a közjogi pártok vagy teljesen hozzásimultak a dualismus alapgondolatához vagy elernyedőben van küzdelmük, de ha a küzdelem meg sem kezdődik, illetőleg véget ér a koronázás után, mennyi súlyos veszteség marad el, s három évtized alatt talán sokkal közelebb jutunk czéljainkhoz, mint eljutottunk tényleg. De el kell ismerni, hogy a szabadságharcz fényes küzdelmei s az elnyomatás nemzetromboló korszaka után a pártviszonyok nem alakulhattak másképp. Az eredendő bűnt s a gyökeres okot e tekintetben az képezte, hogy Világos után az elnyomó hatalom nem ismert kegyelmet. A súlyos katastropha után, ha nyomban következik a kibékülés, elmaradnak szinte összes közjogi bajaink. Az 1867-iki kiegyezés megszüntette a három százados viszály okait, de nem vetett véget teljesen a bizalmatlanságnak fent és lent. Ott még mindig felesleges aggodalmak voltak a dynastiai és monarchiai érdekek miatt, itt nem tartották elégségeseknek Magyarország államiságának attributumait és garantiáit. Igy indult sajnálatos tévelygő útjára a magyar politika és parlamentarismus, s csak három évtizedes kerülőkön kezdünk oda jutni, hova más kedvező viszonyok közt mindjárt a koronázás után el kell vala jutnunk.

III. FEJEZET.

A kormány első tevékenysége és a pártviszonyok alakulása.

Az Andrássy-kabinet a koronázási ünnepségek után nagyon is hétköznapi nehézségekkel volt kénytelen megküzdeni, mert az egész administratiót át kellett vennie az önkény-uralomtól s a helytartó-tanács ügykezelését a ministeriumok között kellett felosztania, és a Bécsben kezelt ügyeket át kellett helyeznie Magyarországra. A legnagyobb részt idegen

bureaukratia nem adott elégséges anyagot, Magyarországon pedig nem igen voltak képzett elemek, mert hiszen épen a kormányzatra hivatott társadalmi rétegek legnagyobb részt visszavonultak a közpályától, sőt a gentry egy csekély hányada hazafias túlbuzgóságában fiait még csak alig taníttatta. A régi, különösen a központi hivatalnokok között csak kevesen tudtak magyarul, s a magyaroknak nem volt elég jártasságuk az igazgatásban, csak hivatalkereső volt sok, de ebben nem volt köszönet. Aki a hazáért szenvedett, akár akkép, hogy mint honvéd harczolt, vagy hivatalt nem viselt, igyekezett, pusztán ezen qualifikatiójánál fogva, részt venni az alkotmányossá lett Magyarország igazgatásában. A jogász elem legkevésbbé hiányzott a birói pályán; mert ha valami dicséretes akadt a Bach-korszak rendszerében, úgy ez az igazságszolgáltatás volt, s nemcsak a beszármazott s részben itt maradt birák képezték törvénykezésünknek jó elemét, hanem az elnyomatás korszaka alatt akár a birói, akár az ügyvédi pályán működésben volt egyének kitűnő anyagát alkották az új szervezésnek. Sokkal kevesebben értettek a központi igazgatás dolgaihoz, különösen a pénzügyi s egyéb igazgatáshoz, a megye pedig kevés kivétellel visszasülyedt a régi avitikus állapotba, amidőn inkább politizált, mint administrált. A restaurált megyének ezt a tulajdonságát csakhamar keservesen megérezte a kormányzás és az újjászületett magyar alkotmányosság. De az elég előnyösen felemlitett jogászelem is inkább csak a törvénykezésre, mint a törvényalkotásra volt hivatva. A nyári szünetet Horváth Boldizsár igazságügyminister a sarkalatos reformok elkészitésére használta fel, s codifikáló bizottságot állitott össze, mely a perrendtartásról, birói felelősségről, irói és művészi tulajdonról stb. elkészült, vagy készités alatt levő javaslatokat a parlamenti szünet alatt megbirálja. Néhány kiváló szakerőn kivül azonban nem igen akadt nagyobb szabású törvényalkotó, maga Horváth Boldizsár volt kezdetben szinte az egyedüli szakerő Szabó Miklóssal, majd később Szilágyi Dezsővel és Csemeghy Károlylyal. Mindenfelé tabula rasa tátongott, újra kellett alkotni mindent, s csakhamar tapasztalni kellett, hogy a feladatok úgy a szellemi, mint az anyagi tényezők tekintetében felette álltak az ország erőinek.

Horváth Boldizsár aláirása.

A tulajdonkép való kormány-actio és parlamenti harcz csak a nyári szünet után kezdődött, de a pártvillongások már előre vetették árnyékukat. A koronázás után Tisza Kálmán határozati javaslatot nyujtott be, hogy a honvédek rokkantjai, özvegyei és árvái törvényhozási javadalmazásban részesüljenek. A király és a királyné épen csak néhány nap előtt adták a koronázási ajándékot az 1848—49-iki honvédeknek, s igy a Deák-párt és az Andrássy-kormány a határozati javaslattal szemben állást foglalt,

s a három napi küzdelem a balközép vezére inditványának mellőzésével ért véget, miközben a túlzó szerb izgató, Miletics, azzal igyekezett complikálni a helyzetet, hogy szintén jutalomban akarta részesiteni a magyarok ellen harczoló szerbek özvegyeit és árváit. Közvetlen a koronázás után még a szélsőbal csinált jelentéktelenebb zavarokat, s a többi közt Madarász József inditványozta, hogy a ministerium köszönjön le s az országgyűlést fel kell oszlatni. Még egy fél tuczat megye helyezte magát ellentétbe a bevégzett tényekkel, s követte a koronázás után Bihar- és Komárom-vármegyék példáját a közös ügyek ellen való tiltakozásban, csakhogy Tisza és Ghyczy vármegyéi még májusban, a koronázás előtt hozták határozatukat. A nyári szünet alatt tovább tartott a mozgalom, s amig a parlament szeptember 30-ig szünetelt, kibontakozott a jövendőbeli parlamenti harczok előképe.

A megyei actiót a közös ügyek ellen s a megyéknek a parlamenttel való coordinálását illetőleg, melyet Pestmegyében Nyáry Pál inditványozott, nagy mértékben támogatták Kossuth manifestumszerű levelei. E levelek Kossuth fényes talentumának egész erejével támadták a kiegyezést, s czéljuk nem kevesebb volt, mint a nemzet meggyőzése arról, hogy Deák kiegyezése feladta Magyarország állami függetlenségét és szabadságát. A mindennapi tények megczáfolták Kossuthot különösen a tekintetben, hogy Magyarország közszabadságait feláldozta, mert hiszen úgy őt, mint fiait a közbeeső választásoknál ismételten megkinálták mandátumokkal, s levelei minden baj nélkül megjelenhettek a sajtószabadság oltalma alatt.

Az első nagyobb conflictusra a váczi levél adott alkalmat, mely levélben Kossuth kimondta a dynastia incompatibilitását Magyarország függetlenségével. Gróf Andrássy Gyula kezdetben azon helyes politikát követte, hogy a szélsőbali áramlatot s a Kossuth-cultust le akarta járatni. Az 1848-iki eszmék monopolizálása ellen ismételten tiltakozott, s azt mondotta, hogy a kormány és a Deák-párt az 1848-asok, s az 1848 zászlaját ekkép a Deák-pártnak követelve, nem gátolta a szélsőbali izgatásokat, hogy ezek szabadon kitombolhassák magukat. A váczi levelet azonban már nem lehetett minden ellensúly nélkül hagyni, s igy a kormány a »Magyar Ujság« azon számát, mely Kossuth váczi levelét közzétette, a sajtótörvény alapján lefoglaltatta. E lefoglalás vezetett a Heves-vármegyével kitört conflictusra. Eger városa ugyanis bizalmat szavazott Kossuthnak, s a kormány elrendelte a bizalmi szavazatról szóló végzés megsemmisitését. A kormány rendeletét azonban Hevesmegye nem hajtotta végre, s igy Andrássy az engedelmesség megtagadására királyi biztos küldésével felelt, s hogy megmutassa erélyét, Böszörmény Lászlót, a »Magyar Ujság« szerkesztőjét is perbe fogatta. A szélső izgatás azonban nem riadt vissza az erély nyilvánulásai előtt, s a honvéd-egyletek és demokrata-körök alakitása a legmesszebb menő mozgalmakat támasztották, amelyek közül nem hiányzott még a földosztó mozgalom sem. A Bach-korszak zsiványromantikájának torzképe gyanánt

pedig létrejött a rablásokat űző brigantaggio egész rendszere. Az ellenzék mérsékelt elemei is megdöbbentek, s amidőn felléptek a Kossuth-cultus köpenyében a szélsőbali polgárokat is felültető iparlovagok, az ál-Wesselényiek, Asztalosok és Madarász Vilmosok, s izgattak nemcsak a kiegyezés, hanem a rend és a tulajdon ellen; s amidőn a demokrata-körökben nemcsak az Ausztriától való elszakadást, hanem a nem-adózást s a földosztást kezdték hirdetni: Tisza Kálmán a baloldal értekezletén nyiltan elismerte, hogy a társadalmi rend van fenyegetve. A kormány szükségkép fel is lépett a demokrata-körök ellen, s nagy parlamenti harczot idézett fel, amidőn a pesti demokrata-kör alapszabályait nem hagyta helyben, s ez ennek daczára megalakultat erőhatalommal szétoszlatta; sőt még Madarász Vilmos és Asztalos elfogatása miatt is interpellátiót intéztek hozzá.

Jelentékeny ellenhatást idézett fel a Kossuth-cultus s a szélsőbal izgatása ellen a legszájasabb lázitók leleplezése. Midőn Asztalosról kitűnt, hogy már a Bach-korszak törvénykezése okmányhamisitás miatt üldözte, Balla Gergely pedig, az ál-Wesselényi, ugyancsak a Bach-korszakban hat évi börtönt ült rablás miatt, a közvélemény kezdett állást foglalni a túlzásokkal szemben. Perczel Mór pedig a pesti honvédgyűlésen nyiltan és élesen megtámadta Kossuthot, s támadásával, habár közvetve, de messze túlhaladta Klapka és Türr állásfoglalását. A szélsőbal és Kossuth elleni hadjáratát a vidéken is folytatta, s habár néhány honvéd-egylet rosszalta eljárását, a közvélemény túlnyomó nagy része azonban mellette volt. Az esküdtszék is beleszólt a küzdelembe, melyet a csak az imént megalakult ministerium a mérsékeltebb ellenzéki elemektől is támogatva viselt a túlzó izgatás ellen, s elitélte Böszörményit szélsőbali és Román Sándort nemzetiségi izgatás miatt. A megyék sorra visszautasitották Pestmegye 1868 februári köriratát, s a demokrata-körökkel szemben az ország minden részében alakulni kezdtek a Deák-körök, s nemcsak mint a Deák-párt hiveinek egyesületei, hanem mint a társadalmi rend és tisztesség védelmezői.

Ily harczok közepett kezdte működését az Andrássy-kormány, első nagy acióját a vasúti kölcsön képezte, s Lónyay pénzügyminister már 1867 szeptember 30-ikán jelentette a háznak, hogy sikerült 60 millió forint ezüstkölcsönt kötnie 50 évi törlesztésre. Magyarország szűz hitelének nem vált dicsőségére ez az első pénzügyi művelet, de olcsóbb pénzt az imént az absolut Ausztria sem kapott, s a külföldi pénzintézetek nem biztak teljesen a monarchia új rendjének állandóságában. De az akkori viszonyok közt joggal diadalszámba ment már azon tény is, hogy Magyarország egyáltalán kapott s oly olcsón kapott nagyobb mennyiségű kölcsönt, mint nemrég Ausztria. A vasútak és csatornák épitésére felvett eme kölcsönnel egyidejűleg tárgyaltatta a kormány az államadóssági, a quota s a kereskedelem- és vámszövetség javaslatait. A quota-javaslat 1867 deczemberében került a ház elé, s Ausztria járulékát 70%-ban, Magyarországét 30%-ban állapitotta meg. A balközép Ghyczy számitásainak alapján Ausztria járu-

lékát 72, Magyarországét 28%-ban akarta megállapitani, s a két százalék különbség miatt erős, habár rövid ideig tartó küzdelem folyt a házban. A Deák-párt közgazdái: Kautz, Trefort, Somssich és Zsedényi, valamint legelső sorban Lónyay pénzügyminister a balközéppel, Tiszával és Ivánkával szemben bizonyitották a quota igazságos voltát, utalván emellett azon opportunitási okra is, hogy 100 millió közös költségről lévén szó, csakis 2 millió a különbség a kormány és az ellenzék javaslata közt. Sokkal hevesebb küzdelmet idézett fel az államadósság kérdése, habár a balközép csak halasztási inditványt terjesztett elő, s csak a szélsőbal utasitotta vissza az államadóssági járulékot, Madarász pedig népszavazást akart provokálni. A kilencz napi parlamenti csata eredménye a Deák-párt és a kormány-párt győzelme lett, s hasonló eredménynyel végződött a vám- és kereskedelmi szövetség feletti vita, melyben a balközép szintén csak halasztási inditványnyal lépett elő. A kiegyezési vita azon ténynyel végződött, hogy a kiegyezésre vonatkozó osztrák törvény is deczember 20-ikán szentesitést nyert, s a 27-ikén kelt leiratban a fejedelem értesitette az országgyűlést, hogy a közös kormányt legközelebb kinevezi.

A pártalakulás embryói a kiegyezésnek már első évében kezdtek jelentkezni, habár csak a szélsőbal és a balközép körvonalai bontakoztak ki határozottabban, s a conservativek, akik, ha teljesen vissza nem vonultak, a Deák-párthoz csatlakoztak, s különállásukat még nem foglalták el. Már az eddigi eredmények is mutatták, hogy majd kizárólag közjogi kérdések döntöttek a pártalakulások felett, s mind a három nagy párt létalapját a közjog képezte. A Deák-párt létrehozta és védelmezte a közjogi kiegyezést, a szélsőbal a legnagyobb túlzással támadta azt, mig a balközép, több izben egész a bihari pontokig átalakitott programmjához képest, meg akarta azt javitani. Igy lett a magyar parlamentarismus kiinduló pontja helytelenné s iránya tévessé, s később is, midőn már a belügyi reformkérdések felmerültek, a közjogi kérdések befolyásolták a pártok állását, úgy hogy újabb alkotmányosságunk 30 éve alatt nem a reform-irányok és eszmék vezették, hanem a közjogi kérdések intézték pártjaink alakulását. De ugyancsak a közjogi motivumok nemcsak ón-súlylyal nehezedtek, hanem egyszersmind zavarólag hatottak magára az ellenzékre, névszerint a balközépre.

Az első delegatio idején ugyanis, 1867 utolsó napjaiban, azon nevezetes eset történt, hogy a képviselőház több balközépi képviselőt, számra 12 rendes- és 2 póttagot, delegátussá választván: Tisza, Ghyczy, Bónis, Simonyi Lajos, Várady elfogadták a mandátumot, de a balközép egy töredéke, Jókaival élén, tiltakozott ez ellen, s ekkép a baloldal egy időre tényleg szétvált. És, mert a delegatióba való belépést helyeslő balközépi többségnek Jókai és a »Hon« elszakadása következtében nem volt közlönye, létesült a »Hazánk«, mely Tisza Kálmánnal a legbelsőbb viszonyban volt, s maradt megszűnéséig. A két lap, a »Hon« és a »Hazánk« közti harcz jellemezte a balközép belső viszonyait, mig végre április elején, több kisérlet

után, e conflictus megszünt, habár a két árnyalat bizonyos tekintetben még tovább is létezett. Ezt mutatta maga az a körülmény, hogy Tisza a kibékülés után sem szüntette meg a »Hazánk«-ot. Minden divergentiának megszünése csak az 1869-iki választások előtt történt, amidőn az ellenzéki szövetség túlzói ki akarták terjeszteni ezt még a szélsőbalra is. A balközép mindjárt az első delegatióban kivánta tisztázni a birodalmi ministerium elnevezésének lényegét. A közös kormány Ghyczy és Kerkápoly interpellatiójára megnyugtató nyilatkozatot tett.

1868 novemberében a balközépnek a delegatióba belépett árnyalata alkalmat talált az onnét való kilépésre. Az alkalmat a közös kormánynak »birodalmi kormány« elnevezése szolgáltatta, s miután Ghyczy inditványa a rögtönös orvoslásra vonatkozólag nem kapott többséget, úgy ő, mint Tisza, Szontág, Bónis, Simonyi Lajos, Ivánka és Váradi kiléptek a delegáczióból.

Tisza Kálmán és hirlapja, a »Hazánk«, nem helyeselte a szélsőballal való egyesülést, Jókai azonban a »Hon«-ban megkinálta a szélsőbalt legalább a választások tartamára a fegyverbarátsággal. De, habár a balközép és a szélsőbal közt más mint szórványos választási fegyverbarátság nem jött létre, közjogi elhajlás a szélsőbal felé mégis bekövetkezett, amennyiben az 1868 áprilisi programmhoz, mely a delegatiót, a közös kormányt s a közös hadsereget elkárhoztatta, Magyarország pénzügyi és gazdasági függetlensége czime alatt a vám- és kereskedelmi szövetség megszüntetését csatolta, valamint azon követelést, hogy Magyarország függetlensége diplomatiailag elismertessék. Igy, belsőleg egyesülve s a közjogi radicalismusban előre haladva, ment a balközép az új választások elé, melyeknél arról volt szó, hogy a nemzet helyesli-e a közjogi alkut vagyis a Deák-párt alkotását, avagy elkárhoztatva ezt, a szélsőbalnak ad-e igazat.

Ugyancsak az első delegatióban adott megbotránkoztatásra alkalmat Grivicsics tábornok felszólalása, aki a hadügyminister nevében beszélt s minden indokolás nélkül a hadsereg közösségének megbontására irányuló magyar állitólagos irányzatot támadta. A hadügyminister másnap őt Ghyczy Béla őrnagy által desavouáltatta és erre Tisza kijelentette, hogy a tárgyalás menetét gátolni nem szándékozik.

Már eddig is éles ellentét létezett a kormánypárt és az ellenzék között; de a küszöbön álló választásnál az ellentétek fokozódtak s a pártharag hevesebbé lett. Még további fokozást ért el az utóbbi az 1869-iki választásokat három év mulva követő Lónyay-féle választásoknál s e választások után. Az erősebb temperamentum különben igen gyakran jellemezte pártküzdelmeinket.

A 48 előtti aulikus kormánypárt Magyarországnak nemcsak új jogokat nem szerzett, hanem kész volt a létező nemzeti jogok folytonos és állandó feláldozására. S mert felelős ministeri rendszer akkor nem volt s a kormányt igy megbuktatni nem lehetett, a liberális és nemzeti szellemü ellenzék

a közvélemény forró áramlatait idézte fel, s ezek segitségével küzdött azon rendszer ellen, mely Magyarországot Csehország közjogi szinvonalára igyekezett lenyomni s a magyar alkotmányt az aulikus servilismus által mérsékelt oligarchia örvényébe törekedett lökni.

Jellemző a régi balközép viszonya a Deák-párthoz. Alig képzelhető élesebb ingerültség s napról napra táplált oly fokú harag, mely a két pártot egymás ellen sorakoztatta.

Közel egy évtized tellett el a legkiméletlenebb politikai harczok közt, melyek tüze még most is kivillámlik az akkori parlamenti beszédekből, ujságczikkekből és röpiratokból. A ki a politikai sajtó ezen korbeli munkáit olvassa, szinte megüti az ezekből előtörő forró atmosphaera, pedig teljesen igaza volt a balközép egy kiváló férfiának, hogy a közjogon kivül alig volt nagyobb eltérés a Deák-párt és a balközép között. »Mind a két párt — úgymond — a szabadelvüség zászlaját lobogtatta, s a főirányra nem volt eltérés köztük. Csak a szabad eszmék megvalósitásának sorrendjére s alkalmazására nézve fordultak elő eltérések.« Még a közjogi ellentétek sem látszottak a kiegyezés idején teljesen kiegyenlithetetleneknek, a mit leginkább mutat az a körülmény, hogy az első kabinet alakitását közvetlenűl megelőzött időben Tisza és Ghyczy neve is szóba kerülhetett. A közjogi antagonismus azonban mindig hevesebbé vált, s úgy a Deák-pártot, mint a balközépet nagy hangulati ellentétekbe kergette bele.

Az izgatásoktól föllázitva, a nemzet nagy része tényleg haragtól lángolt a kiegyezés megkötése miatt, s habár a határozati párt traditiói a porosz háború előtt elhomályosodtak, diadalmasan riadtak életre a dynastia csatavesztése után, mig Deák Ferencz megmaradt azon álláspontján, hogy Magyarország csak jogait követeli, s ezek ugyanazok a háború után, mint voltak annak előtte.

Tagadhatatlan keserűség és harag dúlt különösen az intelligentia azon részében, mely a függetlenségi harczot fegyveres kézzel végigküzdötte, Kossuth pedig veszedelmes tűzfáklyákat dobált az izzó hangulat közé. A Deák-párt látva, mily veszélyben forog csak imént létesült alkotása, szintén és pedig szükségkép beletévedt a harczias hangulatok túlzásába.

Voltak pillanatok, midőn komolyan kellett tartani az egyensúly megbillenésétől és a rend felbomlásától. A hevesi ügy és a demokrata körök alakitása, a munkásmozgalmak s a földosztó agitatiók, mint már emlitve volt, némely pillanatban a bomlás torzképét jelenitették meg.

Ily körülmények közt szükségkép egészen más alapon fejlődött a parlamenti helyzet s bontakozott ki a politikai sajtó küzdelme. De a nélkül, hogy a balközép viselt dolgait mentegetni akarnók, közjogi programmját, nem az elvek s a keresztülvihetőség, hanem azon szempontból tartjuk megitélendőnek, hogy levezetője volt a dualismus ellen kitörő túlfeszült hangulatnak. Úgy a helyzetet, mint a lélektani motivumokat megmagyarázza Móricz Pál egyik munkájában, a többi közt a következőket mondva:

»Midőn az 1848—49-iki események folytán a kormány Debreczenre szorult, egynéhány vármegye maradt birtokában. Ezen néhány vármegye magában foglalta a magyarság, különösen a protestáns magyarság jelentékeny számát. Minden ember 16-ik évtől 46-ik évig fegyverre szólittatott s az idősebbek is szivvel-lélekkel szolgálták a szabadság harczát és szerezték be azon segédeszközöket, melyek nélkül háborút folytatni lehetetlen. Az általános lelkesültségnek, erőfeszitésnek volt következménye a tavaszi hadjárat dicsősége.«

»Győzelmes hadseregünkben szolgált akkor még gyermekemberek 1867-ben független választókká lettek, kiket nem vezetett a dászkál, nem parancsol nekik a szolgabiró. Tagadhatatlan, hogy ezen öntudatos választóknál a forradalmi irány volt a kedvencz eszme. Ha valaki jött s azt mondta: én Kossuth apánktól jövök, a ki ezt vagy azt üzeni, még ha kétes jellemü ember volt is, mint az ál-Wesselényi, hirtelen követőkre talált és ha akkor Tisza Kálmán népszerű neve, vagyona, társadalmi állása ezen forradalmi nizusnak határozottan ellene nem szegül, az egész Alföld ezen irányba sodortatik. Csak arra, a mit a balközép mindig mondott, hogy mi is független Magyarországot akarunk elérni, de békés úton, arra fordultak meg a választók legintelligensebbjei, mondhatni a birtokos osztály legnagyobb része. Ez az egy tény eléggé igazolja Tisza fellépésének nemcsak jogosultságát, de, viszonyainkat tekintve, hazafias irányát is. A szélsőbali, sőt forradalmi hangulatnak ezen leveretése a balközépi programm által azt minden esetre elérte, hogy az intelligenczia és a dzsentri legnagyobb része, mely a Deák-párthoz nem csatlakozott, nem sikamlott át egyszersmind a szélsőbali lejtőre s ekkép nemzeti intelligencziánk és vezértársadalmi osztályunk lelkületében nem támadt áthidalhatlan űr, s a szakadás nem lett összeforraszthatlanná. Már a társadalmi egységnek ezen részben való megmentése nagy haszonnal volt későbbi fejlődésünkre s tán ennek tulajdonitható, hogy később a gazdasági ellenhatások nem idéztek fel nagyobb züllést társadalmunk középrétegein. Dzsentrink és nemzeti intelligencziánk azon része, mely a 60-as évek közepén már-már tönkre ment s megmentése gyanánt, s bár nagy áldozatok árán is, követelte a kiegyezést, bizonyára végleg elszakad társadalmunk ama hevesebb rétegeitől, a melyek a kiegyezésben nemzeti jogaink feladását látták, ha a forradalmi hagyományok ezen örökösei a szélső árnyalat élére lépnek.«

De nagyon természetes, hogy forró áramlatokat csak lassanként lehet a kihülés és tisztulás processusán átvinni s igy a balközép közjogi radicalismusa szintén égető temperaturát tartalmazott, mig végre ez a fusio lehülésében részesült.

Mielőtt e lehülés bekövetkezett, magának a Deák-pártnak s a balközépnek legharcziasabb korszakában is megtörténtek a legszükségesebb alkotások, de, kevés kivétellel, csakis ezek.

Midőn ő felsége 1868 deczember 10-ikén a kiegyezés országgyűlését személyesen bezárta, konstatálni lehetett, hogy már ez ideig több reform

s alkotás létesült. A feudális birtokviszonyok végleges megszüntetésére az úrbéri és szőllődézsmaváltságok, valamint a törvénykezésre a polgári perrendtartást és a kisajátitási eljárást tartalmazó törvények létesültek. A magyar államiságot kiegészitették vagy függő kérdéseket oldottak meg az Erdélylyel való unio beczikkelyezéséről szóló 1868 : XLIII. törvényczikk, valamint a Horvátországgal létesült kiegyezést beczikkelyező 1868 : XXX. törvényczikk. Ugyancsak 1868-ban jött létre védszervezetről s a népoktatásról szóló törvény. Az előbbi létesitette, illetőleg csak megvalósitotta a magyar királyi honvédség felállitására vonatkozó, még a kiegyezési tárgyalások idején elfogadott nemzeti vivmányt s az általános védkötelezettséget, s ugyanez szabályozta a nagy alkotmány-garantiát, Magyarország döntő befolyását a védszervezet megállapitására és újoncz-jutalék megszavazására. E törvényt valamint a honvédséget nemcsak a szélsőbal, hanem a balközép sajtója is támadta s a »Hon« a honvédeket »belügyőrök«-nek gúnyolta.

A népoktatási törvény hosszú és elkeseredett harczot idézett fel, melyben a lánglelkű Eötvösnek egyszerre kellett megküzdenie a felekezeti és nemzeti fanatismussal. A parlamenti harcz oly fokra emelkedett, hogy a javaslatot egy 25 tagból álló parlamenti bizottsághoz kellett utasitani, mely meghallgatta nemcsak a felekezetek szakembereit, hanem még egyházfőnökeit is, s csak hosszú küzdelem s több rendbeli változtatás után jöhetett létre a népoktatási törvény, mely a felekezeti szükkeblüség miatt nemcsak az 1848 : XX. törvényczikk nagy elvét, az állami népoktatást nem valósithatta meg, hanem még igen sajnálatos engedményeket is kénytelen volt tenni, a mennyiben bárkinek, egyeseknek és testületeknek, jogában állott iskolát alapitani s annak tannyelvét meghatározni. Az állam csak felügyeleti jogot tartott fenn magának, hogy az iskola a kitűzött feltételeknek megfelel-e. Csakis az állami és községi népiskola felekezetlen jellege vallott a szabadelvü nagy traditiókra.

B. Eötvös József

Báró Eotvos József aláirása.

Egyáltalán a 48-iki liberalismust nem folytathatta a kormány és a Deák-párt a 48-asok s a közjogi ellenzék miatt, s ezért maradt minden e korbeli alkotás a liberalismus fél-útján.

Ilyen volt a zsidók emancipatiója a polgári házasság nélkül, melyet különben a ház egyhangulag fogadott el, valamint az 1868 : XLIII. törvényczikk, mely a viszonosság szempontjából haladást képezett ugyan, de csak legujabban nyerte teljes befejezését az egyházpolitikai programm által. Igy teljesedett Andrássy jövendölése, mely közte s egy őt interpelláló képviselő közt folyt le. A szellemes kormányelnök az interpellálónak azzal felelt, hogy a bevett felekezetek kitételét azért tartotta meg a kormány, mert be nem vett felekezetek nem léteznek. »De hátha lesznek?« folytatta az interpelláló. »Akkor az ő számukra is csinálunk új törvényt«, válaszolt Andrássy.

És történt azonképen, csakhogy nagy idő mulva s válságos küzdelem árán; az egyházpolitikai reform, megtartva a bevett vallások fogalmát, mégis a legtágasabbra szélesitette ki a vallás és lelkiismeret szabadságát.

Polgári házasság s a polgári ügyekben polgári biráskodás ekkor csak néhány jámbor férfiú óhajtása volt s ezek közt a legkiválóbbaké: Horváth Boldizsáré és Deáké. Deák pár évvel később fejtette ki politikai végrendeletét s ekkor még kénytelen volt belenyugodni az opportunismusba. Pártjának vezérférfiai nyiltan kimondták, hogy a pártviszályok és a közjogi harczok miatt nem mehetnek bele a liberalismus szélesebb alapozásába, mert ez által oly elemeket is a közjogi ellenzék karjaiba hajtanának, a melyek, mint a conservativek és a clerus, eddig a kiegyezést támogatták; a fődolog ekkor pedig az volt, hogy a kiegyezést semmi baj ne érje.

Bizonyára közrehatott ez indok a kormány és a Deák-párt nemzetiségi politikájára is, mert magának báró Eötvös Józsefnek, lángoló hazafisága mellett, a szabad eszmék cosmopolitismusában tévelygő szelleme nem hozhatta volna létre akár a két keleti egyház elválasztásáról, akár a nemzetiségek egyenjoguságáról szóló törvényczikkeket. Gróf Andrássy Gyula gyakorlati pillantása lehetetlen, hogy ne látta volna e két törvény veszélyes voltát, melyek közül az első, az 1868 : IX. törvényczikk megteremtette a görög-keleti szerb és román egyházak nemzeti alakulását s igy a magyar állammal való ellentétbe jutását; a második pedig, a nemzetiségi törvény, létesitette volna a nyelvi és foederalistikus kháoszt, ha ez a törvény egyáltalán végrehajtható leendett. A törvényjavaslat eredeti szövege még sokkal veszedelmesebb volt. Az osztályok tárgyalásának idején azonban Tisza és Bónis Sámuel érintkezésbe léptek Deák Ferenczczel, megbeszélve ezzel a tervezet veszedelmes következményeit. Ekkor fogalmazta Deák Ferencz, több bizalmasának a jelen munka szerzője előtt tett nyilatkozata szerint, a nemzetiségi törvény bevezetését a magyar nemzet politikai egységéről. Hasztalan vádaskodnak a nemzetiségek, ezt a törvényt nem a magyar kormányok nemzeti chauvinismusa tette végrehajthatlanná, hanem maga a törvény szerkezete s a gyakorlati viszonyok ellenhatása. Deák bölcsesége ugyanis e törveny alapelvévé tette a magyar nemzet politikai egységét. Oly intézkedés tehát, mely ez alapelvbe ütközik, már eleve érvénytelenné vált. Az a másik feltétel pedig, hogy a nemzetiségi nyelvek hivatalosan használhatók csak akkor lesznek, ha a kormányzat és közigazgatás érdeke ezt lehetővé teszi, egyszerüen kizárta a nyelvek egyenjogositását, mert teljes képtelenség leendett a közigazgatás és igazságszolgáltatás fentartása a nyelvek egyenjogusitása mellett, oly területen, a hol három, sőt több nemzetiség létezik egymás mellett, s nemcsak a magyarországi, hanem különösen az erdélyrészi viszonyok mind ilyenek.

A Deák-párt első alkotásait jellemzi a félmunka s a nehézségek megkerülése, de egyszersmind menti az egyoldalú közjogi irány s a dualismusnak mindent absorbeáló védelme a heves ellenzéki rombolással szemben.

Vagy pedig menti az elsietés, mit a gyors alkotás szükségessége hozott magával s a tapasztalatlanság és a gyakorlati következmények ki nem számitása, mint történt az uzsora-törvény korai eltörlésénél.

Nagyban és egészben azonban a Deák-párt méltó és hivatott intézője volt az ország sorsának, vezetői dicsteljes vezérei voltak egyszersmind a nemzetnek. Az és ezek együtt nagy történeti missiót töltöttek be, nemcsak megalkották a háromszázados viszálynak véget vető kiegyezést, hanem egyszersmind diadalmasan megvédelmezték ezt veszélyes, sőt már-már végzetes támadásokkal szemben, a midőn az izgatások következtében koronkint megtévedt magának a nemzetnek közszelleme. Másik nagy történeti hivatását teljesitette a Deák-párt már első másfél éves uralma alatt az által, hogy Magyarország belső berendezését liberális és nemzeti alapon inditotta meg. Minden félrendszabály s megalkuvás daczára a liberalismus és a nemzeti szellem charaktere rajta volt a Deák-párt legelső alkotásain is, s ily múlttal háta mögött ment az ország vezérlő pártja és kormánya az új választások elé.

IV. FEJEZET.

A kormány és Deák-párt sikerei s Andrássy külügyministersége.

A heves választási harcz számos kihágás s több komikus jelenet közt véget ért. Az utóbbiak között jellemző az egri kofák felvonulása Csiky Sándor képviselőjelölt elé. A szomorú kihágások közé tartoztak a verekedések és vérontások, mint például a pécsi választó-csata, melynek 49 sebesültje lett. A mérkőzés azzal ért véget, hogy az ellenzék vagy 40 szavazatot nyert; harminczat a szélsőbal, tizet a balközép. Kibuktatta Lónyayt és Trefortot s a Deák-párt két más kitűnőségét: Csengeryt és Somssichot. Még az új ház összejövetele előtt azonban a szélsőbalnak is lett nagy vesztesége Böszörményiben, a ki börtönében halt meg márczius 24-ikén. Horváth Boldizsár igazságügyminister kész volt felfüggeszteni büntetését, hogy fürdőre mehessen a beteg fogoly, Böszörményi azonban nem fogadott el semmi kegyelmet, s halála után a pártja úgy tüntette őt fel, mint a kormány s névszerint Horváth Boldizsár áldozatát, s igy az új országgyűlés a Deák-párt jelentékeny számbeli megfogyatkozásával s új izgatási ürügygyel vette kezdetét.

A mi azonban a mandátumok megfogyatkozását illeti, ezeket könnyen elviselhette a Deák-párt, mert még mindig 80—90 főnyi többsége volt s kibukott jeles férfiait csakhamar ismét megválasztatta. A választások ezen eredménye mégis azt jelentette, hogy a közjogi izgatás a nemzet egyes

rétegeiben sikerrel működött, de még mindig oly nagy többség nyilatkozott a közjogi alap mellett, hogy a választó hadjárat ily eredménye ez alapnak dicséretére vált különösen azért, mert 1865-ben az ország Deáknak a kiegyezés létesitésére adott nagy többséget; 1869-ben pedig itéletet mondott a bevégzett mű felett. És ez az itélet kedvező volt, vagyis a nemzet nagy többsége helyeselte a kiegyezés oly megkötését, a mint az történt. Igy nem csodálható, hogy az Andrássy-kabinet és a Deák-párt a közjogi harczok enyhülését tételezték fel s nagyszabású reform-munkásságot jelentettek be.

Az 1868 ápril 24-ikén tartott trónbeszéd valóban kitűzte a reformok lobogóját s a jelszó az volt, hogy az új országgyűlés a reformok országgyűlése. Valóban sikerült is néhány nagyszabásu reform megvalósitása, melyek közt legelső sorban foglal helyet a birói hatalom gyakorlásáról szóló törvény s maradandó emlékét fogja képezni alkotójának, az azt keresztülvivő igazságügyministernek, Horváth Boldizsárnak s a parlamentnek.

A balközép e reform ellen is küzdött, különösen Ghyczy lépett sorompóba s követelte a junctimot a megyei reformmal. Horváth Boldizsár kifejtette a megyei reformra vonatkozó elveket s e reform létre is jött egy évvel később; de a nélkül, hogy a kormány rá mert volna lépni a kinevezési rendszer alapjára, sőt magát a megye hatáskörét oly tágra szabta, hogy ez minduntalan akadékoskodhatott a parlamentáris kormánynyal szemben. A szélsőbal pedig botrányt hozott szinre a birói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával. Június 24-ikén Irányi a többek közt azt mondotta, hogy a kormány kinevezésének az a következése szokott lenni, hogy a birák magukat iránta lekötve érzik, s ezután a Böszörményi-eset alkalmából megtámadta a pesti esküdtszéket, Horváth Boldizsárt pedig azzal vádolta, hogy halálra kinozta a törvénytelenül elitélt Böszörményit. Az igazságügyminiszter szót kért, Somssich azonban, rendre utasitván Irányit, az ülést bezárta. Másnap a ház csak szótöbbséggel adhatott ugyan elégtételt Horváthnak, de annál nagyobb elégtételt adtak neki az ország legkülönbözőbb részeiből érkező bizalmi feliratok.

Somssich Pál aláírása.

A birói hatalom gyakorlásáról szóló javaslat még a nyár folyamán törvénynyé lett, a többi igazságügyi és más javaslat ismét megakadt. A reformok útja egyáltalán nem volt oly sima, mint a kormány és a Deák-párt vezérei képzelték. Tisza és a balközép már felirati javaslatában óvott az elhamarkodástól s nem tartotta lehetségesnek, hogy a nemzet ereje csak a belső átalakulás munkájára fordittassék.

Úgy a balközép mint a szélsőbal a közjogi kérdések megoldása nélkül nem tartotta lehetségesnek a helyes belső reorganisatiót, már azért

sem, mert a mig a közjogi programm meg nem valósul, maga a balközép is az ősi alkotmány szellemét fenn akarja tartani a megyében. A Deák-párt későbbi korszakaiban is közjogi problémák sulyosodtak a reformokra.

A mit a parlamenti visszásságok s rendbontások daczára el lehetett volna végezni, meggátolták a közjogi harczok. Két mélységes árok futott parallel reformtörekvéseink útja mellett. E két folytonosan fenyegető mélység közül egyik volt a parlamenti pártharczok elfajulása s a végsőig való növekvése, a másikat képezték a közjogi viszályok és ellentétek már a Deák-párt korszakában. Joggal mondhatta Ghyczy Kálmán 1875 elején, hogy a mig a kormánynak attól kellett tartani, hogy az ellenzék megingathatja a közjogi alapot, a melyen az ország jövője nyugszik, gyökeres reform-tervekkel nem léphetett fel, melyek a közjogi ellenzék kezébe az izgatás fegyvereit adhatták s a kormányt a választásoknál megbuktathatták volna.

Valóban a Deák-párt, sőt később a fusióból támadt szabadelvü párt soká kerülte a gyökeres reformokat, pedig részben ép a Ghyczy Kálmán által emlitett lélektani indoknál fogva. Nem a párturalom önző szempontja, hanem azon jogos felfogás vezette a Deák-párt és éveken keresztül a szabadelvü párt vezéreit, hogy mélyre ható s nagy osztály- s felekezeti érdekeket sértő reformok magát a közjogi alapot ingathatják meg. Deák egyházpolitikája évtizedeken át szünetelt és a Szapáry-féle gyökeres megye-reform nemcsak keresztülvihetetlennek bizonyult, hanem a Ghyczy által kifejezett aggodalomhoz képest tényleg megerősitette a közjogi ellenzéket, különösen a szélsőbaloldalt.

Csodálatos játéka a sorsnak, hogy ép a közigazgatási reformot követelte három évtizeden keresztül kormánypárt és ellenzék egyaránt, s ép ez a reform mégis az, mely legkevésbbé valósult meg, legalább oly széles terjedelemben, mint azt hosszú időn át tervezgették. A Deák-párt modernizáló törekvése, mely a bureaukratikus reformtól sem riadt vissza, kénytelen volt megalkudni a balközépi felfogással, mely a bureaukratikus rendszert még a központi igazgatásban is vissza akarta szoritani s habár a külső administratió reformját magáévá tette, kezdetben persze a kinevezési rendszer nélkül, mégis legelső sorban a ministeriális igazgatást törekedett reformálni és egyszerüsiteni.

A két meglehetős divergens áramlat kiegyenlitésre talált az 1873 február 4-iki határozati javaslatban, melyet a ház magáévá tett. És ez idő óta alapvető eszmék elfogadása nélkül folyt és folyik a harcz a pártok közt az igazgatási reformokra nézve.

A fő, szinte egyedüli kicsúcsosodást a chaosból csak a kinevezési rendszer eszménye képezi, azon eszme, melyet legelsőbben a conservativek vallottak magukénak, Sennyey Pállal élükön, s ezektől maradt örökségben az eszme az egyesült ellenzékre, a mai nemzeti pártra. Ezt az eszmét a Deák-párt sem vallotta teljesen magáénak, mert ennek soraiban is voltak

municipalisták, Tisza Kálmán és a balközép pedig azt határozottan visszautasitották. Haladás alkotmányos korszakunk lefolyt három évtizede alatt csak annyiban történt, hogy Tisza részleges reformjai az állami administratiót a kinevezési rendszer nélkül belevitték a megyébe is, továbbá hogy a kinevezési rendszer ma már nem választja el egymástól a közjogi alapon álló pártokat, mert ép úgy programmja az a szabadelvü mint a nemzeti pártnak.

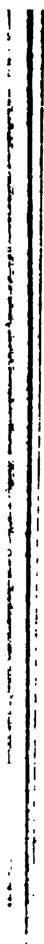
Egyéb tekintetben azonban a régi chaosz még nem igen tisztult meg. A kinevezési rendszer nem dönti el a közigazgatás jellegét. Kinevezési rendszer mellett lehet centralisatió és decentralisatió, valamint a választási rendszer mellett szintén lehetséges ugyanez, sőt lehetséges az autonomia korlátozása, mig a kinevezési rendszerrel megfér a legtágasabb körű autonomia. Ugyancsak Ghyczy Kálmán joggal hivatkozott emlitett beszédében a közigazgatási reform nehézségeire és pedig ép azon zürzavarok miatt, a melyek ide vonatkozólag a pártoknál és a közszellemben léteztek. Az ő habozó lelkére vall ugyan a tépelődés, a melylyel a kormány elleni vádakra felelt. Ha a kormány, úgymond, a központban reformálni akar a centralisatio irányában, azonnal fellépnek ellene a decentralisatio hivei. Viszont ha decentralisatiót akarunk, meggyül bajunk a centralisatio barátaival. Ép igy, ha kinevezett tisztviselőket akarunk a megyében, nyomban táborba szállanak ellenünk a régi megyei kormányzatnak, traditiónak őrei, s ha választott tisztviselőket akarunk, akkor sokan kinevetnek bennünket, a miért azt hiszszük, hogy a kormánynak e mellett befolyása lehet a megyében. Ha pedig házi adót igyekszünk behozni, hogy a megye maga fedezze költségeit, ránk támadnak az autonomia hivei, a kik megyei önkormányzatot akarnak, de az állam költségén. Tisza Kálmán indokoltan persiflálhatta Ghyczy beszédét azzal, hogy e beszéd szerint a két szélsőség közt középen kell megállni, vagyis nem szabad semmit sem csinálni, mégis tény, hogy a középúton való megállás vagy legfölebb a jobbra-balra való apróbb kitérés rendszere megmaradt évtizedeken keresztül.

A nagy küzdelmek árán kivivott, s bár kényszerü megalkuvásokat tartalmazó reformok mégis dicsőségét képezték a kormánynak s a Deákpártnak, és pedig különösen azért, mert a közvélemény tudta, hogy a kormánynak számos reformja van készen, de a parlamenti helyzet miatt nem jut idő azok tárgyalására. Magának Horváth Boldizsárnak 15 javaslata várt tárgyalásra 1868 nyarán. De hisz már az akkori Deák-párti lapok kiszámitották, hogy az 1869-ben tartott országgyűlés alatt az ellenzék nem kevesebb mint 134 interpellatiót adott be, Simonyi Ernő 92-szer beszélt, Irányi 123-szor, Tisza Kálmán 173-szor.

És ez nem volt obstructio, melyre csak Lónyay idejében került a dolog. De ha az Andrássy-kormány a reform-alkotásokban a parlamenti viszonyok, a felekezeti szellem s a megyei felfogás miatt nem mehetett messze előre, s kivéve az igazságügy organisatióját, mindenütt kénytelen

Az Athenaeum nyomása.

volt megalkudni, annál erélyesebben s teljes sikerrel dolgozott a magyar államiság megszilárditásán.

Elévülhetlen érdemei vannak e tekintetben különösen a kabinet elnökének, gróf Andrássy Gyulának, a kinek államférfiúi felfogása s tettereje volt legfőbb oka, hogy Szent-István birodalma nemcsak nehézségek, hanem komoly veszélyek daczára, aránylag rövid idő alatt egyesült, Budapest e birodalom hatalmas centrumává lett, hová, mint az események csakhamar megmutatták, némileg a monarchia súlypontja is átköltözött.

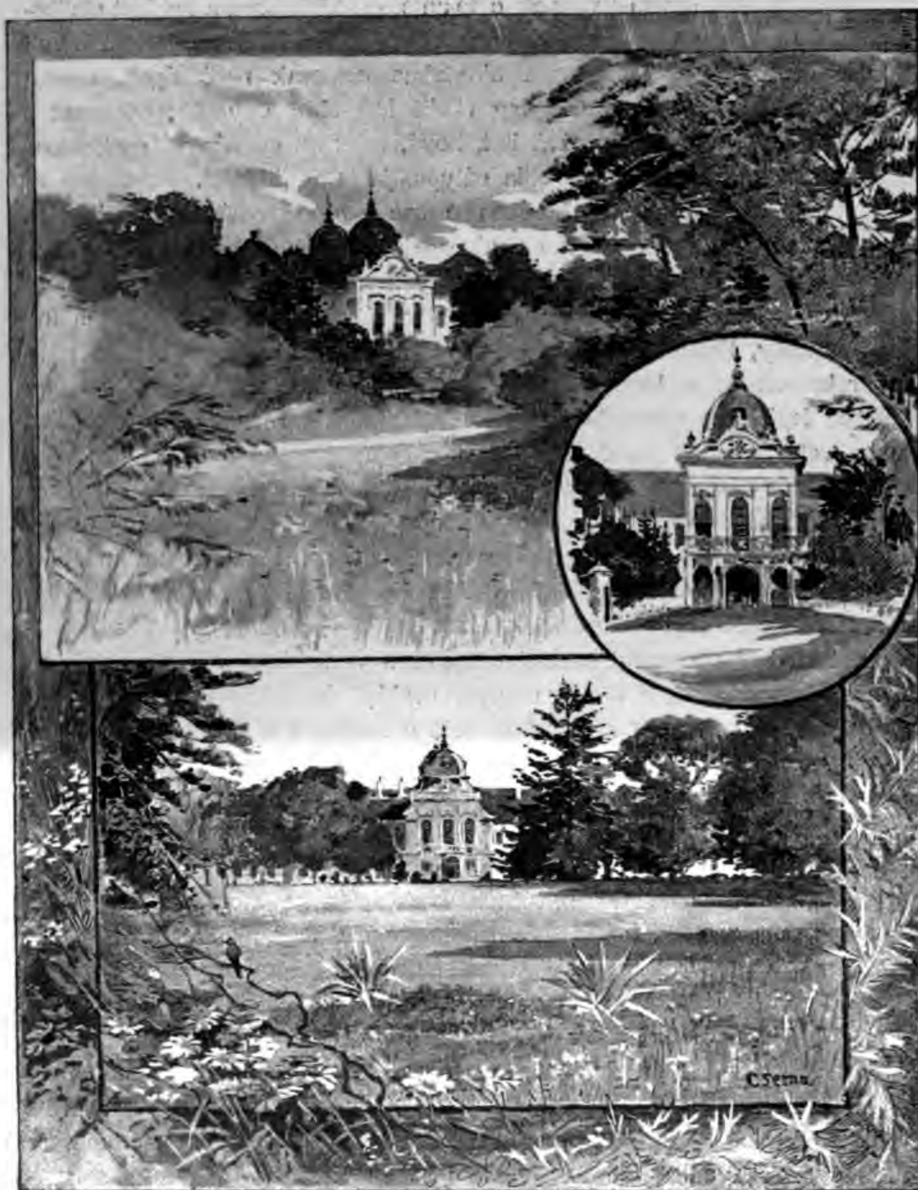
Andrássy és a kabinet kezében e czélra a kiegyezés megkötése óta egyik legjobb eszközt képezett az udvarnak gyakori és huzamos tartózkodása Magyarországon, a fővárosban, vagy a nemzet által a királynak ajándékozott Gödöllőn. E tekintetben erős szövetségese volt Andrássynak a felséges asszony, Erzsébet királyné, a kinek a lovagias magyar nemzet iránt való rokonszenve a kiegyezés óta csak növekedett. A felséges asszony érzelmeit legjobban visszatükrözte azon nyilatkozata, melyet egyik elutazása alkalmával tett az őt a pályaudvarra kisérő magyar hölgyek előtt. Előre örülök — úgymond — annak az időnek, a midőn ismét *haza* jöhetek. Mária Valéria születése óta, a mely esemény 1868 augusztusában a budai várpalotában történt, mindig kedvesebb emlékek fűzték az uralkodópárt Magyarországhoz, s már 1869 áprilisban hire jött, hogy gróf Königsegg főudvarmesternőt gróf Andrássy Gyuláné váltja fel, mert a királyné környezetében csak magyarul szabad beszélni s a felséges asszony szükebb udvara Magyarországon csakis magyar urakból és hölgyekből áll. A mennyiben e hiresztelésekben némi tulzás volt, e mellékizt a bécsiek irigykedése hozta létre, ez azonban mit sem változtatott azon tényen, hogy az udvarba magyar szellem költözött, s maga a trónörökös, Rónay Jáczintban magyar nevelőt kapott.

Andrássy ügyesen használta fel a magyar érdekek javára a szerb zür-zavart is, a parlamenttel részvétnyilatkozatot szavaztatott meg a belgrádi skuptsina számára, Mihály fejedelem meggyilkolásának alkalmából.

Karagyorgyevics herczeget és társait, a kik a gyilkosság gyanujában álltak, elfogatta és biróság elé állittatta. Belgrádba főkonzulnak a kiváló magyar publicistát Kállay Bénit küldötte s viszont kivitte, hogy nemcsak az északnémet szövetség, hanem az összes nyugoti nagyhatalmak Budapesten főkonzulátusokat állitottak fel. Már ekkor kezdődött Andrássy állásfoglalása Beust ellen, a ki a bécsi lövész-ünnepen poroszellenes hajlamot árult el s a magyar miniszterelnök egyszersmind erélyesen fellépett Bratiano dákoromán izgatásaival szemben.

És habár a nemzetiségi törvényben a kormány keresztülvihetetlen engedményeket tett a nyelveknek, a nemzetiségi mozgalmakkal szemben a legerélyesebb, sőt kiméletlen eljárást tanusitott. A horvát kiegyezési kérdés megoldása után, a melyben a horvátok fehér lapot kaptak, hogy a magyar politika annál erélyesebb lehessen a Dráván inneni mozgalmakkal szemben

Balázsfalván a románok pronunciamentót hoztak, melyben az erdélyi uniót kimondó törvényt egyszerűen semmisnek jelentették ki. Nemsokára rá,

A gödöllői királyi kastély.
(Rajzolta Cserna Károly.)

június 6-ikán, Turócz-Szent-Mártonban a pánszlávok tartottak gyűlést, a kik az 1861-iki szláv congressuson felszólították Schmerlinget, hogy 13 felső-magyarországi vármegyéből tót tartományt alakitson, mely aztán képvisel-

tetni fogja magát a birodalmi tanácsban. Románok és tótok, valamint ruthének 1869. június 15-ikén nagy conferentiát tartottak, hol ugyan már egymás közt czivódni kezdtek, de mégis azt hitték, hogy megállapították Magyarország nem-magyar fajainak szövetségét. A kormány természetesen nem türte a nemzetiségi agitatio elfajulását, a balázsfalvai eset alkalmából számos elfogatás és házkutatás történt, s több rendbeli felségsértési per indult. Midőn pedig Maczelláriu e miatt interpellált, tapsokkal fogadta a ház Horváth Boldizsár azon válaszát, hogy a kik az alkotmány ellen támadnak, a haza ellenségét sujtó bánásmódban fognak részesülni. Nem kisebb erélylyel járt el a kormány a szerb agitatióval szemben, midőn ennek főemberét Mileticset az omladinával való czinkoskodása miatt megfosztotta ujvidéki polgármesteri állásától s királyi biztost küldött le a határvárosba. El kell ismerni, hogy a balközép ez alkalommal is támogatta a kormányt erélyes nemzeti politikájában, mert a midőn interpellatió történt az ujvidéki eset miatt, csak a szélsőbal szavazott a kormány ellen.

Sokkal nehezebb dolga volt az Andrássy kabinetnek a határőrvidéki kérdés megoldásánál, melyet Andrássy az 1869-iki delegatio által hozatott szóba. E harmadik delegatiónál már érezhetően kitünt a magyar politika tulsúlya, úgy hogy a magyar ügy sikerei felett való irigykedés a következő panaszra fakadt. »A parlamentarismus, ugymond egy akkori röpirat, a monarchia sulypontjának Budapestre való áthelyezése, s a németeknek a heloták állapotába való lökése: ez az értelmük a delegatióknak.« Az őrvidék polgárositásának a delegatióban való megbeszélése után megjelentek augusztus 19-én az első királyi kéziratok, a melyek a polgárositást nem egyszerre, hanem fokozatosan inditották meg. Ugyanekkor megoldásra jutott Fiume kérdése is, a mennyiben Magyarország és Horvátország megegyezni nem tudván, provisorium jött létre, mely Fiumét Magyarországhoz kapcsolta s a kikötőváros élére a magyar ministerelnök ellenjegyzése mellett kinevezendő kormányzót állitott. Az első kormányzó gróf Zichy József volt. A határőrvidék polgárositása azonban még fokozatos módon sem ment nagyon könnyen, s mindjárt kezdetben panaszok hangzottak az őrvidékről, s ismeretes tény, hogy Grivicsics tábornok azokkal tartott, a kik ekkép nyilatkoztak: »A határőröket 1848-ban tanusitott hűségükért most hálából lefegyverzik, hogy a magyarok a fegyverteleneken annál inkább bosszút állhassanak.« Az ellenállás s a forradalmi kitörés fokozatosan készült, ép úgy mint fokozatos volt a határőrvidék polgárositása; de 1871 őszén a forrongás már igen nagy mérveket vett; október 8-ikán az ogulini ezred rákoviczai századában tényleg fegyveres felkelés történt. Vagy háromszáz határőr kirabolta a fegyvertárt, s Károlyváros ellen nyomult, miután tisztjeit, akik rendet akartak csinálni, elfogta. Az egész pucscs rövid ideig tartott, mert Molináry és Ruszt tábornokok a fölkelőket körülvették, nagy részüket elfogták, statáriumot tartottak felettük. A polgárositásnak ezentúl nem

volt semmi akadálya, s csakhamar létesült Szent-István birodalmának teljes egysége. Kezdetben a pénzügyek terén is jelentékeny sikereket ért el a Deák-párt és az Andrássy-kabinet. Tény, hogy Lónyay deficit nélkül kormányzott s midőn 1870 márczius 21-ikén bucsúbeszédét tartotta a képviselőházban, constatálhatta, hogy Magyarország államháztartási zavarokat eddig nem ismert, pedig az absolut Ausztria örökös pénzügyi bajokkal küzdött, s folyton a pénzügyi tönk szélén állott. De ugyancsak e bucsúbeszédében figyelmeztette Lónyay az országot és utódjait a lehetséges veszedelemekre s különösen óva intett a takarékosságra. Ekkor még Lónyay pénzügyi tehetségének jó hire teljesen érintetlen volt s igy történt, hogy báró Becke halála után Lónyayt az uralkodó bizalma a közös pénzügyministeri székre hivta. E tényt úgy a magyar közvélemény, mint az osztrák politikai körök szintén Magyarország sikere gyanánt tekintették, s valóban az is volt. Az Andrássy-kormány, s névszerint Andrássy további sikerét jelentette a honvédség gyors fejlődése, úgy hogy a honvéd hadsereg csakhamar 130 ezer főre emelkedett; a honvédség ügye ekkép nem képezhette többé az ellenzéki izgatás eszközét. De megmaradt még a 48-iki honvédek özvegyei s árvái segélyezésének ügye, s az e czimen támadt mozgalmat s parlamenti küzdelmet gróf Andrássy Gyula akkép szoritotta vissza, hogy önkéntes adományra hitt fel mindenkit. Maga 10,000 forinttal nyitotta meg az aláirást, József főherczeg 20,000 forintot irt alá, s pár hét alatt több mint 100,000 forint gyűlt össze.

Az Andrássy kormány sikerei felettébb megerősitették a Deák-pártot, s mert még a pénzügyi bajok nyiltan fel nem léptek, az ellenzéki közfelfogás az volt, hogy a kormányt és a Deák-pártot hosszú időn át meg nem buktathatja. A baloldal egy része épen reménytelennek látta helyzetét, s az ellenzéki problemát csak egyesülés által vélte megoldhatónak. Csak igy történhetett Jókai Horváth Boldizsárnál való látogatásának nagy politikai eseménynyé felfujása. A népszerűségének tetőpontján álló nagy regényiró Horváth Boldizsárral a reformkérdések felett cserélt eszméket, s a baloldalon sokan ebben egyesülési kisérletet láttak. Tényleg többen megunták a meddő ellenzékieskedést, s korai hangulat mutatkozott egyes ellenzéki körökben az események által csak később megérlelt fusióra. A politikai emóczió azonban csakhamar véget ért, s pedig akkép, hogy az »Ellenőr« megtámadta Horváth Boldizsárt, amiért a baloldaliakkal conspirál, s erre megszünt ismét minden érintkezés a Deák-párt és az ellenzék között. Különben is a Deák-párt az Andrássy-kabinettel élén diadalainak élvezetében nem igen lehetett hajlandó fusionális kisérletekre. És a legfőbb diadal még hátra volt: a magyar érdek diadalra juttatása, a porosz franczia háború s Ausztria foederalistikus visszafejlődésének kérdéseiben. Az ifjú magyar állam s a megszilárdulás processusában lévő dualismus, sőt a monarchia felett nagyobb válság nem vonulhatott el mint a porosz-ranczia háború. Kimondhatatlan veszélyek környezték a legéletbevágóbb

érdekeket: a trónét, a nemzetét, a monarchia mindkét államáét. Most kell vala nagy államférfi a monarchia élén, hogy eltalálja a helyes utat, mert ennek felismerése egyáltalán nem volt könnyű. A katonai körök, s külö-

József főherczeg.
(Kőnyomat után.)

nösen a harczi párt, mely az udvarnál nagyon erős volt, követelte a boszút Königgrätzért. Viszont Magyarországon akadtak, a kik elérkezettnek látták az időt, hogy a magyar nemzet megboszulja magát Oroszországon Világosért. Erre most kinálkozott legjobb alkalom, midőn Oroszország hagyo-

mányos szövetségese, Poroszország borzalmas háboruba keveredett Francziaországgal. A magyar közvéleményben hatalmas áramlat volt különben is Francziaország mellett részint azért, mert Magyarországon hagyományos volt mindig a franczia rokonszenv, az emigratio alatt sok és előkelő magyar tartózkodott Párisban. A Deák-párti »Reform« által nagy élénkséggel és ügyességgel képviselt eme franczia rokonszenvnél azonban sokkal nagyobb jelentőségű volt azon gyakorlati szempont, hogy a német fegyverek diadala túlsulyba helyezik a germánságot, mi által sokan veszélyeztetve látták a magyar culturát, sőt magát Magyarországot, mely a germánisatio bilincseit csak az imént rázta le.

A magyar nemzet valódi érdeke mégis az volt, hogy a monarchia teljesen semleges maradjon, mert ha Francziaországgal szövetségben leveri Poroszországot, a prágai béke okmánya kettészakadt, s Ausztria ismét visszafoglalja positióját Németországban, mely esetben a dualismus nem maradhatott volna soká fenn, vagy visszafejlődésre jut.

Beust, a monarchia külügyministere, e nehéz momentumban teljesen alkalmatlannak bizonyult feladatának megoldására. Hajlamai őt is Francziaország mellé állitották, mert még nem felejtette el a bosszút Poroszország ellen. Metternich párisi nagykövet jelentései, valamint Beust jegyzékei kétségtelenné teszik, hogy a párisi osztrák-magyar nagykövet palotájában, sőt a bécsi Ballplatzon poroszellenes áramlat volt; sőt Beust még a háború kitörése előtt áprilisben, a Hohenlohe ministerium megbuktatása által Münchenben, világosan megmutatta, hogy szivében tervez Berlin ellen valamit. Napoleon és Grammont tényleg azon hitben voltak, hogy az osztrák-magyar monarchia csatlakozni fog Francziaországhoz, mert az úgynevezett erkölcsi szövetség már tényleg létesült. A monarchia külügyministere tényleg velük tartott. Beustnak kétségkivül nagy érdeme volt a Magyarországgal való kiegyezés siettetésében, s emlékirataiban meg is jegyzi, hogy a magyaroktól csak hálát érdemlett volna. Az a hála azonban, melyben tényleg részesült, nem terjedhet hibáinak szépitéseig.

Az események gyors egymásutánban is következtek. A monarchiának rövid idő alatt választania kellett a béke vagy a háború közt, s 1870 július 18-ikán volt Ferencz József elnöklete alatt a nagy koronatanács, mely szótöbbséggel döntött a béke és a semlegesség mellett. E tanácsban buktatta meg Andrássy a hadi pártot, de nem egyszersmind Beustot, a ki színleg a többséggel tartott, s július 20-ikán notifikálta a hatalmaknak a monarchia semlegességét. Andrássy mögött Magyarország állott, midőn a korona tanácsában tiltakozott a háború ellen, s tagadhatatlan, hogy az ellenzék s különösen a balközép Tiszával élén, szintén Magyarország semlegességét követelte. Horn és Csáky már július 13-ikán interpellálták a képviselőházban az iránt, valjon létezik-e az állitólagos osztrák-magyar franczia szövetség, s ha nem, mily biztositékok vannak arra nézve, hogy Magyarország akarata ellenére nem keveredik háborúba Németországgal.

Andrássy azt felelte, hogy semmiféle szerződés vagy szövetség nem létezik, a mi pedig a garantiákat illeti, azok benne vannak a kiegyezési törvényben, s a külügyminister csak a monarchia két államának ministerelnökével együtt és egyetértve járhat el. Ez azt jelentette, hogy a monarchia Magyarország beleegyezése nélkül nem mehet háborúba, s Andrássy el volt határozva, hogy érvényt szerez a törvénynek és Magyarország érdekének. A balközép vezére, Tisza Kálmán pedig a leghatározottabban tiltakozott a háború ellen s kérdőre fogta a kormányt, valjon teljes erejével, magának az országgyűlésnek tekintélyével követelte-e Bécsben, hogy Magyarország semleges maradjon. Tiltakozott egyszersmint a fegyveres semlegesség ellen, mely sulyos terheket róna fel a monarchiára, s e mellett csak ellenségeket szerezne. A kormánynak, úgymond tovább, nem szabad sem a franczia rokonszenv, sem a Németországban való régi befolyás visszaszerzése miatt bármit is elkövetnie, vagy múlasztania, a mi lehetségessé tenné Magyarországnak a háborúba való bebonyolitását, s a magyar nemzetnek a német nemzet iránt ellenséges szinben való feltüntetését. Tisza interpellatiójára, válaszolva Andrássy utalt Beust köriratára, hogy a monarchia semleges marad, s ez a semlegesség fegyvertelen leend. A Németországban való régi befolyás visszaszerzését irányadó körökben mindenki károsnak tartaná. Hogy Magyarország semleges akar maradni, ez kétségtelen, de hogy ezzel minden complicatio el van-e háritva, senki meg nem mondhatja. Andrássy egyébiránt ezen alkalmat közjogi correcturára használta fel s kijelentette, hogy Magyarország egyedül nem maradhat semleges, mert a törvény értelmében csak Ausztriával együtt követhet akár béke-, akár háború-politikát.

Midőn a koronatanács elhatározta a fegyvertelen semlegességet, egyszersmind nem zárta ki az esetleges készenlétet. A lókivitel mindjárt másnap megtiltatott, s Andrássy két törvényjavaslatot terjesztett a magyar országgyűlés elé. Az egyik megengedte a kormánynak, hogy az ujonczokat október előtt behivhassa, s a másik 50,000 honvéd felszerelését tette lehetővé. A hadi párt a július 18-iki vereséggel nem elégedve meg, ismételten próbálkozott, hogy a fegyveres beavatkozást keresztül vigye; de az osztrák-szlávokról nem szólva, legelső sorban Magyarország és Andrássy ellenállásába ütközött, s Beust csak ugy erősithette meg állását, hogy szinleg a magyar politikát magáévá tette. Különben a német fegyverek meglepő diadalai kijózanitólag hatottak a hadi pártra is. De kétségbevonhatlan és örvendetes tény, hogy a dualismus alapján csak az imént létesült magyar állam kormánya és törvényhozása befolytak Európa sorsának alakulására s csakis a magyar parlament s Andrássy közreműködése mellett lehetett megóvni Ausztria-Magyarország semlegességét. Igy volt egyik tényező ezuttal ismét Európa sorsa felett a Mohácsnál elbukott, de bukásából újból felemelkedő Magyarország. Midőn azonban Oroszország a párisi szerződést széttépte, s a pontusi kérdésben vakmerően fellépett, a béke sorsa ismét koczkára

került. Magyarországra nézve az volt a kérdés, valjon elérkezett-e az idő, nem a Világosért, hanem a keleti kérdésben való leszámolásra.

Beust könnyelmű kapkodása közben már 1867-ben megkínálta Oroszországot a párisi szerződés módositásával, s igy tulajdonkép e szerződés megmásitása önmagában véve nem látszott ellenünk irányulni; de igen is olybá tünt fel, midőn Oroszország, mint a diadalmas Németország szövetségese, követelte dijját. Oroszország szövetséges viszonya Németországhoz ismeretessé lett Gladstone leleplezéséből, melyet ez az angol parlamentben tett, de e leleplezés egyszersmint világosságot vetett Ausztria-Magyarország semlegességére, mely kezdetben nagyon kétértelmű volt, úgy hogy Oroszország ellenhatását idézte fel. Az északi hatalomnak a pontusi kérdésben való fellépése többé semmi homályt nem hagyott fenn az orosz-német szövetség mibenléte iránt, s ha a német fegyverek oly óriási diadalt nem aratnak Francziaország felett, minőre a világtörténelemben alig van példa, valószinű, hogy sem Ausztria-Magyarország, sem Anglia el nem tűrik a keleti kérdésnek ily megbolygatását. Törökország különben is már készült a háborúra, s Magyarországon erős áramlat támadt a háborús irány mellett. Bismarck ügyességének, de legkivált a német fegyverek diadalának azonban sikerült a pontusi kérdést a harcztérről átháritani a londoni conferentiára, ahol ez tényleg békés uton, igaz hogy Oroszország javára, oldatott meg.

Gróf Andrássy Gyula aláírása.

Itt volt a határjelző a világtörténelem utján, s ezzel véget ért Bismarck — s igy Németország — viszontszolgálata Oroszország irányában. Egy későbbi alkalommal, a berlini kongressuson a vas kanczellár segitett kicsavarni Oroszország kezéből a véres zsákmányt. Különösen pedig a legujabb események igazolták azon politikát, melyet szintén Magyarország nevében Andrássy vitt keresztül, hogy Ausztria-Magyarország a pontusi kérdésben sem vetette kardját a mérlegbe.

Ha a franczia-német háború nagy külügyi válságba sodorta a monarchiát, melyből csak a magyar politika mentette meg, csakhamar oly belügyi válság tört ki Ausztriában, melynek végzetes következményeitől ismét csak Magyarország, s az ennek politikáját képviselő államférfi, gróf Andrássy Gyula menthette meg. A polgárministerium annyira összezavarta Ausztria belügyeit, hogy alig lehetett ezeket rendbe hozni, s különösen elmérgesedett a cseh kérdés. A csehek már a kiegyezés megkötése idején nem vettek részt a birodalmi tanácsban, de most arról volt szó, hogy megnyerjék őket az alkotmányos rendszer számára. A bécsi irányadó körök e czélra gróf Potockit szemelték ki, aki szláv származása daczára nem volt foederalista, de nagyon természetesen tulsó czentralista sem. Az új ministerium feladata volt Beust külügyi jegyzéke szerint az osztrák parlamentarismus megvédelmezése akkép, hogy abban Ausztria minden népfaja részt vegyen.

E nagy feladatnak azonban Potocki meg nem felelhetett, mert ekkor már a polgárministerium hibái, a pánszláv, feudalis és clerikális agitatiók a cseh kérdést teljesen elrontották.

Ekkor történt azután Ausztria belpolitikájában oly fordulat, melynek gyászos következményei még máig is szemlélhetők, sőt talán a legközelebbi jövőben jutnak teljes érvényre. Az új fordulatot egyetlen felelős tanácsos sem ajánlotta, annál kevésbbé, mert senki sem tudott felőle, sem Beust, sem Andrássy.

Ekkor nyilatkozott meg, az Ausztria, sőt a monarchia sorsára végzetessé válható kormányzati elv, mely egyenes ellentétben van a parlamentarismussal, s mely a kormányt a pártok fölé akarja helyezni. Ugyanekkor történt legelső határozott kisérlet a monarchia másik államának szlávizálására. Ez az egész rendszerváltozás, melyre talán a polgárministerium hibáin kivül a németség megbizhatlansága, vagy a mesés diadalokat arató Németország elleni pillanatnyi hangulat adott alkalmat, egészen titokban történt, s Hohenlohe herczegen s Braun titkos tanácsoson kivül még az udvari körökben is csak kevesen tudtak róla. Talán maga Potocki gróf tudott legkevesebbet a rendszerváltoztatásról, midőn 1871 február 4-ikén Budán, a hol az udvar a delegatiók ülésezése miatt épen tartózkodott, bekopogtatott hozzá gróf Hohenwart, s kérte, hogy ellenjegyezze ő Felségének azon legfelsőbb kéziratát, mely őt, Hohenwartot, ministerelnökké kinevezi. Potocki aláírta a legfelsőbb kéziratot s gratulált utódjának, a ki Potocki kérdésére válaszolva kijelentette, hogy még nem tudja kik lesznek kollégái. Hohenwart csakhamar megtalálta kollégáit, Jirecseket, Habieniteket, Schäfflet stb., csupa foederalista s clerikális férfiakat. Az új kormány programmját is csakhamar megalkotta, s ennek alapelvévé tette, hogy a kabinet a pártok felett fog állni, s czélja az lesz, hogy az örökös tartományok népeit az alkotmány alapján közös tevékenységre birja. A részletes programmról kijelentette, hogy azt ő Felsége egészen helyesli, de akkor még a fundamentális articulusokat teljes homály fedte. Már pusztán a foederalismus szárnypróbálgatásai, a tervezett cseh alaptörvények ismerete nélkül is, fellázitották az osztrák németeket. De Herbst, Hohenwartnak felelve, még mindig ezt mondta: »Az általános bomlás ez idejében ama gondolat vigasztal bennünket, hogy többé semmiféle hatalom nem nyomhatja el tartósan az osztrák németséget s a modern idők szellemét.«

Herbst jóslatát csakhamar megingatta a cseh fundamentális articulusok megjelenése.

E nevezetes czikkek tervezete, tekintettel Ferencz József koronázási esküjére, hozzájárult a magyar kiegyezéshez; de nemcsak Ausztria, hanem magának a dualismusnak szerkezetét is meg akarta változtatni, amennyiben a birodalmi tanácsot csakis a 17 tartománygyűlés delegatiójának senátusává akarta tenni, s a Csehországra eső 15 (azelőtt 10) delegátust nem a birodalmi tanács, hanem a cseh országgyűlés által akarta kiküldeni.

Ugyancsak a fundamentális articulusok szerint Csehország csak quota arányában óhajtott hozzájárulni az osztrák állam költségeihez, ugyszintén az államadósságokra nézve Magyarország példája szerint megállapitandó kulcsot követelt magának. Kizárólag a cseh országgyűlés hatáskörébe tartozott volna: az egyenes adók kivetése és behajtása, az összes tanügy, a polgári és büntető törvényhozás, a honvédség, az út- a vasút- s csatorna ügy, a közrendészet és a beligazgatás. A cseh közigazgatás élén udvari kanczellár állt volna, s az országos kormány a prágai országgyűlésnek lett volna felelős. A 17 tartománygyűlés delegatióinak congressusát képező birodalmi tanácsra a cseh közjog, a prágai országgyűlés jogainak fentartása mellett, a következő ügyeket bizta: a hadiszervezetet, katonai büntető törvénykezést, egyedárúságot és regálét, a vámügyet, a váltókereskedelmi és tengerészeti jogot stb. A közvetett adók az örökös tartományokban közös kezelés alatt maradnának, legelső sorban az osztrák állam adósságait fedeznék. Ezen külön »osztrák« közös ügyek élén közös ministerium állt volna, melyet resortministerek, illetőleg az egyes tartományok ministerei és kanczellárai alkottak volna. Mint ezekből látható, a cseh közjogi terv szétbontja Ausztria belső egységét, s nemcsak egy külön osztrák-cseh dualismust csinált volna, mely Magyarország irányában triálismust jelent, hanem egyszersmind 17 külön országra törte volna szét Ausztriát, s a birodalmi tanácsot foederalistikus congressussá alakitja vala át.

Különösen ez utóbbi, s a delegatióknak az egyes tartomány-, illetőleg országgyűlések által való választása támadta meg a dualismust s provokálta Magyarországot. Hasztalan mondták a csehek a magyaroknak, hogy a kellő időben megkapjátok az innenső rész delegatióját, de hogy mikép választjuk a delegátusokat, ehhez semmi közötök. Magyarország teljes jogában volt, midőn érintve látta a dualismust. A közös ügyek alkotmányos intézése módjának ugyanis nemcsak az a feltétele, hogy Ausztriában egyáltalán alkotmány legyen, hanem az is, hogy Ausztria Magyarország irányában mint egységes állam jelenjék meg. Ezen fölül Magyarország a közös ügyek alkotmányos intézésére nézve a birodalmi tanácscsal s nem a tartománygyűlésekkel egyezett meg.

Ugyancsak jövőre is a dualismus ily értelmű megtámadását képezné Ausztria belügyeinek minden oly fejlődése, mely decomponálná a központi parlamentet a 17 tartomány-, illetőleg országgyűlés javára, s megváltozván a feltétel, Magyarország joggal követelhetne vagy új alkut, vagy megszüntethetné a közös ügyeknek Ausztria népeivel való együtt intézését. Ez utóbbi szempont birta rá Tisza Kálmánt, hogy Andrássynak a cseh kérdésbe való beavatkozása miatt opponáljon, mert az osztrák foederalismus a balközép és vezérinek nézete szerint a personál-unióra vezet vala. Andrássy a personál-unióra vonatkozólag kijelentette, hogy ez a monarchia két állama közt a conflictusokat folytonossá tenné, a mi pedig a cseh ügyet

illeti, ebbe ő be nem avatkozott, hanem csakis a magyar kiegyezést védte, s igy kötelességét teljesitette. Ekkép gróf Andrássy Gyula a hires conflictusban tényleg segitett megállapitani Magyarországnak azon különben törvényes jogát, hogy a dualismust megvédje Ausztria belső válságainak elfajulása ellen, vagy pedig levonja a kiegyezés megsértésének következményeit.

A törvény adta jogon kivül azonban Magyarországot elsőrangú érdekei is kényszeritették a Hohenwart-féle rendszerrel szemben való állásfoglalásra. A magyarokhoz intézett cseh szózatnak volt fenyegető része is. Ha, ugymond, ti magyarok a németekkel folytatott háborúnkba avatkoztok, akkor mi majd a ti horvátjaitok dolga felől fogunk tudakozódni. A tények valóban összeköttetést látszottak mutatni a cseh és a horvát viszonyok közt. Prága és Zágráb mintha csak bensőleg érintkeztek volna. A cseh mozgalommal egyidejüleg fogalmazta a dél-szláv párt azon programmját, hogy Horvátország önálló s Magyarországgal ép úgy, mint a monarchia másik államával csakis personál-unióban levő állam; a magyar-horvát kiegyezést pedig egyszerüen semmisnek kell tekinteni. A horvát tulzók ép úgy felelős ministeriumot követeltek mint a csehek, s a delegatióba, közvetlenül, a zágrábi országgyűlés által akartak választani. Vajjon a határőrvidéki lázadásban részük volt-e a cseh tulzóknak, meg nem állapitható, Hohenwartnak bizonyára semmi esetre sem volt része és szinte bizonyosnak látszik, hogy a correlativ horvát mozgalom, a különben is csak pár heti vagy hónapi időkülönbségek daczára, pusztán erkölcsi következménye volt a cseh mozgalomnak. Ekkép tagadhatatlan a tény, hogy az osztrák foederalismus szükségkép visszahatna Magyarországra s új életre keltené a dél-szlavizmust, felbátoritaná a dákorománizmust.

Csoda-e, ha ily körülmények közt Andrássy hosszabb várakozás után határozott állást foglalt? Ugyanazt tette, csakhogy nagyobb erélylyel és sikerrel, a mit Beust a felség elé terjesztett memorandumában. A cseh kérdésben tartott koronatanácsba meghivást nyerve, kifejtette saját álláspontját és a magyar közjogot, s megjelölte a fenforgó különbséget, hogy az ő rendszere a dualismus, s Hohenwart rendszere a foederalismus. Andrássynak erős szövetségese akadt az akkori közös hadügyministerben Kuhn tábornokban, a ki határozottan tiltakozott az ellen, hogy a cseh országgyűlés szavazza meg az ujonczokat s a hadsereg költségeit, s egyértelműnek mondta ezt a hadsereg s majd a monarchia felbontásával. Hohenwart két tűz közé szorulva némi hajlamot mutatott compromissum elfogadására, de kitünt, hogy sokkal messzebb ment, sem hogy visszatérhetne, s kijelentve, hogy a cseh fundamentális articulusokon mit sem lehet változtatni, mert azok minden döntő tényezővel való megbeszélés eredményei, inkább a bukást, mint az alkut választotta.

Igy ért véget a nagy foederalista kisérlet, mely azonban termékeny földbe hintette magvait, úgy hogy mindig új és friss hajtások származnak belőle.

Kié Hohenwart megbuktatásának érdeme? Beust magának tulajdonitja azt emlékirataiban. Kétségtelen, hogy a birodalmi kanczellár, miután megingatott állásából való tekintetből kezdetben teljesen szenvedőleges magatartást követett, a Schäffle-féle botrány nyomása alatt memorandumot adott be a felséghez, melyben kifejtette Hohenwart programmjának veszélyeit a monarchiára. Az is igaz lehet, amit Beust szintén feljegyzett emlékirataiban, hogy ő szóba hozva a cseh kérdést Andrássy előtt, ez az őt jellemző geniális könnyelműséggel azt felelte: Mit törődöm én Csehországgal? A döntő sulyt azonban bizonyára mégis Andrássy dobta a mérlegre, mert mögötte Magyarország állott, s mert Andrássynak személyes tekintélye és szerencséjének csillaga folyton emelkedőben volt, mig Beusté rohamosan esett.

Beustnak csak rövidlátására mutat, hogy észre nem vette, mikép szerepe megszünt azon pillanattól kezdve, midőn a harczi párt s a Németország ellen való beavatkozás, szintén legelső sorban Andrássy közbelépése folytán, megbukott. Ő a Poroszország elleni revanche rejtett eszméjét képviselte, s a midőn az eszme egyszersmindenkorra eltünt, sőt helyét a megalakult hatalmas német császársággal való szövetség eszméje foglalta el, nem ülhetett tovább az osztrák-magyar külügyministeri székben. Rövidlátása azonban annyira erőt vett rajta s annyira hitt a Hohenwart elleni aktio sikerében, hogy teljesen el volt bámulva, a midőn a már emlitett Braun belső titkos tanácsos 1871 november 6-ikán nála bekopogtatott s az uralkodó azon üzenetét hozta, hogy adja be lemondását. Nem értette meg miért kell elmennie, s elbocsátásának indokait talán csak Londonban sejtette meg, a hová nagykövetté kineveztetett. Ki lehetett volna más utódja, mint gróf Andrássy Gyula, a monarchia semlegességének s a német barátságnak képviselője, a kivel a német császár és Bismarck saját kifejezett óhajukra Gasteinban megismerkedtek.

Andrássy november 8-ikán lett külügyministerré s 12-ikén bucsuzott el a Deák-párti körben. Eötvös ekkor már nem élt, ugyanezen év február 2-ikán halt meg, de bizonyára fülébe csengett Andrássynak, ezen nagy sorsváltozás idején, Eötvös intelme: »Ne menj Bécsbe, mert erőd csak a magyar földön van, s odaát gyökértelen fa leszesz s el fogsz száradni, habár aranyporral fel is diszitenek, mint valami karácsonyfát.« A nagy magyar költő és bölcsész jóslata nem teljesült ugyan, vagy legalább nem teljesült egészen; de Andrássy a nemsokára elkövetkezett nehéz időkben bizonyára többször megemlékezett a külügyministeri széken is Eötvös szavaira. E szavak ép azért nem teljesülhettek egészükben, mert Andrássy Bécsbe költözve át mégis megmaradt a magyar talajon, a mint hogy továbbra is ő csinálta nehéz időkben a magyar politikát. Mindjárt ezen kezdte, midőn Lónyay Menyhértet jelölte utódjává a magyar ministerelnöki széken.

A DEÁK-KORSZAK SZÓNOKAI ÉS ÁLLAMFÉRFIAI.

Kautz Gyula
Csengery Antal
Zsedényi Ede
Simonyi Ernő
Szentkirályi Mór
Gr. Mikó Imre
Br. Sennyey Pál
Ivánka Imre
Csernátony Lajos
Rainer Pál
Zichy Antal
Madarász József
Péchy Tamás

Az Athenaeum kiadása.

V. FEJEZET.

Lónyay ministerelnöksége s a pártok bomlása.

A Deák-pártot dicsőségének magaslatán több csapás érte. A legelső volt az, hogy gróf Andrássy Gyula Bécsbe költözött át, de szinte még sulyosabb, s mindenesetre helyrehozhatatlanabb veszteség volt báró Eötvös Józsefnek 1871 február 2-ikán bekövetkezett halála. A modern és a szabad Magyarország lánglelkű apostola, s az új eszmék költője és bölcsésze, s egyszersmind a Deák-párt s a kormány legoszloposabb tagja dőlt ki benne. Az ellenzéken ugyanezen időtájt, kevéssel, Eötvös halála után, Nyáry Pál öngyilkossága okozott gyászt.

A Deák-pártot még további bajok és csapások is érték. Gorove Istvánnak a kabinetből való kilépésénél sokkal érzékenyebb veszteséget képezett Horváth Boldizsár lemondása; s azon körülmények, melyek közt a lemondás történt, mi jót sem jelentettek, mert a demokrata és liberális elvekbe kezdtek belevegyülni az ellenhatások, s Horváthnak egészségi állapotán kivül bizonyára e körülménynek tudandó be a nagyszabású miniszter távozása. Az úrbéri törvényeket a főrendiház csak azután tárgyalta ugyan másodizben, miután a képviselőház visszautasitotta ennek a telepitvényesekre vonatkozó reactionárius módositványát: mégis legelső sorban ép az úrbéri, s különösen a telepitési törvényjavaslat forditotta Horváth ellen a feudális gőgöt. Ez okozta a liberális igazságügyminister elkedvetlenedését, akinek már kezdetben keresztül kellett mennie az ugyane gőg okozta megaláztatáson, midőn Majláth György, az országbiróvá kinevezett kanczellár nem az ő, hanem gróf Andrássy Gyula kezéhez tette le az esküt. A tulzó ellenzék által különösen a Böszörményi-ügygyel kapcsolatban szinre hozott botrányok hasonlókép mélyen elkeseritették Horváthot, de leginkább a törvényszékek területi beosztása volt oka kilépésének, mert ez élesitette ki Andrássyval való régi antagonismusát. A kabinetben ép oly kevéssé volt nélkülözhető mint Eötvös, a kinek helyére Pauler Tivadar ült, s Horváth helyét Bittó István foglalta el, a távozó Rajner belügyministert pedig Tóth Vilmos pótolta, végül Gorove Istvánt a közlekedési ministerium élén Tisza Lajos váltotta fel. E személycserék, kivéve a belügyministerium élén történt változást, a Deák-pártnak határozott gyengülésére vallottak, úgy hogy Andrássy távozása után erős ministerelnökről kellett gondoskodni, különben a teljes bomlástól lehetett tartani. Fent és lent Lónyayra, a közös pénzügyministerre gondoltak, s bármily szükség volt rá elfoglalt helyén, s Deák ellenszenve daczára más ministerelnök nem is volt képzelhető, mint ő.

Sulyos viszonyok közt nagyobb föladatok megoldására alig vállalkozott parlamenti államférfi, mint gróf Lónyay Menyhért, midőn közös pénzügyministerből magyar ministerelnökké lett. De birt is a legtöbb oly tulajdonsággal, amelyekkel a nehéz föladatok megoldására jóhiszeműen és jogosan vállalkozhatott. Alig van régibb és ujabb alkotmányosságunk történetében politikus, aki nagyobbat bukott volna, mint ő, s akinek bukását a jogos indokok mellett igazságtalanabb motivumok idézték volna föl, mint az övét. Lónyay alakja, még hatalmának zenitjén is, inkább volt imponáló, sőt félelmes, mint rokonszenves; de politikai pályájának katastrophaszerű lezuhanása s azon sulyos s az igazság méretein túlmenő megtorlás, amelyben politikai tévedései részesültek, már eleve biztositják számára az utókor rokonszenvét.

Gróf Andrássy Gyulának a bécsi Ballplatzra való átköltözése elvonta a leplet a Deák-párt tagadhatatlan decadentiájáról, amelybe e nagy és hatalmas párt már Andrássy ministerelnökségének idején jutott, de amelyet Andrássy egyénisége meglátni nem engedett. A Deák-párt képes volt a kiegyezés létesitésére, de nem volt elég erő benne a szenvedélyes ellenzékkel szemben a nagy és rendszeres reformok keresztülvitelére. Maguk a pénzügyi mizeriák első gyászos jelenségei is mutatkoztak a látóhatáron. Lónyay már pénzügyminister korában, az 1870-iki budget készitésének idején sejtette a bekövetkezendő bajokat, s figyelmeztette kollégáit a reductiókra, sőt midőn 1870 május 16-ikán bucsút vett a háztól, hogy közös pénzügyministerré legyen, határozottan intette az országot, hogy a pénzügyi politika más utat váltson, különben az állandó deficit veszélyei fognak bekövetkezni.

Gróf Andrássy Gyulának külügyministerré történt kinevezése után a Deák-pártban, mint mondottuk, nem volt senki, aki Andrássy örökét átvehette volna, s igy minden szem a közös pénzügyminister, gróf Lónyay Menyhért felé fordult. Maga Deák Ferencz is kénytelen volt meghajolni azok indokai előtt, akik kifejtették, hogy csak Lónyay képes megmenteni a Deák-pártot az elzülléstől. Különösen három föladat nehezedett Lónyay vállaira: 1. A Deák-párt ujraszervezése és talpraállitása. 2. A pénzügyi és gazdasági reorganisatio. 3. A reform-terveknek nemcsak kidolgozása, hanem már az eddig benyujtott s a ház retortáiban tespedő javaslatok s az általános nagy reformirány gyakorlati megvalósitása. Ehhez azonban szükséges volt a ház botrányos vitatkozási rendjének megjavitása és Lónyay szerint a közjogi oppositio megtörése.

A tényleges viszonyok azonban lehetetlenné tették Lónyayra, de lehetetlenné tették volna bárkire a három föladat közül csak egynek megoldását is, annál kevésbbé mind a háromét. Maga a Deák-párt oly viszonyok közt volt, hogy annak nemcsak hatalmas kibontása, hanem még kellő vezetése is, különösen az uj választások után, lehetetlenné vált. A bomlás Lónyay ministerelnökségének pillanatától kezdve feltartóztathatatlan volt a

Deák-pártban, amelynek egyes árnyalatai lényegesen kezdtek különbözni a kormánypárttól. Az ugynevezett független Deák-pártiak a párt régi traditióit képviselték Lónyay hiveivel szemben. Az ellentét fokozódott Lónyay hires választása után. A Deák-párt nagy többséggel került vissza az új parlamentbe, de ellentétei növekedtek s hézagai kiszélesedtek. Oly ellentétes alkotóelemekkel került vissza a Deák-párt, hogy azt többé czéltudatos és nagyobb hadjáratra nem vezethette senki. A fusio gondolata még nem

Gróf Lónyay Menyhért.
(Fénykép után.)

érett meg a Deák-pártban. Hasztalan bomladozott az ellenzék is, hiába lépett ki a baloldali körből báró Podmaniczky Frigyes, gróf Károlyi Ede stb., hasztalan érlelődött a független balközép alakulása, a fusio eszméjére a Deák-párt ekkor még csak sejtésszerűen sem tért, sőt Lónyay Menyhért bukásának közvetlen okává később ép a fusio korai proclamálása lett.

Első föladatát tehát Lónyay nem oldhatta meg. A Deák-párt nagy volt, de belső antagonismusok tépték szét, s habár az ellenzék megtörve

került az új házba, a belsőleg egyenetlen Deák-párt többé nem volt képes nagyobb actióra. Ez volt egyszersmind fő oka annak, hogy Lónyay nem volt képes megtörni a közjogi oppositiót, s helyreállitani a tanácskozások szabályos rendjét. Igy bukott el harmadik föladatának megoldásában is, amely a számtalan, már kész és készitendő reformjavaslat keresztülvitele, szóval nagyszabású reformkorszak létesitése volt.

De azt lehetett volna hinni, hogy Lónyay második föladatát nagyobb sikerrel fogja megoldani, mint a többit. Tény, hogy Lónyay pénzügyi talentuma nemcsak általános elismerésben részesült, hanem egyszersmind reális alapokon nyugodott, sokkal reálisabb alapokon mint Kerkápolyé, vagy azon korszakban bárkié. Most utólagosan semmiféle positiv adattal nem lehet bebizonyitani, vajjon Lónyay képes leendett-e a pénzügyi veszedelem föltartóztatására, ha tovább tartja kezében a kormányrudat. De amily gyorsan és végzetesen bekövetkezett a katastropha, biztosan feltehető, hogy a veszedelem még a legjobb esetben is csak enyhébb alakjában jelentkezik, de el nem marad, habár Lónyay gyors bukása be nem következik. Lónyay érdemeinek elismerését maga Deák Ferencz is kifejezte, de hiveinek csak akadémikus vigasztalást nyújthatott azon gondolat, hogy félreszoritása nélkül az ország pénzügyei nem jutnak a legsanyarubb viszonyok közé.

A kétségkivül jeles premiert azonban nem föladatainak túlságos nagy terhe buktatta meg, ezeket még hosszabb időn át viselhette volna. Egyenesen és határozottan a fusio előtérbe állitása s a korruptio-háború vitte romlásába. A Deák-párt által ekkor még visszautasitott fusio az amugy is kétes hangulatú pártot nagyobb ellentétbe sodorta a ministerelnökkel, úgy hogy a korruptio miatt intézett támadások födözetlenűl találták a kormány fejét.

Az erkölcs nevében viselt harcz nemcsak a Deák-párt, hanem egyszersmind Lónyay személye ellen fordult. A pénzhajhászat és megvesztegetés, szédelgő gründolás, mágnásoknak s előkelő politikai egyéniségeknek az üzletekbe való bevonása mindjárt a kiegyezés után kezdődött s már 1868-ra vezethető vissza az incompatibilitási törvény gondolata, sőt az 1869-iki országgyűlésen tényleg szerepelt az összeférhetetlenségi javaslat. Lónyay alatt tagadhatatlanul növekedett az üzérkedők száma, a főbaj mégis az volt, hogy maga a ministerelnök személye gyanúsitás tárgyát képezte. Még annyi év után is emlékezetes azon ülés, melyben Lónyay ellen személyes támadás történt. A fusio korai s a párt tudta nélkül történt fölvetése bizonytalanságba lökte a kabinetet és többséget, s ezek nemcsak cserben hagyták jobb sorsra méltó vezérüket, hanem minisztertársainak hires strike-ja őt rögtönösen megbuktatta.

De mielőtt a Lónyay bukására következett viszonyok rajzolására térnénk át, röviden le kell számolnunk a pénzügyi és reform-kérdéssel.

Lónyay még a 60-as években nagy tekintélyt szerzett magának pénzügyi tehetsége dolgában, a mit részint mint publicista ért el, részint a

földhitelintézet körül szerzett érdemei által. Az ő kezébe volt letéve 1867-ben az ország pénzügyi jövőjének sorsa. Első budgetje nagyrészt megegyezett a nem alkotmányos kormány költségvetésével, de nagyobbra szabta a kiadásokat, 135 millióra, a nélkül, hogy a földadót emelte volna, sőt az egyenes örökösödési adópótlékot megszüntette.

Jellemző volt akkori viszonyainkra, hogy az egyenes adók sokkal magasabbak voltak a közvetett adóknál, mert mig amazok 55 millióra, ezek

Kerkápoly Károly.
(Fénykép után.)

az illetékekkel együtt 42 millióra voltak előirányozva. Az első költségvetés reális eredménye azonban az lett, hogy az egyenes adók nem folytak be teljesen, a közvetett adók ellenben 10 millióval több hozadékot adtak, deficit ekkor még nem volt, ezt a szörnyü járványt költségvetésünk nem ismerte.

Lónyay első pénzügyministersége, sőt a 69-iki budget is többlettel végződött. Az 1870-iki költségvetést 7 millió deficittel irányozta ugyan elő, de hozzávető számitással, a 68—69-iki hozadéki többlet alapján, 6 millió

többletet remélt, s igy a deficit előirányzása inkább csak látszólagos volt. Lónyay azonban már májusban Bécsbe ment s igy »nem tehetett róla«, hogy a deficit az év folytán a papiron 14 millióra, a gyakorlatban 24 millióra emelkedett s e hiányt Kerkápolynak, Lónyay utódának már kamatozó kincstári utalványokkal kellett fedeznie.

Kerkápoly első költségvetése, vagyis az 1871-iki budget, már a papiron 18 millió deficittel indult, az összes bevételeket ugyanis ez a költségvetés 242 millióra, a kiadásokat 260 millióra irányozta elő, s igy három év alatt az ország kiadási előirányzata közel megkétszereződött. Lónyay 1871 november 14-ikén ministerelnökké kineveztetve, egyszersmind mint pénzügyminiszter ismét átvette Magyarország pénzügyi sorsának intézését. Ekkor már az ő költségvetése is jelentékeny hiányt irányzott elő. Igaz, hogy a költség-többleteket nagyrészt hasznos beruházások okozták, maga a közlekedési ministerium szükséglete 15 millióval növekedett s a pénzügyministerium vasutakra és vasúti garantiákra 9 milliót irányzott elő. Az összes kiadási előirányzat, a rendkivüli 70 millió kiadással együtt, meghaladta a 270 milliót.

Az 1872-iki hiány fedezésére Lónyay a törvényhozástól engedélyt kért 30 millió kölcsön kötésére, s Magyarország ekkori hitelét még mutatta ama körülmény, hogy Londonban 30 millió helyett 280 milliót jegyeztek, a ministerelnök és pénzügyminiszter financztehetsége tehát még mindig csorbitatlan hirben állott és sokak előtt megmaradt még bukása után is. A fusióig mindig arról volt szó, a legnagyobb pénzügyi romlások közepett is, hogy az ország financiáit csak Lónyay képes rendbe hozni.

De Magyarország belső reorganisatiója tekintetében szintén sokat várt a közvélemény Lónyaytól s különösen az ő korszakát tekintette az ország reform-korszaknak.

Nem kevesebb mint 76 törvényjavaslat maradt elintézetlenül a 69—70-iki országgyűlésen s ezek közt oly javaslatok, minő az állami tisztviselők nyugdijazása, a földadókataster kiigazitása, az incompatibilitás, a tizedes súly- és mértékrendszer, a vallás szabad gyakorlása, a kisdedóvás, a közép- és felső oktatás reformja, a szőlőváltságról szóló törvény módositása, a halálbüntetés eltörlése, az italmérési jog megszüntetése, több szerzet és zárda eltörlése, a nők egyenjogusitása, a hirlapbiztositék eltörlése, a választóreform és a választási visszaélések megbüntetése, s mindezeken felül legalább 10—20 vasút kiépitése. E javaslatok közül igen sok csak évek, sőt évtizedek mulva valósult meg, s némelyik egyáltalán megfulladt a ház actái közt. De bizonyos, hogy szélesebb körű reform-programm nem is volt föláll ítható, s most mind e reform-törekvés súlya rászakadt a Lónyay által választott országgyűlésre.

Az eredmény ismeretes. A reform-országgyűlés helyett lett ismét a viharok és rombolások országgyűlése.

Lónyay ellen a legdöntőbb csapást az ellenzék ép a reform-kérdések miatt mérte.

Igen tanulságos azon harcz, mely az 1848-iki választótörvény reformjának idején folyt úgy a parlament, mint a sajtó küzdőterén. Hevenyészett alkotás átalakitásáról s kellő megszilárditásáról, valamint a 48-iki törvényhozás értelmezéséről volt szó. Lónyay belügyministerének, Tóth Vilmosnak két törvényjavaslata gyors egymásutánban került a ház elé. A választóreform tárgyalását márczius 6-ikán kezdte meg a parlament s ugyanekkor benyujtotta Tóth Vilmos a parlamenti cziklusnak 5 évre való kiterjesztésére szóló javaslatát. Mind a kettővel szemben az ellenzék obstructiót szegezett s 1872 márczius 6-ikától a mandátum lejártáig, illetőleg a ház feloszlatásáig tartott az éjjeli ülésekkel vegyes kerékkötő harcz. Az állitólagos reactió volt talán inkább ürügye mint oka a küzdelemnek; de hogy az akkori közszellem iránya és gondolkozása felől tájékozást nyerjünk, pillanatra meg kell világitanunk az akkori viszonyokat.

Az 1869-iki választások heves küzdelmei után tagadhatatlanul visszalépő szellem kezdett tért foglalni s ezen erős irányzatnak egyik czélja volt a választó-census fölemelése s a képviselők számának leszállitása. Azon korbeli röpiratok és hirlapok kétségbevonhatatlanul megállapitják a tényt, hogy a közönségnek nem csekély része a census alacsony voltában vélte föltalálhatni a temérdek választási visszaélés okát. Egyáltalában a conservativ irány, mely bizonyos retrográd szellemmel párosult, az alkotmányos és liberális ujjászületés kezdődő korszakában sokkal inkább követelte érvényesülését, mint jelenleg. Az ó-conservativismust Deák Ferencz és kiegyezése tönkre tették ugyan, de nem irthattak ki bizonyos conservativ fölfogást, mely minden válságosabb alkalommal föl-föllépett, de kevésbbé a kormányzatban, mint inkább a közszellemben.

Maguk a Deák-párti kormányok, de különösen az Andrássy-kabinet kiválóan liberális szellemnek hódoltak. Horváth Boldizsártól származott az a telepitési törvény, mely irányjelző gyanánt jelentkezett, a mely iránynak érvényesülnie kellett volna, s a földbirtok-kérdés ma már legalább is közel állna megoldásához. De a felsőházban áttörhetlenül állást foglalt ez irány ellen a conservativ falanx s megalkuvásra került a dolog. A Deák-párti kormányoknak becsületére és liberalismusára, tisztességére válik mindazon javaslat, mely a közoktatásról, vallásszabadságról, a regale megszüntetéséről, a nők egyenjogusitásáról, több szerzet és zárda eltörléséről, a hirlapóvadék megszüntetéséről, az incompatibilitásról stb. a ház asztalára került. Más törvényjavaslatok is mutatták ama korszak ellentétekben vergődő szellemét, mert másrészt viszont nagy pártja volt a csak imént eltörölt testi fenyitéknek, és sokan a legkomolyabban vádolták a Deák-párt fenkölt szellemét mely a rabszolgák büntető rendszerét megszüntette.

Kétségtelen ekkép, hogy bizonyos kiforratlanság mutatkozott a közszellemben. Egyrészt a 48-iki s a 48 előtti korszak, másrészt a doctrinair liberalismus s a gyakorlati állami és társadalmi élet csatáztak egymással. A Deák-párti kormányok mintegy középutat választottak a közszellem ellen-

tétei között, s mégis, mihelyt valamely, a 48-al kapcsolatos kérdés végleges megoldásába kezdtek, azonnal a reactio vádjával találkoztak. Igy történt ez az ötéves parlamenti ciclus és a választó-reform kérdésében. Meg vagyunk győződve, hogy a parlamenti ciclusnak 5 évre való meghoszszabbitását ma már a legtúlzóbb pártárnyalatok sem tartják reactionáriusnak. Miután a liberális Tisza-kormány megvalósitotta az ötéves ciclust, senkinek sem jut eszébe ezt visszacsinálni, vagy magát a mandátum hatályának kitolását a szabadsággal ellentétes szelleműnek találni, s pedig annak daczára, hogy a 48 demokratikus szelleme a háromévi ciclust hozta be, s a demokrata irány ma is a rövid parlamenti ciclusok mellett van. S midőn Tóth Vilmos 1872 márczius 6-ikán mégis benyujtotta a ciclus meghosszabbitásáról szóló törvényjavaslatot, fölharsogott az összes ellenzéki padokon a reactio vádja.

Ugyancsak az 1848 : V. t.-cz., vagyis a választótörvény reformja szintén a reactio czimén talált leghevesebb parlamenti ellenállásra, pedig legalább is részben igazuk volt a kormányt védő publicistáknak, a kik kimutatták, hogy a kormány javaslata a 48 szellemének felel meg, mert a feudális census egy része helyett a közteherviselés által indokolt adócensust hozta be. Ugyancsak a 48 szelleméhez képest a nemességet mint különös jogforrást el nem ismerte, hanem azon alapelvből indult ki, hogy csak a szerzett jogokat nem szünteti meg, s igy a ki régi nemesi jogon gyakorolta a választást, attól azt el nem vette; de a nemesség czimén új fölvételt meg nem engedett. Ellenben kiterjesztette a kormány javaslata a választói jogot az ország Királyhágón túli részében is a honoratiorokra, gazdatisztekre, gyárvezetőkre stb. s ugyancsak kiterjesztőleg hatott akkor is, a midőn a föld- vagy tőke-jövedelem helyére bármely jövedelem 100 forintnyi minimumát tette. Csak egyetlen egy helyen gyakorolt a javaslat megszoritást: a hol a 48-iki törvény ellenére nyertek az illetők választói jogot. A parlamenti és sajtóbeli harcz a 48-iki alkotmányon való réstörés és a reactio czimén indult, pedig mindez nem volt egyéb mint a 48 elsietett törvényalkotásának gyakorlati megvalósitása s a rakétaszerü észjárásnak a gyakorlati élet viszonyaihoz való alkalmazása. A törvényjavaslat legnagyobb része később tényleg meg is valósult s pedig ugyancsak a 48-iki törvény értelmezése és szelleme alapján, s akkor már aligha panaszkodott valaki reactióról s nem pusztán azért, mert a szerzett jogoknak talán nagyobb tiszteletben tartása jelentkezett az új törvényjavaslatban. A főindok a leszürődő s nem a reactionárius irány volt. A leszürődő, a viszonyokat tekintetbe vevő s az élettel, nem pedig a reactióval megalkuvó irány birta rá úgy a közszellemet, mint a törvényhozást, hogy a 48-iki alkotások igen jelentékeny részét átidomitsa a való élet követelményeihez, valamint hogy solid alkotással pótolja a 48-iki hevenyészés hézagait. Az obstructio meggátolta első izben a Deák-párti kormányok kisérletezését, de a józan megfontolás később szinte harcz nélkül hozta létre az élet által

követelt reformokat, a melyek a 48-at belekapcsolták — minden retográd csorbitás nélkül — a gyakorlati élet viszonyaiba. Voltak igen komoly és igen liberális javaslatok, melyeket nem a kormányok, hanem a közvélemény és a főrendiház ellenállása gátolt meg: ilyen volt névszerint a telepitési törvényjavaslat, majd később a zsidók és keresztények közti házasság részleges reformja. De a gátolt reformok legnagyobb része — sok esetben még nagyobb mérvben — később megvalósult, s valódi reactionárius törvény egész alkotmányosságunk korszaka alatt létre nem jött. Félrendszabály, habozás, számtalan van beiktatva Corpus Iurisunkba, de határozott reactionárius törvény egyetlen egy sem. Ez elég biztosíték a tekintetben, hogy a liberalismus Magyarországon szilárd talapzaton áll.

A reactio vádja Lónyay, illetőleg Tóth Vilmos javaslataival szemben is párttaktikát jelentett és semmi egyebet. Az obstructio kezdetben csak a választási törvény ellen indult, de márczius 6-ikán, midőn Tóth Vilmos benyujtotta az országgyűlés meghosszabbitására való javaslatot, a parlamenti kerékkötőt a szélsőbal kiterjesztette erre is. Tisza Kálmán azt adva okul, hogy a kormány nem adott neki meggondolási időt, csatlakozott az obstructiohoz, s az óvatos és habozó Ghyczy is oly kijelentést tett, hogy nem helyesli ugyan az obstructiot, de nem küzd ellene.

Igy indult meg az első nagy obstructio 1872 márczius 6-ikán s folyt az a parallel ülésekben is, melyek délután 5 órakor kezdődtek. Tisza az ülések permanentiája ellen tiltakozva fenyegetőzött, hogy naponkint tizszer szóba hozza az ülések határidejét. Lónyay alkudozásba bocsátkozott az ellenzékkel, midőn a délutáni ülések, a hajnali órák sem törhették meg a szövetségre lépett balközép és szélsőbal ellenállását, de, mert a béke feltétele a választási és a ciclust meghosszabbitó törvényjavaslat visszavonása volt, a kormány nem engedhetett. Ép oly kevéssé juthatott kedvező megoldásra a parlamenti botrány ügye, midőn márczius 19-ikén Jókai kisérlette meg a kiegyenlitést, s igy az obstructio folyt egész a ház feloszlatásáig, mert az 1869—72-iki országgyűlés mandátuma úgyis lejáró félben volt.

Erre következtek a választások, melyeket Lónyay az anyagi és erkölcsi corruptio épen nem válogatós eszközeivel vitt véghez, s melyek eredménye az lett, hogy Lónyay nagy személyes többséget akarva választatni, magában a Deák-pártban ellenségeket támasztott magának, az ellenzéket pedig végleg elkeseritette. Ez, s mint már emlitve volt, különösen az immoralitásnak a politikába való berontása volt legigazibb s legjobban kiérdemelt oka bukásának. Deákhoz való viszonya ministerelnöksége alatt sem javult meg, s az öreg úr akárhányszor kényszeritette egy-egy tervének elejtésére. Benne nem volt meg azon bátorság, mely felett annyira rendelkezett Andrássy, a ki egy izben az asztalhoz csapta Deák által ellenzett javaslatát s azt mondotta: »Jó, ülj hát helyembe, légy ministerelnök magad.« Deák neheztelt Lónyayra gründolásai miatt. Valóban a gomba módra

támadni kezdő pénzintézetek igazgató-tanácsosságok által igyekeztek lekenyerezni a parlamenti többséget, a Deák-pártot.

Utilitárius politikai rendszer kezdett lábra kapni s kiterjedt Lónyay korszakán túl is, sőt átment a Dráván s ott a lonsko-poljei ügy alakjában tönkre tette Rauch Lévin bán és az unió-párt uralmát. Görbe és családi vasutak épültek rendszer és terv nélkül, az ország drága pénzén garantirozott vonalakat a befolyásos férfiak egyike a saját magtárához, a másik parkjához vezette. Az alföld-fiumei vasutat oly kamat-garantia mellett épitették meg, hogy pusztán az elsőbbségi kötvények árán ki lehetett volna épiteni az egész vonalat, s igy a részvények egész ingyen maradtak a társaság zsebében, s hozzá még ez a vasút csak névleg viselte Fiume czimét, arra szolgálván, hogy Magyarország terményei egyenes úton ne juthassanak a kikötővárosba, s hogy a forgalom Budapestről decentralizáltassék. A vasuti botrányokat később betetézte Szlávy és Kerkápoly idejében a Lónyay alatt keletkezett keleti és az északkeleti vasút. A legtöbb bajról Lónyay tulajdonkép nem tehetett, amennyiben nem is az ő kormánya alatt jött létre, de tagadhatatlan, hogy még Lónyay első pénzügyministerségének idejében csiráztak ki a corruptio magvai. Jellemző volt a helyzetre a következő közbeszólás, mely a parlamentben történt: »Nincsen sem Deák-párt, sem ellenzék, hanem csak határőrvidéki erdő-, kassa-oderbergi s keleti vasút-párt.« A határőrvidéki erdőkre való czélzás különösen actuális volt a hires erdő-affaire következtében. Maga Deák Ferencz sokat beszélt a csikról, melyet azért utált meg, hogy a piszokban tenyészik, s ép ezért haragudott a vasuti törvényjavaslatokra is, s valahányszor egyet tárgyaltak, mindig kiment a folyosóra. Bizonyára nem érdemelte meg Lónyay személyes malversatiókkal Csernátony azon vádját, hogy a pénzügyministernek nem illik gazdagodni akkor, a mikor az ország szegényedik; de általános iránya felbátoritott könnyű pénzszerzésre s a politikai pályának pénzügyi gyümölcsöztetésére. Azon elégtétel, melyet a parlamenttől és a Deák-párttól kapott, személye s tisztakezüségének szólott, de nem azon rendszernek, mely alatta kapott lábra s mely ellen ő maga akart küzdeni az incompatibilitási törvény által, a midőn ennek javaslatát 1872 márczius 6-ikán beterjesztette.

A Deák-párt egyébiránt nem nagyon melegedett fel Lónyay elégtételének kérdésében, s midőn Csernátony a házban elismerte, hogy hibázott, Lónyay készségesen elejtette a házszabályok revisiójának indokolását, mely ez esettel állt kapcsolatban, s csak az egyszerű revisio terve maradt meg. Lónyay állása azonban saját ministertársai s a Deák-párt magatartása miatt megingott, s már deczember 2-ikán jelentette Bittó István házelnök, hogy Lónyay az egész kabinet lemondását beadta ő felségének, a ki ezt formailag el is fogadta. A lemondási okmány szerkesztésénél azonban minister-társai nem akartak beleegyezni ama kifejezésbe, hogy mindnyájan és egyenkint elvesztették a Deák-párt bizalmát, sőt ellenkezőleg, meg voltak győződve,

hogy a bizalmatlanság csak Lónyayt illeti. A társai által cserben hagyott ministerelnök engedett s az incriminált kifejezés nélkül vitte a lemondási okmányt a felséghez Gödöllőre. Már 1872 deczember 5-ikén nem volt többé minister s kijelentette, hogy mint egyszerű tagja a pártnak fogja a házát szolgálni, tulajdonkép azonban egy 40—50 tagból álló, s később a vacsora-

Haynald Lajos.
(Fénykép után.)

párt neve alatt ismeretes töredék vezére volt, mely érintkezéseket tartott fenn a mindinkább tömörülő konzervativ párttal.

Bukása előtt és után az ország egyaránt érezte, hogy politikai élettünknek erkölcsi felszabaditásra van szüksége, s ez nem érkezett el a Deák-pártnak Lónyayt követő kormányai alatt sem. Maga Ghyczy pénzügyminister korában constatálta, hogy a visszás állapotokon nem képes segiteni, mig végre 1874 végén legalább az incompatibilitási törvény komoly

tárgyalása és megszavazása által az erkölcsi regeneratióra az első lépés megtörtént.

A Deák-párt Lónyay ministerelnöksége alatt tovább decomponálódott s a politikai bomladozást jellemezte a conservativek és clerikálisok fellépése, a kik eddig legalább nyiltan nem szerepeltek. Lónyay választásának idején gróf Apponyi György Pozsonyban határozott ultramontán irányban beszélt s ugyancsak ő hirlapokban fejtegette egy katholikus párt szükségességét, Cziráky, Haynald és gróf Wenkheim László pedig a felsőházban nyiltan megtagadták a magyar király tetszvény-jogát. Az infallibilitási dogma s a hires encyclica kihirdetésének kérdésében már Andrássy sem ment tovább Jekelfalussy székesfejérvári püspök ad audiendum verbum hivásánál, annál kevésbbé volt bátorsága akár a Lónyay-, akár a Szlávy-kormánynak a Deák-párt bomladozása idején a keletkező ultramontán iránynyal szembeszállni.

Ép azért a dogma-kihirdető egyházfőnököket nem is üldözték, és Simonyi Ernő ki is jelentette, hogy a placetum mit sem ér az ellene vétő püspökök régen szokásos letétele nélkül. Annál kevésbbé indult meg a Deák Ferencz utolsó, 1873 június 30-ikán tartott nagy beszédének hatása alatt elfogadott egyházpolitika. Irányi Dániel ugyanis inditványozta a polgári házasság behozatalát, illetőleg, minthogy a ház több ily értelmü határozatot hozott, utasitani kérte a kormányt, hogy még azon ülésszak alatt terjeszsze be a kötelező polgári házasságról szóló javaslatot. Trefort cultusminister inditványára a kérdés akkép nyert megoldást, hogy a ház bizottságot küldött ki, melynek feladata volt az egyház és állam közti viszony törvényes szabályozása, azon elvek alapján, a melyeket Deák emlitett nagy beszédében kifejtett; ezek közt azonban a kötelező polgári házasság is helyet foglalt. Az illető bizottság azonban mit sem hallatott magáról, pedig a polgári házasságról szóló törvényjavaslat rég ki volt dolgozva, s nemsokára az egész ügy lekerült a napirendről. Pár hónap mulva Sennyey Pál megjelent a képviselőházban s megtartotta első nagy támadó beszédét a Deák-párt ellen.

Irányi Dániel aláirása.

Időközben megkisérlette a Deák-párt regenerálását Lónyay utóda, Szlávy József, a volt kereskedelmi miniszter. Szlávy József, a ki mint Olmützben soká elitélt szabadsághős, népszerűséggel s a Deák-pártban elég tekintélylyel birt.

Az egész kabinet megmaradt s csak gróf Zichy lépett Szlávy kereskedelmi ministerségi örökébe, majd 1873 márczius 8-ikán gróf Szapáry Gyula váltotta fel a beteges Tóth Vilmost a belügyministeri széken.

Az új kabinetet kezdetben mindenki ideiglenes jellegűnek tartotta, Lónyay is csakhamar kivonult a kormány pénzügyi politikájának birálatára, mely politikát egészen tervtelennek mondotta. A Lónyayhoz közel álló

sajtó, névszerint a »Reform«, kifejtette, hogy a Szlávy-kormány már a budget tárgyalásánál meg fog bukni; sőt egy ellenzéki szónok »ideiglenes ministerelnök«-nek mondta Szlávyt, a mire ez humorosan felelte, hogy e kifejezést nem találta kinevezési okmányában. A kabinet azonban különösen gróf Szapáry Gyula belépése által friss erőre látszott szert tenni, úgy hogy még az egyenes adókat is emelni merte. Sőt maga a 67 milliós deficit s

Szlávy József.
(Fénykep után.)

a pénzügyi bizottság előadójának, Széllnek a budget-vita megnyitásakor a pénzügyi gazdálkodás fejetlenségéről tett nyilatkozatai sem ingatták meg a Szlávy-kormány állását.

Az 1873-ban Ausztria gazdasági állapotait mélyen megrázó« krach sem rendítette meg a kabinetet, habár e válság Magyarországot is sujtotta, bár távolról sem oly nagy mérvben mint Ausztriát. Szlávy bukását az átöröklött hibák és betegségek, különösen a corruptio váltóláza okozta, bármily magasan felette állt ennek úgy Szlávy, mint egész kabinetje.

Átörökölte a keleti vasutat a Lónyay-kabinettől s ennek egész corrumpált rendszerét.

Csakhamar kitünt, hogy a keleti vasutnak 8, sőt 15—24 millió forint deficitje van.

A magyar politika s társadalom egyénileg voltak érdekelve ez ügynél, s igy a kormány mindent elkövetett, hogy a kellemetlen ügyet rendezze. A részvényesek terhére nem kevesebb mint 30 millió másod-prioritást bocsátottak ki, s a kormány felhatalmazást kért 1874 január 23-ikán, hogy a 30 millió másod-prioritásokat 17 millió forintért kiválthassa. A parlamentben heves vita folyt, Simonyi és Szlávy közt a legélesebb összeütközés történt s a kormány javaslata február 3-ikán 166 szóval 155 ellen, tehát csak 11 szóval fogadtatott el. A keleti vasut ügye akkép ért véget, hogy a kormány a keleti vasutat megvette s a visszaélések és mulasztások megtorlása végett az iratok áttéttettek a főügyészséghez. A főügyészség elkésettnek mondta a vizsgálatot, miután a külföldi főszereplők szabadon elmentek és az idő folyama a nyomokat elmosta. Ez ügy még később is interpellatiókra szolgáltatott alkalmat. Az előbb emlitett szavazást a kormány nem sokáig élte túl, habár többsége volt, s tulajdonkép a keleti vasut ügyében legkevesebb hiba terhelte. Mint már emlitve volt, a Deák-párt erkölcsileg is beteges decompositiója s pénzügyi politikájának a feladatokhoz képest való elégtelensége voltak bukásának valódi okai, habár kezdetben úgy látszott, hogy a nagy deficit nem teszi tönkre. A keleti vasút ügye csak az alkalmat szolgáltatta a bukásra s márczius 7-ikén Szlávy már jelentette, hogy elsején történt lemondását másnap ismételni fogja. A király ugyanis márczius 8-ikán érkezett Budapestre s meghallgatta a pártok vezéreit, köztük Tiszát és Ghyczyt is. Tisza ekkor még nem volt hajlandó a közjogi alapra való rálépésre s programmjának — bár feltételes — feladására. Ghyczy ellenben, a ki ekkor a körülbelül 30 főnyi középpárt vezére volt, engedett a király felszólitásának s belépett a Bittó által alakitott kormányba mint pénzügyminister.

Ekkor már kitünt, hogy a Deák-párt többé egymagában kormányt fenntartani nem képes s új elemek által való regenerálásra szorul. De a balközép is már régóta bomladozóban volt s Ghyczy 1872-ben kijelentette választói előtt, hogy visszalép a politikai pályától, s csak midőn a balközép nagy választmánya felkérte fontos tevékenységének folytatására, engedett s beleegyezését 1872 május 22-ikén Karlsbadból irt levelében tudatta.

A bomladozás azonban mélyre ható volt már 1873 nyarán. Csernátony ekkor irta az »Ellenőr«-ben a coalitióra vonatkozó czikksorozatát. Kijelentette ugyan, hogy csak egyéni nézeteit fejtegeti, de mégis nagy meglepetést okoztak fejtegetései az ellenzéken és a Deák-párton egyaránt, mert czikksorozatának eszmemenete a coalitio helyett fusióra irányult. Tisza Kálmán szintén levelezgetett, és pedig Kissingenből, de kijelentette, hogy a usiót ez idő szerint nem tartja lehetségesnek; a coalitiót azonban nem vélte kizártnak s »eljöhet az ideje, — úgymond, — mint a válasz-felirati vitában

is már jeleztem, a coalitiónak. De két feltétel alatt. Először érvényre juttatni általa elveink egy részét. Másodszor fentartani nyiltan a jogot a többinek keresztülviteléhez, vagyis nem mondani le azokról; de ha elhalasztatik is a rájuk vonatkozó javaslatok tárgyalása, fentartani, hogy azok elfogadására fenn és lenn a kedélyeket előkésziteni lehet. »Tisza 1873 június 15-ikén irt leveléből kitünik, hogy, habár egyelőre a fusiót lehetetlennek tartotta, a közeledést vagy az egyesülést nem utasitotta vissza, valamint elvei egy részének felfüggesztését sem.

A coalitio eszméivel azonban nem volt mindenki tisztában s némelyek Ghyczy szeptemberi manifestumának elfogadását értették alatta, a mi által a balközépből kiválni készült alvezért vissza akarták tartani; a balközép zöme végre is belenyugodott azon értelmezésbe, hogy a szövetkezés csak ideiglenes jellegű lehet s czélja a függő kérdések megoldása. A novemberi értekezlet nem igen tisztitotta meg a zürzavar elemeitől a coalitio fogalmát, de tény, hogy a Szlávy-kormány bukása után Tisza a coalitio esetére fentartotta különállását azon kikötés által, hogy kellő időben javaslatot fog a felség elé terjeszteni a közjogi kérdések megoldására.

Egyelőre azonban abban maradt minden kisérlet Tiszával, mert Ghyczy lépett előtérbe, aki 1873 deczember 10-ikén létesitette az ú. n. középpártot, balközép és részben Deák-párti elemekből. E közbenső párt körülbelül 25 tagból állott, kiknek sorában helyet foglalt: Horánszky Nándor, Ivánka Imre, Horn Ede, Domahidy Ferencz, Hammersberg Jenő, gróf Károlyi Ede, Schwarcz Gyula, Kármán Lajos stb. A pártok bomlásának további jelét mutatta Ugron Gábornak és Csávolszkynak kiszakadása a balközépből, akik a szélsőbalhoz csatlakoztak.

Ghyczy eljárását a komoly politikusok helyeselték, mert nem volt egyéb az mint Ghyczy aggódó hazafiságának következménye s valóságos áldozat, melyet hozott; az ellenzék természetesen mégis megtámadta úgynevezett hitehagyását. Ghyczy azzal védekezett, hogy pártállását azért adta fel, mert annak többé nem volt czélja, s ha kortársai elitélik, az utókor igazságot fog szolgáltatni neki.

Ghyczy és a középpárt kiválásától s a Deák-párthoz való csatlakozásától azonban ép az irányadó férfiak keveset vártak; legfontosabb momentumnak azt tartották benne, hogy a tulajdonképeni balközép, a Tisza-párt számára készitette elő az utat, áthidalva az ürt, mely azt a Deák-párttól elválasztotta. Maga Andrássy is csak féleredménynek tartotta Ghyczyék quasi fusióját, de mint átmeneti és kisegitő expedienst, szükségesnek vélte.

Andrássy a Tiszával és pártjával való fusiót a parlamenti egyensúly helyreállitásának czéljából feltétlenül szükségesnek tartotta, s Podmaniczky Frigyes, Tisza Lajos és Keglevich Béla által több izben érintkezett is a balközép vezérével. A kissingeni levelek semmi kétséget sem hagytak fenn, hogy adott pillanatban Tisza Kálmán megteszi nem is a fél, hanem az

egész lépést; de előbb még a Bittó-Ghyczy-féle közbenső állapoton keresztül kellett menni.

Az új kormány 1874 április 18-ikán terjesztette elő munkaprogrammját, de legfontosabb volt a pénzügyi helyzet kérdése, s Ghyczy május 13-ikán előadta pénzügyi exposéját, mely szerint még a folyó évben 42 millió deficit fedezéséről kell gondoskodni s igy felhatalmazást kért a 153 milliós, rövid idő alatt lejáró, uzsora-kölcsön második felének kibocsátására. A pénzügyi nyomoruság tehát ép úgy folyt tovább, mint Kerkápoly idejében, s csak

Bittó István.
(Fénykép után.)

igen kevesen hitték el Ghyczynek, bármekkora megfontolást s óvatosságot szokott tanusitani nyilatkozataiban, hogy az államháztartás egyensúlyát két év alatt helyreállitja. A Bittó-kabineten is nyomban az esett meg, a mi a Szlávy-kormányon, a nyomoruságos pénzügyi helyzetnél szinte több bajt okozott neki a politikai üzérkedés. A Szlávy-kabinetet a többi ok közt a keleti vasút ingatta meg s a határőrvidéki erdő-üzlet következményei, s különösen Molináry táborszernagy kiméletlen fellépése a legkellemetlenebb állapotba sodorták.

Ez ügy azzal végződött, hogy az engedményesek, a kik közé volt ministerek s a Deák-párt előkelő tagjai tartoztak, negyedfél millióig belebuktak az üzletbe. A Bittó-kabinet alatt egy eszmei rövidülést is szenvedett a Deák-párt. 1874 június 21-ikén került a ház plenuma elé a már emlitett egyházpolitikai bizottság jelentése, mely szerint a kötelező polgári házasság volna behozandó.

Időközben azonban fordulat következett be, s úgy látszik, a kormány nem nyert engedélyt a kötelező polgári házasság megvalósitására, mert kérte a tárgynak a napirendről való levételét, de megigérte, hogy a legközelebbi ülésszakban e kérdésben törvényjavaslatot fog előterjeszteni. Az ellenzék erőfeszitése daczára a kabinetnek 50 többsége lett. De már az őszi ülésszakban egészen más kérdésekről volt szó. Tisza és a balközép erélyes actióba lépett a kormány ellen általában, de különösen a pénzügyi kérdésekben. Nagy feltünést keltett a balközép vezérének a választó-reform kérdésében a felsőház ellen intézett éles támadása, melynek gyökeres átalakitását követelte, mondván, hogy ha a magyarság suprematiójáról van szó, ez nem a felsőház által valósitható meg, melynek mágnásai oly keveset tesznek a magyar nyelvért, művészetért és iparért. A karácsonyi szünet alatt a Bittó-Ghyczy-kormány teljesen megérett a bukásra. Ghyczy új programmja az októberi exposétól lényegesen különbözött s ismét csak azt mutatta, mennyire ingadozik a kormány pénzügyi politikája, s a pénzügyminister 1875 január 14-ikén magában a pénzügyi bizottságban vereséget szenvedett, hol 13 jelenlevő tag közül csak 4 Deák-párti fogadta el a kormány azon javaslatát, hogy 13 millió új adó vettessék ki az országra. Ghyczy a ház plénumára appellált, s ekkor következett azon nevezetes költségvetési tárgyalás, melyben a fusio kérdése eldőlt.

VI. FEJEZET.

A Deák-párt és a balközép egyesülése.

Az indemnity felett aránylag rövid vita folyt, s már ekkor beszélgettek a döntő tényezőkhöz közel álló férfiak a fusio közeli eshetőségéről. Sennyey ebben az egész vitában hallgatott, Tisza is csak rövid beszédet tartott, mert a döntő ütközet hátra volt s a költségvetés érdemleges tárgyalásakor következett be. De még mindig kétes volt, vajjon coalitio lesz-e vagy fusio, s e tekintetben Tiszának hires újévi beszéde sem szüntette meg a bizonytalanságot, melyben a balközép vezére figyelmeztette pártját a haza nehéz helyzetére és az esetleg szükségessé váló áldozatokra. Sőt még a költségvetési vita is akkép indult, hogy nem lehetett biztosan

megmondani a kibontakozás módját, csak annyi volt egészen kétségtelen, hogy új pártalakulás van küszöbön s ebben Sennyey is részt követel magának kis csapatával, valamint a Lónyay-féle párttöredék is. Megindultak a kulisszák mögött az intrikák és capacitatiók.

Széll Kálmán még az indemnity vitája alatt azon kérdést intézte Móricz Pálhoz, vajjon a balközép, a középpárt s a Sennyey- és Lónyay-fractio közt jön-e létre a fusio?

A Lónyay-pártiak és Sennyey-féle conservativek Tiszával a Deák-párt ellen, vagy pedig a balközép és a Deák-párt szemben a Sennyeyistákkal és a saját lázadó elemeivel. Legilletékesebb forrásokból vett felvilágositások szerint csak a Lónyayval való fusio volt kizárva, ellenben egyáltalán nem mutatkozott lehetetlennek a Sennyeyvel való megegyezés és egyesülés azon nagy ellentétek daczára, melyek a Sennyey-csoport és a balközép közt tényleg léteztek. Úgy a közjogi felfogás, mint a belreformok tekintetében Sennyeyék tágnak tartották a kiegyezést, Tisza és a balközép szüknek. Sennyey a belügyekben radicális centralista, Tisza és a balközép conservativ municipalisták voltak. A döntő pillanatban Sennyey kiesett a combinatióból s mindenesetre a rövidet huzta.

Deák ekkor már nem folyt be, vagy legalább nem döntőleg, az eseményekre, de utolsó nagy actiójának idején liberalismusát ép a conservativek ellen forditotta. Maga Andrássy ellene volt a conservativekkel való minden fusiónak.

Annál kevésbbé szövetkezhetett volna Tisza a conservativekkel, midőn a balközép vezére mégis alkudozott Sennyeyvel, vagy erkölcsi lehetetlenségre vállalkozott, vagy pedig csak taktikázott, ijesztve a Deák-pártot. Sennyey, Móricz Pál előadása szerint, meglátogatta Tiszát s a politikai helyzetet akkép jellemezte, hogy kettejük magatartásától függ az ország sorsa. A beszélgetés után Sennyey azon hitben távozott, hogy Tiszával még ülhet egy kabinetben.

Móricz Pál még Lónyay és Tisza közti találkozásról is szól egyik munkájában, maga Tisza Kálmán azonban e sorok irójának azt mondja, hogy Lónyayval a fusio előestéjén nem találkozott s vele alkudozást nem folytatott. A határozott világosság sugarát Tisza Kálmán február 3-iki beszéde vetette a helyzetre és a parlamenti vitára. A pénzügyi aphorismák és támadások után, egy fordulatnál ez a beszéd meglepte a házat Tisza azon kijelentése által, hogy a közösügyi kiadások akkor sem lennének kisebbek, hogy ha azokat a ház szavazná meg. Ekkép Tisza elismerte, hogy az ő közjogi programmja pénzügyileg nem volna kedvezőbb az országra, mint a közösügyi költségeknek a delegatiók által való megszavazása. Egy további fordulat az európai helyzetre való tekintetből a véderő fentartását követelte, hogy a monarchia biztossága veszélyeknek ki ne legyen téve.

De csak most következett a parlamenti helyzetet eldöntő beszédnek legfontosabb, a közjogra s a pártviszonyokra vonatkozó része:

»Megalakultak a pártok 1867-ben, hogy ne mondjam: kizárólag, de főleg azon alapon, hogy melyik minő állást foglal el az 1867 : XII. törvényczikkel szemben. Én távol vagyok attól, hogy ezen megalakulást igazoltnak ne tartsam. Azt hiszem, igazolt volt az egyik és másik részről is. Azok, kik megteremtették az alapot, természetes — bár óhajtottam volna, egyéni nézetem szerint, hogy ne tették volna — de természetes, hogy annak megvédése körül sorakoztak legelőbb. Ép oly természetes, hogy mi, kik azon módozatokat, melyek ott meg vannak állapitva, rosszaknak tartottuk és rosszaknak tartjuk ma is, sorakoztunk azon reményben, hogy azokat megváltoztatni leszünk képesek. Engem főleg két indok vezetett. Egyik, mely vezetett, az volt, hogy — nem tagadom — reménylettem, hogy az ország megadandja ezen nézeteknek a többséget, hogy az ez iránti actiót megkezdeni lehessen. A másik, mit reménylettem, az, hogy ha eltérnek nézeteink e tekintetben, de azok, kik jónak tartják az 1867 : XII. törvényczikket, melyet én rossznak tartok, bármeddig kormányoznak is, az országot anyagilag és szellemileg előbbre fogják vinni. Nem tagadom, mindkét feltevésemben csalatkoztam.

»Ha csak az elsőben csalatkoztam volna és csalatkoztunk volna, azt gondolom, senkinek nem jutna eszébe, nekem legalább bizonyosan nem, a párthelyzetekről értekezni. Mert, ha azon párt az országot anyagilag és szellemileg emelte volna, mely ama törvény védelmére sorakozott, a helyett, hogy, fájdalom, oda vitt bennünket, hol most vagyunk, semmi okunk nem lenne és nem lett volna azt mondani: igy kára lesz az országnak, igy elpusztul az ország.

De, uraim, ha a baj constatálva van, a mihez még hozzá kell tennem, mert ez adja meg a dolognak igazi természetét, hogy most már meg vannak alakulva a pártok, úgy hogy minden pártnak saját tagjai egyetértenek azon kérdésre nézve, mely ma nem tárgyalható, meg nem oldható, mely ma nem válhatik practikus, égető kérdéssé, de a pártoknak egyes tagjai, és talán épen azért, mert sokkal többen vannak, ez inkább áll a tisztelt többségről mint rólunk, nagyon is szétágazó nézetben vannak azon kérdésekre nézve, a melyeknek megoldása égető szükség.

Tisztelt ház! Ebben kell keresnem egy erélyes, tervszerű actiónak legnagyobb akadályát. De a kérdés, mondom, az, hogy miután megvan a baj, mit kell tenni? Egy igen tisztelt képviselőtársam, Simonyi Ernő, felemlitette, hogy igen rosszak a pártviszonyok és sokan elébe teszik a párt érdekét a haza érdekének, holott nincs abban semmi lehetetlenség, hogy, ha valaki meg van győződve, hogy az út rossz, melyen eddig járt, pártállását megváltoztassa. Én tökéletesen igazat adok neki elméletileg, de megvallom, hogy az elmélet nagyon szélesre kiterjesztve veszedelmessé válhatnék, mert a megváltozott meggyőződésre hivatkozás köpönyegévé lehetne a kielégitést váró hiuságnak, épen úgy mint a sértett hiuságnak. De nálunk nem is ez a helyzet, mert egyik párt sincs azon helyzetben tudtommal, hogy arról

lenne meggyőződve, hogy helytelen azon alap, a melyen a párt megalakult; sőt a tisztelt túloldal, úgy tudom, ma is helyesnek tartja, hogy az 1867. évi XII. törvényczikk minden határozatai megtartassanak, mig mi ezen az oldalon most is óhajtandónak és kivánatosnak tartjuk, hogy annak bizonyos részei megváltoztassanak.

Midőn, tisztelt képviselőház, a helyzet ilyen, és mert én senkitől e világon elveinek megtagadását, az azok valósitásáról való lemondást nem tudnám követelni; de épen azért ezt magamtól sem hagyom követeltetni, ha segiteni akarunk a bajon, csak egy mód van: Ne azt kérdezzük egymástól, mi a nézetünk a jövő kérdései fölött, de kérdezzük egymástól azt, mi a nézetünk a mostani égető kérdések közt.

Tisztelt ház! Elveinek, álláspontjának elhagyásával nem tud sem párt, sem egyén segiteni, azt a históriából idézett számtalan példával lehet bizonyitani; de, uraim, én a mi helyzetünkre hivatkozom csak. Ez is tanusitja azt, hogy, ha elveinek elhagyásával a működés terére lép valaki, ha ezt önzetlenül, ha ezt nem nagyravágyásból, hanem aggódó hazaszeretetből teszi csupán, mint a jelen esetben, minden esetre nemes áldozat, de a haza ügyeire elveszett áldozat lesz.«

Tisza beszédének további része forma szerint való programmbeszéd volt, s programmjának első pontja gyanánt a tisztviselők választását követelte, az igazságszolgáltatásra nézve pedig megjegyezte, hogy a drágán megfizetett theoriáktól most már vissza kell térni s az igazságszolgáltatás és igazgatás újból való egyesitését óhajtotta az alsó fokokon. A vámszövetségre nézve erősen hangsulyozta az 1867 : XII. törvényczikkben kifejezett, a vámsorompók felállitását lehetővé tevő nemzeti jogot, de mégis elfogadta a közös vámterületet, sőt a bank-kérdésben is jobbnak tartotta a megegyezést, mint egy szinleg önálló magyar bankot.

Beszéde végén arra figyelmeztette a Deák-pártot, hogy dogmatikus követelésekkel ne gátolja a függő kérdésekre vonatkozó megegyezést, mert, ha az ország pénzügyei nem rendeztetnek, az általa védett közjogi alap meg fog változni, de úgy, a mint senki sem óhajtja.

»Bezárom beszédemet, végzé, s azon nyugalommal ülök le, hogy teljesitettem azt, a mit Nelson Trafalgarnál az angoloktól várt, teljesitettem kötelességemet.« E nagy hatású és forduló pontot képező beszéd után Tisza inditványozta, hogy a pénzügyi bizottság előterjesztését a ház még részleges tárgyalás alapjává se fogadja el.

Megtartották programmbeszédüket Lónyay is, Sennyey is, de Tisza beszéde uralkodott a helyzet felett. Bittó kormányelnök már február 7-ikén bejelentette a Deák-párt értekezletén, hogy a megváltozott viszonyok közepett, a költségvetés általános vitája után be fogja adni saját és társainak lemondását s a helyzetről jelentést tesz a koronának. De úgy ő mint Ghyczy, a vita bezárása előtt még nagy beszédet tartottak, s e beszédek hatása alatt a Deák-párt még egyszer összeszedve magát, nagy többséggel

mellőzte Tisza határozati javaslatát s a költségvetés előirányzatát részletes tárgyalás alapjául elfogadta. De az egész ház és a közvélemény mégis tudta, hogy a Deák-párti többség daczára, többé már nem is a coalitio, hanem a fusio van küszöbön. Maga Tisza az általános vita végén kijelentette, hogy habár tévedésből tartják február 3-iki beszédét szövetkezési ajánlatnak, az ajánlat elfogadása azt jelenti, hogy megjelölte a helyes irányt. Bittó pedig kijelentette, hogy, habár a parlamenti formák szerint nagy győzelmet aratott, nem áll útjában a két nagy párt együttes működésének s kérte a házat, hogy, a mig a korona dönt, ne tartson ülést. Tisza, megjegyezve, hogy a kormány eljárása ily nagy többség mellett szokatlan, nem tett kifogást a kormány lemondása s a ház szünetelése ellen. A kormányelnök másnap Bécsbe ment és beadta lemondását s onnét azon megbizással tért vissza, hogy Tiszával, a ki közjogi oppositióját ekkép feladta, alkudozzék, s Budapesten az ép itt időző Andrássy mindent elkövetett, hogy az alkudozás sikerüljön. Természetesen arról szó sem lehetett, hogy Tisza egyszerűen belépjen a Bittó-kabinetbe, hanem nagy átalakulásnak kellett történnie.

A helyzet megbeszélése végett Tiszát Bécsbe hivták s a korona most már megbizta a Bittó-kabinetet, hogy többé nem a coalitio, hanem a fusio iránt kezdje meg a tárgyalásokat. Ekkor bukott el véglegesen a coalitio eszméje, mely nemhogy gyökeresen meggyógyitotta volna pártviszonyainkat, hanem inkább sulyosabb betegség csiráját oltotta volna azokba; vagy pedig hazug jelszó alá tényleg a valóságos fusiót takarta volna. Nyolczas bizottság működött, melyben 4 Deák-párti s 4 ellenzéki tag volt; a Deák-pártiak valának: Széll Kálmán, Gorove, Szlávy és Csengery; az ellenzék részéről: Tisza Kálmán, Péchy Tamás, báró Simonyi Lajos és Várady Gábor.

Február 19-ikén véget ért a tárgyalás s, mint Tisza programmbeszédéből előre látható volt, a közös ügyek, azok kezelési módja, a vám- és kereskedelmi szövetség, valamint a bank-kérdés nem képezték gátját a fusiónak. A tisztviselők kinevezését a Deák-párt nem inditványozta, s igy Tisza programmjának itt sem támadt ellentéte, az igazságszolgáltatás rendszere pedig, melynek alapelveit Tisza erősen támadta, nem volt alkalmas arra, hogy a nagy átalakulást meggátolja. A költségvetés és a deficit fedezése tekintetében pedig a bizottság azon határozatot hozta, hogy e tekintetben az expediens kitalálását az új ministerelnökre kell bizni.

Legnehezebb volt a fusio által létesitendő új párt elnevezése, mert abban, hogy három ellenzéki foglaljon helyet az új kabinetben, mindenki beleegyezett, s igy Andrássy is. Tiszának azon követelését, hogy a Deák-párt és a balközép szünjék meg s alakuljon át szabadelvű párttá, gróf Andrássy Gyula azon indoknál fogva tartotta elfogadhatatlannak, mert a 210 tagból álló Deák-párt nem rakhatja le a fegyvert 70 balközépi előtt.

Ezen nehéz kérdés megoldását Móricz Pál következőleg adja elő:

Andrássy és Wenkheim Béla között e felett igen éles vitatkozás merült fel. Wenkheim határozottan kijelentette, hogy a mennyire ő ismeri Tiszát, ezen egyetlen feltétel olyan, mely ultimátumnak tekintethetik, melyet soha és semmi körülmények között Tisza megváltoztatni nem fog, ezt tehát, mint szükséges rosszat, el kell fogadni, vagy letenni a fusióról, mert Tisza Kálmán nem fogja Ghyczy szerepét elvállalni, melyről már meg is győződhettünk, hogy czélra nem is vezethetett, s most aztán vond le magadnak a következéseket. Andrássy a legnagyobb kedvetlenséggel járt alá s fel a szobában. »Jól van, tehát eredj — mondá Andrássy tréfásan — az öreg Deákhoz, ki most betegségénél fogva türelmetlenebb mint valaha, de tartsd nyitva az ajtót, mert, daczára betegségének, az öreg felugorhatik az ágyából s téged kilökhet ezen ajánlatoddal együtt a szobájából.« Wenkheim maga is gondolkodóba esett a missio sikere felől, de az ő hazafiassága, bizalma Tisza Kálmán iránt nem ismert akadályokat; vette kalapját s ment az öreg úrhoz, ki őt a szokott szivességgel fogadta. Deák nagyon szerette Wenkheimot, nemcsak azért, mert kora ifjuságától fogva egyike volt azon fiatal mágnásoknak, kik a Batthyányakkal együtt Deák zászlaja alá állottak, de azért is rokonszenvezett vele, mert Wenkheim semmiféle anyagi előnyöket állásai által elérni nem kivánt; nem is húzott hasznot a politikából, épen úgy mint Deák maga. Midőn Wenkheim az öreg úrhoz ért, igyekezett az öreget a pártok jó hangulatával mulattatni, elmondta, hogy a még fennálló Bittó- és Ghyczy-kabinetben senki sincsen, a ki az állapotokat fentarthatóknak tartaná, hogy a fusio politikai szükségesség, mert bár a zöm a Deák-pártban van, és bármennyire idegenkedik is Tisza a vacsora-párttal egyezkedni, de a nélkül hogy formaszerű fusio jönne létre, megtörténhetik, hogy a balközép, a középpárt, melyből Domahidy Ferencz, Horváth Gyula, Horánszky Nándor nem fogadták el az indemnityt, a Senynyey-párt, a Lónyay személyes pártja s az úgynevezett kis emberek összefognak egy kérdésben, a kormányt leszavazzák; akkor a kétesebb állást foglalók — mint mindig szokott lenni — a többséghez átmennek s igy a Deák-párt zöme nélkül jöhet létre egy esetleges fusio vagy egy coalitionális ministerium. Most tehát itt az idő, mikor a döntő pillanatok elérkeztek, határozzon az öreg úr. Elmondá továbbá Wenkheim Béla Tisza Kálmán feltételeit, elmondta Andrássy Gyula nehézségeit, és erre Deák, minden legkisebb tétovázás nélkül, igen nyugodtan igy felelt:

A Deák-párt, midőn az 1867-iki kiegyezést létre hozta, sajátképen befejezte missióját, én csak addig voltam a párt valóságos vezére. Midőn egy parlamentáris kormány keletkezik, akkor annak a vezére nem lehet más, mint a ministerelnök. Az én vezérségem inkább csak tiszteletbeli, inkább csak névleges, igy a pártnak nevemről lett elnevezése és ezen névnek a mai napig fentartása inkább előzékenységnek tekinthető, de, ha másként lenne is, a hazának és a szabadelvü párt megteremtésének szivesen

hoznám meg bármikor az áldozatot, és ha a ministerelnök és ministerek többsége egyelőre a Deák-pártból fognak keletkezni, megtartva látom a decorumot és az arányt, mely pártunkat a lealázástól megmenti.«

Deák e nyilatkozata után Wenkheim Béla sietett vissza Andrássyhoz. A fusio előtt többé nem volt semmi elvi gát. Ferencz József király február

Báró Wenkheim Béla.
(Fénykép után.)

21-ikén Budapestre utazott s ott maradt egész márczius 3-ikáig, a midőn az új ministerium bemutatkozott a házban.

Az elvi akadályok elhárítása után következtek a személyi kérdések, hogy kik foglaljanak helyet az új kabinetben. Az első kérdés volt a ministerelnök személyéé. Az új ministerelnöknek nem volt szabad oly exponált politikusnak lennie, hogy egyénisége jelleget adjon a kabinetnek, tehát nem

lehetett Tisza, sem a Deák-párt valamely nagyon erős tagja. Deák-párti látszattal kellett birnia, de e külső látszat alatt azon bizonyossággal, hogy az átalakulás rövid idő alatt megtörténik s Tisza nyomul előtérbe. Keresve sem lehetett e czélra alkalmasabb egyént találni báró Wenkheim Bélánál, a ki azon nyilván kijelentett gondolattal vállalta el a ministerelnökséget, hogy azt csakhamar átadja Tiszának. Ezt mutatta ama körülmény is, hogy a Felség személye mellé rendelt minister állása az ő visszaléptéig betöltetlenül maradt. A Deák-párt ekkép, mint többség, megkapta az elégtétel tisztességes látszatát, mig ellenben Tisza és a balközép a tényleges hatalom birtokát. A személyi kérdés többi része sokkal könnyebb volt, habár a megfelelő szereposztáshoz ügyesség és tapintat kellett.

Volt egy irány, mely a fusiót még nagyobb mérvekre akarta kiterjeszteni és Sennyeynek a kabinetbe való bevonása által meg akarta szüntetni a conservativ pártalakulást; úgy látszik azonban, e combinatio egészen megbukott már keletkezésének pillanatában, a mint hogy nem is lehetett máskép, mert Sennyey programmja nem illett volna bele az új alakulásba. Eredménytelen ministeri combinatiókba kerültek az igazságügyministeri tárcza tekintetében Ghyczy Kálmán és Karap Ferencz; ugyancsak az igazságügyi tárczánál hozták combinatióba Várady Gábort, Szontágh Pált pedig a közlekedésügyi ministerium élére szánták, de ennek vonakodása után Péchy Tamás került oda. Három balközépi lépett be az az új kabinetbe: Tisza a belügyi tárczát vette át Szapáry Gyulától, báró Simonyi Lajos a kereskedelmi tárczát kapta a kiszorult Bartaltól; Pauler igazságügyministert pedig egy másik Deákpárti, Perczel Béla váltotta fel, s pedig egyenesen Tisza akarata folytán, a ki Paulert nem akarta bevenni az új kabinetbe. Legkevesebb bajt okozott a pénzügyministeri szék betöltése; erre minden tényezőnek jelöltje Széll Kálmán volt, Deák Ferencznek ezen rokona, a ki egész ifjan kerülve a házba, rohamosan előkelő positiókat foglalt el, s mint már régóta a pénzügyi bizottság előadója, az államháztartás ügyeit apróra ismerte. Már évek előtt szóban volt, mint pénzügyminister-jelölt, s kedvező véleményt szerzett a fiatal politikus számára, hogy a jelöltséget szerénységből visszautasitotta. Most nem térhetett ki a pénzügyministerség elől, eltekintve egyéb dolgoktól azért sem, mert, habár a pénzügyi bizottság előadója volt, nagy őszinteséggel feltárta úgy a bizottságban, mint a házban a Ghyczy-féle pénzügyi programm hibáit, s mélyreható rendszerváltozást követelt.

Az új kabinet, melynek tagjai voltak: Wenkheim Béla ministerelnök, Tisza Kálmán belügyi, Széll Kálmán pénzügyi, Simonyi Lajos kereskedelmi, Péchy Tamás közmunka-, Perczel Béla igazságügyi, Trefort Ágoston vallás- és közoktatási, Szende Béla honvédelmi és Pejácsevics horvát minister, márczius 3-ikán mutatkozott be a házban. Az új kormányelnök felolvasta a kabinet előleges programmját, melynek két pontja a közös ügyekre, a bank-kérdésre, a vám és kereskedelmi szövetség hátrányainak megszünte-

tésére, s többi 8 pontja egészen a belügyekre vonatkozott. Az utóbbiak között foglalt helyet a fokozott takarékosság, a bevételek növelése adóemelés nélkül, a közigazgatás és igazságügy reformja, a vasutak rendszerének átalakítása, az államjavak értékesítése a 153 milliós kölcsön törlesztése czéljából. Az új pártalakulás körvonalai most azonnal jelentkezni kezdtek. Báró Sennyey Pál felállt s megigérte, hogy pártjával loyális és lovagias oppositiót fog képezni, Simonyi Ernő pedig a szélsőbal részéről csak szigorú ellenőrzést jelentett be, nem pedig makacs s minden áron való ellenzéket. Lónyay nem mint oppositio, hanem mint egy független árnyalat vezére jelentette ki, hogy minden törvényjavaslatot megszavaz, mely az ország érdekének megfelel. Az ő gárdája azonban feloszlott, a midőn ugyanis Lónyay felhivta hiveit, hogy kövessék meggyőződésüket, ezek közül 60 a szabadelvü párthoz, 8 Sennyeyhez csatlakozott, úgy hogy most Sennyeynek több mint 30 tagból álló párt töredéke lett, mig a szabadelvü párt több mint háromszáz tagot számlált. Az új alakulást nagy ünnepségek fejezték be.

Igy jött létre az évek óta vajudó s az események által felkényszeritett fusio. Bármily véleménye lehet valakinek az elvek következetes fentartásáról, egészen bizonyos, hogy a pártközi viszonyok s az ország szerencsétlen helyzete közepett más kibontakozás nem volt képzelhető, mint a Deák-párt és a balközép egyesülése, s ez máskép nem jöhetett létre, mint a balközép közjogi programmjának feladása által. Tisza kezdetben a balközép közjogi elveinek fentartását össze akarta egyeztetni a kormányra jutással, s ezért mozgott folyton a coalitio eszmekörében; a coalitio azonban a belső ellentétek helyét kiegyenlithetetlenné tette volna s az egész kisérlet csakhamar tönkre jut, feltéve, hogy a korona ily alakulásba egyáltalán belement volna. Az akkor pénzügyi bukás szélén álló Magyarország züllő pártviszonyaival egyáltalán nem volt alkalmas a felfelé való imponálásra, de a balközép sem volt elég erős arra, hogy az ország gazdasági megmentésén túl a kiegyezés revisiójára vállalkozzék akkor, a midőn súlyos veszélyek környezték az országot, s már-már arról volt szó, hogy a kiegyezés módosulást szenved ugyan, de hátrányos és nem előnyös irányban. Az előadottakból kitünik az is, hogy maga a balközép sulyos válságban volt, Ghyczy és a középpárt kiválása számbelileg meggyengitették, egyes tagjai pedig, ép a vezérhez leghivebbek, nagyon is sürgették a fusiót, mely a hatalom birtokába juttatta őket. Ha a Deák-párt megtartja nemcsak számbeli, hanem egyszersmind erkölcsi fölényét, ha Ghyczy nem habozva, hanem bátran és merészen lép fel a pénzügyek terén s a Deák-párt élén nagy tekintélyű férfiu áll: mind e feltétel mellett nem fusio jő létre, hanem valószinűleg a balközép bomlott volna fel s egy része belép a Deák-pártba s másik, bizonyára sokkal kisebb, része csatlakozik a szélsőbalhoz.

De mint már emlitve volt, a tényleges viszonyok mellett minden párt bomlása közepett nem lehetett más megoldás, mint a fusio által, a habár nem is

teljesen rokon, de még sem egészen disharmonikus elemek egyesülése, s oly nagy kormányzópárt létesitése, melyet sem pártközi, sem közjogi ellentétek nem gátolnak az ország pénzügyi megmentésében, s belső reorganisatiójában. Még a közjogi programm elejtése mellett is számos lappangó differentia maradt a fusio által egyesült két párt tipikusabb elemei közt. Azok magukat európaibb szellemüeknek tartották, mig emezek kevesebbet törődtek a doctrinákkal és tudományos elvekkel. Az állások betöltésénél,

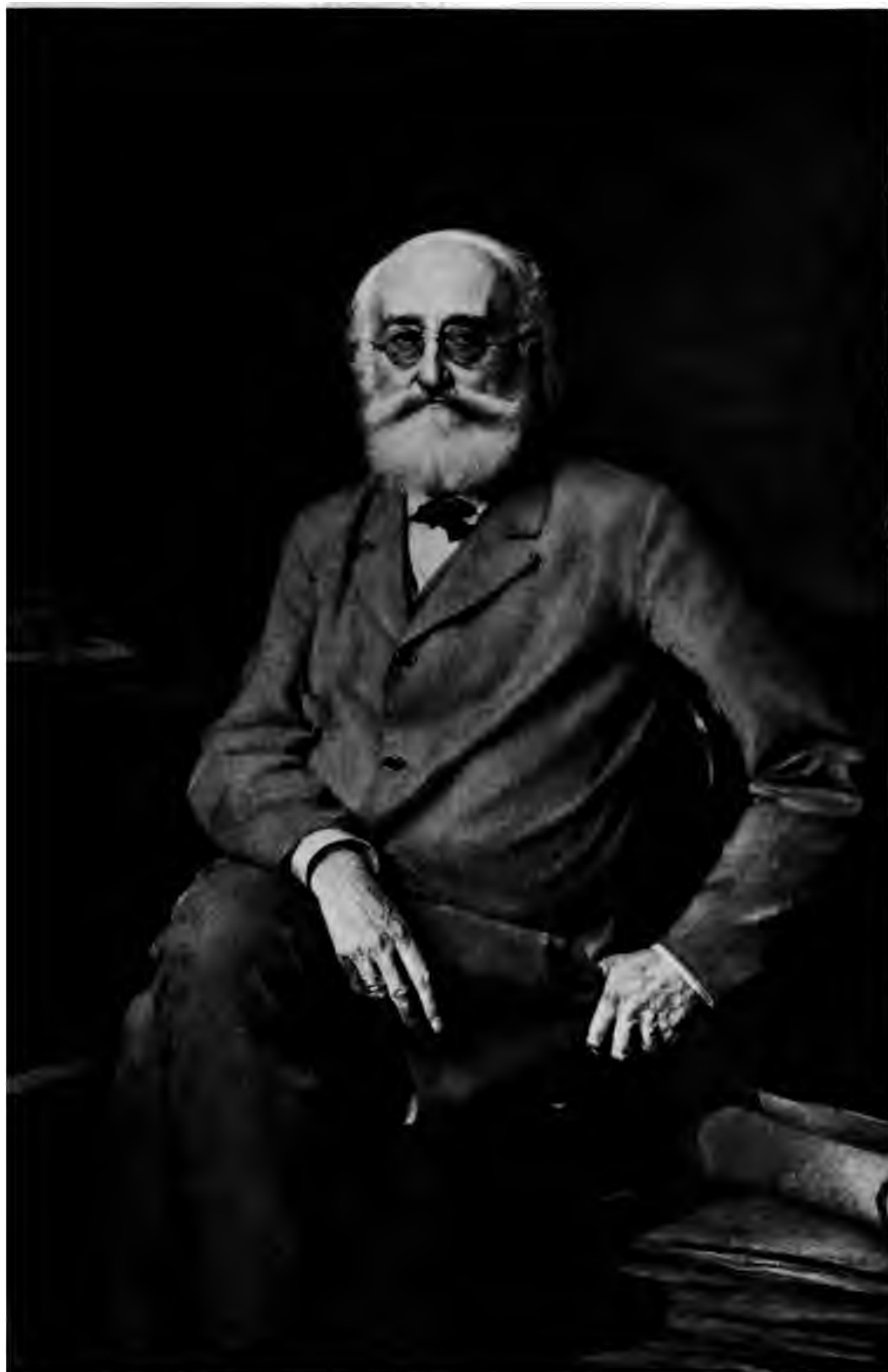

Ghyczy Kálmán.
(Kőnyomat után.)

különösen kezdetben, a fusio által diadalmassá lett balközép, élén Tiszával, elég tapintatot és előzékenységet mutatott. A ház elnökévé Ghyczy Kálmán lett, ki ekkor már Deák-párti jelleggel birt. Az új párt elnökévé Gorove Istvánt, a Deák-párt e tekintélyes tagját, alelnökké Szontágh Pált és Vizsolyi Gusztávot s igazgatóvá Móricz Pált választották meg. Sőt kezdetben még a bizottsági tagválasztásokat is kimélet és udvariasság szerint intézték. De később nem egy kellemetlenség és személyes sérelem támadt s a volt Deák-párti elemek arról panaszkodtak, hogy a balközépiek javára mellőzést

A Magyar Nemzet Történetéhez — Az Athenaeum kiadása

TISZA KÁLMÁN
(Horovitz Lipót festménye a szabadelvü pártkörben.)

yar Nemzet Történetéhez. Az Athenaeum kiadása.

szenvednek. A következő választásoknál nem egyszer szemben álltak a régi Deák-pártiak és balközépiek, pedig most már ugyanazon párthoz tartoztak. Mi lett volna akkor akár a coalitióból, akár a fusióból, ha a közjogi programmnak bár oly elvi fentartása mellett jő létre, hogy Tisza és a balközép, mint a coalitiós programm szólott, adandó alkalommal előterjesztést tesz a felségnek a közjogi viszony megváltoztatása iránt!

Züllés és bomlás következik vala, azon, bár lassú consolidatio helyett, mely a fusióra igy tényleg következett.

A későbbi események megmutatták, hogy a közjogi viszony megváltoztatására vonatkozó előterjesztés azon esetben is elmarad, ha a fusio ennek kikötése mellett jő létre; de mint az új alakulás belső szálait minden perczben szétvágással fenyegető Damokles-kard függött volna a levegőben. A végeredmény tehát nem más mint az, hogy, ha Tisza részt akart venni az ország megmentésében az activ politika terén, közjogi programmját fel kellett adnia, vagy a különben is túlhaladott programm pókhálói között kellett örökre megragadnia. Ő az elsőt választá s bizonyára osztozott az általa és hivei által többször megtámadott Ghyczynek fenkölt szellemű védekedésében a kárhoztató kortársakról s a tettét helyeslő utókorról. Az apologia nem hivatása a történelem itélkezésének s midőn majd elérkezik a valódi történetirás ideje, ez bizonyára meg fogja róni Tisza Kálmánnak nem egy hibáját, meg fogja róni különösen azon módot, a melyen ellenzékeskedett, főrendiházi és egyéb reformját s valószinűleg közjogi programmjának felállitását is. De aligha talál kifogásolni valót tévesnek felismert iránya megváltoztatásában s elfogadja mentségéül azt, amit ő maga felhozott, hogy az ország három választásnál nem adott neki igazat, közjogi programmjának feladása után pedig a fusiót a csakhamar bekövetkező választások által a nemzet óriási többsége szentesitette. Ekkor azután Tisza elfoglalta a visszavonuló Wenkheim helyét s a fusio által létrejött szabadelvü párt élén másfél évtizeden át kormányozta az országot.

VII. FEJEZET.

Pártviszonyok a fusio után.

A magyar politika és parlamentarismus második nagy döntő korszakába érkezett. A parlamenti és pártalakulás és váltógazdasági rendszer ismét megvalósulhatott volna, mint az 1867: XII. törvényczikk megalkotása után; de a tapasztalat megmutatta, hogy a közjogi gáthoz hozzá járult a pártok belső lényegét zavaró disharmonia is. Nyilt és határozott közjogi alapon csak a szélsőbal maradt, habár közjogi programmja ennek sem volt teljesen egységes, nem volt az 1874-iki programm daczára, mely által a

szélsőbal legelőször vette fel a 48-as és függetlenségi párt elnevezését. A Sennyey-féle conservativ párt bevallottan Deák Ferencz alkotásának alapján állott; de a közös hadsereget nagyon is osztráknak akarta s a honvédséget tulságos kapcsolatba igyekezett hozni ezzel, sőt esetleg meg akarta azt szüntetni, mi által nagy megtakaritásokat igyekezett előidézni. Latens közjogi programmját kiegészitette a közös vámterületnek és banknak meleg pártolása s általában a conservativ szellem, mely minden gondolatában jelentkezett. A balközép feladta ugyan a fusio következtében közjogi programmját, de a lelkekben megmaradt sok titkos vágy, mely fokozta az új szabadelvű pártban a létező divergentiákat s melyeket szemlélhetővé tett azon megütközés, melyet a Deák-párti elemek mutattak, midőn Tisza Kálmán belügyminister, a fusio első napjaiban tanusitott kimélettel ellentétben, április 29-ikén 13 megüresedett főispánság közül 10-et a balközépiek s csak hármat osztott ki a Deák-pártiak közt.

Valami lappangó disharmonia megmaradt a szabadelvű pártban, s pedig a Deák-párti velleitások kapcsán egész a 80-as évekig. Nem frondeur, hanem valami árnyalati külömbség a békés együttélés mellett is folyton létezett; csakhogy a külömbség vonalai élesekké lettek minden nagyobb válság s különösen a [keleti válság idején, s Apponyi bizalmatlansági inditványa nélkül az 1878-iki országgyűlés elején, csapataink Boszniába nyomulása után, megbuktatta volna a Tisza-kabinetet.

A pártok belső divergentiái nem képezték volna ledönthetlen gátját a helyes parlamenti alakúlásnak, ha a fejlődés az elvek szerint való csoportosulás irányát veszi. Sennyey és Apponyi helyes uton jártak, midőn a csak imént fusionált szabadelvű pártnak és kormányának a belső disharmoniát és elvtelenséget vetették szemére. Már azon körülmény heves ellenvetésekre adott alkalmat, hogy Széll Kálmán pénzügyminister közvetlen a választások előtt nem készithetett új költségvetést, hanem elfogadta alapul a Ghyczy-féle budgetet, valamint a pénzügyi bizottságban megbukott, szintén Ghyczy-féle pénzügyi politika lényeges részeit. Simonyi és Helfy ebből azt következtették, hogy a kormány magáévá teszi az adóemelést is, mely helyet foglalt Ghyczy programmjában. Május elején azonban, midőn a ház tényleg megkezdte a költségvetés tárgyalását, a conservativ párt a szabadelvű többség belső ellentéteit tette vizsgálódásainak tárgyává. A vitát báró Sennyey Pál nyitotta meg s főbb vonalaiban előadva már emlitett programmját, különösen hangsulyozta a pártok elvi sorakozásának szükségességét, mert csak igy lehet, úgy mond, parlamentarismusunk bajait orvosolnunk, s ép ezért elvi különbségei miatt nem csatlakozik a kormánypárthoz. Gróf Apponyi Albert másnap, 1875 május 4-ikén, élesen támadta a többséget és a kormányt, melynek saját vezére Sennyey kiméleti időt igért. Cicero Respublicájából idézve kérdezte· »Ha már most keresem, hogy melyik volt azon eszme, melyet a kormány előtérbe állitott, hogy a párt körülötte csoportosulhasson, mely ne tisztán csak hatalmi coalitio, hanem

valóságos politikai párt legyen: kénytelen vagyok bevallani, hogy azt nem vagyok képes feltalálni. Látjuk azt, hogy a kormány pártját nem egy bizonyos eszmének előtérbe állitása és az a körüli csoportosulás által, hanem inkább az eszmék előtérbe állitásának lázas kerülése által, egy valóságos, — hogy úgy nevezzem — ideaphobiával létesitette.«

Tisza gúnyos replicája a más hibáját javitó keresztényi szeretetről később nagyon is teljesedésbe ment, mert a conservativ Sennyey-féle párt viszontagságai s ismételt átalakulásai a leglehetetlenebb ellentéteket mutatták. Az új kormánynak és szabadelvű pártnak sem a conservativ, sem a szélsőbali ellenzék támadásai nem sokat ártottak a közvélemény előtt, annál kevésbbé, mert a délszláv kérdésben a kabinet rögtönös sikereket ért el. Nagy visszhangot keltett Tisza lesújtó válasza, melyet Mileticsnek, majd Politnak adott, mondva az utóbbinak, hogy szerencséje, mikép a nemzeti és nemzetiségi állam közti különbséget ott teszi, a hol az immunitás fedi; a képviselőházon kivűl tapasztalná, hogy a magyar nemzeti államnak van elég ereje arra, hogy ellenségeit összetiporja. A közvélemény érezte, hogy erős nemzeti szellem vezérli az ujonnan alakult kormánypártot. Horvátországban is igen kedvező fordulat állott be Magyarországra nézve, a szerb omladina pedig megdöbbent s igy a fusio hatalmas benyomását kiegészitette a kabinet bátor és önérzetes nemzeti polltikájára vonatkozó felfogás, a midőn május 24-ikén véget ért az országgyűlés, s következtek az új választások. Minden nyomás és erőszak nélkül történtek ezek s a szabadelvű párt nem kevesebb mint 329 kerületet kapott, de a vezetés irányát s az ország hangulatát mutatta ama körülmény, hogy e számból 163 a balközép jelöltjeire esett, mely pártnak a fusio idején csak 60 tagja volt. A szélsőbal nem érte el a 40-et, a Sennyey-féle conservativek száma 30-ról leesett 20-ra, a nemzetiségi törmelék néhány horváttal 24 tagot számlált. A majd egyidejüleg megejtett horvát választások a lehető legkedvezőbb eredményt mutatták, az uralomra jutott nemzeti párt Mazuránics vezérlete alatt 77 kerületből 60 helyet foglalt el, a püspökökről, főispánokról és mágnásokról nem is szólva. Az új ház augusztus 31-ikén jött össze s az ellenzék ismét hasztalan követelt a kormánytól programmot. Tisza annak kijelentésére szoritkozott, hogy, habár szinte minden téren mélyre ható törvényhozási alkotást tart szükségesnek, legelső teendő s egyszersmind feltétel az ország pénzügyi bajainak orvoslása.

A pénzügyi bajokat tényleg szakértő orvos kezelte, tudniillik Széll Kálmán. E kiváló férfiu teljesen feladatának magaslatán állt, mindjárt hivatalba lépésének kezdetén, amidőn az 1876-ik évi költségvetést a ház asztalára téve, ekkép nyilatkozott: A feladat, melynek megoldásától függ az ország jóléte és jövője, abban áll: a megzavart egyensulyt helyreállitani oly eszközökkel, melyek meg nem sértik az állam vitális érdekeinek egyikét sem, s helyreállitani oly alapokon, amelyek a helyreállitott egyensuly fenmaradását is biztositani képesek. Széll e nyilatkozata képezte Magyarország

pénzügyi politikájának alapgondolatát egész a legujabb időkig. A legelső volt ugyancsak ő, aki a conversio eszméjét behozta a magyar pénzügyi politikába, kijelentve, hogy a 153 milliós kölcsön conversiója nélkül nem lehetséges az ország pénzügyeit rendezni. Hogy mily vállalat volt e korszakban a járadékkölcsön keresztülvitele, mutatták azon sértő és meggyalázó ajánlatok, amelyeket Széll Kálmán mint pénzügyminister kapott, s melyekre ő azzal felelt, hogy Magyarország nem sülyedt vissza a Fortunatus Imrék korszakába. Midőn tehát Széll Kálmánnak a járadékkölcsön kibocsátása és elhelyezése mégis sikerült, e tényt a legnagyobb eredménynek tartotta azon korszak s tarthatja bizonyára a jelen kor is. Széll kifejtette a házban önálló programmját s a többi közt az általános jövedelmi pótadó segitségével igyekezett az egyensúlyt helyreállitani addig is, a mig létesül az adórendszer reformja. De a fődolog a nyomasztó helyzetből való szabadulás volt, s 300 millió járadék-kölcsönt inditványozott a 153 milliós uzsorakölcsön s egyéb adósságok törlesztésére. Az 1876-iki költségvetés már nem egészen 10 millió deficitet mutatott, s leginkább az új jövedelmi adóból várt a kormány 8 millió eredményt. Széll Kálmán elismerte, hogy a helyzet még mindig komoly, de a pénzügyi egyensuly helyreállitására biztos kilátás van. A conservativek ismét hevesen támadták a kormányt s gróf Zichy Nándor illusoriusnak mondta Széll költségvetését, Somssich Pál pedig helyeselte a szélsőbal azon felfogását, hogy a közös költségek leszállitása nélkül az egyensuly helyreállitása nem lehetséges. A Sennyey-párt hajlandó volt a honvédség részleges feláldozására, de a közvéleményt tolmácsolta Csernátony, midőn kijelentette, hogy a nemzet gyásznapja lenne, a melyen a honvédség megszünnék.

De az még mindig reménykedett, hogy a rossz pénzügyi viszonyok, a szabadelvű párt belső ellentétei, különösen pedig a függő gazdasági kérdések segitségével megdöntheti a szabadelvű párt s most már a Tisza-kormány uralmát; Tisza ugyanis október 24-ikén átvette a ministerelnökséget, s báró Wenkheim vissza ment helyére, a felség személye mellé. Küszöbön voltak a kereskedelmi és vámszövetség, valamint a bankügy nagy kérdései. Sennyeyék közül sokan azt hitték, hogy Tisza november 5-iki beszéde daczára, melyben kijelentette, hogy a közös vámterületet kivánatosnak tartja, a bankkérdés pedig csak tisztán gazdasági kérdés, nem fog megegyezni tudni messzemenő követelései miatt a gazdasági kérdésekben. Simonyi Lajos pedig, Tisza kereskedelmi ministere, azért lépett ki a kabinetből s lett az u. n. független szabadelvűek vezére, mert azt hitte, hogy Tisza nagyon is messze megy a kiegyezésnél Magyarország hátrányára. Simonyi visszalépését tényleg úgy fogta fel az ország közvéleménye, hogy Tisza áldozatokat hozott az osztrák ipar számára a magas vámok által és általában a morális prestige leszállásával volt egyenlő értékü Simonyi kilépése, akit ideiglenesen Trefort Ágoston helyettesitett. A magyar kormány november 28-ikán felmondta a vám- és kereskedelmi szövetséget s 1876

január másodikán kezdte tárgyalni a két kormány a kiegyezés revisióját. A tárgyalás Budapesten kezdődött, Auersperg herczeg, Lasser, Depretis, Chlumetzky, valamint Andrássy a magyar fővárosban időztek. Az alkudozások azonban nagy ellentétekre vezettek s az osztrák belügyministernek, Lassernek a dualismus s Magyarország elleni kifakadásai vihart idéztek fel a magyar sajtóban s közvéleményben. A kiegyezés hosszú vajudás után mégis létrejött s Tisza egyáltalán nem valósitotta meg a conservativek által neki tulajdonitott czélzatokat a gazdasági kiegyezés körében. A bank részleges paritását Tisza kivívta, de nem nehéz küz-

Széll Kálmán.
(Fénykép után.)

delmek nélkül. Sem a bank, sem az osztrák kormány nem akart ugyanis beleegyezni a paritásba s Tiszának azon követelését is visszautasitották Bécsben, hogy a bank főtanácsának Magyarország számára föntartott néhány tagján kivül a többi banktanácsos szabadon választható legyen, s igy az osztrák kormány ne birjon mindig többséggel. Erre Tisza 1877 február 6-ikán beadta lemondását, mit a király el is fogadott. A kormányválság azonban csak pár napig tartott, mert miután az uralkodó báró Sennyeyvel és Majláthtal, továbbá Bittóval, Szlávyval és Ghyczyvel tanácskozott s minden kormányalakitási terv megbukott, Tisza február 12-ikén már jelentette a háznak, hogy Ő Felsége egyenes felszólitására tovább folytatja

az alkudozásokat. Sennyey pedig az iránt informálta híveit s az országot, hogy a cabinetalakitást nem vállalhatta el, mert feltétele az volt, hogy az alkudozásokat ujra kezdi s e feltételbe, mely az osztrák ministerium bukását tette volna szükségessé, a korona nem egyezett bele.

Ez volt az első súlyos csapás a Sennyey-pártra, melynek bár az 1875-iki választások után csak 20 tagja volt, de a régi conservativek mintájára ezek mind vezérek voltak hadsereg nélkül, mint gróf Apponyi Albert, Kállay Béni, Beöthy Ákos, Ürményi Miksa, gróf Desewffy Aurél, gróf Széchenyi Pál stb.

Másik nagy baja volt a Sennyey-pártnak, hogy a középosztályban s névszerint a gentryben nem volt képes gyökeret verni, pedig ennek traditiói, hajlamai s állásfoglalása nélkül Magyarországon nem lehetett komoly pártalakulást létesiteni. Midőn erre figyelmeztették Sennyeyt s barátai rá akarták birni, hogy keresse az összeköttetést a földbirtokos középosztálylyal, a tisztelet, de egyszersmind a félelem miatt fekete bárónak nevezett conservativ vezér azt felelte: akkor kiesik kezünkből a vezetés. A közép földbirtokos osztály ekkép, miután hosszabb időn keresztül a Deák-párt és a balközép közt volt megoszolva, a fusio által túlnyomó nagy zömével a szabadelvű párthoz csatlakozott.

A conservativ kisérletezés legfőbb akadályát a multban lehetett feltalálni, a conservativ eszme az ó-conservativek magatartása miatt lejárta magát, mint ezt már ismételten volt alkalmunk kifejteni. De a vezér személyes tulajdonságai sem voltak alkalmasak arra, hogy bár kedvező viszonyok közt diadalra vigye a conservativ zászlót. Egészségügyi állapota is gyakran kiejtette kezéből a vezetést. De habozó s a döntő pillanatokban elhatározásokra nem képes lénye még nagyobb hátrányát képezte. Sőt daczára annak, hogy a formák tekintetében a legtökéletesebb, szinte páratlan szónokok közé tartozott, nem volt parlamenti debatter, s igy lett, egy hive szerint, nyomatékos szózata bágyadttá, valahányszor nem szónokolni, hanem csatázni kellett. Tekintélye pártjában igen nagy volt, sőt túlnagy. Ha megjelent a klubban, irta politikai életrajzában ugyanazon hive s valakivel suttogott, a többiek maguk között suttogtak. A hangulat templomi volt. Néha leült az ujságos kerek asztalhoz és előadást celebrált a politika, a közgazdaság, a társadalom valamely fontos kérdéséről, mialatt mindenki hallgatott.

Sennyey határozatlanságát s félénkségét mutatta azon tény, hogy a gazdasági alkudozások idején Tisza és a szabadelvű párt nagy válságait nem volt képes felhasználni. Ezen erély- és akarat-deficitjét Sennyey maga is érezte s ez volt oka most már nagyon komoly visszavonulásának, úgy hogy ez időtől fogva Apponyi vezette pártját, a ki ezt a független szabadelvűek felé vezérelte.

Az új vezér már 1878 április 4-ikén a conservativek és a független szabadelűvek közt mindig nagyobbá váló közeledést a képviselőházban is

jelezte s egyöntetű s egységes akaratot helyezett kilátásba az ellenzéknél. Ez az egység azonban egyelőre csak a kormány megbuktatására irányult,

Gróf Apponyi Albert.
(Fénykép után.)

s később sem jött létre egyéb téren, sőt a közjogi alapon álló ellenzék disharmoniája a közeledés arányában növekedett.

Az egyesülésre való törekvés két párt és egy csoport összeolvadását vagy legalább coalicióját czélozta, t. i. a Simonyi Lajos u. n. független szabadelvű pártjáét és a conservativ pártét, valamint a pártonkívüliek csoportjáét, melynek élén Szilágyi állott, de melyben Kerkápoly is helyet foglalt. Ez az utóbbi töredék, melyhez Bittóék is nagyon szitottak, a Deák-párt orthodox hagyományait képviselte, teljesen liberális s magasabb felfogás alapján. Simonyi független szabadelvü pártja inkább balközépi, különösen megyei emlékeket őrzött s a közjogi felfogás által nyerte egyéniségét, melyet azonban most már csak a gazdasági kiegyezésre alkalmazott s a mely miatt kilépett a szabadelvű pártból. A conservativeknek legalább egy része ép azon ponton volt, hogy szakitson a Sennyey-féle programmal s igy különösen alkalmas volt a régi vezér s a régi eszmék helyett újakat találni. Az egyesülésre való inditvány, Apponyi biztatása mellett, Simonyi pártjából indult ki, s egy izben való meghiusult tanácskozás után 1878 április végével mégis létrejött. A közös programm megállapitása hosszú vajudások után úgy történt, hogy az csak nagy általánosságokat érint, mig a részletek tekintetében minden csoport fentarthatja saját meggyőződését.

És a meggyőződések a legélesebb ellentétekben álltak, ezért mondta Apponyi Albert az egyesülés napján, Szilágyiékra és Simonyiékra czélozva, egyik conservativ barátjának: »Ezek az urak messzebb stáczióra váltottak jegyet, ami azonban minket nem akadályoz abban, hogy a mi állomásunkig ugyanazon a vonaton utazzunk.«

Az egyesülés azonban nemcsak átalakitotta, hanem egyszersmind megbontotta a conservativ pártot. Sennyey Pálnak a lényegileg Apponyi által létrehozott egyesülés után nem lehetett sürgősebb feladata, mint a passiv tiltakozás, amit akkép fejezett ki, hogy letette mandátumát. Kállay, aki a keleti kérdésben — a konzervativekkel ellenkező felfogású — óriási feltűnést keltő beszédet tartott a házban, azonnal a szabadelvű párthoz csatlakozott. Ugyanezt tették gróf Károlyi, Lipovniczky és mások. Ekkép jött létre az egyesült ellenzék, a későbbi közjogi alapon álló mérsékelt oppositio.

Kezdetben a három csoport egyesülése 115 szavazat felett rendelkezett, s habár nem vezette egyéb egységes felfogás és czél, mint Tisza megbuktatása, még igy is félelmes volt a kormányra nézve. Az új párt első felvonulása a kormány ellen a népgyűlésre vonatkozó rendelet alkalmából történt. Tisza rendelete meghagyta, hogy, kivéve a választásokat, minden népgyűlést nem huszonnégy órával, hanem három nappal előbb kell bejelenteni, s öt-hat helybeli tekintélyes polgárnak kell jótállania s felelnie minden rendbontásért. Helfy és Chorin interpellatiója izgatott hangulatot keltett, s a kormánynak, mely e rendeletet később visszavonta, csak 17 szavazattöbbsége lett. A közjogi alapon álló ellenzék egyesülése óta a kormánynak rendszerint csak 10—15 többsége volt a nehezebb kérdésekben.

A csakhamar bekövetkező választások azonban kedvezőbb eredményt hoztak létre, amennyiben az egyesült ellenzék 71-re olvadt le, a nemzetiségiek száma csak 6 lett, ellenben a szélsőbal 75 főre növekedett. A szerencsétlenül kezdődő bosnyák occupatió azonban súlyos bonyodalmakat hozott létre, úgy, hogy a papiroson levő 77 többség több nehéz pillanatban csaknem egészen pusztán a papiroson maradt. Az új választások után, s épen a bosnyák occupatio hatása alatt, a most megválasztott szabadelvű párt is felettébb ingadozott. Maga Szlávy augusztus 26-ikán azon nyilatkozatot tette pozsonyi választói előtt, hogy derék hadseregünket kell ugyan támogatnunk, a hadjárat bevégezte után azonban elérkezik az ideje, hogy a kormány iránt való magunktartását megállapitsuk. És csakugyan, Szlávy vezetése mellett jött létre a szabadelvű párt felirati javaslata, mely bizalmi nyilatkozatot a kormány iránt nem tartalmazott, sőt aggódva a külpolitika által létesült helyzet felett, a párt egyedüli reményét a korona bölcseségében vélte feltalálhatni. Ha ezt a feliratot az ellenzék is elfogadja, Tisza aligha maradhat kormányon, mert e felirati javaslattal szemben a bizalmi kérdést fel kell vala vetnie, s előre láthatólag kisebbségben marad. Apponyi Albert azonban bizalmatlanságot inditványozott a kormány iránt, és a Szlávy-féle felirati javaslat elvetését. A szerte-szét szakadozni akaró szabadelvű párt e támadással szemben egyesült, s Tisza ügyes keze ismét sikerrel ragadta meg a vezetés gyeplőjét. Szlávyt a közös pénzügyministeri székbe, majd Ghyczy után házelnökké tette, Sennyeyt az országbirói méltóságra emelte. Legsúlyosabb csapást mért a kormányra és a szabadelvű pártra Széll Kálmán pénzügyminister távozása, aki a 60 milliós hitel túllépése miatt 1878 október 3-ikán kilépett a kabinetből, mert az occupationalis politika által veszélyeztetve látta Magyarországnak már-már helyreállitott pénzügyi egyensúlyát. Széll fontos pénzügyi reformokat léptetett életbe s megváltoztatta magának a költségvetésnek eddigi technikáját is. Az 1877-iki költségvetést kisérő exposéjában Széll Kálmán a deficit fokozatos megszüntetésének programmját adta s e programmon szerepelt a szeszadó reformja is, mely később nagyszabású kifejlésre jutott Wekerle korszakában. Pénzügyi vámokat is tervezett, s az adóvisszatéritést Magyarország pénzügyi érdekeinek megfelelően igyekezett rendezni. A közös activák kérdésének megoldása szintén az államháztartás-egyensúly helyreállitását czélzó eszközök közt foglalt helyet. Egyelőre azonban Széll is kénytelen volt 15 millió deficitet előirányozni, melynek nagy részét, vagyis a kölcsönök törlesztésének összegét járadékkölcsönnel akarta fedezni. Az egyensúly helyreállításának szinte küszöbén csapott le a boszniai occupatio villáma. Tisza a ház 1878 október 30-iki ülésében jelentette be Széll lemondását. Előadása szerint a lemondás indoka az volt, hogy az occupatio által okozott és az előreláthatóknál nagyobbaknak bizonyult költségek által a pénzügyi rendezés munkáját, amelyet Széll oly nagy buzgalommal és szakértelemmel folytatott, megzavarva látja, sőt aggodalommal néz a bekövetkezhető költségek elé. Széll sok haragot, s magának a koroná-

nak nem-tetszését vonta magára visszalépése által; e visszalépés azonban komoly intelmet tartalmazott Bécs számára, hogy a külpolitikai messzemenő vállalatok vesztére lehetnek nemcsak Magyarországnak, hanem a monarchiának. Lélektanilag pedig Széll Kálmán lépése Tisza előadása szerint is teljesen indokolható volt, mert a legnagyobb szeretettel és önfeláldozással küzdött az állam-háztartás egyensúlyának helyreállításáért, s a 60 milliós kölcsön túllépése s a valószinűleg még sokkal magasabbra emelkedő kiadások felismertették vele fáradozásainak sikertelenségét. Ha az occupatio közbe nem jön, állami pénzügyeink rendezése egy évtizeddel valószinűleg előbb következik be, mert Széll Kálmánnak három éves ministersége alatt Magyarország hitele hatalmasan megszilárdult, s a deficit már-már megszünt. Széll kilépése után Tisza, s vele az egész kabinet beadta lemondását, de csak a régi jelenet ismétlődött, mert, miután a király beszélt Szlávyval, Majláthtal és Bittóval, ismét Tiszát bizta meg a további kormányzattal. A pénzügyministeri tárczát kezdetben Tisza maga vette át, ideiglenes jelleggel.

Ily körülmények között indult a Tisza-kabinet és a szabadelvű párt az új országgyűlés viszontagságai elé. Ha az egyesült ellenzék valóban homogén párt leendett, mint annak idején Apponyi követelte, a parlamenti helyzet súlyos, sőt elviselhetetlen lett volna a kormányra. Minden positiv eszme azonban züllést idézett fel az egyesült ellenzék kebelében, s ily eszmét képezett a közigazgatási reform.

Tisza időközben megalkotta a közigazgatási bizottságot, össze akarva egyeztetni az állami administratiót az autonomiával, s némileg enyhiteni az igazságszolgáltatás és közigazgatás merev szétválasztását. Külföldi minta után indult, de a minta jó volt, bár a gyakorlatban Magyarországon nagy ellenmondásokra vezetett. A külpolitikától eltekintve, a gazdasági kérdések befejezte után leginkább a közigazgatás volt az, amelynek terén a kormányt sikerrel lehetett támadni. De ép e kérdésben volt az ellentét legélesebb az egyesült ellenzéken. Ez volt oka, amiért Apponyi Albert 1879 február 22-ikén a közigazgatási reform eszméjét le akarta vétetni a napirendről, tekintettel a bosnyák occupatio okozta nagy izgalmakra. Később azonban még sem lehetett kitérni a közigazgatási reform elől.

Az állami administrationak sok hive volt magában a kormánypártban, Grünwald Béla vezetése alatt. A párton kivüliek, Bittóval élükön, szintén a kinevezési rendszer hivei voltak, s erre nézve Szilágyi és Apponyi is egyetértettek, most már tehát elérkezettnek látszott az idő határozott közigazgatási programm felállitására, s a Sennyey-féle traditiók előtérbe kezdtek lépni. A Simonyi-féle független szabadelvűek azonban a leghatározottabban ellenszegültek, úgy, hogy Apponyiék maradtak kisebbségben, s a határozat az lett, hogy a közigazgatás lényegére nézve mindenki saját meggyőződését követheti. Szilágyi beszélt a kinevezési rendszer mellett, melyért ekkor még Apponyi nem mert határozottan sikra szállni. 1880 vége

felé a közigazgatási reformmal még egy kisérlet történt, hogy legalább közvetlen a választások előtt legyen egy közös elv, mely necsak az egyesült ellenzéket, hanem a párton kivüli Lónyay- és Bittó-csoportot is egyesitse. A kisérletből azonban csak új összeveszés lett. Lónyay a kinevezési rendszer ellen beszélt, Széll Kálmán bele sem ment a kisérletbe, Simonyi már előbb visszavonult a politikától, maga Lónyay, látva küzdelmeinek sikertelenségét, lelépett az activ politika teréről. Az egyesülendő párttöredékek úgy felingerlődtek, hogy teljesen fel akartak bomlani, s a kormánypárthoz és szélsőbalhoz csatlakozni. A végső szétzüllést csak az gátolta meg, hogy a vezetők nem akartak többé egységes pártot létrehozni, hanem megalapitották a közjogi alapon álló ellenzék körét, mely semmiféle elvi egységre nem kötelezett. E körből támadt a mérsékelt ellenzék, melyhez csatlakozott Grünwald Béla, aki a szabadelvű pártból a tisztviselők kinevezésének kérdése miatt kilépett.

Grünwald készitette az 1881 októberében megnyilt új országgyűlésen a mérsékelt ellenzék felirati javaslatát, melyet Apponyi nyujtott be. A párt belső disharmoniája ekkor már oly nagy volt, hogy az országgyűlésen s különösen annak kezdetén a mérsékelt ellenzék alig szerepelt. Gróf Apponyi Albert erre a közjogi radicalismus felé közeledett, de egyelőre csak a gazdasági nagy kérdések terén, melyek különben Ausztria irányában az új kiegyezésig szüneteltek. A belügyi-gazdasági kérdések tekintetében azonban erősen conservativ irány bontakozott ki Mayer Rudolf és a gazdakör hatása alatt, agrár-vámokat, minimumot s a váltóképesség megszoritását követelve. A visszahatás ellene a parlamentben azonnal bekövetkezett, nemcsak Hermann Ottó 1882 deczember 12-iki beszédében, aki megtámadta Apponyit aristokratico-socialistikus irányváltása miatt; az ellene felvonuló általános actióban még saját pártjából is többen részt vettek. »A csepp socialistikus olaj« tanát Apponyi annyira jogosultnak tartotta, hogy a legnagyobb mérvben elcsodálkozott a támadások felett s azokat nem az ügy, hanem személye ellen intézetteknek fogta fel.

Az agrár-socialistikus törekvés bukása után a mérsékelt ellenzék különösen a katonai kérdésekben radicálisabb közjogi nézeteket kezdett vallani. Ekkor keletkezett a dualismus fejlesztésének, vagy utóbb végrehajtásának tana, majd a delegatióban s a parlamentben a magyar tannyelvű katonai akadémia követelése, mely követelés éles küzdelmek, félreértések után, s legyőzhetleneknek látszó akadályokon keresztül, napjainkban megvalósult. A közjogi jellegű motivumok nemzeti szinezete miatt vette fel a mérsékelt ellenzék a nemzeti párt elnevezését.

Erős és diadalmas conservativ pártot nem volt képes Apponyi sem alapitani, sőt magának Sennyeynek elit konzervativ gárdája nemsokára teljes züllésre jutott. Ezért azonban a conservativek nem tehetik felelőssé Apponyit, ennek oka egyszerűen az, hogy a conservativ eszme újabb alkotmányosságunk korszakában nem volt képes többé a parlamentben hóditásra, sőt

megállásra sem. És ezt nem pusztán Deák hatalmas egyénisége idézte elő, aki a conservativekkel szemben a legkíméletlenebb bánásmódot gyakorolta. A fusio idején Deák már alig folyt be az ügyekbe, Sennyey és pártja mégis kivül maradtak az új alakulás keretein. Deák halála pedig teljesen szabaddá tette előttük a tért.

A nagy magyar ugyanis 1876 január 28-ikán meghalt, miután már évek óta alig gyakorolt befolyást a politikába. Az egész nemzet gyászba borult, s nagy halottját leirhatatlan részvét, köny és keserv közepett temette. De minden köny közt legszebb, legtisztább és legdrágább volt az, amelyet Erzsébet királyné hullatott Deák ravatalára. A nemzeti gyászban részt vett a fejedelemtől s az uralkodó-háztól kezdve mindenki, a megyék küldöttségei egy marék földet hoztak magukkal, hogy a nagy hazafi az egész ország földjében nyugodjék, a parlament pedig törvénybe iktatta emlékét annak, aki fegyvertelenül szerezte vissza az ország alkotmányát, melytől ezt a fegyeres erőszak fosztotta meg. Maga Kossuth czipruságat küldött Deák ravatalára, s a conservativek is részt vettek a mély és súlyos nemzeti gyászban, annál inkább, mert legnagyobb részük most már Deák közjogi elveit vallotta. De tapasztalhatták, hogy a haza bölcsének halála után sem hóditott a conservativ zászló, legalább a törvényhozásban nem, hanem legfölebb a társadalomban.

A politikai torizmus feudális gőgjével és felekezeti kizárólagosságával megbukott Magyarországon a politikában és a parlamentben, midőn Andrássy a porosz-osztrák háború idején azt mondta Sennyeynek: menjetek, hogy helyetekbe jöhessen a modern Magyarország. Már előbb Deák a fölirati bizottságban megsemmisitő nyilatkozatot tett gróf Apponyi György ellen. Ugyancsak ez időtájt Deák Majláthtal, a nála tett látogatás alkalmával, egy szót sem váltott, hanem előbbi vendégével folytatta a társalgást. A politikai és parlamenti torizmus ez időtől fogva lehetetlenné vált egész alkotmányos korszakunkban; de helyét annál inkább elfoglalta a társadalmi torizmus. És csak annál ferdébb irányban fejlődött, mert a társadalom homályába menekült a minden félszeget megjavitó vagy félreszoritó kritika elől.

Társadalmi szervezésére az ó-conservativek bukása után gróf Apponyi György adott alkalmat, midőn 1872-ben Pozsonyban meginditotta a felekezeti mozgalmat. A rá következő évben enyhébb, a viszonyokhoz alkalmazkodó, sőt egészen parlamentáris formában megjelent a képviselőházban is, báró Sennyey Pál személyében, s megkisérlette, hogy politikai factorrá legyen. A kisérletezés azonban ismét teljesen megbukott, bár éveken át tartott, s az eredmény az lett, hogy Sennyey, ismételten kifejezésre jutott visszavonulási szándoka betetőzéséül, 1881-ben csakugyan elhagyta a politikai küzdőteret. A magyar conservativ tori-politika most újra a társadalomba vonult vissza. Előkelő körök ápolták a felekezeti szellemet, s a demagóg reactionariusok hirdették a fajgyűlöletet, s a forró társadalmi harag, az antisemitismus alakjában, a parlamentet sem kimélte, kivül az országban

Az Athenaeum nyomása.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ DEÁK FERENCZ RAVATALÁNÁL.

(Zichy Mihály festménye a Magyar Történelmi Képcsarnokban.)

Deák Ferencz sarkophagja.

(Eredeti fényképfelvétel után)

pedig forrongásokat és lázongásokat szitott. A vörös torizmus e kihágásait betetézte a fekete torizmus, midőn a felsőházat megszállva, visszautasitotta a vegyes házasságról szóló javaslatot. De mert a társadalmi reactio ismét nem volt képes parlamenti factorrá lenni, alakot változtatott s gazdasági jelszavak alatt igyekezett érvényesülni.

A Poroszországból kiutasitott Mayer Rudolf tanait a főrangú ifjúság vette pártfogásába, sőt a keresztény socialismus tanának első hirdetője magyar főrangú családoknál talált menedéket; s midőn Bismarck kiadási igényt támasztott Mayer Rudolfra nézve, a magyar parlamentben gróf Apponyi Albert interpellált. A társadalmi retrográd irány most két parallel vonalon fejlődött, a felekezeti és gazdasági reactio vonalán. A parlamentbe inkább csak a gazdasági retrográd eszmék hatoltak be Apponyi által, de csakis mint elszigetelt jelenségek, s rendszeres organisatióra soha sem tehettek szert. A felekezeti reactió pedig egészen kivül maradt a parlamenten, de terjedésének mérveit mutatták a felekezetek közt felmerülő conflictusok s végül az elkeresztelések. A gazdasági retrográd irány az agrárizmus czége alatt szervezkedett, s különösen arra törekedett, hogy megnyerje közép-földbirtokos osztályunkat, amely még ma is elég erős arra, hogy nélküle s ellenére semmi politikai irány és elv meg nem valósitható. A latifundiumok és hitbizományok torizmusa, félreértett és félremagyarázott jelszavak hatása alatt, tényleg jelentékeny hóditásokat tett történeti középosztályunkban. A társadalmi mozgalom tényleg azonban ezuttal gyengébb volt, mint a 80-as években, mert az agrár párt megalakitása teljes bukást szenvedett a legutóbbi választások alkalmával.

Ezek a főbb körvonalai a fusio után bekövetkezett pártalakulásoknak s eszmemozgalmaknak, s különösen ez a története a conservativ párt kisérleteinek s végre szétzüllésének. És ezt, midőn a nézetek s ellentétek véglegesen leszűrődnek, akkor is sajnálni fogja a történetiró, mert ezért nem jöhetett létre a parlamenti váltógazdaság. Tény, hogy a magyar társadalom tele van conservativ elemekkel s irányokkal, a magyar parlamentben pedig ez idő szerint nincs s aligha is lehet oly conservativ párt, mely a hatalmat átvehetné. Majd midőn a közjogi kérdések végleg leszorulnak a napirendről s társadalmunk átalakulása szerencsésen túl jut mai zűrzavarainak periodusán, a nagy politikai átalakulás is megtörténhetik, s akkor bekövetkezik azon korszak, amidőn a pártviszonyok helyes, új szellemű conservativ és liberális alakulása parlamentarismusunkat megajándékozza az egyedül helyes váltógazdasági rendszerrel.

E fejezet befejezéseűl közlésre érdemesnek tartjuk, a mit a közjogi alapon álló ellenzék keletkezése történetéről a nemzeti párt egyik vezető tagja e munka szerzőjéhez intézett levelében ir. Az érdekes nyilatkozat igy szól:

»A jelenlegi nemzeti párt 1878-ban alakúlt »közjogi alapon álló egyesült ellenzék« elnevezése alatt.

Keletkezésére okot szolgáltatott az Ausztriával azon időben kötött közgazdasági kiegyezés, melynek programmja az 1875-ben létrejött fusiónak egyik lényeges alkatrészét képezte.

A kiegyezési tárgyalások megindúlván, a Tisza Kálmán ministerelnök vezetése alatt működő kormány csakhamar az engedmények terére lépett, minek következése az lett, hogy a szabadelvűpárt számos tagja még a tárgyalások folyama alatt (1876-ban) a pártból kilépett és »független szabadelvűek« elnevezése alatt új pártot alakitott.

A kiegyezési tárgyalások majdnem két éven keresztűl húzódván, az erre vonatkozó törvényjavaslatok 1878 elején terjesztettek a törvényhozás elé, amikor is azok tárgyalás alá kerűlvén, bekövetkezett a szabadelvű párt második szakadása. Ekkor léptek ki a többi között Szilágyi Dezső, Somssich Pál, Kerkápolyi Károly, Horánszky Nándor, Paczolay János, Molnár Aladár, Pulszky Ágost és többen.

Báró Simonyi Lajos földművelés-, ipar- és kereskedelmi minister, a ki a kiegyezési tárgyalásokban mint szakminister részt vett, állásáról 1876 augusztus havában szintén lemondott és később a független szabadelvű párt politikájának támogatója, majd később vezetője lett.

Következtek 1878-ban az általános képviselő-választások, ezt megelőzőleg a közjogi alapon álló ellenzéki elemek, nevezetesen:

a független szabadelvűek,

a szabadelvű pártból másodizben kilépettek, és

a Sennyey-párttal egyesültek és igy mentek bele a választásokba.

A választásokat a rossz közgazdasági kiegyezés, az ezen időben végrehajtott, illetőleg folyamatba tett boszniai kérdés, az államháztartás egyensúlya és az elvtagadás eszméi dominálták, a nélkül, hogy a »közjogi alapon álló egyesűlt ellenzék« tüzetes programmot formulázott volna.

A párt ezentúli kűzdelmeiben a »culturnemzeti politika« mint a kilépett szabadelvűpárti képviselőknek különben minden alkalommal megnyilatkozott határozott iránya kezdett mindinkább kidomborodni. Természetszerűleg kellett ennek igy lennie, mert egyfelől a közjogi alapon állván, másfelől ellenzék lévén, az ellenzéknek jobb állapotok előidézésére utalt kűzdelmi helyzete tevékenységét más irányba nem is terelhette, mint a nemzeti szellem, a nemzeti egység, a nemzeti megerősödés (anyagi és erkölcsi téren) és a reform-haladás irányára. Igy domborodtak ki mindinkább fokozatosan politikájának idomai.

1. A közigazgatás államositása, mint a nemzetiségi kérdésnek is egyik gyógyitó szere, és a nemzeti egység megteremtése felé vezető reformeszme.

2. A monarchia másik államával fennálló közgazdasági viszony folytonos javitása és minden ezzel kapcsolatos törvényhozási előterjesztésnek (kereskedelmi szerződések, fogyasztási adók stb.) ily irányban és szellemben való pertractálása.

3. A pénzügyi helyzet javitása és az egyensúly elérésére való törekvés levén e két utóbbi, vagyis a 2. és 3. pont alatti politika, substratuma az anyagi megerősödésnek, tehát a nemzeti politikának szintén egyik alkateleme.

4. A közjogi kiegyezés tisztaságának fentartása és tartalmának megvalósitása, mint a nemzeti önállóság megőrzésének és gyakorlati megvalósitásának problemái. Igy keletkezett és öltött concret alakot az 1884—1887. évek országgyűlési cyclusa alatt a delegatiókban előfordúlt eszmeáramlatokkal szemben a magyar katonai oktatás és nevelés kérdése, és igy tört ki a véderő-viták alatt az egész vonalon a katonai kérdés, mint a nemzeti politika egyik eleme.

5. A közszabadság biztositékainak (választási és gyülekezési jogok) erősbitése és ez által a parlamentarismus erőteljességének kifejtése; a kormányzás tisztasága és igazságossága, a corruptio üldözése, valamint a politikai és társadalmi morál egészséges fejlődésének felkarolása és támogatása, úgyszintén a nemzeti önérzet ápolása (Kossuth-temetés, Hentzi-szobor és más concret mozzanatok).

Ezen egész politikai irány programmszerű összegezést nyert azon »szózatban«, melyet a nemzeti párt 1892 január 5-ikén az általános választások alkalmából kibocsátott, amikor egyszersmind a »nemzeti párt« elnevezést hivatalosan is proclamálta.

A párt kezdettől fogva két törzselemből állott, t. i. a szabadelvű párt elemeiből és a Sennyey-féle conservativ elemből.

A párt vezetésében megosztoztak gróf Apponyi Albert és Szilágyi Dezső a nélkül, hogy egyik vagy másik túlsúlylyal birt volna. A párt két elemének összeforradása azonban mint fejlődő processus lassan, de folyton érlelődött, és pedig teljesen szabadelvű irányban a nélkül, hogy ez a párt működésében disharmoniával találkozott volna, minek oka legfőképen abban rejlett, hogy az általános politikai irány is ennek kedvezett, de a párt túlnyomó része kezdettől fogva szintén ezen iránynak hódolt. Miután pedig a párt az erős nemzeti érzületben egységes volt, annálfogva szabadelvű irányzatban összeforradása sem ütközött nehézségekbe.

A fusio alkalmával a »szabadelvű párt« elnevezése nem képezte egy ilyen irányu politika inaugurálásának kiegészitő részét vagy szükségét, mert hiszen akkor a »szabadelvű« és »nem szabadelvű« politika napirenden nem is volt és igy ez a politikusok között válaszfalat nem is képezett. Mutatja ezt azon körülmény, hogy a parlamenti tárgyalásokban ennek mint szétválasztó jelszónak még csak nyomaival sem találkozunk. Ha ellenkezőleg állott volna a dolog, úgy az egyesűlt ellenzéknek létrejövetele sem lett volna lehetséges a Sennyey-párt beolvadásával. A szabadelvűség jelszóvá változása csak későbbi fejlemény, melyben az oroszlánrészt a taktika játszotta, de mely azután a politikai viszonyok alakulására erjesztő befolyást gyakorolván, az egész politikát ezen kerékvágásba vitte bele. Mutatja ezt ismét azon körülmény, hogy egészen a »néppárt« alakuláságig, a factiosus gyanú-

sitásoktól eltekintve, a tények igazságának megfelelő valóság nem az volt, hogy »szabadelvű« és »conservativ, vagy reactionarius«, hanem »szabadelvű«, szabadelvűbb, és legszabadelvűbb, vagyis radicalis.

Midőn a fusio létrejövetele már bevégzett dolognak tekintetett, egy alkalommal, és talán először a Nemzeti Kaszinó alsó helyiségében, ahol naponta én is ebédkeztem, szóba jött az elnevezés. Jelen voltak a többi között Tisza Kálmán, Simonyi Lajos, Csernátony Lajos, Pulszky Ferencz,

Pulszky Ferencz.
(Doby Jenő metszete után.)

Tóth Vilmos és Szontágh Pál is. Esze ágában sem volt senkinek a »szabadelvű párt« elnevezést — mely szóba került — politikai szükségnek tartani, sőt Szontágh Pál az ő szokott zamatos és tréfás humorával közbeszólott, hogy ő centralista és Magyarországnak ez kell. De miután a »Deák-párt«, vagy »balközép« elnevezések természetszerűleg alkalmazhatók nem voltak, a »szabadelvű« elnevezésnek pedig megvolt a 48 előtti időkből a maga popularitása, ezért találkozott ez az elnevezés az emlitett körben is a nézetek többségével.«

VIII. FEJEZET.

Bosznia megszállása és a parlamenti consolidatio.

Két veszedelem szinte egyszerre fenyegette a fusio által megalakult szabadelvű pártot és a Tisza-kabinetet. Az egyik volt a gazdasági kiegyezés reviziója illetőleg megújitása, s ez a bank-kérdésben nyerte legfőbb kicsúcsosodását. A második, sokkal komolyabb veszedelmet Bosznia megszállása képezte. Az első veszély aránylag rövid idő alatt, s a kormány részben való diadalával ért véget, amennyiben a bank-kérdés meglehetősen a paritás szellemében ért megoldást. Sokkal fenyegetőbb volt a keleti kérdés s különösen az occupatio kérdése. A közeledő események mindinkább előre vetették árnyékukat. Már 1876 júliusában felkelés támadt Herczegovinában, s a következő hónapban Bosznia északkeleti részében. A szerb határon ekkor a porta erősebb csapatconcentratiót hozott létre, amely oly izgalmat okozott Belgrádban, hogy a conservativ ministerium megbukott, s az omladinisták vezére, Risztics lett ministerelnökké, aminek következtében felbátoritást nyertek a magyarországi délszlávok, mert hisz Risztics magáról hirdette, hogy ő a szerb Cavour és Szerbia a délszláv Piemont. Ugyanezen év szeptember 22-ikén Ő Felsége utalt a török tartományokban előfordult mozgalmak jelentőségére, de egyszersmind reményét fejezte ki, hogy a monarchia és Európa békéje fentartható lesz, Andrássy pedig az osztrák delegatio pénzügyi bizottságában hozzá intézett interpellatióra felelve kijelentette, hogy a Balkán-félsziget mozgalmaival szemben kétféle politika lehetséges: vagy a minduntalan való mozgósitásé, vagy az állandó készenlété. Ő az utóbbi politikát inkább kedveli, de egyszersmind kifejezte későbbi nyilatkozataiban, hogy a monarchia mindkét államának közös érdeke a béke fentartása. Ezen utóbbi nyilatkozatai után mindkét delegatio megszavazta a 18 milliót a Krupp-ágyúkra.

Eközben a keleti zavarok tovább kúszálódtak, Törökország háborúba keveredett Szerbiával, s 1877 július 5-ikén történt azon eset, hogy Turnszeverin és Orsova közt egyik sánczról tüzeltek a »Tisza« nevű magyar gőzhajóra. Andrássy megelégedett a sáncz parancsnokának letételével; de egyszersmind két monitort küldött le a hadügyminiszterium az Al-Dunára, s ezek felváltva, Zimonynál és Belgrádnál horgonyoztak.

A keleti kérdés mindinkább délszláv jelleget öltött, s szerb izgatók újonczokat toboroztak s pénzt gyűjtöttek Dél-Magyarországon. Tisza július 4-ikén a törvényhatóságokhoz körrendeletet intézett, hogy minden toborzást és pénzgyűjtést Szerbia számára akadályozzanak meg, s másnap már Miletics felségsértés vádja miatt elfogatott. Az elfogatást Kozma királyi főügyész inditványára a pesti büntető törvényszék rendelte el. A kormány

annyiban hozzájárult a képviselő-immunitás ezen mellőzéséhez, amennyiben a törvény e tekintetben kétes, s a kormány magára vállalja a felelősséget, amig a ház határozni fog, vajjon a pert lehet-e folytatni, vagy pedig nem. A vád szerint Miletics — irott bizonyitékok szerint — részes volt nemcsak a toborzásban, hanem a herczegovinai, sőt a Magyarország ellen irányult és tervezett délszláv fölkelés előkészitésében. A ház október 9-ikén helyeselte a kormány eljárását és Mileticset kiadta a büntető biróságnak. Ugyancsak ez időtájt a horvát katonai őrvidéken is számos házkutatás és elfogatás történt, mert itt arról volt szó, hogy egy összeesküvő banda a katholikusokat le akarja gyilkolni és Milán királyt Horvátország, Bosznia és Szerbia királyává akarja kikiáltani.

A kormány azonban nemcsak a délszlávokkal éreztette erejét és hatalmát, csakhamar éreztetnie kellett ezt az ország fővárosában az ifjúsággal szemben is. Az egyetemi hallgatóság ugyanis fáklyászenét akart adni Sermet effendinek, a török consulnak, azon alkalomból, hogy Abdul-Kerim több csatában leverte Szerbiát s ekép a török-szerb háború véget ért. Ebbeli szándékát megvalósitandó, Tisza Kálmán belügyministerhez fordult, s több rendbeli húzás-halasztás, lebeszélés s végre betiltás után a fáklyásmenet nem tartatott meg, de számtalan tüntetés történt, mig végre október 25-ikén egész nap és egész éjjel a legnagyobb mérvű utczai tüntetés ment végbe. Nem kevesebb mint 10—15 ezer ember zajongott a belvárosban, mig végre a fölvonult lovasrendőrség véget vetett a rendbontásnak. A török enthusiasmus azonban, mely a székely pucscsot is létrehozta, tovább tartott, sőt sokkal nagyobb fokra emelkedett az orosz-török háború idején. A törökbarát-áramlat élén az egyetemi ifjúság állott, megragadta az a sajtó legnagyobb részét, sőt becsapott a parlamentbe is, s különösen a conservativ pártot, leginkább pedig ennek vezérét: gróf Apponyi Albertet ragadta magával. Ennek hatása alatt, habár az occupatio idején, mondotta Apponyi a közigazgatási kérdésre vonatkozó s már emlitett szavait, hogy »a közigazgatási reform a nagy eseményekkel szemben háttérbe vonul«. Annyi mindenesetre tény, hogy az ország közvéleménye határozottan Törökország mellett volt, s azért keltett nagy izgalmat Somogymegye kérvénye az országgyűléshez, melyben követelte, hogy Törökország területi épsége fönnmaradjon. E kérvény benyujtásakor figyelmeztette Simonyi a kormányt, hogy Bosznia és Herczegovina megszállása általános megbotránkozást keltene az országban. Apponyi is részt vett a vitában, s a conservativ eszme nevében követelte a conservativ keleti politikát. Kállay ekkor tartotta nagyszabású beszédét, de Apponyival és a conservativek legnagyobb részével ellentétben azon elvet állitva föl, hogy ép oly hiba volna Bosznia és Herczegovina megszállásának, mint a megszállás elleni tiltakozásnak proclamálása.

Plevna eleste után ismét nagy tüntetésre került a sor Budapesten; egy népgyűlés ugyanis Helfy elnöklete alatt elhatározta, hogy küldöttséget

meneszt a kormány elnökéhez az orosz hatalmi terjeszkedés fegyveres meggátlása végett. A küldöttséget azonban az egész népgyűlés követte, keresztül a lánczhidon és föl Buda várába, a ministerelnöki palotába. A jelenet folytatása kődobálás és számos más botrány lett, s a vége az, hogy a katonaságnak puszta dobpergése szétugrasztotta a zavargókat.

Az imént vázolt áramlatok daczára, melyeknek vad elfajulását éppen nem helyeselte a társadalom komolyabb rétege, a kormány el volt határozva, hogy az utcza, s ami fontosabb, magának a kormánypártnak háborgása daczára, tovább megy a keleti politika útján. Amidőn a közhangulat túlnyomóan Törökország integritása mellett nyilatkozott, s a rus-

Magláj.
(Rajzolta Spányi Béla.)

sofobia kitörő szenvedélylyel vibrált a nemzet lelkületében, nem csekély bátorság és ügyesség kellett ahhoz, hogy Andrássy és Tisza a hatvan milliós hitelt megszavaztassák a delegatiókban és az országgyűlésen, s e hitel megszavazása után tényleg bekövetkezett Bosznia és Herczegovina megszállása. Semmi sem mutatja annyira, a látszólagos züllöttség daczára, a magyar parlament szilárduló irányát, mint az, hogy e válság alatt a szabadelvűpárt s a Tisza-kormány meg nem bukott. A két tartományba való bevonulás egyidejűleg történt az országgyűlési választásokkal, a magláji vérengzés ép a választási izgalom tetőpontján csapott a közvéleménybe. A végsőig fokozott izgalomnak több áldozata is lett; megbukott ősi kerületében, Debreczenben, maga Tisza Kálmán; kibuktak: Sennyey, Somssich, Jókai, Kállay s gróf Zichy Nándor, s a kormánynak mégis hetvenhét névleges

többsége lett, mely — mint már emlitve volt — a gyakorlatban többször a minimumra olvadt le, de ily viszonyok közt mégis meglepő eredményt képezett. Tisza kormányelnököt természetesen több választókerület meg-

Szerajevo.
(Rajzolta Spányi Béla.)

kinálta mandátumával, ő azonban a székely város, Sepsi-Szent-György ajánlatát fogadta el.

Nem tartozik e munka keretébe a két tartomány megszállásának katonai leirása, és csakis a fő momentumokra szoritkozhatunk annak tárgyalásában.

Filippovics táborszernagy a bródi főhadiszállásról július 27-ikén bocsátotta ki proclamatióját a két tartomány lakosságához, s ebben kijelentette, hogy az osztrák császár és a magyar király csapatai nem ellenség gyanánt, hanem mint jó barát lépik át a határt, véget akarnak vetni a zűrzavarnak és erőszakosságnak; a császár és a király fegyvere védeni kiván és nem elnyomni. Erre azután, július 29-ikén, körülbelül 66,000 főből álló hadsereg, melynek három hadosztálya a 13-ik hadtestet képezte, átvonult a Száván. Jovannovics altábornagy pedig augusztus 1-én lépett herczegovinai földre, s Mosztár ellen nyomult előre. Mindjárt a hadjárat kezdetén történt a magláji csel-támadás és vérengzés; az epcsei ütközet alkalmából pedig kitünt, hogy török rendes katonaság is részt vesz a harczban, mert itt egy egész nizám-zászlóalj került csapataink hatalmába. Augusztus közepén rosszra fordult a hadjárat sorsa; gróf Szapáry altábornagy ugyanis Zvornik bevételére vonult a 20-ik hadosztálylyal. Nem kevesebb, mint 15,000 felkelő azonban hat zászlóaljjal meggyengitett osztályát egész Dobojig visszanyomta, s augusztus 16—17-ikén ostrom alá fogta. Végre is augusztus 19-ikén Szerajevóba vonultak Filippovics csapatai, de már augusztus első napjaiban kitűnt, hogy Bosznia és Herczegovina elfoglalása nem puszta katonai séta. Jovannovics Herczegovinát ugyan gyorsan elfoglalta, mert az augusztus 4-ikén végbement csata után másnap már Mosztárba bevonult, a boszniai viszonyok miatt egy második hadsereg mozgósitása is szükségessé vált, úgy, hogy most már az összes mozgósitott csapatok létszáma 280,000 főre rúgott, s e nagy erő aztán megtörte az ellenállást, úgy, hogy október elején már teljesen befejezettnek volt mondható az occupatio.

Bizonyos, hogy, mint az új védszervezet próbája, a mozgósitás elég szépen sikerült. Katonailag mégis az előkészités annyiban el volt hibázva, hogy elkésett. Andrássy közvetlenül a berlini congressus után akarta a bevonulást a két tartományba. Hite szerint ekkor tetemesen kevesebb vér- és pénzáldozattal lehetett volna czélt érni. De a katonai hatóságok késlekedtek, e közben meg a két tartományban szerveződött az ellenállás, föltámadt a muzulman fanatismus, s magával ragadta a török seregeknek még egyes részeit is. Ekként lényegesen megváltozott a helyzet, midőn tényleg a bevonulásra került a dolog. Annál kivánatosabb lett volna pedig gyors föllépésünk, mert a helyzetnél fogva lehetetlen volt azt elérni, hogy Törökország az occupatio keresztülvitelénél nekünk segédkezet nyujtson. A légtöbb, a mit el lehetett érni, az volt, hogy Törökország kényszerült beleegyezését adta. Hisz a berlini congressuson Karatheodori pasának azon inditványát is mellőzni kellett, hogy a megszállás határozott időhöz kötve, két évre állapittassék meg. Midőn pedig a porta megbizottjai a congressuson panaszkodtak, Bismarck rájuk támadt, mondva, hogy a congressus a béke fentartása végett jött össze, nem pedig a porta területi épségének megvédésére; különben is, a congressus a san-stefanói békével

Mosztár.
(Rajzolta Spányi Béla.)

szemben sokkal nagyobb és gazdagabb területet ment meg Törökország számára, mint Bosznia és Herczegovina. Igy jött létre a berlini szerződés XXV-ik czikkelye, mely európai mandátumot adott Ausztria-Magyarországnak, hogy Boszniát és Herczegovinát megszállva, ott kormányozzon, a novibazári kerületben pedig helyőrséget tarthasson. A részletes egyezményt a szerződés Törökországra és Ausztria-Magyarországra hagyta. A közjogi állapot teljesen rendezetlenül maradt, s ekkép a hadi jog biztos alap hiányában önkéntes feltevésekből indult ki. Nincs semmiféle jogtudományi rabulistika, melynek alapján ki lehetne mutatni, hogy hadvezényletünk jogosan tekinthesse az ellenálló bosnyákokat felkelőknek. A közjogi zűrzavar még ma is fennáll, amennyiben a tulajdonképeni souverénitas még mindig a portát illeti meg, Ausztria-Magyarország ellenben a két tartományban csak kormányoz s a rendet tartja fenn. A gyakorlati élet a legfurcsább következményeket vethetné fel e megoldatlan állapot és lappangó ellentét kapcsán; de hát vannak esetek, midőn elvileg nem lehet a kérdéseket megoldani s az államférfiúi ügyesség abban áll, hogy a ferde gyakorlati következmények elmaradjanak. Andrássy egyenesen az elvi megoldás kizárásából indult ki, ép azért a két elfoglalt tartománynak nem volt szabad közjogi jelleget nyernie, hanem az egész bosnyák actiónak a nemzetközi viszonyokban kellett továbbra is gyökereznie, mert ekkép megmenekül a monarchia nemcsak azon súlyos kérdés megoldásától, hogy hova tartozik Bosznia és Herczegovina, hanem egyszersmind a bosnyák ügy a közös ügyek sphaerájában helyezkedik el. Ez a felfogás egészen gyakorlatinak bizonyult, különösen mióta Kállay ügyes keze létesitette a bosnyák viszonyok oly belső megszilárdulását, hogy a beligazgatás költségeit maga Bosznia teremti elő, s igy lassanként leszorult a napirendről a két tartomány közjogi kérdésének problémája. Erre annál nagyobb szükség volt, mert a horvát chauvinismus megragadta a bosnyák kérdést s a két tartománynak Horvátországhoz való csatolását, vagyis a nagy horvát eszme megvalósitását követelte. Az új horvát választások Starcsevicsnek csak 7 párttagot adtak ugyan, de a horvát közvélemény nagy része tényleg lelkesedett az occupatióért s többé-kevésbbé az annexióért.

Csak nagyon természetes, hogy Magyarországon az occupatió annál népszerűtlenebb volt, s igy történtek a fuvarmegtagadások, melyek többféle confliktusra vezettek. Földváry alispán megtagadta Pest-Pilis-Solt vármegye nevében az 500 kocsi kiállitását, Somogy vármegye pedig nemcsak az előfogatokat tagadta meg, hanem egyszersmind kárhoztatta az egész hadjáratot. A dolog vége az lett, hogy Földváry fegyelmi eljárást kapott, s elégséges kocsi állt az occupationális hadjárat rendelkezésére. A közvélemény is mindinkább kezdett belenyugodni a bevégzett tényekbe, a parlament 175 szóval 95 ellen mellőzte a szélsőbal azon inditványát, hogy a kormány vád alá helyeztessék. Andrássy és Tisza ügyesen védték keleti politikájukat, s különösen az occupatiót, mert a szláv gyűrű keresztül-

törését tették vagy nyilt, vagy csak oly indokukká, melyre nyiltan ráutalni tiltja a politikai tapintat. A felirati vitában Tisza lerajzolta azon kényszerhelyzetet, melyben monarchiánk volt. A világeseményeket meg nem gátolhatjuk, — úgymond — igy legalább azon kell lennünk, hogy azok létérdekeinkkel ellentétben ne alakuljanak. Magyarország és a monarchia érdeke az, hogy Törökország regenerálódjék, s ez annál inkább lehetséges, mert erejét többé nem forgácsolja el Bosznia és Herczegovina; a balkáni népeknek pedig érezniök kell, hogy, ha törésre kerül a dolog, sorsuk fölött nem Oroszország, hanem Ausztria-Magyarország dönt. Ily magyarázat után is csak 22 szótöbbséggel ment keresztül a kormány-párt felirati javaslata, ellenben ismétlődtek az occupatio elleni tüntetések. Andrássy a delegatiókban védte politikáját, Tisza a ráözönlő interpellácziókkal szemben a képviselőházban. Andrássy november 30-iki beszédében tiltakozott az annexiónak gondolata ellen, az annexiót, ha bekövetkezhetnék, a korona és a parlament akaratától tette függővé, más alkalommal ismét kijelentette, hogy a monarchia Boszniából ki is vonul azon esetben, ha érdekei már biztositva lesznek s költségüket a török kormány megtériti. Tisza védekezésében is mindig a definitivum és annexio elleni tiltakozás lépett előtérbe, s különösen nehéz vitát idézett fel a parlamentben Apponyinak a Bosznia rendezésére vonatkozó statutum tárgyában tett interpellatiója. Tisza 1880 február 6-ikán felelt, kijelentve, hogy állandó organisatio a törvényhozás tudta nélkül nem jöhet létre. Válaszát a ház csak 10 szótöbbséggel vette tudomásul, s egyáltalán néha a papiroson levő nagy többség minoritásra olvadt le, s csak a miniszteri és az államtitkári szavazatokkal volt többsége a kormánynak.

Tisza szivóssága azonban kitartott, reconstruálta kabinetjét, gróf Szapáry Gyulát tette pénzügyministerévé s kereskedelmi ministerré báró Kemény Gábort; s amint multak az occupatio okozta zűrzavarok, mindinkább erősödött, s kormányzata szilárdult. E tekintetben jellemző a monarchia két állama közti különbség.

A keleti kérdés elcsillapodása, a rendnek Boszniában helyreállta s Kállay közös pénzügyminister azon rendszerének megszilárdulása után, hogy a két tartomány kormányzatára sem Magyarország, sem Ausztria nem volt kénytelen ráfizetni, a monarchia két állama a bosnyák kölöncz nélkül fejlődött tovább. De akkép, hogy Magyarország a khaoszból kibontakozva, gyorsan haladt a consolidatio útján előre; Ausztria ellenben azon ferde irányba vette evolutiójának pályáját, melyben még mai napság is tévelyeg.

Az alkotmány-párt Auersperg herczeggel együtt megbukott, mert nem elégedett meg egy ellenséggel, a szlávizmussal, hanem megharagitotta a dynastiát pangerman hajlamaival, a bosnyák occupatio elleni heves küzdelmével, s mindezen felül még Magyarországot is folyton ingerelte centralistikus törekvéseivel s a gazdasági kérdésekben követett szűkkeblűségével. Andrássy iránti háládatlansága pedig a leggonoszabb mérveket öltötte, aki pedig a Hohenwart-korszak idején döntő faktort képezett

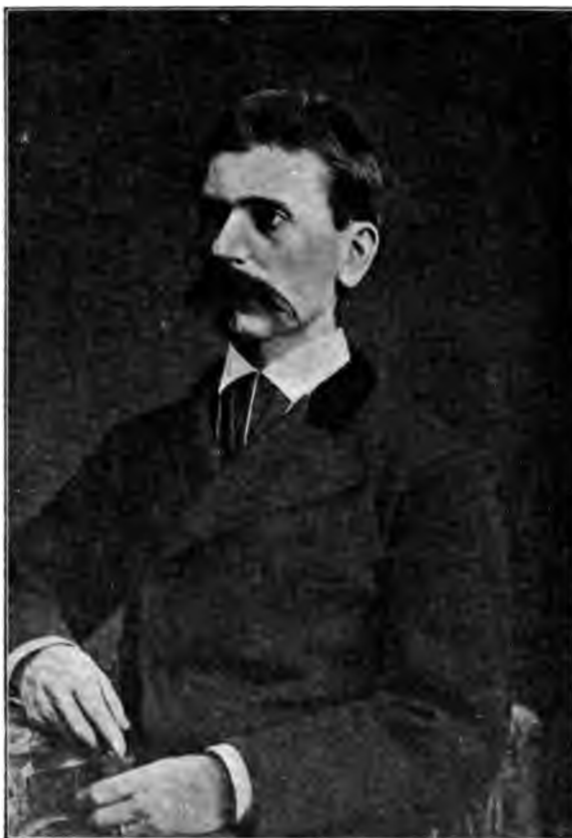
az alkotmány-párt s Ausztria állami egységének és német jellegének megmentésében. Kétségkivül, nem csekély részük volt Andrássy elkedvetlenedésében s a külügyministerségtől visszaléptében a centralisták támadásainak. Igaz, hogy Andrássy különben is befejezte missióját, midőn a monarchia külpolitikáját új alapokra helyezte át. A német szövetséget egy ideig kénytelen volt tűrni orosz mellékizével, ami a három császár szövetsége által nyilatkozott; a dolgok természetes fejlődése s egyszersmind jól kiszámitott rendje azonban lassanként lekapcsolta Oroszországot a közép-európai hatalmak szövetségéből. És, habár Bismarck titokban még csalfáskodott Oroszországgal, a német szövetség szilárdan megalakult, s Andrássy utódja, Haymerle, csak elődének politikáját folytathatta tovább, mely politika a pánszlávizmussal szembe a keleti népek individualitását állitotta.

Az osztrák alkotmány-párt bukását az emlitett viszonyok közt többé mi sem gátolta. Taaffe belügyministersége, mely az átmenetet képezte, augusztus 14-ikén már a teljes rendszerváltoztatásra, vagyis Taaffe ministerelnökségére vezetett, s itt kezdődött Ausztriában a pártok feletti kormányrendszer, a németség háttérbe szoritása, a szlávság újabb erélyes fellépte s végre Badeni rendszere, mely a nyelvrendeletekben culminált.

Magyarországon ellenben ugyanekkor kezdődött a parlamenti- és közélet zivatarának elcsillapulása. A parlamenti botrányok koronként ismétlődtek, mint a rendjel-közvetitési per alkalmából; koronként még katonai afférek rázták meg a közvéleményt, mint a Seeman- és majd később a Janszki-esetek, jelezve, hogy a hadsereg és a nemzet szelleme közt még nem jött létre az összesimulás. Nagyban és egészben azonban nemcsak a pénzügyek, hanem más téren is haladtunk a consolidatio felé. A belügyi reformok, kivéve a rendőrségét, mely a zsandárság életbe léptetése által hatalmas fejlődést vett, nem voltak gyökeresek és általánosak, de Tisza megyei reformja a közigazgatási bizottság és a főispánság által közeledett az állami administratio felé, sőt bizonyos tekintetben a főispánság túlment még ennek céljain is. Az igazságügyi és egyéb reformok csak lassan haladhattak előre, mert sem reform-szellem, sem pénz nem volt támogatásukra, s egészen bizonyos, hogy a nagy izgalmak után tompultság s apáthia vetette uralma alá a közvéleményt. A modern Magyarországot, melynek megvalósitása a Deák-párt programmjain annyiszor szerepelt, még mindig a politikai látóhatár köde födte, s annak megvalósitásából kijut még a jövő nemzedéknek is. De sem a jelen kritikája, sem a jövő történetirása nem tagadhatja el, hogy a 80-as évek kezdetétől a magyar parlamentárizmus szilárd formákat vett fel, megmenekült a folytonos kormányválságoktól, melyekkel tele volt a Deák-párt végződő s a fusio kezdődő korszaka, s melyek már-már a teljes khaoszba lökték parlamenti rendszerünket. Igaz, hogy parlamenti váltógazdaság nem jött létre, de mégis támadt oly positiv alap, mely arra volt és van hivatva, hogy pótolja ennek létrejöttéig a parlament váltógazdasági rendszerét. A fusio által létrejött kormányzó párt

új és új regenerálása, abba új és új elemek felvétele, az ellenzéki pártok egy részének ebbe való átszűrődése képezték s képezik a különben elégtelen, de a viszonyok által indokolt correctivumot. Igy történt, hogy parlamenti anarchiát többé nem hozhatott létre még az a nagy válság sem, mely a véderő-vita által tört parlamentünkbe, s mely Tisza Kálmán állását megrenditette.

A parlament consolidatióját már azon körülmény is előmozditotta hogy visszanyerte teljes magyar jellegét. A nemzetiségi ultrák még a

Kállay Béni.
(Fénykép után.)

fusio kezdetén is, mint már emlitve volt, elég tekintélyes számot képeztek a Sándor-utczai palotában, de csakhamar, külső okoknál fogva is, változás következett be. A délszlávizmus letörése, a pánszlávizmusnak a keleti kérdésben történt veresége, egyáltalában csillapitólag hatottak a mi nemzetiségi viszonyainkra. A Királyföld rendezése, az új területi beosztás, a magyar nyelv kötelező oktatásának törvényhozás által történt kimondása, s egyáltalán a nagyobb erély, melyet a Tisza-kabinet a nemzetiségek irányában tanusitott, megtermették kedvező gyümölcsüket az ország consolidatiója

tekintetében is. A kormány nemzetiségi politikája nem volt mélyre ható, s nélkülözte azon hatalmas gazdasági és culturai eszközöket, melyek nélkül nagyobb nemzetiségi kérdést megoldani nem lehet. Ez eszközök nem is igen álltak a magyar állam rendelkezésére, ép azért a kormány erélye gyakran csak a kórjelenségeket gyógyitotta, nem pedig magát a betegséget. A délszláv kérdésben tanusitott erély, mely később Horvátországban a czimerkérdés kapcsán nyilt lázadással is kénytelen volt megküzdeni, az omladina teljes bukására vezetett, s igy a magyar állam legalább egy nemzetiségi kérdésétől, a szerb kérdéstől megszabadult. A román kérdés azonban nem szünt meg, csak a passivitásba vonult vissza, hogy vakmerően előtörjön a memorandum s a memorandum-per alkalmából a bukuresti ligának egész Európát elárasztó szövetségében. Az a csillapodás, mely e kérdésben legújabban bekövetkezett, nagyrészt külügyi okokra vezethető vissza, a Románia politikájában történt változásra. A román kérdés tehát áthárult consolidatiónk kezdődő idejéből a jelenkor s a jövő számára súlyos problémának.

De tény, hogy ez a kérdés is kivonult a parlamentből, melyben a magyar szellem a 80-as évektől kezdve minden ellenmondás nélkül uralkodott. Tiszának ebben bizonyára nagy része van, s el is jutott oly parlamenti egyeduralmi hatalomhoz, amelyhez fogható a parlamentarismus történetében alig található, s ez a hatalom tartott a 80-as évek elejétől ezek végéig. Körülbelül 6—8 éve volt a Tisza-korszaknak, amidőn az ellenzék szinte megsemmisült, s különösen a közjogi alapon álló ellenzék küzdött ez idő alatt, a már előadott rapiditással és Tisza hatalmas kormányzati épületének megbontása nem is az ellenzéktől indúlt ki, hanem magától Tiszától és a szabadelvű pártból.

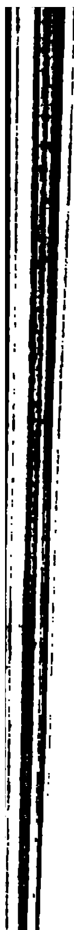
A politikai élet küzdelmeinek közepette frissitőleg hatott s a nemzet önbizalmát nagyban emelte az 1885-iki országos kiállitás, melyen a királyával őszintén kibékült nemzet ujabb, békés fejlődése eredményét először mutatta be a külföldnek.

Az 1842-iki magyar iparkiállitást, melyet Kossuth rendezett volt, kisebb-nagyobb időközökben még négy kiállitás követte, melyek többé-kevésbbé mind sikerültek s a nemzeti műveltség és ipar fokozatos előhaladásának örvendetes tanúságával záródtak. E siker által bátoritva, az 1883-iki országgyűlés XII. törvényczikke intézkedett egy az ország fővárosában tartandó országos kiállitás rendezéséről. Az 1885 május 2-ikán ő felsége által az országgyűlés mellett az összes diplomatiai kar, a közös és osztrák ministerek, Bismarck külön megbizottja stb. jelenlétében megnyitott kiállitás, azonkivül hogy a várakozásnak teljesen megfelelt, sőt a mezőgazdaság, fém- és agyagipar, fejlettsége által a külföldet is meglepte: politikai jelentőséget is nyert az által, hogy az uralkodóház ez alkalommal mint magyar dynastia mutatta be magát s egyszersmind épen alkalomszerüleg jött annak documentálására, hogy Magyarországgal számolnia kell mindenkinek, a ki keleten politikát folytatni, vagy kereskedést üzni akar. A nemzet lelkesedését és örömét

SZÓNOKOK ÉS ÁLLAMFÉRFIAK A TISZA-KORSZAK ALATT.

Hegedűs Sándor	Szontagh Pál	Tisza Lajos
Horváth Gyula	Br. Podmaniczky Frigyes	Gr. Károlyi Sándor
Hermann Ottó	Helfy Ignácz	Beöthy Ákos
Grünwald Béla	Gr. Zichy Nándor	Gr. Dessewffy Arisztid

Az 1885. évi országos kiállítás megnyitása.
(Fényképfelvétel után.)

teljessé tette az a beszéd, melylyel Rudolf trónörökös a királyt a kiállitás megnyitására szólitotta fel:

»Egy évezreden át tartotta fönn magát ez e nemzet — igy szól e beszéd — úgy a szerencse, mint a balsors változatai közt s az ősei által elfoglalt földön egy hatalmas közéletet alapitott meg.

E mai napon újult erőben egyesülnek Szent-István koronájának minden országai egy békeünnepélyben, mely a bel- és külföldnek fényes látványát mutatja fel annak, mivé emelkedett Magyarország viszonylag rövid idő alatt felséged bölcs, felvilágosult és odaadásteljes kormányzata s a nemzet lelkesült hazafisága mellett.

Ez a nagy, sőt meglepő előhaladása Magyarországnak a közmüvelődés munkálataiban e helyütt egy tágas, szingazdag képben van összefoglalva. A Szent-István koronája országait lakó népek értelmessége, igyekezete és képessége a természet kincseit magasra emelve gyümölcsözővé tette.

Valódi hadszemléje ez Magyarország mezei és erdei gazdászatának és állattenyésztésének, bányaművelésének, ipari és kézművességi erejének, irodalmi és tudományos, müvészi és épitészi alkotásának és tanügyi fejlődésének. Itt birjuk a tényleges tanúságait azon épen ugy belterjes, mint egészséges kifejlődésnek, melyre a hazafi teljes elégtétel érzetével tekint. Örömmel fogják Magyarországnak ezen előhaladását mindazon egyéb országok is üdvözölni, melyek Felségednek megáldott jogara alatt egyesülvék, — s az idegen nemzetek honosai, kik a kiállitást tanulmányozni fogják, újabban is igazságos elismeréssel fognak Magyarország tetterejének és szellemének adózni.«

Rudolf trónörökös aláírása.

Az erre adott királyi válasz szintén utalt e kiállitás nagy jelentőségére, midőn azt a »közönséges kiállitások szinvonalán fölül álló, méltán nemzetinek nevezett ünnepély«-nek nevezte, s hangsulyozta, hogy annak czélja nem csupán az, hogy »a magyar korona országainak áldásdus fejlődését a világ előtt föltárja, hanem egyszersmind fenhangon hirdesse, hogy ezen szép országok a culturállamok közt minden tekintetben méltó helyet foglalnak el«!

Egyelőre ugy látszott, hogy a kormány újabb sikerei kiengesztelik a pártokat a kormány feje iránt is — de nem ugy történt.

IX. FEJEZET.

A véderő-vita és Tisza bukása.

A gyors romláshoz legelső alkalmul szolgált a román határ-kérdés, mely súlyos közjogi sérelmet képezett Magyarországra: közössé tette a határt Magyarország és Ausztria közt, a mi az állam közösségét involválta. E nehéz ügyből Tisza csak úgy szabadúlhatott, hogy átvonúlt azon ház-határozat caudium iuguma alatt, hogy jövőre hasonló közjogi sérelmek nem fognak történni.

Tiszának, — mint bizalmas körben, sőt nyilvános beszédeiben is állitotta — nem volt sejtelme a közjogi sérelemről ép oly kevéssé, mint ama másikról, mely bukásának tulajdonkép való oka lett, az új véderő törvény 14. §-a által tartalmazott közjogi gravamenről. Horváth Gyula, bizalmas embereinek egyike, a »Nemzet« hasábjain figyelmeztette e sérelemre. Az alkotmánysértésnek tagadása és az elvállalt szövegnek keresztülvitele képezték a legsúlyosabb ellentétet Tisza nyilatkozataiban és cselekedeteiben. Hosszú és rendithetetlen uralmára vezethető vissza az ő nyugodt lelkületének megtévedése. Már a főrendiház szervezésénél csorbát szenvedett tekintélye, amidőn a demokratiának tett engedmények után kénytelen volt, különösen gróf Andrássy Gyula magatartásának következtében, a feudalismussal megalkudni, s oly főrendiházat létesiteni, mely egyenes ellentétben volt nemcsak történeti fejlődésünkkel, hanem állami és nemzeti érdekeinkkel. Gróf Andrássy Gyula be akarta váltani még a kiegyezés korszakában tett azon nyilatkozatának tartalmát, hogy Magyarország legyen parlamentáris és liberális, de nem a demokratia elvei szerint rendezett ország. Ehhez képest foglalt állást Tisza Kálmán törvényjavaslatával szemben és kicsikarta Tiszától a 150 kinevezett tag közül 100-nak elejtését. Eltekintve a szabadelvűség e nagy vereségétől, a súlyos csapás magát Tisza Kálmánt is érte, habár ekkor, hatalmának zenithjén, még nem tette tönkre. Újabb vereségek nélkűl még soká megmaradhatott volna helyén s a megalázott liberálisok kibékülnek vele, ha tévedései és mulasztásai miatt alkotmányos jogainkat veszély nem fenyegeti. De a főrendiház reformját aránylag nemsokára követte a román határ-kérdés, majd a szerencsétlen 14-ik §. ügye.

A hirhedt 14. §.-nak megbizható forrásból meritett története a következő:

A 14. §.-nak szövegezésében Tisza Kálmán nem vett részt, mert ép akkor súlyos feladatokkal küzdött az államháztartás rendezésének terén. Azon közös ministeri értekezleten azonban már jelen volt, ahol a végleges szöveg elfogadást nyert. Tisza saját nyilatkozatai szerint ekkor legjobbhiszeműen meg volt győződve, hogy a régi és az új szöveg tartalma ugyanaz; igy beszéli ő ezt ma is bizalmas körben. A változtatott szöveghez

való ragaszkodása azonban abban leli magyarázatát, hogy ama szöveghez a korona és az osztrák kormány hozzájárultak és igy ő magára vállalta a kötelezettséget, hogy ama szöveget keresztülviszi.

Nemcsak Horváth Gyula, hanem utóbb a szabadelvü párt tekintélyesebb tagjai szintén figyelmeztették Tiszát a két szöveg ellentétes voltára, s az új szöveghez való ragaszkodás következményeire. Itt már az sem segithetett, ami átsegitette a román határ-kérdés veszedelmén, oly határozat, mely azt jelentette volna, hogy az új szöveg értelme a régiével azonos, mert ez többé ki nem elégithette volna sem az ellenzéket, sem a szabadelvü pártot.

Az 1868-iki védtörvénynek az ujonczozási, illetőleg ujonczmegajánlási jogra vonatkozó intézkedései következők voltak:

»11. §. A monarchia közös védelmére szükséges szárazföldi- és tengeri hadsereg, az 1867:XII. t.-cz. 11., 12., 13. és 14. §§-aiban foglalt alkotmányos jogok alapján s azok fentartása mellett, a monarchia mindkét államterülete összes népességére nézve 800,000 főnyi teljes hadilétszámban állapittatik meg, a határőrséget ide nem számitván. Ezen létszámba a tartalék is (4. §.) be van foglalva. A hadseregnek és hadi tengerészetnek ezen hadi létszáma a legközelebbi 10 évre érvényes. A hadsereg megállapitott létszámának a körülmények szerint tovább is változatlan hagyására vagy megváltoztatására czélzó javaslatok mind a két fél képviseleteinek, alkotmányos uton való újabb megegyezés végett, mindenesetre még a kilenczedik év lefolyása előtt előterjesztendők.

13. §. A magyar korona országai és a birodalmi tanácsban képviselt országok közt a népesség számaránya szerint fölosztandó azon ujonczilleték, a mely a hadsereg és hadi tengerészetnek az életbeléptetett törzs- és oktató rendszer kivánalmai szerint fenebb megállapitott számerőben (11. §.) leendő fentartására és póttartalékkal is ellátására szükséges, megállapitása után, a 10 év lefolyása előtt, kérdésbe csak úgy lesz vehető, ha ő felsége az illető felelős kormányok utján annak emelését vagy leszállitását kivánja; a jutalék kiállitása azonban csak akkor történhetik meg, ha a törvényhozás azt azon évre meg is szavazta. A 10 évi összes póttartalék nem lehet nagyobb egy évi ujonczilleténél. A két fél ebbeli jutalékának kiszámitásánál mindaddig, mig a két államterületen egyenlő alapelvekre fektetett új népszámlálás foganatosittatnék, a lélekszámról jelenleg létező hivatalos adatok szolgálnak alapúl, melyek szerint a megállapitott 80,000 főnyi létszámból a magyar korona országainak népességére 329,632 esik, jutalékának kiszámitásánál a védkötelességét másként teljesitő határőrvidék népessége számitáson kivűl hagyatván mindaddig, mig a határőrség intézménye tényleg fennáll.«

Tisza Kálmán azt állitotta, hogy ez intézkedések lényegileg azonosak az új javaslat 14. §-ának intézkedéseivel, melyek következőkép hangzottak:

»14. §. A hadsereg és a haditengerészet fentartására szükséges évi ujonczjutalék, az 1867-ik évi XII. t.-cz. 11., 12., 13. és 14. §§-aiban foglalt

alkotmányos jogok alapján és azok fentartása mellett, 103,100 főben állapittatik meg és ezen jutalék a magyar korona országai között egyfelől, a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok között másfelől, a népesség számaránya szerint és pedig az utolsó népszámlálás eredménye alapján osztandó fel.

Az 1888-ik évi deczember 31-ikével a monarchia mindkét államának területén foganatositott népszámlálás eredménye szerint, jelenleg a magyar korona országaiból 42,711 ujoncz állitandó ki.

A magyar korona országai honvédségének fentartására szükséges évenkinti ujonczjutalék 12,500 főben állapittatik meg.

A hadsereg megállapitott ujonczjutaléka tiz év lefolyása előtt csak akkor lesz kérdésbe vehető, ha ő Felsége az illető felelős kormányok utján az ujonczjutaléknak emelését vagy leszállitását szükségesnek tartja. Valamennyi jutaléknak tényleges kiállitása azonban csak akkor történhetik meg, ha a törvényhozás azokat azon évre már meg is szavazta.«

Most, annyi szenvedély lezajlása után, pártkülönbség nélkül mindenki kénytelen elismerni, hogy Tisza javaslata a 10 évi határidő hibás formulázása következtében lekötötte a nemzet ujonczmegajánlási jogát. Akkor azonban Tisza ragaszkodott a 14. §. szövegéhez, mig végre hosszú, sőt kegyetlen harcz után érvényre emelkedett azon ellenzéki felfogás, hogy ha a két szöveg ugyanaz, akkor az ország megnyugtatásának szempontjából vissza kell állitani a régi szöveget. Tisza azonban a végső szükség parancsoló kényszere előtt nem engedett és ekkép bekövetkezett gyors bukása azon magas polczról, ahova kiváló tulajdonságai ez államférfit fölemelték.

A 14. §. okozta ellenszenvet fokozta a javaslat 25. §-a, mely a két évi önkéntességet és a német nyelv uralmát akarta behozni. Utóbb maga Tisza is belátta, hogy a 25. §-t enyhiteni kell és ezt czélozta a Gajáry-féle következő határozati javaslat, mely következőleg szól:

»Tekintettel a véderőről szóló törvényjavaslatnak az egyéves önkéntesekre vonatkozó szigoritó intézkedéseire,

utasitja a képviselőház a honvédelmi ministert, hogy állásából kifolyólag a tiszti vizsgát illetőleg tegye meg a lépéseket arra nézve, hogy

1. a német nyelvben való jártasság csak oly mértékben kivántassék, amily mértékben annak birása a közös hadsereg szolgálati viszonyaiból kifolyólag mulhatatlanúl szükséges; továbbá, hogy ennélfogva a magyar korona országaiban honossággal biró egyéves önkénteseknek szabadságukban álljon, miszerint a vizsga folyamán az államnyelvet — illetőleg a Horvát-Szlavónországokban illetékességüek azon országok hivatalos nyelvét — használhassák.

2. E végből a vizsgáló-bizottságok úgy állittassanak össze, hogy azok ezen kivánalomnak megfelelni képesek legyenek.«

E határozati javaslattal szemben Beöthy Ákos a népszerű áramlatnak kedvező következő határozati javaslatát nyujtotta be:

»A 25. §. 13. bekezdésének e szavai után »A tényleges szolgálati év végén tartoznak az egyévi önkéntesek a tartalékos tisztekké való kinevezéshez megkivántató képzettséget elméleti és gyakorlati tekintetben vizsga letétele által igazolni«, tétessék a következő szöveg:

»A magyar korona országaiból származó egyévi önkéntesek az elméleti vizsgát saját választásuk szerint az állam nyelvén, vagy német nyelven tehetik le.«

Még mielőtt e határozati javaslatok tétettek, már a parlamenti vita előtt hatalmas förgeteg keletkezett.

Az izgalom csakhamar hatalmába keritette szinte az egész közvéleményt, s alkotmányos korszakunk alatt soha nem látott mérveket ért el. Mire a parlamenti tárgyalásra került a sor, lángot vetett a pártszenvedély, mely fokról-fokra növekedett úgy annyira, hogy a parlament a felizgatott tömegek ostromállapota alatt tanácskozott. Két súlyos panasz zajongott a közhangulatban és a parlamentben, az egyik az volt, hogy a kormány javaslata leköti 14. §-a által a nemzet ujonczmegajánlási jogát, s a másik hogy a 25. §. germanizálni fogja a magyar nemzeti intelligentiát, mert egy évi új szolgálat büntetését szabja a németűl jól nem tudó önkéntesekre. A küzdelemben, mely 1889 január 10-ikén indúlt meg, a szabadelvüpárt csak vonakodva s kedve ellenére követte vezérét. A vitában részt vettek nemcsak a pártok vezéregyéniségei, hanem, legalább az ellenzéken, a közkatonák is. Gróf Apponyi Albert már a január 11-iki ülésben is heves támadást intézett, s január 19-ikén és február 18-ikán ismét és ismét megújitotta ostromát. Különösen a nemzeti cultura szempontjából birálta a közös hadsereg intézményét és a következő határozati javaslatot nyújtotta be:

»Minthogy a hadsereg létszámára vonatkozó törvényes intézkedések 1889. év végén hatályukat vesztik, a képviselőház kész e tekintetben új törvény megalkotásához hozzájárulni; hajlandó ez alkalommal a hadsereg közösségének fentartása mellett védszervezetünk mindazon hiányának orvoslását eszközölni, melyek a fennálló törvényből származnak; hajlandó egyszersmind azon áldozatok meghozatalára, melyeket az európai hatalmi viszonyok folytán hazánknak és a pragmatica sanctio értelmében közösen megvédendő monarchiának biztossága követel.

De midőn a képviselőház ekkép a jogos katonai követelményeknek megfelelni kész, egyszersmind először:

feltétlenűl ragaszkodik azon alkotmányos jogok és biztositékok teljességéhez, melyekkel a nemzet a véderő tekintetében a fennálló törvények alapján bir;

másodszor: szükségesnek tartja azt, hogy a katonai érdekű reformokkal együtt, részint a jelen törvényjavaslat keretén belűl, részint azzal egyidejűleg, azok a leglényegesebb reformok is létesittessenek a közös hadsereg intézményeiben, melyek Magyarország állami önállóságának és állami intézményeinek, nemzeti jellegének mellőzhetlen elvi és gyakorlati következményei;

végűl tartozik tekintettel lenni a nemzet közgazdasági erejére és pénzügyi teherviselési képességére.

Minthogy pedig a napirenden levő törvényjavaslat ezeknek a szempontoknak meg nem felel, jelesűl: minthogy a törvényjavaslatnak az ujonczjutalék megállapitására és a póttartalékra vonatkozó intézkedései a népképviselet hatalmát csökkentik; minthogy a javaslat nem tartalmaz biztositékot arra nézve, hogy a magyar állampolgároknak jogában álljon a tiszti vizsgát az állam nyelvén letenni;

minthogy az egyévi önkéntesek intézményének súlyosbitása által a magasabb tanulmányokat végzett ifjúság életpályáját veszélyezteti és igy a nemzet szellemi tőkéjét támadja meg;

minthogy a javaslat pénzügyi következményeiről alapos fölvilágositás nincs:

a képviselőház ezt a törvényjavaslatot általánosságban sem fogadhatja el, hanem utasitja a kormányt, hogy újabb javaslatot terjeszszen a ház elé, mely az elősorolt sérelmeket nem tartalmazza, illetőleg az elősorolt kivánalmaknak megfelel.

Minthogy a hadseregnek egyéb, a törvényjavaslatnak keretén kivűl eső intézményei közt főleg a katonai oktatás rendszere az, mely nincs összhangban Magyarország közjogi helyzetével és nemzeti közoktatási rendszerével; minthogy az összhang hiánya nem csupán nemzeti szempontból sérelmes, de Magyarország katonai erejének kellő érvényesitését is gátolja és igy a közös védelmet gyöngiti:

Utasitja továbbá a ház a kormányt, hogy alkalmas módon kezdeményezze a katonai oktatás rendszerének oly reformját, mely a katonai tanintézeteknek kellő arányban megállapitandó részét az oktatás minden fokozatán tannyelvre és nevelési irányra nézve Magyarország nemzeti közoktatási rendszerével összhangba hozza és hogy e kezdeményezés eredményéről a képviselőháznak is jelentést tegyen.

Amennyiben pedig mindezek 1889. év végéig megtehetők nem volnának, a képviselőház kész a fennálló törvény érvényének ideiglenes meghosszabbitásához járulni.«

Szilágyi Dezső január 23-ikán a 14. §-ban foglalt alkotmánysértést ostorozta. Ez volt a közjog fegyvereivel intézett legélesebb támadás.

Magyarország alkotmánya — úgymond — egyetlen egy szóval sem mondja, hogy a védelem közös és ez következik a pragmatica sanctióból. Semmi egyéb közös ügyet nem ismer, a hadügy körébe tartozót, mint elismeri a hadsereg közösségét, elismeri azt, hogy a magyar hadsereg a közös hadsereg kiegészitő alkateleme, másodszor elismeri a 15. §-ban, hogy a hadügy összes költségei közösek. Ennél több közösség nincs. Sem a magyar, sem az osztrák alkotmány nem sorozza a védrendszert a közös ügyek közé. Egyenesen azok közűl kiveszi, hanem csak azon ügyek közé sorozza, melyek szabad egyezkedés utján állapittatnak meg, Aminek következése,

hogy ha meg nem egyeznek, Magyarország védrendszerét önállólag megállapithassa. Tisza az osztrák centralistákkal közös alapon áll. A 14. §. azért ütközik az 1867:XII. t.-cz.-be, mert az ujonczállitás jogának lekötése nem határozott időre történik. Már pedig az alaptörvény egyik lényege, hogy Magyarország úgy a koronával, mint a monarchia másik államával a közös véderőre nézve és a hozzájárulási arány felett törvény által meg nem kötött szabadsággal egyezkedhessék. Legellenállhatatlanabb logikája az volt Szilágyinak, hogy ha az új szöveg ugyanaz, ami a régi, akkor egyszerűen véget lehet vetni a vitának a régi szöveg beiktatása által.

Ugron Gábor a germanisatio őrült kisérletének nevezte a javaslat 25. §-át. A mi culturánkat a minister úgy nézi, mennyiben birjuk a a német nyelvet — nem ismeri tehát a mi culturánkat. A magyar culturában jelentkezik Európa tudományossága és Ázsia virága; fejében a magyar európai, szivében ázsiai; birjuk mindazt, amit a nyugati népek hosszas buvárkodás és fáradság után szereztek s megtoldjuk azt Ázsiának erélyével és hozzá tudtuk adni a nyugat komolyságához Ázsiának ragyogó szineit. Kelet s nyugat közt összekötő kapocs vagyunk.

A kormánypárt védekezése a heves támadásokkal szemben bágyadt volt. Tisza István a január 24-iki ülésen vette fel az ellenzékkel a harczot, s a többi közt a következőket mondta: A magyar külön önálló hadsereget fölállitani azonnal nem lehet, de ez nem ok arra, hogy megvonjuk ma a nemzetet védképességétől. Az ujonczmegajánlási jog nem csorbittatik, a parlament jövőre is határoz e tekintetben. Az új törvényben tehát nem 10 évre van az ujonczjutalék — hanem állandóan tiz évre, de ha újabb törvénynyel meg nem változik, legfölebb megmarad a régi állapot. Az egyéves önkéntesi intézményről szólva emliti, hogy azon tartalékos tisztek, kik a tiszti rangot megszerezték, beváltak és háború idején alkalmazva jó tisztjei voltak a hadseregnek. Ép ilyenek lesznek, kik ezentúl tették le a vizsgát, ami könnyen megy, mert nem sokat kell elsajátitaniok német nyelven.

Tisza Kálmán és Fejérváry honvédelmi miniszter több izben vállalkoztak rá, hogy megállitsák a szenvedélyes áradatot, mely tajtékozva zúgott a tanácskozó teremben ép úgy, mint kivűl az országban és az utczán. Fejérváry január 14. és 26-iki beszédében igy szólt:

Az ujonczjutalék fölemeléséből a békelétszám fölemelése nem következik. A 14. §. nemcsak a népképviselet és korona közti kompromisszumnak, hanem a monarchia másik állama törvényhozásával létrejött kompromisszumnak is az eredménye.

E kompromisszumban mindkét fél engedett. De a mi engedékenységünkkel nincs alhotmányos jog megsértve. Az 1868:XL. t.-cz. 11. §-a végpasszusában a hadi létszám 10 évre való megállapitásáról van szó, itt pedig — a 14. §-ban — nem a hadi létszám, hanem az évi ujoncz-jutalék van megemlitve — idem per idem. A nyelvkérdést illetőleg 1867-ben a

közös hadsereget törvényesen megállapitottuk, az akkori törvényhozás úgy fogadta el a közös hadsereg szervezetét, amint van, t. i. hogy az egységes sereg legyen. Az egységes sereg sokkal nagyobb erőt képes kifejteni... Egységes seregnek egységes nyelve lehet csak. Az egyéves önkénteseknek — mint leendő tiszteknek — legalább annyit kell tudniok a szolgálati nyelven, hogy másokkal magukat megértessék. Azt mondják, hogy az a hadsereg sem nem osztrák, sem nem magyar, hát milyen? Megfelel rá: ezen

Báró Fejérváry Géza.
(Fénykép után.)

sereg a magyar-osztrák monarchiának törvényes véderője, amely sereg úgy a magyar mint az osztrák érdekeket és a trón érdekeit is hathatósan védeni legszentebb kötelességének tartja.

Az egyévi önkéntességre vonatkozó intézkedések czélja: a nagy tiszti hiányon segiteni, a tartalékos tisztek minőségének, használhatóságának emelése. Eddig sokan bizonyos ambitiót találtak abban, hogy le ne tegyék a tiszti vizsgát, még másokat is visszatartottak ettől. A másodév nem büntetés, hanem alkalom arra, hogy ha egy év alatt mint intelligens ember

el nem jutott a vizsga letételéig, a másod évben kiképeztessék, hogy legalább mint altiszt megfeleljen. Az ellenzék azon állitása, hogy a hadsereg az alkotmányon kivűl álló intézmény — puszta phrásis.

Tisza Kálmán ministerelnök január 24- és 28-iki beszédeiben a többi közt a következőket mondta:

A német nyelv a tartalékos tisztek miatt hozatott be. Az alkotmány garantiáját, amit az 1868: XL. 11. §-a ad, megadja e javaslat is. Szilágyival polemizálva tagadja, hogy az 1867. t.-cz. azon §-a a véderő meghatározásáról szól s ezt a nem közös ügyek közé sorozta. Az 1867: XII. t.-cz.-ben meg van mondva, melyek a pragmatica sanctióból folyó közös ügyek. Itt szól a közös és kölcsönös védelemről, az administrativ, a törvényhozási eljárásról a közös ügyek irányában, a delegatiók és azok jogkörének megszabásáról. S végűl szól arról, hogy vannak nem ugyan a pragmatica sanctióból folyó ügyek, de melyekre nézve egyértelmű eljárás szükséges, és ezen részében a véderőről szót sem szól. 1868-ban a nyelvkérdés nem jött szóba, — a felségjog épségben hagyatott a hadsereg belszervezetére és az ezekkel rokon tárgyakra vonatkozólag, mert mindenki tudja, hogy a hadsereg hivatalos nyelve a német. Az ujonczjutalék itt nincs állandóan megszabva — (tehát nincs alterálva a parlament ujonczmegajánlási joga) — mert a kormány kötelezve van 10 év alatt előterjesztést tenni annak megváltoztatása vagy megtartása iránt. Nem következhetik be más, mint az, hogy a kormány előterjesztvén a 10 év letelte előtt annak idején a javaslatot, ha az állandó időre való egyezség létre nem jön, akkor a dolog természeténél fogva egy ad hoc meghosszabbitási törvényjavaslatot kell a kormánynak beadnia és ennek alapján kérni a törvényhozástól az ujonczlétszám fentartását. Az ujonczozást megtagadni ép úgy lehetett a régi 11. §. alapján, mint most. Apponyi azt mondja, hogy ha a 14. §-nak, mely compromissum — mint Fejérváry mondta — ugyanaz az értelme, mint az 1868. t.-czikk 11. §-ának, akkor nem lett volna szükség compromissumra. Engedelmet kér — ez talán mégis elementáris igazság, hogy kompromisszum, megegyezés kell arra is, hogy fentartassék valaminek az értelme, nemcsak arra, hogy megváltoztassék.

A védelem azoban nem csillapitotta le a kedélyeket, sem a házban, sem a házon kivűl. Az utóbbiak már a képviselők nyilt megtámadásáig fajultak el. Mindennap ezrekre és ezrekre menő tömegek állták el a Sándor-utczát s az ebbe vezető utczákat, éljenezve az ellenzéki s megabczugolva a kormánypárti ismertebb képviselőket, s a ministereket pláne folyton lehurrogatták és fenyegették. Utóbb már ütlegelésekre került a sor, több kormánypárti képviselőt bántalmaztak. Január vége felé már a legkomolyabb alakban lépett fel az utcza lázongása. Tisza Kálmánra a tömeg rálesett s fogata után iramodva már-már felforditotta ezt, midőn az odavágtató lovas rendőrség forma szerint a ministerelnök életét mentette meg.

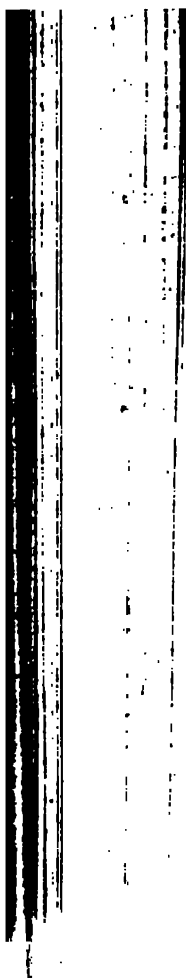

A Magyar Nemzet Történetéhez — Az Athenaeum Kiadása

Rudolf Trónörökös.

Benczúr Gyula olajfestménye a M. Tud. Akadémiában.

Mindezen tüntetésekkel, zavargásokkal, sőt forradalmi kitörésekkel és az élet megtámadásával szemben a kormány a legmesszebb menő türelmet tanusitotta. Midőn csapatok vonultak ki a rend helyreállitására, még ezek is oly utasitást nyertek, hogy fegyverüket lehetőleg ne használják. De többé nem lehetett kikerülni a véres összeütközést; különösen a trónörökös halála napjának, január 30-ikának estéjére valóságos hadi készülődés történt. Csak a nemzetet sújtó szörnyű gyászhir gátolta meg, hogy Budapest utczáin nem patakzott a vér. Semmi más esemény meg nem gátolhatta volna a véres összeütközést, mint a nemzeti remények és nemes vágyakozások ezen szomorú bukása.

Rudolf trónörökös sarkophagja.
(Eredeti fényképfelvétel után.)

Rudolf osztrák főherczeg s magyar királyi herczeg magyar trónörökös volt, a minő Mohács óta nem létezett. Mindaz a nemes gerjedelem, nyiltan be sem vallott vágy, mely a szivek fenekén élt, Rudolf nevéhez fűződött. Polgári és nemzeti szellemű magyar király: ez volt az ideál, mely a Mayerlingben váratlanul elhunyt trónörökös lényével összeforrt. Ferencz József nevét lelkesedetten veszi ajkára minden magyar, de az ő nevét s az ehhez kötött fogalmakat természetszerűen kiegészitette Rudolf trónörökös neve. A szörnyű gyász közepett vigasztalta a nemzetet, hogy a nemes atya ül a királyi trónon, de sötéten nyilt meg a jövő komoly problémája a nemzet szemei előtt. Ki törődhetett a catastropha napján a véderő kérdé-

sével? Mi sem mutatja annyira a csapás nagyságát, mint hogy január 30-ikán este Budapest némán burkolózott fájdalmába s nem dörgött az utczákon a sortűz.

Ezen események után Tisza Kálmán uralma többé nem volt tartható. A kései engedményeknek mindig az az átkuk, hogy többet ártanak, mint használnak. A 14. §. új szövegezése, mely a régi védtörvény garantiáját fenntartotta, az országnak kétségkivűl sokat használt, de Tisza Kálmán positióját föltétlenűl szétrombolta.

A tapasztalt hadvezér azonban azt hitte, hogy új védművek emelése által képes még egyszer helyt állni, sőt tán megerősiteni helyzetét és ez volt oka, hogy reconstruálta cabinetjét. A reconstruálás nem egy időpontban, némileg fokozatosan történt, de kevés kivétellel az egész cabinetre kiterjedt. A szakministerek közűl csakis Fejérváry és Csáky maradtak helyükön. Orczy helyét a belügyi széken gróf Teleki Géza váltotta föl, gróf Szápáry Gyula pedig átvette a földmivelési tárczát. Wekerle Sándor pénzügyminister lett. De a leglényegesebb jelleget Szilágyi Dezső belépése adta a reconstruált cabinetnek, ami 1889 április 9-ikén történt.

Szilágyi már régebben szakitott a mérsékelt ellenzékkel, a későbbi nemzeti párttal, kilépett annak kebeléből azon indokolással, hogy ő nem bizik a mérsékelt ellenzék liberalismusában és viszont a mérsékelt ellenzék és Apponyi nem bizik őbenne. A kölcsönös bizalmatlanság következményeit levonta és a mérsékelt ellenzéken kivül folytatta az oppositiót Tisza Kálmánnal szemben, és különösen a véderő-vitában intézett hatalmas támadást. A véderő-vita után Tisza Kálmán nem vélte föltartóztathatónak az ellenzék támadásait oly hatalmas szóharczos nélkűl, mint Szilágyi Dezső. A ministerelnök debatteri képessége többé nem használt, mert a parlamentben kihallgatásra nem igen talált és igy a szó-bajvivás hatalmas alakjára, Szilágyi Dezsőre, különösen gróf Apponyi Albert fényes ékesszólásával és megnövekedett népszerűségével szemben, föltétlenűl szüksége volt. Csak ez magyarázza meg, a mit Szilágyi pozsonyi beszédében mondott, hogy ő programmjának, különösen a közigazgatási programmnak vagyis a kinevezési rendszernek fenntartása és Tisza Kálmán által történt elfogadása mellett lépett a cabinetbe. Tisza Kálmán tényleg eddig nem vallott határozott színt a kinevezési rendszer érdekében, most azonban — Szilágyi belépése után — nagyváradi beszédében a kinevezési rendszer mellett nyilatkozott. És igy Szilágyi, midőn részint az ellenzék, részint pedig a szabadelvü-pártnak egy, később elzüllött tagja azt állitotta, hogy reconstructiók következtében csak személyek változtak, de a rendszer nem, joggal constatálhatta, hogy igenis a rendszer is átalakult annál inkább, mert ugyancsak ő a kuriai biráskodás elvét is elfogadtatta a cabinettel. Úgyszintén elfogadtatta az igazságszolgáltatás nagyszabású átalakitásának tervét. Maga Apponyi elismerte 1890 február 28-iki beszédében, hogy oly programm irányelveit látja a kormánynál, mely programmal ő rokonszenvez,

Metsz. Unger V.

KOSSUTH LAJOS.

[illegible]

[illegible] [illegible]

de Tisza Kálmánban a mult szellemét pillantja meg, ami a reformművet csak megronthatja.

Szilágyi és Apponyi közt Tisza ministerelnöksége alatt nem került nagyobb összeütközésre a sor, hanem csakis Szápáry idejében, 1891 október havában, az indemnitási vita alatt, amidőn a két nagy szónok összemérte erejét, ritka színjátékot mutatva a parlamenti arenán. Tisza miniszterelnöksége alatt Szilágyi csakis szakmájára szoritkozott. Maga Apponyi, aki pedig a parlamenti kiméletlenségeknek nem volt barátja, kiméletlenűl bánt Tisza Kálmánnal és legutóbb emlitett beszédében, melyet a reconstruált cabinetről tartott, olyfokú tekintély-csökkenést vetett szemére, hogy az kihat magára az állásra, melyet elfoglal. »Tekintély nélkül pedig — úgymond — lehetetlen a trón elé lépni és a trón előtt a nemzet érzületeit és szükségleteit hatályosan tolmácsolni.«

Tisza Kálmán belátta, hogy a kormányon nem maradhat. Igaz, hogy a parlamentben igy is többsége volt, forma szerint tehát meg nem bukott, de erkölcsileg bukása bevégzetté és teljessé lett. Méltatlanok, sőt visszataszitók voltak ama jelenetek, melyek később is minduntalan ismétlődtek a Sándor-utczai palotában, melyek forró légköre s gúnyzápora a régen félelmes vezért száműzték a tanácskozó teremből. De nem akart úgy bukni, hogy bukása szégyenletes legyen, a hatalomtól való megválását népszerű eszmével akarta összefűzni. Kapóra jött ekkor neki a Kossuth-cultus, mely följajdult amiatt, hogy Kossuth a honossági törvény értelmében elveszti magyar állampolgárságát, mert az önkéntes száműzött méltatlannak tartotta önmagához, hogy magyar állampolgárságának fentartását kérelmezze. Több város megválasztotta Kossuthot ekkor diszpolgárává s Tisza akép okoskodott, hogy Kossuth nem veszti el magyar állampolgárságát, mert a diszpolgárság elfogadása egyértelmű azon akarat nyilvánitásával, hogy a magyar állam kötelékében megmarad. Kossuth ezt az értelmezést el nem fogadta. Tisza ekkor a honossági törvény olyatén modósitását tervezte, hogy annak intézkedései fentartassanak és Kossuth mégis benn maradhasson a magyar állampolgárság kötelékében. Ide vonatkozó nyilatkozata, melyet Perczel Miklós képviselő határozati javaslatára felelve tett, félreértésre adott alkalmat fent és lent egyaránt, s e félreértés adta a közvetlen alkalmat lemondására, melyet 1890 márczius 13-ikán jelentett be a háznak, többek között ezeket mondva:

Tisza Kálmán aláirása.

»Ministertársaim között és köztem sem az általános kormányzatra, sem az egyes ministerek által kilátásba helyezett reformokra nézve nemcsak összeütközés nem, de nézeteltérés sem volt. A nézeteltérés egyedül a honossági törvénynyel szemben követendő eljárás miatt fordult elő. Én ugyanis azon nézeten voltam, hogy tekintettel azokra, miket Perczel

Miklós képviselő úr határozati javaslata alkalmából november 27-ikén mondottam és mikre nézve később még határozottabb nyilatkozatot tettem, a magam részéről kell hogy szükségesnek tartsam, hogy a honositási törvény módosittatván, abba bevétessék az, amit november 22-iki nyilatkozatom szerint, a fennálló törvény szelleméből kifolyólag, különben is érvényesnek tartok. És bár azok, amik utóbbi nyilatkozataim óta történtek, alaposan felhozhatók lennének is a mellett, hogy igéretem alól felmentessem, mégsem tartottam helyesnek, hogy be nem váltva — nem ugyan azt, a mit szavaimba belemagyaráztak — de azt, a mi azokban tényleg benfoglaltatik, ezen a helyen megmaradjak.

»Tisztelt társaim más helyzetben voltak. A november 22-ikén tett nyilatkozatom kivételével többi nyilatkozataim a vita folyamán, tehát az előzetes megbeszélés lehetőségének kizárásával történtek. Őket ezek nem kötelezték. E szerint teljes joggal kivánhatták és ragaszkodhattak ahhoz, hogy tekintettel azokra is, melyek deczember 11-ike óta történtek, a honossági törvénynyel szemben e lényegében helyes eljárás követtessék. Nem tarthattam feladatomnak őket erről lebeszélni akarni vagy véleményükben legkevésbbé is akadékoskodni; de viszont érzületem azt mondta, hogy a magam részéről nem tehetem ki magamat annak, hogy az mondassék, hogy kibúvó ajtót kerestem azon irányban, hogy be ne váltsam azt, a mit valóságban csakugyan megigértem.«

Tisza birt elég lelki nyugalommal és nagysággal, hogy midőn kénytelen volt megválni a hatalomtól, nem forditott hátat több elődjének példájára a közéletnek.

Közel tizenöt évi ministerelnöksége s kormanyzatának tényei sokkal közelebbről érdeklik a jelent, hogysem ezek fölött a történet muzsájának kothurnusáról lehetne itélkezni. A fennebb mondottakat azonban helybenhagyja a forrongó eszméket leszürő kor történésze is, különösen azokat, amik parlamenti consolidatiónkra vonatkoznak. Pénzügyi eredményeiről másutt lesz szó. A késő utókor sem fogja tagadhatni, hogy nemzeti és állami megszilárdulásunk első körvonalai Tisza Kálmán hosszú uralma alatt keletkeztek. A nemzetiségi kérdést meg nem oldotta, de megfélemlitette az agitatorokat. Tisza Kálmán sokkal puhább szivű és kezű kormányférfiú volt, mint hire járt; lelkűletének patriarchalismusa közmondásos, és szive jóságos volt. A nemzetiségi és faji kérdésben mégis tudott erélyes és kiméletlen lenni. Bizonyára joggal vethették a szemére, hogy gyakran kortespolitikát csinált, s pártjának, vagy párthiveinek érdeke miatt gyakran szemet húnyt ott is, a hol ez nem lett volna szabad; de ez árnyoldal mellett nagy szolgálatot tett hazájának, hogy sikeres kortespolitikájával, s párthiveihez való ragaszkodása által a kormánypártot erősen organizálta, s ekkép létesitette a parlamenti consolidatiót. Semmi sem jellemzi annyira e consolidatiót, mint hogy azt még a véderővita sem tehette tönkre, mert csak Tisza Kálmán bukott meg, a szabadelvű párt uralma azonban tovább tartott,

tehát csak kormány, sőt inkább csak személyi válság lett a nagy harcz eredménye, nem pedig párt- vagy parlamenti válság. Nagyon természetes, hogy a parlamentarismus alapjait nem Tisza Kálmán rakta le, hanem csakis a hosszú időben keresztűl lerakott alapokon nyugvó parlamentarismusunkat mentette meg az itt-ott lehetséges beomlásoktól.

Egyetlen nemzedék sohasem képes állandó és maradandó épitkezésekre, csak különböző s egymást követő nemzedékek egyesitett ereje alkothat örökre fennálló nagyot.

A magyar parlamentarismust nyolcz század nemzedékének, lázas és fokozatos munkássága épitette fel; nem volt lehetséges, hogy annyi század keserves munkáját egy rövid korszak háborgó szenvedelme tönkre tegye, mint tönkre tették a vandalok pusztitásai kétezer éves civilisatió emlékeit.

A 48-iki teremtő korszakról s a megelőző századokról nem is szólva, ujabb alkotmáuyosságunk korszakában a lángelmék egész sorozata versenyezett parlamentarismusunk régi épületének modern kidiszitése és örökre való megszilárditása körül.

Nemcsak az angol példa, hanem nemzeti geniusunk csodálatos sugallata vezette nagy férfiainkat.

Ezek legnagyobb része már örök álmát aluszsza, de dicső örökségbe hagyva a legfőbb nemzeti intézmény, a parlamentarismus szilárd oszlopzatát és gyönyörü ornamentikáját.

A régi nagyok: Széchenyi, Kossuth, Wesselényi emlékét felújitva, sőt tovább fejlesztve, Deák Ferencz, báró Eötvös József, gróf Andrássy Gyula, Horváth Boldizsár s más nagy férfiak vettek részt az új magyar parlamentarismusnak a régi talapzaton való felépitésében.

Alig volt még az angol parlamentarismusnak is korszaka, mely oly bőven termette volna a lángelméket és nagy szónokokat, mint a 48-al kapcsolatos kiegyezési korszak.

Deák classikus egyszerűsége, Somssich Pálnak a szónoki művészet szabályai szerint kifaragott formái, báró Eötvös József elméjének bölcsészeti és költészeti magas röpte, Horváth Boldizsár nyájas ékesszólása s gróf Andrássy Gyula szabálytalan, de meglepő genialitásu rögtönzései még az angol parlamentarizmusnak is dicsőségére váló magaslatra emelték a magyar parlamenti rendszer orátori tartalmát, mely szintén hozzátartozik a parlamentarismushoz, sőt az eszmék küzdő korszakában egyszerűen nélkülözhetetlen az. Ékesszóló részében s a dialektika szempontjából parlamentarizmusunk az ujabb évtizedekben nem hanyatlott, sőt modern coloritot vett fel s az eredményben sikeres része van minden pártnak s parlamenti szócsatázóinknak pártkülönbség nélkül. Ki feledkezhetnék meg némileg stereotyp pose-ai daczára Irányi Dánielről, a ki a függetlenségi párt legigazibb lelkesedése által vezérelt szónoka volt s lelkének tüzét nem egyszer át tudta sugározni hallgatóiba? A legujabb szónokokról nem is szólva, Sennyey Pál, bár kissé rideg — de

impozáns és szinte meglepő egyszerűsége a correct formák tökélyében tündökölve, kit nem hatott meg annak idején?

S az angol conservativek óta létezett-e hibátlanabb modorú szónok mint ő? Hivei, a conservativ s később az egyesült ellenzék soraiban nem nyiltak-e a parlamenti szónoklat meglepő virágai — s hogy a legerősebbekre térjünk át — nem e sorokból emelkedtek-e fel Szilágyi és Apponyi? Nemcsak a magyar parlamentarismus büszkeségei ők, hanem dicsőségére válnának bármely parlamentarismusnak a világon. A nélkül, hogy a szóharcz e két atlétáját összemérnők s bármelyiknek politikai multjával s jelenével foglalkoznánk, kérdezzük: támadhat-e a küzdő szónak két ily bajvivója másutt, mint a hol a parlamentarismusnak nagy és nemes traditiói vannak s a hol az erkölcsi szinarany az idők hosszu folyamaiban rétegről-rétegre rakodik le egymásra.

És nem a folytonos szóharcz edzése teremt-e oly debattereket, mint a minő Tisza Kálmán, a kinek parlamenti ügyessége s a viták felett való uralkodó képessége csak ritkán jut osztályrészül pártvezérnek s ha jut, csak ott juthat, a hol a politikai s a parlamenti életnek nagy előzményei vannak.

Még a másodrangú szóharczosok is, esetleges tévedéseik s hibáik daczára, kiváló helyet foglalnak el a küzdő szó történetében.

Horánszky Nándor néha kesernyés élessége, Ugron romboló heve kiváló erőforrásból származik; Beöthy Ákos ékesszólása pedig a tudományosság s az angol parlamentarismus ismeretének komoly fegyverzetével lépett fel, imponálva és felvilágositva. A már is nagy jelenű de közéletünkben még fényesebb jövőjű Tisza István meg éles eszével és tágkörű ismereteivel válik ki. Eötvös Károly bonhomiája, Berzeviczy Albert, Hegedűs Sándor és mások előkelő, vagy tiszta előadása szintén kiváló parlamenti jelenséget képez.

A hol ennyi erő működik közre a parlamentarismus megalapitásában a hol még a ház elnökeinek sorában is oly — az angol példákra emlékeztető — nagyságok szerepeltek, mint Somssich Pál, Ghyczy Kálmán s jelenleg Szilágyi Dezső, ott a parlamentarismus épülete kemény anyagból készült s igy maradandóságra számithat az.

Csakis ennek köszönhető, hogy parlamentarismusunk épületében nagyobb rombolást nem vittek véghez a későbbi események és különösen két obstructio, melyek egyike Szapáry megyei reformját, a másik a Bánffy-kormány hirhedt 16. §-át támadta. Egészen bizonyos, hogy gróf Szapáry Gyula miniszterelnök mindjárt a viharok után, amelyek Tisza uralmát ledöntötték, békés auspiciumok közt vette át a kormányt és midőn 1890 márczius 17-ikén a házban bemutatkozott, a parlamenti zivatarok tényleg megszüntek.

Az új kormány programmját gróf Szapáry Gyula márczius 17-ikén terjesztette elő.

Az Athenaeum nyomása.

GRÓF SZÁPÁRY GYULA

(Eredeti fényképfelvétel után.)

A programmbeszéd irányelvei között első helyen emelkedett ki az 1867-iki alap sértetlen fentartásának s a monarchia másik felével való jó viszony ápolásának hangoztatása. Ezután a külügyi helyzet felől szólt a ministerelnök s az 1878 óta követett irányhoz való ragaszkodást jelölte meg továbbra is követendőűl, helyeselvén a hármas szövetség (osztrák-magyar-német-olasz) külügyi politikájának irányát, melynek czélja az európai status quo-nak változatlan s az európai békének továbbra is megőrzése és fentartása. A belügyek terén főczélul az államháztartás egyensulyának fentartását jelölte meg, miért is a culturális és közgazdasági téren csak mérsékelt beruházások foganatositását czélozta. Kiemelte a mezőgazdaság mellett az iparvállalatok pártolását, az árvizkárok csökkentése végett teendő vizszabályozások szükségességét és czéltudatos forgalmi politika követését.

A vám- és kereskedelmi nemzetközi szerződések megkötésénél a hazai érdekek érvényesitését mindenkor szem előtt tartandónak hirdette. Feszült érdeklődést s utóbb élénk helyeslést keltettek a belügyi tárczáról mondott szavai, midőn határozott formában jelentette ki, hogy az állami administrátiót szándékozik behozni. De már ekkor kiemelte a miniszterelnök a helyi érdekek biztositását s kilátásba helyezte az állampolgári jogok védelmére s az esetleges túlkapások és visszásságok orvoslására szolgáló közigazgatási biróság létesitését, a mi közhelyeslésre talált. A többi tárcza irányára nézve az eddiginek követését jelölte meg a ministerelnöki programmbeszéd, hangoztatván, hogy a honvédelmi tárczánál nem lesz nagyobb törvényhozási actio, Horvátországot illetőleg pedig a kormány az 1868-iki XXX. t.-cz. alapján áll.

A mi a kormánynak általános magatartását illeti, erre nézve minden körülirás nélkül, egyenesen kimondta Szápáry, hogy a kormány a szabadelvü irányt követi, mi általános helyesléssel találkozott, azt pedig nyomatékkal emlegette, hogy az alkotandó törvényeknél azok gyakorlati szükségességét mindig figyelembe fogja venni a kormány. Az alig lezajlott honossági vitáról is megemlékezett, midőn kimondta, hogy a kormány nem szándékozik törvényjavaslatot előterjeszteni a honossági törvény módositása tárgyában, de ha e tárgyban az ellenzék tenne előterjesztést, a kormány ezzel szemben álláspontját nyiltan és határozottan kifejezésre juttatná.

Kiemelte Szápáry, hogy a kormány törvényjavaslatainak előterjesztésénél a többségre támaszkodik, de az egész ház támogatására számit, ha esetleg a parlament és az ország tekintélyének megóvásáról lenne szó.

A közjogi ellenzék nevében Irányi Dániel fejezte ki bizalmatlanságát a kormány iránt, de a mérsékelt ellenzék részéről gróf Apponyi Albert csak elvi tekintetben hangoztatta ellenzéki ellenőrző álláspontjának fentartását s a részletekre nézve több pontban kijelentette egyetértését a ministerelnök programm-pontjaival. Igy különösen helyeselte a hármas szövetségre s a közigazgatási reformra vonatkozó kijelentéseket.

Ez utóbbi képezte a Szápáry-kormány működésének legfontosabb momentumát. Hosszú bizottsági tárgyalások előzték meg a közigazgatás államositására vonatkozó törvényjavaslatnak előterjesztését, mely végre 1891 május 29-ikre tüzetett ki tárgyalásra a képviselőházban. Irányi Dániel a jövő országgyűlésre kivánta halasztani a tárgyalást, hogy előzetesen a választó-polgárok állásfoglalása kipuhatoltassék a nagyfontosságu reform iránt, de a ministerelnök erélyesen ellenezte a régen készülő s a közvélemény által is eléggé ismert javaslat elhalasztását.

A képviselőház belefogott a törvényjavaslat tárgyalásába, melynek előadója Perczel Dezső volt, ki szakszerű tájékoztatással vezette be a vitát. A szélsőbal el volt határozva mindenképpen megakadályozni a javaslatnak törvényerőre emelkedését s azért obstruktio szervezéséhez fogott. Szederkényi Nándor volt a javaslatnak első ellenzője, ki hosszas kifogásainak elsorolása után határozati javaslatot is terjesztett a ház elé, s hogy minél jobban húzzák a vitát a szélsőbaloldaliak, már az első határozati javaslatnak a jegyző által való még egyszeri felolvasását is követelték, a mi az obstructió kezdetét jelentette, de a miben a kormánypárt most még kétkedett.

A vita kezdetben nagy érdeklődéssel folyt. A kormánypárt részéről sokan vettek részt benne. Beszéltek mellette Rakovszky István, Tisza István, Schwarcz Gyula, Szalavszky, Veszter Imre, gróf Andrássy Gyula, Horváth Boldizsár, e sorok irója és mások, az ellenzék részéről hozzájárult általánosságban Horánszky Nándor s részletező fejtegetés alapján gróf Apponyi Albert is pártja nevében, de a közjogi ellenzék makacsul megmaradt tagadó álláspontja mellett. Június 5-ikén kezdődött az erősebb izgalom, midőn Ugron Gábor heves támadással illette a javaslatot, június 14-ikén már nyiltan fejtegették a lapok az ellenzék obstructiójának lehetőségét és esetleges sikerét, de a kormánypárt szilárd elhatározással védte álláspontját s közömbösen, némi kicsinyléssel ringatózott az obstructio hullámain.

Az általános vita csak július 7-ikén ért véget, s a záróbeszédek után július 13-ikán történt a szavazás. A javaslat mellett szavazott 261 képviselő, ellene 99. Tehát a nagy többség általánosságban hozzájárult a javaslathoz.

A részletes vitát báró Prónay Dezső szeptemberre kivánta halasztani. Csatlakoztak hozzá az ellenzék legkiválóbb szónokai: Apponyi, Helfy, Eötvös Károly, de a ministerelnök ellenezvén az elhalasztást, a javaslatnak folytatólagos tárgyalására kérte a képviselőházat, s midőn ezt a többség elhatározta, az obstructio teljes erővel működésbe lépett. A szélsőbali ellenzék most már nyiltan kijelentette, hogy a javaslatnak törvényerőre emelkedését mindenképpen meggátolja, s már a törvényjavaslat czíméhez 12 ellenzéki képviselő iratkozott fel szólásra.

Az egész július hónap heves parlamenti csaták és izgató hirlapi vitatkozások között telt el. A kormánypárt állta a vitát, az ellenzék obstructiós heve sem csillapodott, sőt mindegyre fokozódott. Végül Szá-

páry is belátta, hogy a 277. §-ból álló javaslatot lehetetlen végigtárgyalni. Augusztus 4-ikén tehát előterjesztést tett a szabadelvü pártkörben, hogy a javaslat 1. §-ának elfogadása után egy új 2-ik §. toldassék a javaslatba s ekként a közigazgatás államositása elvileg kimondatván, az egész javaslat vétessék le a napirendről. A párt egyhangú helyesléssel fogadta a ministerelnök inditványát, melyet augusztus 6-ikán a képviselőháznak is előterjesztett, »hogy a kormány és parlament tekintélyét megvédje az ellenzék obstructiója ellen«. A képviselőház augusztus 8-ikán tartott ülésében harmadszori olvasásban is elfogadta a két §-ból álló törvényjavaslatot, mely kimondja ugyan elvileg a közigazgatás államositását, de gyakorlati jelentősége az összezsugorodott törvénynek nem lett, a Szápáry-kormány tekintélyét pedig szétmorzsolta.

A Szápáry-kormány legnevezetesebb eseménye a koronázás huszonöt éves jubileuma, mely 1892 június 6—8. napjain királyhoz és nemzethez egyaránt méltóan, páratlan fénynyel a nemzet örömrivalgásának közepette tartatott meg.

A magyar nemzet lelkesült örömmel ragadta meg ez alkalmat, hogy diszbanderiumokkal, küldöttségekkel, hódoló feliratokkal, fáklyásmenettel, kivilágitással stb. tüntető módon adjon kifejezést királya, »a legalkotmányosabb király« iránt érzett hálájának és őszinte ragaszkodásának.[1]

A hála és ragaszkodás jutott kifejezésre az ünnep alkalmával a Felséghez intézett beszédekben, a herczegprimás beszédében, melyet az ünnepélyes Tedeum alkalmával mondott.

»... Téged adott felséges királyunk nekünk az Ég és áldásául a szent frigynek, melyet a trónhoz e hű és szabad nemzettel alkotmányunk talaján ma egy negyed százada kötöttél, megérnünk engedte ez örömnapot...; nem volt e huszonöt évnek egyetlen napja sem, mely fogyatkozni látta volna a magyarnak törhetlen hűségét, hazafiúi lelkesedését, alattvalói szeretetét Felséged felkent személye iránt. Felséged meghóditotta a nemzet szivét. Hogyne hóditotta volna meg?! Hisz mi tudjuk, hogy mióta szent ősödnek, Istvánnak koronája érinté fejedet, a magyar birodalomban senki sem volt, a ki törvényeinket jobban tisztelte volna, a ki a haza iránti kötelességet nagyobb buzgalommal tisztelte volna.«

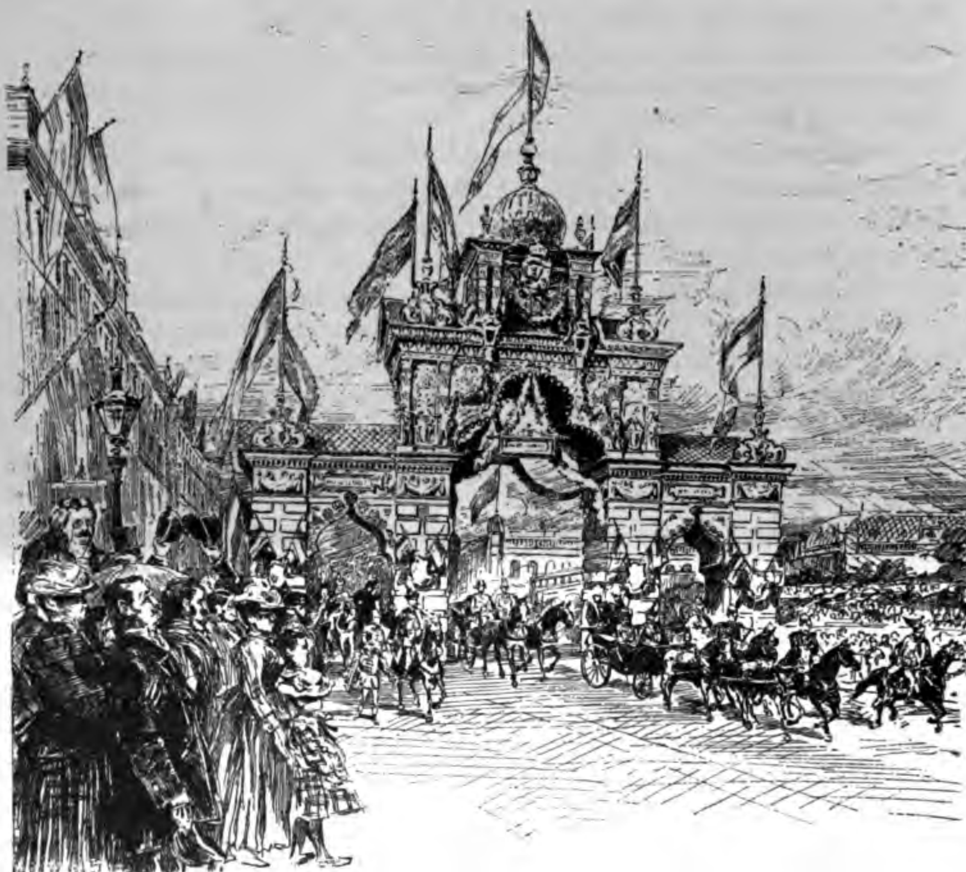
A főrendiház küldöttségét vezető Szlávy József koronaőr igy szólott beszédében:

»... Nem volt királyaink között egy sem, ki királyi hitlevelét, esküjét felségednél, dicsőségesen uralkodó királyunknál bővebben megtartotta volna.«

Az alkotmányos érzés szilárdságáról s az eddigi alkotmányos úton való haladasról biztositott a királyi válasz:

[1] A főrendiház küldöttségét Szlávy József koronaőr, másodelnök, a képviselőházét b. Bánffy Dezső elnök vezette a király elé, a lovasbandériumot gr. Károlyi István vezette, a fáklyásmenet rendezője Emich Gusztáv volt.

»Bizalmam az ősi erénybe volt jelszavam, midőn egy negyed század előtt dicső elődöm szent koronája a nemzet szine előtt fejemre tétetett s ez által Magyarország apostoli királya és hű népei közt a kölcsönös szeretet és bizalom megerősödve új zálogot nyert. E bizalmamban nem csalatkoztam, mert a lefolyt huszonöt év alatt a magyarnak ősi erényei is: hű ragaszkodás királyához és rajongó szeretet hazájához, minden alkalommal szivemelő összhangzásban nyilvánultak, minek folytán nemcsak az

Ő Felsége bevonulása a koronázási jubileum alkalmából.
(Rajzolta Kimnach László.)

ország szellemi és anyagi terén a legörvendetesebb haladás és fejlődés mutatkozott, hanem az egész monarchia hatalmi állása is növekedett.«

És a képviselőház küldöttségének adott válaszban igy szólt a király a nemzet képviselőihez:

»Nem kétlem, hogy habár az e czélra vezető utak választásában egyesek nézetei eltérnek is, — mégis mindnyájunkat csak egy gondolat: a haza jóléte vezet és hogy az egész képviselőház valódi hazafias érzel-

mektől valamint a trón és szent korona iránti hüségtől áthatva támogatni fogja népeim boldogitására irányzott szándékaimat, melynek valósitása legszebb jutalma leend fáradozásaimnak.«

Csupán egy hiányzott, a mi miatt az öröm nem lehetett teljes, a minek hiányát legelőször a hálás király vette észre: »A sok öröm között csak az érint fájdalmasan, hogy az öreg ur (Deák) és Andrássy Gyula gróf nem érhették meg e szép napokat.« S a kiegyezés megalkotóiról külön megemlékezett a képviselőház küldöttségének adott válaszban is: »Nem lehet, hogy e mai napon első sorban kegyelettel ne emlékeznénk vissza azon számos nagy hazafiakra, kik huszonöt év előtt és azóta hü tanácsosaim, a hazának bölcs vezérférfiai voltak, de a kiket a Mindenható akarata azóta az élők sorából magához szólitott; vigasztalással láthatjuk azonban, hogy, midőn tetteiket a történelem megerősiti, szellemük tovább él a hazában annak javára és dicsőségére, és reméljük, élni fog ezután is.«

Az ünnepély egész lefolyása a királyt a trón legerősebb támaszának, a magyar nemzet lelkes ragaszkodásáról győzte meg ismét, a nemzet pedig a királyi kegy egy újabb nyilvánulásával gazdagodott, midőn ő Felsége Budapestet fő- és székváros rangjára emelve, ismét közelebb vitte egy régi titkos óhaja teljesedéséhez.

Politikai alkotásai és intézkedései nem nagyon emelték a Szápárykormány tekintélyét. Sok kegyetlen támadásra szolgáltatott anyagot az országgyűlés feloszlatása s az 1892 január 28-ikára kitűzött téli választás. E választásoknál Szápáry súlyt fektetett bizonyos fokig egy személyes párt megalakitására és igy történt azután, hogy a szabadelvű párt számos régi kiválóbb tagja: Falk Miksa, Csernátony Lajos, Gajáry Ödön, Dárday Sándor, Emich Gusztáv, Országh Sándor, Matlekovits Sándor stb. nem választatott meg. De betetőzte az elkeseredést a kormány, főleg pedig a ministerelnök ellen magának Szápárynak az a terve, hogy a 48-iki magyar honvédek a budai honvédemlék leleplezésekor (1893. május 21-ikén) koszorút helyezzenek Hentzinek budavári szobrára, a mi maga után vonta a Szápárykormány bukását.

A budai honvédszobornak leleplezésére rendezett ünnepély programmja heves politikai vitatkozást támasztott úgy a politikai pártkörökben mint a hirlapokban. Szápáry Gyula ministerelnök ugyanis a katonaság és polgárság közötti egyetértés és összetartás érzetének fejlesztésére azt tervezte, hogy a közös hadsereg nevében koszorút tegyenek a budavári honvédszoborra s viszont a 48-iki honvédek koszorúzzák meg a Hentzi-szobrot. Ekként az egykor egymás ellen küzdő felek kölcsönösen kifejezést adnak egymás hősei iránt való tiszteletüknek, igy a kölcsönös bizalmatlanság megszünvén, a hadsereg és nemzeti szellem közötti kibékülés a szobrok megkoszorúzásában nyer megpecsételést. A terv keresztülviteléhez Szápáry ő Felsége jóváhagyását is megnyerte, de elmulasztotta a közvélemény hozzájárulásának megszerzését s igy nagy vihar támadt az alapjában jó intentiójú terv keresztülvitele ellen.

A ministerelnök még bizalmasait sem avatta bele a szobrok megkoszorúzására vonatkozó tervébe, annál kevésbbé gondoskodott arról, hogy tervét a sajtó jóindulatú s helyes magyarázattal kisért ismertetések által már előzetesen megkedveltesse a közönséggel. Midőn politikai barátai hirt vettek a ministerelnök tervéről, meghökkentek s nagy tüntetést és ádáz hirlapi csatározást jósoltak. A jóslat teljesült. A visszatetszés, melyet Hentzi szobrának megkoszorúzása ellen a napi sajtó támasztott, nemcsak a koszorúzás tervét döntötte dugába, hanem kormányválságot, Szápáry bukását is vonta maga után.

Szápáry bukását a Hentzi-szobor kérdése érlelte meg, mert az ez ügyben kapott seb nélkül, s ha lent állása szilárd, Bécsben az ő egyházpolitikai programmja talált volna elfogadásra és nem a Wekerle-cabineté; Bécsben azonban jól tudták, hogy Szápáry állása meg van ingatva, és igy jött létre az egyházpolitikai programmal a Wekerle-kormány. És igy következett el Magyarország egyik legnagyobb korszaka, amelyre vonatkozó előadásban Szápáry szerepéről és bukásáról részletesebben leend szó.

X. FEJEZET.

Az egyházpolitikai harcz és előzményei.

Magyarország ujabbkori történetében nem volt oly érdekes, hibákkal és tévedésekkel annyira telt és mégis nagy eredményekre vezető conflictus, mint az egyházpolitikai harcz, melynek előzményei szinte a kiegyezés korszakát s következményei a legközvetlenebb jelenkort érintik.

Maguk az előzmények nagyrészt már megértek a történetirói följegyzés számára, a következmények azonban a napi- és a pártpolitikát érintik, ép ezért ezek bonczolásától tartózkodni fogunk. A vallásszabadság, a polgári házasság és anyakönyv legtávolabbi előzményeiről már volt szó Deák Ferencz hires beszédének kapcsán, valamint szó volt arról is, miképp került le a napirendről Deák és a Deák-párt egyházpolitikája. Az elnapolás és a nehézségek elől való kitérés és az e törekvésben nem egyszer nyilvánuló hipokrisis jellemzi azon hosszú korszakot, mely Deák Ferencz beszéde óta a legujabb egyházpolitikai programm fölállításáig tartott. Különösen jellemző, hogy Irányi Dániel évről-évre megujitott inditványa rendszerint általános helyesléssel találkozott, habár az opportunitási szempontok miatt legtöbbször mellőztetett. Mindenki érezte, hogy az 1868-iki törvényhozás nem fejezte be az egyházpolitikai alkotásokat s hogy előbb-utóbb meg kell küzdeni a vallásszabadság, a polgári házasság és anyakönyv nagy kérdéseivel; de az actualis kormányok és uralkodó pártok,

beleértve a Deák-pártot is, az »előbb« helyett az »utóbb«-ot választották. Nemcsak a quieta non movere elve gátolta a lappangó egyházpolitikai kérdések megoldását, hanem egyszersmind azon tudat, hogy a Deák-féle traditiók alapján való megoldás legfőbb gátja a parlamenten kivül, vagy helyesebben felett van. Nem volt kormány, mely komolyan megkisérlette volna e gát elháritását, és igy palliativ eszközök pótolták a széles alapzatu reformalkotásokat. A zsidók és keresztények közti vegyes házasság — bármily jó szándékkal volt előterjesztve, hogy a vakmerően előtörő társadalmi reactiót, az antisemitismust segitse leküzdeni — bevezette a félrendszabályok sorozatát. Még azok is, akik liberális álláspontjukhoz hiven védték és megszavazták a törvényjavaslatot, szintén kivétel nélkül elismerték, hogy az nem tartalmazza a gyökeres orvoslást, annál kevésbbé, mert csak a zsidók és keresztények közti házasságot szabályozta, de nem oldotta meg sem az állami házassági jog nagy kérdését, sem pedig a keresztény felekezetek közt fölmerült problemákat. Szilágyi Dezső szinte az összes liberális párt nézetét tolmácsolta, midőn a kötelező és általános polgári házasságban látta a gyökeres orvoslás módszerét, a polgári anyakönyvben pedig a keresztény felekezetek közti ellentétek megszüntetését. Minden egyéb kisérlet csakugyan palliativ eszköznek bizonyult. Első ily eszközt képezett a kihágásokról szóló törvény 53. §-a, mely két hónapig terjedhető elzárással és 300 frtig terjedhető pénzbüntetéssel fenyegette azon papot, aki az 1868: LIII. t.-cz. 12. §-a ellenére vegyes házasságból származó kiskorú egyént, ennek 18-ik éve előtt, más vallásfelekezetbe fölvesz. Az utolsó, az 1868-iki egyházpolitikai törvény után ugyanis megindultak az elkeresztelések és az ezekkel kapcsolatos recriminatiók. A törvényhozás érvényt akart szerezni az 1868: LIII. t.-cz.-nek, mely elrendelte, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek szüleik vallását nemük szerint követik, a büntetőjogi sanctio ellenére azonban az elkeresztelések tovább folytak, és a biróság, hogy az elkeresztelő lelkészek fogságba vagy súlyos birság alá ne kerüljenek, sok esetben azon álláspontra helyezkedett, hogy a keresztény szülőktől származó gyermek megkeresztelése még nem egyértelmű a más vallásfelekezetbe való fölvétellel.

Az elkeresztelések és felekezeti viszályok tovább folytak, mert a lelkészek egy része nem tette át a megkeresztelésről szóló bizonylatokat. Ekkor következett a második palliativ rendszer: Trefort 1884 július 11-iki rendelete, mely fölkérte a főpásztorokat, hogy utasitsák a lelkészeket, miszerint a keresztelési bizonylatokat az illetékes lelkészhez tegyék át. Külön büntetési sanctiót azonban Trefort rendelete nem állapitott meg, hanem, bár téves alkalmazással, utalt a kihágási törvény 53. §-ában kiszabott büntetésre. Nagyon természetes, hogy az e §-ban foglalt büntetés nem volt alkalmazható ama tényre, ha valamelyik lelkész elmulasztja a hivatalos bizonylat átküldését, hanem csakis magára a más vallásfelekezetbe való fölvétel tényére; igy Trefort rendelete hibás volt a törvény alkalmazásának

tekintetében, de új büntetést nem statuált. A bajon azonban ez a rendelet egyáltalán nem segitett s hat év mulva gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi minister megkisérlette az orvoslást hires rendeletével, melyben egy lépéssel már tovább ment mint Trefort.

E conflictust megelőzte egy másik — bár kisebb jelentőségű — összeütközés. A nagyszombati katholikus tanitóképzőben, — amelyet legnagyobb részben a kormány kezelése alatt álló tanulmányalap tart fenn s amelynek igazgatóját is a kormány nevezi ki — a minister által kinevezett igazgató, támaszkodva a herczegprimás által kiküldött kanonok utasitására, a képesitő vizsgálatok alkalmával megtagadta a minister kiküldöttétől, a királyi tanfelügyelőtől a jogot, hogy a vizsgálati jegyzőkönyvet s a képesitő okleveleket aláirja, oly jog, melyet — mellesleg megjegyezve — az ugyanazon egyházmegyéhez tartozó budapesti katholikus képezdénél a királyi tanfelügyelő ellenmondás nélkül gyakorolt. A minister szigorú utasitást küldött, a melyben tanfelügyelője jogának érvényesitését követelte. A rendeletet az akkor már súlyosan beteg Trefort irta alá, s a herczegprímás ellen némely püspöki kinevezés és egyéb ügy miatt különben is ingerült s betegsége által még izgékonyabb levén, Trefort utasitást adott rendeletének a lapokban való közlésére. A primási udvar ebben provocatiót látott s a primásnak a ministerhez intézett átiratát, mely már erre való tekintettel lett szerkesztve, szintén közzétette a lapokban. Az átirat nagy feneket keritett a dolognak, sajnálatot fejezett ki a fölött, hogy egy a minister és a primás alárendelt közegei között felmerült összeütközés a nyilvánosságra való appellálás által országos dologgá lett növelve, kifejtette a primásnak a jogkérdésre nézve a ministerétől eltérő felfogását s bár egészben véve eléggé mérsékelt hangon volt tartva, tartalmánál fogva alkalmas volt arra, hogy a clericális és részben az ellenzéki sajtó az ügyet most már csakugyan mint a culturharcz előcsatározását tárgyalja.

A primás irata Trefortot úgyszólván halálos ágyán találta; a nagyszombati conflictus eligazitása utódjának jutott örökségül, kinek személye megválasztásánál a kormány és a katholikus egyház között akkor tényleg kiélesedett helyzet nem az utolsó szempontot képezte. Gróf Csáky Albinról mindenki tudta, hogy liberális gondolkozását igen jól képes összeegyeztetni egy hithű katholikus vallásosságával s hogy őt a pápa, mint az egyház hű és buzgó fiát, a Szent-Gergely-renddel tüntette ki; e mellett ismeretes volt higgadt gondolkozása, concilians és tapintatos modora, melyek által szinte teremtve látszott lenni a békéltető szerepére.

Bár azok, a kik igy gondolkoztak, Csáky személyét helyesen itélték meg, a helyzet megitélésére nézve mindkét irányban: úgy a múltat mint a jövőt illetőleg teljesen csalódtak. Csalódtak, mikor azt hitték, hogy a conflictust csakis a Trefort heveskedése és szabad gondolkozása idézte elő, és csalódtak, a mikor azt remélték, hogy azt békülékenységgel és higgadtsággal sikerülni fog véglegesen eloszlatni. E téves hitben pedig némileg osztozott

akkor Csáky is, a kit környezetének a tapasztalás által kissé pessimistábbá tett némely tagja figyelmeztetett arra, hogy a conflictus okai mélyebben rejlenek s a pillanatnyi baj orvoslása után újabbakat fognak előidézni.

A másik — a jövőt illető — csalódás nem váratott soká magára. Egyelőre azonban úgy látszott, mintha a Csáky békéltető munkájának és

Trefort Ágoston.
(Fénykép után.)

a clerus s különösen a primás és udvara iránt tanúsitott rendkivüli előzékenységének gyümölcsei nem maradnának el. A nagyszombati conflictus eloszlatása érdekében Berzeviczy államtitkár, Csáky utasitásának és saját felfogásának is megfelelően egy, a primáshoz intézett memorandumszerű átiratot dolgozott ki, melyet a ministertanács pontról pontra tárgyalt és

elfogadott, s mely a kormány jogi álláspontjának minden sérelme nélkül, sőt annak a történeti fejlemények alapján való igazolásával igyekezett az egyházi álláspont aggályait eloszlatni s a megoldás útját megjelölni.

A primás, az új minister előzékenységét előzékenységgel viszonozva elfogadta az átirat álláspontját és a conflictus el volt intézve, a nyugalom ismét helyreállott.

Ez 1888 végén történt, tudvalevőleg az elkeresztelési viszály 1890 tavaszán tört ki, tehát a szélcsend alig tartott egy évnél tovább. Ekkor ugyanis Csáky elhatározta, hogy rendeleti úton keresztülviszi az 1868 : LIII. t.-cz. intézkedésének végrehajtását. Tudvalevő dolog és okmányokkal is igazolható, hogy a püspökök soká minden ellenvetés nélkül végrehajtották a minister felkérését és az elkeresztelés okmányait az illetékes helyre áttétették. A felekezeti izgatás azonban csakhamar nagy mérveket vett s a lelkészek nem engedelmeskedtek. Rendeletének kibocsátása előtt azonban Csáky beszélt a főpapság legnagyobb részével, és alig néhány egyháznagynak volt az ellen kifogása, hitelvi akadályt pedig egy sem emlitett.

A rendelet kibocsátása után azonban föltámadt ez ellen szinte az egész katholikus papság. Csáky rendelete, melyet 1890 február 26-ikán bocsátott ki, abban különbözött Trefort rendeletétől, hogy a kihágási törvény 1. §-ának alapján 100 forintig terjedhető pénzbüntetést statuált azon esetre, ha valamely lelkész a vegyes házasságból származó gyermek megkereszteléséről szóló bizonylatot az illető lelkészhez át nem teszi. A kérdésbe most már hevesen szólt bele a felekezeti szellem; de a legkiválóbb jogászok közül is igen sokan kétségbe vonták a rendelet törvényességét. Valóban, nemcsak a rendelet czélszerüségéről, hanem arról volt szó, vajjon jogosan bocsátotta-e azt ki a cultusminister vagy nem. Magyarország, a magyar közszellem két táborra szakadt, és az egyik azt vitatta, hogy a rendelet törvényes, a másik az ellenkezőt. Ma, az akkori szenvedélyek elpárolgása után, teljes nyugalommal konstatálható, hogy a rendelet törvényességéhez minden esetre szó fér, csak a kibocsátó minister jóhiszemüségéhez nem. Kevés törvényünk adott alkalmat annyi félreértésre mint a kihágásokról szóló 1879 : XL. t.-cz., mely a rendezés ürügye alatt bőkezüen osztogatta a legkülönbözőbb hatóságoknak a kihágás-alkotó és büntető hatalmat, anélkül hogy a kellő korlátok és elhatárolások megjelöléséről gondoskodott volna. Igy történt, hogy gróf Csáky Albin a kihágási törvény 1. §-ának alapján jogosnak vélte, hogy a keresztelési bizonylat átküldését megtagadó lelkész cselekményét, illetőleg mulasztását kihágásnak minősitse és mint ilyent büntesse. A törvényesség kérdése azonban csakhamar háttérbe került a gyakorlati esetek és az ezek által okozott izgalmak mellett.[1]

[1] I. A Trefort- és Csáky-féle rendelet szövegét egész terjedelmében kapja az olvasó, mert e két okmány egyszersmind dirigens okmánya az egyházpolitikai harcz első korszakának :

A rendelet és a büntető sanctió megvolt, elkeresztelések mégis történtek, de a legkülönbözőbb elbánás alá kerültek. A kormány hol üldözte a vétkes lelkészeket, hol nem, és egyes esetekben, amidőn a rendeletet

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 24,724. számu rendelete, a vegyes házasságból származó gyermekek keresztelési bizonylatainak kölcsönös kiszolgáltatása tárgyában.

Midőn a magyar törvényhozás az 1868. évi LIII. t.-cz.-et megalkotta, azon szándék által vezéreltetett, hogy az ország keresztény felekezetei közti viszonosságot kellőleg körülvonalozván, százados surlódásoknak véget vessen és a vallásfelekezetek közti békének ujabb támaszt és biztositékot nyujtson.

E törvény többi közt a vegyes házasságokból származó gyermekek körül is intézkedvén, 12. §-ában kimondja, hogy a fiuk atyjuk, a leányok pedig anyjuknak vallását követik, egyuttal jövőre nézve is érvénytelennek, semmisnek és minden jogerőt nélkülözőnek jelentvén ki bármely szerződést, téritvényt vagy rendelkezést, mely e törvénynyel ellenkeznék.

Ezen szakasznak logikai folyománya, hogy azon esetben, ha valamely lelkész oly gyermeket, ki a törvény szerint más keresztény felekezethez tartozik, bármely okból megkeresztel, azt saját anyakönyvébe be nem vezetheti, hanem köteles az ezen ténykedésről szóló bizonylatot az illetékes lelkészhez hivatalból és avégből haladéktalanul áttenni, hogy az ekként megkeresztelt gyermeknek születését saját anyakönyvében följegyezhesse; mert a más felekezetbeli lelkész által történt megkeresztelés a gyermeknek vallás tekintetébeni törvényszerü hovatartozandóságán mitsem változtat, az egyes keresztény vallásfelekezetek anyakönyveinek hiteles volta pedig csak ez uton eszközölhető.

De van még egy más ok is, mely a lelkészeket ilyetén keresztelési bizonylatok kölcsönös kiszolgáltatására kötelezi, és ez azon birói magyarázat, melyet az 1868 : LIII. t.-cz.-el szoros kapcsolatban álló 1879 : XL. t.-cz., tüzetesen annak 53. §-a, egyes előfordult esetekben talált, mely birói magyarázat azon nézetet látszik érvényre emelni, hogy a keresztény szülőktől származott gyermeknek megkeresztelése más felekezetbeli pap által mint amelyhez a gyermek nemét tekintve a törvény szerint tartoznék, nem azonos az illető gyermeknek a keresztelő lelkész felekezetébe való fölvételével.

Midőn pedig az egyházak e birói magyarázatnak előnyeit elfogadták, ott ahol ez az 1879 : XL. t.-cz. 53. §-a alapján más felekezetbeli gyermekek megkeresztelése és az anyakönyvi kivonat ki nem szolgáltatása miatt bevádolt papjaik javára szolgált, elismerték a föltevést, hogy a lelkész a gyermeket az azon végrehajtott keresztelés által nem a maga felekezetébe vette föl; miből önként következik, hogy a keresztelési bizonylat a másik, illetékes egyháznak szolgáltatandó ki.

Mindazonáltal évenkint számos eset fordul elő, melyben különféle egyházi hatóságok panaszt tesznek nálam, hogy más felekezetek lelkészei törvényszerüen a panaszt tevő hatóságok egyházához tartozó gyermekeket megkeresztelik anélkül, hogy a keresztelési bizonylatokat az illetékes lelkésznek kiszolgáltatnák, sőt hogy erre fölszólittatva, e bizonylatok kiadatását különféle, a törvény által meg nem állható okokból megtagadják.

A fentebb tisztelettel előadottak után szükségtelen bővebben okadatolnom ama sürgős kérésemet, miszerint az egyház joghatósága alatt álló papságnak a szóban forgó törvény-intézkedéseket ujból megmagyarázván, ugyanannak egyuttal szigoruan meghagyni méltóztassék, hogy mindannyiszor, valahányszor oly gyermeket, ki a törvény rendelkezése szerint más felekezethez tartozik, bármely okból megkeresztelnek, a keresztelési bizonylatot anyakönyvezés végett az illetékes lelkészhez a ténykedés után legfölebb nyolcz nap alatt és az 1879 : XL. t.-cz. 53. §-ában megszabott büntetés terhe alatt áttenni el ne mulaszszák.

Kelt Budapesten, 1884 évi július hó 11-én. *Trefort*, s. k.

komolyan vevő hivatalnokok eljártak tisztükben, a kormány mint felettes hatóság a halasztás és elnapolás rendszerét követte. Más esetekben a büntetés tényleg végrehajtatott, ami ujabb és ujabb izgalmakra adott alkalmat. Ekkor azonban még az egyházpolitikai programm fölvetéséről nem volt szó. A közbejött országgyűlési választások is az egyházpolitikai kérdések megvitatása nélkül mentek végbe, a választásoknál azonban mégis érez-

II. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 10,086. sz. a. valamennyi egyházmegyei hatósághoz és törvényhatósághoz intézett rendelete, a keresztelési bizonylatok kölcsönös megküldése tárgyában.

Az 1879 : XL. t.-cz. 1. §-a alapján, tekintettel az 1868 : LIII. t.-cz. 12. §-ának rendelkezésére, kihirdetés, az elsőfoku hatóságok tudósitása és további illetékes eljárás czéljából rendelem:

1. Mindannyiszor, valahányszor a lelkészek bármely okból oly gyermeket megkeresztelnek, ki az 1868 : LIII. t.-cz. 12. §-ának rendelkezése szerint más hitvalláshoz tartozik, minden további megkeresés bevárása nélkül a ténykedés napját közvetlenül követő nyolcz nap leforgása alatt a keresztelési bizonylatot az illetékes lelkésznek térti vevény vagy kézbesitési könyv mellett hivatalból átküldeni tartoznak, tekintet nélkül minden bármely oldalról jövő intézkedésre vagy kivánatra.

2. Valahányszor bármely lelkész ilynemü itt körülirt ténykedést saját anyakönyvében följegyzett, a keresztelési bizonylatnak az előbbi pontban meghatározott átküldetése előtt ugy magán a keresztelési bizonylaton, mint saját anyakönyvében a megfelelő helyen, a jegyzet-észrevétel (observatio-animadversio) rovatban mulhatatlanul fölveendő és soha egyetlenegy esetben el nem hagyandó a következő hozzáadás: »Hivatalból áttétetett az N. N. lelkészi hivatalnak, hely, idő.«

3. Anyakönyvi kivonatok kiállitására akár magán-, akár közhasználatra kizárólagosan csak azon lelkész illetékes, kinek hitvallását az illető egyén a törvény értelmében követni tartozik. Azért az előbbi pontban körülirt, észrevétellel ellátott és az illetékes lelkészhez áttett anyakönyvi bejegyzés — mely bejegyzés az 1868 : LIII. t.-cz. 12. §-ának rendelkezésén, hogy a gyermekek szülőik vallását nemük szerint követni tartoznak, mitsem változtathat és semminemü jogi érvénynyel vagy hatálylyal nem bir — csupán egyházi czélokra az illető hitvallás belső ügykezelésében használható föl. Ezen anyakönyvi bejegyzésekről sem magán-, sem hivatalos megkeresésre, sem statisztikai, népszámlálási, ujoncállitási vagy egyéb hasonló adatok összeállitása, sem végre köz- vagy magánjogi kérdések körül fölmerült, pl. házassági, örökösödési stb. ügyek érdekében kivonatokat kiállitani nem szabad.

4. Ha a keresztelő lelkész az előbbi pontokban meghatározott rendelkezéseket vagy tilalmakat megszegi, amennyiben cselekménye vagy mulasztása a törvények szerint sulyosabb büntetés alá esik, kihágást követ el és 10—50 frtig, ismétlés esetében 100 frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

Ezen kihágásokban az 1880 : XXXVII. t.-cz.-ben, valamint az ennek alapján 1880. évi augusztus hó 17-ikén 38,547. sz. a. kiadott belügyministeri rendeletben megjelölt hatóságok az ott előirt eljárás szerint itélnek.

Az ugyanazon rendelethez mellékelt utasitás irányadó a pénzbüntetések behajtására és kezelésére nézve is azon változtatással, hogy az utasitás 12. §-a értelmében vezetendő nyilvántartási könyvek, naplók és számadási okmányok az ott meghatározott időben és előirt módozatok szerint a vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerium számvevőségéhez küldendők be.

5. Ezen intézkedéssel hivatalbeli elődöm 1884 évi július hó 11-ikén 24,727. sz. a. kibocsátott szabályrendelete hatályon kivül helyeztetik.

Kelt Budapesten, 1890 évi február hó 26-án. *Gr. Csáky Albin*, s. k.

hető volt a felekezeti szellem hatása, s a kormánypárt jelöltjei közül nem egy ép a felekezeti izgalom miatt bukott ki. A téli választásokból kikerült parlament fölött csakhamar a felekezeti és valláspolitikai kérdések uralkodtak; de a Szápáry-cabinet s maga Csáky sem gondolt ekkor még az elkeresztelési rendelet okozta bajoknak gyökeres rendszabályok által való orvoslására. A vallás- és közoktatási minister még 1892 május 19-ikén az általános polgári anyakönyvet sem tartotta egykönnyen megvalósithatónak és ekkor a kabinet még csak a vegyes házasságokból származó gyermekek polgári anyakönyvezésének eszméjével vajudott. A minister a többi közt igy szólt: »Ezzel szemben fölmerül az a kérdés, hogy lehetséges-e ily intézkedés; sőt mondhatom, valahányszor ily intézkedés szóba jött, igen sok oldalról azt az ellenvetést hallottam, hogy kár erről beszélni, mert azt azonnal életbe léptetni nem lehet, mert mindenféle költségbe is kerül, tehát semmikép sem alkalmas ez a módozat arra, hogy a jelenlegi állapotnak mielőbb véget vessen. Elismerem a nehézségeket, magam is átlátom azt, hogy a jelen pillanatban általános polgári anyakönyveket létesiteni nem lehet, ahhoz a közigazgatás reformja kellene és sok mindenféle közeg, amely a községekben alkalmaztatván, az átmenet is valószinüleg nehézségekbe ütköznék, és ez akképen késleltetné az intézkedést, hogy a főczél, a helyzetnek azonnali szanálása, koczkáztatva volna.«

A Szápáry-kormány eddig még kapkodó és találgató, a modus vivendiket kereső, de meg nem találó és egyelőre a részleges anyakönyvvel megelégedő politikája nem maradhatott tartós. Nemcsak az események kényszere vitte azt előbbre és előbbre, hanem e cabinetben foglalt helyet Szilágyi Dezső is, akinek egyedül volt a kormány tagjai közt élesen kidomborodó egyházpolitikai individualitása. Lehetetlen volt megelégedni a részleges anyakönyvezéssel, és ekkép az elkeresztelési rendelet elejtésével azon cabinetnek, melynek tagja volt ugyanazon Szilágyi Dezső, aki 1883 november 23-ikán tartotta nagy és emlékezetes beszédét, melyben — miután kimutatta, hogy a zsidók és a keresztények közti vegyes házasság csak ideiglenes jelleggel birhat, mert nagyobb szabásu reformokra van szükség — felujitotta Deák traditióit. Nyiltan és határozottan a kötelező polgári házasság hivének vallotta magát és, mint kijelentette, csak azért mellőzte határozati javaslatában a »kötelező« szót, hogy azok is rá szavazhassanak, akik megelégszenek a polgári házasság más fajtájával.

»... Hivatkozom — úgymond — a túloldalra és magára a ministerelnök úrra, hogy ő bizonyára a kötelező polgári házasságot ezen bajok tudatában látta szükségesnek, annak idején elérkezettnek, kérem őt és kérem az egész házat s annak minden pártját, hogy ne engedjék a házassági reformot homokba eltemetni. Ha mindaz meg nem történhetik, amit valaha a ház ünnepélyes határozatokban kimondott, mondassék ki és mondassék ki kötelezőleg a t. kormányra, amiben mindenki egyetért — a háznak tán egy pár tagját kivéve, kiknek lelkiismeretbeli aggodalmait tisztelem,

de akiknek kivételével a ház túlnyomó többsége minden oldalról egyetért mondassék ki, hogy a ministerium utasittatik: a házassági jognak mind

Gróf Csáky Albin.
(Fénykép után.)

magyar alattvalót kötelező törvényhozási módon való megállapitására és házasság polgári viszony feletti biráskodásnak állami törvényszékekre kizá rólagos ruházása iránt törvényjavaslatot terjeszszen elő.«

Az Athenaeum nyomása.

SZILÁGYI DEZSŐ.

(Eredeti fényképfelvétel után.)

Az Athenaeum kiadása.

de akiknek kivételével a ház túlnyomó többsége minden oldalról egyetért — mondassék ki, hogy a ministerium utasittatik: a házassági jognak minden

Gróf Csáky Albin.
(Fénykép után.)

magyar alattvalót kötelező törvényhozási módon való megállapitására és a házasság polgári viszony feletti biráskodásnak állami törvényszékekre kizárólagos ruházása iránt törvényjavaslatot terjeszszen elő.«

Az Athenaeum nyomása.

SZILÁGYI DEZSŐ.

(Eredeti fényképfelvétel után.)

esetlegesen hivatkozott a polgári anyakönyv által való megoldásra; s a kormány csak a részleges anyakönyvezést tervezte, a polgári házasság kérdése pedig kormány-programm gyanánt ekkor még semmiféle alakban sem szerepelt. Nem csoda, ha meglepetésszerüen hatott gróf Apponyi Albert május 27-iki beszéde, melyben kijelenté, hogy ő is hozzájárul Irányi javaslatához, mert szükségesnek tartja, hogy a tényleg létező törvényen kivüli állapotnak véget vessenek, az izgalom közvetlen okait eltávolitsák s hogy végre egészséges és rendezett viszonyokat teremtsenek az egyházpolitika egész mezején és jövőre is kikerülhetők legyenek hasonló conflictusok és hasonló izgalmak. Mert — mint mondá — egyedül a lelkiismereti és vallási szabadság elvének az egész vonalon való elfogadása és létesitése az, amely véget vet a változó szerencsével folyó felekezeti küzdelemnek, amely küzdelemre sem ennek az országnak, sem az országban lakó egyes egyházaknak szükségük nincs. Szellemesen utalt arra is, hogy mikor vallásszabadságról van szó nálunk, nem kell mindjárt a mormonokról beszélni.

Mig a felekezeti viszály lobot nem vetett, addig ő is a quieta non movere elvét vallotta, de abban a pillanatban, midőn olyan kérdések, izgalmak merültek föl, melyek miatt már csak az inquieta tranquillare-ről lehet szó; midőn tehát a valláspolitikai quietismusnak és a status quo politikájának a lehetősége megszünt: attól a pillanattól fogva meggyőződése lett, hogy itt az egyedüli helyes, a békét és szabadságot biztositó alapgondolat elfogadása az az alap, amelyre állani kell s bizton reméli, hogy a nemzetnek, de a társadalom minden osztályának józan zöme, az összes egyházak hazafias fölvilágosodott tényezőinek túlnyomó többsége, meg lesz elégedve oly állapottal, amely biztositja nekik azt, hogy lelkiismeretük szabadságába, hitelvi életük szentélyébe soha senki bele nem fog nyulni, és örülni fognak, hogy minden más egyház és minden egyéni lelkiismeret hasonló jogállapot jótéteményében fog részesülni. És akkor aztán és ezzel együtt, ha a lelkiismereti és vallásszabadság elvének a következményeit levonták az egész vonalon; ha a katholikus autonomia létesitésével a katholicismus nagy szellemi és anyagi tőkéjét működésében a nyilvánosság ellenőrzése alá hozták és gondoskodtak az elhagyott és szegény protestáns egyházak anyagi erejének a neveléséről; ha a zsidó polgártársak is a jogegyenlőség teljes mértékében részesittettek; ha a családi jog a jogállam és jogegyenlőség fogalmának a követelményeihez képest átalakittatott és az állami és valláserkölcsi szempontból egyaránt botrányos állapotoknak véget vetettek: akkor a nagy reformban a vegyes házasságokból született gyermekekre nézve a szülők szabad rendelkezési joga minden akadály nélkül, általános megnyugvással helyreállitható.

E beszéd gróf Apponyi Albert iránt fölmelegitette a liberalismus hiveit is, akik azt hitték, hogy gróf Apponyi Albert most már nyiltan csatlakozott nemcsak a liberalismushoz, hanem egyszersmind az egyházpolitikai szabadelvüséghez, sőt magához a kötelező polgári házassághoz.

További beszédei pedig, melyek a liberalismust és a nemzeti öntudatot szoros kapcsolatba hozták, eloszlatni látszottak gróf Apponyi Albert szabadelvüsége iránt minden kételyt. A nemzeti érzületet már rég fölébresztette és villanyos áramlatokkal összekötötte azt fényes szónoklatai által személyével, most még a liberálisok is kezdtek rá úgy tekinteni mint a jövő emberére. Bizonyos, hogy 1892 májusától ugyanezen év novemberéig gróf Apponyi Albert volt a lelkek és szellemek vezére Magyarországon, és a nemzeti párt oly fényes jövendő elé sem azelőtt, sem azóta többé nem tekinthetett.

Ily helyzetben a Szápáry-kormány, illetőleg Szápáry kormányelnök nem folytathatta tovább habozó magatartását, vagy egyik vagy másik irányban döntenie kellett. Szápáry kezdettől fogva arra törekedett, hogy Csáky elejtése által, a februári rendelet visszavonásának segitségével vessen véget az egyházpolitikai viszálynak és a közigazgatási reformokkal foglalkoztassa az országot. A májusi egyházpolitikai vita után azonban a kérdéseket nem lehetett többé levenni a napirendről. Csáky már júliusban előterjesztette memorandumát a ministertanácsnak a gyökeres reformok tárgyában, kijelentvén, hogy ezekkel áll vagy bukik. A ministertanács határozata azonban az volt, hogy a complikált kérdéseket részletesen kell kidolgozni, az ügy tehát szeptemberre halasztatott. Az igazságügyministernek kellett előterjeszteni a polgári házasságra, a belügyministernek az állami anyakönyvre és a cultusministernek a vallásszabadságra vonatkozó tervezeteket. Az anyakönyvre és a vallásszabadságra nézve a kormány tagjai egyértelmüségre jutottak. Az egységes és állami házassági jog tekintetében is egyetértettek a cabinet tagjai, csak a kötés formájára nézve nem. Szápáry egyáltalán mellőzendőnek vélte a kötés formájára vonatkozó nyilatkozatot, de mert a kötésre nézve határozott állást kellett foglalnia, ő a facultativ, esetleg a »Noth-Civilehe« felé hajlott egy ministertársával, mig a többi minister, de különösen három, a kötelező polgári házasság mellett volt. Sőt midőn köztudomásra jutott a herczegprimás azon kijelentése, hogy a kötelező polgári házasság inkább megfér az egyház elveivel, mint a facultativ vagy a szükségbeli polgári házasság, Szápáryt még egyetlen ministertársa is cserben hagyta, úgy hogy mikor ez bécsi útjáról visszajött, a szabadelvü párt túlnyomó nagy része és a cabinet ekkor már egészében a kötelező polgári házasság mellett foglalt állást.

Szápáry bukása azonban nem ennek sem ama másik ballépésének tulajdonitandó, hogy a válságos pillanatban, bécsi útja miatt, pártját magára hagyta. Mint már emlitettük, Bécsben, hova a kormány-nyilatkozat ratifikálása és renitens ministereinek elejtése czéljából ment, jól tudták, hogy Szápáry állása a Hentzi-ügy miatt egészen meggyöngült és többé ő az egyházpolitika semmiféle formáját keresztül nem tudja vinni. Csak két eshetőség volt ekkor a bécsi irányadó körökre nézve. Vagy elfogadni Szápáry kormány-

nyilatkozatával együtt — és pedig ennek ajánlatára — gróf Khuen-Héder-váry horvát bánt, hogy vigye keresztül az egyházpolitikát a szükségbeli polgári házassággal; vagy pedig elfogadni a Budapesten alakult kényszer-helyzetet és létesiteni a Wekerle-cabinetet. Bécsben azt hitték, hogy az alternativa második részének segitségével is enyhébb alakban lehet meg-valósitani az egyházpolitikai programmot s ki lehet térni a házasságkötés kötelező formája elől. Az eszmék teljes zürzavara és bizonytalansága köze-pett ért véget Szápáry kormánya és lépett helyére a Wekerle-cabinet. De mielőtt a cabinet megalakitására térnénk át, előbb helyt adunk a gróf Szápáry Gyula volt kormányelnök személyéhez közel álló egyén idevágó fejtegetéseinek.

»Az 1868-ik évi LIII. t.-cz. 12-ik §-a, mely a vegyes házasságokból született gyermekek vallása iránt intézkedik, tényleg végrehajtva soha sem volt s az ezen házasságokból született gyermekeknek a törvény ellenére történt keresztelés kérdése folyton viszály és levelezés tárgyát képezte a vallás- és közoktatásügyi minister és a katholikus egyházfők között. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi minister hosszas ministersége alatt folyton sürgette ezen törvény rendelkezésének megtartását, de úgy a katholikusokkal, mint a reformátusokkal szemben elnéző volt a törvény végrehajtásában.

Midőn gróf Csáky Albin a vallás- és közoktatásügyi tárczát ávette, véget akart vetni ezen, a törvény rendeletének meg nem felelő állapotnak és kibocsátotta az 1890 február 26-iki ismert rendeletet.

Csáky Albin gróf a rendelet kiadása előtt közölte azt az ország akkori primásával, Simor János esztergomi érsekkel és a katholikus püspöki kar több tagjával. A primás és több püspök figyelmeztetése daczára, hogy ezen rendelet kiadásának káros következményei lesznek, — azon hitben volt gróf Csáky, hogy ezen rendelet kiadása után a püspöki kar bele fog nyugodni és az abban foglalt intézkedések végrehajtását ellenezni nem fogja.

A rendelet kiadása után azonban azonnal kitört a háború, — a püs-pöki kar és különösen a primás a törvény ezen magyarázatát rendeleti úton törvénytelennek tartotta s az alsó clerus egy része megtagadta hozzá-járulását az idézett rendelet végrehajtásához.

De nemcsak a katholikus főpapság találta azt, hogy a kormány a február 26-iki rendelet kiadásával hatáskörét túllépte, hanem a független-ségi párt elnöke, Irányi Dániel képviselő is 1890 november 18-ikán a képviselőházban történt felszólalásában határozottan törvénytelennek mon-dotta ezen rendeletet.

A rendelet kiadása után az 1868-iki törvény ellenére keresztelt gyer-mekek száma csekély volt ugyan, — legalább az akkor létező nagyfokú izgatottság daczára, igen kevés esetben tétetett az iránt jelentés a közigaz-gatási hatóságoknál, — de ezen, a törvény ellenére fennálló állapotot, mely az ország nagy részében izgalmat szült, fentartani nem lehetett.

Több rendbeli kisérlet történt a kormány részéről arra nézve, hogy az 1868 : LIII. t.-cz. 12. §-a rendelkezésének elég legyen téve, — a mellett azonban a katholikus clerus hitelveibe ütköző cselekményre ne kényszerittessék, ezen tárgyalások folyamán azonban a fennálló ellentétek kiegyenlitése nem sikerült, és ennélfogva ezen kérdés elintézésére más mód nem maradt, mint a polgári anyakönyvek behozatalát törvény által elrendelni.

Simor János bibornok.
(Kőnyomat után.)

Eleinte a kormány körében is csupán arról volt szó, hogy a polgári anyakönyvek általános behozatalának elvi kimondásával, egyelőre csak a vegyes házasságokból született gyermekekről vezettessenek polgári anyakönyvek, s a többi anyakönyvek vezettessenek, mint eddig, az illető felekezetek lelkészei által; — miután azonban ezen részleges anyakönyvek vezetéséhez is esetleg szükséges lett volna a vallásfelekezetek lelkészei

közreműködése, a kormány elállott ezen tervétől és az általános anyakönyvek behozatalát határozta el.

1890 február havától 1892 augusztus haváig azonban a február 26-iki rendeletből eredt conflictus megszüntetése mindig csak a polgári anyakönyvek behozatala által szándékoltatott eléretni, — és ez az oka annak, hogy az 1892-iki választások alkalmával az egyházpolitikai egyéb kérdések megoldása nem vétetett fel sem a kormány, sem a szabadelvü párthoz tartozó képviselők túlnyomó részének programmjába. Még 1892 márczius havában, tehát már a képviselőválasztások befejezése után, az volt a kormány álláspontja, hogy a február 26-iki rendeletből eredt differentiák megoldására minél előbb terjesztessék be törvényjavaslat a vegyes házasságokból született gyermekekről vezetendő polgári anyakönyvekről, mely törvényjavaslat ezen időben már készen is volt.

1892 tavaszán, a kormány Irányi Dánielnek az általa ismét beadott határozati javaslatára adott válasza folytán foglalkozott az egyházpolitikai egyéb kérdésekkel, és az akkori vallás- és közoktatásügyi minister 1892 augusztus havában terjesztette elő az egyházpolitikai összes kérdéseket felölelő programmját.

Ezen programmot szeptember és október hónapokban tárgyalta a ministertanács, s ezen tárgyalás főleg azért tartott oly soká, mert ezen javaslat tárgyalása közben ujabb kérdések vettettek fel, melyek ujabb megfontolást igényeltek s részben ujabb szövegezés végett visszaadattak az illető szakministernek.

A kérdések legnagyobb részére, sőt mondhatni a legfontosabb kérdésekre teljes egyetértés volt a kormány összes tagjai között. Nevezetesen:

1. Daczára annak, hogy addig mindig csak részleges polgári anyakönyvekről volt szó, — vagyis csak a vegyes házasságokból született gyermekekről vezetendő polgári anyakönyvekről, — tekintetbe véve a nehézségeket, melyek ezen részleges polgári anyakönyveknél is előfordulhatnak, — egyértelmüleg megállapodott a kormány abban, hogy törvényjavaslat nyujtassék be általánosan a polgári anyakönyvek vezetéséről és pedig kiterjesztve ezeket a születési, házassági és halálesetekre.

2. Megállapittatott egyhangulag az izraelita vallás törvénybe iktatásáról szóló törvényjavaslat.

3. Megegyezett a kormány a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat alapelvei fölött, — maga ezen törvényjavaslat azon időben szövegezve nem volt, — a tervezet azonban, melyben a kormány akkor megállapodott, a felekezetnélkülieknek nem nyujtott annyi kedvezményt, mint azon javaslat, melyet a későbbi kormány a törvényhozásnak benyújtott.

4. Megállapodott a kormány egyhangulag abban is, hogy az 1893-iki költségvetés általános vitájánál nyilatkozni fog az iránt, hogy sürgősen foglalkozik a házassági jog szabályozásáról szóló törvényjavaslat kidolgozásával, s hogy ezen törvényjavaslatban mindenekelőtt megóvandó

az állam érdeke és az állampolgárok jogegyenlősége, s hogy ennélfogva egy minden polgárra egyenlő házassági jog alkotandó, s hogy a házassági jogviszonyokból eredő kérdések fölött az állam biróságai itéljenek. Mindezen kérdésekben teljes egyértelmüség volt a kormány minden tagja között.

Gróf Szápáry Gyula ministerelnök és a ministerium többi tagjai között az eltérés, mely később a kormányelnök és ezzel együtt az összes kormány lemondását idézte elő, a következőkben nyilvánult:

Szápáry azt kivánta, hogy az 1893-iki évi költségvetés letárgyalása után első sorban a közigazgatás államositásáról szóló törvényjavaslat, vagy legalább annak a megyei tisztviselők kinevezésére vonatkozó része tárgyaltassék, miként azt a kormány a képviselőválasztások előtt tett nyilatkozataiban kilátásba helyezte, s ezen kérdés megoldásával kapcsolatosan alkalmaztassanak azon közegek, kik az anyakönyvek vitelével megbizassanak és ne kellessen ezen czélra külön közegeket és külön felügyelőket alkalmazni. A házassági jogról szóló törvényjavaslat ügyében teendő nyilatkozata, — melyben a ministerelnök a fentebbi 4. pont alatt oglalt elvek kimondását elfogadta, kibővitve ezen nyilatkozatot azzal, hogy a házassági jog szabályozásával egyidejüleg a polgári házasság is törvény által szabályozandó, — a házassági jogról szóló törvényjavaslat egyéb intézkedései megállapitását, és igy azon kérdés eldöntését is, hogy a polgári házasság melyik módja hozassék be (kötelező vagy facultativ), fenn kivánta tartani azon időre, midőn ezen törvényjavaslat részletei is ki lesznek dolgozva.

A ministerelnök ezen álláspontjával szemben a ministerium többi tagjai azon nézetben voltak, hogy az anyakönyvekről szóló törvényjavaslat a többi, már részben elkészült egyházpolitikai javaslatokkal együtt azonnal tárgyalandó a képviselőházban, és hogy az anyakönyvekről szóló törvényjavaslat, a közigazgatás államositása előtt, külön léptettessék életbe, e czélra alkalmazandó külön közegekkel.

A második eltérés pedig abban nyilvánult, hogy a kormány többi tagjai a házassági jog szabályozása ügyében teendő előleges nyilatkozatban kimondani kivánták azt, hogy ezen javaslatba a polgári házasságkötés kötelező formája fog felvétetni; ugyanakkor kimondani kivánták azt is, hogy a kötelező polgári házasság behozatalával egyidejüleg az 1868 : LIII. t.-cz. 12. §-a módositható. A ministerelnök a kérdés végleges megoldásánál a facultativ polgári házasságot kivánta kimondatni, és azért a nyilatkozat ezen részéhez nem járult hozzá.

Minthogy a felekezeti kérdésekben úgy is annyira fel volt izgatva az ország, ezen helyzetben gróf Szápáry Gyula nem tartotta kivánatosnak azt, hogy a szabadelvű párt ezen kérdésekben ketté váljon és ez által a parlamentáris helyzet veszélyeztessék, s ennek elkerülésére állásáról leköszönt.

Midőn gróf Szápáry a kormány lemondását a szabadelvü párt 1892 november 9-iki értekezletén bejelentette, ezt a következő nyilatkozattal tette:

»Az egyházpolitikai kérdésekre nézve előbb nem nyilatkoztam, mert ezekre nézve a megállapodás a kormány kebelében csak a legutóbbi napokban létesült, — elhuzódott pedig ezen kérdésekben a döntés, mert el akartam kerülni, hogy az egyházpolitikai kérdésben álljon be kormányválság, mert a felekezeti kérdésekben úgy is fel lévén izgatva az ország, egy ily okból eredt válság még élesebbé teheti az izgalmat.

Miután azonban a kormányválság nem volt elkerülhető, ezt az országgyűlés két házában ma bejelentettem.

A válság előzményei és annak indokai következők:

A kormány, tett nyilatkozataihoz hiven, három törvényjavaslatot késziteit elő: a kötelező polgári anyakönyvekről, az izraelita vallás törvénybe iktatásáról és a vallás szabad gyakorlatáról; ezzel megfelelt a kormány programmjának, sőt ennél tovább is ment, mert ezelőtt csak részleges anyakönyvekről szóló javaslat elkészitésére vállalt kötelezettséget, a vegyes házasságokból született gyermekekre. Ezen törvényjavaslatok benyujtására megnyerte a kormány a korona jóváhagyását. Tudja a kormány, hogy ezen javaslatokkal nincs kimeritve a kérdés, s hogy ezek előterjesztése sürgőssé fogja tenni a házassági jog szabályozásáról szóló törvényjavaslat előterjesztését, — ezen házassági jog alapelvéül kimondandó, hogy a kidolgozandó javaslatban mindenekelőtt megóvandó az állam érdeke és az állampolgárok jogegyenlősége, s hogy ennélfogva egy minden polgárra egyenlő házassági jog alkottassék, s hogy a házassági jogviszonyból eredő jogi kérdések fölött az állam biróságai itéljenek.

Megállapodott a kormány abban is, hogy a házassági jog szabályozásával egyidejüleg a polgári házasság is törvény által szabályozandó, s a kormány álláspontja az, hogy az 1868 : LIII. t.-cz. 12. §-a az esetben módositható, ha a házassági jog szabályozása alkalmával a polgári házasság kötése kötelezőleg mondatik ki.

Ezek képezték a kormány megállapodását; a házassági jogra vonatkozólag egy kérdés volt az, mire nézve a kormány egyhangú megállapodásra nem jutott, — ez a polgári házasságnak kötelező kimondása.

Az ezen kérdésben teendő nyilatkozatra nem tudott a kormány egyöntetű megállapodásra jutni, s ily körülmények közt a kormány az ország érdekében sikerrel nem működhetvén, beadta lemondását.«

A jelen munka pártatlanságának további bizonyitéka gyanánt, a nemzeti párt magatartására vonatkozólag érdekesnek tartjuk bemutatni a nemzeti párt egyik legkiválóbb férfiának tollából a következő fejtegetéseket:

»Az egyházpolitikai kérdések 1890 előtt actualis jelleggel nem birtak. Felvettettek Irányi Dániel által éveken keresztül a költségvetések tárgyalása alkalmával az ismeretes inditványok, melyek azonban mindannyiszor leszavaztattak.

A nemzeti párt, mely »közjogi alapon álló egyesült ellenzék« nevet is viselt, közönségesen azonban »mérsékelt ellenzék«-nek neveztetett,

szintén nem foglalt ezen kérdésben programmszerű állást és igy a párt tagjai, mint nyilt kérdésre, tetszésük szerint különféleképen szavaztak, inkább arra helyezvén a súlyt, hogy a szavazás ne legyen szétforgácsolt, mint magára a kérdés lényegére, mely nem volt actualis. Gróf Apponyi Albert az Irányi-féle javaslatokat sohasem szavazta meg egész 1890 évi november 27-iki beszédéig, melyet az elkeresztelések tárgyában tartott, és mely alkalommal Irányi Dániel, a gróf Apponyival történt előzetes értekezés folytán, határozati iavaslatából a »kötelező« formát épen azért hagyta ki, mert Apponyi csak igy fogadhatta el azt. Az első actio számba menő fellépése egyházpolitikai kérdésekben a mai nemzeti pártnak 1883 november 23-ikán volt, midőn a keresztények és zsidók között kötendő házasságra vonatkozó törvényjavaslat tárgyaltatott, amikor is Szilágyi Dezső a polgári jogegyenlőség és lelkiismereti szabadság követelményeképen utasitani inditványozta a ministeriumot. hogy a házassági és polgári viszonyoknak mindenkire kiterjedő egységes szabályozása és a házassági viszonyt tárgyazó peres ügyekben az állami biróság kizárólagós biráskodása iránt mielőbb törvényjavaslatot terjeszszen elő. Amit azonban a szabadelvü párt és kormány nem fogadott el.

A párt ezután az egyházpolitikai kérdésekkel nem foglalkozott egész 1890-ig, amikor ez az elkeresztelési rendelet következtében előállott bonyodalom folytán és az ismeretes Szivák-féle határozati javaslat kapcsán a képviselőház tárgyalásaiban is acut jelleget öltött.

A nemzeti párt 1890 november 17-ikén tartotta e tárgyban értekezletét, melyről a lapokban csak szükszavú tudósitás jelent meg, de mely a párt magatartására és az egész egyházpolitika további országos fejlődésére is döntő befolyást gyakorolt, és mely a párt életében azért is nevezetes, mert ez volt az utolsó értekezlet, melyben Grünwald Béla végzetes útja előtt részt vett.

Ezen értekezleten a nézetek nagyon eltérők voltak és közel állottak a kiegyenlithetlenséghez. Többen a februári rendelet törvénytelenségét vitatták és visszavonásának sürgetését javasolták azon az alapon, hogy az 1868: LIII. t.-czikknek sem végrehajtási clausulája, sem pedig a 12. §-nak érvényesitési sanctója nincsen. Mások a rendeletet, mely büntetési sanctiót is állapitott meg, nem tartották törvénytelennek, sőt ellenkezőleg azt az 1879: L. t.-cz. 1. §-ában gyökerezőnek vitatták, de importunusnak tartották, és az idézett törvény 12. §-ának érvényesitésére a kormányt más, megfelelő és a lelkészeket vallási és lelkiismereti conflictusnak ki nem tevő módozat keresésére kivánták szoritani. Mig ismét többen és ezek között a párt tekintélyes tagjai, minők Grünwald Béla, Horánszky Nándor, Horváth Lajos és mások is azt javasolták, hogy nincs más mód, mint a gyökeres megoldáshoz nyulni és az egész kérdésnek élére állva sürgetni a reformot az egész vonalon, követelvén az egységes házasságjogot, az állami judicaturát, a polgári házasság valamely formáját, az állami anyakönyvek behozatalát és a vallásfelekezetek egyenjoguságáról szóló törvény meghozatalát, úgy

vélekedvén, hogy csak ezek megalkotása után lesz lehetséges az 1868: LIII. t.-cz. 12. §-ának hatályon kivűl helyezése. Horánszky Nándor ezektől csakis azon részletben tért el, hogy addig is, mig ezek megtörténnek, lehetséges a végrehajtásra egy oly módozatot találni, melylyel a februári rendelet czélját büntetőjogi üldözés nélkül is el lehet érni.

Gróf Apponyi Albert a gyökeres megoldással szemben beható fejtegetések kiséretében aggályokat támasztott ugyan, de a nélkűl, hogy határozott állást foglalt volna el, és a megfontolás szükségét hangsúlyozván, azon reményének adott kifejezést, hogy sikerülni fog a házban kielégitő álláspontot elfoglalnia.

Erre következett azután gróf Apponyi Albert képviselőházi beszéde 1890 november 27-ikén, melyben a napról-napra való élést és a megoldást elkerülő egyházpolitikát helytelenitvén, a reformok terére lépést ajánlotta.

Ez volt az első nagy lökés az egyházpolitikai kérdések megindulásában.

Az elkeresztelési rendelet elleni izgalmak tovább tartottak és ezeknek éle most már az 1868: LIII. t.-cz. 12. §-ának hatályon kivűl helyezésére irányult. Következett 1892-ben a képviselőház új vitája, a midőn Irányi Dániel a vallásszabadságra vonatkozó határozati javaslatát ismét előterjesztette, melyre Szápáry Gyula ministerelnök nyilatkozott, hogy azt nem fogadja el. Jelezte egyszersmind a kormány, hogy szükség esetén a partiális anyakönyvekkel fog a bajon segiteni.

Ekkor tartotta gróf Apponyi Albert május 27-iki beszédét, melyben Irányi Dánielnek a vallás szabad gyakorlatára vonatkozó határozati javaslatához hozzájárult, minek a következménye az lett, hogy még az napon ministertanács tartatott, melyben elhatároztatott, hogy a kormány a vallás szabad gyakorlásának törvénybe iktatására vonatkozó határozathoz hozzájárul.

Ezen beszédben gróf Apponyi Albert lerakta az irányelveket, melyeket minden igazságosan és objective itélő történész a házasságkötés formájának és a felekezetnélküliségnek kivételével az egyházpolitikai szempontok szülő anyjának fog tekinteni. A beszéd tartalma ismeretes.

Ezen beszédben Apponyi a házasságkötés formájára nem nyilatkozott, ami, mint ő maga egy későbbi beszédében szintén emlité, hiba volt, de ő ezen beszédében is intett a radicalismus ellen, aminthogy a kötelező formát soha, sem nyilvánosan, sem értekezleten, sem magánkörben nem helyeselte, mert ebben látta a későbbi izgalmak forrását, melyek be is következtek.

A kormány, féltvén a szabadelvüség pálmáját, túlliczitálta Apponyit és igy született meg a kötelező forma. Kinek volt és van igaza, ennek megitélése a történész dolga.«

Érdekes gróf Csáky Albinnak nyilatkozata, melyet a főrendiházban június hóban tett és mely a Szivák-féle határozati javaslat tartalmától eltérve, nézeteivel teljesen ugyanazon nyomokon jár, mint amelyeket gróf Apponyi májusi beszédében megjelölt.

A felekezeti izgalom nem szűnvén meg, 1892 szeptember 7-ikétől kezdődőleg e munka szerzője négy czikket irt a »Pesti Napló«-ba, foglalkozván azzal, hogy addig is, mig az egyházpolitikai reformok keresztül vitetnek, a februári rendelettől eltérőleg miként hajtassék végre az 1868: LIII. t.-cz. 12. §-ának rendelkezése. Az ajánlott módozatnak tartalmát képezte:

a) kereshetőségi jog a szülőknek és lelkészek részére,

b) polgármesterek és szolgabirák előtt tárgyalás és meghallgatás mellett,

c) az elkeresztelés ez utoni constatálása,

d) határozat, mely dönt és mely a competens lelkészhez anyakönyvezés végzett hivatalból megküldendő, valamint az elkeresztelő lelkészhez is, hogy ez a határozat tartalmát saját anyakönyvében szintén feljegyeztesse.

A czikksorozat megjelenése után szerző találkozván gróf Csáky Albinnal, szóba jött ezen czikkek tartalma is, mint olyan modus vivendi, mely az elkeresztelési rendeletet alkalmas lenne ideiglenesen helyettesiteni. Erre vonatkozólag a miniszter azt mondá, hogy a kérdés már nála meghaladott álláspont, amennyiben az egyházpolitikai kérdések egész complexumának felvetésében és megoldásában keresi és véli a dolog rendbehozását. Jelezte egyszersmind, hogy a ministertanács nem sokára foglalkozni is fog a kérdéssel.

A kormány állást foglalván a kötelező forma mellett, a nemzeti pártban magánbeszélgetések közben az eszmecserék e felett megindúltak és többen annak elfogadása mellett nyilatkoztak, de Apponyi hajthatatlan maradt, »állandóan felhozván okul egyfelől a keletkezendő izgalmakat, másfelől a közegek hiányát, melyen csak az administratio reformja segithet, majd ismét azon motivumot, hogy egy ilyen nagy reform különben is csak a fokozatos fejlődés segélyével érlelődhetik meg. A pártra nézve pedig azon álláspontra helyezkedett, hogy ezt nyilt kérdésnek kell hagyni és szavazzon mindenki úgy, ahogy akar.«

A törvényjavaslatok tárgyalásai ismeretesek. Ezekre vonatkozólag a pártban más nem történt, mint hogy a kötelező forma el nem fogadása miatt a pártból kiléptek Horváth Gyula, Horváth Lajos, Veszter Imre, daczára annak, hogy ez a kérdés nyilt kérdésnek hagyatott. Ernuszt Kelemen és Ábrányi Kornél később léptek ki és az utóbbi nem is az egyházpolitika miatt. Voltak a pártban többen, akik a kötelező formát megszavazták, de nem léptek ki. Voltak olyanok is, akik nézetüket alárendelték a többségnek, mert az ellenkezőt elég indoknak a nagy nemzeti kérdésekkel szemben nem tartották arra, hogy a párt missióját cserben hagyják, eldöntetlen levén ma is, hogy bölcs dolog volt-e a kötelező forma miatt a társadalmat még hosszú ideig izgalomnak kitenni és a nemzeti egységet hosszú időre szétbontani?

Egészen bizonyos, hogy a nemzeti párt vezérének magatartása a közvéleményt megtévesztette, mert nem ismert kebelbeli dolgokat. Májusi

beszéde után az összes sajtó azon hiszemben volt, hogy gróf Apponyi Albert a kötelező polgári házasság mellett van. A magasztalások egész sorozata e hitben hullatta virágesőjét a nemzeti párt vezérére, s ő elmulasztotta, valamint elmulasztották hivei, figyelmeztetni a sajtót és a közvéleményt, hogy tévedésben vannak.

Még Robitsek beszédére sem reagált, ki Wahrmann halála után az ő programmjával lépett föl képviselő-jelöltül a Lipótvárosban, 1892 deczember 12-ikén s az ő jelenlétében tartotta programmbeszédét. Robitsek pedig igy nyilatkozott:

»A házasságkötés alakjára nézve meggyőződésem szerint az állam saját exigentiái szerint szabhatja elő a formát, amelyben az megkötendő, s a feltételeket, amelyek szerint felbontható, s behozhatja a vallásos érzület sérelme nélkűl a kötelező polgári házasságot. De a főszempontnak tartom ennél, hogy a vallásos érzület ne sértessék, hogy az egyháznak a lelkek feletti hatalmából el ne vegyünk s ne lazitsuk azon kötelékeket, melyekre az élet kűzdelmeiben oly nagyon szükség van.

Ékes szóval fejtette ki gróf Apponyi Albert, hogy a kötelező polgári házasság behozatala nem bir egyházellenes irányzattal s hogy ellenkezőleg buzditásul fog szolgálni arra, hogy a papság szokás és kényszer helyett a vallásos érzület hevével iparkodjék a hivekre hatni.«

Mindezek daczára a pártatlan történetirás kénytelen lesz elismerni, hogy gróf Apponyi Albert tényleg sohasem foglalt állást a polgári házasság kötelező formája mellett. Teljesen a Szilágyi-féle formulát követte, mely, mint a fennebbi idézetből kitünik, a házasságkötés módját czélzatosan mellőzte. Szilágyi Dezső azonban nyiltan kijelentette, hogy inditványában a forma mellőzésének daczára a kötelező polgári házasság hive, Apponyi ellenben elmulasztotta az általános formula mellett saját álláspontjának megjelölését. Ennek okát 1892 november 21-iki beszédében a következőkben adta elő: »Mig ezen a helyen vagyok, hibának tartottam volna a komolyság ellen, a reform iránt való komoly szándék ellen elkövetett hibának, ha a szükségképen elérendő czélok kijelölésén túl magamat lekötöttem volna egyik vagy másik irányban« . . .

Majd kijelentette, hogy a polgári házasság formáját sem a kérdés lényegének, sem a liberalismus kérdésének nem tartja. De kétségtelen, hogy gróf Apponyi Albert álláspontja a kötelező polgári házassággal nem volt ellentétben, s ismételten emlitett beszédében ki is jelentette, hogy a kellő feltételek esetén a kormány törekvését gátolni nem fogja. A Robitsek által idézett beszéd szerint pedig Apponyi a kötelező polgári házasságot az egyház elveivel sem tartotta ellentétesnek. Miért nem csatlakozott tehát a kötelező formához?

A Wekerle-kormány megalakulása után csakhamar fordulat következett be az egyházpolitika egész vonalán, s e fordulatnak oka volt azon föltevés, hogy a polgári házasság kötelező formája, melyre a Wekerle-

cabinet vállalkozott, keresztülvihetetlen lesz a parlament feletti és parlamenti okok miatt egyaránt. Az iránt nem volt kétely, hogy a házasság állami és egységes rendezése, a vallásszabadság s az általános polgári anyakönyv semmi nehézségbe nem fog ütközni, szóval, hogy azon programm, melylyel Szápáry gróf megbukott, fent számithat az elfogadásra. A kötelező forma azonban, mely iránt a Wekerle-cabinet csak előleges és föltételes engedélyt nyert, a legszélesebb körökben bizalmatlansággal találkozott. Itt volt a kérdés csomópontja. Az ellenzék ép úgy, mint az egyházpolitikai ellenzék azt hitte, hogy e kérdésben buktathatja meg a kormányt, melynek mindjárt bemutatkozójánál ép a bizalmi kérdésben súlyos harczot kellett állania. A bemutatkozás 1892 november 21-ikén történt, s új ember a cabinetben csak egyetlen egy volt, Hieronymi Károly, a belügyminister. Szápáry helyét dr. Wekerle Sándor pénzügyminister foglalta el. Wekerle bemutató beszédében a többi közt a vallásügyi politikára nézve mindenekelőtt kijelentette, hogy e téren komoly törekvése, hogy az állam érdekeinek biztositása mellett a vallásos nyugalom és béke meg ne zavartassék és hogy az ezeket érintő összes közintézmények akként rendeztessenek be, hogy a vallásos béke és nyugalom állandó megóvásának biztosítékai legyenek. Utalt arra, hogy a korona legmagasabb jóváhagyásával már megállapittattak azon elvek, melyek az izraelita vallás törvénybe iktatására, a vallás szabad gyakorlatára és az általános polgári anyakönyvek behozatalára vonatkozó törvények alapját képezik; továbbá, hogy ez elvek alapján már elkészittetett az izraelita vallás receptiójára vonatkozó törvényjavaslat és munkába vétettek a vallás szabad gyakorlatára és az általános polgári anyakönyvek behozatalára vonatkozó javaslatok.

Az egyházpolitikai kérdések negyedikére, a házassági jogra nézve kijelentette hogy a kormány ennek alapelveire és ezek közt a kötelező polgári házasságra nézve is egyhangú megállapodásra jutott, minélfogva legfelsőbb elhatározást eszközölt ki annak elvi kijelentésére, hogy a házassági jogra vonatkozólag kidolgozandó s már munkába vett törvényjavaslat a minden állampolgárra vonatkozó kötelező házassági jog, a házassági jogviszonyból származó kérdések feletti általános állami biráskodás és a kötelező polgári házasság alapelvei alapján készittetik el.

De egyszersmind már itt szükségesnek tartotta utalni arra, hogy ez nem érintheti ő felségének azon legmagasabb jogát, hogy a kivitelre és egyes részletes intézkedésekre nézve legmagasabb elhatározását akkorra tartsa fenn, midőn a kidolgozott törvényjavaslat eléje terjesztetik. Továbbá, hogy ezen, a házassági jogra vonatkozó törvényes intézkedések által az 1868: LIII. t.-czikknek abbeli rendelkezései, melyek a szülőket azon jogukban, hogy gyermekeik vallási hovatartozása iránt rendelkezhessenek, jelenleg akadályozzák, hatályon kivül helyeztetnek.

A kormány elnökének ezen kijelentésében, illetőleg azon tényben, melyre a kijelentés vonatkozott, állott a helyzet nehézsége és ferdesége.

A korona csak előleges engedélyt adott a kormány programmjának e terjesztéséhez, de fentartotta magának, hogy az egyházpolitikai javas tokhoz külön-külön hozzájáruljon, vagy pedig hozzájárulását megtagadja ekként a kormányt elejtse. Wekerle kijelentette ugyan, hogy a koronán különben magától érthető jogára csak azért hivatkozott, mert ellenz részről azt hiresztelték, hogy a korona nem adta beleegyezését az egyhá politikai programmhoz, névszerint a kötelező polgári házassághoz; még egészen bizonyos, hogy a korona jogára való külön utalásnak szokatlan az alkotmány szellemével ellentétes értelme volt. Vagy helyesel valamit korona vagy nem, a föltételes helyeslés azonban helytelen, s hibát követ el a Wekerle-kormány, a midőn a föltételes helyeslés alapján kormán vállalt s fölállitotta az egyházpolitikai programmot. A siker fényes igazolta, mert máskép a kötelező polgári házasság aligha jöhetett voln létre a korona tényleges ellenszenve miatt; mert, hogy a föltételes helyesl csakis a házasságkötés formájára vonatkozhatott, kitünik abból, hogy korona az egyházpolitikai javaslatok egyéb része ellen kifogást nem em s csakis a kötelező forma képezte az ellentétek tárgyát. A feltételes helyesl az akkori közfelfogás szerint azt jelentette, hogy a korona csak oly java lathoz járul utólagosan, mely a kötelező polgári házasságon alapsz ugyan, de előnyöket s kiváltságokat biztosit a katholikus egyház számár a bifurcatio s az elválhatlanság kimondása által. Az egyházpolitikai ellenz fölfogása szerint pedig azt jelentette, hogy lehetségesek oly combinatió melyek szerint a szükségbeli polgári házasság alapján új pártalakulás új kormány jön létre. A helyzetben tényleg létező hézagon kereszt betörtek a legfurcsább combinatiók s betört azon sajnálatos, közéletünkh méltatlan zürzavar, mely sötét pontját képezi parlamentarismusunknak politikai erkölcseinknek.

Ha a Wekerle-cabinet elnyerhette volna a korona teljes hozzájáru lását a kötelező polgári házassághoz, a heves harcz kikerülhető lett volna Apponyit régi álláspontja nem gátolta, hogy a kötelező polgári házasságho csatlakozzék, ily körülmények közt azonban kivihetőbbnek tartotta a szük ségbeli polgári házasságot. A taktikázás minden oldalon megkezdődöt Bizonyos, hogy, mint a mondottakból is kitünik, az egyházpolitikai prog rammot s a kötelező polgári házasságot a szabadelvü párton a taktika túlszárnyalás hozta létre, de szintén bizonyos, hogy a szükségbeli polgá házasság fölállitását szintén a taktikázás eredményezte. Csakhogy az előbb taktika Deák hagyományait juttatta érvényre, mig az utóbbi szakitott nagy hagyományokkal. A taktikázás megkezdődött azon a napon, a midő Wekerle idézett nyilatkozatát előadta. Apponyi azonnal észrevette a fölt teles engedély hézagát s arra vetette reá magát s azonnal megjegyezt hogy ő úgy fogta föl a ministerelnök nyilatkozatát, hogy a koron ez elvi kijelentésre és a munkának ez irányban való meginditására fö hatalmazta a ministeriumot, hanem fentartotta magának, illetőleg fe

maradt számára az alkotmányos jog, hogy a keresztűlvitel bármily stádiumában a keresztűlvitel módozataira nézve felfogását érvényesithesse. A ministerelnök szerint kijelentésének második részének az volt az értelme, hogy fenmarad a koronának az az alkotmányos joga, hogy a keresztűlvitel további stádiumában, a keresztűlvitel módozataira nézve, a maga elhatározását érvényesithesse. De ez — mint mondá — annyira magától értetődő dolog, ha csak erről van szó, akkor nagyon kár volt azt ez alkalommal kimondani és hangsúlyozni. Ha pedig a minister kijelentése nem volt tiszta pleonasmus, akkor nem jelenthet egyebet, mint azt, hogy a létesitendő házassági jog alapelveire nézve még nincs oly megállapodás, mely kizárná azt, hogy e téren a keresztűlvitel további stádiumaiban oly conflictusok elő ne forduljanak, melyek megoldása iránt a kormánynak ma semmi tájékozottsága sincs. Egyszersmind fölszólította a ministerelnököt, hogy nyilatkozzék arról, valjon pleonasmus az, a mit a korona reservatióira mondott, vagy van-e annak olyan tartalma, mely a most előadott következtetésre jogosit? Mert ha ilyen tartalma van, akkor a kormánynak a polgári házasság tekintetében tett általános kijelentése minden gyakorlati jelentőséget nélkülöz és akkor kiderül, hogy semmi elvi alapja nem volt az előbbi kormányválságnak.

A párt- és felekezeti küzdelemben meginogtak vagy épen veszni indúltak a régi traditiók. Kétségtelen, hogy csakis a Wekerle-kabinet és a szabadelvü párt többsége, valamint a függetlenségi párt egy része maradt meg e traditiók alapján, melyeket Szilágyi Dezső igazságügyminister a polgári házasságról szóló törvényjavaslat benyújtása alkalmával tartott beszédében hangoztatott, melyben utalva arra, hogy huszonöt esztendeje annak, midőn a magyar alkotmány visszaállitása után a magyar törvényhozás előtt a házasságjog reformjának kérdése először szóba jött, végig tekintett a kérdés egész fejlődésén.

Már — mint mondá — az első magyar ministerium alatt fejtegetve lőn a házasságjog reformjának kérdése a képviselőházban és a törvényhozás másik részében is. A képviselőház s — lehet mondani — ennek minden pártja és vezérférfia, valamint az akkori államférfiaknak túlnyomó nagy többsége azon nézeten volt, hogy a házassági jog reformjának iránya ezen három alapelvbe foglalható össze: egységes állami házasságjog, állami iurisdictio és a házasság megkötésének kötelező polgári formája. Különbözött ettől a főrendiház tekintélyes elemeinek, köztük a római katholikus főpapság vezérférfiainak is álláspontja, a kik azon nézeten voltak, hogy az 1848 : XX. t.-czikkben lefektetett vallásegyenlőségi és viszonossági elveket, melyeket ők is elfogadtak, a házasságjog terén a felekezeti jogrendszerek kiépitése által lehet legjobban megvalósitani és Magyarország házasságjoga nem lesz egységes és állami, hanem minden bevett és minden beveendő egyház is birni fog külön házasságjoggal és külön iurisdictióval. Ez az első irány a képviselőház iránya volt és 25 esztendő alatt sokszor merült föl ezen kérdés a

képviselőházban és ezeknek az elveknek, annak az emlitett traditiónak, aranyfonalát a magyar képviselőház soha el nem ejtette. És habár egyszer-másszor időleges, részleges alkotások lettek itt javaslatba hozva és a képviselőház el is fogadta azokat, mindig kifejezte, hogy azt merőben időleges alkotásnak tekinti és ez állapotok teljes rendezését csak a föntemlitett három elv alapján véli létesitendőnek. E törvényjavaslat, megfelel a képviselőház traditióinak, s három alapelvre van fölépitve: minden polgárra kiterjedő, egységes állami házasságjog, ennek következésekép állami iurisdictio a házassági viszonyok fölött és a kötelező polgári megkötés.

A régi traditiók alapján felállitott egyházpolitikai programm a választóviz hatását gyakorolta a pártokra. A függetlenségi párt nagy része, élén Justh Gyulával és Eötvös Károlylyal, az 1848-iki eszmék és Irányinak minden évben megújitott határozati javaslata mellett kitartott; a másik rész ellenben, Ugron vezetése alatt, a kormánynyal és javaslataival szemben foglalt állást. A nemzeti párt kebelében is voltak hivei a kötelező polgári házasságnak, mint Horváth Lajos, Horánszky Nándor s mások, a többség azonban Apponyi álláspontjához csatlakozott, mely hosszabb ingadozás után a szükségbeli polgári házasság azon formájában állapodott meg, mely javitott kiadása az osztrák Noth-Civilehe-nek, s mely iránt a nagy polgári házassági vitában határozati javaslatot adott be. Midőn azonban Apponyinak ingadozását s pártjának egyenetlenségét lobbantották szemére, joggal replikázhatott, hogy a kormánypárt sem teljesen egyöntetű és egyértelmű. Itt is megengedték a javaslatok benyujtásáig, hogy a párt tagjai maradhassanak azon képviselők, akik a kötelező polgári házasságot ellenzik, a párt tagjai maradhattak azért, hogy — mint az ellenzéken mondották — a javaslatok benyujtásáig ezekkel szavaztassák le az ellenzéket, a javaslatok benyujtása után pedig az ellenzéki s névszerint a szélsőbali segélylyel tartsák fenn a többséget, mig végül az egyházpolitikai programm megszavazása után a visszatért kormánypártiakkal tarthassák fönn a cabinet uralmát.

A szabadelvű pártban tényleg szakadás történt. Az elégedetlenséget már 1892 november 10-ikén jelezte Tibád Antal a »Pesti Napló«-ban, amidőn Szápáry lemondása után közvetlenül lehetségesnek mondott minden kormányt, Széll Kálmánét, Wekerléét és újra Tiszáét, csakis az egyházpolitikai reformot tartotta kizártnak. A forrongás lépést tartott a szabadelvű pártban a cabinetalakitás mozgalmaival, és világos, fölismerhető szálak kötötték össze a szabadelvű párt egy részét az egyházpolitikai ellenzékkel. Kezdetben inkább hittek gróf Khuen-Hédervary ministerelnökségében, aki arra lett volna hivatva, hogy megvalósitsa Szápáry programmját, aminek feltétele akkor már az előleges fusio leendett egyrészt a szabadelvü párt elégedetlen elemei, másrészt a nemzeti párt és az Ugron-Bartha csoport közt. Csakhamar ki is bukkant a hirlapokban ezen fusio hire, de a fusionális mozgalom oly kevéssé haladt előre, hogy a hirt hozó »Pesti Napló«-

Az Athenaeum nyomása.

WEKERLE SÁNDOR.

(Eredeti fényképfelvétel után.

ban joggal czáfolhatták azt meg a nemzeti párt elnöke, Horánszky Nándor, valamint Ugron Gábor. A legfeltünőbb az egész dologban az volt, hogy gróf Khuen-Héderváry, akinek az eszmék eme kavarodásában a fusio létrehozásának és a Szápáry-féle programm keresztülvitelének tervét szánták, a cabinetválság elején a koronához meghivást sem kapott, s egyáltalán semmi adat nem bizonyitja a több ujság által terjesztett hiresztelést. A korona tényleg csak Bánffy Dezsővel, Tisza Kálmánnal, Széllel és Wekerlével tanácskozott. Apponyi meghivást nem nyert. Széll Kálmán ez alkalomból a »Pesti Napló« interviewerének azt a kijelentést tette, hogy a korona csatlakozott a szabadelvű párt felfogásához és igy a Wekerle-cabinet november 12-ikén már el volt határozva.

A közhangulat nagy lelkesedéssel fogadta a Wekerle cabinetet, november 23-ikán este nagyszerű fáklyásmenetet rendezett a fővárosi polgárság Wekerle és cabinetje tiszteletére. A szabadelvű párt kebelében azonban a forrongás nem szünetelt, de a történeti igazság kedvéért constatálni kell, hogy a mozgolódás kezdetben nem az egyházpolitikai programm, hanem a szabadelvű pártban állitólag létező klikk-uralom és corruptio ellen indult. Báró Atzél Béla vezérlete alatt 38 szabadelvű párti képviselő kezdte a mozgalmat s meghivókat küldött szét tanácskozásra, s e tanácskozás czélja gyanánt a meghivó azt emlitette, hogy bizalmat kell szavazni Wekerlének és programmjának s föl kell őt szabaditani a klikk-uralom alól, mialatt akkor az u. n. Tisza-klikket értették. A mozgalom vezetői purosoknak nevezték magokat amiatt, hogy a szabadelvű pártot meg akarták »tisztitani«. A mozgalmat Wekerle Sándor ministerelnök nem nyomta el, sőt helyes irányba akarta terelni, amidőn személyesen is résztvett a puros-oknak egy tüntetésszerű ünnepélyén. E körülmény daczára a mozgalom átalakult egyházpolitika-ellenes mozgalommá és az u. n. puros-ok sorából kerültek ki a szabadelvű párton az egyházpolitikai programm s névszerint a kötelező polgári házasság ellenzői, mint Szápáry László gróf, Sztáray István gróf, László Mihály, Prileszky Tádé, Kammerer Ernő stb.

Az egyházpolitikai programm bomlasztó hatása érezhető volt egész közéletünkben. A korona beleegyezésének föltételes jellege a bizonytalanság érzetét keltette föl és terjesztette az országban. A szabadelvű párt és a szabadelvű irányférfiak lelkesedését mindenfelé és künn a vidéken is azzal igyekeztek hűteni, hogy a Wekerle cabinet nem vihetvén keresztül az egyházpolitikai programmot, alkudozik s programmjának egy részét föladja, ami alatt természetesen legelső sorban a kötelező polgári házasságot értették. Wekerle Sándor ministerelnök e lábra kapni kezdő bizonytalanság közepette tartotta 1893 január 1-én újévi beszédét, melyben mig egyrészt felhivta a nemzeti pártot a közreműködésre, másrészt a kormány és a szabadelvű párt szilárd elhatározását fejtette ki.

». . . A politikai hirlelések és kacsák — úgymond — hogy ne mondjam vádak, jelen bőséges korszakában, midőn naponkint találkozunk

oly hirekkel, hogy a kormány ez vagy az iránt alkudozik, programmjának ezen vagy azon részét elejti, módositja, kiegésziti, szükségesnek tartom megjegyezni azt, hogy jól megfontolt elvi alapon, a valódi szükség, a lehetőség és valósithatás határai közt maradva, állapitottuk meg programmunkat. Ezért azt sem módositani, sem csorbitani vagy elejteni nem fogjuk, hanem részleteiben is gondosan előkészitve, egészében és változtatás nélkül fentartjuk s annak valósitásán nemcsak egész határozottsággal, hanem erőnkhöz mérten teljes odaadással munkálkodunk. Többet nem igértünk és most sem igérünk. Többre és egyébre nem vállalkoztunk, egyéb kötelező igéretet nem tehetünk, de a mit igértünk, annak beváltásához kötjük politikai állásunkat és reputatiónkat . . .«

S ezután ismételten buzdította a pártot, ragaszkodjanak hiven, rendületlenül a zászlóra irt eszmékhez.

A bizonytalanság érzetének és az ezt fölkeltő izgatásnak Wekerle határozott nyilatkozata sem vetett végett, s az eszmék consolidatióját nem segithette elő a kormány tevékenysége, melyet az egyházpolitikai javaslatok elkészitésében kifejtett. A kötelező polgári házasság levén a legsarkalatosabb és legvitatottabb kérdés, s mert a korona utólagos jóváhagyását fentartotta, előbb az elveket kellett megállapitani. Mielőtt magára a házassági törvény elkészitésére kerülhetett volna a sor, Szilágyi Dezső memorandumot dolgozott ki s ahhoz a cabinet hozzájárulván, a felség elé került. Ferencz József király a memorandumot észrevételeik megtétele végett kiadta Vaszary Kolozs herczegprimásnak és Schlauch Lőrincz nagyváradi püspöknek. Mindez sok időt vett igénybe és igy szervezkedhetett az egyházpolitikai ellenzék. A püspöki kar nagy része tiltakozott az egyházpolitikai programm ellen s ugyanezt tette természetesen a püspöki conferentia. A helyzetre javitólag csak az hatott egyházi részről, hogy Vaszary Kolozs herczegprimás azon álláspontot foglalta el, hogy a polgári házasság minden faja közt a kötelező polgári házasság áll legkevésbbé ellentétben a dogmákkal és az egyház érdekeivel. Az esztergomi biboros e felfogása már előzetesen is sokat lenditett a házasságkérdés formájának ügyén és előmozditotta az eszmék megtisztulását, valamint a kötelező polgári házasság ügyét.

A legtöbben mégsem hittek a kötelező polgári házasság sikerében, biztosra vették annak bukását legalább a főrendiházban vagy végső esetben a koronánál. Ultramontán részről minduntalan történt is a koronára hivatkozás, ami ellen hasztalan tiltakozott a kormány. Általában nagy hatást gyakorolt az egyházpolitikai ellenzék megalakulására és magatartására azon, szinte bizonyosnak tartott hit, hogy a Wekerle-cabinet a kötelező polgári házassággal elbukik. E hitet nem változtatta meg azon tény, hogy Hieronymi Károly belügyminister 1893 április 25-ikén benyujtotta a háznak az állami anyakönyvekről szóló törvényjavaslatot és gróf Csáky Albin a zsidó vallás receptiójáról szóló tervezetet, majd ugyancsak

Csáky Albin a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslatot május 27-ikén előterjesztette. Még azon tény sem változtatott lényegesen a helyzeten, hogy a korona 1893 november 8-ikán beleegyezését adta ahhoz, hogy a kötelező polgári házasságot a kormány a parlamentben előterjeszthesse. Folyton a legkülönbözőbb hirek keringtek, majd hogy a horvát bán nyiltan ellenzi a kormány egyházpolitikáját, majd pedig hogy a korona és a kormány közt compromissum jött létre. A »Pesti Napló« október 8-iki számában elő is

Vaszary Kolozs bibornok.
(Fénykép után.)

állt egy állitólagos compromissummal, melynek lényege az lett volna, hogy minden házasságot, kivéve a keresztények és nem keresztények közti házasságot, szükségkép a pap előtt kell és pedig a templomban megkötni; de egyszersmind kötelesek a házasulók a polgári hatóság előtt is házasságot kötni. Ez nem más leendett mint a hirhedt spanyol házasság. Az állitólagos compromissum még tovább ment: a kölcsönös gyűlöletet, mint váló okot, csak a protestánsoknál tartotta volna fönn s a zsidó és

keresztény vegyes házasság esetén mind a két félnek előbb felekezetnélkülivé kellett volna lenni.

A »Pesti Napló« e vezérczikkben fejtegetett compromissum-hire nagy feltünést keltett, de csak az egyházpolitikai ellenzék hitt abban. A »Pesti Napló« hirhozója valamit hallott harangozni, és egészen bizonyos, hogy úgy a főpapság, mint a korona ily compromissumot szivesen elfogadtak volna; Wekerle és cabinetje azonban, mint október 10-ikén a kormányelnök ki is jelentette, ily compromissumba bele nem egyezhetett, s maga a nevezett hirlap október 11-iki számában elismerte, hogy tévedett, midőn Wekerlét azon tényezők közé sorozta, amelyek a compromissumhoz hozzájárultak.

Ezentúl már az események gyorsan haladtak előre. Szilágyi Dezső deczember 2-ikán benyujtotta a háznak a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslatot, gróf Csáky Albin pedig az 1868 : LIII. t.-cz. revisióját. Innéttül a lappangás és a szinvallás elkerülése nem tarthatott. Gróf Apponyi Albert újévi beszédében még némi ködhomályt tartott fönn s az egyházpolitikai javaslatok végrenemhajthatóságát fejtegette. Ekkor kifejtett aggodalmai képezték későbbi határozott állásfoglalásának alapját, s ez eszmemenetből kiindulva mondta 1894 április 14-iki záróbeszédében a parlamentben, hogy behunyt szemmel a sötétbe nem akar ugrani s a törvényjavaslatot egyéni kedvtelés és parlamenti helyzet szüleményének mondta.

A szabadelvű párt heterogén elemeinek is innéttúl külön kellett válniok. Báró Atzél Béla már deczember 25-ikén kilépett a szabadelvü pártkörből, s meginditotta most már többé nem a »puros«, hanem a bomlasztó actiót. Társadalmi körökben és a hirlapokban azt fejtegette, hogy nem egyezik meg a tisztességgel, hogy azok, akik reversálist adtak, azt megszegjék és benn maradjanak a szabadelvű pártban. A kilépések csakugyan megkezdődtek és Tibád Antal is kilépett január 10-ikén. Az ellenzéki pártok szintén megkezdték határozott állásfoglalásukat, de az Eötvös által vezetett függetlenségi párton kivül nem volt egyetlenegy ellenzéki párt sem, mely összeférhetlennek tartotta volna a párthoz való tartozással a kötelező polgári házasság elleni támadást. A »Magyarország« akkép akarta megoldani 1894 január 24-iki számában az eszmék következetességének és mégis az oppositio folytatásának problemáját, hogy a függetlenségi és 48-as párt szavazza ugyan meg az egyházpolitikai javaslatokat, de egyszersmind vesse föl a bizalmi kérdést és a bizalmi kérdésben szavazzon a kormány ellen. Gyors léptekkel közeledett az idő, midőn már tényleg és hivatalosan állást kellett foglalniok az ellenzéki pártoknak, mert az igazságügyi bizottság február 6-ikán beterjesztette a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslatra vonatkozó jelentését.

A nemzeti párt február 10-ikén tárgyalta a kötelező polgári házasságot saját pártkörében. Gróf Apponyi Albert több órán át tartó beszédben

AZ EGYHÁZPOLITIKAI VITA SZÓNOKAI.

Gr. Tisza István	Láng Lajos	Gr. Bethlen András
Horánszky Nándor	Hieronymi Károly	Berzeviczy Albert
Thaly Kálmán	Eötvös Károly	Ugron Gábor
Bartha Miklós	Justh Gyula	Irányi Dániel

fejtette ki álláspontját, mely abban csúcsosodott ki, hogy a zsidó vallást recipiálni és a vallásszabadsági törvényt meg kell alkotni; a házassági jogegység is létesitendő, de csak a szükségbeli formulával; a polgári anyakönyv pedig, az ideiglenes intézkedésen túl, a közigazgatás reformjával kötendő össze. Horváth Lajos a kormány javaslata mellett beszélt és kérte Apponyit, hogy fogadja azt el. Hodossy ellene nyilatkozott a javaslatnak, mert nem akarja a polgári házasság eszméjét »compromittálni«. Február 12-ikén folytatta a nemzeti párt tanácskozását. Ernuszt Kelemen a kormány

Schlauch Lőrincz bibornok.
(Fénykép után.)

javaslata mellett foglalt állást, s hosszabb vita után az lett a megállapodás, hogy a párt kötelező határozatot nem hoz, de maga az elnök csatlakozott Apponyi nézetéhez.

A függetlenségi párt (akkor u. n. Eötvös-párt) február 15-ikén Madarász József elnöklete alatt tartott ülésében elfogadta a polgári házasságról szóló javaslatot általánosságban, s manifestumot bocsátott ki, melyben eljárását indokolta. A függetlenségi és 48-as párt már 1893 május 19-ikén a kötelező polgári házasság mellett nyilatkozott. E határozatot

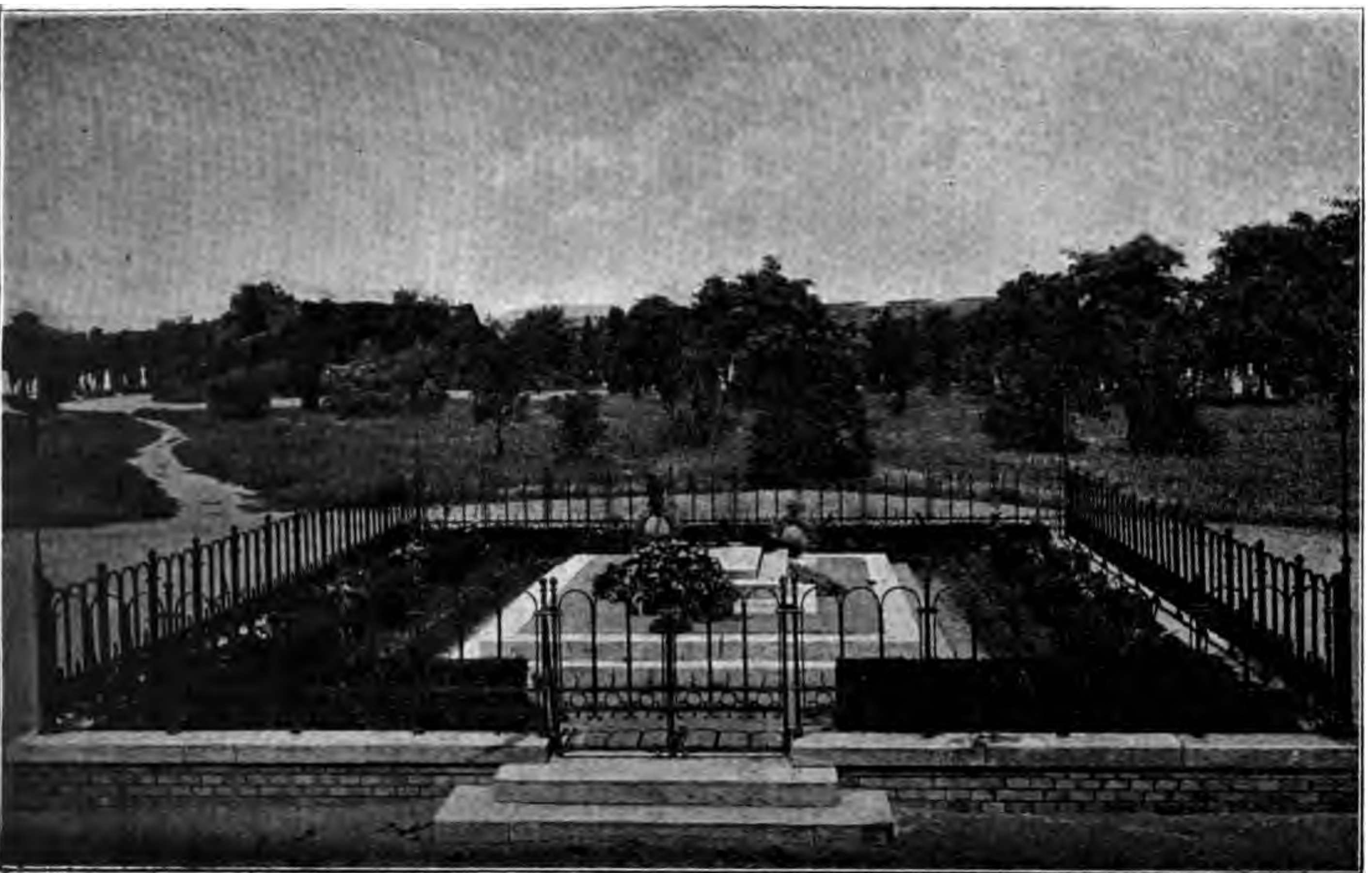
fentartotta 1894 február 17-iki értekezletén is, azon különbséggel, hogy Polónyi bizonyos közjogi sérelmek orvoslását követelte. Ugron Gábor a közjogi kérdéseket még inkább előtérbe helyezte s oly határozati javaslatot terjesztett elő, mely a közjogi sérelmeket (az uralkodóház házassági jogviszonyainak rendezetlenül hagyását, a hadsereget illetőleg a házassági jogot stb.) legelső sorban orvoslandóknak mondta. Azon esetre, ha a ház e határozati javaslatot el nem fogadná, mely az igazságügyi bizottsághoz való visszautasitást inditványozta, magát az egész javaslatot még általánosságban sem fogadja el. Polónyi javaslata 34 szótöbbséggel elfogadtatott, de a határozati javaslat egyszersmind kimondta, hogy a kik azt el nem fogadják, nem tartoznak a pártból kilépni. Ugronnal szavaztak a határozati javaslat ellen Bartók Lajos, Szalay Károly, Bartha Miklós, Okolicsányi László stb.

Ily előzmények után február 19-ikén kezdődött a nagy parlamenti küzdelem a kötelező polgári házasság javaslata fölött. A vitát Teleszky István előadó nyitotta meg. Minden pártnak vezéregyéniségei részt vettek a vitában. Kossuth szava kivülről szólt bele abba, a kötelező polgári házasság mellett. E munkának nem lehet feladata e nagyfontosságú vita ismertetése, melyben a nagyszabású harcz fő bajvivói Szilágyi Dezső, Wekerle, gróf Csáky Albin és gróf Apponyi Albert voltak. Az egyházpolitika multjára és kiinduló pontjára vonatkozólag azonban szükséges azon rectificatiók felemlitése, melyeket a képviselőház február 23-iki ülésében Wekerle Sándor tett gróf Szápáry Gyula előadásával szemben.

Itt elsőben is arra utalt, hogy nem áll az, hogy a kormány egyházpolitikájában a cselekvési programm 1892 novemberben változott, mert az a trónbeszéd megtartása, a válaszások megejtése és az Irányi-féle javaslat elfogadása után történt. Épen oly valótlan az az állitás, mintha az egyházpolitikai programm sürgős fölvetésére a komáromi gyűlés magatartása lett volna befolyással, mert ez a gyűlés 1892 szeptember 4-ikén volt, a vallás- és közoktatásügyi minister pedig egyházpolitikai programmját egészében és úgy, mint azt a kormány mai programmjában fölállitotta, már azon esztendőben, a nyári szünetek beállta előtt irásban foglalva vette és adta át az akkori ministerelnöknek.

Wekerle beszédének e részére gróf Szápáry Gyula, válaszolva megjegyezte, hogy a vallás- és közoktatásügyi minister egy programmot kidolgoztatott ugyan, a melyet a nyári szünetek előtt a ministerek közt szét is osztatott,[1] de ez csak az ő egyéni nézete volt, magában a kormány körében csak szeptember 14-ikén tárgyaltatott és csak ezen határidő után foglalt állást a kormány.

[1] Gróf Csáky Albin saját jegyzetei szerint memorandumát július hó folyamán irta s augusztus első napjaiban adta át gróf Szápáry Gyula miniszterelnöknek. Tehát igy is szeptember 4-ikét, a komáromi gyülést megelőzőleg.

Kossuth sirja a budapesti központi temetőben.

(Eredeti fényképfelvétel után.)

A záróbeszédekre csak április 10- és 11-ike táján került a sor, s a szavazás április 12-ikén történt. A képviselők szokatlan nagy számmal voltak jelen, csak 35 képviselő volt távol; 271-en szavaztak a törvényjavaslat mellett, 106-an ellene és igy a kötelező polgári házasságról szóló javaslatot a képviselőház 165 szótöbbséggel fogadta el. A bizalmatlansági szavazatot pedig 112 szótöbbséggel mellőzte a ház.

Ily nagy többség támogatta a Wekerle-cabinetet és politikáját, daczára annak, hogy márczius 20-ikán közbejött Kossuth halála, majd márczius 31-ikén Kossuth temetési szertartása Budapesten. A leirhatatlan nemzeti gyász mutatta, mily benső szálak kötötték össze a nemzet lelkét Kossuthtal, daczára a politikai ellentéteknek, melyek Kossuth és a nemzet többsége közt létrejöttek. A nemzet, midőn nagy fiát temette, csak az óriási veszteséget érezte és csak azt a Kossuthot látta a nagy halottban, akinek nemzeti ujjászületésünkben legtöbb része volt és aki dicsőséggel árasztotta el úgy saját nevét, mint a magyar nevet. Egyuttal megfeledkezett az ország a gyász eme napjaiban, hogy Kossuth a dynastiával szemben az incompatibilitás tanát hirdette, s mig a nemzet kibékült koronás királyával, addig Kossuth megmaradt intransigens álláspontján. A nemzeti és bécsi hangulat nagy ellentétei közé lökve, a Wekerle-cabinet helyzete valóban súlyos volt. A nemzet maga temette ugyan halottját, de a közvélemény követelte az állami részvételt is. Recriminatiók egész sorozata indúlt meg a sajtóban és a parlamentben, és mégis nagyobb gyászpompát a történelem aligha mutathat föl, mint melylyel Kossuth temetése történt. A közbejött s leviharzott ellentétek daczára a Wekerle-cabinet a helyzet ura maradt legalább a parlamentben és a közvéleményben.

Annál kevésbbé volt ura a helyzetnek a főrendiházban, mely 1894 május 10-ikén 21 szótöbbséggel visszautasitotta a kormány javaslatát.

A képviselőház ugyanezt 1894 május 18. és következő napjain tárgyalta s 20-ikán 166 szavazattöbbséggel elhatározta, hogy a főrendiháznak visszaküldi. Ily óriási többség daczára a válság bekövetkezése szemmellátható volt, mert teljesen bizonyosnak látszott, hogy a főrendiház a javaslatot másodszor is visszautasitja. Wekerle Sándor kormányelnök feladata most az volt, hogy a főrendiház magatartása iránt s a javaslat elfogadása tekintetében garantiákat keressen; e törekvésével állott kapcsolatban bécsi útja május 26-ikán. Az ugyanezen napon megjelent »Neue Freie Presse« jól értesült udvari körökből hiresztelte, hogy Wekerle Sándor fölhivta a korona figyelmét oly lehetséges pártalakulásokra, amelyek a polgári házasság másodszori visszautasitásának esetén föltétlenül bekövetkeznének, s melyek fent nem találnának kedvező fogadtatásra. S a magyar kormányelnök audientiája után azon hit volt elterjedve, hogy a három új főrendiházi tag kinevezése nem is lesz szükséges, mert a korona akarja a polgári házasság keresztülvitelét. Többé nem is volt arról szó, vajjon a kötelező polgári házasság törvényerőre emelkedik-e

vagy sem, legfölebb csak arról, vajjon a Wekerle-cabinet viszi-e azt keresztűl vagy más kormány. A május 31-iki hirlapok teljes alapossággal jelenthették, hogy a Wekerle-kormány bukása el van határozva. Június 1-jén a király tényleg elfogadta a Wekerle-cabinet lemondását és gróf Khuen Héderváryt bizta meg az új cabinet alakitásával. E hir nagy levertséget és mégis izgatottságot keltett a magyar fővárosban, s a hazatérő ministerelnököt rendkivűli ovatióval fogadta a főváros polgársága. Az óriási s az őt lelkesen üdvözlő tömegen keresztűl Wekerle csak lépésben hajthatott s a London-fogadónál kifogták lovait s a fiatalság huzta tovább a minister kocsiját, s azon utczákon, a melyeken átvonult, rögtönzött kivilágitás fogadta.

Gróf Khuen-Héderváry a szabadelvű párt programmjának alapján vállalkozott a ministerelnökségre, a mint hogy tényleg a főrendiházban is a kötelező polgári házasságra adta volt szavazatát, habár azon aggodalmának adott kifejezést, hogy a reformoknak minden átmenet nélkűli foganatositása bizonyos megrázkódtatással lesz egybekötve, de mert, —tette utána —több idő óta egynémely eléggé aggályos mellék- és kisérő jelenségek fokozódó mértékben azt sugallják, hogy korántsem volna tanácsos, ilyen viszonyok között alterálni a képviselőház működését, ezért kivánja azt szavazatával támogatni.

Wekerle Sándor a szabadelvű pártkörben június 2-ikán jelentette be a válságot és lemondását. Beszédében őszintén feltárta a helyzetet. Elmondta, hogy legfelsőbb helyen azon garantiákat keresett annak biztositására, hogy meddő kisérlet szinvonalára ne sülyesztessék a polgári házasságra vonatkozó javaslat újabb tárgyalása, hanem hogy annak elfogadása a főrendiház részéről is lehetőleg biztosittassék s e végett előterjesztést tett a koronának és annak felhatalmazását kérte először is a még kinevezhető három élethossziglani állás betöltésére, másodszor annak kijelentésére, hogy ezen javaslatok politikai szükségessége tekintetében a korona kormányával egyetért és hogy azok mielőbbi törvényerőre emelkedését saját részéről is kivánja, harmadszor annak kijelentésére, hogy, a mennyiben a fenforgó ellentétek a legközelebbi főrendiházi tárgyalások során sem lennének elenyésztethetők, az örökös főrendi tagok szaporitása utján fogja a két ház közt fenforgó ellentéteket kiegyenliteni.

S miután a biztositék e harmadik pontja, tudniillik az örökletes tagok szaporitásához a korona jóváhagyását nem nyerhette meg, beadta lemondását.

Darányi Ignácz beszéde után a párt egyhangúlag elfogadta az általa benyujtott határozati javaslatot, mely igy szól:

»Mondja ki a szabadelvü párt, hogy

1. a párt egész programmját változatlanul fentartja, különösen pedig egyházpolitikai programmja s annak sértetlenűl teljes és haladéktalan keresztülvitele mellett szilárdan megáll és ezen elvek keresztülvitelét minden viszonyok közt előmozditani fogja; egyebekre nézve pedig a szabad elhatározás jogát magának fentartja;

2. mélyen érzett hazafiúi sajnálatát fejezi ki a kormány visszalépése fölött s nem muló hálájának ad kifejezést a párt elveinek hű szolgálatában tanusitott férfias magatartásáért;

3. a lelépő ministerelnök úr és ministertársai irányában a párt rendithetetlen ragaszkodását és bizalmát nyilvánitja s fölkéri őket, hogy a párt vezetését ezen nehéz napokban is tovább folytatni sziveskedjenek.«

Miután a szabadelvű párt ily határozatot hozott, melyet akkor a korona küldöttjének egyenes kikosaraztatása gyanánt tekintettek, s miután gróf Héderváry több előkelő politikussal, köztük Tisza Kálmánnal, Széll Kálmánnal, Szlávy Józseffel értekezett, a bán cabinet-alakitási missiója meghiusult; belátta, hogy a cabinet alakitása rá nézve teljesen lehetetlen, s — mint a »Pesti Napló« június 3-iki számában megjegyzi — »különösen báró Bánffy Dezsőnek, a képviselőház elnökének, közel másfél óráig tartó, nagyon kimeritő informatiójából szerezte azt a meggyőződést«. Igy nem maradt más hátra, mint hogy a korona ismét Wekerlét bizza meg a kormányelnökséggel.

Innéttul nem lehetett más politika, mint a kötelező polgári házasságnak a Wekerle-kormány által való keresztülvitele, tehát a főrendiház ellenállásának megtörése. Ha gróf Khuen-Héderváry vállalkozik a kabinetalakitásra, illetőleg ha őt a szabadelvü párt elfogadta, akkor az ügy még simábban mehetett volna, részint a személyi kérdések, részint amiatt, hogy az egyházpolitikai ellenzék Khuen-Héderváryban Wekerle örökségének kiméletes megvalósitóját pillantotta meg. Wekerle személyén kivül azonban még egy személyes kérdés volt és ez fokozta a válságot szinte a feszitett húr elpattanásáig. Szilágyi Dezsőnek kellett volna áldozatul esnie, hogy a főrendiház és az illetékes körök végleg capacitálhatók legyenek. A közvélemény azonban Szilágyi Dezsőben a szabadelvüség őrét és az egyházpolitikai reformok érintetlen megvalósitásának garantiáját pillantotta meg ugyannyira, hogy még a Wekerle-cabinet sem számithatott volna többségre és a zivatarok között meg nem állhat vala, ha Szilágyit mellőzi. A legkomolyabb politikai körökben is el volt terjedve akkor az a hit, hogy, ha Szilágyi mellőzve lesz, vagy a Szilágyi-kérdésben a parlamentet feloszlatják, az igazságügyminister félelmes vezére leend nemcsak a liberális, hanem immár a nemzeti oppositiónak is. Az ügy kiélesedése elment azon pontig, hogy a közvélemény előtt nem a liberalismus és az egyházpolitika, hanem a nemzet érdekéről volt szó. A Szilágyi-válságról külön meghallgatta a korona bizalmi férfiait és szinte valamennyi Szilágyi mellett nyilatkozott. Igy lépett újra actióba a Wekerle cabinet Szilágyi Dezsővel és nem nélküle, mert a szabadelvű-párt vezető emberei Szilágyi megmaradását annyira óhajtották, hogy maga Wekerle Sándor attól tette függővé újabb vállalkozását, ha Szilágyi megtartja tárczáját.

A kormányválság elintézése és a Wekerle-cabinet új actióba lépése után többé nem lehetett kérdéses a főrendiház magatartása. Az udvari

Gróf Khuen-Héderváry Károly.
(Fénykép után.)

tisztalnokok többé nem tüntettek, a zászlós urak közül csak gróf Zichy Jenő és gróf Szápáry Géza folytatták az oppositiót, ellenben a többiek mindannyian a javaslat mellett foglaltak állást. Még igy is nagy küzdelembe került ugyan a többséget a javaslat számára megcsinálni a főrendiházban és ez a június 21-iki ülésben történt második szavazás alkalmával csak 4 volt (128—124 ellen), de többé nem szenvedhetett kétséget, hogy a többségnek létre kell jönnie. Ekkép a törvényhozási akadály megszünt, a kötelező polgári házasságra nézve s még csak a szentesités volt hátra.

Egy differentia még mindig fenforgott a kormány, az alsóház és a felsőház közt, a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat III. fejezetére vonatkozólag; de ez az ellentét többé nem maradhatott fent s a kötelező polgári házasság diadala után a felsőház szükségkép hozzájárult a kormány javaslataihoz az egész vonalon, igy hozzájárult a felekezetnélküliséghez is.[1]

Hátra volt azonban még a szentesités nagy kérdése. A szentesités csak hosszú idő múlva, deczember 10-ikén következett be. Wekerle Sándor déli 12 órakor jelentette be a háznak a szentesités megtörténtét s a szabadelvű párt tagjai fölállva éljeneztek és tapsoltak. Az egész országban nagy benyomást tett a szentesités ténye, mert oly súlyos conflictus szünt meg

[1] Nem érdektelen a következő kis tárgyalási statistika. 1894 október 4-ikén kezdték a főrendek a még be nem végzett egyházpolitikai javaslatokat tárgyalni. Az egyházpolitikai csata 1895 október 21-ikén volt. A javaslatok közül simán végezhetett a kormány a következőkkel: A gyermekek vallásáról szóló törvényt általánosságban október 8-ikán, részleteiben 9-ikén elfogadták, az anyakönyvvezetés államositásáról szóló javaslatot 6 szótöbbséggel (102—96) október 10-ikén fogadták el a részletes tárgyalás alapjául. Nehezebb helyzete volt a kormánynak a többi javaslatokra nézve. A zsidó receptiót először október 8-ikán szavazták le (103—109 ellen) 6 szóval, 1895 márczius 23-ikán, — hogy Bánffy is hasonló szerencsében részesüljön, mint Wekerle már — másodszor és ismét 6 szavazattal buktatták meg a receptiót; és igy csak május 14-ikén az elnök elfogadva, ugyancsak az elnök döntött a 3. §. benhagyásánál (92—92) és a harmadszori olvasásnál (96—96) — természetesen mindenütt igennel; végre a zsidó vallásra való áttérés fölött csak 1895 október 21-ikén döntöttek a főrendek 7 szóval. Ép ily hosszu vajudáson ment keresztül a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat. Noha október 5-ikén 1 szótöbbséggel elfogadták a részletes tárgyalás alapjául, a részletes tárgyalásnál az egész javaslatot nagy többséggel elvetették. Gróf Zichy Nándor felszólalt minden §-nál. A II. fejezet törlését nem sikerült kivinnie, de a III. fejezet, minek kihagyását gróf Andrássy Aladár s többen is kivánták, 26 szóval kihagyatott (122—99), és a VI. fejezetnél, mely a gyermekek vallásos nevelését szabályozza, szintén 10 szóval fogadtatott el Zichy inditványa, mely abból állt, hogy minden részletezés mellőzésével a 76. §. annyit mondjon ki, hogy a gyermekek vallásos neveléséről külön törvény rendelkezzék. Márczius 21-ikén az általánosságban való elfogadáshoz nem volt meg az 1 szótöbbség, mint október 5-ikén volt, de az elnök jött a kormány segélyére (119—119), s az elfogadott módositásokkal a harmadszori olvasásnál 15 szótöbbséget nyert. A III. fejezetet most Esterházy inditványára hagyták ki. És midőn május 14-ikén ismét ez ominosus fejezettel kellett a főrendeknek foglalkozniok, megnyirbálták úgy, hogy 23—29. §-ait elvetették. Végre is a felekezetnélküliség diadalmaskodott, mert október 21-ikén, tehát több mint egy évi huzavona után, 7 szóval került ki győztesen a névszerinti szavazásból.

ekkép, melyből a legsajnálatosabb következmények támadhattak volna. Magába a cabinetirodába ezer és ezer távirat fejezte ki a közhangulatot és a trón előtti hódolatot. Ily viszonyok között történt az indemnitas megszavazása is deczember 11-ikén, amikor a kormánynak 155 többsége volt. E szavazáshoz a kormány félhivatalos sajtója oly megjegyzéseket fűzött, hogy a Wekerle-cabinet, mely a liberalismussal van összeforrva, parlamenti uton meg nem buktatható. Abban a félhivatalos sajtónak teljesen igaza volt, hogy a Wekerle-cabinet a parlamentben nem bukhatott meg. De a cabinet bukása mégis már rég el volt határozva s Wekerle, valamint ministertársai deczember 24-ikén már aláirták lemondási okmányukat. E szerint egészen hiú volt azon félhivatalos fejtegetés, mely a szentesités késedelmes voltát mindenféle mellékürügyekkel akarta indokolni, forditásokkal, szövegösszehasonlitásokkal stb. Wekerle Sándor a szabadelvü pártkörben deczember 27-ikén, midőn a párttól búcsuzott, világosan megmondta, hogy a cabinet bukásának oka a korona bizalmának hiánya.

»Miután — úgymond — sajnálatunkra azt kellett tapasztalnunk, hogy nemcsak egyes ügyekben, hanem általában véve nem vagyunk a legfelsőbb bizalomnak oly mértékben osztályosai, amint ezt az ügyek sikeres és eredményes vezetésére nézve jelen viszonyaink közt kivánatosnak tartjuk: beadtuk ő Felségének tárczáinkról való lemondásunkat. Ő Felsége ezt a lemondást kegyelmesen elfogadni, bennünket egy új cabinet megalakulásáig az ügyek továbbvitelével megbizni méltóztatott. Midőn erről a tisztelt pártértekezletnek kötelességszerűleg jelentést teszek, egy nagy tartozást kell saját és ministertársaim nevében lerónom. Köszönetet kell mondanom azért a valóban odaadó és lelkes támogatásért, amelyben szivesek voltak minket folytonosan részesiteni. Ennek, s főleg ennek köszönhetjük, hogy eredmény kisérte működésünket, hogy súlyos körülmények közt fenn tudtuk tartani, meg tudtuk óvni elveink tisztaságát, ennek, hogy nagy eszméket tudtunk érvényre juttatni és habár heves küzdelemmel is, de merem mondani, viszonylag minden nagyobb megrázkódtatás nélkül ezen rövid idő alatt oly nagy átalakulásokat biztositani, amelyek korszakot alkotók lesznek, amelyek az igazi haladásnak és szabadelvüségnek a messze jövőre is kiható irányt szabnak.

Wekerle Sándor aláírása.

Ha együttműködésünknek 2 évre terjedő, viszonylag rövid tartama alatt, a dolog természetéből folyólag, nem is tudtuk mindazokat az elveket érvényre juttatni, amelyek programmunk integráns részét képezik, de leraktuk az alapokat, elkészitettük e programm életbeléptetésére nézve a munkálatokat és ezt örökül adjuk át utódainknak, úgy hogy nyugodt öntudattal el merem mondani, hogy kormányzatunknak két évi tartama nem a meddő-

ségnek, hanem a serény munkásságnak volt korszaka, amelyből tisztán és mocsoktalanul hozom vissza azt a zászlót, amelyet ránk biztak, s amelyet soha személyes érdekekért küzdelembe nem vittünk, hanem mindig elvekért és nagy eszmékért lobogtattunk. A harcz megtéphette, a küzdelemnek vérfoltjai is meglátszanak rajta, de azt hiszem, hogy mocsok nem tapadhatott rája.« — Majd egy pillantást vetve programmjára, melynek megvalósitásában az idő és a körülmények akadályozták meg, ismét hangsúlyozta az egyházpolitikai javaslatok revisiójának szükségtelenségét s a még tárgyalás alatt levő két javaslatot melegen ajánlotta a szabadelvü párt, pártja figyelmébe, mint a melyek politikai programmjának egyik sarkalatos és alapvető részét képezik.

»Én ebben a hitben távozom erről a helyről, — igy végezte beszédét — hogy itt nemcsak saját és ministertársaim meggyőződésének, hanem sok, talán minden eddigi politikai barátom meggyőződésének adtam kifejezést. Ezért engedjék meg, hogy fölszólalásomat befejezve, ismételt köszönetünket és hálánkat nyilvánitsam szives támogatásukért és magunkat továbbra is barátságukba ajánljam. Legyenek meggyőződve, hogy mi azokat az elveket azzal az odaadással és kitartással fogjuk jövőre is szolgálni, mint tettük eddig, s ha mások állnak is az első vonalban, mi mint közharczosok sem akarunk a küzdelemben hátramaradni, hanem azzal az őszinteséggel kivánunk politikai programmunk mellett helyt állni, amely méltó azokhoz az elvekhez, a melyeknek aegise alatt egyesültünk és remélem, tovább is egyesülve maradunk.«

Az új cabinet megalakitására gróf Khuen-Hédervány Károly ismét sikertelenűl vállalkozott: báró Bánffy Dezső alakitotta azt meg.

A válság folytonos tanácskozásokkal elég sokáig húzódott, a döntés csak 1895 január 13-ikán következett be. A király ezen a napon bizta meg báró Bánffy Dezsőt a cabinet megalakitásával. A lapok tudósitásai szerint a szabadelvűpárt megnyugvással fogadta a korona döntését, hisz a maga óhajának érvényre jutását látta benne, az ellenzék azonban gúnyolódott s azzal vigasztalta magát, hogy a ház volt elnökének kormányzása rövid ideig tartó pünkösdi királyság lesz. A közvélemény várakozó állást foglalt.

A szabadelvűpárt egységesen, meg nem szaporodva, de meg sem is fogyva került ki a válságból. Még a szász képviselők sem váltak ki a pártból.

A cabinetalakitás nem ment könnyen. A szabadelvű egyházpolitikai reformok harczosainak félre kellett huzódniok egy kissé s új egyének léptek előtérbe, nehogy az új cabinetnek harczias szinezete legyen. Azt azonban mindenki tudta, hogy csak az emberek újak, a programm a régi. Az új kormány január 19-ikén jelent meg először a házban. A kormány programmját a ministerelnök terjesztette elő, a kit az ellenzék ideges türelmetlenséggel hallgatott.

A kormány programmja tömören a következő pontokban volna öszszefoglalható:

Az Athenaeum nyomása.

BÁRÓ BÁNFFY DEZSŐ.

(Fénykép után.)

Az Athenaeum kiadása

A bizalomnak megszilárditása a korona és nemzet között.

Az egyházpolitikai harczok által felzaklatott kedélyek lecsillapitása.

A kiegyezési alap változatlan fentartása, sőt megszilárditása.

A már szentesitett egyházpolitikai törvények teljes tartalmú, de kíméletes végrehajtása az érdekek és érzelmek sérelme nélkül.

A vallás szabad gyakorlatáról és a zsidó vallás receptiójáról szóló törvényjavaslatok keresztülvitele.

A katholikus autonomia és congrua rendezésének megoldása az előbbi kormány által vállalt kötelezettség alapján.

A valutarendezés műveleteinek folytatása és befejezése.

De a mi a kormányra nézve leglényegesebb s a minek megvalósitására a közigazgatás államositását elodázhatatlan feladatának tartja, az a magyar államnak nemzeti irányban való fejlesztése s a magyar állameszme biztositása és fentartása, minden ez ellen irányuló, törvénybe ütköző és államveszélyes törekvések határozott leküzdése és elfojtása.

Az egységes nemzeti állam kiépitése.

Ezekre a föladatokra vállalkozott a Bánffy-cabinet, ezeket a czélokat tűzte ki kormányzati czéljaiúl. Főleg arra törekedett, hogy a korona és a nemzet közötti jó viszonyt a lehető legbensőbbé tegye, olyanná, hogy hozzá felülről bizalmatlanság ne férkőzhessék. Vezéreszméűl tűzte ki, hogy a dynastia bizalma s támogatása mellett és a dualismus keretében teljesen kiépüljön a nemzeti magyar állam, s hogy ezen czél semmi más irányzatoknak még a szélső liberalismus tekinteteinek se rendeltessék alá.

Báró Bánffy Dezső mindjárt kormányzata kezdetén erős conflictusba keveredett a monarchia külügyministerével, gróf Kálnokyval, a pápai nuntiusnak magyarországi szereplése miatt. Agliardi bécsi nuntius Magyarországon jártában több oly nyilatkozatot tett, melyekben a ministerelnök az ország belügyeibe avatkozást látott s miatta recriminált a külügyministernél s kérte őt, hogy juttassa tudomására a Vaticánnak az Agliardi viselkedéséből származható súlyos következményeket. A külügyminister igazat adott Bánffynak egy diplomatiai jegyzékben s maga is elitélte a nuntiust, de a midőn a ministerelnök egy interpellatióra adott válaszban hivatkozott rá, hogy a külügyminister egyetért vele a nuntius magatartása felől, Kálnoky a sajtó útján tiltakozott Bánffy nyilatkozata ellen. A conflictus a korona döntése alá került, mely Kálnokyra lett végzetes kimenetelű, mert állásától meg kellett válnia.[1] Helyét gróf Goluchowsky

[1] Úgy az Agliardi, mint a Kálnoky-féle conflictus egyikét képezi Magyarország legújabb politikai története kiválóan fontos episodjainak. Az ide vonatkozó acták le vannak ugyan zárva, de egyszersmind a hivatalos titok pecsétjével vannak egyelőre még lepecsételve a jelen munka szerzőjére nézve is, a ki akkori hivatali állásánál fogva mind a két conflictusban szereppel birt. De már most is constatálható, hogy mind a két conflictus Magyarország közjogának diadalával végződött. Az Agliardi-ügy jelentősége

Agenor foglalta el, kiben a clericális irány semminemű támaszt nem talált s igy a Bánffy-cabinet könnyebben folytathatta egyházpolitikai programmjának megvalósitását, melynek tevékeny előmozditója dr. Wlassics Gyula cultusminister lett. Két elintézetlen törvényjavaslat volt még hátra az egyházpolitikai programmból: az izraelita vallás receptiójáról és a vallás szabad gyakorlatáról. Mindkettőt Wlassics képviselte nagy tudománynyal és ékesszólással a bizottságok és a törvényhozás előtt. Az ő javaslatára történt a 25-ik §. azon intézkedése, hogy a bevett vallásfelekezetből kilépő tartozik a kilépés idejét követő ötödik naptári év végéig a rendes egyházi járulékokat az elhagyott egyháznak megfizetni, ha addig valamely bevett valláshoz nem csatlakoznék.

A Bánffy-cabinet politikájának eredményei ma még végleg nem állapithatók meg és nem birálhatók meg, mert hisz a legközvetlenebb jelenbe kapcsolódnak. De a tárgyilagos kritikának már is el kell ismernie, hogy a Bánffy-cabinet nagy érdemeket szerzett az egyházpolitikai törvények végrehajtásával, különösen pedig azzal, hogy a király és a nemzet között a közeledést és a bensőbb kapcsolatot újra létrehozta. Az igazságos történetirás nem fogja eltagadni a Bánffy-cabinettől azt sem, hogy erős, sőt erélyes nemzeti politikát követett s nemcsak programmjába vette föl a nemzeti állam jelszavát, hanem tényleg törekedett is annak megvalósitására. Végül azon szerencsében is részesült e cabinet, hogy a magyar nemzet ezeréves ünnepét ő rendezte és tette méltóvá a nemzet multjához és jövendőjéhez.

XI. FEJEZET.

Harmincz év eredményei.

A dualismust a kölcsönös jóakarat és kibékülés hozta létre, de a kölcsönös bizalmatlanság teremtette meg annak garantiáit és védfalait. A függetlenségi eszme nevében Kossuth azt hirdette felőle, hogy a független Magyarország sirját ássa meg, viszont a szétzüllött kamarilla emberei azzal rémitgették az irányadó köröket, hogy a dualismus a monarchia teljes szétmállását fogja maga után vonni. Rémülve gondolhatunk ma vissza, mi történik akkor, ha a dualismus létre nem jő és az osztrák zürzavarok

ismeretesebb, a Kálnoky-féle conflictust illetőleg azonban kevésbbé köztudomású, hogy ott nem csak személyes ügyről, hanem a magyar ministerelnökség közjogi jelentőségéről s a külügyministeriumnak alá nem rendelt jellegéről volt szó. Báró Bánffy Dezső diadala ekkép nem pusztán személyes győzelem volt, hanem a magyar kormány, s ekkép a magyar állam souverainitásának megvédelmezése.

67-

a-, k
min

Mikó
0.—1

ve L
1.—1

za L
1.—1

za L
4.—

za L
5.—1

ichy
19.—

ichy
21.—

korábban bekövetkeznek. A monarchia eddig talán már darabokra törve heverne s elemei az európai szelek és áramlatok játékszerét képeznék. És ha Magyarországnak nincs ideje a megszilárdulásra, erőinek concentrikus kifejtésére, talán szintén osztoznék a végzetes bomlás sorsában.

A dualismus szerencsés pillanatban fogantatott, született és indult diadalmas pályájára. Érvényesülése, rövid ingadozások után, igazolta alkotóit és különösen szembeszökővé vált ez a legújabb korban. Egységünk és államiságunk hatalmas kidomboritásának művéhez segitségünkre jöttek az osztrák viszonyok és ezek kusza elfajultsága; de magában a magyar nemzetben, a magyar államban is megvolt a szükséges erőtartalék, hogy a dualismus alapján kibontakozzék. Az alap pedig, szerencsére, elég szélesnek bizonyult, hogy rajta fölépülhetett a magyar állam büszke oszlopzata.

Ne bocsátkozzunk érdemek hiú mérlegelésébe. A nagy eredmények kivivásában bizonyára legtöbb érdeme van a nemzetnek és a koronás királynak. A nemzetnek, mely tudott tűrni, várni, a midőn erre volt szükség és képes volt három évtized alatt hatalmas munkájával betölteni a dualizmus kereteit. A koronás királynak, a ki a multra vetett fátyol után szétvonta a leplet a nagy és dicső jövendő panorámája előtt. A jelen itélkezése aligha lehetne ment az elfogultságtól, az egyéni és pártellentétektől. A jelen munka nem is anticipálja a jövőt, a valódi történetirás téletét; de ez is kénytelen leend elismerni, hogy a szabadelvűpárt vezérszerepe mellett, szinte valamennyi politikai párt részt vett ez eredmények létesitésében, amelyek egy része úgyszólva váratlanul hullott a nemzet ölébe, érett gyümölcse gyanánt az idők fájának.

A katonai nevelés átalakitása és nemzeti alapon való szervezése, a dynastia szorosabb összeforrása a nemzettel s Ferencz József király magasztos elhatározása nemzeti hőseinknek szoborművek által való megdicsőitésére vonatkozólag: ezen és más fényes eredmények a kiegyezés kezdő korszakában még a képzeletre nézve is elérhetetleneknek látszottak. E kezdő korszak egyáltalán tele volt határozatlansággal és félénkséggel. A nemzeti alapokon már rövid idő múlva consolidálandó magyar állam lehetősége alig lebegett a Magyarország ügyeit intéző államférfiak előtt. Valami kishitűség tartotta fogva a dualistikus alkotmány védőit s ennek következményei lettek a nemzetiségi s a közoktatási politika némely sajnálatos eredményei, melyek szinte a foederalismus alapgondolatát látszottak belekeverni a magyar állameszmébe. A közjogi alap ellenzői pedig a közös ügyek és intézményeinek megbontása által csak zavarokat idéztek volna fel, melyek visszahatása kiszámithatlan leendett.

El kellett következni azon időnek, midőn a támadás Deák Ferencz műve ellen Ausztriából indult ki. Ez a támadás sem fogja azt megsemmisiteni, legfölebb csak a viszonyokhoz átalakitani. De ez átalakulás keretében megvalósitható mindaz, ami az úgynevezett nemzeti aspiratiók

lényegét foglalja magában. Az események igazolják ez aspiratiók felkeltését és utólag egészen más szinben tünik fel gróf Apponyi Albert nemzeti politikája, mint feltünt akkor, midőn az Magyarországból inditotta meg a dualismus tágitására és fejlesztésére irányuló mozgalmat. E mozgalom taktikája lehetett rossz, de midőn most nagy események vették azt oltalmuk alá, lényege egészségesnek és jónak bizonyul. Igaz, régebben hagyományos érzékenységeket sértett s a koronával való conflictus eshetőségét sem zárta ki s ennélfogva jogosak voltak a támadások, melyekben részesült. De ugyanaz áll gróf Apponyi Albert nemzeti programmjáról, ami állott Tisza közjogi programmjáról: a nemzet intelligentiáját elszakitotta a szélső áramlatoktól. Azon számos sérelem, a melyet Magyarország évtizedeken át szenvedett, az ország közszellemének nagy részét bizonyára radicalismusba löki, mig gróf Apponyi Albert nemzeti politikája a szélsőségektől társadalmunkat megmentette. Az osztrák válság különösen kipróbálta ezt. A közjogi radicalismus leszerelése nélkül a magyar közvélemény aligha maradhat vala nyugodt és egységes, a midőn pedig a nyugalom és az egység legszükségesebb volt Magyarország nagyszerű kibontakozása céljából, ez a közjogi radicalismus meg Apponyi nélkül nem volt leszerelhető.

A történetirásnak nem feladata a jósolgatás, még ha inkább a publicistika sphaerájában működik is. Ma már Magyarország eljutott azon fejlődési stádiumba, a hol a dualismus kapcsainak osztrák részről való megtörése veszélyeket nem idéz elő. Mily változandósága a sorsnak! A kiegyezés korszakában Ausztria volt az erősebb fél politikailag, gazdaságilag és culturailag. Sokan kételkedtek Magyarország jövendőjében. A magyar nemzet mindig megmutatta, hogy nagy katonai erők rejlenek benne, melyek válságok idején megmentették a monarchiát, vagy pedig leverték a reactio hadseregét. A gazdasági és culturai erők látszottak Achilles-sarkát képezni, s nem egy ellenségünk a kiegyezés után azt hitte és hirdette, hogy a magyar alkotmányt és államiságot a reactio fegyvere nem törhette ugyan össze, de pénzügyi és gazdasági sorvadásban annál biztosabban ki fog múlni.

Szerencsére a gyászos jóslatok nem következtek be, sőt bekövetkeztek Magyarország gazdasági és culturai fellendülésének szinte csodás eredményei. Bekövetkezett a legfőbb eredmény: államháztartásunknak most már szilárd egyensúlya. Mikép zsugorodnának össze legmerészebb ambitióink, ha még most is deficitekkel küzdenénk; mi volna a helyzetünk az osztrák bomlással szemben s mily panorámája nyilnék meg a jövendőnek? Mindaz, ami nagy és dicső vár reánk, szoros összefüggésben van államháztartásunk egyensulyával és gazdasági felvirágzásunkkal. Ép azért három évtized dicső eredményei közt legelső sorban kell foglalkoznunk a pénzügyi eredménynyel, melyhez örvényeken, irtózatos szakadékokon keresztül eljutottunk. A jelen munka elég terjedelmesen ismertette az új magyar

állam kezdő korszakának pénzügyi viszonyait egész Széll Kálmán ministerségének végéig, ép azért itt csak röviden kell az első pénzügyi irányokkal foglalkozni, hogy annál inkább megvilágitható legyen a későbbi nagy eredmény.

A magyar államháztartás fejlődésében négy korszakot lehet megkülönböztetni. Az első 1868-tól 1874-ig a berendezkedés kora, mikor a bevételek olyannyira elégtelenek voltak a kiadásokra, hogy a hiány 65 millió forintra emelkedett. A második (Széll Kálmán vezetése alatt) a szigorú takarékosság, az egyenes adóemelések és adókezelés-javitásnak kora 1875-től 1878-ig, amikor okszerű kezelés, adóemelések következtében az államháztartási hiány 25 millióra csökkent. A harmadik a nagy hadügyi és tetemes túlkiadások kora 1878—1887-ig, amikor az államháztartási hiány 49·5 millióra emelkedett.

Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy az első időszakban, a szabadelvű vámtarifa és nagy adóvisszatéritések következtében, a vámjövedelem a közös terhek fedezésére csak jelentéktelen összeggel járult, sőt egy évben (1881) 1.729,000 forint deficittel végződött, tehát az országos budgetben emiatt nagyobb fedezetről kellett gondoskodni. Másfelől 1878/79-ben, 1883/84-ben, 1887/88-ban részben a boszniai hadjárat, részben a nagy hadfelszerelések rendkivüli terheket okoztak.

Tény az, hogy mikor pénzügyi fejlődésünk negyedik korszaka kezdődött és Tisza Kálmán mint ministerelnök a pénzügyek ideiglenes vezetését is 1887 február 15-ikén átvette, oly évben voltunk, mely 49.416,735 forint hiánynyal záródott. Tisza Kálmán — mielőtt a pénzügyi tárczát elvállalta — magához hivatta Wekerle Sándor ministeri tanácsost, kit épen akkor nagyon kedvező ajánlat mellett egy üzleti vállalathoz hivtak, sőt talán erre már el is határozta magát. Tisza azonban felajánlván neki az államtitkári állást, őt az államszolgálatban maradásra birta. A két államférfi hosszas megbeszélést folytatott és együtt állapodtak meg azon rendszabályokban s reformokban, melyek segélyével a magyar államháztartást szélesebb és biztosabb alapokra fektetve, annak rendezését biztositsák. E feladatban czélt is értek és pedig nem véletlen, de előre megállapitott és kiszámitott tervszerűséggel; akkora biztossággal, hogy az eredményt előre meg is mondták, sőt annak terminusát az actio kezdetén határozottan kijelölték.

Ugyanis 1887 október 23-ikén terjesztette be Tisza mint pénzügyminister az 1888. évi állami költségvetést és akkor eltérőleg — mint mondá — szokásától, hogy soha sem szeretett, »ma sem szeretek conjecturális pénzügyi politikát csinálni,« kivételesen a közel jövőre pillantást vetett és combinatiókat állitott fel. Előadta, hogy az 1889. és 1890. évre »minő eszközökkel és minő eredményeket hisz elérhetőnek költségvetésünk hiányának megsemmisitésére«. De ezt három feltevéshez fűzi: 1. Hogy a béke ne zavartassék meg, sőt általában, hogy ez eddiginél nagyobb hadi

kiadásokra szükség ne legyen. 2. Hogy az államháztartásban a szigorú takarékosság uralkodjék és a szükséges áldozatkészség érvényesüljön. 3. Hogy beadandó javaslatai elfogadtassanak és azok idejében érvényesüljenek. E három feltételben a dohányjövedék kezelését szigoritó rendszabályok, az illetékek némi fokozása, a bor-, hús-, czukor-, szesz- és sörfogyasztási adó némi módositása és illetőleg gyökeres reformja voltak foglalva. Tisza kijelenti, hogy, ha mindez megtörténik, 1890-re marad ugyan 2—3 millió forint deficit, de ez is elenyészik, ha a szeszadó-reform egészen érvényesül. E beszéd és conclusiója a kormánypártot ámulatba ejté, az ellenzéket satirikus mosolyra fakasztá.

És Tisza Kálmán szavát teljes mértékben beváltotta. Pedig feltételei nem mind teljesültek. Ezzel a thémával 1888 október 18-ikán maga is foglalkozik, mikor az 1889. évi állami költségvetést terjesztette be. Ekkor már constatálhatta (a túlkiadások a pénzügyi bizottság javaslatai szerint szigoru korlátok közé lőnek szoritva), hogy az 1887. évi zárszámadás is 8.900,000 forinttal kedvezőbb, mint előirányozva volt. De kénytelen volt fölemliteni, hogy a dohányjövedékre vonatkozó rendszabályok öt hóval később léptek életbe mint ahogy tervezve volt; hogy a hadügyi kiadásokban összesen 8 millió volt a szaporulat; az 1888. évi államháztartást pedig 19 millió forint rendkivüli hadügyi kiadás nyomta. Mégis ismételte és fentartá jóslatát, kiemelvén régi feltételeit, hogy az 1890. évi államháztartás deficit nélkül fog záródni. Mert a régi bevételek mellett marad ugyan 9 millió deficit, de ezt a szeszadó reformjának eredménye el fogja enyésztetni. Sőt ekkor már kilátásba helyezte a regáleváltságot és az államadósságok conversióját, melyek segélyével az államháztartási mérleget nemcsak ideiglenesen lehet helyreállitani, hanem állandóan is egyensúlyban lehet azt tartani.

Wekerle Sándor, midőn már mint pénzügyminister állott 1889. október 15-ikén a képviselőház előtt, visszapillantást vet a múltra; constatálja, számokkal bizonyitja, hogy Tisza felállitásai és jóslatai valósultak. Kijelenti, hogy az 1890. évi mérleget 404,000 forint hiánynyal irányozta ugyan elő, de a fedezetből kihagyta azt a 13 milliót forintot, melyet eddig az államadósságok törlesztésére fedezetül vettek fel. A bevételi forrásokat oly szigorral irányozta elő, hogy a kritika megfordult és nem azt bizonyitá — mint eddig — hogy a fedezet deficiteket leplez, hanem azt, hogy feleslegeket rejteget. Úgy is volt, mert az 1890. évi mérleg nem 404,000 forint hiánynyal, hanem 28.454,811 forint fölösleggel záródott. Ezt a csodát csinálta a nemzet készsége, Tisza Kálmán nagy tekintélye, Wekerle Sándor szakértelme. Mindenikre feltétlenül és egyaránt szükség volt, mert ezek egyike sem hiányozhatott a kezelés és reformok azon szigorú keresztülvitelénél, melyek nélkül államháztartásunk soha rendbe nem jött volna.

Egyoldaluak lennénk azonban, ha az eredményt csakis a legutóbb emlitett államférfiak által javasolt rendszabályoknak tulajdonitanók. Az

1875. és 1876. évi adótörvények, az adóvisszatérítés 1878. és 1887. évi reformja, az adókezelés 1876. és 1883. évi átalakitása, az 1885. évben teremtett fogyasztási adók, főleg pedig az állami üzemek és vasutak, a monopoliumok és közszolgálati ágaknak részben éppen a korábbi nehéz években eszközölt befektetések által belterjesebb és külterjesebb művelése folytán megszünt hiánya és emelkedő tiszta eredménye is lényeges befolyással voltak az államháztartás rendezésére.

Mindamellett kétségtelen, hogy leghatékonyabb intézkedések voltak: a legutóbb javasolt reformja a czukor- és szeszadónak, a regaleváltsággal kapcsolatos italmérési jövedék hasznositása, az államvasútak erőteljes fejlesztése és az államadósságok kétrendbeli (1885. és 1892.) conversiója.

A fogyasztási adók reformja és főleg a szeszadóra nézve, a terményadónak behozatala pénzügyi tekintetben oly nagy változást idézett elő, hogy mig az 1885—1887. években átlag a szeszadóból 10.942,000 forint jött be — és különösen az 1887. évi 9.783,650 forinttal záródott — addig már 1890-ben 24.663,000 forint folyt be e czimen és 1896-ban már 35 milliót adott ez a jövedelmi ág. Láthatjuk, hogy csak ez az egy adó a rendezés évei alatt 15 millió forinttal szaporodott. Épen igy a czukoradó reformjának pénzügyi eredménye az volt, hogy mig 1887-ben 2.391,278 forint folyt be e czimen, 1890-ben már 3.282,819 forint volt az eredmény, 1896-ban pedig 5.332,206 forint.

Hátra van még, hogy egyfelől a regalemegváltás, másfelől az államadóssági conversiók pénzügyi eredményeiről számot adjunk. Az italmérési jövedék már 1890-ben 17.957,854 forintot adott és minthogy a regaleadósság terhe ugyanakkor 7.961,682 forint volt, az állam egyéb szükségeire e művelet már ez évben 9.996,572 forint fedezetet nyujtott.

Éppen igy voltak jelentékeny befolyással államháztartásunk mérlegére, főleg pedig újabb terhek és a valutarendezés elviselésére, az 1885. és 1892. évi államadóssági conversiók. Mert e műveletek következtében a megfelelő adósságokban államadóssági kamatterhünk 1889-ben 9.476,679, 1890-ben 12.370,055 forinttal apadt. Igy maradt 1893-ig, midőn a második conversio keresztülvitelének következtében 1894-ben az összes kamat megtakaritás (két conversio folytán) 15.941,203 forint volt. Ezzel a valutarendezésre szükséges összeg is beszereztetett. És igy a kétféle nagy hitelművelet az államháztartásban — kerek számban beszélve — 25 millió forint könnyebbitést eszközölt. A rendezés programmja ekként teljesen bevált; csak eredményeit kell megbecsülni és fentartani.

Wekerle Sándor pénzügyminister kezdeményezésére indúlt meg az 1892. évben a monarchia valutaügyének rendezése végett megkezdett nagy horderejű pénzügypolitikai törvényhozási actio, melynek czélja a zilált valuta rendezése és a tiszta aranyvalutára való áttérés. A meghozott valutaügyi törvények alapján a valutaügy rendezésének tovább fejlesztésére szükséges intézkedéseket már Lukács László pénzügyminister tette meg,

a ki régebben, mint ministeri tanácsos bocsátotta al
ügyi kormányzat rendelkezésére és aztán államtit
Wekerle lemondása után átvette a pénzügyministeri t
Gazdasági föllendülésünket legjellemzetesebben
politikánk története.

Lukács László.
(Fénykép után.)

Az új aera kezdetén vasuti hálózatunk kiterjedése 228
mig a területileg kisebb Ausztria vasúti hálózatának kiterjed
majdnem még egyszer annyira rúgott. Azóta vasúti hálózat
nyú és hatalmas fejlődést nyert. A hazai vasútügy félszáza
korszakának utolsó 30 évében hatszor annyi vasút épült, m
20 éve alatt. Habár ezzel majdnem utólértük Ausztriát vas

kiépitésében, területi kiterjedésünkhöz mérten még mindig mögötte vagyunk Ausztriának. A lakosság számarányát tekintve azonban már felülmultuk Ausztriát vasúti hálózatunk sürüségével, a mennyiben 100,000 lakosra Magyarországban 81·1 km., Ausztriában csak 72 km. vasút jut. Magyarország vasúti hálózatának sürüsége úgy a területhez, mint a lakossághoz mért arányszámok szerint az európai átlagot jóval meghaladja.

Mennyire általános és erős volt az ország meggyőződése közlekedési eszközeink fejlesztésének szüksége iránt 1867-ben, semmi sem mutatja jobban, mint hogy az országgyűlés első ténye a kiegyezési tárgyalások befejezése után az 1867 : XIII. törvényczikk megalkotása volt a vasútak és csatornák épitése végett felveendő 60 milliós kölcsön tárgyában. Az elmult idők mulasztásait helyrehozandó, lázas sietséggel indul meg a vasútak épitése, mig azt az 1873-iki bécsi nagy pénzválság meg nem akasztja.

Csakhamar bekövetkezik azonban a reactio, a 6 évi rohamos épitési tevékenységet ugyanoly hosszu ideig tartó lanyha épitkezés váltja fel. Jellemző e tekintetben, hogy 1875-ben már egyetlen kilométer vasút sem adatott át a forgalomnak s egyáltalán az 1874-től 1880-ig terjedő 7 év alatt átlag csak 118 km. vasút nyilt meg évenkint, azaz kevesebb, mint az absolut kormány idejében. Új életre csak 1881-től kezdve ébred ismét a vállalkozási kedv, fölkeltve főleg a helyi érdekü vasutakról szóló 1880: XXXI. törvényczikk által. Ezen időtől kezdve vasúti hálózatunk fejlődésének menete a rendes mederbe jut s nagyobb egyenletességet tüntet fel.

Ha van ország, melyben indokolt lett volna mindjárt kezdetben az államvasúti rendszer terére lépni, bizonyára Magyarország az. A gazdasági állapotok elmaradottsága és a sajátlagos közjogi helyzet egyaránt arra utaltak, hogy az állam föltétlenül rendelkezzék a vasútak fölött, mint a közgazdaság fejlesztésének — főleg viszonyaink közt — legfontosabb eszközei fölött. A hajlandóság erre nem is hiányzott, a mint erre mutatnak a már emlitett 1867: XIII. s az 1868: XII. és XLIX. törvényczikkek. De az állam financzialis gyengesége nem engedte az államvasúti rendszer kizárólagos keresztülvitelét. Az előző korszakból átvett csonka és hézagos vasúti hálózat kiépitése égető szükség volt, s azért a magánvállalkozás segitségével kellett élni. Az új kormány tehát kénytelen volt az előbbi kormányok vasúti politikáját fentartva, a jövedelembiztositással támogatott magánvasúti rendszert is folytatni és tovább fejleszteni. Ilyképen ki is fejlődött e rendszer összes hibáival és kinövéseivel egyetemben. A bécsi kormány által jövedelembiztositás mellett engedélyezett vasútak után 1867-ben még csak 4.553,453 frtnyi évi kamatgarantia terhelte a magyar államot, e garantia-teher azonban 1874-ig, a kamatbiztositási rendszer lezárásáig, évi 16.619,992 frtra emelkedett.

Ezek után nem lehet csodálni, ha a vasútak nagy mértékben hozzájárultak az államháztartás egyensúlyának megingatásához, főleg mivel e mellett még az államvasútakba fektetett tőke kamatozása is terhelte az államkincstárt.

Tizenöt évi nehéz munkába került (1875—1890), mig azok a bajok és visszásságok, melyek a jövedelem-biztositási rendszer kapcsán kifejlődtek, orvosoltattak.

De ugyanezen idő alatt rakattak le egyszersmind a hazai vasútügynek azon alapjai, melyeken fejlődése a nemzeti és közgazdasági érdekeknek megfelelő irányba tereltetett. E feladat megoldása a Tisza-kormánynak jutott osztályrészül.

Vasútügyünk legszomorúbb korszakában (1873—80), miközben a legtöbb gondot a garantirozott vasútak pénzügyeinek rendezése okozta, kezd kibontakozni a zűrzavarból az öntudatos nemzeti vasúti politika is. E kibontakozás nyomjelzői ez időszakban az osztrák vasútaktól független két kiviteli utirány (rutka-oderbergi és fiumei) megalkotása egyfelől, és az államvasúti rendszer térfoglalása másfelől. A kassa-oderbergi vasút pénzügyeinek rendezése (1879: XXXVIII. t.-cz.) ugyanis az északnémet kivitel szempontjából fontos rutka-oderbergi irányt biztositotta, a déli vasút zágráb-károlyvárosi vonalának megvétele pedig (1880: XLIV. t.-cz.) a tengeri forgalmunk szempontjából nagy jelentőségű fiumei utirány függetlenségének volt első alapköve. A fiumei utirány zárköve a budapest-pécsi versenyvonal engedélyezésével rakatott le s ez már egy jobb kor derűjének előhirnöke.

Ettől kezdve aztán gyors egymásutánban keletkeznek oly vonalak, melyek régen érzett hézagot pótolva, a kormány föltétlen rendelkezése alá eső újabb nemzetközi utvonalaknak adnak létet.

Mig Budapest 1867-ben csak közbenső állomását képezte az osztrák államvasút-társaságnak, addig jelenleg Budapest központja az ország vasúti hálózatának, a honnan sugárszerüleg vasútak vezetnek minden irányban az ország határáig, csatlakozással a szomszéd államok vasútaihoz.

A hálózat hézagainak kitöltésére hivatott vonalak létesitésével párhuzamosan foglal tért az államvasúti rendszer. Az állam által épitett (északi és déli) vonalokon kivül a 70-es években még egy inséges vasúttal bővül az államvasúti hálózat, a keleti vasútnak 1876-ban történt megvételével. A döntő lépés ez irányban akkor következik be, mikor a kormány, nem engedve a kisértésnek, melynek ismételten ki volt téve a »vasútak csoportositásának« hangzatos jelszava alatt küzdő magánvasúti rendszer hivei részéről, magához váltja a tiszavidéki vasút vonalait. (1880: XXXVIII. t.-cz.) A tiszavidéki vasút megváltása nevezetes fordulat a magyar vasúti politika történetében. Következményeiben messzeható, öntudatos vasútpolitikai tény volt, mely megvetette az államvasúti rendszer diadalának alapját.

A további alapot az államositási actio folytatására az 1883. évi XXIV. törvényczikk, az u. n. sequestrationalis törvény szolgáltatja. Az állami biztositást igénybe vevő, csekély jövedelmezőségü vasútak e törvény kapcsán csakhamar sorban egymásután állami megváltás alá kerülnek. Végül az államositási actióra a koronát Baross Gábor tette rá, midőn a szab. osztrák-

Fiume.
(Rajzolta Cserna Károly.)

magyar államvasúttársaság magyar vonalainak megváltásával (1891 : XXV. t.-cz.), a törvényes időt be nem várva, valósággal meglepte az országot.

Az államvasúti hálózat ily rohamos kiterjesztése folytán úrrá lett az állam a vasútak fölött az országban, mert jóllehet az állami vasútak az összhálózatnak csak 50%-át teszik, az államvasútak hatalmi tulsúlya a többi vasútakkal szemben is érvényt szerez a közérdek követelményeinek.

Baross Gábor.
(Fénykép után.)

Az államvasútak kielégitő jövedelmezősége mellett megszüntek a vasútak zavaró befolyást gyakorolni az államháztartás egyensúlyára. Az államvasútak 38 milliónyi üzleti feleslege ugyanis (1896-ban) az államvasútakba fektetett tényleges tőke (792·3 milló frt) 4·81%-ának felel meg és a névleges tőkét is (943·1 millió) 4·08%-al kamatoztatja. A helyzet javulását még szembeszökőbben tünteti fel, ha az államvasútak űzleti feleslegét a befektetett tőke kamat- és törlesztési szükségletével állitjuk párhuzamba.

A husz év előtti állapottal szemben ennyire tekintélyes összeggel csökkent az államkincstár terhe a végrehajtott államositás révén. E mellett nem szabad figyelmen kivül hagyni, hogy 1876-ban az állam csak mintegy 1600 km. vasútat mondhatott a magáénak, s azon vasútak túlnyomólag nagyobb része, melyeknek terheit az állam viselte, magánvasút volt, mig az állam jelenleg kereken 7500 km. vasút fölött föltétlenül rendelkezik.

Az államvasúti eszme megvalósitásával az államháztartásban elért direct hasznot azonban sokszorta meghaladja az a haszon, melyet az ország közvetve húz a vasútakból. Eltüntek ugyanis a szintérről az ország érdekeivel ellentétes tarifapolitikát követő magánvasútak s már most vasúti tarifapolitikánk összhangzásban áll nemzeti és közgazdasági érdekeinkkel. Iparfejlesztési politikánk szinte kizárólag a vasútakra támaszkodik és ez úton közvetve sok millióval járulnak a vasútak a közvagyonosodás és ebből folyólag az adóképesség emeléséhez. Az államvasúti hálózat kifejlesztésével az állam óriásilag nyert erőben, hatalomban és actio-képességben. Jellemzésül e tekintetben legyen elég csak azt fölemlitenünk, hogy a személydijszabásnak ama nagy reformjára, melyet Baross Gábor a zónadijszabás életbe léptetésével 1889-ben minden várakozást felülmuló sikerrel keresztülvitt, s melylyel még a tengeren túli világrészek figyelmét is Magyarországra terelte és a személydijszabás reformjának kérdését a művelt világ összes államaiban napirendre hozta, kiterjedt államvasúti hálózat nélkül gondolni sem lehetett volna. Ez az egy példa egyszersmind a legjobban mutatja, miként váltak a vasútak az állam hatalmában a közjólét előmozditásának mind jelentékenyebb tényezőivé, mert a zónadijszabás tette lehetővé, hogy a nép széles rétegei is a vasútak áldásos hatásaiban részesüljenek.

Culturai kibontakozásunk szintén nagy mérveket öltött, városaink fejlődtek s ezenkivül magyarosodtak, büszkék lehetünk irodalmunkra.

Minő szoros kapcsolat van a nemzet politikai élete és irodalma között, semmi sem mutatja jobban, mint e korszak magyar irodalma. Legjelesebb költőink, kik a forradalom idején Tyrtaeus harczra buzdító lantját verték, most annak erőszakos elnyomása után a nemzet fájdalmát és kétségbeesését tolmácsolják. Vörösmarty »Vén czigány«-a, Tompa »Rab gólyá«-ja, Arany »Ráchel siralma« és »Fiamnak« czimű költeményei e nemzeti fájdalom és kétségbeesés kifejezései. Költői magasztos hivatásuknak érzete hatotta át őket s a mellett, hogy a nemzet érzelmének viszhangot adtak, feladatuknak tekintették, hogy azt bátorítsák s jobb jövő reményével vigasztalják. Remény és kétségbeesés, e kettő váltakozva képezi alaphangját e korbeli költészetünknek. A mint az alkotmányos útra visszatérés, a kiegyezés reménye fel-felcsillámlik, új, rég nem hallott hang váltja fel itt is az eddigit, s vidámabb és örömre késztő lesz a lyra hangja. Ezen és az erre következő idők mint sok más téren is, a rohamos fejlődés és virágzás korszaka. Az irodalom is minden téren pótolni törekszik a leginkább érezhető hiányokat. A költészet első sorban a külföld classius íróinak átültetésével foglalkozik

s elsőrendű költőink állanak össze, hogy Shakespeare és Molière összes műveinek fordításaival ajándékozzák meg a nemzetet. A megindult mozgalom folytatásaként jelent meg Arany Aristophanes-fordítása, Plautus, Dante, Göthe, Schiller stb. műveinek átültetése. A nyugati költészet hatása uralja újabb lyrai költészetünket, melynek Gyulai, Lévai, Szász, Reviczky, Endrődi kiválóbb képviselői. Nem lehet feladatunk e korszak költészete többi ágainak vagy irodalmának teljes képét nyújtani s terünk szűk voltára tekintettel meg kell elégednünk egyes irányok vagy tudományágak jelesebb munkásai nevének felemlítésével. A drámai költészet terén Madách, Szigligeti, Tóth Ede, Csepreghy, újabban Csiky Gergely, Bartók Lajos, Berczik, Herczeg Ferencz jeleskedtek. A politikai tevékenység szinhelyéről leszorított férfiak egyidőre szintén az irodalom terén kerestek és nyújtottak kárpótlást: báró Eötvös József és báró Kemény Zsigmond ekkor írták legnevezetesebb s legnagyobb hatást tett regényeiket. Mellettük Jósika és a legnépszerűbb magyar költő Jókai, Pálffy Albert stb. írtak maradandó becsű műveket. Elbeszélőink közül Gyulai, Vadnay, Mikszáth, Baksay s Herczeg váltak ki. Az esthetikai irodalomnak Erdélyi és Greguss Ágost után legkiválóbb munkása Beöthy Zsolt, kinek a tragikumról irt műve a világirodalomban is számot tenne; az irodalomtörténetirás terén az első hely Toldy Ferenczet illeti rengeteg számú műveivel és kiadásaival, mellette említendő Gyulai Pál irodalmi kritikáival s egyes korszakokat felölelő irodalomtörténeti és esthetikai tanúlmányaival (Vörösmarty, Katona József stb.) s a régi magyar irodalomra nézve Szilády Áron a régi magyar költők kiadásával. Báró Eötvös József és Gyulai mint emlékbeszédírók is első helyen említendők. A politikai szónoklat terén, miként már fent is említettük, Deák Ferencz, az újabb politikai vezérférfiak közül gróf Apponyi Albert, Szilágyi Dezső és Ugron Gábor váltak ki. A forradalom leveretése után nemcsak költőink tekintették feladatuknak, hogy a nemzetet elcsüggedni ne engedjék, történetíróink is czélúl tűzték maguk elé, hogy a kietlen jelenben a fényes és dicsőséges múlt rajzolásával ébreszszik föl s ápolják a nemzetben a reá várakozó szebb jövő reményét. Az volt jelszavuk, a mit Toldy Ferencz az ekkor megindított »Új Magyar Múzeum« cz. folyóirat mottójáúl választott: »Peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit«. Gróf Teleki József ily czélból irta a »Hunyadiak korá«-t, Horváth Mihály, a forradalom cultusministere »Magyarország történeté«-n kivűl a »Huszonötév« és »Függetlenségi harcz«, Szalay László a »Magyar nemzet történeté«-t. Az újabb történetirók sorából Pauler Gyula, Salamon Ferencz és Thaly Kálmán emelkednek ki, mint különböző történetírói irányok képviselői. A magyar nemzeti történetirás emelésére sokat tett a magyar országos levéltár felállítása, mely 1875 márczius 1-én nyilt meg Budán a belügyministerium palotájában s benne a régi országos és nádori levéltár, a magyar udvari és erdélyi kancellária stb. iratai végre állandó helyet nyertek, s a kutatókra nézve hozzáférhetővé tétettek. S az itt felhalmozott óriási történelmi anyagot páratlan módon

egészitik ki a főuri és nemesi családok levéltárai, mely közül eddig majdnem 50 helyeztetvén el örök letéteményül a Magyar Nemzeti Múzeumban, ez intézet levéltári osztályát az ország második nagy levéltárává fejlesztette.

Tudományos életünk fejlesztésére egész sora támadt a tudományos és irodalmi társulatoknak és pedig nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is. A vezérlő szerepet természetesen ezek között a Magyar Tudományos Akadémia tartotta meg, melynek a nemzeti élettel való szoros kapcsolatát s reáhatását az absolut kormány is felismerte s ezért a forradalom leveretése után működését be is tiltotta s tagjai csak zárt körben munkálkodhattak. Hasonló sors érte a népirodalom művelésére alakúlt Kisfaludi-Társaságot, a nélkűl, hogy elnyomi ezt is sikerűlt volna. A szépirodalom művelésére alakultak továbbá a Petőfi-Társaság Budapesten, az Erdélyi Irodalmi-Társaság Kolozsvárott, a Dugonics-Társaság Szegeden, a Csokonai-kör Debreczenben, a Kemény Zsigmond-Társaság Maros-Vásárhelytt, a Szigligeti-Társaság Nagy-Váradon, a Széchenyi-kör Eperjesen, a Toldy-kör Pozsonyban, stb. stb. A szorosabb értelemben vett szaktudományok fejlesztésére támadtak Természettudományi, Történelmi, Földrajzi, Régészeti, Genealogiai és Heraldikai, Paedagogiai, Philologiai, Közgazdasági stb. stb. Társulatok Budapesten, valamint az ország különböző városaiban alapított történelmi, régészeti, múzeumi társulatok és egyesületek; igy Kassán, Gyulán, Nagy-Váradon, Temesvárott, Déván, Gyula-Fehérváron stb. stb. Csaknem minden szaktudománynak létesült tartalmas folyóirata, melyek az egyes tudományágak szakszerű művelését vallják feladatokul.

Művészeti életünk fellendülésére vallanak a nagyszerű musealis gyűjtemények, melyek az azelőtt egyedül álló országos gyűjteményt a Magyar Nemzeti Múzeumot kiegészítik. Az Eszterházy-képtár megvételével alapja vettetett meg a műkincsekben gazdag nemzeti galleriának, az országos képtárnak, melyhez csatlakozik a Történelmi Képcsarnok s a szervezés alatt levő Szépművészeti Múzeum. Az 1873-iki bécsi világkiállitáson összevásárolt iparczikkekből alapíttatott a ma már rendkivül gazdag és értékes Iparművészeti Múzeum, melyhez méltán fog sorakozni a rendezés alatt levő Néprajzi Múzeum.

Képzőművészetünk nagy haladásáról tanuskodnak a szobrászati és festőiskolák, a már szervezés és megvalósulás küszöbén álló képzőművészeti akadémia.

Mig e század elején a nemzeti jellegű szobrászat első képviselője, Ferenczy István külföldön volt kénytelen kenyerét keresni, addig e korszakban a képzőművészet ez ágára is jobb napok következtek s ma már számos kiváló szobrászszal dicsekedhetünk, úgy hogy nemzetünk nagy alakjai és a nemzeti vonatkozású tárgyak megörökítésénél a külföldi művészeket bátran mellőzhetjük. Izsó Miklós után legyen elég a Huszár Adolf, Zala György, Strobl, Fadrusz nevét megemlíteni. Ugyanezt mondhatjuk az építészetről s ennek európai színvonalra emelkedéséről tanus-

kodnak a restaurált és eredeti építészeti műemlékek és alkotások, a budavári Mátyás-templom, a kassai, pécsi székesegyházak, a jáki, bártfai, körmöczi templomok, a vajdahunyadi vár, a budapesti Szent-István-basilika és az új országház stb. Műépítészeink közül legkiválóbbak: Ybl Miklós, Steindl Imre, Schultz, Schulek Frigyes stb. Hosszúra terjedne festészetünk fejlődésének, hacsak vázlatosan is, feltűntetése. E téren világhírű művészeink vannak s e művészet minden ágának számos kiváló művelője van: Munkácsy, Zichy Mihály, Lotz, Benczur, Than Mór, Wagner, Liezen-Mayer és Barabáson kívűl az ifjabb gárda számos tagja.

A magyar zene sokféle műformái mind mutatnak fel kiváló képviselőket s e korszakra esik a magyar operai stilus megalapítójának, Erkel Ferencznek pályafutása.

Szinművészetünk magas fokra emelkedett Budapestnek megszaporodott s a nagyobb vidéki városoknak csinosan és izléssel épült szinházaival.

Nagy jelentőségű haladást tüntet fel oktatásügyünk fejlődése. Egész sora támadt a lefolyt időszak alatt az új fajtájú tanintézeteknek s európai színvonalra emelkedtek régi iskoláink, valamint tanitásunk didaktikai és methodikai eljárása. Nevezetes törvényhozási intézkedések történtek, melyek culturánkat, oktatásügyünket a legműveltebb európai culturállamok szinvonalára juttatták. Az 1868: XXXVIII. t.-cz. kötelezővé tette az iskoláztatást, az 1872: XIX. t.-cz. alapján létesült az ország második egyeteme, az 1883: XXX. t.-cz. szabályozta a középiskolák szervezetét s a tanárok képzését, s egyszersmind biztositotta az állam ingerentiáját a felekezetek és hatóságok által fentartott középiskolákra. Főiskoláink a legfejlettebb egyetemek szinvonalára jutottak, a budapesti egyetem, mely népességre a világ 139 egyeteme közt az ötödik, tanintézeteivel, felszereléseivel, könyvtárával megállja helyét a művelt világ bármely egyeteme mellett. Műegyetemünk a középfoku ipartanodából elsőrangu tudományos főiskola lett, a hol a technikai szakokra valóban művelt teljes készültségü szakférfiakat nevelnek.

A középfoku oktatás terén egész sora keletkezett az új iskoláknak igy a reáliskola teljes középiskolává lett, támadtak a felső kereskedelmi iskolák, a felsőbb leányiskolák, közép ipariskolák, a felső nép- és polgári iskolák. Óriásilag megnövekedett az elemi népiskolák száma s törvénynyel rendeztetett a kisdedóvás ügye.

A haladást meggyőzően tüntetik fel a számadatok. Mig 1867-ben 72 teljes középiskolánk volt 36,000 tanulóval 1895-ben, 138 volt teljes középiskoláink száma 52,000 tanulóval. Mig 1869-ben 13,000 népiskolánk volt, 1895-ben e szám már majdnem 17,000-re emelkedett úgy, hogy ma már majdnem minden községnek megvan a maga iskolája.

Ha az oktatásügy extensiv fejlődése mellett, a mely a népesség szaporodásában az új épületek emelésében és felszerelésében mutatkozik, számbaveszszük a tanitás és nevelés intensiv fejlődését, a mit az új

A Magyar Tud. Akadémia palotája.
(Eredeti fényképfelvétel után.)

tantervek, utasitások, iskolai szervezetek és rendtartások, a tudomány paedagogia követelményeinek megfelelő tankönyvek, szemléltető eszközö tudományos kézi könyvek és segéd eszközök mutatnak, akkor valóságg culturállapotaink örvendetes haladását kell constatálnunk.

Nem hagyható még emlités nélkül, azon örvendetes tény, hogy le ujabban, névszerint Wlassics Gyula cultusminisztersége alatt véget ért magyar faj culturai elhanyagoltatása, s tömegesen emelkednek az iskolá a magyarság lakta vidékeken. Egyátalán specifikus magyar faj bels erőinek kifejtése kezd bele szövődni nemzeti politikánkba, melynek csak i ekkép lehet teljes sikere.

Viszont azonban nem tagadhatjuk, hogy nagy nemzeti sikereinl közepett a leghomályosabb pont belügyi szervezkedésünk, a mi alatt nem csak közigazgatási berendezésünket értjük. Belső consolidatiónk utján legelső lépésnek kellett volna lennie az állami administratiónak és következ ményeinek, de egyszersmind nem az utolsó lépésnek. Nemes szellem hatalma erővel lökte a legelső sorba közéletünk problemái közé a közigazgatás reformját, illetőleg az állami administratiót, panacaeának tartva ezt, mely ha egyszer megvalósúl, készen lesz a szilárdan organizált és a magyar nemzeti állam. Grünwald Béla a felvidék veszedelmeiből indult ki, s e veszedelmeket tartotta legelső sorban legyőzendőknek. Azóta kitünt, hogy a köz igazgatásban rejlő consolidáló erőkre szükség van a magyar faj lakta vidékeken is, de egyszermind hogy a nagyobb veszély nem a felvidéken hanem a románság lakta országrészeken van; ellenben nem egy illusio eloszlott a közigazgatási reform egyedüli hatása tekintetében. Bizonyára nagy kár, hogy gyökeres közigazgatási reformunk még mindig nem valósult meg, de ha meg is valósul, a teendők egész sorozata vár reánk a gazdasági és a culturai téren.

Közigazgatási reformunknak elmaradását és a csupán fokozatos kísér leteket, melyek a közigazgatás terén tétettek, nemcsak a parlamenti, szinte állandó helyzet magyarázza meg, mely szerint folyton izgalmak váltották fel egymást, és leginkább közjogi kérdések domináltak a közszellemben hanem egyszersmind a nemzeti érzület bizonyos belső tartalma is érthetővé tesz azt. Újabb alkotmányosságunk létesülésének már kezdete óta két irány küz dött egymással: az európai radicalis és a nemzeti conservativ irány S jellemző, hogy az európai radicalismust kevésbbé a liberális pártok tették magukévá, mint inkább a koronként megújuló conservativ párttörekvések A mennyire a centralisatióért küzdött 48 előtt a legszélső liberalismus, é annyira átment a régi doctrinairek (Eötvös, Csengery, Trefort stb.) törek vése a conservativek táborába, kik pedig egész Sennyeyig a municipalis mus hivei voltak, akár a parlamentarismus rovására is, mint pl. Majlát György. A szabadelvübb jellegü pártok, a Deák-párt nagy részét sem véve ki, vonakodtak épen közigazgatásunk terén tabula rasát csinálni, s még azok i a kik az igazságszolgáltatás terén inkább voltak hajlandók a nemzeti mot

vumokat és a történeti fejlődést mellőzni, a közigazgatási reform kérdéseiben nem könnyen szánták rá magukat a hagyományok mellőzésére. Nemzeti szellemünkban különben is sok van az angol geniusból, a mely nem szereti az általános elvekre reducált, széleskörü reformokat, hanem csakis a fokozatos és a viszonyok parancsoló hatalmától követelt fejlődést. Nagyrészt

Wlassics Gyula.
(Fénykép után.)

ennek tulajdonitandó az ugynevezett organikus reformtörekvések folytonos bukása a jelen század-elejétől kezdve szinte napjainkig. A codificáló szellem is soká hiányzott és részben ma is hiányzik belőlünk, csak úgy mint az angolokból; nem tagadható azonban, hogy a nivelláló s ugynevezett európai irány újabban magát Angliát is gyors forgatagába ragadta és hogy nagy hatással van Magyarországra is.

Az igazságszolgáltatás terén mindjárt kezdetben átadtuk magunkat, még pedig igen helyesen, az európai szellem hatásának. Az organisatori és culturai eszmék szép küzdelmét inditották meg az igazságügy terén kifejtett törekvéseink. Véglegeset ugyan itt is csak keveset hoztunk létre, de Horváth Boldizsár megteremtette az igazságügyi organisatio első és maradandó alapját, a melyet legújabban kiépitett — igazságügyminister korában — Szilágyi Dezső. A codificatio terén megalkotta Csemegi Károly a büntetőtörvénykönyvet, szintén mint eredményét az eszmék harczának. Polgári törvénykönyvünk is a létesülés küszöbén áll, bünvádi eljárásunk pedig törvényerőre emelkedett. Szóval: az igazságügy egész területe — csekély kivétellel — be van már épitve s jelentős mérvben előmozditja nemzeti consolidatiónkat.

A nemzet közszelleme azonban, — mint mondottuk — a közigazgatási reformokra nem igen volt fogékony. Legkiválóbb férfiaink elméjét más eszmék töltötték be s ha a nagy elv zászlója körül élénkebb csatározás fejlődött is ki, a részleges organisatióval nem igen foglalkoztak hivatott férfiak s különösen soká tartott magának a kinevezési rendszernek is a köztudatba való hatolása. Az elvi kérdéssel ma már körülbelül tisztában vagyunk, három évtized megérlelte a kinevezési rendszer szükséges voltának elismerését. Igy most már hozzáfoghatunk a részletes alkotáshoz. Korszakos reformok előtt állunk, de szinte felesleges ismételni, hogy a közigazgatási reformok maguk nem meritik ki állami és nemzeti consolidatiónk eszközeit, hanem csakis a culturai és gazdasági eszközökkel egyesülve alkotják a problema lényegét. Három évtized eredményei különben haladást mutatnak, még a legelhanyagoltabb területeken is. A mai közigazgatást bizonyára össze sem lehet hasonlitani a három évtized előttivel, a közbejött szórványos reformok, s névszerint Tisza reformjai, valamint a gyakorlati élet természetes fejleményei nem csekély javulást hoztak létre. A culturai és a gazdasági hatások pedig egyszerüen kivül állanak az összehasonlitás lehetőségén.

Társadalmunk magyarossága megsokszorozódott, culturánk pedig fényesen kibontakozott, művelődésünk terjedt s intensive fokozodott. És mégis mily messze vagyunk attól, hogy culturai és gazdasági életünk s ezek kapcsán egész berendezésünk létrehozza nemzeti teljes consolidatiónkat. Mivelődésünk főleg a culturai központokon érvényesült, és itt, a városokban, nagy sikereket mutat föl; de csak azon fajokat hozva közelebb hozzánk nyelvileg is, a melyek leginkább városlakók. Igy történt, hogy alkotmányosságunk korszakának harmadik évtizedében a németségnek már 36%-a tudott magyarul, a tótság 12%-a, ellenben a románságnak csak alig 7%-a. Legjellemzőbb culturai hatásunkra ama tény, hogy a románságnál a magyarul tudók száma egész alkotmányossági korszakunk alatt csak 1%-al növekedett. Maguk a létező s tagadhatlan hibák mutatnak rá azon helyes utra, melyen nemzeti kibontakozásunknak történnie kell.

A puszta külsőségeknek nem szabad leszerelniök állami és társadalmi actiónkat, s csalfa álomban ringatniok közszellemünket. Consolidatiónk a kiegyezés korszakához képest bizonyára előre haladt, de a magyar nemzet és a magyar állam consolidatiója még nem végleges. A magyar államnak, melyet Deák Ferencz három évtizeddel ezelőtt restaurált, külsőleg nemzeti a jellege, a magyar nemzeti állam azonban teljesen még sem létesült.

Egységes állam szilárd nemzeti egység nélkül, ha létezik is, soká nem maradhat az. Nemzeti állam pedig vagy nem jöhet létre, vagy nem maradhat fönn, nemcsak egységes, hanem egyszersmind homogén nemzet nélkül. Az állam nyelve és czimere bármennyire érvényesül is, az első a közkormányzatban, a másik a közérzületben még nem jelenti a nemzeti állam diadalát. Magyar nemzeti állam csak akkor leend, vagy akkor lesz teljesen valósággá, ha nemzeti egységünk összeforr különböző alkatrészeivel, ha a teljes összeolvadás megtörténik a hazaszeretet tűzkohójában s az egységes cultura világosságában.

Ma, három évtized múlva, még ott állunk, hogy nagy katastrophák idején ellenséges erők széttörhetik nemzetegységünket s megállithatják culturai fejlődésünket. Elég egy ránk nézve kedvezőtlen európai válság, magának a Balkán-félszigetnek új hatalmi sphaerákba való merülése, s már is óriási szikla gurul útunkba. A magyar problemának pedig az a belső antogonizmusa, hogy *nemzetünk nem maradhat kis nemzet, nem huzódhatik meg a szerénység félreeső zugában,* a mint hogy ezer év óta is mindig döntő szerep jutott neki a kelet és nyugat küzdelmében.

Uralkodnia kell Szent-István birodalmának egész területén, a Kárpátoktól egészen az Adriáig s keleti határhegységünk szorosáig. Mihelyt reducálnák világesemények az Alföldre és Dunántúlra, mint faj talán élhetne egy ideig az új létföltételek közt is, de mint nemzet megszünnék létezni. Könnyű volna a magyar politika, ha nemzetünk vágyai és törekvései csak szűk kört ölelnének föl; de *ambitiónk még csak nem is tőlünk függ,* ránk kényszeriti azt hivatásunk, melynél fogva csak mint nagyok maradhatunk meg, mint kicsinyek elenyészünk. Föltétlen állami egységben kell tartanunk azt a nagy földrészt, melyet a népek csodálatos gondviselése ránk bizott, különben a reducált Magyarország eltünik a jövő küzdelmeiben.

De elégségesek-e mindehez erőink, s kibontakozásunknak megvannak-e feltételei?

Erőink elégtelensége és a kitüzött czélokhoz való aránytalansága volt legtöbb esetben oka a nemzetünket ért viszontagságoknak. Az európai államok consolidatiójának mindjárt első kezdetén Magyarország szükségkép vagy nagyhatalommá lett, vagy el kellett buknia.

Koronkint a legteljesebb mérvben megfelelt Magyarország hivatásának; a nemzeti erők elégtelensége miatt azonban csak egyes nagy fejedelmeinek személyéhez volt kötve dicsősége. A Lajosok és Mátyások hatalmas Magyar-

országát csodálatos módon nyomon követte a gyönge, minden actióra, sőt a komoly önvédelemre képtelen Magyarország. A nemzeti erők deficitje a Habsburgok alatt még gyászosabb méreteket ért el. Ezek sohasem voltak ugyan képesek Magyarországot Csehország szinvonalára leszállitani, viszont azonban Magyarország sem volt képes teljesen érvényt szerezni a dynastiával történt azon kötésének, hogy Ausztriával csak personal-unióban élő s teljesen független, semmi alárendeltségi viszonyt el nem ismerő állam. A nemzeti erők emez elégtelensége okozta, hogy minden büszke törvényünk daczára Magyarország nem volt más mint Ausztriának pusztán autonom tartománya. Ausztria, illetőleg a dynastia, megkisérlette koronként az ország látszólagos függetlenségének korlátozását és megsemmisitését is, de — szerencsére — ekkor mindig bebizonyult, hogy nemzeti erőink elégségesek a zsarnokság és jogfosztás leverésére, bár nem voltak elégségesek a magyar nemzeti állam végleges megalkotására és megszilárditására.

Diadalmas szabadságharczaink daczára sohasem voltunk képesek létesiteni az Ausztriától különvált és független Magyarországot. A dualismus által azonban egyensúlyba kerültek nemzeti erőink és czéljaink. Megszünt az a nagy ellenmondás, mely amazok és emezek közt mindig fennállott. A dualismus keretének betöltésére nemzetünk teljesen képesnek bizonyult. Igy történt, hogy ezredéves évfordulónk ünnepe virágzó és a saját sorsa fölött szabadon intézkedő Magyarországot talált. Államiságunk elhatárolása s függetlenségünk kidomboritása a monarchia másik államának irányában dicsőséggel teljesen érvényesült.

Nemzeti létkérdésünk belső viszonylata azonban sokkal kevésbbé tiszta és világos. A semmi más államnak alá nem rendelt Magyarországot megteremtettük; de minden phrasis és olcsó dicsekvés daczára sem létesitettük a magyar nemzeti államot.

Erőink elégtelensége kell hogy komolyan foglalkoztasson bennünket.

A monarchia és Európa jelenlegi hatalmi viszonyai közepett nemzetünknek nem szabad elveszitenie természeti fölényét sem itthon, sem Ausztria irányában. Ha a dualismusnak az öröklét volna biztositható, s ha az európai hatalmi viszonyok a változatlanság kényszerére volnának elitélve, akkor egy kisebb szabású és méretű politika is elégséges volna a napról-napra való továbbélésre. Akkor folytathatnók a mit három évtizeden át cselekedtünk, és hosszú idők — tán egy század — után végre is elérkeznénk czélunkhoz. Harmincz év eredményei alig engedik meg kisebb idő feltételezését.

A jövő árnyai azonban sietésre intenek.

Nemzeti consolidatiónk nem követeli a nemzetiségek üldözését, annál kevésbbé, a mi úgy sem lehetséges, azok kiirtását, hanem ezeknek összhangba hozását a magyar nemzeti és állami érdekekkel. *Végleges megszilárdulásunk nem képzelhető máskép, mint hogy a nemzetiségi kérdés elveszti állam- és nemzetbontó erejét, vagyis hogy e kérdés segitségével*

I. FERENCZ JÓZSEF KIRÁLY 1896-BAN
(Koller Károly utódai fényképészeti felvétele után.)

A Magyar Nemzet Történetéhez. Az Athenaeum kiadása.

többé senki sem üthet éket sem állami, sem nemzeti organismusunkba. Ez nem jelenti a nemzetiségek beolvasztását, hanem a magyar nemzet oly kibontakozását, hogy a nemzetiségi kérdés többé ártó erőket nem tartalmazhat magában.

A magyar faj hatalmas kifejlesztése az, mely, a nemzetiségi rokon és velünk szövetséges elemek tömörülése mellett, elvezethet végleges consolidatiónkra, sőt csakis ez vezethet el. A magyar faj a benne rejlő csodás erők expansivitása folytán végtelen terjeszkedésre képes, a földbirtok-politikának azonban el kell háritania útjából az akadályokat. Ez akadályok békés elháritása a legközvetlenebb feladat.

Verőfényes nap árasztja most sugarait azon útra, melyen a magyar állam hajója előre megy. Ezt a verőfényt kell fölhasználni arra, hogy átevezzünk azon tengerrészeken, melyekre nem merészkedhettünk, a mig ott ködök ültek, de melynek viz alatti szikláit a napfényben szerencsésen elkerülhetjük. Most koczkázat nélkül mehetünk ott át, a hol az első újabb borúlás súlyos veszedelmeket idézhetne föl.

XII. FEJEZET.

Az új ezredév kezdete.

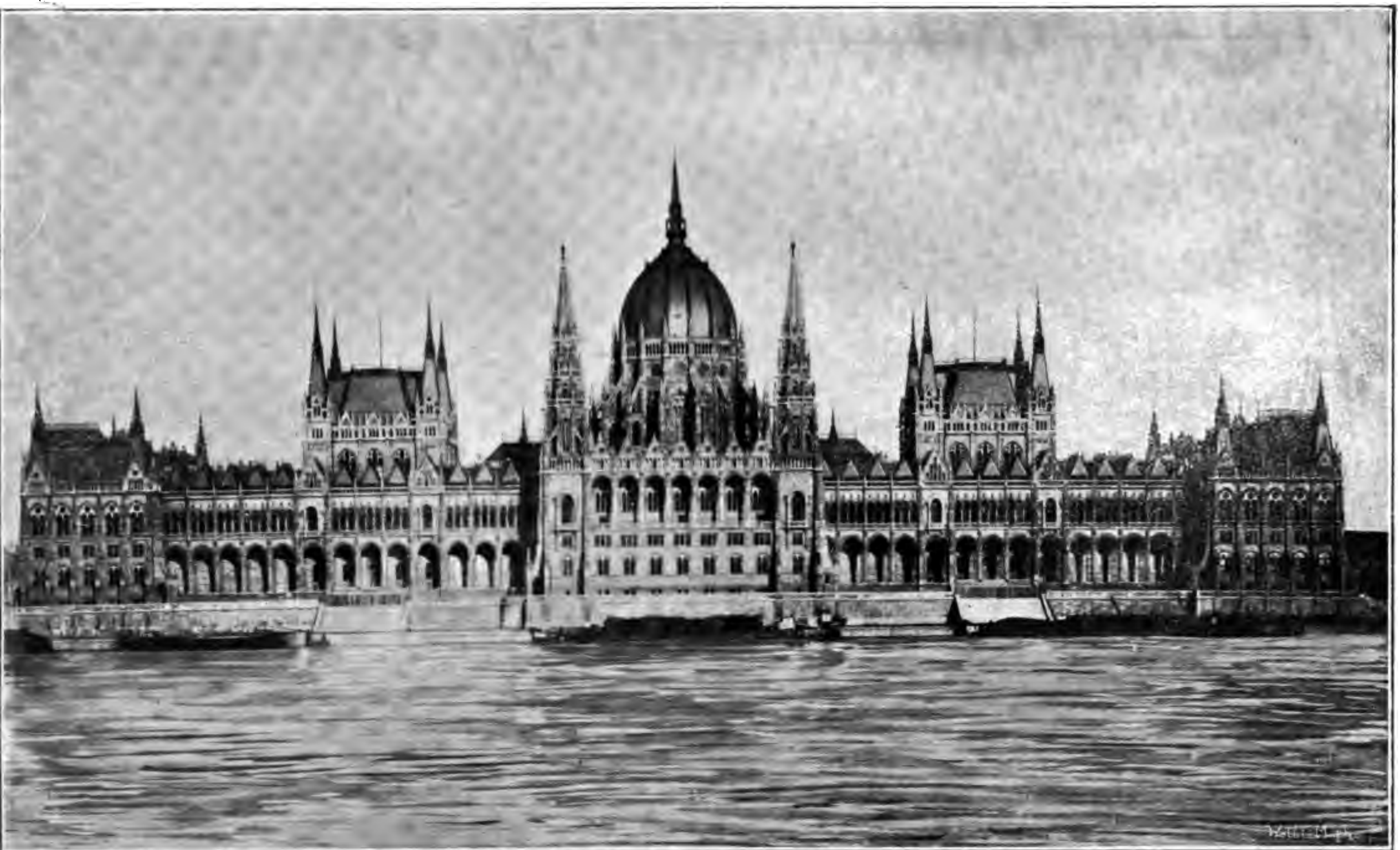
Ily biztató előjelek közepett érkezett el a honfoglalás ezredéves évfordulója. Maga azon tény, hogy a nemzet teljes alkotmányosság és hatalmas felvirágzás mellett érte meg első millenniumának bezárását és az új ezredév kezdetét, óriási esemény és diadal számba ment. Az öröm és mámor napjai következtek el a magyar nemzetre, midőn az 1896. év első éjjelén megkondultak a millennáris évet jelző harangok. A politikai és társadalmi ellentétek vagy kiegyenlitést nyertek vagy szüneteltek, az utóbbi különösen annak köszönhető, hogy gróf Apponyi Albert 1895 karácsonyakor megindította a Treuga Dei, az Isten békéjének mozgalmát. Pártharczok és gyülölködés nélkül folyt le a nemzet ünnepe, különösen az a hat hónap, mely a millenniumi kiállitás megnyitása kezdetétől annak bezárásáig lefolyt.

Az ezredéves emlékünnep lefolyása a következő volt:

A millennium évét a főpapok pásztorlevelei vezették be. A herczegprimás, Schlauch bibornok és néhány püspök még a millenniumi évet megelőző karácsonykor, más főpapok a millenniumi év folyamán adták ki hazafias és vallásos szellemtől áthatott pásztorleveleiket, melyekben a gondviselés iránti hálával emlékezve meg a lefolyt 1000 évről, buzditó szavakat intéznek hiveikhez. Január 1-jén, a millennium első napján ünnepélyesen kondultak meg az ország összes harangjai, a templomokban hálaadó isteni tiszteletek tartattak és egyházi szónoklatok mondattak el. Április

21-ikén a képviselőház ünnepélyes ülést tartott, melynek egyedüli tárgya a honfoglalás ezredéves emlékének törvénybe igtatásáról szóló törvényjavaslat volt, mely minden vita nélkül egyhangúlag elfogadtatott. Ez ülésen olvastatott fel a millenniumi ünnepélyek hivatalos programmja is. Április 25-ikén tárgyalta a főrendiház ugyanazon törvényjavaslatot és azt szintén egyhangúlag elfogadta. Ezen törvényjavaslat május 14-ikén legkegyelmesebben szentesittetvén, mint 1896 : VII. t.-cz. tétetett közzé, és pedig, tekintettel nagy jelentőségére, a június 8-ikán tartott diszülésen ünnepélyesen hirdettetett ki. Május 2-ikán volt a kiállitás ünnepélyes megnyitása, a király, a királyné, az uralkodóház tagjai, a Bécsben székelő diplomaták, a budapesti consulok, a közös, magyar és osztrák ministerek, a főpapság, a zászlós urak, az országgyülés, az osztrák birodalmi gyülés küldöttségének, a tábornoki karnak és az összes hatóságoknak jelenlétében. A kiállitást a kereskedelemügyi minister üdvözlő beszéde után Ő Felsége nyitotta meg. Ugyanaz nap este diszelőadás volt az operában. Május 3-ikán délelőtt 11 órakor a Mátyás-templomban ünnepélyes hálaadó istentisztelet volt, melyre az urak és hölgyek mind magyar diszruhában jelentek meg. Liszt Ferencz koronázási nagymiséjének előadása után a herczegprimás tartott monumentális szentbeszédet. Június 5-ikén történt a szent koronának a királyi várlakból a Mátyás-templomba való átvitele, a hol három napig közszemlére kitétetett. A szent korona a ministerelnök, országbiró, magyar főudvarmester, Tisza Kálmán és herczeg Eszterházy Pál királyi biztosok, az országgyülésnek e czélra kiküldött 12 tagja és a korona-őrök, továbbá Tarkovich József államtitkár jelenlétében az annak őrizetére szolgáló ládából kiemeltetett és a koronázási jelvényekkel együtt 6 fogatú udvari diszhintóban a koronaőrség sorai közt a Mátyás-templomba átvitetett. Június 6-ikán délelőtt tette le Ő Felsége az új királyi várnak alapkövét a királyi ház tagjainak, a közös és magyar ministerek, a főpapok, az országos méltóságok, az országgyülés és meghivott előkelőségek jelenlétében. Június 8-ikán, Ő Felsége koronáztatásának évfordulóján, következett a millenniumi ünnepélyek fénypontja, a nemzet hódolása a korona előtt.

Zemplén vármegyének meginditott kezdeményezése folytán ez ünnepélyen Magyarország összes törvényhatóságai fényes banderiumokkal voltak képviselve, melyek a vérmezőn gyülekezve, onnan a belügyminiszter vezetése alatt a királyi várba vonultak, hogy Ő Felségének hódolatukat bemutassák. Innen a Mátyás-templomhoz mentek, az ott 3 napig közszemlére kitett koronát elkisérték az új országházba, melynek kupolacsarnokában a főrendiház és képviselőház együttes ülést tartott. Károlyi Tibor gróf tartotta a megnyitó beszédet, mely után a honalapitás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról szóló törvényczikk olvastatott fel. Az ülés után a banderium a koronát visszakisérte a királyi várba, hol Ő Felsége az országgyülést fogadta. Az országgyülés hódolatát Szilágyi Dezső képviselőházi elnök tolmácsolta következő nagyhatású beszédében:

Az Athenaeum nyomása.

AZ ÚJ ORSZÁGHÁZ.

(Eredeti fényképfelvétel után.)

Magyar Nemzet Történetében

Az Athenaeum kiadása

»Felséges császár és apostoli király!

Legkegyelmesebb urunk!

Huszonkilenczedik évfordulója annak, hogy Felséged magyar birodalmának országgyűlése örömben és reményben állott a trón előtt és Felségedet mint megkoronázott királyt üdvözölte.

A mai napon hálatelt szivvel jelenünk meg Felséged előtt. Megjelentünk, hogy kifejezzük hálás hódolatunkat a ma hatályba lépett törvény szentesitéseért és az abba foglalt királyi nyilatkozatért, melynek visszhangja milliók és milliók hálás szivéből és ajkáról száll föl a trón zsámolyához.

A királyi várlak.
(Rajzolta Cserna Károly.)

Az a márvány, a melybe a törvény be lesz vésve, elmulhatik; de soha ki nem apad a nemzet szivéből az erkölcsi erőnek az a forrása, a melyet e fejedelmi nyilatkozat fakasztott, a melyből a legkésőbb nemzedékek nagy és nehéz időkben is lelkesedést fognak meriteni.

Felkisértük a koronát is e nagy alkalomra, hogy arra rámutatva, tanúbizonyságot tegyünk, hogy az Felségedet nemcsak jog szerint illeti meg, hanem fejedelmi erényeinél fogva is, a melyekkel a korszakot betöltötte.

Vegye Felséged kegyesen hálás hódolatát annak a nemzetnek, a mely a koronát és alkotmányosságot soha elválasztani nem tudta.

Midőn Felségedet, oldalán a királynéval, a kit e nemzetnek soha nem szünő hálája és kegyelete környez, királyi házunk fenséges tagjainak köze-

pette, mint emlékeink és örömeink osztályosát és jövő törekvéseink vezérét megjelenni láttuk;

midőn azon királyságokból és országokból, a melyekkel Felséged uralkodóháza alatt kapcsolatban vagyunk, a kormány és számosan a törvényhozó testület köréből ünnepélyeinken jelenlétükkel megtiszteltek és barátságos érzelmeiket kifejezték;

midőn a szövetséges és barátságos államok üdvözletüket és jókívánságaikat küldötték és rokonszenvüket nyilvánitották Felséged előtt:

lelkünkben fölébrednek a multnak dicsőséges képei és érezzük, hogy erős a király és a nemzet, midőn érzésben és törekvésben egybe van olvadva. Áthatva attól a tudattól, hogy csak az a nemzet számithat hosszú fenmaradásra, a mely kegyelettel tekint vissza őseire és megszivleli azon nagy tanulságokat, a melyeket a Gondviselés irt be történetébe: mi ezer éves fennállásunk megünneplésénél a jövő utjait a mult tapasztalatai világával vizsgáljuk meg.

E megünneplésre a koronázás évfordúlóját választottuk; király és nemzet e napon egyesültek egy oly törekvésben, a melyben a kettő rendületlenül megmaradva, az egységes magyar állam, annak alkotmányos függetlensége és ősi szabadságai, a magyar nemzet oszthatatlan egysége és a magyar államnak az uralkodóház közösségén alapuló kapcsolata Felséged többi királyságaival és országaival beláthatatlan időkre biztositva van.

Felséges Urunk! Mindezekben a multból örökölt és a jövőben változatlanúl fentartandó alapjait látjuk politikánknak. Nem egyszeri megfontolás, nem egy alkotás hozta létre mindezeket; a föllendülés és hanyatlás váltakozó korszakaiban folytonosan működő erőknek és súlyos tapasztalások árán elért tanulságoknak eredményei mindezek. Ha azok bármelyikétől időről-időre eltérés történt, a királynak bölcsesége és a nemzetnek nyugodt itélete felismerte a trónnak és a hazának elválaszthatatlan érdekeit és sorsát, visszatértek ezekre az alapokra.

Ezen átörökölt alapoknak fentartása, azok követelményeinek intézményekben minél hivebb megvalósitása és rendithetlenné tétele nemcsak törvények által, hanem az azokhoz fűződő ragaszkodás erejénél fogva is: ez az a feladat, a melyben király és nemzet ama nagy napon egyesültek.

Mint a magyar állam egysége, ép oly sérthetetlen az a történet által szentesitett viszony, a mely Magyarországot és társországait egy állami közösséggé összefűzi és a társországok alkotmányos különállása, autonom jogai, külön területe és politikai nemzetisége.

Századok tapasztalása mutatja, hogy e földön csak egy erős és egységes állam képes feladatainak megfelelni. Az állam és a politikai nemzet egysége: fentartó erő. Sem ez, sem a hazafiság nem követelik a Magyarországon létező különböző nemzetiségek elenyészését; a mit az megkiván, ez abban áll, hogy, hűséggel a magyar állam iránt, mindenki törekvése a

MI

Soha meg ne gyengüljön ez az érzés szivünkben. Soha el ne homályosodjék ez a tudat elménkben. Maradjon ez hagyomány minden időn át a királyi családban és nemzetben egyaránt.

Midőn hódolatunkat a legmélyebb tisztelettel bejelentjük, odaadó bizalommal alázatosan kérjük Felségedet: legyen vezére törekvéseinknek.

A Mindenható különös kegyelmében részesité a nemzetet, midőn adott egy oly királyt, ki az erők egyesitésének, a lelkesitésnek és mérséklésnek hatalmát birja.

Buzgón imádkozunk a Gondviseléshez, vegye továbbra is oltalmába és tartsa meg Felségedet a trónon minél hosszabb időkön át.

Éljen a király!«

Ő Felsége erre a következő beszéddel válaszolt:

»Tisztelt Urak, Főrendek és Képviselők,
Kedvelt Hiveim!

Örömmel üdvözlöm kedvelt Magyarországom főrendeit és képviselőit itt egybegyülve s köszönettel fogadva hódolatukat, hálát mondok az Isteni Gondviselésnek, mely megélnem engedte, hogy szeretett magyar nemzetemmel együtt ünnepelhessem a magyar állam ezeréves fennállásának emlékét.

Ritka és megható e történelmi időszakot jelző ünnepély, s midőn az ország átérzi annak nagy jelentőségét, emlékezzünk meg mindenekelőtt kegyelettel őseinkről, kiknek bölcsesége — az Isten oltalma mellett — biztositotta az állam eddigi fennállását, s meritsük a történelemből azon hasznos tanulságot, hogy ezen ország csak akkor volt erős és virágzó, midőn fiai királyukhoz és vallásukhoz ragaszkodva, egymás közt testvéries egyetértésben éltek, — de ellenkezőleg, veszélyek környezték akkor, midőn belső viszályok zsibbasztották életerejét. De még arra is utal a történelem, hogy hálásan emlékezzék meg az ország azon szomszédjairól és azon nemzetekről, kik készségesen siettek az ország segitségére különösen akkor, midőn a több mint száz éves idegen uralomtól való felszabadulásáért küzdött, s emlékezzék meg azon szomszédjairól is, kikkel az országot a jó és balsors s őseink bölcsesége összefüzte, alakitva velük azon monarchiát, melynek fennállása e helyen európai szükség, melyet őseimtől örökölve, utódaimnak sértetlenül fentartani szent kötelességem és akaratom, a mint ezt mind a két állam saját érdeke is kivánja.

Hő óhajtásom azért, hogy ezen kapocs iránti érzék necsak ne lazuljon, hanem mindenkor sértetlen maradjon, s hogy ezen érzék és rokonszenv kölcsönös legyen a monarchia mindkét államában, s kölcsönös egyszersmind azon tudat is, hogy ezen összetartozás alapján nemcsak jogai, hanem kötelességei is vannak mindkét félnek, a mint ezt úgy a pragmatica sanctio, valamint az annak kifolyásaként teremtett mostani közjogi alap is bölcsen elrendeli, mely alapon az egész monarchia, de különösen szeretett Magyarországom oly örvendetesen fejlődött és felvirágzott, — a nélkül, hogy ez által veszélyeztetnék a magyar állam és a magyar politikai nemzetnek rendületlenül fentartandó egysége s a különféle nemzetiségeknek az egységes állam és a törvények tisztelete melletti fejlődése, valamint azon, a történet s a törvények által szentesitett viszony, mely Magyarországot társországaival, azok külön autonom jogainak fentartásával, összefüzi.

Ezer év az államok életében is hosszú idő. Fényes korszakok mellett sok viszontagság is érte ez idő alatt az országot, nagy katastrophák következtek, melyek a nemzet lételét ismételve megsemmisitéssel fenyegették. A magyar nemzet lángoló haza- és szabadságszeretete, harczi vitézsége s a balsorsban tanusitott szivós kitartása, az Isteni Gondviselés segélyével mindig leküzdötte a veszélyeket, fényes tanuságát adva eképen életerejének s államfentartó képességének.

Ez ünnepélyes pillanatban elismeréssel kell hogy emlékezzem meg a magyar nemzetnek e kiváló tulajdonságairól és hő óhajtásom, hogy a jövendő századok végtelen folyamán a nemzetet egyetértésben királyával mindig az igazi hazaszeretet szövétneke vezérelje s a béke áldása közepette is higgadt, a körülményeket és létező viszonyokat számbavevő megfontolással biztositsa az állami élet nyugodt fejlődését és felvirágzását.

Mérvadó szerep jut a haza sorsának intézésénél az országgyűlésnek; azért hő óhajtásom az is, hogy az országgyűlés mindkét házának minden egyes tagja is áthatva hivatásától, valamint azon tudattól, hogy abbeli állásával nemcsak különös jogok, hanem kötelességek is összekötvék az ország irányában, mely a törvényhozástól anyagi és szellemi jólétének gondozását

és előmozditását méltán várja, — szorgalom és hasznos munka által e várakozásnak megfelelni igyekezzék, mely működésében teljesen összhangzó támogatásomra és kegyelmemre mindenkor számithat.

S e nemes feladatot kölcsönös bizalommal és közös erővel teljesitve, valósulni fog a mai ünnepélyes ülésükben hirdetett kegyeletes törvényben foglalt azon kijelentés, hogy »szilárd alapjai ezek annak az áldásos összhangnak, a melynek ereje a jövendő századok biztos haladásának is zálogát képezi.«

Adja az ég, hogy úgy legyen, most és mindenkor!«

A béke nemtője.

(Rajzolta R. Hirsch Nelli)

UTÓSZÓ

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETÉHEZ

IRTA

JÓKAI MÓR

UTÓSZÓ.

BEFEJEZTÜK a magyar nemzet történetét, az Árpád honfoglalásától számított évezred végéig.

Adatok halmazából kerestük az igazságot, igyekeztünk a történelem minden mozzanatát helyesen megvilágítani.

Teljestele van az ország története oktató tanulságokkal, a melyeket jó a hon szülöttének emlékezetben tartani, s az idegennek megszívlelni.

Hogyan lesz egy kis nemzet hatalmassá, hogyan alkot hazát, hogyan szerez hírt, dicsőséget, benn jólétet, künn befolyást, békében felvirágzást, hadban diadalmat, — a midőn egymással és fejével egyetért, a midőn magas czélt tüz maga elé, a midőn küldetését megérti: — mind ezt a történelem érczlapjára bevésve találjuk. De ugyanazon az érczlapon megtalálhatjuk a rozsdaedzette sorokat is, a melyek elmondják, hogyan lesz egy hatalmas, boldog nemzet eltiporttá, leigázottá, a midőn belviszályok

erejét széttépik, a midőn a nemzettest és a nemzetfő egymást meg nem értik, a midőn a nemzet önmagát elhagyja.

A multak tanulságai útmutatói a jövendőnek.

Nem kell a magyar nemzetnek a dodonai berekhez járulni oraculumért válságos idők közeledtével, minden kérdésére megtalálja a világos választ, a jól megérthetőt, országának tapasztalatokkal teljes történetében.

A honfoglalás első ezredéve bevégződött. Jól végződött be. A magyar nemzet rátalált önmagára. Szive egyetért a fejével. Harczias erényeit megtartva, kifejtve, még is a békének őrét látja benne a világ. Mivelhogy hazáját, koronáját hiven és önkényt szolgálja, nem fél a rabszolgaságtól többé. Nem harczol az idegen nemzetekkel, hanem versenyez velük: nem ellenségekkel, szövetségesekkel veszi magát körül.

Ámde az új ezredév az új honfoglalás korszaka fog lenni. A mit diadalmas fegyver ezer év előtt meghódított, a mit annyi vérhullatás vissza hódított, az egygyélett Magyarország új meghódításra vár, a szellem, az ész, a munka teremtő eszközeivel.

Terjeszkedni nem föladata Magyarországnak; de emelkedni igen. Határain túl egy elfoglalni való hant sem vár Magyarországra; de határain belől nagy munka áll előtte.

A jövőnek tükrébe belepillantani nem adatott halandó szemének; de a jövendő feladatait maga előtt láthatja minden elmélkedő lélek.

Erő és szellem, a mi egy nemzet életét fentartja.

Önmaga iránti kötelessége a magyar nemzetnek, hogy erejét minden téren kifejtse.

Örök békét jósolni nem lehet. Minden állam hadi gépeket szaporít, hadseregeket növel. De csupán hadi gépek és hadtömegek a háborút nem döntik el. Értelmiség, gyakorlottság, hazaszeretet, hősiesség a jövendőben is erős tényezők maradnak.

Azt is szabad hinnünk, hogy hódításvágy, uralkodói szeszély e világrészben háborút nem fog indítani többé. Harcz csak a megtámadott igazság és szabadság miatt keletkezhetik, s ebben a megtámadott eszmék táborának győzni kell s e diadalban az oroszlánrész azé lesz, a ki mellettük leghivebben kitart.

S a hadverés idegzete a rendezett pénzügy, a »nervus belli«.

Az országnak egészben, a nemzetnek tömegében gyarapodni, gazdagodni a feladata.

Versenyre kell szállni a magyarnak az egész világgal a földművelés, állattenyésztés, kézmű és gyáripar, kereskedelem, közlekedés, találmányok, tudományok és művészetek minden tartományaiban. Végtelen tér nyilik a hódításra.

Megoldásra várnak a nagy socialis kérdések, a melyek egész Európa alatt (Magyarország alatt is) emelgetik a földet, el kell dőlni a nagy tőke s a nagy munkásvilág közötti nehéz kérdésnek. S a magyar nemzetnek ebben a nagy küzdelemben nemcsak Európával, de az Ó-világgal és az Új-világgal is le kell számolni. Ez nehezebb harcz lesz, mint a török járom lerázása!

A multban a nemzettest munkáinál működött a fej, a szív és a kar: ha ez a három ép volt, megéltünk; most beleszól a történetirásba még a gyomor és a nyelv. Ezek követelnek s követeléseiket nem lehet se agyon ütni, se agyon beszélni; nagy bölcsesség, előrelátó ész, mely az igazságszeretet és a hazaszeretet között megtalálja az olvasztó követ, szükséges ezeknek szerencsés megoldásához. Pedig ez a megoldás a jövő legnehezebb feladata, s egyedül a közérdek útján lehet elérni az egyetértést: a gyomorkérdést és a nyelvkérdést együtt lehet csak megoldani.

Jóslatokat ne tegyünk; de a multakról következtessünk.

Láttuk hazánk történetében, mily elkeseredett harczok folytak évtizedeken át a hit kérdése fölött s azok csak részei voltak

az egész világrészt feldúló vallásháborúnak: s ime a jelenben senki sem gondol többé hit miatti harczra. Pedig az emberek most is imádják az Istent, óhajtják az üdvöt, s a mi hazánkban hétféle oltárnál áldoznak az áhitatnak; de mind valamennyinek a hivei találkoznak a humanismus, a hazaszeretet, a trón iránti hűség közös templomában.

Ha már a szentirások, ha a dogmák és canonok fölötti harczokbul kitudtak józanulni a népek, bizonyára a nyelvtanok és szótárak fölötti harczokból is megfognak térni, a nélkül, hogy nemzetiségüket megtagadnák, s szintén találkozni fognak az emberszeretet, honszeretet és királyhűség közös templomában.

Ennyit szabad a jövendő rovására, mint jogos követelést, feljegyeznünk.

S ha egyszer e hazának minden lakója át lesz hatva annak a tudatától, hogy egyedül a közös haza szeretete, a közös haza megtartása, felvirágoztatása a talpköve a szabadságnak, kútforrása a jóllétnek, akkor bizonyára be lesz töltve az a feladat, melyet a jövendő elénk szabott: Magyarország újból meghódítása s létrejött nálunk az irásban igért »egy akol, egy pásztor«.

Adja az Isten, hogy ezt a feladatot ugyan az a kéz vigye tökéletességre, a mely kéz megkezdte; áldás és szerencse kisérje a jövendők titokteljes útjaiban nemzetünk koronás vezérét, szeretett királyunkat, Ferencz Józsefet!

A világszellem nem akarta, hogy Magyarország ezeréves történetét a nagy országos örömünnepek fényes lapjaival zárja be: egy gyászlapot toldott hozzá.

Egy őrültségtől fogantatott gonosztett letörte legfényesebb alakját újjászületésünk korszakának: gyógyithatlan sebet ütött királyunknak szivén.

De e sebnek a fájdalmát az egész nemzet érzi és osztja. A jövendők titkát sötét homály fedi, melynek ködét a gyászlobogók még sötétebbé teszik. De e sötétségből magasan, fényesen emelkedik ki a legszeretettebb királyné, a vértanúvá lett nemzeti szent alakja, minden homályon keresztül világitó glóriájával, hirdetve a jelennek és a jövendőnek, hogy *nagy a nemzet, mely örömében és gyászában egy a királyával!*

TARTALOM.

AZ 1848/49-IK ÉVI SZABADSÁGHARCZ TÖRTÉNETE.

Irta: MÁRKI SÁNDOR.

Lap

ELSŐ KÖNYV.

A demokrata királyság megalapitása.

Lap

HARMADIK KÖNYV.

A függetlenségi harcz.

I. FERENCZ JÓZSEF ÉS KORA.

Irta: BEKSICS GUSZTÁV.

ELSŐ KÖNYV.

Az önkényuralom évei.

MÁSODIK KÖNYV.

A provisorium és a kiegyezés előzményei.

HARMADIK KÖNYV.

Az utolsó harmincz év.

KÉPEK JEGYZÉKE.

Önálló mellékletek.

A szövegképek lajstroma.

